

ARANY JÁNOS
ÖSSZES MŰVEI

ARANY JÁNOS

ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTI
KERESZTURY DEZSŐ

XI. KÖTET

PRÓZAI MŰVEK 2.

1968

ARANY JÁNOS

PRÓZAI MŰVEK 2.

1860—1882

1968

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
NÉMETH G. BÉLA

LEKTORÁLTA
BARTA JÁNOS

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1968

Magy. iv. I. 3
90,332.

Printed in Hungary

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szerkesztésért felelős: Pásztor József

Műszaki felelős: Fülöp Antal

A kézirat beérkezett: 1967 X. 20.

Példányszám: 1300

Terjedelem: (A/5) ív + 4 melléklet — AK 455 k 6870

68.64670 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Arany arcképe 1865-ből; az Akadémia tagjainak arcképalbuma számára Schrecker Ignác készítette.

PRÓZAI MŰVEK 1860–1882

I. DÓZSA DÁNIEL: ZANDIRHÁM

*Székel hősköltemény a kilencedik századból. (Az író tulajdona.)
Kolozsvártt, Stein János bizománya.*

E cím alatt, már jó ideje, egy 296 lapra terjedő sűrű és apró betűkkel nyomott költemény jelent meg. A napi sajtó röviden, mint szokása, fölemlíté; egy pár felületes — nem annyira ismertetést, mint ajánló bókot is olvasánk róla: azzal vége, csendes minden. A szerző, talán évek óta, lelkesül valamely magasztos célért, gondolat fogamzik elméjében, s hordja azt, talán évekig, mielőtt a megtestesülés pillanata bekövetkeznék; a kivitel ismét éveibe, nappali s éjjeli gondjaiba kerülhet: s midőn a mű kész, midőn a friss nyomdaszagú példányok szétküldettek, mi jutalom vár rá? Egy kis lágy-meleg ajánlás, bosszantóbb az indokolt gáncsoknál; rövid ismertetés, minő a szerkesztői példányok felvágatlan lapjairól telhetik, visszatetszőbb bármily keserű, de tanulságos bírálatnál. A közönség a stereotyp ajánlgatások, obligat dicsérek közt nem tudja magát tájékozni; értelmesb lévén, hogy sem mindent jónak tartson, a mi előtte köznap szavakban fel-dicsértetik, hajlandó a jobbat is selejtesnek ítélni. Ily eljárás — vagy inkább el *nem* járás — alig hiszem, hogy akár a szerzőre buzdító, akár a közönségre lelkesítő hatást gyakorolna.

Pedig Zandirhámnak már pusztán megjelenése nevezetes tünemény költészetünk mai állapotában. Jelenleg, midőn minden tehetség (s tehetlenség) lyrai koszorúk után kapkod, legkönnyebbnek gondolván a vers azon nemét, mely alakban is legrövidebb, — midőn az alkotó költészet fáradalmas előkészületei, hosszú tanulmány kétes sikerért, komoly törekvés messze célra, mindenkit visszariasztanak, — jelenleg, mondom, egy ily költeménynek már létrejötté is elösmerést, méltánylást érdemel. Volt idő, mikor ifjaink nemes hévvel, kitartó buzgalommal készültek az írói pályára; óvatos szemmel néztek körül a költészet tág mezején, s a mely ösvény leginkább vonzotta hajlamukat, vagy, géniuszok irányánál fogva legbiztosabb haladást ígért a süker felé, azon indultak el. Csalódhattak, csalódtak is nem egyszer, de a törekvés komolysága még akkor is némi tiszteletre gerjeszt,

³⁵ ha célját nem érheti. Most a fiatal ember nem akar egyéb lenni, *csak* (!) Petőfi, s mihelyt „bordái alatt hatalmasabb ütéssel kódog a bekérgezett szű:” legott igyekszik elfoglalni helyét a népies lapok olcsó Pantheonjában.

Mi lehet oka ez egyoldalúságnak? Amaz általános emberi természetből folyó utánzási hajlam-e, mely a sereget mindég és mindenütt a legközelebb kivívt koszorú irányában kergeti? Nagy részt ez. De nem volnánk igazságosak, ha korunktól minden jóra való, önálló tehetséget megtagadnánk; ha a „servum pecus” metsző sarcamusát csak kiebb terjesztenők is, mint az más időszakban terjedt. Utánzók mindenkor voltak és lesznek, Csobánc és Somló után ép úgy láttuk felsarjadzani a Hősregéket, a Márévárát, a Szőszvárt, miként Zalán futása nyomán a csikorgó hatásokban írt hőskölteményeket, melyekre senki sem emlékszik többé; mikép ⁵⁰ Kont diadala után a hamis pathoszszaal rikácsoló balladákat; s mint most az északi ballada nyomain amaz ostobán naiv catechesist, mely elégnék tartja a száraz történetet kérdések-s feleletekbe foglalni. Ezekkel semmi közünk. De miért, hogy azok is, kiknek művein saját egyéni bélyeg, tehát kisebb- ⁵⁵ nagyobb önállóság ismerhető fel, kizárólag a lyra, a Petőfi — vagy legfőlebb az ő általa kedvelt Beranger és Heine lyrája körében mozognak? Talán mert egyéni hajlamuk csupán e fajjal rokonszenvez. Lehet; bár kétlem, hogy a költői tehetség bizonyos korban mind lyricusnak, egy határozott iránnyal, ⁶⁰ másban mind epicusnak teremne. A hajlam többnyire studiomaink szerint irányúl: Byron, a kiválóan lyrai természet, lyrája nagy s legszebb részét elbeszélő formába öntötte, s bár nem tisztán eposzi, mégis becses dolgokat nyújtott e vegyes téren. Ugyanez áll, több-kevesebb módosulással, Kisfaludy ⁶⁵ Sándor és Vörösmarty elbeszélő műveiről. Mindkettő lyrai tehetség, nem elégette, örökké dalokat és ismét dalokat hallatni: s a közönség hálásan fogadta e változtatást húrjaikon.

De az eposz kora lejárt, mondják, ama hősvilággal együtt, melynek tetteit zengeni volt feladata. Helyét a regény ⁷⁰ foglalta el; s a mi költészet ezen kívül iparvilágunkban élvezhető fenmarad, az csak a drámában és lyrában nyilatkozhatik. Való, hogy a föld, a mint most forog „keserű levében”, összes productiv erejével sem képes ma már egy Iliászt hozni létre, s az óriás szenvedélyek, minőket egy ⁷⁵ Nibelungen-Noth csatára zúdít, épen úgy ismeretlenek napjainkban, mint az ősvilág sarában hömpölygő megalosaurus, vagy az erdőket legelő mammuth. De ha egy Virgilnek a római,

egy Tassónak az olasz műveltség fénykorában lehetett, a naiv
hőskor és a kifejtett polgárosodás szerencsés kombinálása
80 által örök életű műveket hagyni hátra: véleményem szerint
ma sincs zárva az út annak, kire bőven árasztá kegyeit
Calliope. Azonban tegyük fel, hogy a sajátlag vett eposz,
vagy inkább a classicai epopoeia korunkban többé nem
lehetséges: vajon a több-kevesebb romantikai vegyülettel
85 modernizált eposz: egy Frithjof-rege, egy Childe Harold, egy
Onégin, szinte lehetetlen-e?

Mi tehát az oka, hogy költőink csaknem kizárólag a
lyra, ennek is egy-két divatos faja után esnek? Részben,
lehet, nem nagy ismeretség a minden korok és nemzetek jelesei-
90 vel; ennél fogva hiánya ama gyakorlott izlésnek, mely a szépet
minden alakban élvezhetővé teszi; épen úgy Homér egyszerű, de
nagy, de biztos vonásaiban, mint az Aeneis vagy Gerusalemme
csiszolt formái alatt, vagy Pulci és Ariosto gonosz mosolyá-
val szemben; úgy a Mahabhârata „elefánti” dúlakódásai
95 közt, mint a „Paradicsominak” (Firdusi) nemzetségről nem-
zetségre szálló szenvedély-viharában, vagy az ellen szívét ki-
tépő s megrágó „Sigurd” hőseinél. Hiányzani látszik költőink-
ben, amaz önbeleélés, ha ki bírnam fejezni, nagy példányokba,
mely fogatkozás, ha egyrészről meghagyja nekünk a natura-
100 listák eredetiségét, s a nemzeti zsinórt és sújtást épen nem
hozza veszélybe, más részről nem enged túl látni gémes
kútainkon, s valljuk meg, több a kár benne, mint a nyereség.
Aztán nem is áll, hogy idegen minták szemlélése jóra való
tehetsége kiforgatna eredetiségéből, hogy szükségképen le-
105 törlené róla a nemzeti zománcot. Virgil a hellének nyomán
képezte magát: melyik költő inkább római, mint Virgil?
A Jeruzsálem dallója egy képet is alig mer használni, mely nem
Virgilé; mégis előttünk áll a szenteskedő, a kéjsovár, a lány
ézelmű olasz. A mi Zrínyink e kettőt nem csak nyomon
110 követi, de néhol épen kiírja: azonban, dacára az idegen mű-
veltségnek, nem látjuk-e szüntelen a XVII-ik század horvát-
magyarját, ki szóban fukar, szenvedélyben erős, érzületben
magasztos, utolsó csöp véreig hazafi? Bizonyára, míg a
„Hermann és Dorottya” szemben az Iliászszal s Odüsszeával
115 eredeti és kiválóan német költemény marad: addig nincs okunk
idegen mesterművek tanulmányozásától azért borzadni visz-
sza, hogy elsatnyul bennünk az eredetiség, s lehámlik rólunk
a nemzeti máz.

Mindazáltal nem ez a fő ok, mely költőinket hosszabb
120 lélekzetű compositióktól visszatartja. Ki akarna palotát emel-

ni földrengés után, midőn a talajt még mindegyre hullámmzani véli lába alatt? Egy napról más napra élünk; elfogadjuk, de elégeľjűk is a perc benyomását; messze célra törekedni hiányzik az ösztön, a kitartás, a szellem ruganyossága; beérjűk
125 azzal, mit a jelen óra önkénnyt hoz, s nem törődűnk vele, ha a következő ismét elviszi. Ezen, hogy úgy mondjam, *nomád* állapot a kedélyvilágban, fejti leginkább meg az uralkodó lírai hangulatot, s általában lyránk jellemét.

Ezért mondtam én, hogy Zandirhám megjelenése figyelemet érdemel. Lássuk már a költeményt.

Szerző, maga is székely, e kicsiny, de vitéz hegyi nép tetteit akarja dicsőíteni. Helyes tapintattal választja meg a *kort*, a székely önállóság, függetlenség korát. Ha a székelyek, mint hagyomány és krónika egyaránt bizonyítják, Etele hűn-
135 jainak a bérces hazában visszamaradt töredéke, mely a magyarok bejöveteleig képes vala megőrzeni függetlenségét: csak is ez önálló kora az, mely eposzilag fölvehető. Korábban a székely, mint székely, nem is létezett; Árpád után sorsa a magyaréval fonódik össze. A hűn és magyar időszak közötti
140 századok egyikébe kellett tehát szerzőnek eposzát helyezni: de melyikébe? Nem tekintve azt, hogy a hűn birodalom enyésztere közvetlen következő időszak se mondai, se történeti alapot nem nyűjt, — már azért sem lehete a költemény idejét ez első századokba tenni, mert a hűn nemzeti hanyatlás leverő
145 hatását a bármily hősi fényben felmutatott székely ivadék dicsősége nem ellensúlyozhatta volna. Szerencsés gondolat volt hát az elbeszélés korául a IX. század második felét, a székely önállóság utolsó éveit, választani, midőn a magyarok előre kilátásba helyezett dicsteljes megjelenése az egész eposz
150 folytán lélekemelő hatást gyakorol.

Mondai s illetőleg történeti alapját tekintve, jelen költemény részint az élő néphagyományra, részint s főleg azon sem elég teljes, sem eléggé világos feljegyzésekre támaszkodik, melyeket „Székely krónika” néven ismerűnk. Nem egyszer
155 volt már fessegetve, múlhatlan kellék-e eposzban a történeti vagy mondai alap. Vajon az afféle hősköltemény, mint például Tündérvölgy, Széplak, Két szomszédvár, Magyarvár, melyek, tudtommal semmi hagyományon nem épűlnek, legfőlebb ha némi történeti háttérűk van, veszít-e lényegesen e fogyatkozás
160 által. A költő, mondják, azért költő, hogy teremtsen: kort és viszonyokat, hősűket és jellemeket, isteneket és mythológiát, szóval mindent, mindent; ez fog a phantasia próbaköve lenni. Szép feladat, de még nem ismerek oly nagy epicust, ki ezt

megoldotta volna. Homér ugyanazon mondakörhöz tapad,
 165 melyet utána, s valószínűleg előtte is — százan meg százan
 énekeltek; Virgil fáradtságosan szedi össze az Aeneas felől
 keringő hagyományos emlékeket és halászsa ki ezek tengeré-
 ből a céljára tartozót; Firdusi a shah levéltáraiban, gyűjte-
 ményeiben évtizedeken át buvárolja nemzete múltját; vajon
 170 ezek s a többiek mind, phantasia nélküli szegény fuvalások
 voltak-e s azért kutatták a hagyományt, a históriát, mert
 képzeletből alkotni mit sem tudtak? Homér, például, nem
 lett volna-e képes Odysseus vagy Agamemnon helyett más,
 szem nem látott, fül nem hallott hőst teremteni? Azt hiszem,
 175 alakító tehetsége így is vonzó művet hozott volna létre; de
 nem hiszem, hogy mi azt olvasnók. Ily légből szedett eposz ta-
 lán gyönyörködtet vala némelyeket; de soha sem fogott a
 görög nemzet vérébe átfolyni, a rhapsodok ezrei által firól-fira
 plántáltatni. De a görög ugyanazon mondákat, regéket hallá
 180 az Iliaszból, melyek bölcsője óta nyomon kísérik, csakhogy
 itt szebb, vonzóbb, teljesebb alakban. A monda évszázadok
 során históriai meggyőződéssé, nemzeti hitté változott: innen
 az eposz roppant hatása és népszerűsége. — Hogy újabb
 példát említsek, Ossiannak minden bűbája elvesz, mihelyt
 185 föltesszük, hogy az Macpherson koholmánya; hogy Ossian meg
 hős atyja Fingal, hős fia Oscar, légi káprázat s a bárdok éneke
 felhős Caledoniában, ha zengett is valaha, elzengett örökre,
 viszhang nélkül, nyomtalanul. A mű ugyanaz, de mily kü-
 lönböző a hatás!

190 Ily fontos lévén, hogy az eposz a nemzetnek, melyre
 hatni akar, ne csak jelleme, szokásai s erkölcsében, hanem
 történeti s hagyományos emlékeiben is gyökerezzék: nem ok
 nélkül törekedett szerzőnk megadni hőskölteményének azt, a
 mit én *eposzi hitelnek* szoktam nevezni. Van ugyanis történeti
 195 hitel, mely a tények valóságán épül, ezzel szemben megkü-
 lönböztetem az eposzi hitelt, mely nem törődik azzal, meg-
 történt-e a dolog, de igen, hogy él-e az a nemzet a nép tudal-
 mában, emlékei-s hitében, s az utóbbiakhoz, mennyiben a
 költői cél engedi, makacsúl tapad. Nem költ semmit, a míg
 200 hagyomány van, miből összerakni lehet; nem ferdít, hol az
 eltérés a nép tudalmával ellenkeznék: de a monda variánsai
 közt szabadon válogat. Szerző, mint ajánló leveléből is ki-
 tetszik, érezte ily hitel szükségét: „hogy eposzt lehessen
 előállítani, úgymond, legelőbb is az ős nemzeti élet alapjával,
 205 annak ős szerkezetével kellett tisztába jönnöm” — s feljebb:
 „csak egyet nem örökölhettünk: tiszta tudalmat nemzetünk

őskoráról." (VI. 1.) De nem elég csupán az ős nemzeti élet alapjaival, szerkezetével jönni tisztába: ez csak háttér, csak keretje a rajznak. Magát a fő cselekvényt, nevezeteseb
 210 episódjaival, kitűnőbb hőseivel, oly alapon kell kifejtetni, hogy minél több támaszát lelje nemzeti emlékezésben. Szerzőnk e részt is dicsérendő lelkiösmeretességet tanúsít. A székely krónika szerint valóban *Zandirhám* neve ama rabonbánnak, ki a bejövő magyarokat fogadja, neje ennek csakugyan
 215 bizonyos *Magor* leánya, kinek rejtélyes személye ott ködlik a hagyományban; a többi (legalább) *nevek* is, melyeket a költő használ, ős székely nemzetségek nevei, s ezek leírásában, túlzott hűséggel, a régi helyesírást is megtartja, mint: *Boudham*, *Zandour*, *Mikow*, *Uspoulat* stb. *Boudvár*, a krónika
 220 szerint is, a székelyek áldozati és gyűlhelye; ott áll a *hat kő-vért*, melyre írvák a székelyek törvényei; a főrabonbán hármastiszte: „ad castra metienda contra exterar gentes, ad jura sacra et profana edicenda” — terjed; ő áldozik a nép előtt: vérfrigy a kókuszdió kehely által, a *tribusok* és nemzetségek
 225 stb. stb. mind a nemzeti hagyományon épültek. Episódjai közt legkitűnőbb a Rapsonné leánya, mely régi mondán alapúl; a többieket is igyekszik a szerző mondákból venni, vagy legalább hagyományos nevekhez, személyekhez és helyekhez csatolni; s általában a topographia biztossága egyike
 230 fő gondjainak.

Az eposz tizenkét *költeményre* s ezek mindenike több *énekre* oszlik. Költemény egy kikerekített szakasz, de nem önálló, nem független az egésztől, sőt épen úgy ennek egységéhez tartozik, mint valamely regény külön fejezetei. Tartalma
 235 az eposznak röviden ez. *Boudham* kimúltával az ifjú *Zandirhám* főrabonbánná választatik, mely alkalommal *Magor* a főpap megjósolja neki, hogy *alatta nagy dolgok történnek, a hűnfaj visszanyeri Etele régi birodalmát.* — Másnap, ősi szokás szerint nőt választ, *Jolánt*, ki miatt háború keveredik *Posel*-l
 240 a besenyők chánjával. E háború folyama, episódjai, képezik az elbeszélés nagyobb részét. A székely egy ideig győztesen veri vissza az ellenséges megtámadást, de miután a besenyők Gely és Glad szomszéd fejdelmeket is szövetségökbe vonják, több oldalról támadtatik meg a maroknyi népfaj, s vesztét
 245 már bizonyosnak vélvén, élet-halál harcát víja; midőn a honkereső magyarok megjelenése kiragadja a veszélyből. E segítség váratlan a székelyekre, de nem az olvasóra nézve, ki erre előkészítettetik a *Barnavitéz* megjelenése által. Az ismeretlen hős nem egyéb, mint *Árpád*, Álmos vezér fia, ki már a háború

- 250 kezdetekor Posel chánnál időzött, hogy az új hont környező
népek szokásait, erkölcsseit, hadakozás módját stb. kitanúlja;
 segítő előbb a besenyőt harcban, de majd a székelyekben roko-
 naira ismer, elfogtatván, köztök tartózkodik, míg egyszer rejté-
 lyesen búcsút vesz tőlök „s eltűnik, senki sem tudja, hová.”
- 255 Azaz visszatér magyarjaihoz, hogy őket segélyül kihozza.
 E rövid tartalomból is látható, hogy az alap szerencsé-
 sen van kigondolva. A székelyek küzdelme fajok fenmaradá-
 sáért, bármily hősi, bármily megható legyen az, magában véve
 nem bírna az epopoeia nagyszerűségével: épen úgy, mint
- 260 Aeneas küzdelmei kisszerűek maradnának, ha Róma leendő
 nagysága nem emelné a cselekvényt, az egyes hősoket. Az ide-
 gen népek közt egyedül álló székely, ha visszaverné is elleneit,
 győzelme nem volna biztosítva újabb veszélyek ellen: de így,
 a magyarok megjelenése minden aggályt eloszlat, a küzdelem
- 265 célját érte, a székely mindenkorra biztosítva van. Úgy is, a
 monda szerint, a székely csak azért maradt Erdély bércei közt,
 hogy Etele honát a később kijövendő magyarok számára meg-
 őrizze; az őrhad tisztét híven betölté, fentartotta magát a
 derék sereg megérkeztéig, s ezzel hivatása be van végezve. —
- 270 Ha valaki ellenvetné, hogy a magyarok megjelenése oly
 kívülről jövő esemény, mely *deus ex machina* gyanánt vág a
 cselekvény folyamába, azt ez épen most mondottak meg-
 győzhetik, hogy szükségkép így kelle az eposznak befejeztetni.
 E befejezés, mint föntebb érintettem, az olvasóra nem is
- 275 váratlan: már az újonválasztott rabonbánnak meg van jó-
 solva, s azután a Barnavitéz által mindig éber figyelmünkben
 tartatik.

2. ELŐRAJZ

Midőn ez új folyóirat a magyar szépirodalom többi képviselői között megjelenik: oly tért szándékozik elfoglalni, mely nálunk ez idő szerént betöltve nincs.

Tekintve az élénk mozgalmat, mely költészetünk mind-
5 két — folyó és kötött — alakú terményei körül mutatkozik: nem lehet nem örvendeznünk e jelenségen. A lapirodalom terjedése kedvező mértékét nyújtja egyfelől az olvasó közönség gyarapodtának, bizonyítván, hogy mindegyre növekszik azok száma, kik a szellemi táplálkozás szükségét érzik; más-
10 felől új meg új írói nevek feltűnése arról tanúskodik, hogy szépre, jóra törekvő ifjaink — talán egyéb munkatér hiányában is — növekedő buzgalommal sereglenek a hazai költészet zászlói alá. De a figyelmes szemlélő azt is veheti észre, sőt
nem ritkán a közönségből is hallatszik panasz, hogy e szét-
15 áradó terjeszkedés nem áll a mélységgel kellő arányban. Rendült vízszínhez látszik hasonlítani, melynek gyűrűi, minél nagyobb kört fognak be, annál sekélyebb hullámot vetnek.

20 A létező folyóiratok közt egyet sem tudunk, mely feladatául tűzte volna szépirodalmi törekvéseinket folytonos figyelemmel kísérni. Könyv, könyv után jelenik meg, nevek tűnnek föl és el, a nélkül hogy valaki fáradságot venne amazok becsét, ezek értékét csak egy szóval is méltánylani;
25 kivéve néhol egy banalis ajánlatot, mely mi különbséget sem tesz a műremek s a hivatlan együgyűség első gagyogása közt. Ez nem maradhat így: művelt irodalomban nem szabad így lennie. Józan, méltányos, körülményeinket ildomosan szám-
bavevó bírálat szüksége elutasíthatlan. Írók és közönség érde-
30 ke egyaránt kívánja ezt. Az érdemnek koszorú, a tehetségnek buzdítás, a lelketlen kontárságnak visszariasztás kell. S a közönség méltán megvárja az irodalomtól, hogy ez maga tá-
jékozza őt világra bocsátott szüleményei iránt.

E kiáltó szükség az, melyen a *Szépirodalmi Figyelő*,
35 erejéhez képest segíteni, *elszánta magát*. Gondjai nagy részét

áldozza a megjelenő művek ismertetésére. Ez két külön rovatban történik. Előbb minden művet, nyomban a megjelenés után, rövid jellemzéssel mutat be a közönségnek; azután az egy vagy más tekintetben figyelmet gerjesztőkről
40 tüzetesebb bírálatot ad. Egy külön rovatban a külföldi szépirodalom jelesebb tüneményeit fogja bemutatni, kísérve saját, vagy a külföldi tekintélyesb műbírák észrevételeivel.

De ez nem meríti ki programját. A műérzék fölgerjesztése, ápolása, kifejtése levén a cél, hová a lap irányoz, *el-*
45 *méleti* tájékozásoknak is helyt ad az Aesthetika körében. Mindaz, mi a széptan, szépműtan, műtörténet országába esik, tárgya lehet fejtegetésének. Ez által főleg a készülő s kezdő írókra szándéka hatni, hogy elvégre kihatóljunk az öntudat nélküli naturalismusból.

50 Óhajtja ezen kívül hazánk tehetségesb íróit egy díszes koszorúba gyűjteni. Költői műveket, (verselt és folyó beszédben), mint más szépirodalmi lapok, rendesen közöl. Sőt e részben, a mennyire lehet és tere engedi, a szokottnál nagyobb változatosságra törekszik. Semmi ága a költői productionnak
55 nincsen kizárva, föltétlenül, hogy megfelel a művészet igényeinek, és hogy a darab nem igen hosszú. Komoly és víg, pathosz és humor egyaránt édes gyermekei a múzsának; s mi a komolyságot lapunk irányába, nem a közlendő művek unalmas egyhangúságába helyezzük.

60 És itt szabad legyen íróársaimat, — azokat is, kikhez magán soraim el nem jutottak — csatlakozásra szólítanom fel. Az ő becses közreműködésök tehet engem képessé, hogy szándékomat valósítsam. Óhajtásom az, hogy e lap irányadóvá s mintegy irodalmi központtá nője ki magát. Nem a
65 lap anyagi, — hanem az irodalom szellemi javáért óhajtom ezt. Ha ők engem oly művekkel támogatnak, melyeket példányul lehessen mintegy a serdülő nemzedék elé tartani: elérve lesz célom, mely az irodalomé egyszersmind. S e szellemi versenyből ifjabb pályatársaim, a jövő reményei, sincsenek kizárva. Nem a régit az új ellenében, hanem az örök
70 szépet az idő gyarlósági ellenében, akarjuk képviselni.

Még egyet. Lapunk szépirodalmi, de nem divatlap. Képeket s egyéb műmellékletet nem ígérhetünk, legalább egyelőre. Nem, mintha kifogásunk volna a képek ellen;
75 sőt elismerjük, hogy a szépérzet kifejtésére üdvös szolgálatot tesznek, kivált oly országban mint a mienk, hol oly gyéren találkozni a képző művészetek eredeti alkotásaival. De mi lapunk tartalmára óhajtjuk irányozni a figyelmet. Nem

hisszük, mit a magyar közönségről itt-ott hallani, hogy ez
80 csupán műmellékletekért pártfogolja lapjainkat.

Álljon itt végül a rövid *előrajz*, mikép azt eleve néhány sorban összeállítottuk:

Célja a lapnak a magyar szépirodalom (műpróza és költészet) aesthetikai fejlődését előmozdítani. Eszközli e célt

85 I. *Elméletileg*: széptani értekezések, hosszabb, rövidebb tájékozások, fejtegetések által.

II. *Gyakorlatilag*: 1. Szépirodalmi (prózai és verses) dolgozatok közlése által. 2. Szépirodalmi, úgy hazai, mint külföldi termékek egyszerű, vagy bírálatos ismertetése által. 3. Bármely irodalmi jelenség méltatása által, a mennyiben az
90 aesthesis körébe esik. 4. Az által, hogy a hazai irodalmi, főleg szépirodalmi intézetek — minő a Kisfaludy-társaság — működését folytonos figyelemmel kíséri; valamint a költészettel rokon művészetekre is alkalmilag kiterjeszkedik. 5. Céljaira, hamikor szükségesnek látja, a képző és hangzó művészetek segélyét is igénybe veszi. 6. Rövid napi híreket közöl a bel- és külföldi társas élet, de leginkább az irodalom és művészet köréből.

3. FAUST

*Irtta Goethe. Fordította Nagy István. Pesten, 1860. Engel,
Mandello és Walzel tulajdona.*

E nagy, világdrámának magyar fordítása minden esetre
örvendetes tünemény. Nem mintha a fordítás hibátlan, s
nyelvünk és költői formáink mai fejlettségét tekintve is,
teljesen kielégítő volna: hanem, mert első s a nagy nehézség-
5 gekkel, a mikkel Goethe bármely művének, annál inkább
Faustnak, fordítása jár, többnyire elég szerencsésen küzd meg.
Faust méltó, hogy fordítására egy jó darab élet szenteltessék,
s mi reméljük, hogy Nagy István úr nem hagyja félkészben a
már jól kinagyolt szobrot, s egy új átdolgozásban törekedni
10 fog a mestert mesterileg adni vissza. Nem célunk egyes hibá-
kat kutatni fel: a fordító, ki ezekre magától rá nem jó, nem
lenne képes használni utasításainkat. Csak általában figyel-
meztetjük, hogy itt-ott az értelem hibásan, az eredetitől
eltérően, nem elég erővel, nem elég szabatosan van vissza-
15 adva; hogy a rhythmusban sokszor több folyékonyság, vál-
tozat kellene, hogy Goethe szép rímei helyett többnyire bá-
gyadt sorvégeket kapunk, mi főleg ott visszatetsző, hol
spondeusi rímre jambus vagy pyrrhichius jó, a mi, Kazinczy
szerint is már, a legsüketebb hangot adja. A mérték, átlag
20 szólva, szerencsésebb, mint a rím; kivéve magukban a
rímszavakban, hol éppen legerősb rhythmus kellene. Nem
mondjuk, hogy Goethe verselését megközelíteni nem a legnehe-
zebb feladat: de éppen azért méltó a törekvésre. Mi, e fordítás
után, Nagy Istvánt képesnek hisszük, hogy egykor, talán ha
25 a második rész megjelen, sokkal erősebb Fausttal fogja meg-
örvendeztetni a magyar közönséget. Addig is jelen művét,
mint egy őszinte, lelkiismeretes törekvés nem meghiusult
eredményét, ajánljuk az olvasónak. Nem lehet szó nélkül
hagynunk, hogy a címlapon nincs megjegyezve, hogy jelen
30 mű Faustnak csupán *első* része, noha ez a bevezetésben érintve
van is; a vevő talán csalódva érzi magát, ha e jó vastag
kötetben mindkét részt bírni gondolta.

4. KEMENES KÖLTEMÉNYEI

(Pest, Werfer, 1860.)

A még kevésbé ismert író, ki ez álnév alatt egy jókora kötet (409. l.) versgyűjteménynyel lép föl, azon, a kath. egyház kebeléből legújabb időben fejlett költőiskolához tartozik, mely feladatául tűzte, profan dolgoktól elfordúlva, ⁵ majdnem kizárólag vallásos érzelmeket zöngeni. S ez ellen a műbírálatnak semmi szava. A vallási költészet, mely a földi ember legszentebb, legmagasztosabb érzelmeit öleli át, nemcsak nincs kirekesztve a szépnek birodalmából, sőt a legfőnségesebb, mi után költő törekedhetik. Dante, Milton ¹⁰ koszorúi méltók a pályafutásra. De szükség, hogy e faja a költészetnek megtartsa saját jellemét. A sztil, melyben Istennek egyháza épül, nem kölcsönözheti el sem a színház csillogó díszítményeit, sem a vásári bódék rikító tarkaságát. Egyszerű komoly főnség illik ahhoz. Mi a közelebbi évek ¹⁵ vallásos költeményein, a mennyiben ezeket ismerjük, nem találjuk ez egyszerű komoly főnséget. Többnyire képhajszatban fuladnak el. Nem akarván e tekintetben elmaradni a világi költészet cifraságától, kivetköztetik jelleméből a szót, mely Istenhez ömleng. Mídon Istenről, angyalról stb. ²⁰ szólnak, anthropomorphosisuk a túlságba megy. S hol a főnnségét el nem érik: dagály, a mit kapunk. A népi hang, melyet olykor fölvesznek, nem egyszer bántóan vegyül a költemény emelkedettebb hangjai közé. Ritkán adnak egészet: a költemény vége ott van és azért van, hol és mert nincs ²⁵ mit olvasni tovább. Különben akár folytatni, akár néhány vers-szakkal előbb félbenszakítani mindegy vala.

Jelen kötet is a főntebbi észrevételek alá esik. Ifjú hév lelkesedés a legszentebb iránt; csapongó képzelet, mely ³⁰ korlától tudni nem akar, habár ez a művészet korlátja volna is; gyakran túláradó erőtelj, de néha lenmaradt erőlködés; merész rohanás a célnak, de sokszor mellette el, a végtelen ürbe; sok és kevés egyszersmind: ím ez a mit róla, általában, mondhatunk. A jegecülés időszaka, mikor minden költemény külön-külön határozott idomot nyer, úgy látszik,

³⁵ még nem állott be. „Ne szóljatok még énekembe,” mondja maga is sok önbizalommal írt utolsó versében, és mi várunk. De nem tehetők, hogy oda ne mutassunk a veszélyre, mely a hitköltészet nemes egyszerűségét napjainkban fenyegeti.

5. RÉGI DÁN BALLADÁK

E cím alatt jelent meg közelebb három kötetnyi népköltemény, angol fordításban, Prior Sándortól. Tekintve az érdeket, melylyel a dán s egyéb éjszaki népek balladáinak most lefolyt évtized alatt nálunk is találkoztak; s hogy a
5 hasonlat, mely azok s a mi nép irodalmunk egy-két fennmaradott terménye közt feltűnt, adá, — ha nem az első lökést — mert tudunk balladákat ez idegen befolyás előtti korból is, — de minden esetre a bátorságot, hogy ballada-költészetünket ez irányban törekedjünk megújítani: nem lesz fölösleges ama gyűjteményről, egy tekintélyes angol lap nyomán, valamit szólni.

A dán balladák első összegyűjtője Vedel nevű lelkész volt, 1591-ben. Nem bírálatos gyűjtő, hanem olyan, ki egyszerűen saját és olvasói mulatságára szedte össze, s adta ki e balladákat. Az angol fordító így adja elő e kiadás történetét.
15 Sophia, II. Frigyes dán király neje, egy, Tycho Brahenál tett látogatás alkalmával, rossz idő által, több napig le levén tartóztatva, nevezett tudós bemutatta neki barátját és szomszédját, Vedelt. Az érdekes lelkipásztor, ki, úgy látszik,
20 egyszerű, jószívű, jámbor ember volt, de kiváló ízléssel a csodás iránt — s hihetően ez ízlésnek köszönjük e balladagyűjteményt — felolvasván néhányat e költeményekből a királynénak, annyira elbájolta felséges hallgatóját, hogy ez a balladák kiadását egyenesen meghagyta. Egy századdal
25 utóbb Syv újra nyomatta e gyűjteményt, megtoldva száz balladával. Azóta több rendbeli hasonló gyűjtés történt: de valamennyi közt a Vedelé a legtekintélyesb alapszöveg. Egy a dán kormány által kinevezett bizottság ügyelése alatt Grundtvig Svend készíté el most Vedel új kiadásának két
30 kötetjét, részben a harmadikat is, számos pótlékkal és olvasási különbséggel.

A magyar olvasó, ki irodalmunk történetével ismerős, fájdalmasan fog itt felsóhajtani. Nekünk semmi hasonló gyűjteményünk a XVI. században, de még a XIX-ben is alig

35 valami. Népdal-költészetünk folyvást termel: de népi balladánk forrása, úgy látszik, kiapadt. Egy-két zsványkaland mindössze, a mi még népünket érdekli: a hitregés, a hősi, a történeti népműzsa hallgat. De még a betyárrománc is sülyedő irányt látszik venni: a Sobri-félék sehogy sem állják
 40 meg a versenyt az Angyal B., Barna Péter históriával, hogy Fehér Lászlót ne is említsem. Hová tűnt egész múltunk emlékezte népünk tudalmából? Hová a hegedősök oly sűrűn emlegetett osztályának összes dal- és regekeincse? Mongol, török el nem pusztíthatta mindezt: mert nem veszendő
 45 papíron, hanem élő ajkon kellett firól-fira szállniok. De Tinó-diban már nem ismerhetünk ama dalnok-osztály egyenes utódjára, mely közvetlen a népből, a népnek és a nép formáiban zengett. Dallamai még népiek, de költészete nem. Oly alakatlan eposz, mint az övé, nem ragad meg népi ajkon.
 50 Ő már nem naiv, ő tudákos verselő, bármily kevés igénye lehet a tudós névre. — Vagy hát nem is volt semmi? Vagy hát népünk soha sem bírt nagyobb fogékonysággal az elbeszélő ének iránt, mint ma? Ennek ellenmond a krónikák számos helye, hol a költői alakítás még a konyha-latinság
 55 prózáján is átdomborúl. Ellenmond azon egy-két balladaszerű népköltemény, mely a formát oly teljes kifejettség fokán mutatja, hogy bizvást az éjszaki balladák jobbjai mellé tehetjük őket. E kifejlés maga elég volna bizonyáságul, hogy valaha nálunk is nagyobb tellemen virágzott az efféle
 60 ének. De fájdalom, nem akadt Vedelünk, ki századok becses hagyományát megmentse az enyészettől.

E tekintetben az angol irodalom is érzi hátramaradását a dán mögött. Első gyűjteményök, a Pepys-féle, nem régibb a XVII. századnál s 1700-ig van lehozva. De Erzsébet királyné
 65 korában nem volt Vedelők az angoloknak, mint ezt az Athenaeum némi pirulással jegyzi meg. „Nem kevésbé meglepő — hogy több mint két század előtt ily balladagyűjtés történhetett egy szomszéd országban, melynek király-leánya csak két évvel ama gyűjtemény kiadása előtt lón a mi I. Jakab
 70 királyunk nevére; a nélkül, hogy nálunk hasonló törekvés ébredt volna az ily szellemművek fentartására. Egyébiránt — folytatja — Vedel oly ember volt, kit hajlama, ízlése a bizarr felé vont ugyan, mi nem kissé leszálítja munkája becsét; de a ki mégis összeveté, megválasztá egyik daljárást
 75 (versio) a másiktól, s a lehető legjobb állapotban adá ki a darabokat. Röviden, míg nálunk Dryden, Pope és Dorset megelégedtek a tömjénnel: az együgyü és hivékeny Vedel

pap, a távol Uranibergben, oly valami hozott létre, a mi végeredményben egy nemzeti irodalom megalapítása volt.

⁸⁰ Ez fejti meg, hihetően, a titkot, hogy Dánia maga teremté magának klasszikai irodalmat, és hogy merőben kikerülte a balúl értett görög és római mythologia áráját, oly nemzeti irodalmat hozván létre, melyet nem igen ért, s igaztalanul becsül le Európa déliebb része. Mondhatni, Thor isten még

⁸⁵ egyre uralkodik Dánián, annyira megteltek vele e régi balladák. A mi ferdén érzélgő bámulatunk a görög és római irodalom iránt, midőn mi, például II. Károly idejében, francia szalag- s bársonnyal cifráztuk fel a régi klasszikusok szoborszerű komoly nagyságát, sohasem kapott lábra Dániában: hanem saját nemzeti hagyományai körül pontosult

⁹⁰ össze a nép szelleme. Nem kell ismétlőnk, hogy a classicismus, *mai* értelmében, oly formán különböző valami a Vedel korabelitől, mint a görög-római tárgyak színpadi előadása Garrick előtt, Kemble és Siddons játékatól. Mily különböző e hitregés, e nemzeti énekek férfias izom- és erőtelje

⁹⁵ a mi egykorú népköltészetünk parókás hajlamú, piperés szellemétől, nem szükség mondanunk. Thor kalapácsa, egy ví-tör mellett."

Így az Athenaeum. Magunkra térve, bezzeg mi sem

¹⁰⁰ kerültük ki „a balúlértett görög és római mythologia áráját.” Fő bajunk e részben az, hogy a *népi* naivság helyét igen korán oly valami foglalta el nálunk, mit *tudós* naivságnak vagy naiv tudákosságnak szeretnék mondani. Emlékezzünk Anonymus furcsa józanságára, melylyel lenézi a hegedősök „fecsegő

¹⁰⁵ énekeit”. Vagy Kézai óvástételére a néphagyomány ellen, miszerint tagadja, hogy Lehel a császárt agyonüthette volna kürtjével. A halálra ítélt rabnak kezeit megkötözik, úgy mond. Mihelyt egyszer nálunk az író tollat vőn kezébe, azonnal szakított a néppel, s hagyományait csak szükség-

¹¹⁰ ből, írott bizonyíték hiányában s akkor is minden költői jellemből kivetkőztetve fogadta el. Csak azt írta le, a mi neki valóságúnak látszott. Így lőn, hogy írott költészetünk merőben elszakadt a népitől. Könyvből írták, könyvbe. A klasszikai tanulság terjedése csak növelte a bajt: idegen mythologia borította el költészetünket, a nélkül, hogy ennek képviselői (az egy Zrínyit kivéve) a formában Ovid descriptióinak tökéletlen utánzásán felül bírtak volna emelkedni. A népit eldobták, vagy észre sem vették; a műköltészetnek alig jutottak el héjaig. És minél inkább tágult e hézag az úgynevezett

¹²⁰ tanultak s a nép közt: annál inkább lőn az utóbbi csupán

egyéni örömek és fájdalmak zengésére utalva. Regéit meghazudtolá a könyvtudomány; a költészet elszégyenlé magát a történeti csupasz való mellett. Hozzájárult a nép politikai helyzete Dobzse után, mely csaknem minden érdekét a köz
125 iránt elfásítá. Valóban, ettől kezdve, nemcsak a tudvalevő értelemben „szomorú a magyar nóta:” de azért is, hogy megszűnt virágzani a naiv költészetben mindaz, mi a népember egyéni nyilatkozásán kívül esik. De erről más alkalommal.

„Hajdan e balladák táncdallamok voltak Dániában
130 — folytatja Prior — mint még ma is azok szakasztott másai a Faroe-szigeteken. A hosszú, sötét téli estéken bő idejök volt e mulatságra, melyben ifjú és öreg egyforma lelkesedéssel vőn részt. Nem használnak semmi hangszert, hanem dalszó mellett táncolnak. Majd egyik, majd másik a dalvezér, s mind a ki tudja, fúja, legalább a fordulót (refrain). Tánc közben férfi és nő kézen fogva, hármat lép előre, vagy oldalt, ütem szerint; akkor lebben egy kissé, vagy megáll egy pillanatig. Deli testhordásuk mutatja, hogy nem közönyösek a dal tárgyára nézve, hanem arc- és tagjátékkal igye-
135 keznek kifejezni annak változó értelmét.”

„Egy nevezetes különbség van a skandináv balladák s közép- és déli Európa hasonló költeményei közt, mely amazok nagyon régi eredetére látszik mutatni; t. i. hogy míg az utóbbiak, csaknem mindnyájan lovagi »affectatio« színében tüntetik fel a nőket, s a férfiakat ama tiszteletben a szép nem iránt,
145 melyre őket a lovagrendszer kötelezé: a mi éjszaki ősapáinknak — mond az angol folyóirat — úgy látszik, semmi ilyes fogalmuk nem volt s egészen más rendszert követtek ős anyáink irányában, néha nyersen, világos gorombasággal, legtöbbször ama nemzeti büszkeséggel bánván velők, mely
150 ottan-ottan a lovagpáncél alól is kitört. Kétségkívül, jókora tisztelet- s becsüléssel valának asszonyaik, feleségeik iránt; gyakran kérték, s a mi több, követték is ezek tanácsát. De világos, hogy a nővel csaknem mindig úgy bántak, mint
155 házi »institutióvall« — mely legjobb otthon. Szépségök dicsérete, magasztalása, természetesen, nem hiányzik: de a női szépséget inkább díjzul tekinték, mely elnyerni, meghódítani való, mint oly emberfölötti tulajdonul, mikép azzal a lovagkor rajongása felruházta hölgyeit. Fordítónk egyetért Peter-
160 sen, Oehlschlager és más dán ítésekkel, hogy e balladák nagyobb részét női szerzőknek köszönjük. Annyi bizonyos, hogy sokat találtak három százados kéziratban, és »majdnem minden női kézzel írva le.« Mi (az Athenaeum) nem oszthat-

juk e véleményt; mert első tekintetre meglátszik e dalokon,
 165 hogy hiányzik belőlök a kiválóan női érzelem — hajlandók
 vagyunk érzelmességet mondani — mely félreismerhetlen
 bélyege az asszonyi műnek. Azon balladák, melyekről tudva
 van, hogy nő írta — Lady Wardlawé, például — soha sin-
 csenek e kiváló bélyeg nélkül, bármily szépek egyébiránt.
 170 Hogy a létező kéziratok nőiek, keveset bizonyít, hacsak föl
 nem tesszük, hogy e dalok nem régiebbek a leírásnál, — a
 mít, természetesen, Prior sem állít. Nekünk úgy látszik, hogy
 a nő-tanács iránti hódolat, mely e balladák hőseinek tetteiben
 nyilvánul, nem döntő ok, a legtöbb esetben legalább, arra, hogy
 175 azokat női szerzőkének valljuk: mivel a skandináv faj nem
 volt *galant* nép a szó közönséges értelmében; annálfogva, hogy
 a társadalom ilyen rajza női kezekből jött volna, bajosan
 lesz okszerű következtetés. A dánok és más éjszaki népek
 — ez meg van mutatva sikeres ellenmondás nélkül — jó
 180 adag »házas« becsüléssel viseltettek asszonyaik iránt; erről
 ezer bizonyság van. Ha asszonyaikat nem is tekinték isten-
 nőkül, mint a déliebb fajok lovagjai, nem hiszszük, hogy
 ezért általában rosszabbul bántak volna velök. Magok e
 balladák több példát nyújtanak erre. Semmi ok tehát, azon
 185 körülményből, hogy a nők inkább tanácsadók és feleség,
 mint istennők gyanánt szerepelnek e balladákban, azt tenni
 föl, hogy e költemények a társadalom hamisított és csupán
 nőktől eredhető rajzát nyújtják, nagyon hízeltgött arra, hogy
 férfiaktól származhassék. Valóban, e költemények fő jellem-
 190 vonási: a duzzadó élet, a szilaj tetterő és gyönyör a hatalmas-
 kodásban aligha nőiesek, bármely fokán a társadalomnak.”
 Az angol ismertető megrója Prior vallomását, misze-
 rint ez nem érti Grimm W. észrevételét, hogy „a ballada
 magától képződik.” Grimm — folytatja — minden való-
 195 színűség szerint azt akarta ezzel mondani, hogy egy gazdag
 képzeletű népnél, számos dalnok kezén, a ballada lassankint
 gömbölyült ki, esemény esemény után, kép kép után, míg
 alakot és önállást nyert; minden egyes hozzáadás, a sz-
 rint, a mint tetszett vagy nem a dalmondók érzésének, elfo-
 200 gadtatott, vagy elvetetett, míg e halmozatok eredményeül
 azon konkrét forma állt elő, melyben mindegyik ballada
 népszerű, általános, állandó lön. Cáfolja továbbá Priort,
 ki nem tartja elfogadhatónak a véleményt, hogy mivel sok
 dán ballada oly feltűnően hasonlít az angol és skót efféle
 205 költeményekhez, tehát mindezek egy közös forrásból származ-
 nak, ama távol időből t. i. mikor valamennyi éjszaki nép egy

nemzetet képezett, s mielőtt az angolok ősei a mostani sziget-
gethazába költöztek volna. Végre néhány ballada-töredéket
hoz fel, de melyeket, épen mivel töredékek, nem fordítunk
²¹⁰ le s ajánlja Prior művét, mint igen becses könyvet, melyben a
mivelt olvasó gyönyört, a tudós tudományt, s lelkiismeretes
szorgalmat fog találni.

6. MAGYAR HÖLGYEK ÉLETRAJZA

*Irta Kulini Nagy Benő és Sárváry Elek. Szerzők tulajdona.
Debrecen, Csáthy és Társa bizománya. 1861.*

Az ily munkák célja népszerűvé tenni a történetet, s a jelen könyv szerzői, dicséretes törekvéssel, oda irányzák működésöket, hogy a haza lelkes hölgyei elé utánzásra méltó erényképeket állítsanak föl, egyszersmind a hon dicső leányainak emlékezetét kivíják a feledésből. „Nem lévén még önálló könyv — írják — mely hazánk hírnevesb leányai élet- és jellemrajzát ecsetelje: honfiúi kötelességünknek tartánk nemzeti dicső múltunk néhány, a történelem lapjából föleleveníthetett, derék hölgyének pantheonának — habár annak teljes fölemelése tehetségünk körén kívül esik (—), legalább első alapkövét tenni le.” A közlött életrajzok következők: Horogszegi Szilágyi Erzsébet, Hedvig, Székely Klára, Patócsi Zsófia és négy leánya, Uroza Ilona, Egervár hősnői, Bocskai Klára, Szentgyörgyi Cecília, Szentgyörgyi Borbála, 15 Zrínyi Ilona, Bethlen Katalin, Lónyay Anna, Kanizsai Dorottya, Erzsébet és Mária királynők, Béli Zsuzsánna, Komjáthi Anna, Tarczay Anna, Zudár Katalin, Szécsi Mária, Petróczy Katalin, Bornemisza Anna, Sarolta, Szögyéni Lancha, Pemflinger Katalin, Margit, Molnár Borbála, Báthory 20 Anna, Dukai Takács Judith, Nagymihályi Vinnai Potentiána, Dániel Polixena, Szondi Zsuzsánna. Szép koszorú. Nekünk, szépirodalmi lapul, nem feladatunk ez életrajzokat történeti szempontból vizsgálni: annyit mindazáltal megjegyezhetünk, hogy könnyed átlapozás után is találtunk helyeket, 25 hol nagyon hozzáférhető adatok mellőzve s így életrajz, jellemzés hiányosan vannak összeállítva. Semmi szó, például, Szécsi Mária második házasságáról Rozsályi Kun Istvánnal, s annak kalandos végéről, noha ez igen jellemző adat, és Szalárdi krónikája, hol feltalálható, minden kézen forog. Vagy 30 talán mellőzni akartak szerzők mindent, a mi hölgyeik jellemére homályt vetne? De akkor, ugyancsak Szécsi Máriánál miért hagyják említetlen, hogy Murány feladása alkalmával Spork tábornagy által börtönbe vettetett s Bécsbe hurcoltatott, hol, valószínűleg, zárdába végezte életét? E vonás, mely

- ³⁵ őt, mint a hazai ügy mátyrját kedvező színben tűnteti föl, csak használt volna az életrajznak. A nyelv kezelése sem mindenhol szabályos. Micsoda szókötés ez (20. l.): „a *rendek*, Szandigov krakói főkapitányt 1384-ben Erzsébethez küldték, a királyi hölgy megérkezését *sürgesendő*?” — Dacára ily
- ⁴⁰ fogatkozásoknak, a díszesen, mondhatni, fényesen kiállított könyvet, lelkesítő tartalmáért, minden magyar hölgy asztalára óhajtjuk.

7. BETULIA HÖLGYE

Hösköltemény, hat énekben. Irta Garay Alajos. Kiadja Sujánszky Antal. (Emich, Pest. 1860.)

Egy tiszteletre méltó név osztályosa, ki maga is tiszte-
lendő állást foglal el, Garay Alajos, hat énekes eposzt ír, a
nélkül, hogy a sajtó valamit szólna hozzá, kivéve, hogy
tudatja megjelenését. Im ez a mi irodalmi állapotunk. Egy
⁵ eposz, még ha merőben el volna is hibázva, sokkal ritkább
tünemény, semhogy észrevétlen, nyom nélkül szabad legyen
átsuhannia. Még a haldoklónak is megadják a keresztvizet.
Jut eszünkbe, hogy mikor Dózsa Dániel Zandirhámja meg-
jelent, mindenki várta a bírálatot, főleg a Királyhágón túli
¹⁰ közönségünk. Vajjon mit mond rá Pest? Igaz-e, hogy Dózsa
e művében megtalálta a *magyar* eposzi formát? Igaz-e, hogy
e költemény oly kitűnő, mint már előre hirdették? — Pest
azonban nem szólt, Pest hallgatott mélyen, kivéve egy divat-
lapot, mely épen nem állt nagy hírben kritikái jóságáról.
¹⁵ Egy erdélyi költő mutatá be ott is, és talán a baráti viszony-
nak is része vala az elragadtatásban, melylyel ítéletét tol-
mácsolá. A pesti kritika ezt sem bánta, semmit sem bánt,
— mert nem létezett. Nem akarjuk a fönjegyzett munkát
Zandirhámossal semminémű párhuzamba tenni, csupán mint
²⁰ időjelet hozók fel, és fogatkozásaink szunnyadó öntudatá-
nak akaránk egy szelid ujjnyomitást adni.

Betulia hölgye: mi ez? kérddhetik sokan a mai bibliátlan
kor növendékei közül. Egyszerűen: Judith és Holofernes
története. A hős héber asszony, kinek magasztos honszerelme
²⁵ és hitrajongása megszabadítja nemzetét a fenyegető zsarnok
igától, mindenkor méltó tárgya vala a képző és szóló művé-
szeteknek. De amazoknak inkább. A tárgy természete hozza
magával, hogy különösen a festészet nagyobb sikerrel old-
hatja meg Judithban feladatát, mint például az eposz, vagy
³⁰ dráma. Judith elhatározása s a végrehajtás között nincs az a
küzdelem, mely egy drámának bonyolodással, nincs az a terjedt-
ség, mi az eposznak eseményekkel szolgálhatna. Az egész
érdek a főmomentum, a fejevétel körül pontosodik össze: ide
festő kell, hogy felfogja a pillanatot. Oly művészet, melynek

³⁵ előadási módja nem a térben valamely pillanat, hanem az időben hosszabb-rövidebb szakasz betöltése, bajosan fog Judithból — dacára az eddigi kísérleteknek — valami kitünőt teremteni.

Szerzőnk érzeni látszott tárgyának e nehézségét: még-
⁴⁰ sem riadt vissza az epopoeától. Nem lévén Judithtal mit tennie hat éneken keresztül, — mindent elkövet, hogy ki-nyújtsa, a nem nyújtható anyagot. Már a kezdet, az úgynevezett propositio elárulja, hogy nem vala képes *egységet* hozni művébe. Az ily propositio néhány szóba az egész eposz lényegét be szokta foglalni. Olvassuk az Ilias, az Odyssea kezdetét. Szerzőnk *két* külön tárgyat ígér zöngeni: 1. az asszur zsarnokságot, 2. Judithot. Már itt kezdődik a dualismus. És valóban az első ének csupán előzménye, de nem indok annak, a mi azután történik. Nebukadnézár legyőzi Arfaxádot: ez a fő
⁴⁵ eseménnyel semminemű benső kapcsolatban nincs. Épen így a második ének nem indokol semmit és semmi által nincsen indokolva. Judith előbbi viszonya férjével egészen kívül esik a cselekvény határán. Oly epizod, mely a fő mesével semmi láncolatban nincs. De nem is láncolat, a mi ez eposzban történik,
⁵⁰ csupán néhány *külön* szem lánc, feloldva minden kapcsolatból. A mi benne fő esemény volna, a negyedik ének vége s az ötödik teljesen kimeríti. A többi nem életműves fejlődés, hanem gépszerű külső ragaszték, mely lemállik a fő eseményről. Szóval e hőskölteménynek semmi compositiója, semmi
⁵⁵ csontváza nincsen: a gerinctelenek közé tartozik. Merő epizódokból áll, s a fák sokaságától nem látjuk benne az erdőt.

Régi hibája epicusinknak, hogy nem dolgoznak terv szerint. Lyrai fölhevüléssel ragadának tollat még legjobb-
jaink is, mintha egy ódába kezdtek volna. Nagyjában körül-
⁶⁰ gondolák a történetet; minden egyéb a pillanatra, az ihlet percére lőn bízva. Innen az áradozás, a descriptiók iránti nagy előszeretet, a lyrai ömlengés, mihelyt alkalom van rá; ellenben pedig a mesének ziláltsága, az egész és részek közti aránytalanság, a sok „inepte molitur”, mely semmi méltó
⁷⁰ eredményre nem visz. Egy nemzet sem nyögte hosszasan a latinság jármát, mint mi, mindazáltal epicusaink (Zrínyit kivéve) azt nem tanulták el Virgiltől, a mi legméltóbb vala eltanulásra: a compositiót. Nem vették észre, hogy az Aeneisben helye van minden sornak, szónak, hogy a költő nem
⁷⁵ áradoz tetszés szerint jobbra-balra, hanem bölcs kiszámítással, mondani, fukar ökonómiával rendeli a részeket az egész alá, a csekélyebb fontosságút a lényeges alá, minden részecs-

két külön kikerekít, hogy aztán a kerek egészbe olvassza s több efféle. Majd azt kell hinnünk, hogy a mi classica i műveltséggel kérkedő embereink Virgilt soha sem olvasták egészben, hanem csak egyes részeit ismerték, máskint alig lehetséges, hogy a compositio iránti érzékek három század folytán föl ne ébredt volna.

„Betulia hölgye” osztozik eposz-irodalmunk e hibáiban, s még neveli azokat. Leírásokban helyezi fő érdemét. Mindjárt a mű elején hosszú festéseket kapunk: az este, a reggel, — látszik, hogy a költő nem siet, ráér. — Nála a jellemzés is csak leírás. Nem mondom, hogy ezek közt nincs szép, különösen annak találtam a „Libanon cédrusai” rajzát, melyeket égre dobálás közben megmeredt óriásoknak képzel; de a nagyobb rész, a képek, hasonlatok stb., melyeket használ, jóformán ismeretesekek. A nyelv, a költői szólam sokhelyt erőteljes, a verselés (hexameter) többnyire jól gördül: de mindenik a Vörösmarty epochájának viszhangja és pedig bizony gyengébb viszhangja. A hatméretű versben hiátusok, rossz hangzatú helyek, kénytelenségből eredt toldások vannak; a dictio is alább szállt; s ha azon irodalmat, melyet e költemény mesterül vall, az aranykorhoz számítjuk: „Betulia hölgye” számára mindenesetre valamely olcsóbb ércet kell kijelölnünk.

8. ANYA ÉS GYERMEKE

(Mutter und Kind.) Költemény hét énekben, Hebbel Frigyesztől.
(A Tiedge-alapítvány bizottsága által Drezdában megkoszorúzott mű.) Hamburg. 1859. Hoffmann és Campe.

A világgöltészet lyraözönében, melynek szélső hullámai bennünket is elárasztanak, szinte jól esik néha egy elbeszélő költeményen nyugtatni meg szemünket, mint zöldellő szigeten, mely kiemelkedik a vizek végtelenéből. Mondják,
5 hogy az eposz többé nem lehetséges, és korunk azon bölcsői, kik minden tény, jelenet okát magokból a tényekből szeretik kimagyarázni, állítván, hogy azért van úgy, mert máskép, nem lehet, — váltig bizonyozzák, hogy a jelen kor, politikai és társadalmi zilált jelleme, vagy inkább jellemhiánya miatt semmi egyébre nem képes, mint örökös lyrában
10 bugyogtatni meghasonlott kedélye hánykodó érzelmeit, életűnt vágyait, kétségbeeső reményeit. Talán igaz: de én úgy sejttem, hogy ez állításban is, mint minden olyas tételben, mely nagyon egyedi természetű dolgokat átalánosít, s ezer
15 meg ezer különféle tüneményt egy kalap alá von, csak rész szerint van az igazság. Hogy a társadalmi viszonyok gyökeres átváltozása, midőn a régi és új még harcol egymással, s a győzelem egyik félre sincs eldöntve, hogy az ily állapot tömredék habozást, kétséget, nyugtalanságot idéz elő a kedélyekben, s a percenként változó remény és csüggettség, ez egy
20 napról más napra élés, nyomasztóan hat a göltészetre, s legfőlebb a lyrának kedvez, nem akarom tagadni: de hogy átmeneti korszakban egyéb költeményfaj, s különösen az eposz egyáltalában nem virágozhatik, bajosan lehetne megmutatni az irodalomtörténetből. Vagy az újkori, az olasz
25 eposz felvirágzása nem átmeneti korra esik-e, s nem épen arra, mely a XV. és XVI. század közt teljesen megváltoztatta a világ ábrázatját? Maga ez átmenet csodásan olvad össze Ariosto nagy költeményében: régi kalandok, új világnézet;
30 lelkesedés, ironiával vegyűlten; oltár emelve a múltnak s lerombolva egyszersmind. Vagy Anglia legnagyobb politikai és vallási forradalma gátolá-e az „Elveszett Paradicsom” lehetőségét? Talán szabatosabban szólnánk, azt mondva, hogy míg valamely kor, mely a régivel meghasonlott, irány-

35 eszméjét meg nem kapta a jövőre és rövid ideig sötétben
 tapogat: addig tart ezen átmeneti bizonytalanság, mely min-
 den nagyobbserű teremtésre általában, s így a költészetre is
 nyomasztó; de mihelyt egy közös zászló leng, melyre milliók
 40 szemei reménytelenül függesztvék, az irodalmi hátramaradást
 alig lehet mással, mint a szellemnek meddősege-, vagy lusta-
 ságával menteni. Korunk vezéreszméje, a nemzetiség, már
 előttünk lobog; s hogy ez nem volna termékenyítő, s nem in-
 kább az eposzra, mint akármely költemény-nemre, alig
 hihetem. A nemzetiség épen a múltnak folytatása a jelenben
 45 és jövőben: semmi alak nem képes annyira kifejezni, mint az
 eposz. Más kérdés, vajjon az epopoea, a hősköltemény, úgy, mi-
 kép Virgil hagyta, gépeivel, csodáival, isteneivel stb. kor-
 szerű-e? De tudjuk, az úgynevezett klasszikai formán kívül, az
 eposz mennyi különféle idomot ölthet; s hogy ezek közül egy
 50 sem volna többé korszerű, — legyen szabad kétségbe hoznom.
 Már az éjszaki ballada újraéledése napjainkban, megcáfolja
 ezt. Teremtsetek jó eposzt, — s az eposz korszerű!

De más részről azokkal sem tartok, kik az elbeszélő
 költeményt, s magát az epopoeát, oly módon akarják köze-
 55 lebb hozni korunkhoz, hogy a mindennapi életbe, a prózai
 valóságba, nyárspolgári aprólékos ügybajaink közé sülyesz-
 tik le. Nem a népi hang, s naiv felfogás ellen tiltakozom: sőt
 nagy részben ép ezektől várom epikai költészetünk újjászü-
 letését. A költői előadásnak ama közvetlensége, azon erő-
 60 telj, izomdús alakítás, mely a népi eposz maradványait
 jellemzi, méltó az eltanúlásra, s egy Hugo Victor nem átallott
 e részben a néphez szegődni tanítványul. De óhajtom, hogy
 valamint a nép mindig eszményíti tárgyát mikor költ — és
 ez, ha az idealizmust helyes értelemben vesszük, tagadhatlan
 65 — úgy az is, ki a népet ez úton követni akarja, értse, hogyan
 lehet az alacsony körbe — nem leszállani, hanem abból föl-
 emelkedni: hogy míg a nyelv, a környezet, a felfogás nem hág
 felül a nép láthatárán, a költészet az maradjon mégis, a minek
 lennie kell: ünnepe a léleknek, nem hétköznapija. Ez úton
 70 az elbeszélő költészet számára egy vidám, kecs- és erőteljes
 élet kínálkozik, mely a nemzet egész hagyományos — mon-
 dai és történeti — múltját felkarolhatja, tündérregéit, mint
 Puskinnál látjuk, a nép formáiban, mégis nagy művészettel,
 újratерemtheti, hőseit a Frithiof-rege módja szerint, örök
 75 ifjúságra varázsolhatja: szóval e tér, a naiv eposz tere az,
 hol szerintünk tetemes műveletlen, ámbár dús termést ígérő
 vidék van elfoglalni való.

A német úgynevezett *polgári* eposz, mely „Hermann és Dorothea” tekintélyére támaszkodva, Hebbel „*Ánya és gyermekében*” is újra megkísérti a hősköltemény *naivvá* tételét, homlokegyenest ellenkező úton jár a föntebbivel. Amott az író maga is a naivság leplét ölti fel, itt eszmélkedve, bonckéssel kezében, nyúl tárgya-hoz; amott a népi alak mintegy összenő a tárggyal, s a kettő elválaszthatatlannak tetszik; itt a költő filiszteri viszonyainkat ódon klasszikai formákba erőlteti; amott feledve a jelen, társadalmi nagy kérdéseivel, prózai küzdelmeivel, apró házi bajaival, s a lélek egy szebb, mert eszményi világba, a költészetbe, ring át; emitt, dacára a homéri nyugalomnak, mely a kölcsönzött alakon ül, napi kérdéseket hallunk megpendítve, hallani véljük az utcazajt, a kintornát, s átérezzük a csupasz valónak minden nyomorúságait. Hiába törekszik a költő, eszményítés által, kiragadni bennünket a hétköznapi világból: midőn eszményíteni akar, megszűnt *igaz* lenni, a nélkül, hogy ily közellevő, ily útféle tárgyak iránt csalódásba tudná ringatni képzeletünket. Pedig, hol az igaztól eltávozzunk, ott annak teljes *látszata* kell, hogy költői csalódás idéztessék elő. E látszat a jelenkor délfénye alá helyezett tárgyaknál vajmi hamar elröppen, mint a színjáték csalódásai nappal. Mondjatok népi elbeszélést, mely ki ne ragadná hallgatóját a jelenből, s oly eszményített korba nem helyezné át, midőn az emberek nagyobb tökélyel bírtak, a világ szebb volt! Maga Homér, kinek Odysseája után látszanak teremni e polgáreposzok, vajjon nem sóhajtván tekint-e már vissza azon korra, melyben hősei istenekkel társalogtak? De térjünk Hebbelre.

Van egy szerető pár Hamburgban, az alnépből. A férfi, Keresztély, *kocsis*, a leány, Magdolna, szolgáló. Földhözragadt szegénységök nem engedi az egybekelést; a legény, okulva egy barátja nyomorán, nem akarja megtenni a lépést, míg családi léte vagyoniilag biztosítva nincs. Hogy ezt elérje, Kaliforniába készül, hová most az egész német világ özönlik; már beszélt is egy szabóval s asztalossal, kiknek társaságában, mihelyt az idő kitavaszkodik, (most karácsony előnapja van) hajóra szándéka ülni. Eljegyzi a leányt, de csak három évre köti le, ha akkor vissza nem jó, szabad. Vissza pedig nem akar jöni, vagyoni nélkül. Így áll a dolog, midőn a dús kalmár, egy Croesus, kinél Magdolna cseléd, megtudja. A kalmár neje búskomorságban szenved a miatt, hogy gyermeke nincs, s maga az úr is óhajтана örököszt a roppant vagyonba, melynek már helyét sem leli. Épen árvaházból

akarnak fogadni fel, midőn a házi orvos, ki a szeretők baját megtudta, azt tanácsolja nekik, hogy adják össze a párt, tegyék boldoggá, s az első szülöttet fogadják gyermekül. A boldogtalan szeretők örömet belényugosznak e feltételbe, 125 összekelnek, a kalmártól egy messzevidéken házat és földet kapnak. Idylli élet következik. Azonban a nő anya lesz, s a magzattal együtt fölébred az anyai szerelem. Ők nem tudják, mit az olvasó már tud, hogy a gyermek nem lesz tőlök elvéve, ha önként nem adják, s hogy a jószág azért övék marad.

130 Midőn közelg az átadás ideje, egy éjjel a nő megszökik a háztól gyermekével, miután látja, hogy férje nem akar szöszegő lenni. A férj elfogja ugyan, s visszaviszi a szökevényt, de az eset megdöbenti, s maga sem állhatva ellen tovább a természet szavának, csupán addig akar késni, míg a birtok 135 haszonvételéről pontos számadást készít, hogy a kalmár egy fillérben se találja magát károsodva. Mindent jó rendbe hozván, éppen mikor a kalmár s neje a faluba érkeznek, odahagyja boldog fészket s indul a nagy világba, útját Brema felé, s onnan Amerikába veendő. A kalmár kertet és udvart 140 rendben, kamrát és szekrényt tele, s a számadást az asztalon leli: de a lakók sehol. A nőt furdalja lelkiösmerete: most már nem kívánja a gyermeket, csupán azt, hogy a család ismét boldog s az ő gyöngéd lelkiösmerete megnyugtatta legyen; de hogy keresni föl? Nyomozók, levelek küldetnek mindenfelé; 145 de a szökevény család út nélkül bolyong, kerüli a járt helyeket. Végre egy csárdában találkozik az asztalossal, ki már vissza is tért Kaliforniából, miután a szabó ott hagyta fogát, — hozván, kincset ugyan nem, de bő tapasztalást a kivándorlás ügyében és proletár s communista elveket. Az utóbbiakról Keresztély, 150 mint igaz német vér, undorodva fordul el; annyit azonban megtud, hogy nincs miért Amerikába menni. Az asztalos beszédéből azt is megérti, hogy róla oly hír szárnyal, mintha lopásért, vagy más efféle büntetért üldöznék. Ezt nem tűrheti becsülete. Visszasiet Hamburgba, jelenteni magát.

155 Az eredményt nem szükség mondani: a kalmár ezer örömmel fogadja s visszahelyezi őket, gyermekestül, a csendes boldogságba, honnan elfutottak volt, — s a kalmárné kigyógyul a *hiúságból*, hogy minden áron *anya* szeretne lenni.

Ime a modern eposz. Társadalmunk sebeit közül egyik 160 legnagyobb van feltakarva benne: a pauperismus, mely népés országok raját kivándorlásra kényszeríti, vagy a vörös forradalom karjai közzé hajtja. A nagyvárosi népnyomor iszonyú képét festi szerzőnk Vilmos és Anna sorsában, kik

vagyon nélkül össze mertek kelni. „A legnyirkosabb pincé-
 165 ben laknak — beszélí Keresztély — minőt valaha láttam.
 Vilmos, mikép sírásóhoz illik, nedves falait koporsódeszkák-
 kal bélelte ki, melyeket a temetőben újra felnyitott sírok-
 ból *zsírosan* és nedvesen kap, s melyek oly bűzősek, hogy a ki
 belép, majd megfűl. Hanem a házbér olcsó, s a háziúr nem
 170 könnyen hajthatja ki őket, mert nem akad más bérlő. Így
 hát maradnak. Aztán épüljenek ki a hideglázból, hol az egész-
 séges is megkapja. Ez természetesen sort vesz rajtok: a férj-
 ről nejére, egyik gyermekről a másikra száll, nem is hagyja
 el őket többé.” Elhatározását, Kaliforniába vándorlani, így
 175 indokolja kocsisunk: „Más a világ most, mint apám ismerte;
 arany szabályai nem illenek már belé. Ki ne szeretne otthon
 maradni s élni becsülettel! (Célzás az ismert német közmon-
 dásra.) De nem lehet. A mennyiért apám házikóját vette,
 én alig tudok egy szobát bérleni; s a mit egykor a mészáros
 180 az ökörért adott, azt bőreért adja most a tímár! Hol itt a
 remény! Nagyon sok az ember a földön, s a helyett, hogy
 mint hajdan segítne egymáson — taszigálja és szorítja egy-
 mást, s igyekszik felebarátja kezéből kicsikarni a falatot.
 Ezrenként bújdosnak Kaliforniába, hogy ott aranyat ássa-
 185 nak. Ha a mennyország nyitva volna és csöngetnének kapu-
 ján, mint nálunk este kapuzárás előtt, nem lenne nagyobb
 lótás-futás, nagyobb tolongás, mint oda. A zenész eladja hege-
 djút, a tudós bibliáját, varga és szabó árját és tűjét: mind
 siet Bremába, hogy ott hajóra keljen. Az orvos megszökik
 190 betege ágyától, szakácsa (a gyógyszerész) már előre ment.
 A tanácsnok fontolgtatja, vajjon ő igazán oly pohos-e, hogy
 itthon kellessék maradnia, s a lelkész alig állja már, hogy
 el ne hagyja nyáját”. A Kaliforniából megjött asztalos
 pedig ily hitvallásra tőn szert: „Tudod-e — kérí Keresz-
 200 télytől — hogy téged egykor gyalázatosan megloptak? Hol
 van a birtokod? Hol kiadó házaid? Paripád hol nyerít? Hol
 fejk a teheneidet? *Gazemberek* mindent elraboltak tőled,
 még *születésed* előtt, s nem adják vissza. Az okos francia
 kipuhatólá, hogy a ki bír, az tolvaj — s a hány arany, ugyan-
 annyi halálos bűn. De nem soká lesz már így: mert az utolsó
 ítélet közelg. Ne várd, hogy angyal jelenik meg trombitá-
 val az égen — ennek kitépték a szárnyát — mi magunk fúj-
 juk a jeladót, addig azonban köszörüljük a bárdot! . . .”

Mindez igen szomorú, de elég hú képe a mai társada-
 205 lomnak. Csupán az a kérdés, vajjon abban áll-e a költészet
 feladata, hogy oly szenvedéseket tárjon fel, melyekre balzsama

nincsen; hogy a szigorú valóságba taszítson, mely elől épen hozzá akaránk menekülni? Talán a regény, mely a próza és költészet határára ingadoz, s ennek különösen ama faja, mely
210 az *irányról* neveztetik, vagy az, mely humorban engeszteli ki a világ dissonantiáit — szabadabb forma-jogait használva, dobhat föl megoldatlan társadalmi kérdéseket, ámbár itt is áll az, hogy a regény nem *mivel*, hanem *dacára*, hogy ilyenekkel foglalkozik, lehet jó költemény. Ellenben az eposz
215 sokkal inkább *költői* faj, mintsem hogy akárminő iránynak hordozója lehessen, mely nem a költészeté. — Formája is szorosabb: azonnal érezzük, mily nyomorult szerep jut neki, mihelyt a regény birodalmába vág. Midőn köznapi jeleneteket, apró jellemárnyalatokat, finom cselszövényt akar festeni, vagy a társadalom proteusi arcának fényképezését
220 veszi munkába: a nem bírálva olvasó is fogja érezni, hogy ezt egy középszerű regényíró jobban csinálná, mint az epicus. Ha valahol, itt is igaz marad: ne cseréljük föl a szerepeket!

Szerzőnk ugyan mindent elkövetett, hogy költeményén homéri derűtséget árásszon el, s engesztelő megoldást
225 hozzon létre. A sötét korrajz, mely az I-ső ének háttérét, s a cselekmény induló pontját képezi, csakhamar vidámabb képeknek ad helyet. A ború, mely a szeretők sorsa fölött lebeg vala, azonnal szétoszol, mihelyt a kalmár, mint szabadtó, megjelenik. Sőt a tulajdonképi bonyolódást is, — midőn
230 t. i. a szülék, magzatjok miatti aggodalomban, elhagyják a boldog tanyát és világra bújdosnak, — úgy intézi Hebbel, hogy az olvasó percig se legyen csalódásban az örvendetes kimenetel iránt. Jóelőre kimondja a kalmár, hogy boldoggá teszi őket, akár adják a gyermeket, akár nem. Így a
235 későbbi bonyolódás nem egyéb könnyű felhőcskénél, mely a napot kis ideig elleplezi ugyan, de a néző tudja és biztosan várja, hogy nem soká el fog vonulni. — Azonban e mosolygó fény, az idylli jelenetek, a formának klasszikai nyugalma,
240 s a valót szebbíteni akaró eszményítés dacára, egészben nyújtja-e époszunk azon engesztelést, melyet a költészettől jogosan követelünk? Nem és azért nem, mivel az általa megbolygatott társadalmi kérdés, honnan kiindul, megoldatlan
245 marad. A nyomor, mely kivándorlást és a vörös rémet idézi föl, egy mákszemnyivel sem kevesbült azáltal, hogy a *gondviselés*, egy jószívű kalmár képében, minő csak a valóság határain kívül terem, egy nyomorultat boldoggá tön. S ha kérjük szerzőt, hogyan vélné e társadalmi széthangzást kiengesztelni: adott felelete messziről sem kielégítő. Hiába

250 mondatja a kalmárral, hogy ez megtalálta, mimódon
kellessék a társadalom sebeit *jótekonysággal* bekötözni:
jótétemény, almizsna itt keveset használ. Hiába mondja
túleszményített embere: „Példát adok, hogyan kell *réme-*
ket elűzni és mégsem drágítani a *golyót*. Mert ez szívemen
255 fekszik. Legbensőbb alapjokban inganak a föld államai, s ha
fent és alant kezét nem nyújtunk egymásnak, rettentő lesz
a vége.” A jótekonyság mindig kivételes marad, mint kivé-
teles a történet, mely Hebbel eposzának tárgyát teszi, ki a
magának föltett napi kérdést ily engesztelő módon tudá
260 megoldani: Ne menjetek Kaliforniába, ha egy oly *ideális* gaz-
dag találkozik, aki benneteket boldoggá tesz. Különben —
tessék!

Látjuk, mivé lesz az eposz, ha napi kérdések uszály-
hordójává alázza magát. De fogadjuk el, hogy a sötét korrajz
265 nem egyéb, mint háttér, — hogy szerzőnk nem akart *irány-*
művet adni, csupán azt vala szándoka feltüntetni, „Hermann”
példájára, hogyan viseli magát az ép, egészséges teuton nép-
jellem a kor nagy kérdéseivel szemközt, s miután ezt, típus-
ban mintegy, felmutatta, hagyja a világ folyását annak a
270 mi, nem törődve megoldásával oly dolgoknak, melyek kívül
esnek a költészet mesgyéin. Fogadjuk el ezt, mondom, noha
a főntebbiekből kitetszik, hogy költőnk mélyebben ártotta
magát a pauperismus ügyébe, mind kiindulási pontul azt
vévén, mint jótekonysági teóriája által megoldani töreked-
275 vén. Vajon ekkor hőse, a kocsis, megállhat-e mint *cselekvő*
jellem? Mingyárt a mű elején látjuk, hogy Keresztélyt is
megragadta a közszegénység árja, mely ellen nincs küzde-
lem, nincs menekvés, csupán kivándorolni, vakmerő úton
próbálni szerencsét, szóval épen azt tenni, mitől a szerző
280 óvni akarja honfiai. A kényszerűség mingyárt eleve úgy
van felállítva, hogy ellene *egyéni* küzdés lehetetlen: mit csi-
náljon szegény Keresztély, ha nincs út-mód becsületes kere-
setre a hazában, — ki kell vándorolnia. Ha még volna remény,
Keresztély mindent elkövetne, hogy küzdjön az áradat elle-
285 nébe, hogy cselekvés által megmutassa, mit tehet az akarát
és becsületes szorgalom, s példát adna honfiainak, hogyan
meneküljenek a *rém*től. De ennek útja el van zárva, a mene-
külés lehetetlen, ha csak az égből *csodásan* nem érkezik segede-
lem. Szerencsére ez meg is jön, nem ugyan az égből, egye-
290 nest, hanem az emeletből, hol a kalmár lakik: azonban ez
utóvégre mindegy. Keresztély *buta* örömmel fogadja a nem-
várt szerencsét, s attól fogva, noha eleget kapál, szánt-vet,

jószágát berendezi stb. mint jellem alig tesz többet a semminél. Naiv megszökését a boldogság öléből tapasztalatlan volta
295 elégge indokolja ugyan, — s ekkor látjuk némi küzdelmét, de ez is szenvedőleges. Keresztély nem egyéb, mint a körül-mények bábja. — No de nem is órola neveztetik a darab, másban kell annak hősét vagy heroináját keresnünk. „Any
és gyermek”: valamelyikben megkapjuk a cselekvő jellemet.
300 Az anya lelkében látunk küzdelmet, benső cselekvény-folya-mot: de ez is inkább physical, mint lélektani motívumokra támaszkodik. Nem hiába festi szerzőnk oly gondosan a mag-zat első repdesését, az anya természeti változásait, az emlő-nyújtás kéjét, a gyermek első gagyogását: az, ki itt a cselekvő
305 szerepet viszi, nem az apa, nem is az anya, hanem a méhben nyugtalankodó gyermek. — A kalmárné betegesen szenvedő német ideál, a Kotzebue iskolából; férje pedig a megszemé-lyesített gondviselés. Szóval költőnk, e művében, csak akkor fejezte ki a német jellemet, ha ez merő passivitas.
310 Így megjelölve e költészeti fajta (genre) veszélyeit, melyeket Goethe genialitása s alkotó nagy tehetsége Hermann és Dorotheában képes vala ugyan kikerülni, de kisebb művé-szek, mint ő, nehezen sikamlanak el mellette hajótörés nélkül, — megadjuk Hebbelnek, hogy költeménye sok szép
315 részlettel bír. Sőt a mondott benső hiányokat leszámítva, az egészről mondhatni, hogy külső kivitele leszárszi gyakorlott kézről tanúskodik. A formán előmlő klasszikai, goethei nyugalom és derű, a részek arányos, tervszerű beosztása, az átmenetek könnyűsége, az egyes élénk leírások s találó
320 képek tisztasága, a gyakran sikerülő naiv hang, a (német) nép életéből szedett jellemző vonások, hová a rege és babona ügyes beszövést is számíthatjuk, s több efféle, vonzó, válto-zatos, kellemes olvasmánnyá teszik Hebbel e művét annak, kit e külső hármonia kielégít. Leírásaiból ide tesszük a kora
325 tavaszét, az V. ének kezdetéről: „Oh, mely szép az idő, mikor a tél háta megett már pajzánul bujkál a tavasz, s füttyörész a pacsirta reggel, mintha nyíló ibolyát rég látna, holott majd este, gerenda mögé örömet bújnék a verébhez, mely fészken gubbaszt; — s mikor egy-egy árva kökörcsin, épen azon
330 csepptől, mely a nap déli hevében enyhet adott neki, még mielőtt éj szállna le, meghal: mert az megfagy, s ő elalél . . .” E parányi kóstonló is elégge mutatja, hogy Hebbel nem jár a descriptiók közös országútján, hanem leírásai amaz eredeti frissiséget lehellik, mely a közvetlen költői szemléletből
335 fakad. Így sikerült a hamburgi népelet rajza, a cselédszoba

jelenetei reggel, a kalmár fényűző termei, a hamburgi tűz-
vész előadása, s mindennek fölött az V. énekben a falusi mun-
kás boldog élet festése. De itt-ott homály is van, némi ködös
reflexiók, minő a többek közt ez. A kalmár nejéről van szó,
340 kit semmi vagyon nem képes boldogítani, mert gyermek
után óhajtoz. „Szíve mélyen elfogódék. Az egész (emberi)
nem átka, hogy nem becsüli a mie van, s túlbecsüli a mie
nincs, annyira lenyomá őt, mintha ez átok csupán őt sújtaná,
holott mindnyájan letörlik, mingyárt a leszakításkor, a
345 csalogató gyümölcsök hamvát és mivel az arany, mely az
ágakon oly ígéző vala — természetesen nincs újjaik között,
ismét vágynak megmászni a fát, hogy újra meg újra kifosszák
és csalódjanak !” Az efféle nehéz, legalább magyar olvasónak
az. — Átalában Hebbel incisumokkal terhelt körmondatai
350 nem egyszer idéznek elő homályt, s ez ártalmára van a derült
vidorságnak, mely költeménye többi részén uralkodik. A szer-
ző néha elveti a naív hangot, s éreztetni akarja velünk,
hogy ő csupán személyei kedvéért alázta ide magát, de fel
is tud emelkedni: ilyenkor ama ködös régiókba téved, hol
355 összefoly előttünk minden tárgy, elmosódnak a körvonalak,
s a színtelen felhők kárpítja mögött szent borzadályal sejt-
jük az ürnek végtelenségét.

9. THALÉS BERNARD

Thalés Bernard, irodalmunk jóakaró ismertetője, most eredeti költeményeket közöl *Méodies Pastorales* cím alatt. Mi legalább körülforgattuk az ívet (3-ième Livraison), megnéztük felül, alúl, elül, hátúl, mindenütt, de semmi jele,
⁵ hogy e versek fordítás gyanánt szerepelnének. Ez *eredeti* költemények közt van egy, melyet ide igtatunk, s mellé Petőfi hason tartalmú dalát. Az eszmék *találkozása* meglepő, egész a plagiumig.

L'AVERSE.

- ¹⁰ Il pleut, il pleut, il pleut à verse,
Mais ce sont des baisers, ma foi;
Ta bouche au hasard les disperse,
Sur les lèvres embrasse-moi.
Voici l'éclair blanc qui scintille;
¹⁵ Chère enfant, il part de tes yeux;
Plein de fièvre, l'amour y brille
Comme la foudre dans les cieux.
En outre quoi! voici l'orage,
Comme avant-hier, s'il t'en souvient?
²⁰ Fuyons pour éviter sa rage,
Car c'est ton vieux *père* qui vient!

- Esik, esik, esik,
Csókeső esik;
Az én ajakamnak
²⁵ Nagyon jól esik.

- Az eső, az eső
Villámlással jár;
A szemed, galambom,
Villámló sugár.
³⁰ Mennydörög, mennydörög
A hátunk megett;
Szaladok, galambom,
Jön az *öreged*.

35 Ugyancsak ez eredetiségek közt felismertük még ezeket:
„Sikos a hó, szalad a szán” (Le traineau) „Kereszt úton állok”
(L’hésitation) „Szerelem vándora” (Chacun sa route); s talán
többet is lelnénk, ha időnk volna rá. Mi köszönjük Th. Ber-
nard úrnak, hogy bevezeti költőnket a nagy világba; de bemu-
tatáskor megszokták nevezni a vendéget.

10. A PÖRÖS ATYAFIAK

Regény. Irtá Vas Gereben. Két kötet. (Pfeiffer, Pest.)

Vas Gereben, mint az élcek, adomák, ötletek nagy mestere, eleitől fogva ismeretes, életben, irodalomban egyaránt. A „Pörös atyafiak” meséje is, ha lehető legrövidebbre vonjuk össze, egy ötleten sarkallik. Kardos ügyvéd, ki gazdag és gyermektelen, oly sajátságos, mondhatni bizarr, végrendelést tesz: hogy öt oldalrokona közül vagyona azé legyen, kiről az atyafiak ketteje azt vallja, hogy mindnyájuk közt legtöbb esze van. Mi tapasztalások árán jutott az ügyvéd e külön gondolatra: annak lélektani fölfejtése, cselekvénnyé öltöztetése képezi a regény első felét; hogyan bontakozik ki a dolog: ez az utórész foglalhatja. A csomó (nodus) tehát itten betűszerinti értelemben megvan: meg annyira, hogy bökkenőnek is mondhatnók: valóságos kunkötés, mely hogy miként lesz feloldva, ugyancsak feszíti a várakozást. Foglyos kérdés, minőket, szerző szerint, a fiatal jurátusok 1848 előtt egymásnak feladtak bizonyos ujjvilág-utcai házban a „négy forintos ebéden” Ily adomaszerű hegybe (point) futván össze az egész mese: e szerint az egység is megvan; oly szoros egység, mint valamely adomáié. Sőt a symmetria is úgy ki van szabva, hogy fele a regénynek e döccenőn túl, fele innen esik; első kötete a végrendelet előtt, másik a végrendelet után játszik. Szinte szeretnők nem látni annyira a szúrást, hol a cirkalom láb meg volt feszítve. Valóban ritka eset, hogy a kritika nálunk azért szólaljon fel, hogy túl vive látja az egység, a kimértség utáni törekvést. Pedig itt ép azon esetben jó: nem lehet elhallgatnia az észrevételt, hogy a regény nem adoma: egysége is tehát ezétől különböző. Képzeljünk hőskölteményt, mely egyetlen epigrammai fordulatra lenne alapítva. Akár az, akár egy oly regény, mely adomái ötleten fordul meg.

Azonban nem volnánk igazságosak szerző iránt, ha el nem ismernők, hogy midőn regénye szálaít e különös bogba, ez adomaszerű ötletbe gyűjti össze, onnan bonyolítja tovább, onnan fejti ki végül: ez által művének a külső egységet,

35 összetartást, gömbölyűséget akarja megadni; de nem kevésbé törekedett arra, hogy lélektani úton bonyolítsa be és ki a cselekvényt. Részletesebb kivonat nem hagy ez iránt kétségben. Kardos István, táblai ügyvéd Pesten, szegény nemes családból származott. Esze, ügyessége, szorgalma által
 40 tekintélyre, szép vagyona tőn szert. Már ötven éves, de még folyvást nőtelen. Többször fordult meg eszében a házasság harminc éves ügyvédi pályája alatt. Előbb a „nemzetes” kisasszonyokra gondolt, de addig fontolgatta lépését, hogy mire határozott volna, vagyona már a „tekintetéseket”
 45 is megbírta, s míg ezekkel tépődék, annyira összegyűlt pénze, hogy egészen a „nagyságosokig” fölért. Azonban múlt, múlt az idő, az ötvenedik év is bezörgetett: ügyvédünkben most, mint a kialvó mécs utólobbanása, fölgerjed mégegyszer a szent házasság ösztöne, hatalmasabban mint eddig. Értzi a
 50 magány ridegségét; a Kardos név folytatóját, vagyona örökösét is szeretné látni. A nagyságosokról a tekintetésekre száll, visszafelé: megkér egy leányt. A kosár, melyet először s utoljára kap életben, kiábrándítja: a leányt tulajdon patvaristája úté el orra elől. Nem marad egyéb vigasztalója,
 55 mint a *hiúság*, hogy „a Kardos család egyik folytatását az ő nevével hozzák kapcsolatba —” hogy valamelyik rokonából *embert* csináljon pénzével. Voltak pedig a Kardos oldalattyaiak számszerint öten, a mint következik:

1. Kardos Pál, maga ugyan zérus, de kit felvágó
 60 neje méltóságos rangra tuszkolt; rozzant vagyoni állapotban, de legkitűnőbb világi polcon valamennyi Kardos között.

2. Kardos János.

3. Kardos Mihály: par nobile fratrum; egyszerű falusi ténsturak, nevöket két s-sel írják, perlik az Eszterházy uradalmat, hallani sem akarnak az egy s-es Kardosokról.
 65

4. Valami Kardos leányivadék férje, becsületes polgár, kisvárosi fűszerboltos „A fekete kutya” — röviden maga is csak: „Fekete kutya” — más nevét nem is tudjuk. Szégyene a familiának.

70 5. Kardos Lőrinc, mérnök Somogyban, szigorú stoicus jellem, a megtestesült becsületesség, kit mindenki külön-nek tart.

Az ügyvéd sort akar venni rokonain, kiket nem igen
 ösmer, hogy megtudja, melyik ér többet, a szerint rendezendő
 75 el az örökség ügyét. Lelkében egy jobb sugallat az 5. számú

rokon felé hajolna; de attól nincs egyéb emléke, mint egy goromba levél 30 év előtt: megalázza-e magát s könyörögjön neki, hogy fogadja el a gazdag örökséget? Mostani lélekállapota, természetesen, a *méltóságos* atyafi felé hajtja

⁸⁰ őt: hiúsága, melyet vagyonára heíyez, ott kamatoz legbővebben. A méltóságos sógorasszony is ugyancsak veti a kártyát s hálót, hogy fia részére megkaparíthassa a gazdag örökséget. A dolog szépen indul, de nem soká törésre jut, miután ügyvédünk észreveszi, hogy méltóságos sógornője

⁸⁵ bolondot űz vele, s a leendő örökös, egy faragatlan fickó, már előre is háládatlan. Szeretet! egy kis szeretet kellene neki s ím minden vagyonán sem képes öreg napjaira egy kis szeretetet vásárlani. Legalább, a mi van körülte e drága, e meg nem vásárolható portékából, azt egyelőre is biztosítani akarja.

⁹⁰ Két lény van körében, ki őszinte ragaszkodással viseltetik hozzá, az öreg hajdu, Vendel, s a fiatal segéd, Sipos. Ezek szeretetében keres kárpótlást, addig is, míg a rokonok közül felfedezné a méltó örököst. Az ifjú segédet beavatja hivatala titkaiba: ezt szellemi tőkéje örökösévé szándéka tenni.

⁹⁵ Anyagi vagyonát a családban akarja elhelyezni; s miután a 2., 3., 4. számú atyafiak nem arravalók, elhatározza, hogy bekopogtat az 5-dikhez, a 30 év óta nem látott goromba stoicushoz. Levelet ír neki.

Kardos mérnök, az 5. számú atyafi, egy az erényhez

¹⁰⁰ vas szigorral ragaszkodó bölcs. Nem hiába tartják különcknek, ő az is, mert mai nap ritkán akad párja. Van neje, okos és lelkes asszony, ki férje erkölcsi nagyságának feltétlenül rendeli magát alá; férje ellenében akarata nincs. Van leánya, egy serdülő szép gyermek, méltó ily szülékhez. Apa és anya,

¹⁰⁵ látván hogy földi vagyonnal nem igen biztosíthatják leányok jövődjét; a szellem kincseivel akarták gazdaggá tenni, s az anya gondoskodott még, hogy a női kéz ügyes munkáiban is kitűnő legyen. — Ilyen a család, melynek szeretetében az ügyvéd óhajtana egy kis helyet foglalni el. Azonban

¹¹⁰ a mérnök szintoly goromba válasszal utasítja vissza, mint harminc évvel azelőtt. Ez fáj az ügyvédnek: de másrészt a jellem nagysága bámulatra ragadja. Ő, harmincéves ügyvédi pályáján, nem így ösmerte az embereket. Alperes, felperes volt neki az egész világ, mely mohó kapzsisággal civódik a kon-

¹¹⁵ con; arról, hogy valaki az önként ajánlkozó szerencsét elútasítsa, fogalma sem volt. Ez embert neki ösmerni, szeretni, általa szerettetni kell! Kocsira ül Sipossal, a kedvenc segéddel, s miután Fehérvárott alkalmilag találkozott a két dupla

ss-es Kardossal, meg a „Fekete kutyával” s kilátta belőlök,
120 hogy örökösöknek nem valók, — álnév alatt bekéredzik somogyi rokonához. A két férfi, ösmeretlenül, megszereti egymást; azonban ügyvédünk óvakodik szigorú bátyjának magát felfedezni, félvén, hogy az, ez ártatlan csalásért, s nehogy a végrendeletnek láttassék meghódolni, — visszavonja tőle
125 szeretetét. Csupán a nőekkel tudatja kilétét, s azok örömet fogadják rokoni szeretetökbe. Sipos és Jolán, a mérnök leánya, szívében e rövid ismeretség a szerelem első csíráját kezdi ébreszgetni, mely utóbb egészen kifejlődik. Ennyi eredmény-nyel hajtat vissza Pestre az ügyvéd és segédje.

130 Most következik a sajátságos végrendelet. Kardos ügyvéd előtt két cél lebeg, midőn ezt írja: 1. megbüntetni kapzsi rokonait, különösen a méltóság asszonyt, meg a dupla ss-seket, kik a fehérvári találkozásra az ő egy s-ét lenézték, kitagadták az atyafiságból; 2. utoljára mégis úgy intézi a dolgot,
135 hogy hosszú marakodás után kénytelenek legyenek a mérnöknek juttatni az örökséget. Hogy ez *akkor* vissza ne útasítsa, levelet ír hozzá, csak halála után felnyitandót, melyben emlékeztetve az incognito látogatásra, szereteteért esd, most, midőn már semmi ok azt elútasítani. A vagyont, ha rokoni
140 rászavaznak, úgy sem ő tőle kapja a mérnök; érdemének lesz az jutalma. Egyébiránt el is ajándékozhatja. E levél, mondom, nem ment a mérnökhöz, az ügyvéd életében.

Álljunk meg egy kisé. Láttuk, s a regény olvasója még inkább meg fog győződni róla, hogy Kardos ügyvéd benső
145 élete eddig, a végrendelet percéig, lélektani fejlődés szerint foly. A kapaszkodó ügyvéd, ki szakbeli tekintély s vagyon után törekedve, mindig elkésik a házassággal, s midőn aztán kényelmesen ráérne, arra kel föl, hogy most már igazán késő; ekkor, a miért évtizedek során küzdött, abban legalább óhajlja
150 feltalálni a megnyugvást hátralevő életére: szakképességét nem akarja, hogy vele enyésszen, s vagyonával a családi nevet kívánja díszesen tovább folytatni: mind ez, ismétlem, az emberi természetből fakad. Hogy rokonai közül elébb is ahhoz fordúl, kin a méltóság fénye csillog: ez megint természetes;
155 részint mivel e rokonát ismeri legközelebb; részint s főleg, mert a családfenntartási hiúság oda hajlik, hol e fenmaradásnak legtöbb kezességét látja. Csalódvan az első kísérletben, sőt ép a mi erre indítá, hiúsága kapván gyógyíthatlan dőfést, szeretet az, melynek enyhe sugárinál fűtözni
160 kíván; azt hiszi, hogy a miért egy egész életen keresztül fáradozott, megér egy kis szeretetet. De a mérnök szigorú erköl-

csin e reménye is hajótörést szenved, s most nem tudja, *mit tegyen pénzével*. Valóban humoros helyzet. Hogy ilyenkor ama bizzarr ötletre jó, a humor természete hozza magával.

- 165 Nem volna tehát szavunk e humoros ötlet ellen, kivéve azt, a mit főnebb forma tekintetében elmondottunk, ha az ügyvéd nem célozna egyebet vele, mint eredménytelen marakodással megboszulni, nevetségessé tenni a kapzsi rokonságot. De akkor a regény hátralevő részének tisztán komikai
- 170 fejlődés szerint kellene lepörögni. Ellenvetésünk az, hogy az ügyvéd célja, lényegben, komoly: ő nem akar kevesebbet, mint, hogy stoicus szigorú bátyja az örökség elfogadására indíttassék. Azt kérдем már most, lehetséges-e oly okos ügyvédnek föl nem érni ésszel, hogy ha bátyja, tőle, kit becsül és szeret, az örökséget el nem fogadja, nem lesz hajlandóbb
- 175 azt tenni, egy nevetségés per bosszantó hercehurcai után? Vagy nem bánja, nem törődik vele a rendelkező, akárki lesz a konc utoljára? — Bátyjához írt levele nem így hangzik: főntebb azonban említé szerző, hogy ügyvéde a „kapzsiakat
- 180 úgy meggyötri, hogy az örökség keserves *bére* lesz a kiállott szenvedésnek” (200. l.). Tehát csakugyan gondolt ily esetre, noha másfelől meg azt látjuk, hogy bizonyosnak tartja, miszerint a vagyon utóvégre is a mérnöké lesz. Tegyük fel, mondom, hogy a rendelkező nem bánja, akárki lesz a nyertes.
- 185 Nem gondolta-e meg, hogy stoicus, zárkózott bátyjának nem becsület, nem megtiszteltetés, de botránkoztató sérelem az, ha egy ily nevetségés pörben az *ő eszéről szavaznak*, legyen az pro vagy contra? Önérzettel bíró ember, még ha kevésbbé volna is „ne nyúlj hozzám” a becsület dolgában,
- 190 effélet ugyan meg nem tűrne. — Az sem kerülhetette ki egy oly eszes, tapasztalt ügyvéd figyelmét, hogy nyereségért a felek összeegyezhethetnek; s épen nem volt annyi alkalmá megismerni sem a „Fekete kutyát”, sem a dupla s-ses atyafiakat, hogy ily bízvást építhessen arra, miszerint ezek semmi
- 195 áron össze nem tudnak símulni. Mondom még egyszer: az ügyvéd ötlete mint humoros kedélyállapot nyilatkozása, jól; komikai fejleménynek is szolgálhatna alapul: de mihelyt hozzá komoly cél is van kötve, e célt nem látjuk jobban előmozdítva általa, mint nélküle; a komikai hatás gyengül,
- 200 s a komoly hatás nem lesz nagyobbá. Érzetünk folyvást azt súgja, hogy akár a mérnök, akár leánya, inkább elfogadhatná egyenes végrendelet útján az örökséget, mint ily bohózatos per eredményeül. — Mert egy ily pör, — még ha betű szerint állna is, mint szerző a regény első lapján felhoz,

205 hogy t. i. e pör ma is létezik a komáromi levéltárban — annyira excentricus különtség, hogy önbecsérző ember semmi érintkezésbe nem jöhet vele.

Kardos ügyvéd, megtevé a testamentumot, azonkívül is elrendeli házát, hogy nyugottan halhasson meg. Az öreg
210 huszárt, Vendelt, biztosítja, hogy jövőjéről gondoskodott, Sipost pedig, ki eddig hű segéde vala, társául veszi. Ez utóbbi lépés, meg hogy a létező végrendeletnek híre fut, felzaklatja a méltóságos ágyat, ki még nem vette volt észre, hogy az ügyvéd régen szétszaggatta hálóját. A méltóságos asszony mit
215 sem tud egy goromba csínyről, mellyel fia az ügyvédet megsértette: most a híre nélkül történt végrendelet s a Sipos iránti nagy bizalmasság gyanút költ benne az ügyvéd céljai, vagy éppen már *tette* iránt. Hivatja. A találkozás mind feszültebbé válik, egy jól kivitt drámai jelenet a törést orvosolhatlanná
220 teszi, — de egyszersmind annak izgalma ágyba fekteti az ügyvédet. Guta éri, meghal.

Kardosnak meg kellett halnia, azt tudjuk, máskint végrendelete hiába vesz. Halála módját sem véljük indokolatlannak, vagy rögtönzöttnek. Ő, mint ki jól elrendelte házát,
225 azt hiszi, bátran dacolhat éles ágyával, de csalatkozik. A nő, mikor látja, hogy nincs remény, fulánkot ver szívébe. Egyike az a legjobban kivitt helyeknek.

Nyomra ezután egy másik halál is következik, a Kardos mérnöké. Szerző talán maga is megsokalta a halandóságot:
230 mert a fejezet címeül ezt írja: „Váratlan dolgok”. Azonban a dolog váratlan ugyan, de nem indokolás nélküli. A mérnöknek egy szó elég lett volna családjá sorsát minden eshetőség ellen anyagilag biztosítani: de ő nem tevé, mert elveibe ütközött. Hanem a kötelességérzet, nem hagyni özvegyet, árvát
235 anyagi segédforrások nélkül, most ha valaha, kellett hogy föltámadjon benne. A szellemi örökség, melyben részesíté őket, hátha nem lesz azonnal értékesíthető! Nagy mérnöki vállalatba fog, annak sikerültén csügghet minden erővel, maga is fut fárad, a gyengülő test nem bírja, mint egykor, a törődséget, — hűlésből kapott betegségét neveli makacssága, mely-
240 lyel a munka folytatásáról lemondani nem akar — meghal. Az így indokolt és kivitt „váratlan” ellen nincs szava az ítéletnek.

De van-e szükség, a cselekvény odábbvitele tekintetéből, a mérnök halálára? Mi célt akar ezáltal elérni a szerző? Főnebb láttuk, hogy az ügyvéd, midőn végrendelkezett, lehetőnek tartá, hogy elvszigorú bátyja, ha rászavaznak,

elfogadja az örökséget. Úgy látszik, szerző is osztja ügyvé-
dének ezen véleményét s a mérnöknek azért kell meghal-
250 nia, hogy e rokon szavazás útja megnehezíttessék, nem egy
köztiszteltetben s magas szellemi tehetségek birtokában
levő férfira, hanem egy ifjú, tapasztalatlan leányra kelletvén
így esni a szavazatnak: „hogy legtöbb esze van”. Ennek
folytán odatörekszik a szerző, hogy Jolán szellemi fensőbb-
255 ségét kiemelve (mint például azon jelenetben, hol a méltó-
ságos asszony fiát megleckézi a physicából, a mi, közbe-
vetőleg mondva, kissé léha dolog); hogy a per folyama alatt
kitűntesse jelleme szilárdságát és tisztaságát, mint a bölcs
nevelési elvek eredményét; végre hogy Siposnak, a fiatal
260 ügyvédnek, alkalmat nyíljk bevéltani ígértét, melyet egykori
főnökének fogadott, hogy valamely pörben akkor dolgozik
leghevesb ügy-szenvedéllyel, ha már az első forumon megbu-
kott, — így lehetvén az ügyvédnek magasb képességet bizo-
nyítani be. Szóval: az ügyvéd halála Sipost, a mérnöké Jolánt
265 helyezi előtérbe, kikkel még jobban meg kelle ismerkednünk,
hogy szerelmök, a regény derült epizodja, érdekeljen.

Jolán szűzies érzelme s rejtőző szerénysége visszariad
a zajtól, a nyilvánosságtól, melynek egy ily pörben kitétet-
nék, azért csak nyomról-nyomra enged az ifjú ügyvéd sar-
270 kalásinak, s mindig csak annyit, hogy lehetőleg távol marad-
jon neve a rokon perpatvar érintésétől. De, úgy látszik,
szerző Jolánban csak a *leányt* akarja kímélni; már pedig
főnebb megjegyeztük, hogy apja, vagy átalában egy öné-
zettél bíró ember sem fogadhatná el, hogy nevét ily perben
275 hercehurcálják. A komoly érdek, melyet Sipos a per kimene-
telében helyez, s a bár távoli, de egyenes érintkezés, melyben
Jolán e civódáshoz áll, hegyét veszi a komikumnak, mely
különben e konc fölötti dulakodásból származnék. Komoly-
nak igen furcsa, furcsának igen komoly az, ami e végrendelet-
280 ből fejlődik. De lássuk néhány szóban a kifejlést.

A végrendelet tartalma köztudomásra jutván, kezdő-
dik a hajhászat. A dupla ss-es rokonok a létezőn kívül *még*
egy szavazattal urak lennének, az ifjabb testvér az idősbre
adván szavát. Előbb a „Fekete kutyánál” tesznek kísérle-
285 tet, de az, — eszébe jutván hogyan nézték le máskor — álsze-
rénységgel kigúnyolja őket. Azután Sipostól a Jolán szava-
zatát akarják megvásárolni; csúfosan pironkodnak vissza.
Mit tegyenek? Nem nyervén votumot másától, a magokét
vetik árúba. A méltóságos asszony ki is alkudja tőlök; ne-
290 gyedrészt a hagyatéknak odaigérvén. Így, a határozott

napon, a bíróság előtt megjelennek, s az ss-es pár megsza-
 vazza méltóságos rokonának a „legtöbb ész”. De Sipos,
 Jolán nevében, fölebbezi az e szavazat értelmében hozott
 ítéletet. A *fölebbezés* abban áll, hogy esztendő múlva, ugyan-
 295 azon napon, ugyanazon bíróság előtt meg kell jelenniök
 és újra szavazniok, addig a már kimondott ítélet „kimon-
 dása elhalasztatván” — Időközben a két ss-es atyafiak keves-
 lik a negyedrészt, egy harmadra szeretnék rúgatni. Meghi-
 ják a méltóságost új tanácskozásra, Fehérvárra. — Az el is
 300 megy, de előbb a felesége írott utasítást ad neki, melyben
 cselszövényeit föllepzezi, s az ss urakról goromba sértéssel
 szól. Ez utasítás fogalmazata, véletlenül, Sipos kezébe jut,
 s midőn új szavazatra s végítéletre összegyűlt az atyafiság,
 ez irat előmutatása a méltóságost arra bírja, hogy ne fogadja
 305 el a két ss szavazatát, hanem maga is Jolánra szavazzon.
 A méltóság asszony annyira röstelli, hogy ez irat az ellenfél
 kezében van s annyira reszket neve compromissiójától, hogy
 még maga nógatja férjét Jolánra szavazni, csak az iratot
 visszavehesse. A méltóságos szavazathoz még a „Fekete
 310 kutyáé” is járulván, az örökség Jolánnak ítéltetik. A két
 ss-ek szavazata nem vétetik figyelembe, miután az, kinek
 szánva volt, el nem fogadta. Ellenben Sipos, mint Jolán
 teljhatalmása, elfogadja; összekél a leánnyal, boldogok
 Ha szerzőnk, regénye után, az ügycímzett „szük-
 315 séges toldalékot” nem írja is, tisztában lennénk műve céljá-
 val. A szellemi, erkölcsi vagyon fensőbbtségét akarja feltün-
 tetni, az anyagi javak utáni kapkodással szemben. Amazt
 a mérnök és elveihez szoktatott családja, ezt a pörös atya-
 fiak képviselik. Az ügyvéd lelki állapotában drámai fordulat
 320 megy véghez: ő, ki először becsülte a külső javakat, s nagyobb
 fontosságot tulajdonít nekik, mint valósággal érdemlik,
 fokozatos módon jut az erkölcsi érték nagyobb becisének meg-
 ismerésére. Ő a regény központja, mozgató eleme, a fősze-
 mély; nem, mint szerző talán gondolta, a mérnök, vagy leánya.
 325 Kardos mérnök jelleme oly egyenes, mint a legegyszerűs-
 vonal, nincs benső fejlődése; szilárd, mint egy axioma. Ily
 jellemnek, minél ritkább, annál nagyobb tisztelettel adózunk,
 de nem költ bennünk emberi érdeklődést. Erre küzdelem
 kell: s a mérnök is ott ragadja meg teljes részvétünket,
 330 hol küzdelem áll be; midőn beteg lesz, de ő dacolni akar a
 betegséggel, mert nincs ideje kórházon fekünni, vagy meghalni;
 minthogy családját ez utolsó erőfeszítés fogná biztosítani
 anyagi szükségek ellen. Jó, hogy e küzdelmes lelkiállapot

végül következik be; mert így az addig szobor merevségű
 335 jellem utoljára mozgóvá lesz, s az olvasót felindulásban hagyja
 el. Jolán apja elveinek nőivé lett folytatása, de szintén oly
 egyenes vonal, mint az. Szerelmi viszonya Sipossal semmi
 akadályba sem ütközik, s ha némi küzdelmek árán jut a
 kifejléshez, e küzdelmek az önismeretre csak lassankint ébredő
 340 leányszív benső töprengései. A méltóságos asszony eléggé
 sikerült — de typicus jellem: ranghajhász nő, a milyen sok van.
 Alig hiszem, hogy ki ne essék szerepéből, midőn az ügyvédet
 éppen akkor gúnyolja ki, mikor hálóbá akarja keríteni: értem
 a felköszöntést 50-dik évnapján, mely az előbbi társalgás
 345 után nevetségessé teszi a gazdag rokont. Vagy oly merész
 volna s oly ostobának vélné sógorát, hogy akkor is csúfol-
 kodhassék vele, mikor épen hajlamát akarja megnyerni?
 Ez lehetséges, de nagy feladat, s Kardosné ő méltósága, a
 mennyire ösmerjük, nem oszlatja el kételyünket, mely jel-
 350 lemének következetes volta felől támad. Szintén csak víg-
 játéki typicus fordulat, de nincs meggyőző benső igazsága
 azon végjelenetnek, midőn a méltóságos asszonyt egy kis
 megpirulás félelme uralkodó nőből szelid báránnyá változ-
 tatja. Arra, hogy a jellem átalakúljon, ennyi nem elég. Szin-
 355 tén ez észrevétel alá esik férje, a méltóságos: egész addigi
 szerepe oly nyomorult rabszolgaság volt a papucs despotis-
 musa alatt, hogy nem hisszük, nem hihetjük erőteljes föllé-
 pését nője ellen; annál kevésbbé, a mit szerző kilátásban hagy,
 jellemének teljes átváltozását. Az ily pille-forma átalakulások
 360 közönségesek ugyan, de nem az életben, hanem a helyzetek és
 furfangos cselszövényeken alapuló vígjátékokban, hol a vég-
 jelenet, midőn a mesterséges álarc lerántatik, oly csattanós
 jellem-fordulatokat idéz elő, hogy elbámul belé a pszichologia.

Egyébiránt szívesen megismerjük, hogy a szerző a jelle-
 365 mekben elég változatos. Az öreg ügyvéd folytatása, az ifjú
 ügyvéd, menten mindazon salaktól, mely amához tekervényes
 hosszú ösvényen ragadt, úgy iránti tiszta lelkesedésével,
 ifjúi tevékenysége s férfi szilárdságával; a mérnök neje ama,
 férjében tökéletesen megbízó, innen minden akaratját ennek
 370 alárendelő passzív lény, passzív nem természeti gyengeségből,
 hanem ildomosságból; leánya, ki apjától már szilárdabb aka-
 raterőt öröklött s anyjánál mindenestre cselekvőbb jellem;
 a „tedd ide, tedd oda” méltóságos úr, rangkóros neje, és
 fiok az úrfi, ki úrfiságán kívül mire sem képes; a parlagi
 375 ténsurak koldus göggyökkel; a „Fekete kutya”, színlett hu-
 nyászkodása alatt azon önérzettel, melyet a becsületes szor-

galom által szerzett anyagi függetlenség nyújt; a vén huszár, Vendel, — s végre maga a két leginkább kiemelt Kardos, az ügyvéd és mérnök — mind ez elég változatos csoport egy
 380 nem nagy regényben. S ha egyik vagy másik jellem, conceptiójában, typicus is: a kivitelben szerző sok eredeti apró vonással tudta őket érdekessé tenni, hogy kopottnak egyik sem mondható. — De van egy lényeges észrevételünk a módra, mellyel e jellemek *szóban* nyilatkoznak. A különböző szemé-
 385 mélyek beszédén alig látunk valami különbséget. A stíl, mindig és mindenütt, nem a szólóké, hanem Vas Gerebené, ama jól ismert, élcés, nem várt ötletekben, szökdelő hasonlí-
 tásokban, meglepő félreütésekben (mint a kancsi mészárosé) pattogó előadás; a hol pedig finom akar lenni, mint a női párbeszédekben, ott bizonyos félszavakban találgató modor,
 390 melyet csak nagy figyelemmel lehet kísérni. Amaz jobban áll Vas Gerebennek; nem nyújt ugyan kárpótlást a veszte-
 ségért, mi a jellemekben történik azáltal, hogy a szerző saját egyéniségével mintegy eltakarja őket, midőn maga beszél
 395 helyettük; de maga ez előtérbe tolt szerzői egyéniség férfiasan mulattat; míg az utóbbi modor nem természetes az író-
 nak, s úgy tetszik, mintha az előbb férfias hang most fistu-
 lázna. S ez lehet oka, hogy némelyek Vas Gereben regényeit, a körmönfont magyaros szólamok dacára is, alapban német-
 400 nek tartják. Mi nem tudnók e vádat, jelen regénye után, fel-
 állítani; — csupán arra szorítkozunk, hogy ő, ki maga viszi a szót jellemei helyett, bizonyos színvonalon felül elveszti saját egyéniségét, a nélkül, hogy azokét bírná felkölteni, kiknek nevében szól.

405 Ha jól emlékszünk, éppen e regény az, melynek előleges hirdetése alkalmával Vas G. megjegyezte, hogy neki is van leánya, tehát oly könyvet nyújt a közönségnek mely növen-
 dék leányok kezébe is bátran adható. Igéretét beváltotta, a mennyiben regénye óvakodik mindentől, a mi az erkölcsi és
 410 szűzi gyöngéd érzelmet sértené: mindazáltal a „Pörös atyafiak” nem a zsenge ifjúság kezébe való könyv. Nem a képze-
 lethez szól, hanem az értelemhez. Férfias olvasmány oly egyének számára, kik szeretik az élcés hasonlatokba bur-
 kolt reflexiókat, a csapongó ötleteket, a nyelv busás (derb)
 415 erélyét, az ábrándoktól ment házi bölcseséget; szeretik, ha az író pontról pontra, mondatról mondatra feltűnteti ön-virtuositását, érdekel, újat mond, meglep; a helyett, hogy *látszólag* kevesebb mesterkedéssel, de nagyobb művé-
 szettel, ama csalódást eszközölné, mikor az olvasó ráfeledi

420 magát a jellemekre, velök érez, velök gondolkodik, remél, aggódik, a nélkül, hogy az íróra eszmélne s figyelembe venné, hogy mind e gyönyört sajátkép annak köszöni. A tárgyias alakítás ezen művészete, mely, mint a jó egészség, nem annyira, midőn jelen van, szokik szembe, mint hiányát érezzük, 425 a hol nincs, — e művészet, mondom, idegen a „Pörös atyafiak”-tól, — valamint legtöbbjétől a mi regényeinknek: de ha már választani kell, inkább oly olvasmány, hol az író mindig mond valamit, s ügyessége által folyvást érdekel, mulattat, — mint olyan, hol lapokon keresztül nem találunk 430 egy megkapó eszmét, egy elmés ötletet, egy jóra való gondolatot, csupán a legalaposabb mindennapiság csépezt szalmáját; vagy olyan, melyben az író a francia tárcák könnyűségét léhasággal erőlködik visszaadni. Vas G. előadási módja, a mint e regényben nyilatkozik, bizonyos tekintetben Fáyra 435 és Eötvösre emlékeztet: noha alább jár mindeniknél. Mint ezek, folytonos hasonlat, képdús reflexiók s e nemű díszítmények során halad: de szokellései nagyobbak, bohósabbak, mint Fáynál; az ellentétek, melyeket összehoz, rikítóbbak; Eötvös eszményi hasonlításai helyett pedig ő 440 konyhába, utcára megy hasonlatért. Amannak vidor életbölcseleme szerzőnkénél hétköznapi philosophia lesz, ellentétben Eötvös fellengő bölcséletével: de mindhárom írónk előadásán szakadatlan fonálként nyulik át a bölcselkedő irány. Csak is ebben áll a rokonság, melyet a „Pörös Atyafiak” 445 előadása és ama jelesek módja közt felföldözni véltünk.

Akarsz, nyájas olvasó, regényt, melynek írója nem emelkedett ugyan a művészi alakítás tárgyiasságára, de kezdettől végig jelen van, ügyesen mutatja be személyeit, gyakran szól is helyettök, minden nyomon kész egy nagyot ugró, 450 de talpra eső hasonlítással, egy jó ötlettel, egy nem várt reflexióval, — kinek emberei, habár az ő nyelvén szólnak, jellemre mégis különbözök, elég önállóak, érdekesekek; meséje összefüggő, cselekvénye jól bonyolódik, de kissé amúgy „csinálva” fejlík ki: szóval akarsz egy hosszú téli estét mulatságosan, s ha az aphorismai bölcsészet kedvelője vagy, nem 455 haszon nélkül, eltölteni: vedd meg a „Pörös Atyafikat.” Szerzője rajtavolt, hogy társalgását veled vidámmá, hasznossá tegye s ezt nem minden könyvről lehetne elmondanunk.

II. HADSHI-JURT

*Prinz Emil von Wittgenstein-tól. M. Frankfurt. Irodalmi intézet.
Rütten és Lőningnél, 1860.*

Ki, ki e vén Európából! Hagyjuk e nyugati polgárosodást, finom ármányaival, unalmas eltelttségével, üzéri zaklatásával. Forduljunk el e testi lelki nyomortól, melynek meztelensége kandikál szintúgy a bársony mint daróc megől.

⁵ Mit keressen ily világban a költészet, kivált meg az *eposz*? A hadvezért magasztalja-e, ki évület (praescriptio) által jutott érdemeihez, ki csupán azért első, mint fa az erdő szélén, hogy kivágták előle a többit? Ama piperkőc legyen-e hőse, kinek kedélye mankóra jutott húsz éves korában? Vagy azon nagy

¹⁰ férfiú, ki a diplomatia róka útján csavarogva, soha sem ott van, a hol keressük, mint a Hamlet apjának szelleme? A békés polgárt zengje-e, kinek vaskonyháink terjedése óta, a *nyárs* sem fegyvere többé? Láttuk, Hebbel példáján, minő eposzra alkalmas a mai Európa. El, el! a vad népek, a veresbőrű indiánok,

¹⁵ a hottentoták, malájok, otahájtiai közé! Ott még találunk eposzi jellemeket. Az egyéni fejlődés ott még nincs ezer meg ezer paragraph korláti közé szorítva. A személyes vitézség fejbőrökben számíttatik, mint egykor a veréb- s varjúpusztítás megyéinkben. A testi erő, ügyesség épen úgy számot tesz,

²⁰ mint hajdan a *gyorslábú* Achillesnél. Vagy, ha messziljük az utat, állapodjunk meg a Tisza rónáin. Ott is fogunk találni egy félvad, sőt civilisatióra képtelen fajt: ez a „Tschikoschen-Volk”. Vagy végre, ha az egyhangú rónaságnál változatosb sceneria, a csárdai dulakodás helyett harci riadalom kell,

²⁵ siessünk a Kaukáz rengetegei közé: a *csecsenc*—*kozák* háború, mely a polgárisodás javára s a győzhetlen cár dicsőségére, csak mostanában, bevégeződött, alkalmas tárgyat fog szolgáltatni egy új-Iliászra!

Hadshi-Jurt is efféle csecsenc eposz. A címszó egy falu

³⁰ neve a Kaukázban, nem messze az orosz határszélhez. Ott lakik *Issa*, a darab hőse. Kaukázi tájképek, csecsenc és kozák harci s békejelenetek vonódnak el tarka változatban szemünk előtt. A mű I—X számmal jelölt szakaszokra van osztva, 8 és 7 szótagú váltó sorokban foly, mint Kisfaludynk regéi, de

³⁵ strópha-szerkezet nélkül. Kis nyolcadban 272 lap.

Ha egy orosz költő, egy Lermontoff Mihály, nehéz kényszerűség által arra kárhoztatva, hogy ifjúi esztendeit a Kaukáz vadonjában, prometheuszi kínok között, töltse, — felhasználja helyzetét, s mint költő, azon élményekből táplálkozik, melyeket a közvetlen szemlélet, a mindennapi benyomások nyújtanak, — ki venné tőle rossz néven? Sőt inkább az ily eredeti benyomások frissesége, külsőleg a díszítmény, bensőleg az érzület igaz volta, nemcsak az újdonság, a változat, hanem egyszersmind a valóság ama bájával is ragad meg bennünket, mely költészetben a hatásnak oly nélkülözhetlen eszköze. Nem hiába emlegeti Byron annyiszor a *truth, truth* (igaz) kifejezést; költeni, mégis igaz maradni: ez a nagy feladat, melynek megoldásától függ a poétai siker. Hozzá még, ha a költő mint hazafi is oly boldogtalan, hogy el kell fordulnia hona vérenvett dicsőségétől, mely bajonettkere támaszkodik, el, hogy „ábrándos nyugalommal nézze a *részeg* parasztok vasárnapi tombolását, kik az egész hét nyomorát táncban, ivásban feledik —” és egy szilaj, de szabad s szabadságaért életrehalálra küzdő néptörzs iránt vallania részvétet, mikép Lermontoff: bizonyosan a mi részvétünk sem marad el a költő iránt. De ha látom, miként rohan a cosmopolita faj a világ négy sarka felé, a tigrisek és cethalak honába, miként telepszik majd egy karcsú pálma legyezője alá, majd az elláthatlan prairie-k embernyi magas fűvébe, vagyis, igazábban szólva, hogyan temetkezik utazási, nép- s földirati könyvek tetemes foliántjai közé, hogy a költészetben valami újat, érdekést, csiklandózt (piquant), valami „nie da gewesen”-t állítson elé s az ihlet hiányát kelmeiséggel, az emberi természet igaz és hű festéseit a flamingó és kajdács színeivel, a cselekvény, alakok domborúságát lapos tájképekkel, az alkotás erejét gygási erőlködéssel pótolja: nem irigylem hódításait. A kelme csak kelme, akár manchesteri gyárban, akár a Csendes-tenger valamely szigetén fahéjból összekallva, készült. Shakspere, idegen tárgyú drámáiban, mily felületes e kelmeiséget, az öltöztetést illetőleg, de azért hatása örök, mert abban, a mi emberi, egyéni, sőt abban is, a mi *népfaji*, benső igazsággal bír.

Midőn az újabb német költészet egyik tévirányát, mely már „nem leli honját a hazában” megrovom, — mivel nem szeretném ha a példa nálunk is utánzókat csöditene, korán sincs eszemben állítani, hogy a költő idegen tárgyat nem kereshet. Bízvást. Csak soha ne feledje, hogy a tárgy nem *mert* idegen, hanem *mert* költőileg van felfogva, feldolgozva, léssen

becsessé. Ha látjuk, hogy a költő lelkéből szűz frissességben
80 fakadt az érzelem, eszme; vagy, hogy képzelete megnépesült
élő, mozgó, cselekvő alakokkal, melyek egyenkint és össze-
hatva emberien igazak; ama pótlék, melyet idő, hely, körül-
mény hű, érdekes jellemzetes rajza ad hozzá, bizonyosan ne-
velni fogja munkája érdemét. De ha ellenkezően arról győz
85 meg a mű olvasása, hogy a költő e másodrendű kellékre he-
lyezi a fősúlyt, hogy például eposzban az elbeszélrt történet
csak hordozója azon külső adatgyűjteménynek, melyet az író
akár öntapasztalás, akár tanulmány által szerzett: hűsége,
legyen az táj-, népirati, vagy történelmi, nyilván kárba vesz,
90 s benne a költő helyett csak a szemes touristát vagy adat-
búvárt fogjuk találni.

Wittgenstein költeménye az utóbbi osztályba esik. Való-
színűleg öntapasztalásból, nagyon ismeri a Kaukázust, a
kozák-orosz életet, a hegyi fajokat. Nem akarván, hogy dús
95 tapasztalása kárba menjen — miután a *keret* nála megvolt,
beleillő *képről* gondoskodott. Lermontoff példája sikerrel
biztatá. Közönséges csalódása az utánzóknak, hogy előképük
hatását ennek tárgyában, formáiban, külső jellegében keresik.
Ha Lermontoffnak sikerült a Kaukázust költői hírbe hozni,
100 miért ne Wittgensteinnak, ki szintűgy, még talán jobban
ismer helyet, népszokást, körülményeket? Ha egyéb nem kell,
mint a kozák-csecsenc élet betűhív rajza, ki tudja jobban,
mint ő? Egy mesét költe hát, melyre, mint valami zsinórra,
felfűzhesse tapasztalása gyöngyeit. E gyöngyökkel annyira
105 meg is van rakva az elbeszélés, hogy csak itt-ott fehérlik ki
fonala s mindannyiszor inkább zavaró, mint kellemes hatást
gyakorol. Alig tudjuk képzeletben összekötni azzal, a mit már
olvastunk, alig költi fel érdeklettségünket az iránt, a mit még
olvasni fogunk. Az emberek jönnek, mennek, mozognak,
110 majd előbukkanva, majd eltűnve: még sincs valódi, össz-
pontosított cselekvény. Fő dolog a külső sceneria, az öltöz-
tetés, a leírás.

Hadshi-Jurt, mondám, egy csecsenc falu neve. Ide me-
nekül, a darab elején, *Issa* csecsenc hős, *Inalök* boszúja elől.
115 Ez utóbbinak atyja, mint az expositióból megértjük, megölte
Issa atyját, *Issa* viszont megtorlásul az Inalökét. Ezért 30 év
óta a két férfi egymás életére tör, de eredmény nélkül. Egy
ideig *Issa* és lelki barátja *Dzsattahász* volt a hatalmasabb,
Inalök elnyomva kibújdósott. *Issa* és *Dzsattahász* nőt vettek,
120 amazé gyermektelen maradt, ennek szép lánya született:
Tawa nevű. De most *Inalök* négy erős fiával hazajöven, *Issán*

vala a sor menekülni. Nejét Dzsattahász gondjaira bízva, Hadshi-Jurt faluba szökök, hova később neje is követi. Ennyi az első ének.

- 125 Ily expositio után azt várnók, hogy az Issa és Inalök közti vérboszúból fejlik ki valamely cselekvény. Dehogy. Issa és Inalök párszor véletlenül összetalálkoznak a költemény folytán, de ismét a véletlen meggátolja az élethalálra kezdett viadalt, míg végre, az utolsó énekben, miután Hadshi-Jurt
- 130 a kozákok által feldúlattott, egymás keze által elvesznek. Az egész boszú-história nem lendít egyebet, hanem hogy Issát remegésben, az olvasót hiú várakozásban tartja, s amazt menekülni kényszeríti, hogy Hadshi-Jurtba tegye lakását, mely falunak dicsőséges bevétele lesz végcélja e kozák epopoeának.
- 135 — A másik (mert kettő van), a valódi cselekvény, *Tawa* személye körül csoportozik. *Tawa*, leánya Dzsattahász-nak. Issa és Dzsattahász együtt nevelkedtek, az utóbbinak atyja házánál, s elválhatlan barátság egyesíti őket. Dzsattahász mindjárt a darab elején egy orosz csatában elesik, haldokolva Issát kéri fel leánya atyjául. Issa magához veszi Tawát, ki deli hajadonná serdült; hanem még idegen a szerelemtől. Egy szegény, de szilaj és vitéz csecsenc kalandor, *Elbusörk*, nagyon megszereti, de szegénysége miatt nem mer föllépni mint kérő. Hogy meggazdagodjék: áruló orosz kém
- 145 lesz, ki a kozák vezérnek ismételve besúgja a csecsencek minden hadmozdulatait. Fölpénzelve magát, nyíltan merészkedik nőül kérni a leányt. Issa hajlandó is volna, mert nem tudja hogy kém, csak vitéz tetteiről ismeri a fickót, de *Tawa* sértő daccal utasítja el, mert már — szerelmes. A dolog így
- 150 történt. Issa valamely rabló kicsapás alkalmával zsákmányúl egy orosz fogollyal tért meg. *Aiminoff*, így hívták a kozákokat, az első szenvedélyes szerelem tüzeit lobbantja fel *Tawa* szívében; a leány csak alkalomra vár, hogy megszöktesse, mi egy harci vak lárma alkalmával sikerül is: gyámatyja kedvenc lován,
- 155 a *Dshanem*-en elszökteti az orosz, maga is lóra kap, de a viharos éjben nem bírja követni, leesik, s ájúlton hozzák vissza az erdőből. Ez eset után történik a főnebbi kérő, *Elbusörk*, visszaatalása. Pár év telik így, a lány nem bírja feledni kozákját, okkal móddal, egy vén asszony által izen
- 160 neki. *Aiminoff*nak otthon rosszul van a feje alja: ő házas, gyermeke is van: de az asszony hűtlen, kicsapongó. Most hatalmasabban, mint valaha, támad föl benne a csecsenc leány emléke: ott hagyja nejét, gyermekét, jó. A dühös Issát és a csecsenceket, részint *Dshanem* a kedvenc, a gyakran

- 165 megsiratott ló visszahozása, részint az izlamra térés által kiengeszteli, Tawát nőül veszi. De boldog lenni nem tud. Feltámad benne a lelkiösmeret szava: hazája, hite, gyermeke gyötri. Az utóbbinak nevét álmában egyszer kiejti, ez által csecscenc nője a titok nyomára jó: hogy férje házas, gyermekes.
- 170 Aiminoff ügyesen odaviszi a dolgot, hogy Tawa megbocsát neki, nemcsak, hanem azt is igéri, hogy anyja lesz a fiúnak, ha elhozza férje. A merény, a fiúcska elrablása, sikerül; de oly tett árán, mely a kozák lelkiösmeretén kitörölhetlen vérfoltot hagy: a rablás és üldözés alkalmával kifejtett tusában
- 175 kedves keresztkomáját (nagy dolog az óhitűeknél) ölte meg. Ennek karóra szegzett véres feje üldözi; el akarva némfáni benső gyötrelmét, folytonos rablókalandokban keres eltompulást, a falu, Hadshi-Jurt, rémületesbbé válik az orosz előtt, mint valaha, a veszett kozák dúlongása tűrhetetlenné, s az
- 180 orosz vezér, *Slepszoff*, elszánja magát, egy téli meglepetéssel semmivé tenni a falut. Elbusörk, a kém, nagy óvatossággal viszi kalauz szerepét, a csecscenc falut meglepi a kozák had, fegyver és láng martalékául adja. Elbusörk, fogadása szerint, Aiminoffot élve fogja el, Issa és Inalök egymás vérében oltják
- 185 ki régi boszújokat, Elbusörk a menekülni akaró Tawát elfogja, de az, egy gyilkolási kísérlet után, a hózivatar segélyével megszabadul tőle, s a hóban elvész. Elbusörk, a gazember, életben marad fájdmával.

- Ím ez a történet, lehető legrövidebbre vonva. De meg-
- 190 fárad az olvasó, míg ezt így össze bírja állítani képzeletében. A mestermű egyik ismertető jele az, hogy meséje, alakjai önkénytelenül nyomódnak az emlékezetbe: mire átolvastuk, a történet kereken áll lelkünk előtt, az alakok, mint élő személyek vannak megtestesülve. Wittgenstein elbeszélése nem
- 185 tette ránk e hatást. Úgy voltunk vele, mint a ki rengetegben, kanyargós folyam mentén utaz: minden fordulatkor előelőtűnik a folyó, s az utas nem tudja, az-e ez, melyet már látott, vagy egészen más. A változatos, gazdag, helyelhellyel meglepően szép díszület (decoratio, mint: készület)
- 200 közül ki-kibukkan a cselekvény, s mindannyiszor némi fátyolozottság van rajta, minden ilyes futó jelentést egy-egy elszórt motívumnak gondolunk, melyet meg kell tartani emlékezetünkben, holott gyakran csak népjellem, népszokás stb. rajza. Így már, mint említők, az első ének, az expositio, mely
- 205 Issa és Inalök vérboszújának adja történetét, nagyon vékony összefüggésben áll a következőkkel: csupán azért van, hogy a kaukázai „vendettával” megismertessen. A II-dik szakasz-

ban egy hosszú csatakép nem való egyébre, csupán hogy Dzsattahász elesik, s lányát Issára hagyja. Maga ez a Dzsattahász — s barátsága Issával — egészen henye dolog, nem volt szükség színpadra hozni. Szóval mindjárt-mindjárt azon veszszük észre, hogy egy-egy cselekvény, melybe már belétanulni kezdtünk, egy-egy részlet, melyet *magában* csinosnak találunk, az egészszel vagy semmi kapcsolatban nem áll, vagy csak külsőleg van hozzáragasztva, vagy kis eredménynek nagyon előtérbe állított indokolását képezi, s utóbb az „inepte molitur” lehangoló érzelmével hat az olvasóra.

Azt is nehéz volna eldönteni, melyik a darab fő hőse. Az események Issa körül csoportoznak, a szerző is ezt mutatja be legelőbb s legnagyobb körülményességgel. De Issa csak típus, faja nemesbjeinek képviselője, valamint Elbusörk a romlott csecsencé. Azonfelül, hogy boszúja percét lesi, mitsem cselekszik, t. i. bensőleg; a hatásokat csak kívülről fogadja, szóval minden vitézsége, harci kalandjai dacára szenvedő jellem. Elbusörk és Aiminofi — szerelemből mindenik gazemberré, honáruolóvá lesz; amaz cselekvőbb jellem, mint ez: mert a kozák inkább a körülmények által sodortatik bajba; de szerepe még sem olyan, hogy főhős lehetne. Még legtöbb fordul meg a leány — Tawa — szerelmén: de az a történet, melynek ő a központja, bármint előtérbe nyomúljon is, az egészhez képest csak epizód jellemével bír. Leginkább eltaláljuk a valót, ha Slepzoff-ot a kozák fővezért tekintjük az eposz hőséül, kinek magasztalására van írva az egész. Igen, ez nem egyéb, mint *Slepzoffiád*.

Prinz von Wittgenstein, nevérol ítélve német, azon szellemileg naturalizált oroszok közé látszik tartozni, kik ellenkezően a Puskinok, Lermontoffok mélyen borongó hazaszerelmével, abban találják boldogságukat, hogy a nagy cár hódítói, civilisatori dicsősége napsugárain sütkérezzenek. Mily boldognak festi a kozákot, hogy fajiságát elvesztve, a hatalmas cár pártfogása alatt holtra ihatja magát! Mily nagy ember ez a Slepzoff, ki a csecsencek erejét megtörte; ravaszság, lekenyerezés, erkölcsrontás által több hegyi törzset arra bír, hogy a síkra, kozák ótalom alá, telepedjék! A prinzköltő nem győzi magasztalni emberszeretetét. Csak „unbedingte Unterwerfung” kell neki a hegyi fajok részéről: azontúl nincs áldottabb ember nála. Maga a hegyi népség dalokban örökíti emlékét, oly kellemes zsarnok a dicső! Kár, hogy a csecsenc nép, ha ugyan rejt még a Kaukáz valamely zúga behódolatlan törzset, nem olvashatja Wittgenstein gyönyörű német verseit.

Bizonnyal szívére venné a *rebell* „Hadshi-Jurt” siralmas történetét és rohanna kezét csókolni a Slepzoffoknak. S a prinzköltő elmondhatná, hogy egyetlen költeménye többet használt a cár dicsőségének, mint annyi armada, mely a
 255 Kaukázusban veszett. Azonban így sincs a költemény hatása elveszve: ha csak fele azon nem tudom hány milliónak, mely anyanyelvén olvassa, fog osztozni a költő bámulatában, mely-
 260 nézve! Pedig a cosmopolita szomszéd nagyon is hajlandó efféle bámulatra, — s a költeményben sok részlet van, mely kitűnő szépsége által képes behízelegni magát. Ha ez nincs, nem is tartottuk volna érdemesnek szóba hozni.

Mindjárt az expositió (I. szakasz) oly ügyesen van adva,
 265 hogy igen kedvező véleményt képes támasztani költőnk alkotó erejéről, mellyel pedig, mint láttuk, nem bír nagy mértékben. Issa, a mint egy erdön bújdokol, az őt környező tárgyak lát-
 270 tára, melyek egyszersmind a költői leírás anyagát képezik, visszamélyed emlékeibe, s ez által alkalmat nyújt szerzőnek, hogy hőse múltjából megismertesse velünk, a mi az expositióra
 szükséges. A vadkan, például, megriad tőle, ki maga is riadva fut: ez eszébe juttatja egykori futását, midőn atyja áldozata
 275 lőn az ellen boszújának, mely őt magát is fenyegette. Így vezet a költő folyvást kultúrgyakról hőse lelkébe s onnan a múltba; de legszebb az a hely, midőn a vérbosszúról beszél-
 280 vén, egyszerre, minden átmenet nélkül, Issának adja a szót, s ez még most is, 30 év multával, felbőszül a gondolaton és szenvedélyes, drámai apostrophe-val zárja beszédét:

És eljött a férfigondok,
 280 A vérbosszú ideje:
 Issának feledhetetlen
 Lőn az óra, a mikor
 Félrehíván így szólt ő, ki
 285 Atyja helyett atyja volt:
 „Elfelejtéd már az ellent,
 Ki atyádnak gyilkosa?”
 „Dzsánem, Dzsánem, hú lovacská! —
 Halkan lépdelj, lassan járj:
 290 Ezer füle van az éjnek —
 Patkód el ne áruljon;
 Akkor bátrabban ügettünk;
 Csendes, tiszta volt az éj:
 „Bosszú!” súgta atyám vére;
 Bizton vélte a cudar
 295 Életét egy rosz gyerektől:

Hanem gyöngé kézzel a
Gyermek, törét nyers szívedben
Gazkölök! megforgatd."

Vagy midőn a gondolatra, hogy hátrahagyott nője
300 Dzsattahásznál lelt menedéket, igazán keleti áldást buzog
barátjára; mit nagyobb hatás kedviért eredetiben írunk ki:

„In des Freundes sich'rer Hütte
Kehrte meine Gattin ein;
Meine Flucht hat er beschützt;
305 Möge Gott ihm gnädig seyn!
Mög' er seine Schwelle segnen
Und sein Weib und Kind und Ross,
Und die Waffen, die er führet,
Und das Brod, das er genoss!"

310 Hasonlóan szép keleti zamatú hely sok van a költeményben. Így Issa, midőn barátját, a harcon elesett Dzsattahászt siratja, valódi érzéssel, de mégis ama keleti affectatióval, mely nem tehet róla, hogy dagályban nyilatkozik:

„Mintegy villámtól lesújtva, dőlt reményem fája meg!
315 Sorsom a végzet folyóján buborékká változik! Jaj! ki fogja
védni kunyhóm, majd ha én elbújdosom? (azaz: meghal).
Éltemnek ki lesz gyönyörje? ki halálom boszuja?"

„Mint bükk a csalitban, álltál férfiak tanácsa közt! Mint
légből a sólyom, csaptál harcias tettekre le! Szádban ezüst —
320 és aranydús volt szívedben minden ér! És gyílokhegy volt
haragod és szerelmed tölt pohár!"

„Jaj a nőnek, ki halálra ilyen hősi szívet szült! Jaj
tinektek, árva, gyöngé, kiknek védje, őre volt! Jaj a lónak,
mely nyihogva ríná vissza a nemest! Jaj a rozsdáett acélnek,
325 melyet már nem fényesít!"

„Néked szenteljék a lányok legszebb daluk hangjait.
Ifjú hősöknek haláloz péld a és ösztön legyen. Permetezve
fog lenézni a felhő sírodra majd; és virágok kelnek abból és
madár zeng ottkörül."

330 Ilyen Elbusörk átka, midőn elutasított szerelmével bo-
szura gerjed Issa ellen, s éjtszaka, lóhátról ordítja ennek
kapuja előtt:

„Issa, hervadjon ki a fű, melyen árnyad elhaladt! Kórt
idézzen köszönésed, kézfogásod bőrfekélyt! Vendégedet a
335 legelső korty vized őritse meg! Apád sírján dúlakodjék,
marakodjék ebcsoport! Ha elszunnyadsz, a fejednél álljon,
rázzon rettegés! Ébren a gyanú tekerje képed a tarkód felé!

Nőjön a hajad (gyász jele) örökké, nőjön bár az övedig, szüntelen bú- és panaszban, míg a szíved megszakad! S én ne
340 leljek védhajlékot, jó barátom ne legyen, és imát én ne lehell-
jek: vesztédért csak! — Látni fogsz!”

A lélektani ábrázolások közül azt találtuk valóban
sikerültnek, midőn Aiminoff, a szökevény kozák, ébrenlevő
neje, Tawa mellett alszik, álmában fiát és elhagyott nejét
345 szólítja, miáltal felkölti a csecsenc nő féltékenységet, de egy
jólalált felelettel ismét elnémítja. Íme a fő mozzanat:

„Most megmozdúl és beszél; csitt! »Hol vagy?« kérdi
csöndesen »Wasilicska! jer, kicsinyem: úgy-e bántott rossz
anyád? Visszajött apád, no látod; szép játékot hoz neked.«
350 S tompa förmedéssel zúgja: »oh te rossz, rossz feleség!«”

„Erre Tawa féltő szívét bős ijdőség fogja el; össze-
borzad és felugrik, féktelen kín csap belé. »Ki?« — és rázza
férje karját, hogy fölretten az, s mohó kapkodással; álmosan
nyúl fegyverért a fal felé. »Ki? —« s merően a szemébe
355 süpped átható szeme: de legott magához térvén, kacag a
férj: »ki? bohó! Hát ki volna? az, *kit érte* szerelemből *hagy-*
tam el. Igen, az!» — S gyönyörben olvad Tawa szíve lelke föl.”

Végre, hogy szerzőnk leíró képességével megösmereked-
jünk, ide teszem könyve utoljáról a pusztai hófürgeteg rajzát,
360 ugyanazét, melynek Tawa áldozatja lesz.

„A halálnak éje volt ez, ritka ehhez fogható. — Meg-
eredve napkeletről felvonúlt a Szélara; fölriasztá vad döféssel
a megdermedt tájakat, s bős ugrásokban forogva kezde
győzelemfutást.”

365 „Szörnyű szép, ha tavasz-árban hótul duzzad száz
patak s örült kéjjel ömlik a már olvadó mezőkre ki; a folyam,
mely tengerré nőtt, zúgva tépi gátjait, és utólfog minden élet,
s egy rohammal vízbe fojt!”

„Szörnyű szép az is, ha nyári hévtől aszván a vadon
370 meggyúl és a láng, — vihartól ostorozva, fut tovább: szisz-
tereg a magas fűben, pattog a tar galy között és a füstbe-
burkolt égre ölti véres nyelveit!”

„Ám, vigasztalan szörnyű, ha fölkel a hófürgeteg s
tompá zúgással közelget a ködterhes éjszakán; ha, ezer torok-
375 kal mintegy, jajgat, rí a síkon át, s tépve dűlva, semmisítve,
mindent a halálba űz! Nincs, mi ellent bírjon állni bős
dühének. Kél tömött oszlopokban a zimankó; minden szál
fű él, mozog. Porzik a hó a magasban, csúsz a földön s nyíl-
hamar tornyosodva meg’ felorsóz, s ködbe, szélbe foszlik el.
380 Éles metsző hidegétől, melyet a vihar lehell, megfagy a vér

az erekben; gyökeréig zsibbadoz zord dühétől a természet;
 halál-álmot küzdve lesz kővé minden mozgó élet, ajka der-
 mesztő lehén. Jaj az útasnak, kit a vész utólérve megrohan!
 Szemét szúrja, elvakítja; lelkét a megzsibbadás butasága
 385 nyügi össze: egy tapodtat sem bírt a dúlt ösvényből már
 kivenni; mindenütt rom, pusztaság! Bódultan köröng egy
 helyben: nyom, csapás sehol, sehol! csak a hó, mely zúrve
 nyargal a vadhullámmzó teren; csak a vész jaj-ordítása; csak
 390 köd sűrű éjjele, mely velőit megfagyasztja csontjában s a
 vért erén. Kinszeredve áll meg aztán; összemarjúlt izmait
 elhagyá az élet-inger; — és befonva álmosan, csúsz a halk
 halál szívére: ő leroskad, elpihen: — és fehér dombot szítál
 rá sírhalmúl a fürgeteg.”

Mindent összevéve, *Hadshi-Jurt* oly költemény, mely-
 395 ben ugyan „plura nitent” de nem cum „paucis maculis”. Az
 alapszerkezet hibáit, a részekben semmi költői díszítmény,
 s föl-föllebbenő hangulat jóvá nem teheti.

12. 'TULIPIROS BOKRÉTA'

kötötte Rákosi László és kenyeres pajtása Csákány Laci. (Pest, Emich Gusztáv, m. akad. nyomdász. 1860.)

A kritika helyzete mindig kényes volt nálunk, most kétszeresen az. Évek óta senki nem ellenőrzi amaz „isten-földjét”, melynek magyar költészet a neve. Csak egy kis bátorság a föllépésre, csak némi kitartás kellett s hogy valaki⁵ ne ártallja, ha verseit kinyomják: pár év alatt, merő *usus* által, némi költői hírré lehetett vergődni. Oka-e már most az így, jó hiszemben íróskodó egyén, ha félreismeri tehetségét? Mondta-e neki valaha valaki, hogy áldozata nem kedves a műzsák előtt? Nem, senki. Ha szerény, udvarias, becsületes¹⁰ ember volt, megtartottuk irányában az udvariasság törvényét: szemébe nyájasan fogadtuk, bókkal üdvezeltük, gyöngéi iránt kimélő hallgatással voltunk. Annál inkább fáj a kritikának, ha mostan teljesítenie kell tisztét, ha édes — s a megszokás által féligmeddig jogosult — ábrándokat¹⁵ kell eloszlatnia. Bizony nem tenné, ha az irodalom magasb érdekei nem parancsolnák. Talán vérzeni fog az író keble, — de a „szívtelen” kritikusé még jobban, ha egy-egy jó ismerőst kell magától elidegenítenie. Ennyit általában „a kárörömről”, mely itészi tollunkat vezérel.

²⁰ A „Tulipiros bokréta” szerzője is egyike azoknak, kiknek írói genesise a föntebbi módon történt. Ha jól emlékszünk, ez már harmadik versgyűjteménye a közönség előtt. Még is, ha *igazán* akarjuk jellemezni költészetét, a mint e füzetben nyilatkozik, nem mondhatunk egyebet rá, mint hogy az: „irodalmi helytelenség.”

Némi elmésséget a „Tulipiros bokréta” szerzőjétől nem akarunk megtagadni. — Sőt azt sem mondjuk, hogy az elmés ötletek, egy-egy kihegyezett epigrammban, merőben kívül esnének a költészet határain; — habár mindenki tudja, hogy³⁰ az elmésség koránt sem humor. De midőn egy egész versgyűjteményen át mindig csak az elmésségre törekvést látjuk, s még néhány szerelmi dalának alapja is csak az elmésség, meg kell sokallnunk, ha mindjárt sikerült volna is ez elmésség. Már pedig ezt sem mondhatjuk. Szerző kevés élclű elmés-³⁵ sége annyiszor esik talpra, a hányszor nem.

Van más ok is, a miért minél tovább haladunk e versgyűjtemény olvasásában annyival, kevésbbé szeretjük; — ez pedig, hogy szerző majd mindig a maga rovására elméskedik. Azzal enyeleg többnyire, hogy hiában vágyik szép
40 és ha lehet gazdag feleségre, hogy éhes, s hogy nagyon szereti a bort. Már pedig a magyar közönség ráunt az oly forma bohóckodásra, hogy költője kifordított zsebeit, rongyos öltözetét, üres gyomrát és a kurtakocsmák iránti szerelmét fitogtassa előtte. A proletár költészet szurtossága még akkor
45 sem volna kedves, ha Magyarország csupa proletárokból állana.

A „Tulipiros bokréta” szerzője csak tréfál: — de ha valamely tréfa csaknem folyvást ismételtetik, az ember valóságot gyanít alatta. Hisszük, hogy a gyanítás alaptalan; de a
50 baj az, hogy mindenki agyában megfordul, s akkor a tréfa megszűnik tréfa lenni, s bizonyos esetben annyira eltéveszti a célt, hogy derűltség helyett szánalmat okoz.

Ha már mulatságnak sem járja meg e versgyűjteménymennyivel kevésbbé oly élvezetnek, minőt a lélek a költészet,
55 ben keres! Szegény könyv az, melynek olvasásában mit sem nyert az olvasó.

13. NYUGOT-FELFÖLDI NÉPMONDÁK

(*Popular Tales of the West Highlands.*) Éltől szájról gyűjté, s mellékelte
(angol) fordítással kiadta Campbell J. F. Két kötet. (Edinburg,
Edmonston és Douglas; London, Hamilton, Adams és Társa.)

Ily című könyvről az Athenaeum egyik közelebbi cikke az alább olvasható ismertetést hozza, melyet közleni annál szükségesnek látunk, mert a hazai népmonda gyűjtését egyik halaszthatlan teendőnek tartjuk, s minden alkalmat⁵ megragadunk, mellyel a figyelmet e tárgyra irányozhatjuk. Az Athenaeum cikke így szól:

Mióta tény gyanánt van elismerve, hogy mi nem származunk sem Brutustól, sem más valamely trójai vezértől, hanem be kell érünk elődökül a scythákkal, kik ellenségeik¹⁰ kaponyájából itták le magokat, vagy a massagetákkal, kik lóvérben gyönyörködtek, a mindenféle népies mondák tanulmánya roppant fejlődésnek indult. Többen a legtudósabb, legélesebb látással bíró ítések közül szentelték magukat minden országban ama népi irodalom mellőzött kincsének össze-¹⁵gyűjtésére, bírálatára, egybevetésére, mely írott vagy nem írott alakjában részint könyvtárakban volt felhalmozva, részint a nép emlékezetében élt. Elég lesz idéznünk egy Percy, Herder, Sir Walter Scott, Jamieson, Achim von Armin, Brentano Kelemen, Geijer, Afzelius, Finnur Magnússen,²⁰ Weinhold, Fauriel, a Thierry testvérek, a Grimm testvérek, Dasent nevét, és másokat, hogy kitűnjék, mennyire különböző becsülésben tartja e század az ős hagyományokat attól, melyben elébb részesültek. A régi ének, ballada és monda Európa minden tartományában életre szökött, oly frissen,²⁵ oly ragyogóan, mint a tündérvilág, melyet képviselnek, s új életerőben, mint az egyiptomi mumiaiak poláiban talált gabnaszemek, melyek, annyi századon keresztül, túléltek az enyészetet és a feledést. E tanulmányok nem csupán korunk költészetére, regényes irodalmára voltak extensív és maradandó³⁰ hatással, hanem úgy találtuk, hogy képesek a történelmi fény csillamát is vetni időszakokon keresztül, és a fajok vándorlásaira, rokonságára, melyek arra látszottak kárhozthatva lenni, hogy örökké megfejtetlen homályban maradjanak; úgy hogy most a legeggyűzőbb elbeszélés, vagy a legképtelenebb

35 monda szövétnekké válik a történelmi bölcselő kezében, mely az emberiség évilapjainak épen legsötétebb tájait világosítja meg. A népszerű tündér és dajkamese az, mely legkésőbb gerjeszté föl a figyelmet; és főleg a Grimm testvéreké az érdem, hogy méltatták annak jelentőségét, s az abbeli buvár-
 40 kodást tudománnyá emelték. Az ő, és a rokon nyelvtudósok s egyéb kutatók felfedezései által lehetségessé vált valamely dajkamesét németből az izlándiig, Izlandból a zend-ig, vagy sanscritig, s onnan egész a pyramisok papyrusaiig nyomozni, úgy hogy végre nagy hihetőség áll elő, hogy annak első kelet-
 45 kezése az Imaus-hegy árnyas völgyeiben az őseredeti árja törzs gyermekeinek mulatságára történt; és hogy a „The House that Jack built” (A Jakab-építette ház) fordított renddel, egymás után gyönyörködtette, néhány századnyi időközökben, a norvégiai Kékfogú Harald, a havaselvi Bren-
 50 nus, Tiglath-Pileser és Psammetichus csecsemő korát. Mellesleg azonban megjegyezhetjük a Grimm testvérekről, hogy a tündérmesének, úgy látszik, legalább is néhány évezredesnek kell lenni, ha előttök némi becsre tart igényt, miután Ander-
 55 sen János úgy találta, világos elégtelenségére, a tesvérek egyikénél Berlinben tett látogatása alkalmával, hogy gyönyörű meséi, melyek őneki európai hírnevet szereztek, tel-
 jesen ismeretlenek valának a férfiú előtt, ki a „Little Red Riding-Hood” (Kis vörös lovar-sipka) meséjét minden ismert nyelv emlékein s hierogliph-jain keresztül bírta nyomozni.
 60 Jelen könyv is becses adalék az irodalom ezen osztá-
 lyához, s méltó követője Asbiornsenx Moe „Norvég Meséinek” (Norse Tales of Asbiornsenx Moe), mely 1834-ben jelent meg, Tieck Lajos által, egy előbeszéddel 1847-ben németre fordít-
 65 tatott és Mr. Dasent által, valóban érdekes előszóval angolra, 1859-ben.

Mr. Campbell, ki ez új adót hozza a tudománynak, melyet ő rege- vagy *mesetannak* („Storyology”) nevez, a „Clan Dhiarmaid” tagja és könyvét Lorn marquisnak, mint főnöke fiának ajánlja. Az előszóban érdekesen ismert meg
 70 e mesék gyűjtése módjával. Első nehézség vala felföldözni a mese leggazdagabb fészkeit, — aztán kicsalni a mesemondók-
 tól; s ez utóbbi volt működésének legnehezebb része, mert a hegyi lakos büszke volt és tartózkodó, azt gondolván, hogy kinevetik meséit, míg néhány gaél nyelven ejtett szó bizal-
 75 massá nem tette és szívesség, rábeszélés által nem sikerült belőle kicsalni a mesét. (Jegyezzék meg ezt magyar mese-
 gyűjtőink!) De akkor is emberekre lőn szükség, kik gaél nyel-

ven írni képesek, készek is legyenek. Mr. Campbell végre ilyeneket is lelt egy erdész s egy iskolamester személyében.
80 Mindazáltal mások is segítették, kik közül egy öntanult, élemedett korú férfit, Dewar nevűt emel ki leginkább. Dewar nagyon sok ily mesét tudott könyv nélkül s így adja elő a módot, melyen e tudományára szert tőn:

„Emlékezem, hogy téli éjszakákon néhány öreg ember
85 összegyűlve, mese-mondással tölték az időt, melyeket hagyományból tudtak. Figyelmesen szoktam hallgatni mikor a *ceatharnaich* — vagyis martalócokról beszéltek, kik rabolni jártak a tartományba, marhát hajtani, és hogyan gyülekeztek össze elődeik, hogy sajátjukért viaskodjanak, — elbeszéltek
90 a harcokat, a fegyverek minőségét, elődeik szokását, öltözetét, különböző viszontagságait. Néha gaél románcok hallgatásában gyönyörködtem, melyeket nyelvükön *sgeulachd*-oknak neveztek. Szokása volt az ifjú népnek összegyűlni egy házba, vagy tétlenül, vagy olyas munkával, mint harizsenyakötés,
95 fonás és vagy valami ártatlan játékkal mulatozni, vagy *sgeulachd*-okat mondani. Akkor-időben szabók, vargák házról-házra jártak, dolgozni ott, a hol dolguk akadt, és szüntelen járva-keelve az országban temérdek mesét tanultak és hordtak széllyel, s mivel a falusi nép, téli mulatságul mindig beszél s
100 hallgatja azokat, alig vészett el belőlök valami.”*

E mesék gyűjtése alkalmával Mr. Campbell úgy találta, hogy — „minden rangú emberek hasonlítanak egymáshoz; hogy a népi szájmonda minden ágának megvannak külön avatottjai, valamint az irodalmi ágaknak a tanultak között;
105 hogy egyik ember paraszt történelmesz, s a clan-ok csatáiról beszél, — a másik egy élő családfa-könyv, ismeri Scotia legtöbb családainak származását; mások regemondók, és órjá-

* A mi Angliában már csak kivétel, az nálunk még rendes dolog. Minden falu, minden tűzhely megannyi mesefészek, minden
110 pórfü egy élő gyűjtemény. Azt várjuk-e, hogy a polgárosodás, a műveltség terjedése, a napi üzlet gondjai kiszorítsák közülünk a népi költészet maradványait, elűzzék a tündéreket, s akkor fogjunk a gyűjtéshez? Még van idő, de nem lesz soká. A mint a könyv- és lap-irodalom nagyobb-nagyobb hódítást tesz a nép alsó rétegeiben a szerint fog az élő hagyomány, a rege, a mese, sőt az eredeti *nép-dal* is mind
115 gyérebb és apróbb szigetekre szorúlni, lenézés, neveltség tárgya lenni. Amazok helyét józan ismeretek, de a költészetét, félfő, bizonyos csinált, az irodalmi hangot affectáló modor foglalja el, épen úgy, mint népzeneink már is sokat veszített eredeti zamatjából. Mentsük meg, a mit lehet. A Kisfaludy-társaság oly központ, hová minden gyűjtés befolyhat; s az angol gyűjtő eljárása némileg irányadóul szolgál, hogyan kell a népmondák nyitjára akadni.

sokról tudnak beszélni; mások erkölcsstanárok s az okoskodó prózabeszélyt kedvellik, melynek jelentése, erkölcsi célja van; 125 némelyik tudja egyes helyek történetét, vagy a régiségtant űzi. Sokan mindezt lenézik mint léhaságot, — ezek gyakorlati mai emberek, megfelelők a társadalom más fokozatain található gyakorlati embereknek. De bár mindenik saját szakmája iránt van legtöbb előszeretettel, a legjobb felföldi 130 regemondók minden fajtából tudnak. Vegye szóra őket az ember, vége-hossza nincs, annyit beszélnek. Utánnéztem egynek az időt, egy teljes óráig beszélt pihenés, akadozás, szóismétlés nélkül. Meséje a „Connal Gulban” című vala, s a mint monda, nyolcvanat tud. A „Karcsu barna vitéz” (Slim Swarthy 135 Champion) négy óráig szokott tartani, „Connal Gulban” három este, — a ki végig akarta hallgatni, újra odajött. Hallottam esetet, hogy elaludt az ember a tűznél, s mikor fölébredt, egyre folyt a mese, másnap reggel.

Campbell úr azonban nem bízott egészen a gyűjtőkre. 140 Maga járt fel s alá egy tarisznyával éjszak- s dél-Uist hegylakosai közt s a népet igen közlékenynek találta. „Minden ló, melyet útamban előtaláltam, megállta önkint. Minden ember kérdezősködött: „honnan tetszik sétálnom, hol lakom, mi járatban vagyok?” A nyereg gyakran egy zsák, a kengyel 145 egy kötélhurok, vagy gúzs, kantár hasonló, s a zabola némelykor egy darab fa volt. Az öltözet durva, de jó; hanem az a jószívű előzékenység mindenekfölött, ez az, mit semmi más tartományban nem találni otthonaszótt ruhák alatt. Ha kérdeztek, feleltem, elmondtam járómat és boldogultam velök. 150 „Hisz én nem valék kupec, ki marhavenni jött a vásárra. Sem kalmár, noha batyút hordék.” „Én az a *gentleman* voltam, ki *sgeulachd*-ok után jár.” Gyűjtőm elhíresztelte volt nevemet. Gaélül beszéltem, úgy feleltem kérdéseikre. Magokfajtanak néztek, így pompásan ment a dolog. Minden korú férfiak, 155 nők, tudtak nekem mesét mondani, mindenféle kisebb-nagyobb gyermek hallgatta őket” . . . stb.

E regék megjelenése némi fontossággal bíró eseményül tekinthető a gaul és kimri nagy néptörzs történetében, a mely, midőn egész éjszaki Európa erdőből és legelőből áll, és 160 — Massilia, phocaeai gyarmat kivételével — egyetlen város sem létezett a bálti tengertől a Rhone torkolatáig — szilaj szabadságban csatangolt az egész szárazföldön, lecsapván időről időre Hellasz és Róma határaitra. „Mitől féltetek?” monda Nagy Sándor a nála látogatást tevő fejeiknek. „Fél- 165 nénk attól, ha az ég leszakadna” feleltek „hanem azért be-

csüljük a hozzád hasonló emberek barátságát!" s a válasz nem esett ínyére Sándornak. A leírás, melyet rólok görög és római történetíróknál olvashatunk, nagyon összevág a gaél mondák regés hőseinek rajzával. A szőke haj, mit, ha magától
 170 elég vörös nem volt, lángszíne festettek — tömött, berzengő vala mint a lósörény, vas nem érinté soha. Hosszú, lecsüngő bajszok volt, színe „ruadh” „rooss” „verhenyő.” „Fejökön vadak fejbőrét viselték sisakul, kiterjesztett sas-szárnyakkal, vagy vadállatok szarvaival díszítve. Arany nyakláncaik,
 175 hosszú kardjok, láncsájok, festett pajzsok valának. Szüntelen vagy belső vagy külső háborút folytattak, és elleneik fejét a vadászat díszjeleivel együtt kunyhójuk vagy házuk ajtaja körül kiszégezve tartották. Ily emberek voltak azok, kiktől, minden valószínűség szerint, e mesék leszármaznak; — és
 180 ámbár legtöbb esetben a mese alapzatával máshol is feltalálható, de az események a nép geniuszához képest vannak újra öltöztetve s helyi színezettel ékesítve azon vidék sajátosságai szerint, hol legutóbbára gyökeredzett meg.

„A mi igaz egy gaél mondáról, az áll csaknem mindenik-
 185 ről; mindnyája magán viseli annak bélyegét, hogy régen meghonosodtak a tartományban és hogy keletről szakadtak oda. De akárhonnan kerültek, most már a nép sajátjai, s úgy látszik, a nyelvői is. Egyik osztályában e mondáknak, mely átalában pusztán elbeszélő, s mely az ősvad korból látszik
 190 eredetnek, oly időszakot sejtünk árnyalva, mikor még nagyon ritka s ennél fogva bűbájos volt a vas fegyver, — talán az Eirina és Lochlann háborúi előtt; midőn a fésű elég új és csodás találmány volt, hogy szintén bűbájosnak tartassék; midőn a lovak szentek, a madarak jóstehetséggel bírók valá-
 195 nak; alma, tölgyfa, kút, sertés, szent vagy bűvös. Ezekben a hideg acél érintése minden varázst megtör; az elbűvölt királyfinak csak fejét kell venni, hogy megszabaduljon; a hideg szablya érintése megfagyasztja a velőt, ha az óriás levágott feje megint fel akar ugrani. Így Hercules is vassal —
 200 noha izzóval — pusztítja el a hydrát. A *fehér fénykard*, mely annyira világít, hogy az óriás rőthajú szolgája fáklya gyanánt megy vele éjtszaka vízért — valaha bizonyosan fényes acél kard volt, mikor még a többi bronz, hacsak annál is nem régiebb, s nem a villámlás mythologiai képlete.”

205 A fehér fénykard után, legkeresettebb dolog e mesékben — a fésű. Az ó balladák, mondák ismerője emlékezni fog, micsoda szerepet játszik azokban a fésű, s mennyire kényesnek találja az ember, szintúgy a vad, mint a művelt fajokat

a hajdísztítés körül. A régi mondák fésűi varázserejűek: mindig
210 aranyból, ezüsből vannak. A királyfi arany, ezüst port fésűl
azokkal fejéből. A „Cherie-királyfi” francia mesében a gyer-
mekek drága köveket fésűlnek hajokból. Fésű megmutatja a
leánynak szeretőjét, varázs-álomba ejti az embert; a hős
óriásokkal viaskodik érte. Mr. Campbell szerint „kell okának
215 lenni, hogy a fésűnek ily nagy fontosság van adva.”

„Megjegyzendő először is, hogy ámbár ma minden pol-
gárosult férfi és nő bír fésűvel, mindazáltal az oly iparmű-
cikk, mely szükségesképen szerszámok használatát s meg-
lehetős kézművesi ügyességet föltételez. Kinek egy késinél
220 egyéb eszköze nem volna, bajosan tudna fésűt csinálni, s a
kovakő fegyverű vad embernek az sem volt. Az az ember
tehát, kinek fésűje van, egyszersmind olyan ember, ki pol-
gárosodni indult; a fésűtlen ember pedig a vad, ki, ha meg-
tanulta használatát, igen kácsingózhatott olyas birtokra. Ha
225 egy fekete hajú vadember a hideg éjszakon haját fésűlni
találta fagyos éjjel, nagyon feltehető, hogy ugyanaz történt,
a mi most is megyik, ha szép nők, vagy polgárosult emberek
fésűlködnek. Pattogó villanyszikra állt elő bizonynal, midőn
az emberek először fésűlték hajokat csont-fésűvel; s úgy
230 látszik csupán egy kis képzelődés, meg idő hossza kellett
hozzá, hogy a fényes szikrák ragyogó drágakövé, csillogó
ezüstté, arannyá és ragyogó csillagokká változzanak, és hogy
varázserővel ruházzák fel a ritka és drága eszközt, mely ily
csodákat bír létrehozni.”

235 Az alma is bűvös tulajdonokkal bírt, emlékezet haladó
időtől fogva. Ha a királyfi át akar kelni a tengeren, tizenhat
almát dob belé, s a vizen egyikről a másikra lépdél. Az almát
fölszelik s minden darabja megszólal; — az óriást nem lehet
megölni, míg a bűbájos ló körme egy almát össze nem tapos:
240 mert az óriás *szíve* az almában van. Az alma minden más
népnél hasonló varázssal bírt a történelem kezdete óta; de
nem emlékszünk, hogy valaha ennek elfogadható okát hal-
lottuk volna. A gaél monda tündérei, vízi szellemei nagyon
hasonlítanak a scandinav eredetűekhez, de nem olyan em-
beriek, és kivált a vízi szellemek nem játszanak oly feltűnő
245 szerepet. Egyik legszebb norvég tündérmese a „Pap és Neck”,
vagy vízi szellem, hol a vízi szellemet sírás-roham szállja meg,
mely mindaddig tart, míg az örvendetes újságot nem hallja,
hogy ő is *üdvözülni* fog, s ez utóbbi megint bizonyossága azon
250 nagyobb rokonszenvnek, mellyel éjszakon e csodás lényeket
tekintik; — és az említett monda nyomán megállapított

pontnak látszik a svéd tündérvilágban jártas egyének előtt, hogy az „elf” népségnek is fog lenni jövőendő létele. Más tekintetben a scot-felföldiek tündérei nagyon hasonlóak norvég rokonaikhoz: apró kúpos dombok alatt laknak — „onnan kukkannak elő, ha házukon jártában valaki megzavarja őket — gyermekeket is lopnak.” Hajlékuk az év bizonyos szakában nyitva áll — szeretik a zenét, a táncot, arany-ezüsttel rakott szekrényeik vannak. Campbell úr azt hiszi, hogy a képzelet a lappokból teremté e tündéreket; de mi alig tudnánk Oberon és Titania udvarának ily nagyon földi származást tulajdonítani. Egyik legjobb előadású mese köztük a „Madarak harca”, melynek szakasztott mása létezik a norvég verziókban. Aligha kellemes bizonyítvány az emberi természetnek ugyanazon-sága felől idő- és világszerte, hogy a „remek tolvaj” kalandja, melyet Herodotus elbeszél, miszerint az ügyes tolvaj nagy becsületre tesz szert az által, hogy nehéz tolvajcsíneket visz véghez rajtavesztés nélkül, — igen kedvenc elbeszélése lón minden ajkú népnek. A rövidebb mesék közt a következő egyik legjobb. Előre bocsátjuk, hogy a kigyót mindenkor bölcsesség állatjának tartották, s hogy a monda szerint Scott Mihály kigyólevestől nyerte tudományát:

„*Fearachur Leigh, Sutherland-ből.*”

„Hát, Farquhar hajdan barompásztor volt a Reay országban, aztán a Gollick-völgyből Angliába ment (talán Falkirkbe) marha-eladás végett; egy mogyorópálca volt a kezében. Egy napon találkozik vele egy doktor: „Mi az a kezében?” kérdi. — „Hát e bizony mogyorópálca.” — „Hol vágta azt hé?” — „Én biz’ a Gollick-völgyben vágтам, éjszaka, a Lord Reay országában.” — Tudod a helyet, meg a fát, hol van?” — „Tudom hát.” — „Meglelnéd a fát?” — „Szembehunyvást is.” — „No jó: annyi aranyt adok, hogy fel se bírod, ha visszamégy oda és vágsz nekem egy vesszőt arról a mogyorófáról; hanem többet is mondok: nesze ez a palack, aztán még egyszer annyi aranyt kapsz tőlem. Állj lesbe a fa tövéhez, van ott egy lyuk, tartsd a palackot az elé; hanem előbb kijön majd hat kigyó, azt ereszd dolgára, a hetediket zárd az üvegbe, de egy léleknek se mondd, hanem jőj vissza tüstént.” No hát Farquhar fogta, visszament a völgybe, a mogyorófához, lenyesett néhány galyat, oztán nézte, hol a lyuk, a miről a doktor beszélt. Hát lelkemadta, egyszer kijön hat kigyó, fekete mint a vipera. Ezeket útnak ereszté, akkor

oda nyomta az üveg száját a lyukhoz; csak leste, csak leste, jön-e még több. Hát egyszer egy fejér kigyó tekergődzik
295 kifelé. Nosza belekötí Farquhar a palackba, s aló vissza véle Angliába! A doktor adott is neki ezüstöt, annyit, hogy akár Reay országot is megvehette volna rajta, hanem arra kérte, hogy várjon egy kicsit, segítsen a fehér kigyót elkészíteni. Fogták, tüzet élesztettek a mogyorópálcákból, s a kigyót
300 fazékba tették hadd főjön. A doktor azt mondja Farquhar-nak: vigyázz rá hé, senkit se hagyj hozzányulni, se ne engedd, hogy a gőze kijőjön, nehogy megtudják, mit csinálunk. Farquhar papirossal becsavarta az edény száját, de még nem elég szorosan, mikor a víz kezdett forni s a pára jönni kifelé
305 egy helyen. Látta ezt Farquhar, gondolta hogy majd lecsinálja a papirt az izé széle körül; oda nyomta újját a helyre, azután beszopta, mert megnevyesedett a létől. Csudák csudája! abban a percben mindent tudott, lelki szemei meg voltak nyilva. „Hanem azért hallgatok vele” gondolta ma-
310 gában. Kis idő múlva visszatér a doktor, s elvette az edényt a tűztől. Felemelte a papiros szélit, s újját a gőzcseppekbe mártva, beszopta; de már elment volt az ereje, csak mintha vizet nyalt volna. „Ki nyúlt ehez?” rivalkodék, s mindjárt észrevette Farquhar képén, hogy ő volt. „Ha megetted a
315 levét, edd meg a húsát is”, így kiáltott mérgesen, s hozzá vágta mindenestül a fazokat. — Már most Farquhar minden- tudó lett és kiadta magát doktornak. Semmi titok nem volt előtte, nem betegség, hogy meg ne tudta volna gyógyítani. Faluról falura járt, gyógyított, a miért úgy hitták, hogy
320 Farquhar Leigheach (az orvos). Egyszer meghallotta, hogy a király beteg, kapta magát, felment a király városába, hogy megtudja mie fáj neki. „Hát biz’ annak a térde fáj” — mondá minden ember — „sok doktor van körülötte, nagy fizetést ad nekik; néha segítnék is rajta, hogy könnyebben lesz, de nem
325 sokáig; azután még jobban előveszi a nyavalya, éjjel-nappal ordít kínjában a térdjével, mert épen a térdekalácsában van a fájdalom.” Kapta magát Farquhar, egy nap elkezdett jár- kálni a palota előtt, s mindig ezt kiabálta: „Fekete bogár a fehér csontban!” A népség bámult s elkezdte rebesgetni
330 egymás közt, hogy a Reay országból való idegen ember min- denlátó. Másnap Farquhar a kapu elébe állott s megint csak ezt hajtotta mindig: „Fekete bogár a fehér csontban!” A király leküldött, nézzék meg, ki ordít odakünn s mi baja. — „Egy idegen ember, azt mondják doktor”. — Nohát a király
335 behívatta, mert már nem tudott hova lenni kínjában; Farqu-

har pedig a király elébe állott, s megint csak azt mondta „Fekete bogár a fehér csontban!” — Akkor sült ki minden. A doktorok, hogy a király mindig beteg legyen s ők húzzák a nagy fizetést, egy fekete bogarat tettek néha-néha a király 340 térdjén való sebbe, az a bogár oztán mindig ette csontját-húsát, hogy éjjel-nappal ordított belé. Mikor oztán nagyon odáig volt, kivették a doktorok a férget, hogy meg ne haljon; de ha könnyebben lett, megismét beletették. Farquhar mind- 345 ezt megtudta a kigyóbölcsesség által, mihelyest az újját a fogá-hoz értette; a király meggyógyult s a doktorokat mind felkötötte. Akkor a király mondta Farquharnak, hogy kérjen a mit akar, pénzt, vagy földet, mindent ad neki. Farquhar a király leányát kérte, meg a mennyi szigetet a tenger körül foly Point Storr-tól Stromness-ig, az Orkney-kben; a király tehát levelet adott neki mind e szigetekről. De Farquhar 350 doktorból sosem lett Farquhar király, mert egy rossz embere mérget adott neki, attól meghalt.”

A könyv bizonyára sokak tetszését meg fogja nyerni.

14. A MIT A SZEREK MEG NEM GYÓGYÍTANAK

(Rajz, az élet után.) Irta Almási Tihamér. Az illusztrációkat rajzolta Jankó, fára metszé Russ. Szerző sajátja. Pest. Nyomatott Herz Jánosnál 1861. (Nagy 12-d rétt, 179. lap.)

„A mit a szerek meg nem gyógyítanak” — előre tudjuk — a szerelmi sérv. S a történet ama „régí história, mely mindig új marad.” Egy kis leány szerelmet fogad, mielőtt szíve megnyílt volna a szerelemnek. Még azon este beáll a perc, midőn „a virágnak megtiltani nem lehet” stb. Más ifjúé a fogadás, másiké a szív. De a szívrabló nem is sejti becses birtokát: azon felül neki már jegyese van. Szegény Mariska (ez neve heroinánknak) jegyet vált azzal, kinek szavát adta, szíve nélkül. Hősi elhatározással meg akarja szeretni. „S addig szeret, addig szeret, csak szeret, míg a szíve fájdalom-ban megreped!” — Ennyi az egész. — Balogh Tihamér e se nem új, se nem csattanós tárgyat finom kézzel szövö elbeszélés-sé. Ha elolvastuk, oly hatást hagy lelkünkben, mint egy miniature tájkép, rajta, teszem, egy bárány, a háttérben kicsi sírhalom, kereszt. — Szerző tolla könnyű, mint a pehely; alakjai gyöngéd ecsettel vázolvák, mitől semmi sincs távol-labb, mint a túlzás. Mariska, ki a beszély kezdetén új kön-tösében oly boldog, s végén a világ minden ékszersze sem bírná földeríteni, anyja a jószívű gazdasszony, apja a gyöngéden comicai, csöndes kedélyű patikás, Diczhalmiak gentleman, Selymesnek kissé parlagi alakja, s az érzelgős, sovány Hortensia — ki midőn shawljaiból stb. kibontakozik „úgy áll ott, mint egy leveleitől megfosztott virágszál” — sőt még a dús terményszállító is, meg két leánya — ügyes esquisse-ek. Örültünk, hogy a sápadt rektor, ki csak pipáz, de nem iszik, mert fél a nyelvést borba mártani, nem lesz az ismert typicus alak: de biz ő csak oly dictiós, pohárköszöntős rektor lett, mint a többi — szerencsére azonban nem sül belé. Hortensia 7—8 éves fiacskája csak úgy jó, ha, midőn anyját elárulja, hogy a doktor bácsival csókolódzott, ezt nem naivságnak, hanem szándékos maliciának vesszük, — mert arra már nagy kamasz, hogy naív legyen, s többi gonoszkodása mutatja, hogy nem az. Legkevésebbé tetszett a sima doktor. Comicu-mában kevés az új: hogy öldöklő angyal, szeret bókot mon-

- ³⁵ dani, jól enni, inni, az mind köznapi dolog: nem is magáért van ő, hanem, hogy a föntebbi „virágszálnak” támasza legyen. Kecsege, a sentimentalis paraszt, csak azért létezik ugyan, hogy Diczhalmi lovát megtartsa, de magában véve érdekes alak, minőt hébe-korba magunk is láttunk; kivételes
- ⁴⁰ inkább, mint typicus. — Az egészre egyik észrevételünk az, hogy a beszélők *nyelvben*, nem különböznek kellő határozottsággal egymástól, a másik, hogy a cselekvő személyek annyira lábujjhegyen járnak — még az érzékeny paraszt is — mintha bársony szőnyeget taposnának. A közönség, mely erősebb
- ⁴⁵ táphoz van szokva, nehezen fogja ízleni e könnyű csemegét; s megvalljuk, egyéni hajlam bennünket is táplálóbb eledelhez von. Az „illustratiók” elég jó vignette-ek a kezdő betűknél s a címkép „Mariska” — egy duzzadt karu, inkább idős mint gyermekesen kifejezésű, szenvedő alak.

15. SARKADVÁR

Regény. Irla Paulikovics Lajos. Pest, 1861, Boldini könyvnyomdája.

Sarkad mezőváros Biharmegye délnyugati szögében. Vára az erdélyi fejedelmek, Bethlen, Rákóczi korában jelentékeny határ-erősség, valamint szomszédja Szalonta is. Azelőtti sorsáról keveset tudhatunk. E Sarkadvár az, hol szerzőnk regénye játszik; Sarkady Ilona, a várúrnő, hősnéje az elbeszélésnek, hőse pedig Géza, az utolsó árpádverű herceg, a századokkal előbb szent földre bújdosott Gézának (költött) ivadéka. Idő, János király kora. — Ismertetésül álljon itt a regény vázlata, a mint azt egyik személy, Sarkady Farkas, elbeszéli Zápolyának:

„A boldogult Sarkady Benedek, mint mondják, életében fukar, kincsvágyó és fosztogató ember volt; végórájában a lélekismeret furdalásaitól gyötörtetve, meghagyá leányának, hogy halála után rögtön a sz. sírhoz zárandokoljon, lelkének kétséges üdveért imádkozni. Ilona híven teljesíté e hagyományt; de az apostolok hazájában a végzet intéséből az Árpádok ivadékával, a századoktól Emmanaeusban sínylő család utolsó hercegével találkozott, kit önvészedelmére, visszahívott hazájába, s magasztos szerelmi viszony fejlődött ki a két nemes szív között; de Sarkad arany paradicsomában nem sokára megjelent a sátáni kígyó Szalontay Alfréd képében; s lerombolt zárdát és várat, és a jegyesek boldogságát; becsületszava ellenére. Géza herceget láncokra akarta veretni; de a büszke ifjú, hogy kikerülje a gyalázatot, méregitalt kért arája kezéből; és Ilona mély gyászba burkolózva, fenséges lélekerővel, mondhatnók, kegyetlen hidegvérrel nyújtá e socratesi italt, s a királyi temetés után eltűnt; és hogy Szalontay üldözését kikerülje, ruháját a Kőrösbe veté, mintha a folyóba ugrott volna, maga e titkos kis kunyhóba rejtezett, hol én, miután Sarkad várát visszafoglaltam, csak hosszas keresés után találtam fel, szívem határtalan öröme s boldogságára; itt él ő egyedül csak volt jobbjáinak javára. Az egész vidékből egy patriarchalis kis köztársaságot alkotott, melynek jótékony anyja ő; egy áldást özlő égi angyal, egy

³⁵ örök nap ő, mely soha nem száll nyugodni; de folytonosan hinti szerető sugárait a szenvedő emberiségre, az egész lát-határon a boldogság hajnala ragyog, kivéve Ilonát, a legjobb anyát, kinek keblében hihetőleg zordon éj s gyászos bánat borong.”

⁴⁰ Hasonló ünnepélyes, fellengző hangon foly az egész elbeszélés, melyben a hazáérti lelkesültség kitűnő szerepet játszik. Lehető irodalmi becsén kívül egy sokak előtt tudva-levő körülmény is ajánlja e művet az olvasók részvételébe.

— Boldini nyomdája elég szerény papíron állítja ki. Ára föl-jegyezve nincs.

16. MAGYARHON ÉBREDÉSE

Eredeti költemények. Irtta Ormódi Bertalan. Pest. Nyomatott Wodianar F.-nél. 1860.

Ormódi jelen füzete, dacára a címlapon kiemelt „eredeti-ségnek”, azt a hatást tette ránk, mintha valamely jobb költő műveit olvastuk volna — gyöngé fordításban. Nem, mintha a nyelv nem volna eléggé magyar (ámbar az effélék: „nem tehetek *érte*” = róla 94. l., „ha lehetnék *egyszer* fergeteg” = wenn ich einmal. 125. l. sértik a magyar fület s az ily ragozás: „kézt” — „levélt” — „Fehér *hót* pirosra festi” korántsem jobb a szokottnál s versbeli szorultságra mutat; „fertőztenek” középigé, *cselekvő* értelemmel, — „nézel” 90. l. s ennek ellendarabjául: „álmodasz.” (167. l. nyelvtanilag hibás) — hanem mert nincs benne az az erély, energia, mely a valóban eredeti költemények nyelvét bélyegzi, nincs a kifejezésnek ama rövid hatályossága, mely összeszorítja a gondolatot, hogy ez által ruganyosabbá tegye, színt, alakot, zön-
gést ad neki. Ormódinál nem hiányzanék a költői gondolat —
habár ez nem mindig új s nem valami hatalmas is — de
mint az elégtelen fordító, megnyesi azt, csonkán, halványan,
elmosódva adja vissza saját gondolatját, érezteti velünk,
hogy az eszme költői volna, erőteljesb kinyomás által hatott
is volna ránk — míg így, a mint adja, csak a ki nem elégtétlés
fanyar íze marad szánkban. Itt-ott megered a hang, de a
teljes dallamból hiányzik valami, az accordba ál hang is ve-
gyül.

Legtöbb bensőséget azon költeményeiben találtunk,
melyek egy saját s mások bűne miatt szenvedő népfaj: „a
bánat választott nemzetsége” sorsán jajdulnak fel. Ilyen
(részint) az „Anyám” című, leggyöngédebb érzelmet lehellő
dal (19. l.), a „Prometheus,” „A filiszteusok.” E hangba
játszik továbbá az „Avas alján”, némi reminiscenciával tárgy-
ban, érzületben Petőfire, de máskint nem rossz darab. Szerel-
mei dalai közt is van egy pár jó, mint: „Fürödnek a hattyúk”
(csak hogy a „Berettyó vizében”-e? az nagy kérdés) „Még
egy dal Emiliának” „Megboszulja” — míg néhány („Nem
kell nekem ilyen koldus élet” — „Hallgassatok” — „Egy kis

35 tömlöc" — „Emilia sírja" stb.) hangban és formában igen emlékeztet a Szerелеm gyöngyeire. A hazafi-dalokban nem egyszer frázis szerepel eszme helyett; legjobb a „Tavaszi" című (15. és 95. l. mert kétszer van meg), csak hogy ennek alapeszméjét annyira is megszerette költőnk, hogy négy-öt
 40 külön versben ismételi; valamint a „Népek imája"-nak (13. l.) alapgondolata is meg előfordul a „Hajdan és most" feliratúban. (17. l.) Egy pár románc-féle költeményén dicséretes a hang újdonsága, de ezen lyrai elbeszélések közt nem igen van, a mit egészen sikerültnek mondhatnánk. Ott a „Románc a
 45 tengerről," — melyben a leány *bűvös* hatalommal látszik bírni a tenger felett, úgy hogy tündéri lénynek, habléánynak vélné az ember, — mégis meg tud halni. Ott van a „Zaránd" című, mely jól van gondolva, s alakja is új, de a rémjelenés nagyon fülünkbe magyarázza a költő, a helyett, hogy képzel-
 50 münket a Zaránd képzelmebe játszaná át, mikép ez balladában szokás. — „Diargisában" nem értjük a költői gondolatot: a dal erejét akarná magasztalni, mégis a dalnok csak mint *hős* boldogul.

De nincs szándokunk (legalább ezúttal) részletes bírálatot adni. Csupán a külformára jegyezzük még meg, hogy szer-
 55 ző, úgy látszik, nem szeret a rím nyűgeivel bajlódni, azért van füzetében annyi darab rím nélkül s azért rímei, többnyire, nemcsak nem *keresettek*, de nem is *találtak*. Mint a rímérzék nagy hiányának bizonyására, a 11-ik lapra utalunk, mely
 60 csaknem végig *tok-tek*-rímben kopog le.

Ormódiban van tehetség: nagyobb *művészettel* nagyobb *mesterré* fogna válni.

17. BÉRANGER DALAI

Magyarítják (miért nem: fordítják?) Szász Károly, Illésy György és mások. Első füzet. Debrecen Csáthy Lajos és Társa bizománya. 1860.

Régen akarunk szólni e füzetkéről, de minthogy frissen nem lehetett, jobbnak gondolók bevárni a következőt s összefoglalni ezzel. Azonban a második füzetnek még mind semmi nesze; mondjuk el tehát a meglevőre pár szóban észrevételünket. Tartalma Szász K. fordításában 12, Illésyében 15 költemény, átellenbe nyomott francia szöveggel; a *mások* itt még nincsenek képviselve. Mindegyik fordító darabjai közül sajtó útján már több fordult meg a közönség előtt. Szász, úgy látszik, a komolyabb chanson-ok felé hajol, míg Illésy inkább a vidor neműeken kap. Amannak fordításai hívebbek az eredetihez, s a tárgyhoz illően magasabb stylben tartvák, de nyelvök itt-ott nehézkes, sok helyen nemcsak a kereszt-rímeltést, de az eredetinek strophá-szerkezetét sem bírják meg, sőt van példa rá, hogy a megfelelő versszakok illető sorai sem vágnak össze, mint a „Sok szerelem” címűben (15. l.), melynek első versszaka így kezdődik:

Bármit beszél a bölcsesség: nagyon bánt
A gazdagságnak vágya engemet! —

s a második strophá így felel rá:

20 Ha Adélt dicsőíteni a dal
Hatalmát bírnák ajkain —

mi annál visszatetszőbb, minél inkább megszoktuk e chanso-nokat egy-egy nem ismert, de lelkünkben zengő melodiára olvasni. Illésy fordítása ellenben nem mindig törekszik szó-hűségre, el-elmos egy-egy finom vonást az eredetiből, de
25 könnyebben foly, néha a formát még rövidíti is (legalább az eredeti néma *e*-jeivel), mégis használ kereszt-rímet, noha rímei megint alább állnak társa rímeinél, könnyű magyarsága néha torzít az eredeti finomságán, például „Jó Mihály” kezdete (29. l.):

30	Aux gens atrabillaires Pour exemple donné, En un temps de misères Roger Bontemps est né.	Nyomorúlt siralmak völgye Savanyúpofás világ: Mintaképül im elődbe Adta a sors Jó Mihályt.
----	---	---

ez mehet a Komlóban, de nem Béranger stilje. Az utópiai
 35 királyban (*Le roi d'Yvetot*), mely a sikerültebbek közé tartozik, a *code* nem *kiséret*, hanem törvénykönyv (*codex*) s a *cabaret* „vendéglő”-vé finomítva nem teszi azt a hatást, amit az eredetiben. Hanem elég. Béranger fordítása nehéz: fordítók sem adhatják vissza az eredetinek *rhythmusát*,
 40 könnyedségét, finomságát, de látszik e füzetből is, hogy a lehetőségig iparkodtak megoldani nagy feladatukat. Gáncsolni könnyű: csinálni ugyancsak nehéz. *Probatum est*.

18. TRENCSENI CSÁK

A magyar Akadémia által Nádasdy-díjból 100 arannyal koszorúzott történelmi költői beszély tíz énekben. Írta Szász Károly. Pest, 1861. Engel és Mandello tulajdona.

A hazai költészet múzsája darab idő óta sovár szemmel néz a magyar történelemnek ama viharos, nagy szenvedélyek- s roppant alakokban annyira bővelkedő szakára, midőn az utolsó Árpád elhunytával szabad mező nyílt a pártok óriási
5 küzdelmének, s az oligarchia meghasonlott kebeléből királyi hatalmú dynasták tornyosodtak föl, vészterhes fellegek gyanánt szórva mennyköveiket egymás ellen s az alatt fekvő lapályra, a nép alsóbb rétegeire. De noha e korszak története a költészetnek, mely örömet oda fordul, ahol nagy szenvedélyeket, erősen kinyomott jellemeket, a közönségesnél tetemesen nagyobb mérvű alakokat szemlél, — kivált az eposznak és drámának, mintegy magától idomba ömlő kész anyaggal látszik szolgálni: mégsem sikerült belőle ez ideig a tárgy követeléseihez méltó művet teremteni meg. Kisfaludy csonka
15 drámája legkitűnőbb ezen törekvések közt, melyek nagy részét az eredménytelen pályafutás feledsége borítja: de egy éles szemű bírálónk e darab sükere felől is kimondotta már kétségét, mert — úgymond — „cselekvénye kettősen indul, s a Csák Máté viszonyából kevés tragikai érdek látszik fejlődni.” Én pedig oly véleménnyel vagyok, hogy maga e történet, mely az író t könnyű diadal reményével csalogatja, teszi egyszersmind, ha nem lehetetlenné — mert elvégre
20 sincs lehetetlen a génius elött — de rendkívül nehéz a feladat megoldását. Igen sok és igen kevés egyszersmind, úgy tetszik nekem, a mit a költőnek nyújt. Sok, mert a csaknem egyenlő magasra felszökő alakok közül, melyek ottan szerepelnek, egyet sem mellőzhet vagy rendelhet a másik alá, úgy, hogy a történelmi tudalom fel ne támadjon önkénye ellen. Ki fog írni, például, Csákról, hogy Omode, Apor, Zács Felician
30 ne követelje művében az oroszlányrészt: miből a cselekvény kettős vagy többes folyama könnyen származhatik, és az, hogy a költő nehezen bír egy főhőst emelni a kolosszi alakok fölé. De egyúttal kevés is, mert a história nagy drámájában szereplők indokait, viszonyát egymáshoz, a külön csoportokra

³⁵ szakadozó tények egybefüggését stb. nem világítja meg kellően a részletek bősége által; s mert az események haladta új-új sereg történeti személyt hoz szintérre, kikről, a pusztán néven kívül, alig tudunk valamit, de a kiket mégis a költő, hogy az eseményekhez hív maradjon, rajzába fölszedni kénytelen.

⁴⁰ Midőn Szász Károly, ezelőtt pár évvel, műve alaprajzát e sorok írójával közölte, az utóbbi látván a tények, a cselekvő személyek roppant tömegét, mely itt mozgásba tétetik, azt jegyezte meg rá, hogy ő e tervet egy huszonnégyszöves énekes nagy epopoeában, minő az Iliász, sem tudná költőileg kifejezni, nemhogy egy beszélyben. Tisztelt barátom más-
⁴⁵ kint vala meggyőződve, bízott magához: a költemény itt van. Jól tette, hogy nem hagyta magát elijeszíteni kishitű ellenvetésem által: műve mindenestre nyereség irodalmunknak és én, ki barátom könnyen hangolható lyrai természetét
⁵⁰ ösmerém, de alakító tehetsége iránt, addigi működése után, nem volt okom valami nagy véleménnyel lenni, — sok tekintetben kedvesen csalatkozva érzem magamat könyve olvasásakor. Nem igen tudnék nevezni művet újabb költői irodalmunkban, mely a horatiusi „plura nitent” fényesebb példáit mutatná föl, mint ép e költemény, még pedig nemcsak festői, vagy lyrai részletekben, — vagy, hogy ismét Horatius-
⁵⁵ sal szóljak, a „late splendens pannus” dolgában, — hanem egyes nagyobb részek, egész énekek hatályos eposzi vagy drámai alkotása tekintetében is. Csupán az egyéni erőtlenség
⁶⁰ bevallása marad-e hát most részemről a főnebbi észrevétel; vagy alapja a művészet örökkévaló törvényein nyugszik: ez az, a minek tisztába hozásával tartozom magamnak, tartozom a szerzőnek, tartozom, mint kritikai lap szerkesztője, az irodalomnak. És én kimondom, s Trecsényi Csák olvasója
⁶⁵ érezni fogja velem, hogy a költemény legfőbb baja a tények és szereplő egyéniségek roppant halmazából ered, melyek közül amazoknak *cselekvénynynyé*, ezeknek *jellemmé* fejlesztésére szűk a tér, az idő. Neveli a fogyatkozást szerző modora az expositióban, indokolásban, jellemzésben, mely a felfogást
⁷⁰ nehezíti, fáradságossá teszi az olvasónak, s ez által csökkenti, nem egyszer paralysálja, a mű élvezéséből származható gyönyört.

A mi az elsőt, — a tények és szereplők sokaságából származó kényelmetlenséget illeti: elég e részben magára a költeményre utaltom. Már az I. ének, mely különben erőteljes alkat, drasticus hatás által kitűnő, túl látszik terhelve ese-

ményekkel. A négy fő tag, melyre oszlik: a Forgács-fiak epizódja, a kiátkozási jelenet, az országgyűlési előfodorlatok, végre Porcs jelenete Csákkal — mind ez sok egy nyomra, kivált az első énekben, hol mérsékletre van szükség, nehogy a fokozatos emelkedés lehetetlenné váljon. A többi ének is, kivéve a lyrai hangú V. és VII-ket, szintén érezteti velünk, kisebb nagyobb mértékben e halmazottságot, de egyik sem annyira, mint a VIII-ik és az utolsó, hol a szűk lyrai — inkább balladai mint eposzi — formában események és személyek tarka csoportja űzi egymást oly gyorsan, hogy elkáprázik belé a szem. Jól tudom, mik lehetnek szerző ellenvetései. Először, hogy ily szövevényes szakaszát a históriának, melyben a legfontosabb országos érdekek a családiakkal keresztül-kasúl fonódnak, nem lehet valamely falusi elbeszélés egyszerű tervére szállítani; a mi pedig a harcias jeleneteket nézi, hogy szerző nem hőskölteményt, hanem beszélyt írván, annál inkább joga volt eposzi terjedelmesség helyett a ballada gyorsabb menetét alkalmazni. De én az elsőre azt jegyzem meg, hogy a legbonyolultabb alany(sujet) sem menti fel a költőt azon kötelességtől, miszerint minden tagot kellő evidenciába helyezzen, s e részben a térrel nem szabad fösvénykednie; a másakra, hogy a vége felé szűkebb mederbe szorított elbeszélés — a catastrophanak balladaszerű elnagyolása — olyanforma hatást szűl az olvasóban, mintha szerző megúnta volna már vesződni cselekvénye és személyeivel, s össze akarja hányni vetni, hogy valahára szabaduljon tőlök. Legalább, ki az első ének erősen epikai sőt drámai jelenéseit az utolsónak szélüzte felhődarabok gyanánt „elmosuló” (sz. szava) tüneményeivel összeveti, nagyon hajlandó ily következtetésre. Igaz marad tehát, hogy a választott forma (k. beszély) nem elég bő mind azon események és jellemek költői fejlesztésire, miket szerzőnk a mű tervébe ölelt.

E kényelmetlenségből ered aztán a másik baj: az expositio, indokolás, jellemzés szaggatottsága. Annyi esemény, annyiféle történeti nevezetesség színpadra hozása temérdek tájékozást, vissza- és körültekintést igényel, s a költő azon veszélynak van kitéve, hogy vagy terjedelmes expositiók által úntasson, vagy csak futólag, röviden, elszórt vonásokban, mintegy *lopva*, adja a helyzet felvilágosítására szolgáló körülményeket, a mi ismét az expositiót nehezen felfoghatóvá, a tények összeillesztését az olvasóra nézve fáradalmassá teszi, minél nincs a hatásnak nagyobb ellensége. És itt meg kell jelöl-
nünk a különbséget, mely van a szerző és olvasó viszonyában

valamely költői műhöz. A szerző, kinek lelkében az egész
 megalakult, tisztán láthatja története minden szálát, egy
 legkisebb vonás, egy könnyű célzat elég neki, hogy a képet,
 mely lelkében él, a papíron is teljesnek, hiány nélkül vissza-
 125 adottnak lássa; minden egyes mozzanatnál, a cselekvény
 minden fordulatánál, tudja az indokot, előzményt, belátja a
 fejlődést, a végcélt: s épen azért, mivel előtte mindez világó-
 san áll, könnyen csalódásba eshetik, hogy az olvasó szintén
 úgy megérti legapróbb célzásait, összeilleszti a szétszórt vo-
 130 náásokat, egy gócba gyűjt minden sugárszálat s a kép hasonló
 tisztaságban fog állni előtte, mint a szerző lelkében ragyog
 vala. De, hogy ez történjék, a költő részéről nagy művészetre
 van szükség, melyben az okos kiszámítás, a magát, tárgyilag,
 olvasói helyzetébe áttevés nem csekélyebb szerepet játszik,
 135 mint maga a költés, a phantasia. Valamint a festő, gyakran
 és különböző távolra megáll műve előtt, s majd ilyen, majd
 amolyan világításba szemlélve, igyekszik mintegy idegen
 szemmel tekinteni azt, hogy hatása felől *másokra* tisztába
 jöjjön, ép úgy szükséges, hogy a költő, biztos kiszámítással,
 140 meg tudja határozni a világosság azon mértékét, mely épen
 elég arra, hogy az olvasó nagy fáradság nélkül képes legyen
 felfogni, átérteni a művet (mert csak így élvez); de sem
 igen sok, a mi úntat, — sem igen kevés, a mi homályt szűl.
 E kellő arányt egyszerű alaptervnel könnyebb eltalálni, mint
 145 ott, hol az események és szereplők sokasága már magában
 szétvonja a figyelmet s a költő részéről nagyon ügyes beren-
 dezést kíván.

Szerző modorában, a mit exponál, indokol, van olyas, a
 mi gyakran nehezíti, nemhogy könnyítené, a viszonyok fel-
 150 fogását. Gyakran megesik nála, hogy előbb meg hagy történni
 valamely tényt, csak azután, későre ismertet meg az előz-
 ménnyel, későn láttatja vagy sejteti az indokot, akkor, midőn
 már a dolog érdeke elhalványult; — ahelyen, hogy előzmény
 s indok által figyelemgerjesztőleg hatna, s előkészítené az
 155 esemény iránti érdekeltséget. Csák és Omodé viszonya pél-
 dául, helyesen van kigondolva, Omodé családi episódját igen
 jól köti szerzőnk a fő cselekvényhez, mely Trencsényi Máté s
 Károly küzdelmeit tárgyalja. Omodé, most a király híve,
 Csák részén volt egykor. Nagyrovágyása nem kisebb álomban
 160 ringatá, mint hogy idősb fiának, Erzsébet kezével, a koronát
 fogja megszerezni. E reményben, négy fiával, Erzsébet és
 Csák mellé esküdött vala. Azonban Csák, midőn korona-
 vágó tervét fölfedé előtte, úgy látszik, kikacagta vele. Innen

halálos gyűlölség Omodéban Csák iránt. Vakmerő tervét
 165 füstbe oszolni látván, Károlyhoz áll, hűségét oly drágán vetve
 árúba, a mint csak lehet. De fiai nem követik lépését, ők meg
 akarják tartani esküjüket Csák és Erzsébet irányában, s
 ebből fejlődik ki a család tragicuma. Mind ez, említém, igen
 170 jól van kigondolva s a kapocs a mű két uralkodó cselekvénye
 közt szerencsésen találva meg. De lássuk a módot, mely sze-
 rint ezt a költő exponálja. Omodé bemutatásakor (35. l.) mit
 sem szól e Csák elleni bosszúról, mely őt Károly mellé hajtotta.
 Említi ugyan a nagyravágyást, hogy az Aba királytól szár-
 mazott főúrnak voltak álmai a trón felől „hat fiából egyik”
 175 számára, de most

... a nagy világban csak *egy szél* bír vele,
 Mely benyelne mindent, — az *önhaszon* szele!

s a korona felőli ábrándoknak hátrálniuk kell, mert

180 Nem üres a trón már, Károly ül fen azon . .
 Vége az ábrándnak, de még int a *haszon!*

Ily bevezetés után nem értjük, hogy e csak *önhasznot hajhászó*
 ember miért „ugrik fel dühösen, mintha a világ forogna vele”
 mikor Csák megszólal az országgyűlésen, s miért kiáltja:
 „el kell fogni!” holott Csák nem tett többet, mint azok, kik
 185 Dragutint ajánlák királyul. Nem értjük a jelenést (45. l.)
 Omodé és fiai közt; meglep, megzavar, mint valamely erős
 csattanás, melynek okát nem tudjuk, de mivel egészen vak
 esetnek látszik, semmi mélyebb benyomást nem tesz a lélekre.
 Ignoti nulla cupido: nem gerjeszt várankozást, a mi egészen
 190 el van takarva. Már pedig a III-ik énekbe is jól be kell olvas-
 nunk, míg valamicskét megérthetünk, midőn a fiak röviden
 odavetik (57. l.):

Erzsébetért hűséget esküvénk,
 S a hit, kimondva, többé nem miénk,

195 Azzal pedig, hogy Omodé magán bosszúja okát sejtjük leg-
 alább, szerző mindaddig várankoztat, míg az apa és négy fiú
 közötti jelenet, mely a természet legszentebb láncait tépi
 össze, egészen leviharzott előttünk, s midőn annak megtudása,
 érdekköltés dolgában, jóformán csak eső utáni köpeny hatá-
 200 sával bír. Mennyivel világosabb, egyszersmind drámaibb lett

volna Omodé gyűlölségét már az első énekbe beszőni, talán scenirozni is, és abból fejleszteni ki a családi tragoediát, mint utólag vetni oda egy versszakban (69. 1.):

205 Én vittem őket, igaz, Csák kezére.
Együtt tevénk Erzsébetért hitet.
Hívém, még trónra juthat Aba vére,
Reményem ahhoz lépcsőt épített;
Hogy Erzsébetnek János lesz a férje...
210 Hah! hallom újra, *Csák miképp nevet,*
Miképp gúnyol ki! Átok és halál!
Te csak ne vess! Omóde boszut áll...

A boszú indoka, mely a költeményben aláhúзва sincs, mint itt, könnyen elfutja az olvasó figyelmét s az egész indokolatlannak fog tetszeni előtte.

215 Hasonló észrevétel alá esik Csák viszonya Erzsébethez, mellyel mindvégig sem tudunk tisztába jönni. Csák jellemrajzában olvassuk, mindjárt elül (10. 1.), hogy „ő a világon senkit nem szeret, nem!” Így arra vagyunk készülve, hogy Erzsébettel, a jog védelmén kívül, legfeljebb nagyravágyó
220 céljai vannak, mely véleményben megerősít az is, hogy midőn (85. 1.) Omodé Dávid rajongó lelkesedését látja Erzsébetért, „gyönyörrel nézi e rajongó *bánatot*” — tehát semmi jele a féltésnek, sőt olyanformát vélünk kiolvasni, hogy észrevette a fiú szerelmét, s fel akarja használni Erzsébet hazajöttének
225 kieszközlésére. Azonban már feljebb ismét egy nyilatkozatra találunk Csák részéről (82. 1.), melyet épen úgy sőt tán inkább vehetni szerelni fájdalomnak, mint a meghíúsult nagyravágyás gyötrelmének.

230 ... Csák azt mondja: „Vége!
Szép álom, — oda van!” Többet aztán nem szól.
Ám látszik szemében, hogy magával harcol.
A gondolat nyíla *szívén* sebet karcol,
Ő nem gondol vele: hogy *vér ömlik* abból.

Mihez hozzáadván a catastrophát (220. 1.), midőn t. i. Erzsébetnek Dávid iránti szerelme gyanújára előbb: „Csák riad s lelkén *bősz sejtelen* virad,” azután, mikor a királyleány egyenes vallomása mi kétséget sem hagy e felől:

240 Egyszerre Csák *mindent* megért;
Kardot emel, semmit se' kérd.
„Vessz el, kigyófaj!”! zugya mond,
„Hogy is hihettem, én bolond!

Omódevér mind ily veszett!"
 — „Máté! megálj! elment eszed?"
 „Nem az!" kiált s Dávidra sújt —
 És porba dönti a fiút, —

245

valóban nem tudjuk, a nagyravágyás büszkesége, vagy a csalódott szerelem követeli-e az áldozatot. Én szívesen meg-hiszem, hogy Csák „nem szeret senkit,” tehát Erzsébetet sem, de nőül akarta a koronáért, s midőn a Dáviddal font
 250 gyöngéd viszony felől bizonyossá lesz, a büszkeségén kapott seb s a már-már veszendő csata miatti elkeseredés teszi oly dühössé, hogy megsemmisíti a terveibe tolakodott ifjat: de mind ez a költeményben nincs oly világosan tartva, hogy zavarba ne hozza még a nem figyelmetlen olvasót is.

255 Hosszabbra is nyujthatnók ez észrevételeket, ha kicsinyesség vádjától nem tartanánk. Így például azon négy kezdő versszak (3—5. l.), mely az ország általános helyzetét a cselekvény megindulása előtt — egészen klasszikai rövidség-gel — rajzolja, hol négy versbe annyi minden befér, hogy a
 260 legjobb véleményt költi szerzőnk elbeszélő ügyessége iránt, — e négy stropha, mondom, hiányul érezteti velünk, hogy már itt nem tétetik említés Károlyról. Képzelnék olvasót — a mint hogy van elég, kivált a szépnemből — ki nem jártas a hazai történetben: arra nézve alább a *szoknyás* király, asszony
 265 ember s maga Károly neve mint királyé (12. l.) idegenül fog hangzani, mert nem volt rákészülve, hogy ily párt, ily trónkövetelő is létezik az országban. Igaz, hogy a Forgács-fiak jelenete csattanósabb így, de amúgy világosabb lett volna a helyzet. Ugyancsak a Károly, a pápai törekvések, a leendő
 270 országgyűlés meg a Csákpárt előkészületei expositiójára (20—24) azt kell megjegyeznünk, hogy igen vázlatos, rohanó, tények s nevekkal túltömött; mely kifogás az országgyűlési pártvitákra (II. ének), sőt általában mindenhová kiterjeszthető, hol szerzőnk historiai körülményeket exponál. — A cselekvény indokait, vagy újabb mozzanatait is nem egyszer oly röviden, mulólag, elszigetelten veti oda, hogy semmi érdeket nem gerjeszt a további fejlődésre. Így például, midőn Csák, hallva, hogy Kassát, mely az övé, Omóde kapta adományul a királytól, apródját küldi e városba, oly utasítással: „majd
 280 kapsz több parancsot” (87. l.), e rövid mozzanat könnyen elfujta figyelmünket és semmi fejlődést nem várunk Kassán az Omóde és Csák közötti antagonizmusból. De hagyjuk ez apró részleteket, csupán jegyezzük meg általában, hogy a nagyon rövidre szorított, azonfelül szétszórt sugarakba tör-

285 delt expositio és indokolás nehezíti a mű felfogását, csök-
kenti az érdeket, mellyel különben a további fejlődés iránt
viseltetnénk.

Hátra van még azon alkalmatlanságról szólanom, me-
lyet a történeti szereplők s nevek aránylag nagy száma okoz
290 a *jellemzésben*. Nem lévén hely arra, hogy a költő cselekvés
által bontsa ki előttünk kisebb jellemeit, könnyen esik azon
hibába, hogy az egyszer-kétszer fellépő egyént minden ok és
következmény nélkül bemutassa, *kívülről* jellemezze, elmond-
jon róla némi általános jellemvonásokat, melyekből a költe-
295 mény folytában semmi sem fejlődik. Így vannak jellemezve
költőnk másod és harmad rangú szereplői. Ott van például,
Zács: szerző leírja külsejét, be hagy pillantani lelkébe: „óálál-
kodik szemei megül egy kis *ravaszság*, de — úgymond —
ki figyelne arra . . . ?” ezáltal fölkelti várakozásunkat, hogy
300 Zács a darabban mint cselszövő fog tán szerepelni, de kivéve
mostani fölléptét, miszerint Csáknak hírt hoz a leendő ország-
gyűlésről, többé nem is találkozunk vele. Mi haszna tudjuk
hát, hogy színes, hízelgő, ravasz stb.? . . . Épen így Druget
a *furfang* olasz; Ujlaki Ugrin; a Csák dalidóján s Károly
305 lakomáján bemutatott egyéniségek, melyek cselekszenek
ugyan, a mennyiben később *harcolnak*, de a kézzel-lábbal
működést nem nevezzük költőileg *cselekvénynek*. Szeretném
jól fejezni ki magamat. Nincs nagyobb epikai költemény, hol
egy csapat járókelő ember ne volna, a több-kevesebb fontos-
310 ságú jellemektől kezdve, le a pusztá nevekig, sőt a „sine
nomine turba”-ig. Tehát a mit világ kezdete óta minden
epicus gyakorol, azt gáncsolhatnám — épen Szász Károlyban?
Isten őrizz! De azt látom én, hogy a derekabb eposzírók —
például vehetjük a mi Zrínyinket is — nem rajzolnak jellemet
315 *hiába*, azaz oly oldalról, mi a cselekvénnyel kapcsolatban
nincs, nem „moliuntur inepte,” s ha valamely nevet csupán
egyszer hoznak is fel, mint ez gyakran megesik a harc-leírások-
ban, azt azért teszik, hogy a névhez a vívás, elesés stb.
valami új, festői vagy plasztikai képét ragaszszák; ez által
320 a jelenet változatosságát mozdítván elé; sokszor egy csomó
néven szaladnak át, hogy az ezeket gyorsan elejtő hőst annál
inkább emeljék; sokszor a név nélkül, tömegben harcolók
képét adják, tömegesen írnak le, jellemeznek mintegy. Mind
ebben bizonyos költői célzatosságot lelünk, mely mint a Glau-
325 cus cseréje Diomedessel, bár oda nem tartozik szorosan, mégis
oda *illik*. Ez „odaillés” tekintetében esnek kifogás alá nem
egyszer szerzőnk apróbb jellemzései. Vagy hogy új példát

említsünk, miért van Rajcsányi és címere annyira kiemelve (VII. én.) a többi fölött? Értenők, ha például a többire is
 330 címeréről kellene ráismernünk, vagy e hős a többit meghaladná: de e kiemelés itten várakozást költ, s alább semmi különös Rajcsányiban. A VIII. és X. ének rövid alakja azon hátránnyal van költőnk jellemzéseire, hogy személyeit még a harc s halálnevek változatos festése által sincs ideje egymástól különbözőkké tenni, s leginkább rövid általános természetű hasonlatokra kénytelen szorítkozni. Dömötör mint *felhőszakadás*, Druget hada mint *ércfal*, Aba mint *sas*, Jordán s Aba mint *párduc* és *leopárd*, Károly mint *oroszlán*, Aba népe mint *farkasok*, Druget mint *tigris*, Dömötör mint *sakál* stb.
 340 Mindez hét rövid versszakból (209—12. 1.) került ki. Egész menageria. Tágabb eposzi formában volna hely e régi hasonlatokat új vonásokkal frissíteni fel, s ez által a hős egyik vagy másik jellemoldalát jobban, mert egyéniebben, tüntetni szem elé: de itt oly általánosságba foly össze minden vonás, hogy
 345 különböztetésül nem marad egyéb a pusztá névnél.

Ellenkezően az eddig mondottakkal, Szász K. költészete mindenütt biztos röptet vesz, valahol csak elegendő tért enged neki, hogy szárnyait akadály nélkül kiterjessze. Az első ének halmozottsága ellen főképp azért szólánk, mert *első*
 350 ének: de különben annak három kiváló tagja, — ú. m. Csák jelenete a Forgácsokkal, az egyházi átok, az öreg Porcs fölépte, a háttérben zúgó tivornya s mindezek reflexiója Csák lelkében, oly drámai hatással vannak kivive, hogy egészen magával ragad. A második ének eleje s vége, amaz leírásaival, ez drámai fordulatával, szintén jó benyomást tesz; de sehol
 355 sincs a költő annyira teljes erejében, mint az egész III. ének folytán, hol az Omodék családi viszonya rohan a végzetszerű catastropha felé. Kifejtjük alább, miért, hogy e résznek *kellett* legjobban sikerülni. A IV. ének helyenkint színtelenebb; de az
 360 V. és VII-ik, amaz elegiai, ez idylli kényelmével, ismét tág mezt nyit szerzőnk költészetének; míg a VI-ik a benne festett polgári zűrzavart némileg az előadás zavarán is érezteti. Nagyon jól olvastatja magát a IX-ik is; a VIII. és X-re főntebb előadtuk észrevételünket.

365 Most térjünk a főszerkezetre. Cselekvény itt három van, melyek közül egy fő, kettő mellékes akar lenni. Főcselekvény Csák viszonya Károly ellenében, mely egyszersmind az országos, a történeti nagy catastrophának is hordozója; episód az Omodé-ház tragikái s Erzsébet szívörténete. Meg kell
 370 adnunk szerzőnek, hogy e három cselekvényt, terve alapjában,

derekasan kapcsolja össze, úgy hogy ellene, én legalább, nem tudnék kifogást tenni:* az Omodék története egyfelől a tett eskü, — s az apa hitszegése után a fiaknak ahhoz ragaszkodása, másfelől Dávid rajongó szerelme által mind a főcselekvénybe, mind Erzsébet epizódjába nemcsak benyúlik, hanem
 375 összeforr ezekkel, úgy hogy egymástól elválasztani nem lehet. Ennyiben hát a compositio jeles. De ha e három cselekvényt a kivitelben, ha ezek *arányát* egymáshoz tekintjük: azonnal szembe tűnik, hogy az Omodé-tragoedia, epizod létére, a
 380 főcselekvényhez képest nagyon előtérbe nyomul, sőt dominálja ezt, nemcsak terjedelem, de a mi legfontosabb, érdek tekintetében is. Mert az Omodék sorsának *belső* drámai fejlődése van; míg a főcselekvény inkább *külső* történeti motívumokon halad előre; amaz költőileg, ez történetileg igaz. Ott
 385 vagyunk vele, hogy a főntebbi idézet szerint „kettős cselekvény” áll előttünk, mely versenyezni látszik egymással, és a versenyben Omodé lesz a győztes, megint azon okból, mi Kisfaludy drámájára megjegyeztetett: „mivel a Csák viszonyából kevés tragikái érdek fejlődik.” Úgy van: Trencsényi
 390 Máté, kit szerzőnk az első énekben — mondhatnók: a dráma első felvonásában — oly óriási jellem-alakkal állít elénk, a költemény haladtával nemcsak (szerzőként) erkölcsileg sülyed, hanem mint főhős, mint cselekvő jellem is mindinkább halványul, s ezt vallja be mintegy a költő is, az által, hogy
 395 míg első énekét „Csák Máté” felirattal egészen hősenek szenteli, a többiben alig hagyja látnunk egy-két pillanatra. Országgyűlési bukása a II-ik, szaggatott jelenete a IV-ik énekben, az I-sőhöz képest, száll; aztán eltűnik szemünk elől, csak háttérből intézi ügyeit, míg az utolsó ének rohanó alakjai közt ismét találkozunk vele néhány pillanatra. De már
 400 itt: heu, quantum mutatus ab illo Hectore! — Költőnk e tartózkodása hihetőleg a történet iránti nagy tiszteletből ered, mely szerint Csák sehol sem szerepel személyesen, nem vesz részt sem a sárosi, sem a rozgonyi csatában, úgy hogy
 405 elég messze vélt menni szerző, ha ez utóbbiban fölépteti. Részünkről megadjuk a históriának, a mi az övé, de nem szeretjük, ha lacunái a költői alakításon is meglátszanak; s

* Egy barátom ítélete szerint ez összefüggés *csak* politikai. Én nem osztom e véleményyt. Mi lesz akkor költői, sőt drámai kapcsolat, ha, mint a négy Omodében, az esküszó szentsége, a szívreligiója, Dávidban a szerelem, a vén Omodében a nagyravágásán Csák által ejtett seb stb. csupán politikai motívumok?

teljesen osztjuk egy műértő barátunk véleményét e részben, hogy „midőn Szász K. híven teljesítette a történelem iránti kötelességét, nem használta föl eléggé a költő jogait.” A nagymérvű országos viszonyok *külsőleges* természete, bármily hű történeti rajzolatban, meg kell, hogy hátráljon az Omodék benső drámaisága mellett; ha csak amazok is a szív mélyébe nem verték hatalmas gyökereiket; mely eset itt nincsen eléggé kifejtve, miután, a mikép főnebb érintők, Csák érzelmeivel Erzsébet iránt tisztába sem birunk jőni.

Csák jellemének felfogását szerző szükségesnek látta igazolni s egyszersmind a mű alapeszméjét kijelenteni az előbeszédben; mivel — úgymond — „Kisfaludy Károly óta Csák Máté úgy él az irodalmi közvéleményben, sőt némileg a historiai tudalomban is, mint a *szeplőtlen szabadság* hőse. E nagy írónk túltészete oly diccsugárokkal vevé körül Trencsén egykori hatalmas urát, hogy a későbbi költő, ki más felfogással merít a történelemből, a köztudalommal szemben sikamlós helyzetbe jő. Pedig a historia critica előtt Csák Máté nem egyéb, rakoncátlan dynastánál, önféjű és önző kényúrnál s végre középkori rablólovagnál. Azonban érzem — folytatja — hogy egészen valóhű felfogása Csáknak kevésse lenne költői s így a két örvény közt: a rideg való és alaptalan költés közt, középutat kelle tartanom. Úgy fogtam azért fel s úgy akartam életűntetni Csákot, mint ki a szabad királyválasztás valódi és jogos elvéből indulván ki, kezdetben az igazság terén áll, legalább fél lábbal, s midőn történetünk megnyílik, Csák még a nemzeti jogok véde, — és Károly (ki az országba nem az ajtón, hanem az ablakon, nem a nemzeti választás, hanem a pápai erőszakolás útján jött be) kétségtelenül bitorló. Azonban a helyzet lassan — s mivel az olvasó szemei előtt: úgy vélem drámailag — változik. Csák nyomról-nyomra hagyja el a jog terét s sülyed féktelen rablóvá; Károly — egyedüli szabadító a fejtelenségből — nemes jellemével oly mértékben emelkedik az ország közvéleményében s az olvasó rokonszenvében, — a mint amaz száll alá. Ime ez a mű alapeszméje s a szerkezetnek főrúgója. Ezt az eszmét képviseli s a darabnak, úgy szólván, lelkiismerete, a jó öreg Porcs.”

Hogy szerző Csákot nem mint a „szeplőtlen szabadság” (vagy: szabadság szeplőtlen) hősét fogja fel: e miatt az értők szemében nem szorúl igazolásra. Hallottunk ugyan éretlen ítéletet, hogy Szász K. e művében az idegen befolyást magasztalja a nemzeti iránnyal szemközt: de az ily gáncs szót

sem érdemel. Míg Károly a bitorlás terén áll, szerzőnk éppen nem védi ügyét: mikor pedig törvényes királlyá van emelve, nincs oka és joga gyalázni a dynastiát, mely egy Nagy Lajos-sal ajándékozta meg a nemzetet, csupán azért, hogy egy
 460 rablót félistenné emeljen, vagy hogy az akkori viszonyokat modern politikai célzások hordozójává tegye. De nem is csak a történetnek hódol, mikor Trencsénit kivetkőzteti az ideál fényből; hanem egyszersmind költői helyes érzékéről teszen bizonyosságot, s ha egyebet nem tett volna, az is nagy érdeme,
 465 hogy megtörte az utat egy későbbi tragoediának. Mert Csák, a szabadsághős, ki önhibáján kívül az elnyomó párt gonoszságának esnék áldozatul, éppen oly kevésbé volna tragikái egyén, mint azon nagy hazafi jellemek, melyek sehogy sem akarnak lefogyni a mi deszkáinkról, s melyek sok hazafias
 470 dictió után vagy az ármány, vagy a nyers erőszak vértanúiként múlnak ki. Hogy viszont Csáknak egészen történetmű felfogása, minden engesztelő vonás nélkül jellemében, ismét nem volna költői: ebben is teljes igaza van szerzőnknek. Csupán az tehát vizsgálendő, vajon e felfogásnak megfelelő-e a
 475 kivitel; vajon a mű alapeszméjét ép oly szabatosan visszatükrözi-e a költemény, mikép azt szerzőnk előszavában formálazza.

„Csák a szabad királyválasztás valódi és jogos elvéből indulván ki, kezdetben az *igazság* terén áll, legalább *fél láb-*
 480 *bal*, s midőn történetünk megnyílik, Csák még a nemzeti jogok véde . . (aztán) nyomról-nyomra hagyja el a *jog* terét s sülyed féktelen rablóvá.” Ezt mondja szerzőnk. — Különböztessük meg az *erkölcsi* tért és a *jog* terét. Erkölcsi tekintetben Máté mélyen van már sülyedve, mikor a cselekvény kezdődik.
 485 Hogy ne? A felvidék egy füstölgő üszök. A söpredék gyújt, rabol; az osztozáson a kard joga végez s ilyenkor:

Csák, mint oroszlán, közbe-közbe lép,
 A többi reszket — s minden az övé lesz! (6.1.)

A Forgácsok várát, megannyi zsvány-, mint pártszenvedéllyel, feldulja, magokat kivégezteti; templomokat feltört, ereklyét kihányt, oltárt megrabolt stb. A *fél láb* tehát, melyről főnebb szó van, nem az *erkölcsi* láb, hanem a jogi, a meny-
 490 nyiben III. Endre leányának jogát védi a távolabbi leányágé, s a királyválasztás jogát a pápa önkénye ellen. E jogi állás
 495 ugyanaz marad mindaddig, míg törvényesen meg nem választja Róbert Károlyt az országgyűlés, hol Trencsénit is jelen

volt, felszólalt, de kisebbségben maradt. Sőt Csák szempont-
jából még tovább is ki lehet terjeszteni e jogi állás határát,
mert a rákosi gyűlés, miként szerzőnk adja, nem a szabad
500 választásé, hanem az erőszaké, hol Trencsényi szóhoz is alig
juthat, s indítványára élete forog veszélyben. Csák akkor
hagyná tehát el a jog terét, midőn Erzsébet végkép desavou-
álja, s ő mégis folytatja dacos ellenállását; azonban a király-
hölgy ismét rábíratik, hogy engedje jogait érvényesíteni: úgy
505 hogy valóban nehéz kijelölni a pontot, a hol Csák, szerzőkint,
„elhagyja a jog terét s féktelen rablóvá sülyed.” Erkölcseleg
féktelen rabló volt már a darab kezdete *előtt*, jogilag a *végén*
sem látszik annak, mert akkor is Erzsébet közelebbi jogáért
küzd egy viharos országgyűlés határozata ellen, mely e jog
510 szabad versenyét erőszakkal meggátolta. A „quid juris” te-
hát, úgy látszik, mindig az ő részén marad, — Károly pártja
a „quid consilii” mellett harcol. — E bajon talán úgy lehetett
volna segíteni, ha Csák, teszem elkésés miatt, akkor jőne
pártjával az országgyűlésre, mikor a törvényes módon kelt
515 határozat már ki van mondva, s akkor igyekeznék zavart
idézni elő Erzsébet érdekében, kinek trónkövetelésit el-
mulasztá annak idején érvényre hozni. Ily módon meg le-
hetne jelölni a pontot, melyen túl „lába alól kisiklik a tör-
vény.”

520 Ha tehát az öreg Porcs, ki szerző szerint „a darab
lelkiismerete”, már az első énekben elhagyja Csákot, ezt
nem jogi, hanem erkölcsi — legfőlebb a „quid consilii” szem-
pontjából teszi, és csupán arra szolgál, hogy a főhős erkölcsi
sülyedésének mértékét mutassa, melyet nála nélkül is elég
525 drasticus vonásokkal fest az első ének; továbbá, hogy Tren-
csényi átalakodott jelleméről tegyen bizonyosságot. De igazat
kell adnunk Csáknak, hogy jogi állását *még akkor* föl nem
adja az öreg sopánkodására.

A közelebbi mondottakból világos következtetésül az
530 jó ki, hogy a helyzet lassankénti, drámai változása, „Csák
nyomról-nyomra sülyedése Károly emelkedésével szemben”
mikép azt szerzőnk főnebb idézett sorai oly szépen formu-
lázzák, — nincs a költemény folytán oly szabotossággal s
tisztán állítva szem elé, mint azt költőnk, bár annyira
535 helyes felfogásból indulva, eszközölni vélte. Károly „emel-
kedése fokozatait” sem annyira magának a királynak *cse-
lekvésében* látjuk, mint inkább azon dicsfényben, melyet kör-
nyezete sugároz reá. Károly jelleme, mindjárt első bemuta-
táskor, jól van *leírva* (34. l.), de azontúl keveset látjuk csele-

540 kedni, mindössze két jellemző jelenete van: egyik Omodéval, mikor ildomát látjuk, hogyan tudja magán büszkeségét a politikai hasznosságnak alája rendelni; másik az öreg Porccsal, mikor kegyelmes voltában ismét nagy része van a politikai számításnak. Csatajelenetei sokkal futóbban vázolvák, 545 hogysem a király jellemzésire elegendő tér volna; a muló „gondolat árnya,” mely a sárosi harc alkalmával ellebben képén:

„Egy arany keretért (korona), ennyi temérdek vért
Méltó-e kiontani? „

550 csakis királyi gondolat, mely sohasem vette komoly magabátéréssel a miatta hulló áldozatokat. Ha mégis a magyar nemzet rajong e királyért (II., VII. ének), ez inkább a honi állapotok megszilárdulása reményében, az erőre kapni kezdő trón körül csoportozó monarchiai érületben és udvaronci 555 hajlamokban leli indokát, mint Károly előttünk nyilatkozó jellemében. Tárgyilag, történetileg így van jól a király — mert hogy ilyen volt, kétségtelen — de e jellem aztán nem is mondható oly határozottan „nemesnek” — mint szerzőnk előbeszéde, Csákkal ellentétben, felállítja.

560 Hosszúra kellene nyújtanunk már is terjedelmes vizsgálatunkat, ha a költemény minden szereplőjét hasonló részletességgel akarnók bonckés alá vetni. Azért legyen szabad a többi jellem s a műszerkezet egyéb részei iránt rövid észrevételekre szorítkoznunk. Az öreg Omodé jelleme, ha alap- 565 jául inkább az oligarcha gőgöt, mint az önhaszonkeresést vesszük, igen sikerültnek mondható. Épen úgy, a szenvedő Omodé-anya mi kívánni valót sem hagy; kivéve egy homályt az előadásban. (138. l.)

570 ... Szive azonközben
Kín nélkül megszakad így leli a reggel;

ezt lehetetlen másképp értenünk, mint hogy *meghalt* búvában, pedig (165. l.) azután is él. A négy fiú egyenkinti bemutatása (54—56) kissé stereotyp; az ily *kívülrőli* jellemzésre főnebb megmondtuk észrevételünket; de máskint elég következtetések maradnak. Dávid, — ha megengedjük, hogy helyzetében, 575 mely a reménytelen szerelmesé (mert mi kilátása lehet Erzsébetet valaha bírni), az a könnyű vér, az a szerelmi boldogság lehetséges, — szintén jól van tartva, egész haláláig. A két ki-

sebb fiúra nézve az tűnt nekem föl, hogy a IV. énekben még naiv
580 gyermekek, a VI-ikban (egy év múlva) már harcképes ifjak,
s az utolsóban megint bizonyos naivság környezi őket. Ho-
mály az is, hogy oly soká tudjuk meg, melyik Omode fiú
a VII. ének lantosa. A VIII. énekben két egyforma mozza-
naton alapuló jelenés az Omode fiak közt (182., 183. l.) épen
585 ez ismétlés által stereotyppá válik. — Dacára ez apró
hiányoknak, az Omode-család története, mint már kifejtők,
legsikerültebb a költeményben. — Erzsébet, a királyleány,
szintén teljes mértékben érdemli részvétünket. Az ő lelki
állapotához igen jól illik a lyrai révedezés; forma, környezet,
590 leírások, minden összehat, hogy az V. éneket a legkedvesebbé
tegye a darabban. Nem oly sötét, mint a végzetteljes III-ik,
ez tragoedia, az egy lemondó, de a vágnak mégis oly önkint
megnyíló női szív elegiája. Kevesebb dicséret illeti Endre
leányának fölléptét az utolsó énekben: a csatába hurcolás,
595 a vékony indok mellett is, hogy t. i. jelenlétével Csák kato-
náiba lelket öntsön, nagyon csinálnak tűnik fel; az pedig,
hogy *harcol* is, még szerelmi kétségbeesés közt sem illik szen-
vedő, lemondó jelleméhez. Vannak ily tette képes nők, de
azok jelleme egyébkor is szenvedélyesebb, mint a minőnek
600 az Erzsébetét, az V. ének folytán, megismertük. — Utoljára
még egy szót Gentilisről. Az olasz bibornok ügyesebb a his-
tóriában. Nem bakot ló szónoklatával, hanem ravaszul a
pápa jogát akarja becsempészni. S mikor látja, hogy nem
megy, elég ügyes megfordítani a beszédet. Költőnk szintén
605 *elmondja* felőle, hogy „ékes, sima olasz, *okos* is, szelid is,”
továbbá, hogy „bízis is magához: bármint zúg a tömeg:
mégis ő *határoz*.” De midőn letorkolják, csak úgy kip-kap
zavarában. „Beszélhetsz Gentilis, nem hallgatják már azt!”
Úgy tűnik fel, mint hebehurgya ember. „Mint a ki a nyilat
610 kilövi *gondatlan*: úgy lövé ki a szót” — s „későn látja a pap,
hogy mi nagyot *vétett*” (40. l.). Ez nem a história hatalmas
cardinalja: ez egy tehetetlen öreg.

Mit mondjunk a költői szólam erejéről, a leírások, képek
nagy gazdagságáról, a versnemek oly különféle s választékos
615 szerkezetéről. Szerzőnk dictiója, melyet eddig csupán lyrai
pompájában ismertünk, e művében sokszor nagy szerencsével
ölti magára az eposz tárgyias — valamint a dráma szenved-
jellemét is. Idézzük-e az elsőre ama, nemcsak tárgyban, ha-
nem formában is objectiv előadást, mely az első énekben a
620 kiátkozó iraton előmlik, — az utóbbira, sok közül, Csák
jelenetét a Forgácsokkal? Lehet-e valami erőteljesb, rövid-

ségben hatályosabb, mégis keresetlenebb, mint midőn Csák mondja:

625 „Itt állotok, Forgács, Ivánka, Andor!
S én hazaáruolóknak mondalak!”
Iván kiált: „Hazudsz, cudar kalandor!”

Az ilyesekben — pedig sok van — a költészet valódi (genuin) nyelve szól. De vannak egyenlőtlenségek is. A szólam néha frivol, mint a főnebb idézett helyen, mikor Csák levágja
630 Dávidot s ez (vagy ki?) vissza akarja tartóztatni: „Máté, megállj! *elment eszed?*” S Máté feleli: „Nem az!” — Vagy (183. l.) szerző felkiáltása Lászlóhoz, ki megölte öccsét: „Látod, gyilkos Kain!” . (Lám megmondtam Angyal Bandi . . .) Az efféle vagy visszatetszik, vagy, mint jelen
635 esetekben is, komikai hatást okoz. — Leírásait nem szükség az olvasó figyelmébe ajánlanunk. Ott van a schaffhauseni zuhatag — mi sem lehet szebb annál. Képei, hasonlatai közt — mint mindig — sok van új, sikerült; de hibákat is tudnánk kijelölni. A hiba leginkább onnan ered, hogy vagy nincs igaz-
640 ság a képben, vagy nem illik a tárgyra. Midőn például Erzsébetet liliumhoz hasonlítja, „melynek virulása nincsen, ha *véresóval* öntözik tövét” eszünkbe jut, hogy kertészemberek, csenevész fa tápszerűül marhavért ajánlanak. E sorokban

645 Sokat éget mély seb, titkon, vagy itt vagy ott;
Mint kívül a kardon kő s arany van ékűl,
Benn az *ártó* acél, melyen *vér* sötétül .

a kép nem illik mására. A kit (szívben) mély seb éget, az *maga* szenved, míg hüvelyben az acél *ártó*, s a vér rajta nem *övé*.

650 Jegyzetek hosszú sora hever előttünk egyes szépségekről s hibákról. De minek fárasszuk tovább a figyelmet. Az olvasó úgy is megleli a szép helyeket s bírálatunk már eddig is nagyon hibakeresőnek tűnhetik föl, annyiaval inkább, mert lapunkban eleinte óvakodánk abszolút mértékkel mérni
655 s az elismerésben több oly tehetség is részesült, mely sok tekintetben hátra marad Szász K. mögött. De épen a viszony, melyben szerző lapunkhoz áll, — ki e viszonyból eredhető minden lágyságot kétségkívül sértett önérzettel utasítna vis-
660 mintha rég elhunyt íróé volna — s általános becsmérték

szerint vegyük vizsgálat alá. Relatív becse van annyi, hogy habozás nélkül irodalmunk nyeresimnye gyanánt tekinthetjük: egy idő óta parlagon heverő eposzi költészetünknek minden esetre szép gyarapodásul szolgál.*

* [E bírálat a SzF-ben a következő nyílt levél kíséretében jelent meg:] Nyílt levél Arany Jánoshoz.

Megbecsülhetlen barátságod és bizalmad új jelét adtad akkor, midőn ez ismertetést, mielőtt sajtó alá menne, azon kijelentéssel közléd velem, hogy ha azt igazságtalannak, túlszigorúnak tartom, 670 készebb vagy kiadatlan hagyni. Első gondolatom volt, olvasatlanul küldeni vissza, mert igazságszeretetedben ép oly határtalanul bízom, mint ítélőtehetségedben; s ha netalán szigorú volna is bírálatod, nagy gyávaság volna a szigortól visszaretennem, ki magam is szigort követek. És megvallom, egyedül a kíváncsiság nem engedé, ez első gondolat mellett maradnom. Jól tettem. Most azon megnyugvással bocsátom 675 vissza kéziratodat, hogy művetem igazságosan ítélted meg, és én neked sok hálával tartozom a tanúságokért, miket nyújtottál. Egy s más apróságra tán tehetnék viszonzást: de minek volna az? Mondhatnám, hogy némely hibát mit kijelölsz, — későn, midőn művetem nyomtatásban olvasám (mint a festő illendő távolban nézi 680 művét) magam is észrevettem; de mit javítna ez ügyemen? Add, kérlek bírálatodat a mint van; engem érdemem fölött megtiszteltél avval, hogy művetem méltónak tartád arra, hogy általános, — s legmagasb mértéket alkalmazz reá.

Szász Károly

19. A LÍRA

Villemainnek Pindarról s a lírai költészetről nemrég (1859) megjelent munkáját egy francia évkönyv (ily felirattal cikkében: „Egy kritikai mestermű”) következőleg ismerteti.

Bár sehonnan sem emelkednek új és ifjú hangok, tiltakozásul a korunk szemére hányt irodalmi süllyedés vádja ellen, a régi, az 1830-ki nemzedék által annyira kedvelt hangok fölélednek s visszanyerik minden erélyöket, minden⁵ ékesszólásukat. Van és lesz mindig egyéb is tehetetlen hamunál a költészet szentelt tűzhelyén. Míg Hugo Viktor számkivetésében újjászületik, mint költő, ime Villemain a költészet költészetének, a lírának, multját beszélve, megjövendőli egyszermind örök rendeltetését, s dacára a prózai valóság¹⁰ látszó diadalainak, felhívja azt, hogy térjen vissza elévülhetlen birodalmába, az eszményiségbe. Távol és magas mintákat keresve, szerzőnk előbb lefordítá egyszerű szép prózában *Pindar énekeit*; most *Essai*ket bocsát azok elé *Pindar geniusról s a lírai költészet viszonyáról a népek erkölcsi és vallási¹⁵ emelkedettségére* fokához. E bevezetés maga egy nagy kötet, s az *essai*-k szerény címe alatt minden idő és csaknem minden ország lírájának történetét, mégpedig teljes, vagy legalább ügyesen arányzott, érdeken, mozgalomban dús történetét vesszük.

²⁰ E történet, természetesen, két részből áll: az ódon és újdón idők történetéből. Az ókor visszamegy egészen a klasszikai és szent költészet első rebegéséig, s a római politheizmus zárja be; az új idő a keresztyén liturgiával, a katakombákban veszi kezdetét; s vége, a nélkül, hogy ott megállapod²⁵ nék, egy ismeretlen jövő elősejtelmeiben tűnik el. E két időszakon keresztül tanulmányozza szerző a lírai költészetet az irodalmi befolyással vagy polgárosító küldetéssel bíró népeknél.

Világos, hogy az ókorban Görögországot illeti a főhely,³⁰ s ebben Pindart, a líraiság kiváló (par excellence) típusát és örök mintaképét. Villemain őt teszi tanulmánya központjává. Jellemzi génuszát, és újabbkori típust keresvén, mely arról leginkább fogalmat nyujthasson, nagy olyanságot (analógia) talál a thébai dalnok lírai emelkedettségé s Bossuet szónoki

35 fellengése közt. Érdekes idézetek mutatják, hogy ez összevetés nem paradox, s elmés magyarázatai megértetik velünk, hogy abban semmi esetleges nincs. A történelmi s kritikai észrevételek Pindarról általános elmélkedésbe vannak szöve magának a lírai költészetnek lényegéről, keleti jelleméről s
40 az emberi szellemnek ama természetes összetalálkozásairól, melyekben felületes elme oly gyakran hajlandó utánzást látni. Mindezek közt jogos helyet foglal el egy tanulmány a héber ódáról.

Villemain úr sem Görögországban, sem a többi népek
45 nél nem szorítja a lírát a sajátképen úgynevezett lantos költők műveire. Észleli azt a régi hagyományokban, az epopoeákban, a bölcselmi költeményekben, a tragédia és vígjáték kardalaiban. Felmutatja vallásos, népszerű, politikai, harci, tudós, szenvedélyes, kéjelgő, alagyás, szóval minden
50 alakjában; megjelöli minő bélyeget kap, felváltva, valamely kor, faj, egyén génuszától, s az irodalom történetét, a nagy-hírű tanár rég ismeretes tanmódja szerint, az általános történelem valamennyi fénysugarával világosítja meg.

A régi világban egyedül Görög-, Zsidóország és Róma
55 foglalja el Villemain urat. Az új korban nagyobb a változatoság. A keresztyén líra több század folytán minden néppel közös: saját törvényei szerint fejlődik az egész román világban, Olasz-, Francia-, Spanyolországban, Ázsiában; de a keresztyén ihlet általános jelleméhez, a külön országok, nyelvek szerint,
60 külön társadalmi vagy földrajzi részletes hagyományok befolyása vegyül. Prudentius, Nolai szent Paulin, Nazianzi Gergely, Ptolemaisi Synesius stb. ugyanazon költői fejlődésnek nagyon különböző típusai. E sokféleség annál inkább szembetűnő lesz a mai nemzetiségek körében, s a lírai költészet, délen úgy, mint északon, az uralkodó fajok s lábrakapó intézményekhez képest vissza fogja tükrözni ellentétei által a civilisáció minden egyenlőtlenségeit.

Ime Villemain úr nagyszerű keretje. Minő tehetséggel, mennyi lelkiismerettel jár el annak betöltésében, könnyen
70 feltehetni, ha meggondoljuk, hogy a francia Akadémia állandó titkára (Villemain) a rögtönzött, elsieltett munkák ezen korában mit sem hagyott kicsúszni tollából, ami bevégezett, önmagához s a közönség várakozásához méltó ne lenne. A görög és latin régiség költőiről írván, nem negélyli, hogy pazarolja
75 tudománya kincseit, ami nem is lett volna helyén egy ilyen könyvben. Ő a Boeckh-ek, Müller-ek, Lobeck-ek vagy Boissonnade-ok nagy munkáiból átveszi a legfontosabb eredm-

nyeket, hozzáadva saját bűvárkódásainak eredményét. Tana józan is, biztos is. Gyakorlott, finom ízlése inkább látszik, mint tudománya. Nem a legritkább, hanem a legszebb dolgokat idézi, s amelyek legjobban megismertetik valamely egyén vagy század szellemét. És hogyan idézi! Kicsinységgig pontos, teljesen egyszerű fordítmányban, mely mint az eredetire dobott átlátszó fátyol, látnunk engedi annak báját s erejét. Villemain úr, saját példájával, majdnem igazolja azok állítását, kik azt vitatják, hogy a régi költőket nem lehet másképp fordítani, csak mint a prózaírókat, prózában. Miután egy szerencsétlen töredéket közöl Pindar költeményeinek Lamotte-féle fordításából, ki „csakúgy nem közelíté meg — úgymond — a költő nemesen könnyű modorát s nyugodt méltóságát, amint fellengő nagyszerűségét nem éri föl másutt” — hozzáveti: „az ő fagyos vésűje éppen úgy elrontaná Apollót, mint az olympiai Jupitert. Betűszerinti fordítás még inkább megmentene valamit az eredetiből: az legalább a szobor gipszmása volna.”

Villemain újratertései (reprodukció) — ha gipsz, ha márvány, — méltók, hogy a régiségek múzeumában díszeljenek. Pindari énekeinek új fordítása birtokába helyez, saját nyelvükön, a lírai költészet legteljesebb művének, hamisítás, változtatás nélkül; a minden kor lantos költőiből kiszemelt s igazolásra az *Essai*-k jelen kötetében felhozott darabok képesítnek bennünket helyes fogalmat szerezni a lírai szellem fejlődéséről az emberiség különböző korszakain átal.

Gondolhatni, hogy a jeles tanár mily illetékes tárgyalója az egész görög és latin régiségnek, elkezdve a homéri vagy orfeuszi himnuszokon egész a *Pervigilium Veneris*-ig, elővonván sötétből a homályos, teljes világba helyezvén a nagy neveket. Érintők a keresztyén lírának szentelt fejtegetést is, a renaissance-ig s a renaissance-tól a múlt századig. De talán ki kell még emelnünk szerző nem várt kiterjeszkedését az egykorú lírai költészetre. Kivéve Németországot, melyre nézve Villemain szerényen az e birodalom nyelvében jártas francia szerzőkre utasít, minden nemzet lírai költészetét lehozza egész napjainkig. Az északi költészet különösen a brit típus alatt vétetik vizsgálóra; és Marlow, Shirley, Cowley, Gray, Coleridge, Byron után a calcuttai kegyes érsek, Heber Reginald, az angol szellemnek átalakulására Indiában, a Synesius régi lírájának eredeti feltámadására vezeti szerzőnket. Olaszországban csak Manzoni nagy nevénél állapodik meg. Spanyolországban addig kíséri a líra sorsát, ameddig

csak lehet, és Heredia, Avellaneda asszony fölötti igen érdekes tanulmányai feltűntetik legelső gyümölcsseit az amerikai befolyásnak s a francia utánzásnak a spanyol nyelvben.

Franciaországot illetőleg, nem állapodik meg Chénier Endrénél: biztos lábbal ki mer lépni a lángoló térre. A lírai költészetet Béranger-ben, Lamartine-ban, Hugo Viktorban jellemzi. Lehetlen az előkről több függetlenséggel, tisztelettel, finomsággal és szilárdsággal beszélni. A népszerű chanson-költő *Nagyanyája*, vagy *Vén őrmestere*, az Elmélkedések vallásos költőjének *Magánya* és *A tó*-ja, az *Orientales* vagy az *Őszi levelek* benne oly igaz bírót találnak, mint Pindar egyik ódája, Simonides egy töredéke, vagy a próféta-király zsoltára. Mindenek fölött a legifjabbikán e három utolsó mesterünknek pihenteti nyájas tekintetét. Úgy látszik, vigasztalni akarja ezen, politikai változásink által sujtott férfiút, midőn mint költő homlokán a lángelme dicső-fényét ragyogtatja. Ő, ki oly jól tudja, mit gáncsolhat a szigorú ízlés ez annyira vegyes művekben, nem akarja, hogy elfeledjük az örök szépségeket, melyekkel Hugo V gazdagítá nyelvünket és irodalmunkat.

E ragyogó szemléjét a líra történetének vigasztalás zárja be. Villemain úr, valamint az *André* szerzője, mint mi magunk is, nem hiszi, hogy a költészet meghalt, legkevésbé pedig a lírai. Kész levén kisarjadzni, újraszületni a lelkesedés legelső fuvalmára, a fuvalom az emberi láthatár minden pontjáról megjöhet, váratlanul, hatalmasan. Vallás, politika, haza, emberiség, tudomány ihlették másszor, ihletni fogják ezután is. Még a zsugori érdekekhez legszolgáibb módra lebilincsel, önző népeknél is egy esemény, egy kérdés, egy válság egész nemzedéket nemes magasztaltságba hozhat. Teszem, egy függetlenségi harc, egy szörnyű visszaélés eltörlése, egy a szabadságra visszavezető forradalom. A körülmények hatalma folytán az irodalmi teremtmény erő mely Amerikában még hiányzik, egyszerre csak feltűnhet s magasb fejlődésnek indulhat.

Villemain úr kérdi a maga gyönyörű nyelvén: „Soká fog-e az késni s elfojtatni mintegy az összes tevékeny haladásnak, a mindennapi mozgalomnak terhe alatt, majdnem hasonló eredménnyel ama hadtani szabályhoz a fegyelemről és nagy számról, — mely a mostani seregek roppant tömege s betanult egyenlő mozgása mellett szemben az ágyútűzzel, mit föl se vesznek, — kevesebb példáit mutatja a hősiségnek s az általános lelkesedésnek?”

Aztán megfelel, de nem szorítkozván bizonyos országra,
165 hogy mindeniknél ugyanazon reményt hagyja:

„Nem tudjuk. De a művészetben, valamint a hitben,
mindig vannak istennek választottjai; és valamíg az erkölcsi
szép iránti lelkesedés minden kebelből száműzve nem lesz,
valamíg az támaszra talál az emberi lélek minden nemes
170 szenvedélyében, időről-időre fel fogja gyujtani a költői gon-
dolat villámát; fel fogja gerjeszteni, amit a héber próféták
éreztek az elnyomatás vagy megszabadulás napjaiban, amit
éreztek ama spártai király midőn hazájáért keresett halála
előestéjén virággal koszorúzott fejét áldozatul a muzsáknak
175 ajánlotta föl. Hit, szabadság, hazafiság, törvények tisztelete,
művészet szerelme! vagy bármik vagytok, míg ti vagytok,
mindenkor emelkedhetik egy lírai költő.”

20. SZÁZ DARAB KÖLTEMÉNY

Oláh Károlytól. Szerző sajátja. Telegdi K. Lajos bizománya. 1861.
(kimaradt: Debrecen.)

Oláh Károly költeményei már annyiban is kiválnak a mostanság megjelent versgyűjtemények közül, hogy rajtok igen kevés nyoma látszik az iránynak, melyet Petőfi óta vett költészetünk. Mindenről inkább lehet vádolni, mint pó-
5 riasságról. Még népies tárgyú költeményeiben is, mint a *Hortobágyi kondás*, *A szerelmes juhász*, kerüli azt, inkább fel-
áldozza a jellemzetességet, a tárgy és előadás harmoniáját. A szerelmes juhász furulyájának „hangjain az érzés jajgatva
enyeleg .”

- 10 Ez a síró mosoly, ezen lágy érzemény,
A fájó szív tükrén átvillanó remény,
E nap ellenében lengő felhőzeten
Áttört szivárványkép: a fájó szerelem.

- Mindez nagyon szépen van mondva, mintha csak a költő
15 maga volna a szerelmes juhász helyzetében, vagy inkább, megfordítva az ő helyzetében a juhász. E módja költőnek, tárgyait és személyeit a maga saját helyzetébe tenni át, az utóbbiak szájába saját érzelmeit, tulajdon nyelvét adni, másutt is feltűnően nyilatkozik, például az *Ős énekekben*, melyet
20 „Árpád korában élt magyar költő zenghetett.” Ez ős magyar költő igen szépen elmondja a honfoglalás történetét, mintha csak Garaynk lelke szállotta volna meg: de midőn *villany* szárnyakról, a bibliai *negyven nap és negyven éjről*, ismét tekintély *villanyáról*, *Orpheusról* stb. beszél: én nem hiszek
25 neki, hogy ő az az ős magyar költő volna, nem is számítva, hogy nyelve újdonsága által Nagy Imrén is túl tesz. Jó, hogy e név akaratlanul is tollamra jött, mert ennek segítségével szerzőnket legalkalmasban jellemezhetem. Költeményei (leg-
nagyobb részben) azon kor bélyegét viselik, midőn a Vörös-
30 marty-aera tündöklő nyelvén lelkesült fiatalság legfeltűnőbb képviselője az iskolás gyermek előtt is feledhetetlen sorokat zengé:

Pillanatnyi k  j virult előttem,
 Sz  vder   tavasz sug  rain,
 Napjaim közé reményt ha sz  ttem,
 D  lt csak és csak mindig szikla kin .

Ez iskola   r  k-ifjú szinezete ömlik el szerző költeményeink,
 s a kifejezésnek ama fellengő m  dj  , mely inkább akarja
 nyelvében meghaladni, mint fél nem   rni a gondolatot, inkább
 akar feszes, mint bágyadt lenni; mely   rezteteli velünk, hogy
 midőn költ, mindig komolyan, ünnepélyesen veszi a dolgot,
   s korántsem *játszik*. Hazafiúi gondolatját, hol ilyenre van
 szükség, szerzőnk kijelenti, tartózkodás nélkül, s melyik ma-
 gyar ne ki  ltna   ljent, midőn ritkított bet   kkel olvassa ez
 alkotmányos   hajt  st:

Egy, oszthatlan Magyarország !
 A nemzet s f  lkent kir  ly  
 A hont együtt kormányozzák !
 Törvénykönyvünk ezt kívánja

Mindamellet   azt tanácslom az olvasónak, hogy ne olvasson
 egyszerre sokat e költeményekből, mert a nyelv keresett
 szavai, a képek t  m  tts  ge, mely utóbbiakat gyakran nehéz
 f  lfejtteni s az egyszerű értelem színvonalára szállítani, k  ny-
 nyen fárasztóvá lehetnek ránézve, s mire a valóban költői
 helyekre jut, akkor   már elveszti fogékonyságát azok szép-
 sége iránt. Pedig majd minden költeményben van egy-két
 hely, a mi megérdemelte volna, hogy a többi szavak és k  -
 pek, a helyett, hogy magokba f  lasztan  k, az    alárendelt
 szolgái legyenek. Ilyen már a *Te vagy-e* stb. kezdetű vers
 végén, a mostani szabadság hajnaláról mondott k  vetke  z  
 hely:

„Vagy tán e fény csak más népek szabadsága
 Sugár törődése, tündér délibábja?”

Ilyen a *Reszket a falevél* kezdet  ben (mely egészen is t  rgyia-
 sabban van tartva, mint szerző egyéb népies-forma költemé-
 nyei) a sikerült szójáték: „ne járjon *utánam*” „ereszsz
 tehát *melléd*” — s ugyan e költemény bezáró versszaka. Sőt
 mi   gy vagyunk vele, hogy költőnk poesis  t mindig ott
 találjuk legjobbnak, a hol maga nem akart *igen jól*   rni. M  g
 allegoriás személyesítése, például az *  let  nt*-ben, hol az em-
 ber élete: *könyv*, benne a *vad szenvedélyek*, a *szeretetlenl  s  g* a
büszkeség, az *  nk  pim  d  s*, a *barátság*, *szerelem* — továbbá
A szerelem paizsa c  m  ben: a *boldogság*, *  rigys  g*, *  nz  s*, *igazság*,

- ⁷⁵ *szerelem, megelégedés, erény* stb. — míg, mondom, e személyített abstract fogalmak nemcsak szílvünket, de kisújjunkat sem mozdítják meg; a *Csokonai háza* címűnek pedig a kezdőbetűikben nyilvánuló játékát sehogy sem vagyunk hajlandók művészetnek elfogadni: addig az *Őszi dal* (55. l.), *Az ifiasszonyt* (110. l., ezt formában is), *A rózsámnak . . . kezdetűt* nagyon jó ízű ép költeménykéeknek találjuk; a *Kokaslói cserépvetőt* (hol, bizony nem sok kegyelettel, — ha igaz — *Nagy Sándor* vert seregének testhalmából égetik a cserepet) kitűnő szerencsésen alkotottnak ismerjük fel; hogy pedig e
- ⁸⁵ választásban nem csupán pórizlés vezet, annak jeléül egy nem népies dal emelünk ki, melynek annyira megörvendettünk, hogy ízleltetőül egészen kiírjuk:

90 Lágy tavaszi szellő susog
A rózsafa bimbaján;
Tán az első szerelemnek
Csókja reszket ajakán.

95 A jácint fehér kelyhébe
Gyöngy alakban béoson
A szűz harmat, s illatával
Kéjelg szerelmittason.

 És az illatban mosódott
Harmatgyöngyre le-leszáll
S lángoló csókkal magába
Szívja azt a napsugár

100 Jőjj leányka! utánozzuk
A szelid természetet;
Ládd, a mi szép a világon,
Minden: csupa szeretet.

105 Rózsá vagy: én szellő vagyok;
Harmat vagy: én napsugár . .
Légy te nőm, s én a te férjed:
Igy is jó lesz, — ugy-e bár!?

21. BULCSÚ KÁROLY KÖLTEMÉNYEI

1850—1860. Kecskeméten, nyomtatott Szilády Károlynál. 1860.

A közelebb lefolyt tíz év, mely e verskötet homlokán áll, nemcsak politikai, hanem széptani, költészeti szempontból is bő anyagot nyújtana elmélkedésre. Költői irodalmunk e szomorú tíz év alatt bizonyos egyformaságot tüntet fel,
5 mely sokban hasonlít az e korban élvezett politikai egyenlőséghez. A szellemek egyéni szabadsága nem kevésbé látszott nyugózva a képzelet országában, mint a polgáré a gonosz-hírű paragraphok hálói között. Nem azt a nyomást értem itten, mely a közélet mostoha viszonyaiból természetesen irodalmunkra is nehézkedett; ámbár ennek, mint fő tényezőnek, nagy horderejét elismerem. Hogyne? mikor a gondolatot már szülemlése percében meg kelle nyesni, megfosztani legnemesb tenyészmagvától, mielőtt szóvá mert volna alakulni. Azonban e szellemi embryo-vesztés, e bár oly kínos
15 műtétel hatása még magában nem lett volna oly enyésztes. A tiltott fa gyümölcsein kívül sok virág és gyümölcs kínálkozott még a leszakasztásra; s miután a szellemet a legügyesb kaloda-rendszer sem képes dugházban tartani, hanem úgy jár vele, mint gyermek az eltaposni akart nap-sugárral, hogy midőn talpa alatt hiszi, már ismét feljül
20 ragyog, — volt alkalom egyet-mást, habár leplezetten, kimondani; sőt e lepel némileg szebbé tette a gondolatot, — s az előbb rikító hang, a billentyűkre alkalmazott hangfogó által, ha vesztett is erőben, bájban még nyert. Isten óvjon,
25 hogy ez átkos időszak szószólója legyenek: de az tény, elvitázní nem lehet, hogy a költészet sohasem hatott nálunk kevesebb hűhóval, és így annyira saját nemes eszközeivel, mint ép e szomorú napok kezdetén. Elég volna csak néhány költeményre hivatkoznom, mely, mint titkos fájdalom, sajgott keresztül
30 az ország egyik szélétől a másikig; noha a hatás eszközei nem valának a költészet határain kívülről szedve. A „babiloni vizek” elégája volt ez: misem lehetet jogosabb a költészetben. Nem a kényszerített öngyilkosságot értem tehát, nem is ama nagyobb, veszélyesebb jelenséget, mely az ide-

35 gen erőszak nyomása eredményeül már-már elkezde mutatkozni. Azt tapasztalók ugyanis, hogy a haza fogalma, életben úgy, mint irodalomban, egész ivadéknál egy határozatlan ködképpé foly szét; hogy nem tárgyi a korlát, hanem alanyi, nem külső, de benső a szellemeken. Előbb mély hallgatás bizonyos rétegekben, — majd egyes hangok bátorodnak fel, de mennyire különbözők ama régibb hazafias költészet — először hév epedésű, majd szilajon felviharzó, végre fájdalomba enyésző hangjaitól. Üres, léha, frivol pengetése a haza nevének, olcsó kérdés a hon s történeti nagyjai dicsőségével kezde lábrakapni, melyben az eszmét legtöbbször a nyomda ritkított betűi képviselik. Jellemző erre, mit nem rég olvasánk egy versben. „Veszve *minden*, még a *szabadság* is” mond a költő, de legott vigasztalja magát: „csak a *haza* éljen!” Imhol a tíz év növendéke, ki a haza *életét* külön tudja választani a *szabadságtól* és *mindentől* a minek elvesztését siratja. 50 Csupán megjelölém ez állapotot a nélkül, hogy vádat emelnék az illetőkre, kik nem okai, s kárhozzátnék egyebet a lélekölő rendszer nyomásán kívül. Adja isten, hogy a kezdődni látszó politikai élet mihamar végét vesse ez állapotnak is.

De nem célom ezúttal, mondám főnebb, a költő-egyéni szabad mozgás, fejlődés azon gátjairól beszélni, melyek a közéletből, vagyis inkább annak hiányából származnak. Úgy látszik, e szabad mozgást, ez egyéni fejlődést költőinknél jobban korlátozó egy *géniusz* hatalma, mint közállapotunk nyűgei; s hogy a főnebb jelölt egyformaságot épen az idézte elő. Mindenki tudja, Petőfi befolyását értem. Szándékos utánzásról nem szólok, noha bizony van elég; egyes helyek reminiscenciáit sem bolygatom, bár kevesen maradánk azoktól szűzen. De értem a lángelme azon erejét, hogy költészetünket hosszú időre egy bizonyos irányba terelte, 60 hogy megszabta mintegy a költői észjárás, a kifejezés útját-módját, s a varázs körből, melynek határait ő vontta meg, a legjobb sem igen tud menekülni. Ő lyrában volt nagy: egész nemzedék nem látta üdvet a lyrán kívül; ő e nemben is bizonyos fajok, módon iránt vala előszeretettel: százak tanúsíták ugyanazon hajlamot; őt némely tárgy kiválóbban ihlé: 70 egész csapat az ő tárgyaiba lőn szerelmes; neki voltak sajátosságai: csodálatos! majd minden költő ez egyéni sajátosságokkal kezde születni. A hegylakó nem győz vala betelni a pusztá dicséretével, pedig nála a csikós *csorda* őre lőn; másik *túl* a délibábon szikrázni *látta* a betyár lova patkóját; mindenkinek volt egy jó öreg *apja*, *anyja*, hogy az elsőt némi lenéző

humorral, az utóbbit érzelmesen megverselje; „Ambrus gazda” „Pató Pál”-féle genre-kezt észlele minden költő; a cigánytanyák iránt is nagy figyelem gerjedt; ez egy-, az 80 másfajta költeményeit P.-nek mondatott megtalálni, s újabban a „kisöccseség” lőn felfedezve szépítő kifejezésül. Mindez nem utánzás: ki mondaná annak! Például, ha P. atyja, kit megénekel, mészáros vagy csaplár: a Kis 85 Pálé, Varga Mihályé már szabó, vagy kefekötő: hát nem különbség ez? — Ne ámítsuk magunkat. Mondjuk ki tisztán, hogy Petőfi befolyása — mint minden nagy sikerrel nyilatkozó génuszé — gátolta és gátolja nálunk még most is a költők egyéni fejlődését; így vagy amúgy, de még 90 folyvást az ő képre és hasonlatosságára teremtetünk. Hogy nem mindenki *egészen* olyan, mint ő, annak első és legnagyobb oka, mert nem *képes* olyan lenni; másik, hogy a jóra-
való tehetség minden áron akarna menekülni az ő befolyása alól, s ez bizonyos pontig sikerülvén, némi különbségeket 95 hoz be. De sok törekvés, sok tanulmánya a kül- s belföld remekíróinak kell még ahhoz, hogy az egyéni fejlődés szabadságát e szellem magábaszívó (abszorbeáló) hatalma ellen biztosítsuk. Pedig ezt tennünk kell, mert az ő útján csak mögötte kullogó, messzemaradt pályafutók dicsősége vár.

100 Fogja kérdeni az olvasó: miért mindezt éppen Bulcsú költeményei alkalmával mondanom el. Tehát először, mert általában szükségesnek láttam elmondani; azután, mert e verskötetet jellemzésére nem választhatok helyesebb induló pontot, mint ha mindenek előtt a címlapján jelölt tíz év költészetéhez való viszonyában tárgyalom. Szerzőnk ugyanis, 105 némely nyilatkozataiból s egész működéséből ítélve, mind elméletileg, mind, a mennyiben rajta áll, gyakorlatilag azon van, hogy ellenzéket, ne mondjam visszahatást képezzen ez időszak túlnyomó iránya ellen. Nyíltan kijelenti panaszát 110 ennek képviselőire:

Nem a költészetet
Hozzák az életbe,
De a *pór-életet*
A szép költészetbe. (65. 1.)

115 s több helyen is találni hasonló, noha rejtettebb, vonatkozásokat nála. Ő az alföld síkját magasztaló költeményekre ellendarabot ír („Pusztán” 20. 1.); ő, ha olykor a népieshez lebecsátkozik is, ott sem tagadja meg föllengősb igényeit. „Szelet vág a *karton kabát*” riadja „Csárdás” című költemé-

- ¹²⁰ nyében (67. l.) a széleskedvű vigadó: s e jellemző „karton kabát” az, minek szárnya lebbenését szerző majd minden népies tárgyú költeményén érezzük. Nem a nép fia szól azokban, hanem Bulcsú bevallott elvei szerint, a mívelt költő. Olvassuk a „Hajnali szél...” kezdetű, kétségtől népinek szánt dalt (mert hisz’ benne a legény: „furulyával örzi kedvese álmai!”): azon régiebb iskola hamis hangját fogjuk benne találni, mely a nép „magához emelésének” örve alatt feláldozta éppen azt, a mi leglényegesebb a népdalban: a jellemzőt. A „Cigány gyermek bölcsőjénél” (245. l.), hol maga ¹³⁰ a cigányanya viszi a szót, efféle helyek fordulnak elő:

Lelked most hallgatja
Szeráfok énekét, —
S kezded betanulni
Az édesbús magyar zenét.

- ¹³⁵ s hol nem ugyan népi, de naiv hangot várnánk, a „Gyermekek imáját” így kezdi (256. l.):

- Isten! a ki úr vagy szív és szellem felett,
Ki előtt eltörpül a lángész és képzelet;
A nap szemednek csak párányi szikrája:
¹⁴⁰ Becses nálad mégis egy gyermek imája.

- Mind ezek és hasonlóképpen törekvést mutatnak szerzőben alacsony tárgyakat a költészet által megnevelni, csak, hogy annak nem ez a módja. Eltörölni a jellemzést, tárgy és előadás közt dissonanciát csinálni: ez nem fölemelése a tárgynak, hanem sárbaejtése. Maga szerzőnk csinos ellenpéldával bizonyítja állításomat. Nem tudom, mit tart „Fonogat a kis lány” kezdetű költeményére (46. l.): ez a legkedvesebb, legépebb kis valami, mondhatnám egész kötetében. Pedig lám itt semmi sincs abból az emelni, fellengőssé tenni akaró hangból; a tárgy egyszerűségének megfelel az előadás ¹⁵⁰ friss naivsága s a nyelv egyszerűsége.

- Nem helyeslem tehát, a mint B. többnyire bánik a népiesszel; de e bánás maga jellemzi őt, ez is mutatja irányát költészetének; mely föllengésre hajlandó még ott is, hol az ¹⁵⁵ alany (sujet) más nemét kívánná az előadásnak. Egyébiránt e fajta költemény kevés van nála: ő csaknem folyvást a magasabb régiókba tör; s azok után, miket e bevezetésben mondottam, e törekvést nem hogy kárhoztatni kellene, sőt egyenesen dicsérni való. Ki fogná rosszallani, hogy nem a szokott ¹⁶⁰ ösvényen jár, mely bizony mai nap „országútnak” is nevez-

hető; hogy részint komoly föllengésben, részint föllengő tan-
 irányban keresi megoldandó feladatát a költészetnek: hogy
 képdús, emelkedett előadásra törekszik, s némi lenézéssel
 fordul el oly tárgyaktól, oly nyelvtől, melyek szerinte nem
 165 valók költészetbe. Mi csak örülni tudnánk ez elütő hangnak,
 mi oly sok Petőfi után végre szívesen üdvözlénénk egy Byront
 (nem gúnyból említjük e nevet), ha mégoly szerény kiadás-
 ban is, csak hatna, győzne meg bennünket *igazsága* költé-
 szetének. De a tíz év jelen ajándoka nem tett vizsgálóra ily
 170 hatást. Bulcsú — a mint e gyűjteménye után benyomáskép
 marad lelkünkben — sajátságos véleményt táplálhat a költé-
 szetről. Nem akarjuk őt „Ferenczy Teréz koporsójánál”
 mondott szavaiból ítélni meg, hol így szól:

175 Szent *örülltség* a költészet maga, —
 Levegője vad *világfájdalom*, —
Kialszik itt a *gyönyör* csillaga,
 S *meghal* a *lélek* mindenik dalon (49. 1.);

ez lehet tárgyias, a szerencsétlen költőleány életviszonyá-
 ból összetett rajz, vagy szintén a tárgy szemléletéből fakadó
 180 alanyi feljajdulás, melyet igaztalanság volna a költő hatá-
 rozott, állandó nézetének s nem pillanatnyi érzélem kitö-
 résnek venni. De ezen kívül is akármennyi hely bizonyítja,
 sőt szerzőnek, mondhatni, egész iránya oda mutat, hogy ő e
 szóban: költészet, — olyanforma értelmet keres, miszerint
 185 a költőnek teljesen ki kell rúgnia láb alól e földi világot, s
 röpülni a határozatlanba, a nemlétezőbe, s ott alkotni kép-
 zeletének soha szem-nemlátta föllegvárait. Úgy látszik, előtte
 nem az a költészet: az emberi szív rejtélyeit akár alanyilag
 (lyrában), akár tárgyilag (epikai költeményben) minél iga-
 190 zabb kifejezés által feltüntetni; hanem a reáltól borzadtában,
 minden konkrét valóságból sietni oda, „hol nincs szív és érze-
 mény” Például hozhatom költői beszélyeit általában, melyek
 közt egy sincs, hogy emberi viszonyokon fordulna le. „Csák
 dalleánya” ez ábrándkép, mely úgy nem hasonlít a törté-
 195 neti Erzsébethhez, mint semmi élő lényhez, — „A boldog”,
 mely allegorias ábrázolat, — „Napkelet hőse”, mely, bár
 nincs emelkedés nélkül, ismét allegorikai phantasmákkal
 szövi egybe Attila históriai alakját; a négy énekes „Keme
 Tuba”, hol azt várjuk, hogy a pogány apa, s keresztyén
 200 ifjat szerető leány összeütközéséből fog a szerelem tragicuma
 kifejlenni, de a történet végre is holdköros álommá ködlik
 el; a „Brit bujdosók” mely tisztán történeti beszély volna,

de megint ábrándos, tündérszerű, vagy jelképző catastropha zárja be; végre a „Viadár” című — magyar tündérrege
 205 szerzőkint — de valósággal a természeti erők allegorikai személyesítése: — mindez, mondom, igazolja főnebbi megjegyzésemet, hogy B. bizonyos túlvilági, érzékfölötti dolgok teremtésében helyezi a költészetet. Igaza van-e? Az ő- és újkor összes remekíróinak tanúsága azt bizonyítja, hogy nincs; hogy a költészet minden korban s népnél nem azáltal nyerte hatását, hogy
 210 kitörekedett volna az *emberiből* a semmibe, sőt inkább, megfordítva, hogy a képzelem szülöttjeit is minél emberibb vonásokkal bírta felruházni. De nem úgy, mint e beszélekben, hol a personificált fogalom, vagy természeti tárgy minden nyomon érzeteti velünk, hogy ő, noha szól, jár, gyűlöl, szeret stb.
 215 mégsem egyéb, mint elfoszló allegorikai váz.

Ez ábrándos, mindig és minden áron fellengzeni akaró móddal különös ellentétet képez a józan tanirány, mely átvo-
 núl szerzőnk összes költészetén. Mi a didaxisnak épen úgy
 220 nem vagyunk ellene, mint az emelkedett hangnak, föltéve, hogy mindenik a maga helyén használtatik. Említém feljebb, hogy a jelen gyűjtemény három nagyocská didaktikumot is foglal magában: az első mű („Ifjú költőkhöz”) is már az, továbbá a „Költészet korai” (53. l.) s végre, mely mindenik-
 225 nél terjedelmesb: „Eszthetikai tanversezet egy magyar hölgynek” (291. l.). Mind ez ellen nemcsak semmi kifogásunk, sőt az előrebocsájtottak szerint örülünk, hogy valahára nemben, tárgyban, alakban különbözöt látunk az eddigiektől. Kifogás csak az, hogy szerző nem különíti el az előadás
 230 neveit: didaxisában igen föllengős — fellengéseiben igen didacticus. Pedig e kettő: elragadtatás és józanság bajosan fér össze s harmoniátlanságot szül. Hallottunk ugyan már *tan-dithyrambról*, forgattunk is belőle mutatványt, hol prózától az óda röptéig minden össze van keverve: hanem e különös M. D. S. (misce, detur, signetur) költői hatásáról még
 235 nem hozhatunk ítéletet. Annyi áll, hogy ezideig a tankölteményt bizonyos józanság s mérséklet jellemezte, mely dithyrambi hevülésnek nem igen adott helyet, inkább nyomatékos mondatosságban, az előadás egyenlő szabatos folyamában, a gondolatok rövid, hatályos kifejezésében, a vers
 240 mesteri alkotásában (Boileau, Pope stb.) tüntette ki hatalmát. Bulcsú e helyett az alak szaggatottsága, a költői nyelv felcsigázása s némi folytonos *raptus* által ódai hangban kívánná tartani tankölteményeit, a mi, ily hosszú daraboknál,
 245 természetesen fárasztó, szerzőre, olvasóra egyaránt. Ezenki-

vül összhanghiány keletkezik a negélyezett hevülés meg a józan tanítás között. — Megfordítva, midőn *érzelmi* költészete váratlanul a tanító hangba esik alá, szintén ugyanaz a *harmoniatlanság* támad. Például hozhatjuk ez utóbb-
 250 esetre legszebb költeményei egyikét, melynek címe: „*Pusztán*” (20. 1.). A felvidéki költő, ellenkezően a Petőfiesdikkkel csak kietlen sivatagot lát az alföld lapályain, hol: „forró lázban szenved a homokos mező, nincs hűvös árnyék, csalt és fészken a kis zengedező” Fölmerül lelkében a hegyi táj, hova
 255 most méginkább vágyik az ellentétnél fogva, s maga a délibáb, melynek költőiségét nem tagadja meg, hanem igaz lyrai módon saját vágyai és képzelme tárgyára viszi által, — maga a délibáb csak azért létez neki, hogy kedves felföldjére emlékeztesse:

260 Mi az a délibáb? a pusztá tájnak, mely
 Kiterítve alszik, — *felföldről álma*,
 Hol rajzanak rezge fényes fátyolképek, —
 Bárcsak el ne szállna!
 Csalárd tükréből hadd mosolyogna reám
 265 Egy *felföldi vidék*, szülőföldem, képed!
 Erdőt, szirtet, csermelyt felismernék talán
 Mint álmodott szépet.

Mindez igen szép, tiszta való költészet. Ellenben a pusztán, nem kevésbé mesterileg rajzolva:

270 Egy árva kútágas a vidék fejfája,
 Mint iratlan lapon a felkiáltó jel, —
 Itt-ott a nyomornak inséges tanyája,
 Bekörítve szennyel.
 Vendéglátó magyar nemesnek várlakát
 275 Viruló kerttel itt hiába keresed:
 Előtted a betyár *sötétlen ballag át*.
 S szól *durván* — *keveset*.

De ha már most e valódi költői hangulatból a végén egyszerre *hasznossági* elmélkedésbe esünk alá; ha azt kérdi
 280 költő, mikor fogja az *ipar* (ízléssel párosulva ugyan, de az mindegy) e sivatag pusztát tündérkertté varázslani, szóval érzés helyébe didaxis jó: dacára minden utilitarius szépségnek, inkább azon másik költő barbar fájdalomla mellett maradunk, ki ellenkezően szerzőnkkel felsóhajt:

285 Oh pusztá, elvész nemsokára
 Vadon költészeted! stb.

Messze vinne célomtól, ha szerző tankölteményeit egyenkint részletezni s a bennök foglalt állításokat, tantételeket boncolni akarnám. Röviden annyit mondok: van azokban jó, de némi fonák is. Aesthetikai nagyobb költeményére azt jegyzem meg különösen, hogy felosztása, berendezése iskolás, kézikönyvi modorra mutat, gyakran rá is lehetne keresni bizonyos compendiumban, melynek menetét szem előtt tartja. Nem hagyhatom szó nélkül a mint e tankölteményt berekeszti, mert fogalomzavart idézhet elő. *Végszavában* (340. l.) így ír:

Az emberiség, édes hölgyem!
Imádtá hajdan a szép istenét;
Majd a vérrel szentelt keresztben
300 Az igazságra emelé szemét.
A jövő kor tiszta lehelletén
Új tavaszt látok én kikelni,
Hol a közös jó istenének is
Fog a költészet énekelni stb.

305 Ha ennek értelme az, hogy a költészet végcélja az ó-korban *a szép*, a keresztyén aera kezdete óta mostanig *az igaz*, jövőben, szerzőnk óhajta szerint *a* (nem bánom: közös) *jó* leendő: tagadom, hogy múltban, jövőben a költészet *főcélja* egyéb lehessen, mint a *szép*, vagy megszűnt költészet lenni; *tárgya* pedig, mint régen, úgy ma és ezután lehet igaz is, jó is; sőt bizonyos tekintetben örökké annak kell maradnia. Így a föntebbi különböztetés zavarnál egyébre nem való.

Ami illeti Bulcsú epicumát: elbeszélő költeményei tulajdonkép nem is azok. Itt is ama lyrai, feszített föllengés játssza szerepét, mely szerzőnk csaknem minden művén uralkodik. Sajátképeni compositióról alig lehet szó. „Csák dalleányában” a zárdából megszökött Erzsébet, ismeretlenül, zengi Csáknak és vitézeinek a hét vezér véresküjét, hogy ezáltal az Árpád nemzetség trónjoga iránt lelkesítse; azonban
320 jó Csák fejére a papi átok, melynek mintegy ellendarabjául Erzsébet (szépen írott) áldása rekeszti be a költeményt. „A boldog” című elbeszélés egy allegoria; tartalma ennyi. Egy király, mielőtt fiának átadná országát, küldi ezt világlátni, oly különös paranccsal, hogy vissza ne térjen, míg
325 *boldog* embert nem talál, s ha talál: „annak *ingét* vegye magára” s úgy jelenjék meg atyja előtt. E furcsa *ing-fölvétellel* nem tudom, mit akart szerző. Ismerek egy közmondást: „kinek nem inge, ne vegye magára” s egy másikat: „ráadni

a vizes inget" De az első azt teszi: kit nem illet valami (vád,
 330 megrovás) ne értse magára, a másik betű szerint: jól elverni,
 aztán átvitt értelemben: „megadni neki a magáét”. Ha szerző
 előtt, mint gondolom, az első közmondás lebegett, nyilván
 rosszul használta fel. Vége a történetnek az, hogy a királyfi,
 sok sikertelen keresés után, talál egy *szerelmes dalnokot*, ki
 335 boldognak vallja magát. De midőn ingét kéri tőle, ez azt
 válaszolja, nem adhat, mert *inge nincs neki*. — Ha ez
 nem egyéb frivol célzásnál a költők *szegénységére*, (mely
 szerzőnél több költeményben újra meg újra előkerül) alig
 lehet izetlenebb valami. Ez az *ing-fölvétel*, hozzá a *bő köpeny*,
 340 mely alatt ifjú és kedvese rejtőznek, oly bizarr, s a köpeny
 dacára oly *leplettlen* képzelet, (társa a megrovás nélkül nem
 hagyható „Kéjálomnak” 236. l.) mely bánt. Szintén allegoria,
 de sokkal magasabb szárnyalatú költemény a „Napkelet
 hőse” Egy tündér, *Napkelet*, boszúra hívja fel a nap fiát,
 345 *Etelét*, testvére *Napnyugot* ellen. Az megy, dül, Rómaig hat,
 hol a pap (Leó) beszédére magába tér, legyőzi magát. A *nap-*
kelet tündére megátkozza ezért *nagylelkűséggel* a hún királyt
 és utódait, s azzal, hogy *nyugot* halvány gyermekei legyenek
 úrrá nemzetségén. Költő végül kilátásba teszi azon időt,
 350 mikor az „átok lassan elenyész. és kibékül *Kelet Nyu-*
gottal” — Dithyrambi föllengés, utóljára didaxis: a mint
 szerzőt fentebb jellemzém. „Keme Tuba” egy leány: Tuba,
 leánya Kemének. (E vezetőék és keresztnév használatát.
 I. Endre korában élt pogánynál szerzőre hagyom igazolni.)
 355 — Tuba szeret egy ifjat, kiről még nem tudja, hogy keresz-
 tyén. Megtudja. El akarná taszítani, de nem képes, olyany-
 nyira szereti. Vata lázadásakor ősz Keme a pogányok közt har-
 colván, elejt egy magát nem védő ifjat a keresztyén táborból,
 kiből, a mint sisakját felnyitja, *vejére* ismer. Bősz vakdüh-
 360 vel tombol rajta, s haza száguldván leányának felmutatja
 kardján jegyese párolgó vérét. Tuba megsírhatja, s kéri a *hol-*
dat (egyik istenét az ősvallásnak), hogy támaszsa fel. Ipoly
 — ez az ifjú neve — holdkóros, túlvilági életre támad, s
 magával viszi — holdkóros, túlvilági életre támad, s
 365 apa mélységbe nyilazza őket s maga is szédülten roskad
 össze. Mindez nincsen költészet nélkül, de igazolja föntebbi
 állításunkat, hogyan szeret költőnk a konkrét világból az
 ábrándok kódébe szabadulni. Előtte volt a tragikai össze-
 ütközés leány és ifjú, továbbá leány és apa között, de ő azt
 370 mellőzve s az érzelmek harcából támadó *emberi* érdeket ki
 nem zsákmányolva, az álmok országába siet. — A „Britt

bujdosók" ama két angol királyfi, kik száműzetésben I. István királyunknál találunk menhelyet. A 17 lapra terjedő költői beszélyből 8 lapot az expositió foglal el (egész addig: „S ha kardomra” 130. l.), s azontúl *semmi, de semmi* cselekvény nincs, kivéve, hogy a két ifjú megházasodik. E házasságot némi „rózsák” simbolicája s egy kis fiú, Bertók, hozza létre csodálatosképen, s ez utóbbi

380 ... ki álmak szép honából
S rózsahalálból *les le* titkokat,
Ez emlékül *Lesle* nevet kapott

ugyanaz a gyermekes etymologiai játék, mely nálunk egy időben tudomány színtét bitorolta, de mely most már költeményben is neveltes. Szerzőnk ez *élő-haló* rózsákkal akarta megadni beszélyének, mi abban bensőleg épen nincs, a költészetet, s egyszersmind tanúsítá hajlamát: a legconcretabb történelmi elbeszélést, mely még a monda kerekdedségével sem bír, phantasticus világba játszani át. — „Viadár” tündérrege legalább nyíltan bevallott allegoria („*A vihar lelke*, 390 *Viadár*”), benne a természeti erők nyílt megszemélyítéssel szereplenek, s tudjuk, mifajta költeménnyel van dolgunk. Alkotása is, a népmeséből vett *hármás* szerkezettel — miszerint Viadár maga iránt hálára kötelezi 1. a virág, 2. a gyöngy, 3. a hajnal tündérét, kik aztán bajában megsegé-
395 lik — gömbölyübbé van téve, mint szerzőnk egyéb elbeszéléseinél. De maga a *genre* nem nagyon ajánlatos.

Az elbeszélő nem felé gravitáló költemények közül ki kell még emelnünk „Hunyadi végső diadalát”, mely balladai hangon van tartva, de a ballada tömört, cselekvényes, fordultatos menetele helyett csupán egy mozzanatot festői felfogására szorítkozik, azon egy időpontra, mikor Hunyadi a nádori győzelemből diadalmasan megtér, s úgy látszik, mintha egyenesen az *ismert kép* magyarázatául volna írva. Ezenkívül hibás azáltal is, hogy az érzület egysége ez öröm pillanatban Capistrán jóslataival és magának szerzőnek, a korhoz s tárgyhöz épen nem illő, hanem a közelebbi orosz-török háború keltette török sympathiáival van megrontva. Továbbá szintén balladaszerű a „Salamon bűnjegye” című költemény, de a balladának concentrált rövidsége nélkül. Salamon és anyja vitája igen hosszúra van nyújtva. „*A vértanú küzdelme*” — szerzőként legenda, — minden cselekvény nélküli rajongása egy máglyára ítéltnék, hangban, előadásban semmi legendái. Az évszám (1852) mely

föl van jegyezve, olyan formát sejtet, de csak sejtet, hogy e
 415 költemény szerzőnek alanyi tépelődése. „A legelső színész”
 nem annyira elbeszélés, mint allegoria, sajátosságos, nehezen
 utánpézelhető allegoria, mint többnyire a Bulcsúé. Az ő
 korban, midőn még szőlőlugas az emberi hajlék, egy anya
 azt álmodja, hogy száz arcú fia születik, s a *vész szelleme*
 420 mind e száz arcot elpusztítja, egyen kívül, s mind a száz
kebel vére ez egy arcra foly, „hol az éhségnek sárga színe
 mutatja: *ő nyomor fia*” A gyermek valóban megszületik,
 nő, színész lesz, dicsőség koszorúzza, de, mint anyja álmodá,
 egyszer csak „oda lesz a sok *élet*, oda” — hanem végre a
 425 költő megjelen lantjával,

Hogy álomba ringassa át
 Őt az idétlen dicsőség fiát.

„S a ki szemeit befogta, őt, a költőt, a jól tevőt, ilye-
 ténkép megáldotta” — t. i. hogy az legyen „a színészet ápoló
 430 dajkája” Tehát a színészet előbb *virágzik*, aztán *elhal*, hal-
 doklásában megáldja a költőt, hogy az legyen ezentúl a színé-
 szet *ápoló dajkája*. Én valóban nem értem. A „Hadúr dalnoka”
 című rege is, mely tulajdonkép Vörösmarty apotheosisa, efféle
 allegorikai ábrázolat, nem minden emelkedés nélkül, sok
 435 szép részlettel, de mégis megsokalljuk előbb a hősök, aztán
 a költők egyenkinti felidézését, hogy utoljára Vörösmartyra
 kerüljön a sor. Nem is számítva a „Termények gyűlését”
 Alpáron, melyben az ásvány- és növényország minden kép-
 viselői közt *vas* és *kender* (vas és *papír*) nyeri el a diadalt,
 440 — ez allegorikai túlságos hajlam elannyira uralkodik szer-
 zőnk költészetén, hogy „Emlékszózat egy orvos ravatalán”
 című gyászversében sem talált érzelmeinek méltóbb kifeje-
 zést, mintha az *Életet* és *Halált* versengve lépteti föl; „Élet-
 korok” című költeménye (fölrva: *Shakspere* után, de meg-
 445 vallo, nem kerestem rá), „A bor” miszerint Noé előbb
bárány, aztán *oroszlán*, végre *disznóvért* önt a szőlőtő alá,
 mind efféle tanábrázolatok, melyek B. didactico-allegorikus
 irányát bizonyítják, s a költői gondolat s annak előadása
 közt ama meghasonlást éreztetik, melyről főnebb szólottam.
 450 De nemcsak az eszme és kifejezés közti kettősség az,
 mi e gyűjtemény sok darabjának árt, hanem magának az
 előadásnak *egyenlőtlensége* is. Nem volna Bulcsúnál költői
 hangulat, eszme, kifejezés? De igen, mindenik. Ábrándos
 lelke sokszor túlon túl is költői, hangulata többnyire emelke-
 455 dett, kifejezése a *részletekben* többnyire erőteljes. De a hangu-

lat feszül ott is, hol nem kellene, aztán aláesik: az egységet ritka költeményében tudja végig megtartani; a kifejezés olykor valóban szép, hogy következő soron már dagályba puffadjon, vagy fagypontra alatti színvonalra bukják. Ott
 460 van mindjárt „Ajánlása” (Teleki grófnéhez), mely ódai szárnyalással kezd, hogy sok föllengés után egy régi, kopott, fagyos szójátékon végezze, melyet a grófné nevéből csinál (Teleki = *tele ki*), feláldozván ennek nemcsak ódája hangját, de még a nyelvtant is, ép az utolsó szóban! Ő, ki a gyermek-
 465 korról oly találó költőiséggel mondja „Ifjú költőkhöz” címzett versében:

Az illatos tavasz
 Lényünket áthatja,
 Ránk a *cseresnye*fa
 Virágait hullatja . . . (I. l.)

470

minél a természet és emberi élet tavaszát, a gyermekkor vágyaival, kedvteléseivel (a kedves piros cseresznye!) összhangzóbban, rövidebben, költőibben kifejezni alig lehet, más-
 475 hol „gyémánt-szírtlen leomló mézpatakok” (II. l.) „mézes *kenyért* termő keserű *fűst*” (29. l.) stb. képtelenséget ír; ő ki a „napkelet hőst” bár allegóriásan, de emelkedett hangon zengi, ugyancsak Eteléről azt mondja, hogy *vadat* álmodik; ő ki a fonó kis leányról írt költeményben végig naív hangot tud tartani, a gyermekek szájába (257. l.) e szavakat adja:

480

Ma az élet útját sok kigyó bejárja,
 S a ferde műveltség pokoli vad árja
 Győző lába alá tipraná korunkat —

tehát oly valamit, a mi azok élettapasztalásával s ártatlan derült világnézetével merőben ellenkezik; ugyanazon sok
 485 szép részlettel bíró költeményben, melyet főnebb dicsérve hoztam fel („Pusztán”), miután azt kérdi: „Hol lelünk egy követ, egy történeti jelt, rajt’ a *kihalt multat* sa jelent *siratni*?” hogy e *kihalt multat* *sírat*hassa, vajjon kinek emlékét fogja keresni? *Árboczét és Törtelét!*

490

Igen, hol nyugszanak: kiknek *csókhajitól*
S gyilkaitól vezett ki Árpádnak háza?

tehát ez is egy *panasz* a pusztára ellen, hogy éppen az Árbocz és Törtel meg nem őrizte! Íme, hogy romlott meg a hang, következetlenség által. Még szembeötlőbb a következetlen-
 495 ség a „Gracchusok anyja” című költeményben. A római

matróna, *márvány* oszlopok közt, melyekről *gazdagság*
 és *művészet* mosolyg, sző és fon. *Rubintos rokkája*, *gyémántos orsaja*, fején a diadém *nemzetek* vagyona. Jönek
 hozzá látogatók, barátnei, *gyöngyök*-, *gyémántok*-, *smaragd*-
 500 *tól* fénylők. E fényűző nőknek mondja aztán a *rubint rokkás*
 anyja: „az én kincseimet *rajtam* nem látjátok” s vezeti gyermekeihez. Mivel nagyobb fényűzők a látogatók, mint ez az
 505 anya, kinek fején *nemzetek vagyona a diadém?* — Mint a hangok legtarkább vegyületét, a „Tompához” írt költeményt
 emelem ki, mely valóságos olla potrida. A „génus szellem
 ujjától” „tyúha! teringettéig” van ebben minden. Egyenként véve majd minden szakasz jó: az összes hatás nagyon
 risszatetsző. Mily szép, érzelmes hely, midőn emlékezteti barátját:

510 *Álmodánk egy szalmazsákon*
Arról mi szép a világon;

vagy alább a jellemző vonás Tompára:

Falra írván költeményed,
 Megraboltad a fél éjet. —

515 De aztán átcsap a legburleszkebb hangba, mely magában szintén jó volna, de az előbbieket után kirívó helytelenségnek tűnik fel:

Egy tót alszik rokkant ágyon
 Ázva *vágyon* igen *nágyon*,

520 s aztán a diák tréfa, hogy a tót „pátri”-nak bajuszát „kop-pantóval elnyikkintják” Lehetlen e költeményt meg nem sajnálnunk a kárbavesztett jó részletekért.

Tompáról emlékezve, nem hallgathatunk el egy jellemző észrevételt. Nem hiába, hogy B. minden kortársai közül
 525 csupán e költőnk iránt fejezi ki rokonszenvét: az allegoriás, képdús modor, melyet használ, sokban hasonlít Tompa előadási módjához, amint negyvennyolc előtt írt. De a „Teme-tői hangok”, „Jégvirágok” stb. költője, noha kissé pazarul bánt a képekkel, s kímélet nélkül szórta virágait, nem lehet
 530 mondani, hogy ezek *hamis* virágok lettek volna. *Bulcsúéi* közt gyakran lelünk *hamisakat*. Metaphorái sokszor erőszakoltak. Bármennyi példával szolgálhatnánk. „Könyved *gyémánttá szűri az igazság*” (5. l.) „És ekkor, ifjú, *kebled tiszta tenger* . . hullámain *dobzódik a vihar*” (9. l.) „*bajsz*a a béke
 535 *galambjának két szárnya*” — comicus hatású, komoly helyen

(13. l.) „*vére* mártsam tollamat, mely itt *aludt* meg szobád szőnyegén?” szörnyű. (49. l.) „Szárnyad a *kintől* kinőve magát . . .” hamis metafora, mert szárny, tag nem szokott *nőni kintől*. (48. l.) „*Lezárta* szeme tiszta *tűkörét*” — igen csinált: 540 a lecsukó tűkörre emlékeztet (51. lap). A közelebbi idézetek „Ferenczy Teréz koporsójánál” című verséből vannak véve, mely csodálatos vegyülete a szörnyűnek, dagályosnak és szendének. Mily szép részlet az ilyen:

545 Mint átfúrt szíved, oly csendes szobád.
Tavaszzellőben lelked lebeg itt;
Felém *sohaj*t az édes hársvirág, —
S lapozgatom rendezett műveid.
Órúlt szerelem, — titkolt fájdalom —
S reménytelenség mindenik dalon !
550 A szív, melyből *ennyi keserv fakadt*,
Jobb így, *kihűlve*, *hideg str* alatt.

Vagy nem ezerte szebb-e az ilyen, mint a mely sorokat főnebb ugyane költeményből idéztünk?

Verselését szerzőnek csupán egy-két szóval érintjük. 555 Többnyire jó az: de mégis fordulnak elő szabálytalanságok, melyek a rhythmus egységét kellemetlenül zavarják. Ilyen főleg szerző nagy előszeretete a versszakatlan, hosszabb rövidebb sorokból álló verselés iránt, a *hog*y e kötet legnagyobb része írva van. Ilyen az, *hog*y néha az egymással rímelő sorok 560 sem egyforma méretűek, hanem egyik hosszabb, másik rövidebb; péld.:

Midőn éjjélkor fölsikolt a gyer || mek .
De az anyácska úgy fél, úgy remeg.

egyik jambus catalecticus, másik nem az, egy rím nő, hím 565 a másik. Ilyen, hogy a strophaszerkezet sincs ugyanazon versben végig egyenlően tartva: például 31. vagy 48. lapon, néhány versszak tisztán ötös sorokból áll, csak azután jönnek a hatodfelek. Ilyen rím��óban különféle hangzók használata; nemcsak efféle: *házában* = történetten, *csiláml*ik = talpig, 570 *kedvesed* = tested, *féltő* se = kedvese, hanem ilyen Molnár Albertfélék is: *zsámolyán* = *fiam*, *csókolván* = *álomban*, *Jolánt* = *hant*, *Jolán* = boldogtalan stb. a miből már kinőtünk egy pár század óta. Oly nem kezdő költőtől, mint Bulcsú, nemcsak az effélének kerülését, de azt is megvárnók: 575 *hog*y ha két ríme (140. l.) *elem* = *elem* volt, a rákövetkező harmadik ne legyen *alom*, vagy ha két ríme (38. l.) *ének* = *ének* volt, utána más kettő ne legyen *ának* = *ának*, vagy *hog*y

(a 90. lapon: „Mintha, vihar . ”) egész szakasz minden sora (négyet kivéve) ne végződjék csupa *k* betűn stb. — Ezenkívül megjelöljük nyelvtani tekintetben: *kélnék* (90. lap, az *é* csak a gyökben hosszú), *vésznek* (34. l.), csapodárkodj (92. l.), alhatsz (110. l.), álmodj (113. l.) *nyilat ívezni* (ívet ajzani 116. l.), sejteni valamire (123. l.), *apámnak*, vasderekú *Edmund(nak)*, célzatát (126. l.) stb. — *Szafó* (54. l. p). *Daphne* (u. o. *Danaë* helyen) *Ciceró* (59. l.: hogyan jó a *poéták* közé?) *bírok* hazát (66. lap) s. t. e. f. —

Bulcsú jelen kötetében annyi szép egyes rész van, hogy fájlalnunk kell, miért nem tud azokból összhangzó egészet alkotni. Túlfeszültség — lohadás: e kettő váltakozik folyvást műveiben, mint a gőzkatlannál. Ha nem akarna *igen* költői lenni, bizonytalán költőibb volna. Mert nem hiányzik nála sem a képzelet, sem a hevülés: de ő túlozza mindeniket. A természetből is elég szép arcot minek *festeni*? vajon szebb lesz-e úgy? Mintha csak magáról írná, az „ifjú költőhöz” szóló tanversében e sorokat:

Ah, mint a költőé,
Nincsen oly szenvedély
Csak *keble vihara*
Nem lenne féktelen!?
Így nem csoda: ha babért nem talált.

22. SZEMERE PÁL

Elhagyott ismét egy igen kedves emberünk, a kivel együtt lenni öröm volt. Minden mozdulatának, szelid szemének s egész lelkének ifjúi elevensége, az a gyermeki kedély és érdeklődés minden ügyünk s kivált irodalmunk iránt, alig
 5 engedék elhinnünk, hogy egy hetven éven túl levő agg áll előttünk s ereszkedik le hozzánk azon baráti bizalommal, mintha régis egykorú ismerősei volnánk. Meglepetve tekinténk az életet sugárzó szemekre, midőn előhozta, hogy már az írást s olvasást meg nem bírják. A mint karszékeben ült, alig
 10 tudjuk vala, hogy ez azon *Szemere Pál*, kit Kölcsey még ifjú korában *az én Palim*-nak írt, s kit már kiskorunkban a legöregebb irodalmi férfaink sorában értünk, ha változatos társalgása közben, mellesleg oly oldalról nem emlegeti néha Vörösmartyt, Kisfaludyt, Kazinczyt, mint csak a leg-
 15 közelebbi ismerős s legavatottabb jó barát teheti. Még az öregek azon korukkal való kérkedését sem tapasztaltuk benne, melyet majd minden öregben látunk *Nestor* óta. Pedig maga is el-elmondhatja vala nekünk Homér ezen aggastyánával: „különb embereket értem már a földön nálatok;
 20 mert sohasem láttam oly bajnokokat s tudom nem is fogok látni, a minő Kazinczy, Kis János s az én kedves barátom Kölcsey volt, a kik oly hatalmas férfiak voltak s oly hatalmas férfiak módjára küzdöttek, a kikkel együtt küzdöttem magam is, és a kik hallgattak szavaimra.” Ő több volt *Nestor*-
 25 nál, ki csak a harmadik emberöltőt érte. Szemere már a negyedik-ötödik irodalmi generációban élt. 1802-ben volt ő ifjú költő s 1806-ban, huszonegy éves korában, *Irodalmi zsengék*-et ad ki, midőn a hat éves Vörösmartyt atyja alig kezdé az *abc*-re tanítani s Bajza ölben hordott kised volt;
 30 1811-ben a Kazinczy sonettjeivel, — ezen akkor nálunk egész új lyrai formában — jelennek meg sonettjei. A nála öt évvel ifjabb s később fellépett Kölcseyvel nemsokára a legszívesebb irodalmi és személyes barátságot kötötte. Nagy része volt azon polemiákban, melyek az irodalmi nyelv reformját s az ízlést
 35 diadalra segíték; a magyar journalistika ezen csecsemő

korában fáradozott annak megszilárdításán; eredeti és fordított művek által gyakorlatilag is sikerrel szolgált Kazinczy táborában, melynek sokszor nyerte ki tapsait, s sokszor adott rögtön elfogadott új szavakat. Elhiszi-e az újabb nemzedék, hogy nem ó szavak: a *gyár, irodalom, ipar, regény, jellem, botrány, divat, ábránd*, melyek annyira nélkülözhetlenek, — s melyek lételet Szemeré-nek köszöni a nemzeti nyelv? — A Kazinczy-Kölcsey korszaka után megérte a Kisfaludy-Bajza korát, melyben nem kevésbé tevékeny részt vett, mint az öreg irodalmi párt egyik szószólója a hevesen támadó fiatalság ellen, hogy később ismét kezét fogjon Bajzával az *Athenaeum* korában. Részt vett a Kisfaludy-társaságban mindjárt keletkezte után. Láttá közeledni, első üdvözlé, megérte és túlélte Petőfi korát. Irodalmunkat újjászületésétől kezdve a legnagyobb részvéttel, s míg bírta, munkás részvéttel kísérte, s egész lélekkel osztozott annyi szép diadal örömeiben: Csokonai, Berzsenyi, Kisfaludy Sándor, Kazinczy; majd Vörösmarty, Bajza, s az ifjabb Kisfaludy, végre Petőfi s egy-két kortársa: — mind ez nagy lelki örömmel tölté el őt, ki még csekélyebb diadaloknak is teljes szívéből tudott örülni. Színészetünket úgy szólván a nemlétből látta előteremni s fiatal lelkesedéssel üdvözli Vidához írt versében, hogy később megérje e művészet állandósítását hazánkban. Ó maga is részese volt talán azon, csak a hazafiak tűnődő lelkében élő terveknek, melyek egy magyar Akadémia föllállítása körül oly sokáig meddők maradtak; de megérte, hogy 1828-ban maga legyen a már valósággá lett intézet alaprajzának egyik készítője és 1831-ben rendes tagja; megérte végre azon diadalt, melyet a hazai tudományosság érdeke oly fényesen ült meg közelebből ezen intézet általános támogatásában. Ennyi lelki öröm tette örökre ifjúvá ezen szívben-lélekben buzgó öreg! — Született 1785-ben febr. 19-ikén Pécelen s kimúlt Pécelen 1861-ben március 14-ikén, 78-ik évében járva. Munkálkodása emlékét már régóta az irodalom-történet által látta biztosítva; de hogy szíve buzgalmát se vigye magával a sírba, hanem annak hosszú élete még hosszabbra nyúlják, összes vagyonát, hallomás szerint, a pesti reformált tanintézetnek s irodalmi célokra hagyományozta. Temetésén, mely március 16-ikán történt, a régi barátok közül, kiket majd mind maga kísért egyenkint az örök nyugalomra, alig egy lehet vala jelen; de az érdemdús élet után teljes részvéttel kísérte őt oda lélekben minden valódi hazafi. Áldás emlékezetére!

23. MAGYAR BALLADÁK KÖNYVE

Válogatott gyűjtemény. Két kötetben. (Ez általános cím alatt is: „Irodalmi kincstár”: III és IV-ikkötet.) Pest, 1860, 1861. Kiadja Heckenast Gusztáv.

- E gyűjtemény berendezésében szerkesztője (mint halljuk, Székely József) a legkényelmesebb útát követte, az írók neve kezdő betűi szerint, ábécérendben, állítván össze. Ily módon a felvett írók sora ez: Arany, Bajza, Czuczor, Dalmady,
⁵ Dózsa, Dömény, B. Eötvös, Erdélyi, Garay, Gyulai, Halász, Hóri, Kisfaludy K., Kölcsey, Léway, Lisznyai, Magyar, Nagy Imre, Népballadák, Pap Endre, Petőfi, Sárossy, Szász, Szelestey, Székely, Thali, Tisza D., Tompa, Tóth E., Tóth K., Zalár, Vajda J.; Vida, Vörösmarty. E szerint csak az F, I,
¹⁰ J, O, Q, R, U, X, Y betűk hiányzanak, melyeket, teljesség okáért, szintén ki lehetett volna egészíteni, azt hiszem. A Q-ra jó lett volna, például, Quti, az X-re Xánthus (lehetetlen, hogy ne írt volna balladát) s az Y-ra? no arra is akadt volna tán valaki. Mindazáltal kétely támad az emberben, nem lett
¹⁵ volna-e célirányosb a beosztás, faj, vagy időszakok, — a ballada nálunk fejlődése szerint. Kezdeni például Kölcseyn, Kisfaludyn és a kik ez iskolához tartoznak, azután átmenni a népballadákra, melyekből az új irány kiindult, végre Petőfit s a többieket állítani össze, fejlődési rendben. Hanem e
²⁰ sok *volna* már mind késő: a gyűjteménnyel be kell érünk, a mint van. A *népballadák* elseje: „Magyarország megvételetéről” — nem más, mint a régi históriás ének: „Emlékezünk régiekről.” Szerkesztő e históriás színt, úgy látszik, le akarta róla törteni, hogy inkább hasonlítson balladához,
²⁵ ezáltal kedvesebbé teendő a nagyközönség előtt. Nem volna szavunk az eljárás ellen, ha sikerül. De azt látjuk, hogy az eredeti szöveg le van rontva, összekúsálva, a nélkül, hogy valami elvet szorosan kivive tapasztalnánk. Az első versszak merőben kimaradt, hihetőleg a krónikás modorért, de e modor alább nem volt elkerülhető, péld. a „Herceg akkor”
³⁰ kezdetű versszaknál az első sem krónikásabb. „Az teten ők feltetének” stb. e *régi szavakban* gazdag hely kimaradt, pedig alliteratioja éppen az eredeti balladai ének-töredéket sejteti, — ellenben az *elrekontsék, akkort*, régi szó és forma, továbbá

- ³⁵ „*azt* igen örülé” régi szóvonzás ott szerepel. „Lakóföldre nagy jó volna” a régies *nagy* nem szűrt szemet, de alább: „mert járának *nagy* jó véggel” — pusztulnia kelle. Sok helyen értelemmásító változtatás is van. „Istentől is kísértetetének” — ez nem „kísértetének” mint sz. javítja, hanem „kényszerítettének,” a mi egészen eposzi vonás: „fato profugi,”
⁴⁰ „divinitus.” — „Mind egyesek ű dolgokban,” ez nem: „egyesek,” hanem: „egyetértők” (innen: *egyesség* = egyetértés). Maradhatott volna a régi, mert a nép most is tudja, használja ily értelemben. „Herceg akkor *az* földön” — nem
⁴⁵ átalában: „*a* földön” mint sz. adja, hanem: „*azon a* földön.” A *Deus*-féle szójáték kihagyását helyeseljük; de alább: „harmad követet” — nem „*hárm*at követet” fog lenni, hanem „*harmadik* követet.” „Némettől mert megvívék” nem: „*vev*ék” bár az értelem hasonlít, hanem: *megvívák*, mely
⁵⁰ szó majd al-, majd felhangúan ragoztatott. — Mellőzve a többi, melyekben lényeges hibát nem sejtünk: „Fehér Lászlóra” kifogásunk az: vagy adni csonkítás nélkül, vagy ha ez ily közönségnél nem lehet, kihagyni merőben. Nagyon meg van nyomorítva, s a cél még sincs elérve. Vagy érti az
⁵⁵ olvasó, vagy nem. Ha érti, akkor mindegy; ha nem érti, akkor a meséjét sem fogja. S az a félhomály még veszedelmesebb.

Alkalmilag megemlíti e ballada egyik sorának népies versioját, mely sokkal erőteljesb, mint az Erdélyi gyűjteményében álló. Az utolsó versszakot így ösmerjük a nép ajkáról:

- ⁶⁰ Mosdóvized vérré váljon,
 Kendőruhád lángot hányjon,
 Az kenyered kővé váljon.
⁶⁵ Az ég téged meg se áldjon.

Rím, rhythmus, kifejezés mind erősebb. Végre óhajtánók, ha legalább *gyémánt*-kiadásaink tiszták volnának afféle sajtóhibáktól, minők a 47. lapon (Ágnes asszony egyetlen versszakában) csakúgy dőlnek: *foela, csattdrás, mansze,*
⁷⁰ *sesb.* Valódi sanskrit nyelv! Azt, hogy e ballada egy pár csonkának tetsző sorát kipótolgassa, még Friebeisz István megkísérlette volt, nem csoda hát, ha e gyűjtemény szerkesztője sem akart kevésbbé „vált fülűnek” (mint Kazinczy mondaná) látszani.

24. HŐSÖK ÉS DALOK KÖNYVE

(*Helden- und Liederbuch.*) Frankl Lajos Ágosttól. Bécs és Prága, Kober és Markgraf. 1861.

A legújabb német, különösen osztrák költészet ez évi egyik hozományát van alkalmunk bemutatni tisztelt olvasóinknak. Frankl L. Á. neve, gondolom, kevésbé lesz még ismeretes a magyar közönség előtt. Azok, kik Jolowicznak⁵ 1853-ban, Lipcsében megjelent „Polyglotte der orientalischen Poesie” című érdekes gyűjteményét forgatták, a héber (agadai) költészet mutatóványai közt emlékezni fognak talán egy emelkedett hangú költeményre, mely pár évvel ezelőtt egyik divatlapban magyarul is megjelent: *A főpap*. Jeruzsálem¹⁰ pusztulásakor a romok közt egyedül életben maradt főpap nagy szabású pathoszban tör ki Jehova ellen:

„Te elhagyád ten népedet,
Szent templomod feldúlva, im!
S mely boltjain dereng vala,
A tiszta sugár elhala;
Homályba dőlt a Cherubim.

„Haragod az oltárt megtöré;
Véráldozat minden papod;
Nem méltatál továbbra bennünk’
Hogy templomodra mi ügyeljünk;
Az oltár rom, néped halott.

„Vedd vissza hát a templom kulcsát,
Reszketve nyújtom föl neked! .”

e percben egy *tiündöklő* kéz nyúl le hozzá a kulcsért; másnap reggel a főpapot *villámsujtottan* halva lelik. E költeményt a²⁵ „Hősök és dalok könyvének” szerzője, Frankl írta. Mennyiben eredeti az, mennyiben átdolgozása valamely talmudi mondának, nincs módunkban eldönteni: de már az említett gyűjteményben olvasva is annyira modernnek találtuk az eszmejárást benne, miszerint gyanúba vettük, hogy csak³⁰ „pia fallacia” útján került az *agadai* költemények közé. Lehet azonban, hogy csirája csakugyan valamely talmudi

monda; hanem az alakítás, felfogás, kivitel mai szerzőé, erre sokat mernénk tenni. De a költemény szép, s igen alkalmas, hogy kedvező véleményt támaszson Frankl műzsája iránt.

35 Ezért hivatkoztunk rá először is.

A „Hősök és dalok könyve”, címének megfelelően, két részre szakad: *elbeszélőre és lyraira*. Amaz sokkal nagyobb. A 416 lapra terjedő kötet három negyede leginkább apró elbeszéléseket tartalmaz, csak egy negyede lyra, s ennek
40 kicsiny része szerelmi. Az epikai osztály ismét alosztályokra ágazik; ú. m. 1. Hősök. 2. Hítbajnokok. 3. Művészek. 4. Próféta-
50 k. 5. Tarka képek; s a lyrai: 1. Természetképek. 2. Szerelem. 3. Vegyes költemények. — Valóban kedvesen hatott e sorok írójára egy ily kötet, a mi örökös szerelmi nyögdelés-
45 sink után. Nem, mintha az emberiség leghatalmasb egyszersmind legédesb érzetét a lyrának méltó és mindenkori tárgyául nem vallaná; hanem mert sok a mi sok, — és a mily bűvös hatalommal ragadja meg a lelket egy igazán költői eroticum, épen oly unalmas középszerű turbékolását hallgatni a
50 szerelemnek. Sappho töredék ódája, Burns „Egy hév csókja” minden koron és népen keresztül édes reszketésbe fogja hozni a szíveket: de már Petrarca s nálunk Kisfaludy, fáraszt a thema örök azonságával; hát még Kis Péter vagy Zöld Pál! Ellenben az epikai nem, egy kis lélekkel s előadási ügyesség-
55 séggel, kevésbbé pregnans elmétől is nyújthat élvezetést, főkép a nálunk annyira mellőzött rövid elbeszélésekben, melyekkel a német irodalom bővelkedik, s hol a különféle-
ség, az úgyszólván lapról-lapra változó tárgy érdeke növeli az olvasás ingerét; míg a mi hasonló gyűjtéléses dalkönyveink-
60 ben előre tudjuk, hogy „az a szőke vagy barna kis lány” ha az első lapon lilium volt, a következőn rózsa lesz, aztán csillag, aztán hattyú, később tündér stb. . . a véghetetlen unalomig. Ezért nem ajánlhatjuk eléggé, kivált ifjabb költőinknek, mint a kik semmi genre-be nem rögzöttek még
65 belé, hogy tekintsenek szét „menny és föld határain”, keres-
senek új *tárgyakat* a költészetre, a tárggyal együtt az előadás *formája* is változni fog, különféleséget nyer; míg most az előadásnak egy (utánzott) nemébe rekedvén, tehetségtörek-
70 illetné. Ne akarjanak csillagok lenni *nappal*: a nap ragyogása elnyomja halvány fényöket.

E talán már ismételt, de soha eléggé nem ismételhető vonatkozás után költészeti állapotunkra, térjünk vissza az előttünk fekvő gyűjteményhez. A „Hősök” feliratú szakasz-

⁷⁵ ban első helyen áll egy nagyobb költői elbeszélés (79. lap), címe: *Egy magyar király*". Dacára a rokonszenvnek, melyet szerző a magyar nemzet és története iránt tanusít e művében, nem számíthatjuk azt legsikerültebb darabjai közé. Az „egy magyar király” Salamon: ennek viszontagságos
 ⁸⁰ élete képezi a költemény tárgyát. A választás jó: szerzőnk különösen jó szem-éllel bír, megkapni a történet vagy hagyományban azt, a mi költői alakításra alkalmas. A bukott király története már magától eposzá gömbölyűl, a minthogy valószínűen eposzból származott Túróczyba: de nem is
 ⁸⁵ tett hozzá a magáéból Frankl, a külső felöltöztetésen kívül, semmit, vagy ha igen, nincs köszönet benne. Lehet, hogy a nem magyar olvasó dicsérni fogja compositióját: de mi csak Túróczy néhány fejezetét látjuk — igaz hogy csinos — versekbe öltöztetve, s a tárgy annyira ismeretes előttünk, hogy
 ⁹⁰ nálunk az utolsó ember is megbotránkozik már első lapjain a költeménynek, hol szerző a „korona és kard” episodját, mely Endre és Béla közt esett, Salamon és László által játszattja el. A szakaszok címei: 1. Korona és kard. 2. Ima és árulás, (Túróczy: LII). 3. Az ütközet (Mogyoród, Túróczy,
 ⁹⁵ u. o.). 4. A gyűrű (Salamon szabadon bocsáttatása Sz. István teste fölemelése alkalmával). 5. Az apáca (folytatása az előbbi szakasznak). 6. Anya és fiú. (Salamon kezét emelanyjára, szerzőnkél *tört*). 7. Az ország klenodiumai (melyeket Salamon elhány magáról s eltűnik). 8. Király és koldús
 ¹⁰⁰ (Salamon mint koldús, László ünnepélyén). 9. Az ének vége (Salamon mint remete). Mindebben mi kevés újat lelünk, hanem itt-amott a szembetűnően *idegen* felfogást, s a nyelv meg öltöztetés díszait, a külső leírásokat, képeket stb. Azon módja ez az epikai előadásnak, mely pár tízév előtt
 ¹⁰⁵ nálunk is uralkodó vala: történetek egybefüggő sorát lehetőleg csinos külformába önteni, a belalakítással nem sokat törődven. S ez annál felötlőbb e gyűjtelékben, mert a többi apró elbeszélés nem a részek külső „kifestegetése”, hanem az alapgondolat, vagy a cselekvés főmozzanatának kiemelése
 ¹¹⁰ felé irányúl, s így sokkal helyesb úton jár. Valamely kész történetet fölvenni, descriptiókkal vagy itt-ott a működő személy lelki állapotának *külső*, nem tetteiben nyilatkozó rajzával felékesgetni: ez könnyű, de gyermekes módja is az eposzírásnak, hasonló ahhoz, mint mikor a költészeti
 ¹¹⁵ osztályban feladott tárgyat kell kiszélesíteni, s azé a diadal, ki legcsinosabb külsőbe tudja öltöztetni a más gondolatját, a kész eseményt. Hanem az ily feldolgozás ne tartson aztán

igényt a költészet magasztos nevére: ahhoz egyéb is kell. Szándékosan időzünk e tárgynál egykissé hosszabban: mert
 120 éppen e nyavalya az, melyből sehogy sem tud a mi elbeszélő költészetünk kilábolni. Balladaíróink, tíz közül kilenc esetben, megolvás a históriából egy nevezetes tényt: ez s amaz hős mikép vette be a várat, hogyan vágta le ellenségét, mily vitézül esett el, kevesed magával roppant túlerő által elbo-
 125 rítva, stb: gondolja, ez neki jó *tárgy*. Tíz-húsz évvel ezelőtt igen hatalmas dictiót adott volna hőse szájába, aztán leírta volna a harcot, hogyan esik el, utolsó szava is a hon dicsősége stb. Most némi komázó discursusba elegyíti ellenfelével: „add meg magad Hasszán basa” — „Nem adom biz én Csór vitéz” — s miután egymást jól leszidták, a vége ismét az, hogy megöli ez amaszt. Tehát semmi alapeszme, alaphang, alapérzés, melyből az egész kifejlődjék, semmi összeütközés, bonyolódás, lélektani fejlés, semmi cselekvény, mely belül, az érzésben, elhatározásban, jellemben menne véghez, semmi
 135 fordulat; szóval mi sem mutatja, hogy az író megragadta volna tárgyának költői oldalát, vagy életet lehellt volna a holt eseménybe, mely a nélkül csak oly puszta *anyag*, mint a márvány, melyből a szobrász képezi alakját. Így aztán ott lehet a párbeszéd, a refrain, a középrím s mindazon külsőség, melyeket eltanulni könnyű: a lényeg mit sem változott, csak az irány.

Frankl apró elbeszélései nem balladák, de azért többnyire megvan bennök egy költői alapgondolat, s bírván saját hangulattal, képesek az olvasóban hasonlót támasztani.
 145 Ő a mondában vagy történetben megkapja azon „valamit”, a mely lelke annak mintegy, s legigénytelenebb darabja is bír legalább egy költői anecdoton érdekével. Hanem rendesen több ennél. Így „Ottó császár temetése” (Kaiser Otto's Leichenzug), mely mingyárt „Salamon” után következik, sajátos erővel ragadja meg képzeletünket. Az olasz földön titkos méreg által elhunyt császár koporsóját négy hű szolgája vállra veszi, s kevésszámú, csak 300 főből álló kísérete azon merényre vetemedik, hogy fejedelmök holt testét,
 155 ellenséges tartományokon keresztül, német földre szállítsa eltemetni. A gyászmenet indul, városokon, mezőkön áthalad, a harangok zúgnak a merre vonúl, néha ellencsapat támadását kell visszavernie, s megfogyva, de buzgalmában nem csüggedve érkezik a német hazába. — Az „Egy éj” hibásabb compositio. Rablók támadnak meg éjjel egy várat. Miután
 160 mindent megöltek, kiraboltak, felgyújtottak, észreveszik,

hogy a vezér nincs sehol. Ez nem tud menekülni a lángoló épületből, kétségbeesetten futkos a fenyegető, csodásan üldöző lángok között. Végre egy szobába nyit, hol a megölt várúr két csecsemője, fiú és lány, alszik. Ezeket, mentő
 165 angyalúl, ölébe ragadja, istenhez fohászkodván, hogy életökért tartsa meg az övét, s egy elszánt ugrással a mélybe zuhan, társai közé, sértetlenül maga is és a gyermekek. Ez esemény forduló pont életében. Istenhez tér: neveli a csecsemőket. A fiú, midőn felserdül, s a volt rabló elbeszéli
 170 neki atyja mikénti halálát, bajvivásra kényszeríti nevelőjét, ez elesik, megismeri, hogy méltán; s halála percét a lány gyöngédsége s a fiú megbánása engeszteli. — Mindez egy kissé *túl van csinálva*. A szabadulási mozzanat jó, de elég is lett volna annyi. Isten irtalma nem játszik az emberrel, „ő nem
 175 akarja, hogy a bűnös elvesszen, hanem, hogy megtérjen és éljen”. Ezt az Irás mondja, de az aesthetika is hasonlót követel. Ha egyszer a bűnös (= tragikái egyén) lelkében megtörtött, azontúl élete vagy halála közönyös dolog. S a rabló megtörése már az éji jelenettel, nem a *külső* boszúval történt, mely e szerint nem is hat ránk semmit. — „Dávid király halotti menete” nem ér föl a másik temetéssel, melyről főnebb volt szó. Hogy egy sas a Libanonról kiterjeszti szárnyait a kisézők felett, ennek nincs az a megragadó hatása, mert tisztán jelkép, mint az Ottó császár bujdosó holttestének. — „Oroszlánszívű Richárd és Szaladin” ugyeszen használja fel a keleties allegorikai beszédmódot. Richárd és Szaladin szemközt állnak a csatatéren, s az első szeretne fegyvernyugvást kötni, mert hada éhet, szomjat szenved. Ellen-
 180 sége nagylelkűségéhez folyamodik hát, de úgy, hogy magát se alázza meg. „Kétszáz solymot küldenék — izeni — de a hőség miatt megbetegültek, küldj kétszáz galambot, a mitől megerősödjének.” Szaladon elérti a képbeszédet: békét ajánl és eleséget küld. — Az egész egy adoma, de mennyivel kedvesb olvasmány mint X úr szívgyötrelme vagy boldogsága hol édes, hol savanyú lében eresztve föl!
 185

A „Hősök” osztályát még „Sándor-regék” cím alatt négy, s „Napoleon-alakok” közös felirattal három költemény szaporítja. A Sándor-félékből egy szintén megjelent volt *agadai* mutatóványul a főnemlített gyűjteményben; címe:
 190 „A kaponya” (Der Tottenkopf). Ez már inkább elárulja ódon eredetét, mint az idézett „Főpap”, s úgy látszik, lényegében talmudi, szerzője csupán a kidolgozás. Sándor, a nagy király, kiról Frankl egy másik költeményében írja, hogy

„neve szent a zsidók előtt, mert tisztelettel lépett vala temp-
 205 lomukba, s üdvözlé papjaikat”, ki „pergamentjeikből a monda
 aranyfényében ragyog és róla beszél a kegyes Talmud” —
 a világbíró fejedelem, miután a földön hódítani valót nem talál,
 kedvet kap leszállni a holtak országába. De csakhamar
 nem jól érzi magát a rideg tartományban, visszakívánczik,
 210 s az alvilág kapusa egy halálfejet nyom kezébe, jelül, hogy
 odalenn járt. A kaponya elébb könnyű, de mind súlyosabb
 lesz, majd a földre rántja vivőjét. Csodálkozva megméreti:
 elébb vassal, aztán arannyal, utóbb koronáját veti a serpe-
 nyőbe, de a kaponya nem is billen. Végre egyik bölcse taná-
 215 csára: „annyi földet teszen a mérlegbe, mennyi az ember-
 ből lesz a sírban” s a fő, mint pehely röpül a magasba. —
 Könnyen gondolható tanúltság zárja be az egészet; és a didac-
 ticus irány nagyon valószínűvé teszi, hogy a talmudi eredet
 nem pusztán ráfogás. Kevesebb költészet van a „Sírok reme-
 220 téje” című mondában. Sándor, diadalmi közt, bizonyos
 országba ér, hol egykor hatalmas királyok uralkodtak vala,
 de már elhaltak. „Alakjuk alig kivehető már az emlékeken
 — nevök alig olvasható kiásott, elkopott arany pénzeiken.”
 A nagy király kérdezi: él-e még e királyház valami sarja.
 225 Él, mondják, egy remete a sírok közt. Sándor meglátogatja
 egész kíséretével, s kérdésére, miért lakik temetőben, felel a
 királyutód, épen egy pár kaponyát forgatva kezén: „A külön-
 séget akarom puhatolni: királyé vagy szolgálé volt-e vala-
 melyik e csontok közül.” — A „Királyfi tanítója” és „Hal-
 230 hatlanság itala” egészen mai szabásúak, s kivált az utóbbi,
 mely rövidebb költői beszéllyé nyúlik, nem üres a költészet-
 től. — A „Napoleon-alakok” közül a két utolsó: „Belerophon”
 és „II. Napoleon” — nem annyira elbeszélő, mint alkalmi
 költemény. Amaz a nagy császár hamvainak átköltöztetését
 235 rajzolja a címben nevezett hajón, melynek „lelke reszket,
 a delectú”; ez a reichstadti herceg maneseinek van szentelve.
 Mindkettő a napoleoni eszmék diadalát hirdeti a régi politika-
 s népvaksággal szemközt, emelkedett hangon, mindazáltal
 kissé puffaszkodó előadással. Egyszerűbb, s epigrammai
 240 rövidege mellett a gondolat erőlye által megkapóbb: „A
 császár képe.” Egy festő felszólítja Napoleont, engedné levenni
 magát. Jó, de mi állásban? kérdi a császár; mert nemcsak
 az arcvonások, az állás a kifejező. A festő, harctéren, kard-
 jára támaszkodva, gondolja. „Nem, mester! — felel az új-
 245 világ hőroza — nem kard víja ki a *népek harcát*: fess engem
 márvány-nyugodtan egy bős paripán!”

A „*Hitbajnokok*” osztálya igen különböző hangú s becsú költeményeket tartalmaz. Mint elbeszélés, formában, hangban legteljesebb a már említett „Főpap”, mely itt a
250 Jolowitz-féle kiadástól némileg eltér, s „Az utolsó főpap” címet visel. „Jochananben Sakai” egy héber hitbajnok neve, ki a szent város pusztulásakor az ostromló római táborba menekülván, azt kéri kegyelműl a vezértől, engedtessek meg neki az ifjúság tanítása. A római vezér teljesíti kívánságát,
255 nem is gyanítva hogy ezáltal a zsidó nép örök felvilágosodása van megadva, s hogy „az érc Róma el fog veszni, sok népet elfű a vihar, de Juda szelleme feltámad, miként sas a romok fölött”. Szerző t. i. mint azt az eddigiekből is gyaníthattuk, héber. Meggyőződéséből nem csinál titkot, lelkesül hitéért,
260 melyet úgy fog fel, s csak annyiban méltányol, mint a tiszta szellemi világosság vallását, hitsorsosít és tanítóit pedig, mint „Jehova szent *nomádjait*, kik eszmenyájakat legeltetnek szélyel a földön”; de másrészt nem késik ostorát emelni önfeleire, látván, hogy szellemi hivatásuk betöltése helyett
265 az „arany borjú” imádásába vannak merülve. Ez átható, mély meggyőződés, mint minden a mi lélekből jön, tiszteletre gerjeszt, s ama valóságot adja költészetének, mely el nem hibázhatja útját az olvasó rokonszenvéhez. Légy meghatva erős hittől akármiben, s tudd azt költőileg kifejezni:
270 veled érzünk mi is bizonynyal, noha véleményben külön járunk. Így a „Ben Sakai” költeményt olvasván, a felekezetesség szava sem képes elnyomni költőnk diadalát, midőn felkiált, hogy a máglyán „ugyanazon zsoldárok zengése mellett hamvaszták el az ő hitfeleit, melyek először az ő királyköltőjük
275 ajkán hangzottak vala”. — „Chanina ben Teradjon” is egy ily vértanú, kinek állhatatosságán annyira megindul *pogány* őre, hogy rajongó lelkesedéssel osztozik máglyája dicsőségében. E költemény hangja is magasztos. A törvény kőtábláiról így emlékezik: „*Alkotmánya* az égne, melyet a királyok
280 királya örök márványlapokba véselt világos gyémánt ujjai-val.” S a bölcs rabbi, midőn tanítványit oktatja, egész keletien: „*merít a szó arany vedreivel az örök fénygondolatok tengeréből*” t. i. a sz. Írásból. — Egy harmadik „Az újon-megtalált” melyben egy áttérni kényszerült zsidó lélekgyötrelmei és tűzhalála rajzoltatnak, csekélyebb értékű,
285 s a mellett némileg szerző egy külön beszélyében: „A primator” — ismételve is lőn az alapeszme, némi változtatással. De sajátyszerű benyomást tesz ránk a rövid költemény, melynek címe: „Sír az isten.” Egy rabbi van ebben feltűn-

290 tetve, ki soha sem meri élvezni az élet vidámságát, mert a
 Kabbalah írásai azt mondják, hogy Jehova szíve minden nap
 egy másodpercig siratja választott és büntetett népét; a rabbi
 tehát attól fél, hogy azon percben találna örülni, mikor
 295 *isten str.* Ujabb bizonyossága ez szerző tehetségének, hogyan
 tudja megragadni a költői mozzanatot, még a Kabbalah avúlt
 pergamentjein is. Ezt szeretném, ha mi eltanulnók tőle, midőn
 régi krónikáinkat forgatjuk. Sokszor egy mellékesen odave-
 tett szó, egy homályos záradék, oly magot képez, mely a költő
 lelkében megfogánva a legszebb virággá fejlődhetik.

300 De nemcsak a héber hitvallók és vértanúk eszmeharca
 ragadja költőnket tiszteletre: ő mindenütt lelkesedik, hol a
 szellem szabadsága megveti az anyagi kényszer korlátait.
 „Jeromos Kosztniczban” a börtön és máglya rettentései
 közt már-már megtántorodik, midőn Huss arnyéka megje-
 305 lenvén erőt ad neki, hogy vidáman léphessen a lángok közé.
 „Hutten végrendelete” egyszerűségében oly megható, hogy
 kedvünk volna lefordítani. A világosság bátor bajnoka, az
 „epistolae obscurorum virorum” lángszellemű írója, halá-
 los ágyán fekszik. A halál eltanulta tőle jelmondatát: „Jacta
 310 alea!” és most a fény és szabadság viadora élettelen hever.
 A sötétség emberei könnyebben és vidáman lélekzenek a hírre,
 hogy Hutten kiadta lelkét. Mint ujjong a csoport, mely más-
 szor bagolyként riad vala szélyvel, ha ő fényes szövétnekét
 azok sötét éjébe sütötte. De ő e hitben halt meg: „nem örö-
 315 kös az éj, s a szabadság harca, bár sokszor megvesztve, utol-
 jára győz”. Most egy ember lép a szűk szobába. Nem úgy,
 lassabban járj Zwingli! épen most szunnyada el. Jöttél a
 szeretet hű szavával köszönteni barátodat: de ő, — nyugta-
 lan, tudod! mint mindig, — sietve elköltözött. És Zwingli
 320 áll megrendülten és könnye görög, mintha szívéből egy
 darab szakadna ki. Aztán lehajlik a halotthoz és örök frigy
 jeléül keresztet csókol annak homlokára, szeméire, szájára.
 Majd fölemelkedve széttekint: mily szegényes minden a szo-
 bába! Egy kard, a biblia, egy rövidre használt író toll —
 325 mind ez, a mit barátja keresett életében: „puha nyuga-
 lomra oly kevés, harcra és győzelemre oly sok!” — A nap
 rikító fénye süt a szegényes hajlék e holmijára, — és a baj-
 nok arcán a halál fennsége nyugszik. Zwingli pedig komoly-
 határozottan veszi a tollat, könyvet, kardot: „én vagyok
 330 örökösöd, Uli! (Ulrik), ha isten akarja, méltó is hozzád”.
 — Fesse ezt valaki, s ime a megható kép! — „Egy lángün-
 nep”, mely a hindu nőégetést ábrázolja, részünkről annyiban

kifogás alá esik, hogy a babona rajongóit nem kellett volna az eszme és meggyőződés bajnokai közé keverni. A galamb, 335 mely az önkéntes áldozatok fejről a lángok közül égbe szárnyalván, a halhatlan lelket jelképezi, megadja ugyan e költeménynek is az eszmei szökellést: de mégis levon a „szabadság és világosság hőseinek” rajzából, ha velök egy sorban az emberi nem sötét tévedése, mint hasonlóan meggyőződés 340 harca, emeltetik ki. — A „Jézsuita és cimbalom” — hogy a zeneüldöző bigot végre is halála óráján a zene hangjaiban talál enyhülést — nem méltó e hitbajnokok közé; a „Mai legenda” is alább, a tarka képek közé illett volna. Ez utóbbinak tartalma ennyi. Egy ifjú predikátor, éjjel, ágyban, készül 345 a holnapi egyházi-beszédre. Álom veszi körül, s egy halvány árnyat lát bejönni, mely kirántja kezéből szépen megírott prédikációját, s elégeti a gyertyán. Reggel, ébredve, örül, hogy csak álom volt: keresi az iratot: hát a szép beszédnek csupán hamvát leli, arcán, vánkosán elhintve, (t. i. álma a 350 valót szőtte be; írása csakugyan meggyúlt s elégett a gyertyán); de a *textus*, isten ígéje, épen maradt a lángoktól. Alapeszméjét könnyű kitalálni: a szentírás örök; emberi magyarázata veszendő. S ezzel a „Hitbajnokok” osztálya be van rekesztve.

355 Nem fogjuk a hátralevő darabokat hasonló részletes-séggel ismertetni. A „művészek” osztálya leginkább egyes adomákon alapúl. „Tizián és V. Károly” a nagyon ismeretes ecset-fölvételt adja; a „Haydn-fiúk”-ban, ezek szülőhelyére, Rohrauba, vezet a költő bennünket. „Mozart fülmiléje” a nagy 360 mester halálakor még egyet énekel, mit a látogatók Mozart lelkének gondolnak, aztán megreped a szíve. „Goethe és Beethoven” egy adomát ír le e két nagy művészlől, melyben a compositor szerénysége mellett „ő excellenciája” húzza a rövidebbet, ki egy séta alkalmával zúgolódván a szüntelen 365 köszöngető sokaságra, válaszul nyeri Beethoventől: „ej, Exzellenz! ne szidja szegény embereket, hátha *nekem* köszönnek!” Beethovenról még más két adomát is veszünk: hogyan térnek ki előle a paraszt fuvarosok, midőn elmerülve ábrándozik az út közepén; és hogyan ingerli a bikát, hogy bassus 370 hangjában gyönyörködjék, s midőn életveszélyből ragadják ki barátai, hogyan dícséri annak legalsó *F*-jét, nem gondolván szarvaira. De valamennyi közt legsikerültebb „Schiller, mint hadisebész”. Schiller a parancsnok elé van rendelve „rapportra”, — s ez a goromba úr szidja, mikép csak subordi- 375 natust szidni lehet: hogy tönkre teszi a kórházat, nem érti

mesterségét, rabló-komédiákat firkál s több efféle. A szegény sebesz szóhoz sem juthat, csupán ezt remegi folyvást: „Herr Kommandant” — de mindannyiszor félbeszakíttatik. Végre a „Herr Kommandant” kiadja az útát a hadseregtől. „És
380 Schiller a poéták közé állt” — végzi be szerzőnk nyomaték-
kal. Igen jó forma. A „Herr von Schiller” kevesebbet ér,
— de megint szép, s már nem pusztán anecdoton, hanem balladai lendülettel bíró a „Rouget de Lisle”. Ez neve a *marseillaise* költőjének. A júliusi forradalomkor egy kis
385 padlásszobában lakik a 89-diki agg. Egyszer hall lármát, fegy-
vercsörgést alant az utcán s az „Allons enfants de la patrie!”
harsogó hangjait. Lelkében fölmerülnek (s ez a gyönyörű lélektani vonás) — nem a régi dicsőség, lelkesedés, az első
forradalom fényoldalai, hanem, mint félénk, kiábrándult
390 öreghez illik, a nyaktiló véres jelenetei, s mind azon szörnyű-
ségek, melyek az ő dala hangjainál elkövetve lőnek. — De
költőnk vigasztalja: „Rouget de Lisle! fejez hajad kárhoz-
tatja ifjúságod tüzet; a szabadság férfiainak dalod szent
volt s lesz örökké. Rouget de Lisle! jut eszedbe az éj, midőn
395 lángolva bortól szerelemtől *szavaid* (értsd: a versszöveg)
csatájához a rohamzenét költötted? S midőn aztán kedve-
sed eldalolta reggel barátid körében: hangjánál egy *fényes szellem*
(t. i. a szabadság) jelent meg közöttük. Elsápadtak,
könyjük csordult, némán ölelék meg egymást — aztán az
400 utcán zendült az meg, mindig erősebben. Ki a kapun, át
hegyen-völgyön, kunyhóban és palotákban; mint csata-
ének, győzelmi vagy halál-ünnepen. S mint dicsőség hym-
nusa s gyalázat éneke a guillotine villámlása mellett, zúg
és növekszik vala folyvást, mint egy *éneklő lavina*. És fel-
405 hangzik az mindenütt, hol nehéz lánc csörög, az egész föl-
dön: sereg nem vítt soha diadalmasabb harcokat, hogy győ-
zelemre jusson a szabadság. »Allons enfants«, hangzik ismét
fel a júliusi naphoz. Rouget de Lisle! a mi téged elborzaszt,
az az ifjú szabadság győzelem-kéje.”

410 Azon szakasz, mely „Próféták” felírással van jelölve,
mint várni lehet, legnagyobb részt a héber előkorban ját-
szik. *Rachelre*, a zsidók özanyjára, ki talmudi hit szerint
mindig feltámad, ha fiainak vigasztalásra, segélyre, mennyei
világosságra van szüksége, e madonnaszerű jelképére a közös
415 anyai szeretetnek, vonatkozó darab van öt: „Rachel teme-
tése”, „József”, „Saul”, „Bujdosás a számkivetésbe”, „Óhaj-
tás Rachel után.” A négy első epikai, az utolsó egészen sub-
jectiv panaszt, vágyat fejez ki, s gyönyörű elégia. „Kanaán,

atyáink földé — folytatja — hol patakban foly a méz, hol
 420 szünetlen kék menny ömlik a cédrus-tetők körül; hárfák és
 zoltárok honja, istenigért csodaföld, pálmáid árnyából
 néped számkivetve, élvezve bolyg! A föld égő pusztaságán,
 túl hegyen és völgyön és minden tenger partvidékén, szét-
 fuvallva hímlik el.” Egy Benóni (fájdalom fia) itt e földön,
 425 Messiásban hisz s bolyong, és reméli, hogy megváltva ősho-
 nába eljut még... Ah, de hosszú szolgaságban, már-már
 önfeledve teng, s a kicsúfolt átkos népen ül sötétlő hatalom.
 Fél-gonoszan, fél-örülten egy bálvány felé hajolt, és mint
 hajdan, eszeveszve lejt *arany borjú* körül. Páskha-éjen a
 430 pohárt még piros borral tölti, és várja, egy láthatlan *ívó*
 (Illyés próféta) szabadítani eljövend. Páskha-éjen félig értett
 dallamát is zengi még: „ki vezérli, uram, vissza néped Kanaan
 felé? Ah, de nyisd meg minden ország kapuját és — ő marad!
 minden tenger kikötőjét — s hívó szódra nem figyel! Régi
 435 rabkint börtönéből szabadulni vágya nincs, bántja a sugár
 és féli a szabadság nappalát” stb. — Azután Rachelhez for-
 dúl, mennyi bensőséggel, azt csak az eredeti szöveg olvasá-
 sakor érezzük s nem tehetjük, hogy föl ne gerjedjen rokon-
 szenvünk a fájdalom ez őszinte hangja iránt:

440 Geist der Mutter, Geist des Trostes,
 Sehnsucht füllt das Herz nach dir!
 Ach, verlasse dein bemoostes
 Grab, sie harren lange hier!
 — — — — —

445 Lehre Heimweh deinem Volke;
 In ein Kanaan will sein Herz?
 Führe denn als Feuerwolke
 Seine Sehnsucht *himmelwärts*

Mózeset érdeklő költemény van e szakaszban négy, egyik
 sem valami kitűnő; és három arab monda.

450 A „Tarka Képek” csoportjából egy balladai alakítású
 mondát kell kiemelnünk, címe: „Troján király”. Ama dae-
 moni balladák közül való, hol csodás sejtelmek, titkos hatal-
 mak működése, vagy a népmonda ábrándjai vannak a kép-
 zelemre erősen ható cselekvénnyé domborítva. „Troján
 455 király uralg éjjel magános várakában; csak éjjel száll csatára
 is, fekete ménen robogva. Sötét palástban éjjel ül csupán
 törvény-tanácsot. Napfény nem látta őt soha, s ő szüntelen
 csak éjet. — Fenn a csillag rég tündököl, szélről zúg a haraszt;
 sötét ménjén fut a király: „Hallo! virrad napom!” Király

460 elől, apród után, kíséri tűzlidérc, üvöltve a csikasz vad is
 rájok szemet mereszt. Tüskén-bokron, völgyön-hegyen szá-
 guld az éji pár, mikéntha légben őszi szél zuhogva kotraná.
 Felhőserényt a barna mén hogy úsztat a szelen! s hő vágyban
 465 lángol két szeme szikrázó csillaga. Most egy sötétlő szikla-
 vár előtt mond a király: „Ho! tartsd meg, apród a lovam; mi-
 előtt virrad, megyünk.” Hús szirtteremben a király szép hölgy
 ölen pihen; apródja másodszor kopog: méned tombol, prü-
 szög!” „Hadd tomboljon, hadd prüszögjön! elérünk hajnalig!”
 De nemsokára visszatér az apród és kopog: „Fel, fel királyom,
 470 kél a reg!” „Ha! ébred gyilkosom? Úgy, szép arám, isten
 veled, míg újra éj leszen.” Fel, lóra, fel; száguldanak, most
 itt és már amott — mén viszi a királyt, avagy mindkettőt
 a vihar? Hogy nyúlik el a barna mén, felhőserénye úsz. „No
 még, lovam, most rajta még — a míg jó helyt leszünk.”
 475 Szürkül — beburkolódzva hajt hegy-völgyön a király. „Oh,
 egy szép asszony tönkre tesz! jaj, ott kél a sugár.” Démoni-
 lag szökell a mén, vadúl zúg, mint a szél. „Utánam fény-
 láncsát dobál a nap; jaj! elhalok.” Zúgó lováról, mely neki
 bokrodzott s nyugta nincs, a földre dobja most magát:
 480 „szolgám, takarj be jól!” Az megteszi s bérc-odvba tűn,
 világos lesz az ég; hús légben reszket a bogáncs, s úgy izzad
 a király. A mén prüszög, tajtékot hány, s fogával a köpenyt
 lovagjáról lerántja s fölnyerítve száll tova; száll bérceken
 a szirt-üreg s habzón alárohan, lengő sörénye reggeli felhőkint
 485 szétfoszol. És haldokolva a király fetreng s a fény előtt vilá-
 gos harmattá foly el, besírván a mezőt. — Az olvasó észre
 fogta venni az allegorikai alapeszmét e költeményben, de az
 ily allegoria nem tartozik ama *rosszhírűek* közé, mert úgy
 van adva, hogy inkább a képzelemre hasson, mint az értelemre
 490 s a forma szerencsésen van választva hozzá: mint ballada
 úgyis megállhat, ha semmi célzást nem keresünk benne. —
 A „Tűz van! tűz van!” komikai legenda, mely szintén érdemi,
 hogy tartalmát érintsük néhány szóval. Egy bölcs és eré-
 nyes rabbihoz szép nő száll éjszakára. Megvendégli, nyugá-
 495 lomra bocsátja, háza lapos tetején; maga is lefekszik földszint.
 A kísértő azonban nem hagyja alunni, éjjélkor a szent férfiú
 fölkel, létrát támaszt a födélhez s megindul fölfelé. Szíve
 dobog, nemesebb része küzd benne az indulattal, s megijed-
 vén magától, hogy a kísértéstől szabadúljon, fellármázza
 500 cselédségét: „tűz van! tűz van!” Hol? — kérdik. „Itt *ben-
 nem!* — jobb egy percig a ti gúnyotoktól lenni sújtva, mint
 istentől egy örökléten átal.” — A „Gyermektelen” ugyanaz

a népmonda, melyet „Anna” cím alatt Lenau is feldolgozott és jobban, mint szerzőnk. Tartalma ismeretes: egy ara, testi
 505 hiúságból feláldozza — búzaszemek jelképében babonásan leőrölteti — leendő magzatait, s ezért keményen lakol. Lenau inkább balladai formában adja, szerzőnkénél jobban elterped az olasz terzinákban. — Kiemelendő még e csoportból: „Zsidók és cigányok” — melyben e két keleti faj érdekes
 510 párhuzamba tétetik, és: „Milits, a zászlótartó” — mely egy szerb eposz minden kellékével bír; nem tudjuk, eredeti-e; ha utánzás, nagyon ügyes. S ezzel bezárhatjuk a „Tarka képeket”, — lyrai költeményeit pedig szerzőnknek, melyek formában csinosak, olykor velősek is, de mégsem képezik
 515 erősb oldalát, a legutolsó verssel, noha csak elnagyolt fordításban:

A GÉNIUSZ BILINCSBEN.

4 Bármennyi bölcs szállt már le a verembe,
 S örök dalt zenge költő édes ajka,
 520 Bármennyi hőst dicsőlt a borostyán,
 Bármennyi szó, dal, tett hangzott e földön:

Egy bölcs sem adta legbensőbb világát,
 Egy költő sem zengé legszebb dalát el,
 525 Legjobb tettét egy hős sem vitte véghez,
 Mire képes lett volna egy sem tehetne.

Még mind szomorgya jártak itt e földön,
 Csupán törődött viszfénye valójok
 Szent tűzhelyének az, mit adni bírtak,
 Futó villám, legbensőbb életökből.

530 Ezért, kik szó, dal, tett által dicsőek,
 Nem óhatják, hogy egy sötét borongás
 Ne lengjen ajkukon, szemök tűzében
 Mint kósza füst az oltár tiszta lángján.

S ha, mit szépen, bátran véghez vivének,
 535 Dicséri más, — mosolygnak fájdalommal,
 S mit mester képze, vitt, gondolt előttünk,
 Csak mély alázastra serkenti őket. —

Mindezek után nem a mi dolgunk, hogy kiszabjuk
 Frankl helyét a német Parnassuson. Munkája nekünk élvezet
 540 zetet nyújtja, s ennyiben megérdemlé, hogy ismertessük.

25. SZÁSZ GERŐ KÖLTEMÉNYEI

Pest. Nyomatott Herz Jánosnál. 1861.

A vén cigány, ha egy eljátszott darab felől ítéletét
kérdik, egyszerű fejbillentéssel veti oda, hogy az jól, vagy
nem jól volt *csinálva*: s ha még tovább faggatják, a helyett,
hogy hosszú értekezésbe bocsátkoznék a felfogás vagy kivi-
⁵ tel hiányairól, kapja a nyirettyút, s néhány rántással újra
játszván a neki nem tetsző részt, egykedvűen nyújtja vissza
hangszerét a kérdezőnek: *így!* A csupán gyakorlott festő,
ifjabb pályatársa képtámlája előtt, odamutat egy-egy hibás
részletre, melyet okol, hogy a mű nem tőn rá kedvező hatást,
¹⁰ noha érzi, hogy e részlet megjavítása után is maradna még
valami fogyatkozás de, mit kimagyarázni nehéz, könnyebb
volna újból teremteni. A mit a zenész csak mutat, festőknek
mint kimagyarázhatatlant érez lelkében visszamaradni,
azt elmélkedve, szavakban fölfejteti tiszte a műbírónak.
¹⁵ Ő nem csinálja újra, képes sem volna legtöbb esetben, mint
a zenész; ő nem keresi részletben, mint festők, a mi az egészte
tartozik; innen van, hogy bár ítélete alaposabb, mint ama
gyakorlóké, ezek példája vagy észrevétele olykor tanulsá-
gosabb. Mert a példa követése, mely félig ösztönszerű cse-
²⁰ lekedet könnyebb, mint értelem útján venni irányt az érzés,
képzelem műveihez; s mert a legalább részletben újjal muta-
tott hiba mindenestre oly gyakorlati útba-igazítás, melyet
az is megért, kinek az egészről, az általánosról még csak ködös
sejtelmek vannak. Ép ebben állt előnye a módnak, mely firől-
²⁵ fira, kézről-kézre mesterség gyanánt adta a művészeteket,
a mai kritika irányadásai, tanításai fölött. A rhapsód, vagy
hegedős, a régi szobrász vagy fazekas (*νεομαυρί*), a közép-
kori festő, építőmester átadta fiának, tanítványának a mes-
terség minden gyakorlati fogásait, beleszoktatta művésze-
³⁰ tének *eltanulható* részébe, s a tanítvány, ha benne lélek
volt, a jeles példák után s önmagából hozzá teremté a többi.
Való, hogy így is ezer középszerű tehetségre esett egy lángész,
de a középszerűk is legalább a technikai hibátlanság színvo-
nalán álltak, s míg egyrészt a geniusz útját egyengeték,

- ³⁵ s a vestatüzet, melynél felgyulhasson a lángelme, kialunni nem hagyák, másrészt tömegesen virágoztatják vala a művészetet. Eszközöl-e mai napság csak ennyit is a széptani elmélet és kritika, mely a dolgok *veleje* s nem héja körül forog? Lelket ő sem adhat, s minél magasabbra tűzi szempontjait, s óvakodik általánosból a részletekbe ereszkedni, hatása annál kétesb a gyakorló művészetre. Igen, ha mindig tudománnyá képzett izléssel volna ügye; de hányszor tetszenek önkényes ráfogásnak a megbírált szemében oly gáncsai, melyek nem forognak az épen kézzel foghatók körül.
- ⁴⁰ Ezért sokszor kedvünk volna, ha nem is újrahegedüln, a vén cigánnyal, legalább a festővel kimutogatni egyenkinti részletesen, hogy ez vagy amaz költeményfüzetnek ez s ez darabjában itt meg itt a hiba, így meg úgy kellett volna *csinálni*. A szerző, vagy ha ez fület dugna ily preceptorkodás
- ⁵⁰ ellen, a bíráló ifjú olvasója mindenesetre nyerne annyit, hogy figyelmessé tétetnék, mennyi bibéje van a költő *messterségnek*, azon categoricus szabályokon *kívül* is még, melyeket a költészettani könyvekből, vagy osztályban, meg lehet tanulni. De egy az, hogy ily módon ösztövére füzetke is ívek
- ⁵⁵ dagasztaná bírálóunkat, más megint s a fő, hogy a kritika, hiába, ma már ép úgy nem térhet vissza a rhapsod vagy bárd szoktató, begyakorló rendszeréhez, a mint írott és Gutenberg festékétől párolgó költészetünk nem a hagyományos énekszerző többé. Részletes hibák kimutatása nem célja,
- ⁶⁰ csupán eszköze, vagy arra, hogy ezekből általános nézetre emelkedjék, vagy arra, hogy általános ítéletét ezekkel, mint példákkal igazolja. Csak annyit veszen hát belőlök, a mennyi céljára szükséges, a többit hagyja; sőt olykor kimondja ítéletét, s rámutat csak a darabokra, melyek által az igazolva
- ⁶⁵ leend a *hozzáértő* előtt, nem törődve, vajon a szerző megtalálja-e bennök, a min a bíráló gáncsa épült. Innen egyrészről magában a kritikában tér nyílik önkényes állításoknak, másrészről az elfogúlt szerző a leghelyesebb bíráló által is bántva érzi magát, sehogysem tudván a kimondott ítéletet
- ⁷⁰ alkalmazni művére. X úr költeményeiben hiányzik az *egység*: ő nem találja úgy, hacsak ki nem mutattad, hol és mi által van megtörve. Y. úr nem tud *egészet* alkotni: ő nézi, nem leli *hiját* a költeménynek; *üres*-nek mondod: pedig ő az ég minden csillagát, a mező minden virágát belerakta; érzelmhiányt, dictióban fagyot vetsz szemére: holott ő *expresse* emlékszik, hogy sírt, igen, könnye potyogott épen e darabra, még most is látszanak foltjai a kéziratón. Mít tenni hát?

felhagyni minden bírálattal? Ez talán mégsem volna jó. De kíváncsok, hogy az *ítész* (megenged t. munkatársunk, 80 Brassai, *rostás*nak a kritikust csak nem nevezhetjük), a mennyiben tere engedi, ne irtózzék nagyon a részletezéstől: ha fő eszméi, elvonásai dugúlt fülekbe ütköznek is, a gyakorlati, részbeli tanulság itt-ott megragad és ez mindig valami, kivált nálunk.

85 Szász G. költeményei alkamával, de nem *őrá*, mondók el ezeket. Durva sértést követnének el rajta, föltéven, hogy ő kevésbé képes fölemelkedni általános eszmékhez, vagy hogy kézzelfoghatóbb magyarázást kíván, mint bárki a jelen irodalom méltóbb növendékei közül. Állása, tudományos 90 készsége, már-már jóhangzású irodalmi neve egyaránt tiltja, hogy épen ránézve tegyünk ilyet föl. De, olvasván műveit, nem egyszer a vén cigány helyzetében éreztük magunkat. Nem egyszer ösztönze a vágy, kimutogatni: ez itt hibás, meg ez, meg ez; így s így kellett volna. Tanárkodás lelke 95 szállott meg; s mielőtt abstractióba emelkednénk, szerettük volna elcsevegni az olvasás közben támadt apró észrevételeket. Ily kritika, egész kötet versnél, már terjedelme miatt is, sem célszerű, sem kivihető; de nem állhatjuk, hogy legalább egy költeményén próbát ne tegyünk vele; tán ki fog tűnni, 100 hogy ez eljárás, ha kivihető, nem volna egészen sárba esett munka; aztán ily boncolás szintén kezünkbe adja a foganyút költségek általános jellemzéséhez.

Vegyük a gyűjtemény első darabját: *Odahaza*. Első, mondom, mert az *Édes hazám*, mely azt megelőzi, valószínűen 105 utóbbi keletű: csupán hatás végett jutott a könyv elejére.

Odahaza voltam, mintha álom lenne,
Úgy tetszett lelkemnek, a mint benyitottam:
Oda lett hajdani vidám tekintete,
A hol emlékimnek legelső pontja van! . . .
110 Az a szalmás kunyhó rozszant fedelével
Még áll, de a vihar elvonult felette,
Mint a hervadt mezőn ősz közeledtével;
S a szegénységet az idő ott feledte.

Mindjárt az első négy sorban két hely fordul elő, hol a 115 kifejezés, ha nem mondható is épen homályosnak, mert elvégre megértjük, de hiányát érezteti velünk amaz erélynek, határozottságnak, szókötési szabadságnak, melyet a próza is, annál inkább a költői nyelv kíván. „Mintha álom lenne (volna) úgy tetszett lelkemnek, a mint benyitottam.” Mi 120 lenne álom? Főnévi alanyt keres a teljesség iránti érzet,

Épen úgy a következőben: „hajdani vidám tekintete (a helynek), hol emlékeim legelső pontja van,” nélkülözünk valamit. Úgyde, halloom az ellenvetést, épen ebben áll a költői rövidség, az ellipsis, a szólam hatálya. Igen, ha a kihagyás
125 a megmaradt résznek fokozott erélye által pótoltatik. De itt az az eset nincsen. A mondatok oly puhán kötvék, hogy e kötésből csak véletlenül kihulltnak tetszik a hiányzó rész. Nem önkintes *szabadságra*, hanem szükségre mutat a beszéd használatában. Pedig nincs lehangolóbb, mint érezni, hogy
130 a művész (bármilyen csekélységben) korlátoztatik eszközei által. A költő ecsetje, vésűje a nyelv: bosszant, ha nem úgy fog, mint ő akarja. Ama rövidséget nem ismerné magáénak sem Tacitus, sem Virgil. — Továbbá: „oda lett vidám tekintete (a helynek), hol emlékeim legelső pontja van.” A hely vidám *tekin-*
135 *tete*, tehát egy egész kis *tájkép*, és ottan az emlék *pontjai*, valami helytelenséget éreztet a metaphorában. Kimagyarázni nehéz, de olyan összefoglalás ez, a mi nem ad képet, nem tudjuk *képzeln*i. A költő, nemcsak hosszabb leírásaiban, de metaphorában is úgy vessen oda egy-két jellemző vonást,
140 hogy abból a képzelet meg tudja teremteni épen azt, a mi a költő lelkében meg vala teremve; egy körülbelül, vaktába felkapott phrasis mindent elront. — Menjünk odább. „Az a szalmás kunyhó rozszant fedelével még áll, *de a vihar elvonúlt* felette.” *Elvonúlt*: ez a szórend legtermészetesebb kifejezése szerint azt ténne: hogy a mi aggasztó vala, már *elmúlt*:
145 e szokótés legalább is kétértelmű. Hanem a szokott értelem annyira túlnyomó, hogy csak újraolvasás után jöttünk rá, mit akart mondani szerző. Pedig határozottabb szórend könnyen segített volna. „Az a kunyhó még áll, hanem *vihar vonúlt el felette*, mint a hervadt mezőn, ősz közeledtével.”
150 Így aztán nem lehet másra érteni. — Szerző az apai házat képben mutatja föl; olyan az, mint az őszi vihar által megtarolt mező. Jól van. De az utolsó sor megint új metaphorát vagy személyítést hoz: „S a szegénységet az idő *ott feledte*.”
155 Erős gyanúnk van, hogy az „*ott feledte*” csak a rímért ugrott ide. *Hervadt mező* volt az előbbi kép, melyhez e sor kapcsoltatik. Az idő, meg a vihar nem *ott feled*i a szegénységet, pusztulást a hervadt mezőn, hanem épen előidézi, nem is szokta *elvinni* soha. Ha pedig az utolsó sort nem az előbbieket folytatásának, hanem egyenest a szülei hajlékra vonatkozóan
160 vesszük, akkor ugrást érzünk, mert a tropus egyszerre, s a vég-sorban változik át, hol épen fokozott befejezését várnók. A versszakaszok utolsó sora nem lehet pusztán *toldalék*,

hanem bensőleg össze kell függenie a megelőzőkkel. Egy
165 összekapcsoló, vagy pótsor inkább elmehet a versszak beljében, mint végén, honnan lemálik, mint odatapasztott nem lényeges rész. — Lássuk tovább:

Falán csak nyoma van a fecskefészeknek,
Melyben egykor vidám barna család lakott;
170 Ereszében most már verebek csipegnek,
Mikre a macska tart hajtó-vadászatot. —
Teheti is bátran, nincs semmi ellene:
Óreg lett a kutya, már csak alig nyelvel;
Együtt játszódtunk, én ifjú s ő vén leve,
175 Ingerkedni most már hogy ne feledne el.

A *fecske* és *veréb* itt vagy metaphora, vagy a valóságból szedett jellemző vonás. Ha az utóbbi, akkor ily ellentétet nyújtana: míg a ház, *anyagilag* is, jobb karban volt, addig falára fecske rakta fészkrét, de most, a mióta roskatag állapotra jutott, már csak veréb csipeget ereszében. De, ha így vesszük, első tekintetre felöltlik a rajz, ellentét hamissága; mert való ugyan, hogy a veréb inkább szereti a hullatag nád, vagy szalmafüdölet; de a fecske is odafészkel szerényebb hajlék oldalára is, vagy a korhadt gerenda mellé. Átvive helyesebb a gondolat. Az előbbi versszak szerint őszi vihar tépte meg a házat. Nyara elmúlt, következőleg fecskéje is elhagyta, csupán a fakó veréb maradt, mely nyáron is ott vala ugyan, de ottléte szembeötlőbb télen át, mikor csak ő (s a varjú) marad a ház körül, s épen úgy jellemzi a telet,
190 mint a fecske a nyári évszakot. Így hát a tropus jó lenne: hanem egy baj van. Szerző, tropusból, átmegy a való festésébe. A mint alább a veréb-, macska-, kutya-leírást tovább fűzi: az már csakugyan nem metaphora: az a való ecsetlése. Tehát vagy *igaz* képet rajzol *hamisan*, vagy *metaphorából* a betűszerinti *valóságba* esik. Mindkettő hiba, és hiba főleg az, hogy az olvasót ily dilemmába hozza szándékai felől.
195 — Még egy epithetonára van szónk. A fecskefészek lakóit vidám, *barna* családnak nevezi. Szabad legyen azt a figyelmeztetést tennünk, hogy a *jelző* nem pusztán sortöltelék, hogy meglegyen a kellő hossza. Nem is mindegy, bármi tulajdonára vonatkozzék a *jelzettnek*, hanem szükség, hogy ép azon oldalról *jelezz*e, emelje ki, vagy jellemezze a tárgyat, mely a fenforgó esetben kiemelendő. Itt a fecske-család *vidorsága*, általában a vidám múltnak a komor jelennel
200 való ellentéte a fő dolog: mi köze ezzel a fecskék *barna* színének? A barna különben sem vidámság, hanem gyász és

szomorúság színe. — A ház ereszében a macska tart hajtó-
 vadászatot a verebekre. „Teheti is bátran, nincs semmi
 ellene: (mert) öreg lett a kutya, már csak alig nyelvel.”
 210 Tehát a macska a ház *ereszén* azért vadászhat bátran e vere-
 bekre, mert a kutya már öreg, nem akadályozhatja. De vajon
 míg *fiatal* volt, felmászott-e a ház ereszére, hogy a macskát
 ne hagyja verebészni? Mi a kutyának ily tulajdonát nem
 ismerjük. „Együtt játszódtunk, *én ifjú s ő vén* leve.” Ez jó!
 215 Ime hogyan kiválik a rajz igazsága által a többi közöl. „Inger-
 kedni most már, hogy ne feledne el.” Nem mondjuk: a kutya
ingerkedik, hanem vele más.

Két versszak és mennyi aprólékos gáncs! fog felkiál-
 tani némely (íróféle) olvasóm (vagy tán nem is *olvasóm*,
 220 noha íróféle), *kinek* véleménye szerint a kritika tiszté csak
 abban áll, hogy vagy föllengős, duzma szavakban bálványát
 égisz emelje, vagy néhány odacsapott frázissal agyon üsse
 áldozatját. De mi szeretünk olykor pedant is lenni. Megen-
 gedjük, hogy a lángész, midőn ír, nem ügyel efféle apró-
 225 ságokra, mégis jól jön neki minden: de a ki nem lángész, mégis
 arat némi sükert a költői foglalkozással, bizony az ilyen meg
 fogja nézni: vajon mondata elég szabatos, világos, erőtel-
 jes-e; vajon itt vagy ott nem hibít-e valami; képei, tropusai
 elég szemléletesek, tárgyhoz illők, újak, jellemzők-e; nincs-e
 230 bennök fonákság, következetlenség, aláesés, bágyadtság,
 fagy; kidomborúlnak-e úgy, mint kell; nincs-e valami fölösle-
 ges, nyene, vagy kirívó vonás bennök; megfelelnek-e az illető
 rész, s az egész költemény hangulatának stb. — És ha írás-
 közben ily csekélység gyakran megakasztja a tollat, ha sok-
 235 szor egy alkalmas epitheton is gondot szerez a keresőnek:
 miért ne szólhatna effélékről a kritika is néha-néha, habár
 ezáltal bírálata egy-két hasábbal hosszabbra nyúlnék is,
 s talán oly versíró felől, kit, főnebbi olvasó szerint, csak
 genialiter agyon kellett volna gázolni. Lángész mindenki
 240 nem lehet: im, Petőfi óta alig tudnánk tizet-huszat olvasni
 meg: a többi gyalogjáró jól teszi, ha tanulja is a költőmes-
 terséget. No de hajrá!

Csak szegény jó anyám maradt még a régi:
 Hervadásában is illatozó virág. —
 245 Hosszan végig nézdel s mindig csak azt kérdi:
 Miért vagy oly halvány? mond(d) meg fiam, mi bánt?
 Nem *akarja hinni*, hogy nem vagyok gyermek;
 Nem is gondol reá, mi bánthat már engem:
 Hogy általad boldog, éretted szenvedek
 250 Mennyei üdvösség, édes *kín* — szerelem. —

„Csak jó anyám maradt a régi.” A régi jelző itten a jó és illatozó virággal jöhet inkább kapcsolatba, nem a hervadás-sal. Azonban úgy sem rossz, ha erre kiterjesztjük: mert a hervadás kezdetét vehette már az előtt, hogy az író megvált szüleitől. A „hervadásában illatozó virág” szép kifejezése a ráncok alatt is megmaradó anyai jóságnak. A kép igaz, mert az illat tartósabb mint a szín „és a rózsát, ha elhull, még egy perczig éli túl,” Kölcsey szerint is. „Nem akarja hinni, hogy nem vagyok gyermek” — elhasznált, de igaz vonás az anyai érzelem jellemzésire. Legszebb a két utolsó sor, a beszédnek fordulat által megszólításba, ellentétei, melegsége s az által, hogy a főtárgyat kifejező szó: *szerелеm*, épen a versszak végére van felhagyva. Hasonlítsa össze e versszak szerkezetét az ifjú kezdő az első versszakával: érezni fogja a különbséget.

Aztán, leül mellém s nagyon sokat beszél
Arról a bölcsőrül, a melyben rengetett;
S fáj neki, mert nőttem fel más tűzhelyénél,
S könyvekben tör ki az anyai szeretet —
Vallásos lesz szava, a mint ezt elmondja;
Lelkem visszaszáll hat-nyolc éves koromig
S midőn felébredek, hajamat simítja,
Mindenik szálára áldást imádkozik. —

„Nagyon sokat beszél a bölcsőrül.” Hogy a *bölcső* az első gyermekkor metonymiai képe néhány évezred óta, arról nincs mit szólnunk: midőn tehát szerző bölcsőt említett, mindenki tudja, hogy a csecsemő kor értendő azon. De alkalmas-e, épen a csecsemő kor, hogy arról *nagyon* sokat beszéljenek? Örömet kiterjesztenők e tropust az egész gyermekkor éveire, de *annyira körül van írva*, hogy lehetlen tovább mennünk. Sőt e körülírás többet is ront a dolgon. Ha szerző egyszerűen bölcsőt érint, minden nehézség nélkül átvinnők az értelmet a kisedre, onnan akár az egész gyermekség idejére. De ha azt mondja, hogy anyja nagyon sokat beszél arról a bölcsőről, a melyben őt ringatta, ha így külön választja a bölcsőt a benne fekvőtől: akkor megszűnt tropusban szólni, akkor a gyermektől külön képzeljük a bölcső fáját, arról pedig aztán, hogy lehet *nagyon* sokat beszélni, én nem tudom. Ime a gondatlan körülírás, a henye festegetés haszna! — „Fáj neki, mért nőttem fel más tűzhelyénél.” Felszínes vizsgálat szerint ez anyai *fájdalom* nem volna helyén. Inkább örülnie kell, — mondhatná — hogy fia tőle távol is ily szépen felnőtt. De nem úgy van. Az anyai szív, még boldognak tudva is, sínlí tőle

elszakadt gyermekét. S e fájdalom igen természetesen vegyül
 295 a viszonzlás örömébe. Találó vonás. — „Lelkem *visszaszáll* . . .
 s midőn *felébredék*”. . . A *visszaszáll* nem készített elő ben-
 nünket az álom, álmódózás, gondolatára: innen a *felébredék* vá-
 ratlanul jó. A *száll* képzetnek nem ellentétes képzet a *föl-
 ébredés*. — „Hajamat simítja, mindenik szálára áldást imád-
 300 kozik.” Ismeretes a népi mondat: „áldja meg az isten minden
 hajaszálát.” Szerző e mondást használja itt föl, azon cselek-
 véssel kötve össze, hogy anyja éppen haját simogatja. Méltó
 időznünk e helynél egy kissé, mert vagy igen szép, vagy annak
 ellenkezője. Vizsgáló, ha saját szépérzetét hívja segédül, azt
 305 mondja rá, neki visszatetszik. A népies mondat maga nem,
 hanem az alkalmazás. Honnét van ez? — Midőn a nép érzel-
 mei túláradtában felkiált: áldja meg az isten minden haja-
 szálát: távol van attól, hogy a hajra, ennek *anyagi mivoltára*,
 képzelődjék. A hajszálakat „numericus” értelemben veszi:
 310 annyi áldást kér, mint a hány hajszál; vagy a részletezés által
 erősebbé akarja tenni az áldás kifejezését, mikép ama rokon
 szólásban, mikor „minden *ízét, porcikáját*,” emlegeti. De ha
 valaki, szerzőnk szerint, *testileg* simogatván a haját, úgy kér,
 imádkozik áldást annak *minden szálára*: a főebbi átvitel
 315 (synecdoche), mely a népi szólásban létezik, itt puszta, anyagi
valóságba száll; az áldás nem az egész embert illeti többé,
 hanem a kézzel simogatott, szálankint képzelt valóságos
haját (nem is említve a „fejbenezés” nagyon közeli képzetét,
 tehát a *rítat*, mitől igazán csak egy hajszál választ el). De elég
 320 e hajszál-hasogatásból.

Később panaszol is, aztán könyűt hullat:
 — Oh, csak e könyeket ne kellene látnom! —
 Hogy apám, elhagyva az élhető utat,
 Semmivel se gondol széles e világon . . .
 325 Majd körülöleljük, mint a fát a lombok,
 Ott susog a szellő — a tiszta szeretet;
 Mosolygó lesz arca, derült lesz a homlok,
 Lecsókoljuk róla a bánat-felleget.

„Később panaszol is, aztán könyűt hullat.” Midőn
 330 az ember olvasás közben e sorra jó, úgy tetszik, mintha az
 író elfeledte volna, hogy anyja már főlebb *panaszkodott* is,
könyezett is. „Fáj neki, mért nőttem fel más tűzhelyénél”
 — e fájdalmat bizonyosan *szóval* fejezte ki, tehát ez annyi,
 mint panasz; s ugyanakkor „*könyekben* tört ki az anyai
 335 szeretet.” Tovább olvasva rájövünk ugyan, hogy az ismétlett
panasz és köny más tárgyra irányoztatik s helyén van; de

gondosabb szerkezettel ki lehetett volna kerülni ama visszás-
ságot, hogy szerző, a mit egyszer elmondott, újra láttassék
mondani, mintha elfeledte volna előbbi szavát. — „Az *élhető*
340 út” kifejezés szokatlan ugyan „*élélhetés útja*” helyett, s na-
gyon betűszerint véve oly *utat* jelentene, mely *élhet*: de ha
író-asztal, *mosdó*-szekrény-féle szólásainkat figyelembe vesz-
szük, nincs kifogásunk ellene. — „Majd körülöleljük, mint
a fát a lombok” helyes kép, de nem vala szükség a következő
345 sorral túlzásba vinni, erőltetve kizsákmányolni; mert a
szellő nem tartozik a lombhoz, csak történetes, *külső* vendége
annak, s egyáltalában nem fejezi ki a szeretet *belső* melegsé-
gét. Mai költészetünk közös hibája, addig úzni fűzni valamely
képet, míg az egybe nem illők, össze nem tartozók halmozása
350 által megszületik a szörny, melynek *absurdum* a neve. Itt
még ebből csak kevés csúszott be, de a ki szerzőnk „absur-
dum-csináló” képességét akarja ismerni, olvassa el „Nyári
este” című költeményét a 28-ik lapon.

— Megérkezik apám, templomból jó épen,
355 Honya alatt hozza — mint pap — a bibliát;
S hallgatóit híná vissza örömeiben,
Majd kalapját nyújtja, úgy örül, hogy itt lát.
Végre neki esik szegény vén dajkámnak,
Ki ott kandikál be az ajtó nyíláson; —
360 Búcsut mondott volna régen e világnak,
Csupán csak azt várta, hogy engemet lásson.

Ez volna humoros része az elégiai családrajznak. Már
főlebb („elhagyva az *élhető* útát”) előkészíte szerzőnk ezen
versszakra. Petőfi óta divatos, az anyát érzelmes (senti-
365 mental) az apát humoros rajzban vezetni az olvasó elé.
Olvassa bárki a *tíz év* hasonló tárgyú költeményeit, alig talál
kivételt e *törvény* alól. Hiába, apám uram, így vagy amúgy,
de mindenikben egy kissé nevetséges szerepet játszik. Szer-
zőnk is a divatnak hódol, midőn apját elének állítja. Nem
370 szólok valláserkölcsei szempontból e divat ellen (pedig hisz
ott volna Kám és Noé példája) de szólok aesthetikai szem-
pontból mint *divat* ellen. Mert költészetben (valamint a
társaságban is) a divat annyi, mint *utánzás*, felkapása annak,
a mit valaki *kezdet*t. Petőfinek saját okai lehettek, a miért
375 atyját humorosan fogja föl: de van-e mindannak, ki az ő
felfogását önön viszonyaira alkalmazza? — „Honya (azaz
hóna) alatt hozza, mint pap, a bibliát.” De hát: mint pap?
vagy: mint pap? Azaz úgy-e, mint *ha* pap *volna*, vagy igazi
papi minőségben? Egy pillanatra nem tudjuk, akár — — jel,

380 akár komma közé rekesszük ez incisumot. De a követő sor
tisztaba hozza az itt kétértelmű szórakást, hiszen *hallgatói*
vannak: és így pap. A következő három sor gyámoltalan
örömét rajzolja. De a rajz nem világos eléggé a kifejezés-
ben. „Majd kalapját nyújtja” *kéz, kézfogás helyett* kelle
385 hozzátenni. „Végre neki esik a dajkának.” Mit tesz vele?
megöleli, vagy kiszidja? Vagy mikép értsük? Határozottabb
színeket! A dajka jól van, bár nincs benne eredetiség, s a
dajkák rendes típusához tartozik.

390 És *kicsi* lesz a ház a *nagy* öröm miatt,
Kimegyünk a kertbe, az udvaron végig,
S a mit én csináltam, ott van az a kis pad,
Vele szembe távol erdő, mező kéklik.
Lefülünk: jobb felől az én kedves anyám,
Balról jó testvérem, mint egy hervadt virág;
395 Oly jól esik, hogy most mosolyt látok arcán,
Mít e földön semmi, csupán ittlétem ad.

„*Kicsi* lesz a ház a *nagy* öröm miatt.” Az ellentét elég
jó, de minek azért a *kicsi* és *nagy* jelzőket *ritkán* szedetni?
Az egy idő óta felkapott nyegle szokás, mit szerzőnk is követ,
nem hagyható megrovás nélkül. Általában elfogadott írói
400 gyakorlat, kivált versben, hogy csupán azon helyek, egyes
szók nyomassanak feltűnőbb betűkkel, mikre az író különös
súlyt fektet, vagy ha mit a szófűzés által nem vala képes
eléggé kiemelni, a mi elfutván az olvasó szemét, az érte-
lem vagy kifejezés szándéklott tisztasága, erélye szenvedne
405 miatta; szóval, oly esetben használtatik e *kisegítő mód*, mikor
a szerző mintegy kénytelen ahhoz folyamodni. De nálunk
mostanában egyikévé lett a költői *hatás* eszközeinek. A mi
költőnk A. vagy B. rábukkan egy szép (?) ellentétre, például:
„fehér hó és fekete — bánat:” lehetetlen, gondolja, hogy az
410 olvasó a fehér és fekete szín közötti ellentét újságát észre-
vegye, hacsak ő alá nem húzza e szavakat. A mi költőnk,
X. vagy Y., talál egy meglepő hasonlítást, teszem, hogy „a
leány olyan, mint a virág,” vagy „érzelme nagyobb az oceán-
nál,” egy gondolatot, például: „imádott haza!” — s nem
415 állhatja, hogy ritkított betűkkel ne figyelmeztesse olvasó-
ját ezek szépségére. „Ide nézz, világ! én költői gondolat
vagyok!” Az ily ritkabetűs szépmondatok rám mindig olyan
hatást tesznek, mintha valamely tolakodó vicsorgatná fejér
fogait. Hagyjuk e vásári hirdetménybe való fogást; a jó gon-
420 dolat nem szorúl ilyes cégérre, s a mi szép, még szebb lesz,
ha maga az olvasó leplezi föl. Hisz ily eljárással az egész

Byront, vagy Petőfit csupa hézagos betűkkel kellene szedni!
 — „Szembe távol erdő, mező kéklik.” — Hogy az erdő és
 425 távolságra kék színt mutat, azt vizsgáló is tapasztalta: de
 nem merné állítani: helyes-e így mondani általában: kéklik
 a *mező*. Sík földön ez nem látható, hegyi perspectiva pedig
 talán nem jön a *mező* elnevezés alá oly távolságból, mikor
 430 zöld színe már kékre változott. Azonban szerző inkább tud-
 hatja, nem vitatkozunk vele. — „Balról jó testvérem, mint
 egy *hervadt virág*” — a hasonlítás nem új, de alkalmas lehet;
 im csupán arra teszünk megjegyzést, hogy már egyszer elő-
 fordult; az anya is „*hervadásában* is illatozó *virág*.” Gondos
 435 költő óvakodnék ismétleni ugyanazon képet ugyanazon
 versben, mert szegénységre mutat. — Hanem végezzük be.

S odagyűl körülünk egy egész kis sereg,
 Amelynek én vagyok központja e percben;
 Barátok, szomszédok, öreg urak, hölgyek,
 440 Mindig szaporodnak, de senki se megyen. —
 Beszélünk *mindenről* hosszason, *okosan*,
 Teli szeretettel, melegen és vígan;
 Aztán, bevisz anyám, „együk meg, a mink van,”
 S közbe százszor is szól: „kedves kicsi fiam!”

... Még azt is elmondja, hogy maradjak itthon:
 445 Oh, és én örömet sem távoznám innen;
 De mikor a *virág*, a szerelem úgy von.
 Ezt a *jó öreg fát* áldja meg az isten!
 Sírva válok el, mint törzsétől a zöld ág. —
 Ah, de szeretőm vár s ott tüzes csók járja.
 450 Öröm-, s bánat-köny közt terem a boldogság
 Házi pitypalatyja, tündér szívárványa! —

Eddig a vers. Az ide írt első *fogat* (néha szeretem a
 strophát így mondani magyarul *szak* helyett, mely csak a
 megszakítás, de nem az összefoglalás eszméjét adja) feltű-
 455 nőbb szépség, de feltűnőbb hibák nélkül is levén, pár szóval
 túl eshetünk rajta. Megjелеljük a társalgás vonzó voltának
 kifejezését e sorban: „mindig szaporodnak, de senki sem me-
 gyen;” a háziasszony kedélyes, életből kapott felhívását:
 „együk meg, a mink van,” s a szerető anya becéző gyöngéd-
 460 ségét ebben: „kedves *kicsi fiam*” kivált ha már főntebb
magyarázatát nem olvastuk volna: „nem akarja hinni, hogy
 nem vagyok gyermek” — a mi levon a gondolat újdonsá-
 gából, és olyanná teszi, mint az előre megmagyarázott öt-
 let. De így is e versszak inkább jónak mondható; minden
 465 esetre jó kapocsnak az átmenetelre. — „Még azt is elmondja,

hogy „maradjak itthon” — az *elmondja* akad bele nyelv-
 érzékünkbe. *Elmondani*: hosszabb folyamú előadásra alkal-
 mazzuk, mint csupán e rövid kérelem. Vagy olykor *elmondani*
 használjuk, midőn a mondás némi vakmerőséggel jár: „el-
 470 mondtá az eskü szót,” „az isten nevét,” „az *adtát*” stb.
 Jelenleg egyik értelmet sem tudjuk kapcsolni a kifejezéshez.
 „De mikor a *virág*, a szerelem, úgy von . . . azt a *jó öreg fát*
 áldja meg az isten!” Főnebb olvastuk már: „körülölöljük,
 mint a *fát* a lombok.” Nem az ismétlés ellen vagyunk ez
 475 úttal, mert a kép új fejleményt ígér, s ez nemcsak szabaddá,
 hanem ajánlatossá is teszi az ismétlést. De nem látunk a
 képben következetességet. Midőn az anya *élőfa* volt, gyer-
 mekei *lombok*: ez jól függött össze; de itt, ha szintén fa kép-
 viseli az anyát, mi lesz a fiú, kit *virág*, a szerelem, vonz? Csak
 480 nem marad lomb? Ha pedig ő tropus-nélküli valóságban
 áll, akkor a jó öreg fa és a virág, szétszaladt betűi dacára,
 sem elégíti ki képzelődésünket. — „*Sirva* válok el, mint tör-
 zsetől a zöld ág” — tehát megint lomb, ki csak az imént
virág után eped vala. Különben e sorban egy jól talált kép
 485 rejlik, de nincs üvegtisztán kifejezve. Ha szerző a *sirva* helyett
 azt mondja *könyezve*: a kép mindjárt homály nélkül terem
 az olvasó szemei elé: t. i. a zöld ág *könyez* (nedve foly) ha
 leszakítják. De a *sirva*, mely inkább a *hangra* vonatkozik,
 nem tünteti e képet egész szabatsósággal szemünk elé. —
 490 „Ah, de szeretőm vár s ott tüzes csók járja” . . . Figyelmet
 kérek. E sor oly határozottan festi a szerelem boldogságát,
 a kifejezés módjában, a hangban, mindenkép: hogy a bána-
 tos móddal, mely szerint költőnk főnebb szerelméről emléke-
 zett vala, ellenmondást látszik képezni. Ott „halvány” „bánt-
 495 ja őt valami” „szerelemért szenved” . . . szóval egész han-
 gulata elégiai, nem csak ha családját tekinti, hanem szerel-
 mét illetőleg is: itt könnyű vérrel használja a bizalmas, meg-
 szokott *szerető* nevet, a leány *várja* őt, s csak úgy odaveti,
 hogy *tüzes csók járja közöttük*.” Utoljára egy reflexióval
 500 fejezi be: ellentéve az *örömet* (szerelem) a *bánatnak* (családi
 bú), mint a melyek könnyei közt terem (micsoda? tán rőzsa
 és tövis? nem:) a boldogság házi *pitypalatyja* és tündér
szívárványa. Ha megemlíjük, hogy e mondat: „a boldog-
 ság házi pitypalatyja” egészen Tompáé, ki azt jobban alkal-
 505 mazza, be is zárhatjuk részletes boncolásunkat, hogy álta-
 lánosabb tanulságra emelkedjünk.

De mielőtt azt tennők, vessünk egy futó pillantást szer-
 zőnk verselésére, a mint e darabban nyilatkozik.

A schema, látjuk, nem igen lyrai. Egyszerű lapos alexandrin az, mérték nélkül, váltó rímekkel. De tekintve, hogy e költemény nem tartozik a hevesebb, mozgalmasabb lyrai fajok közé, hanem csendes elegia, az alak választását nem rosszaljuk. Ellenben méltó kifogás alá esik a rímzet. Már Kazinczy észrevette, hogy nincs süketebb rím, mint a melynek önhangzói különböznek, akár az által, hogy rövidnek hosszú a megfelelő, akár, hogy egészen más betűből állnak. És pedig a rövid nem csak úgy lesz felemássá, ha párja ékezett, például, ha *a* nak *á* felel vissza, hanem az által is, ha torlás (positio) hosszítja meg. E szabály nem önkényes felvétel, melyet tetszés szerint mellőzni lehessen, hanem a rhythmus-érzék követeli. Szerzőnk legkevésbé törődik ezzel. Csak jelen verséből több olyan rímet idézhetnénk, mely áthágja e szabályt, mint a hány megtartja. Mindjárt az első négy sorban: *lenné* = tekintet; *nyitottam* = pontja *vän*; továbbá: *nyelvél* = feledné *él*; *gyermek* = szenvédék; *engem* = szerilem stb. Különböző hangra példa: *beszél* = tűzhelyénél; *s a* (rím helyett használva) nagyon szabad assonance: *virág* = mi bánt; végre egyhangúság több egymást követő rímben, hol a fül változatosságot óhajtana: *okosan, vígan, mink van, fiam, itthon, innen, úgy von isten*: tehát 8 sor csupa *an en on*. Mindezekhez téve az ily rossz hangzást: „hogy most mosolyt” szerző technicáján még sok a gyalúlni való.

Most már röviden összeszedhetjük a mondottakat.

Egyes szép hely, sikerült vonás nem hiányzik e költeményben: de az összes hatás sokképen megzavartatik. Már a nyelv puha, erélytelen kötése csökkenteni néhol e hatást. Képei majd össze nem függők, majd homályosak, majd átvittelei a valósággal folynak össze; leírásaiban pedig a tárgyi igazság nem léte bánt. Henye, szükségtelen vonásokat is vettünk észre: szerző még nem látszik tudni a költői festés axiomáját: „csupán azt és annyit a *testből*, mennyi a *lélek* előtüntetésére szükséges!” Olykor ismétli magát; olykor túlfestetet. Reminiscenciát árul el mind a conceptusban (az anya és apa iránti érzelem felfogása, Petőfi után,) mind egyes kifejezésben. Rímei — sőt általában nem mért, rhythmustalan sorai s lazán fűzött strophái — többnyire nem adnak kellő zengést. Végre a fölvett alaphang egysége az utolsó sorokban meg van törve.

E megjegyzések után hamar végezhetünk Szász Gerő költeményeivel. Vannak versei (s ezek, gondolom, régiebbek),

hol e hibák nagyított arányban fordulnak elő; vannak ismét (az újabbak), hol mind tisztább lesz a látkör, a nélkül, hogy egészen kitisztulna. Amazokból megérintjük a „Nyári estét” (28. l.), mely egy találó vonás után: „a sok kis árnyékból (harmatos: ez nem kellene) este lett” — igen csinált festegetésbe, képhajhászatba rohan; az „Ősz felé” címűt, melynek bánatos hangulatába nem illik a juhász boldogsága; a „Temetést,” hol többi közt az anyáról mondatik: „Fehér hattyú volt ő az életnek taván, Felszínén most csupán tollai lebegnek,” (kik e tollak? találja ki olvasóm. A tollak az elhunyt anya gyermekei! —); a „Merengést,” mely a tárgyi valósággal annyira szakít, hogy „elrejtett bokorban zengő pacsirtadalt” emleget; „A vihart,” „A szüretet,” melyek leírásában szintén sok a ferde vonás; melyek összesen azzal jellemezhetők, hogy semminemű hangulatot nem képesek támasztani az olvasóban; a mit egy sor épít, a másik lerontja. Sikerültebb a „Salamonnak” című; de a „Gondos öreg” fölíratú allegoria már ismét tárgyi valótlanság fővenyhalmára épült: a gondos öreg azért gondos, mert hallván zúgni a vihart künn, útra készül, odahagyja kunyháját, hogy találja készen a vihar! No már hol ebben egy csepp valóság? Nem inkább azt várnók-e, hogy a támadó vihar elől kunyhájába fog menekülni s bezárkozik a gondos öreg?

Szerző aránylag jobb költeményei a könyv vége felé találhatók, s ezen örülünk, mert haladásra mutat. A mint érzelve, a szerelem, határozottabb alakot, tárgyat nyer, a szerint lesz költése igazabb, lyraibb, rhythmusa mozgalmasabb. Szász G. tudniillik, nagyon kevés kivétellel, csupán kétféle versalakot használ: a már említettük lomha alexandrint, meg a 8—8 szótagú rövidebb sorokat. Legfőlebb e kettőt fűzi össze néhol strophába. E két forma közül a rövidebbik jobb rhythmust ad nála; de a felemás rím abban is megmarad, egész a könyv végéig. — Ily jobb hangú költeménye már az „Édes hazám” (legelőül, de későbbi lesz) — s a III-ik laptól végig, — noha ezekben is gyakori a visszaesés nem csak egyes kifejezésbeli hibákba, hanem az alapérzelem hamis voltába is, mire elég legyen egy példát idéznünk. „Feledjenek” ... című versében (175. l.) a költő, miután sok pathoszsza elmondá, hogy: feledje el őt minden; feledje el a virág, a fülmile, édesanyja, testvére; feledje el a föld; feledje ott sírjában az ítéletnap; miután e kétségbeesés szinte ránk is elragad, oly valónak tetszik: egy versszakban, egy sorban elront mindent:

... Csak te soha *ne feledhess*
 Ki megcsaltál, halvány leány;
 S ha majd szived kéjtől repes,
 Minden percben gondolj reám;
 S midőn minden csak irigyel
 Érezd boldogtalanságod:
 Látván engem megtört szívvel,
 A mely neked — *megbocsátott*.

Megbocsátott?! *nem igaz!* hisz épen most rettentően
elátkozza!

Szász G. epikai költeményeiről — mert azok is vannak:
 költői beszély, balladák — jobb nem szólani. Ő még a *letrás-*
ban sincs ott, hogy tiszta, szemlélhető képet nyújtson: az
 alkotó művészetben hogy várhatnánk tőle domború, élő,
 mozgó alakokat. Ki a nyugvó *térben* sem mindig bír össz-
 610 hangzó képet fogni föl, annál kevésbbé tud a mozgalmas
időben.

Hanem ideje is letennünk a hegedűt. Szász G. igyekezzék
 hogy az övé minél ritkábban adjon *hamis* hangot. Egy haj-
 szálnyival feljebb vagy leebb fogni, az sem mindegy e kényes
 615 hangszeren. Pedig a hang *tisztasága* még csak alsóbbrendű
 kellék: azon felül következik a dallam és harmonia egysége,
 változata, a kifejezés ereje, kelleme és mind az, a mi „iste-
 nek közé ragad.”

26. IRÁNYOK

I.

A Kisfaludy-Társaság, előbbi működése folytán, egyik feladatául tűzte volt a szóló művészetek oly nemei és formái-nak művelését, melyekről tapasztalá, hogy irodalmunkban el vannak hanyagolva. Jutalmi, buzdításai, elméleti irány-
⁵ adó tájékozásai által igyekezett odahatni, hogy különösen a költői fajok és formák minél dúsabb változatosságban fejlődjenek. Rendre a ballada, a költői beszély, a satyra, a kör-
dal, a tanköltemény, a víg-, a naív eposz, a legenda stb. lőnek
kitűzve jutalomra. S ha törekvéseit nem mindig követte
¹⁰ óhajtott siker, az a körülményeknek tulajdonítható. Hiány-
zott a pályázókban a szükséges előtanulmány, némely for-
mára nem léteztek minták az irodalomban. Így midőn 1840-
ben költői beszély kívántatott, valamennyi pályázó balladával
lépett a síkra. Víg eposz helyett 1846-ban többnyire satyrai
¹⁵ munkák érkeztek. De semmi kétség, hogyha a megkezdett
úton, félbeszakítás nélkül, tovább halad, most irodalmunkban
többoldalú elevenség, formáinkban nagyobb változatosság,
költőinknél, a különféle adomány, hajlam, tanulmány szerint,
több és határozottabban jelzett egyediség lesz található.
²⁰ Nagyon kíváncsú, hogy minél előbb vegye föl az elejtett
fonalat. Addig is, míg ez történék, nem árt e részben ma-
gunkat tájékozni.

Költészetünkben egy idő óta *lyrai* a túlnyomó elem.
Sőt a kötetlen fajokat, minő a novella, regény, s a csak félíg
²⁵ elbeszélő természetű balladát, románcot leszámítva, elmond-
hatjuk, hogy minden igyekezet a lyra felé fordul, minden
babér innen mosolyog, ez a költő becsvágynak egyetlen cél-
pontja, az ifjú ábrándok ne-továbbja; ami ezenkívül esik,
mindaz elhagyott tér, míveletlen pusztaság, hová csak néha,
³⁰ kivételesen téved valaki, az is, úgy látszik, rosszul érzi magát.
Az elbeszélő költészet évek óta szomorú némaságban gyászol,
és nincs ki „a riadó vak mélységet fölverje szavával” a drá-
mát még mind azon egy-két név képviseli, melyek a multhoz,
nem a jelenhez és jövőhöz számíttatnak: új tanulmány, új

35 törekvés jelei sehol. Hiába az évenkénti jutalmak, az akadémia koszorúi: ösmert neveké lesz a gyakran kétséges pálma: a „nagy ismeretlen”, a messiás, kit várunk, sehol sem jelen-
 40 kezik. Ellenben ugyancsak telnek a szerkesztők kosarai mindenféle „verseményekkel”; tíz-húsz szépirodalmi lap közül egy sem érez fogyatkozást; minden évszak, minden hó meg-
 hozza a maga „összegyűjtött verseit”. S mily kevés egyediség e szám nélküli számban! Mily ritka eset, hogy valamely új költemény vagy kötet ne azt a benyomást tegye ránk,
 45 mintha már azelőtt, mintha már többször olvastuk volna. Még azt sem lehet a nagyobb részről mondani: „*facies non omnibus una, nec diversa tamen*”, a *testvérség* jelei majdnem teljes azonságba folynak össze. Az arc jellemző kifejezését úgy nem találni rajtok, mint a kisdeden. Csupán édes
 50 anyjok ha ismeri egymástól őket. S ez természetes, ha mindenki ugyanazon célhoz, ugyanazon úton, ugyanazoz eszkö-
 zökkel akar eljutni; ha mindenki a költészet egy neme, a lyra felé tódul, s ott is valamennyi egy special irányhoz fut. A pálya így hosszú, egyenes vonalt fog képezni, melyen egyik előbb, másik hátrább leend, de mely a nézőnek utoljára egy-
 55 hangú és unalmas.

Korunk a lyraé, mondják sokan: mi haszna vesztegetni a szót; mi haszna folyam ellen úszni; ellenkezésbe tenni magunkat a kor ízlésével, az uralkodó hangulattal, a költő hajlamok egyetemes árával? E szerep a tragikai egyéné, ki,
 60 ha a bukást nem nagyszerű küzdelem előzte meg, könnyen komikussá lehet. — Elismerem, hogy sok igaz van ez állításban. A nyomás, a zaklatottság, a meghasonlás, mely politikai rázkódásink után Európaszerte erőt vett a kedélyeken, midőn nem vala hit, nem remény, nem bizalom, — midőn besüppedt
 65 lábunk alatt a föld, s biztos irány helyett az asztaltánc szédelgéseiben kerestünk enyhületet: ily kor, mondom, nem lehetett a jóra való, a higgadt, a kitartó alkotás kora. Midőn a külső élet megszűnt, elfojtatott: a lélek ön belsejébe fordította szeméit; nem lévén a családi, az egyéni létén kívül semmi,
 70 ide pontosult össze minden életmeleg, a költészetnek sem vala egyéb menedéke, mint a belvilág, az egyén, legfőleg a család: tehát a *lyra*. Mind ezt, általánosságban elismerem; a nélkül még is, hogy csupán innen származtatnám költészeti egyoldalúságunkat. Mert a mi lyránkon e szomorú tíz év
 75 alatt, kevés kivétellel, épen nem látszik a kor bélyege, hanem ha tagadólag, azaz, hogy ellapult a nyomás alatt; a kedélyek meghasonlása nem hozta be költészetünkbe az engesztelő

humort; s midőn végre a hosszú fájdalom egy közös reményben kezd fölengedni, lyránk az idő jelenségeit csak mint
80 külső cicomát, sallangot; mint a hatás szembeszökő (frappant) eszközeit vette magára; de nem vala képes azokkal bensőleg egybeolvadni. Másban is kell tehát, mint társadalmi zilált viszonyainkban, e csaknem kizáró lyrai hajlam okát keressünk.

85 Bármit mondjon a bölcselő kritika, mely minden irodalmi tüneményt egy általános okfőre hajlandó visszavezetni; valamely uralkodó irányt mindig és egyedül a politikai vagy társadalmi helyzetből magyaráz; így a mostani csaknem kirekesztő lyraiságot fatalis megnyugvással fogadja, mint ama
90 helyzet egyedül lehetséges eredményét: az irodalom-történet lapozója kénytelen megvallani, hogy a kor követelései mellett, néha azok dacára is, a fényes siker a *lángész sükere* az, mely darab időre megszabja a költészet irányát. Igaz, hogy vég-
95 elemzésben a lángész megint korának szülöttje, de, épen mert genie, ritkán folytatója is egyszersmind: sőt nem egyszer annyira meg hasonlít azzal, hogy csak a jövő hozza meg neki az elismerést. Ha már most azt látjuk, hogy a lángész által mutatott irány még akkor is tovább tart, midőn a társadalmi viszonyok, az eszmék, a kedélyek lényeges változáson men-
100 tek át: lehet-e ezt egyedül a kor jellemének, s nem inkább a genie hatásának tulajdonítani? Vagy ha még azt is tapasztaljuk, hogy a genie századok múlva támad föl mintegy halottjaiból, s varázs körébe vonja az irodalom nagy részét: azt is az idő hatalmának tudjuk-e be? Macpherson kiad a múlt
105 században némi sajtáságos költeményeket, már akár igazi akár ál Ossiánt: s ím egy egész Ossián-irodalom áll elő. Vajjon e költemények azért váltak-e korszerűekké, mert a XVIII. és III. század szelleme közt valami nagy rokonság létezett? nemde inkább a genie gyakorolta varázsát? Az a kor, mely
110 az élő Shakespearet szerette, becsülte, élvezni tudta, s az a későbbi, mely hosszú feledés után újra fölismerte, csudálta, mesterül vallá, mondható-e azonosnak? Több példát is lehetne felhozni, de az irodalmak történetében jártas olvasóra bízom megítélni, ha nincs-e igazam, midőn arra nézve, hogy az iro-
115 dalom és különösen a költészet egy vagy más irányba reked, legalább is annyit tulajdonítok a *fényes példának*, a nagy sikernek, a lángelme varázsának, mint azon befolyásnak, melyet a politikai és társadalmi helyzet gyakorol a kedélyekre.

Innen már jelen túlnyomó lyrai hangulatunkat nagy rész-
120 ben Petőfi ragyogó sikeréből kell származtatnunk, kit, tudva

nem tudva, akarva nem akarva, mindenki utánoz.] Nem amaz olcsó, primitív utánzást értem, midőn a zsenge mûzsa csupa reminiscentiákból táplálkozik, mégis büszke rá, hogy ő eredeti: az utánzásnak e neme bizonyos életkorban megvolt és meglesz

125 mindig; épenúgy, mint a nádparipa és fakard. Hanem értem a jobb elmék azon elfogultságát, midőn nem tudnak menekülni egy búbajos körből, midőn a lángelme uralkodó hatása alatt egyediségeket nem képesek kifejteni, érvényre hozni, vagy csak hiányosan; midőn azok, kik talán más viszonyok

130 közt önálló csillagok leendettek, most a kométa halavány úszályában folynak szét. Ne nevezzük ezt iskolának. Költészetben iskolát nem a lángész, hanem azon körülbelül egyforma nagyságú tehetségek alkotnak, melyek közül egy sem

135 oly tündöklő, hogy a többinek fényét magába nyelje, egy sem oly erőtlén, hogy saját jellemét elvesztve, pusztán utánzónak mondathassék. A lángész egyedül áll, neki iskolája nincs; ki vele egy irányban indul, vagy feljül kell haladnia

140 őt, vagy mögötte nyom nélküli homályban veszni el. Homér mûvei örök időre szólnak: a cyclikusokat névből ha ismerjük. Vagy kisebb és közelebb eső példákat hozva fel: Zrínyi-iskola nem volt nálunk, de igen Gyöngyösi; volt Bessenyei-

145 (francia), nem volt Csokonai-iskola. Utánzója ennek annyi, mint a fűszál: hánynak ismerjük ma csak nevét is? Épen úgy, midőn Himfy lantja megzendült, minden bokor, minden völgy

150 Kárpátoktól Adriáig visszhangozta énekét; nincs pár éve, hogy e visszhang utolsó gyenge hulláma elenyészett: s az olvasó már azt sem tudja, kire célzottam. Hol egy név, egy költői individuum azon száz meg száz Himfyből, azon regedúdolókból, kik tovább egy öltőnél ostromolták a magyar

155 Helikon lábját? És itt hiába mondanók, hogy Petőfi nagyobb, eredetibb szellem, mint a felhozott jeleseink. Annál kétesebb nyomán a süker. Ragyogása annál inkább homályba dönti, kik sugárkörébe esnek. — Nem arra kell hát törekednünk, hogyan legyünk hasonlók ohozzá, sőt inkább arra, hogyan meneküljünk azon szellemi alárendeltségből, mely öntudatlan is az ő magikai körébe von. Új utakat kell törnünk, hol szabadabban kifejthessük egyedi tehetségünket. Ez törté-

160 nik, ha mind a lyrában az övétől különböző irányokat választunk, mind a költészet egyéb fajait tanulmány tárgyává tesszük és lelkesen gyakoroljuk. Mimódon? erről köze-lebb.

II.

Közvetlen Csokonai előtt, alatt és után verselők hosszú sorát halljuk zszibongani, mely az akkor előtérben álló iskolák egyikéhez sem szegődve, sőt úgy látszik, tudomást sem véve róluk, haladt a népszerű köznapiság széles, poros országútján. Azon iskola volt ez — ha ugyan iskolának lehet mondani — mely egyenest a „poetica classisok” napi és heti gyakorlataiból cseperedett fel. Önteni a verset valamely feladott tárgyról, mint: „az év négy szaka” — „a reggel” — „az égő ház” — „a zivatar” — „a középszer” — „a fösvenység” — „a hivalkodás” — stb. vagy valamely „patrónus” nevenapjára örvendő, halálakor gyászéneket enyvezni össze, többnyire latinul, de olykor kivételesen magyarul is: ez volt a költészet műhelye, a költői hivatás criteriuma, hol az, ki a többi felett ügyesség, könnyűség által kitűnt — kivált ha még azonfelül tanuló-társait s a disznótorokat is tudta mulattatni furfangos vagy priapi versekkel — már az iskola falai közt megnyerte a felavató olajt; kilépvén pedig már előre némi nimbus várt rá az illető társas körökben, melyek ízlése nem kívánt jobbat.

Mi természetesebb, mint hogy az ekkép némi hírre kapott egyén folytatá, amit annyiak ítélete szerint nem „invita Minerva” kezdett vala: leírásai, elmélkedései, tréfái, köszöntői még egyre biztosították számára a tapsot: így lett a Mátyásiak, Pócsok, Láczaik hada, így a minden kar és rendbeli „lagzisok”, kiknek népszerűsége egy Kazinczy homlokát nem engedé a méltó babérhoz jutni. Ekkép rajzott fel nálunk egy verselő csoport, mely a művészet legkisebb öntudata nélkül mesterkedik vala, melyet irodalomtörténetünk népiesnek mond, de amelyre inkább népszerű nevezet illik. Mert se tudva s készakarva, se ösztönszerűleg nem járt az úton, mely a szó elfogadott jelentése szerint a „népies” alatt értődik: nem hozá be irodalmunkba a népi eszmejárást, nem költészetének naív frissességét, melyen, mint a Reineke Fuchsról mondja valaki, még érzik a mező s erdő illata — nem a benső, lényeges költői formát, a külsők közül is leginkább csak azt, ami úgyszólván negatív (mint a mértékhiány), nem erőlyes, ruganyos rövid nyelvét; szóval sem a Niebelungen sem Goethe népiességét. A mi őket e nevezetre jogosítaná, az legfőlebb a nyelvnek minden erőszaktól, idegen behatástól ment szókötése, mely a hétköznapi népeletben is megvan — egykét versalak, mint az erősen tagolt magyar alexandrin használata s ebben a közép- s végspondeusra eső nehéz rhythmus;

bizonyos talpraesettség az egyes mondatokban (olvasd pl. Mátyási „Vén szűz”-ét) s az a két-három népdal, melyhez
 205 leereszkedtek: de másrésről semmi törekvés nálok, hogy a népnyelv virágait szedjék föl; ritkább, ünnepiesb, hatályosb szófordulatait tegyék sajátjokká; eszményítési módját (mert van ám!) kövessék; benső, teljes idomaira szert tegyenek. Ellenben örömet affectálják a tudós színezetet; nem a „nép-
 210 ből”, nem a „népnek” írnak, hanem azon diakos középsz-tály számára, mely érti, megtapsolja ovidiusi célzásait, fogékony bősavú reflexióikra, velők élte meg a koronázási, főispán-beiktatási ünnepélyeket, melyek egyik sallangja az ő legújabb költeményök is, kacag mosdatlan tréfáikon s pipaszó
 215 mellől szedett élceiken, bámulja furfangos rímeiket: a csatogó leoninust, az egy magánhangzóval kisütött egész poe-mát, a csupa, azonos, de különböző értelmű szavakból álló sorvégeket (,víg asztal’ = ,vígasztal’), a dísz-asztalosi tech-nikával két-három szóból összegyalult kadenciát s több efféle
 220 furcsaságokat. Így népszerűek voltak, mit se a francia csín behozásában fáradó, se a classica i költészet formáit s nyelv-fordulatait utánzó iskoláról nem mondhatunk, de még a Kazinczyval feltörekvő új irányról sem, melynek közönsége jóformán egy kisdud írói csoportra szorítkozik vala. E nép-szerű iskola s mai verselőink tömege közt lehetetlen némi hasonlatot észre nem vennünk.

„Hogy-hogy?” kiált fel az olvasó, még inkább az író, kit ez összevetés közelebbről érdekel, — „mikép lehet a
 230 főntebbi jellemzés után amaz iskola s a mai versírók közt analógiát keresni? Azok tudós színt negélyeztek, ma semmi-től nem lrtóznunk jobban; azok kerültek a naív hangot, ma torkig úszunk benne, azok formajátékban veszték el, ma az egy rím nyűgét is majdnem egészen leráztuk; azoknak kép-zetük sem volt a belformáról, mitőlünk legalább az egy dal
 235 formája iránti ösztönt a legmérgesebb kritikus sem vitatja el” . . . és így tovább. — Megmondom, hol a hasonlat: a külön féle költői idomok iránti érzék tompultságában. A tömeges, de ösztönre bizott gyakorlatban.

A népszerű iskola embere, ha érzé, hogy „est deus in
 240 nobis” (már akár Apollo, akár Bacchus), vagy unszoló va-lamely alkalom, vette a tollat, s ami éppen annak hegyére jött, „írta, ameddig bírta”. Nem lehet mondani, hogy olykor egy jóra való ötlet, egy hatályosan kifejezett gondolat, sze-rencsésen talált kép, jellemző árnyalat a leírásban, fordulat
 245 a nyelvben, ne tarkázta volna bőven ömlő folyamát versé-

nek: de az egész zavarosan hömpölyg vala tovább szemetes-
tül, iszapostúl. Egy-egy erőteljesebb mozzanatra bágyadt,
lapos, mit sem mondó helyek következtek; egy-egy költőibb
szökellésre mindennapi lelketlen próza; a velők született de
250 nem művelt nyelvérzék egy-egy sikerültebb nyilatkozása
után széles szájú beszéd, s az eszme, ha volt is, mire napfényre
került volna, összeroppant a vaskos kezekben, mint a Petőfi
gyöngye. A pegazus ügetése hasonlított azon ritkán jó lovaké-
hoz, melyek néha veszettül nekiiramodnak, de többször fül-
255 konyító lassúsággal emelgetik lábaikat. — Továbbá, a nép-
szerű iskola emberének a vers, minden egyéb osztályzat nél-
kül, csak *vers* vala: se tárgyi, se alanyi állapotok különbsége
nem változtatta, nem határozta formáit; objectivitása, mint
a rossz színészé, kinek mosdatlan egyéniségét se máz, se mez
260 nem képes eltakarni, ki Bura Bandi marad örökké, ha Bán-
kot adja, ha Leart, ha Mokányt vagy Baczúr Gázsit, s ő ezt
cseppet sem bánja, mert így a közönség őt magát tapsolja
meg, nem alakjait, a darabban előjövő élceket neki tulajdo-
nítja mint improvisatiót, a pitykés frázisok az ő személyes
265 hazafisága előnyére számíttatnak, hunyorgása, célzásai a
nézők padjai felé mind az ő személyes érdemét növelik. Így
ama népszerű verseiben folyvást két dolgot akart bebizonyí-
tani: hogy ő tanult ember, meg hogy élces ember. Amazt, ha
komoly, ezt, ha enyelgő hangon ír vala; de már a komoly
270 és víg elemet sem különözte el egymástól, hanem összeke-
verte, amint éppen keze ügyébe esett, a nélkül, hogy humoros
összhangban engesztelné ki. — Objectiv alakokról, jellemekről
s ezek szerint módosuló költői formákról, nyelvről szó sem
volt; de az alanyi érzés vagy hangulat kifejezésében sem volt
275 semmi fokozat, semmi különböző szín; ha a versezet óda ma-
gasán, kezdte, misem biztosított, hogy alább néhány sorral
pityergő elegiába, száraz didaxisba vagy furfangos ,mendi-
kánciába' (bocsánat e szóért, de nincs más, mely az élceskedés
illető fajtát ennyire jellemzően kitegye) nem cseppenünk; vagy
280 megfordítva. Naivitás volt elég, de nem a műben, nem az
alakokban, hanem öntudatlanul s olykor pedánság színe alatt
a költők személyében.

Lássuk, mivel vagyunk tovább.

Ha a mai poétáskodást egész tömegében nézzük: egy
285 nevezetes mozzanata tűnik szemünkbe a haladásnak. Ritka
ma már a kezdő, kinek sejtelve ne volna, hogy minden verset
ír, nem csupán hosszabb-rövidebb sorokat szed rímbe, hanem
dalt képez, melynek bizonyos menete, hangja, formája van.

Ha legtöbb esetben nem sikerül is eltalálnia: de az idetörek-
 290 vés jelei mindenütt mutatkoznak. Annyira hát már volnánk,
 hogy e „catexochen” lírai forma iránt van némi érzékünk. És
 ez főleg Petőfi érdeme. Mert bár előtte is zengett a magyar
 dal s ő is előzői álláspontjáról indult kezdetben (lásd afféle
 költeményeit, mint pl. „A Dunán”): senki oly határozott,
 295 oly szembeszökő típusban nem képezte ki a magyar dal-
 formát, mint ő. Lehetetlen volt nem látni olvasóinak (s a
 mai nemzedék az ő olvasásában nőtt fel), hogy a vers nála
 nem csupán a rimelő sorok aggregatuma, mint Kalászok egy
 hosszú cernaszálon, hanem összeálló, kerekbe futó valami.
 300 E hatás nyoma, mondom, bármily tökéletlenül, a legzsengőbb
 költeményen is meglátszik, nem is félek, hogy e részben oda
 jussunk vissza, mikor a vers hosszát a papir hossza határozta
 meg, mint a „Házasodol látom, mi dolog, Gombási barátom”
 rendbe tartozó poemáknál. Csak néha, a költészet egyes
 305 aggregényei, kiket a múzsa már fiatal korukban kikoszorazott,
 mégsem szűnnek bosszantani udvarlásukkal, csak az ilyenek
 írják még ama semmi osztályhoz nem tartozó verseményeket,
 melyek elődei a „Hírmondóban” vagy a „Hasznos mulatságok”
 szürke lapjain nyugosznak eltemetve. Az ifjú sokaság, ki
 310 jobban, ki rosszabbul, mestere lyrai alakját igyekszik után-
 képezni s ez mindenesetre haladás, de olyan, mint mikor
 az órapecek a kerék egyik rovátkából a másikba zökken, hol
 megállnia szintén csökönyösség.

Valamint a jellemzetten régiék nem moccantak odább,
 315 csak vers: vers; úgy mi, tisztelt szakfeleim, körülbelül itt
 feneklettünk meg: vers = lyra, még pedig leginkább dal.
 „Vágni” egy verset, Petőfinek volt kedves szavajárása (tudott
 is hozzá): mi sem teszünk... (hohó! az első személy nem
 formál ily ambíciót)... ti sem tesztek különben: „vágtok”
 320 egy verset, ha éppen kedvetek csosszan. Ezentúl nincs költé-
 szet nektek. Az így „vágott” vers aztán, minél több csengő-
 bongó dal-elem, minél több „csillag”, „harmat”, „rózsa”, „nap-
 sugar”, „hullám” és „villám” stb. stb. ingredientia van benne,
 annál költőibb lesz, akár illik a tárgyhoz, akár sem. Az óda
 325 komoly, szilárd, fukarnyelvű, de „mázsás” szavakat görgető,
 cicomátlan fenséges tartása már nem költészet; egy új Pin-
 dart nem értene meg e kor, Aeschylusnál többre tenné a
 nagyhírű Piti Pál úr képdús fantáziáját, Homért is csak a
 „pietás” tartja néhány ezer éves trónusán. Elnézem pl. leg-
 330 többjét a nagy embereink nem oly régen történt halálára
 írt költeményeknek. A tárgy által gerjesztett legtermészetesb

hangulat ódai vagy ha tetszik, elegiából felemelkedő ódai volna: s mit kaptunk? Dalt, örökké minden viszonyban dalt, tömve a szokott csillaghullással, bárányfelhővel s mit én tudom, mivel. Ha Mátyást akarjuk dicsőíteni, édeskés dal; ha Hunyadit zengjük, ismét dal; melyben lehet, hogy van némi taps-arató frázis, de az óda szigorú fönsége, az merőben hiányzik. Tehát — és ide akartam érni — a lyrában nincs még, de korán sincs meg, az érzelmek és előadás azon külön-
340 félesége, melyet a lyrai nem megenged, hanem az összes lyrára jól, rosszul az egy dal formái vannak megkövesedve. Nem azt akarom ezzel mondani, mintha a dal lényege az említett pipere volna, vagy mintha igen jó dalokat tudnánk írni; hanem hogy ama kicsinyes ékesgetés a lyrai formák
345 közül is leginkább megfér a dallal, bár ez szintén el lehet nélkülü; s hogy mi a dálnak e lényegtelen attributumát s vele a dal hangját átvisszük, a lyra egyéb fajaira is, hol más elem, más hang, más díszítmény, más nyelv kívánatnék, sőt átvisszük az eposzba, drámába, hol azáltal gondolunk költői színvonalra emelkedni, ha foltonkint a dal
350 hangját és mellékes cicomáit alkalmazzuk.

És valamint a népszerű iskola embere, verset írván, a leghajlíthatatlanabb subjectivitással egyre azt iparkodott ki-
tűntetni, hogy „ő tanult ember” meg „élces ember”, azaz:
355 éppen nem simul a tárgyhöz, hanem örökké saját egyedisége előnyeit mutogatta: úgy mi — a nagyobb rész — azáltal akarunk igazán költőiek lenni, hogy minden tekintet nélkül tárgyra és alkalomra. bravourképekkel s egyéb külsőséggel erőlködünk „kitenni magunkért”. A „sed non his erat locus”,
360 bölcs józanságát nem tartjuk összeférőnek a költészettel; ki-ki annyit ér, a mennyi úgynevezett „szép helyet”, újjal kimutatható, collectába jegyezhető „ragyogó” mondatot képes producálni. Ez történik, ha valaki igen szellemdús, képzetgazdag színben akarja láttatni magát. Ha pedig az egy-
365 szerűség pálmája után törekszik, előfog egy halvány ötletet, képet, egy mitsem jelentő antithesist vagy efféle léhaságot: alapul veti az egész költeménynek, körülönti szűz prózával s megvan a vers. Nem mondhatni, hogy hiányzanék benne a dal formája, egysége: mert hisz az a kis gondolat vagy kép,
370 melyre négy-öt versszak prózája készít elő, oly árva egyedüliségben áll, hogy csoda is volna benne többet látni egynél; hanem bezzeg a költemény sem olyan lesz ám, mint midőn folyvást emelkedő halmokról jutunk a tetőre, mely minden-
ken uralkodik, hanem olyan, mint mikor lapályon haladva

375 egy darabig, utoljára felállunk egy — határdombra. A ki-
látás innen sem sokkal tágabb, az emelkedés nem volt érdemes
fáradtságra: akár ott lenn maradtunk volna. Gyakran oly
cím, oly tárgy, melyből ódai szökellést vártunk, ily értele-
380 men vett dallá hegyesedik. Ha pedig az előbb mondott „fan-
tázia-dús” játékot vesszük elé, productionk hasonlít a főnebbi
népszerűekéhez abban, hogy miután örökké „szépet” mondani
csak a legkiválóbb elmének adatott, az egyes bravourpontok
közt eső hézagokat silány prózával töltjük be; itt-ott jól
énekünk, de ahol nem bírjuk, falsettet, alsó octávát veszünk,
385 fistulázunk vagy mintha cifra épület repedéseit szalmával
tömnők ki. Ne értessem balul. Szívesen elismerem én, hogy
van több jóra való tehetség költőink s jóra való költemény
ezek versei közt. Nem is szólok egyesekről, annál kevésbbé
egyesek sikerülteiből darabjairól: hanem veszem költészetünk
390 irányát, gravitációját, egész tömegben, mint előre is kimondot-
tam. És ez lyrai, ott is, hol nem kellene, a lyrában pedig dal-
szerű ott is, hol nem kellene.

Midőn a lyrai fajok többféleségét, változatosságát sür-
getem, távol legyen, hogy amaz iskolai osztályozás lebegne
395 szemem előtt, mely a sapphoi vagy alcaei mértékhez sza-
bott költemény homlokára felírja: óda; mely a hat és ötlábú
mért soroktól függeszti fel az elegia elnevezését, s épen nem
kivánom, hogy, ha idyllről van szó, Corydon és Menalcas
dudaversenyét zengjük s több afféle. Ama régi formák, bár-
400 mily alkalmas is zengő nyelvünk a görög-római mérték vissza-
adására, nem képesek a magyar lélekben azt a zenei víz-
hangot költeni, melyet egykor az illető nép keblében köl-
töttek. A hellén kar végtelen változatú, csodazöngelmű dal-
formáit, ha eleinte némi fáradtsággal is, utánképezhetnők
405 hajlékony nyelvünkön, de az ily kísérlet nálunk örökre né-
hány tudós ember magán időtöltése maradna: mert hol a nép,
mely azon hangmenetek csiráit már kezdettől fogva lelkében
hordja, mely azon rhythmusok alapját maga teremtette egy-
szerű, primitiv dalaiban, hol a kar, mely e formák későbbi
410 fejlettebb, virágzó alakjában is fentartsa, folytassa a közönsé-
get a néppel, az élettel? Nincs különben a többi antik formá-
val se. A míg iskoláink mintegy közönséget neveltek szá-
mukra s a magyar dallamosság ébredni nem kezdett: addig,
legalább az olvasó ember, úgy a hogy, beléjük találta magát.
415 De mióta az a kevés classicismus, mit az iskola 4—5 órája az
ifjúba diktál, koránt sem elegendő, hogy vérré váljék: e
formák még azon „második természet”, a megszokás támaszá-

tól is elestek, tanulva sem zengenek többé a lélekben; ellen-
kezőleg a nyugati rhythmus érzéke terjedt s a magyar dallam
is (habár legújabb időben inkább hanyatlás mint előmenetel
nyomai mutatkoznak) ellenszegül ama távoleső, visszahoz-
hatlan, elérhetlen világ zene-accordjainak. De van a régiek
lyrájában, mit még ma is haszonnal tanulmányozunk: az
óda fensége, tömör, impozant szerkezete, rohanó tűzárja,
komoly bölcselme; az elegia olvadó heve, mérséklett hangja,
az a magát beleélés mintegy, örömeibe vagy fájdalmába;
az epigramma csodaszép példányai, az összeszorítás által
oly ruganyossá váló — az összeütközésben szikrává pat-
tanó gondolat, ama két vagy négy sor, mely tudja, hogy
kőbe nagynehezen azért vésték, mert századokra kell hirdet-
nie az eszmét stb. . . . mindezek ma sem háladatlan tanul-
mány a költőnek, habár épen nem szükség, hogy gondolatát
antik mezbe öltöztesse, hogy mythológiai alakokkal, képek-
kel tarkázza dictióját, hogy sorait a régiek rhythmusa szerint
alakítsa szóval, hogy külső, lényegtelen dolgokat majmoljon.
S ily értelemben hivatkozom én, midőn a formák különbsé-
géről beszélek, a régiekre is: de nem állapodom meg nálok,
mert a lyra azóta különböző népeknél, végtelen változatosság-
ra fejlődött s csak minél többféle példány átélvezése menti
meg a költőt (ha ugyan új ösvényt törő, önálló, eredeti
csillagnak: lángésznek nem született), hogy egy valamely ki-
tűnő szellem szolgálatába ne rekedjen.

III.

Közelebbi cikkünk végsoraiban azon hagyók el, hogy a lyra, különböző népeknél, végtelen változatosságra fejlődött s csak minél többféle példány átélvezése menti meg a költőt — ha ugyan új ösvényt törő, önálló eredeti csillagnak: lángésznek nem született — hogy *egy* valamely kitűnő szellem szolgálatába ne rekedjen. Azt kértheti erre tőlünk az olvasó, hogy ha a lángész a nélkül is meglesi a maga útját, mi szükség a másodrendű elmék számára követési példákat jelölnünk s ezáltal az *utánzók* számát szaporítanunk; vagy mi haszon háramlik abból az irodalomra, hogy a lángésznel kisebb szellemek nem *egy*, hanem minél több nagy elme befolyását szívják magokba? Ami az *utánzást* nézi, nem árt erről, e mai, eredetiséget affectáló, de tényleg nagy mértékben utánzó korban, némely dolgot, ha ismételve is, elmondani. Költészetben — valamint minden ágában a

művészetnek — többé-kevésbé mindnyájan *utánzó* vagyunk. Maga a lángész a meglevő példányok után indul.
 460 A különbség csak az, hogy villámgyorsan szedi magába mind-
 azt, ami jó van előzőinél; alkotva pedig, habár valami olyat
 akarna is, aminő mint ha előtte lebeg, a benne lévő eredeti erő
 által egészen mást hoz létre. Hanem föszd meg az utánzás
 lehetőségétől, zárd el csecsemőkorában minden érintkezéstől
 465 a költészettől, nőjön elszigetelve egy magános szobában,
 adj neki bár alkalmat szelleme egyéb tehetségei kifejtésére,
 halmozd bár el minden tudománnyal, csupán a költészetnek
 minden sejtelmét zárd el tőle hermeszileg, ne halljon soha egy
 népdalt, ne olvasson egy költeményt, tanítsd bár meg ráadá-
 470 sul a mérték és rím mesterségére is, de ne költői darabokon,
 hanem egyes összefüggetlen szavakon: a te született költő,
 ha lángelme is, soha sem fog megszólalni, válameddig ez el-
 különző tart, legfőlebb oly rímjátékot farag, aminőt eléje
 adtál.* Nagy elhittség kellene hozzá, azt gondolni, hogy vala-
 475 mely egész nemzetben, egy összes népben időről-időre nincs
 több „született” költő, azaz ki magában hordja a poétai
 képesség csiráját, csupán az a tíz-tizenkét legény, ki előfizetési
 ívekkel zaklatja a közönséget. Az a fiatal pásztor, ki oly
 keservesen rikatja tilinkóját, az a paraszt legény, ki egyszer
 480 életében jajdúlt fel négy sor panaszos dalra, az a híres mese-
 mondó vagy babonás képzelgő, vagy a minden alkalomra
 élcet pattantó „ex professo” vőfély stb. lehet, ép oly „született”
 költőnek bizonyul, ha alkalom és mód nem hiányzik a benne
 rejlő alapterhetségnek minél több példa látása s utánzási
 485 ösztön által leendő kifejtésére. Miért van pl., hogy Olasz-
 országban sokkal több egyén „születik” zenésznek, festőnek,
 szobrásznak, mint egyebütt? Faji előny, mondják. Igaz, né-
 mely faja az emberiségnek már alkatánál, idegszerveinél fogva

490 * Azon ellenvetésre, mely itt tehető, hogy az, ki *legelőbb* szer-
 zett költeményt, miféle *utánzás* által fejtette ki tehetségeit — meg-
 jegyezzük, hogy ama primitív költemények nem is egy Ilias, vagy
 Odyssea, hanem hasonlóak a Mózes könyve által fentartott Lámé-
 énekéhez, mely, bár előzői lehettek, mutatja, hogy nincs ugrás a fejlő-
 désben, s a költészet épúgy csecsemő korban kezdte, mint minden
 495 egyéb. Ide irom, rövid.

„Oh Hada és Czillah! halljátok meg az én szómat;
 A ti füleiteket adjátok az én beszédemnek Lámé-
 Ha valamely erős férfiútól sebet vennék is,
 500 Vagy valamely izmos ifjútól kéket: megölném azt mégis.
 Ha Kainért hétszer áll isten boszút:
 Láméchért hetvenhétszerte inkább.”

alkalmasb a képzelődés műveinek teremtésére, mint a másik. De nem kevesebb tényező e részben az *utánzási* folytonosság: a csecsemő fülét már zenehangok ütik meg, szemébe a képző-
505 művészet alkotásai tükröződnek, bölcsőtől a sírig egy művészi világban él, úgy, hogy, ha benne megvan a csira, lehetlen annak kifejetlen maradni s ez utánzási inger száz meg száz jó közepszerűt képez ki, hogy aztán végre tökélyes álljon elő. Ellenben a fajbeli hajlam, utánzandó példák nélkül,
510 lekötve marad. Tudjuk, hogy pl. az oláh nép szintoly képzeleti irányú, mint az olasz: de ami ennél a művészet remekeit hozza létre, amannál képtelen babona marad. Nagy fontosságot helyezünk tehát abban, hogy a költészet s általában a művészet terén minél több jó közepszerű s ha tetszik, „utánzó”
515 fussa szabad versenyt; nem mintha a közepszerűséget becsülnők nagyra, de mivel ezek teszik lehetővé, hogy koronkint lángész álljon elé s mivel egy ily pezsgő, szélesen kiterjedt, hagyományos művészi élet nélkül a genie megszületik ugyan, de meg is hal, a nélkül, hogy léteztéről valamit tudna a világ.
520 A kérdés második része: mi haszna benne az irodalomnak, ha nem egészen önálló tehetség nem egy, hanem minél több remekíró hatását szíja fel — szintén az emberi szellem természetén alapuló törvényekben találja megoldását. A költői született hajlam nem csupán mennyiségi, hanem minőségi
525 tekintetben is végtelenül különféle. Nem csak a kisebb vagy nagyobb fokozatban, a belteljes (intensiv) erő több-kevesebb mértékben különbözik, hanem irány, minőség, színezet tekintetében is oly árnyalatosságot tüntet elő, mely, mint a természet egyéb tárgyainál is, egész az egyéni sokféleségig terjed.
530 Ha már most ennyi ezerféle hajlam, elmeirány, egyéni tehetség-árnyalat egy-két mintáiról nyomdokába engedi sodortatni magát; ha úgy akar érezni, gondolkozni, érzését, gondolatját épen úgy akarja formában megtestesíteni, mint azok; ha épen oly tárgyak és idomok iránt viseltetik előszeretettel; ha e
535 szerint önnön tehetsége irányát, hajlamát vagy észre sem veszi, vagy öntudattal oly iránynak, hajlamnak veti alá, mely nem az övé: abból természetesen a költői utánzásnak ama korcs neme támad, melynek a neve már nem követés, nem a nagyobb elmék hatásának tanulmányképen magunkba
540 szedése — hanem majmolás. Látni egy tömeget, melynek művein egy ugyanazon szellem befolyása majdnem kézzel mutatható, szomorú jelenség, hanyatlás jele. A költők vagy öntudatlan akadályozvák saját irányú tehetségek kifejtésében, vagy tudattal hamis játékot űznek, az akarván lenni,

- 545 amivé lenniök ellenkezik saját egyedi képességekkel s míg ennek irányát elfojtják, amazzt el nem érhetik; midőn a hús árnyéka után kapdosnak, elejtik a húst. — De másképp van a dolog, ha mintáik választásában nem szorítkoznak egy bizonyos költői jelességre, de még korra s nemzetre sem.
- 550 Annyiféle példa, annyi irány közt lehetetlen, hogy utoljára meg ne leljék azt, mely az ő specialis vagy egyéni hajlamuknak leginkább megfelel, melyen aztán tehetségek, ha van, szabadon bonthatja ki szárnyát s megeshetik, hogy a ki pl. Petőfi árnyékában mint jelentéktelen parasit növény teng,
- 555 hajlama és tehetsége irányának felismertével, s képességeinek ez irányban kifejtésével, ha nem is valami egetverő potentum, de jóra való költő lehetne, az egészben pedig üde változatosságot segitene hozni elő, a mostani egyhangú zümmögés helyett. Ebben talán komikai ér csirája lappang: de, mert
- 560 Petőfi erős oldala nem a comicum, magasztos hazafiságot akar zöngeni; amaz a szende, lehelletszerű dalra volna hivatással: de neki jobban tetszik a „dühös” Petőfit utánozni; a harmadik hosszú lélekzetű epicus előadásra hajolna: de mestere nyomán „Felhőket” stb. kénytelen írni. Drámai költészetünk meddőségét is nem a „született” tehetségek hiányából magyarázom, mert középszerű, jóra való tehetség szület
- 565 hetik és születik folyvást akármennyi, hanem mert senki sem adja magát a színirodalmi örök példák beható, *követésre ragadó* tanulmányára, hanem csekélyelve az ily koszorút vagy
- 570 előre kishitűen lemondva róla, könnyebbnek vagy dicsőbb feladatnak tartja lírai verset írni, mint Petőfi, vagy novellát, mint Jókai. Már pedig bizonyos, hogy hiába minden született képesség, ha azt idegen irányba tereljük, vagy kifejtésében mindazon utánzati phasisokon át nem vergődünk, melyek azt
- 575 eszközlik, hogy aki sokáig tanítvány volt, végre mester legyen, aki sok példát szemlélt, végre önmaga is eredetit tudjon termelni, saját képessége határai között természetesen, mert akinek például a zenéhez „hallása” nincs, abból jó mathematicus még lehet, de jó compositor soha.
- 580 Hanem tartsunk sort. Előbb a lyráról beszélve, mondom, hogy semmi sincs távolabb ez elmélkedés céljától, mint a lantos formák változatosságának színe alatt azon antik külsőnek visszaállítását sürgetni, mely a mellett, hogy ránk nézve lényegtelen, időszerinti, esetleges járulé
- 585 k, se tápja, se támasza nem lévén népi s nemzeti életünkben, költészetünk virágzását inkább gátolná, hogysem elősegitené. Épen nem állítom, hogy „anákreon-i danák” s több efféle által szükség

lendíteni lyránk egyhangú voltán. De óhajtom, hogy a költő ismerje fel tárgya természetét, érzelme hőfokát, eszméi magasságát vagy mélységét s ahhoz idomítsa a kifejezés formáit. Ha magasztos eszméket, érzelmeket stb. akar zengeni, őrizkedjék aprólékos játéktól, piperétől; ha szende, ha, gyöngéd érzései vannak, tartózkodjék közben nagyokat kiáltani. Szóval mindenekelőtt tudjon különbséget tenni ama két fő nem között, melyre a lyrai előadás oszlik: fennség és kellem. Ez nem iskolai pedant követelés; ezt maga a dolog természete kívánja. Lehet-e valaki egyszerre magasztos hangulatban és például sentimentális olvadásban? Fújhat-e száján hideget és meleget egyszerre, mint az Apocalypsis csodája? Folytat-
 600 hatja-e virágfüzéből a szilárd kövekből kezdett dór csarnokot? Vagy a fuvola hangjai közé jól esik-e ottan-ottan hasonával rikkantani? Vannak azonban átmenetek, s ugyanegy költeményben is megállhat a kettő egymás mellett; ilyenkor
 605 az átmenetek kivitelében mutatkozik, a mester s a költemény az uralkodó hangról neveztetik (mivel „a potiori fit denominatio”). Minderre a klasszikai, főleg a hellén lyra tanulmánya szolgál elévülhetlen példányokkal.

A görög-római világ lyrája, ami t. i. belőle ránk maradt, egészben véve *ódái*. Az, amit mi *dalnak* nevezünk, vagy
 610 hasonló ahhoz, itt-ott a tragoediák karénekeiben, s némely kisebb, kedvelt ugyan, de nem nagyra becsült költeményfajokban, s egyes töredékekben maradt fenn, leginkább az úgynevezett *szkoliákban*.* Róma *dalát* inkább fölleljük Catul-

* Hogy az olvasó érezze, mi dalszerűség az, mely e szkolion, 615 fajt az ódától megkülönbözteti, ide teszem egyik e fajta költeményt halvány fordításban:

Mirtusz lombja közé fonom be szablyám,
 Úgy, mint Hármódiosz s Arisztogeiton,
 Mikor a bitorlót megölék
 620 S egyjoguvá Athénae lakosit tevék.

Nem vagy, Hármódiosz, te halva, nem vagy,
 Élész, mondják, szígetin a boldogoknak,
 S veled ott gyorslábú Achilevsz,
 És Diomédesz, a Tüdeidesz, veled.

Mirtusz lombja közé fonom be szablyám,
 625 Úgy, mint Hármódiosz s Arisztogeiton.
 Hogy Athénae szent áldozatin
 Zsarnoki férfi Hippárchot agyonölék.

Fön lesz híretek, él dicsőn örökre,
 630 Kedves Hármódiosz s Arisztogeiton,
 Mivel a bitorlót megölék
 Kardotok, és Athénae szabad általa (Kallisztratósz)

lus dévajságiban, melyekbe ottan-ottan az utcai réja is belehangzik, mint Horatiusnál, kinek még dalszerű szerzeményein is megvan bizonyos ódai lendület. Legfőlebb egy-kettő, mint a „Donec gratus eram tibi” marad a dal színvonalán. Átalában tehát a régiség tanulmánya leginkább ódához emel, mint Virágot, mint Berzsenyt. Érzületben úgy, mint előadásban fölgerjeszti, erősíti a fönség iránti fogékonyságot.

De ama teljes harmónia, mit főleg a hellén alkotás csuda bája lehell, a dálnak is jó szolgálatot tesz. Ezen kívül a mai dal táplálkozást meríthet a lyrai előadás azon mérsékelt neméből is, mely a régieknél *elegia* neven volt ismeretes. Remény és félelem, vágy és csüggedés váltakoznak benne mint a mai dalban. Csupán előadása volt hosszabb, nyugalmasabb, szemlélkezőbb. Míg tehát koncentrálva mintegy, s ez által mint a sűrített lég, kevesebbé válva, a mai dálnak nyújt előképet; más részről egész terjedelmében, mint elegia szolgáltató örök példányt — természetesen azon módosítással, melyet a keresztény világnézet, a kor s népfaji viszony követel — a lyrai előadás azon nemének, mely ma is róla neveztetik. Nyugodt hevülete, mérsékelt pathosza, — melyet a neki-eredő s ismét szabályosan csillapuló versalak oly összhangzatosan fejezett ki — mai formákban is követhető. — Szintén a régiektől vesszük legtisztább mintáit amaz összesűrített ódának (néha dálnak), mely epigramma nevet visel. Párversi mért alakja épen úgy nem lényeges, mint a többi ódon fajknál a külforma. De a lényeg örökre az marad, míg ember él. Vagy nem lesz-e alkalom és szükség örökké, nagy gondolatot keskeny határok közt fejezni ki? Csupán formajáték-e az, ha a költő minden melegét, s erejét koncentrálja egy villámban, hogy növelje hatását? Azon 4—6 soros couplet-k, minők újabb korban inkább vázolnak s elmosnak valami árva gondolatot, hogysem a rövidség által hatályosabbá tennék, sohasem mérkőzhetnek a görög epigramma fönségével. De ki olvasná ma már, ki érzene szépségeit egy oly epigrammának, minőt például Vörösmarty amaz örök példányok után írt, — Árpád sírverséül:

670 A Duna habjainál ki van itt a kised üregben
 Pusztán, s omladozó hamvai jeltelenül?
 Menj harsogva folyam! mely gyakran vitted emelve
 A győző seregét, zengj hadat álmaihoz;
 S melyet szerze, te légy, ország, az erősnek örök jel:
 Népvezető Árpád hamvai nyugszanak itt

⁶⁷⁵ Ki értené, mennyi magasztos van pl. ebben: „Menj harsogva
folyam — *zengj hadat álmaihoz?*” Csillagot, virágot ke-
resnénk benne s mivel az nincs, bizonyára elébe tennénk egy
oly couplét-t, mely a „Felhőket” majmolva, bizarr képre tor-
zítja üres phantasiáját. — — —

27. MILLIEN: LA MOISSON

(Az aratás.) *Poésies par Achille Millien (Vanier, Páris, 1860.)*

Az ifjú költőt, kinek műve s neve áll e cikk fölött, Thalès Bernard, irodalmunknak is jóakaró ismertetője, e szavakkal mutatja be a francia közönségnek.

- „Jelen kötet a legteljesebben igazolja azon elméletet,
⁵ mely a mai költészetnek a népköltészet alapjára helyezését sürgeti, azaz kívánja, hogy ez utóbbitól sajátítsa el stílja egyszerűségét, érzelmei nyíltságát, képei frissességét, rajzai kellemes körvonalait, ellentétben a mondvacsinált formákkal, melyek úgy a romantismusban, mint elleneinél, feltalálhatók.
¹⁰ Elismerjük a közelebbi évek költőinek nagy ügyességét; csinosan tudják faragni a mondatokat s rímelni két-három szótaggal; de a mivel nincsenek megáldva az, hogy tessenek, hogy megindítsák a szívet; igazuk van hát a fiataloknak, ha odahagyván ez irodalmi mozaik- és gipszmunkát, a természet-
¹⁵ hez fordulnak. Miután sem a hajdan mumiáit, sem a középkor szörnyeit nem szeretik, mindazáltal az emberi szellem legyőzhetlen kényszerűségénél fogva valamely hagyományhoz ragaszkodniok kell: a népköltészethez folyamodnak, mely őket nem távolítja el a természettől, s ily módon az emberi
²⁰ értelemnek új irányát látjuk kijelölve, új nemét a költészetnek alapítva meg.

- E kötet szerzőjének jutott a dicsőség, hogy első legyen, ki nyíltan bevallja emez új irányt. Ő nem fitogatja tudományát, de szintúgy megveti a francia nyelven írt otromba
²⁵ gajdolásokat (népi verseket); ő a népköltészetet a bretagnei, a magyar, az eszth dalokon tanulmányozza; s miután így lelke mélyén az első könnyű vonalokat levázolta, szemléli a természetet, az ihlet felbuzog s egy huzamban megteremti gyönyörű alkotásait, melyeknek igazsága meglep és elbájol.
³⁰ A *Delelés*-ben (La Méridienne, déli nyugvás), Millien Achille úr egy kertész rajzol elénk, ki fa alatt ülven, jegyeséről ábrándozik, míg körötte a zöld virány teljes szépségben mosolyog; a madarak, felhasználva merengő szórakozását, neki esnek pusztítani gyümölcsös bokrait; egyszer észreveszi a
³⁵ csínyt és váltig boszankodik érte:

De tapsoló szárnyal, gúnyfűttyel a rigó
 Boszantát s karban a pajzán vörösbegyek:
 — Köszönjük, álmodozz' szépedre mindig, oh...
 S gyümölcsöd, bátya, hagyd nekünk dézsmálni meg.

- 40 E mezei zamattal és epétlen ironiával teljes költészetnek az az érdeme is megvan, hogy igen eredeti. Ám hányjátok föl minden nép pásztori költeményeit: nem fogjátok e darabot feltalálni közöttük, csupán a fajt, melynek létét köszöni. A *Nász*, az *Ünnepi menet* (La Noce, Le Défilé) szintén egyaránt jelesek festői stílusok által. Az *Őrültben*, melyet mintha csak a magyar Petőfi írt volna, a legfinomabb érzés uralkodik; a lélek párbeszéde ez a virágokkal, testvéri közlekedés a mindenség s a teremtmény között, de mely azért nem viharos, miként a pantheismus vonaglásai, sőt egyenesen a keresztyén
- 50 érzelemből foly. Tudjuk, hogy a népi költészet nem egyéb, mint természetes fusiója a barbár népeknek, a lélekben a keresztyén hit által fölgerjesztett érzékenységgel. Szerző hív marad ezen hagyományhoz. Morvanba, Közép-Franciaország ezen Bretagnejába vonúltan, minden felindulásra önmagába
- 55 mélyed és lelke hathatós dallamokat lehell. Valami ünnepélyes az, midőn leírja a nagy sík rónán keresztül bolyongó ökröket; s a sicíliai énekek bánatos zöngelmét juttatja eszünkbe, festvén, mikép hízalják a halottak földi maradványai a virágos mezőt; a haza szerelme szintén nem kevésbé ihleti lantját, s élő tanúságot tesz azon publicisták ellen, kik korunk elaggását
- 60 kiabálják, mivel a közönség nem akarja bámulni rossz prózájokat. Néha metaphysicát burkol a népszerű formába: *Éj* című költeménye (La Nuit) egy pásztor panaszát tolmácsolja, ki műveletlen szelleme által gyötörve, annál meghatóbb keservre
- 65 fakad e pusztá kietlenében, minthogy e keserv primitív elmétől származik. Örömet hallgatjuk e durva hangokat, melyek bennünket messze kiragadnak az akadémiái értekezések s az irodalomtanárok izetlen periodusainak köréből. A *Sekély* (Le Gué, gázlóhely) ugyan borzadásba ejtené La Harpe tanítványait, kik számosabbak még ma is, mint gondolnók; hanem a korlát ma már át van törve, a fiatalság jó, hozzá új nyelvé, csak kiáltani kell, mint hajdanta a tornán: „fussatok!”

- Midőn Millien eltávozik a pásztori nemtől, miként a *Törekvésben* (Aspiration), akkor is mindig szerencsésen adja
- 75 vissza a természetet, de nem annyira eredeti, és homályosan emlékeztet Laprade Victorra, ezen költőre, kinek erőteljes bölcsészete oly erélyes formákba van öltöztetve. Egyébiránt Millien Achill nem is csinál titkot a nagy rokonszenvből,

melylyel a *Symphoniák* szerzője iránt viseltetik és neki ajánlja
80 egy költeményét, melyben a stíl szabatossága egyenlő a képek
élelenségével.

Burns Róbert néhány utánzása (fordítás) is van e gyűjteményben, mely megérdemli, hogy felé forduljon a közfigyelem, és felé is fog.

85 Az olvasó, ki valamely költőből többet is akar ismerni, mint a lelket, talán szeretne tudni némely részleteket Millien Achill-ről; de ő sokkal ifjabb még, hogysem az életben szerepe lehetett volna; mint barátja a magánynak, ő a legszebb részt választotta: dalolni szerényen, várva a napot, midőn költés-
90 zete minden szívben viszhangra talál. A *France littéraire*-ben lépett föl először. Tudjuk, hogy e lap Lyonban jelenik meg Peladan Adrien, egy buzgó keresztyén s lelkesült poéta gondjai alatt, kinek jellemzésére látszik írva lenni a bibliai mondat: „háznak szerelme megemészt engem.” Millien Achill nem
95 tehette, hogy meg ne hallja Peladan úr erélyes szózatát, ki felhíja a vidéket, hogy rázza le nyakáról a főváros irodalmi jármát. Valóban mi szükség is, arra, hogy az ember verset írjon, a „rue de Bourgogne”-on vagy az „Institut” körül lakni? A classicus költőknél szükség volt a városi lakás; mező,
100 falu kell az új pásztori iskolának, mely azon van, hogy a nép szájába igazi költészetet adjon, cserébe a mi francia vidékeink visszasztító *gajdái* helyett.

Ha e kísérlet nem utopia, egy nevezetes feladat lenne megoldva, a mennyiben lehetségesnek gondolnánk oly költészetet, mely egyaránt tessék a sokaságnak és a művelt
105 szellemeknek. Nyilvánvaló, hogy az igen művelt költők szerette pastorálék, maga Tasso gyönyörű *Amintá*-ja sem érdeklik a népet, mely se nymphákról, se satyrokról nem tud; neki a természet kell, egyszerű szépségiben, de csinos formába öltöztetve, mely megnyerje a művelt szellemeket is. Im, ez alakban fogadja ma egész világ e feladatot: sikerült-e Milliennnek, ki a kérdést bizonyosan jól fogta fel, meg is oldani? Ezt a közön-
110 ség határozza el; de még ha el nem ismertetnék is a mezei s pásztori költészet feltámadási joga, el kellene ismernünk, hogy Millien Achill írt vagy 10–12, minden tekintetben
115 tökélyes darabot; és így zálogot nyújtja a józan irodalom kedvelőinek, hogy folytathassa e jól kezdett pályát, és hogy festői tanulmányainak körét lakóföldre tájain túl is kiterjeszse. Akkor lesz ő teljes birtokában tehetségeinek s akkor nem
120 fogják tőle megtagadni az *úttörő* (précurseur) címet, melyet még most kétségbe vonnak.”

Eddig a francia ismertetés. Ránk, magyarokra nézve nem csak hízelgő, de örvendetes is, hogy a világhírű francia költészet, mely a Corneille-Racine időkben egész Európát

125 lábainál látta, melynek csak e században is Lamartine-Hugo-Béranger három-egysége oly dicső körben ragyogó csoportozatát képezi, most érezvén az újjászületés szükségét, a *mi dalainkra* hivatkozik, utánunk indul, s ezáltal nemcsak igazolja, hanem világjelentőségre emeli a költészetünkben létező

130 forradalmat. Ime, a francia poesis most érkezett oda, hol mi a 40—50 közötti évtizedben valánk; most próbálja bevinni költészetébe a népi ének „stilja egyszerűségét, érzelmei nyíltságát, képei frissességét, rajzainak kellemes körvonalait, ellentétben a mondvacsinált, a conventionális formákkal.” Maga

135 Thalès Bernard, nem csupán elméletben, de gyakorlatban is, ez új irány apostola, egy Saulusból lett buzgó Paulus, kit leginkább a *mi Petőfink* ragyogó fénye térített meg. De bármint örüljünk e mozgalomnak, lehetetlen elhallgatnunk némi észrevételt a fentebbi elméletre. Azt igen jól mondja

140 Bernard, hogy *mai*, vagy bármikori költészetnek, ha elvénülve új erőt, ruganyosságot kíván nyerni, a népi alapra kell helyezkednie. De megütődve olvastuk, hogy ez új irány legkitűnőbb képviselőjének, Milliennnek, dicséretére hozza föl, hogy *megvetve* az „otromba” a „visszataszító” francia „complaintes”-eket, idegen népdalokhoz folyamodik. — Természetesen, mi kevéssé vagyunk oly helyzetben, hogy megítélhessük, mennyire otrombák, visszataszítók ezen „complaintes”-ek de annyit bizony szóval erősíthetünk, hogy a költészet regenerációja népies alapon csak ott és annyiban sikerül —

150 hol és mennyiben a népies alap egyszersmind hagyományos, *nemzeti* is. Nem elég más nemzet, más égalj, más vér hagyományait tenni magunkévá: eljárásunk így nem különbözik ama másiktól, melynek következtén *utánzási korszakok* állnak be valamely irodalomban, mint volt nálunk is a francia, a

155 latin iskoláé. Mellesleg ugyan vehetni át idegen nép költészetéből is, de rendszeren csak az fakad meg az ily ültetvényből, mely a minnépünk jellemében alkalmas földre talál. Így nálunk az éjszaki ballada: mert népünk is bír rokon költeményekkel, sőt az irodalom elébb behozta a ballada népi alakját, hogy-

160 sem ismerős lett volna az éjszakiakkal. Tehát a francia költészetnek is, ha meg akar újhodni, főleg nemzeti alapra kell helyeznie magát. És ez, bármi „otrombák legyenek azon „complaintes”-ek, véleményem szerint nem lehetetlen. A népnek mindenütt van költészete: az külsőleg lehet otromba,

165 visszatoló; sok költemény, tán a legnagyobb rész, minden
becs nélküli gajdolás: de keressük csak! bizonyosan fogunk
találni egy-két becses darabot, melyet aztán mintául vehetünk.
Ama „chanson”-ok, melyek alapján Béranger a maga gyö-
nyörű dalait kifejtette, legnagyobb részt valószínűen korcs-
170 mai „réják” voltak, de ő megtalálta bennök a magvat, mely-
ből önköltészetét dicsően felvirágoztassa. Ha a chanson nem
francia, hanem például *német* tradíció: Bérangernek minden
lángelméje s művészete által sem sikerült volna e formát
honfiai előtt oly népszerűvé tenni, a milyenné tette. Béranger
175 jó úton, az egyedül helyes úton járt költészetének „népi
alapra” helyezésében, mert nem csak *általában* néphagyomány-
ra, hanem *francia* néphagyományra támaszkodott.

Másik észrevételünk a *célt* illeti, melyre Th. Bernard
szerint a költészet emez új iránya törekednék. Azt mondja,
180 mind a világ által így van föltéve s elfogadva a problema: oly
költészetet hozni létre, mely *egyaránt tessék a sokaságnak és
a művelt szellemeknek*. Volt idő, mikor nálunk is ilyes valamit
képzettek a népies irány feladatául: midőn a ponyvairodalom
regeneratioja látszott lenni végcélja a költészetben meg-
185 indított átalakulásnak. A népet tanítani, valami jobbra ta-
nítani annál, a mit ő tud: ez lőn a jelszó. De nem úgy áll a
kérdés. A néptől tanulni s ily módon a költészetet fölfrissíteni,
nemzeti alapra helyezni: ebben áll a feladat: Mesterkelt,
conventionális formák és érzelmek helyett elsajátítani a nép-
190 költészetből nemcsak a stíl egyszerűségét, hanem *erélyét* is,
nem csak az érzelem nyíltságát, hanem közvetlenségét is;
el, hagyományos formáit, el mindent, a mi abban költői
továbbfejtésre alkalmas. Nem is oda fog a — hibásan úgy-
nevezett — népköltő törekedni, hogy a vásári közönség
195 számára vastagon szájba-rágott történeteket és dalokat
írjon: e tatárpéteres multság nem fér össze a költészet
magas céljaival. De az iránt nem lehet csalódásban, hogy
a költészetet élvezheti ugyan a nagy, a legnagyobb közönség
is, ha tárgy, forma és nyelv nekivaló: hanem ez élvezés ritkán
200 tisztá, esztetikai kútfőből ered: többnyire igen nagy része
van benne a poesis lényegére nézve külső, mellékes, alárendelt
dolgoknak; úgy hogy azt, a mi benne költői, mindenkor csu-
pán az aránylag kicsiny, finomabb izlésű közönség élvezi.
Felhagy e szerint a törekvéssel, hogy minél nagyobb soka-
205 ságnak tetsző dolgokat írjon; célja, mint minden valódi
költőé, egyedül a *szép* felé irányul; ha *egyszerű*, nem azért az,
hogy fűfa által érthető legyen, hanem, mert egyszerű eszkö-

zökkel *hatni tudni* erőnek a jele, s az egyszerű szép annál szebb; ha népi szólást használ, nem azért teszi, hogy Gyuri
 210 bojtár felrikkantson a jól ismert kifejezésre, hanem, hogy nyelvének erőt, bájt, zöngelmet, faji zamatot kölcsönözzön; ha ellesi az érzelmek természetes, közvetlen nyilatkozását, s ugyanazt visszaadja költeményében, célja nem oda megy ki, hogy — bocsánat a hétköznapi szólásért — *produkálja* a
 215 parasztot, hanem hogy az igazi pathosz nyomára akadjon, melyet színtelen társas életünk prózájában hiába keres; ha fölveszi, tovább fejti a megszokott formákat, a mintegy anyatéjjel beszítt népi és nemzeti dallamokat, akkor a fejlődés természetes törvényének hódol, mely épen úgy kizárja az
 220 ugrást, octroyozást a művészetben, mint a politikában, és tiszteli, alapúl fogadja a történeti hagyományokat. Tekintsünk a hellén és római költészetre: amaz természetes belfejlődés útján jutott a tökély pontjára, ez idegen tradícióhoz tapadva, legvirágzóbb szakában sem bírt teljes önállásra
 225 jutni.

Egyébaránt a mi a szóban forgó verseket s általában Millien úr költészetét nézi: az távolról sem hasonlítható a Petőfiéhez. „Őrütl”-je, melyet Bernard Petőfihez méltónak
 230 jellemez, oly szelíd, igénytelen, józan valami, hogy alig foghatjuk meg ez összehasonlítást. Ime prózai fordítása: Zöld virány közt, lombok árnyában térdel vala, beszélgetvén a virágokkal: „Arany gombok (vagy: bimbók) — monda — százsorszépek, nővéreim! jövök üdvözleni benneteket, gyöngre teremtmények. Fordítsátok felém mosolygó homlokotokat; a szerelmes szellőtől hajoljatok meg, susogva. Távol töletek,
 235 ártatlan virágaim! négyszer láttam újra születni keleten a napot. De im visszatértem a mi magányunkba. Mint örülök, hogy viszontlátlak! Szűzi kebleteket nem halványítá el a gonosznak, a mi ármányaink s hálátlanságunknak lehellete.
 240 Én lelepleztem előttetek szívem titkait és ti sohasem csalátok meg bizalmam, ti nem neveltétek, hugaim, szenvedésemet; ti mindenkor vigasztaló barát vagytok. Könörgéseitek mint adót viszik szüntelen legédesb illattokat az Örökkévaló lábához: isten, atyátok, minden órában örökös fölöttetek és
 245 áldással tetéz, miként a madarakat, testvéreiteket. Ő nektek mindent megadott: de nem is támad ellene soha büszkeségtek, mint az emberi gőg; az emberek gonoszok; de el ő tűnik tőlök, mint álom, a béke, s futja őket. Az ő életök a bűbánat szelétől ragadtatik, míg a ti sorsotok édességgel van be-
 250 hintve . . . Ma este, ha akarjátok, imádkozzunk, oh nővéreim

e szegény s haj! örökből kitagadott fajért.” Monda. E közben az elszunnyadt zefir megszűnt játszani a zöld levelek közt, s a virágok fölemelék csillagzó fejüket, örülvén hallhatni barátjuk szavát. És míg én ábrándozva, hallgatva állék,
255 egyszer csak a völgyből felém kiált egy pásztor: „Ne félj közelebb menni a szegény háborúlthoz; habár esze nincs is, csendes az őrülsége.” — Lássunk egy másikat.

„Az éj.” — Sötét éjben ha egyedül vagyok, velem csupán ebem s a nyáj, melyet köröttem látok a homályban
280 legelni dombos oldalon;

Én nem tudom, miért hogy ajkamon nem bír fakadni semmi dal; miért hogy sík gyepen ledőlve nem alhatom, s ábránd fog el.

Én nem tudom, mért reszketek, ha szél a nyárfával
285 susog, ha távol zúg a vízesés vagy a berekből hangzik egy kiáltás.

Félsz ez? Nem: a vadkan fogával ha szembeszállni kell merény, egész falu azt tartja — nem dicsekszem — hogy senki vélem föl nem ér.

Ah! hányszor tetszett úgy, szemem megállva egy-egy
290 csillagon, mikéntha átolvasni tudnék a mennybolt éji fátyolán!

És állva majd a csacska ér partján s figyelve hangjait, oh hányszor tetszett úgy nekem, mintha megérteném szavát.

295 De hogy mit zenge a moraj, a mennyboltján mit olvasék, a tiszta éjben, mely csodás érzés fogá el szívemet:

Azt kifejezni, kedvesim! szót nem találok ajkamon; az egy homályos szende báj, mit éjben lelni föl csupán.

S midőn az árny már széled is, nem zeng, mint másszor,
280 éneke; röpülve ábránd-szárnyakon, szó reggelig se jó belém.”

Ime ily hangon ír a nagy reményű költő, kitől Th. Bernard a francia költészet újjászületését várja. Egyszerű, tiszta, szabatos stíl, könnyed vonások: de mindenütt az a hangfogó
sourdine, mely a gyöngédséget majdnem gyöngeségig viszi.
285 Maga azon darab, melyről Bernard azt mondja, hogy felbőszítné La Harpe tanítványait, melyben tehát valami szilaj erőt, kirugást várnánk, oly színtelen, hogy ha kivesszük itt-ott prózai hangját, s a vizen átkelő ökrök igazán festői leírását, mi sincs benne, a miben távolról is *költői* vakmerőséget
290 találunk. Egy pásztor viszi benne a szót, ki ökreit a *gázló* felé hajtja s beszédbe ered valami útassal. Itt következik.

A SEKÉLY. (Le gué.) — Hola hó! Ha Closeries-be akarsz menni, csak eredj a précy-i ösvényen, mely előtted van; én

majd, legelőre hajtván veres ökreimet, elkísérlek amoda a
 295 gázlóig. Ha az embernek, mint nekem, harminc ökröt kell
 hajtani, szükség, hogy az ostort (tulajdonkép: ösztön, szurdaló
 vas) mindig kezében tartsa; mert a bömbölő bikák, melyeket
 vonz a friss pázsit, nem akarnak mindig az egyenes úton járni.
 Minap ketten valánk még gulyát terelni; volt egy pajtásom,
 300 ki velem együtt dalolt; de hat napja már, hogy láttuk a
 Saint-Eloi hídján elmenni a háborúba. Magam is karabínt
 akarok már viselni, én is a katonák soraiba állok! Egy úton
 kell vele járnom; belefáradtam, pajtás . . Látod már a gáz-
 lót odalenn? Egy tizenhatéves arc (leány) nélkül, mely engem
 305 a faluban tart, már el is hagytam volna az ökröket és mezőket;
 de Madelaine egy idő óta csapodár; elmehetnék könnyen, s
 nagy fájdalom nélkül. Pajtás, segíts: verd a folyam felé, verd
 a fehér bikát, mely felőled megy; sokáig kell futkosni s bezárni
 a korlátot, ha valamelyik egyedül elkóborol a mezőn. Nosza,
 310 barátom, fújj bele a dudába, míg nagy ökreim a vízhez kö-
 zelednek; valahányszor a makacs csoport nem akar menni,
 duda hanggal indítom útnak. Ne álljon még meg a csorda,
 mely szaglálja a fűvet, tág orrlyukkal szíja be a friss levegőt,
 és bög a gázló közepén és fejét lesütve oltja szomját a nádas
 315 árnyékában? Végre fölemelt szarvakkal, kérődzve, tekinte-
 tőket a láthatárnak szegezve állnak; azt hinné az ember, hogy
 a folyam keresztbékő lábaikon . . no de mégis kilépnek már
 a pázsitra. Hola! hó! itt az én tanyám: addsa az ostort;
 köszönöm pajtás. Csak eredj a tört ösvényen, mely előtted
 320 van, egy óra múlva meglátod a précyi tornyot."

Egy kép a német-alföldi iskolából: s ilyenek rajzolásá-
 ban tüntet ki legnagyobb virtuositást a francia költészet re-
 ménybeli átalakítója, Millien.

28. A SZEGÉNY GAZDAGOK

Regény. Írta Jókai Mór. (Négy kötetben.) Pest, Emich G. tulajdona. 1861

A volt katona egy-egy hadjáratról, az utazó idegen országok csodáiról nem beszél örömeztőbb, mint némely férfi és nő az átolvasott könyvek szépségeiről. Ha új regényt olvastak, összűlnék az entusiasták, keresztülélik szebb⁵ jeleneteit, festőibb, érzékenyebb, komikusabb vagy rettenetőbb helyeit, s mint a pásztori költemények dalnokai, versenyt magasztalják a művet és íróját. Hány, kivált ifjú körben nem volt már Jókai és művei ily lelkesedett magasztalások irigylésre méltó tárgya! — És mindezen magasztalás nem¹⁰ egyéb, mint kritika, nem papíron és nyomtatva, hanem élőszóval. Ítéletet, véleményt mondani egy műről, akár magasztalva, akár megróva — nem egyéb kritikánál, s minden kritikus kisebb-nagyobb mértékben amaz entusiasták közé tartozik, ő oly fontosnak tartja a művészet tárgyait, mint¹⁵ akármely más közügyet. A képzelet országában véghezmenő események, forradalmak és katasztrófák felől oly érdeklődő fontossággal beszél, mint a történetíró a való történetekről. — S ma már nemcsak ama regény- és költeményolvasó fanatikusok hányják-vetik az esztétikai kérdéseket, hanem a²⁰ társalgásnak mind szokottabb tárgyai az új könyvek és színművek. Csaknem mindenki egy-egy házi kritikus. — S melyik író neheztelne, hogy az ország minden zugában beszélnek róla és műveiről: összehasonlítják őt versenytársaival s egyik művét a másikkal, — a lehető legnagyobb szabadsággal mondják ki, mi tetszik, mi nem tetszik benne,²⁵ igazságot szolgáltatnak neki tudtán kívül, vagy igazságtalanul ítélik el háta megett. S ha már neheztel is érte az író, mit tehet róla? Aki azt akarja, hogy róla ország-világ ne beszéljen, akár tetszik neki akár nem, az nem lép közönség elé³⁰ — hanem „procul a negotiis” vonja meg magát. — És amit az egész világ gyakorol mindennap, csak a sajtó hallgasson-e róla? — Miután Jókait mindenki ismeri, miután regényét, mely ezelőtt mintegy két hóval jelent meg, oly sokan elolvasták s rögtön ítélték róla, csak mi hallgassunk, kiknek annyi

³⁵ val könnyebb megértetnünk magunkat, mivel olvasóink előtt jóformán ismert tárgyról van szó, s mivel oly örömet szőlünk azon fényes tulajdonokról, melyekért írónk a közönség kedvence, s melyeket készséggel ismerünk el és magasztalunk. A közönségnek igen helyes és tiszteletreméltó okai
⁴⁰ vannak Jókait kedvencének vallani. Oly eredeti magyarsággal, s saját szája íze szerinti zamattal nem ír neki senki, egy-két (de már nem élő) lángeszű versírónk kivételével. Prózában kétségtelen elsősege van Jókainak. Jobb műveit s azok sikerültebb helyeit olvasva, mintha újra tanulnók tőle
⁴⁵ a kedves anyai nyelvet, azt a valódit, melynek megragadó ereje nem kisebb természetes bájainál, s szemem szedett kifejezései époly határozottan mint festői, plaszticitással testésítik és szabják meg a gondolatot. A magyar író jelenben és jövőendőben kétségkívül Jókai műveit választja egyik iskolájául, melyekhez nyelvtanulási feltett szándékkal járhat
⁵⁰ leckéket venni. Magyaros kifejezés, s vele együtt magyar észjárás és gondolkodás teszi ragyogóvá és kedvessé legszebb lapjait. Írónk mintha egyetlen egyet sem feledett volna azon tősgyökeres kifejezésekből, melyeket legelső nyelvmestereinktől hallottunk: — értem, a gyöngéd anyát, a játszótársakat, a nagytekintélyű kocsist, juhászt, dajkát, a nép embe-
⁵⁵ reit, — kiknek odavetett mondásai annyira megragadnak az éles gyermeki figyelemben. Mások az írók közül az irodalmi szokott stíl utánzása miatt sokat felednek az élet friss és erőteljes nyelvéből; — írónk egyike azoknak, kik tulajdon előnyeiket nem adták cserébe idegen adományokért. Nyelve csak tulajdon tárházából veszi az ékességeket. — Írónk, úgy látszik, később is leginkább az élethez járt iskolába nyelvkincseinek gyarapítására. Ismerjük őt mint adomagyűjtőt. Ezen hajlam mutatja, mennyire szereti mindazt
⁶⁰ állandósítani emlékezetében, amit az életben érdekesnek, jellemzőnek talál. Különös, hogy minden valódi tehetségbe mintha csak születésekor oltott volna a természet oly hajlamokat, melyek bámulatosan elősegítik a tehetség kifejlését! — Jókai ezen hajlamának köszönhetjük, hogy nemcsak
⁷⁰ azon tájnak, ahol nevelkedett, hanem általán minden tájnak, ahol járt, kifejezéseiből fölszedi azokat, melyek vagy igen találók, vagy oly hézagot pótolnak, melyet az irodalomban mások idegen, vagy csinált új magyar szóval fejeztek ki és
⁷⁵ írtak körül. Találunk irataiban igen helyes megválogatással dunántúli, tiszavidéki, tiszántúli, erdélyi, sőt székely szavakat és kifejezéseket, a nélkül, hogy szokatlanság és pedáns

fitogtatás színeit viselnék magukon. Ily író, csak a nyelv szempontjából véve is műveit, a nyelvnek époly becsülendő
80 s tán bizonyosb sikerre számító gyarapítója, mint aki új szavakkal műveli a nyelvet. — Fölhasználja ugyan a már elfogadott csinált szavakat, — s felhasznál minden jót, amit talál; — mert csak eszköznek s nem célnak tekinti a nyelvet, de tudtunkkal csak egyszer érezte szükségét, hogy maga
85 új szót készítsen, s ez a „bál” helyett feltalált „dalidó” — ezt is, bár ismeretes néphasználta szóból módosította, nem tartjuk sikerültnek. Átalán a szócsinálás kívül esik azon úton, melyen a nyelv gazdagítása tárgyában rendesen járni szokott. Mennyivel jobban illik hozzá, hogy új regényében
90 az olasz „villa” (mezei lak) helyett a „kolná”-t használja, mely Arad megyében szőlőkerti házat, azaz valami olyformát tesz, mint a „villa” Hogy írónk nem mesterkedik nyelvünkkel, hanem minél természetesebben használja fel annak minden természetes erejét és báját, nagy befolyású népszerűségére. Megérti a gyermek is, élvezetet talál benne mindenki,
95 s egy író és nyelvtudós tanulságot meríthet belőle. — Kölcssey mondá, hogy az anyanyelv minél bővebb ismerete nélkül jeles író nem lehet — csak azt kell hozzátennünk, hogy ez ismeretet ügyes tapintattal használni is kell tudni, s e részben
100 kész példa Jókai. Mindenki ellen tehetünk egyes kifogásokat, s lehetne tennünk némelyeket Jókai nyelvére is, mely nem mindig egyenlően erőteljes, festői és szabatos; — de mi általánosságban szólnunk itt róla, s valamint átalán mindenki elismeri, hogy Jókai a nyelvnek köszönheti jórészt nagy
105 népszerűségét, úgy mindenki tudja, hogy kivált a nagyon sokat teremtő művész olykor alábbbszáll a maga természetes színvonalán.

Van költőnk népszerűségének egy másik, amazzal kapcsolatban álló titka, melyben a kritika első neki nyújtani a pálmát. S ez, hogy nyelve nemcsak magyaros, hanem
110 hogy mintegy teremtve van a kiválóan elbeszélői stílushoz. Az elbeszélői tehetség egész egy külön természeti adomány. — Irhat valaki igen szép értekezéseket, írhat elragadó szónoklatokat, lírai fellengzésű verset vagy prózát, de a legegyszerűbb esetet nem képes elbeszélői hangon elmondani, s
115 lehet viszont nagy elbeszélő és leíró művész valaki, a nélkül, hogy elmélkedni, okoskodni, ömlengeni és szónokolni képes volna. A nagytehetségű Sand Györgyről jegyzé meg helyesen egyik bírálója, hogy az elbeszélésben kitűnő, a reflexiókban
120 gyenge. Jókai regényeiből nehezen mondhatnók meg, mily

ékesen szóló az elmélkedésekben; mert ritkán fordulnak elő, s a „Szegény gazdagok”-ban csaknem merőben hiányzanak, legfeljebb egy-egy odavetett megjegyzést találunk itt-ott, s ez is inkább személyeinek szempontjából, mintegy azok
 125 nyelvén van elmondva. Nem megrovás ez, hanem kiválóan elbeszélői tehetségének magasztalása. A közönség egy részben épp ezért kedveli, s a kritika ezért fogja dicsérni. — Elbeszélésében annyi az erő, kellem és varázs, amennyit csak a legjelesb elbeszélők műveiben találunk. Egyszerűség, fiatal kedv és erő, az úgynevezett „verve”, merészség, könnyű haladás s végre az eredeti gondolatmenet oly ígésző hatalmat gyakorolnak az olvasóra, mint a nép kedves regéi. Vannak a magyar köznépnél kitűnő mesemondó tehetségek, kik a heted-hét országon túl lefolyó tündéregéket, vagy a
 135 hihetlenségig csodálatos óriáskalandokat előadási módorukkal a legműveltebbre nézve is érdekesekké tudják tenni. Ugyanazon tárgy, ugyanazon renddel előadva más ajkain érdektelenné válik, míg az avatott szájából ismételve is örömet halljuk. Ki tudná a tárgyon kívül eső ezen szellemi járulékot, e varázslatot elemeire boncolni, melyet könnyebb
 140 érezni, mint értelmezni? — Jókai előadási módja egészen eredeti, sajátos, melyet nehezen lehet utánozni. És mégis úgy tetszik, hogy valamint a nyelvben az élet s kivált a nép volt főmestere, úgy az elbeszélésben a népmesék modora ragadt meg leginkább lelkében, hogy ő époly ösztönszerűséggel sajátította el azok szellemét, mint Petőfi a népdalokéit. — Az előadás hangján, rendjén és menetelén kívül
 145 vannak megfoghatóbb jelek, melyek ezt bizonyítják.

Nemcsak az elbeszélés maga, hanem a képzelet egész
 150 munkálkodása a népmesék szellemében megy véghez nála. A leírások rövidek, de verőfényes megvilágítás és a legsötétebb árnyazás a néhány vonású képet a legfeltűnőbbé teszi. Elénk állított emberi alakjai megragadják a képzeletet a „Szegény gazdagok”-ban is; de mindenik külsején és jellemén feltűnő a nagyításra való hajlam. Tudjuk, hogy a népmesékben az erős ember hallatlan erős, a bátor rendkívül vakmerő, a gonosz valódi sátán, a jó valódi angyal, a kis ember csak borsszem nagyságú, a természetes pedig toronymagasságú óriás. Nem mondom, hogy Jókai alakjaira nézve
 160 mindez ily mértékben állana; de e hajlam ellenállhatatlanul látszik képzeletében uralkodni. A „Szegény gazdagok”-ban az öreg Lapussa, a család feje, milliomos létére oly hallatlan fősvény, oly rosszindulatú és szívtelen, annyi rokonszenvvvel

van családja legrosszabb, s annyi ellenszenvvel annak jobb
 165 tagjai iránt, hogy mását nehéz volna találni. Lapussa János,
 a nemtelen pénzvágy, uzsorás hajlam és erkölcsi fásultság
 dolgában méltó fia az öregnek. János nőtestvére, Lángainé,
 a számító, hidegvérű türelmesség époly példányképe, amint
 unokahúga, Henriette az anyiali, számíttalan türelemé
 170 s szerelmi önfeláldozásé; Margari egy oly erővel rajzolta
 alak, hogy elevenen áll előttünk komikus szellemi és földhöz-
 ragadt anyagi szegénységével, az együgyűek ravasz alatto-
 mosságával és a felülkerülőnek ördögi szemtelenségével. Hen-
 riette öccséről ki feledné el e rövid és erőteljes arcképet?
 175 Nagyatya, kinek a fiatal iskolásgyermek előtt semmi tekin-
 télye, nyitva hagyja az ajtót, mely szabadságot az öreg
 Lapussa csak kedvenceinek enged meg, Kálmán pedig nem
 kedvence, hanem gyűlöli az öreg. Azt mondja a fiú, nagy-
 apja megszólítására: „Nem téged kereslek, hanem Henriettet.”
 180 Szakasztott mása volt Henriettnek (nénjének) arcvo-
 násaiban, csakhogy fekete szemei szilaj tétovával jártak
 össze minden tárgyat, mint a vadrigóé, mely kalitjából
 kiszabadulva, egy perc alatt azt nézi, merre van itt valami
 elkapni való? vagy nincs-e egy macska, mely őt elkapja?
 185 vagy egy nyílás, melyen kirepüljön, vagy egy buvóhely,
 ahová eltűnhessen?

— „Gyere ide, mi kell neked Henriettel?” (mond nagy-
 apja). Kálmán nagyot pislantott azokkal a szilaj szemekkel,
 egyet nyelt utána, azalatt elkészült azzal, amit felelni szük-
 190 ség” stb.

De ezen fiú oly túlságos dacos, oly ellentéte a nagy-
 apjának, hogy milliónyi örökségről tudni sem akarva,
 nyomorban hal meg. — Gerzson úrnak más regényíró elég-
 nek tart vala egy-két bénaságot adni; de Jókainál a ki nyo-
 195 morék, hétszeresen szokott az lenni. Nem elég, hogy egyik
 lába rövidebb, mint a másik, hogy egyik kezén csak három
 ujj van, hanem ezenkívül balkeze könyöke befelé van törve,
 hogy meg nem hajlíthatja, ajakából egy darab hiányzik, fél
 szemét egy lövés kisütötte. Ezen nyomorékságok dacára a
 200 legnagyobb és ügyesebb lovagló és vadász, s bátorságban,
 testi erőben az épkézláb szakértőkkel versenyez.

Költőnk képzelete egyébként is örömet jár jóval
 felül a valóság színvonalán. Tudjuk, hogy sokszor örömet
 csapong ismeretlen, s néha csak képzelt távoli világgré-
 205 szekbe, ahol szabadon alkothat rendkívüli embereket és
 viszonyokat. Ezen óperencián túl járó romanticizmust egy

mostani regényírónál sem tapasztaljuk oly mértékben, mint Jókainál. Mint a népmesék, éppen az életben szokatlan tárgyak és rendkívüli jelenetek sorozata által mulattat.

210 De a népmesék szerkezete igen egyszerű. Egy hőst kísérünk benne nyomról-nyomra, s alig van az egyenes útból kitérés. Jókai e részben más utat követ.

- Valamint Petőfi nemcsak a magyar népdalokból tanult, hanem meglátszik rajta némely külföldi lírikus hatása is,
- 215 úgy Jókaira is nagy hatással lehettek, ami a kompozíciót illeti, az újkori regények, melyek egyfelől az életet utánóznak, másfelől bonyolult szerkezetüknél fogva különböznek az egyszerű regéktől. Jókai regényei is tehát az életet veszik színhelyökül, s annak tüneményeit veszik tárgyul.
- 220 Jelen regényében is a háttér ismert vidékek és népek; sokszor megnevezi a helyeket, s az oláhok nyelvéből egyes mondatokat idéz s leírja őket röviden. És mégis mind a jellemek nagy része, mind a mese olyan, hogy alig ismerünk emberekre és helyekre. Az élet háttérül szolgáló vászna
- 225 a mese alakjaival és jeleneteivel van telefestve. Mellékcelemekben, úgynevezett epizódokban, oly gazdag a mese, mint akármely regény, sőt egy irányeszmén kezdődik és végződik, melyet legjobban Széchenyi e szavaival fejezhetünk ki: „szegény ember az, kinek pénzénél egyebe nincs” És való-
- 230 ban a milliomos Lapussa-család minden tagja szerencsétlenné lesz. De ezen terjedelmes, egy család minden tagjának sorsát magába foglaló szerkezet bonyodalmai, s ezen összekapcsoló irányeszme dacára az egész mese lényegében nem egyéb, mint egy úri haramiának rendkívüli és váratlan kalandjai, s hol hősi, hol embertelen cselekedetei. E haramia
- 235 és neje sorsa magába nyeli az egész érdeket, úgyhogy a Lapussa-család többi tagjai jelentéktelenné válnak. A költő képzelete egyszersmind népmesei és dumas-i képzelettel festi le a titokteljes luciai barlangot, annak minden tündéri
- 240 és géptani csodáit.

- De a bonyolódott szerkezet, mely annyi személyt foglal magában, s az események és kalandok gyors egymásután következése gyakran nem enged időt, hogy mindenik személyvel közelebbről megismerkedjünk. Így e regényben
- 245 Hermine érzelmeibe nem vagyunk annyira beavatva, mint a regényírók rendszeren be szoktak avatni, sőt a főszemély, a „Fatia negra” (feketearcú) mindvégi talány előttünk. Nemcsak hogy nem pillanthatunk be azon lelki kapocsba, mely a lovagias úriember és a haramia között van, hanem

250 némely nevezetesebb tette sem világos. Miért vett el egy ren-
geteg gazdagságú rabló, ki többi kalandjai közt oly sok
szerelmi kalandra jár, egy gazdag oly leányt, aminő Hermine?
— Lehet, hogy vannak okai; de az olvasó csak a sejtellemmel
marad. Másik fontos tette az, hogy midőn mint rablót egy
255 egyes ember, nem más fegyverrel, mint egy karddal és
éjtszaka üldözőbe veszi s a rablónak töltött pisztoly akad
kezébe, hogyan nem lövi meg üldözőjét, a helyett, hogy magát
lövi meg? Nem lehetetlen, hogy van magyarázatja ennek is;
de kevés az olvasó, aki azt megtalálja, s lesznek sokan, kik
260 hajlandóbbak kételkedni a lehetőségben, mint csak valószí-
nűnek is elfogadni. Az író egy szót sem ad neki kulcsula
talány megfejtésére.

Jókait a kritika mindeddig nem méltatta eléggé, sőt
úgy látszik, tartózkodott — ne mondjuk, félt — szembe-
265 szállni, habár kisebb eltérésekben is, a nagy népszerűséggel,
melynek e geniális írónk több tekintetben oly méltán örvend.
Ideje volna tüzetesen fogni tárgyalás alá s tanulmányozni
összes regényírói működését, melynek társadalmi nagy regé-
nyei, mint a „Magyar Nábob”, „Kárpáthy Zoltán”, stb.
270 teszik fénycsúcsát ezideig. A Sz. Figyelő örömet nyitna tért
ily vizsgálatnak. Ezúttal a „Szegény gazdagok” alkalmából,
mely eddigi működése után nem tekinthető emelkedésnek
a kulmináció felé, mondtunk el egyet-mást, amit Jókairól
elmondani szükségesnek véltünk.

29. KÖLTEMÉNYEK

Szász Károlytól Első és második kötet (Heckenast. Pest, 1861.)

Oly hosszú szünet után a kritikában, nem is hinné az ember, mennyire kifejlett a kritikai érzet és hajlam, kivált fiatalabb íróinknál. Mindenfelől halljuk a panaszt, hogy bírál-
 5 tintink nem eléggé szigorúak; s kivéve tán a megítéltet, —
 mert ezek közül még egy sem jaidult fel *lágyságunk* miatt —
 mindenki kevesli a mért csapást, szeretne ráadásul még né-
 hányat ütni az áldozatra vagy — ítészére. Nem vádkép ho-
 zom fel; van ebben jó is. Mellőzve minden személyes rokon-
 és ellenszenvet, egyéni izlést, eszmeirányt, nem szólva cim-
 10 boraságról s ez okozta agyarkodásról a más akolbelire stb.,
 én a haladás, a tökélyesbülés feltételét látom e mérges kri-
 tikai hajlamban. A fejlődés természete hozza magával, hogy
 az utóbb jövő, ha elődét meg akarja haladni, ennek hibáit
 nagyítva, jó oldalait kicsinyítve lássa; különben, ha osztaná
 15 némely nagy íróra nézve a kortársak bámulatát, kétségbe
 kellene esnie maga iránt. Sok Themistoclest nem hagy alunni
 a Miltiades dicsősége. Emlegetjük, hogy Kölcsey túlszigor-
 ral bírálta Csokonait: e túlszigor, fiatal kritikusan, új ösvé-
 nyen indult költőben természetes volt. Az új iskola, ha lenni,
 20 élni akart, részben előzői rovására kelle érvényt szereznie
 magának, sőt ugyanez iskola másod nemzedéke már az első
 hátán keresett lépcsőt az emelkedésre. Jusson eszünkbe csak
 a „szigor” bevallott, követelt tana, mely egy Kazinczy utó-
 éveit keseríté meg. Azonban fordult a koczka: néhány évvel
 25 utóbb szintoly élesen odavetve hallottuk az egykori követe-
 lőkről mondatni: „B. vagy C. nem poéta,” mint halljuk
 mostan elismert érdemű s a közönség előtt évek óta szép
 hírben álló jeleseinkről, arcfintorítás kíséretében az indoko-
 lásra sem méltatott megjegyzést: „eh! X vagy Y nem is
 30 költő.”

Mindezen, mondok, nem csudálkozom, sőt az sem lepne
 meg, ha pár év múlva a mostan élő s még *előírt* nevű költőink
 közül egyet sem fognánk dicsérve említhetni, a nélkül, hogy
 Midas bűnébe essék az illető. De még arra sem kell jóslói

35 tehetség, eleve megmondani, hogy ha költészetünk ezután
 valamikor — évtized vagy félszázad múlva — ismét egy ha-
 talmas lépésre húzódik; ha oly apostola támad, kiben a
 kor ön esztétikai fejlettsége fokát, vezéreszméit, irányát
 épen úgy kifejezve találja, mint Petőfiben a magáé s a jelen:
 40 ez új apostol Petőfi hírneve árán fog emelkedni, s környezete,
 bámulói, utánczóik egyre keresni, nagyítani fogják a foltokat,
 melyeket mi a ragyogás miatt észre sem vettünk, vagy önként
 eltakartunk. Majd később jön az irodalom-történet kritikája,
 mely kiegyenlíti a dolgot; leszámítja a bámulásból itt is, ott
 45 is, a mi csupán időszerű tulajdonokra esett, le a kicsinylés-
 ból, a mi a tovább haladás fejében, emberi gyarlóságból,
 történt. — De míg természetesnek találom, hogy az ifjabb
 nemzedék az előbbinek vállára kapaszkodik, hogy onnan
 tovább lásson, — s ha minden nap új-új felfödözést tesz,
 50 hogy ez sem, az sem, utoljára senkisémet költő: én részemről
 óvakodom a „bátorság” ezen kritikáját vallani; én mindig
 számításba veszem, miféle tulajdonokkal emelkedett egyik
 vagy másik társam bizonyos fokra a közvélemény becsülé-
 sében s vajon e tulajdonok csupán időszerű értékkel bírnak-e,
 55 vagy maradandóbb hatással is vannak költészetünk fejlé-
 sére; szóval a helyett, hogy fitymáljak, méltóbb dolognak
 tartom: vizsgálni. É szerint én talán nem a napi kritikus,
 hanem az irodalom történet-írójának terén állok; de a múlt-
 tát le nem becsülöm, se a jelent túl nem becsülöm: abban,
 60 mint ebben, találok jót is, rosszat is. É helyzetem könnyen
 definiálható. Nem tartozom a feltörekvő nemzedékhez, mely-
 nek haladása érdekében van elbánni a — már vagy igaz
 vagy ál — tekintélyekkel; de másrésztől nincsen is *mit*, s
kitől félté nem. Oly nyugodtan nézhetem a dolgokat, mintha
 65 panoráma volnának.

Innen a látóság, elnézés vádja ellenünk, ha megrová-
 sainkat nem tesszük haragos modorban, vagy ott is talá-
 lunk némi jót, hol mások elővéleménye csupán rosszat, föl-
 tétlenül rosszat vár vala. Mert, hogy a hibát eltakartuk,
 70 vagy érdemül számítottuk volna be: azt senki szemünkre
 nem vetheti, ha csak a magáét be nem hunyja, s úgy nem
 tesz, mint a minapi egyén, ki az irónia világos hangját pan-
 egyris gyanánt emlegette, tévén magát mintha ő azt *úgy*
 értené, — egy másik esetben pedig azt, a mi legspecialisabb
 75 vonatkozással volt mondva, hasonló önkintes nem-hallással,
 az egészre vitte át, hogy abszurdumot süssön a *Figyelő*-re.
 — A mi a használt mérték magasságát nézi: avagy én volnék,

csupán én, ki azt ne tudjam oly fokra emelni, mint bármelyike a gáncsolóknak? Én volnék az, és csupán én, kit minden

⁸⁰ hitványság kielégít; ki olvasva nem szökik fel a bosszankodás miatt, nem dobja a könyvet asztalához, ha itt az egység, ott a hangulat törik ketté; ha sokat ígérő kezdet után ásíto ürbe lyukadunk; ha, mint paraszt derelyénél, tenyérni gyúratlan tésztát kell megenni a bennelévő kis túróért, vagy

⁸⁵ épen nagy lyukat, mint a székelly fiú a zsemleiben; ha csinált, fagyos érzelem vagy nyelv puffadoz; ha lipett-lopott eszmék eredeti gyanánt pipeskednek: szóval annyi finom borkóstoló és szakács között csupán az én számize volna megromolva, tönkre jutva a desperatióig? . De leküzdöm

⁹⁰ a bosszakodást, lemondok a csúffátéves vitatott szabadalmaról; elmondom észrevételeimet illően, higgadtan, epe nélkül; óvakodom mindennek fölött némely bíráló azon túlzásába esni, hogy kiválogatva s mértékül magam elé tűzve a legnagyobb írók legsikerültebb munkáit, mindent a mi azokon

⁹⁵ alúlesik, feltétlenül kárhoztassak, jól tudva, hogy, bár Horác kimondotta: „mediocribus esse poetis”, lehet oly mértéket állítani föl, melyhez szabva bizony Horác sem sokkal tetézi a mediocritást. Ezt tudva, azt sem feledve, hogy bármi rossz hírben álljanak e mediocris poéták, ők azok a kik, mint talán

¹⁰⁰ már egy helyt éltem ezen hasonlítással, nem hagyják elalunni a költészet vesztatüzét, melynél egy leendő lángész isteni fáklyáját majdan meggyújthassa; hogy ha *mi* nem donganánk-bonganánk időközben, hiába várná a világ a megváltó Messiást; a collegiális szerénység érzelme türelemre hangol pályatársaim iránt, s ha hibáikat el nem engedhetem, azok

¹⁰⁵ kijelölésén felül nem akarom őket még bosszantani is; ha jó oldalaikat nem nagyíthatom, nem akarok szemet hunyni azokra. Elöttem a külföld példája is, hol bizony nem csupa Byronok, Bérangerekből áll az irodalom, ezek alatt egy sereg

¹¹⁰ jó hangzású név is megfér, a nélkül, hogy viselőik számára *csupán seprűje* volna a kritikának.

„Mennyi hú-hó egy kis rántottáért!” hiszen *csak* Szász K. költeményeiről van szó, nemde? — Könnyebb volna, elhiszem, amúgy szűr alól (vagy e *falusi* kifejezést *magamnak*

¹¹⁵ tartva, nem bánom akármely *noble* dandy-köpeny alól) odavetett bökéssel gyaníttatni, hogy azok bizony mit sem érnek; így legalább föl lennék oldva ama pedans és fárasztó munka alól, hogy a miről ítéletet mondok, azt el is olvassam; elég volna belekukucsálnom a fel sem vágott könyvbe, mint

¹²⁰ varjú a koncba, s ha egy motto, vagy olyasmi nem tetszik,

azt pellengérre állítani: „íme, t. közönség, e darab téglából
 láthatod, milyen a ház!” De én sokkal geniálatlanabb és
 türelmesb vagyok, hogysem ily elbánás megnyugtatón lel-
 kem ismeretét; nemcsak fölmetszem a könyvet, hanem el is
 125 olvasom, elejétől végig; megtekintem címlapját, berendezé-
 sét, osztályzatát, mutatóját; megforgatom kívül, belül,
 némely darabot ismételve elolvasok; némelyikre „alszom
 is egyet” hogy másnap vajon nem hat-e rám másképp, nehogy
 a költőnek számítsam be, ha például az első olvasáskor szu-
 130 nyatag, le- vagy széthangolt vagy ellenkezően túlmagasztos
 kedélyben találtam lenni; szóval egész a nevetségig lelkiös-
 meretet csinállok belőle, hogy író társam reputációját igazság-
 talanul ne érintsem. Ha aztán ennyi körül- és beletekingetés
 után valamely vélemény meggyőződésé szilárdul nálam,
 135 azt nem szoktam elhallgatni, és ki fogom mondani Szász
 K. költeményei felől is, dacára annak, hogy vele mint
 egyén, mint szerkesztő jó viszonyban állok; sőt attól kell
 óvakodnom, nehogy épen e viszony miatt nagyobb szigorú-
 ságra hajtassam, mint különben. Ennyit bírálói álláspon-
 140 tom kijelölésére; — most lássunk hozzá.

Ha a költészet virág: Szász Károly jelen gyűjteményét
 oly bokrétához hasonlíttanám, melynek *egészben* több színe
 van, mint *illata*. Nem a rezedá édes varázsa az övé, mely
 igénytelen külső alól terjeszti bűbájos hatalmát; nem az
 145 örökhű rozmarin fájdalmas epedése, mely átható illatját
 hervadva, száradva is megőrzi; de nem is a királyi róza teljes
 tökélye, mely felülmúlhatlan színpompával a jószag azon
 egészséges mértékét párosítja, mely örökké elbájol, de soha
 nem kábít: inkább a tulipánok, györgyikék ezer fajához ten-
 150 ném, mely tanult kertész művelése által, és így félig termé-
 szeti, félig mesterséges úton nyeri változatos színei gazdag
 játékát s inkább a szemre, mint azon intenzívebb érzékre hat,
 mely benyomásait közvetlenebbül, hathatósabban adja által
 az idegeknek. Gáncsot mondtam-e ki, vagy dicséretet e
 155 hasonlatban? Egyiket sem, vagy mind a kettőt, ha tetszik.
 Látom én a törekvést fiatalabb költészetünkben, Petőfi
 nyomdokán, felfogni mintegy a lelket, az illanó finom párat,
 jegecsesíteni a röpke gondolatot, vagy érzést; jól vagy rosszul
 beringatózni valamely hangulatba; de azon kívül keveset
 160 törődni a részek kidolgozásával, a fokozatos emelkedéssel
 szakról szakra, a költői nyelv díszei- s erélyével, a mondat-
 és szófűzés szabatoságával, azon előnnyel, melyet új, szo-
 katlan, mégis talpraesó szóillesztés nyújt a költői nyelvnek,

mint *discord* hangfogás emeli olykor a harmoniát, s t. e. f.

165 Nem én vagyok, kinek az *egyszerű szép* ellen szólanom illenek: de megkívánom tőle, hogy ha lemondott a hatás *külső* eszközeiről, *belsőleg* annál teljesebb legyen; ha pongyolában, vagy éppen mez nélkül bátorzkodott előnkbe állni, akkor ne legyen görbe alakú, ne sánta, ne béna; a gondolat, vagy érzés,

170 ha csupán maga erején akar megállani, hát *erős* legyen; ne valamely *frivol* (e szó nem kacért, kikapót tesz), hétköznapi, úton-útfélen kapható gondolat, vagy petyhüdt, elkopott, mondvacsinált érzelem; s a hangulat, melybe a költő vonni akar, méltó arra, hogy őt oda kövessük, — mert azér' hogy

175 van állatja istennek, mely nem képzel valami finomabb kéjt a pocsolya gyönyöreinél, nem következés, hogy én is kedvet kapjak vele abban hengergőzni. Hony soít, qui mal y pense! De midőn látom, hogy minden, de minden el van dobva, fel van áldozva a tartalomért, s e tartalom utójára semmi,

180 vagy alig több ennél: azt kell óhajtanom, volnátok bár inkább mesterkedők a dictióban, képekben, szómérésben, rímben stb. így legalább adnátok valamit, nem ugyan a lényegest, de mégis valamit, míg így adománytok a leányéhoz hasonlít, ki Mátyás királynak tenyerén nyújtotta a verebet: nesze

185 semmi, fogd meg jól. Ám követnétek a Heine, a Petőfi pongyolaságát, csak adnátok Petőfi és Heine tartalmat hozzá! De mit mondok: e két lángeleme pongyolasága csak relativ: mindeniknél nemcsak a tartalom erélye, hanem egyszersmind a *belforma teljessége*, továbbá *külsőleg* a szólam sajátossága

190 (proprietas), a nyelvhasználatában nyilatkozó erő, nemzetiség s többily *első rangú* tulajdonok könnyen feledtetik a pusztá *legkülsőbb* technicában itt-ott felbukkanó szabálytalanságot: — míg nálatok (örvendetes *kivételekkel*) a forma, külső és benső plastikára s erélyességre nagyon hasonlít a konyhában használt ama vizes rongydarabhoz, mely oda lapúl,

195 a hova vágják. Különösen Petőfitől nem érdemes volna-e eltanulni azt a kis mesterséget, hogy ő sorról sorra, versszakról vers-szakra halmozza a legragyogóbb képes gondolatokat, hogy az utolsóval, mely ragyogóbb mindeniknél,

200 s mely az egész költemény alapgondolatja, betetőzze?... Ő minden költeményben egy egész koszorút ad: míg követői legtöbbje elégnek tartja nem is ép virágot, hanem egy-egy szírom-levelet dobni le, hogy úszszon, a hogy tud, a leghétköznapibb próza lusta mocsárjának zavaros levében.

205 Feltéve hát, de meg nem engedve, hogy Szász K. költői érdeme csupán vagy legnagyobb részt a formára, a nyelv-

s dictio-beli előadásra szorítkozik: ez érdemet akkor sem fitymálnunk, hanem teljes mértékben méltánylanunk kellene. Bizonyára, nem volna megvetendő dolog, kivált most, midőn
 210 a technicát összeférhetlennek képzeljük a génie-vel, most midőn némely költő — apage Satanas! — a *művész* cím ellen formaszerint tiltakozik, — holott már Byron is megmondotta a technicára: „rossz kézműves az, a ki szerszámaival össze-
 215 vész” — nem volna, ismétlem, boldogság egy *virtuóz* verselő, ki megmutatná mire képes a magyar nyelv, mennyi erő, hajlékonyság, zöngelem van abban; egy oly verselő, ki, habár minden mélyebb költőiség nélkül, egyidőre nagyon népszerűvé válna, kinek zöngzatos strophái, feddhetetlen rímei, lehellet-könnyűségű fordulatai, ékes, szabatos nyelve, ezer
 220 változatú formái stb. minden ajkon meghonosulnának, minden fülben *reformot* idéznének elő, hogy többé a költészetnek akarva se lehessen visszatérni a mostani lágyankötött formákhoz. Azonban én, magyar versírók között, ily virtuózt nem ismerek; nem általában olyat, ki egy Virgilnek,
 225 Dantenak, Tassónak — vagy, hogy újabb költőt említsek, Bérangernek — a bensőt nem számítva — csak technikai ügyességét fölérne is; a mostan élők közt bizonyára nem. Szász K. formáihoz is, minden könnyűség, ügyesség, találékonyosság dacára, mit azokban kifejt, nem egy helyen fér szó, s érdeme e tekintetben viszonylagos lesz; ellenben a
 230 tartalom meg kedvező világításban emelkedik s nem sok költeménye van, melyről azt lehetne mondani, hogy ihlet nélkül származott, habár ez ihlet néha inkább élénk, mint mély, inkább sebes, mint tartós, ennélfogva inkább meglepő,
 235 hogysem maradandó nyomokat hágy maga után az olvasó lelkében.

Tudniillik Szász K. költői jelessége és hiányai ugyanazon egy forrásból erednek. Könnyűsége, mint a *génie*-é; de a lángelme biztossága, mélysége nélkül. Az ő agyából
 240 is páncélosan terem elő Minerva — a gondolat — de a nagy sietségben sokszor valamit bennfelejt. Könnyen hangolódik de e felhangoltság olykor nem tart, nem feszül növekedő arányban az egész költemény folytán; itt-ott lazább pillanat áll be, melyet aztán nincs türelme úgy tölteni ki, hogy
 245 észre ne lehessen venni a lankadást. Olykor nem állhat ellen egy ragyogó képnek, egy elmés gondolatnak, egy zengő nyelvvalaknak, mely hivatlan oda tolong képzeletébe, s nincs ideje, vagy nem vesz, hogy megítélje, vajon odatartozik-e szorosan. Kitér a célhoz siető egyenes útról, hogy virágot szed-

250 jen az útfelen. *Sok* szépet ír; *egy* szépet nem oly sokat. Költői műveltsége, — annyi *átértett* idegen költemény, melyek benső zenéje senki lelkében nem rezdül meg s nem hangzik vissza oly könnyen, mint nála, egy részt elősegíti, más részben gátolja költészetét. Mint viasz, szedi fel a benyomásokat, 255 s az idegen ihletés az övét is sebesen lángra lobbantja: de nem mindenkor van elegendő ellenállási ereje, hogy nyoma se érezzék az idegen behatásnak. Néha egy gondolatból, egy ötletből, van úgy, csupán egy zengő rím-sorból nagy könnyűséggel ringatja magát valamely érzésbe, s bizonyos fokig 260 ihletés szállja meg; de az ily ihletés nem lehet mély, tartós; csak minő kútfeje vala. Azonban vannak dalai közt elég számmal, melyekben az érzés intensív erejét nem lehet kétségbe vonnunk. Ilyen a „*Búbánat*” című szakasz majdnem egészen, a többi közt is elszórva sok. Több költeménye, 265 hol nem érzés, hanem gondolat a túlnyomó, oly *jól van írva*, hogy nehéz volna kivetőt találni bennök. Pedig az ily „correct-ség” formában, tárgyban, sem oly mindennapi nálunk, hogy meg ne illelné a dicséret. Hanem menjünk a részletekre.

Az előttem fekvő két kötet vers, ajánlás és előhangon 270 kívül, öt külön osztályba van sorozva, melyek címei: 1. Ifjúság, szerelem. 2. Élet, család, emlékezés. 3. Természet. 4. Búbánat. 5. Haza, történet. — A négy első egyre másra lyrai, az ötödikben elbeszélő neműek is vannak. — Természetesen minden költőnek jogában áll, úgy osztani be gyűjteményét, a hogy neki tetszik; mindazáltal fenmarad a kérdés, célszerű-e, előnyös-e a beosztás; könnyebbé teszi-e az egésznek áttekintését, neveli-e az egyes darabok hatását a jól kiválasztott hely; szóval nyer-e az olvasó, nyer-e a gyűjtemény a berendezés által? — Én csak zavarónak látom e 275 sokféle címet; annál inkább, mert a költemények közt sok van, melyről nem tudnók megmondani, miért került éppen az illető osztályba, holott annyi vagy még több joggal a másikba is beillett volna. Az *Élet, család, emlékezés* címűek közt akárhány van, mely éppen úgy megférne az: *Ifjúság, szerelem* 285 *szerelem* kalapja alatt, mert szerelmi dal, szerelmi emlékezés stb., a *Természet* osztálya is többnyire az, például bajos volna meghatározni, miért jutott: „Csillag és szerelem” (II. 9.) a *Természet* rovatába, vagy az: „Oh én lelkem! .” kezdetű (II. 37. 1.) nem inkább a *Családiak* közé? — De úgy látszik, 290 szerző a berendezésben szántsándékkal oly útat akart követni, hogy az olvasó ne kísérhesse szívregényét olyformán, mint a ki Himfyt sorban olvassa; egy pillantás a „tartalom”-

ra, hol az egyes költemények mikori kelte föl van jegyezve, meggyőző erről bennünket. Ő vissza ugrik 1857-ről 52-re, sőt 48-ra, 60-ról megint 52-re, s így tovább. Ebből az az inconvenientia származik az olvasóra, hogy nem tudja magát huzamosabb ideig a költő helyzetébe gondolni, s valami olynemű kellemetlenséget érez, mintha ugyanazon egy darab hangulata, egysége volna megzavarva; nem is említve, hogy gyakran egyik költemény növelné kölcsönösen a másik hatását, alkalmas berendezés által. Legkeveseb észrevétel alá esik e részben a lyraiak közül a *Búbánat* című szakasz, mely más tekintetben is közvetlenebbül hat az olvasóra.

De miután a költő maga osztályozza gyűjteményét, fogadjuk el és kövessük ez osztályozást mi is. Az ajánlás („Kedves feleségemnek”) s vezérhang („Az én múzsám”) mindenik „jól van írva” a nélkül, hogy megkapóbb mozzanatokkal kínálkoznék. Hiba bennök nincs, a mi van — a nyelvre és technicára tartozik. Amott a szebbhangú nyelvtani hiba: „olvasol” — itt, az utolsó versszakban egy 5-ös jambus 4-es helyett. Valóban fontos kérdés, tartozik-e túrni a költészet a nyelvtan jármát oly igen, hogy örökké a nyelvicamító: olvas-sz keres-sz mellett maradjon? De ki kellene dolgozni a magyar euphonia elméletét, s meghatározni meddig terjed e részben a költő szabadsága, máskint az effélén mint hibán akad meg a szem. A verselési szabálytalanság az midőn Szász K. rendes strophákban indul, s egyszerre csak egy pót-láb által zavarja meg azok menetét. Értsük meg. *Nem* árt a rhythmusnak, ha több szótag adatik ugyan, de az ütemek száma annyi marad, ha pld. spondeus helyett anapaest jó. De *árt* a rhythmusnak: ha *négy* ütem helyen *ötöt* fogok. Világos.

Az „Ifjúság, szerelem” cz. szakaszban a „Szép májusi...” (I. 15.) kezdetű dalocska egyszerű bája csak az előtt felfoghatlan, ki nagyon elborsolta izlését. Az a májusi, kerti éj, a váró szerelmes, a rózsa-kosárról vett kép s a bezárás: „Gondolatom rózsaít hadd öntsem a lelkedbe át” — mindez oly teljes összhangba egyesül s oly lehelletyszerűvé teszi a dalt. Az „Éjhajadnak” feliratú (I. 29.) fénye és melege által, a „Szív története” (I. 31.) egyszerű formája, — a „Sebek” (I. 33.) a gondolatnak szerencsés kivitele által egy képben, tűnnek ki. A „Nászkoszorúval” kezdetűben a két első sor által támasztott hangulat jól rezgi végig a dalt. Az „Évek múlva” (I. 45.) — (mely szerző osztályozása szerint már az „Emlékezet” rovatban is megjárána) — „Ábrándkép” (I. 47.) címűek

szintén nem esnek kifogás alá; a „Távolból” (I. 57.) igen jó, valamint utána a „Fényes csillag” is, az utóbbi népi alakban, de nem népnek szánva, valamint általában nem a Szász dalai. Az, mely így kezdődik: „Oly rövid volt...” (79. 1.)
340 egyszerű bájai által köt le, kivált hol azt mondja: „tanúnk csak az a jó isten, ki örül a boldogoknak.” — „Ég és föld” (95), „Futó idő” (103) még az, melyeket e szakaszból, mint semmi megrovás alá nem esőket, észrevétel nélkül bocsátunk.

Az olvasó, talán maga szerző is, meglehet csodál-
345 kozni fog, hogy ép ezeket emeltem ki e szakaszból, míg több olyat mellőztem, hol dúsabb képzelet, erősebb szenvedély, tűzeesebb költészet nyilatkozik. Bizonyosan meg fogja kérdeni, miért nem a „Féltés” (21. 1.) címűnek adom a koszorút, vagy miért nem a „Menyasszony vagy...” kezdetűt (42. 1.)
350 emelem az első helyre. De amazok szerintem, legépebbek. A „Féltés” igen jól indul, hanem aztán kifogyhatlan képeivel a mesterkéltségre játszik; nem is számítva, hogy a „szeretném elrejteni téged” — fajta erdélyiesség, mely itt többször ismételve van, bántja a magyarhoni ember fülét. Nem
355 hiszünk mély voltában a szenvedélynek, ha a képhalmozás túlhág egy bizonyos határt, melyet ugyan elméletileg kipécézni nem lehet, de érezni igen. S van a szenvedély halmozta képekben valami rendetlenség, mi arról tanuskodik, hogy a költő nem kereste azokat, hanem úgy tódultak képzeletébe;
360 míg itt a játék — a fokrúl fokra haladó képekben, nagyon is szembetűnő. Legalább én úgy érzem. A „Menyasszony vagy...” sok igen szépet mond: attól fogva: „én leszek a templom köve” fokozatosan emelkedik ama legpatheticusabb vers-szakig:

365 Ott leszek, a mikor a pap
Áldását reátok adja;
Ott leszek, mikor az isten
Azt átokká változtatja.

S innen fogva a bezárásig sincsen aláesés. De midőn azt
370 kérdi: „nézz körül, ha nem követ-e akkor egy halvány kísértet”? egyszerűen annyit kelle felelnie: „az a kísértet én leszek,” s úgy fonni a következő képek sorát. Szerző a helyett azt mondja: „rajtam kívül nem lesz ott senki, csak a múlt idők emléke”. Ez fölösleges. Miért *isolálja* magát a múlt idő emlékeitől? Ő, a kísértet, az árny, ő maga a múlt emléke: e
375 minőségben kísérti volt kedvesét. A pap kérdése: „nem kötöted-e szívedet valaha a más szívéhez?” talán jobb lett volna a

szokásos formulában. Legalább én nem tudom, hogy ily *szavakkal* kérdezné valahol az esküvendő párt. A vers-szak
 380 törése ellen, rövidebb sorokkal, nincs szavam itten, mert a
 rhythmus nem csorbúl, *pauza* töltvén ki a hiányzó szótagot:
 de van arra a *büszke* — *üszke* rímre, mingyárt az első szakban.
 Én ily feltűnő helyen kerülnék oly rím-szót, mire alig lehetne
 más cadentiát mondani, mint a mely rákövetkezik. Épen
 385 úgy nem tenném ide a *büszkét*, egyetlen tiszta rímpárjával,
 mint nem ezt: *László*, hogy ráüssem: *zászló*. Ki ilyeseken föl
 nem akad, élvezze a szóban forgó költeményt, mert valóban
 élvezetes az.

Több dal is van még az osztályban, melyeket csupán
 390 egy vagy más részbeli fogyatkozás miatt nem lehet határo-
 zottan jóknak mondani. A „Babonám” — címűben semmi
 hiba, csupán érzik rajta, hogy a „Szerелеm gyöngyei” hatot-
 tak a költőre. Nem plagium, nem egyes helyek reminiscenciái:
 az egész hangulat van kölcsön véve. A „Csendes szellő”
 395 csinos mezei képet rajzol, s belé a szeretőket, jó idyll is volna:
 de látszik rajta, hogy szerzője akkor még csak hírből ösmerte
 a délibábot, különben nem félténé rózsáját, oly távolból,
 midőn már *belátja* és *megismeri*, hogy „piciny lába megázik
 a *délibábot*.” A „Szenvedély” elég szenvedes, de nem tudjuk,
 400 hogyan jó tüzes, fényes rajzai közé a boldogságnak az a kép,
 hogy midőn a költő ráborúlt kedvesére „*úgy fájt*, mintha
hideg koporsóból emelné ki drága testét.” Ehhez nincs kulcsa
 az olvasónak, ha netalán a költőnek volt is. A „Titkos szere-
 lem” hangja, zenéje igen szépen hintál kezdetben, a költőt
 405 is valószínűleg e kezdő sorok dallama ringatta e költeménybe,
 de tartok tőle, hogy a vége felé játékosabb, mint kellene, bár
 itten a játszíság nem annyira árt, mint a *Féltés* címűnek pa-
 theticus hangulatában. „Fa és virág” jó képben adja gondola-
 tát, *egy* hibás vonással: ez a *száraz* jelző az *ág* mellett. Ősszel
 410 a lomb lehull, de az *ág* nem *száraz*. Ha pedig *száraz*, akkor
 megtörik a kép. A „Majd . . .” címűben csak egy *majd* nem
 kellene. „*Majd* ha minket eltemetnek, Azt susogja *majd*
 a szél . . .” Az egésznek hangulata jó. „El is jöttem” . . . túl
 van finomítva. A „Szamóca ajkadban”, mely igen csinos
 415 dal volna, csak az *árvalányhaját* nem tudjuk, hogyan ért-
 sük: *szinét*-e? vagy mi? s a gondolatok „borostyán fűrtje”
 sem ád tertium comparationis-t. A „Piros hajnal” így is szép;
 de egy merészebb vonással még szebbé vált volna. Midőn
 a költő fél, hogy ha isten a mennyországban minden csókért
 420 egy esztendőt von le, s kérdezi: „Be akarod ezt számítani

a mennyországban nekem?" . . érezzük, hogy e hyperbola akkor érné el teljes költői határát, ha így kiáltana fel:

Félek, hogy az *öröklét* is
Megrövidül úgy nekem!

425 s ez kellő magasra feszítné a költemény végsorait, míg a mint van, nincs emelkedése. Végre csupán a „Viszontlátást” emelem még ki, mely gazdag, érzésben, képekben, s egyike volna e gyűjtemény legjobb dalainak, ha a négy utolsó sorban némi fonáság nincs. E négy sor így van:

430 Veled: *szívem* édesen ver (*enyém*)
Távol tőled: vágy hevít. (*engem*)
Viszontlátva: szerelemmel
Függnek rajtam szemeid (*a tieid*).

Nem azt várta-e minden olvasó, hogy a harmadik esetben is saját, még pedig fokozott érzelmének kifejezése fog következni? *Alapjában* hibás a „Némán ülünk . . .” kezdetű, mely első szakában azt mondja: „mit szíveinkben érzünk, *szóval* az *nem mondható*”, utolsó szaka szerint pedig „*Csendesen* foly szívünk vére” stb.; azaz a mi az első versszakban 440 „szóval *nem mondható*” érzés volt, az a vers folytán csendes *közönynek* bizonyul.

A *második* osztály (Élet, család, emlékezés) már kilép a tisztán *alanyi* lyrából, reflexio-, elbeszélés-, allegoriával vegyes költeményeket is tartalmazván, s egy-két oly leíró darabot, mit *genre* néven ismer az *aesthetica*. Az *alanyiak* közül 445 szépségre, épségre, kiemelendőnek tartom a „Kis lakot”, mely a családi boldog szerelem idylli festését nyújtja összhangzó képekben; „Miért búsulsz” kezdetű, mely az *erősebb* fél áldozatkész szerelmi odaadását tiszta vonásokkal cseleti; az „Álmatlan éj”-t, a „Boldogság emlékét” — „Felejténi . . .” de talán mindeniknél inkább a „Haza felé” címűt, mely a kedveséhez vágyó szerelmesnek epedését rajzolja, s e hő apostrophban végzi:

455 Délibáb, tündérkezzeddel . .
A kis házacszkát *emeld* fel
Hadd lássam őt hamarabb!

Nem tartom ellenben sikerültnek, egyes szép helyek dacára, mindjárt elúli a „Gyermekkori emlékeket” hol a költő, többi közt, azon, egy-két ízben máshol is sejtettem

460 visszásságba esik, hogy magát magán *kívül* képzei, midőn
 azt mondja, hogy a „múlt idő *szívében* él és úgy tetszik
 neki, hogy (annak) *tükre* (az ő) *könnyező szeme*.” Magán
kívül kellene állnia, hogy ezt lássa. Midőn Tisza Domokos,
 465 azt mondja a szemébe tóduló könnycseppről: „S én e könny-
 ben, mint a délibábon, nyájak, falvak úszó képét látom”,
 nincs benne semmi visszás, mert a könnyet nem *kívülről* nézi,
 hanem átnéz rajta, s a mint a tárgyak elmosódnak, elusznak a
 cseppben, nem sok segély kell a phantasiának, hogy a „déli-
 470 báb” tüneményét varázsolja elé; de *tükörnek külseje* hajtja
 vissza a sugárokat, s ki a *szem* tükrébe akar látni, *kívül* kell
 a szemén állnia. Az „Emléklapjaimból” ifjúi hévvel köz-
 helyeket halmoz; a „Szülő házam” alapeszméjeül csekély
 a mit a végsorok kifejeznek; „Itt születtem, — de vajon Hol
 475 vár rám a sírhalom? . . .” A „Változás” című nincsen köl-
 tészet nélkül, de kissé hajhássza képeit, s a kolibri, paradi-
 csommadár, Madonna-csók s több effélével azon tarka-
 barka régiókba téved, hol Lisznyai a király. A „Kedves
 betegemnek” címűben egy pár prózai sort kell megjelöl-
 480 nünk, a mi Szásznál annyival felülrőbb, minthogy ritka.
 „Minden tagod mintha *vassal égetné azt valaki*”, s alább:
 „Még a *pogány is megszánna*.” Est modus in rebus. Van annak
 módja, népi szólámat használni a maga helyén: de se minden
 hely, se minden szólás nem fér össze egymással. Itt a hely
 485 sem igen alkalmas, a szólás pedig oly az életben is hétköz-
 napi és színetlen sopánkodás. Csak praegnansabb kifejezést
 használjon a költő, a közéletből. Mily jellemző, plastikával,
 kifejezéssel teljes azon egy szó, midőn Petőfi mondja: „*munkál-
 490 kódik* a cimbalmos”; — legott képzeletünk elé terem a
 cigány, a mint hangszere fölé hajol, üstöke izzadt arcára hullva,
 s villám sebesen táncoltatja verőjét a húrokon. De nem is
 halljuk aztán úton-útfélen annyiszor, hogy a cimbalmos
 „*munkálködik*” — mint az ityet: „*megszánná a pogány is*.”
 „Pálya emlékek” négy szakasza némi olyanságot mutat föl
 495 a „Szív története” — négy versszakával; mindenik életfrási
 mozzanatokon épül, s mindenik az ismét-boldog szerelmen
 végzi. Tehát összekapcsolja a múltat a jelennel, a szív életé-
 ben két különböző epochát foglal egybe; de miután az egyes
 pontokat külön-külön, más-más szakaszban mutatja fel,
 500 azaz, egymást kizáró érzelmeket nem egyszerre, hanem
 egymás *után* állít elénk, semmi természetlen a kapcsolatban.
 De van Szásznak költeménye (mint az „Új érzelem” I. 71.),

hol a régi és új szívvilág *harcban* ábrázoltatik; vagyis az mondatik ugyan, hogy: ez új érzelmek „*egymás ellen zajlanak*”,
 505 — mégis nagy nyomatékka hozza elé: „Marcongol a *régi bánat* — S ah! mellette *új seb* ég!” Ebben már magában nincs összeférhetés, t. i. hogy az „új érzelmek” egymással is, a „régi bánattal” is harcoljanak; de a „régi bánat” és „új seb” összeütközése sem lehet nagyon erős, miután „új seb”
 510 nem támadhat, míg a régi bánat „marcangol.” Bocsánat, hogy e húrt megilletttem, de okát kelle adnom miért nem tesz nekem ez a vers, és talán még egy pár, mely az átmeneti kort jelzi. Nem megdalolni való kor volt ez. Im Petőfi elsírja utolsó könyvét Etelke fejfáján, még egy-két sóhajtás szakad
 515 fel kebléből az után is, akkor elhallgat, vagy közönyös tárgyakat vesz. Idő múlva némi határozatlan és alaktalan szerelmi vágy szállja meg, s Etelke emléke még ott borong; de mikor aztán a „Szerelem gyöngyei” tárgyának nyújtja hódolatát, akkor minden érzése, szíve, lelke osztatlanul ezé.
 520 Nem mondom, hogy ama *helyzet* lélektan ellenes, — de a mint költőnk festi, szerintem, az. Ezért aztán nem hat meg az *enormis* kép, mit a szenvedélyes bánat viharában hányszor kódó szívnek megbocsátnánk, sőt nála természetesnek találunk, midőn t. i. költőnk a „Gyűrűvel”-ben előbbi jegygyűrűje kövének elveszéséről mondja:

De kiesett a gyémánt, elvesztettem,
 S a gyűrű feje üresen maradt, —
Mint hulló csillag elvesz tengerekben
S kiolt a bús ég minden sugarát. (216. l.)

530 Most azon költeményekre megyünk átal, melyekben részint ott van ugyan még a költő alanyiséga, de már az őt környező külvilág tárgyaiból is többet veszen ecsetje alá, mint tisztán a lyrai hangulat ébresztésére kívántatnék; hol már a genre-hez közeledik, vagy épen satirai objectiv
 535 rajzot kíván adni. Ezek közt első a „Karácson.” Elmondhatnók róla, hogy alakban, hangnemben ez vagy amaz költeményt juttatja eszünkbe: de az ily csendképek között mindig van valami hasonlóság, valamint egy szelíd táj mindig emlékeztet a másikra. Az is meglehet, hogy a költő, midőn
 540 ilyet alkot, maga sem titkolja magától, hogy a hangulatot egy vagy más régiebb költemény támasztá benne; a kérdés csupán azon fordúl meg, mennyi önálló erélyt bír kifejteni, hogy dacára a kölcsön vett hangnak, eredetiségét senki kétségbe ne vonhassa. Megvan-e a felvett darabban ez önálló

545 erély? Ha azt kérdenék tőlem, mi hibát találok benne, nem tudnék kimutatni egyebet, csupán, hogy „*izibe* szitáltak” nem jó kifejezés, mert „*izibe*” nem folytonos, hanem pillanatnyi siető cselekvésre mondatik; meg hogy ebben „*anyám asszony-nak katonája volt csak*” — a *nak* feszül is, rímel is. Mindazáltal, isten tudja mért, e költemény nem hozza rezgésbe lelkem húrjait, nincs maradandó benyomása, mint pl. a „Téli esték”-nek Petőfinél. *Látom*, a leírás hű, igaz, eleven, költői: de nem *érzem* azt. Az elbeszélt gyermekjelenetek sora egész kis drámává gömbölyül: attól fogva, mikor az apai mese

550 végén előjön a fényes *angyal*, minden ez angyal várt megjelenésére vonatkozik: a gyermekek vágya lefekünni, hogy az angyal hamarabb jöjön, a sugdosás, találgatása kinek mit hoz majd; a bethlehem-pásztorok megjelenése — mely e kis eposzban mintegy a *machinát* képezi hogy a gyermekek a *kicsi*

580 *Jézust* színről színre *felkérhessék* az angyal elküldésére; a fölébredés reggel, az öröm, a szép reflexio, mellyel ezt kíséri szerzőnk:

585 A gyermeköröm fogyhatatlan bánya
 És benne minden: arany s briliánt,
 Egy semmiségen, hogy el tud örülni
 S ha sír: könnyét oly könnyű letörölni !

végül háttérben a bámuló szülék, mintha mind e csoda dolgokról mit sem tudnának: mindez oly szépen, összefüggően van leírva, hogy nehéz megmondani, mi hát a baj? A baj,

570 szerintem, az, hogy költőnk hívebb *emlékező*, mint lelkesült *festő* e költeményben s bár kultárgyait igyekszik reflectálni a gyermek kedély-világában, e reflexió nem bír elég *naivsággal*, hogy megillessen, nem annyi *eredeti* benső vonásokkal, hogy ragadjon. S bár nem tagadhatni, hogy a külső leírások

575 a bensőért vannak ott; mégis amazok anyagi masszája elnyomja mintegy a bensőt, mely nem elég hatalmas, hogy felülkerekedjék, s a költemény oly szint kap, mintha csupán karácsoni „szokások” descriptiója volna. Azonban lehet,

580 hogy nincs igazam, s örülök, ha a közönség nagyobb gyönyörrel élvezi e költeményt, mint én, mely azonfelül a német „*krisztkindlik*” rajzától is valódi magyar jelleme által különbözik: mert nem *este* s a *Jézuska* hozza az ajándékot, hanem az *angyal* és *reggel*.

Szintén e fajta családi csendkép a „Nagyapám” című,

585 mely az előbbi után következik. Ha a „Karácson”-ra az volt megjegyzésünk, hogy túlnyomó része van benne az

emlékezetnek, a merő tapasztalásnak, itt azt nem mondhatjuk, mert szerző így kezdi:

590 Egyet sajnálok egész életemben:
Hogy *nagyapámat nem ismerhetém.*

Tehát már előre hozzá készít, hogy rajzain nem lesz a közvetlen benyomás frissesége, csupán azon másod kézbeli halvány vonások, minőket a szóbeli átadás nyújt. „Az édes atyám gyakran emlegette”, mond költőnk. Igaz, hogy a gyermek 595 meki s ifjúi fogékony kedély, kivált a szülék szájából, az ily benyomásokat is elevenebben szedi föl és hívebben őrizi meg, mint a nagyobb korúaknál, de mégsem elég elevenen arra, hogy, bár teremtő képzelet segítségével, csalódásig hű rajzot adjon, s meggyőzzön az érzület igazságáról. E költeménnyel is úgy járunk. Kimondván a költő, hogy sohasem 600 látta nagyapját, csupán hallott róla, nem bírjuk elhinni, hogy sympathiája mély és igaz egy oly ember iránt, ki csupán képzeletében él; már pedig rokonszenvet bennünk csak rokonszenv támasztana. Mert dacára mindannak, a mit a 605 „természet szaváról” beszélnek, tény, hogy a gyermek saját szülőit sem szereti, ha azoktól csecsemő korában elvált, huzamos ideig nem látta s évek múlva mint idegennel jó velők össze: annál kevésbbé győződünk meg, hogy a „természet szava” felbuzduljon a harmadik ízén, vagy bár szóbeli emlégetés képes legyen azt oly érzelemmé fokozni, minő a poétai 610 teremtéshez kell. És itt jegyezzük meg: egészen más a költőnek „objective” valamely egyén érzelmeibe tenni magát; más pedig „subjective” oly érzelmet költeni, mely nem létezik, vagy csak lanya fokozaton. Szerzőnk ez esetben azt 615 teszi (s még egy pár dalában tudnánk hasonlót mutatni elő), hogy elébb helyzetet, *érzelmet* költ, hogy azután *azt* megénekelje. — Több dicséret illeti e nemben a „Jó öreg”-et, hol a költő rokonszenve s a „jó öreg”-nek genre-szerű leírása kellő harmoniába olvad össze, s úgy érzelme igaz bensősége, 620 mint szabatos, találó képei, jellemvonásai által leköti nem csak figyelmünket, hanem szívünket is. — A „Nagy bajuszú korcsmáros” is mehet annak a mi; de a „Fürdőre kell mennie”, satirának, sem elég éles, sem elég elmés s általában nem látszik, hogy ezen faj kedvező tere volna a Szász K. tehetségének. 625

Még egy fokkal kisebb a tisztán érzelmi alanyiságból, Szász K. azon költeményei következnek e vegyes osztályban, hol nem annyira érzése, mint gondolatja emelkedik ki a

subjectív háttérből. Ilyen már: „Az ifjú” — „A férfi” — „Har-
 630 minc évvel”, — „A jó tündér” — ilyen, de már egészen a
 reflexio mezejére állítva, az „Oly szende volt...” kezdetű,
 sőt ilyenek jellemezhetjük allegoriás elbeszéléseit, minő
 az „Angyal és ördög” — „Köny és mosoly”, — melyeknél
 ismét egy fokkal tárgyiasabb „A koldusasszony.” Mindezek
 635 a költészet különböző mértékével, de külformailag általá-
 ban jól vannak írva: közös jellemők pedig az, hogy a költő,
 mindenikben valami előre képzett reflexiót vesz alapul,
 melyet aztán egy-két sorban többnyire szavakkal is kifejez,
 mint fő *tanulást*ot, mely a költeményből meríthető. E tanul-
 640 ság az „Ifju”-nál a kezdő versszakban van kifejezve, mely
 ismét Moore ismeretes költeményére támaszkodik: „Oh,
 blame not the bard, if he fly to the bowers”

Hagyd el, ne bánts el az ifjút
 Ha élveket keres;
 645 Meglásd, szenvedni is tud
 Amiért érdemes (I. 199.).

„A férfi” mintegy ennek folytatása, mindkettő alanyi hát-
 térré festi reflexióit: amabban a „Szent oltári” — ebben a
 „szent ígék” az a hely, hol szerző leginkább bevallja sub-
 650 jectivitását. „A jó tündér” nyílt allegoria; a „Harminc
 évvel” (mely nehéz formában szerencsésen mozog) egy sub-
 jectiv gondolatnak ad kifejezést:

„A művész álma s koszorúk helyett
 A férfinak mennyet nyit kebeled.”

655 s hogy a *művész* e költeményben nem tárgyilag festett *egyén*,
 hanem csak ama gondolat kifejezésére fölvetett *fogalom*: mutat-
 ja azon hely, hol szerző azt egyszerre *toll, ecset, véső, lanthúr*
 attributumokkal ruházza föl. — Az „Oly szende volt” kez-
 detűben, mely már egészen tárgyias lyra, nem szükség ke-
 660 resni a reflexiót, mely alapját teszi, ott van az, szavakkal
 bőven és szépen kimondva, de a gondolat, legalább *Magdolna*
megtéérése óta újnak nem nevezhető. — Az „Angyal és ördög”
 „Köny és mosoly” alapeszmében, fogalmazásban annyira
 rokonok, hogy az utóbbi csupán az első thema variatiójá-
 665 nak tetszik. Amaz e praeconcupiált gondolaton épül:

Egy szép asszony szívünknek angyal
 És ördög egyaránt lehet; (143.)

ez utóbbi csaknem hasonló szavakkal végződik:

670 Szólj — és szivedbe nyulj be — ember:
Angyal vagy ördög vagy-e te?

csupán, hogy itt a *masculinum genus* is bennfoglaltatik. Az így előre képzett gondolat, nem lehet tagadni, kivált az „Angyal és ördögben” igen szép külsővel van felruházva: de nem ez a módja, elbeszélő költeményben alapeszmét
675 fejezni ki. Az alapeszme nem elvont *tanulság*, mint az aesopi mesékben, az ép úgy nem választható külön a költemény egészétől, mint nem valamely szobortól vagy építési remektől, a gondolat, mely általa ki van fejezve. Csak szellem nélküli pedanteria képzelheti az Iliász létrejöttét oly módon, hogy
680 költője először egy alapeszmét, erkölcsi igazságot vagy maximát gondolva ki, azután nézett szélyvel, hol is kap már ő alkalmas mesét, cselekvényt, jellemeket ez igazság képes ábrázolása végett, s úgy bukkant Agamemnonra s a trójai hősökre. Szerző tudja ezt, csakúgy mint én, de akkor
685 azt is fogja tudni, hogy allegoriái szép allegoriák ugyan, de az epica valódi színén alúlesnek. Ballada vagy más ilyes név nem illetné őket. Ugyanezt mondhatjuk a „Koldus asszonyra”, mely pedig jutalmat nyert s az „Angyal és ördöggel” együtt számos tapsban részesült. Dacára, hogy e költemény, mint
690 mindenki tudja, Béranger „Szegény asszony”-ának paraphrasisa, s ezt tagadni annyi volna, mint a napfényt tagadni, a közönség kedvesen fogadta, s nem egy volt, ki több szépet talált benne, mint az eredetiben. Több is van *külső* ragyogás, ha ezt vesszük költészetnek; de, habár elvonatkozunk az
695 eredeti feltalálás érdemétől, s elfogadjuk, a mit pedig nem lehet, hogy szerzőnk egész öntudatlan és véletlenül találkozott Béranger-rel, azt kell itélnünk, hogy a *belső* igazság, teljes harmonia, valódi (echt) költészet Béranger művében található fel. Mit szerzőnk, legutól mintegy alapeszmét
700 kimond: „Hogy a *művészet* a legjobb út megnyerni a *koldusbotot*” e praconcipiált keserű gondolat, melyből szokása szerint kifejti, vagy melybe „tanulsgkép” összevonja költeményét, — e gondolat, mondom, jelen esetben nem is igaz, mert nem a *művészet* a hibás, hanem a betegség, a balsors,
705 meg hogy gazdag korában nem volt takarékos. Béranger folyvást a *charité*-ra, könyörületre hivatkozik, nem emel szemrehányó, követelő vádat a közönség ellen, mely annak idejében meghozta a magáét; végső szava is az, hogy isten *irgalmáról* gondoskodik a *bűnös* számára, lelkét félti annak:

Pour qu'il (t. i. coeur) ait *foi* dans le ciel, qu'elle implore,
Ah! faisons-lui la charité!

szóval, a művésznő, ki Béranger költeményét olvasva megdöbben a képtől, hogy mi várhat reá: Szászét olvasva kifakad a *háládatlan* közönség ellen.

Van e szakaszban még egy költemény, melyen nem lehet észrevétel nélkül síklanunk át, mert érdekes megjegyzésekre nyújt alkalmat. Ez a „Haláltánc”, „egy régi *népdal* töredékeiből”, mint szerző mondja. A „régí *népdal*” nem egyéb, mint a népi *ballada*, mely a Heckenast kiadta, „Magyar balladák

könyvében” is (II. köt. 22. l.) „Sári bíróék” címmel olvasható, s melynek hőse *Csomor Danyi*, ki hűtlen kedvesét halálra táncoltatja. Szerző e „töredéket” egészíti ki, s dolgozza át balladává. Először is a „töredék” szóval jöjünk tisztába.

Nem tudom, *ily* alakban ismerte-e szerző e népkölteményt: hanem ez *nem* töredék. Természete a balladának, (s annál inkább, minél népiesb), hogy nem a *tényeket*, hanem a tények *hatását* az érzelem-világra, nem a szomorú történetet, hanem annak tragicumát fejezi ki, mennél erősebben. Magokból a tényekből s járulékaikból, mint idő, hely, környezet,

csupán annyit vesz föl, a mennyi *multhatatlanul* szükséges, csupán annyit a *testből*, mennyi a *lélek* feltűntetésére okvetlen megkívántatik. Már most, e szükségletre nézve, nagy a különbség oly ballada közt, mely eredetileg csak egy falu határára szólott, s olyan között, mely szélesebb, még pedig

már *olvasó* körre számít. A falu, apraja-nagyja, ismeri az eseményt, melynek alkalmából egy ily ballada terem; neki nem kell *történet*, csak egy-egy emlékeztető szó, hogy követhesse az érzelmek fordulatait. Nekünk, az irodalomban, töredék lehet „Csomor Danyi;” a falusi költő, ki azt létre

hozta hallgatói szempontjából, épen a ballada törvénye ellen vét, ha a tényeket jobban kimagyarázza. Ő tudta, s vele az egész falu, ki az a „Sári bíróék”, ő ismerte a leányt, jól tudta, mi a költeményben nincs említve, *hová hivatják* a legények, nem volt szükség mondania, hogy *tánc* közben

történt a dolog, s a falu népe mégis elérté, honnan keredzik a leány:

„Eredj Csomor Danyi!
Hadd menek *kihűlni*,
Nem fogok elmenni,
Vissza fogok *günni*” stb.

Mindazáltal elismerem, hogy „irodalmilag” homályosabb e költemény, mint kellene, s egyes célzásai, melyekhez kulcsunk

nincsen, töredékessé látszanak tenni. Így például nem tudjuk, mire vonatkozik, idéző jelekkel a leány szájába adott,
755 de hihetően maga a költő által, mintegy reflexióképen, közbevetett ama felkiáltás:

Oh átkozott anya
Átkozott légy apa,
Ki az ő leánydát
760 Ily sokára hagyja.

Az *ily sokára* nem a későig mulatás, hanem a késő férjhezadás lesz, mely vád vonatkozhatik ugyan a hosszú leányság alatti szeretkezésre, s így a csapodárságra is, melyért mostan lakol; de méginkább *gyanításnak* ad helyet, mi világos tudalom volt
765 az eredeti hallgatók előtt, de nekünk örökre gyanítás marad.

A mi az átdolgozást illeti: az csak *részben* sikerült, mi efféle költeménynél annyi, mint: *nem* sikerült. A kétféle, régi és új szövet nincs egybe illesztve úgy, hogy ki ne ríjon egymás közül. Eleinte jól kezdi: az 1-ső szakasz többnyire szerencsésen odaillő népi kifejezésekből van összealkotva, s hol a költő maga veszi is át a szót, óvakodik az összhangot megzavarni. De már a szakasz végén tolla alá kerül egy szerencsétlenség: „kész a végzés, még *titokban*”, — erre rím kell, mi lehetne jobb, mint *lobban*? de mi lobban úgy, mint a titok? hát: a
775 *lidérc*, s lesz a sorpár így: „Kész a végzés, még titokban, mint lidérc, mely még *nem lobban*.” No, a lidérc, míg nem lobban, nem is lidérc, de nem is kész, mert mihelyt kész, legott fellobban. S hova lesz ily hasonlat által a hang naivsága? — A 2. és 3-ik szakaszban amott a legény, itt a leány viszi a szót.
780 Egyik sem naiv, akár nyelvét, akár ész-, vagy érzelem-irányát, s ennek kifejezés módját tekintjük. A legény „a gyűrűnek, e csalfa *ékszernek, gyémántja sugaráról*” beszél, s átkai legmagasb pathoszában szójátékot farag: „Verjen meg az isten! — ha *nem*, hát majd megverlek én” — s mindezt nem tréfából,
785 vagy humoros kifakadásban mint a nép fia, hanem a legnagyobb komoly felindulás közepett. A leánynak egy *nyíllal* van sok vesződsége, a Dani *átkával*, mely képet három strophán által űz-fűz. A 4-ik szakasz többnyire jó hangból megy, de ott is van a mi megtöri a harmóniát. Először a *Dani* —
790 *mon-dani* rím, mely másod ízben fordul már elé, holott egyszer is — frivol; aztán inversiók a paraszt asszony szájában:

S mely szembe szívbe süt —
Mind gyémántos kövűt,
Tégy a tíz ujjodra tíz pár arany gyűrűt.

795 Az 5-ik szakaszban is vannak helyek, hol a költő *súgja* a szót személyeinek, s azok öntudatlan mondják utána: de mivel „finis coronat opus”, s e szak a többinél jobb, kivált végsorai pathosszal zárják be:

800	„Húzd éjfélíg, cigány, Reggelig azután! Azután mindétig Halálom percéig!”	(„Húzd cigány! éjfélíg, Éjfélőtől reggelig; Azután mindétig, Halálom óráig!”	<i>Az eredeti.)</i>
-----	--	---	---------------------

(mire csak az a megjegyzésünk, hogy az eredeti, ha a *rimet* nem, a *hangsúlyos szót* jobban tudta, hova tegye), hadd maradjon jó íze szánkban a költeménynek.

805 Egész kötet van hátra: vonjuk összebb a vitorlát. Sok szóval járunk: de ha az általános bírálat tudósabb: a részletes boncolás mindig tanulságosabb. E sorok írója magáról tudja ezt. Ritkán s nem nagyon sokat épült oly bírálatokból, melyek egész általánosságban voltak tartva: ellenben a kellő részletességgel történt felízelés mindig hagyott nála valamit, vagy adván vagy költvén egy-egy gondolatot. — Csak az a baj az efféle elemzésnél, hogy az ember sohasem mondhat eleget, s minél inkább követi a részleteket, annál jobban

815 elágaznak, mint a fa gyökere, mely földszínt három-négy ágba egyesül, de ha az ember mindenik ágna végeire akar menni, ezer meg ezer apróbb szálla, majd számtalan gyökér-rostra talál, melyekből nincs kiigazodás. Nem kerülheti hát, hogy részletes bírálata némi töredékesség színét ne hordja

820 magán, ha itt-amott inkább, más helyen kevésbé ereszkedik a részletekbe; de a mit előadása formailag vesz, kipótolja a nyereség, hogy alkalma van oly gyakorlati intések adására, melyek az általánosb tárgyalásban helyet nem foglalhattak volna. Szolgáljon ez mentségemül.

825 A második kötetben egy osztály a „Természet” közös cím alá van sorozva. Szerző, a pusztán *leíró* költészet ellen tiltakozva, jellegében ezt mondja:

Ne fessd a mit *látsz*, — azt fessd, a mit *érszsz*:
A kép igazhú — és egyszersmind szép lesz.

830 Ez igaz. Nincs valami ízetlenebb, mint nek ieszni hajnalnak, viharnek, délibábnak, tengernek, pusztának stb. s inventáriumba szedni minden tárgyat, a mit az ember szeme lát és füle hall. Az ily leírás nem költészet, miben sem különbözik a föld- vagy természetrajzi descriptióktól, midőn például egy

- 835 tájat, annak hegyét, völgyét, falvait, erdeit, vizeit stb. el-
soroljuk, mihez csupán szemesség kell s jó emlékezet; vagy
midőn egy növényt leírunk virágától gyökeréig. Jól mondja
hát költőnk, hogy ne a *látottat*, hanem az *érettet* fessük. De
érzés meg érzés közt különbség van. Ha a költő oly érzelmet
840 zeng, melyet *nem* a természet lehelt belé, hanem ő *maga vitt*
már készen a természetbe, akkor ne nevezze költeményét
leírónak, ne kívánja, hogy azt „Természet” cím alá soroljuk.
Szerző sok oly költeményt bújtat e kalap alá, a mely semmivel
sem inkább „Természet”, — mint a többi lyrája. A természet
845 csak mint kép, allegoria stb. szerepel bennök, hogy speciális
érmelmét azok segélyével kifejezze; szóval csupán azt, és
annyit vesz a természetből, a mi és a mennyi *subjectiv* érzése
képbeli előadására szükséges: ezt pedig a lyrai költő mindig
teheti. Nála tárgyas rajza alig fordul elő a természetnek.
850 Már pedig a tárgyaság ily esetben sem teszi azt, hogy a
költő ne érezzen, hanem hogy érzése a leírt tárgy által jöjön
mozgásba; ha tájat fest, annak mintegy a lelkét, azt a va-
rázst fogja fel, melyet az órá gyakorolt, s hihetően másokra
is épen úgy fogna gyakorolni. Az így termelt költeményt
855 nevezném én aztán „Természetnek;” Szász Károlyéi több-
nyire nem *természet*, hanem *alany* mint a többi. Ő e részben
alanyibb a különben oly *subjectiv* Petőfinél; kinek csak
„Kutyakaparóját” hozom fel, hogyan leheli e költemény az
objectiv tájnak azon sívárságát, melyet a költő is érzett ugyan,
860 sőt erősebben kelle, hogy érezzen, mint más, de olvasva
mindenki megtalálja benne a maga ugyanazon tárgyhöz kö-
tött érmelmét, míg Szásznál a természet képei nem e, hogy
úgy szóljak, *tárgyilag*os érmést költik fel, hanem az egyen
alanyi hangulatát tükrözik vissza.
- 865 E szakaszban kétségkívül legjelesebb, formában, ki-
vitelben is legtisztább, az „Álom keleten” (II. 21.). Ki Szász-
nak *képdús*, ragyogó phantasiáját nem ismerné, vagy tagadná,
olvassa el ezt. Ő itt igazán elemében van. *Látszó* apropos
nélkül, föltesz egy kérdést: Mit érezne a puszták vándora, ha
870 tikkadtan lerogyva tevéje lábainál, egy csodás, tündéri keleti
álmot látna? Ekkor hozzáfog ez álmod a legragyogóbb színek-
ben ecsetelni. Fokról-fokra növeli az álom kéjeit. A vándor
előbb vizekben hintálózik, majd teste könnyebb lesz, röpi, ül,
karcsú pálmák ringatják — s még fölebb, már-már a Próféta
875 s hírik keblében képzei magát. midőn felébred, s:

Tevéje nyög és a lángszárnyú számum
A forró homokot szemébe szórja.

Azonban ez sem pusztán leíró, ez is alanyi költemény. Ki amannak veszi, könnyen tehetné a kérdést: de mi baja köl-
880 tőnek a beduinokkal? hogy jó az abszurd gondolatra, hogy leírja annak *álmdát*? Van-e több apropos e gondolatban, mint ez egyszeri menyecske töprenkedésében, ki mindig azon sírt-rítt, hogy ha neki kis fia *lesz*, annak kis ködmene *lesz*, s a kis fiú megtalál halni: hát kire marad a kis ködmen? ... Nem olyan-e
885 ez is: mit érezne a vándor ilyen s ilyen esetben? . Mint pusztán leíró, nem volna indokolva sem a hangulat, sem a kiindulás. De *alanyi* szenvedés képe ez. Csak még egy vonás kellene az utolsó versszakhoz s minden tisztában volna. Elöttem így sem homályos, de nem minden olvasó találja
890 meg e költeményben magát a költőt. Pedig ez elhallgatásban művészet rejlik: csakhogy mi szájbarágott beszédhez vagyunk szokva. — Szintén tiszta és jó még a „Havasi rózsza” — „Jégvirágok,” — mindkettő emlékeztetve *tárgyban* Tompára, de concepcióban nem; „A körösi temetőben,” mely talán
895 egyedül érdemli a „Természet” nevet valamennyi közt, mivel ebben a hangulat *kívülről* jó: a költő boldog, mégis ábrándos vágya kél fekünni e szép temetőben; „Oh én lelkem” . mely tisztán alanyi dal, valamint az utána következő: „Alugyál el” — továbbá „Nézd a folyót” . mind élvezhető költemények.
900 „Az úr háza” 1., 2., 3., mely legcsodálatosabb módon jó a „Természet” osztályba, ama főttebb jellemzett költeményeihez való volna Szásznek, melyekben alanyi alapon, leíró elemekkel, *gondolatja* emelkedik ki. E gondolat az 1. számúban a „*kereszttyén*” eszme, ellenébe téve a „*mózesinek*”,
905 melyről találóan mondja: „Bár a *test* meghalt: él a *lélek* s az isten él — az úr jelen!” a 2-ikban az egyén, a költő, mint a kereszttyén anyaszentegyház *tagja*, a 3-ikban már mint *pap* áll előttünk. E három tehát némileg „rendszeresen” tartozik össze: előbb a ker. egyház fogalma, aztán az egyház tagjái,
910 aztán különösen a papé. Mindazáltal nem sovány didacticum, a költő alanyi érzelve lengi átál, külső leírásai pedig szépek. Mingyárt elül az esti csönd leírása a templomban, meghatja a képzeletet, s felkölti az egészhez kellő ünnepélyes hangot. Csupán két helyre van észrevételem. Költő a templom hajó-
915 ját, az esti borongásban, hajolva könyörgő *remetének* nézi. Oly speciális világítás ez, minőben nem tudjuk *képzelni* a mondott tárgyat. Sokszor van úgy az ember, hogy lát valamely tüneményt, az égen például felhő-csoportot, világítást, mely annyira *kívételes*, szokatlan, hogy ha festő vásznára
920 tenné, senkisémm hinné el neki, hogy természetes. Vajon a

művész helyesen használja-e fel az *igaz*, de nagyon *rendkívüli* momentumokat? Szerintem ép úgy téved, mint ha a költő az erkölcsi világból a nagyon kivételest hajhássza. Vannak bizarr jellemek, létezők a *valóságban*, hihetetlenek a *költészetben*.
 925 Nem hozom fel Sue-t, vagy Dumast: Dickens némely alakja is ilyen. Meglehet, sőt merném mondani, bizonyos, hogy Szász ez esetben a boltozatot oly világításban látta, hogy épen könyörgő remete hasonlatát gerjeszté föl képzeletében; de e *való*, oly kivételes, hogy más, ki nem látta, nem bírja
 930 utánképzelni. — Másik észrevételem e zavart stropha ellen van, melynek mind rhythmusa, mind szó kötése szaggatott:

Magosban (adverb.) állok mind a népnél.
 De lelkem! bár még fölebb lépnél:
 Az éghez *azzal* közelebb vagy-e?
 935 (egész lábbal hosszabb.)

Alant s fent — egyre s az egészre —
 A gondviselés öröködése
 A kicsinyé, mint a nagyé.
 (Csodálatos syntaxis).

940 Általában elég jól van írva még „Szép e róna;” kezdetén némi Petőfi-benyomások, — majd találó képek közt egy hamis: sietne a láb, ha a délibáb nem hívná a költőt megfőrdni enyhítő vizébe. Siethet a délibábig, messze van az. Továbbá: „Vihar közelgése,” hol oly szépen mondatik:

945 Reszketnek a fűszálak,
 Különben semmi nesz,
 — Az isten haragjának
 Előérzése ez!

950 A fákon a levélkék
 Egymáshoz hajlanak, —
 Virág bezárja kelyhét,
 Madárka hallgatag

de túlmesterkelt, midőn a mennydörgést oroszlány hangnak (eddig jó) s a vihart *sárga farkának* képzele; végül a „Csendes-
 955 ség”, melyben a pásztortűzről oly szép az, hogy a „messzeség gyújtja és oltja”, de vannak messzünnen vett képek is: „Mint *kedvese* után a *leányka*, úgy néz az *ég* a *nap* után”; van kép-telenség, midőn szerző e pásztortüzes *éjben* azt mondja: „ott túlhan *zöldebb* tájak intnek” — azaz olyat fest, a mit *nem*
 960 *láthat* most. Végre mint olyat, melynek hangján el nem iga-

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

- Naiv eposunk. *Arany*. 1., 2., 3. szám.
 Katona és Bánkbanja. (Mutatvány.) *Gyulai*. 1. sz.
 A költészet. *Barsai J.* 4. sz.
 Az irodalmi humorról. *Bécsy*. 5., 6., 7., 8. sz.
 Francia drámai szemle (Montigny után). 6. 7. sz.
 Francia lírai költészet (Mazade után). 8. sz.
 Csokonai Dorottya. *Salamon*. 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16. sz.
 Lugg Hermann és az újabb német líra. *Z.* (Németből.) 9. sz.
 A líra. Villemain Pindarjáról. 15. sz.
 Néhány szó a kritikáról. *Gyulai*. 17., 18. sz.
 A mese története. *Dallós Gyula*. 18., 19. sz.
 Mégis valami a forlításról. *Brassai*. 19., 20., 27., 28., 30., 31., 32., 33., 48., 49., 50. sz.
 Még néhány szó a kritikáról. *Szász K.* 21., 22. sz.
 Az 1860/1 vigjátéki pályázat. *Salamon*. 23., 24., 25. sz.
 Irányok. 26. sz.
 Megint a kritikáról. *Gyulai*. 29., 34., 35. sz.
 Hellen költészet a jóniai szigeten. *Tölgy*. 29., 30., 32., 33. sz.
 Visszatekintés. *A. J.* 36., 37., 38., 39., 40., 41. sz.
 A hindu dráma. (Angolból.) 37., 38., 42., 43. sz.
 Az ember és író. *Salamon*. 42., 43. sz.
 Egy pár jegyzet a „Visszatekintésekre”. *Gyulai*. 44., 45. sz.
 Az arab kassid és ghazal. *Szilády*. 47., 48. sz.
 A pesti nemzeti színház ügye. *J.* 47., 48., 49., 50., 51., 52. sz.
 A francia költészet 1861-ben. 50., 51., 52. sz.
 Nyílt levél Arany Jánoshoz. *Szemere M.* 51., 52. sz.

IRODALOM TÖRTÉNETIEZ.

- Kazinczy Ferenc levelei. I. II. *Gyulai*. 40., 47. sz.

KÖNYVISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

- A kis tündér. *B.* 2. sz.
 A fehér ruhás nő. *Brassai*. 2., 3., 4. sz.
 Régi dan balladák. 2., 3. sz.
 Faust fordítása. *Szász K.* 3. sz.
 Vázhangok. *Z.* 4. sz.
 Anya és gyermeke. 4., 5. sz.
 Kárpáti kúrt. *Szász K.* 5., 6. sz.
 A poros átyhák. 7., 8. sz.
 Borúra derű. *Szász K.* 9., 10. sz.
 Hadrai-Jurt. 10., 11. sz.
 A Hazáról és Szerelméről. *Zilahy Károly*. 11., 12. sz.

- Nemzeti Koszorú. *Szász K.* 12., 14. sz.
 Nyugat-földi Népmondák. 12., 13. sz.
 Treneséni Csák. *Arany*. 15., 16., 17., 18. sz.
 Ilona. *Podani K.* 16., 17. sz.
 Buda Károly költeményei. 19., 20., 21. sz.
 A görög eposz Homér előtt. (Mutatvány.) 20., 21. sz.
 Exster, a szép kardaloknő. *B.* 22., 23. sz.
 Hősök és dalok könyve. 22., 23. sz.
 Szász Gerő költeményei. 24., 25. sz.
 A két unokahúg. Chinai regény. 2. S. 24. sz. *Kincsi*
 Emilia beszédei. *S. F.* 26. sz.
 Etti drák. *S. F.* 27., 28. sz.
 La Moisson. (Az aratás). 27. sz.
 Atala költeményei. *Szász K.* 28. sz.
 A kegyenc. *Salamon*. 30. sz.
 A szegény családok. 31. sz.
 Költemények Szász Károlytól. *Arany*. 32., 33., 34., 35., 36. sz.
 Atkinson vándorlászai. 2. S. 35. sz.
 Csokonai Album. —a— 37., 38. sz.
 Wohl Janka költeményei. *Salamon*. 39., 40. sz.
 A Levél. *Vigi. Grugustól*. 41. sz.
 Rátföldi Népdalok. *Szász K.* 42., 43. sz.
 Fejes István költeményei. *M. P.* 44. sz.
 A Budapesti Szemle. 45. sz.
 Utazási Emlékek Ormósól. 46. sz.
 Volkslieder der Ungarn. *Aigner L.* 49. sz.

KÖLTEMÉNYEK.

- A repkény. *Tompai*. 1. sz.
 A férfi. *Szász K.* 2. sz.
 A koszorús. *Vécsey*. 3. sz.
 Az örök zsidó. *Arany*. 4. sz.
 A dicso nap. *Léony*. 5. sz.
 Tündér. *Hajza Jenő*. 5. sz.
 A valódi élv. (Goethe után). *Gyulai*. 6. sz.
 Bortonben. *Zajzoni*. 6. sz.
 Bivar. (Hugó V. után). *Szász K.* 7. sz.
 Rendületlenül! *Arany*. 8. sz.
 Románca a mór királyról. (Spanyol.) *Thaly*. 8. sz.
 Hunyadi és Czaillé. *Medgyes*. 9. sz.
 Szilveszter-éj. *Liszngai*. 10. sz.
 Richard király. (Heine után). *Léony*. 10. sz.
 A babloni fogság után. *Jánosy G.* 11. sz.
 A Lasiadából. (Mutatvány.) *Grugus Gy.* 11. sz.
 A Duna. *Hajza Jenő*. 11. sz.
 Harmarcz évvel. *Szász K.* 12. sz.
 A bujdosó. *Gyulai*. 13. sz.

Forr a világ. *Tompá*. 14. sz.
 A falmű. *Kutka*. 14. sz.
 Az éj tükre. *Lévay*. 13. sz.
 Hymnus. *Medgyes*. 16. sz.
 Béranger hátsókor. *Arany*. 16. sz.
 Hátra megy az idő. *Dalmady*. 17. sz.
 Helmer lovag. (Svéd.) *Thaly*. 17. sz.
 Honzeret. *Monovich*. 18. sz.
 Meglátalak-e? *Halász D.* 18. sz.
 Románc. *Lauka*. 19. sz.
 Megindult a tenger. *Szász K.* 20. sz.
 A tavaszhoz. *Tompá*. 21. sz.
 Tavasz felé. *Szász G.* 21. sz.
 Kies ősz. *Arany*. 22. sz.
 Canova Theseus-szobránál. *Balogh Z.* 22. sz.
 Bartók haldíra. *Gyulai*. 23. sz.
 Virág Lili. *Tolnai*. 23. sz.
 Régi történet. *Tompá*. 24. sz.
 A szerelmes Adria. *Zajzoni*. 25. sz.
 Hűsvétben. *Hory*. 25. sz.
 Szemere Pál koporója mellett. *Halász D.* 26. sz.
 Tavaszkor. *Jánosy G.* 26. sz.
 Magányban. *Arany*. 27. sz.
 I. Károly. (Hejje után.) *Thaly*. 27. sz.
 Régi keserv, új gyász. *Arany*. 28. sz.
 Katona József szobra leleplezésére. *Szász K.* 28. sz.
 Az öreg úr. *Tolnai*. 28. sz.
 Ebéd után. *Tompá*. 29. sz.
 Kitorolom a lelkemből. *Vörösy*. 30. sz.
 Anakreón dalaiból. *Szabó K.* 30. sz.
 Katona József emlékezete. *Garay A.* 31. sz.
 Nem alszik az isten. *Lévay*. 32. sz.
 Jer vissza, jer! ... *Wohl Janka*. 32. sz.
 Himnusz. *Losonczy*. 33. sz.
 A tünemény. *György V.* 34. sz.
 Éjféltor. *Halász D.* 34. sz.
 Oh, ha ki tudnám fejezni. *Gyulai*. 35. sz.
 Szemere Pálhoz. *Pap Endrőtl*. 36. sz.
 Régen és mostan. *Lauka*. 36. sz.
 A gályarah. *Hajza Jenő*. 37. sz.
 Vigasztalás. *Balogh Z.* 38. sz.
 A Taliarchhoz. (Horatiusból.) *Jánosy G.* 38. sz.
 A magyar leányok. *Medgyes*. 39. sz.
 A tyúk és a farkasverem. *Gyulai*. 40. sz.
 Hunyadi Mátyás. *Tolnai*. 41. sz.
 Magány. *Wohl Janka*. 41. sz.
 Nehéz napok. *Kutka*. 42. sz.
 Szavam nem átok. *Zilahy K.* 43. sz.
 A hit. *Jánosy G.* 43. sz.
 Zrínyi Ilona keserve. *Tompá*. 44. sz.
 Tóparton. *B-i*. 44. sz.
 Zim-Zirim! (Hugo V. után.) *Szász K.* 45. sz.
 Horatius olvasókor. *Gyulai*. 46. sz.
 Hűz dalaiból. *Zajzoni*. 46. sz.
 Atilla temetése. *Tolnai*. 47. sz.

Ábránd és élet. *Jánosy G.* 27. sz.
 Weszlényi temetésén. *Lévay*. 46. sz.
 Oh, ne higgy, ne higgy ... *György V.* 49. sz.
 Miatvány Homér fordításából. *P. Tórrerck E.* 49. sz.
 Oleive tartlak ... *Gyulai*. 50. sz.
 La Vuelta. (Spanyol.) *Thaly*. 60. sz.
 A boldog házaspár. (Goethe) *Szász K.* 51. sz.
 Ébren. *Wohl Janka*. 52. sz.

BESZÉLYEK S ROKON.

A kurucz világ után. *Jókai*. 1., 2., 3., 4., 5. sz.
 Az erdők anyja. *Abonyi*. 6., 7., 8. sz.
 Tárca-beszély. *W.* 9., 10. sz.
 Csalfa álmak, tört remények. *Zilahy K.* 12., 13., 14., 15. sz.
 Henrik anyja. *Baldsz S.* 16., 17., 18. sz.
 Vítam et sanguinem. *P. Szathmáry K.* 19., 20., 21., 22. sz.
 A koponyeg. (Gogol után.) 23., 24., 25., 26. sz.
 A megátrozott leány. *P. Szathmáry K.* 27., 28., 29. sz.
 Egy ujkori amazon. *Lauka*. 30. sz.
 Az Überall kisasszonyok. (Mutásvány.) *Vadnai K.* 31., 32. sz.
 A Mael-bőzönbe sodródta. *Kenezsey Albert*. 33., 34. sz.
 A Bogár és Bárszony. *Abonyi*. 35., 36., 37., 38. sz.
 Flókelő világ. (Gr. Sollobuból.) 39., 40., 41., 42., 43., 44., 45., 46., 47., 48. sz.
 A székely legény. *Zilahy K.* 49., 50. sz.
 Egy nyár Pesten. *Lauka G.* 51., 52. sz.

ÉRTESÍTŐ.

Hosszabb rövidebb irodalmi cikkek csaknem minden számban.

KISFALUDY-TÁRSASÁG.

Az 1., 3., 5., 9., 11., 12., 14., 16., 18., 26., 31., 40., 50. számokban.

NEMZETI SZÍNHÁZ.

Többnyire új sínművek bírálati a 2., 4., 5., 7., 10., 12., 15., 14., 16., 17., 18., 20., 21., 23., 26., 33., 36., 37., 43. és 52. számokban.

KULÖNFÉLÉK.

Nehány szó Szász Károlynak. *Thaly*. 8. sz.
 Szemere Pál. (Necrolog.) 20. sz.
 Vachtót Sándor. (Necrolog.) 24. sz.
 Magyar akadémia 25., 32. sz.
 Gyulai Pálhoz. *Szász K.* 30. sz.
 A kritikáról eth. *Szász K.* 40. sz.
 A budai népszínház megnyitása. 46. sz.

Vegyes czímű rovat, minden számban.

Új könyvek czimsora minden számban, kivéve a 18-20. számokat, hol a Kisfaludy-társaság pártolónak névsora közöltetik.

Nyílt levelezés.

zodhatni, a „Nyugalom és boldogság” címűt (II. 61.) hozom fel. A táj ebben először *oly derült*, mint *álmódó gyermek*, fölötte nyugalom *mosolya* van, aztán: mint *koporsóba* fektetett leány, s a *derült* nyugalomból lesz *bús* nyugalom, a télnek
 985 *halvány réme*. Az a kép vadászás is fordul benne elő, hogy a *vihar* elébb hasonlítottatik *szívhez* a szív meg aztán *húr*hoz. Az ily, harmadik-negyedik tárgyra lépdelő hasonlat-grádics mindig a mesterkélttség színét hordja magán.

*

Tisztelt olvasó! Ha Szász Károly érzelem-világát a ro-
 970 konszenv s megilletődés könnyeivel akarod bejárni, vedd elő még egyszer a vékony füzetet, melynek címe: „Iduna hagyományai” s olvasd utána szerzőnkél a „Búbánat” közös név alá foglalt költeményeket. Ne akadj fel a *jeligén*, melyben a *kép* hogyan illését akár a mottóra, akár az egésze maig sem
 975 tudom kivenni; az se zavarjon, ha az első három vers nem talál meg felelni rég felizgattam várakozásodnak. Azt mondanám, mit a kártyás mond germanizált francia nyelven: „*drei brennen!*” (s itt a *brennen* jobban is vág, mint a *prenez*) ha ezekben is nem volna *oly szívreható szépség*, a mit sajnállanék
 980 eldobni, meg ha e szakasz teljességére szükséges nem volna e bevezetés. Csak hadd vigye hát költőnk „Halvány virágait” (II. 79.) kedves betegének: azt a *primulát*, melyről annyi érzéssel veti oda (I.):

Ő is lehajtja bánatos fejét,
 985 Te is lehajtod, édes angyalom!

s az akácfa lehulló fehér virága hadd mondassa vele (2.):

Fehér párnádnál fehérebb magad;
 A halál hóvirága hullá rád —.

e szép két kis dalért megbocsátjuk a harmadik (3.) nem *oly* szépet, melyben előbb prózáilag fölfejtí, hogy ártalmas a fehér lilium szaga beteg szobában; „*ölő* a haldokló lilium szaga” — tehát *magában* a *liliomban* van e gyilkos erő, mégis aztán így zárja be: „Te is haldokló liljom vagy „*testvéred halálán* megölne a *fájdalom*.” Ez nem vág össze. Vagy physikai ártalom,
 980 vagy sympathia! a kettő együtt nem fér meg. Állítsuk össze röviden: „megöl a *hervadó* lilium szaga; vigyük ki: *hervadása miatt* megölne a *fájdalom*.” Jó így? A költészetnek is van

logikája. — A „Belepte már . .” kezdetűért, hol a költő „lelkemint búsongó ákász, hullatja elhunyt kedvesére egykori
 1000 kedve színes lombjait” — ismét elnézzük azt az egy-két hibát, mely a „Nem adnálak” . . feliratában előfordúl, mely csodás vegyülete az igazi hangnak és mesterkedésnek. E három elsőt, mondom, leszámítva, vagy igen *föl* nem számítva, hallgasd feljajdulását, részvékeny olvasó („Iduna”
 1005 II. 85.):

Ne kapd fel nevét kósza hír!
 Adj néki nyugtot néma sír!
 Fedezd be árnyal, zöld berek!
 Felejtsetek el emberek!

1010 s midőn a fájdalom féltékenységevel tapad az önző gondolat-hoz (mert a nagy fájdalom önző): „és néma, hideg sírkövén ne legyen köny: *csak az enyém!*” Lehet-e ennél valami igazabb? nemde a pathos valódi nyelve ez? Vagy midőn szobája elhagyatottságát festi („Útban”: 2.) hol „az ágy üres, mint
 1015 a fészek, melynek pelyhe már kihűlt, mert a telet félő madár szebb *tavaszbá* menekült” — hol csak a „szögletben egy komor pók *foltozgatja* (még ez is *rongyos!*) szövetét” — „még maga a *szenvedés is elhagyá e bús lakot*”; — — vagy a „Zöld sír” — vagy midőn felkiált: Hadd legyen ő a legutolsó, a kit elfed a
 1020 koporsó s ne maradjon aztán senki, a ki őt sírva vigye ki („Hadd legyen . .” II. 93.); vagy midőn még élni akar anyjáért, testvériért („1853. október 25.” 94. 1.). A „Fehér sír”-t (97. 1.) elfordíthatjuk, még a veszett hangzású sort se rójuk most meg benne:

1025 Szólj, jöttén te mit érezhetnél

de a „Három temető” ismét szíven kap, kivált midőn halottjairól mondja:

De a földtől vissza
 Mind hiába kérem,
 1030 Mondván: *ez sajátom,*
Ez lelkem, ez vérem —

kár, hogy egy keveset mondó képpel rekeszti be, mely az idézett sorok pathosából egyszerre aláejti a hangot. Sok
 1035 érzéssel van írva a „Drága csontok” című is: „Mindenütt egy-egy temető, Enyéimet pihentető,” úgy hagyogatta el kedveseit, mint tagjait csatákban a katona. Olvashatjuk bát-

ran a mint következnek: „Oh lelkem”, „A hideg bölcsesség,” „Eljő az idő,” „Szeretni újra,” „Ne csábítgass,” „Pálya végén, — de mindezeknél meghatóbb lesz az „Emlékezés:” mintha
 1040 most is hallaná még — úgymond — ásó, kapa csördülését, a nehéz föld dobbanását, az üres sír betelését . . .” aztán: „*úgy hullott szívére a rög!*” — Igen! ezt *mi* is érezzük itt. S „Mily boldog” Iduna — ott lenn, a sírban, „hogy *édes anyja* is hozzá költözött!” Adjuk hozzá még a hátralevő kettőt és zárjuk
 1045 be e szakaszt azzal, a mivel költőnk berekeszti:

A fa, ha benövi kérgével sebhelyét,
 Bár alig látszik az, *rongálja belsejét*;
 Kertész nem látja azt, — az isten tudja csak:
 Mért lombjai idő előtt elhullanak!

1050 És most, *musae, paullo majora canamus!* Azaz nem mi, hanem költőnk mondja ezt, kinek itt következő (utolsó) szakasza: *Haza, Történet* collectiv címet visel. Eleinte, mint igaz erdélyi ember, *szűkebb* értelemben veszi a haza nevét; első költeményén e kizáró honfiúság látszik, a mi egyébiránt
 1055 költőnek jobban áll, mint a ki prózában tesz ily különbséget. A költő hazája nem mindig a politikai haza, lehet egy tartomány, vidék, sőt falu is; az a meleg fészek, honnan kiröppent, hová édes emlékei vonják vissza, hol érzelem világa melegebb, otthonosabb . . . a költő nagyon anyás gyermeke — *Mutter-*
 1060 *land-jának*. Ki venné rossz néven, ha Petőfi melegebb vonzalmat hirdet a puszta, Kis-Kunság homokpusztái iránt, mint más vidékei iránt a hazának. Szászt sem rovom tehát meg, hogy midőn hazát emleget, specialiter a Maros tájaira gondol: de az ily költeményeket nem tettem volna *legelül*. Ki a fő-
 1065 címet: *Haza*, s a kezdő vers címét: *Hazámhoz* olvassa, nem arra van előkészítve, hogy az „engere Vaterlandliebe”-vel találkozzék mindjárt a küszöbön, — legalább én úgy jártam vele. Ezt csak mellesleg.

Egyébiránt a „Hazámhoz” kedvesen írott dal. Rhythmus és összhang semmi által sincs megzavarva, az érzelem igaz és meleg. Különösen talál, midőn: kérdi a sebes folyótól, miért hagyta el Erdélyt. (Mert sok folyónk onnan jó, s mind kisiet onnan, oda *be* egy sem.) S midőn a kis csillagot a látkör szélén havasi pásztortűznek nézi. „A Maroshoz” is szépen
 1070 van írva, jó *allegoria*, de kissé elnyújtott, s magyarázatos. Nem elég, hogy végül három versszakon át fejtegeti a „mese értelmét,” jó előre már *dőlt* sorral szánkba rágja:

Intő példa nekem a te sorsod.

1080 Mennyivel szebb Petőfi „Két vándora”, hol minden magyarázat nélkül magát ismerjük fel a „fiúban!” A nagyon kimagyarázott allegoria, mint az explicált élc, elveszti minden élet. A „Magyar zene” közhelyekből indul, de aztán neki melegszik s megkapja kellő emelkedését. Csupán az a rossz rím elül is, hátul is: hol épen a legjobb rhythmus kellene! A „Szerelem és honfibú” — sekélyes. A *cím és négy első sor* megmondja egész gondolatját, a többi csak ezt magyarázza, ürgeti-forgatja. Ime:

SZERELEM ÉS HONFIBÚ.

1090 *Pásztortűz a hegy tövében (szerelem)*
Felleg a hegy tetején (honfibú)
Öröm az ember szívében (szerelem)
Bánat és gond a fején (honfibú).

a többi fejlemény pusztán annyi, hogy a felleg (honfibú) ködöt hoz, s e köd kioltja a (?) a *pásztor tüzet* (a szerelmet).
 1095 A vers, ha nem nyúlik, szakad. „Abd-el Kader” (*haza-e, vagy történet szerzőnek irányában?*) tárgyias; bérangeri accentusból, de szépen meg van írva. Csak abban sejtek valami sikamlást, hogy a puszták fia előbb „nem kéri *kardját*,” de azután *puskáját* igen, s végre azt is megvárja hogy *kardját*
 1100 visszaadják, melytől „csak erőszak fosztá meg” . . . Nem tudom, *progressio*-e ez, vagy *ellenmondás*. „Kerényi Frigyes” a jobbak közé tartozik, jól kelti, folytatja, s kitünően szép utózeneggel hagyja bennünk a hangulatot. „Garai”-ban sok az alkalmiság: mire való „fényes ősóket,” „királyi nemet”
 1105 emlegetni, a mire ő maga is elmosolyodott volna? s a nőjére, gyermekeire vonatkozó hely nagyon prózailag-practicus felhívása a közrészvétnék. Szép mozzanatok hiával ez sincs különben. „A szalkszent-mártoni csárdának” csupán *vége* az, a mi *erőt ér*, a többi „széle a derelyének.” Semmi új „Petőfi
 1110 újabb költeményeiben” azaz nem a két kötetet értem, hanem a két versszakost Szásznál. A „Testvérek” (a menekültek) „sem nem rossz az, sem nem jó,” de nem is „mind csak hiábavaló.” Vége felé jól fordúl. „Kazinczy” és „Széchenyi emlékezete” . . . hadd ne szóljak ezekről. Ismeri a közönség
 1115 mindegyiket. Mindegyiknél bizonyos összehasonlításba kellene ereszkednünk, a mi e daraboknak akár előnyére, akár hátrányára ütne ki, epét zavarna itt vagy ott. Annyit mondhatunk, hogy a legjobb költő is, ily alkalmakkal, nem tehet róla, ha némileg a színházi díszítő ecsetjével fest, csupán az a kérdés

1120 melyik jobb *decorator* s *művész* egyszersmind. E kérdést két fél dönti el: a nagy közönség, s a műértő kisebb rész. „Kazinczy emlékezete” alkalmával e kettő, úgy látszott, meghasonlók; „Széchenyi” iránt az egyik félnek nem volt alkalma összehasonlítólag nyilatkozni. — Végül: „A nagy év” jól rekeszti
1125 be mind az (1860-ik) évet, mind a kötetet.

Mi is berekesztenők, az olvasó nagy könnyebbségére, vizsgálatunkat, ha Szász K. még néhány, az elbeszélő nemhez tartozó költeményt is nem írt volna, melyekre vonatkozik e szakasz címében a *Történet* szó. Ezek: „Aquiléja;” „Salamon átka;” „A herceg solyma;” „Negyedik Béla;” „Ottó király;”
1130 „A bújdosók;” „Éji harc;” „Hunyadi László;” „Ének Mátyás királyról;” „Bánfi Dénes csókja.” — Az utóbbi, forma s tartalom tekintetében, valamennyi közt leginkább megfelel az e fajta elbeszélés (románc, ballada stb.) igényeinek. Egy
1135 határozott indokból (a *csók*) ered ki, s ahhoz mind végig hű marad, ámbár a kútfő (Cserei), honnan szerzőnk tárgyát meríté, igen alkalmas lett volna arra, hogy complicált motívumaival a költőt zavarba hozza. S a cselekvény nem csak Béli boszújában nyilatkozik, nem csak azon igen találó
1140 vonásban, mikor a halálos okirat aláírásától vonakodó Béli Teleki a *csók* ügyes s nagyon alkalomszerű említése által bőszíti fel; hanem sokkal szebben a Bánfi lélek állapotjában fejlődő tragicum által. Bánfi bűnhődik *egy csókért*, azaz valamennyi kisebb-nagyobb hűtlenségért, mit neje ellen elkövetett. De a nő megbocsátotta ezeket a boldogtalannak; ki a
1145 *megtérés* édes hitével alszik, álmodik immár hitvese kebelén. Mily öröm volna élni ezután! de a *sors* nem oly kegyelmes, mint a szerető feleség: ott zörget az ajtón a *büntetés*, a halál. A kegyelem hozó követ megjelenése azonban mit sem lendít
1150 már a cselekvényen. Csak arra való, hogy a megtörtént kivégzést (a hozott „szőnyeggel”) hatályosban jelentse a költő. Ha e kegyelepósta elindulása mingyárt a Csákié után beszővetik, az olvasó feszültebb érdekléssel fogta várni a kifejlődést. Nem olcsó hatásvadászat az ilyen, mikor t. i. az egymás
1155 *mellett történő*, s mintegy *versenyt futó eseményekről* lerántjuk a leplet, hogy a néző tisztán lássa, s remény s kétely közt hánykodjék, melyik lesz a győztes. Rosszabb ennél a *meglepetés*, ha oly váratlanul jó valami, mint itt végül a kegyelmi hír. Legrosszabb, ha a költő azáltal akar érdeket gerjeszteni, hogy oly remény s félelem közt himbál, melyekről utóbb
1160 kisúl, hogy csupa *vak láрма* volt. Jelen esetben a kegyelem hírnök korábbi elindítása nem lett volna az. — Még a „Sala-

mon átka" tüntet fel erőteljes balladai *benső* mozzanatot, mely ott culminál, midőn Salamon felkiált: „Nézd! megvan még szemem világa” — s általában e költemény *benső* alkata egészen balladai, de külseje annyi *letró* elemet szedett magára, oly magyarázatos, sok szóval járó, hogy versnek lehet jó vers, de nem ballada. Megfordítva, más darabjaiban szerzőnek, van külső, nincs *benső* balladaiság. Ilyen Aquiléja, IV. Béla, 1170 Ottó király, A bújdosók, Éji harc, Hunyadi László. Mindezek nem belülről fejlenek kifelé, hanem a külső hang által akarják fedezni a *benső* (t. i. költői) cselekvés hiányát; a krónikai szerkezetet. S e fölött külső hang is nem egyszer kölcsönzöttnek — már tudva, nem tudva, — de kölcsönzöttnek tetszik. 1175 Nem én mondom ezt, mások is úgy találták. Szerző, ha *elbeszél*, úgy látszik még inkább ki van téve annak, mit az általános jellemzéskor mondtam róla, hogy t. i. nincs elég ellenállási ereje, hogy idegen hangulat erőt ne vegyen rajta. Ez nem azt teszi, mintha nem adna eredeti képeket s szépeket, de minden esetre azt, hogy tárgyán kívül még a minta is ott lebeg előtte s ez meglátszik a művén. — *Aquiléja* az ismeretes gólya-mondát adja, tehát a nagy hún vezér egy taktikai fogását, *küleseményt*, minden cselekvés nélkül, ha csak Attila gyávaságig dühöngő jellemrajzát annak nem vesszük. E „*bősz* 1185 királyra a hadak *nem is figyelnek*” (142. l.), aztán káromkodik: „Verjen meg Hadur haragja!” alább is hadai „elnémulnak ijedségben a *dűh*hel mondott szavakra” (147.) Nincs e hősből méltóság: Attila történetileg sem ilyen dühönc. A „citromok hazájának” szép leírása elül magában jó: „sed non his erat locus.” Ily szende nyitány nem való e harcias operához. 1190 A nehéz versalakban szerző könnyűsége mesteri — olykor mesterkelt is (*éj a héja*, *Anuléja* stb.) — Rokon ezzel az *Éji harc*, a mennyiben ez is csupán *külső* hadi cselekvényt, Hunyadinak egy éji cselét, dolgoz fel. Megverni az ellent, ésszel vagy kézzel, dicső dolog; de pusztán magára nem költői cselekvény. 1195 Még a tulajdonképeni epopeában is, melynél pedig a külső tények oly nagy szerepet játszanak, kell lenni, s van is *benső* mindig. — IV. Béla igen jó accordokból megy; de az alapeszme, min sarkallik, egy oly előre fogant gondolat, milyenekről már fönebb, szerzőnk némely allegoriás elbeszélései alkal- 1200 mával, emlékeztem. „Az *egyén* elveszítheti életét a becsületért — ez a kigondolt maxima — de a *király* a haza megmentését még az egyéni becsületnél is többre kell, hogy tegye.” Főntebb megmondtam az ily parázson befektetett alapigazságokra 1205 észrevételemet, fölösleges ismétlenem. Csak azt teszem még

hozzá, hogy ha valamely epikai faj, úgy bizonyosan a ballada-
 féle az, melyben szükség, hogy az alapeszme *érzéssé* olvadjon
 mintegy; mely legkevésbé tűri az ily „tanulság”-szerűen
 elvonható maximákat. *Hunyadi László* cselekvénye benső
 1210 volna, de az ismeretes mozzanatokon kívül, melyek a históriá-
 ban is kikerekednek, semmi újat nem látok benne, kivéve a
 külső ruházást; ugyan ez áll a *Bújdósókról*; *Ottónak* pedig
 semmi alapeszmeje nincs; Vagy *érzést* említve: melyik részen
 van itt a *sympathia*? *Ottóén* nincs, mert az kudarcot vall,
 1215 a leányén nincs, mert azt nem is látjuk. Tehát *Aporén*? de
 miért? Annyit látunk, hogy ellopja a koronát: de a lopás,
 rablás magában nem költ rokonszenvet íranta. A történet
 sem igen magasztalja ez erőszakosságért *Aport*; költeményben
 pedig valami *plausibilis* indok kellene rá. Itt nincs. Ellopta,
 1220 addig van. Még két elbeszélés volna — *Garai* modorában —
 „*A herceg solyma*” és „*Ének Mátyás királyról*.” — Az elsőn
 némi legenda színezet ömlik el, félcsodás peripetiákon fordul
 le, melyekhez hit is kell; a másik jó beszédes elbeszélés a nagy
 királyról, ki itten kevésbé nagy; kivált a 195. l. első vers-
 1225 szakában levő töprenkedést én nem adtam volna szájába.
 Oly közönségesen hangzik:

„Akármit ád az isten, most megkísértem ezt!”

*

Szász Károly mintegy tizenöt évi lyrai munkásságának
 eredményét ez elég szerény két kötetbe szorította össze. Bi-
 1230 zonnyal többet írt: e gyűjtemény már válogatáson ment
 keresztül. Mégis mennyi a gáncs ellene! Azt akartam volna-e,
 hogy kihagyjon minden olyat, mi ellen egy vagy más tekin-
 tetben észrevételt tevék? Oh nem. Azonkívül, hogy ily túl-
 szigorú válogatás a szerző részéről — kinek minden verséhez
 1235 tapad egy-egy kedves emléke, melyért azt kihagyni sajnálja,
 — csaknem lehetetlen; idegen rostáló pedig (példa rá *Kazin-
 czy*, *Himfy* és *Berzsenyi* irányában) gyakorta legjobb akarat-
 tal is igazságtalan az író iránt; — azonkívül, mondom, a
 költegyéniség határozott jellemzésére, tehetségének méltá-
 1240 tására szükséges, hogy írói munkásságának *igen nagy* része
 ne legyen elrejtve a közönség elől. Szerencse s nagy előny,
 kétségkívül, ha valamely író annyira állhatatos, hogy sokat
 írván, csak azon egyet-kettőt bocsátja világ elé, mely teljesen
 sikerült; de az ily író méltatásában aztán könnyen is tévedhet
 1245 a kritika, érdemül számítván be nemcsak a mit írt, hanem a

mit, e sikerültekből következtetve, írhatott *volna*. Szász eleget adott arra, hogy költészetének mind erényei, mind hibái kitűnjenek. Ezek után képe, egyénisége határozottan áll előttünk. Nem akarom az osztályzás, rangkimutatás nagyon relativ mértékét venni elő, hogy őt ahhoz mérjem: csupán annyit mondok e részben, hogy számos *első* rangú tulajdon mellett vannak nála fogyatkozások, melyek alább szállítják róla ítéletünket. Mindazáltal jó és szép tulajdonai: az érzület s előadás nemessége, tanulmánnyal párosult ízlés, — ott, hol igazán s mélyen — nem futólag — érzett, az érzelemnek is hatályos kifejezése, a nála gyakran, a nélkül, hogy subjectivitását levetkezné, előtérbe nyomuló gondolat, a könnyűség, mellyel egy-egy alanyi hangulatba ring, a dús színpompa, öltöztetés, a nyelv ügyes, tanult kezelése, a versidomok alkalmazásában, sőt teremtésében, a hangzatos rímek fel-
találásában nyilatkozó bravour stb., tisztelt nevet és számos olvasót biztosítanak részére; mint *ellenhatás* pedig az elpóriasodó ízlés ép azon éveiben, melyekre költői működése esik, e működés úgy tekinthető, mint valódi irodalmi szükségesség.
És most béke velünk!

30. VISSZATEKINTÉS

I.

Tisztelt barátom, Gyulai Pál, ma egy hete bevégzett Figyelői cikkében azt mondja, hogy ha az ő Szász K. elleni vitájában e lapok szerkesztője utólag sem nyilvánítaná önvéleményét, e mulasztás által írói vagy irodalmi „jellemtelenség” vádját vonná magára. Az, ki a cikket egész figyelemmel és jó indulattal olvassa, nem talál e kijelentésben egyebet, mint következtetést abból, a mit Gyulai a szerkesztői jogok és kötelességek felől már elébb elmondott; de a kevésbbé figyelmes, a botránykereső, az, ki az egésznek szerkezetéből csak egyes mondatok toronyhegyeit látja, könnyen úgy tekintheti, mint vádat a szerkesztő eddigi, bizalmatlanságot jövőbeli eljárása ellen, mint előre kész anathemát, mely lesújt azonnal, ha a pörnek vége s a szerkesztő mégsem áll elé egy tüzetes cikkel, melyben a vitát egy vagy más félre döntse.

15 Megerősíti e botránylesést azon nyilatkozata Gyulainak, hogy ő nem akarta kimondani e vádat, Szász Károly csikarta azt belőle ki. Ez minden esetre úgy hangzik, hogy az irodalmi „jellemtelenség” vagy már megvan, vagy erős a kilátás, hogy meglesz, ha a szerkesztő elmulasztja ez egyes esetben a pört megosztani; s ebből aztán oly következtetés állna elé, hogy

20 ha a szerkesztő minden egyes esetben föl nem lép mint bíró, nyilatkozó vagy harmadik fél, tehát irodalmi jellemtelenség vádját érdemli. Mielőtt azonban ez a következtetés szabály, elv, vagy axióma tekintélyére kapna, jó lesz egykissé meg-

25 hányni-vetni.

Gyulai a szerkesztőnek, véleménye nyilvánítására, a lap irányának feltüntetésére annyi utat, módot enged, hogy csodálkoznunk kellene, ha a fenforgó esetben a „jellemtelenség” vádját úgy értené, mint talán némelyek érthetik, hogy t. i.

30 azt csak mindannyiszor specialis nyilatkozással lehet elkerülni. Elmondja, mennyi módja van a szerkesztőnek lapja irányát megóvni, néha egyes jegyzetekkel, néha utócfafolattal, néha az által, hogy az ügyet nyílt kérdésnek tekinti — gondolom, az egész lapban nyilatkozó tendenciával is, meg, ha a

³⁵ szerkesztő egyszersmind író is lapjában, a saját cikkeiben uralkodó iránnyal s elszórt egyes nyilatkozatokkal is. Gyulai tehát nem értheti akkép, hogy a szerkesztő csak úgy vegyen fel az övétől eltérő nézeteket lapjába, ha a maga észrevételeit, *minden speciális esetben*, vagy aláakja, mint folyó jegyzeteket, vagy utólag tüzetesebb tárgyalásban kifejti. Nem értheti így, mondom, habár a fenforgó esetben éppen követelni látszik is. Nem kívánhatja, hogy a szerkesztő, minden egyes kérdésnél, mely lapjában megpendül, minden vitánál, mely ott fennforog, egy örökös areopag, vagy — mivel ítélete nem

⁴⁵ bírói decisio, hanem pusztá egyéni vélemény marad — egy örökös beavatkozó legyen a más beszédébe; egy oly akadémikus gáncsoló, ki vagy minden harmadik szóba belevág, vagy, miután végighallgatta munkatársát, honorárium helyett azzal fizeti ki, hogy nekifordul egy páncélos-paizsos kikkel s be-

⁵⁰ bizonyítja, hogy társa véleménye csak lapda volt, melyet azért dobott fel, hogy lehessen — ütni. Én, megvallom, így szerkesztett lapot még nem láttam; s ha látnék sem volna öröömömre. Ha Gyulai egész eddig vinné a szerkesztői kötelességet: megkérdeném tőle tréfából: vajjon a „Budapesti Hirlap” szerkesztője, mikor az ő a „Legújabb magyar lyráról” írott gyönyörű cikkeit közölte, azért nem tett-e azokra semmi-

⁵⁵ nemű észrevételt, mivel a megbírált költők felől — Tompától Meáncsekig — tökéletesen az a véleménye volt, a mi a bíráló-

⁶⁰ nak? Nem inkább azért-e, mivel Gyulai tehetségében, igazságszeretetében teljesen megbízott s tudta, hogy a mit ő ír, az által *nyerni* fog az irodalom? Mindazáltal fogná-e Gyulai, vagy bárki más „irodalmi” jellemtelenséggel vádolni a „Budapesti Hirlap” akkori tisztelt szerkesztőjét? De nem kenyerem a kötődés, jelen esetben annál kevésbbé, mert ellátom, mit

⁶⁵ felelne rá, kihez a kérdést intéztem. Azt mondaná: politikai lapnál, mely (nálunk) csak kegyelemből ha vet egy pillantást a szépirodalomra, nem követelhetni, hogy szerkesztője a tárca fölött is vigye a szellemi felelősséget: de ki egy aesthetikai közlöny bakjára ül, attól csakugyan megvárjuk, hogy keményen tartsa a gyeplőt. De ha megengedi tisztelt barátom,

⁷⁰ hogy lehet tárgy, melyről aesthetikai lap szerkesztőjének sincs mindjárt kész véleménye, azt sem vonja kétségbe, hogy lehet olyan is, melyről a cikksorozat vagy vitás pör végén sem állhatna elő, nemhogy döntő ítélettel, de néha még határozott véleménnyel se. Teszem, egy oly kitűnő munkatársa,

⁷⁵ mint Gyulai, oly cikksort küldene be hozzám, melyben a szépnak új meghatározását kísérlené meg felállítani. Ama

polemikus szerkesztő, ki vagy örökké csillagoz, vagy az utolsó szót követeli, előre kétségbe esvén, hogy meghatározásnak meghatározást vagy tüzetes cáfolatot tehessen ellenébe, — kénytelen volna visszautasítani a remekül írott cikket, ha, mint valószínű, abban sem találná a *szépet* kimerítően, teljesen meghatározva. S mit nyerne az irodalom? Nem okosabban tesz-e, ha kiadja a sok szellemmel és remek tollal írott cikket, még pedig, ha jobbat nem tud mondani, minden észrevétel nélkül, mint új véleményt az eddigiekhez, s ha valaki fölveszi az ellen a keztyűt, annak szavát is engedi hallatszani lapjában? Vagy a jelen és jövőbeli olvasó közönség (értem nem a gondtalanul olvasó *nagyot*, hanem a gondolkozó, vizsgálódó *kicsinyt*) *ítéletére* nem bízhatunk semmit? Tehetjük-e, hogy véleménye valamely tárgyról az legyen, mit a szerkesztő utoljára mond, s ne az, mit az illető cikk vagy vitás pör folytán magának képzett; és szükséges-e, hogy mindannyiszor a szerkesztőét is hallja, ki itt nem bíró, csupán egy harmadik fél, mely kell, nem kell, ott lábatlankodik mindenütt? Nem mondom ezzel, hogy a szerkesztőnek sohasem szükség vagy nem szabad közbe vagy utánszólni — gyakorlatom cáfolna meg — de hogy ezt minden eltérő vélemény alkalmával tennie kelljen: Tamás vagyok benne. Utoljára nem is győzné, habár szerkesztői helyzete nem volna is „sine cura,” (!!) s mit nyerne vele? Azt, hogy munkatársai, közönsége előtt a „legkiálthatatlanabb szerkesztő” nevére tenne szert. — Nem értem tehát úgy Gyulai követelését, mintha ő minden specialis esetben replicát kívánna a szerkesztőtől; kívánata két ágra oszlik: vagy *véleményét* a tárgyról hallassa a szerkesztő — vagy *jelentse* ki, hogy nyílt kérdésnek tekinti az ügyet. De ha az elsőt nem teheti, mi szükség az utolsóra? Az által, hogy lapjába vette, s hagyta vitatni pro et contra, eléggé mutatja, hogy a kérdés *nyílt*; az által, hogy hallgat, pedig azt, hogy *ő* nem bírja, vagy nem látja még idejét *bezárni*.

Ennyit előre; noha „Visszatekintésem” ezúttal nem annyira Gyulai pörös ügyét illeti, mint igen tisztelt munkatárs Brassai úrnak a „fordításról” lapunkban folyó derekas cikkeit, különösen a nem rég lejárt III-dik számút. Csupán azért szabadkozám előre, nehogy az lássék némely főntebb jellemzett olvasóm előtt, mintha Gyulai anathemája riasztott volna rám, s azért rohanok a tudomány, elmésség s logica fegyveres Góliáthja ellen, gyöngé pálcával ugyan, mint Dávid, de a „seregek urának neve” nélkül. Egyébiránt én még e pálcát is leteszem: Brassai cikkének nem annyira *ellene* akarok írni,

mint úgy *mellette*, körül is, belül is, elmondani egyetmást, a mi olvasás (meg correctura) közben eszembe ötlött, en attendant, azaz míg a tisztelt író szíves lesz a hátralevő részt is beküldeni.

- 125 Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk mint most, hogy a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanismok s mindenféle *ismusok* ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a „Carthaginem delendam”-ot. Régebben, ha valami idegen szerűt latinból, franciából, németből átvettek,
- 130 noha az ily kölcsönzés által a nyelv szűz eredetisége mindinkább lehímlett, az az egy vígasztalás megvolt mégis, hogy puhán kötött, szélesszájú, terjengő stílus helyett, csinosabb, tömöttebb, rövidebb kezdé lábrakapni: a *szép selypítő*, mint Kazinczy szokta kifejezni magát. Hiba volt mindenesetre
- 135 alsóbbfokú nyereményért, minő a nyelv rövidsége, csínja, hangzatossága, magasb fokú sajátságot, a szókötést, a nyelv életműszerét támadni meg; annál inkább, mert meg sem vala kísértve, ha vajjon rövidség, csín, hangzatosság nem épen úgy eszközölhető-e magának a nyelvnek határai közt. Csak egy
- 140 példát hozok fel. Germanistáink mint nyelvszépséget honosíták meg az efféle: „Nyargal a huszár forgóval süvegén, karddal az oldalán” stb. s nem vették észre, vagy nem akarták, hogy ezt a magyar ki tudja fejezni rövidebben s élénkebb hatással: „nyargal a huszár, süvegén *forgó*, oldalán *kard*”. Mind-
- 145 azért a mi régebben történt, legalább volt benne cél, s első tekintetre szükségesnek mutatkozott, így némileg menthető is; de a mi most csupa lustaságból, hebehurgyaságból s a magyar nyelvérzék ide s tova tökéletes kihalásából történik: az rettenetes. Nincs is már magyar syntaxis. Sami bosszantóbb,
- 150 ez idegen kakukfiak tetemesen pongyolábbak, idomtalanabbak, mint az eredeti fészek csinos madárcái. „Legyen ön oly jó, tegye meg ezt.” Szíveskedjék megtenni. „Akarja ön?” Tet-szik? „Lefőztem” (egy novella *címe*, első szó egy könyvben). Lefőztek. „Ő nem hagy magára várni” Nem várhatja magát
- 155 stb. stb. Tisztelt munkatársunk e szerint a lelkünkől vette a szót, midőn ez ájulás ellen a romlatlan, ép magyar nyelv-érzékre hivatkozik, azt is jól cselekszi, ha élesebb metszést tesz e holttetembe. Csupán arra kívánjuk figyelmeztetni, hogy az ép nyelvérzékre hivatkozás sem mindenkor biztos,
- 160 ha az illető a népnyelvet minden, vagy minél több szójárásban nem ösmeri; egy-két vidék tájszólamának ismerete megcsalhatja. Igaz ugyan, hogy a tájbeszédnek különbsége leginkább egyes szavakban s azok kiejtésében nyilatkozik; a szókötés

jobbadán országszerte ugyanaz: de én mégis úgy tapasztalom,
 165 vannak a syntaxisban a tájak szerint némi árnyalatok, melyeket nem szabad kifelejtenuk a számításból, midőn a nép nyelvére hivatkozunk. Ilyen már a tisztelt munkatársunk által felhozott felelő *de*, s ilyet magam is tudnék említeni néhányat. Egykor erős vitám volt ezen kifejezés mellett *azzal-*
 170 *tartani* (= úgy vélni; egyértelmű a német *dafürhalten*-nel), melyet én a biharmegyei nép szájából ismerek: erdélyi barátim pedig mennyre-földre tagadták e kitétel magyarságát, szintén a nyelvérzékre hivatkozván. Ha már most rám sütik a germanismus bélyegét: igazok lesz-e? — Más eset. Biharban:
 175 „*vele* átellenben” — „*vele* szemközt” Átkelve a Tiszán, egyszerre hallom: „*neki* átellenben” — „*neki* szemközt” Soha nem hittem volna el, hogy ez utóbbiak magyarul vannak, ha csupán bihari nyelvérzékemre támaszkodom. És most melyiket vádoljam idegen büzzel? Nem merem egyiket is. — Vagy
 180 lehet-e mondani, hogy „megúnja *magát*” (er *langweilt sich*), németes, s *unatkozik* a magyar; mely új szót a nép sohasem használja, míg amazt kirekesztőleg, holott amaz szorosabban illik a német kaptára. Ismétlem, óvatosak legyünk a nyelvérzékre hivatkozásban.

185 Mit az *összefüggés, ellátni* szavakra megjegyeztem, annak állok. Az elsőnek nem magyarságát, csupán régiségét vitatom, mert elvont értelme lévén, csak könyvből ismerem, a nép nyelvéből nem tudom támogatni. Másképp vagyok az *ellátni*-val. Ez két elemből van összetéve: *el* és *lát*. Tökéletesen osztom
 190 értekezővel a bosszankodást, melyet benne az *el*-(rosszúl)*osztani, el*-(félre)*ismerni*-féle germanismus költ: mégis íme, ha megkérdem ifjúkori nyelvérzékemet, egyetlen *egy szóban*, de csupán ebben, az *el*-határozónak oly árnyalatát lelem, mely igen húz ama németeshez. Számtalanszor hallottam,
 195 azon nép közt, melynek a Toldi nyelvét köszönöm, hogy péld. „a húsz garas csak 19-re ütött ki, mert talán egyet *elolvastak* a többi közt”; vagy hogy „egy huszas hamis volt, de *elolvasták*”, azaz nem vették észre, mikor olvasták. Ez csupán az *olvas* igében, mikor értelme: *számlál*; itt is, midőn *egy*et a többi közt;
 200 de már nem mondanák: a *pénzt* (összesen) *elolvastam*, azaz rosszúl olvastam. — Továbbá az *el* határozó értelmét illetőleg, adnom kell valamit a t. munkatárs által mondottakhoz. Legszokottabb értelmét, mely valamely cselekvésnek távolítás általi bevégezése, ő mellőzi, mint céljához nem tartozót. Min-
 205 den magyar érzi a különbséget e közt: *megvág* és *elvág*. Minden egyik bevégzett tény, de az utóbbi távolít is. Ő ama ritkább,

de szintoly magyar értelmet vesz: *elnéz*, azaz *nem* akar valamit észrevenni; és *elnéz*, azaz, nem büntet meg. Van még egy harmadik árnyalat. *Elnéz*, azaz csendesen végig vár, kiles
210 valamit. „Csak *elnézem* mit csinál” . . . mondja a magyar népdal, melynek ríme nem idézni való. *Elnézem*, hogy mi lesz már belőle. Itt *folytonos passiv* állapotot fejez ki az *el*. Így az *ellátni* is. *Elláttam* én azt, hogy soha sem leszek gazdag ember. Azaz végignézttem egész életpályámon és meggyőződtem. —
215 Másik elem az *ellát*-ban a *lát*. Értekező szabályúl állítja fel: „a magyar a *lát* igével csakis a látást, a valódi látást fejezi ki, és semmi más kezelést, működést vagy hatást”. Igaz lehet; de csak úgy, ha a látást át is visszük (tropusban), s akkor mindjárt nem a *valódi* látás lesz, s megtörik a szabály. Mindenki
220 tudja, hogy a „szívesen *látom*” több, mint a pusztá *látás*, több mint csupán örömet bámulni valakire, benne foglaltatik a nyájas, előzékeny, vendégszerető fogadás, olykor az étel, ital s más anyagi dolog is. Gyakran pedig a *lát*, mint a gyakorító *látogat* tője, ez utóbbinak értelmében használtatik. „Sok jóval
225 *lát* az isten” — több lesz, mint *videt*, bizonyára. *Hozzá* vagy *utánlátni* sem a pusztá passiv bámulás; a *lát* értelme épen valami más „kezelést, működést, hatást fejez ki” a felhozott példákban; s ezek társaságában hadd nyerjen irgalmat a *vendéglátás*, melynek a szerkesztői jegyzés pártját fogta.
230 Most jó a *kinéz*, mely tagadhatlanul ocsmány *kinézer* (chineser) szó: „csípd, rúgd, döfd, valahol kapod a gaz kölyköt”. A magyar *kinéz* az ablakon, *kinéz* valakit a templomból, azaz elvárja, míg kijő, de nem *néz ki* halványan s nem *néz ki* (űz ki, nézéssel) a társaságból valakit, mint ez legközelebb
235 szintén lábra kapott.

Nem mehetek el a *bír* ige mellett se szó nélkül. Azt mondja t. értekezőnk, hogy a „bírok vele” töstörzsökös magyar értelme háttérbe és utoljára egészen ki lesz szorítva — a felkapott „ich habe” fordítás által. Ha megkérdenők olvasóit, hús közöl nem tudom hány bírná megmondani, mi hát
240 a „bír vele” vagy általában a *bír* töstörzsökös magyar értelme. Legkiválóbb a *possum* és *possideo*. Amaz határozatlan módal: „nem bírom megenni;” ez többnyire tárgyesettel: „ki bírja most *ezt* a pusztát” (még pedig haszonbérben is: *bírja*, nem *tartja*). Méltó megjegyezni, hogy valamint a *possideo*-nak tője a *possum*: úgy a *bír* igének is azon jelentése, mely hatást, tehetséget, uralmat fejez ki, régibb, eredetibb annál, mely pusztán birtoklást tesz. Ezért még ma is a valódi magyar nyelv több szókötési formában ismeri *possum*-hoz közelítő

250 értelemmel, mint birtoklást jelentővel. „Nem bírja elvé-
 gezni a munkát” — „annyit vállalt, hogy nem bír vele” —
 „indulatos, nem bír magával” — „egy idő óta beteges,
 nem bírja magát” — „jó! bírja magát, mióta az ipa
 vagyona rászállott” — „bírja még ez a kalap” — „aki bírja,
 255 marja” — „rábírtta magát nagy nehezen” — „bírja a ló a
 szekeret, a szekér is a terhet” — „megbír a jég” — mindez s
 lehet még több is, nem a birtoklásra, hanem a *tehetségre*
 vonatkozik. Sőt a második a *possideo* értelem, már átvitel
 útján származott ez elsőből, úgy hogy a *bír* őseredetileg nem
 260 a vagyon *lételét*, hanem az a feletti szabad rendelkezést,
urasságot jelenti. Világbíró Sándor, nem a ki a világot *bírja*
 (*possideo*), hanem a ki *uralkodik* a felett (latinul az *armipotens*
 kaptájára üthető *mundipotens* fejezné ki). „Szegény ember
 szándékát boldog isten bírja” — (nem *habet*, se nem *possidet*)
 265 *rendelkezik* fölötte. „Vasvesszővel *bírja* (angolul: he *rules*, he
swajs) ellenségét” azaz hatalma van a fölött, ura, parancsnoka.
 Ajánlom e szép, erőteljes értelmet nem csak fordítóink, de
 kivált eredeti költőink figyelmébe. A *bíró* sem azt jelenti,
 a ki birtokol, nem is azt a ki ítél, hanem a kinek hatalma van
 270 a törvényt végrehajtani, a ki *potens*; minél az erdélyi *duló*
 (kétséges *Gyula* eredetét mellőzve) egy fokkal még keményeb-
 ben jelzi az anyagi erőszakot a végrehajtásnál. — A második,
 a *birtoklási* értelem alárendeltségét mutatja már az is, hogy
 míg az első, mint láttuk, a nép nyelve több szókötési alak-
 275 ban, többféle ragozással használja, itt egyedül a *tárgyesetre*,
 így is csak néhány kifejezésre szorítkozik. „Ki bírja most
 ezt a pusztát”; nem jó lenne: „ki bír pusztával?” tárgyeset
 kell hozzá. De tárgyesetben sem jó volna: „ki bírja ezt a lovat?
 ezt a pálcát? ezt a kalapot?” úgy hogy még itt is a vagyon
 280 *létele* mellett benn van az eredeti fogalom, hogy az a vagyon
 egyszersmind oly természetű, mely úrrá, függetlenné teszi a
 birtokost; tehát nem ingó, veszendő birtok. „Ezt a *földet* a
 szomszédom bírja” helyes, ép úgy, mint: „ez a föld a
 szomszédomé”; de már ez: „Péter sok *pénzt* bír” nem jó, mert
 285 a magyar a pénzt nem tekintette a *hatalom* biztos és maradan-
 dó kútfejének. — „P. sok pénzzel bír” — ezt a romlatlan ép
 magyar nyelv nem ismeri;* de az írói nyelv nagyon régen

* Sajátságos az a nyelvhasználat. „Bír földdel, házsal” — „bír
 földet, házat” így mondva egyaránt népietlen. De participiumban:
 290 „jó módú, házsal, földdel bíró ember” már van akár mennyi; ellenben
 „házat, földet bíró” meg nincs; noha kérhetem: „ki bírja ezt a házat

befogadta, innen, ha teljes kiküszöbölése nem sikerül, ajánlatos, hogy a stilista inkább kerülje, mint keresse. Elvont fogalomra vinni pedig: „P. jó erkölcs~~csel~~ bír” — vagy épen: 295 „jó erkölcsöt bír” majdnem hazaárulás; ellenben személyre lehet, tárgyasetben, s Petőfi nem magyartalanul zengi:

De ha *téged* bírhatnának,
E világért nem adnának.

II.

Egy ember-életkor folyhatott le, amúgy Dávid értelmében, 300 mióta a magyar nyelvészkedés tüzetesebben és nagyobb szenvedéllyel lát dolgához; mióta nem csupán nyelvtanokat, leginkább iskolai használatra, termel; hanem mélyebben igyekszik behatni a nyelv természetébe, fürkészi sajátságait, boncol és hasonlít, rendszerez, osztályoz; egy szóval többé- 305 kevésbé tudományos álláspontra törekszik. De ha végig tekintünk e 70—80 évi működésen, s Révay magasságából le egészen az „Ugornya = ugordj na!” vagy „Máramaros = már ama rossz”-féle nyelvészkedőkig: sajnálattal vesszük észre, hogy csaknem minden figyelem, érdek, szenvedély, 310 törekvés, kutatási szomj a szavak *teste* körül forog; a mi azoknak, s így a nyelvnek is, *szelleme* volna, a szavakkal *élés*, igaz magyarosság a kifejezésekben, a helyes, az ékes syntaxis, aránylag mellőzöttek, művelés nélkül hagyottnak mondható. Az *etymologia*, szokott nyelvtani értelmében: „szófejtés, 315 szónyomozás” többnél-több vizsgálót s amúgy vaktában találgatót vonza körébe; de amaz eredeti értelem, hogy kelljen magyarul *igazán* (*ἐνύμωχ*) beszélni, vagy írni, aránylag kevés méltatásban részesült. Azon egy-két pályamunka, mely a magyar szókötést tárgyalja, sőt maga az Akadémia által 320 kibocsátott „Magyar nyelv rendszere” is, vajmi sovány aratás e gazdag mezőn! Nem kisebbítem a szónyomozók érdemeit, de fájjalom, hogy míg a „szavak egérfarkába” oly makacsul kapaszkodunk, elhanyagoljuk a *mondatot*; míg egyes halvány gyökök elhangzott értelmének földerítésén izzadunk, nem 325 szentelünk hasonló buzgalmat mindazon árnyalatok össze- gyűjtésére, melyeket az élő nyelv a szavakhoz kapcsol; míg

ezt a földet”, megfordítva pedig nem kérhetem: „ki bír e föld~~del~~, házzal?” Ily finom árnyalatok dacolnak minden szabállyal, itt eleven nyelvérzékre van szükség.

330 elmések, legtöbbször túl-elmések vagyunk a rideg betű jelen-
 tésből mindent kiokoskodni, a szókötésben, stílusban mintegy
 a véletlenre, ösztönre, kisebb-nagyobb mértékben megromlott
 nyelvérzékünkre hagyatunk; röviden: csinálunk, építünk nyelv-
 335 észeti rendszereket, s írunk minden egyebet is, *rossz* magyar-
 sággal. Gyűjtjük a tájszavakat; de az első esetben, ha valamely
 kitévelt nemzetiesség szempontjából az élő nyelv foruma elé
 akarunk vinni, felakadunk, mert nincs gyűjtemény a táj-
 szólásokra, értem a nyelv syntactikai használatára egyes vi-
 dékeken, mely pedig, mint előbbi cikkemben is érintém,
 340 különböző lehet. Tompa egy versében olvasám: „Csak egy
 torony a számára”; ez vidékemen annyira ismeretlen szólam,
 hogy fejet csóválnék magyarságára, ha nem tudnám azóta,
 hogy egész nagy környék népe ajkán használatos. A gondol-
 kozó stilista fenakad minden lépten, egy egyszerű *ő* vagy *az*
 345 *bökkenőt* gördít eléje, *mely* és *mi* elállja útját; nem is említve
 elhagyottságát az igeidők használatában, a szenvedő forma
 körül; s mellőzve az idegen ajak és toll gyötrelmeit ha nyelv-
 ünk szókötési csínját-bínját el akarván sajátítani, szabályt
 keres, de nem talál. Bizony háladatosabb munka lenne ki-
 350 aknázni az ép élő nyelv szólásbeli kincsét, addig, míg az
 irodalom látvája azt is el nem borítja, mint a betű-*changeirozás*
 bűvésze által homlokegyenest ellenkező rendszerek kártya-
 varát építgetni (tisztelet a kivételeknek !) a szavak és hangok
 eredeti jelentéséről, származásáról, s úgy tenni, mint az, ki
 355 nemzetünk ázsiai történetét nyomozván, a *mai*-ről semmit
 sem tudna. Ezért helyezünk mi nagy fontosságot t. munka-
 társunk Brassai felszólalásában ezért kísérik (*azt?*) saját,
 már olyan amilyen, észrevételeinkkel; noha lapunk köre és
 programja korántsem elég tágas e rengeteg tárgy meg-
 360 vitására, s valamint a Brassai cikkét, úgy a mi variaciónkat
 alig lehet figyelemgerjesztésnél egyébnek tekinteni.

A mit értekező a nominativus alany, s hozzácsatolt szen-
 vedő formáról mond, abban egyet ért vele minden ép nyelv-
 érzékű magyar ember. „*Ő* haragudt volna, ha Elemér *meglepi*”
 365 *ezerszer* magyarabb, mint: „ha Elemér által *meglepetik*”; va-
 lamint ez: „a felkelők *megverettek* a törökök által” — nyelvünk
 szellemében így van jól: „a felkelőket *megverték* a törökök”
 Tisztelt munkatársunk, midőn a szenvedő formának ily mó-
 don használatát megrójjá, s méltán, — nem bocsátkozik ama
 370 vitás kérdésbe, ha általában létezik-e, jogos-e nyelvünkön a
 passiva. Ő csak azon merev szófűzés, mondatalkotás ellen
 tiltakozik, mely a nyugati nyelvekből árasztotta el stílusunkat:

hogy t. i. elől álljon az alany, nevező esetben, s vonja, mint
 gőzös az utána ragasztott lusta hajókat, a szenvedő vagy
 375 vegyes constructio lomha terhét. De függőben hagyja, vajon
 nincsenek-e esetek, s melyek azok, hol nyelvünk szelleme
 megtűri a passiv kifejezést. Hihetően szűkebbnek látta terét,
 hogysem itt belevágjon ama fontos kérdésbe, melyet stilunk
 érdekében valahára tisztába hozni annyira szükséges volna.
 380 Legtöbb író annyira *fordítja* saját gondolatait is, hogy jól
 sem esik neki, ha örökös *tatom tetem* éktelen condrájába nem
 öltözteti. A költői nyelv, élénkebb, hatályosb, emphaticusabb
 természeténél fogva, még eddig mintegy ösztönszerűleg vissza-
 borzadt a szenvedő constructiók keletlen téstájától: de már
 385 oda is kezd beharapózni, s nagyban elő fogja segíteni ama
 „lágymosói” ruganyosságot, melyről egy más alkalommal
 emlékeztem. Némely író ellenben tartózkodva él a szenvedő-
 vel, de nem lévén zsinórmértéke, inkább a véletlenre, s pill-
 natnyi szorultságra bízza, hol kerülje a passivát, hol ne.
 390 Mind-ennek a magyar syntaxis, a magyar stilistica művelése,
 még pedig főleg az élő, romlatlan nyelvérzékre alapított mű-
 velése vetne véget. Hogy ily kérdés ezen mi töredékes jegy-
 zeteinkben meg nem oldható, mindenki belátja; azonban fel-
 használom ez alkalmat, hogy a szenvedő formáknak nyelvünk-
 395 ben *létezéséről*, melyet némely purista kereken tagad, holmi
 észrevételt elmondjak.

Köztudomás szerint, a népnyelv kerüli az *at-et, tat-tet*,
 annál inkább a szörnyeteg *tattat-tettet* idomokat, mint szen-
 vedőket. Ha egyiket vagy másikat elvétele hallanók is, inkább
 400 az irodalomból odaszivárgott, de soha vérré nem vált idegen-
 szerű (heterogen) elemnek kellene tartanunk. Azt jelenti-e ez,
 hogy a magyarnak nincs, eredetileg sem volt szenvedője? —
 A régi halottbeszédben van egy hely, melynek elfogadott
 szószerinti olvasása ez: „kinek *adott* hatalm oldania és kötnie”,
 405 jelentése pedig az: „kinek *adatott* hatalm oldania és kötnie”
 E szerint már e legrégibb emlékekben megvolna a passiv idom,
at-et; mely csupán a leíró tollvétsége által maradt volna ki,
 mint Toldy habozás nélkül állítja. De az a körülmény, hogy e
 szenvedő idom csupán ez *egyszer* fordul elő az egész beszédben,
 410 óvatossá tesz, tollhiba bélyegét ütni rá, mert nincs *honnan*
 igazítani meg. Ha több *at-et* szenvedő is fordulna elő benne,
 habozás nélkül mondhatnók *lapsus calami*-nak; de így, ki-
 vált midőn az élő nyelv ma is tiltakozik a passivának ezen
 formája ellen: jó lesz meggondolnunk, vajjon a romlatlan ép
 415 nyelvhasználat nem adna-e kulcsot a szó megfejtésére.

Kétségtelen, hogy, habár az *at-et*, *tat-tet* forma nemlétezőnek mondható is a magyar népnél; a passiv kifejezés *lényege* nem hiányzik teljesen nála. Ez leginkább részesülő alakban tartotta fenn magát. Hiszen van „fogadott fiú” mi
 420 épen annyi, mint „fogad~~at~~ott fiú”; van „ölő csirke” a. m. „ölendő” „vagy ölni való csirke”; van „lakó ház” a. m. „lak~~at~~-ó” ház; már nem is „lakandó”, mert ez jövőt fejezne ki, nem is „lakni való”, mert az csak annyit mondana, hogy „lakásra alkalmas”; míg a „lakó ház” épen olyat fejez ki,
 425 mely valósággal „lakatík”. E szerint a nép ily esetekben a szenvedő *lényegét* fejezi ki, de a szenvedő *formája* nélkül. Minden esetre annyit mutat ez, hogy a szenvedő lényege nem idegen a nyelvtől, legalább a szókötés némely formáiban; de az aktivától *külön* forma hiányzik rá; mert ha a *tat-tet*
 430 egyidejű alak volna a nyelv teremtdözésével, a nép használná azt, midőn a passiva kitételre szorúl. Menjünk tovább. — Van még ma is néhány igénk, mely a pusztá *ik* hozzátoldása által közép vagy szenvedő értelmet nyert. Tudnivaló, hogy az *ik-es* végzet csupán némely idők némely személyeihez
 435 járul: *a többi minden idő és személy az activa idomot használja közép* (vagy talán szenvedő) *értelemben*. „A cseléd eltört egy poharat; eltört a pohár”, amaz cselekvő, ez közép, semmi különbség a formában. „Az ember nem *hallott* semmit; mert a zaj miatt nem *hallott* (hallszott, hallatszott is) a szó”. Első
 440 esetben az igetű: *hall-tör*: másodikban *hallik-törik*; de az iktelen végzetek merőben a cselekvő idomot tartják, oly középideői értelemmel, melyet keskeny árnyalat választ el a szenvedőtől. Ilyen még az *old-oldik*, *szeg-szegik* (szárnya szegik) s egy pár ezenkívül. Ilyen forma a *bír* is, melynek
 445 *ikes* alakját ugyan nem ösmeri a népnyelv; de igen közép-jelentését cselekvő formában. „Rossz kézre *bírt* ez a jószág” majdnem annyi, mint: „jutott”. De *ikes* alakját is fölleljük a régibb nyelvhasználatban, például Kádár István históriájában, melynek népies eredete (katona írhatta) megerősíti
 450 bizalmunkat, hogy itt az élő népnyelvvvel van dolgunk, nem irodalmi erőszakkal. Azt mondja t. i.: „Mindjárt a város is pogány kézre *bírék*”; mi tisztán mutatja, hogy *bír* és *bírik* épen úgy áll egymáshoz, mint *tör-törík*, *hall-hallík*, *old-oldík*.

Ha e néhány példa, ha a részesülőnek úgy cselekvő,
 455 mint szenvedő értelemben használása, ha az *at-et* formának e mai napig idegenszerűsége a népnyelvben s mindamellett a passiva lényegének némely szólásokban ma is fönléte feljogosítna bennünket ily hypothesisre; tekintetbe vévén

azt is, hogy minél feljebb megyünk a nyelvtörténetben,
 460 annál egyszerűbb eszközökhöz látjuk a nyelv alkotó szellemét
 folyamodni: azt kellene állítanunk, hogy *a magyar nyelv*,
arra nézve, hogy a cselekvő igetöt középpé, vagy szenvedővé vál-
toztassa, elégnék tartotta csupán -ik végzetet toldani hozzá. E sze-
 rint, a mely idők *ik* nélkül formálják személyeiket: ott a
 465 cselekvő és szenvedő vagy közép szóidom közt semmi külön-
 ség nem volt. Így már nem volna szükség a halotti beszéd-
 beli *adott*-ra nézve, a tollhiba nagyon ruganyos mentségéhez
 folyamodni; hanem egyszerűen azt mondhatnók, hogy vala-
 mint (részesülőkben) „adott szó” ma is annyi, mint „adatott
 470 szó”: úgy régen a.: „kinek adott hatalm” (a jelentő múltban
 is) annyi volt, mint ma: „kinek adatott hatalom”; a mint
 hogy „nem *hallott* a szó” ma is közel ezt teszi: „nem *hallatott*”
 — Mind ebből nem azt akarom kihozni, hogy állítsák vissza
 a szenvedőknek ily egyszerű módon képzését; mert ez, a fel-
 475 hozott példákon kívül, most már még idegenebb volna a
 nyelvérzéktől, mint az *at-et* forma; hanem azt akarám világó-
 sítani, hogy a passiva lényege *at-et* nélkül is megvan s megvolt
 a nyelvben, s hogy az utóbbi formát, legalább a részesülők-
 ben, ma is bízvást elkerülhetjük: az „adott szó szentsége”
 480 helyett nem szükség „adatott szó szentségét” mondanunk;
 sem az „írandó könyvet” túlságos szenvedtetni akarással,
 „íratandóvá” csavarnunk. Használjuk-e, s hol és mennyi
 részben, az irodalmilag nagyon meghonosult *at-et* passivát:
 azt ezen futó jegyzések el nem dönthetik: csupán figyelmet
 485 akarék gerjeszteni, hogy az állítás, mely szerint a magyar-
 ban *teljességgel* nincs szenvedő, nem látszik előttem alaposnak.
 Tisztelt munkatársunk méltán kell ki nehány oldalvá-
 gásban a stilisztikai *felkapások* ellen. Mellőzve a *cz* és *c* meddő
 vitáját, teljes igazat adunk neki a *hogy* kerülgetése dolgában.
 490 Mirevaló ez? Hát baj, az, ha a *hogy* kétszer is jó egymás
 után? Vagy szebb a *mikép*, *miként*, *miszerint*, mely soha
 sem adja vissza a *hogy* értelmét? Van a *hogy* elhagyásának
 magyarban igazi népies módja, mellyel az irodalomban mai
 nap ritkán találkozunk. „Mondtam anyám, házasíts meg”
 495 — íróink a világért sem eléglének így, hanem szép laposra puhí-
 tanák: „mondtam anyám, *hogy* házasíts meg”, vagy talán
 ettől sem borzadnának vissza: „mondtam anyám, *miszerint*
 házasíts meg!” — Szintily laposság az ige után: „hogy mily”
 — „hogy mennyi” — „hogy mikor” — „hogy meddig” —
 500 „hogy ki” — „hogy mi” — „hogy merre” s számtalan hasonló
 kifejezés, mely szélrtire pongyoláskodik, még kötött beszéd-

ben is. „Látom, *hogy* mily boldog vagy” mivel több vagy szebb ennél: „Látom mily boldog vagy?” — „Nem tudom, *hogy* mennyiért adják”. — „Nem tudom, mennyiért adják”.

- 505 — Hallottad, *hogy* ki holt meg? *hogy* mi újság?” épen oly érthető, de sokkal elevenebb így: „hallottad, ki holt meg? mi újság?” — Ezenkívül is van több módja kerülni a *hogy*-ok összetorlását: de ha a szerkezet épen úgy kívánja, *hogy* e kötszó kétszer jöjjön egymás után, az bizony sohasem oly
- 510 nagy stílistikai szerencsétlenség.*

- A *meg, el, le, fel* stb. előragok el nem választása, midőn el kellene őket választani, annyira komoly veszéllyel fenyegeti szókötésünket, hogy keveslem a tréfás: „piha ördög!”-öt, mellyel Brassai e tárgy felett elsuhan. Nem kevesebbről
- 515 van szó, uraim, mint egy syntacticali formának teljes kiküszöböléséről az önök divatos: „eldönteni fogjuk, megvizsgálni lehet” stb. szófűzése által. Hisz nem én figyelmeztetem először, *hogy* „elmondani fogjuk” és „el fogjuk mondani” határozottan különböző két szólam. Az első a *mond*-ra helyzi
- 520 a súlyt: „elmondani fogjuk” nem például: „elénekelni”. A második minden ilyes nyomaték nélkül fejezi ki a legtermészetesebben, *hogy* „az elmondás meg fog történni” — Hasonló rontás az is, midőn közvetlen a határozó (adverb) után, szükségtelenül, s a magyar nyelvérzék ellenére, magát
- 525 az *igét*, nem annak előragját teszi valaki. „Mondtam, írja le, s *szépen* leírta”, — ez a természetes szörend. E helyen divatba jött, vagy kell vagy sem, mindig az ígére súlyosítani a határozót; tehát a főnebbi példában: „Mondtam, írja le, és *szépen* írta le” Pedig ez egészen más árnyalat. De úgy látszik, a
- 530 *szócsíntan* már nem elég, rontani a nyelvet, „*mond*-csín-tan” is kell, *hogy* syntaxisunk tönkre jusson. Egyes szavak csupán levelei, vékony ágai a nyelv törzsökének, azok rombolása könnyebben pótolható: de a szókötési formák azon nemesb ereket, csatornákat képezik, melyeken a fa éltető nedve
- 535 kereng: düljük fel, — és a fa nem lesz többé!

- * Köztudomás szerint íróink, a *hogy* pocsolyáját *kerülendők*, egyik mentőeszközü a latinos participium bocskorát kötötték fel. Jól van, az idegen bocskor elég kényelmesre tágult. De újabb időben — szinte átalom kiírni — oly író is akad, ki nem tud élni e
- 540 részesülővel. Például a főnebbi mondatot így szerkesztené: „*íróink* (többes szám), a *hogy* pocsolyáját *kerülendő*” (egyes szám). Tehát magyar író nem tudja a magyar „*syntaxis convenientiae*”-t. Nem sokára oda jutunk, *hogy* jól-lesz magyarul: „ezek a könyvek drága”. Hanem úgy kell nekünk, miért veszünk be oly szólásmódot, melyre
- 545 nincs született nyelvérzékünk!

III.

Van-e helye széptani folyóiratban e nemű fejtegetésnek? A kérdésre egy másik kérdésben adok feleletet. Szükséges-e, hogy a szép tudományokkal, kivált pedig a költészettel foglalkozó egyén a nyelv sajátágiba is minél avatottabb legyen? Látom a gúnymosolyt, mely felelő kérdésemre legott rám pirít, elfog, agyonsújt. „Igen! — replikáz a mosoly — ön azt mondja: a költőnek ismerni kell a nyelvet: így hát a nyelvtan aesthetikába való. A költőnek sok egyéb ismeret is kell, tehát ön szerint mind ez ismeretek a széptanba; tartoznak. Dante, Milton jó theolog: a theologia önnek széptani tárgy lesz. Goethe korának tudományos színvonalán állott: ön szerint mindaz, minek tudása Goethe műveiből kitetszik, az aesthesis körébe vonható lesz. Vagy (hogy a nevetség tetőfokát érje) a költőnek *olvasni* csak kell tudnia: nosza tegye lapját érdekessé abc gyakorlatokkal!” Azonban kiállok a mosoly tűzét, s a gúnyos arcnak rendületlen komoly képet szögzök ellenébe. Úgy van — felelek — bizonyos szempont, ha nem éppen az abc-t, de már például a *helyesírást* aesth. lapban is tárgyalhatóvá teszi, a szerint, a hogy különbözik a helyesírás prózai meg költői használatban. Minden nemzet költői nyelve azt mutatja, hogy rövidség, széphangzás a költői orthographiának oly szabadságokat enged, melyek prózaírónál hiba számban mennének. E szabadság azonban nincs korlátok nélkül, és épen nem a versíró önkénye szerinti ferdítésben áll, hanem az élő nyelv szokásain alapúl. Rövidít, összevon, olvaszt, de úgy, mint az élő nyelv. Mellőzöm a görög nyelvet, melynek ismerői tudják, hogyan bánt a görög költő a prózai helyesírással: az angol, a német is megengedi mindazon kurtítást, összevonást, lágyítást, mi a sebes közbeszédben előfordúl. Nekünk a nyelvtan vas törvényeket szab e részben. Ha úgy olvassuk a verset, a hogy *le* kell *írnunk*, ez a mi zengő nyelvünk néhol bizony oly göröncössé válik, hogy majd kitörik benne a fog. Írjuk-e mi: *mégy-sz*, holott senki se mondja széles e hazában, csupán mert a rideg etymologia (kérdés, helyesen-e?) ily formára utal? Írjuk-e szüntelen: *miért*, *azért*: mikor az élőnyelv a *t* kilökése által oly szépen elkerüli a hangtorlatot az ilyesekben. Írjuk-e (rideg nyelvtani paradigmáink szerint): *olvas-sz*, *néz-sz*, *keres-sz* meg a mit összekeresni ezáltal se időm, se célom? Az ily szabadság szüksége meg van költőinknél: csak *constituálnunk* kellene, hogy ne legyen se

szolgai hunyászkodás, se féktelen szabadság. Jegyezzük meg, hogy e szabadság célja nem a vers *kisűtése*, hanem a költői nyelv könnyebb, szabadabb, fesztelenebb mozgása: a rövidség, szebb hangzat, jellemzetesség, és így jóformán széptani oldalak. *Föltétele* pedig az, hogy mindig az élő kiejtésen alapuljon: legalább én tagadom a költő azon szabadságát, hogy a szokat — élő nyelvbeli használat ellenére — tetszése szerint nyirbálhassa, ferdíthesse, csűrje-csavarja. *Mely't, ser'g, levél't, ér't* (venam), stb. sohasem nyer kegyelmet nálam, mert egy lélek se mondja; míg nem bánom, ha (a maga helyén) *asz'ondjá-t* ír is, mivel megvan az (alsóbb) néphasz-nálatban. S íme korántsem chimaera, hanem valódi szükség, tisztába hozni a *költői helyesírás* szabályait, meddig követ-heti az, euphonia fejébe, az élő nyelvet, s hol kezdődik a határ, melyen túl a paraszt ajak vagy tájkiejtés pongyola-sága nem irodalomba való.

Még szorosabban érdekli a költői nyelvet a szók igaz jelentése, az összetétel (vagy *szerkesztés*, nem bánom) legki-vált pedig a syntaxis, melyben leginkább kitűnik ereje. Soha nagy stilista, remekíró nem volt — prózai sem, annál kevésbbé költő — ki illető nyelve szókötésének minél teljesebb birto-kában ne lett volna. Ha valahol, itt áll boszút magáért az idegen formákba lapulás, sőt olykor az élő nyelv hétköz-napi gondatlansága is, épen úgy, mint a tudós vagy pedant fesz. Kilesni, híven följegyezni s megőrizni az élő nyelv azon ritkább, nyomatékosb szókötési fordulatait, melyek úgy szólva csak ünnepnapon, azaz a lélek magasztosabb percei-ben hallhatók: ily úton óhajtom én a magyar „ornata synta-xis” létrejöttét; nem pedig, hogy íróinkból latinos, németes stb. kitételeket szedjünk össze, vagy épen a latin „ékes szókötés” szabályaira erőltessünk magyar példákat. Ha álta-lában ideje, nagyon ideje, hogy syntacticai tanulmányink a szófejtegető nyelvészetnek utána iramodjanak: az szintén kíváncsú, hogy a nyelv széptani oldala körül is minél többet s többen forgolódjunk; mivel a tapasztalás mutatja, hogy ebbeli hanyagságunk máris termi gyümölcsét, a hathatós kifejezések iránti érzék tompulásában, a költői szólam ener-vatiójában, a széles-lapos tertyedésben, a prózai tunyaság, magyartalanság elharapódzásában oda is; egy szóval mind abban, mit ily röviden kimagyarázni nem lehet, de érzünk, valahányszor a mai költői *nyelvet* éldelni óhajtanók. Az a nem-concentrált zilaság, az a természetesnek örve alá bújó hét-köznap pongyola kötés, a tulajdonképi szó helyén gyakorta

330 másik, mely szomszédja ugyan, de mégsem a kellő, a nem (Berzsenyiként) trombitába szorított hang, hanem likas duda oldalán — ott is hol nem kell — szétillanó szusz, . . . de minek folytatom: aki érzi a nyelv *energiáját*, az már ért eddig is, kinek nincs hozzá érzéke, annak hiába minden beszéd.

335 Hogy mennyire szükséges, midőn „grammatici certant”, mielőtt valamit eldöntenének, állandó és szigorú törvénynyé szentesítnének, aesthetikai, költői szempontból is hozzászólni: példát hozok fel rá. Alább lesz egy-két szó a magyar igeidőkről. Tudjuk, hogy némelyek, régiebb összes
340 irodalmunkra hivatkozva, azon véleményt akarják szabállyá emelni, hogy a latin *imperfectumot* csupán az az időforma fejezi ki nálunk, mely a *praesens* meg a *vala* összetételéből ered: „látok vala, írok vala”. Lehet, igazok van. De a költői nyelv, csak kissé hosszabb elbeszélésben is, visszaborzad
345 ez örökös *vala, vala* szerkezettől, oly valami esetlen laposság, egyhangúság állna be ez által a kötött beszédben, a mi dictionánk mostani fejlettsége után már nem is képzelhető; Tinódi nyelvét, rímeit volnánk kénytelen divatba hozni megint. Kazinczy — Petőfi egész irodalmunk rossz nyelven írott
350 avas régiséggé válna, — a görög hatos, valamint több lyrai mért és nem mért forma lehetetlenné; csupán dőcögő alexandrin meg egy-két hosszabb sorú alak maradna lehetséges. Ám fordítsa valaki, például Ovid (Metam.) II-ik könyve kezdő sorait versben, hexameterben úgy, hogy mindig *valá-*
355 *val* tegye ki a latin *imperfectumot*, s a régmúltra is hasonló-kép ügyeljen:

Regia solis erat sublimibus alta columnis,
Clara micante auro, flammisque imitante pyropo,
Cujus ebur nitidum fastigia summa tegebat,
360 Argenti bifores radiabant lumine valvae.
Materiam superabat opus. Nam Mulciber illic
Aequora caelaret etc.

„A nap királyi palotája magas *vala* . melynek legtetejét ragyogó ivoz fedi *vala*, kétszárnyú kapui ezüsthémmel ragyognak *vala*. Az anyagot a mű fölülmulja *vala*. Mert Vulkan oda kivéste *vala* a tengereket .” Tessék ebből nem hexametert, de általában csinos verset szerkeszteni, avagy csak némileg tűrhető változatosságot hozni az ily költői nyelvbe! Hanem erről a maga helyén.

370 „Visszatekintésem” ezúttal a szó-összetétel, vagy, mint Brassai akarja *szerkesztés* (compositio) felől tisztelt munkatár-

sunk által elmondott nézeteken akad meg. Hogy miért bocsátom előre az aesthesis jogát vagy kötelességét, mely szerint nyelvtani kérdésekbe beleszólhat, bele is kell szólnia, 375 nehogy a „de me sine me” hozott végzések kárát vallja utóbb: épen e compositio kérdése alkalmával ki fog derülni. Brassai, elébb a *távír*, aztán *képvisel*, *árverez* stb. igéket ültetve szígyenpadra, két szabályt állapít meg: 1. Hogy a magyar nyelvben határozatlan és így értetlen gyökökből nem lehet 380 componálni. 2. Hogy a magyarban *szerkesztett* (componált) igeörzsök egyáltalában és teljességgel nem léteznek. — Nehogy itt vagy ott ismétlenünk kelljen, összefoglalom e kettővel még azon másik kettőt, mely szintén a compositióra vonatkozik; azt, a mi a „*tisztelt hazámfia*” és „*bírka* gyanjű nyíró 385 olló” példák segélyével van felállítva, 1. hogy az ily szerkesztben (tehát a compositumban is, mert „*birkagyapjűnyíró*” összetétel is lehet) minden szó a nyomon utána következő határozza; továbbá, miután az előbbi szabály alkalmazásának négy lehetséges esetét kimutatta, 2. hogy csak oly viszonyban ragasszunk össze két *nevet*, a milyenben mint külön álló két név is értelmes (azaz ugyanazon értelmet adja, mint 390 összetéve). Vizsgáljuk sorra.

„A magyar nyelvben határozatlan és így értetlen gyökökből nem lehet componálni.” Határozatlan, értetlen gyök 395 pedig mindaz, mely nem létezik, nem él mint önálló, értelmes szó. Nincs *táv*, nem lehet *távír*. Nincs *visz*, nem lehet *viszhang*. Nincs *ösz*, nem lehet *öszhang*. És így tovább. Elismerem, hogy nehéz volna értekezőt elegendő számú ellenpélda felhordásával megcáfolni. Igaza van, a magyar nyelv nem 400 szereti, in regula, az ily összerakást. De egy-kettő akad mégis, mely nagyon húz a főbbiekhöz. A *té* gyök értelme is oly határozatlan, értetlen, mint a *táv*-é. Magában nem létezik, a *tébolyog*, *tévelyeg*-féle szókból sejtjük csupán jelentését. S íme, mégis szerkeszte belőle a nyelv maga: *té*-tova, *té*-továz compositumot, szerkeszté magát a *tébolyog* igét („*Bolyog* és bújdosik Pestnek városában.” Ilosvai.); ismét a *téb-láb* páros igealakot, hol a *téb* értelme nem tisztább, mint maga a *té* gyök 405 jelentése. „Vaj igen!” pattan fel tisztelt munkatársunk, „már hogy ne volna, hogy ne létezne a *té*, hisz mondjuk elég-szer: se *té* se tova”. De megenged, ha én így külön szóul sem sejttem világosabban a *té* értelmét, mint midőn ige-gyök, nem tisztábban, mint a *táv*-ét, a *visz*-ét, az *ösz*-ét. Egy húron pendülnek. Gyanítani ezeket is gyanítom meglehetősen. Az utóbbival maga a nyelv componálta az *öszvért*, noha külön

415 nem létezik az ősz. Ha keresném, akadnék talán még több példára is. Nem vitatom, hogy ez egy pár kivételt jogosan emelték szabállyá nyelvújítóink, de mint tényt jegyzem meg, hogy nyelvünk eláradt ilyenmű összetételekkel, melyek egy része nélkül alig tudna már ellenni kivált a *költői* nyelv. Szegény poéták, hova lennétek ti, például csak a *viszhang* nélkül is?!

„A magyarban *szerkesztett* (componált) *igetörzsök* egyáltalában és teljességgel nem léteznek”, így szól a második szabály. Nem tudom elég határozottan van-e e szabály alkotva. 425 A felhozott példákból azt látom, hogy oly componált igetörzsök létezését tagadja, melyben legalább egyik (rendszerint az utolsó) elem eredetileg is igető, mint: *táv-ír*, *kár-pótol*, *gond-visel*, *kép-visel*, *ár-verez*, *párt-fogol* stb. Mert, ha oly összetett igetörzsök lételet is tagadná, mikor például két 430 *főnév* composituma *képző* által igévé lesz: tagadnám tagadása helyes voltát. Azt mondanám: úgy-e kérem: *oldal* önálló főnév? „Az.” Nemde *fél* is az? „Világos.” Pedig lesz belőle igetörzsök, nem szaloni ugyan, de annál népiesebb, (s itt ez dönt): *oldalfelez*. Nem különben a *küllőfelez*, vagy önök szerint erdélyiesen, *köntőrfarol*, mely utóbbi még annyiban is 435 vét ön első szabálya ellen, hogy előrésze a compositiónak „határozatlan, értetlen gyök”, vagy mi, hiszen mi a manót tesz az a *köntör*? Benne van ebben talán két homályos gyök is: a *ken* vagy a *kör*, meg a *törl* (törleszkedik). Még egy e fajta 440 példát hozok fel. *Eb láb* = *ebláb*, innen ige *eblából*, *eleblából*. Annyit megengedne tisztelt munkatársunk ezek után, hogy van szerkesztett igetörzsök, midőn két főnév composituma válik azzá, s legalább ily tréfás árnyalat kifejezésére használtatik is. Vajjon az ő példái közül a komoly *jelképez*, melynek 445 szerkezete a *jel* és *kép* főnevek összetételén alapúl és csak azután vesz fel igeképzőt, elmehet-e olvasva a főebbi tréfások közt? nem vitatom; csak szabálya nem eléggé szabatos voltát akarám felmutatni, melyért, legalább egy Dio- genes, megboszanthatja a „Plátó emberével”

450 De *van* szerkesztett igetörzsök, ha már benne vagyunk a kicsinykedésben, olyan is, hol két igető összetéve alkot egy harmadikat. Nem azon páros igéket értem, hol két gyök szalad egy kopóláncon, mert ez mindenik a maga útját futja, saját hajlítását követi. *Fúr-farag*, nem összetett ige, mert 455 mind a kettő külön hajlítottatik: *fúrtam-faragtam*, *fúrni-faragni*. Jut azonban egy eszembe, mely valóságos compositum: *rúgkapál*. Ennek hajlítása (vidékemen legalább) tel-

jesen összetett idomra utal: mert lesz: rúgkapált, rúgkapálni, sőt kiejtésben már egészen összesímulva: rúgkapálni; nem
480 pedig külön: *rugni-kapálni*. Hogy a: bukfencez, agyabugyál, stb. ide tartozik-e, nem merném eldönteni, mert összetételök elemeivel nem vagyok tisztában.

Azonban elismerem, hogy eddig felhozott ellenpéldáim jóformán a tisztelt munkatársunk által megállapított szabályok erejét bizonyítják. Régi maxima a nyelvtanban: nincs szabály kivétel nélkül. S a felhordott kivételek se nem oly számosak, se nem oly fontosak, hogy általában ki ne lehetne mondani szabályúl a magyar nyelvnek irtózását az ily összetételektől. Kevésbé állja ki a bírálatot a harmadik szabály,
470 mely a „tisztelt hazámfia” példa rosszsalásából indul ki. Azt mondja, ez nem jó, mert a „tisztelt” a „hazára” nem a „fiára” vonatkozik, a magyar szórend s összetétel azon sarkalatos törvényénél fogva, hogy minden határozó szó a nyomon utána következőt határozza. De, ha a „tisztelt hazámfia” hibás: akkor hibás lesz a „*réz gyertyatartó*” is, mert nem a gyertya a *réz*, hanem a tartó; akkor igazán nem lesz többé *fájós tyúkszem*, az apa nem hoz gyermekének *szép vásárfiát*, tisztelt barátunk Gyulai tanár nem fogja letörölni a táblát *kopott nyúllábbal*; hanem így fogunk beszélni: a gyertyának *réz* tartója, a tyúk *fájós* szeme, vásár *szép* fia; nyúl *kopott* lába. Ennyi példa — s az élő nyelvből hordhatunk fel akárhányat — elégséges bebizonyítására, hogy csakugyan nem ritka eset, hogy a jelző (epitheton), legyen az melléknév vagy részesülő, magyarban is átugorja az összetett szók elsejét, s az utólevőt határozza meg. Nem állítom ezzel, hogy a tisztelt értekező felhozta képtelen példák helyesek: „a tolvaj gyilkos pap szentjét káromló község tagja” azért absurdum marad; de csúrcsavaros szerkezettel a legjobb szabályt is eltorzíthatni. Például: egy-két epitheton, incisa (körmondatban) szép lehet, de halmozzunk 10-et 20-at össze-vissza: legott kész a galimathiás. A szabály lesz az oka? nem, az író.

E harmadik szabályból következteti tisztelt munkatársunk a negyediket. „Hogy szerkesztett névben az első szó meghatározhassa az utána következőt, nyelvünk geniusa azt kívánja, hogy csak oly viszonyban ragasszuk össze a két nevet,
495 a milyenben (mint) különálló két név is értelmes.” E szabály vége, úgy látszik, nincs elég határozottan fejezve ki, mert hisz a „különálló két név” mindig értelmes, mindeniknek lévén saját értelme. Azt akarja mondani: hogy úgy jó az
500 összetétel, ha a két név külön állva is azt az értelmet adja,

mint összetéve. Példái is e magyarázatra utalnak. *Házfedél* jó, — úgymond — mivel ez is jó: a *ház fedele*. De *zsebóra* kivetni való, mert értjük ugyan külön, mi a *zseb*, mi az *óra*, de összetéve nem teszi azt *zsebbeli óra*. *Hattyúnyak* jó, ha alatta
505 a hattyú nyakát értjük, tollastúl-bőröstül, mert szétválasztva is megáll: a hattyú nyaka; de nem teheti Irma nagysám „hattyúhoz *hasonló fehérségű* nyakát”. — Én e szabályt az összetételre nyelvtanilag sem tartom kielégítőnek. Ott van főnebb a *tyúkszem* népies compositum. Igaz, külön válva teheti
510 ezt: a tyúk szeme; de közönségesen nem ezt értjük alatta, hanem a tyúk szeméhez *hasonló alakú törést a lábón*, vagy (a mezitlábás nép használata szerint) szintén a tyúk szeméhez nagyságra hasonlító igen mérges kelevényt a kezujjak ízhajlásaiban, tehát jóval egyebet, mint a két szó elválasztva
515 jelentene.

De nem annyira a nyelvtani, mint aesthetikai szempontból tartom a tisztelt munkatárs Brassai által a szó összetételre adott törvényeket igen megszorítóknak; miről legközelebb.

IV.

Ezer éves ittléte alatt Árpád nemzete sokat veszített eredeti sajátságaiból, a nélkül, hogy jelleme alapvonásait levetkezze volna. Bizonynal a puszták barangoló fia s a mai angol-magyar sportsman közt nagy a különbség. A mai országgyűlés szónoka talán ép oly heves védelmezője a szabadságnak, mint hajdan a rákosi kardvillogtató; de megváltozott nemcsak a hatás eszköze, hanem maga a szabadság fogalma is. Az a nemzeti köntös, mely pár év óta törekszik visszaállítani az ősidőket, maga e köntös sem teljesen a régi már; nem feledheti a nyugati kéjelmet, s épen nincs hajlama
525 farkas- vagy párdúc-kacagánnyá alakulni vissza. Tempora mutantur et nos mutamur . igaz, mint egyénekre, úgy nemzetekre is. A nyugati polgárosodás, cserébe jóléteért, akármit beszéljünk, sokat letörölt már, vagy módosított őseredeti sajátságainkból s ezen, míg jellemünk erkölcsi
530 magva ép marad, nincs mit oly igen sopánkodnunk — legfőlebb versben. Semmi baj, míg az átalakulás természetes úton, idő és körülmény lassan fejlesztő, módosító befolyása alatt történik; az volna baj, ha a nemzet tompa ájulásban hagyná el magát vagy örült, erőszakos kézzel szaggatná ki
540 jelleméből multja hagyományait.

Nyelvünk, irodalmunk is századok óta ki van téve a nyugati keresztyénség s művelődés hódító befolyásának. Ki tudná megmondani, mennyi akadályra találtak az első térítők, az első három század hitszónokai, magában a nyelv-
545 ben, s mennyi idegen elemet valának kénytelen terjeszteni, nemcsak irodalmilag, hanem azon nép között is, mely hallgatta őket. Tudjuk, a biblia némely szólamai, közmondásai, csak az utóbbi három száz év alatt is, annyira meghonosultak a népi ajkon, hogy eredeti zamatra egyenlőnek vehetjük a
550 többi legmagyarabb kifejezéssel. A művelődés szomja pedig, föld és népirati helyzetünknel fogva, szintén ama forrásokhoz kelle, hogy vezessen, melyekből a nyugati összes civilisatio merített, a hajdankor classica irodalmához; vagy pedig, hogy a korábban érkezettekől kérjen egy-egy italt enyhülé-
555 tül. Mily hatással volt e helyzetünk a gondolatnak nem csupán nyelvbéli kifejezésére, hanem irányára, sőt szülemlésére is, nem szükség mutogatnom.

De megint vezércikk tónusába estem, holott csak azt akarom világosítani, hogy Brassai úrnak a szóösszetételről, vagy
560 mint ő mondja *szekesztésről* adott szabályai nagyon is meg-
szorítók. Elismertem, hogy ha csupán a nyelvtani szempontot vesszük, noha így is fér szó a mondott szabályokhoz, körülbelül igaza van; hanem érinték egy más szempontot is, melynek tekintetbevétele nyelvtani kérdések körül sem
565 mellőzhető: az aethetikait. Már ama főbb jelöltem helyzet, hogy irodalmunk leginkább oly irodalmak tején nőtt ennyire, melyek a szóösszetételt nálunk sokkal szabadabban gyakorolják, kényszerít mintegy, ebbeli kevés szabadságunkat nem megszorítanunk, hanem a józan lehetőség határáig
570 terjesztenünk. És itt, jegyezzük meg, különbség van a nyelvtani alakok, például az idők használata, meg a szókötési idomok közt egy részről, és a szavak összetétele között más részről. Az igeidők bármily tarka vegyülete árthat ugyan a nyelvnek, de nem gátolja az író a gondolatnak épp oly tömör
575 kifejezésében, minőt amaz idegen classicusoknál tapasztal, kiknek munkáját fordítani vagy követni akarja; Syntacticai veleje pedig a magyar nyelvnek van annyi, hogy e részben megközelíti az ó-, s meghaladja az új kor irányadó literaturáit, s ha szigoruan sajátjára szorítkozik is, azáltal mégsem lesz petyhüdt-
580 tebb, lazább, díztelenebb, sőt ellenben erélyesebb, kapcsol-
tabb, ékeesebb. De a szóösszetétel, melyben magára hagyva oly, szegény, épen a gondolat és kifejezés *tömörségét* adja meg, s ha nyelvünk nagyon lelkiösmeretes purismusból lemondana

e részben már is szerzett előnyeiről: valóban sokról mondana
585 le. Isten látja lelkemet (és munkáimat), nem vagyok barátja
a compositio-beli túlzásnak. Eredetiben (vers) ritkán hasz-
nálókat összetélt, ha elvétele tollam alá kerül, kirívó foltnak
tetszik és méltán róják meg, mint például Erdélyi János a
létreményt. De meg vagyok győződve, hogy a magyar össze-
590 tetél határának kiebb terjesztése oly térfoglalás, melyet
aesthetikai szempontból már fel nem adhatunk. Tisztelt mun-
katársunk a *fordításról* cikkez, ennek számára követeli az
ép magyar nyelv visszaállítását, de gondolt-e vajon a költői
nyelvű, kötött alakú fordításokra? Prózában csak megyen
595 az; ha egy összetett szó nem fejezheti ki az eredeti gondolat-
ját, kifejezi kettő, három, egész mondat; az igaz, hogy a nyelv
kissé magyarázatosabb, fenékkerítőbb, laposabb lesz, no de
jó magyar. Hanem ott a költői irodalom: Homér vagy a tra-
gicusok összetett jelzői. Shakespeare praegnans compositiói,
600 a keleti és nyugoti árják tömött egyberakása: mit tegyen
velők a fordító? Minden szót egész mondattá oldjon fel?
Hova lesz aztán az erély, a rövidség, a metrum stb.?!
Vagy az utóbbira nézve azt kívánja t. munkatársunk, hogy
fordítsunk prózában, ha másképp nem bírják, mint a franciák?

605 A próza csak próza s a francia nyelvnek sohasem előnye az,
hogy nem bírja meg az alak- és tartalomhű fordítást.

A képelem és felindulás nyelvének megvan azon
szabadalma, hogy oly viszonyba helyezi a szavakat egymás-
sal, mely a nyelvten szoros és száraz logikája szerint talán
610 gáncsolandónak tetszik. Hisz maga a logica, a gondolat
kapcsolatos, értelmes kifejezésének törvénye, még erősebb
mint a nyelvten: mindazáltal nem zavarja-e meg (legalább
látszólag) a gondolatok rendes, ésszerű következetes folya-
mát a képelem s felindulás, például a magas pathosban,
615 vagy abban, amit lírai confusiónak neveznek? Így van ez a
nyelv alaki használatában is. A hevült képelem villámse-
bességgel keresi föl a tárgyat, melyhez valamit például *hason-
lónak* talál, egymás mellé helyezi a két nevet, a nélkül, hogy
ráérne a köztők lévő viszonyt egész pontossággal kijelölni.
620 Így származik a képes kifejezés, több fajta tropus, mi, ha
rövidebb, össze is írható s mindjárt compositum számba
megy. „Ejnye, beh nagy Mahomet ember!” kiált a magyar
nép is akárhányszor, azt akarván kifejezni, hogy az az ember
nagyságra hasonlít Mahomethoz, kit nem tudom, miért, valami
625 óriásnak képzél. De épen úgy nem bajlódik vele, hogy a
Mahomet és *ember* közti viszonyt, kapcsoló szavak által kife-

jezze, mint nem a *hattyúnyak* költője annak kijelentésével,
 hogy ő a *hattyútoll fehér színét*, vagy a *hattyúi nyak büszke*
magasságát vagy mindkettőt egyesítve képzeletű imádoztja
 630 nyakán. „Jaj beh *tenger gyümölcs!*... ” itt is egyszerűen
 odatétetik a hasonlat, a hallgatóra bízván, hogy találja ki
 a *tenger és gyümölcs* viszonyát egymással. No, de ezek külön-
 álló szók, össze nem írt tropus, mondhatja értekezőnk, a
 hattyúnyak pedig compositum. Igaz. De én meg azt mondom,
 635 hogy a magyar nép összetettekben is hasonlóan jár el.
 Avagy nincs akárhány magyar leány vagy menyecske, kinek
kökényszeme, bogárszeme, darázsdereka van? És itt vajon
 azt teszi-e a kökényszem stb., hogy kökénynek szeme,
 darázsnek dereka, nem pedig azt, hogy kökényhez *hasonló*
 640 *fekete fényű szem, darázséhoz hasonló karcúságú derék*? Hogy
 mi különbség e tisztán népies szólamok s a *hattyúnyak, holló-
 haj* stb.-féle összetételek közt, én nem bírom belátni. Hattyúé-
 hoz hasonló fehérségű nyak; hollóéhoz hasonló feketeségű haj:
 ez volna a teljes magyarázat, de azt a sebes képzelem épen
 645 úgy átszöki, mint a kökényszem, darázsderek-féle igazi
 népies összetételben.

Még egy árnyalatban világosítom, hogy a képzelet sebes
 hasonlítás közben, nem bajlódik a viszony pontos meghatá-
 rozásával, hanem csupán összeszeri a szót, mégis egészen mást
 650 jelöl vele, mint a szók külön s eredetileg tennének. Hisz a
 magyar nép *bogárhátú* viskóban lakik, *kecskecsesű* szőlőt
 eszik, a *juhfarakat* sem veti meg, aztán mesél *borsszem* vagy
borsszemű Jankóru stb. Vajjon szükséges-e magyarázni,
 hogy a kunyhó nem valóságos bogár hátával van fedve, hogy
 655 nem a szőlőnek van *kecskecsöcse*, hanem a szőlőszemek alakja
 hasonlít a kecskecseshez, a szőlőfürt alakja hasonlít a juh
 farkához, és hogy a mese piciny hősének nem a *szeme* bors,
 hanem ő maga oly apró, mint egy borsszem? Mit mondana t.
 munkatársunk, ha egyszer csak *rózsaszirmú* arcot, *tejhabú* keb-
 660 let, *pávatollú* köntöst stb. írna költői nyelvünk? Pedig, lám,
 a fentebbi példákbl ily analogia következne.

A francia nyelvre hivatkozást sem tartom egészen
 eldöntőnek a compositio kérdésében. Igaz, hogy e nyelv nem
 alkalmas az összetételre, de az is igaz, hogy képes kifejezé-
 665 seiben *lehető* szorosan köti egymáshoz a hasonlító s hason-
 lított szavakat, s mellőzi a viszony bővebb megjelölését.
 Hogy a *hattyúnyaknál* maradjunk, én bizony hamarjában nem
 tudom, él-e a francia költői nyelv a *col v. cou de cygne* kifeje-
 zéssel, de tudom, hogy van elég ilyforma kitétele: pl. *épis*

670 *d'or, yeux d'azur* stb. Föltéve, hogy a *col de cygne* is megjárja, az, első szoros értelemben ép úgy a „hattyú nyakát” fogja tenni, mint a mi összetételünk, a *de* birtokviszonyt jelöl-
vén; csak átvitel (tropus) útján teszi ezt: *semblable à la couleur de cygne*, hattyúhoz hasonló nyak. Hogy a nyelv össze-
675 írni nem engedi s kénytelen egyszerű birtokviszonynál állapodni meg, az a dolgon mit sem változtat. Mi is írhatnók külön „hattyú nyak”, „holló haj”, csak a metaphora megmaradjon, hanem ez aztán mindegy.

De midőn így, azt hiszem, sikerült gyaníttatnom az
680 olvasóval, hogy a magyar compositio kérdése még nincs eldöntve Brassai szabályai által: nem lehet célja töredékes észrevételeimnek, hogy kijelöljék a *szószekeszítés* határait, módját, lehetőségét nyelvünkben; hogy pedig kidolgozott munkával álljak elé, abban egy más fajta szerkesztés gátol.
685 Azért jerünk tovább a böngészetben.

Következik a magyar stílnak egy nem annyira vitás, mert bizony, keveset vitáztunk rajta — mint inkább tisztázatlan kérdése: az *ő* és *az* mikénti használata. Mielőtt azonban erre nézve elmondanám észrevételeimet, Brassai úr
690 cikkének kezdő soraira esik pillanatom, hol ezt olvasni (32. sz.): „Nemcsak hosszan, de az egész tükrön végig nyúlik az a csúf ránc” stb. Tisztelt értekezőnk feljebb (28. sz.) a rossz-magyar *Ő*-vel folytatott párbeszédében ennek szájába adja e hibás szófűzést: „*nemcsak* őt fosztja meg egyénisége egyik érdekes
695 vonásától, *de* nemzete olvasóját is attól a jogától . .” stb. Azután a *de* szócskához csillag alatt megjegyzi: „Azaz: *hanem*. Ez a szó a mai irodalmi stílusból, úgy látszik, ki van küszöbölve. Természetesen és nemzetiesen beszélő magyar a *de* és *hanem* használatában soha sem vét”. No már én azt hiszem,
700 hogy a: „*nemcsak* hosszan, *de* az egész tükrön” szakasztott mása az itt megrovottnak. Mindazáltal nem a „*turpe est doctori*”-féle rajtakapás örömét akarom élvezni. Kétségtelen, hogy a magyar szókötés az e nemű ellentétekben a *hanem* felé hajlik erősen; úgy hogy az ép szerkezet legtöbb esetben így áll:
705 nem — *hanem*; *nemcsak* — *hanem* (is). „*Nem* Péter halt meg, *hanem* Pál”, — sohasem halljuk a néptől: „*de* Pál” „*Nemcsak* Péter halt meg, *hanem* Pál is” — Azonban úgy tetszik nekem, van eset, midőn a *nemcsak* után a nép szintén *de-is* köteléket használ. Ez eset akkor áll be, midőn a *de*
710 után következő mondatot *nagyobb nyomatékkal* ejti, mint a minőt *hanem* után szokott tenni. „Láttál-e már dinnyét? *Nemcsak* láttam, *de ettem* is” Azt hiszem, ez nincs rosszúl

mondva népileg. Amott a Péter és Pál halála közt nincs azon erős ellentét, mint itten a *láttam* és *ettem* között; amaz csak azt fejezi ki, hogy mindkettő meghalt; de itt már éreztetni akarja a mondat, hogy a dinnyeévés sokkal több a látásnál. Az utóbbi eset is megtűri ugyan a *hanem*-et, de erősebb a *de*-vel kötve. Úgy hogy talán szabályúl lehetne megállítani, hogy míg a *hanem* egyszerű nyugodtsággal választja külön a mondat részeit: a *de* már inkább fölemeli az utórészt, s az ellentétet élesben jelöli meg. A *hanem* gyöngébb, nyugalmasb fokozat, ezért alig tudnék esetet, hol a *de* kötszót ne helyettesíthetné, mert a szólótul függ, kiemelje-e a mondatot, vagy se; innen van, hogy a *hanem* pótolhatja a *de*-t, a nélkül, hogy sértene, valamint a folytonos halk beszéd nem sértő, az ellenben a helyenkívüli kiáltás; melyhez hasonló eset fordul elő akkor, midőn a nyugodt *hanem* helyébe az erősebben jelző *de* kötszót tesszük ott is, hol csendes hangra volna szükség. — Azonban az irodalmi nyelv túltette magát ily distinctiókon: kerüli a *hanem*-et s helyébe csaknem mindenütt az erősebb színezetű *de*-t teszi s ezáltal kétségtelen, a magyar nyelvérzékre oly kellemetlen hatást tesz, mint idegen hanghordozás a magyar fülre. A cél, mi végett a *de* így bekapott, aesthetikai. Egy az, hogy rövidebb a *de* szócska, mint ellenese, más pedig az, hogy a *nemcsak*-ban előjövő *nem* a rákövetkező *hanem*-ben ismétlődődvén, rossz hangzást szűl. Például majd szenvedhetlenné válik az ily tagadó kitételekben: „*nemcsak* hogy *nem* hallottam, *hanem* még *nem* is láttam” Versben pedig sokszor laposnak tetszik. Érdemli-e e nyere-
 mény amaz árnyalat feláldozását? Nem hiszem, bár magam sem vagyok talán tiszta e büntől. De mindig érzettem, hol nincs helye a *de* kötszónak, s pár esetben inkább a *hanem* rövidített, népies alakját (*ha'*) írtam helyette, például: „Lelsz te rózsát *nem* egyet, *ha'* százat” — noha úgy sejtem, hogy itt a *de* is megjárna, mert nagy nyomaték áll az utóbbi tagon. Nyílt kérdés marad.

A mi már az *ő* és az névmások használatát illeti: erre nézve az akadémiai „Nyelvrendszer” alig nyújt valami tájékozást. Csupán a „szóegyeztetésben” (synt. conv.) említi őket s a fenforgó kérdés tárgyára tartozólag nem ad egyéb világosítást, csak azt, „hogy ha nagyobb érthetőség vagy nyomatosság nem kívánja: az alanynévmás (és így az *ő* is) rendesen kihagyatik . . . p. o. (*ő*) azt izeni, hogy (*én*) látogassam meg”. Céluokra ez annyit lendít, hogy a német örökös *er, sie, es* szolgálai utánzásából felkapott: „*ő* egy öregasszony-

nál él" — „ő benmarad" — stb. ferde szólásokat megbélyegzi; midőn t. i. az ő ott is ki van téve, hol azt „nagyobb érthetőség és nyomatosság nem kívánja" De ez még, úgy szólva, elemi szabály, s a vétség ellene szarvas hiba, azon finom
760 különböztetéshez mérve, melyet a nyelv szelleme először magának az ő-nek ki- vagy nem tételében, másodszor az ő és az distinctiojában követ s ama bizonytalansághoz, melyben e részt jobb stilistáink is élnek. Általában szabályul vehetni, hogy míg ugyanazon személyről vagy dologról szakadatlan sorban beszélünk, minden oly nyomatékos fordulat
765 nélkül, mely a személy vagy dolog újabb kiemelését kívánja, addig nincs helye az ő vagy az kitevésének, terjedjen bár több körmondatra beszédünk. „Cyrus csecsemő korában kitétetvén, egy pásztor gondviselése alatt nevededett, majd
770 véletlen eset által nagyatyja Astyages udvarához került s miután a perzsákat maga részére hódítá, Harpagus segélyével megbuktatta nagyapját, elfoglalta a trónt és a méd uralom helyett a perzsát tevé hatalmassá. (Ő nem kell.) Meghódította majdnem egész Ázsiát. Megöletett (ő nem kell) a
775 massageták elleni háború alkalmával" stb. Ha pedig több mondat során a beszéd tárgyára (alanyra nem nevezem, mert nem mindig áll *alanyesetben*) oly fordulat áll be, mely a személy vagy tárgy ismétlését teszi szükségessé, akkor inkább maga a személy vagy dolog neve tételik újra,
780 mint az ő vagy az. „Cyrus kitétetvén, egy pásztor nevelte föl (őt még nem kell), majd nagyapja udvarához került, ki megismervén (őt fölösleges), elfogadta unokájának s visszaküldé szüleihez, a perzsák közé. (Ő? — nem, mert ez itt inkább Astyagesre vonatkoznék) Cyrus felhasználván ez alkalmat, a
785 perzsák szívét magához hódítá" stb. — Ellenben kitesszük az ő-t, nemcsak, mikor a hangsúly ráesik, hanem súly nélkül is, ha oly fordulat történik a mondaton, mely szerint a mondomány *különösebben* rámutat az alanyra, mint a megelőző mondatban. Ime egy példa. „Péter hegedülne, de nem tud
790 hozzá". Ebben a második tétel csak oly mértékben mutat az alanyra, mint az első. Ellenben: „P. hegedülne, de nem tud ő ahhoz": itt az ő erősebben színezi az alanyt (Péter), mint az első példában. A kicsinylés sokkal szembetűnőbb P. zenészi képessége iránt. Amott elég volt egyszer kitenni az alanyt,
795 az utóbbi árnyalatban újabb rámutatás lőn szükséges. Nem mondhatnám pedig, hogy a hangsúly az ő-re esett, mert itt is, mint az első példában, a *nem* szót ejtjük legnagyobb hangemeléssel. Hasonló erélyt mutat az ő némelykor az az felett

is. „Ne beszélj vele, bolond *az*, látom én”. E mindennap
800 hallható kifejezés sokkal élesebb, a személyre közelebbről
mutató, árnyalatot nyer, ha így mondom: „ne beszélj vele,
bolond *ő*, látom én”. Hanem e már az *ő* és *az* egymáshoz való
viszonyának fejtegetésébe csap, mely ezúttal nem fér ide.*

V.

Semmisem könnyítene annyira a stilista feladatát, mint
805 egyszerű, kivétel nélküli szabályok. E szerint megfoghatom,
ha íróink nagy részénél időről-időre bizonyos nyelvi, stilisticai
statutumok látszanak megállapítva, ha nem is elméletileg,
legalább a közös gyakorlat és lelkiösmeretes ragaszkodás
által. Ilyen már a könnyen betanulható szabály: „*ő* sze-
810 mélyre, *az* dologra vonatkozik” De aki e szabályt, minden
következményeivel, híven akarja foganatosítani, ha ép nyelv-
érzéke van, csakhamar észreveszi, hogy vagy az élő nép
örege, apraja hibásan beszél, vagy e lapidaris törvény
nem oly mindent befoglaló, mint gondolta. Ki azon feltétel-
815 ből indul ki, hogy az élő nép, nem egyedenként vagy tájankint,
hanem egész összletében, hibásan, szabálytalanul beszél, követ-
kezőleg a nyelvtudós tiszte megszabni a korlátokat, octroyál-
ni a törvényeket, melyer határai közt szabad csupán mozogni
a nyelvnek: ahhoz jelenleg nincs szavam. Ki azt állítja, hogy
820 más *szókötésre* van szükség, ha cselédemmel értekezem, ha
társalgok, ha magamat „unganirt” átengedem az anyai tej-
jel beszítt, a gyermekszobában vagy a póriskola dulakodá-
sai közben kifejtett nyelvérzékemnek, másra pedig, ha vezér-
cikket írok, ha regényem személyeit beszélgettem, ha szín-
825 padról szólok a közönséghez; hogy a mi ott természetes, jól
kötött, jól rendezett beszéd, itt nem az, hanem itt más rend,
más kötés, más viszony kell: az csak menjen a maga útján,
mert az enyémmel sohasem találkozik. De a ki elismeri, hogy

* A fokozatot e három példa világosítsa. „P. tette volna ezt?
830 Nem bolond, hogy ilyet tegyen”. — „P. tette volna ezt? Nem bolond
az, hogy ilyet tegyen”. — „P. tette volna ezt? Nem bolond *ő*, hogy
ilyet tegyen.” Mind a három jól van mondva magyarul. Az első csak
általános emberi észet tesz fel P.-ről, a nélkül hogy *egyéni* okosságát
kiemelné. A másik kettő már *különösen*, P. személye körül forog, de
835 az *ő* közelebb érinti, mint az *az*, és a *szóló viszonyát* is közelebb vonja
P.-hez. Mutatja mintegy az „*ő*” személynévmás eredetét: én, te, *e*,
(*ez*, közelmutató); míg *a*, *az* távolabbi viszonyt fejez ki a szóló irányá-
ban.

a nyelvész kötelessége nem, a priori' szabályok felállításában,
 840 vagy részletes igazságnak egyetemes törvénnyé emelésében,
 hanem abban áll, hogy legkisebb árnyalatig kinyomozza
 a nyelv szellemének *élő* nyilatkozásait (s a mult irodalmi
 hagyományát csakis ez élő szellem kritikája mellett fogadja
 el): az a főntebbi szabály kérdésében meg fogja hallgatni
 845 — nem is mondom már: a népet, a szegény parasztot, mert
 félek a vádtól, hogy e mi dicsőséges stílusunkat el akarom
 póriasítani, — hanem meg fogja hallgatni azt a kisasszonyt,
 kinek nyelvérzéke öt-hat sprachmeister s divatlapjaink által
 még nincs tönkrementve, azon atilás öreg urakat, kik a leendő
 850 termés felől beszélgetnek vagy *önmagát*, tulajdon primitív
 kifejezésmódját; apellálni fog rosszúl értesített, azaz 20—30
 évi zagyva táp által megrontott nyelvérzékítő saját jobban
 értesült, azaz még minden idegen befolyástól ment, szűz
 nyelvérzékihez. „*Ő* személyre, az dologra vonatkozik” Első
 855 tekintetre ki vonná kétségbe ezen szabály helyes voltát,
 noha így is azonnal szembe tűnik egy kis gyöngéje. Nem
 mondom a lovamról: *ő* kehes, nem a kardomról: *ő* rozsdás,
 ellenben a Deák felirati javaslatáról tudom, hogy: *ő* írta stb.
 Eddig áll. De az *az* már itt is mutogatja foga fehérét, hogy
 860 *ő* nem a személynévmás *neutruma*, mely csupán dologra
 vitetik (mint például az angol *it*), hanem mutató, még pedig
 távol mutató névmás, mely személyre, dologra egyaránt vo-
 natkozhat, mihelyt ezeket a szóló magától kissé távolabb
 viszonyban gondolja. „Péter volt nálad?” felelhetem: *ő*,
 865 felelhetem: *az*. De az *ő* kissé melegebb, szívélyesebb árnyalat,
 mint az *az*, míg egy harmadik felelet, mely a kérdés alanyát
 ismétli: *Péter*, közönyös árnyalatnak látszik. Tehát már e
 példák szerint sem mindenható szabály, hogy: „*ő* személyre,
az dologra”; legfőlebb szükségben segítő iskolai szabály az
 870 elemi tanítás könnyebbségére.

De még inkább föltűnik e szabály odvassága, ha a követ-
 keztetést nézzük, melyet „belőle” némely stílistánk von.
 Ezek szerint most sem lett volna szabad *belőlé*-t írnom,
 hanem: *abból*-t, mivel a *belőle* személyragos névutóban *ő*
 875 lappang s e helyett áll: *ő-ből*, az *ő* pedig csupán személyre
 vihető, dologra nem, s itt a „szabály” *dolog*, nem személy.
 Jól van, tisztelt uraim, de nem sejtik-e, hogy önök e szabá-
 ly szerint az egész *nemzet* rosszúl beszél magyarul? A népre
 hivatkozam-e, mely így dalol: „Be van az én szűrőm ujja
 880 kötve, De nem tudod rózsám, mi van *benne*” — meg így:
 „Túrós tészta derelye, Egyél rózsám *belőle*”, meg így is: „Fel-

szántottam Cegléd-utcát ugar gyanánt, *Belé* vetém a rózsámat búza gyanánt. " stb. stb. a végtelenig? Vagy a régiebb irodalomból idézzek: „Vegyen kegyelmed *benne* (aranyokban, mai szólás szerint: aranyokból) a mennyit akar. .Úgy ada felesége egyet az étekgónak *belőle*” (Cserei)? vagy classicus Berzsenyink *tölgyét* említsem, melynek: „*benne* termő férgek erős gyökerét megörlik?” — Azt hiszem, fölösleges. Önök, ha útra készülnek s a táskát szereltetik, magok is így fognak szólni az inashoz: „Vedd ki *belőle* a régi holmit, s rakd *belé* ezt meg ezt” Valóban nem tudom, én vagyok-e nevetséges, hogy ily kézzelfogható dolgot magyarázok, vagy ama túlaggódó stilstáink, kik nem merik használni a személyragos formát, hanem helyette *abból, abban, a felett, az alatt, a körül, azzal, arról* stb. formákat erőlködnek behozni, ott is, hol a távolról mutatás szüksége nem forog fenn, csupán mivel: „*ő* személyre, az dologra!”

A tény egyszerűen így áll. Nem igaz, hogy az *ő* csupán személyre, az csupán dologra vonatkozik. Állításom első része vakmerőnek tetszik, miután ezer példát idézhetni, hol az *ő*, dologra víve, valóságos képtelenség. — És mégis úgy van. Maga az *ő*, tiszta önálló formájában s raggá nem módosulva is, akárhányszor vitetik oly tárgyra, mely nem személy. Hallgatók azon esetekről, mikor a beszélő nép a dolgot mintegy személyesíti, pl.: „dejszen, csak rossz ló *ő*, azt mondom én”; vagy mint magam is odafenn íram: „az *az* már itt is muto-gatja foga fehéret, hogy *ő* nem a személyes névmás neutruma”. Má s példát hozok fel. Minden falusi gazdasszonytól hallhatjuk: „A libák kimentek az utcára, eredj, hajtsd be *őket*”. — Vagy az *őket* elhagyásával mondhatja még: „eredj, hajtsd be!” De sohasem mondja így: „A libák kimentek, hajtsd be *azokat*” Ellenben mondaná: „*azokat* ne bánts, csak a többit hajtsd be” Ha pedig az *ő*-t még személyragozzuk is, azaz ily raggal módosított affixumokat, névutókat használunk, a veleélés oly mindennapi, hogy példákra sem szorú. „Hajtsd be, adj *nekik* enni” Megharap a kutya? „Ne félj *tőle*” stb. ki mondaná: „adj *azoknak* enni? ne félj *attól*?” — Olykor meg az *ő* a személyragos affixumok s névutók mellé is kitétetik; midőn a cselekvény visszahatását személyre vagy dologra erősebben akarjuk árnyalni, pl. „Tudja ám az a macska, hogy *ő*róla foly a beszéd” Semmi sem volna visszább, mint: „*arról* foly a beszéd” Ha valaki így mondaná: „Tudja a macska, hogy *arról* foly a beszéd. .” azt kérdeném tőle: *miről* hát? A mondat érthető sem volna.

925 A kérdés ide dől. Ha *csupán a harmadik személyi viszonyt* akarjuk kifejezni, személynél, dolognál egyaránt, használjuk az ige harmadik személyét vagy a ragos nevet, névutót, szintén harmadik személyben, *ő* vagy *az* kitétele nélkül.

930 Ha e harmadik személyi viszonyt még erősebben akarjuk árnyalni, a tárgyhoz mintegy közelebb vinni, akkor személynél *mindig*, dolognál is *gyakran*, kiteszük az *ő*-t; *az*-t ily esetben soha. Például: „Hova lettek a lovaidd? — Eladtam”. — „Hova lettek a lovaidd? — Eladtam *őket*, az istenadtákat” *Azokat* nem jó ide.

935 Ha célunk nem csupán e harmadik személyi viszony — tágabb vagy szorosabb — kijelölése, hanem azon árnyalat érezhetővé tétele is, hogy a tárgyat magunktól *némi távolságban gondoljuk*, vagy rámutatunk, vagy kiemeljük, akkor van helye az *az* kitevésének.

940 Lássuk már most, miben tér el felfogásunk a Brassai úrétól.

Tisztelt munkatársunk ezt írja: „Elsőbben is azt jegyzem meg, hogy az: *azt, azokat, annak, attól* stb. nemzetiesszerű használásának egyedül biztos fogantyúja az, ha mindannyiszor megfontoljuk, hogy szabály szerint nem tulajdonképi névmások, azaz: netalán ismétlendő név helyét pótló, hanem valódi *mutató* szócskák; ennél fogva mindig hangnyomattal mondjuk ki. A leírt mondat hangos kimondása tehát gyakorlati eszközt nyújt, hogy megítélhessük, vajjon nem helytelenül vagy szabálytalanul alkalmaztuk-e gondolatunk vagy eredetünk gondolata kifejezésében” Ez az első és nagy parancsolat. A második hasonló ehhez: a főszabályt alkalmazza birtokragra; a harmadik pedig személyragos névutókra és affixumokra. Végre a negyedik eseteket hoz fel, midőn az 955 *az* csakugyan névmás, először, ha pleonastice használtatik, másodszer, ha nem bizonyos tárgyra, hanem egész mondat értelmére vonatkozik.

Szerintem és minden nyelvtan szerint az *az* mindig és mindenkor valóságos névmás (*pronomen*) és így, ha 960 *tetszik*, „ismétlendő” vagy akármilyen módon elhallgatott név helyét pótolhatja. Hisz ez világos. „Beteg vagy?” Felelhetek rá, hogy *ismétlem* a (mellék) nevet: „Beteg”. De felelhetek így is: „Beteg vagy?” — „Az”.* Ime, az *az*-zal nem

* Nehogy a *melléknév* galibát okozzon, szükségesnek látom 965 megjegyezni, hogy *főnévvel* is így bánnánk ez esetben. „Tanár vagy?” — „*Tanár*”. — „*Tanár* vagy?” — „*Az*”.

mutattam semmit, hanem ismétlendő név helyét pótolám. De pótolhatom a nevet úgy is, hogy nem ismételtek semmit, hanem vagy nem jut eszembe a név, vagy nem akarom mondani.

970 „Ki törte el a poharat?” Mondhatnám: „Pista” — de vagy nem akarom, vagy nem tudom nevezni s ilyenkor rámutatok: „Az ni!” Ez utóbbi használata ragasztotta rá a „mutató névmás” nevet. Minémű mutató szócska volna, s a beszéd melyik részéhez tartoznék, ha *nem* névmás: én nem tudom.

975 Tisztán tárgymutató szócska van ugyan nyelvünkben: *a! e!* meg *ni!* „Ahol mén-*a!*” — „Ehol jün-*e!*” — „Amott megy *ni!*” De nem gondolnám, hogy a ragozható *az*, *a* szócskát ezek közé sorolná tisztelt értekezőnk. Annyival kevésbbé, mert helyes példájában maga is úgy használja, mint „ismétlendő név helyét pótló” névmást, igaz, hogy rámutató értelemmel, de azért csak névmás az. Ugyanis ezt írja: „Virágaink közt a *dahliák* legkelendőbbek és *azok* művelését ajánlom leginkább”. Ugyan kérem, mi helyett áll itt az *azok*, ha nem az „ismétlendő” *dahliák* helyett. Ha az *azok* nem létezne a világon, nem így kellene-e szólnunk: „Virágaink közt a *dahliák* legkelendőbbek, én hát a *dahliák* művelését ajánlom leginkább?”; kétszerkettő ez.

A fentebbiekből két dolog áll tisztán előttünk: először hogy az *az* (természetesen mint *névelő*: *az*, *a*, itt nem forog szóban) valóságos névmás, nem személyes ugyan, hanem úgynevezett mutató névmás. Másodszor azért, hogy *mutató* névmás, nem *mutat* mindig a tárgyra, sokszor csak „az ismétlendő név” helyett áll.

990

Lássuk, mit mond tovább Brassai. Azt mondja, azt 995 következteti: „hogy az *az-t* *mindig* hangnyomattal ejtjük ki s hogy a leírt mondat hangos kimondása gyakorlati eszközt nyújt, hogy megítélhessük, vajjon nem helytelenül vagy szabálytalanul alkalmaztuk-e”

Véleményem szerint nem így van a dolog. Csak akkor 1000 teszünk rá hangnyomatot, midőn mutat, kiemel, különít. De vannak esetek, mikor egyszerűen ismét, vagy mikor a harmadik személy viszonyát némi távol gondolással pótolja: s ilyenkor nem illeti hangsúly. Ilyenkor ama másik szabály sem mindig áll, hogy „*az*” csupán *ige* elé jöhet. „A ki részeg, 1005 bolond is *az*”. Hangsúly a *bo-* szótagra esik. „A bátyád volt itt?” — „Nem *az* volt, hanem az öcsém”. Hangsúly a *nem-en*. Mondhatnám: „Nem *ő* volt”, kissé közelebb járva személyéhez. Legfőlebbb másodrendű nyomaték ha érzik rajtok, de a főszű máshova esik.

- 1010 De továbbá, valamint a „hangnyomattal ejtés” nem biztos fogantyúja e mutató névmás nemzeti használatának: ép úgy nem igazít el a másik szabály vagy ismertető jel, melyet Br. úr e névmásról ad, hogy t. i. „a mondat utolsó részébe — pontosabban: az *ige után* — nem helyezhetni” azt.
- 1015 Nem akkor, midőn hangsúlya van, kiemel, különít nyomatékosan rámutat a tárgyra; de bátran akkor, ha csak „ismétlendő név helyét” vagy, hozzáteszem, névszóval ki nem fejezett, csak gondolt név helyét pótolja, már akár „pleonastice”, akár szükségből. Imént fölvettem példám ide is szolgál.
- 1020 „A ki részeg, bolond is (*van*) az”. Ime, a mondatnak utolsó részében, pontosabban az *ige után* áll. No de ez bővített kifejezés, mondhatja t. értekezőnk, fölösleges az *az*, tisztán el is maradhat: „A ki részeg, bolond is”. De már a következő példa ellen ezt a kifogást sem tehetni. Főtebb, a II. szám
- 1025 alatt íram: „Ezért helyezünk mi nagy fontosságot t. munkatársunk, Brassai felszólalásában; ezért kíséjük (*azt* ?) saját észrevételeinkkel”. Akkor, nem lévén helye megoldásnak, függőben hagytam az *azt* sorsát, zárjel közé rekesztém, hogy szépen viselje magát, míg rákerül a sor. Most már előveszem,
- 1030 s azt mondom, hogy nem fölösleges, nem henye, nem pleonasticus. Pedig a mondat utolsó részében, pedig *ige után* áll. De szükséges vala megkülönböztetnünk: Brassait kíséjük-e, vagy felszólalását. Első esetben *őt* írtunk volna. „Hogyan, ha *ő* és az személyre dologra egyaránt vihető?” fog szavamon
- 1035 az olvasó. Csakhogy, engedelmet kérek, *egyenként* átalánosan nem mondtam. Nagyában áll, hogy az *ő* dologra nemigen használtatik, s az illető helyen felhozott példákból az is kitészik, hogy dologra, tiszta névmás és nem személy- vagy birtokrag képében, csak oly esetben használunk *ő*-t, mikor
- 1040 bízvást el is maradhat. Ez észrevételt itt még egy másodikkal pótlom meg: jelesül, hogy az *ő* (tiszta) névmás használatára nézve, midőn dologra vitetik, különbség van az egyes szám és többes szám, kivált pedig ezek tárgyesetei közt: *őtet*, *őket*. Egyesben ritkán, talán sohasem vitetik dologra,
- 1045 kivéve, ha a dolgot személyesítjük. „Hova lett a lovad?” „Eladtam”. Az *őt*, *őtet* igen rosszúl hangzanék. „Hova lettek a lovaidd?” „Eladtam *őket*” már közönséges. E szerint még mindig áll, hogy a hol az *ő* kitételének valódi szüksége forog fenn, például kétes szóvonzatban, ott az *ő* bízvást viheti
- 1050 személy-különböztető szerepét. De ha az *ő* nem tiszta névmási alakjában áll, hanem raggá van feloldva, akkor, nyelvünk összes tanúbizonysága szerint, elveszti e személyt

jelölő tulajdonságát, s arra nézve, ha vajjon ragozott név-
 utó, illetőleg affixum használtassék-e, nincs egyéb zsinór
 1055 mérték csupán az: úgy akarunk-e a tárgyról szólni, hogy
 egyszerűen a harmadik személyi viszonyt jelöljük, vagy még
 ezen kívül némi távolító, kiemelő, különböztető árnyalat
 is rejlik mondatunkban. És itt tekintetbe kell vennünk azt,
 a miről főnebb futólag emlékeztem, hogy a ragban lappangó
 1060 (ővelem, veled, vel-*e*, képem, képed, kép-*e*) a közelmutató
e, ez névmásból, vagy pontosabban az *e*! (Itt gyün-*e*!) mutató
 szócskából látszik származottnak, melynek aztán a távol-
 mutató *a*! az felel meg. Hogy ennek így kell lenni, követ-
 kező példával világosítom. „Ez a kutya meg akar harapni.
 1065 (Közelmutató.) Ne félj *tőle*”. Így mondjuk legtermésze-
 sebben. „Ne félj *ettől*” már nyomatékos volna. „Ne félj *attól*”
 — ebben meg már az *attól* nem a kutyára, hanem az egész
 gondolatra vitetnék, t. i. „attól, hogy megharapjon”. De
 ne mutassam csak a kutyát ily közel, hanem általánosítsam
 1070 a mondatot, például, *a mely* segítségével, ilyenformán: *A mely*
kutya nagyon ugat, ne félj *attól*: itt már a távol mutató *attól*
 jobb, mint a *tőle*, melyben közelmutató *e* rejlik; úgy hogy
 itt éppen a *tőle* használása üti meg a finom nyelvérzékét.
 Pedig ige után, pedig a mondat utolsó részében áll.
 1075 Innen csak egy lépés van már t. munkatársunk azon
 állításához, hogy valahol csak az *az* nem hangsúlyos, nem
 pleonasticus, nem egész mondatra vonatkozik, ott mindenütt
 vagy birtokrag (*jok, uk, jek, ök* stb.) vagy személyrag (*vele,*
velők, belőle, belőlük stb.) kívántatik. Nem. Ez ép oly fesszé-
 1080 tenné a stílt, mint az *az*-nak helyén kívüli használata. Van-
 nak különböztetési esetek, hol *az* szükséges a dolog kijelö-
 lésére. Lehet bonyolult körmondati szerkezet, hol az *az* kité-
 tele már azért is kívánatos, mert főneve oly esetben áll, hogy
 az értelem végett szükséges a constructió fordultával más
 1085 esetet (ragot) venni, s annak hordozójává a névmást rántani
 elő. Végre, a mi főkülönbség, a ragozott névben, névutóban,
 affixumban rejlő *ő* névmást (vagyis a közelmutató *e*-t) mind-
 annyiszor *az* váltja fel, valahányszor a szerkezet távolabb
 mutatást kíván. Úgy hogy, ha Br. ilyen példát kötne szí-
 1090 vemre: „*A mely* virágok legkelendőbbek, ajánlom művelésö-
 ket”, habozás nélkül kijavítanám: „a mely virágok legke-
 lendőbbek, ajánlom *azok* művelését”. — Hanem elég e két
 kis szóról, mert sohasem lesz így vége.

„Venio nunc ad fortissimum virum”, azaz *visszaugrom*
 az előttem szolt képv . . . akarom mondani: értekező úrnak
 eddig kerülgetett magyarázatára, az igék időíról. Nem örö-
 mest szólok e tárgyhoz, részint mert nincs reményem a ten-
 gert kanállal kimeregetni, részint attól tartva, hogy e kér-
 désben habozást nem ismerő nyelvészeink előtt elárúlom
 nagy tudatlanságomat. De ha már szólanom kell, legjobb
 lesz őszinte vallomáson kezdeni. Én *nem tudom* a magyar
 igeidők helyes használatát. Hiszen megírta Hunfalvy, Foga-
 rassy, írja most is Brassai, stb. Még úgy se tudom. Egyik
 6—7 százados irodalmi gyakorlatra útál, másik a francia
 1005 időeknek megfelelő árnyalatokat keres és talál nyelvünkben,
 míg a harmadik a népre, az élő nyelvre hivatkozik. Homlok-
 egyenest ellenkező theoriák túlkölődznek egymással. Egyik
 azt mondja: a múltban folyó, s nem végzett cselekvés, álla-
 pot kifejezésére *vala* segédigés jelen kell, másik az iskolában
 tanítja (lásd Szvorényi legújabb Nyelvtanát), hogy ily álla-
 pot az *ék* vagy *ám*, *ém* végzetű mult idővel lesz kiteendő;
 míg egy másik a *t* ragos multat ismeri csupán az ily esetben.
 A. theoria szerint így kell írunk: „Tegnap éppen *irok* *vala*,
 midőn barátom hozzám *belépe*”. — B. theoria így követeli:
 1115 „Tegnap éppen *irék*, midőn barátom hozzám *belépett*” — C.
 theoria megöl, ha így nem ragasztod: „Tegnap éppen *irtam*,
 mikor barátom hozzám *belépe*” Boldog isten! Nem csoda
 hát, ha t. Brassai úr éppen a Figyelőből, éppen egy oly fordí-
 tásból, melynek magyarságára tart valamit fordítója, idézi
 1120 a leghajmeresztőbb bűnöket az igeidők használata ellen.
 „Ott lábatlankodnak;— úgymond — tarkán egymás mellett:
 elkölté — ült — heverésze — bealkonyodott — felöltözék —
 vette — ment — kelle — közeledett — jutott — találkozik
 — ritkultak — mutatkoznak — bámulta” — „Próbálják —
 1125 így folytatja aztán — vajjon a legmélyebbre ható ártézi kút-
 fúróval és legfeszítettebb szorgalommal bírnak-e oly elvet
 feltalálhatni, a melyből kimagyarázhatnák, miért van az
 idézett helyen az igék némelyike — a bevett nevezet szerint
 — *félbe múltba*, másika *egészen múltba téve*”. Megvallom,
 1130 nehéz is volna elvet találni, a hol *nincs*, legfőlebb a *széphang-
 zás* elve, hogy az egymást sorban követő igék ne rímeljenek
 a mondatban. De ki hát az, fél század óta, íróink (vagy pláne
 verselőink) közt, a ki elvekhez tartotta magát e részben, s
 azokat különönc színezet nélkül ki is vitte? Vörösmarty

1135 nem gondoltuk rossz magyarnak, noha így énekel Cserhal-
mában:

Árpádnak honját Salamonnal sok baj *emészte*,
Az még sem *rendült*, romlatlan férfi erőben
All vala társai közt...

1140 No már most, kérem szépen. Előáll *Elv No. 1.* Vörösmarty
nem tudott magyarul. Így kelle írnia: „Árpádnak honját
Salamonnal sok baj *emészti vala*, Az mégsem *rendült vala*
(vagy *rendüle*, ha csupán egyszeri rövid állapotra gondolunk;
rendült, ha mint befejezett megtörténtet — vagy inkább *nem*
1145 történtet vesszük) romlatlan férfi erőben *áll vala*”. Csak ez
utóbbi van jól neki. Arra, hogy mit tett volna költőnk e
tenger *valá*-val a hexameterben, arra ő nem gondol. Követ-
kezik *Elv No. 2.* Mind nem jól van! kiált. Csak az *emészte*
fejezi ki a folytonosságot, a másik kettő helyébe is *rendüle*,
1150 *áll*a kell, mert az is folytonos állapot. *Elv. No. 3.* pedig csak
a *rendült* formát helyesli. Szerinte így kellett volna: „Árpád-
nak honját Salamonnal sok baj *emészte*tte, Az mégsem *rendült*,
romlatlan férfi erőben *állott* társai közt”. Hozhatja ártézi
kútfúróját akármelyik. Egyéb elvet nem talál, mint a rhyth-
mus és euphónia elvét.

Szomorú védelem, mondhatja akárki méltán, a hibát
hibával menteni vagy azzal, hogy a stílista elve az elvtel-
enség, hogy következetes a következetlenségben. De mit
tegyen az ember? Senki jobban nálam nem gyönyörködik
1160 azon szókötési szabatoságban, melyet az igeidők pontos
használata más nyelvekben eszközöl. Senki nem bámulja in-
kább, mint én, amaz állandó törvényeket, melyek szerint
a nyelv, habár változik egyes szavakban, sőt hajlítási vég-
betűkben is módosul, az idők rendjét századokon keresztül
1165 megőrzi, s nem máskint él velők a költői, mint a prózai nyelv,
nem másképp a stíl magasabb, mint alneme, nem másképp egyik
nyelvjárat, mint a másik. Bizonyosan mély, a nyelv szellemé-
ben eleitől fogva gyökerező oknak kell lenni rá, hogy az iro-
dalmi nyelv legelső megszólalásától kezdve, annak teljes
1170 felvirágzásáig, oly korban is, midőn grammatikának még
híre sincs, egymástól elszigetelve élő, külön nyelvjárást követő
írók ugyanazon igeidőket, talán más kiejtéssel, de ugyanazon
szókötési viszony jelölésére használják. Az újabb irodal-
mak szabatosága e részben nem annyira költi fel bámula-
1175 tomat, mert föltehető, kivált mióta a nyomda is közremű-
ködik az írói nyelv állandósításában, hogy egyrészt kölcsönös

példa által jött be e szabatos egyformaság, a nélkül, hogy a népi ajkon elegendő alapja lett volna: de ha tekintem az ó literaturát, a hellént főkép, sehogy sem tudom elhinni, 1180 hogy az igeidők viszonyát Homér vagy előtte más rhapsod találta fel, állapította meg, tette változatlan például az összes, utána következő irodalomnak, anélkül, hogy a nép nyelvében kifejlődve szállott volna rá. Bizonylyal e formák helyes használata ép úgy a született, anyatejjel beszített, a zsenge gyermekkorban elsajátított nyelvérzéken alapult, mint nálunk 1185 például az igék határozott és határozatlan alakjával élés, melyet az sem téveszt el, kinek nyelvtanról semmi képze; vagy mint például az angolban a jelen idő formáinak különböztetése (I write, I do write, I am writing) vagy az I would 1190 sajátságos használata.

S mi történik nálunk? Oly korban, midőn nyelvünket a fejlődés nevezetes fokára jutottnak véljük, egy egészben 1195 hét századra felvihető irodalom s közel egy század óta (a testőröktől számítva) folyó irodalmi reform után ott vagyunk, hogy legjobb íróinkban hiába keressük az igeidők használásának törvényét, hogy nyelvészeink csak most vesződnek e törvények feltalálásával, ellenkező, egymást lerontó teoriákat állítanak fel; a népnyelv pedig sem egyiket, sem másikat el nem ismeri. Ha az irodalmi nyelv történetét kérdezzük, 1200 ez a legrégibb hajdantól mintegy a múlt század derekáig oly állandó törvényt mutat fel, melynek lehetetlen volna nem hódolnunk, ha először a népnyelvben, a mai élő nyelvérzékben elegendő támaszát lelnők s így a latinosság vádjától megtisztíthatnók, másodsor, ha *vala, volt legyen* stb. segéd- 1205 igés, összetett formákra nem kárhozzatna, mi ellene van nemcsak a költői hangzatos, rövid, rhythmusos nyelvnek, hanem a prózai csinosabb előadásnak is. Ugyan olvassák kérem, az így fűzött stílnak egy legújabb mutatványát a pesti ág. hitv. gymnasium idei Értesítőjében, s mondják, 1210 lehetséges-e ily magyar stílus, irodalmunk úgynevezett aranykora után? A Cyropaediából van az véve, s igyekszik a görög tempusokat megfelelő magyar igeidővel adni vissza, azon szabályok szerint, melyeket fáradhatlan tudósunk Hunfalvi Pál, a régi kizárólagos irodalmi használat és legelső nyelvtanaink nyomán, megállapított. „Csakhamar kortársai közé 1215 elegyedve (Cyrus), megbarátkozott *vala* velők; magának atyjaikat is csakhamar megnyerte *vala*. . . úgy annyira, hogyha a királytól valamit kívánnak *vala*, csak fiaiknak mondják *vala*, hogy kérjék Kürosztól kívánataik kieszközlését. Asztü-

1220 agesz pedig, ha Kürosz tőle valamit kér *vala*, az ő kedvéért
 semmit nem tagadhat *vala* meg; mert midőn megbetegedett
vala, sohasem hagyja *vala* el nagyapját s nem szűnik
vala, soha a sírástól, sőt mindenki láthatja *vala* rajta, hogy
 nagyon fél, nehogy nagyapja meghalna. Éjjel is, ha Asztü-
 1225 agesz valamit kíván *vala*, Kürosz *vala* az első, ki azt észre-
 veszi (*vala*) s legserényebben felugrik *vala*, hogy szolgálna
 abban, mit kedvére valónak tart *vala*. S így lőn, hogy magának
 Asztüageszt egészen megnyeré. És talán kissé bőbeszédű is
vala Kürosz'', stb. Nagyon elég. Im, e néhány sorban nem
 1230 kevesebb mint tizenhét „*vala*”, melyek közül csupán egyet
 (a zárjel közöttit) lehetett meggazdálkodni. Kérdek immár
 minden aesthetikus fület, hogy, bár prózai stílunk, ide men-
 jen-e vissza, nemhogy költészetünk, melynek formáit az
 örökös *vala* tönkretenné? Szomorú kénytelenség volna még
 1235 akkor is, ha az élő nyelv csupán e formát ismerné törvényes-
 nek: de akkor meg kellene hódolnunk. Hanem az élő nyelv
 ugyan édeskeveset tud e formáról, lehet, hogy valaha többet
 tudott, hogy a régi irodalmi használat nem csupán latinos
 erőszak, hanem volt némi gyökere a nép nyelvében, de mely-
 1240 nek már alig-alig sejteni nyomát. Ha mégis a görög vagy
 latin hangzatos időformákat nyernők e gépies összetétel
 helyett, akkor a népnyelv hagyta bizonytalanságban inkább
 fölvehetnők irodalmi használatra, mint fölvevők az *and-end*
 jövőt, az *ám-ém* múltat, de ez örökös *valától*, én legalább,
 1245 „iszonyodom s futok!” Nemde, ön is, nyájás olvasóm?

A mit én a múltak s általában az idők használatára néz-
 ve Bihartól Pestig tapasztaltam, az leginkább összevág Imre
 Sándor észrevételeivel, melyeket pár éve, talán a „Magyar
 Nyelvészet” lapjain, előadott. A nép, mennyiben én ismerem,
 1250 a *t*-vel ragasztott múltat használja legtöbb esetben, ha beszéde
 elmúlt időre vonatkozik, legyen az imperfectum, aoristus
 és perfectum, vagy plusquamperfectum viszonyban. A szük-
 séges árnyalatot időhatározókkal, úgynevezett igekötőkkel
 (*meg, fel, le* stb.) vagy általában szókötési fordulattal, olykor
 1255 hangnyomatókkal fejezi ki, úgy hogy a jelteni kívánt
 viszonyra nézve semmi oly kétség nem marad, mely gátolná
 a megérthetést. Ugyanez irodalmi nyelven is eszközölhető,
 kivéve talán a hangsúly esetét, elannyira, hogy gondos sti-
 lista, ha csupán a népet követi is, zavar nélkül fogja magát
 1260 kifejezni. Itt hát először is az a kérdés volna eldöntendő,
 hogy midőn a népnyelv, néhány száz négyszög mérföldnyi
 kiterjedésben, semmi szükségét nem érzi az időformák állandó

megkötésének, van-e arra szükség az irodalmi nyelvben? Azt mondják, van; mert az élő nyelvben nem fordulnak elő
 1285 oly összefont constructiók, melyek a mondatok viszonyainak oly pontos kijelölését kívánnák, mint az írói nyelv; továbbá, hogy szegény dolog segédhatározókkal, igezőkkel tenni ki, amit más nyelv már az ige alakja által is teljes pontossággal kifejez. Nem akarok hát ama *barbar* nyelv szószólója
 1270 lenni, csupán azt vizsgálom, mely időformákat használ még a nép az említett *t* ragos forma mellett, miccsoda árnyalatot köt hozzájuk s mennyiben egyez velők a nyelvészet e vagy ama theoriája.

Mellőzve a múltnak jelenítését, midőn t. i. az elbeszélő
 1275 nép is, szintúgy mint az író, jelenidőt használ („Odamegyek, csillagom, hát *látom*, hogy a feje be van törve” stb.), a mi már inkább a beszéd figurái közé mint nyelvtanba tartozik: hallani még az *ék*, *ám*, *ém* úgynevezett *aligmúltat*, hallani olykor a *vala* vagy *volt* összetételű régmúltat, egyiket sem
 1280 annyiszor a mondom területén, mint talán Erdélyben, főleg a székelyek közt. Az *ék*, *ém* formára nézve ifjui nyelv-érzésem s tapasztalásom a nép körül annyit mond, hogy a debreceni grammatika *aligmúltja*, bármily tökéletlen műszó legyen a görög vagy latin imperfectum jelölésére, kifejezi
 1285 egy részben. Ugyanis a nép (az *én* népem t. 1.) e formával csakugyan oly múltat fejez ki, mely csak az *imént* ment véghez, de ezenkívül más árnyalat is van benne. Van afféle, mint az aoristusé, mely pillanatnyi cselekvésre, állapotra vonatkozik: de van és ez legjellemzőbb, ami a cselekvés
 1290 *váratlanságát* is magában foglalja. Trivialis példát idézek, mert ebben nyilatkozik a romlatlan nyelvszellem. „Nézze már, szomszédasszony, *elkapá* a héja a csirkét!” — „Míg egy kicsit szenderedtem, *ellopák* négy lovamat!” Ugyan ezeket, kissé több nyugodtsággal, *t* ragos perfectumban is széltire
 1295 mondják.

E szerint azon theoria, mely az *ék-ém* forma által folytonos múltat, melyben valami történik, vagy gyakori múltat, szóval latin imperfectumot akar kifejezni, homlokegyenest jár a népi használattal, mely azt sohasem alkalmazza
 1300 folyó cselekvényre. A Szvorényiből vett példa: „Tegnap épen *trék*, mikor a barátom hozzám jött”, merő tagadása a népnek. Közelebb jár hozzá, látszólag, a hat százados irodalmi gyakorlat, mely mellett Hunfalvy küzd s melyet e részben Brassai is elismer, hogy t. i. ez igealak pillanatnyi
 1305 cselekvényt vagy a cselekvény pillanatnyi kezdetét, de soha

nem folyamát adja vissza, mint a classicus nyelvek illető tempusai. Ez, a mennyiben *pillanatra* vonatkozik, áll is, de nem áll, ha egyrésztől az *alig múlt* idő árnyalását, másrésztől ama rögtöni, *váratlan* meglepetést vesszük, melyet a nép általa
 1310 kifejez. Alig múlt, csak az *imént*-re vonatkozó jelentése annyira uralkodik, hogy semmi sincs inkább ellene a népi nyelvérzéknek, mint *régen* történt eseményekre ily igeidők hosszú sorát alkalmazni aoristus-képen; sőt annyira a jelenhez tapad e forma, hogy az ismertem népszólásokban egyáltalán nem lehetne így beszélni: „*Őt* évvel ezelőtt egy darab földet *vevék*, árát *kifizetém*, *bevetém* búzával, *learatám*, *elnyomtatám*, *kiadám* belőle a nyomtató részt, mégis maradt (vagy pláne *marada*) hús mérő búzám”. Van azonban eset, mikor ez *aligmúlt* jelentés nem vétetik oly szigorúan, hanem helyette a *várat-*
 1320 *lanság*, e miatti csodálkozás, sajnálat, szóval a felindulás valamely neme uralkodik s a pusztán idői vagy szókötési viszony jelölése helyett, a pusztán grammaticai árnyalat helyett oly magasabb szempont áll be, mely már az érzelmi világba szolgál: ilyenkor régebben történt eseményre is vitétik az *ék-ém* forma. Például. Két ismerős hosszabb távollét után összetalálkozik; beszélgetnek az azóta történt változásokról s az egyik felsóhajt: „*Meghala* szegény Péter is!” Lehet, hogy Péter halála éppen nem új dolog, de nekik nem volt még alkalmuk egymás közt emlegetni s mint váratlanul, csak
 1325 most történtet hozzák fel. De a másik már így felelne rá: „*Meg* biz az, *tavaly halt* meg (nem *hala*) szegény!”

Ennyi az, mit én a szóbanforgó időforma népi használata felől tapasztalásból mondhatok. Ha *szűz* nyelvérzékemre hallgatok, nekem ez igealak olyatén alkalmazása, mint Hun-
 1335 falvy, s úgy látom, Brassai is szeretné, csak oly visszás, mint a *vala-va* imperfectumok. A jelentől messze távolban történt, habár egyes, pillanatnyi cselekvésekre, aoristus formán használt: „akkor oda méne — leüle — szóla — mondá — felele — megláta — megharaguvék — botját fölemelé —
 1340 megüté — elkergeté” — s az egész litánia, bármely tiszteletteljes reminiscenciát költ bennem a bibliára, idegen legbensőbb nyelvérzékemtől. Elannyira, hogy ennek sugallása szerint az *ék, ém* alakú igeidő éppen nem volna alkalmas történeti elbeszélésre, kivéve a szereplő egyének szájában. Mert,
 1345 a mint főnebb kifejtém, igaz, hogy a cselekvés rövid mozzanatát fejezi ki, de alig múlt jelentésénél fogva oly közel áll a beszélő egyén jelenéhez, hogy régi — már igaz vagy költött — történet elbeszélője, például historicus költő nem hasz-

nálhatja; ama váratlan vagy indulatos kifejezése pedig nem
 1350 talál az elbeszélés nyugodt folyamához. Csupán a beszélte-
 tett személyek szájába lehetne adni, kik mind oly helyzetben
 lehetnek, hogy valami cselekvést, állapotot, magokra nézve
 alig múltnak tekintsenek, mind a váratlan meglepést, a kedély
 felindulását fejezhetnék ki e formával, épen úgy, mint az
 1355 élő, mozgó, beszélő nép. Így áll, mondom, a dolog, ha csupán
 a magam s a fent kijelölt pontok között lakó nép nyelvér-
 zékét veszem számba. Ha pedig ettől eltérek, ha az irodalmi
 használás tömkelegébe sodortatom, akkor rám nézve mindegy,
 akármilyen értelem köttetik e formához, csak meg legyen álla-
 1360 pítva, általánosan elfogadva, mert ekkor már nem nyelv-
 érzékem, hanem a grammaticai célszerűség határoz. Minden
 esetre fontos azonban, hogy a nép e formát sohasem használja
 folyton-folyó cselekvésről; habár másrészt megfordítva nem
 áll, hogy pillanatnyi vagy kezdődő cselekvésre, a felhozott
 1365 eseteken kívül is, használná. Legalább, a mennyire én tudom,
 közvetlen tapasztalásból. Mert sejtem, hogy Erdélyben sokkal
 szélesebb körű e használat s Brassainak, midőn a népre hivat-
 kozik, az ő szempontjából talán igaza van. Egyébaránt
 jegyezzük meg, Brassai csak azt mondja: „alig van nyelv-
 1370 fertőztetőbb, magyar fület fájdalmasabban vagy bosszantób-
 ban sértő egy visszaélés, mint a „látám — hallám — evém —
 alvám” formáknak olyas cselekvények vagy állapotok kife-
 jezésére való használata, amelyek az illető időben *még nin-*
csenek bevégezve, hanem folyvást tartanak vagy ismételték
 1375 vagy szokottak”. Nosza fordítsuk meg. Állítja-e Brassai
 úr, hogy oly cselekvényekre, állapotokra, melyek az illető
 időben *már be vannak végezve* (szabatosabb kifejezés kellene
 ide, mert ez a perfectumot, plusquamperfectumot is befog-
 lalja) nem tartanak folyvást, nem ismételték, nem szokottak
 1380 (tehát: „oda méne, leüle, szóla, felele, meglátá, megüté,
 elkergeté”), szóval, hol momentán cselekvés vagy állapot
 kifejezendő, ott a nép mindig vagy minden különbség nélkül
 az *ék-ém* igealakot használja? Mert ez döntené el a kérdést:
 van-e alapja a népnyelvben az *ék-ém* forma aoristusi haszná-
 1385 latának? Az én népem valami mást mond. Az a Pesten forgott
 ifjú, kinek szavait Brassai úr idézi, bizonyosan nem a tiszai
 néptől tanulta el az *ék-ém* formának se helyes, se helytelen hasz-
 nálata módját.

A *vala* összetételes *folyómúltra* nézve azt jegyzem meg
 1390 röviden, hogy azt a mi népünk csak bibliából ösmeri, beszéd-
 ben teljességgel nem használja, se *végzetlen*, se semmiféle

- múlt értelemben. Ellenkezőleg, ugyan tarka használatát látom az erdélyi, főleg háromszéki szójárásban. (Lásd az idei Magyar nyelvészet III-dik füzetét.) Bezzeg van ott:
- 1395 „mit mond vala kéd? felépítők vala; megkínálám vala; nem éré vala fel; be nem végzi vala” stb. Kár, hogy a tisztelt értekező, kinek példáiból szedjük ezeket, nem rakta utánok mindenütt jelentésöket, mert így néhol kétségben maradunk, indicativusi segédige-e a *vala*, vagy pedig a *volna* helyett áll.
- 1400 Mindez bizonyítja állításom, mennyire kiáltó szükség egybegyűjteni a szókötési árnyalatokat — hová az igeidők használata is tartozik — az összes élő magyar nyelvből; mert csak azok nyomán lehet a tempusokra végérvénnyel határozni. Addig én — és még sokan — *eclecticusok* maradunk: s egyéb
- 1405 törvény nem léteben a *múlt* idő kifejezése körül legalább a jóhangzást, változatosságot követjük, ha megsokalltuk a nép *t*-ragos perfectumait.

31. A HINDU DRÁMA

(„Sakuntalá, or the Lost Ring.” Szakuntalá vagy az elveszett gyűrű; indiai dráma. Kálidásza szanszkrit eredetiből angol prózában és versben fordítva. Monier Williams a szanszkrit nyelv tanára által. Hertford: 1855)

Eposz és lyrai költészet otthon van mindenütt, hol az emberi elme kihatolt a barbar állapotból; ezek az emberiség minden művelt népfajának közös tulajdona. Valahol csak a múlt vonzó hatást gyakorlott hitregéi világának fényével, vagy a jelen és jövő, még közelebbi benyomása által, felsekenté a költő bensőbb eszmei életét: mindenhol megszületett az eposz, a dal, mint ösztönszerű hangja mély és nagy felindulásinak. De a drámai költészet nem ily világpolgár. Egész mostanig a nemzetek ama nagy családjának történetével van egybecsatolva, melyekhez társul mind, a mi nagy és dicső létezik földünk évlapjain, melyek nyelvei minden nemesb gondolatkincsnek hordozói s az európai polgárosodás közegei voltak mindenkoron. Egyszóval, a dráma az indo-germán faj kizáratos dicsősége.*

Nem, mintha e népcsalád minden tagjának követelnők e fényes örökséghez való jogot: van több, magas értelmiség hírében álló nemzet, melynek ez örökben semmi része. Így a régi Rómának s mai Perzsiának nincs bennszülető drámája, nemzeti alakban, mely mélyen verte volna gyökerét a nemzeti jellembe, s annak belső rugalmából nyerné közvetlenül élet-erélyét. A római vígjátékot olvasva, érzi az ember, hogy ezeknek semmi életszerves egybeköttetése nincsen a nemzet „szíve vérével”; más földről vannak átültetve, s itt csak tengődnek a nem nekik való ég alatt. Nemzeti dráma csak úgy lehetséges, ha nemzeti jellemet fejezi ki, ha magába szívja mindazt, a mi nagy és hősiess létezik annak múltjában, vagy jelenkori fejlődésében. Minden nagy dráma-irodalom egy saját világot képez, mely kisebb mértékben feltükrözi mindazon hatások erősebb áradatit, melyek befolytak a népre ivadékról-ivadékra, s ennek benső és külső életét azzá tették, a mi. Ki nem olvas-

* Sajnáljuk, hogy az angol cikkírónak ezen (németes) dicsek-vését faja értelmi felsőbbbségével a jelen esetben meg nem cáfolhatjuk. Szerk.

hatja Görög-, Spanyol- vagy Angolország drámáiban az izgalmas, tetteid évek hosszú sorát, melyek évkönyvei, csupán ha nevöket említjük is, azonnal feltámadnak, hogy betöltsék a lelket képekkel — azon éveket, melyek nyoma még arckifejezésén is az illető nemzetnek bevésvé maradt, mennyivel mélyebben kellett, hogy benyomva maradjon a sokkal fogékonyabb lelken és benső jellemén?

Ó-Indiának, épen úgy mint régi Görögországnak, saját drámája van, mely idegen befolyástól nem érintve, s egyedül a nemzeti művelődés által dajkálva, együtt virágzott és hervadt el a nemzet önálló történetével; a növésnek s hanyatlásnak ugyanazon törvényeit mutatván fel ama távol ég alatt s elszigetelt fejlődési körében, melyek a mi sürgöbbs nyugati földrészünkön oly szakadatlan munkásságban valának. Lucretius és Catullus idejében, legnagyobb fényét Vikramáditya, Oujein királya udvaránál érte az el; és Kálidásza, kinek *főművét* (chef d'oeuvre) oly későn ismerők meg angol fordításban, egyike volt a „kilenc drágakőnek”, a mi bizonyítja a hindu irodalom ama híres pártfogójának bőkezűségét.

E költeményekben hű arcképét találjuk az akkori hindu szellemnek. Az álmodozó mysticusok e nemzete, melyet nagy Sándor kortársai oly félelmes tisztelettel bámultak, mely köztött s az élénk görög nép közt halandó embernek át nem lábolható mélység tátongett, — önmagát tükrözve vissza drámáiban, s a hitrege távoltság vásznára odaveté körvonalaít mostani és akkori világának. Az ő drámáik, mint a classiciainak ellentéte, lehet, hogy a romanticiához sorolhatók; de valósággal majdnem azt mondhatni rólok, hogy magokban egész külön osztályt képeznek, — elszigetelve mindazon hatalmas befolyásoktól, melyek valami háromezer év óta Európát azzá öntötték, a mi most. Valóban sajátságos talány, szemlélni a hindu szellemet, a mint magános körében mozog; nem „tompá tespedésben” ugyan, mint Khina, hanem teli erélylyel, élettél, reménnyel:

70 „Mint lomha sós mocsár fövényszárak megett,
Parton hagyatva, mely a hosszú éjszakán
Hallgatja, mint terel habos vízréteget
A távozó hullám a holdfény vonzatán.”

csakhogy India, a Himalaya és Indus közé rekesztve, sokkal messzebb és félrebb esett, hogysem a leghalványabb viszhang is eljuthatott volna oda Görögországból és Európából.

Az emberi gondolat és nyelv nagy mesterei hiába éltek Indiára nézve; magános pályakörét futotta az, s fárasztó problémája megoldásán egyedül dolgozott; mindazáltal Indiának irodalma, költészete, bölcselme van, mely a legrégebb korbba ér
 80 vissza, régebbre mint a Trójáé s az Iliászé, talán oly régebbre, mint magok Mózes könyvei. Voltak indus költők, mielőtt Homér legelső dalát selypegte; voltak indus gondolkozók és bölcses, elébb hogysem Thalesz a vizet minden dolgok elemének (*ἀρχή*) mondotta; és bár az írók szakadatlan sora ma
 85 már henye versfaragókká s pedans nyelvészekké silányult, soha nem szűnt az meg ama legrégebb hajdantól egész mostanig. Épen mint a 345 király, a kiknek szobrai Herodot a thébai templom csarnokában látta, e hosszú sor visszamélyed a mi korunkból „Piromis, Piromis mögött, ember, ember
 90 mögött,” míg nem az ódonság homályába vész. Mégis, a mi oly visszásan hangzik, a költők és bölcselők ily hosszú sora mellett Indiának nincs története, — oly irodalom mellett, mely csaknem egy alexandriai könyvtárral vetekszik, múltjáról teljességgel semmit nem tud. Nyugati tudósoknak fogja
 95 köszönni, a mit valaha megtud saját történetéből; egy Lassen, egy Wilson az, ki némi világot vetett e sötétségbe. Minden következő hindu nemzedék átvette az előbbitől az „élet szövénét,” mindenik leélte a maga kis arasznyi korát, fenahagyván dalait és álmodozó bölcselmét; de a hosszú sorozatból
 100 egyik sem vetett még futó gondolatot sem arra, hogy megőrizze emlékét azon eseményeknek, melyek közt önmaga élt és halt. Való, hogy a jelen nincsen is semmi bájjal az igazi hindura; neki a világ nem egyéb rút börtönnél, melynek celláit a lélek-vándorlás terhes körútja képezi, melyet a léleknek meg kell
 105 futni, mielőtt véghonát visszanyerné. Mit neki, támadnak vagy buknak a dynastiák? Mit neki a föld silány érdekei? Neki a jelen, mint izgatott, lázas álom tűnik fel két ünnepélyes, nyugalmas állapot között: a néma, visszahozhatatlan múlt és a néma, kérlelhetetlen jövő között; és ezen kettő az,
 110 melyekhez fordul a hindu bölcs, hogy elmerüljön csendes mélyeikbe. A múlt meg van népesítve óriási hitregékkel, istenek uralkodó családjaival, egyik a másik után, Brahmanapok évköreivel, évkör után, s ama bonyolult évszámolás-sal, mely hiú kísérleteket tesz áthidalni az örökidő mélységét;
 115 mintha valamely véges szám, bármily roppant sok legyen az, betudható töredékét tenné az örökkévalónak, vagy bármily összege az esztendőkné, halmoztassék bár aeon-ra aeon, osztó-számot adhatna az isten létezéshez.

E reménytelen kapaszkodásban a végnélküli távolság
120 felé, a futó jelen elenyészik, s el van veszve. Mind az, a mi
India történetéből ránk maradt, India dacára mentetett meg.
Ama régi bölcssek ajakáról ellebbent némely szók egészen
más üzenettel megrakva jutottak hozzánk, mint a mit a
szóló reájok bízott vala; s e követeket megkérdezve, nyerte a
125 hasonlító nyelvészet legfényesb diadalait. Ó-India szanszkrit
nyelve a nagy eszköz, mely által fölfedezéseit teszi; s mily
különös forradalom a tudományban, hogy ez álmodozó brah-
mánok nyelvének köszönjük, hogy legmélyebben hatolha-
tunk oly öntudatos nemzetek nyelvének alkatába és történeté-
130 be, minő a görög és római.

Valamint vallása, költészete, bölcselme, nyelvtana Indiá-
nak, úgy drámája is egyedül az övé. Ugyanazon befolyások
fejlesztik ki, ugyanazon mély elmerengés a múltba, eszményi
képek világába, melyre a lélek, mint zárdájában a carthausi,
135 addig bámult, míg úgy tetszett neki, hogy mindez *valóság*,
s minden egyéb csak álom.

A hindu színpad hősi színdarabjai, messze a hindu
élettől, saját szende, álmatag légkörükben élnek; a szellő
onnan bizonyos hivalgó bágyadtsággal terhelten csap felénk,
140 tanúskodva az elpuhult népről, mely azokban lakik, Ais-
chylus drámái sem a valódi életből vannak ugyan, — titáni
lakosok világába helyezvék azok, s nem tartoznak a halandók
földéhez; de ezen őskori óriásoknak mégis van szívök, lelkök,
épen úgy, mint nekünk; még Prometheusban is, a magános
145 tenger és Kaukáz dacára, érezzük, hogy odalenn, a láthatár
alatt, sürgő-forgó munkás emberek világa kezdődik; hogy
ott van a költő saját Athénaeje, Marathonja, csak messzebb
láthatnánk a horizontnál. De a hindu drámának nincs ily mély
gyökere, hogy az élethez kapcsolja; az merőben oly valótlan,
150 oly étheries, mint egy „Nyáréji Álom.”

Mégis, a képzelet eme világában is, az élet és valóság
egy különös eleme mutatkozik; annál felőtölbb az általános
színezet s ferde világítás miatt, mely a többen előmlik. Értjük
a nyelvet, melyen írvák; s ezzel sajátyszerű és váratlan érdekű
155 kérdés támad. Nem úgy mint a régi hindu gondolkozás egyéb
maradványai, e színdarabok nem tisztán a szent szanszkrit
nyelven irattak; hozzájuk fér az alacsonyabb és közönségesebb
szólamok vegyülete is. A hősök ugyan folyvást a félistenek
nyelvét beszélik, ama nyelvet, mely a költő idejében kétség-
160 kívül megszűnt vala már a társas élet eszköze lenni; de a női
szereplők és szolgálak rendesen alacsonyabb szójárást használ-

nak. E *patois*, melynek neve prákrit, úgy származott a szanszkritről, mint a latintól az olasz vagy spanyol; s a beszélők alacsonyabb vagy magasb rangjához képest van a szent nyelv
185 többé-kevésbé lealázva ajkaikon. Ha ez abajdoc nyelv, mely minden hindu színdarabban oly sajátságos tüneményt képez, csak valamely pedáns költő hiú ötlete volna vagy a bohóckodás szilaj csapongása, mint a „Bourgeois Gentilhomme” végjeleneteiben, nem igen hozná kísértetbe az európai tudóst:
170 de más, sokkal mélyebb érdek van ahhoz csatolva. E tájszólások valósággal divatoztak a költő idejében és szájról-szájra forogtak az utcán és bazárban, mielőtt a legelső római sas kiszállott volna imez Albion partjaira, honnan évszázadok múltával India legutolsó és legjótékonyabb hódítói kerültek.
175 E tájszólásokban az anyagneműek dús bányája tárul a nyelvésznek; mert ezek képezik az összekötő láncszemet az ószanszkrit és sok mai dialectus közt Indiában; és e most élő nyelvjárások temérdek szó idomát, mely századok viszontagságai folytán meg lőn vesztegetve, alakjából kiforgatva, a
180 tudós egyedül e színdarabok prákrit nyelvéből magyarázhatja meg s ütheti rá eredeti bélyegét. E prákrit egyszersmind az ókori történet bűvárlójának is igen érdekes; mert prákrit mondatokat fedeztek föl Baktria görög királyainak kétnyelvű pénzein; az indiai „Jainá”-k és ceyloni buddhisták szent nyelv
185 ve is a prákrit, és szoros kapcsolatban áll e vallások történetével s azon irodalommal, melyben eszméiket megtestesíték.

Kálidásza színműve, a Szakuntalá, a mit európai világunknak Sir W. Jones mutatott be először, a ki, mintegy hetven éve, Bengálba érkezvén, első tette a meglepő felfedezést, hogy a hinduknak egyáltalában régi drámájok léteznek is.
190 1789-ben kiadott prózai fordítása egyetemesb érdeket támasztott Európában, mint talán bármely hasonló keleti fordítmány, ha az „Ezeregyéjszakát” s „Pilpay” meséit kivesszük, gyermekkorunk e második „Robinson”-jait. Több nyelvre lefordították és azonnal elismerték, bámulták szépségeit; egyebek közt Goethe, világölelő rokonszenvével, egyszerre melegen üdvözölte a jövevényt.*

Pedig Sir W. Jones fordítása kétségkívül csak nagyon nem hasonló képzetet bír nyújtani az eredetiről, mert az
200 általa használt kézirat későbbi származású vala, s teli közbe

* Willst du die Blüthe des frühen, die Früchte des späteren Jahres, Willst du was reizt und entzückt, willst du was sättigt und nährt, Willst du den Himmel, die Erde, mit einem Namen begreifen? Nenn' ich *Sakuntalá*, Dich, und so ist Alles gesagt!

205 szúrt jelenetekkel, sokkal utóbbi és ügyetlenebb kéztől. Ha-
nem Williams tanár, mintegy pár éve, az eredetit ősrégi
alakjában teljesen adta ki, a kéziratok gondos egybevetésével
s bő jegyzetekkel, melyek magokba foglalják mindazon fel-
világosítást, mi a szanszkrit irodalom ez ágában szükséges a
210 tanulóknak. Jelen kötetben ugyanazon ép szöveg szerint adja
a „hindu Shakspeare” e főművének első angol fordítását,
prózában és versben, s csak most mondhatjuk el, hogy bi-
runk egy méltóképen átalöntött munkát a nagy hindu iroda-
lomból. Mellőzve fordításbeli érdemeit, a könyv már nagy-
215 szerű külső díszítményeiért is megérdemli figyelmünket. Va-
lóban ez legköltségeseb példánya a keleti dísznyomásnak, minő
valaha angol sajtó alól kikerült; minden lapot mesterileg
színezett karam vesz körül, melynek rajzai különböző nap-
keleti kéziratokból másolvák, melyek egyszersmind pompás
220 képekre szolgáltatott mintát; s minden jelenet két szép fa-
metszvényvel van ékesítve. Az indiai tájak saját jelleme gon-
dosan megtartva, s a jelmezek a dráma korából vannak véve.

Kálidásza minden hindu költő közt legelismertebb je-
lességű; egy sincs, ki vele csak pillanatra is versenyezzen az
225 ő saját szakügyességében. Övé nem az a hatalom, mely szen-
vedélyeket zaklat föl, mely „tisztítja a lelket szájalom és
rémület által,” mindenütt a szende lágyság nyomait leljük
nála, mi a szemlélködő (contemplatív) hinduról tesz bizonyá-
got. Az ő drámája nem az a mélyen valódi *δραμα*, hol egy
230 emberélet egy órába nyomúl össze, — hol a néző, mint ideig-
való Gondviselés ül, hogy szemlélje a sürgő jellemeket, a mint
mindegyik elhalad, szíve legmélye nyitva s a szenvedélyek
összes gépezete feltakarva lévén. Inkább bágyadt, lotustermő
vidék az, hol mintegy álomból álomba jutunk; minden tárgy
235 pihenő csönd-életi helyzetben nyugszik előttünk, mintha a
munka nem is az ember osztályrésze s maga az élet csupán
kéjmámor volna.

Ama mély rokonszenv a természettel minden alakjában,
ama benső vonzalom tájképek, távolrajzok iránt, mely oly
240 élesen megkülönbözteti a hindu költészetet classicus egykorú-
tól, Kálidásza műveiben legtisztább s legnemesebb formájában
tűnik fel; sehol sem akadunk a tropicus tájak kellemesb
festéseire, mint épen ő nála. Pedig itt is ugyanazon szende
ábránd nyomaival találkozunk, mely jellemalakjait környezi;
245 a természet mint álmvilág kedves neki, hol fák, hegyek,
szintúgy eszményítvők, mint a többi. Osztottnak a hős sorsá-
ban: ha sír, vele sírnak, ha örül, vele örülnek, mintha a ter-

mészet csupán a szellem árnyéka volna s ettől nyerné minden körvonalát. A *Veda* egyik régi költője éneklí: „én nem bírom megkülönböztetni, vajjon én vagyok-e e mindenség, mert én bonyolult és megkötözött elmével járok e földön,” különös észirány oly embernél, ki régibb mint Homér, hanem egyszerűsmind ráüti a valódi bélyeget a hindu elmére. Ugyanazon érzélem, habár módosítva, hatja át az összes hindu költészetet; kedves nekik a természet, mert összefoly ábrándjaikkal, nem pedig azért, mivel annak érintése által a költő, Antaeusként, ismét öntudatos erélyben s erőben támad föl.

A hindu színiköltészet legrégibb emléke a „Bábkocsi,” melyet Szudraka király írt volna, kit a hagyomány keresztyén időszámításunk előtt a második századba helyez. Kálidásza, mint mondók, a következő századból való, s Vikramaditya udvarához kapcsolják, kinek a Baktriából Indiába nyomuló scytha hordákon vett nagy győzelme teszi a Szamvat időszámítás kezdő pontját, honnan a hinduk még ma is számítják az időt. Színműveiből csak három maradt ránk, s egy ezek közül is kétséges hitelű; a másikat, Vikramorvaszi címűt a „Hindu drámá”-ban gyönyörűen lefordította Wilson tanár, ki a „Báb-kocsi”-nak is felséges fordítását adja. Szintén az ő lapjaira utasítják az olvasót két későbbi szerző fordítására nézve, kiknek egyike Bhavabhuti Kr. u. 720-ban, Jaszoverma, Kanoj királyának udvaránál virágzott, — a még későbbi, Viszákhadatta, pedig egy történeti forma színdarabot hagyott maga után, melynek tárgya Csandragupta — a görögök „Sandrocottus”-ának — mondája. Minket terünk egyedül a kitűzött színdarabra szorít és nem engedi, hogy a hindu összes színiköltés hosszabb történetébe ereszkedjünk. Szudraka és Kálidásza a legrégibb drámaírók, kiknek munkái maradtak fenn, az utánok jövő, Bhavabhuti, sokkal későbbben élt; de nagyon hihető, hogy sok régibb színdarab veszett el. Így a Vikramorvaszi „prológ”-ja nyilván „előbbi drámaköltők műveire” céloz; s talán ezek közé számíthatunk sok ismeretlen nevet, melyek a scholiasták idézeteiben szállottak reánk. Egyik bizonyossága a színmű-irodalom nagy régiségének azon tény, hogy a fennlevő legrégibb emlékek már drámabíráló iskolát tétetnek föl; s magokban Szudraka és Kálidásza műveiben világos célzásokat lelünk kidolgozott műszabályokra, melyek Indiában a mi aristotelesi egységeinkhez tehetők.*

* Célzás *eljátszott* hindu drámára, előfordul Szomavedának „Történetek ocean”-jában, mely munka, bár mint történeti kútfő a régi időre semmi beccsel nem bír, (minthogy csak a XII. századból

A hindu drámához minden változat hozzá fér, a leg-
 eszményibb hősi alaktól kezdve a legotrombább szatiráig és
 bohózatig; s az egészen keresztül, legmagasb szárnyalása kö-
 zepett is, párhuzamosan foly a páthosszal és tragicummal
 295 a játsziság és comicum eleme. Schlegel megjegyzi, hogy min-
 den színpadnak megvan a maga bohóca; meg a hindunak is
 az ő *vidusakája*, ki valamint a spanyol színpad gracioso-ja,
 kíséri a hőst, mint annak meghittje és barátja, s sancho-
 panzai bohóckodással űzi tréfáit főnöke magasb érzelmeivel,
 300 ily módon a romantikai hősködést a közélet mindennapi
 színvonalára szállítván. Szerencsés *kifejlés* szükségképeni fel-
 tétele minden hindu színműnek; s e törvény az, mely elfojta
 minden nemesb törekvést a valódi tragoedia után. De nem
 is arra való Hindustan álmatag mérséklete, hogy abban
 305 valaha az igazi tragikai múzsa meghonosúlhatott volna; erős
 idegű, elszánt akarátú, vészben s viharban edzett nép kell
 annak. Athenae hatalma növekedésével együtt emelkedik az
 athenaei tragoedia, összességében visszatükrözve a szellem
 minden egyidejű forrongásait; s a mi régi angol drámánk is
 310 a reformáció százada, a politikai vajudás vonaglásai között
 lőn feldajkálva.

És most a Szakuntalához fordulunk, kivonva meséjét
 s egyes jeleneteit, melyekről azt hisszük, hogy leginkább
 érdeklik olvasóinkat. Maga a mese egy régi mondán alapul,
 315 mely felfalálható azon hitregei eposzok — a Rámájana és
 Mahabhárata — egyikében, melyek India régi irodalmában
 Homér költeményei helyett vannak, mindezek egyszersmind
 oly tárházat képezvén, honnan későbbi poéták meríték az
 anyagot költeményeikhez. Mikép Thebae és Mykenae uralkodó-
 320 házai a görögöknél, úgy az indiai mondának is megvan Nap
 és Hold királyi háza; e hitregei két nemzetség közül az utóbbi-
 hoz tartozik a jelen drámának hőse.

A színmű egy idylli jelenettel kezdődik, amaz egykor
 Indiában oly szokott remeteségek egyikében, hova, mint a
 325 középkor zárdáiba, vonúlt a tudományra hajlandó ember,
 békét s magányt keresvén az országszerte csatangoló zsar-
 nokság és elnyomás közepett. Talán egy ily magános berekben
 találat Nagy Sándor a gymnosophistákat s itten társalga

való) némi érdekes világot mégis vet ama régi, elfelejtett hajdankorba.
 330 „Míg ott valánk, egy dobocska hangját hallók, s anyám, eszébe jutván
 elhunyt férje, így szólt hozzám nagy zokogással: »atyád barátja,
 Bhavananda színész fog ma játszani.«”

Onesicratus a bölcs Dandamis-szal, emlegetvén neki holmi
barbar philosophusokat, mint Pythagoras, Socrates, Diogenes
335 — a mire aztán a hindu így felelt: „csakugyan úgy látszik
neki, hogy azok szellemdús emberek voltak, de nagyon is
szenvedőleg viselték magukat a törvények iránt.”

E csendes remeteségbe vágtat Dusjánta király, kocsisá-
val együtt, vadászás közben, egy futó ántilopot üldözvén.
340 Gyors futásában tüstént megállítja egyik remete hangja, s
megtiltja a szent-helyet lakói egyikének (az ántilopnak) vére-
vel szentségteleníteni. Gyöngédség minden állati élet iránt
kedvenc témája az összes hindu költészetnek.

A király azonnal eláll az üldözéstől, s a remete meghíja,
345 hogy élvezze vendégszeretetét. A mint a szentelt berken
által halad következő szép leírást olvasunk a remeteségről:

Király (kocsisához). Nem látod-e
Az elszórt rizs-szemet vén fák alatt,
Melyeknek odva biztos menhelyül
350 Szolgál fészket rakó kajdács-fajoknak?
S itt-ott a sima furkót, mellyel az
Ingudi ért gyümölcsét megtörik?
A szende gím vad, mely szelíd, kezes,
Szavunkra nem riad; — s az ösvényen
355 Fahéjból szőtt vizes ruhák nyoma
Látszik, holott csöpögve átvivék
Kristály vizeknek tiszta kútfejétől.
S ím nézz oda!
Csatorna mossa a fák gyökerét,
360 Szellőben a víz tükörlapja reng;
A gallyak új zöldjét mérsékli az
Elégett áldozatból fölfelé
Gomolygó füstnek barna lombozatja.
S a most-kaszált mezőn, kocsink körül,
365 Őzborjú falka nyugton legelész

A remetéek közt tartózkodása alatt a király meglátja és
megszereti Szakuntalát, Viszwamitra leányát, ki a remeteség
többi szűzeivel nőtt vala föl; s most néhány kedves kis jelenet
következik, mely a szerelmes pár szívében hajnalló szenv-
370 délyt festi, felváltva a „gracioso” bosszankodásának otromba
humorával, hogy ura ily rögtön pásztori kéjelgés után veté
magát. A szeretők egybekelnek, azonban Dusjantát vissza-
híják udvarához és így aráját ideig-óráig a remeteségben
hagyja. A következő scénát egészen kiírjuk; az művészileg
375 van, mint episod, vetve a felvonások közé, s a jellemek és
cselekvény könnyed ecsetlésében felismerjük Kálidasza kü-
lönös ügyességét. Ne is ítéljük az eseményről, melyen a ca-

tastrophá megfordúl, európai fogalmaink szerint. Előttünk egy brahmán átka jelentés nélküli hang; nem az a babonás
 380 hindu előtt, ki még ma is örök rettegésben él, nehogy valamely
 brahmán titokteljes anathémája alá essék. Valóban a hindu
 ember mindennapi életét folytonos árnyék kíséri, a rettegés
 valamely szellemi kárhozattól, mely jártában-költében soha
 el nem hagyja. Ő elátkozott körben mozog, láthatlan igé-
 385 zetekről környezve, minden tette ellenőrizve irigy hatalmak
 által, kik egyre lesik saját önkény-szabta törvényeik leg-
 parányibb megszegését, — oly törvényekét, melyekről a
 halandónak talán sejtelve sincs, s lételőket csupán hatásuk-
 ról (a büntetésről) tudja meg. Veszedelem s nyavalya teszik
 390 büntetését az ily törvényszegésnek; és a szerencsétlen áldozat,
 bölcsőtől sírig, a babona e kérlelhetlen Gorgonjai által üldözve
 vándorol. Ily nép fülében a brahmán átka rettenetesen hang-
 zik! s ne felejtjük, hogy ily érzelmektől valónak áthatva e
 színműben, mind a költő, mind hallgatói.

395 JELENET* — KERT A REMETESÉGBEN.

Prijamvadá és Anaszújá virágot szedve jönnek.

Ana. Kedves Prijamvadá, bár szívem örvend, ha rá-
 gondolok, hogy Szakuntalá egy hozzá minden tekintetben
 méltó férjjel szerencsésen összekelt, mégis valami rosszat
 400 sejtek, nem tehetek róla.

Prij. Hogyan?

Ana. Tudod, hogy a kegyes királyt nyájasan hazabo-
 csáták a remeték, áldozati szertartásaik szerencsés bevégzete
 után. Ő hát visszament fővárosába, Szakuntalát a mi gondja-
 405 inkra bízván; s féltő, nem felejt-e el királyi hitvesei társaságá-
 ban mindazt, a mi ezen mi remete magányunkban történt.

Prij. A felől nyugton lehetsz. Oly nemes természetű
 emberek, mint ő, nincsenek annyira kivetkezve minden be-
 csületézésből. Hanem megvallom, van egy, a mitől magam is
 410 tartok: mit gondolsz, mit fog mondani Kawa atya, ha meg-
 hallja a történetet?

Ana. Azt hiszem, helyesli a házasságot.

Prij. S honnan gondold ezt?

* Jegyezzük meg itt, hogy mindezen színművek prózában és
 415 versben írvák, elegyest.

Ana. Elejétől fogva feltett szándoka volt magához méltó férjnek adni a leányt; s miután az ég ily férjjel ajándékozta meg, vágyai betöltek a nélkül, hogy maga fáradt volna utánok.

420 *Prij.* (a virágkosárra tekintve). Elég virágot szedtünk a szent áldozathoz, édes Anaszújám.

Ana. Igen, de szedjünk többet is, hogy legyen mivel áldozni kedves Szakuntalánk őrző istenének.

Prij. Minden esetre. (Folytatják a szedést.)

425 *Hang a színtér megett.* Ho, ni! nem ládd, hogy itt vagyok?

Ana. (hallgatózva). Bizonyosan vendég szava, ki jöttét adja hírül.

Prij. Szakuntalá ott lesz, bizonyosan a kunyhónál.
430 (Félre.) Szíve legalább nincs ott, félek.

Ana. Jer, jer innen; elég virágot szedtünk már. (Indulnak.)

A hang a színtér mögött. Jaj neked, leány, ki föl se vettél ily vendéget, mint én.

435 Én álljak itt megüdvözletlenül,
Én, a vezeklés annyi érdemével
Dús bányá, — méltó minden tiszteletre?
S így fel se vedd, te könnyelmű leány,
A vendéglátás szent törvényeit?
440 Csupán szerelmed hő tárgyára gondolj,
Midőn én itt vagyok? Átkom reád —
Az, épen az, kiről gondolkodol
Ne gondoljon többé reád; szívéből
Képed veszítse el. S hiába küzdj
445 Felköltni múltja emlékét szívé:
Tagadjon el, mint a részeg-bolond
Éjféli mámorából fölriasztva,
Tagadja ittasan ejtett szavát.

Prij. Jaj, jaj! félek, rettentő szerencsétlenség történt!
450 Szakuntalá, ábrándjai közben, megsértett valami vendéget, úgy kell lenni, kit tisztelettel kellett volna fogadnia. (Kinéz.)
Ah, úgy van! s a mint látom nem csekélyebb személyt, mint a nagy bölcs Durvászasz, ki, tudjuk, iszonyú haragos. Ő átkozódott oly szörnyen és most sebes léptekkel halad tovább, reszketve dühében, s oly arccal, mintha sohasem bocsátna
455 meg. Haragja olyan, mint az emésztő tűz.

Ana. Szaladj utána, kedves Prijamvadá, borúlj lábaihoz, esedezz, hogy térjen vissza, addig én engesztelő áldozatot készítek számára, vizet és frissítőket.

Prij. Megyek. (El.)

460 *Ana. (sebesen néhányat lép s megbottlik). Jajl jajl így jár az ember, ha nagyon siet. A lábam megcsúszott s a virágos kosár kiesett kezemből. (Megáll, hogy fölszedje.)*

Prij. (visszajő). No édes Anaszújám, megtettem a mit tudtam; de micsoda élő teremtség tudna kiengesztelni egy oly
465 *savanyú képű, mogorva vén kamaszt? Hanem egy kicsit mégis puhítottam rajta.*

Ana. (mosolyog). Kicsi is sok volt annak. Hát aztán?

Prij. Hogy nem akart visszatérni, kértem, bocsásson meg, ily szavakkal: „Nagyon tisztelendő bölcs, engedd el,
470 *kérlek, ez első hibáját egy ifjú és tapasztalatlan hölgynek, ki nem tudta, mily tisztelettel tartozik szent hivatalod és magas rangod iránt.”*

Ana. No s aztán? mit felelt?

Prij. „Szavamat meghazudtolni nem lehet; hanem az
475 *emlékgyűrű láttára szűnjön meg a varázs, nem bánom.” Így szólván, eltűnt.*

Ana. Oh, úgy könnyebben lélekzünk; mert most jut eszembe, hogy maga a király eltávoztakor, Szakuntalá ujjára emlékjelül egy gyűrűt dugott, melybe saját neve volt metszve.
480 *E szerint bajának orvoslása egyedül magától függ.*

Prij. Jer, kedves Anaszújám, folytassuk vallásos tisztünket. (Indulnak.)

Nézd, Anaszújá, ott ül a mi kedves barátunk (Szakuntalá), mozdulatlan, mint egy szobor, arcát bal kezén nyugosztva, egész lelke elmerülve a távol férjére való gondolatban. Magára sem figyel, hát idegenre.
485

Ana. Aztán, Prijaimvadá, egy szót se e dologról! Kíméljük barátunk érzelmeit. Testalkata sokkal kényesebb, hogy sem megbírná a nagy felindulást.

490 *Prij. Beléegyezem. Ki is öntözne gyenge jázmint forró vízzel? (Elmennek.)*

Hónapok mulnak el csendes magányban, mindennapi áldozat és könyörgés egyformasága közt; de semmi hír a király felől, kin a brahmán átka megkezdte immár bűvös
490 *hatását. Szegény Szakuntalá hallgatva eped és társai (a főntebbi két leány) sötét sejtelenül szívök mélyére zárják a végzetes titkot. Végre a szent Kanwa megérkezik hosszú távollét után, s legott elhatározza magát, hogy gyámleányát férje udvarához küldi. Szerencsés előjelek üdvözlik ez útazási szándékot, s a remeték ligete azonnal megélénkül az*
500 *örvendetes készültektől. Az itt következő jelenés — Szakun-*

talá búcsúja ifjúsága honától — az egész szankszkrit irodalom
gyöngye. Ily nyugalmasan gyöngéd scénák azok, melyekben
Kálidásza géniusa kitűnő; nem is csak hazája költői közt
505 nagy ő ebben; bizonynyal ily csöndes szépségű jelenet, mint ez,
becsületére vált volna bármely kornak vagy égaljnak.

Valahára az indulás órája elérkezik; Szárngaráva, a
remete és Gautami, a remeteség főasszonya, vezetik a kis
csapatot; s a magános berek minden lakója eléődűl, hogy
510 „istenhozzá”-t mondjon a kedves Szakuntalának, s elkísérje
utján egy darabig.

Kanwa. Ti fák, magányunk fái, halljátok szavam!
Szakuntalá nem nedvesíté úgy soha
515 Kiszáradt ajkít a folyamból, hogy előbb
Kristály vízből tiszta szeretettel
Ne öntött volna szomjú gyökötökre.
Gyakran szeretne volna fürteit
Virágtok tömött füzéivel
Ékitni, de mert oly gyöngéd vala,
520 Egy szál virágtól is nem foszta meg.
Szemlélni volt csak, legfőbb öröme
Feslő bimbaitok tavasz-díszét;
Oh, mondjatok hát szíves búcsú-szót neki!
Ma, még ma hagyja el szülőhonát,
525 Hogy hitves férje udvarába menjen.

(Egy „Koil” madár hangja hallik.)

Csitt! Hallod? hallod a fák válaszát,
Nővéreinkét, a „Koil” dalában?
530 Útjára jó kívánnattal bocsátják
Az ő kedves Szakuntalájokat.

Hangok a levegőben.

Isten veled, utazz kéjjel hús folyam-part mentiben,
Hol virágzik gyöngye lótusz, s a nap égő sugara
535 Sátoros fák méla árnyát soha átal nem töri,
Míg körötted szende szellő hús hulláma játszadoz.
Könnyű legyen lábad nyoma, minden lépted lebbenés,
Valahol jársz, liliomból hintse szőnyeg útatad.
Menj uradhoz, menj örömmel, és szíved legyen vidám,
Mert a hol jársz, hol te átmegy, a természet mosolyog.

540 (Mind ámulva hallgatják.)

Gautami. Leányom, az erdő szűzei (nymphái), kik téged
testvéri módon szeretnek, ime boldog kívánnatokkal eresztenek
útra. Végy búcsút tőlök, illendően.

Szakuntalá. (Illően meghajtva magát és tovább menve, —
545 *leánybarátjához, félre.)* Bármennyire óhajtom, édes Prijamvadá, viszont meglátni férjemet, lábam még sem akar indulni, most, hogy itt kell hagynom örökre kislány-korom tanyáját.

Prij. Nem te vagy egyedül, kedvesem, ki a megválás gyötrelmét érzed. A mint a válás perce közeledik, az egész
550 liget részt látszik venni bánatodban.

Búvában a gimnyáj is te utánad,
Felejt legelni; pávád a gyepon
Elhagyja táncát; s ím a fák magok
Halvány levélt hullatnak, köny gyanánt.

555 *Szak.* Atyám, hadd vegyek búcsút, mielőtt távozom, kedves jázminomtól, a berek holdfényétől. Majd úgy szeretem e növényt, mintha testvérem volna.

Kanwa. Jó, jó, gyermekem; tudom, mily testvéreileg szereted e kúszó növényt. Itt van jobbra.

560 *Szak. (odamegy.)* Édes jázminom, te a kúszó növények pompája, mily öröm nézni, hogy ily szeretettel csüggsz férjeden, a *mango* fán; de kérlek, bontsd ki egy pillanatra ölelő karjaidat, s öleld meg testvéredet; látod, ő elmegy messze, messze és téged soha sem lát többé.

565 *Kanwa.* Szívemnek az volt édes szándoka
Leányom, oly férjhez hogy adjalak,
Ki rád méltó legyen; s ily térfiút
Nyerél magadnak önnön érdemiddel
Hozzá sietsz most, s oly bizalmasan
570 Fogsz rajta csüngen, mint jázminod
Szerelmes karját fonja ím ezen
Délceg *mango* körül. Bízod védurára,
Mint én uradra bízlak tégedet
S e pillanattól fogva száműzők
575 Szívemből minden aggályt sorsodon.

Menj úadra, gyermekem.

Szak. (Prijamvadá-, s Anaszújához.) Nektek hagyom emlékül, édes társaim. Viseljetek rá gondot, ha én elmentem.

Mindkettő (könyekre fakadva). Hát minket kire bízol,
580 édes? Ki visel ránk gondot, ha elmegy?

Kanwa. Ejnye, Anaszúja, nem szégyelled? töröld le könyvedet. Így kell enyhíteni barátotokat, midőn minden segélytek s vigasztalástokra volna szüksége? (*Indulnak mind.*)

Szak. Atyám látod kedves özemet? ott legel éppen a
585 remetelak mellett. Nem soká leborjazik, már is alig bírja.

Ne felejtse el megüzenni, ha majd anyává lett.

Kanwa. Nem, nem.

Szak. (érzi, hogy valami húzza visszafelé). Mibe akadt a ruhám? (Megfordul.)

590 *Kanwa.* Leányom,
A kisded őz az, tápla-gyermeked.
Szegény kis árval jól emlékezik,
Hogy mily szeretve, mint gyöngéd anyja,
Felfogta őt s táplálta önkézből,
595 Naponkint rizs-szemet hordván neki;
S ha egyszer-másszor tüske szúrta meg
Száját, mi gyöngéd kézzel ápolád
Balzsammal hintve a vérző sebet.
Hálás növendék! most védasszonyához
600 Tapadva, némán esd, hogy hadd kísérje.

Szak. Szegény kis őzikém, azt kéred, hogy kísérhes egy szerencsétlent, ki haboz elhagyni társait. Midőn anyád meghalt, mindjárt születésed után, én töltém be helyét, s tulajdon kezemmel dajkáltalak föl; most ez a másik anyád is el akar
605 hagyni s ki fog gondoskodni te rólad! Atyám, légy neki anyja helyett anyja. Eredj vissza, gyermekem, légy az én atyám leánya. (Indul, sírva.)

Valami különös szépet találunk mi e bús jelenet jósszerű bezárásában, mely, valamint az egész scéna is, elsötétül a
610 néző balsejtelme által, a háttérben leszködő végzetes átok miatt; míg a bölcsnek jövőbe látó szeme tisztán hajtja keresztül a borút és túl rajta napfényes tájak hosszú sorát szemléli; s a hallgatóság szintén magával hordozza e futó pillantást a messzi jövőbe, minden következő aggodalmon s kétségbeesés-
615 sen keresztül.

Az átok csakugyan rettenetesen működött, és Duszanta, mire udvarához ért, teljesen elfeledte a csöndes pásztori epizódot. A következő scéna már a palotába vezet, hol a király és „graciosója”, Máthavya, éppen beszélgetnek:

620 *Máth.* (hallgatózva). Csitt, édes barátom, figyelj egy kissé, kellemes hangokat fogsz hallani a zeneteremből. Valaki gyönyörűen dalol. Ki lehet? Oh, tudom már Hanszapadiká királyné gyakorolja nótáit, hogy új dallal üdvözölhessen.

Király. Csitt, hadd hallom.

625 (Egy hang dalol a szín mögött.)
Hányszor csapongtál röpke méh
Csókkal e mango fához itt!
Oh, mért hagyád el kedvesed,
Szíván a liljom ajkait?

630 *Kir.* Szenvedélyes egy dal, igazán.

Máth. Érted a szavak jelentését?

Kir. Nekem hányja szememre, hogy valaha nagy figyelemmel voltam iránta, de aztán elhagytam őt Vaszumati királynéért.

635 A király most bohócát izenettel a királynéhez küldi, s míg az eseményen méláz, következő nagyon szép sorokra fakad:

Nem egyszer a kény szűnőráiban,
Midőn szívünk s a gondolat pihen,
Egy szép alak láttára, vagy zene
640 Halkan lehellett bús zöngelmire
Lelkünk homályos ábránd rezgi át
Titkos borúval és határozatlan,
Mégis komoly vágy furcsa érzetével.
Nem meglehet, hogy rég-múlt esemény,
645 Vagy *lételünk más szakjain* kötött
Barátság sejtelmes emléke lebben,
Mint árny, ilyenkor a lelkünkön át?

Magához a színműhöz kell utasítnunk olvasóinkat azon szép jelenetek sora végett, mely most következik; minő:
650 Szakuntalá megjelenése az udvarnál, továbbá Imogen-i lemondása, halk kétségbeesése a király teljes feledékenysége miatt a múltra nézve. A gyűrű, melytől annyi függött, út közben, egy szent tavon történt átkelés alkalmával, kiesett ujjából, így nem levén képes magát igazolni, visszafordúl,
655 néma szívvonaglás között. Midőn az udvarból távozik, maga az ég ügyét fogja, —

Egy tündöklő jelenség
Szállott le, nő alakban, a magasból,
A nimfa-tónál, és fölvitte mennybe.

660 A következő felvonás (hatodik) egy derék jelenettel kezd, mely bennünket egyenesen a közéletbe visz; két poroszló egy szegény halászt vonszol be, a ki egy halat bontván, megtalálta a király gyűrűjét, s e miatt elfogták, hogy lopta. A két tiszt szolga finomított baromságát csodaszépen ecseteli
665 szerző, a mint diadal-érzettel hozzák a boldogtalan áldozatot, s előre híznak a leendő büntetéstől. „Ujjom viszket” kiáltja egyik „hogy én adhassam az első csapást ezen királyi áldozatnak. Aztán egész tisztességgel öljük meg, tudod-e. Úgy szeretném már „virág-koszorúval övezni fejét.” (Idézi valamely
670 költőből.) — De midőn a gyűrű a király elébe kerül, egyszerre

elmúlik a varázs s ,fagyott érzelmei teljes folyama azonnal
búbánat-zuhattaggá olvad.' Dús ajándékot kap a halász, ki
most nemesen fordúl fogdmegeihez:

675 *Halász.* Itt van fele pénz, uraim. Megvehetik rajta a
mondott virágokat, ha nem elég az, jóindulatjokat megvásár-
lanom.

1-ső szolga. Jól van; ez a sorja.

680 *Felügyelő.* Jó halász pajtás, te igen derék fickó vagy,
szinte becsülni kezdelek. Nosza pecsételjük meg új barátsá-
gunkat egy pohár italka mellett. Jer a közelebbi csapszékbe,
hadd iszunk egyet az egészségedre.

Mind. Jó lesz biz a. (*Elmennek.*)

A király pedig, nagyon is érezve veszteségét, magán
kívül van, s vigasztalhatlan búnak adja fejét.

685 *Évek* múlnak így (mert a hindu dráma cseppet sem
gondol az egységekkel, mint akármely igaz leánya a romantikai
iskolának), s végre a bánatos királyt az istenek segítségül
híják egy óriás fajjal vítt harcukra, melyet végzés szerint
csak az ő karja dönthet el szerencsésen. Így reménytelen
690 gyötrelmei közül vésszel s bajjal tele scénák közé ragadtatik,
s a hetedik s utolsó felvonás nagydicősen az égben nyílik meg,
a mint Indra isten kocsiján visszaszáll a földre, Mátalival, a
mennyei kocsisal.

695 *Kir.* Ah, Mátali, most lefelé szállunk már, a föld légköre
felé.

Máth. Honnan gondolod?

Kir. Mutatja íme a szekér maga.
Zápor miatt nehéz a viselő
700 Felhő alattunk és a csátaka,
Mely él-hal a nedvért, küllői közt
Játszódva repdes; Indra ménei
Ragyognak a villám szikráitól.
Sűrű köd nyirkosítja kerekét.

705 *Máth.* Igazad van; a kocsi nem sokára földet ér és te
saját országodban léssz.

Király (lenézve). Mily csodásan látszik a föld, a mint
rohanva szállunk lefelé.

710 Bámulatos látvány! im a hegyek
Hogy tornyosítják hirtelen fejük
A rónaságon, míg taréjos ormuk
Alatt a föld visszább-visszább süllyed;
S hogy nőnek a fák, melyek törzse még
Imént lombos hajukban rejtve volt,

S hogyan terpesztik ágas válokat;
 Ama folyó, mely mint ezüst fonál,
 Alig tűnt szembe, már egész özön,
 S a földet, íme, mintha óriás
 Karok hömpölygetnék az égre föl

Vége a kocsi megszáll egy „hegyláncon, mely mint a
 720 lenyugvó nap által világított felhőcsoport, aranyfolyókat
 áraszt, — s melynek lábja egyfelől a keleti, más felől a nyugoti
 óceánba merül.” Ezek a szent hegyek, túl a Himalayán, hol
 Kasziapa lakik, az istenek és emberek atyja; s a király föl-
 teszi magában, hogy személyesen tisztelkedik a szent patri-
 725 archánál, ki egy szentelt barlangban lakik a legnagyobb
 bölcsektől környezve s elmerülve ama borzasztó vezeklésben,
 mely oly nevezetes szerepet játszik az egész hindu mythológián
 keresztül.

Oda útaztában egy gyermek vonja magára figyelmét,
 730 ki egy fiatal oroszlánnyal dulakodik, melyet ordító anyjától
 ragad el s egyre kiáltja neki: „Kis oroszlány, nyisd fel szádát,
 Olvasom meg fogacskádát” Kisérői ígérekkel akarják a
 fiút elcsalogatni e veszélyes játszótárstól; s a mint kezét
 kinyújtja az ajándék után, meglátja tenyerén a király ama
 735 titkos jeleket, melyek, a hindu babona szerint, világ biro-
 dalmat jósoldanak.

Király. Kimagarázhatlan vonzalmat érzek e csintalan
 gyermek iránt.

Mily boldog az erényes jó szüle,
 740 Kinek ruháját por beszennyezi
 Midőn hozzá menekvő gyermekét
 Ölébe kapja, földről felvevén!
 S mily boldog akkor, ha vígan petyeg
 Oly édes érthetetlen hangokat,

Fülét bájolvá; és ha gyermeket
 745 Mosollyal szívért örvendezteti,
 Most-gyöngyöző kicsiny fogát mutatva.

A király siet szóba eredni a gyermekkel, s kérdésére
 adott feleletei megerősítik támadó reményét; anyjához men-
 750 nek együtt, ki mindjárt ott közel lakik a remete házban.
 A mint közelednek, Szakuntalá (mert hisz ő az) látja fiával
 az idegent és elősiet,

Viselvén özvegység ruháit; arca
 Bőjtől kiaszva, és hosszú haja
 755 Egyetlen ágba fonva —

s a küszöbön találkozók — férjével. Néhány rövid, sebes szó váltása után minden feledve, megbocsátva van, és Szakuntalá, igazi hindu érzéssel, maga fejt meg a sors talányát.

„Kelj föl, én férjem, kelj föl. Nem a te hibád. Én gonosz
760 tettem, melyeket lételem valamely *előbbi szakában* elkövettem, hozák reám e büntetést.”

A mint férje ölelő karjai közt áll a nő, szeme a végzetes gyűrűn akad meg, melyet a király, azóta hogy a halász megtalálta, szüntelen ujján hord vala. Utolsó kivonatunk legyen
765 a rövid párbeszéd, mely erre következik, s melyet költőnk a neki saját gyöngédséggel oly vonzóvá teszen.

Szak. Ah, kedves férjem, az elveszett gyűrű ez?

Király. Az. A mely percben megtaláltam, megjött emlékezetem.

770 *Szak.* A gyűrű benne a bibás, miért hagyta magát elveszíteni épen akkor, midőn nagy aggályban valék, hogy győzzem meg nemes férjemet a házasság valódisága felől.

Kir. Vedd vissza, mint a gyönyörű kúszó növény visszakapja virágát, jeléül, hogy a tavasszal újra egyesült.

775 *Szak.* Nem, nem; soha sem bízhatnám többé benne. Maradjon férjemé.

*

Im ez a hindu dráma eredeti jellege, — egy kicsiny zug az, tele gyöngéd bájjal s idylli csönddel. A másik színmű, a „Vikramorvaszi” szintén le van fordítva Wilson tanár által,
780 ennek „Hindu drámá”-jában, s méltó összevetni Szakuntalával. Mindkettőre mélyen rá van nyomva a szerző saját géniusza; de a két színmű „hasznos a különbözés mellett”; s ha mindegyikben vannak vonások, melyek a másik arcát s jellemét juttatják észbe,

785 „Et similis facies, qualem decet esse sororum”

mindeniknek van tulajdon bája is s határozott egyedisége.

Csak egy futó pillantást veténk a görög és hindu dráma közötti különbségre; de a tárgy olyan, hogy bőven megjutalmazná szorosb vizsgálatot. Különbségek nem pusztán fel-
790 színes: lehet az legmélyebb ereibe a gondolatnak, s összefonódik ama roppant contrasttal, mely a két nép története közt tátong. Athenae drámája szabadság tején nőtt fel; hangja az ekklészia (népgyűlés) visszhangja volt; s a Pnyx-öt meg-

rázó ékesszólás újra teremtdözött az emberi szenvedélyek
 795 utánzott harcában, a színpadon, minden athenaei rokonszenv
 kísérte azt. De Indiában a gondolat le volt bilincselve; s a
 dráma, a valódi életből kiszakítva, az udvarnak lőn finom
 időtöltése, míg nem henye látvánnyá puhult. Már a szójárások
 800 összevegyítése is kitolta a népi sympathiák köréből s a kevesek
 élvezetére szorította; nem is volt ugyan a nemzet tömege
 soha semmikor elég finom arra, hogy részt vehessen annak
 gyönyöreiben. Külső események oly nagy szűkében, mi ter-
 mézetesen keveset tudunk India benső történetéből, —
 805 millióinak elzárt életéről, ama hosszú századokon által, mi
 előtt a mohamedán hódítások legelőbb föllebbentették volna
 a fátyolt; de minden, a mit tudunk, azt bizonyítja, hogy ha
 a kevesebb szám művelt és finom volt, a többség nyomorba
 és tudatlanságba volt süllyedve. A fensőbb kasztoknak meg-
 volt a magok költészete, bölcselme, s míg el nem fajultak,
 810 élvezék is míveltségöket s művészetöket; de a nép tömege
 csak élt, korról-korra, egymás után, mint örökség szerinti
 „favágók” s „vízhordók.” Így igazán nemzeti dráma lehetet-
 len volt; s a költészet, mellőzván a való korlátjait, s egy álom-
 s árnyékszerű múlra szorítkozván, elfeledte végre az erély
 815 s élet nyelvét, és csupán árnyakról s álmakról tudott zengeni.

32. BARRETT BROWNING ELIZA

Június 29-én halt meg Florenccben — oly töredékes egészségű élet után, hogy csuda volt eddig nyújtása is — a legnagyobb angol nőköltő, milyen valaha létezett. E „legnagyobb” epithetont nem a közvetlen fájdalom sajtolja ki,
⁵ hanem bíráló összevetés mindazokkal, kik Anna, Winchelsea grófné ideje óta — oly nevek alatt, mint Baillie Johanna és Hemans Felicia — megmutatták a brit szigeteknek, hogy a génusz nincs kötve *nemhez*; bárminő saját szín- és alakbeli módosulással jelenjen az meg, a szerint, amint a forma,
¹⁰ melybe öntve van, izmos vagy finom, egy Dante vagy egy Corinna testalkata.

S hogy a génusznak nincs külső ösztönre szüksége bölcséjében, vagy kisleány, kisfiú évei alatt, azt hisszük, nem csekély mértékben világosítja e tehetséges nő életrajza.
¹⁵ Barrett Browning Erzsébet egy középsorú, vagyonos kereskedő leánya volt, ki, mint dissenter, nem nagy rokonszenvvel viseltetett a képzelmi irányú nevelés iránt. — De eleitől fogva kellett valami delejes, eredeti varázsnak mutatkozni a leány körül, — miután saját vallomásai és zsenge kísérletei tanúsítják, hogy már akkor körébe vonta az eleven felfogású, szíves rokonszenvű egyéneket, mint atyjafia Kenyon János (kinek emléke annyi irodalomszerető férfi és nő előtt kedves) a világtalan görög tudós, Burgess (kinek ajánlotta „Ciprusi bor” című költeményét) és mások, kik elősegítették értelmi táplál-
²⁰ kozását, gyarapodtát, — jóval előbb, mint a közönség csak egy rímét, egy szavát ismerte volna, — még azon korban, midőn más, szellemtelenebb de folyékonyabb nők viselték a koszorút, mint megannyi újkorbéli Múza. Nevelése, mondani, szigorú, testalkata kényesnél kényesebb vala, — mindazáltal
²⁵ a leány jó sok ismeretre s merész eszmére tudott szert tenni, — magasztos képzelem szárnyaira bírt emelkedni csupán ösztöne által, mely dacolni látszott körülménnyel, fizikai erőtlenséggel, társadalmi szűkkörű tapasztalással. — Szerzői pályára lépte nem holmi „Dal egy rózsához” kiadása volt, nem
³⁰ másodkézbéli reminiscencia másutt jobban ecsetelt szcénákra,
³⁵

érmekre, hanem egy „Esszé az elméről” s Aeschylus „Prometheus”-ának fordítása. Ez utóbbi, miután megjelent, oly kevéssé elégtette ki a fordítót, hogy midőn második kiadásra szólíták fel, egészen újra fordította a görög tragédiát.

- 40 E kísérletekből kevés szívárgott a nagy közönség közé, egészen 1836-ig, midőn az „Új havi tárban” (New Monthly Magazine) név nélkül megjelent költeménye: „The Romaunt of Margret” (Margit románca) meglepte a költészet minden igazi olvasóját merész és mély eredetisége által és soknak oly
- 45 erővel tapadt emlékezetébe, hogy türelmetlenül puhatolták, miféle idegen az, ki ily valódi ráadással tetézte gyönyörüket. Nemsokára ugyanazon látatlan kéz új adománnyal, új költeményekkel kedveskedett — melyek talán nem tökélyesek (mint nem tökélyes a csiszolatlan gyémánt). Sok ebből az
- 50 Athenaeumban jelent meg; mindegyiken rajta levén gyémánt-ujtsága, szépsége, s benne a költői ér, mely nagyon megkülönbözteti amaz édeskés versek halmazától, melyeket kellemes tárgyokról írkal valaki, vagy senki. — Ez első két siker alkalmával nem volt jelentve név. Majd elszórt lírai költeményei összegyűjtve láttak világot, s ezek élén egy szent
- 55 dráma: „A Seraphim”, nem kevesebb költői ambícióval, mint ha a szerző tanuja lett volna „Krisztus fölfeszítésének” egy, tisztelettől majd lesujtott, majd felmagasztalt angyal álmezába rejtőzve. Ekkor jött tudomásra Miss Barrett neve, valamint az is, hogy évek óta egy besötétített szobában lakik,
- 60 — lassú halálra kárhoztatva — úgy gondolták — s mint olyan megfosztva minden cselekvő részvételtől a társas vagy irodalmi világban. De költeményei akaratja ellen is feltörték a sötét szoba ajtaját. Régi barátjai természetesen ott sem
- 65 hiányoztak körül; de most idegenek is írtak neki, s így lassan érintkezésbe vonták az írói világ színével-javával. Levelei époly jelesek, mint költeményei — tele nemes eszmékkel, finom célzásokkal, tömött képzelemmel — sehol nem anyagiak, mégis mindig nőiek — csaknem páratlanok a női levelek
- 70 irodalmában.

- Egy másik versgyűjtemény élén „A száműzés drámája”, melyben Milton terére lép, de költői lábakkal, nem sokkal azelőtt jött ki s még jobban emelte őt a közönség becsülésében, midőn híre futa, hogy a sötét szoba lakója felkelt ágyából
- 75 s férjhez ment egy költőhöz, kilépett a nagyvilágba — s Olaszországba települt. — A mohóságot, mellyel hosszú börtönéből e gyönyörű új világ s élet karjaiba veté magát, — az eltökélést, mellyel e szép hont szíve s reményei hazájául

fogadta, mutatja, következett költeménye: „Casa Guidi ab-
 80 lakai”, egy szenvedélyes elmélkedés az ottan 1848-ban tör-
 téntek felett. Minden, amit látott, élv vala neki, hozzákapott
 minden elérhetőhöz, csaknem mint a kalitkából szabadult
 madár; — a boldogság mély, lelkesült érzelmében erős hittel
 az egyetemes jóságban s haladásban, melyet semmi nem gá-
 85 tolhat, nem is hátráltathat. Meglehet e szerint, sőt természetes,
 hogy nem sok tekintettel volt ama közepes világ iránt, mely
 sem gazdag, sem szegény, sem csupa genie-ből, sem csupán
 ostoba teremtményekből áll, melynek örökké megvannak
 reményei, félelmei, kötelességei, s mely érdemi rokonszen-
 90 vűnket, ha még egyszer oly festőietlen volna is, — s e föl-sem-
 vevés, prófétai hivatása némi érzelmével vegyülve tört ki
 „*Aurora Leigh*” című munkájában, e különös, fellengő egyenet-
 len, prózai költői regényben (rímtelen jambusban írva, hosszabb,
 mint az epikai *Elveszett paradicsom*), melyet aki egyszer fölvesz,
 95 le nem teszi végig, akár mint bosszankodik, akár mint irtózik a
 Britomart páncéljában neme dicsőségéért harcoló nőtől; ki
 mindig jól harcol, ha nem mindig okosan is. — E jeles műtermék
 hatása — mert jeles az, bármely zászló alól vizsgáljuk is
 — példa és előzmény nélkül áll a női költészet évlapjaiban.
 100 Browningné asszony utolsó munkája: „Költemények a
 Kongresszus előtt” eléggé meg volt vitatva. Emléke, ezen
 versek által, se él, se hal. Mi sem tehetjük, hogy ily eredeti,
 ily igaz, ily dúsan megáldott tehetség elvesztésének első per-
 ceiben újra vonalhúzó és mérőnát alkalmazzunk munkáira,
 105 művészeti szempontból. Elég legyen ismétlenünk, hogy nem írt
 még nő, mióta nők verset írnak, ami azokat erőre, képzelemre,
 sokféle ismeretre nézve csak meg is közelítené.

Ha szemre nem meglepő szép, de nyájas, nem tola-
 kodó magaviseletű vala, s az egészség, szépség hiányát báj pótolta
 110 benne. Soha oly gazdag értelmiséggel s költői képzelettel
 felruházott nő nem lépett föl kevesebb követeléssel a társa-
 ságban. Nézeteiben merész, teóriák elfogadásában könnyen-
 hívó, pártja mellett nem kevésbé makacs volt, — a leghívebb
 barát, a legszeretőbb emberi lény az összes emberiség irányá-
 115 ban. Szelleme bátorsága, ismeretei bősége, költői művészeté-
 nek hatalma most már az egész világ tulajdona, s ezeket
 munkái részben feltűntetik. Hanem azok, kiket szeretett,
 kiket elhagyott, méginkább fogják emlegetni (egész éltük
 folytán) női kelleméről, szendeségéről, mint rendkívüli és
 120 merész géniuszáról.

Az Athenaeum után.

33. A LEVÉL

*Vígjáték, 3 felvonásban, előjátékkal. Irta: Greguss Ágost. Pest.
Kiadta Pfeiffer Ferdinánd. 1861.*

Egy élcés ember azt mondta: A dráma, mely nem előadásra íratott, olyan, mint a könyv, melyet nem elolvasásra írnak. Mindemellett nem helyeseljük a véleményt — az élcsekedőnek sokszor nincs igaza. Ami megtörténhetik másan,
⁵ gyakran megtörténik rajta is. A drámáknak olvasmányul kiadását nem kellene tiltani, ha hatalmunkban állana is, s mennyivel kevésbbé, mikor hatalmunk sincs rá — szerencsére; mert minden hatalomnak ellenségei vagyunk, ami csak a sajtó *felett* állhat, még ha magunkat akarnánk is ily
¹⁰ dísztelen polcra emelni.

Éppen a sajtó ezen széleskörű jogainak elismerését hozhatjuk fel azonban a kritika igen széleskörű jogai mellett, s belőlük kiindulva beszélhetünk az íróról és műveiről teljes szabadsággal. Szerencsére éppen egy kritikus művéről szólunk,
¹⁵ ki kötetekre menő esztétikai tanulmányokat írt, s tudja, meddig terjed valódi terének határa. Annak, ki oly sok leckét tart a mások épülésére, azt mondjuk: most én beszélek, s ön hallgasson! Nagy zavarban volnék amiatt, hogy oly tudományos komolysággal nem szólok, mint tanítványom, ha
²⁰ nem tudnám, hogy a bíró sem bírása önnön magának, hogy Cassiusként a szem nem látja magát tükör nélkül, és hogy a leghíresebb orvosok is egy kis lázban, más, ha mindjárt kevésbé híres orvossal íratják maguknak a receptet.

Előre tudom, mi az olvasó legelső gondolatja, midőn
²⁵ látja a címlapon, hogy *Vígjáték*, s mindjárt utána: „Irta Greguss Ágost”. Azt, hogy „szeretném tudni, mint alkalmazza gyakorlatban is, aki oly jól tudja azt az esztétikát” — Pedig az olvasó e kíváncsisága egy nagy tévedésből származik; mert tapasztalás bizonyítja, hogy néha igen jeles
³⁰ tehetségű költő vagy művész nagyon elhajíthatja olykor a súlykot az esztétika teoretikus részében, s viszont egy kritikus, költői művet írván, úgy járhat, mint aki jobban tudja az úszás teóriáját, mint az aki a Dunát keresztülússza, de soha még nem próbálta meg erejét e szakban. Azonban itt minden

35 hasonlat hiányos; mert alig van két egymástól különbözőbb lelki tehetség, mint a képzelet látnoki tehetsége s a tudós higgadt, illúziókban meg nem nyugvó elemző tehetsége. A két tulajdon egyesülhet egy-egy emberben, kinél a lélek minden tehetsége, amellet, hogy harmóniában van, egy-egy ága
40 külön is a fejlődés magas fokán áll; de ez ritkaság, a talentumok legnagyobb része egyoldalú. Boldog, ki megnyugszik ez egyoldalúságon, mely sokszor annyira nem a mi törekvésünkön múló hiba, hogy a legjobb akaratral sem segíthetünk rajta. De ez nagyon is mély tárgy, s nem bocsátkozom taglalásába;
45 mert kielégítőleg meg nem tudnám fejteni. Annyi igaz, hogy a költés s a kritika két ellentett észjárását kíván, s hogy e kettőre a tehetség nem adatott mindenkinek. Mutatja „A levél” című vígjáték is.

A legtökéletesebben értheti valaki a perspektíva törvényeit, az írón forgatására nagyon könnyű keze lehet, gyakorolhatja magát hosszú ideig, s mégsem sikerül neki, vagy csak igen közepszerűen, az arcképfestés. Greguss kétségkívül régóta tudja, mit tesz a jellemfestés a drámában, mi a kielégítő s ki nem elégtő motívum, mi a kompozíció belső egysége,
55 mi a hibás és hibátlan verselés — csak hogy egészen más az, megítélni tudni és gyakorlatilag érteni hozzá.

Eszünkbe sem jut kárhoztatni, hogy kísérletet tön a vígjátékíráásban — a gyakorlati kísérletekből az elméletre nézve is sokat lehet tanulunk; — a de sikerült-e a kísérlet?
60 — Ez a kérdés, melyre az alóbb következő észrevételek nagyjában megfelelnek.

Ismerkedjünk főleg az e vígjátékban bemutatott jellemekekkel. Torsy Pállal s barátjával Kemenessel találkozunk mindenekelőtt. Az előbbi egy pesti gazdag tőkepenzes fia. Dadányi földesúr leányát akarja nőül venni. Mit nem áldozna ő a szép Etelkéért? — És valóban van is alkalom kimutatnia áldozatkészségét; mert Dadányi úr csőd alá került, birtokát, Dadányt, kótyavetyén akarják eladni — s ő, Torsy Pál, ötvenezer forinttal kivághatja minden zavarból leendő apósát.
70 A tőkepenzes fia ugynehezen ki is nyerte atyjától az ötvenezer forintot, s éppen indulni akar Dadányra, hogy szépszerével átadja az összeget, akinek oly nagy szüksége van rá.

Képzeltetni, hogy ily embernek, ki egy nagy jótékony-ságot már félig kivitt, de szebb része hátra van, ki éppen kedvese apjával teszi a jót, s következőleg a szép Etelka főszerepet játssza lelki szemei előtt, — mennyire el kell foglalva lennie magával s a magáéival! — Így kellene lenni mind az

életben, mind a költészetben; — csak e vígjátékban nincs egészen így. Mert éppen midőn Torsy Pálnak ily állapotban kellene lenni, belép hozzá egy jóbarátja egy furcsa kívánsággal s kiveszi sodrából.

Torsy Pál barátjának, Kemenesnek, jegyese van, szintén egy vidéki földesúr leánya. De a tanár egy szeszélyes rögeszmét vett fejébe. Tudós feje azon pedáns gondolatral tépelődik, úgy látszik, hogy a szerelmet szükséges próbára tenni. Minden rendén van Herminával, „csak az a baj úgy-
mond, hogy az ő szerelme nincs még kísértetbe víve”. Barátjának így szól tehát:

„Ha te udvarolnál neki
És nem bírnád őt eltéríteni:
Akkor többé egy percig sem haboznám,
Hogy szerelme hű és igaz hozzám.”

Torsy figyelmezteti, hogy ez szeszélyes tréfa s pedáns aggaszkodás, hátha Hermin majd beleszeret? Kemenes feleli:
Ezt nem teszi, vagy ha igen, ez mutatja, hogy jó volt meg-
kísértetni. Torsyt, kinek maga dolga fontosabb ennél, meggyőzi
Kemenes *logikája*.

Szerelem dolgában a professzor is csak oly ember mint akárki más, s rossz néven vesszük tőle, hogy e tárgyra a hideg okosság dilemmáit szeretné alkalmazni. — Vagy Kemenes tanár nem szerelmes? — Akkor hogyan lehet féltékeny, s hogyan mondhatja róla barátja, hogy szerelmének heve bolondította meg? Erős felfogást óhajtanánk a jellem dolgában mindjárt elejénte. Ha a tanár szerelmes, ne logikai dilemmával álljon elő, hanem legyen hön és féltékenyen szerető valóban is, aminőnek, úgy látszik, szerző akarja őt bemutatni, holott egészen kőhideg ember áll előttünk; vagy mutatta volna be oly egyénnek, ki logikai következtetések, pedáns maximák nyomán s nem szívérdekből házasodik — s ekkor jó komikus alak válhatik belőle; de a komikus oldal hiányzik Kemenesből — közönyös hidegségre s némi értelembeli gyengeségre vonunk következtetést. Kemenes komoly képű, de gyermekekes hóbortja oly önző, hogy még azután is megáll kívánsága mellett, midőn barátjától megtudta, hogy neki sokkal fontosabb dolgai vannak. S mégis hátrább (55. l.) Kemenes Károlyról ezen, a fennebbivel ellenkező jellemrajzot találjuk:

„Károly, az már egészen másféle,
Latol, fontol óvatos elméje;

E fontoló ember teszi kedvesét próbára minden igaz ok nélkül, s e lelkiismeretes ember kívánja barátjától, hogy csak úgy tréfából és könnyelműen mondjon le szándékáról s azon
125 örömről, hogy kedvesét láthassa! Éppoly sületlen, amily szerénytelen ember kívánsága!

Torsy Pált később szeles embernek mondják a színműben, ámbár beszédmódjából ez nem tűnik ki; mert e részben szerző személyei egyformák. Tetteiben nem annyira a szelességet, mint a léha esztelenséget találjuk. Szelesség-e, midőn barátjának hóbortos tréfájába beleegyeznek e szavakkal: „Mulatságos tréfa lesz!” — E mulatságos tréfa pedig oly ízetlen, mint a kisgyermekké kik kifogyván a játékból, erőltetett haszontalanságokat kezdenek s olyanokat találnak mulat-
130 ságosnak, amiben éppen semmi mulatságos sincsen.

Még különösebbé válik Torsy Pál az által, hogy beleegyezett barátja kívánságába, a nélkül, hogy folyvást eszé-
ben volna saját fontos ügye. Miután már szavát adta, akkor „üt homlokára” és kiált fel: „Hopp, nem lehet. . . *kutya van a kertben*”, azaz, holnap, úgymond, máshová kell mennie. Ekkor előadja, mily ügyben akar leendő apósához menni, kinek a következő héten árverezendő birtokát egy bécsi német ki a főhitelező, át akarja venni. A két barát intézkedése is igen gyermekes.

145 Ugy egyeznek, hogy Kemenes menjen el Dadányra különben is egy ismerősét ott régóta meg akarja látogatni. Torsy az ötvenezer forintot barátjára bízza, vigye el helyette Dadányra; — de át ne adja Dadányinak: mert ez sértve érezné magát. Torsy levelet ír Dadányinak és leányának, melybe
150 egy utalványt tesz amaz összegről, mely Kemenestől átveendő. Kérhetjük, kevésbbé sértő-e az utalvány mint maga az összeg? — Tovább Torsy azt hagyja meg barátjának, ne tudjon semmit róla, kitől van nála és miért az ötvenezer forint! — Pedig ha már tagadná is, oly együgyű volna-e
155 Dadányi, hogy föltegye Kemenesnek e részben való tudatlanságát? — Meghagyja továbbá Kemenesnek, meg ne kínálja az öreget a pénzzel, amíg az nem kéri tőle, vagy elő nem hozza. Hát gyöngédebb eljárás kitenni az öregurat annak, hogy valakit megszólítson az átadásra, mint ha készen kapná? — Mind-
160 ez nem szelesség, hanem ízetlen ügyetlenség. A mesterkéltség, s a bonyodalom erőszakos és nagy mértékben valószínűtlen

kiindulásában a két alig komoly arcú fiatal férfiú jelleme egészen unalmassá lesz. Pedig még felfoghatatlanabb, ami következik. Az utalványt és a levelet Torsy nem barátja kezébe adja, hanem azon bécsi németnek, kinek jelleméről igen csekély véleménnyel van, s éppen kinek körmei közül akarja megmenteni Dadányi birtokát. Miért? — Csak azért, hogy majd mérgeződjék a német, hogy maga vitte azon levelet, mely tervét megghiúsította. Ezenkívül azt írja apósának, hogy

165 ki ne fizesse ezen németet, a főhitelezőt, az árverés napjáig, hadd kecsegtesse addig magát, s akkor váljék nevetségessé. Ez is csak azért történik, hadd, „mérgeződjék az a magyarfaló.”

Igy van megkezdve az előjátékban a „levél” története, melyről a vígjáték nevét vette, így van bemutatva a két főszereplő. Látni, mily gyenge alapon épül az egész vígjáték. Frivol tréfán kapó, magokat szeszélyből tette szánó férfiak, — s e jellemvonások üres főre, üres szívre mutatnak. Már az előjátékban el van rontva a színmű, mely valóban nem vígjáték, hanem vígjátékosdi.

175

A hátralévő három felvonás a levél viszontagságos kalandjait foglalja magában, s minden új viszontagságnál mindig kitünteti a szereplő egyének következetlen voltát.

180

Mindjárt az első felvonásban az öreg Dadányi érthetlenné lesz e levél ügyében. Tettének fő indokaként előre kell bocsátnunk ugyan, hogy megtudta leánya kérőjének, Torsynak máshova utazását, megtudta, hogy az másnak udvarol, (t. i. Kemenes jegyesének). Hütlenséggel vádolja őt — s ez természetes lehet; de mindez nem mentheti ki, amit tesz. Midőn a Torsytól érkezett levéllel kínálják, föl sem akarja bontani — miért nem jött maga? — úgymond.

185

190

„Tudom, mi van benne,
Léha mentség, egyéb mi is lenne.”

Az életben nem szokás ily könnyen felbontatlanul hagyni a más levelét — csupa gyanúra. S minél inkább hiszi az öregúr, hogy leánya s talán maga is érdekelve van e levél által, annál különösebb e visszaütés. Kérlelő leánya kedvéért sem teszi meg, hogy a levelet fölbontsa. Igaz, hogy leánya sem esdekel igen szívrehatóan, s kérlelése csak olyan, mintha közönyös ember leveléről volna szó. De ez csak a leány jellemzésében hiba, s egy gyöngéd apát ki nem ment. A leány, ki meg van győződve, mint Etelka a szerette ifjú hűségéről, már csak azért is jobban sürgetné a levél elfogadását, hogy

200

apja kétségeit eloszlassa. Nem okoskodva, hanem az ékes-
szólás más női fegyvereivel kell vala Etelkának apját rábe-
szélnie. De ha ezt tenné, mindjárt vége volna a vígjátéknak.
Legtöbbször nincs is más indoka az e színműben történő csele-
kedeteknek.

A fölbontatlanul maradó levél nemcsak Torsyt mint
szeretőt, hanem Torsyt mint tőkepezest és áldozatkész em-
bert is illetheti. Etelka segílyt remél Torsytól az apai birtok
megtartására is. Hát az apa?

Dadányi, mielőtt mindez történt, rendre járta volt
ismerőseit, kérve, kölcsönükkel segítség ki bajából; — de
hasztalan. Most már megúnta a léha mentségeket és az azokat
tartalmazó leveleket. — De az ily fűhöz-fához kapó ember,
kivált mikor a veszély mindinkább közeledik, nemhogy rá-
útna a reményre, hanem mindig kétségbeesettebb mohósággal
nyúl olyanhoz is, amit azelőtt visszautasított volna. Ezen
„megúntam” tehát nem elég világos mentség a levél föl nem
bontására. Tetézi a hibát, hogy így szól:

„Tőle nem is kértem, hálaistennek.”

Nem kért hát Torsytól segílyt, habár a „hálaistennek”-et
oly ember szokta mondani, ki nem szorult rá; — de úgy
látszik, mintha Torsytól nem várna semmit az öregúr. Pedig
kivül hátrább, hogy csakugyan várt. Mert a második felvonás-
ban (63. l.) így szól magában Torsyról:

Torsy urat becsültem azelőtt.
Jelleméről már bizonyos vagyok,
Amióta bajomban elhagyott;
Hiszen én, ha Torsy Pálnak volnék,
Hoztam volna segílyt akárhonnét.
Ha pedig azt várta, hogy kérjem meg,
Annál inkább idegen szívemnek.

Tehát várt segílyt Torsy Páltól! Miért nem bontá fel
tehát Torsy levelét előbb? Ismételjük: azért hogy a vígjáték
meséje tovább folyhasson.

A levél tehát nem fogadtatik el. Ami ezután történik,
az előrelátás hiányát mutatja. Etelka kedvese levelét más
borítékba zárja, s hallván, hogy Torsy egy másik faluban
Herminéknél van, oda címezi a levelet, mintha bizonyos volna
benne, hogy Torsy el nem utazott még onnan. S csakugyan
elutazott már. Egyszer csak maga Hermin hozza vissza a

levelet Etelkának! Azt hallván, hogy Torsy Pestre ment, most már a levelet minden habozás nélkül Pestre címezi. Pedig csak valószínű s nem biztos, hogy akinek a levél szól,

245 Pesten volna. Torsy csakugyan nincs ott, s a levél most már harmadszor van Etelka kezében. De már valóban sok hogy Etelka ismét a Herminék falujába akarja küldeni a fatális levelet, pedig most sem tud bizonyost kedvese holléte felől.

250 Nem tudhatnák-e, hogy Torsy honn nem találva Herminéket, kikhez mehetett, csak igen rövid ideig mulathat ott, ha csakugyan oda ment is. Ezúttal Kemenestől akarják elküldeni a levelet, ki igen jól tudhatná, minő levél az, vagy legalább gondolhatná — s mégis a helyett, hogy csak egyet szó-

255 lana, kész már útrakelni vele. Az 50,000 forint is nála van, látja a veszélyt, mely ennek át nem adásából származhatik, s mégsem szól!

Az elősoroltakon kívül nem egy valótlanságot hozhatnánk fel: de a fennebbi példák után is elmondhatjuk, hogy

260 elég. Lehet-e mulattató, ami el nem tudja hitetni magát, ami minden lépten-nyomon megzavarja az illúziókat? — Csak azt tesszük még hozzá, hogy Torsy Pál az utolsó pillanatig halasztja megérkeztét. Ha legkisebb aggodalma nem volt is, hogy a birtokot illető ügy rendben van, legalább a

265 személyes megjelenési vágy kedvesénél nagyobb sietségre ösztönözhetné. Egy magánbeszédben azt mondja, hogy a diadal percében akarta meglepni a családot, mikor a német hitelező megtudja, hogy a birtoktól elesett. Gyermekek önelégtételnek megjárja, de se szívének, se eszének nem válik

270 becsületére e kiszámított késedelem. Alakjában elejétől végig léha, s nem komikus, hanem szomorúan együgyű ember áll előttünk.

Főtárgy e levél vándorlása, melynek alapjául semmimű lélektani valóság és eszme nem szolgál. Nincs, úgyszólván,

275 tengelye, mely körül forogjon. Torsy Pált hűtlennek vélik jegyeséhez, s ő, ki segíteni akar leendő apósán, szívtelennek van kikiáltva. E félreértés kiderítésében van az egész mű cselekvényének érdeke.

Van azonban egy alárendelt ügy, mely epizódot képezve

280 mellékes eszmét ad a műnek; — csak mellékest, mert irányeszmének nem nevezhetjük. Szerző melleleg a német civilizátorokat akarja kigúnyolni, s ha ez fődolog semmi esetre nem is e vígjátékban, szerző úgy sejt, hogy ez legérdekesebb részlet; mert a színmű jeligéje is erre vonatkozik. E jelige rossz

285 vers, rossz nyelv s a végén érthetlensége általtündöklök,

de mégis elég világosan céloz a mondottam eszmére. Itt van:

„Hazája mívelt Európa,
Szerelmes a civilizációba,
Nyugot felől keletre vándorol,
Békésen hódít, még nem is porol.”

290

Schnasz, a német „civilizátor” kétségen kívül a vígjátékba tartozik; mert ő akarja kézrekeríteni Dadányi birtokát, sőt oly vakmerő, hogy Etelkát is megkéri; — de korántsem főszemély.

Schnaszt a szerző, kutyája szeretete, pénzes volta, szemtelensége és kapzsisága által teszi nem annyira nevetségessé, mint gyűlöletessé. Nem komikus alak, s átalán alig nevezhető alaknak. Nem is igen beszél csak *németül* egy keveset, — s a többi tolmács által. Schnasz egy okoskodást képvisel, s nem a képzeletre, hanem az értelemre akar inkább hatni. Ha van nevetséges rajta, nem a személyisége az, hanem eszméi. Nem drámai párbeszéd, hanem vitatkozás amit folytat. — Valakit csak eszméinél fogva tenni nevetségessé még nem komikum, ha sikerülne is megnevetetni, valamint általában nem költészet az embernek politikai gondolkodásmódját beszéltetni el. — A mód is, mellyel az eszmék élénk hozatnak, nem költői s kivált nem drámai. Amit arról mond, hogyan kellene a barbár magyar földet és népet virágzóvá és boldoggá tenni, *csupán csak szándék*, — már pedig a drámában minden szándéknak tetté kell válnia. Ha Schnasz egy regénybe foglalva mind valóban meg is kísérlené kivinni nevetséges ábrándjait — akkor volna költőileg élénk állítva. Ha Cervantes egy szobájában okoskodó Don Quixotte-ot rajzol, nem századokig, hanem hetekig sem élt volna műve. — Mit ér nekünk, hogy a német civilizátor elmondja, amit már számtalanszor elmondtak régen a német hírlapok, s Kemenes azt feleli rá, amit közelebből annyiszor hallánk a magyar hírlapokban s a társas körökben úton-útfélen? Ugyanazon okoskodások s csaknem ugyanazon szavak versbe foglalva! — Nem hiszem, hogy akár Schnasz egyéniségét színész érdeklő alakká tudná tenni, akár eszméi, minden korszerűségek mellett is, hatást tennének a színpadon.

A nyelv és verselés e vígjátékban nehézkes, pongyola és az előbbi számos germanizmussal terhelve, s nem szükség e részben egyebet tennünk, mint kommentár nélkül néhány példát idéznünk. „*Ha is*”! — e helyett hogy „*ha úgy volna is*”

„*Fél óra előtt*” e helyett „félórával ezelőtt”; „*A faluban nincs semmi vendéglő*” — e helyett „a faluban nincs vendéglő”.
 330 „Torsy úrtól hírt hoz” — e helyett „Torsy úr üzent tőle valamit”, vagy talán e helyett „Torsy úrról hírt hoz?” —
 Minő erőltetés a nyelven, minden egyéb azt mondja, „kettőn áll a vásár” — s a másik így felel rá „Sőt háromon!” Vagy helyes-e ezt mondani magyarul: „Mihelyt ezek el lesznek
 335 távozva?”

Igen sok helyet foglalna el a verselést és részint a magyar nyelv, részint a verselés meg nem tűrte szórakásokra is idézteket iktatnunk ide, pedig vannak rá példák e műben. —
 A nyelv és verselés szabatosságát, szépségét minden műben
 340 s kivált egy szépirodalmi műben igen fontosnak tartjuk; de nem erre helyeztük a főszúlyt. Elmondhatnók talán, hogy ha e mű minden más tekintetben jeles volna is, a nyelv és verselés pongyolasága, hibás és kelletlen volta elrontaná hatását; de csak azt mondjuk, hogy ha a nyelv szabatos, erőteljes, eredeti
 345 és magyar volna is, ha a verselés maga a könnyűség, csín, elegancia és harmónia volna is, az indokolás hibái s a jellemek halvány rajza, következtetlensége s tehát valótlansága elrontana mindent. Tulajdonképp itt a baj; s tán minden jobban és szebben volna elmondva is, ha szerzőnek eszébe jut: „Cui
 350 lecta potenter erit res”, ...vagy Alfierinek azon szokása, hogy amely drámai tárgy lelkét egészen meg nem ragadta, még mint tervet megégette s nem is fogott kidolgozásához.

34. FEJES ISTVÁN KÖLTEMÉNYEI

Első kötet. Szeged, Burger Zsigmond bizománya. 1861.

A jó öreg Polonius, midőn egy darab felhőt a dán királyfi kedvéért hol tevének, hol menyétnek, hol cethalnak képzeli, nem oly vadat tesz, a milyet tesz valósággal. Igazán ki is tudna oly üres, határozatlan, szétfolyó, elmosódó valamihez, mint egy felhőfoslány, határozott, tömör, állandó képet csatolni: vagy ki volna biztos a felől, hogy a mit ő zarándoknak néz, egy másik szemlélő nem pálmának, szirtnek, szökőkútnak képzeli-e, ki arról, hogy mire felkiált: *író! árbocos hajó!* a látvány nem változik-e öblös szájú krokodillá? Minden egyes néző saját magából tesz hozzá egy darab phantasiát, míg az ír betelik, az alak kidomborúl, s a kép, egy percig legalább, késik visszafolyni az eredeti semmiségbe.

A versolvasó — már a kinek kedve vagy kötelessége mindent elolvasni — gyakran érzi magát Polonius helyzetében. Az író-Hamlet csak mutogatja neki felhődarabjait, ő meg jó hiszemmel, fogékony várakozással törli szemét s oculárját, biztatja csökönyös képzeletét, ha valahogy oda tudná sarkalni, hogy *azt* lássa, mit Hamlet látni vél; de a mi nem sikerülván, vagy rámondja Poloniussal: jó, legyen cethal, mit én bánom! — vagy, ha kevésbbé udvarias avagy tiszte kényszeríti igazmondásra, kereken odatálalja, hogy biz az se hal, se menyét, se teve, hanem felhőlyagzott vízpára.

E lapok egy közelebbi száma tanulságos cikket hozott ama tárgy és alak nélküli, határozatlan csapongás ellen, miben némelyek tartani s keresni látszanak az idealismust. Az előttem álló versgyűjtemény szerzőjének nem adhatok jobb tanácsot, mint ha őt ama bíráló cikk figyelmes olvasására utalom. Minden igaz költészet eszményi, mert eszmét fejez ki; csupán a kifejezés módjára nézve különbözik az, a mit kiválóan idealismusnak neveznek, attól, melyre a szokott nyelvhasználatban nem alkalmazzák e nevet. A költő ugyanis — s általában a művész — eszméje megtestesítésében két fő utat — úgyszólván rendszert követhet: vagy *az ideát a nemben s az egyént is a nemben* fejezván ki; vagy *az ideát*

³⁵ az egyénben s a nemet is az egyénben. Amaz a szűkebb értelemben vett *eszményi*, ez az *egyéni*: amaz classicizmus, ez romantizmus; amaz pogány, mert a nemben elvész, vagy legalább nem juthat teljes érvényre az egyén, ez keresztyén, mert felszabadítja az egyént; amaz elvontabb, mert a *nem* fogalma

⁴⁰ pusztán abstractio, ez concretebb, mert az egyén is concret; amaz szűkebb, mert a *nem* korlátozottabb, ennek birodalma tágas, mert az egyéni változatosság végtelen; szóval amaz a régi *idealismus*, ez a modern — ha tetszik *realismus*, (de nem materialismus). Abban a mi fő, egyeznek, hogy mindkettő

⁴⁵ eszmét fejez ki, s mindkettő határozott alakban megtestesíti azt. Hol találunk határozottabb kifejezést, szabatosb körvonalakat, domborúbb, teljesb idomokat, kevesebb üres csapongást, tárgy és alak nélküli szétfolyást, mint épen az idealismus hőseinél, örök példányainál, a hellén-irodalomban?

⁵⁰ Ki az eszmét test nélkül akarná érzékeink elé állítani, az felhő után kapdos, de nem költő; ki a testet eszme nélkül hurcolja a költészetbe, az materialista, nem költő.

Fejes István költeményeit is ez ál eszményiség után törekvés jellemzi leginkább. Ki is mondja ezt mingyárt

⁵⁵ legelső versében, melynek címe: Költészetem. „Így éljek én, míg élek — kiált föl — lantomon Dalolva keblem mély érzelmeit S a lélek vágyát az eszmény felé, A mi dicsőít, a mi istenít.” Sőt, úgy látszik, jól sejti az eszme nyilatkozásának két fő módját, egy felől a költészetben, más felől a bölcselében; legalább elég szabatosan mondja rá: „Mély titok, sötétlő fátyol Túl az égen s föld alatt — — Örök eszme! a te képed A dal és a gondolat.” (5. l.) De már az idézett sorokból is láthatni, hogy az eszmét nem tartja világosan kifejezhetőnek, hiszen „mély titok, sötétlő fátyol” az, még pedig

⁶⁰ „túl az égen s föld alatt:” mely halandó repülne vagy bújna oda! Szerző nem is kísérti meg e veszedelmes expeditiót, ő nem magát az eszményt akarja kifejezni, hanem örökös-örökké csak *vágyát* e mély titkú, sötét fátyollal fedett, ismeretlen, határozatlan eszmény felé, minek nevet adni, mit megtestesíteni nem lehet. Azt mondja a rózsáról (49. l.) „Ez a virág arra tanít meg, Hogy magasabb vágya a szívnek: *Eszme után*, csillag után Emeli az embert csupán.” Mellőzve mostan a kérdést, hol veszi *épen a rózs*a e professori képességet, — ama meddő kácsingózást látjuk ebben is

⁷⁵ valami elérhetlen távolban és homályban lengő ideál után. Ő az eszmét nem olyannak veszi, a mit a költő és művész megtestesíthet concret alkotásaiban, hanem valami megfog-

hatatlan tüneménynek, mit a dal szükség, hogy emlegessen, mert már úgy divat, de kifejezni ne is próbálja, mert az nem
80 lehetséges.

Érzelmével sincs különben. Semmi sem gyakoribb nála, mint annak emlegetése, hogy a mit ő érez, azt szavakban kimondani nem lehet. Már első költeménye önkint adja kezünkbe egész mestersége kulcsát, hogyan szokta ő érzelmeit kifejezni. A „Költészetem” című vers mintegy programja, vagy prologusa valamennyinek. Azt mondja ebben, ki akarva jelenteni, micsoda lélek-állapotot tart ő legalkalmasb-
85 nasnak versírásra:

Az kell nekem, az a pillanat,
90 Midőn a szív ver nyugtalan
S hogy miért ver, mélyebben érzi,
Mint kifejezhetné a szó, a dal. (1. 1.)

Tehát ő akkor fejezi ki, mikor *nem lehet kifejezni!* Nem olyan-e ez, mint midőn az agyafúrt obsitos *láthatatlan* galambot
95 mutogatott pénzért a jó debreceni népnek a nagyverdőn? Különbség csupán annyi, hogy az obsitos nem hitte, a mit mással el akart hitetni, míg szerzőnk a legjobb hiszemmél van, hogy ő kifejezi a *kifejezhetelent*. Mert, ha sem *eszmét*, sem *érzést* nem lehet kimondani, hát minek írja verseit kötet
100 számra? Tele van könyve ilyesekkel: „Tudom, hogy ha a mit érzek, Mind el lehetne *mondani*. . Tudom, hogy ha *szót adhat-nék* A sok kinzó gondolatnak. . S mi az örülségig gyötör, Azt nem lehet *kiejtenem*” (3. 1.) „Megsúgják, mi a szerelem, Mit nem lehet *kimondani*” (16. 1.) „Az a szent láng, lelkesülés,
105 A melyet ki nem *mondhatok*” (71. 1.) stb. Ne értessem félre. Nem a *szavak* ellen van kifogásom. Melyik költő nem írta százszor, hogy ez vagy amaz érzés szóval ki sem mondható. De azért igyekezett azt kifejezni, a mennyire a költészet határai közt lehetséges volt, vagy saját ereje engedte. Tompa
110 fonó leánya is felsóhajt: „Úgy fáj az én szívem, hogy *ki sem mondhatom*.” De azért minden népköltői módot elővesz, hogy fájdalma mélységét s minőségét képekben kifejezze. Előbb a virágos kenderben hangzó vidám „pitypalaty” éneket teszi ellentétbe a maga bánatával, azután a könnyen szakadó
115 fonálban kedvese gyöngye hűségére, az elázott kenderben odalett szerelmi boldogságára emlékszik; bánatját, csalódását fejezi ki, hogy, „nem válthatja már ki *csókkal* az orsót” mint hajdan stb. Szerzőnk ellenben többnyire lemond érzései kifejezéséről, úgy hogy annak se minőségét, se mélységi fokát
120 nem értjük, mire vége van a költeménynek.

E tárgyi határozatlanság, hogy se az eszmével, se az érzéssel, melyet meg akar énekelni, tisztában nincs, szüli természetesen az alaki határozatlanságot. Már a költő-művészet célja annyira nem világos előtte, hogy azt, mint sokan még
 125 rajta kívül, bizonyos (vagy inkább *bizonytalan*) *álmodozó* szenvedésben tartja elérhetőnek. „Ábránd” „álom” — örökös eszméje. Példát idézhetnénk akármennyit. „Ez az ábránd és merengés Árnyéka a szeretetnek” (16. l.) „Álmodjál és föl ne ébredj” (u. o. „Ragadd kebledre, . . . Mi ábrándokban
 130 ringat el” (24. l.) „E szív meddig fog tartani Reményül álmokképet” (44. l.) „Érezzük, hogy ilyen a szív álmodása (54. l.) „*A képzelet, ez alvajáró szellem*” (62. l.) „A képzet ott álommá változik” (79. l.). Csupa lunaticus világ. Megint nem azt mondom, hogy az „ábránd” „álom” szót ne használja a költő,
 135 a mennyiszer szüksége van rá; de mindent ez álmataz állapot sárga szemüvegén látni: se költészet, se idealismus, se általában egészséges dolog.

Ha az eszme utólérhetetlen, az érzés kimondhatatlan, maga a képzelet, s így a költészet is „alvajáró szellem:”
 140 mi természetesebb, mint hogy a *kifejezés* is homályos, valótlan, határozottság, szabatosság nélküli legyen. És csakugyan több verset találunk a gyűjteményben, melyet elolvastván, nem tudjuk, mit olvastunk. Az eszme úgy el van burkolva, hogy fogadni mernék, nincs is ott; az érzésből csak annyit hallunk: fáj, fáj! de mi fáj és hol fáj, azt kivenni ritkán sikerül.
 145 „Mért szereted az ibolyát?” — kérdi egy versében (8. l.), *talán* kedvesétől, s így felel rá maga:

Kikeletkor első virág!
 Kebelemre tűzve
 150 Egy kicsiny levéllel,
 Nem hagy a remény el,
 Majd letépvén onnan
 Könnyörtelen kezek, —
A világ nem, de ő
 155 *Érzi mért könnyeznek.*

No, minthogy mi is a *világhoz* tartozunk, se nem érezzük, se nem értjük. De azt sem tudjuk, ki az *ő*, a ki szerencsésb nálunk e részben. Az ibolya-e? a költő-e? a leány-e? vagy ki? A leánnyal párbeszédben áll szerző, tegeznek egymást, így hát
 160 az *ő* egyikre sem vonatkozhatik; hanem a letépett ibolya lesz, mely *érzi*, miért könnyez . . . nem tudom, kicsoda. Az „Ággodalom” címűben ismét ennyi az érzés: „Mik e kebelnek vágyai?

Sohsem fogod tán hallani!" — s így zárja be: „ejtek egy-egy könnyet érted, Bár azt te *még most nem érted*." Mondhatjuk,
 165 mi sem. Az egész kis vers azt a nagyon szerelmes 17 éves udvarlót juttatja eszünkbe, ki imádottja oldalán bízva megvallhatná szerelmét, de a helyett a holdvilágba sóhajtoz, vagy ásít, s ha kérdik, mi baja, azt feleli, hogy érzése oly kimondhatatlan! E „kimondhatatlan” érzések, mint midőn
 170 a csikós a korcsma-padra könyökölve hallgatja az áldott magyar zenét, s tele van érzéssel, borral nyakig, de csak keserves kurjantásban bírja szellőztetni, nem valók a költészetbe. Maga a népdal is, ha ily érzéseket akar képbe öltöztetni, efféle *idealismusba* esik:

175 Látál-e valaha
 Vízi buborékot?
 Annak a közepén
 Két szál rozmaringot?

Az ily „nem-tudom-micsoda” érzés, „nem-tudom-micsoda”
 180 eszme szűli aztán a bizonytalanságot, dagályt és abszurdumot, kifejezésben, nyelvben, le a szókötésig, vagy egyes szókhasználatáig; ennek köszönjük, ha a „Pacsirtához” írt dalban (5. l.) nincs emberi teremtség, ki értse, miért kell elhalni a pacsirta fiaknak, míg anyjuk a magasban énekel:

185 Emelkedjél kis pacsirta a magasba
 S ott közel az istenséghez,
 Hol a szív tisztábban érez
 Öntsd ki lelked egy *édes szerelmi* dalba

Fiaid itt a rét bársony szőnyegébe'
 190 Hallgatnak rád áhitattal,
Mikor aztán elhal a dal
Ők se lesznek, elfoly, szívök vére.

Szegények! Azt hiszi az olvasó, hogy alább megtudjuk, miért folyt el a pacsirtafiak vére? Dehogy! Csak azért. Oly szép
 195 az, hogy míg az öreg pacsirta ott fenn énekl *édes szerelmi* dalát, addig itt lenn „fiai vére elfoly.” Hát még ha a másik pacsirta-szüle „telve rémes gondolattal” keresi alant az elvérzett fiakat — „s gyöngye keble nem bír a mély fájdalommal” — gondolom, meghasad — aztán a fönt lebegőt is buzdítja
 200 a költő, hogy: „öntse ki lelkét egy *szerelmi hattyú-dalba!*” Egész tragoedia! nem kellene hozzá egyéb, csak egy parányi valószínűség. Nem levén helyünk *egész* érthetlenségeket idézni, be kell érünk egyes mondatokkal. E mondatok any-

nyira függetlenek, hogy ki itt meg nem érti őket, az egész vers-
205 ből sem fogná. Ime:

Szeresd a tündércsókákat:
Az *illatot*, de a *szint* tudd feledni. (19. l.)

210 Nem bánom, hogy *nap* nem vagyok,
Szerelmem égő *napsugár*,
De ezt *ne tudd*, mert a *csillag*
E fény mellett homályba száll. (Meg kell
ezt érteni, így, a mint van. 22. l.)

215 A *bú* is *virágkoszorú*,
Széthúll, miként a tavasz-égen
Egy kis rózsafelhő, ború. (24. l.)

Derítsen fényt kebled ködén
Az üdvimalasztos szív-ima. (35. l.)

A szív átkos pillanatja
Egy vékony szálon lebeg. (38. l.)

220 Gyöngye vagyok *egy* . és csak *egy* !
Szétzúzni a *korlátiokat*
Mikkel e zugvilág *elegy*.
(Korlással *elegyes* világ! 41. l.)

225 Volt e szív is egyszer *elkerülve*,
Mert tán *hullámok* közé merüle —
És kikelve ott hagyá *salakját*,
Mint a tengergyöngye burkolatját . (45. l.)

Legfelül egy kis-*nefelejts*
(a mennyasszonyi koszorúban)
230 *Tiszta fehér*, mint az a lap,
Melyre nem írt még az író. (47. l.)

Lám e virág (a rezedá) arra tanít,
Hogy szelidebb *illatait*
Nem szabad *elvetni* a kertnek,
235 Hiszen úgyis *épen ez tart meg!* (49. l.)

Már nem ül arcomon .
A *fekete holló*, mely noha *borongott*,
Egy-két *fénycsillagot* a távolból hordott. (80. l.)

240 Sötét *kődoszlop* Széphalom felett,
Pihenj el a *halottas ágyon!*

A bérc alatt *hatalmas tölgy* kél
A honleányok *ujjain*. (Megköszönnék azt! 65. l.)

245 Majd részegen előre *dúl*,
A másik hátra, épen mint a *rák* —
(a *rák* nem *dúl*, mász. 74. l.)

Mert a lélek
Fény, mely zárva vakít, éget.
Éget, pedig jég a zára. — (100. l.)

Általában elmondhatni, hogy szerző idealismusa abban áll:
250 olyat gondolni és írni, a miről semmi halandó embernek
ideája nincs, nem is lehet. A concret valóság mintha nem is
léteznék számára. Hogy mégis időt veszünk bajlódni költe-
ményeivel, oka, mert van azokban némi csengés, csillogás, úgy
255 hogy a kevésbbé avatott olvasó, noha nem érti, azt gondolhat-
ja, valami szépet olvasott. Sor sor után, versszak versszak
után könnyen foly, s nem hiszi az olvasó, hogy a ki annyit
beszél, sok mondani valója ne legyen. A csillámló fátyol
alatt nem hiszi, hogy ott ne lappangjon az eszme, vagy érzés.
Némelyik darabja oly dallamosnak tetszik, hogy a ki így him-
260 bál a hang hullámain, nem foghatja meg, hogy nem egyszer-
smind érzelem habjain ringatódzik. Idézünk egy egész költe-
ményét, próbáljon valaki tisztába jönni vele.

A HAJÓS

265 Reng a hullám, ing a csolnak,
Messze, távol még a part;
Kél ború a láthatáron,
Csillagom hiába várom,
Mit a fölleg eltakart.

270 *Elmerülök, s fölvet a hab,*
Evezésem nem segít.
Állok összefont kezekkel
És esengő érzelmekkel
Áldom a mi elmerit

275 *Zöld virány, mosolygva váró*
Pálma-lombok intenek;
A vihar lezúg odáig.
Visz-e a sors e határig
Csolnakommal engemet?

280 Tornyosúl a renge hullám,
Meg-megrezzen a szemem;
Ámde lelkem mért ijedne?
Elviharzott életemre
Pálmát hint a szerelem

Ha nekem valaki (szerzőt magát sem rekesztvén ki) meg-
285 magyarázza e költeményt, hogy emberi józan értelem fel-
foghassa: megfejtí különösen azt, miért *áldja* a költő, a mi
elmeríti, midőn *zöld virány, mosolygva váró pálmalombok*

intenek felé, s midőn tudja, hogy „elviharzott életére *pál-*
mát hint a szerelem;” továbbá, mikép áll „összefont kezekkel,”
290 ha már *elmerült* és „fölvette a hab” s több efféle: ünnepe-
lyesen fogadom, hogy visszavonok minden gáncsot, mellyel
bírálatom Fejes költeményeit illette.

Azt hinné az ember, hogy midőn a költő burkolt esz-
méi s érzései világából a concretebb valóságba, az *elbeszélő*
295 költészet terére lép: *balladájában, regéiben* már határozottabb
színt fog öltetni, s legalább a tárgy nem engedi ama homályos
szétolvadást, mely lyráján uralkodik. Csalódás. Ime, hogyan
festi Thúri György elesését:

300 „Itt egy más ló’ — — késő, késő!
Horpad a vért, ing a láb.
Csak a düh nem hágy alább.
Az ércsisak lenge tolla
Nem a porba, *fő-halomra*
Elhajol, de meg se nyugszik,
305 A magasban felpiroslik...
S ki feltűzte lándsáéltre oly korán
Csak halványúl a forró vér csepeg vissza tán.

Kisértsük-e magyarázni? A három első sort nem szükség.
A következő négy azt akarja mondani, hogy Thúri fejét elébb
310 egy halom levágott fej közé dobták, aztán lándsára tűzték.
De mit jelent ez: „s ki feltűzte lándsáéltre oly korán, csak
halványúl a forró vér csepeg vissza tán?” Szókötésileg csak
egy értelme lehet: Csak a forró vér csepeg vissza (*halványan!*
tán!) ki (mely) oly korán feltűzte lándsáéltre: azaz okozta,
315 hogy feltűzzék, a Thúri fejét. De így is *forró* vér, mégis *hal-*
vány! és az a *tán* (a költő kétkedik abban, mit úgy kell leírnia,
mintha szemmel látná) meg az egész constructio oly nyaka-
tekert, hogy igen nehéz belőle józan értelmet vájni ki. —
320 *Dilinkó* népregeiben egy egész násznép belehajt az Ér vizébe.
Csak a mennyasszony nem vész oda, a többi mind.

Mély a meder, benn vész a nép.
Delinke nem, ő partra száll.

De szerző egy szóval sem indokolja, hogy történt a csoda
megszabadulás: el kell hinni, így, a mint van. És miért
325 szabadult meg? Csupán azért, hogy a parton megátkozhassa
az Ér vizét, s aztán beléugorjék. Ily epikai motívumokat
használ szerző. „Tököliben” (154. l.) szórul-szóra így hasonlít:

„Mint csepegő vér a hattyú nyakán,
Dúl a hazán a lassú halál.

330 Csaba című balladáját így kezdi:

Attila fia, Aladár,
Tört hordoz szét tenger hadán
A hódolt nép fegyvert ragad,
Leölni a *sasmadarat*.
335 „Te Csaba te!” Buda hegye
Viszhangozá: Te Csaba, te!
„Bocsásd ki a sasmadarat” —
Mond a viszhang: *bm . . bm . . arat*.

Ily expositio után aztán csak tisztában lehet az ember kiin
340 duló pontjával a költeménynek!

Részletekben, egyes idézetekben, mutatom fel Fejes
költészetének hibáit, de nem azért, mintha e homály, e szét-
mosódás csak részenként volna meg: általában mondhatni,
hogy lyrája úgy, mint eposza e nyavalyában sínlik. Egy versét
345 sem tudnék kijelölni, mely teljesen ép volna, s egészséges
benyomást hagyna a lélekben. De igazat kell neki adnom,
hogy ha vannak csúrt-csavart, homályos, idéetlen *részek*,
vannak ellenben olyanok is, melyek egy vagy más költemé-
nyét helyenkint elevenné teszik. A „Vihar előtt” stb.
350 című darab (82. 1.) jó leírásokat tartalmaz:

Reng, nyög a föld, dúlja a villám,
Zúg a vihar, *kábúl* a hullám
A vizeken, ördögi táncba'
Nagy tetemét úgy veti, hányja

355 vagy midőn a hajókról ezt mondja: „örli az örvény a futó-
kat” — vagy a barmokról, hogy: „bőgve futnak széjjel . .
s *szarvukon a jég göme csattog*”; vihar után pedig, hogy: „a”
borág gyors eredést vesz: új kötelék kell a gerézdhez — „vagy
hogy a megifjúlt halmok bokrain a zöldszínű lombok *össze-*
360 *borulnak* szeretettel; ott foly el a csörgedi *csermely* a bokor
alján s *be-bekapja ágait és csókkal itatja*” — meg hogy a
„délibáb *szélt vesz a rónán . .*” az ilyesek eleven költői
szemléletről tesznek bizonyosságot. „A természetben”, „Szülőim-
nek” címűek is, kevesebb homály mellett, több szép rész
365 mutatnak föl, az utóbbiban szép, midőn nejről beszél:

És ölembe ül le s kezemet szorítja,
S örömben derengő homlokom simítja,
Simítva *simítja*; őrsi a *redőtől*,
S *sugaras szemével a sötét felhőtől*.

370 Végre megragadó volna a „Temetőben,” (33. 1.) ha úgy ki
tudná vinni, a mily hatalmasan kezdte s különösen a 2-ik

és 3-ik versszakban el nem homályosítaná. De avval zárja:
a *természet* örök élet, azaz *physice* semmi *test* nem hal meg,
csak vegybomlás alá jő; mégis a 2-ik és 3-ik versszakban
375 másféle öröklétről beszél: arról, mely a *szellemi* világhoz
tartozik. Ide írom az egészet:

Ne mondjátok nekem többé:
„Föltámadunk, föltámadunk!”
Itt azt sugják a szellemek:
380 Ébren vagyunk, ébren vagyunk!!

A szív, mely égien szeret,
Belátva üdve titkait,
Magasztos vágya szárnyain
A földről csak elköltözik.

385 A bűn, mely bár mély sírt keres
Sohsem leend szent érzemény;
Fölszáll sötét éjféleken
Hogy háborgassa az erényt!

Ne mondjátok nekem soha:
„Föltámadunk, föltámadunk!”
A természet örök élet,
390 Én azt hiszem: meg sem halunk.

35. UTAZÁSI EMLÉKEK

*Irtó Ormós Zsigmond. I., II., III. kötet. Pest. Pfeifer bizománya.
1860–61.*

Utazási irodalmunk a múlt év vége óta aránylag nevezetes gyarapodásnak örvend. Gróf Vass Ádámné „Úti képei”, Hiador „Párisi emlékei”, Zombori Gedő „Útirajzai”, Rosthy Pál díszes kiállítású, de ép azért a kevésbbé vagyonos közönségnek hozzá nem igen férhető „Dél-amerikai útazása” részben a lehanyatlott, főleg azonban a jelen év hozományai; és most is még kettő van folyamatban: Orbán Balázs „Útazása keleten” és a fölcímzett „Útazási emlékek” Ormós Zsigmondtól. Valóban, ha irodalmunk arányait tekintjük, nem mondhatjuk,
10 hogy az utazási ág nincsen eléggé képviselve.

A *Szépirodalmi Figyelő*, programja körében nem tekinthet feladatának, hogy utazási munkák fölött érdemileg ítéletet mondjon, azok tartalmát tudományos, föld- és népi-
15 irati szempontból bíráló alá vesse, hibáikat kijelölje, megigazítsa, s végre hogy világirodalmi színvonalra emelkedvén, azon adalékot mérlegelje, mellyel egy-egy ily munka az összes utazási tapasztalatok kincsét gyarapítja. Mindez kívül esik egy szépirodalmi lap körén, még ha e nevet nem szorítja is pusztán a képzelet műveire, hanem kiterjeszti az
20 irodalom ama könnyebb ágaira is, melyeket, mint nem szakbeli tudományhoz tüzetesen tartozókat, a nyugoti művelt népeknél, angolok- és francziáknál, befoglal a *litteratura* elnevezés. Még így is a formával lesz inkább dolga, s utazási
25 művekben nem annyira a tapasztalatok értékét veti súlymérőbe, mint azok előadását, s nem annyira a tudomány, mint a nagy közönség érdekét ellenőrzi, mely az irodalom e könnyebb nemében, a tanulságon kívül egyszersmind kellemes, élvezetes olvasmányt kíván.

A kettő ugyan legfensőbb fokozatán, eggyé foly össze.
30 Az utazó, ki legjobban tud látni, tapasztalni a közvetlen szemlélethől, leghatalmasb lesz az előadásban is. A „cui lecta potenter erit res” kellő módosítással itt is igaznak bizonyúl. Ki a tárgyat leginkább felfogta, annak előadása lesz egyszersmind a legszemléletesb, így az olvasónak is

35 legérdekesb. Nem hozok fel oly nagy példát, minők Humboldt útazásai; csak a mi afrikai vándorunk könyvét említem, mely dacára annak, hogy szerzője nem igen tanulmányozhatta a leírás, előadás mesterségét, s még a magyar stílus fejlődésével sem volt alkalma lépést haladni, folyvást
40 ébren tudja tartani az olvasó érdeklettségét, s leíró, elbeszélő forma tekintetében is messze felülmúl akárhány sebtiben, vasúti kocsik ablakából s az ártatlan *guide book*-ok segélyével összenagyolt felcifrázott útleírást.

Formailag az útleírás legközelebb jár az előadás azon
45 neméhez, mely levél-stil néven ismeretes. A minthogy nem is ritkaság útrajzokat levél, vagy napló alakjában látni. Jellemle ama közvetlenség, mellyel személyes tapasztalatokat följegyzünk, új vagy érdekes tárgyakról nyert egyéni benyomásokat állandósítunk, másoknak is, kik ama közvetlen
50 szemléletből ki vannak zárva, hozzáférhetővé, érezhetővé akarunk tenni. Előadása is tehát megfelel jellemének; a tárgyakból, a benyomásokból egyszerűen, természetesen fakad; semmi sem árt neki inkább, mint a keresettség, a fesz, a fitogtatás, messze kalandozás a tárgytól, régi, idegen s már rendszerezett tapasztalások minduntalan beszövése a frissek közé, vagy ezek hiányának éppen amazok általi pótlása. Mint a levélben visszatetsző például a szónokias értekező stíl, a könyvtudomány piacra állítása, messze kanyargó eltérés, melyet a levélbeli érintkezés nem indokol, miután elég volna
60 ama könyvek címére utalni, honnan mind e bölcsesség meríthető; hasonlókép az útleírás elevevenségének is nagy hátrányára szolgál, ha minden „ad vocem” alkalmával kitárjuk emlékezetünk s könyvtudásunk összes kincsét, a helyett, hogy a friss benyomásokat rajzolnók. Igaz, vannak nem csu
65 pán kedvtelési, vagy elegyes tapasztalásra irányzott, hanem tudományos, illetőleg művészeti célú útazások is: de az utóbbiak érdeke s értéke szintén a friss tapasztalásból ered, nem abból, ha kitünteti, mennyi mindent *összeírtak* már azon tárgyról, mellyel foglalkozik. Babylon romjai közt például,
70 minő érdekek kísérik a tudós utazót, s minden tégladarabot, melyen egy régi betűt felfödözni vél; de ha kezét összedugva leül a porhalmon, s elmondja nekünk Herodotból a régi Babylon fekvését, alakját, történetét, azzal, mint utazó, nincs igazolva előttünk.

75 Nem azért hoztuk fel némely útleírónak e csak futtában érintett hibáit az előadás formája ellen, mintha a következtetés súlyával szerzőnk könyvét egészen akarnók nyom-

ni. A jelen „Útazási Emlékek” írója tisztában van tárgyával. Ő vegyes tapasztalásoknak is megnyitja ugyan tárcáját, de
 80 iránya főleg *művészeti*, — jólértő szemmel s önálló ítélettel közeledik a nyugati fővárosok — eddig leginkább Bécs és Drezda — műkinccseihez. De úgy látszik, az „Adatok a művészetek történetéhez” című munka írója, Ormós, jelen útazási emlékeit egyszersmind hordozójává akarta tenni mind-
 85 azon *adatoknak*, melyek említett művébe nem fértek, vagy nem illettek, vagy abból esetleg kimaradtak. Úgy látszik, az útleírás szabad formáját legalkalmasbnak vélte arra, hogy mindent vagy minél többet elmondjon, a mit részint közvetlen, részint könyvek útján ismerettárába gyűjtött. Innen
 90 van, hogy „Emlékei” leírásában sokhelyt nincs elegendő szemléletesség. Többsnyire a művészettel foglalkozván, csaknem minden kép, minden szobor alkalmával visszamegy életrajzi s más történeti adatokra, nem csak ott, — hol az illető mű teljes megértése ily visszapillantást szükségel,
 95 hanem, úgy szólva, mindenütt. Nagy sereg művész neve s műdarab felhordása megzavarja a laicust, míg a szakértőnek nem elég kimerítő. A képző művészet tárgyainál majd úgy szól, mintha csupán szakértőkkel volna dolga, majd pedig olyas, kivált műtörténeti részleteket sző be, melyek a szak-
 100 értő előtt semmi újdonsági érdekléssel nem bírnak. Így a festők életvázlatai, le egész annyira ismert részekig, mint az adoma Tizian ecsetjéről. Ha pedig szerző a nagy közönség számára ír, akkor a negyed-ötöd rangú művészek és munkáik sűrű emlegetése, rájuk mint ismeretes dolgokra futtában
 105 való célzás árt az élvezetnek, a figyelmet nagyon elszórja, s az olvasónak, ki ama képtárakat nem látta, eleven föl-képzelés helyett homályos sejtelmekkel kell beérnie.

E hiánya mellett is az előadási formának, az „Útazási emlékek” tanulságos, becses könyv. A már megjelent három
 110 kötet az osztrák birodalom német tartományaira, főleg azonban Bécsre, — továbbá Szászországra s ott leginkább Drezdára vonatkozik; Németország többi részét valószínűleg hasonlókép három kötet fogja tárgyalni. Az egész munka megjelentével visszatérünk hozzá, ha élünk. Addig is vegye a t.
 115 közönség, ismertetésül, egy szakaszát a III. kötetnek, mely Veronese Pál művészetét s drezdai festményeit jellemzi.

36. A FRANCIA KÖLTÉSZET 1861-BEN

Armand de Pontmartin következő, nem igen öröndetes jellemzését adja általában a mai költészetnek, különösen a franciának.

A költészet hanyatlásán aggódo olvasók s a közönség részvétlensége miatt nyögő poéták az oly szeretőkhöz hasonlítanak, kiknek szája panasszal tele, hogy senki sem szereti őket. Nem tehetni róla, és ha, fájdalom! igen könnyű felismerni a helyzetet, orvosolni lehetetlen. Világos, hogy a költői érzés mindinkább gyengül, s mint visszaszökő labda az ellenrugas következtén, nyomról-nyomra, napról-napra veszít belleme (intensité) s erejéből azon művekben, melyek nem egyebek, vagy legalább nem volna szabad egyébnek lenniök, — egy oly lélek kifeszülésinél, mely meg van áldva tehetséggel kifejezni azt, amit mások éreznek. Tulajdonkép e legfelső harmónia, e kölcsönös vonzás teszi a költészetet, s mihelyt e föltételei hiányzanak, azonnal elveszti létele jogát, s népszerűsége s élete leglénnyegesebb elemeit. A még fennúszkáló neveket, a hanyatlás ezen kettős jelensége ellen tiltakozni próbáló munkákat, méltán hasonlíthatni azon őszi növényzet-hez, melynek halvány zöldje már-már reszketni látszik a tél fuvalmától, azon kései nyárhoz, melynek mosolya és sugárai elárulják a holt évszak közeledtét. Vagy talán, egy más kép segélyével, az egyénhez hasonlíthatnók a társadalmot, s az e század eleje óta egymást követő nemzedékeit az irodalomnak az emberi élet különböző koraihoz. Így jobban föl lehetni fogni a bennünket aggasztó hanyatlás okát, s annak érzete, amiben egy más korszak ereje állott, képessé tenne igazabban ítélnünk a jelenkor kísérletei felől.

Hit, lelkesülés, ábránd, szerelem, remény az ifjúság isteni adományai: az ifjúságé, mely nem törődik azzal, hogy számot vessen hitével, gerjedelmivel; mely őszinteség és hev tündöklő vegyületével örömet csalja magát; mely meg van áldva azon becses adománnyal, hogy hazugságaiból jobb valami válik, mint a mi igazságainkból. Ez ifjúi gazdagság teszi már a költészetet: mi szerint, a helyett, hogy egyéni volna, egész nemzedék sajátja: hogy miután mintegy *előljátszott* egyes elszórt képzelmeiben, akad számára egy ki-

- 35 való képzelem, egy predestinált tehetség, mely formát, alakot, hangot, életet ad neki, mely míg egy részről tőle nyeri élenkítő befolyását, viszonttag hatalmasan nyomja rá saját eredetiségét, s im ez a teljes költészet, az oly költészet, milyennek lennie kell, hogy minden varázsát kifejtthesse, minden hatalmát gyakorolhassa. E kibuzdulás, mondhatnók szinte kitörés, 40 rendesen összevág ama kedvező pillanattal, mikor minden körülmény növeli, munkára készíti, mikor a hangszer leginkább megegyez a füllel, mikor zengő hanghullámai szabadon terjedhetnek az űrben, mikor a közönség rendkívül fogékony 45 hallgatni, megérteni, megtapsolni a művet, mely összefoglalja s állandóvá teszi, amit ő múltólág érzett vala. Ez a költők aranykora, nekünk is (a franciáknak) jutott ebből, harminc vagy negyven éve, egy ragyogó, de gyorsan tűnő időszak. Azonban eljő az érettség ideje, s ha külső körülmények is 50 összehatnak, hogy minél gyorsabbá, minél parászbabbá tegyék ezen érettséget, az elaggás sem marad el. A tapasztalás, segítve rettentő bajtársa az analízis által, lassankint leszedi homlokunkról ama bájos de töredékeny koszorúkat, melyeket az ifjúság mosolygó tündérei könnyed kézzel fontak volt oda. 55 Az ember tudósabb, hidegebb, szemlélkedőbb lesz, jobban hozzátapad a valóhoz. E titokszerű működésben, míg a vélt szerzemény által egyre szegényebbé válik, napról-napra megszűnik távozni az ember amaz egyetemes eszmék, általános érzések birodalmától, melyek tudtán kívül érintkezésbe hozzák vala más szellemekkel, mely utóbbiak kezdetben szintoly 60 gazdagok voltak, de majd hasonlóan kipusztultak, mint az övé. Pedig az egybehangzás nélkül nagyon könnyű belátni, mi lesz a költészetből.

- Nem ott van-e története annak, ami körülbeül fél század óta szemeink előtt folyt le, művészetben úgy, mint irodalomban? Az ifjúság nemes szenvedélyeit, ragyogó csalódásait a szemlélkedés, a számítás, a megszokás váltotta fel: latra vetni a szív és képzelem legédesb búbáit, s a magok legegyszerűbb, néha legaljasb kifejezőmódjára szállítani le ama bevett 70 kedves közformákat, melyekből a költői lelkek táplálkoztak vala; egy szóval pozitív elme (esprit) váltotta fel a költői érzést. És mi az eredmény? Amit könnyen előre lehetett látni: az általános eszmék osztálya, az amit hősi közhe- 75 lyeknek nevezhetnénk, fogyton fogyott; egy részről a közönség csoportja föl sem véve, vagy fitymálva fordult el attól, mi nem felelt meg többé új gondjainak; más részről a még költői hivatást érző vagy maguknak tulajdonító egyének puszt-

tulni, széttépetni, fogyni látván birodalmukat, erővel meg-
 80 ragadák egy rongyát, hol aztán túlhaták megtermészetleníték
 tehetségüket, s egyedi költészetöket tevék a mindnyájunk
 költészete helyébe. A vezérfonál költő és sokaság közt el volt
 szakadva: az ihletés nagy forrásai, melyekből az emberiség
 hatezer év óta enyhíti szomját, kiapadva, vagy felzavarva;
 85 a lélek, határtalan szökellései s korlátolt törekvései kimond-
 hatatlan vegyületével, megszűnt vala érdeklett fél lenni az
 egyéni érzésnek a közérzés feletti diadalában; az emberiség,
 úgyszólván, visszavonult a költészettől, mint a tenger vissza-
 vonul néha partjaitól, hol nem hagy egyebet, csupán törmelé-
 90 ket, különös idomokat s bizarr növényzetet. Azóta nincs egye-
 bünk, mint vagy meddő echói ama sokáig hallgatott nagyszerű
 hangoknak, vagy egy túlfinom, csiszoló, fantasztikus, beteges
 művészet termékei, mely igen hajlandó az elvesztettért a
 meglevőnek túlzása által szerezni kárpótlást.
 95 Ez csalhatatlan jele szomorú érettségünknek. A hata-
 lom, melyet többé nem őriznek ellen bírái s természetes szö-
 vetségei, zárt ajtónál s legújabb hizelgői meghitt társaságában
 átengedi magát egy elkényeztetett gyermek szeszélyeinek. Amely
 mértékben változnak igazi nagysága elemei, oly mértékben
 100 fordítja gyermekesb gondjait a formaságra, részletekre, külső
 megjelenésre. Minél inkább vitásnak s csökkenni érzi az elis-
 merést, annál hajlandóbb visszaélni azzal, amit meghagytak
 nála. E szerencsétlenség az irodalomban, kivált a költészetben,
 nemcsak azokat éri, kiket eredeti bűn vagy született gyarlóság
 105 kényszerít az igazi szépnak határán kívül keresni a siker
 eszközeit. A legnagyobbak, legizmosabbak, sem mentek az
 ily *mal'aria*-tól, mely a költészetet számkivetí mintegy, vala-
 mely egészségtelen szigetre. Mihelyt a harmónia megszakadt,
 s megszűnt a delejes folyam régi közönségek és tulajdon
 110 genie-jük közt, azt hiszik, nincs egyéb választás, mint vagy
 megtagadni költői dicsőségöket, vagy erőltetni a hangot, vas-
 tag ecsetet használni, túlozni, hogy az arányt helyreállítsák s
 hasonló eredményre jussanak, mint előbb, noha erőszakosb
 eszközök által. Az, mi elég volt az *Őszi Levelek* szerzőjének,
 115 hogy maga köré gyűjtse a költészet minden barátját, nem
 elég többé a *Századok Legendája* írójának.

Ilyenné kellett válnia s ilyen a helyzet e pillanatban:
 a távozó többség, s maradó kisebbség között napról-napra mé-
 lyebb a szakadás, s egyik fél teljes közönybe süllyed, míg a
 120 másik fél eretnek egyházba fordul. Régebben megvolt a saját-
 képeni költészet, kifejezve néhány által, érezve csaknem

mindenki által: ma egy részről a társadalom egésze van, a pozitív élet köznapiságának vagy az analízis bonceszközeinek hódolva, más részről néhány *egyediség*, kikből alig telik egy
125 kis csoport, s kik megfosztják a költészetet legszebb szabadal-
mától, t. i. attól, hogy az összes emberiség szellemének hang-
adója legyen. Egy pillantást vetve a már átfutott ösvényre visszafelé, látni a roppant hézagot, s a mély bukást. Ha gon-
dolatunkat osztályozás által akarnók kifejezni, amiben azon-
130 ban mindig van némi fogyatkozás, így jellemeznők e fokozatos
süllyedést: azt mondanók, hogy a költészet primitív és leg-
fennső értelemben, például a Homer költészete, egyetemes
(universelle) volt, a költőt az időben alig lehet megkülönböz-
tetni hallgatóitól. Virgil, Racine, Lamartine költészete már
135 csak általános (generale) vagy összefoglaló; ellenállhatlan bájjal
fejezi ki *egy* nemzedék, egy társadalom, egy időszak érzel-
meit. A mai költészet, alig némi kivétellel, lényegében egyedi
és részletes.

Tollunkra jött az analízis szó, s valóban az analízis az,
140 melynek mi tulajdonítjuk nagyrészt az elgyengültét a poétai
érzésnek a mai szellemben s világban. Azon jeles munkák és
költők közül, melyek s kik a század első felét lelkesítették,
nagyon kevés van, melyről aztán ne hallanók, hogy elvénu-
lt, elavult. *René* elavult, *Corinne* elavult, lord Byron, Schiller,
145 Walter Scott, Chateaubriand elavultak, s ha mernék, még
közelebbi időre is osztogatnák ez elavulási anathémát. A szó-
lási forma kényelmes, megszokott; azt hinné az ember, hogy
saját alakjaink közepszerűsége miatt azzal szeretjük magunkat
vigasztalni, hogy felismerjük az idő újjnyomait ama dicső
150 elődök arcképein. Hagyján! magunkat csaljuk: mi avultunk
el, mi vénültünk, nem a költők művei. A kiábrándulás e
büszke vagy zsémbos hangjával úgy teszünk, mint amaz
öreg, kik azt mondják, hogy a szerelem elavult, a szépség
elavult, mert a szerelem fut tőlök, mert a szépség csak tehe-
155 tetlen bánatot képes már bennök gerjeszteni. Ám tekintsetek
vissza emlékezetben amaz oly roppant, oly dús mezejére a
költészetnek, mikép az az első aratóknak kínálkozott vala, s
hasonlítsátok az akkorit a mostanihoz. Vegyétek számba az
érzelmeiket egytől-egyig, melyek őket ihlették. Mivé tettük
160 mi azokat? Chateaubriandban a keresztyénség szelleme, vagy
inkább költészete talált ékesen szóló tolmácsra. Ez a költészet
ma már nem létezik; a közönyösök fitymálják, a hívők nem
bíznak benne. Az analízis, vegybontó szereit segítségével, meg-
mutatta, hogy az a költészet a hitnek igen kevés, a kételynek

165 igen sok volt. Staël asszony nemes, férfias szellemét a szabadság szeretete lelkesíté; művészeti lelkesültség vezette Corin-
 nát a Capitolumtól a Misén hegyfokig: jelenleg a művészet se
 nem szabadelvű, se nem enthusiasta, csak számító; a hajdan-
 kor nagyszerű alakjai elrémítik; csak holmi érdekes, ódon,
 170 szabadosság izében föleresztett részleteket kölcsönöz azokból.
 Lord Byron hősei nevetésre indítanak az ifj. Dumas hőseit.
 Amazok szilaj nagysága, rejtelmes sorsa, a vétek és szellem,
 a kicsapongás és büszkeség ama viharos vegyülete, dacos
 fellázadásuk a társadalom ellen, melynek kicsinykedései oly
 175 roppant ellentétben vannak az ő ábrándjaik végtelen voltá-
 val, — mind e gyönyörű költészetet ma az Ossian felhői vagy
 Jean Sogar vízomlái közé utasítanak. Mi lett Diana Vernon
 és Alice Lee jakobita költészetéből? A *troubadour*-genre minő
 katakombáiba utalnók mi Aben-Hamet lovagias, Don Carlos
 180 hősi, Eudora és Cymodocea keresztyén szerelmét? Szálljunk
 alább néhány évvel s néhány lépcsőjén a templomnak, és
 minden pártelőítélet nélkül lássuk, honnan merített Lamar-
 tine, Béranger, Casimir Delavigne. Az analízis szétbontá
 Elvira szerelmét, s maga az Elvira szeretője hajtá végre
 185 e műtételt. Hellász álma hevíti vala a *Messeniennes*
 verselőjét s majdnem lírai költőt csinált vala a Lisette
 chanson-dalnokából. Jelenleg Hellász nem való egyébre,
 mint biztosítani sikerét valamely szellemdúsan maj-
 moló könyvnek, melyben Minerva városának emlékei az arit-
 190 metika számításai alatt fulladnak el. Hát a Victor Hugo közép-
 kora! A gót művészetnek mély, szenvedelmes érzete nagyon
 sokat tett a *Notre-Dame de Paris* sikerére. Jusson eszünkbe
 csak ama fájdalmas rokonszenv, mely elfogá a költőt, midőn
 mutogatta nekünk a csonkításokat, melyek történtek az
 195 ő ó Párizsán, midőn kérdezte, mi jögon nyult a szabadalmas
 kőműves s építész kalapácsa vagy szögmérője a multnak e
 csodáihoz, e virágihoz, kifosztva lassan-lassan a székesegy-
 házát s a várost eredeti alakjából. Akkor csak néhány eltűnt
 bolthajtás, néhány megfertőztetett ablakrózsa, néhány eltört
 200 vésmű, néhány lerombolt ív vala szóban, egy csipet a közép-
 kornak emberi kéz s forradalom által szétszórt költői porából.
 Boldog isten! ma már nagyobb mértékben látunk hozzá;
 most az egész város, története, lelke, élete, igen, rejtélyes,
 benső élete tűnik el, szóval minden, minden egy hang ellen-
 205 mondás nélkül, hogy mind egyforma házak nagyszerű vonalai,
 méltóságos sorai váltsák fel. Itt is, valamint egyébűtt, a
 jelenség ugyanaz: ifjúság, költészet *benniünket* hagytak el,

nem azon műveket, melyekre másszor feldobogott szívünk. A század az, mely vénült, s e hatvanos század, nem ismervén
210 magára többé ifjúkora tündöklő bálványáiban, ezeket teszi felelőssé tulajdon hanyatlásáért; rájok fogja, hogy elvesztették fényöket, frisseségöket, mivel önmaga szárazabb, komorabb lett.

Ha az analízis ide juttatott bennünket, ha meghódított
215 országul bánt a költészet különböző tartományival, vajjon mit adott cserében helyettök? Ne legyünk igen pesszimisták, a pesszimizmus éppoly meddő, mint veszélyes az optimizmus: adott kárpótlást is. Csoda-e, hogy ott, hol a kapa oly makacsul összevájta s felforgatta minden irányban a földet, virág és
220 pázsit ki van tépve a felszínről? Kárpótlásul jobban ismerjük a talaj természetét, s mélyebben fölfedezvék az alsóbb rétegek; az ember jobban számbaveszi, mit termelt már és hogy mit kell még termelnie. Ha igaz — de hát igaz-e? — hogy az érett ember vesztett csalódásiért s lelkesedésiért kárpótlást
225 nyer a reflexió és tapasztalás hozta előnyben, akkor az is áll, hogy az analízis, e rettentő ellenfele minden költői érzésnek, az emberi tudás minden ágaiban, melyek a szemléletből s a valóból táplálkoznak, adott annyi, amivel megvigasztalhatjuk tán magunkat azért, amit elvett tőlünk. A történelem, a
230 kritika, a tudomány kivált sokat nyertek ama rejtélyes működés által, mely a képzelet és lélek eszményi víziói rovására ment véghez; a nagy sokaság jóllétének gyarapodása is oly nyeresmény, mit nem akarunk elvitatni, mert a társadalmat, épúgy mint a költőket, nem lehet örökre azon padlásszobára
235 kárhoztatni, hol az ember úgy meglakik húsz éves korában. Részrehajlatlan bíró tiszte a nyereséget s veszteséget egyensúlyba vetni: a mi feladatunk most egyedül azt vizsgálni, hogyan enyészhetne el a költészet e világról.

A költői ízlés és szellem e fokozatos gyöngülésének a
240 közönségben s művekben egy másik következményét, más jelét is vehetni észre. Hármóniás egész helyett, némi csoportozat helyett, hol az összesnek varázsa minden egyesnek hatását növeli, s amaz époly termékeny ellentétek helyett, mint az összhang maga, nem találunk egyebet, mint a tehet-
245 ségek s kísérletek elforgácsolását s elszigetelését azoknál, kik űzik vagy próbálgatják a költészetet. Valóban, mi a nagy epochákat jellemzi, csoport, vagy küzdelem. A genie ugyanazon sugára igen különböző kifejezésű arcokra esik, de amelyek kölcsönösen világítják egymást, s így terem egyszerre,
250 egy csapással mintegy: Racine, Molière, Boileau, La Fontaine;

vagy pedig egy vitézkedő eszme két ellenséges tábornok állít szembe. Összeütközésekből kipattan a költészet szikrája, s előáll a nagy romantikai mozgalom, mely megelőzte a restauráció bukását. Titkos rokonság létez ilyenkor, még azok
255 közt is, kik csatáznak s egymást gyűlölni vélik; egyik Aristotelesre esküszik, a másik Schlegelre; de mind a két fél ugyanazon célra hat össze, mert mindkettőnek van hite eszméiben s művében. El láthatatlan egyezést, e dicső összhangját a költőknek még a nemzeti és fajbeli különbség, az anyagi
260 távolság sem zavarja meg: Lamartine testvérkezik a lakistákkal (angol költő-iskola, a *tavasdiak*) a nélkül hogy ismerné őket; Sainte-Beuve pedzi Wordsworth-ot, anélkül, hogy utánozná; de Musset Alfréd talál módot bájos eredetiségre kiüntetésére Byron szomszédságában, Barbier Ágost férfias
265 vagy panaszos hangjai visszafelelnek Leopardi nemes, hazafias műzsájának; ugyanazon időben, ugyanazon gondolat látszik kihajtani a Werther és René dalnokánál, a Manfred költőjében s az Obermann szerzőjének ábrándjaiban. Ugyanazon szár, azonegy naptól serkentve, különféle illatú s színpompájú virágokat terem, de amelyekben megvan a közös családi hasonlat. Schiller, Chateaubriand, lord Byron, Scott Walter, Moore Tamás, de Staël asszony, Goethe, Wieland, Shelley, Werner, Jean Paul, mind különböző hangszerek csudálatos szimfóniájához hasonlíthatók, melyeket egy isteni művész
270 igazgat. Ellenben most csak dirib-darab költészetünk van; kiki magának tartja a részecskét, melyre kezét rátette. Nemcsak, hogy nincs kötelék, mely egybefűzné a poétákat; sőt azt hinné az ember, nem is ösmerik egymást, oly nagy az elkülönzés, oly tátongó köztük az úr! Nem akarjuk e helyen
280 vitatni a *tehetség*, a forma, a kézügyesség, az eszme és kép közötti szoros összhang kérdését: e szempontból lehetne vitázni nagy hátránya nélkül is egyik vagy másik újan-jöttek; de ha az olvasó egyetért velünk, hogy a költészet igazi nagysága abban áll, ha egyedi műben minél nagyobb része van az
285 általános eszméknek s egyetemes érzelmeknek, mivé kell annak törpülni oly írók kezében, kik belőle némi önző, szomorúan elzárkózott s meddő kincsei számlálatában vagy hiú ékeinek végnélküli változtatásában elmerült tehetséget csinálnak? A személyesdinek ezen siralmas haladtával, a poétai nagy
290 közösség kárára, mivé lesz a lélek, az ihletés, a *sokas* (kollektív) gondolat, mely egész költői nemzedéket ugyanazon cél felé hajt, s a velők egykorúakat dicső kíséretül csatolja hozzájuk? Hol ama szerepe a költészetnek a mai társadalomban, hol

295 ama hang, mely végighullámszanék a hallgatóságon, e mindenki
 által bírt, de kevesekre bízott örökség, hogy dúsabbá, ter-
 mékenyebbé tegyék? Imhol a baj, és e baj megvan, bármikép
 törekedjünk álarcozni a részletek pompája s a faragványok
 piperéje által. Sőt e zavarban is, hol kiki a maga dalát fújja,
 300 nem törődve összhanggal és az egésznek hatásával, azok
 nyerne elöttünk elsőséget, kiknek költészetében megvannak
 még az emberi család arcvonásai, kiket hallgathatunk, s
 követhetünk, anélkül, hogy messze letérnénk a járt utakról,
 s bizarr vagy vészes fénytől világított, szörnyekkel vagy
 beteges víziókkal népesített ösvényekre kalandoznánk. Előt-
 305 tünk örökké gyanus valamely költői mű, legyen az bármily
 tudós, hangja bármily *fennkölt*, ha megérteni s élvezni akar-
 ván, először is el kell magunkat szigetelni az emberiségtől,
 kitépni szívünkéből a természetes érzelmeket vagy kitörölni
 lelkünkéből közös eredetünk nyomait, a végre, hogy sajátságos,
 310 kétértelmű, s oly érzelmek sorának adjunk helyet, melyek csu-
 pán a tört úton kívül eső egyének bizonyos osztályának, csupán
 kisszámú, magát önként speciális szabályok s kivételes tör-
 vények alá vető agynak hozzáférhetők. Eszmény utáni tö-
 rekvés, az igazi szenvedély lángja, a természet szépségei, a
 315 mezei élet harmóniája a tűzhely csendes örömeivel s a családi
 szeretettel, a bölcselem igazságai, követve s megvilágítva a
 költészet által keresztül a szimbolumok fátyolán s legendák
 kódén: íme van még, istennek hála! honnan a választottak
 képzelme ihletést nyerjen. Jól esik a költő vállára hajolnunk
 320 s úgy olvasnunk, míg ő a maga módja szerint szavalja s át-
 fordítja szövegét amaz isteni könyvnek. E komoly gyönyör-
 ben gyakran részesített bennünket *de Laprade* úr, ezért he-
 lyezzük őt csúcsára azon, fájdalom! kisded csoportnak, mely
 még egyre azon van, hogy a költészetet az erkölcsi lét leg-
 325 tisztább kifejezésivé, a külvilág legfenségesebb magyarázat-
 jává tegye, és amely nem szűnik az emberi lélek mélyeiben
 keresni annak forrását vagy gyökerét.

Könnyű az eszmék sorát és láncolatját követni, mely
 Laprade-ot az *Éleusis*-től *Psyché*-ig, és *Psyché*-től a *Symphonies*-
 330 ig s *Idylles héroïques*-ig vezette. Mint ifjú, elfoglalva találván
 minden tért, talán nem is levén reménye, hogy felülmúlja,
 vagy elérje egyiknek harmónia-teljességét, másíknak ragyogó
 színeit, emennek mondhatatlan báját, amannak rendkívüli
 választékosságát (élégance), jelképekhez folyamodott, hol
 335 tehetsége, mely inkább emelkedés mint kellem által szembe-
 tűnő, kéjtelmesen fogta magát érzeni. Így ment lón először

is a köznapiságtól; de már előre fátyolt vona olvasói és maga közé; s kitette magát azok közönyének — s az ilyenek száma nagy, — kiknek jobban tetszik Venus, mint Polymnia. De

340 Vigny és főleg Ballanche ihlete látszik Laprade-nak a föllépésén: emellett a nevelés, égalj némi befolyását is föl kell tudni, első benyomásait egy fiatalembernek, kit az Alpok közelléte vonz, míg szemei egy sötét városon s felhős égen boronganak; annál nagyobb vonzódást érez a végtelenség képei,

345 az azúr mennytől élesen elütő hónap fehérsége, az örök fény s derű iránt, mivel szüksége van szemének, lelkének ködön, felhőn túl keresni azokat. A görög régiségnek örökké ifjú, örökké szép meséi egyikét választva a kiindulási pontul, benne titokszerű viszonyt talált a legfőbb széppel és igaz-

350 zal. Lehet-e vonzóbb valami, mint Psyche története, ki az emberi lélek bájos megszemélyesítése, érintkezésbe hozva egy istennel: először meg van elégedve titokteljes boldogságával, majd e boldogságot a tudás által vágyik növelni s lakol kíváncsiságáért, a vezeklések s átváltozások egész

355 során menve keresztül, mígnem megfutván a kísértetek s számkivetés fázisait, visszatérve az újra meghódított istenség birtokába? Midőn Laprade Victor később a *Poèmes évangéliques*-t írta, főleg a Krisztus eljövetelével egykorú emberiség szerepét akarta gyakran patetikus egyszerűséggel kifejezni ama drámában, mely Betlehemben kezdődik és végződik a Kálvárián. Az emberi nem fájdalmai, felvéve, megtisztítva s megváltva az Üdvözítő szenvedései által, im ez a fő ihlete e költeményekben, hol Laprade-nak átalánosító tehetsége újra emlékezetbe hozza s hirdeti a keresztyének nagy

365 családjának az evangéliom istenével való egyességét. Ezért lágyul meg, s lesz emberivé e költemény, melyet egyébiránt azzal vádoltak, hogy igen hajlandó elszigetelni magát, hogy igen keveset gondol a mi szerelmeinkkel, fájdalmunkkal, ábrándjainkkal és örömeinkkel. A *Symphonies* és az *Idylles*

370 *héroïques*, néha nagyszerűen, de néha kissé egyhangú zordon-sággal, a társadalmi erők egyenetlen harcát a természeti erők ellen fejezik ki egy büszke, sebhedett, viharszomjas, vagy végtelenbe vágyó lélekben. Csakhogy mégis a család megnyeri e harcban a diadalt, melyet a társadalom elvesztene.

375 A szerető, a hitves, az atya gyöngédsége, a csecsemő vidám játéka, a családi fészket tápláló mezőnek szívemelő képe, a házi boldogság édes hármóniája visszatereklik a bujdosót, az önkintés száműzöttet s így jóvá teszik, ami a havasok, tölgyek rajzában nagyon durva volna a mi gyöngeségünk-

380 höz: hiszen maradhat-e fagyos a múzsa, holott mosolyogni tud, mint egy menyasszony, vagy sírni, mint egy anya?

Látnivaló, hogy mindebben van egység s nagyszerűség. Mindazáltal legyen szabad mérlegelnünk azon *vonzóerőt*, melyet egy ily költészet a társadalomra s közönségre
385 gondolni képes: legyen szabad kérdenünk, vajjon a népszerűség, melyet megvetni oly nemes dolog, nem szükséges-e mégis, hogy teljessé tegye s megállapítsa a költő szerepét ezen a világon. Most midőn Laprade úr munkáinak új kiadását bocsátja közre, eszébe juttatjuk Planche Gusztávnak
390 ezelőtt hat évvel hozzá intézett tanácsait, amaz ékesen szóló lapokat, melyek azon nyilatkozattal végződnek, hogy a költő feladata nemcsak meggyőzni olvasóit, hanem meg is hatni. Kivált a *dulcia sunt*, és a *non satis est pulchra esse poemata* szabályok feletti elmélkedést ajánlanók Laprade úrnak; egy
395 oly költő szabályai fölött, akit ő talán kissé lenéz, de akiben volt jó, és aki a poétai varázs ezen kényes ügyében példát és mintát is nyújt nekünk. Horatius *Carmen seculare*-ja sőt legkikürtöltebb hősi ódái is, neki kevesebb dicsőséget, nekünk kevesebb gyönyört szereztek, mint ama Glycere homlokáról vagy Lydia ajkairól szedett s egy páratlan művész
400 által aranyba foglalt gyöngyök. Nincs szükség elmés szimbolumokra, fáradságos művekre, nagyszerű költeményekre, hogy valamely nevet mindenek emlékezetében, valamely dalt mindenki lelkében megörökítsen az ember. Harminc
405 sor elég arra, La Fontaine-nak, egy meséje, Chénier Endrének egy töredéke, Musset Alfrédnek két-három versszaka, egy könny, egy mosoly, egy szellő, mely elsuhan, egy mulékony dallam, egy zengő madár! E harmincsoros költemény lesz aztán az, mit többé nem feled el senki, melyet egész világ
410 ismétel; ilyet óhajtanánk találni Laprade Victor-nak már elég gazdag készletében. Mit sem tesz, ha még most neki nem ítéltetjük ama költőkirályságok egyikét, melyeknek pálcái úgy látszik, elvesztek a mult annyi ereklýéivel; senki sem méltóbb nála, hogy betöltse s megnemesítse az interregnumot.
415

Autran József, az *Epîtres rustiques* szerzője is, a költök ezen családjába való, kik a szó legtermészetesb legigazabb értelmében *emberi* érzelmekből veszik költészetök lényeges elemeit. Csakhogy ő nem keresi eszményét magas tölgyek s
420 fellengő csúcsok körül: örömet marad közepén a hegyoldalnak, szereti a mezei vagy házi élet epizódjait s a családi jeleneteket. Ez előszeretete mutatkozott már a *Laboureurs*

et Soldats, a *Vie rurale*, a *Poèmes de la mer* c. költeményeiben,
 hol alaprajzban mindig az ember állt, elegyítve fájdalmait,
 425 gyöngéd érzéseit, ábrándjait a tájképekkel vagy mezei mun-
 kával. A „Mezei epistolák” felfogván és követvén e szeren-
 csés eret, kísérletkép tűnnek föl egy oly genre-ben, melyre
 irodalmunk (a francia) kevés mintát nyújt, s mely egyszer-
 smind az idillhez, az episztolához s verses értelmezéshez hűz,
 430 de azon szembetűnő céllal, hogy bizalmas hangúvá tegye
 mind e genre-keket, hogy az egyszerűség s igazság ugyanazon
 árnyalatában olvassa fel. Szerző a közönséges életből veszi
 tárgyait: egy utazás a mezőn keresztül, egy fa ledőlte, egy
 leányka arcképe, hazatérés a szülőföldre; ír barátjához, egy
 435 távollévőhöz, és bármennyire kerülí, hogy nagy hangba
 ne essék, átalános, bölcselmi eszmékhez emelkedik, melyek-
 ne a párizsi fertelmek s a mezei szépségek teszik alaphang-
 ját. E mód, a mezőt kellemes, házias, emberies oldaláról
 tekinteni, összekapcsolva a lélek jobb érzéseivel, s egyaránt
 440 távoltartva magát a mi régi alexandrinjaink didaktikus
 fagyától és a mi nagy költői iskolánk teljes naturalizmusá-
 tól még eddig nem sok nyomot hagyott a francia költészetben.
 Valóban, meg kell egyeznünk, hogy mai lantosaink, éli-
 kön Hugo Victor, a természetet zengik, nem a mezőt, ami nagy
 445 különbség. Belőlük, azt hiszem, nagyon silány mezei ember
 válna; ők oda is kiviszik genie-jük zsarnokságát, s nekik
 époly nehéz volna a mezei élet igazi szellemének korlátjai
 közt maradni, mint túrni apró nyomorúságait. A természet
 Hugo Victornak nem egy ház, egy tanya, egy csárda, egy
 450 menedékhely, a város izgalmaiból, egy középpont, mely körül
 édes emlékek, homályos lények s rejtett erények kis világa
 gravitál: neki az egy nagyszerű színház, melynek csillárjait
 a génusz gyújtja fel, és ahol, maga levén a teremtéssel, ab-
 szorbeálja egyszerre az istenséget s emberiséget.
 455 A „Mezei leveleket” inkább ama *fél-jellemű* művekhez
 lehetne tenni, melyeket az angol költészet csoportosított
 össze tavai körül, azon különbséggel, hogy már magok e
 szabadabb, hajlékonyabb, a családi hanghoz könyebben
 simuló költészet feltételei jobban összevágának a genre-rel,
 460 mint a francia verselés. Az angolnak még az az előnye is
 van mifelettünk, hogy irodalmában, az erkölcsi, a családi
 élet egész más helyet foglalván el, mint a mienkben, képei
 sohasem idegenszerűek az olvasónak, míg mi szerencsétlen-
 ségre ahhoz vagyunk szokva, hogy a képzelet műveitől más,
 465 gyakorta éppen ellenkező érzelmeket s rajzolatokat várunk,

mint amilyeneket házi tűzhelyünkön keresünk. Van, meglehet, némi olyanság (analógia) Autran működése s a Saint-Beuve úré közt *Consolations* című szép könyvében; hanem ez csupán abban áll, hogy mindkettőnek családias képek
 470 szolgálnak induló pontul általános eszmékhez, s azon megkísértett törekvésben, hogy a francia vers hagyományos merevenségét meglágyítsák, hogy pongyolában mutassák fel, majdnem oly bizalmas csevegésben, mintha prózára volna vetkeztetve. Az egyéni érzelem, költői vérmérséklet jobban
 475 kiötlök Saint-Beuve gyűjteményében: a mező csaknem eltűnik abból, s elégiai hang emelkedik ki romantikus búsongás alapján. Még Brizeux-t is a mezőkkel barátkozó francia költészet próbatevői közé számíthatni; hanem Brizeux inkább *breton*, mint mezei költő; a mező neki csak breton ábrázatban létezik; s ő ez ábrázatját egyszerűség és csín gyönyörű
 480 vegyületével tudja kifejezni. A Provence, vagyis inkább Franciaország déli része, dacára minden dicséretes törekvésnek, utólag visszaadni eredetiségét, távolról sincs felruházva amaz éles vonásokkal, ama *sui generis* jelleggel, ama saját
 485 erkölcsök és szokásokkal, melyeket Brizeux kedvvel ragadott meg s mesterien ecsetelt oly időpontban, mikor mindez már halványulni kezdett s tán el is enyészett volna az általános egyformaságban.

De, kivéve némely, a mezei munkához tartozó részleteket, nem egy kiváló tartomány, nem egy bizonyos mező
 490 az, mi Autran Józsefet ihleti, hanem általában a mező. Művészi szempontból ez hátrányos neki. Más szempontból, melyet bölcselminek nevezhetnénk, nem szükség bizonyítgatni, mily egészséges s derék dolog az, ha nem csinálunk a természetből, a mezei életből *varázsnőt*, kinek bódító itala felcsigázza az ember henye tehetségeit, s elszibbasztja tevékeny erőit, sem pompás gépet, melynek kerekerei elhúzzák úgy az alkotót, mint munkásait, hanem nyájas hű barátot, társul a lélek
 495 jobb érzéseivel, s az élet legtisztább gerjedelmeihez.

Lehetne tán gáncsolni Autran-t Párizs elleni gyűlöletért s dühös szenvedélyiért a mezők iránt, a párizsi elvetemültség és falusi tökélyek örökös ellentétiért; tán szabad volna értésére adni, hogy alapjában az ember mindenütt
 500 egyforma, hogy szenvedélyei, érdekei, azért, hogy kisebb körben nyilatkoznak, nem teszi se jobbá, se tisztábbá, és hogy
 505 nagyon elmerülni a mezei ember, a paraszt erkölcsök bájjainak, a falusi élet gyönyöreinek magasztalásába, annyi, mint a szellemiebb embereket oly fajta veszélynek s felsülésnek

tenni ki, aminőbe eshetnek azon regényes vagy érzelmes
 510 képzeletű lelkek, akiknek pompás szavakkal festették a házasság költészetét. Mi egy inkább irodalmi gáncsot emelünk a „Mezei levelek” szerzője ellen. Ama nehézségen, mely ily egyszerű tárgyaknál a tartalom és forma közötti arány pontos megtalálásában rejlik, gyakran diadalmat vesz Autran, de
 515 nem mindég. Jól megértjük: nincs szavunk sem az érzelmek ellen, miket szerencsésen fejez ki, sem a leírói szépségek ellen, melyeket bájosan tükröztet, hanem csupán a családias vagy társalgási (familiers) részletek ellen, melyeket a stíl feddhetlen sajátossága (propriété), s választékos egyszerűség alá
 520 művészileg rejtett folytonos csin által kellett volna megmentenie. De hisz reformálhatja, lágyíthatja valaki ezt a mi retentő francia verselésünket, próbálhatja pongyolára vetkeztetni, visszavinni a természeteshez, igazhoz: rajta van a ránc, a gyűrűs, nem is enyészik el soha egészen. Neki megvannak
 525 a maga szégyenlősségei (pruderie), routine-jai, összeférhetlensége a humorról, melyeken nehéz erőt venni. Körülírások vannak Vigny-nél, vannak Lamartine-nál s nem mernők állítani, hogy Hugo Victor-nál is nincsenek. Mindjárt a „Mezei levelek” első lapjain szerző azt mondja egy falusi cselédnek: *zárd be szemhéjadat!* Odább egy nyalánk gyermek *nyalánkság által* illetve van, hogy kisüljön a rím s a cezura; másutt a kertész oly egyénnek mondja magát: *ki kertésztünknek elnöke*; a Brizeux-höz írt megható versben aláhúztuk e sort:

535 Balsors közelítvén futál, hogy távol légy!

E foltokat nem vennők észre fönnkelt, magasztos, igazán költői tárgyaknál, vagyis inkább ott nem is fordulnának elő. Természetesen, a tárgy ragadná a költőt s nem hagyná, hogy szórakozásból elcsépett vagy prózai hangba essék. De egy
 540 mustra-lóhoz, vagy falusi maire-ré lett íróhoz (nem azonos ez egy kissé?) intézett episztolában, egy kétkerekű talyigán történt utazás vagy csárdai összejövet elbeszélésében, nincs menekvés. Szigorú igazságnak kell lenni a hangban; minél háziasb az eszme, annál elkerülhetlenebb, hogy szorosan
 545 illjék a szó az eszméhez, e nélkül a disszonancia egész meztelességében áll elő, mint sík földön a legkisebb kavics már esemény. Nem hiába, hogy a régi szónokok mindjárt eleve a tragédia karjába vetették magukat, s a harminc év előttiék csoportosan szárnyaltak a magas líra felé: ezen költészeti

550 nemek nyelve kész volt; s ha a minta kész, csak tenni kell
valamit belé. De a „Mezei levelekben” többnyire a nyelvet
is csinálni kellett, s nyíltan szólva, e munka nem hozza be,
amibe kerül. A provençe-i eredetű költők nem óvakodhatnak
555 eléggé a hanyagságtól, következményeitől a példabeszéddé
vált könnyűségnek. Az előítéletes párizsi azt gondolja, hogy
a vers úgy terem Provence-ben mint a füge, vagy olajgyü-
mölc, s nem volna igazság, hogy valaha Autran legyen fele-
lős a Méry rögtönzéseiért.

Grenier *Eduárd* is kedvelője az ideálnak, de távolabbi,
560 világpolgáriásb, epikai vagy mondai alakokkal egybeszőt-
tebb ideálnak. Neki bezzeg nem vethetni szemére tárgyai
túlzott mindennapiságát. Inkább az a vád érhetné, hogy
kelletnél több ifjú merészséggel ragad meg, de azután
vázlatban hagy, oly nagy eszméket, melyek közül egy is
565 elég volna egy költő becsvágyának. Aeschylus, Milton, Shakes-
peare a mintái, s illő igazságot szolgáltatnunk legalább vá-
lasztott mintáinak s gondolati emelkedettségének. Megér-
demli egyébaránt, hogy azon költői csoporthoz számíttassék,
mely tért enged műveiben a lélek vágyainak s az emberi
570 rendeltetés gondjának, mert amivel ő bizonyos hitregei vagy
mondai típusok körében foglalkozik, az a szenvedő s elnyo-
mott emberiség szabadulásának eszméje, e századokon át
folyó szabadulása, melyet, nem lévén még befejezve a költő
szerint, a jövő adna meg, mint mindent, amit hiába várunk
575 a jelentől. Ez eszméje mutatkozott már a *la Mort du Juif*
errant (a bolygó zsidó halála) című művében. Az *Elkován*,
melyet talán nem feledtek még el a *Revue* (d. d. M.) olvasói,
regényesebb formában oly két lelket mutatott nekünk, me-
lyek szeretni próbálták egymást Boszporusz ama partjain,
580 hol az asszony csupán a kék szolgálai eszköze. Nyugat szelle-
misége lengé át szerencsésen e keleti költeményt, s a szelíd
Aina története, kinek lelke fölszállt egy elkován fehér szár-
nyai alatt, míg hullám nyelte be gyönyörű testét, ama köl-
tői érzés egyikét gerjeszté bennünk, mely sokkal ritkább,
585 hogysen csekélylenők, még ha lord Byron vagy Musset
Alfréd visszhangja volna is. Grenier *Poèmes dramatiques* c.
új kötetének fődarabja a *Prométhée délivré* (megszabadított
Prometheus). Van nagyság ez eszmében. Prometheusz szaba-
dulása: ez a halál lesz, de egyszersmind az olympi istenek
590 bukta; ez egy ismeretlen isten eljövetele, ki újjá lesz terem-
tendő a világot. Így az emberiség érdekelve van e megsza-
badulás által, mint érdekelve volt Asverus jelképi megvál-

tása által. A vén titán, szirtjéhez láncolva, keselyűktől tépve, az Aeschylus lángesze által örökített szcénák közepett, üd-
600 vözlí a mennyei hajnal első szürkületét. Még semmi se lát-
szik az éj árnyain keresztül, de szemeinek a fájdalom és ma-
gány prófétai világosságot ad. Diadalmas vívódásai közt
bosszantja ama kegyetlen isteneket, kik tapsoltak vala
büntetésén, s kik most, istenségek alapját ingani érezvén,
605 jőnek, megalázni magukat előtte. E vegyületében a gyá-
szos reménynek s kielégített bosszúnak van bizonyos vad
hév, melyet a költő gyakran sükerrel fejez ki. Azonban, ha a
hangulat igaz is, a kifejezés nem mindig odaillő; a lírai vagy
tragikai lendület nem kitartó mindenütt; az összhangot
610 gyakran prózai sor vagy igen is modern árnyalat rontja meg,
ami messze lök bennünket Aeschylustól. Az oceanidák, kiket
Grenier a titánnal párbeszédbe állít, oly nyelven szólnak,
mely néha rímes próza-féléhez hasonlít, s melytől a szerző
megkímélhette volna az ókori poézis eme szép teremtményeit.
615 Az a mi a *Megszabadított Prometheusban*, az ami Grenier
Eduárd eddigi műveiben nincs, nem az ízlés vagy az eszme
merészsége, a körvonalok teljessége, az első vázlat, a költői
fogantás: hanem a kivitel tökélye. E *költemények* oly hatást
tesznek, mint ama váson, hol a művész, az ecsetelgetés
620 nyűgeitől szabadulandó, belefog vitézül valamely nagyszerű
tárgyba, roppant alapon büszke, hősi alakok csoportját fejt
ki, de nem bír a tárgygal, s amit nagyol, inkább díszítmény,
mint kép. Mi Grenier Eduárdban kedvünkre való költő
anyagára ismerünk: lesz belőle valami, mihelyt jobban eszében
625 forgatja ama híres, noha másfajta vakmerőségre alkalmazott
mondást: „Ha valaki világokat repeszt le, ereje legyen hozzá,
hogy el is bírja”.

Megszakasztjuk e helyen Pontmartin értekezését. Elő-
adta a jelen francia költészet derültebb oldalát. Most követ-
630 kezik a rajz sötétebb része: Leconte de Lisle és Baudelaire
túlásaiban felmutatva. Végre azt vizsgálja, minémű költé-
szet lehetséges a demokráciában. Hanem értekezésének e
szintén tanulságos részét lapunk jövő évi folyamának első
számában adjuk.

635 Armand de Pontmartin így folytatja szemléljét:

Nem kísértjük meg az eszmény cultusához, a költészet
átalános, bölcselmi jelleméhez híven maradt ezen költőkkel
(Laprade, Autran, Grenier) összehasonlítani azokat, kik a
költészethez csak magánihletésért folyamodnak, kik azt
640 saját rendszerök- vagy szeszélyöknek vetik alá. Még hason-

lítási kapcsot sem találunk a költői világ ezen két sarka
 közt, s aztán a szomorú gyönyört sem szerezhethők, hogy a
 tehetség silányabb voltát kimutassuk azon íróknál, kiknek írá-
 nyát sajnáljuk, miután művészi — jobban még mint költői —
 645 képességek vita tárgya sem lehet. E képesség, igazán szólva,
 csak sajnálkozásunkat növelné, vagy újabb vádló okul szol-
 gálna ellenök. Ugyan mi haszna is magukat e fanyar, áldo-
 zatteljes pályára adni, bírni a művészet minden titkát,
 hajlékonnyá tenni a formát, a verselést, tökélyre vinni a
 650 részletekben s faragcsálásban, mi anyagi haladás jele, ha
 mindez meddő törekvés marad, ha eredménye nem egy ben-
 söbb, termékenyebb közösülés a költő s mindazon lelkek
 közt, kik tőle várják, hogy tolmácsuk, vezérok legyen?
 Vegyük elő például *Leconte de Lisle*-t, egyikét a magát önként
 655 elszigetelő tudós költészet mestereinek: mire való annyi erő-
 ködés, mondhatnók oly erély és akarát, oly biztos körrajz,
 oly eleven hang, annyi izom, annyi ideg és ruganyosság, hogy
 végre is néhány művész, néhány műkkedvelő méltánylását
 nyerje meg, s legkisebb hatás nélkül maradjon saját kora
 660 értelmi világára? Szobai, cellai dicsőségre van-e teremtvé
 a költő? Panaszskodik a költészet elhagyottságán, s mi
 megkísérlők okát adni; de mi joga panasza, ha a tehetsé-
 gesbek, erősebbek, a helyett, hogy a mi napunk fényén
 járnának, a mi életünk szerint élnének, a helyett, hogy
 665 szívek a miénkel együtt dobogna, hogy az egyetemes
 szellemnek adnának kifejezést, inkább messze számúzik
 magokat tőlünk, túl időn és teren, zavaros theogoniákért
 megvetik az eszmeiség tiszta fényét, s valami hindu temp-
 lomba mélyednek, elbujdosnak a forró ég alá, vagy kietlen
 670 vadonban bolyganak mint kísértet? Költő vagy: egy okkal
 több, hogy ember légy, mert, ismétlem, a költő nem egyéb,
 mint az éneklő emberiség, mint mindnyájunk képzelete egy
 által fejezve ki, s ím te, lemondva legdrágább jogodról, jobb
 szeretsz kivételes költő lenni, aki fantasztikus vagy rémítő
 675 lények közt lakik, hol az ember eggyel sem találkozik abból,
 amit érez, amit lát, amit szeret! Pedig végre is, s e rendszerek
 dacára, mik a költészet igaz forrásai? Isten, természet, sze-
 relem, szeretet, külső világ, benső világ, tüneményeik és
 titkaik határtalan sokféle voltával. Úgy, de *Leconte de Lisle*
 680 művében az ég meg van fosztva lakóitól; isten egy, a régiek
fatumához hasonló kegyetlen fatalitásnak engedte helyét,
 mely süket a mi jajainkra; a bú ott kétségbeesés; az ábránd
 ott egy égő fövenyen nyujtódzó rőt-vad merevensége; az

állatok ott szörnyek; a növények és virágok ama bizarr vege-
 685 táció bélyegét hordják magukon, melyekről sose tudja az
 ember, csoda-e, vagy méreg; a természet, melynek látása
 oly vidámító, oly édes különben, ott megszűn hatni ránk,
 illetni bennünket, hogy idegen, exotikus formát öltjön magára,
 mely megdöbbsent s elrémit. A szerelem végre, az nem csu-
 690 pán oly kegyetlen törvény, *csapás, kárhozatos örültség*, melyet
 a költő átkozhat egy-egy pillanatban, midőn érzelmei gyarló
 vagy csalfa tárgyaira megharagszik: a szerelem ott valóság-
 gos pokol, áldozatai *elkárhozott lelkek*, és a szerelemnek ez
 695 elítélt martalékai örök átkot szórnak amaz irgalmatlan
 hatalom ellen, mely nekik szívet adott, hogy gyötörje, s
 belrészeket, hogy marcongolja. Ez iszonyú leltárában minden
 az emberiségre nézve ellenséges vagy gyászos erőknél még
 a kutya is, a háztűz e nyájas öre, e sétáló utitárs, melynek
 látása csupán kellemes gondolatokat ébreszt, kiéhezett ször-
 700 nyeteggé válik, mely kietlen martokon barangol s melynek
 baljós üvöltése képezi a hullámok zúgásával együtt him-
 nusztát a pusztulásnak és zűrzavarnak. Ismételjük, különös
 idegszervezet kell hozzá, hogy valaki megbírja a költői
 mérséklet e túlzásait. Ily erőszakos elferdítésében minden
 705 tárgynak, melyen szereti magát gyakorolni az emberi érzé-
 kenység, mi lesz a költői és hallgatói közt fennálló szükséges
 viszonyból? Még ha ragyogó nyelven fejezné is ki magát,
 még ha csodákat tenne is akarátja és tudománya által,
 hogyan ragadhatná meg kellően a lelkeket, hogy ezáltal
 710 poétai feladatát megkoronázza? Leconte de Lisle magára
 vessen, ha mindeddig nem tudott tehetségéhez illő hírnévre
 kapni; ha az embereken uralkodni akarunk, szükség közle-
 kedni velők; és aki makacson elszigeteli magát, van-e joga
 elhagyatásról panaszkodni? —

715 *Baudelaire Károly* neve és munkája komolyabb s szo-
 morúbb észrevételekre nyújthatna tárgyat. Önála nemcsak
 oly költővel van ügyünk, ki elkülönözi magát az emberiség
 nagy családjától, nem csupán oly makacs egyéniséggel,
 ki a természetes érzelmek helyébe rendszert állít: hanem
 720 beteges képzelődéssel, melyben megvan a kórság felizgatta
 finom fogékonyság és működteti is azt, rovására mindannak,
 ami a poétai világban érdemes bennünket meghatni vagy
 elbájolni. Baudelaire bizonytal egyik legérdemesb tüneménye
 egy bomladozó irodalomnak, s megdöbbsentő példa arra, mily
 725 túlságba eshetik az egyéni érzelem, ha nem lévén már se
 kapocs, se fék, se szabály, nevezetes művészi tehetséggel

egy tébolyodott ábrándozása egyesül valakiben. Semmi sem volna könnyebb, mint sarczamusokkal, vagy erényes bosszankodás formuláival támadni meg a *Fleurs de Mal* szerzőjét. Szerintünk Baudelaire nem ily bánást érdemel: talán 730 pszichológiai vagy éppen physiológiai tanulmánynak kellene alávetni, ami nem lenne haszontalan összves irodalomtörténetünkre nézve sem. Ime egy finom, ideges, költői rendeltetésű természet; jöjenek rá éltető fuvalmak, jótékony nap-sugár, kellő mívelés: a gyümölcs megfogán és megéri. Szerencsétlenségre ez egy sajátyszerű dispositióban szenved, mely az érzelmeket s képeket, amint benne tükröződnek, megmásítja s megmérgezi. Egyszóval e költői képzeletben 740 *zavarossá* válik a költészet, mint ama jó borok, melyek bizonyos helyen, bizonyos légkörben megromlanak. Oly korban, mely kedvező a poétai szervezet szabad fejlődésének, jeles példaktól környezve, melyek tekintélyét el kell vala ösmernie, egy oly irodalomban, mely még *hisz* valamiben, mely lelkesül valamely eszmére, melynek van még öntudata, lelke, 745 talán az általános érzelm föülkerekedett volna ez egyéni érzésen; talán a valódi költészet diadalmat nyert volna e beteges hajlamon, mint egészséges diéta csirájában elfojtja a betegséget egy megtámadott vagy fenyegetett életműben. Sajnos, hogy itt — és ez a főnnebb kimutatott elforgácsolási 750 szellemnek köszönhető — ellenkező tünemény fejtett ki. Az egyedi érzés nyelte el az egyetemet; a beteges csira vált egész organismussá. Így lehet megfejtteni Baudelaire költészetét. Mi hisszük, hogy túlzása őszinte, s nem akarunk, a többség után menve, úgy bánni vele, mint istentelen- s erkölczstelennel. 755 Az ily nagy szavak elvesztenék hatásukat egy oly ember irányában, kire nézve a jó és rossz fogalma kifordult sarkából, s kinek poétai hangszere már csupán a gonosz hatalmak keze alatt zendül meg. Valamint azon betegek, kik a láz utóízét érzik mindenben, amit érintenek, 760 s kikre nézve a legízletesb, legtáplálóbbsz eledetek, keserűvé, emészthetlenné válnak, Baudelaire sem vehet már egy kortyot sem a költészetből, a nélkül, hogy a korty meg ne volna vesztegetve méreggel és keserűséggel. Neki a külső, a látható világot, mint természetes lakója, szüntelen kísérti a gonosz, 765 szörnyű látomások (vísió) óriási rútságok, iszonyú romlottság, hallatlan elvetemülés, s a szenvedések, a bűn, az istentelenség ezerféle változatai zaklatják; mérgesek ottan a virágok s dögletes illatot lehellnek; a források ott meg vannak mérgezve s nem hajolhat az ember üde tükrök felé, hogy ben-

⁷⁷⁰ ne egy kísértet vagy halálraitélt alakját ne lássa. Neki a természet nem — mint Leconte de Lisle-nek — csupán egy pompás, de érzéketlen mostoha: neki az a pokol látható képe, vérengző, sötét gúny szövedéke, az emberiség arcára dobva. A szerelem önála még gonoszabb, mint ama pokol-
⁷⁷⁵ beli csapás, melynek áldozatait Leconte de Lisle elépteti szemünk előtt. Nála az valami meg sem nevezhető dolog, mely vérben és rondaságban duszkál, valódi örököse Lesbos és Caprae szemtelen tivornyáinak, a bujaság ama nemében keresve lehetetlen kielégítést, mely gyalázatja a pogány
⁷⁸⁰ kornak, s melyet a mai civilizációnak érteni sem kellene. Ime, hová juthat az egyéni érzés, ha egyedül uralkodik, ha a költészetnek ezen *specialistái*, szeszélyök minden rakoncátlanságainak átengedve magukat, a finnyás ízlésnek e csiklandó szerei által remélik visszaédesgetni a közönyös sokaságot,
⁷⁸⁵ s azt hiszik, hogy költői ábrázatukat annál élesebb vonásokban tüntetik ki, ha éppen ellenlábás irányt vesznek mindazzal, ami igaz, jó, üdvös, szép vagy más szóval, ami költői. Mivé lenne oly társaság, mivé egy oly irodalom, mely Baudelaire-t elfogadná költőjének? Hova kellene alacsonyulnia
⁷⁹⁰ értelmi s erkölcsi tekintetben, hogy meghonosuljon ama légkörben, melyet egy ily múzsa lehell? Mi lehet jövője egy oly költészetnek, mely önmagát arra kárhoztatja, hogy ne legyen egyéb kivételnél, oly rideg kivételnél, mint Leconte de Lisle költészete, vagy oly szörnynél, mint a Baudelaire-é?
⁷⁹⁵ Föltenni e kérdést annyi, mint megoldani; mint bebizonyítani főleg, hogy a költészet, kétségbevonhatlan talentum mellett is, hogyan vesztheti el befolyását, hogyan teheti magát kívül az emberi szellem valódi mozgalmán, mikor aztán nem lesz többé se tekintély, se vigasztaló, se bűbáj, hanem egy inkább
⁸⁰⁰ vagy kevésbé bizarr ritkaság, kirakva valamely zugban néhány megcsontosult szakértő, vagy kapsi gyűjtő számára.
 E szerint ez új művészet, mely mindannak romjainból, amit szerettünk, előállt, bármi néven neveztessek, anyagelvinek vagy fantasztikusnak, túlzónak vagy realistának, a mi szemünkben egy megbocsáthatlan bűnben léledzik,
⁸⁰⁵ mely előre meghamisítja minden tulajdonít: hogy t. i. mind jobban-jobban elkülönözi magát az emberiség érzelmeitől s vágyaitól; hogy eltépi a költészet közösségét mindazzal, mi ezt élte, s honnan új életet nyer vala; hogy végre tagadása az eszménynek, következésképen a helyett, hogy ostromolná, még előmozdítja köztünk a mai szellem azon hajlamait, melyeket mi költészetünk hanyatlásáért okolunk.

Szeretnők a művészet keresettségét, mesterkedéseit ama
 kéjelgő öngyilkossághoz hasonlítani, melyet a pogány civilizáció
 815 végszakában az eltelt (blasé) epicureusok minden olyas-
 sal körülvettek, ami szemeiket bájolhatta, vagy mámorba
 süllyeszthette érzékeiket. Azt kell-e innen következtetni, hogy
 vége minden reménynek? Mi nem hisszük ezt: kivált pedig
 nem kell engedni azon pessimista hajlamnak, mely könnyen
 820 elhitesi az emberrel, hogy ami sújt, előzmény nélkül áll és
 sohasem történt meg egyébütt. Más időkben, más formákban,
 másfajta vagy éppen ellenkező kihágások következtén,
 époly kemény próbákon, époly veszedelmes válságokon
 kellett átmenni a poézisnak és művészetnek. Mi hát a kérdés
 825 veleje? Megtudni, vajjon a demokrácia, mely uralkodik s kor-
 mányoz a művészetben is, mint mindenütt, képes lesz-e
 beiktatása és győzelme első zavarai után szert tenni oly saját
 eszményre, mely felülemelje őt a gyakorlati élet köznapi-
 ságán s az anyag durva csábjain. Ne csaljuk magunkat:
 830 a realismus — hogy visszatérjünk ez oly gyakran emlegetett
 szóhoz — vagy nem jelent teljességgel semmi egyebet, mint
 egy kisdud irodalmi pártot, melyet ön gögje kedviért talált
 föl egy cotteria, vagy ami sokkal fontosabb, a demokrácia
 és analysis szövetségét jelenti, melyek közül egyik ösztönét,
 835 másik vegybontó szereit alkalmazza minden tárgyra, mellyel
 foglalkozik, vagy amik elbájolják a képzelődést meg a gondolá-
 tot. Így aztán a kérdés más színben tűnik fel: nem elég kicsű-
 folni vagy szidni a realismust; új hatalom ez, mellyel számot
 kell vetni mint minden hatalommal, s valószínűleg alkudni,
 840 miután rendszerint alkuval végződik minden háború. Hisz
 minden időszakban volt egy uralkodó vonás, ízlés, hajlam,
 mely túlságra fajulván a társaságban, azzá fajult az irodalom-
 ban is, és mely a pessimistáknak jókora mennyiségű vádra,
 panaszra s epigrammára szolgáltatott ihletést. Mert az esz-
 845 ménynek, bárhogyan kísértse valaki meghatározni — a szép-
 nek keresése az igazban, vagy a végtelennek érzelve a véges-
 ben — nagyon sokféle öltöztetési modora van. Mai nap igen
 nagyon leszálltják. Másszor nagyon is magasra tűzték, sőt
 ott keresték, ahol nincs. Alig néhány évvel a *nagy század*
 850 (XVI.) virágkora előtt, midőn egy kiválóan aristocrata tár-
 sadalom lovagi ízetlenségekért, szoknyaimádó hősiességért
 élt-halt, mely utóbbi eltorzítja az emberiséget s a históriát,
 az eszmény a hamis modorban állott, azon álságban, mely
 nem volt különb mint a mienk; s megérdemlette, hogy a valódi
 855 francia gallus szellem egy igazi és szabad ere véget vessen

e *noble* ostobaságoknak, hogy egy Molière, egy La Fontaine, egy Boileau tiszta aranya minél hamarabb kiszorítsa forgalomból ez aranyfüstöt. De mit mondjon az ember a következő századról, amaz időkről, mikor a legkomolyabb, legkitűnőbb gondolkodók is csinált vagy hervadt rózsákkal koszorúzták szellemök terményeit, vagy midőn egy elkorcsosult arisztocrácia minden kegyeivel biztatta művészetben a pogány szellemet — a legkéjelgőbb s frivolabb értelemben vett pogányság szellemét? Hanem ez szigorúbb büntetésnek is tette ki magát s keményebb visszahatást vala kiállandó. A forradalom volt ama fegyveres kritika, mely e megromlott társadalmat kényszeríté, hogy visszanyerje életét a halálban, s fölgerjeszté a szellemiséget, fájdalom által, a lelkekben. És mégis hány esztendő vala szükséges, különválasztani e visszafoglalt esztendőben azt, ami csak *emphasis*, csak rossz ízlés, nevetséges modor, sarjú ál-lovagiasság volt, attól, ami benne éltető vala, ami az emberi gondolat és szabadság újjászületését hirdette? Még újabb időben, mikor egy gyökeres forradalom megint kétségbe hozta legbecsesb vívmányainkat, méltán lehet kérdeni, vajjon a társadalom dőre elnézése egy minden fékről, szabályról megfélekezett botrányos irodalom sükere iránt nem mozdítá-e elő ama rossz szenvedélyek rögtöni elharpódzását, melyek törvényesítést nyertek az utcákon, miután megtapsoltattak a könyvekben.

Jelenleg a demokrácia kezében van az uralkodó pálca, s ki róla beszél, sohase feledje ama kitűnő férfiú leckéit, ki a demokráciát oly jól fogta fel, oly őszintén figyelmeztette veszélyeire, hibái dacára oly nemesen szerette, és akinek tanácsai alkalmazhatók levén egész jövődő sorsára, alkalmazhatók irodalmában is. Ezentúl már Toqueville tekintélye uralg az egész vitán, s mi úgy hisszük, nem távozunk el az ő eszméjétől, ha azt állítjuk, hogy a demokrácia jövője művészetben úgy, mint politikában, csupán magától függ, azon választástól, melyet maga tesz a közt, ami ront vagy tisztít, ami fölemel vagy lealáz. Szellemiség által éltetve, nagy dolgokat vihet véghez: törvényesítheti beállítását, hódításait, elfoglalhatja rangját azon hatalmak közt, melyeket többé kérdésbe sem von senki, s melyek utoljára azonosítják magokkal a sokáig dacolt elemeket. Ha egyszer belerögzött e materialismusbba, melyet lehell minden porcikája, s melyet annyira hajlandó minden munkáinak, kedvtöltéseinek bírójává tenni, nem maradna számára egyéb, mint szomorúan egy körben forogni, megérni hatalmának, melyre oly büszke, végzet-

szzerű hanyatlását, míg nem erejének rossz alkalmazása buk-
900 tát idézné elő, miként a szabadsággal visszaélés szüli a szolgál-
ságot. A democratiának vannak képességei, melyeket nem
akarunk elvitatni: fölös életnedve, szüntelen megújuló mun-
kássága, ruganyossága, mely a mai társadalomban kettőz-
teti az életerőt: de époly kevéssé lehet el *eszmény* nélkül,
905 mint az előtte uralkodott hatalmak. Sőt neki még szüksé-
gesebb az; neki annál nagyobb szüksége van arra függesz-
teni szemeit, minél makacsabban vonzódnak kezei a realitás
felé.

De mi leend most már ez eszmény? Kell-e, hogy magá-
910 ban foglalja mindazon poétai agyrémeket, mikben gyönyör-
ködnek az ifjú századok a naív hívékenység vagy könnyen
gyúló lelkesedés korában? Ama konventionális költészetet
fogadja-e el, melynek áldozik igen gyakran a művelt társa-
dalom? Ne okuljon-e tapasztalásán és észrevételein, lenyesve
915 mindazt, mit hajdan, amaz optikai csalódásoknak kedvezőbb
időszakban, a számítani igen dús vagy válogatni nagyon
szegény képzelődés vegyített belé? Ám bontakozzék ki a
demokrácia, tetszése szerint, a világi művészetnek minden
csinált ihletettségéből, ál-pompájából, gyermekes kacérsági-
920 ból; ne tartson meg egyebet, csupán ami életrevaló, örök,
csupán azt, mi lényünk legbenső mélyeiben gyökeredzik
s ami egy a lélek legmagasztosabb, legtisztább vágyaival.
És éljen azokkal, nem hogy túlfeszítse érzeit, hanem hogy
magát orvosolja, nem hogy meghamisítsa ösztöneit, hanem
925 tisztázza, nem hogy falábon járjon, hanem hogy megmász-
hassa a tetőket. Ám szakasszon csinált virágokat, hogy kímél-
je a természetet. Figyelemreméltó, hogy a népköltészet
neve rögtön magának a költészetnek fogalmát ébreszti fel,
primitív és valódi értelmében, amint a népek bölcsője felett
930 mosolyg, ujjal mutatva neki a láthatlan világot, valamint
az anya, ki első imáját mondatja gyermekével. Éme barázda
fölé görnyedt embereknek istenről beszél az; egy alig kezdődő
civilisáció szűk korlátaiba zárt elméknek határtalan mezőket
tár az fel, s pazarul szórja rejtélyes kincseit; fátyol gyanánt
935 vetve a csodást a goromba valóságra. Mai nap a democratiá-
nak, mely utoljára sem egyéb, mint a felszabadult, szervezett,
emberre, maga urává és mienkké lett nép, ha nem vigyáz-
nánk, egészen más költészete támadna, homlokegyenest
ellenkező költészete, mely a túlművelt polgárisodás romlott-
940 ságát fejezné ki, valamint a másik kifejezte a csecsemő
társadalmak őszinteségét. E szerint a democrata művészet

— nem véve ez epithetont politikai értelemben — ellenkezője fogna lenni a népköltészetnek. Ugyanis az idő folyvást haladt: a naivságból tudomány lett, a rosszakarát nél-
945 küli durvaságot lelketlen finomság váltotta fel. A költői csodák eltűntek, mint fényes délben a reggeli ködlátvány. Azonban a kérdés nem változott. A nép, legyen bár tudatlan vagy tudós, alárendelt vagy parancsoló, pályába kötözve, vagy felruházva minden hatalommal, mindig egyforma bizo-
950 nyos tekintetben: mindenkor szükség, hogy a költészet üdvö- sen szórakoztassa, erkölcsi lényét újra fölélessze s vissza- vigye őt a láthatlan istenséghez, melyet eltakarnak előle földi érdekei; ne pedig kettőztesse amaz érzéki izgatottságot, melyet úgyis nagyon ingerelnek az anyagon vett győzelmei.
955 Ime, így fogta fel Brizeux a népköltészetet, midőn a helyen, hogy egy korcs civilisációval való érintkezésben elvesztené lassan-lassan eredetiségét, az ő kedves Bretagne-jához fordult, hogy költői maradjon és breton. És így van az, hogy Francia- ország másik szélén a provence-i múzsa föléledtének csak
960 akkor van és lehet valódi becse, ha egy értelmes nép emelke- dését jelenti saját költészetéhez, mely kiragadja őt a minden- napi valóságból, visszaadván neki multját, tájképeit, physio- nómiáját, szellemét. Im ilyen költészet lehetséges még a de- mocrata társadalomban, és csak egy őszinte ihlettségű genie
965 kellene, hogy ama tömegek ízléséhez alkalmazza, melyek most oly rossz eledellel tápláltatnak, és egyszersmind ama modoros szakértők követeléseihez, kik nem tudván élvezni a valódi szépet, ízlésrontó keresettségben gyönyörködnek. Egy- szóval, hogy értelmi betegségekre orvosi aphorismát használ-
970 junk, a democrátia ne hasonlóval, hanem ellenkezővel gyó- gyítsa magát! Mihelyest élő és tiszta forrásaihoz térve, vissza- nyeri ideálját, műveit még azok is meg fogják tapsolni, kiket az a vád terhel, hogy aggódnak diadalán.

37. EREDETI NÉPMESÉK

Összegegyűjtötte Merényi László. I., II. kötet. Pest, 1861. Kiadja Heckenast Gusztáv.

- Az epikai költészetre általában nem látszik előnyösnek a betűírás elterjedése, annál kevésbbé az a könnyűség, melylyel szerzeményét a sajtó útján kiki nemcsak állandósíthatja, hanem tetszés szerinti mennyiségben többszörözheti is. Ama
- ⁵ solidaritás, mely hajdan az elbeszélő és hallgatói, az énekmondó és közönsége, a mester és tanítvány közt fenállt vala, meglazult, csaknem elenyészett s egy más viszonynak engede helyet, annak, mely az egyedül activ író s egészen passiv olvasója között van. Az eposz minden faja megszűnt az egyetemes nemzet sajátja lenni. Míg hajdan az énekmondó körül
- ¹⁰ belül oly viszonyban állt hallgatóival, mint eposzának hőse a vezérlete alá gyűlt nemzettel, mert valamint emez a közakarat, úgy ő a közös érzület kifejezője vala: most az eposz-író saját egyéni erejére van hagyva, de azon nehéz követeléssel, hogy a közös érzületet fejezze ki, jóllehet megfosztva minden támogatástól, melyet a hajdan énekes talált hallgatóiban. S miféle támogatás volt ez? Nagyon lényeges, elannyira, hogy már ma szinte közmondattá lőn: „a valódi eposzt nem *írják*, az valamely nép közös költeménye”
- ²⁰ Segítette pedig az összes nép a költőt nemcsak az által, hogy mondákban, apróbb énekekben fölkinccselte számára mindazon anyagot, melyekhez a nép érzése kiválóbban ragaszkodik — melyeken az legörömetesebb jártatja vala képzeletét, melyekre nézve tehát az énekszerző biztos lehetett,
- ²⁵ hogy elevenen érdeklik hallgatóit — hanem azon ellenőrzés által is, melyet a nép e költemények *elfogadása, továbbadása* közben gyakorolt. Míg napjainkban akármely silányság útát lelhet a sajtóba, vagy legalább írott betű segítségével főnmaradhat, mint örökös hiba: ama folyók partjain, tábóri tüzeknél, sátor vagy isten szabad ege alatt hallgató nép
- ³⁰ visszaútasítá, ami nem életre való; s ha mit elfogadott, kellett abban lenni valami derekasnak, méltónak, hogy emlékezetbe vesse, tovább adja, firól-fira örökítse. Míg most a költőgyén munkája, hibáival, fonák részeivel, hézagaival, kinövéseivel

35 átmarad ivadékról-ivadékra: a hajdani — ha szabad új szót
gyártanom — *panpoëticus* korban minden továbbadó, min-
den egyes dalnok, minden következő nemzedék rátette kezét
a műre, hibáit kijavítá, darabosságát elegyengeté, betölté
40 hézagait, megigazgatá, a mi fonák volt benne s eltörölve a
mi pusztán a költő egyediségének volt kifejezése, az egészet
mind általánosb érdekűvé, az összes nép közvagyonává ala-
kította. Nem is kell gondolni, mintha e századok és ezrek
közös munkája csak rontó, megvesztegető irányban haladt
55 volna egy vagy más nagy költői szellem művét illetőleg. Ki
merné eldönteni, vajjon az az Iliász volt-e tökélyesebb, me-
lyet a maeoni vak koldus önjakúlag zengett phorminx-án,
vagy az, melyet néhány századdal később, neve alatt össze-
gyűjtöttek?

E solidaritás a költő és hallgatói közt ma már csak a nép
50 alsóbb rétegeiben áll fenn s kötött alakú elbeszélésben ná-
lunk csupán egy-két ballada-szerű költeményre szorítkozik.
De folyvást él, szemünk láttára működik az elbeszélés ama
próza nemében, melyet összefoglaló nevezettel népmesének
vagy egyszerűen *mesének* szoktunk mondani. Az, a mi e
65 mesék keletkezése, élő ajkon továbbadása, hely, idő, körül-
mény szerinti módosulásai, majd csonkább, majd teljesb
idomban megjelente körül véghez megy, rokon fogalmat
nyújt ahhoz, mely szerint a régi eposz származott, terjed s
folyton virágzik vala, azon különbséggel, hogy a kötött forma
60 biztosabb támaszt adott az emlékezetnek s így a költemény
nem volt a sokszor ügyetlenebb elbeszélő csonkításainak
kitéve annyira, mint a népmese. De másrésről semmi sem
gátolta, hogy a kinek elevenebb képzelet, nagyobb elbeszélő,
alakító tehetség adatott, ne módosítsa, teljesb, épebb szer-
75 kezettűvé ne tegye az elődétől nyert hagyományt; s így a
fejlődés folyama (processus) egészben az ár és apály válto-
zatos játékát tünteté föl. Szerencsés nép, a melynek sikerült
ez áradat teljéből valamit kiragadni s írott betű segélyével
átörökíteni az utódokra! A mi eposzi korunk úgyszólván nyom
70 nélkül enyészett el; nekünk alig maradt egyéb, mint rajta-
fogni a népszellem epikai nyilatkozását, ott, a hol az még
található, a népmesékben, s teremtvényeit hű feljegyzés
által megóvni az enyészettől.

Nem célunk itt a mesegyűjtés fontosságára bővebben
75 kiereszkedni. El van az ismerve nálunk tanultabb nemzetek
által, kik e naiv elbeszélések felkutatásában is megelőztek
bennünket. Csupán azt jegyezzük meg, hogy ez nekünk még

talis következései rajzoltatnak, ilyen még a „Terhes asszony”
 című is, melyet *rémese* névvel lehetne jellemezni. Hasonlító
 510 ezekhez *babonás* alapra nézve, de vidorabb, a mennyiben a
 hősnék sikerül *kijátszani* az alvilági hatalmakat, az afféle,
 mint e gyűjteményben „Patkós Kőrmendiné” (II. 143.),
 hol a boszorkány pórul jár az obsitossal, továbbá „A szegény
 ember és az obsitos” című (II. 189.), sőt jóformán ide soroz-
 515 ható „Kilinkó” zsványnak (I. 123) pokoljárata is. Másrészt
 ez obsitos, zsvány stb. *furfang*, mely hihetetlen akadályokat
 legyőz, ismét különbözik ama *vakszerencsétől*, mely által
 együgyű, sokszor bolondos emberek célhoz jutnak. Ez osztály
 is van képviselve gyűjteményünkben, oly darabokkal, mint
 520 *Prücsök János*, ki csizmadia léteire szerencsével űzi a jósló
 mesterséget, mind *Bolond Jankó*, kettő is (I. 195, II. 213.),
 kik épen azért boldogulnak, mert ostobák; vagy a „kerek kő”
 (I. 143.), hol az együgyű szegény ember vak esetből, egy kissé
 csodás módon, meggazdagodván, furfangosan megtréfálja
 525 gazdag fősvény bátyját. A „vén leány” (II. 203) szintén ily
 vakszerencse, s őt magát nevetségesen jellemző szavainak
 félreértése által ijeszti el a leskődő haramiákat. Megint külön
 osztály illetné amaz erkölcsi magvú, allegorikai, egyszersmind
 fatalisticus elbeszéléseket, minő az Erdélyinél is más válto-
 530 zattal olvasható: „Szegény ember és komája, a *halál*” (itt
 I. 173. 1.), hol a „szegény ember” elég furfangos ugyan komá-
 ját a halált egy darabig *kijátszani*, de végre *rajtaveszt* és
 nincs pardon, meg kell halni. Az úgynevezett *állatmeséből*,
 melyeket Henszlman a jellem-mesékhez számít, mivel bennök
 535 az állatok nem aesopi tanulságért, hanem saját jellemökben
 cselekesznek, itt kettő van; s már e kettő is lényeges külön-
 séget mutat. Az első: „A farkas és róka komasága”, Henszlman
 értelmében, jellemző állat mese, nem is egyéb, mint a „Rei-
 neke Fuchs” variansa, vagy töredéke, de már a „Medve és
 540 farkas” lényegesen különböző szabású. Medve úr dicsekszik,
 hogy ő egy embertől meg nem ijed, a farkas ellenkezőt vitat.
 Jön elébb egy gyermek. Az nem ember, csak lesz. Jön egy
 vén koldus. Az nem ember, csak volt. Jön egy nő. Az csak
 asszonyi *állat*. Jön egy kardos huszár. Ez már ember, kiált a
 545 farkas. Mackó nekigyürkőzik, de megszalad a kardtól, pus-
 kától és kudarcot vall. Oly szerkezet, mely sem az állatjellemző,
 sem az aesopi rájába nem illik, vagy mindenikbe valahogy.
 Az ember főnségét mutatja az állat fölött, ennyiben aesopi
 550 alapeszméje van; a mackó esetén bátorsága, s a farkas óva-
 tossabb tartózkodása jellemzi az állatokat. Az egész egy kis

555 dialogizált drámai jelenés. — Végre azon meseforma elbeszélések is külön fajt képeznek, midőn a beszélő felcsigázza hallgatója *várakozását*, s vagy *comice* cserben hagyja, vagy hirtelen fordulattal *rá is ijeszt*. Ilyen *cserbehagyó* itt a „vén király” (I. 183. 1.), *ijesztő* pedig a „Boszorkány” (II. 209),
580 mely, miután elrémitette a hallgató képzeletét, hirtelen feléje fordul: „hamm! téged is bekaplak”.

Nem célunk itten megkísérteni összes népmeséink osztályozását. Erre nézve szükséges volna a népmesék minél teljesebb gyűjteményét bírni; holott ez újabb gyűjtélék is meg-
585 győz, hogy a népi elbeszélések gazdag bányája még koránt sincs kiaknázva. Magam is emlékszem nemcsak egyes mesékre, hanem fajtákra is (genre), melyek eddigelé ösmeretlenek az irodalomban. Így fülemben hangzik egy valóságos *allegoria*, melyet Gyulai is, versben kidolgozva, lapunk számára be-
570 küldött: miszerint két testvér, az Igazság és Hamisság, útra indulván egyenlő számú pogácsát kapnak anyjoktól, s miután az Igazság pogácsáit előbb közösen megették, a Hamisság csak oly feltétellel ad egyet-egyet testvéreinek, ha mindig egy tagját, elébb kezeit, aztán lábait stb. le hagyja vágni.
575 De kár, hogy Gyulai kidolgozásában hiányzik a költői igazságtétel, mi, úgy emlékezem, a Hamisság büntetésében s abban áll, hogy a keze-lábától, szemétől megfosztott Igazság addig görög, hogy egy pernyés gödörbe esik, hol csudaerő által visszanyeri tagjait s még épebb, szebb lesz, mint azelőtt.
580 A Hamisság büntetésének részleteire nem emlékszem. Így a *dajka* szobából hangzó *állatmesén* kívül, melyben nemcsak állatok, hanem péld. tojás, varró tű stb. is szerepelnek, s minő a szintén a Gyulai által versbe foglalt „Tyúk és Farkasverem” — egy sajátzerű fajtáját tudom az állatmesének, a milyen
585 például ez is: „A szarkát, mely tudomás szerint ügyes fészekcsináló, kérte a gilice, tanítná meg őt fészket rakni. A szarka rá lett szívesen, de munka közben sem tudván befogni a száját egyre ezt hajtotta: „csak így, csak úgy! csak így, csak úgy!” A gilice sem akarván szóvalán ülni, a maga bűgő hangján beleszólt: „túdom! tudom”. Erre a szarka megbosszankodván,
590 félbehagyta a munkát: „ha tudod, hát csináld!” Azért van, hogy a gilice fészke csak darab, a szarkáéhoz képest. Jellemző e mesében az eredeti magyar inventio, miután épen nyelvünk *hangutánzó* szavain alapúl.

595 Visszatérve Merényihez, nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy *néptalányokat* is gyűjt (I. 207. 1.). A talányok a nép ajkán is ritkán forognak teljesen prózai alakban. Néha rímél-

nek, de többnyire nem rím, hanem a szavak és mondatok rhythmicus berendezése, hangutánzás, alliteratio, s egyéb ily
 600 eszközei primitív népköltészetnek, az, a mi őket megkülön-
 bözteti a mindennapi beszédétől. Mi a gyűjtői jelességet a
 talányokra nézve abban látjuk, ha mennél tisztábban fel
 tudja keresni és megtartja ezen rhythmusos formát, nem ab-
 605 ban, ha maga neki áll és versbe szedi a néptalányt. Sajnál-
 juk, hogy Merényi többnyire az utóbbi módon járt el. Vannak
 ugyan talányai közt eredeti népvörsezetek is, mint a *veres-
 hagymáról*:

Kerek, mint az alma
 Piros, mint a rózsza,
 610 Rétes, de nem béles,
 Ettem (belőle), de nem édes;

de már az olyan, mint a *harmatról* szóló (XVI.) magán viseli
 a szószaporító sütögetés jeleit:

Mondj nekem oly vizet —
 615 *Ha felelni mernél* —
 A melyik szélesebb
 Mélységes tengernél;
 Mégis, ha bele mégysz
 Alig ér bokáig.
 620 *Mondjad hát, ne törjed*
Az eszed sokáig.

Vagy a III. sz. *rejtett szó* (betűs talány), a XII. számú
 (Déliab) lehelli-e a népiesség zamatját? vagy e periodicus
 szerkezetű, a *ködről* (IV.):

Mondd meg fiú, hogy hívják —
 625 *Mint e mesében írják* —
 Azt a nagy szemfedelelet,
 Mely ki s betakarva volt
 Haldokló anyánk felett?

630 A XIX. számú, gyertyát jelentő *találós mese*, mely a
 gyűjteményben így hangzik:

Amott egy fa,
 Ága nélkül
 Rászállt madár
 635 Szárnya nélkül;
 Mind megette
 Szája nélkül. —

előttem és tán sokak előtt ily alakban ismeretes

640 Egy fa felnőtt ága nélkül,
Egy madár rászállt szárnya nélkül,
Meg is ette szája nélkül.

és ez rhythmusibb alak a népnél, mely nem a *szótagot* szám-
lálja és nem süti a verset. Az egész trochaeusi lendületű: de
nem csupán ez adja rhythmusát. Párhuzamosan felelnek meg
645 egymásnak a „felnőtt”, „rászállt” — „ette” spondaicus igék,
az „ága”, „szárnya” „szája” nevek és a három: „nélkül”
praepositió. Ám hallgassa Merényi a néptől, nem így tagolja-e
kimondásban, hangsúllyal emelgetve ki a sor ízeit, — az
„egy madár”-t pedig dactylusnak ejtve:

650 Egy fa | felnőtt | ága | nélkül,
Egy madár | rászállt | szárnya | nélkül,
Meg is | ette | szája | nélkül.

Dacára gyűjtőnk nagy jártasságának a népnyelvben,
oly eseteket is lehetne felhozni munkájából, midőn a népi
655 szólásmódot ferdén alkalmazza. Nem bibelődöm apróságok-
kal, mint „*idő* után kántálni” (= ünnep után) „sok lúd *far-
kast* (disznót) győz” — vagy midőn csekélységre (annak bi-
zonyítására, hogy Kilinkó egy csepp bort sem ivott) használja
e népi erősítést: „isten bizony! oly igaz, mint ha saját két
660 szemökkel látták volna kegyelmetek” — melyet a nép hitelt
felül múltó dolgokra szokott mondani; — csak azt jegyzem
meg: hogy e kifejezést: *az egyszeri ember* egy egész mesén ke-
resztül fonákul emlegeti. Az *egyszeri ember* így s így járt: ez
annyit tesz a nép nyelvén: *volt egyszer* egy ember, *ki* így s így
665 járt”. De gyűjtő (Kilinkóban: I. 132.) állandó praedicatum
helyett él az *egyszeri* melléknévvel: „az egyszeri embernek
arra kell jóni — hogy az egyszeri ember arrafelé terelgette a
két juhot — az egyszeri ember is hirtelen odaszaladt — mi
baj? kérdi az egyszeri ember — az egyszeri ember átvette az
670 ökörfarkot —”. Szint ily ferdén alkalmazva találjuk az *egy-
szeri* embert a Terhes asszony című mesében (II. 199. l.), hol
azon embert, kiről már megmondta, hogy a terhes asszony
férje, folyvást „egyszeri ember” néven emlegeti. Ám figyelje
meg jobban a népi szójárást, meg fog győződni, hogy e szó
675 nem lehet állandó epithetonja annak, kiről beszélünk, hanem
határozatlan *főlemlítése* annak, a kit megnevezni nem tu-
dunk vagy nem akarunk.

Mind ezzel a szorgalmas és — bátran hozzátehetjük —
 680 tehetséges gyűjtőt nem el akartuk kedvetleníteni vállalatá-
 tól. Csupán ki kelle jelölnünk az útat, melyen haladva nagyobb
 szolgálatot tesz irodalmunknak, mint ha írói viszketegtől
 hajtvá, az által kívánna *bravourt* csinálni, hogy a népmeséket
 idegen cífrával ékesgeti, vagy *forccirozza* az előadási modort.
 685 Ha azt akarja, hogy művére, mint hiteles, nagy értékű gyűj-
 telékre, évek multával is bátran hivatkozzék az irodalom:
 le kell mondania a novella-író dicsőségéről, le arról, hogy a
 mesék bizonyos részét ön phantasiája szüleményének mond-
 hassa; be kell érnie a népi előadás egyszerű bájaival, kereset-
 len talpraesettségével. Ezt visszaadni hatalmában van; s ezért
 690 foglalkoztunk szíves-örömet munkájával. A közönség pedig,
 oly meleg pártolás által, minőt népmeséink összegyűjtésének
 fontossága érdemel, nyújtson eszközöket a még fiatal gyűjtő-
 nek, hogy folytathassa derék vállalatát, melynek első zsen-
 géje is már annyi élvezetessel kínálkozik.

38. ALKOTMÁNYOS NAGY NAPTÁR

1862. évre. Kiadja Müller Gyula. Pest, 1862.

A Figyelő szépen békét hagyna Müller Gyula alkotmányos nagy naptárának, ha egy mű nem volna benne közölve, mely iránt nem lehet közönyös az irodalom, mert Petőfitől származik: *Az Apostol*. „Nagyobb becsű művel — olvassuk a
5 naptár jegyzetét rá — alig kezdetnénk meg naptárunk jelen évfolyamának szépirodalmi részét, mint halhatatlan költőnk e nagyszerű költeményével, melyet 1848-ban írt, s mely még eddig nyomtatásban meg nem jelenvén, csak kevésbé ismeretes.” Nagy írónak jeles művét kiragadni a homályból s
10 átadni a közönségnek, hogy élvezze, örüljön és gyönyörködjék, dicséretes buzgalom, s hihetően ez ösztönözte Müller Gyula kiadó urat, hogy naptára érdekességét növelje a hosszú idő óta némán vesztglő költeménnyel. De a ki nagy író művének kiadására vállalkozik, annak egyéb kötelessége is van,
15 mint a nyomtatás költségét viselni. Gondoskodnia kell, hogy a szedés a leghitelesb kézirat, s ha lehetséges magának a szerzőnek kézírata után történjék, s a javítás, hozzáértő egyén által a szerző céljaihoz, a nyelv és mérték kívánalmaihoz legyen alkalmazva. Mielőtt azonban kiadáshoz fogna, kétszer
20 is meg kell gondolnia, vajon a munka világot láthat-e úgy, a mint szerzője megírta vagy a körülmények kihagyást, változtatást követelnek. Az utóbbiak sohasem jogosak a szerző irányában; de kevésbbé lényeges helyeken parancsoló kényszerűségből a kihagyás elnézhető: a változtatás soha. Kinek
25 van joga Petőfivel az mondatni, a mit ő nem mondott? Elhallgattatni lehet, de meghamisítani nem. Hát még, ha e változtatás oly nemű, hogy a költemény alapgondolatját támadja meg? Ha ily műtétel nélkül meg nem jelenhetik, akkor — tanácsosabb ki sem adni.

30 Ezen aggodalom már akkor feltámadt bennünk, midőn az Apostolnak több évvel ezelőtt szándékba vett kiadásáról hallottunk. És csakugyan, kinek alkalma volt az utóbb megsemmisített nyomdai ívekbe belépillantani, bizonyíthatja, hogy azon kiadás is nem csak hézagos, csonka, hanem alap-

35 gondolatjában is elferdített fogott volna lenni. A darab hő-
sének abban is oly lelkiállapot tulajdoníttatik végül, mely
Petőfinek gondolatjában sem volt. Bármily véleménnyel
legyen valaki a hősiség ezen neméről: azt hisszük, egy oly
író, mint Petőfi, megérdemli, hogy tiszteletben tartsák meg-
40 győződéseit, s ha ő feketét mond, ne igyekezzenek fehérré
mázolni. Kihagyások is lettek volna ama kiadásban: de a
megmaradt részek (ama ferdítés leszámítva, mely pár szóval
eszközöltetett), a költő kéziratához híven, jól, értelmesen
fogtak volna megjelenni. Müller úr kiadványáról ennyi dicsé-
45 retet sem mondhatunk. Sőt kötelesnek érezzük magunkat
főnebbi elégült jegyzetét úgy módosítani: „hogy nagy becsű
művet alig lehetett volna tökéletlenebbül adni ki, mint hal-
hatatlan költőnk e nagyszerű költeményét az Alkotmányos
naptár.” Alkalmunk volt azt sorról sorra összevetni egy oly
50 kézirrattal, melynél senki sem mutathat elő hitelesebbet, s ki
Müller úr Apostolának (mert Petőfiének nem mondhatjuk)
e műtételre használt példányát jegyzeteinkkel meglátná,
annak lehetne fogalma bosszúságunkról.

Eleinte nem bírtuk elgondolni: valamely iskolás gyer-
55 mek collectája szolgált-e szövegül a kiadónak, vagy a nyom-
dai javítónak érezte magát felhatalmazva, hogy Petőfi helyes-
írását, nyelvét, jambusait nivellirozó tolla alá vesse. De ké-
sőbb annak találtuk nyomait, hogy oly egyénnel van dolgunk,
ki Petőfi nyelvén, orthographiáján, verselésén javítani akar;
60 pontozását fölcseréli, soraiha egyes szótagokat betold, vagy
onnan lenyes; egy jambus-sorból kettőt, kettőből egyet
csinál; egész sorokat (nem a kényes helyeken) elhagy, olykor
mással cserél föl; szakaszokat összefoglal, hol az eredetiben
külön állnak s elválaszt, hol összefoglalvák: egy szóval, a ki
65 egészen sajátja gyanánt bánik e költeménnyel.

Kezdjük a legcsekélyebbnek látszón, de a mi, kivált
versnél, igen nagy befolyással van a szöveg értelmes olvasá-
sára, a mérték gördülésére, az érzelmi nyomaték feltünteté-
sére. Kezdjük az orthographián és pontozáson. Ki Petőfi
70 kéziratát ismeri, tudja, hogy az ő írása nemcsak calligraphiai
csín, hanem helyesírási szabatoság tekintetében is a legjobb-
bak egyike volt. Nem is haladt azóta a magyar helyesírás,
kivéve talán, hogy az ő kettős *ly*-ei helyett (*melly*, *illy*, *olly*)
egy *ly* kapott lábra, s hogy a változó *sz* hangú igékben, hol ő
75 Révay után *t-t* írt (*aluttam*, — de nem következetesen *alúgy*,
alumni, *alumnám* stb.) a többség ma *d-t* használ. Nem volt
hát semmi oka a javítónak megváltoztatni Petőfi helyesírását.

Nem volt joga köny-et írni, hol a vers könny-et kíván, emlé-
 jét, hol a jambus emléjét követel, elhagyni az apostrophét
 80 az *álmodj'* ikes ige mellől, homlokról-t igazítani, hol homlokrul
 a mérték; kint szót használni, hol szebben hangzik a kinn,
 valjont tenni, a jambicus vajon helyébe, feljők-re változtatni,
 értelem zavarólag, a föl-jők szót; elválasztani a mit Petőfi
 85 fölcserélni, elhagyni, más helyre rakni Petőfi írásjeleit: a gon-
 dolatjelt (. .) egyszerű vesszővel, a pontot commával, a fel-
 kiáltást ponttal, vagy viszont, váltogatni fel, tetszése szerint
 és találomra. Vagy mindegy az, ha Petőfi így kezd egy vers-
 szakaszt:

90 És úgy történt. A mit sok évi
 Erőködés meg nem hozott — stb.

s kiadója, összefoglalván az előbbi versszakkal, a pontot
 vesszővel helyettesíti:

 És úgy történt, a mit sok évi — ?

95 Mindegy, ha a költő pontokkal adván nyomatékot a
 versnek, ez új Heinsius recensiójából a pontok mind eltűn-
 nek, ilyen formán:

Pet. Pedig csalatkozott.
 Ez nem végső fájdalma volt.
 100 Midőn a börtönből kilépett,
 Azt kérdezé: „szabad tehát
 A nemzet, a haza?” —

Napt. Pedig csalatkozott,
 És nem végső fájdalma volt,
 105 Midőn a börtönből stb.

A kinek ez mindegy, az ne fogjon jeles író művének ki-
 adásához, adja a magáét, a hogy tetszik. És midőn Petőfi,
 értelmes szabatossággal így rakja jegyeit:

 Az, isten, tégedet csúfol!

110 ne olvastasson effélét:

Az isten téged csúfol!

Ez orthographia és jelrakásbeli tökéletlenség így foly
 végig az egész költeményen, s a mit Petőfi írásjelekkel akart

kifejezni, az merőben elvész. De még ez nem minden. A hiba
115 és önkény ezer nemével találkozunk e kiadásban. Ide írok
néhány *jambust*: az első mindig Petőfié, a rákövetkező pedig
folyvást az Alk. Naptár javítása. A kinek füle van a hallásra,
hallja:

120 Azaz *hogy* puszta volna, ha —
 Azaz puszta volna, ha —
 Anyjának száraz emléjét —
 Anyjának száraz emléjét —
 Kitört belőle ellen állhatatlanul —
125 Kitört belőle ellenállhatlanul —
 Levette vállaitokról az álom —
 Levette vállatokról az álom —
 A gyertyalángként, melyre rálehelltek —
 A gyertyalángként, melyre lehelltek —
 S mit a *tiédnek* s magadnak —
130 S mit a *tiédnek* s magadnak —
 Nem bírsz megszerzeni —
 Nem bírsz megszerezni —
 Halkan kinyitj' a hintó ajtaját —
 Halkan kinyitja a hintó ajtaját —
135 Fiú-e, vagy *lány*, még nem is tudom —
 Fiú-e, vagy *leány*, még nem is tudom —
 Szomszédasszony legyen keresztanya —
 Szomszédasszony legyen a keresztanya —
 Ily hosszú útát *még* nem tett soha —
140 Ily hosszú útát nem tett soha —
 A szegletkőhöz támasztá fejét —
 S szegletkőhöz támasztá fejét —
 Átellenében tarka játékszerrel —
 Az átellenében tarka játékszerrel —
145 Azokra néze és mosolyga, mintha —
 Azokra néze, mosolyga, mintha —
 Miért e halk járás, e suttogás —
 Miért e halk járás, e *halk* suttogás —
 E kisdéd halva van, éhen *hala* —
150 E kisdéd halva van, éhen *halva* —
 Az én kezembe öntené *az* Isten —
 Az én kezembe öntené Isten —
 Bár erre *olyan* nagy szüksége volt —
 Bár erre *oly* nagy szüksége volt —
155 Ki fogja eltáplálni őket? —
 Ki fogja táplálni őket? —
 Minek van vége? .. álmodott? —
 Minek van vége? *mit* álmodott? —
 Talán *éppen* szomszédom itten? —
160 Talán *ép* szomszédom itten? —

És ez így megyen a végtelenig. — Avatatlan olvasó tán
szórszálhasogatásnak veszi az illet, hiszen egy szótaggal több
vagy kevesebb: de az értelem körülbelül az marad. Hanem ez

„egy szótag”, a versben igen lényeges dolog: egy szótag a
 165 jambust trocheussá változtatja, a mi aztán gyakorlott fülre
 oly hatást tesz, mintha a csárdást táncolónak rögtön csak
 valcert kezdenének húzni a lába alá. Azt pedig senkisémm
 mondja, hogy mindegy. De szolgálhatunk akármennyi hibá-
 val, hol az értelem is meg van rontva. Lap számra idézhetnők,
 170 ha nem sajnálnók tőle a helyet. Elég lesz mutatóba néhány.

- Pet.* Csak néha sóhajt *ott*benn az anya —
Alk. N. Csak néha sóhajtott benn az anya —
P. Hol a tör, hol van a kard, a mely
 Irtóztatóbb, gyötrelmesebb
 175 *Sebet vón képes ejteni*
 Mint ejtett apja szíven
 E gyermek ajaka?
A. N. Hol a tör, hol van a kard, a mely
 Irtóztatóbb, gyötrelmesebb,
 180 Mint ejtett apja szíven stb. (Csak egy sor maradt ki.)
P. Nézett beléje oly merően, mintha
 Azt föl akarta volna gyujtani
 Éjszaksfényével lángoló szemének.
A. N. Nézett beléje stb. . . .
 185 Éjszak fényével lángoló szemével.
P. Ős-szellem fényében *förödve* —
A. N. Ős szellem fényébe *merülve* —
P. Ember *hajol* meg emberek előtt! —
A. N. Ember *hajólj* meg emberek előtt! —
 190 *P.* Mert én őket, bár *vétkesek*,
 Vétkökben is fölötte szeretem —
A. N. Mert én őket bár *vétkezem* stb. —
P. Csillagsugárból szótt fényes palást —
A. N. Csillagruhából szótt stb.
 195 Vak éj *süket* fülébe. —
P. Ordított belé a
A. N. . . . *sötét* fülébe(!)
P. Élt, s olyan volt, mint a halott.
A. N. Jól élt, s olyan volt mint a halott (!)
 200 *P.* Miként *tűzközből* a szikrák —
A. N. Miként *tűzből* a szikrák —
P. Gyakorta éjszakáit is
A lámpa fénye látta elhaladni —
A. N. Gyakorta éjszakáit is
 205 *Gyertya mellett tölté.* (Minek is az a cifraság!)
P. A kis fiú pedig *merően*
 Néze testvérét, és azon
Gondolkodék, hogy ő is ilyen
 Halvány, ilyen fehér és mozdulatlan
 210 Leszen, ha majd meghal.
A. N. A kis fiú pedig *örömmel* (ez, persze, mindegy)
 Néze testvérét, hogy ő is ilyen
 Halvány, fehér és mozdulatlan
 Leszen, ha majd meghal . . .

- 215 P. Csak halkan *rezgedeztek* —
 A. N. Csak halkan *lengedeztek* —
 P. Egy titkos nyomdát fedezett föl,
 Alant, *elrejtve* föld alá, —
 A. N. Egy titkos nyomdát fedezett föl,
 220 Alant *elrejté* föld alá —
 P. Aludt-e, *s most* fölébredett? —
 A. N. Aludt-e *most*, *s fölébredett*?
 P. Szólt *előzőnlő* fájdalommal a rab —
 A. N. Szólt *ellenző* fájdalommal a rab —
 225 P. Hogy a föld régen elenyészett,
Csak e börtön maradt belőle
 És őt magát e börtönben feledték —
 A. N. Hogy a föld régen elenyészett,
 És őt magát e börtönben feledték. —
 230 P. Mi gondod a hazára, *golyhó*?
 A. N. Mi gondod a hazára, *golyva*?

De hagyjuk abba. Négy-öt lapról szedtük ezt, mellőztünk ott is sokat. Nem idézhetünk példákat, hogyan töri az Alk. Naptár össze-vissza a vers *szakaszait*. Sőt az is sokra
 235 menne, ha kiírnók, hol a vers-*sorokat* összeforgatja: egy jambusból két semmi mértékű sort csinálva, vagy két sort össze-sítve. Csupán a végéről lássunk még egy keveset. Petőfi jambusai így folynak:

- 240 Nehány nap múlva vérpad állt a téren,
 És egy ősz ember fönn a vérpadon.
 Midőn melléje lépett a bakó a
 Sötét halálnak fényes pallosával,
 Az ősz ember végigtekintte a
 Kárörvendő szilaj tömeg során és
 245 Sajnálkozó könny reszketett szemében.

Ezt az Alk. Naptár jónak látta így tördelni össze:

- Néhány nap múlva vérpad állt a téren,
 És egy vén ember,
 Fenn a vérpadon.
 250 Midőn melléje lépett a bakó,
 A sötét halálnak
 Fényes pallosával.
 Az ősz ember végig tekintett
 A kárörvendő
 255 Szilaj tömeg során.
 És sajnálkozó könny
 Reszketett *két* szemében.

39. [SÁROSY GYULA]

Sárosy Gyula halála a szomorú hír, mellyel ma e rovatot megnyitjuk. Kiszzenvedett tetemeit folyó hó 17-ikén kísértük az örök nyugalomra. A Kisfaludy-társaság, mely benne az idén már harmadik tagját veszti (Vachott S., Szemere Pál),
5 testületesen kívánt résztvenni a gyásztisztesség megadásában. A társaság részéről főtisztelendő Székács József úr mondott sírbeszédet, kifejezván az elhunytnek érdemeit és mindnyájuk bánatát. Nyugodjék csendesen fáradt bajnoka irodalmunknak és — —; mi pedig sóhajtsuk el gyönyörű dalát:

10

Tán a virág, sírján, ha kikél:
Álmairól mindent elbeszél.

40. MALVINA KÖLTEMÉNYEI

1861. *Kiadja Ráth Mór.*

Kritikát önnek, szerkesztő, nyájas, szelíd kritikát, hanem azért igazságot. Olyat, mely a közönségnek élvezetes, fölvilágosító olvasmányt nyújtson, az irodalom érdekeit ellenőrizze, az íróit gyöngéden figyelmeztesse botlásaira, buzdítva
5 emelje ki könyve szépségeit, szóval olyat, a mi minden részre tanulságos, érdekes, vonzó legyen, de senkit ne idegenítsen, senki érzelmét ne fanyarítsa el, semmi kedvetlen utóízt ne hagyjon maga után. Kissé nagy feladat, nagyobb valamivel, mint a kör négszegítése vagy az örökmozgony. A közönség
10 nem érdeklődik és nem tanul, ha meggyőződés erejével nem szólnak hozzá, a meggyőződést igazság (legalább a mit annak vélünk) szüli, s bármily szeretetreméltó akarjon lenni a kritikus, az igazság ottan-ottan kiüti — mert kell, hogy kiüsse — magát, mint szeg a zsákból: a szeg pedig mindig
15 szúrós. A meggyőződés ereje viszi, ragadja az embert, szent hév az, mely az igaznak szeretetét az álság gyűlölésével kapcsolja egybe; a szépnek, nagynak, tökélyesnek bennem lakó érzelmét bántja a mi rút, sekély, félszeg: nem lehet, hogy szavam ilyenkor komolyan élesebb, vagy játszilag gúnnyorosb ne legyen, s a toll hegyes vége helyett, csupán pólyhős részével csiklándozzak. S az írói sérthetőség oly messze terjedő s határozatlan körvonalú mező, hogy semmisem biztosít oly becsapongás ellen, mit praevaricationak vesz, s feljajdul ellene az illető. Nem elég, ha személyét, magán életét
20 kíméled; az ép úgy fáj, ha versét mondog rossznak, ha nevetéssé teszed munkáját, ha írói hivatását vonod kétségbe, ha bizonyos kör előtt — legyen az bár szokott társalgási köre — pillanatnyi zavarba hozod az által, hogy nimbusát érintetted: szóval akárhány író mondja, hogy ő nem veszi zokon
25 a bírálatot, tapasztalás bizonyítja az ellenkezőt, s a kézszerítés sohasem oly meleg bírálat után a kritikussal, mint az előtti. Ha hát az író sérelmi fogékonyságát vesszük, akkor minden kritika sértő, még a dicséret is, ha nem elég teljes, vagy nem olyféle, mint az író várta. Mi következik ebből? Az,

35 hogy hagyjunk fel minden kritikával, vessük utána a gyeplőt az irodalomnak, igyekezzünk nyájas, kellemes, udvarias lenni, érzjük be obligát ajánlásokkal, vagy legrosszabb esetben kímélő hallgatással, bízzuk a közönségre, a tömegre, hogy örködjék a szép és jó elvei körül stb.? . . . Ez kényelmes,
40 de nem tanácsos, az irodalomért nem. Kell hát lenni oly *csunya* embereknek, kik időről-időre fölemeljék szavukat az irodalom érdekében, mégha olykor nem tetszött mondanának, ha előre tudnák is, hogy itt vagy ott egy-egy írói érzékenységre ütköznek, miután ez utóbbit, az emberi átalános
45 gyöngeség mellett, lehetetlen is volna kikerülniök.

Így állván a dolog, szerkesztő, *Malvina* költeményei iránt sem vagyok biztos, hogy bármennyi sourdinát, hangtompítót rakjak is fel, bármennyire felszeművegezzem jóakaratomat, csupán kellemest mondhassak rólok. Sőt valószínű,
50 hogy nem egy keserű csepp vegyül a pohárba, melyet nyújtandó vagyok: azt azonban ígérem, hogy őszinte leszek, s a mi jót könyvében találok, el nem hallgatom. Ha így áll alkunk: tehát isten neki, megkísértem.

Ihol ni, felakadok mingyárt az előszón. Amaz, aesthetikailag is oly hamis elvet látom benne „mintha a cél szentesítné az eszközöket” — azaz hogy jótékony, vagy nemes, dicső cél, minő ez esetben a Petőfi-szobor, melyre a könyv egész tiszta jóvedelme szenteltetik, legkevésbé is változtatná a költészet feltételeit, vagy leszállítná mértékét s a szerző
60 kebelét oly önérzettel tölthetné be, mely ellensúlyozza a bírálat megrovásait, s az olvasók részéről nagyobb elnézésre ad igényt, mint ha semmi olyas nagylelkű cél kitűzve nem volna. E gyűjtemény közrebocsátója kétség kívül ama hamis elv befolyása alatt áll, midőn nem költeményeiből, melyeket
65 szerényen „első kísérletnek” mond, hanem a kitűzött cél szentségéből meríti önérzetét; midőn „ez ad neki bátorságot a *legszigorúbb* ítélet elbírására, egyszersmind ez az ok, melynélfogva elnézést remél olvasóitól.” Nem veszi észre, szerkesztő, hogy itten a „*legszigorúbb ítélet*” paralysáltatni akar
70 az „olvasók elnézésével” — a szent cél tekintetéből? Mintha az volna mondva: „ám beszélj te kritikus, a mint tetszik, a közönség részemen van, mert nagy rokonszenvvvel viseltetik az ügy iránt, melyet költeményeim kiadásával elősegítettem.” Az ily tévfogalmak ellen irodalmunkban nem én szólok először, de kell, hogy szóljak én is, mindannyiszor, valahányszor
75 elém bukkannak. Ugyan kérem, ha valamely dicső, vagy jótékony célra, például női díszmunka kívántatnék, s a lelkes

hölgyeink által beküldött darabokat osztályoznunk, bírálunk kellene, már vagy hogy, teszem, a sikerültebbekkel a
 80 nemzeti múzeum székeit feldíszítsük, vagy hogy sorsolás, eladás végett kiállítsuk: a jó cél örve alatt megelégednénk-e félbe-szerbe dolgozott s elnagyolt kisleányi kísérletekkel? Bizony megnéznők annak minden öltését, minden szálát, s a szerint becslenők meg. S ezt a beküldők is természetesnek
 85 találnák: egy sem fogná mondani: „nem az a kérdés, jó-e vagy rossz, a mit adtam, hanem mi célra adtam.” Ha ez így van kézműveseknél is, hogy lehetne máskép a művészetben? Ki nemes célt anyagilag elő akar mozdítani, választás áll
 90 előtte: közvetlen tenni azt, vagy közvetve, a mesterség, avagy művészet által. Ha ez utóbbi választja, el kell lennie készülőve, hogy nemcsak a mennyiség (azaz a közvetve eszközöltött anyagi
 95 siker), hanem, *még pedig főleg*, a minőség (azaz a közvetlen szellemi nyereség) is bírálat alá esik. — Ennyit általában, — minden specialis vonatkozás nélkül a vizsgálendő költemények becsére, hiszen még nem is tudom, jók-e, rosszak-e,
 mert még csak az előszónál vagyok; de egyszersmind őszinte vallomásomat, hogy a mi ez előszóban lágyító befolyással lehet bírálói tollamra, sokkal inkább az „első kísérlet” szerény
 100 hangja leend, mint a szent cél tekintetéből a „legszigorúbb” ítélet elbírálására merített „bátorság.”

Malvina költeményeit legalkalmasban így osztályozhatnók: egy része olyan, mit elolvassán, azt mondhatni rá: „*van benne valami*,” más részére a legjobb akarral is azt kell mondanunk: „nincs ebben semmi.” S minthogy már benne
 105 vagyunk a gáncsolásban, kezdjük ez utóbbiakkal, jobban fog esni, ha végére hagyjuk elismerésünket. Legkevesébbé sikerültek Malvinánál az oly költemények, melyekben politikai gondolatot, vagy lelkesedést, vagy általában ódaszerű magasb emelkedést akar kifejezni. Az ilyenekben ritkán találunk
 110 csak egy eredeti vonást is; többnyire úton-útfélen hallható phrasisokból vannak összehányva, s ezt hihetően maga szerző is érezte; azért látta szükségesnek némelyik elé kitenni, hogy az *rögtönzés*. Ily „rögtönzött” költeménye már a „Széchenyi halálára” — a „Privigyei zászlószentelésre” írott darabok,
 115 melyekben semmi sincs, a mit százszor ne hallottunk volna. Imhol a *veleje* Széchenyire mondott versének. „Sötét ború lebeg a hazán, mert elhagyta a legnagyobb férfiú. Az ég is gyászol, könyez. De hasztalan, mert a sír nem adja vissza halottját. Hanem szelleme halhatatlan. Fénylő csillag gyánát tündököl. Ha majd felderül hazánk ege: örködve leng

az a hon fölött. Ha pedig örökké homályban marad: ő lesz a boszuló angyal." — Itt fiához fordul a dicsőültnek. „Ne retentsen vissza — úgymond — sem vész, sem halál. Szeresd a hont, mely annyit remél tőled.” Aztán így folytatja: „Min-
 125 den hazafi Sz. nyomán haladjon. Ti honleányok, kössetek cser-
 füzért neki, nincs ki úgy érdemelné, mint ő. Mert nagy volt
 mint *ember*, dicső mint *férfiú*. Sajátja volt a tetterő s a szilárd
 akarat. Minden szépért lelkesült és lelkesített. Fölkelté az
 130 alvó nemzetet. Hirdette az egyesülés eszméjét. Most közös
 fájdalomunk eggyé lett a közös halottért. Milliók könye egy
 könnyé olvadt össze . . . S az egyesítő neve fenmarad örökre.
 Magyarok istene, teljesítsd nagy halottunk végső kíváнатát !”
 — „Mind a legismertebb frázisok Széchenyiről. De még egy
 vonás sincs, a mi a költeményt M. egyéni sajátjává tenné.
 135 Nem is költői reminiscenciák, hanem reminiscenciák a leg-
 használtabb nagy szavakból, úgy szólván az utcáról. —
 A „Privigyei zászlószentelés” hasonló szövegű, benne ily gon-
 dolatok, ily képek a legmagasbak, hogy: „a haza phoenixként
 feltámadt hamvaiból” — hogy egyesülni kell, mert: „könnyű
 140 elszakítani az egyes cérnaszált, nehéz, ha egyesülve erős kö-
 téllé vált” — végre, hogy a nemzeti zöld szín a *reményt*, a
 fehér keblünk *tiszta* érzelmeit, a piros haza-*szeretetünket* je-
 lentse. Mind ezek annyira magukon viselik a *rögtönzés* bélye-
 gét, mint akármely hevenyészett szónoklat és semmi önkünk
 145 nincs szerzőt hosszú fejtöréssel gyanúsítani.

Bizonyos szavaiati áradozás ömlik el Malvina e nemű
 költeményein. Nem a szavaiat azon művészeibb módját ér-
 tem, mely nálunk oly ritka, hanem azt, mely társas köreink-
 ben a 40-es évek folytában annyira divatozott. Képzeliük
 150 oda a 10—12 éves fiút vagy leányt a terem közepére, tiszta
 inggallérral vagy bodros fejjel, feszes ünnepiességben, ezüst
 hangjával zengedeztetve (bár kissé talán rosszul intonálva)
 a honszeretet legviseltebb frázisait. És képzeliük oda a terem
 közönségét, szülőket, rokonokat, a soirée jól tartott vendé-
 155 geit, kik megtapsolják a költő eszméit, mint édes mindnyá-
 jukét, s kikre nézve semmi költői szépség, a szavalmány
 semmi árnyalata nem ment veszendőbe, mert ugyanazon
 gondolat, kép kifejezés stb. ismeretes előttök; százszor ol-
 vasták, hallották s közepén kiegészíthetnék a függő monda-
 160 tot. — Malvina föntebbi költeményeinél ily szavaiat jut
 eszünkbe. Látjuk, hogy a szerző egész őszinteséggel fel volt
 hevülve, midőn írta. Csakhogy azon alanyi hevéltyől, mely
 áradozóvá tesz a mások gondolatai újra öntésében, a másig,

mely lelkesítő új gondolatokat szül, még nagy a távolság. Az
 165 elsőbe minden szépre, nagyra fogékony kebel gyakran esik,
 a nélkül, hogy költői igényt formálna; a másodikba csak a
 hivatottak. Ihlet gyanánt venni azon állapotot, annyival
 könnyebb csalódás, mert a hevület percében nehéz külön-
 170 séget tenni a közönséges, meg a költői lelkesedés közt. De arra
 való a megfontolás higgadtabb órája, hogy a költő ítélje
 meg, — nem banal vagy frivol-e az (e szó francia értelmében),
 mint a hevület árában papírra hányt; és ha egyebet sem
 találna benne a *lelkesedés* emlékénel, ha látja, hogy sibyllai
 elragadtatásában csak közönséges dolgokat talált mondani:
 175 jobb az ily hevet a kandalló rokon hevének adni át, mint
 kitenni a fagyos világ ítéletének. Én nem hiszem Malvinát
 sem annyira prózáinak — mert több versében fölfelem a költői
 csírárt — sem oly elfogúltnak ítélet dolgában, hogy bár
 legszebb emlékü lelkesedésben írt verseit, mint a „Széchenyi
 180 halála” — a „Privigyei zászlószentelés” — „Hazánk koszorús
 költőjéhez” s még pár ilyen, többnek tarthatná hirtelen össze-
 hányt közönséges frázisok csoportjánál.

Azt is megengedem különben, hogy valamely „kezdő”
 sajátságos tévedésbe jöhet ez országgszerte hangzó nagy sza-
 185 vakkal. Ha olvassa nemzeti ódáinkat s bennök: „bölcsöd ez,
 majdan sírod is” — „megfogyva bár, de törve nem” — „meg-
 bűnhötte már e nép” — „él magyar, áll Buda még” — stb.
 ha mondom, az ily szólamokkal teljes költeményeket *ma*
 olvassa, könnyen így okoskodik: ha Vörösmartynak, Kölcsy-
 190 nek stb. szabad volt ily országos frázisokkal élni: miért nem
nekem? — Egy kis különbség van a dologban. Az ily helyek
 ama költőknél újak és eredetiek voltak, s épen azért, mert
 újak, eredetiek s a mellett találók valának, mert rövid alak-
 jokban egy ivadék vagy az összes nemzet koreszméit vagy
 195 érzéseit birták kimondani, ép azért mentek át a sokaság
 ajakára, szívébe annyira, hogy mai nap már a varga inas
 koptatja őket. Ha frázist akartok csinálni, ám csináljatok, de
 úgy, mint amazok keletkeztek: öntsétek (vagy inkább szorít-
 sáto) kelő, rövid hatályos mondatba az általános érzelem
 200 egy-egy tengerét, legyen majd mit bitolni unokáitoknak, de
 azzal „mauvais goût” és eszmeür kétségtelen jeleit adjátok,
 ha egyebet sem birtok tenni, mint fölszedni az elhasználtakat
 a gyűlésteremből és az utcáról.

De, hogy igazságos legyek, nem lehet elhallgatnom,
 205 hogy van M. politikai vagy föllengősb irányú költeményei
 közt is, melynek *hangja* azon régiókban jár, hol szerencsés

találmány s kiviteli művészet hozzájárultával a jó költemény szokott születni. Ilyen a „Zászlónk” című, mely bár a részletekben semmi újat nem mond, sőt itt-ott hibás is, az egésznek hangulatában „van valami”. Oly fokú hevület ez, minőben például Kölcsey „Fejedelmünk hajh” kezdetű versét írhatta, de hiányzik a hangulatban, a mi Kölcseyben megvolt — a kiviteli művészet. Mintha a festő valami szépre lobbanna, de nem tudná kezelni az ecsetet. — Ilyen az „Egy honfi bordala” — mely bár Petőfi motivumán (Fiúk, az isten . . .) épül, s helyenkint a „Főti dal” hangjába játszik, lebbenet nélkülinek nem mondható. — Hanem midőn szerző, minden hevület nélkül, a társadalom bölcsészi szemléletébe vág, mint „A kor szelleme” című versében, hol e gondolatot foglalja egy óriási körmondatba (fele a hosszú versnek *miként*, másik fele *aként*): hogy a korszellem nőttön nő, mint az árrá dagadó *csermely*, s töri, zúzza akadályait, hasonlóan a felbőszített *oroszlánhoz*: akkor bizony nemcsak semmi újat nem mond; hanem erősebb gondolkozónak való térre szállván, attól is megfosztja magát, hogy legalább a hangulatban sejtjük lelkesedése nyomait.

És ez — a lelkesedés is — gyakran elhagyja szerzőnket. Mint „kezdőnek” talán megbocsáthatjuk, hogy csalódásba esik az ihletés felől s hevélye szónoki ömlengését jó pénznek veszi: de mit tegyünk azon verselményeivel, hol minden hevülés, eszme, eredetiség, vagy bár csak egy vonás is hiányzik, mely az illető darab *lételét* igazolná. Soha a próza szárazabb nyelven nem beszélt, mint M. némely *couplet*-jaiban, némely nagyocska költeményében is. A *couplet*, vagy ha tetszik epigramma, nem abban áll, hogy csupán *rövid* legyen a vers. Sőt minél rövidebb, annál inkább megvárjuk tőle, hogy sokat fejezzon ki, mert a költő nem azért kisebbíti meg a vers arányait, hogy *restel* többet írni, vagy nem jut eszébe hosszabb, hanem hogy megmutassa, mennyi hatást bír előidézni a szűk tér korlátai közt. Malvina érzett néhol valami effélét s alább ki fogom emelni egy pár *couplet*-ját, hol ilyenmire törekszik: de sok helyt meg, úgy látszik, azt gondolta, elég odavetni akármit egy keskeny papírszeletre s kész az epigramma. Itt van néhány ily papírszelet. A „Köznapi emberekhez” betűről-betűre ezt írja. „Ne ítéljétek meg a költőt, ti gyáva lelkű emberek, midőn magasztos szellemét fel sem is foghatja lelketek.” Ennyi az egész. Másik: „A költészet nem ürge faj, mit vízzel kell kiönteni, mert bort s csak bort óhajtanak a lantnak gyermeki.” Továbbá: „Magyar köl-

250 tészet és zene, e kettő mindenem, e kettő nélkül üdvemet a
 mennyben sem lelem." Megint Széchenyiről egy özönvíz előtt
 elkopott hasonlítás: „Ott állt, mint óriás fenyő, a pusztult
 hon felett, s mert meghajolni nem tudott, kidönté fergeteg.”
 Aztán a *Jelszó*: „Mely keblünkbe oltád a honfi-érzetet, áldva
 255 légy köztünk, oh mennyei költészet!” Ki ne tudna ilyen
 mondani extempore, ezeret egy álló helyében? — Rosszúl
 áll szerzőnknek kivált az, midőn *gyöngé* versben „fölül akar
 emelkedni a szabály szigorán” — vagy prózai hangokban kö-
 veteli magának a tanulás nélküli költészet kiváltságait. —
 260 Csekélyleni az iskola szabályait, sokszor fordul elő nagy köl-
 tőknél, kik azonban tetteleg bizonyítják be, hogy a „pedant”
 szabály helyett egy más törvénynek, az örök *szépnek* viszik
 hódolatjukat. De oly versekben nézni le a szabályokat, mint
 az, melyet itt próza sorokban, de különben szóról-szóra idé-
 265 zünk, M. legnagyobb tisztelőjét is mosolyra erőlteti. „Köny-
 vem ha olvasod — így ír — ne bánd szép olvasó, hogy költe-
 ményimben nem keresett a szó; s hogy ha némely helyütt,
 könnyelműen talán, *fölkü*melkedém a szabály szigorán; azért
 van az csupán, mert nem ügyeltem *én* arra, miként írok —
 270 csak hogy mit írok *én*.” Ily eszme, ily nyelv, ily ensemble
 nem ad jogot *fölkü* emelkedni a szabály szigorán, sem afféle
 kifakadásra, minőt a füzet legvégén olvasunk, melynek ref-
 rainje: „nem tanulok . . mivel a költőnek születni kell.”
 Hisz’ megírta azt már Kazinczy, hogy:

275 A *genie* pártázott fővel jó, s sanctionálja
 A mit az *iskola* tilt, a mit az *aesthesis* hágy,

de ily esetben aztán szeretjük látni a geniet, az aesthesist,
 szeretjük, ha a kicsinylés oly versben történik, mely maga
 képes bebizonyítani, hogy az iskolának nincsen igaza.
 280 Még jó hosszú sorát kellene idéznünk sikeretlen és si-
 kerületlen költeményeknek. De minek elemezzem én, például,
 hogy M. „érzelmei folyamán két könnyed sajka jár,” s egyik
 sajkában van a „muló érzelem” — másikban „új érzés te-
 rem” (tehát a *folyó* is érzelem, a *sajkákban* is érzelem ül); s
 285 miután a sajka „*megreped* szívének szirt fokán:” *akkor* a kis-
 ded sajkán már „egy *hableány*” ül: „a magyar költészet
 múzsája?” Nem szeretem az ily kormány és compass nélküli
 hajózást. Minek fejtegessem az „Árva leány-hajat,” mely sze-
 rint a legény, kedvesét (ki *történetesen* árva leány) vízbehalás-
 290 tól megmentendő, azt a célszerű tanácsot adja neki, *merüljön*

víz alá, s mire így a partra vonja, az már halott, s *vízen lebegett szőlke* hajából lesz a *száraz dombokon* termő árvaleányhaj? — Vagy mit érünk az oly humorral, minő a „Rosszkedvű ma bátyám uram” kezdetű versben nyilatkozik, hol a rosszkedvű gazda összekocódik feleségével, ez aztán meg felfordítja a házat, mind csupán azért, hogy a pénzt elvitte az adószedő, mely burleszk-lenni-akaró hangulatból aztán a költő egyszerre magas pathoszba szeretne ugrani s egész komoly kifakadással végzi: „szálljon ez, még milljó átok, Hazaárulók reátok!” Nincs abban semmi, hogy szerző, ha reá a *dicsőség* egy lángsugarát vetné, ő azt (a *sugárt*, a mi practice kissé nehéz is volna), föltenné a haza oltárára. Nincs abban semmi új — nem gondolat, de vonás sincs, a mit a „Dicsőséghöz” ír; elmondták azt elégszer, hogy a dicsőség fényes, de nem melegt, hogy tünékeny, változó; meg hogy a költészet égi szikra, ihletés nélkül senki nem lehet költő, hogy a költő más világban él, mint a köznapi ember. Az illet csak úgy szárazon újra emlegetni, nem poesis. Avagy nem elmondhatta volna-e a legmindennapibb conversatióban (a nélkül, hogy esprithajhászással gyanúsítnák) „Az én dalom” című verse tartalmát? „Miért van az — így zeng — hogy dalom oly kevesen értik meg? Talán azért, hogy mint én sokan nem érznek? Miként éreznek mások, azt én nem tudhatom: csak azt tudom, hogy szívből ered az én dalom.” Ez egy költemény.

Forduljunk e sivárságoktól a költemények másik osztályához, azokhoz, melyekben már *van* valami. A „*van benne*” igen alkalmas kifejezés: mert nem sok darab van, mely mint *egész* érot érne. Egy-egy költői gondolat, hol itt, hol ott akad meg, többnyire prózai környezetben, oly formán, mint a könnyűségtől dagadó sütemény alján vagy oldalán a nehezebb gyümölcs-íz. Ám olvassuk a „Magány” című versezetet, mily sovány próza annak eleje, idézetével, értekező modorával, köznapi nyelvével. „Megénekelték — úgymond — a magányt előttem számosan; egynémelyik magasztalja, mástól megvetve van. „Csendes magányban fejlődik a talentom” — Kölcsy így ír, és mi mindannyian igazat adunk neki. Mások úgy festik a magányt, mint hogy ha kárhozat sem adhatna ennél nagyobb, keservesb kínokat. Én úgy hiszem, hogy ennek is van fény- és árnyoldala, csak attól függ, hogy ki? s hogyan? jut és kerül oda.” — Én meg azt nem tudom *eddig*, hogy írta volna másképp prózában is a szerző, ha csak *jobban* nem, mert szabadon a vers nyúgeitól. De a mivel bezárja, az már megérdemli, hogy vers-alakban idézzem:

Nézzed tömlőben a kalózt,
 Átkoz mindent, magát,
 Míg a karthausi áldással
 Végzi az est-imát.

Ez már költőileg van mondva. E nyelv az, melyen a valódi
 ihlettség szól, s ily helyek azok Malvina költeményeiben, mik
 340 reményt nyújtanak, hogy ha nem mindent ír le, a mi tollára
 jó, hanem ki fogja lesni az ihlettség *valódi* perceit, s nem siet
 hova előbb egy új kötetten a világ elé, ha nem sokat is, de él-
 vezhetőt lesz képes adni. A „Néma fájdalomban” melynek
 egész *hangján* „van valami” szinte megkap e helyecske:

345 Úgy tűröm kínomat, mind vad sziklán a kő,
 Míg úgy *legördülök, miként legördül ő*;
 S ha ott fekszem *alant, a hideg nyoszolyán*
 A sírkert árnyiban s körülvevett a magány stb.

Nem rossz az sem, midőn kedvese férfias szépségeit a
 350 különböző lelki állapotokban elsorolván, azon végzi, hogy leg-
 szebb akkor, amidőn „a honért hevül szíve;” vagy midőn
 távollevő kedveséhez írván, sok közhely s elcsépelet dolog után
 e gyönyörű hasonlattal zárja be költeményét:

355 Mert mint napnak távoztával
 Földnek sötét árnyai:
 Akként nőnek távol tőled
 Szívemnek fájdalmai.

A „Ne bántsátok szép ifjamat” kezdetű dalban is találunk két igen szép vonást: midőn óhajtja, hogy feledje őt az
 360 ifjú, s kéri a sorsot, ne hozzon a múlt sírjából fel az ifjú elébe
képeket, nehogy megtalálja köztük az ő (t. i. a nő) halvány
 képét s a legszebb női lemondással veti hozzá:

Ki egykor voltam *angyala*,
 Most *réme* ne legyek;

365 továbbá, mikor óhajtja, hogy sírját ne lelje meg az ifjú soha;
 mert

Minek szenvedjen ő, midőn
 Már én *nem szenvedek*.

Sőt ez *egész* költemény nagyon olvasható, s mellőzve
 370 egy-két nyelvi, formai döccenőt, a női resignatio érzelmé szí-
 ven kap bennünket. Nem is nyilatkozik szerzőnél e specifikus

nőiség ily szépen sehol, csak még egy költeményben, melyet legközelebb idézni fogok. Példái, vagy hajlama okozák-e, Malvina szeret férfias érzelmeket zengeni. Költészetét, Petőfi-
 375 fiként „vérengző tüskékkel tele vadvirágnak” mondja; megírja „egy borkedvelő költeményét”, ki a világ minden vizét borrá szeretné változtatni s vagy hal lenni, vagy halni benne; megírja az „egy honfi bordalát;” zengi a riadót: „szól a kürt . . .” stb. dacosan akar „fölülemelkedni a szabály szigorán” — „Álom” című költeményét férfiasan tartja; bor, leányok, csibuk jelennek meg eldorádói képek közt; a „Huszáréletet” is szeretné tárgyiasan fogni fel, de nem igen megy; végre a „Környezetemhez” című főntebb már említett versben oly fiús makranc nyilatkozik, hogy szinte megrestellnök, ha nem
 380 tudnók, hogy a „szent Dávid hárfájára sem hallgató” Petőfi sugja azt neki. De ama lemondást, a „Ne bántásatok . . .” kezdetű dalban csak nő írhatta úgy meg, s az érzelem igazsága meg is illet abban minden érző szívet. Másik példa, hol nőisége kiválóan mutatkozik, a „Mi vagyok én” című vers,
 390 melynek elején ugyan nem minden bombaszt nélkül akar *bolygó láng, üstökös, lángostor* stb. lenni, mint Petőfi, ha igen haragszik: de szépen veti utána a végszakot:

Egy gyöngé nő vagyok csupán,
 Ki földi létén át
 395 *Rebeghet honja üdvéért*
Csak, éghez hő imát.

Válóban *így szép* a nő. Nem *declamálva* a haza javáért, hanem keblére kulcsolva gyöngé kezét s imádkozva mint egy Madonna.

400 Ily részleti szépségeket, hol valami jó van mondva, ha nem is szembeötlő eredetiséggel, de legalább nem a próza nyelvén, többet is szemelhetnénk ki Malvina költeményeiből. A „Költészetem” című vadvirágos versben — mely különben, mint egész, Petőfi viszhangja, jó a bezárás: hogy e vad virág
 405 beéri öntözés helyett az ég harmatával, s a költő lelkére harmat gyanánt száll az ihlettség. A „Zászlónk” címűnek patheticus *hangját* dicsértem főntebb; a tartalomra azt jegyzem meg, hogy a hol a zászló „kettétörik és a néma sírba hull” ott a vers is *kettétörik*, mert ha már egyszer pusztulva s temetve a zászló, hogy „loboghat” azután is fenn? — Az „Őszi est”-ben a fák rejtemes zúgása nem rosszul van képzelve „a haldokló természet hattyúdalanak.” Ugyanott szép az is, midőn: „a szabadúlt gondolat kibontja sugár szárnyait s a

kétkedőnek éjjelén oly sok lesz a sugár, hogy nála *olvashatni*
415 vél a sors betűi közt.” Rövid coupletjei közt is — melyek nagy részét prózaisággal róttam meg — akad talpraesett. Ilyen a „Képmutató szerelmeshez” szóló, kivel tudatja, hogy „színpadon kívül nem hat rá komédiás” — az „Egy nősülő emléklapjára”, kit úgy biztat, hogy: sorsjáték a házasság: *ritka* ott
420 a ki nyer, — de a ki nyer, *sokat* nyer, s csak az nyer, a ki *mer*; a „Rossz, rosszabb, legrosszabb” — „Bálványozás büntetése” — „Szeretőknek” — „Hogyha talán” — „A feledés” — „Fáj” — miben fájlalja az emberek érzéketlenségét, de azt még *inkább*, hogy ő maga se nem nagyobb nálok, se nem jobb.
425 Ezekben s a hasonlóknak legalább mutatkozik költői gondolat, nem úgy, mint a főtebb idézett ürességekben. Vannak továbbá költeményei, melyeknek *dallamán* ömlik el az a valami, de bennök aztán semmi új sincs. Az ilyet sem lehet többnek számítnunk részbeli szépségnél, mert a dallamosság magában csak egyik tényezője a költemény jóságának. Ide való
430 már a „Hortensia dala” — „Mióta szeretlek” — „Ha látsz bimbót” — „Oh mond” (d) — „Százszor széphez” — „Májusi éj” — „Emléklap” (129. l.) — olyanok, mint ismerős dallam, mely tetszik a fülnek, habár *szavak* nélkül dúdolja is valaki.
435 Midőn főtebb azt mondtam, hogy M. költeményei közt „kevés oly darab van, mely mint *egész* érőt érne”, nem azt akartam kifejezni, hogy nincs érzéke a dal *egysége* iránt. Van néhány versezete, hol az egység is megtörik, de jó-nagy része költeményeinek olyan, hol a mellékgondolatok egy főgondolat alá csoportosúlnak, s így formailag nem hiányzik az egység. A baj többnyire az, hogy a mellékgondolatok, mint főtebb a „Magány” c. versnél kimutattam, alig emelkednek fölül a sekély próza színvonalán, vagy elhasznált közhelyekből állanak; a főgondolat pedig se nem oly eredeti, se nem oly
440 költői, hogy megbírja a reáhalmozott locus communisok, vagy prózai melléklet élettelen lombját. Ha a fő gondolat nem újabb, mint például ez: „ihletés teszi a költőt” (a „Kérdezéd kedvesem ” c. versben); ha nem több, mint egy kis ellentét: ketten voltunk eddig s vigasztaltuk egymást panaszaink-
450 kal — most „im itt állok *árván magam*” („Emléklap a távolból” 47. l.); vagy szintén az a szokásos ellentét a *múlt* és *jelen* között, melyen a „Ne kérj tőlem szerelmet” (50. l.) „Nem keresem én a . ” (52. l.) felíratú vers alapul: akkor hiába minden egység, a költemény alatt jár és marad. A „Forgandó a sors kereke” címűben már kissé többet nyom a gondolat:
455 ha a sorskerék *forgandó*, úgy reménye lehet a hazának, hogy

jóra fordúljon annyi szenvedés után. De mind ez, s a hasonlók nem elég hatályosak arra, hogy alapeszméül szolgáljanak, s csupán a többi részek lapossága teszi, hogy feltűnnek egy
 460 *kissé, mint sík rónán a legnagyobb hegy: a határdomb. Nem költ meg az ily eszme, mondhatnók, a sütőházból vett hasonlattal; nem elég erőteljes arra, hogy az egész költemény kovásza, éltető lelke legyen. Gúny nélkül használom e konyhai hasonlatot: mert semmi mással nem bírom oly érthetőleg kifejezni az alapeszme jóságának föltételét, mint ha azon darab élesztőhöz hasonlítom, mely áthatja az egész süteményt: erőt, emelkedést, gömbölyűséget, s úgy szólva, életet adván neki. Minden attól függ, hogy ez élesztő jó legyen: ne régi, ne gyönge, ne kevesebb, mint szükséges.*

470 Most a részletekben többé vagy kevésbé méltányolt darabok után, azon kisdéd számú költeményekre jön a sor, melyeket, *egészül* is, élvezetesen olvashatni. Ilyennek találtam én ama rövid dalt, mely így kezdődik: „Hallgattad örömmel a lányka dalát, ábrándjait, álmait, szíve baját.” Az egy nyelvhibán („elhangzá”) átsiklik az ember. Ilyen a „Ne bántsátok szép ifjamat,” miről fentebb szóltam. Ilyen még a „Hogyha széttekintek” kezdetű, melyben a költő elébb kellemes kiltárgyakat sorolván fel, így végezi:

480 Fáj lelkemnek nagyon,
 Hogy *ily szép világon*
 Oly végtelen az én
 Boldogtalanságom.

Ilyen az, mit a fentebb idézett prózaiságok ellensúlyakép igazságosnak látok egészen ide írni:

485 Elmondám az égnek gyötrelmim, bánatom,
 S az ég is elborult, meghallván panaszom;
 S a holdnak elmondám a hideg éjszakán,
 Az is elsápadott kínomnak hallatán; —
 S bűgött a gerle-pár panaszló éneket,
 490 Midőn azt megtudá, mit a szív szenvedett; —
 Elmesélém én azt a lomboknak a fán,
 A lomb között búsan megszólalt csalogány;
 S a kis virág meghallván szenvedésimet,
 Meghajtá bús fejét, — sirt harmatkönnyeket;
 495 Megindult szikla bérce kínomnak jaj szaván,
 Panaszló hangomat híven viszhangozván.
 S midőn embereknek elmondám bánatom, —
 Közönnyel hallgaták (ők) végig panaszom.

Ilyen a még a nem egészen sikerült, de a románc hangu-
500 latát s formáját meglehetősen eltaláló „Halálmadár (108. 1.)
— továbbá „Az érzés világa”; s azon kettő, melyet szintén
kiírok. Az „Agglegény” ama gyöngéd satírával csipkedi tár-
gyát, mely nőknél férfiak irányában annyira kellemes. „Vir-
ginia” pedig a balladai formába ömlik szerencsésen. Ime mind-
505 kettő:

AZ AGGLEGENY.

Hej lányok! ne büszkélkedjetek,
Kedvemre egy sincsen köztetek:
510 Így szólt egykor a hetyke gyerek,
Nem egy rózsából áll a berek.

Zsuzsa nem kell, mert arca barna,
Nagyon sápadt, s parányi Irma:
Így szólt mindég a hetyke gyerek:
Nem egy rózsából áll a berek.

515 Van országunkban leány elég,
Jut énnekem is szép feleség:
Így szólott még a hetyke gyerek,
Nem egy rózsából áll a berek.

520 Nem egy rózsából áll a berek,
Házasodni én még nem megyek;
Addig szólott így a *vén* gyerek:
Míg rózsátlanná lőn a berek.

Kétségtelen, hogy e kis darab akármely versgyűjte-
ményben helyet foglalhatna. Ugyanazt mondhatjuk „Vir-
525 ginia” felől, mely itt következik:

„Virginia! édes lányom!
Nézd e tört kezemben,
Virginia édes lányom!
Nézd a *kőnyt* szememben,

530 Érted lányom! gyalázat- és
Halálról beszélek’ —
„Véred vagyok, megértette
Nagy lelked’ e lélek.”

535 „Adj egy csókot, nézzem arcod,
Nem félsz Róma lánya?
Im esküszöm! halálodat
Appius megbánja.’

„Appius jó — siess apám!
E vastól nem félek,
540 Inkább szívemben tör, mint a
Homlokomon bélyeg.”

„Hah Appius! nézd! e bimbó
Nem számodra termett,
545 Láttad úgy-e piros vérét?!” —
Appius megdermed.

Hátra volna még szólnom a nyelvről, technicáról, de ezek apró esetlenségeit, valamint a női orthographia elsikamlását szoktuk, örömet elnézők, hol a gondolat meleg. Malvinát különösen az *is* kötszó üldözi, melyet (néha egy versben
550 kétszer is) kénytelen átvinni a következő sor elejére, így:

Feltámad a sírnak mélyiből
Is, ez ijesztő rémkirály! —
S a kéklő harangvirágok
555 *Is* harangszót emelnek, —
Még a kisded ibolyának
Is szerényke illatát —
S e tündér álomból
Is, könnyen ébredék —
És rajt' az emberek
580 *Is* érzéketlenek —
Mert e tündéri szigeten
Is, mozognod kéne még —
A szent biblia könyvében
Is, e szók olvashatók.

565 továbbá a *mécst*, *könyt*-féle ragozás, meg szín helyett *szűn*; színetlen h. *szűnetlen*; s szöke h. *szölke*; se helyett *sem* (sohasem érje küzdelem), mondá h. *mond*; a 74-ik lapon 10. rím egymásután csupa *e*-ből: engemet, felett; tele, lele; lelkemet, sebet; üzenetet, levelet; szívemet lehet; a 120-ikon ilyen rím:
570 ügyeltem *én*, írok *én*; s több efféle. De mondom, ez nem a világ: nagyobb baj, midőn nem találjuk igazolva második részét sem főntebb idézett állításának — hol ezt mondja:

...nem ügyeltem én
575 Arra, miként írok, —
Csak — hogy *mit* írok én.

És most önhöz egy szót, szerkesztő! Nem tudom, mi véleményem van a nőíróság felől. Részemről azt látom, hogy mióta e tárgyban Gyulai felszólalt, verselőink száma ez oldalon legalább is meghússzorozódott. Az *első Malvinától* (D.

580 Takács Judit) a forradalomig alig tudunk említeni egy-két nevet; a forradalom után is, ama „famosus” cikk születéseig körülbelül, szintén könnyű számbavenni a feltűnedező jelenségeket: hanem azóta félelmesen növekszik az arány s ide s

585 Visszahatás-e ez? A kimondott szó, mely az emberiség szebb, de gyöngébb felénél kétségbe vonta a *legfensőbb* teremtképeséget, e szó hatása idézte volna-e elő az ellenhatást, mely irodalmunkban víni látszik a nő jogaiért; vagy csak a pálya könnyűsége, a kecsegtető alkalom, a sikerre mutakozó kilátás, az újjal érthető dicsőség szomja, vagy a világi közönséges

590 hiúság (mely utóbbitól a nő sem ment egészen) okozta, hogy amazonaink tömör phalanxban nyomulnak előre, elfoglalni a tért, mire, tekintve az ellentábor gyöngé voltát, nem nagy erőfeszítés látszott szükségesnek? — Én e másodikat gondolom

595 inkább; hozzá még ama szándékos hanyagságot az innenső tábor részéről, mely szerint a tömeges invasio könnyítették, a fegyelem laza, órállomások elhagyatnak, út és kapu tárva nyitva, mindenféle összeség, összekacsintás az ellenséggel szabadon foly, az átszökés napirenden, legénység, fegyverzet

600 nem igen derekabb (ha nem selejtesebb) mint a második oldalon. De hagyjuk e harcias hasonlatot, beszéljünk egyenesen. Önt vádolom, szerkesztő, és collegáit. Önök csupa udvariságból kegyetlenek a hölgyek iránt. Azt talán még megteszik, hogy egy savanyú képű sühedernek, ki önkökhöz verssel belátogat, megmondják, hogy költeménye nem válik a többi közé,

605 nem üti a mértéket, mely pedig bizony korántsem csupa gránátosok számára van felállítva; de ha egy kedves „nagysám” illatdús, rózsaszín papírját szerencsések kapni, rajta a múlt heti *rébusz* megfejtését, vagy egy a boldog emlékü „Hasznos

610 Mulatságokból” parfümmel újrakeresztelt *talányt*, vagy egy dalt, mi ezeknél semmivel sem jobb: akkor önök gipszmacskai könnyűséggel s meggondolással szórják bókjaikat, nem győzven örülni, hogy a kilencvenkilencedik múzsához önök voltak szerencsés még egy századikat födözni fel. Arra, hogy e szer-

615 fölötti udvariasság által épen az így megtisztelt nő hamis helyzetbe jut, hogy szerény neve a világ piacán gúnyos megjegyzéseknek lehet kitéve, hogy a költemény, mely a boudoir szentélyében kifogás nélkülinek tetszett, nyilvánosság elé hurcolva talán egy arcot mosolyra ingerel, mást elfintorít, a harmadikon boszankodás kétségtelen jeleit idézi föl, — mit gondolnak önök arra! Vagy, ha egy-két darab tűrhetően sikerült, s így önök illető bókja némileg igazoltnak látszik: van-e fér-

fiúi bátorságok egyebet mondani bóknál akkor is, ha a követ-
kező tíz-húsztűrhetetlenül *nem* sikerült? A vád, szerkesztő,
625 önöket sújtja. A nő természettől szerény, tartózkodó, nevére
féltékeny, a gúnynak még árnyékától is visszariadó; a nő
sohasem lépne mind-a-világ szeme elé, ha meg nem volna
győződve, hogy megjelenése nem tesz — legalább kellemetlen
benyomást. Önök bátorítása, biztatásai merésszé (ne mond-
630 jam, tolárddá) teszik a nőt, s azt eszközlik, hogy tisztába ne
jöhessen tehetsége iránt, s jól-rosszúl folytassa az éneket,
melyet önök először, tán csupa complimentből, megtapsoltak.
Ez nem szép lovagiasság önöktől. Gyakorlottabb udvariasság-
gal lelnének abban módot, éreztetni a különben is finom fogé-
635 konyságú nővel, hogy bizony ez s amaz verse nem kiadni való,
vagy ha *ez* talán, a következő tíz-húsztűrhetetlenül *nem*. Így nyernének a
nők, nyerne az irodalom. Azok csupán kedves oldalról mutat-
koznának, s az irodalom sem nélkülözné ama tán nem erő-
teljes, de annál gyöngédebb s finomabb hangokat — melyek
640 (csak hamisak ne legyenek) oly kellemesen vegyülnek az egye-
temes harmóniába, melynek neve: irodalom.

Ezzel egyszersmind kimondtam, mit tartok én a nőíró-
ság felől. Ha a költői teremtés, alkotás, ama nagyszabású
műveire — melyek éppen azért *hím* (mâle, masculin) szóval jel-
645 lemeztetnek — gyöngének tartanám is az emberiség e fino-
mabb szervezetű felét: nem tiltanám soha, hogy zengjenek, *a*
mint isten tudniok adta. De csak *úgy*. Csak *úgy*, a mint keblők
istene, az *ihlet*, mely nincs kötve nemhez, meglátogatja őket;
csak *úgy*, ha az, ki illatos nefelejcsből s ibolyából nyújthatna
650 kisdéd koszorút, nem ösztönöztetik, hogy mindenféle útszéli
gyommal tarkázza s dísztelen halommá növelje adományát,
mely így kétszeresen visszatetsző oly gyöngéd kezeiből.
Nálunk a lyra női újjakon, ha adott is kellemes hangokat:
egy Iduna, Ferenczi Teréz például vékony füzetben hagyta
655 ránk szelleme jobb részét, csak Molnár Borbála vízenyős
elbeszélései duzzadnak tenyérynki kötetté. Azt gondolom, hogy
a lyrai túltermelés ártana hölgyeink költészetének. Ezért
óhajtanom kell minden író nő mellé oly őszinte barátot, ki
elég bátor legyen figyelmeztetni egy-egy tökéletlen versére;
660 mint hú anyja vagy gouvernante a rosszúl álló ruhadarabra,
melyben világ előtt szégyen volna megjelennie.

Ennyit általában. Visszatérve Malvinához, hogy egy-
szersmind búcsút vegyek, összefoglalom véleményemet. Mal-
vina egy pár költeménye (talán több is) nincs *ihlet*, nincs
665 költői hang, nincs hozzáillő forma nélkül; többen meglátszik a

nem kellőleg kifejlett csira. Ki egy pár élvezhetőt adott, az fog nyújthatni ezután is, ha meglesi a kellő percet, ha el nem sieti s megvárja, míg a gondolat megéri, ha nem dolgozik kötet számra — még szent cél tekintetéből sem — ha uralko-
670 dik declamáló és prózai hajlamán, ha tanulékonyabb akar lenni, szóval, ha nem hisz önök hízelgéseinek, szerkesztő, hanem vagy magán belül, vagy kívül magán egy szigorú bírót keres, ki ne sajnálja inkább tiz versét máglyára ítélni, csak-hogy a tizenegyedik méltó legyen oly szép, költői zengésű
675 névhez: *Malvina*. Isten velünk!

41. EGY SZÓ, MELY KELL, DE NEM TETSIK

Az irodalmi központosítás valami fél századdal ez előtt egyike volt ama föltételeknek, melyektől irodalmunk szerencsés továbbfejlése függött. Azon időben, mikor legjelesb íróink, egy Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi, az idősebb Kisfaludy⁵ stb. vidéken laktak és működtek, s az ország szívében Budapesten alig egy pár fiatal ember, Vitkovics, Szemere képviselte a magyar irodalmat, vagy inkább tartotta fel a közlekedést ama távollakók és a központ nyomó és képíró intézetei közt, semmi sem vala kívánatosb, mint hogy az irodalmi emberek¹⁰ lassan-lassan a haza fővárosába tehessék állandó lakhelyöket és onnan hassanak egyesült erővel a vidékre. Ez óhajítás nem sokára szépen teljesedésnek indúlt, midőn Kisfaludy Károly, az Aurora és Athenaeum körül egy nem nagy számú, de a haza legkiválóbb ifjú tehetségeiből alakúlt csoport képződék, s az¹⁵ irodalmi központosítás feladata megoldva, Budapest irányadó fensősége úgy látszik, mindenkorra biztosítva lőn.

E központosítás, a mi a személyeket és anyagi dolgokat illeti, megvan ma is, nagyobb mértékben, mint vala, s egyre növekedő arányban. A mivel a vidéki sajtó irodalmunk növe²⁰ léséhez járúl, az rendszerint nemcsak anyagi tekintetben kevés, hanem szellemileg is alárendelt fontosságú. Átalában el lehet mondani, hogy alig több az, mint a fővárosinak visszatört fénye, ha ugyan ez utóbbiról ilyes képletben szólhat az ember. Minden erő és — erőlködés a központra siet, innen indúl ki,²⁵ ide tér vissza minden; úgy hogy a fél század előttihez mérve, nagyon szerencsésnek kellene ítélni helyzetünket. A szépirodalom (mert észrevételeim leginkább erre vonatkoznak) Pesten ütötte fel állandó lakhelyét, innen folytatja újoncozását a haza minden részeiből, minden évben számos ifjú ember³⁰ „hagyja el apját és anyját és ragaszkodik az irodalomhoz” — a „népességi mozgalom” (mint a tizenegy-év emberei nagyon értelmesen [?] s tiszta magyarsággal szokták mondani), hétről-hétre gyarapszik, az „író”-osztály idestova helyet követel magának Pest városa becsületes kárpitosai, aranyozói mellett;

³⁵ szóval „numerus sumus, fruges consumere nati” (ha van): „numerus”, kik Pesten élnek, Heckenastnál, Emichnél, Vodianernél nyomatnak, személyes érintkezésben állnak az úri és váci utca targoncaival: de szellemi tekintetben *központosított irodalmunk nincs*.

⁴⁰ Soha ily szanaság, minőt ez a mi *központi* irodalmunk felmutat. Csoportban vagyunk, de az irodalom gyöpét „kiki magának” csipegeti, valamint egy folt ama házi szárnyasokból, melyek őseit a Capitolium megmentői gyanánt tisztelte a régiség. Sehol közös eszme, közös irány, törekvés egy bizonyos szellemi célra, s e végett csoportulás akár egy, akár másik zászló alá, sűrlődások, küzdelem elvekért szellem fegyverekkel: mind ebből semmi sincsen. Fő gond a megélhetés vagy a mi ezzel rokon; fő erény, mely után kiki törekszik: az élelmeség. Ha olykor egyes apróbb csoportokat látunk is össze-
⁵⁰ verődni múltól, nem a rokon irány hozta őket össze, hanem a véletlenség, nem ugyanazon elvek harcosai, csak temperamentumnál fogva összeférő, összesimuló elemek, nem *bajtársak*, csupán *pajtások*. Legtöbb esetben két-három egyént nem a zászló gyűjt együvé, hanem a konc. Mutass nagyobb, oda
⁵⁵ fog tódulni bizonyára. Nincs rajta mit irigyleni, elég sovány a legkövérebb is; és ha méltó a munkás a maga bérére, a szellemi munkás biztonnyal kétszeresen az: de a baj gyökere ott rejlik, hogy a helyzet parancsoló kénytelensége oly versenyt támaszt, melyben a mellesleges járulék lesz fődologgá, az esz-
⁶⁰ köz céljá; s e versenyt az igénylők egyre nagyobbodó száma, mellyel ama „falat” koránsem növekszik arányban, mind makacsabbá teszi s üzletszerű kapkodássá sülyesztí le. Oda jutunk, hogy még jobbaink is vagy úszni vagy bukni kényszerülve s arra, hogy lassankint habnak eresszék előbb egy,
⁶⁵ aztán más elvöket, mint akadályozó lomot, ha a víz színén fön akarnak lebegni. Mindenkit űz, kerget a napi forgalom, sietni kell, máskint eltiporják.

42. EGY ÜDVÖZLŐ SZÓ

Lapunk közelebbi számaiban vette a tisztelt közönség azon székfoglaló beszédet, melyet Madách Imre a Kisfaludy-társaság márciusi ülésén személyesen előadott. Teljesség okáért, s több oldalról vett felszólításnak engedvén, ime most⁵ közöljük azon rövid bemutatást, mellyel az igazgató, a társaság szabályai értelmében az új tagot bevezette. A rövid megszólítás így hangzik:*

Tisztelt Társaság! nekem jutott a szerencse, hogy Madách Imrét e szépirodalmi társaságba bemutassam.

¹⁰ Ezen bemutatás nem most történik először. Oh, emlékszem én, s mindenkor édesen fogok emlékezni a napra, midőn ama nevezetes műnek, az *Ember tragédiájá*-nak, habár csupán töredékeit olvasva Önök előtt, majd örvendő meglepetés, majd lelkesült csudálkozás, itt javalló elégtűtség, ott elmélyedő¹⁵ figyelem, mindenütt pedig folytonos, fokozatos érdeklődését láttam a hallgatók arcain. Jól esett nekem ily fogadtatása a költeménynek a T. Társaság részéről; mert úgy szólván felelősséget, erkölcsi solidaritást vállaltam vala a sikerre nézve az által, hogy e művet Önök elé hoztam. Ugyanis a szerző²⁰ — méltán jegyzem föl e vonást oly korban, midőn a leghalványabb irodalmi zöldség is, mint pincében kelt növény, a nyilvánosság napfényé felé nyújtózkodik — a szerző, mondom, egyedül az én ítéletemtől függeszté vala fel, lásson-e világot e tragédia, vagy örök homályba vesszen; semmitől nem irtózá²⁵ ván annyira, mint félszeg vagy középszerű munkával szaporítani azon verselők számát, kiknek a költővé lehetést „non di, non homines, non concessere columnae.” Azóta is vettem őszinte vallomását, hogy ha akkor e művet, rosszaló ítélettel küldöm vissza, már rég tűzbe dobta — s „Ádám utolsó álmát”³⁰ a purgatórium lángjai közt álmodta volna végig.” — A költe-

* Annál inkább megbocsáthatónak véljük ezt, miután e számban hosszabb cikket nem kezdhünk, e számmal jelen félévi folyamunknak be levén rekesztve. Szerk.

mény, Önök javallása folytán, szépirodalmi társaságunk tekintélye alatt, im megjelent, közkézen forog; és bár iránta, mint minden nevezetesb tünemény iránt, a sajtóban úgy, mint magán körökben, a kritikában, úgy, mint az olvasóknál, többféle lehet a vélekedés: azt az egyet ma már bátran kérdehetem: van-e közöttünk — nem mondom e falak, de talán a két haza határai közt — olvasó, ki Madách művét irodalmunkra nézve kisebb-nagyobb mértékben nyereségnek ne vallaná; ki inkább azon időt szeretné visszahozni, mikor a szerzőnek egy szeszélyétől függ vala, semmivé tenni homályban lappangó költeményét? Azt hiszem, nincs. Mindnyájan elégedve gondolunk e műre, s ha világirodalmi jelességek mellett netalán érezzük, látjuk is fogyatkozásait, nem örömet válnánk meg a tudattól, hogy ez — a mienk!

Nem volna itt helyén a tragédia érdemlegi méltatásába ereszkednem. De én nem hallgathatok egy észrevételt, mely inkább magán körben, mint sajtó útján felőle olykor nyilvánult, hogy t. i. e mű nagy mértékben pessimista világnézet kifejezője. Mellőzöm a kérdést, hogy a pessimista irányú költő megszűnik-e csupán ez által költő lenni, hisz úgy, pl. Byron, nem volna az. Óhajtanó ugyan, hogy a költői lélek teljes harmoniában legyen a világgal: de ha nincs, ki tehet róla. A művészet harmoniája nem mindig az optimismusé is egyzersmind. De én nem találok e pessimismust az *Ember tragédiájá*-ban, mihelyt mint egészt fogom fel. Mert min sarkallik az egész? Lucifer részt követel a teremtésből, hogy megrontsa azt. Nyer istentől két megátkozott fát. Egyik fa segítségével erkölcsileg már megrontá az embert, hanem ő physikailag is tönkre akarja tenni Ádámban az összes emberiséget, hogy ne is szülessék az. Kívánhatjuk-e Lucifertől, hogy ne pessimista színben mutassa neme jövőjét Ádámnak, midőn célja: kétségbe ejteni s benne ily módon egész ivadékát előlni? Úgy de, mondják, a sötét álmoképek tárgyilag is egyeznek a világtörténettel. Ezt tagadom én. Minden tárgyi hűség mellett, melylyel egyes korokat felmutat a szerző, látszik, hogy Lucifer, célja szerint, a sötétebb oldalt vette. Ez nem a szerző pessimismusa: ez magából a szerkezetből foly így. Téved tehát, ki úgy fogja fel, hogy a szerző a világtörténet egyes szakainak, s általuk az egésznek, hű képét akarta adni, azt mutogatván, hogy nincs haladás az emberiségben, csak szüntelen körben forgás, vagy alább szállás, míg minden a nihilismusba süllyed.

⁷⁵ Ki egyszerű egészvoltában tekinti e compositiót, az tisztában lehet a költő céljával. „Lucifer az embert teljesen meg akarja

rontani; az első embert kétségbeesésig űzve, benne megsemmisíteni összes nemét; ez neki a sötét képek által már-már sikerül is, midőn a szeretet szava, és isten keze visszarántja
80 az örvény széléről.” Ez a mese alapvázlata: innen indulva kell méltányolni az egyes részeket, és a kivitel sikerét.

De szinte megfélelkezém mostani feladatomról, mely nem egyéb, mint hogy ama jeles mű alkotóját e szépirodalmi társaságba mint tagot, bevezessem. Im itt áll közöttünk: elég
85 rámutatnom: ez ő! Szellemét ismerjük mindnyájan. Ki a gondolatnak, az általános emberinek oly derekas érvényt szerze faji s egyedi aprólékosságba s képzelmi üres játékba nagyon is elmerült mai költészetünkben: annak díszes helye van közöttünk. És így, Tisztelt Barátom, nincs egyéb hátra, mint alkalmi
90 előadással elfoglalnod azon széket, melyre mindnyájunk egyhangú szavazata oly örömet, oly méltán hívta meg az *Ember tragédiájának* koszorús szerzőjét.

43. KIS POLEMIA

- Barsi József ur, *levélben*, melyet a *Kritikai Lapok* 7-ik száma közöl, *dolog* iránt kér felvilágosítást ama lapok szerkesztőjétől. A tényállás ez: A Sz. *Figyelő*, *hirdetésben*, mely „Új könyvei” közt olvasható, Barsi úr könyve címén *kevés* javítást akara tenni; a helyett: „A mezei gazdaság jelen állapota. Kifejtve *beszédben*, melyet . . . mondott Liebig” — így változtatván: „A mezei gazdaság jelen állapota. Kifejtve (*egy*) *beszédben*, melyet . . . mondott Liebig.” — Barsi úr, ki, mint mondja, örömet tanulja a magyar nyelvet (jól is teszi), szeretett volna a *Figyelő*-túl is tanulni, és ha ez a főlélesleges *egy*-ek pusztítására adna újmutatást, abban követné is; de mivel az eset épen ellenkező, apellál a *Kritikai Lapok*-hoz, döntsék el e kérdést. A *Kr. L.* tisztelt szerkesztője, a helyett, hogy saját nyelvérzékére hivatkoznék, előkeresi azonnal birodalma
- ¹⁰ codexeit, az írott nyelvtanokat s „azokra támaszkodván kijelenti, hogy ez esetben Barsi úrnak van igaza, s a *Figyelő* annál inkább hibázott, minthogy, *először*, hibát látott, a hol az *nem volt*, s *másodszor*, ezt javítani akarván, új hibát követett el, (*harmadszor* — ezt mi tesszük hozzá — *ki is nyomatta* ;
- ²⁰ nemde?) — Ily lesújtó ítélet ellenében, *szegény* lap, mint a *Figyelő*, mit tegyen? Hisz Riedl úr szavai szerint, „ha csak egy magyar nyelvtant is olvasott volna (olvasott volna is), tudná, hogy az *egy* számnévnek határozatlan névelői használata *majd mindig* germanismus.” A *Figyelő* tehát hiába igye-
- ²⁵ keznék most már kipótolni mulasztását, hiába akarna nyakra-főre megismerkedni Fogarassy „Művelt magyar Nyelvtanával,” Ballagi „Grammatik”-jával és a tudós társasági „Szókötéssel,” melyekre a *Kr. L.* szerkesztője hivatkozik; az ő bűne bizonyosan ott lenne a „majd mindig”-ben, ha talán a Barsi
- ³⁰ úr könyvcíme nem is. Csak azt nem érti a *Figyelő*, hogy t. collegája, ki más alkalommal oly hangosan szokott panaszkodni valamirevaló magyar nyelvtan nemléte felől, hogy tekintheti a meglevőket oly biztos cynosurának, melyen kívül már semmi sincs a nyelvben, vagy oly tekintélynek, mely után elmond-

³⁵ hasza, hogy az *egy* számnévnek határozatlan névelői használ-
 latát a „nyelvszokás” csak „megengedi” — tehát mintegy
 kegyelemből. Ki állíthatja fel a szabályt, hogy e szónak nem-
 számnévi használata (azon csekély kivétellel, mi a *majd*-ban
 foglaltatik) *mindig* germanismus? Hátha épen *turcismus*, tehát
⁴⁰ rokon? Hiszen ezt jobban tudhatják nálunk a *Kr. Lapok*, mi
 csak úgy, más ember vállán keresztül, pillantánk egyszer
 török nyelvtenba, mégis úgy vettük észre, hogy ez az atyafi,
 bár *határozott* névelője teljességgel nincs, a határozatlant (*bir*)
 ugyan használja! Ha nyelvemlékeinktől kér tanácsot az
⁴⁵ ember, talál, igaz, sok esetet, hol kimarad az *egy*, bár ma oda-
 tennők (a *Figyelő* t. i.); de van elég olyan is, mikor mai módon,
 egészen mint határozatlan névelő használtatik. A Halotti
 beszédben, való, csak mint számnév fordúl elé, de nem is kell
 másképp. Az utána legrégibb Révay-codexben ott a Ruth
⁵⁰ könyve, melyben olvasunk ugyan ilyet is: „Elméne *ember*
Judának Betleheméből” — de van ellenkező is, és épen a
 könyv első szava: „*Egy* bírónak napiban” stb. Ez-e most már
 germanismus vagy az előbbi példa *latinismus*? Mert hiszen
 valamint az „*homo quidam*,” úgy ez is „*quidam judex*”; egyik
⁵⁵ sem *unus*. Későbbi emlékeinkből is (*Egy* szép dologról én
 emlékezném stb.) akármennyit idézhetünk, hol nem az *egység*
 (unitas) kijelentése a cél, mégis szélrtire járja az *egy*. Sőt (mel-
 lesleg tesszük e jegyzést (szorosan véve nem is *egységet* jelent
 e szó, hanem olyat, a mi *egész*, külön álló mint egyed, vagy a
⁶⁰ mit összetartozva gondolt egyednek a nyelv szelleme; (való-
 színűleg épen az *egész* gyöke levén az *egy*). Ezért van a magyar-
 nak *fél* lába, *fél* szeme, *fél* sarkantyúja, nem *egy*. Ezért a pár
 is *egy* pár (régen *egy* bokor); és ezért három vagy akár tíz
 testvér is mind *egy* testvér. Mi germanismus volna abban, ha
⁶⁵ e szerint a nyelv megjelöli az egyedi külön állást vagy egyed-
 képeni összetartozást, habár eljárása némely esetben összevág
 is a némettel? A századok óta népünk ajkán forgó: *egyvalaki*,
egynémely, *egybizonyos*, *egynéhány* (ez utóbbi néhol már egé-
 szen *ennyihány* alakká elkallódva) stb. szokat mind a germa-
⁷⁰ nisáló hajlam szülte volna, mikor a törökben is él a megfelelő
 „*bir*” és társai? „*Ein* wenig”-e az „*egy* kevés” okvetle-
 nül, mikor a törökben is *biraz* (*bir*-egy, *az*-kevés)? — De nem
 akaránk értekezést írni, csupán hivatkozunk *magyar* olvasóink
 fülére: nem érez-e hiányt a kérdéses könyvcímbe, s jó ízőnek
⁷⁵ találja-e cikkünk elején a stílt, mely e könyvcím hasonlatára
 van teremtve? — A *Figyelő* a *Kr. Lapok* főnebbi szabályát
 így módosítaná: „Az *egy* számnévnek határozatlan névelő

- gyanánti *németes* használata *mindig* germanismus.” Ez, persze, tautologia, hanem azt kellene gondosan kinyomozni, a *majd-*
- 80 *mindíges* szabályon kívül is: mi hát a *magyaros* használat. Mert, hogy létezik, s a nyelvszokás nem csak eltűri, hanem követeli, kétségtelen. S íme, a *Figyelő* — nem felette germanisált — fülét nem sérti annyira az *egy* oda tétele ama könyvcímben, mint sérti akkor, ha a *Kr. L.* szerint „nincs hiba
- 85 benne.” Hiába, szegény, megszokta, még gyermek korában, *egy* kis kenyeret kérni, „*egy* királyról” mondani tündérmesét, nem is álmódva, hogy *németül* beszél, mert apja sem tudott, noha, magyar földműves létére, derék *egy* ember volt (s nem *kettő*).
- 90 De mióta divatba jött az *egy*-eket tűzzel-vassal irtani (hogyne? mikor Barsi úrként: szerb tüske, annak pusztítása pedig államköltségen is/eszközlendő) a *Figyelő* is meggondolta magát (azaz nem gondolta meg eléggé) s elhagyta e gyanús szócskát a hol lehetett. De mégsem oly *pusztán*, minden kár-
- 95 pótlás nélkül, mint B. úr, legalább szűz prózában vagy plane könyvcímben nem. Emelkedett beszédben olykor jól is áll, ott az *a* névelő is ki-kimarad: de *könyvcím*ben se rhetori, se poetai felindulás nem igazolja. Tett hát, mondom, helyébe valamit, alkalom szerűleg: *némi*, *bizonyos*, *valamely* azon stb. A mapan-
- 100 naszos könyvcímet is talán jobb szeretted volna egészen megfordítani, ilyformán: „Itt s itt, ekkor s ekkor mondott beszédében kifejtette Liebig.” Vagy: „kifejtette *azon* beszédben, melyet itt s itt mondott.” Az ilyen csakúgy magától jó tollára a *Figyelő*-nek, ha maga fejéből ír. De mit tegyen (egy) könyvcímmel?
- 105 Azt le kell másolni, a mint van, legfőlebb (B. úrként) „megszikkelni (azaz *sic!*-et tenni utána) vagy hasonló *rövid* szócskát. Így került oda az *egy*, mely B. urat kétségbe ejtő, s fellobbantá az ily *megokolatlan* „kritika” ellen. *Tüzetes* kritikát (egy) könyvcím ellen — bocsássa meg bűnünket Aristar-
- 110 chus szelleme! talán csak mégsem írhattunk?

44. VÁLASZ BRASSAI ISMERETTYÜJÉRE

Irtta Szemere Miklós. Sárospatak, a főiskola betűivel. 1862.

E 84 lapra terjedő munka eredetileg a Szépirodalmi Figyelőbe volt szánva. Hogy miért nem jelent meg ott és miért önálló füzetben, szerző a könyve végén így beszéli el.

- „Az olvasóhoz. Az előszóban tett ígéretnél fogva elő kell
5 adnom, mi oknál fogva nem jelenhete meg a Szépirodalmi Figyelőben jelen, még jún. 26-án fölküldött cáfolatom. E lap tisztelt szerkesztője, Arany János úr által, két ízben írt magánlevélben, az kívántatott tőlem, hogy habár Brassai úr, mint sárdobáló szekérkerék bánt velem, én ellenben mint hímes
10 tojással bánjam Brassai úrral. Hiszen úgy bánom! de hogy karcolás közben a tojás itt-ott betört, nem tehetek róla. Szabad volt-e Brassai uram ama kilencszarvú buzogányából, mely büntelen fejemet megsebzé, — s melyeket a t. szerkesztő úr letörni nem tartá valónak — éleshegyű nyilakat gyártanom,
15 valamint a szerkesztői jogokhoz tartozó-é, e nyilak elé hárító pajzsul *veto*-t emelni? — ítéld meg tisztelt olvasóm! Nemde te azon hitben vagy, hogy gunyoros hangú támadó kritikára lágyan irassék-e az antikritika, vagy szinte gunyoros hangon, az egyedül a megtámadott féltől függ? »Természetes«, fogod
20 mondani. Én is e hitben voltam, de végére jártam a szerkesztő úrnál, hogy: nincs igazunk. Azaz igazunk van, ha Brassai úr kritikája adatik, de midőn Szemere antikritikájának kelletnék adatni: nincs igazunk. Szerkesztő úr olyformán bánik lapja minden mások fölött kiváltságokkal bíró kedvencével, mint
25 anya gyermekével, midőn ezt az udvaron szemközt jövő pulykakakas elől kötényébe rejti. Brassai úr valóban a szerkesztő úr által elkényeztetett — öreg gyermek, s a kényeztető dajkának csak örülnie kellene, ha vásott gyermekét ez s amaz kissé megfenyíti, s legalább néhány percre megjavultan —
30 adja vissza ápoló ölébe”

Ime ez nagy vád! a részrehajlás, igazságtalanság vádja. Tartozom a közönségnek rövid felvilágosítással.

Brassai úr „Nincs már ismerettyü” című cikke megjelent a Figyelőben 1861-ki december 12-én és 19-én, az első félévi

- ³⁵ folyam 6. és 7. számaiban. Erre Szemere M. úr, csakugyan mint írja, 1862. június 26-ka táján küldött be hozzám *öt és fél* ív, igen aprón és sűrűen írt cáfolatot, azzal a kijelentéssel, hogy ez az egésznek csak mintegy *negyed* része. Méltán gondolkozóba estem, vajjon kedvesen veszik-e olvasóim, ha ez úgys
- ⁴⁰ elcsépeelt tárgyat, ennyi idő múlva, ismét fölmelegítjük s legalább 10—12 számon, s ugyanannyi héten keresztül folyvást azzal mulattatjuk. De, bár késett Szemere M. úr a felelettel, ahhoz való jogát nem tekintém elévültnek, s a barátság is
- ⁴⁵ ösztönze, hogy nem tekintve cikke hosszúságát, lapomban helyt adjanak neki. Csupán azt sajnáltam, hogy itt-ott oly kifejezések fordulnak elő benne, melyeket sem az irodalmi hanggal, sem különösen a Figyelő eddigi modorával megegyeztetni nem tudtam. Ily esetben a szerkesztő teheti — én is tettem a mások, és legtöbbször a Brassai úr cikkeivel, — hogy
- ⁵⁰ módosít, szelidít rajta, ki is hágy, a nélkül, hogy erről a szerzőt értesitené. De Szemere Miklós irányában, — kinek könnyen sérthetőségét tudva, barátságát kockáztatni nem akarám — kíméletesb módon kívántam eljárni. Magánlevelet írtam hozzá, s minden rábeszélő tehetségemet elővévém, hogy
- ⁵⁵ őt — nem az egész — nem is jelentékeny résznek, nem valamely okoskodás- vagy állításnak — hanem csak néhány szónak s egy pár mondatnak kihagyására, vagy legalább szelidítésére bírjam. Az e végre kijelölt helyek Szemere M. úr cáfolatában ím ezek valának:
- ⁶⁰ — „Kolozsvár most képzeletemben: Erdély falán függő óriási *kakukk* óra, melyből *Brassai* mint szárnyát rezgető *dühös kakukkot* látom kiugrani ellenem, tizenkétszer kiáltva el, hogy ütött végórámm.”
- „Azonban, ha ez: »oly messze esik a szótól a
- ⁶⁵ tett, mint földünk a Siriustól« csakugyan rossz, tegyük tehát így: oly messze van, mint *Brassai úrtól a humánus modor*.”
- „Brassai úr, mert minden más emberrel ellenvéleményben van — *nem ember!*”
- ⁷⁰ — „A védelem *nemtelen* (t. i. amellyel Brassai Rousseaut védi).”
- „Brassai grammatizálását »rézgyertyatartóval« stb. *csapta fültövön Arany*”.
- „Fogom kérni Erdélyi János barátomat, hogy az
- ⁷⁵ általa kiadott »Közmondások könyvében« — e helyett: »*kiugrott mint nyúl a bokorból*«, ezt tegye: *kiugrott, mint Brassai Wieland szobájából*.”

- „Most, tisztelt olvasóm, Diderot hozatik fel ellenem . . . Ugyanazon ismeretes modorral, mely Peti József
- ⁸⁰ »előhasú filozófusnak« nevezte. Nemde t. olvasóm, ha igaz azon állítás, hogy a nem mindennapi emberek fokozott elméssége közel haláluk előjele, — akkor a mi Brassaink halála még igen messze van! Ez elmésségre csak annyi megjegyezni valóm van, hogy ha Peti József a filozóphiában a korral
- ⁸⁵ haladó »előhasú«, akkor Brassai úr, a kortól elmaradott »utóhasú filozófus.« — S nemcsak a bölcészetben, de a szépművészetben is. Mi valóban nagy kár, mert Br. úr egyetlen lehetne nemében. Miután t. i. a *vallásban* (melyben a speculatív eszme a három egység) *unitárius*; a bölcészetben (hol
- ⁹⁰ egységre kell törekedni) dualista; ha még a költészetben, a helyt, hogy a classicizmus kizárólagos híve, — a classicizmus mellett a simbolismust s romanticismust is szeretné, ekkor, mint egy személyben: unitárius, dualista, trinitárius, nevezetes példány volna e földön.”
- ⁹⁵ (Az *unitárius* szóra csillag alatt az volt megjegyezve Sz. M. kéziratában: „Hogy vallását itt előhozom, remélem, nem fogja Br. úr sértő szándéknak venni. Én minden vallási meggyőződést tisztelek.”)
- „*Agyon ütötte* ön (t. i. Brassai) elvét saját kezével
- ¹⁰⁰ Ön, sok oldalú ismereteit tekintve, az igaz, hogy valóságos könyvtár, de (közbeszúrva: olykor) *felfordult könyvtár*.”
- „Brassai úr valóban mellőzhetetlen tagja az emberiségnek: Fölkel naponkint, mint a Rabbínusoknál a sötétség szellemének királya *Aschmedal* — bölcseége kútjából, hogy
- ¹⁰⁵ tudományra tanítsa a földet és eget.”
- „Brassai úr, ki nem »tyróból magister« de *minutiarum magister* s Néróként a legyeket csapkodja —”
- Im ezen helyek valának a kezembe jött *hatodfél ív* kéziratban, melyeket Sz. M. úrnak első levelemben kijelöltem,
- ¹¹⁰ mint olyanokat, hol lágyításra, illetőleg kihagyásra volna szükség. A tisztelt olvasó látja, hogy ezek módosítása által nem sokat szenvedhetett volna Szemere úr okoskodása, mert valóban, ha csak ily argumentumai volnának, nem sokra menne velök. Hanem ő, nem minden ingerültség nélküli
- ¹¹⁵ válaszában, azt felelte, hogy „*egy betűt sem enged*” változtatni, se kihagyni. Ujra írtam neki, és kérve kértem, hagyja legalább a nagyját elsimítani, az olyat legalább, mint az *unitárius* vallás emlegetése, melyet, íráim, jegyzése dacára könnyen vallási csúfolkodásra magyarázhatnak; „*alkudjunk meg*” mondtam,
- ¹²⁰ lássuk, mit enged szelidíteni, mit elhagyni. A válasz époly

kereken tagadó lőn, mint először. Mit vala tennem, mint, kívánságához képest, visszaküldeni kéziratát.

Szemere úr, „Válasza” most egész kiterjedésében a közönség kezén forog. Talán az általam idézeteknél több helyet is fog találni benne a t. olvasó, mellyel igazolva látja eljárásomat, hogy e cáfoló írást nem adtam ki „*egy betű változtatás nélkül*”. Én legalább bátran hivatkozom a Figyelő két évi folyamára: van-e ott akár Szemere M., akár más valaki személye ellen oly modor használva, mint a kijegyzett sorokban? Neveztek-e ott valakit dühös kakukknak, inhumánusnak, nemtelennek, s több efféle? Nyúltak-e valakinek vallásához, hogy e körülményből gúnyt és élcet gyártsanak ellene? Az utóbbi t. i. a vallás iránt tett észrevételem helyességét, úgy látszik, Szemere úr azóta maga is elismerte, mert lám az idézett helyet *kihagyta röpiratából*. Pedig ez volt cikke kiadásában a legnagyobb bökkenő. Ha akkor ezt mellőzni (és még három-négy sort szelidíteni) hagy vala: most nem volna cáfolata „önállólág megjelenni kénytelen”

Szerzőnk azon vádjára, hogy Brassai „kritikája” minden változtatás nélkül jelent meg, ellenben az ő „antikritikáját” csak módosítva akartam kiadni — egyszerűen azt felelem, amit szerzőnek magának is megírtam, hogy én Brassai cikkét sem adtam ki minden változtatás nélkül. Egyébiránt e pontra nézve, úgy sejttem, oly furcsa dilemmába szorítna Szemere, ami *diabolus rotae*-nek is megjárja. Ha Brassai cikkét úgy adtam, mint írva volt: miért nem adnám az övét is, „egy betű kihagyása nélkül”; ha a Brassaién *szelidítnem kellett*: úgy annál kevésbbé méltó a kíméletre.

Amit Szemere M. a szerkesztői „*veto*” ellen mond, az csak módjával igaz. Ha a szerkesztőnek nincs joga meghatározni lapja tónusát; ha nincs joga ellenőrizni és meggátolni, hogy a vitatkozások elkeseredett polémiává s durva, személyes bántalmakká élesedjenek; ha köteles minden írói érzékenységnek tért engedni, hogy a kapott vagy képzelt sérelmet tízszerezsen-százszerosan visszaadja; ha „egyedül a megtámadott féltől függ” polémiája modorát s hangját akár az *X ut Tök és Bányász-Csákány* színvonalára is leszállítani: akkor nem tudom, mire való a szerkesztő, s lapja miben különbözik azon utcasaroktól, hová mindenféle pasquillt felragasztanak.

A t. olvasó talán ismertetését várta tőlem Szemere könyvének. Ugy gondolom, fölösleges, miután szerző olyan szándékát nyilvánította, hogy a Figyelő mellett szét fogja

- küldeni; mi hogy több nem történt, részemről nem volt akadály. Különben a cáfolat sok ügyességgel van írva, kitünteti szerzőnek nagy jártasságát a régi és újabb irodalmakban, ügyét derekasán védi, nem is lett volna fölvétele ellen kifogásom, ha burleszk hangba eső személyes gúnyjait mérsékelni tudta vagy akarta volna. Sunt certi denique fines.
- 170 Hanem most már a „Válasz” írója is meg lehet elégedve eljárásommal. Ime, kiadám *mindazt*, amire *ő nagy súlyt helyezett*, mégpedig dőlt betűkkel; a többit úgyis kiadtam volna. Azon hasonlatára, melyben engem az „öreg gyermek” Brassait köténnyel védelmező dajkának — önmagát pedig
- 175 „*pulykakakasnak*” nevezi, semmit se mondok, noha egy kis maliciával én is gyárthatnék ebből élcet „Válaszának” modora ellen. De én sokkal inkább becsülöm Szemerét s őrzöm barátságát akár vigaszul a jövőre, akár emlékül a múltra, hogyszem irányában tovább terjeszkedjem, mint ameddig az önvé-
- 180 delem kötelessége kényszerít. Béke velünk!

45. NÉPIESSÉGÜNK A KÖLTÉSZETBEN

Kezdet.

1. Mi a valódi népiesség? Hogyan nyilatkozik:

a) gondolatban	{	a nyelvben.
b) kifejezésben		külformában.
		belformában.

⁵ Különösen.

- α) lyra,
- β) didaxis,
- γ) dráma,
- δ) eposz,

10	2. A népiesség <i>története</i> költészetünkben	{	lyra,
	3. A népiesség <i>jövője</i> költészetünkben		eposz.
			dráma.

I.

A népiesség fogalma közönség s írók nagy része előtt nincs tisztában. — Némelyek egyedül a nyelvben helyezték. Mások némi csárdai betyáros hangban. Mások épületes hisztóriákat kívántak a nép számára, sokszor a legprózaibb irány-
¹⁵ nyal. Nem volt tiszta dolog; a nép számára irassanak-e ily költemények, vagy a művelt osztály számára, hogy a népet ismerje. Amúgy és így irányköltészetet akartak. Divat volt az egész: kapcsolatban a népboldogítás eszméjével. A mint
²⁰ az korszerűtlenné lett, úgy a népiesség is. Miután azonban irodalmunk ez iránynak figyelemre méltó darabokat köszön, nem lesz fölösleges a népszerűség fogalmát tisztázni. Ezt ugyan tették mások is, leginkább a derék *Erdélyi*. De némely dolgokat nem árt többször ismételni; s itt különösen nyer-
²⁵ tünk-e hát vagy vesztettünk a népieskedéssel?

Népiesség és *népszerűség* nem egy. Mi ez utóbbi? A népies lehet népszerű, a népszerű nem mindig népies. A népszerűség se pro, se contra nem bizonyít a belbecs mellett. Esetleges dolgokon alapúlhat. De némely korokban az esetlegi

30 összevág az örökkel, s népszerű munka belbecsűnek is bizonyul be. — Hanem ellenkező esetek is vannak.

A népies: hogyan nyilatkozik

1. a külsőben vagy kifejezésben:

a) nyelv,

35 b) forma, a) külső, β) benső;

2. a bensőben vagy gondolatban és pedig nemek szerint:

1. lyra,

2. didaxis,

3. eposz,

40 4. dráma. — Mindezek hogyan a *mi* költészetünkben.

2.

A népiesség múltja. Irott költészetünk legottan elvált a népiestől. A nyelvben maradt még valami, az író nem szabadulhatván tőle, de azért a *mi* irott költészet van, az a legrégebb emlékektől kezdve már nem népies. Miért nem az?

45 A XVI. század krónikásai sem. A XVII. században Gyöngyösit stb. Toldi *tudós* költőknek mondja, a XVIII. században Dugonicsot et Comp. *népieseknek*. Csak *népszerűek*. Gyöngyösi népszerűségére támaszkodók. Tudtomra a népiesség: *a dalban* (Amade, Faludi, Ányos dalaiban a népies hang csak azon kénytelenségből foly, hogy *műlyra* még nem volt) Horvát Á. és Csokonai pár darabjával kezdődik. Hihető, a szomszédból lettünk erre figyelmesek. És ez, mint a dalok, mesék összegyűjtése, már örvendetes állapot: a fejlődés jelentékeny fokát tételezi fel. Kisfaludy K., Vörösmarty, Czuczor, szépen folytatták ez irányt is. — Azonban javítani akarván néhol a néplyrán, rontottak is. Fel akarván emelni, letör-
lék himporát. Petőfi lett corypheusa; de ő is legjobb dalai-
ban csak eléré, nem múlja feljül magát a népet.

Az *eposz*: a népnél ma alig van képviselve. A népmese
40 és egy pár ballada. Hajdan volt-e? az irodalom nem tartott fel semmit, a mit alakban s tartalomban *népinek* elfogadhatnánk. Miért? „Pannonia megvétele” nem népies. A XVI. század epikája nem az. A XVII. századé még úgy se. A XVIII. század a XVII. után sántít. A XIX. század első fele szinte
45 gyümölcstelen e részt.

A *didaxis*. A népnél egyes nyomok. Főleg a közmondások kincse. Némi hasonlat az apologiához. Irodalomban a

didaxis nagy része tudákos história. Az *adhortatio mulierum* volna népies.

- 70 A *dráma*. Mit nevezhetnénk népszínműnek? Népszínművek-e a mostaniak? Régen lehettek. A *betlehemek*. — A vándor színészek mutatványai. Minden elveszett.

3.

A népiesség jövője. Mit *bír* meg a népiesség:

1. *lyra*. A dalt;

- 75 2. *eposz*. Naiv dolgokat. Balladát, románcot, kalandos beszélyeket; tündér meséket, mondákat, legendákat. Az epopeiát ma már nem; mert a nép igen távol esik a hős kortól, különben azt is megbírná. Balladában szép példányok vannak előttünk, idegen költészetben is. A tündér-mese Puskin-féle
80 kidolgozásban igen kedves. Monda, legenda is ezen naiv előadást kívánja. Afféle beszély, mint *Iván Vasziljevics*. Epopeiát nem lehet ma már. Régi színezetet lehetne adni neki: de érdemes-e? Regény, novella, népiessége igen mondvá csinált dolog;

85 3. *didaxis*;

4. *dráma*. Népszínmű nem az, a minek mondatik. Óhajtabb, hogy nemzeti darabok legyenek; abban a nép is, saját jellemében tüntetve föl.

- Egészben a népiesség nem ártott. Öntudat jele, öntudatra hozott bennünket. A szűk és egyoldalú idealismusból
90 kivett. A költészet ezentúl nem lehet elválva a nemzetiségtől. De óhajtabb, hogy nemesedjék. A népiesség maradjon illő határai közt. Ne akarjon minden költő népies lenni; de ki magát oly tárgyiassá képes tenni — mert kétszeres
95 objectivitás kell hozzá — ám tegye. Mindenek fölött nem kell valami igen könnyűnek gondolni a dolgot stb.

46. A MAGYAR NÉPDAL, AZ IRODALOMBAN

A népköltészet hagyományainak s folyton élő jelenségeinek összegyűjtése, sajtó útján közössi, marandóvá tétele, egy azon sok rendbeli feladatok közül, melyeket maga elé tűzött tények, részletek-faji s egyedi tünemények felbúvár-
5 lásában fáradhatlan századunk. Valóban különös is lenne, ha a tudomány, míg föld és tenger minden növényét előkutatja, mellőzné az emberi lélek virágait; míg hangyaszorgalommal esik a történt dolgok után, csekélylené a mi az elmékben ment véghez; vagy, közelebb jöve tárgyunkhoz,
10 míg nyelvészetben éj-napi gondjait áldozza a szó *testének*, sajnálná figyelmét a szótól, midőn hármóniás kapcsolatban nyilatkozik, mint érzés vagy kedély, mint képzelet vagy épen értelem. Van hát jogcíme a tudománynak foglalkozni a népköltészettel magára is: csupán azért, mivel itt egy világ áll
15 előtte, melyet ismernie kell, annál inkább, mert nem külső, hanem benső, nem a holt vagy érzéketlen természet nyilvánulása, hanem az élő szellem fokozott munkásságának eredménye, — oly rétegzet, a mit nem hulláikból s héjaikból a parány-állatok, hanem érzéseikből, gondolataikból halmoz-
20 tak egymásra a különböző emberi nemzedékek. Ha pedig a népköltészet tanulmányát mint segédtudományt vesszük: ez a bölcselemnek ember- és fajismeret; a históriának távcső, hova pusztá szeme nem hat; a hitregetannak dús erű forrás; adattár a nyelv- s régiség tudománynak; de kivált a költé-
25 szetnek és széptannak annyira szükséges indulópont, hogy már Kölcsey ítélete szerint is, kit pór izléssel ugyan nem vádolhatunk: „a valódi nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni.” Ennyi tudományos érdek kielégítését vette célba a Kisfaludy-társaság, midőn
30 néhány évvel ezelőtt a népdalok és mondák gyűjtését megindította; s ezen érdekeknek szolgál, ha egyrésről a gyűjtést ezentúl is buzgóan folytatja, kiterjesztve az élő szájhagyomány minden ágaira: más résről alkalmat nyújt és eszközli, hogy a gyűjtés eredménye koronkint tanulságo-

35 san összeállíttassék, vagy általában a népköltészet, s ennek viszonya a műköltéshez, széptani vizsgálatnak vettessék alá. Ily szempontból indulva ki, nem véltem a t. Társaság figyelmét csekély vagy körén alúl eső dologgal fárasztani, ha fejtegetésem tárgyául ezúttal a *népdalt* veszem, nem a
40 mint magánál a népnél, hanem íróinknál időről-időre jelentkezik; egyszersmind nyomozni kísértem, mennyire használta fel a „köznépi dalokat” az irodalom, hogy ezek alapján, Kölcseyként, „valódi nemzeti poésist” — különösen *nemzeti műdalt*, hozzon létre.

45 Alkalom erre az íróknak soha sem hiányzott. A nép, mely dalol ma, dalolt századok előtt is. Az irodalomtörténet gondosan feljegyzí a nyomokat: miszerint a magyar dal rég elenyészett századokban is egyre hangzik vala. S örül, ha megtalálja, hogy a nagy hún királyt fátyolos szűzek
50 dallal üdvözlötték, hogy asztalánál harci ének zendült, hogy Árpád s a vezérek korában, valamint később is a királyok alatt, fel-fellallik a népi ének a história csarnokában. Megragadja különösen, az alsó néposztályt illetőleg, ama följegyzést, mely Sz. Gellért életrajzában előfordúl, miszerint egy
55 asszony, kézi malomhajtás közben, magyar dallal üzte unalmát. Nem kicsinylem e feljegyzések érdemét, vajha több volna s eme daloknak ne csupán híre, hanem szövegéből is jutott volna ránk valami: de viszont azt találnám különösnek, ha ellenkezőt jegyeztek volna fel krónikáink; ha lett
60 volna a kor, melyben a magyar népköltészet megszűnt zengeni. A Kisfaludy-Társaság gyűjteményében bizonyára több oly dal foglaltatik, mely századok óta él a magyar nép ajkán. Soknak régisége szembeötlő, részint ó divatú szabása, részint történelmi vonatkozások által. De legtöbbnek korát biztosan nem lehet meghatározni; s különösen a szerelmi dalokra nem tud az ember adatilag bizonyítani csak pár százados régiséget sem, miután nem volt, ki följegyezze. Annálfogva kedves felfödözés, a mit ezennel megemlíteni méltónak tartok. A kolozsvári ref. főiskola könyvtárában egy 1671-ben
70 kézzel összeírt versgyűjtemény van s ennek egyik lapján e dalocska:

Nem szoktam, nem szoktam
Kalitkában lakni,
De szoktam, de szoktam
Mezőben legelni.
Nem szoktam, nem szoktam
Vén asszonyhoz járni
De szoktam, de szoktam
Szép asszonyt csókolni.

75

80 Íme a magyar népdal kétszáz esztendő előtt! Olyan
 friss, mintha ma termett volna; az olvasónak szinte kedve
 jó eldalolni, mert lejtése, dallama, egészen a mai, s formája
 ép oly teljes, mint mostani népdalainké. — Megvolt hát a
 85 népdal mindig a népnél; mert ha két század óta lényege így
 nem változott: bizonyosan még néhány századdal följebb
 is mehetnénk, s a népdalt lényegben hasonlóknak találók.
 Sőt minél feljebb megyünk a történetben, legalább a hon-
 szerző harckorig, annál több okunk van föltenni, hogy e
 neme a költészetnek mind tárgyra gazdagabb, mind for-
 90 máira változatosb volt. Hogy a *történeti* ének ama dicső haj-
 dankorban nem lehetett száraz tények litániája, erről más
 alkalommal elmondtam véleményemet.* Hogy a *népdal* is
 azon időben tárgyra nézve dúsabb, többféle volt, a dolog
 természete hozza magával. A nép, az Árpád vezérek, első kirá-
 95 lyok népe szabad nemzet vala, csak kevesen és apránként
 süllyedtek szolgaságba: de még így is, a mozgalmas nemzeti,
 hadi élet vegyes házbeli királyaink alatt, később a hajdú-
 világ, a kuruc-labanc villongás, mely nemcsak szeme előtt
 folyt a népnek, hanem benne mozgott, benne lélekezett,
 100 hozzákötötte reményeit, vágyait, szerencséjét: bizony-
 nem csupán oly dalok nemzője volt, melyek tárgya a pász-
 tori vagy földműves élet körén felül csak holmi zsvány kaland-
 dokhoz bírt volna emelkedni. Azt sem kell felednünk, hogy
 midőn ama régiebb korban *népdal* forog szóban, semmi ok
 105 egyedül a köznép szorítkozni. A harcias, vagyonos nemesség,
 az írástudatlan *paraszt* urak nem valának még kifejlődve
 annyira az eredeti naiv állapotból, hogy közöttök egyéb
 dal, mint a népies, kelendő lehetett volna. Egy felől néhány
 írástudó, elszigetelt, irodalmi kísérletekkel; más felől a nem-
 110 zet egésze, erőteljes naiv állapotban, szabad ég alatt, a cse-
 lekvés mezején: ím ez a magyarság képe jóformán a mohácsi
 vészig, sőt némi módosítással még azután is. A mi az iskolán
 kívül, vagy ha tetszik, alúl zeng, az mind népies: de ez
 utóbbi kiterjed aztán az egészre: bizony az ily népdal,
 115 tárgyaiban sem volt oly szűkkörű, mint a mai. Formái
 változatosságát pedig már maga a tárgy sokfélesége fölté-
 telezi. Az elbeszélő költemény másképp mozog, mint a
 dal. S a harci dal, az induló, a győzelmi ének szintén más-
 kép, mint a szerelmes. Csak egy pillantás *aránylag* régi
 120 dalainkra meggyőz erről. Míg alig van rhythmus a mai

* Szépirodalmi Figyelő. 1860. 1—3. sz.

népdalban, melyet pár századdal előbb már föl ne találunk: viszont több forma jön elő a régiségben, melyek rhythmusa nem zeng már nekünk. Tinódi nagy választékú dallamai, bármennyi eredetiséget tegyünk is fel szerzőjükről, népáriákban kellett, hogy gyökerezzenek. S azon néhány melódia is, mely úgy lehet II. Józsefnél nem régebb korból maradt ránk, tanúsítja, hogy hangmenet és rhythmus mennyire különböző és változatos volt csak a múlt század végén is, mint napjainkban. E dallamoknak kétségkívül megfelelt a dal szövege, s a formák oly sokféleségét öltötte magára, mely a mai, öt-hat alaptételre szállítható népdal-formáktól igen előnyösen különbözött.

Tárgy és forma tehát, mennyiben ez utóbbi a külsőre vonatkozik, minden valószínűség szerint nagyon változatos volt a régi népdalban. Az a kérdés, vajon a *bel*forma alkalmas volt-e arra, hogy az írott költészetnek a magyar műdal megteremtésében csirául, alapul, induló pontul szolgáljon. Erre nézve elegendő általában a népköltészetre vetnünk egy pillantást a mint az nálunk s mindenütt e kerek földön nyilatkozik. Tudva van, hogy a nép sehol sem tanulja formáit; a mint a költemény eszméje megfogant: vele terem egyszersmind a benső forma egész teljességében. Bizonyítja ezt mind az elbeszélő mind a lantos nemből költeményeik talpraesettsége mindenütt, hol ilyesek találhatunk. E tekintetben a népek, nyelv- és égjelkülönbség nélkül, nagy solidaritást mutatnak fel: bizonyosság, hogy e formaérzék nem egy vagy más népfaj, hanem az összes emberiség tulajdona. A német őseposz, a cseh *králudvari* kézirat, a szerb kisebb elbeszélések, az éjszaki ballada és spanyol románc, nálunk „Szi-lági és Hajmási” kalandja, meg a sokat emlegetett egy pár balladás költemény, oly *benső* teljességet mutatnak az elbeszélés illető fajaiban, melylyel a műköltés csak versenyezhet, de sehol még túl nem haladta. Nincs különbség a lyrában sem. Nagyon megfoghatom, ha egy oly költő is, ki a magyar dalt, épen a benső idom tekintetében, oly magasra emelte, mint Petőfi, mikép többször hallám nyilatkozni, nagy részt od’adott volna költeményeiből, csak hogy eredeti népdalaink szebbjeinek ő lehetne a szerzője. Valóban vigasztaló, hogy az igazi, gyökeres, organicus költészet iránti ösztön nincs szorítva, sehol, semmi időben, egy-két kiváló egyéniségre, hanem az összes nép tömegében van letéve örök alapúl, mellyel — mint föld-anyjával a hitrege óriása, — csak érintkeznie kell a nemzeti műköltésnek, hogy mindannyiszor megifjodva,

165 megújulva, gazdag erőben s egyszerű szépségben emelked-
jék, lehánnya magáról a ficamlott izlés, romlott kor, mester-
kelt világ ízetlenségeit.

De a *tanultak* költészete eleintén (s nálunk bizony jó
darabig) kevéssé vala még *tanult* arra, hogy *öntudattal* a nép-
170 poésist vegye alapul; vagy sokkal tanultabbnak érzette ma-
gát, hogy sem előkelő megvetéssel ne tekintsen azon költe-
ményekre, melyek a nép nagy tömegében divatoztak. Nem
óhatta ugyan, hogy itt-ott egy népies hang át ne zendüljön
magasb igényű szerzeményeibe; de az csak olyan volt,
175 mint midőn valaki művelt beszédet negélyez s pórias szóla-
mokat vegyít belé, mert megszokta és nem tudja magát
másképen kifejezni. Természetes dolog, hogy az ily vegyület
inkább véletlen, mint öntudatos, inkább kényszerű, mint
szántszándékos, inkább a nyelvre, külsőre, részletekre,
180 mint a szellemre, bensőre, egészre vonatkozó. Ez *öntuda-
lan népiesség* lengi által régibb írott költészetünket, a nélkül,
hogy akár elbeszélésben, mely árad mint a víz, akár lyrában,
mely gyérebben tűnik elő, a néppoésis *lényegének s benső
formáinak* valami hatását vennők észre az írástudók szerze-
185 ményeiben. Ez öntudatlan népiesség, egyszersmind naiv tudós-
ság kora kezdődik legrégibb írott emlékeinken; majd a népi
hang mindinkább fogyván, a tudós színezet erősbödven,
Tinódi, Balassán, Zrínyin, Gyöngyösin keresztül nyomoz-
ható egész *Amadeig*. Innen kezdve a XVIII. század folyamá-
190 ban némi öntudatos törekvés nyomait találjuk a magyar
magasb dal megteremtésére, mely törekvés vagy önkényű
választással, vagy talán inkább kényszerűségből a népdalt
veszi alapul: és ez a *nemzeti műdal* létrejövésének megindult,
de félbe szakadt folyama. Félbeszakítja ezt a múlt század
195 vége felé az idegen dal műformáinak megkedvelése, melyek
mellett, vagy inkább *alatt*, a népdal is talál művelőkre, mint
genre, de eleinte csupán játszi leereszkedéssel az írók részé-
ről a néphez, később oly szándékkal, hogy a népdalt az ide-
gen műdalhoz közelebb emeljék, pallérozzák, nemesítsék.
200 Végre Petőfivel egy új törekvés indul meg: a magyar nemzeti
dalt a népdal alapján fejteni tovább, felhasználni a csírá-
t, melyből a nemzeti műpoésis legtermészetesebben hajthatja vi-
rágait. E szerint vizsgálatom a magyar dal irodalmi történe-
tében négy mozzanatot különböztet meg: 1. az öntudatlan
205 népiesség korát; 2. a nemzeti dal megindult fejlődését;
3. a népdal, mint *genre*, irodalmi művelését; 4. a nemzeti mű-
dalnak a népdal alapján kifejtésére irányzott törekvéseket.

I. AZ ÖNTUDATLAN NÉPIESSÉG KORA

Költői irodalmunk első századaiból általában kevés lyrai, még kevesebb oly versezet maradt ránk, mely határozottan a dalhoz, a világi dalhoz lenne számítható. A legrégebb verses emlékektől, melyek a XV. vagy épen XIV. században vihetők vissza, le a XVII. század enyésztéig, a mi lantos nembeli költeményt felmutat irodalmunk, annak tetemes része egyházi, vagy legalább vallásos. Maga Balassa, Rimai, Beniczki sem mondhatók a *dal* művelőinek mai értelemben. Rövidebb világi verseik a leíró vagy tankörben forognak, s ha olykor a lelkesebb Balassa lyráig hevül is, az a mit lantja zeng, csak széles értelemben vehető dálnak, de nem látszik, hogy különösebben a dal belformája után törekednék. Énekelni ugyan lehetett, valószínű is, hogy bizonyos „ad notam” lebegett szerzőjük előtt; de akkor énekeltek sok mindent; az egyházban hosszú dogmai fejtegetést, vagy bibliai történetet, a lakomáknál Tinódi-féle históriákat, a nélkül, hogy amazok benskép az ének, ez utóbbiak a ballada vagy kisebb eposz formáira igényt tartottak volna. Ily módon Balassa versei is fölvehették a zenei külsőt, bár hiányzott bennök a dalszerűség, melyre nem csupán az kívántatik, hogy a szöveg sora megfeleljen a zeneinek. Több azokban a leíró elem, részletezés, hosszabb a lélekzet, csekélyebb az összpontosítás, hogy sem a dal megtűrhethé; s az egyéni sorsára, specialis körülményekre vonatkozó helyek nem engedik érzelmeit amaz általánosságra emelkedni, mely a dalt a sokaság ajkán meghonosítja. E szerint bátran elmondhatjuk, hogy a dal, mint költői forma nem létezett irodalmunkban — vagy legalább e létezés nyomai elég számú példányban ki nem mutathatók — egészen a XVII. század hanyatlásáig; akkor is nem a sajtóban, hanem egyes érző szívek kicsiny körre szánt és kézirati homályra kárhozott érintkezéseiben találjuk a dalt, mely saját formája után törekszik. Az ifjabb Balassa Bálint, Zichy Péter, Kazinczy András lesznek itt az úttörők, vagy az ismeretes kezdeményezők előfutári Amadénak. A mi, előttük, ilyenemű kísérlet hozzánk eljutott, az oly szórványos, vagy bizonytalan, hogy ezekre keveset építhetünk. Mindazonáltal megkísértem néhány vonással vázolni azt, mit *öntudatlan népiesség*-nek mondtam ez időszak költészetében, s futólag ecsetelni — mert a tárgy egésze roppant terjedelmű — az eredeti népdal hatását az irodalomra.

E *hatás* legelőbb is külformákban nyilatkozik. A magyar tanult verselő, akarja vagy nem, csak úgy tud némi zöngést adni sorainak, ha a népköltészet rhythmusára támaszkodik.

45 Éles tagoltság jellemzi a rhythmust, megfelelő a magyar zene és tánc lejtelmének: határozottan különváló metszetekkel, sorokkal, versszakaszokkal. Ezek mindenike nem haladványos, tovább fonódó, kapcsolatos, bezáratlan, mint például a német zenében, táncban és verselésben, hol a vég

50 egyszersmind kezdete a következőnek, — hanem minden tag némi egészet képező, kisebb-nagyobb mértékben bevégzett, bezáruló és a következő taghoz csak lazán kötött. Nagy lyrai mozgalom, lehetne mondani: tomboló rhythmus van benne; de nem alkalmas hosszabb fűzésre; elbeszélő költeményhez

55 nem annyira illő. A lengedező lábú ütem (tactus) már maga egy kis kerek egész benne; a sormetszet gyakran, a sor többnyire, nehéz mértékkel üti rá, mintegy sarokkal dobogva vagy bokázva, a rhythmus egyes tagjait; s a versszak majd egy hosszabb, nehezebb sorral, mintegy korláttal, záródik

60 be, majd hegybe fut össze, mint a pyramis. E sajátosságai a magyar rhythmusnak nem csak népdalokban, hanem már azon primitív versekben is élesen mutatkoznak, melyeket a játszó gyermekek, tánc mellett, mondanak, s melyekben a dallam alig több éneklő szavalásnál, de annál erősebb a tánc-

65 rhythmus. Ez iránti érzéke, úgy szólva, vele születik a magyar gyermekkel; századok óta száll egyik zsenge ivadékról a másikra, mint ezt a „Lengyel László” kezdetű dal, melynek lejtelve ugyanaz, a mi jelenleg a többi hasonló táncdaloké, minden kétségen kívül bizonyítja. E gyermekdalokban mind-

70 azon elem megvan már, melyből a népdal igen változatos formái kifejlődnek s a gyermek oly fogékony e formák iránt, hogy lelkében zöngnek azok, minden tanulás nélkül. Egy sorát, vagy szakaszát a népdalnak oly hanglejtéssel fog elszavalni, melyből kitetszik, hogy a forma, öntudatlanul is, már

75 él lelkében; míg, ha egy idegen verssort adunk szájába, szavalása fogja mutatni, hogy nem érzi annak rhythmusát. Valóban, ha semmi egyéb nem, ez is eléggé bizonyítná, hogy a magyar dalformák a népnél nem kölcsönvett, eltanult, idegen alakok, hanem lelkének oly primitív, sajátos, bár meg-

80 fejthetetlen nyilatkozásai, mint maga a nyelv. A mint keble és ajka megnyílik a dalnak, ő csupán e formák, e rhythmus szerint képes dalolni, valamint lába csak e taktusra lendül, ha lejtetni akar. Nincs hát semmi szükség bizonyíttatni, hogy a magyar népdal formái eredetiek, a nemzet geniusának

⁸⁵ sajátjai: feladatomban csupán az, hogy e formák hatását amaz időszakbeli írott költészetünkre kimutassam.

A XIV—XVII. század összes írott költészete — némely igen gyér kísérleteket leszámítva — a magyar népdal rhythmusát fogadta el versei alkotásában. A legrégebbi költői emlékektől fogva, Leopold koráig a magyar verselés tömege a formának egy oly önálló, teljes, szervezeten rendszerét mutatja, mely azonos a népdal formáinak rendszerével, vagy inkább a kettő együtt teszi a rendszert. Tisztán áll ez előttem a legkisebb részletekig, s bátran kimondhatom, hogy ezen időszaki költelme, nem ugyan öntudatos művészettel, de minden esetre azon kénytelenségből, hogy magyar fül csak így érezte *versek* a verset, egyenesen a népre támaszkodik.

Lehet, hogy egyes írók, e népi alapon, új összetételek, sor- és szakaszbeli módosítások által tovább fejtették a versalkotás mesterségét; de minden efféle újítás a rendszerbe illőleg történt.

Hogy ezt valamennyire felfoghatóvá tegyem, szükség e rendszer vázlatát érintenem futólag.

A magyar dalsor *törzse* oly metszetekből (caesura) áll, melyeket alap-metszetekül vehetünk, s melyekhez gyakran pótló metszetek járulnak.

Ez alapmetszetek négy, öt, hat szótagra terjednek, és vagy hasonlókka, vagy különbözőkkel téve össze, képezik a sort.

¹¹⁰ Két *négyesnek* összetételéből lesz ama nyolctagú sor, mely népdalainkban legközönségesb:

„Káka tövin | költ a ruca.”

Két *ötös* amaz adonisi lejtésű sort adja, mely népdalainkban ma már ritkább, de nem példátlan:

¹¹⁵ „Arany ezüstért | cifra ruháért”

sőt a gyermekdalban is előfordul:

„Kis kacsá fürdik | fekete tóba”

s így népies volta kétségtelen. Két *hatosból* lesz, a mit közönségesen alexandrin sornak nevezünk, de a mely azért koránt sem idegen, sőt épen úgy visszavihető a gyermekdánkig vagy a népköltés legelemibb formáira, mint az előbbie.

E három alap-összetétel mindenikét feltaláljuk régi költészetünkben, noha egyes írók bágyadt rhythmusérzéke, vagy csekély kézügye (technikája) miatt olykor tökéletlenül.
125 Négyes alapon leng a Pannónia megvétele tárgyazó, mintegy XIV. századbéli históriás ének:

Emlékezzünk | régiekről,
Az Szittyából | kijöttekről,

valamint több emléke is a mohácsi vész előtti kornak; ötös
130 alap-rhythmus vonúl át a Sz. Lászlóra és Mátyás halálára írt költeményeken (XV. század):

Te telepedél | Bihar-Váradon
Az városnak löl | édes ótalma . . .

Néhai való | jó Mátyás király . . .
135 Nagy dicséretű | akkoron valál,
Ellenségednek | ellene állal:

a hatos alapmetszet — közönségesen alexandrin — pedig már Apáthi Ferenc *Feddő ének*-ében (XV. sz.) teljesen kifejlődve áll előttünk:

140 Félelmes szívűnek | engem állítatok,
Régi jó barátim | kik nekem valátok —

s a XVI-ik században egyszerre oly tömegesen jelentkezik, hogy annak régibb divatát is nem lehet föl nem tennünk, habár előbbi példányt gyéren mutathatunk. E szerint a három
145 alap-forma megvolt eleitől fogva irodalmunkban, s azokból újabb összetétel, s pótló metszetek segélye által a verssorok nagy változatosságát látjuk fejleni, de mindig rendszeresen és a nép formáinak megfelelőleg.

Érdekes volna, e három alap-metszethől kiindulva,
150 részletesen feltüntetni, miféle módosulások jönnek létre a népdalban és ezzel összhangzólag már a régi költészetben is. Így a négyesből, rövidebb pótmetszetekkel, származik egy dalsor (4 + 3 + 4 + 2)

Vermem ugyan | elég van | de kenyerem | nincsen.

155 Ki hinné, hogy e profán dal lejtelve már feltalálható egy, állítólag a XV-ik századnál nem újabb vallásos énekben? Pedig úgy van. A kegyes atyák, ama régi korban, midőn híveik épületére egyházi éneket alkotnak, egy részt ugyan a

latin szöveg sorait erőlködnek visszaadni egyetlen forma-kísér-
leteikkel, de olykor a népdal rhythmusa vesz erőt rajtuk;
s a következőben nem lehet a főtebb idézett dalsor moza-
mára nem ismernünk:

Téged onnan | kivete | ez gyarló vi | lágba
Ez siralmunk völgyébe, ő nagy haragjába
Te nagy bűnös voltodért, baromhoz hasonló,
Hogy bűnöd megesmernéd az nyomorúságba.

Ha a főtebbi dalsor közelebbi módosítását vesszük
(4 + 4 + 4 + 2):

Én istenem | mit csináljak | mikor semmim | sincsen,
egész költeményt idézhetünk, szintén vallásost, a XVI. szá-
zadból, mely hasonló ízeken pereg:

Rötenetes | ez világnak | mostan minden | dolga,
Csudálatos nagy vaksága, hálátalansága,
Nem fog rajta az istennek semmi igazsága,
Sem haragja, sem csapása, sem irgalmassága.

Ha a legismertebb népdali sort tekintjük (4 + 4 + 3)

Deres a fű | édes lovam | ne egyél.
Fölfelé megy | borban a gyöngy | jól teszi.

Tinódi és kortársai egész nagy históriás énekeket írnak
e formában, noha nem igen látják szükségesnek bajlódni
a caesurákkal. Hanem minden önként szemébe ötlük a figyel-
mes vizsgálónak; én inkább arra szorítkozom, hogy feltűntes-
sem, miként illenek a rendszerbe némely régi formák, a melyek
népdalainkban ma már nem divatosak, de melyeket azon
kor írói szélre használnak.

Természete a magyar rhythmusnak, mint fönnebb is
érintém, minden sort határozottan bezárni, megállítani
mintegy. Eszközlí ezt majd egy nehezebb lábbal, majd egy
oly metsszettel, mely az előbbieknél hosszabb, több szótagból
áll. Így, ha két négyest összetesz, hajlandó egy ötössel zárni
be, például e sorban (4 + 4 + 5):

Azt gondolod | édes rózsám | hogy te megcsaltál
(Népdal.)

Im koporsód | ajtajánál | áll hív szeretőd
(Anyos.)

Olyan fürge | mint az ürge | a nyíri dáma
(Népdal.)

- 195 E soralkat igen régi, már a *Házások éneké*-ben (XVI. sz.) ez lejt:

Sokszor kértem | én az istent | nagy szivem szerint,
Hogy mutatna | nekem társat | e világ szerint —

Szintén egy XVI. századbéli vallásos énekben:

- 200 Emlékezzél | mi történék | uram mi rajtunk . . .
Örökségünk, édes hazánk másra fordula,
Az mi házunk és jószágunk idegenre szálla,
Ügyünk juta jaj! minékünk nagy árvaságra,
Mert istennek nem akaránk térni utára.

- 205 A mi itt a *négyesekkel* történik, ugyanazt látjuk régi költészetünkben az *ötös* és *hatos* sorokkal történni. Az ötöshöz eggyel több, tehát hat tagú pótlék járúl, és lesz belőle azon forma, melyen többi közt a *Szilágyi és Hajmási* éneke iratott:

- 210 Egy szép dologról | én emlékezném | ha meghallgatnátok.
Az kinek mását | nyilván jól tudom | ti nem hallottátok.

Így egy templomi énekben is, mely szintén a XVI. századra utal:

Örül mi szívünk | mikor ezt halljuk | a templomba mégyünk.

- 215 Hasonló eljárással származik a *hatosból* ama hosszú sor, mely Balassánál és követőinél, három rövidre van elszaggatva — midőn a két hatos metszetre, harmadikul egy héttagú, tehát páratlan következik:

- Vitézek, mi lehet | E széles föld felett | Szebb dolog a végeknél;
220 Holott kikeletkor | A sok szép madár szól | Mellyel ember ugyan él;
Mező jó illatot | Az ég szép harmatot | Ád mely kedves mindennél;

csak hogy ez már a sor metszetein meg van rímelve, s az egy hosszú sor három rövidbe szakad.

- Ha e toldott sorokat összeállítjuk, lehetetlen, hogy
225 szemünkbe ne tűnjék, hogy a sorképzés ugyanazon rendszer törvényei alatt foly.

Négyesből (4 + 4 + 5):

Sokszor kértem | én az istent | nagy szivem szerint.

Ötösből (5 + 5 + 6):

230 Egy szép dologról | én emlékezném | ha meghallgatnátok.

Hatosból (6 + 6 + 7):

Vitézek mi lehet | e széles föld felett | szebb dolog a végeknél.

Mihez még azt teszem, hogy valamint három négyesből képződik ilyen sor (4 + 4 + 4):

235 Ama fehér | nyárfák alatt | a part felé,
Nekem is volt | szép szeretőm | néha napján —

úgy Balassa és iskolája a hatosból is képez, ily módon
6 + 6 + 6):

Kereke forgását | forgandó járását | látom szerencsének;

240 de ötös alapon ily hármaztatást nem találtam.

És ily módon lehetne egyenkint kimutatni, hogyan illenek a rendszerbe mindazon formái a régiségnek, melyeket a mai népdalban nem találván, idegennek vélne az ember.

De bár így, mondhatni, összes költői irodalmunk felvette, mintegy öntudatlanul, vagy rhythmikai kényszerűségről a népdal versalakjait, semmitől sem volt távolabb, mint hogy akár elbeszélésben a népi compositió teljessége után törekedjék, akár lyrában ellesse a dal benső formáját s vagy népiesen utánozza, vagy, a mi sokkal fontosabb lett volna költészetünk fejlődésére, saját nemzeti dalt teremtsen, mely amabból emelkedjék ki. Elégnek tartá, ha szerzeményei külsőképen beleférnek az akkoriban kelendő dalformákba, s ha mit ezen kívül bennök népiesnek mondhatni, az a nyelv, mely irodalmilag nem fejlődött volt még annyira, hogy 250 ellehessen némely tős-gyökeres népi szólamok nélkül. Forma és nyelv csakúgy *jött*, inkább öntudatlan, mint készakarva, inkább kénytelenségből, mint választással. E kettőn túl mindenki azon volt, hogy érvényesítse ő mi benne lakik, úgy a mint isten tudnia adta, ismereteit, tudománybeli jártasságát, 260 szóval írjon, a hogy legjobban telik tőle, kiki az ismeretek azon határai közt, a meddig tudásköre terjed vala. Egy ily költőcsoport nem mondható *népiesnek*, sem a XVI-ik században, sem elébb vagy utóbb; mert se arra nem elég naiv, hogy közvetlen a nép testéből való testnek, véreből való vér-

265 nek mondassék, se annyira nem művész (s korában ez természetes), hogy öntudattal a népköltés színvonalára tegye magát. Mindkét esetben áthozta volna irodalmunkba a népi formák benső teljességét, míg így csak külhéját adja a versidomokban, s a compositió majd semmi nyomát nem mutatja
 270 a néppel való érintkezésnek. Mert teljes meggyőződésem, hogy ha a népnek voltak mondái, történeti tárgyú költeményei, azok nem Tinódi módját követték az elbeszélésben, valamint az is, hogy a népdal sohasem kevésbé volt dalszerű, mint jelenleg. Mind ebből semmi sem hatott fel az
 275 irodalomban, különösen a *dal*, úgy szólva, ismeretlen e korszak költői előtt, legalább a ránk jutott szerzeményekben; a mi egy-két közelítő nyomot ismerek, azt ezennel röviden megérintem.

Legfontosabb itt amaz „asszonyfeddő” gúnydal (XVI. század), mely Toldy kézikönyvéből ismeretes. A dalon *refrain* vonúl végig, ez adja rhythmusi egységét az egésznek. Nem tudom, tette-e már valaki előttem azon észrevételt, hogy a refrain a magyar népnél leginkább dévaj, csípős, gúnyos, vagy általában széles jókedvű dalokban fordul elő,
 285 s ennyiben összejátszik például a franciák víg chansonjával. Népdal-gyűjteményünk bizonyítja, hogy gúnyos, szeszélyes dalaink oly eredeti módon alkalmazzák a refraint, hogy a rhythmus ezen játékát nem lehet kölcsönvettnék tartanunk. Nem pusztán a végsor merev ismétlése az — noha ilyen is
 290 van — hanem egy az egészét átható, és minden versszakban változó játék, melynek formáját minden egyes esetben a tárgy és hangulat adja. Méltó, hogy kivált víg és gúnyos lyránk tanulmányozza e népdalokat. E refraines, dévaj modorban játszik, s a gúnydal formáját teljesen érezteti már a főemlített „Adhortatio mulierum” — bizonyítván, hogy ez alak
 295 már a XVI. században is ép oly teljesen ki volt fejlődve a népnél, s ha több író akadt volna művelésére, irodalmunk azóta, legalább e nemben előbb állna. A versforma az ötös alapon lejt, végsorai megtoldva, tehát egészen a rendszerbe
 300 illetőleg, így:

Mostan egy ifjú megházasodott,
 Ujjonnan hozza szép házastársát,
 Kit ugyan szeret, mint önnön magát;
 Nagy szép beszéddel ötet így oktatja.

305 Asszony, szép társam és szép virágom,
 Ha isten minket ketten össze bír,
 Tanítsalak téged, kérlek ne bánjad.

310 Hamikör, asszony, téged szólítlak,
Mondj akkor engem édes uradnak,
Mert ha nem mondasz édes uradnak:
Ifjak kik látják csak megcsúfolnak,
Tégedet mondnak szólhatatlan társnak.

315 Mikor vendégek házukhoz jönnek,
Végsőket mutass jámbor vendégnek,
Mert ha bánatját látják szivednek:
Ifjak kik látják csak megcsúfolnak,
Tégedet mondnak az ebül készültnek.

320 Ha mikor ketten vendéggé hínak
Nyelved és a szád kérdve szóljanak;
Mert ha ők ketten sokat csácsognak:
Ifjak kik látják csak megcsúfolnak,
Tégedet mondnak csácsogó szajkónak.

325 És így tovább. Inti az asszonyt, hogy úton ő előtte
ne menjen, palástját férjével ne vitesse (nem nagyon ért a
lovagiassághoz), ügyes bajos emberek dolgát ne igazítsa,
ha új ruhát kap, megbecsülje, piacon ne ácsorogjon, a lisztet,
búzát el ne pazérolja, bort háznál ihatik, de a korcs-
mát ne járja, hűtlenségre ne fajuljon. Ha ezt megfogadja, min-
330 den jót és boldogságot ígér neki; ellenkező esetben kissé dras-
tice fenyegeti:

Ha nem fogadod: isten ne mentse
Bottul pálcátul az te hátadat,
Piros orcádat szegényvallástul,
Hátadnak hosszát szép sudar pálcátul.

335 Végre a krónikák modorában, de szintén dévajkodva,
zárja be a költeményt a hely és idő jelentésével:

340 Ez tanulságot tavaly kilelék.
Szamos vízenek magas a partja (tehát ott)
Akkor fejszével vágták a vizet (télen)
Az énekszerzőt mondják jó embernek. —

345 A történeti ének legrégebbi maradványa, az „Emlé-
kezzünk régiekről” kezdetű ismeretes költemény, mely fenn-
hagyott alakjában nem népi, hanem irodalmi termék, szin-
tén nem tagadhatja meg a népdal, sőt ballada hatásának
nyomait. Maga az itt igen tökéletlenül alkalmazott és felet-
több ingatag nyolcas sor s talán a négy rím is, a népdal-
hoz utal vissza. Mert e nyolcas egyéb nemzetek költészetében
is megvolt, különösen a deák barátrím is széltire használta:

Quid sum miser tum facturus,
Cum nec justus sit securus —

de mint fentebb kimutattam, annyira benne van az a magyar népdal, s a mi még erősebb ok, a magyar *tánc* rhythmusában, hogy kölcsönöztnék nem tekinthetjük. A nyolcas sor, közepén éles szelettel, a magyar nép egyik alaprhythmusának
355 vehető, mely már a gyermekek *táncdalaiban* is kezdettől fogva uralkodik, mint a Kölcsény által is ős régiségűnek tartott gyermek-dana mutatja:

Lengyel László | jó királyunk
Az is nekünk | ellenségünk —

380 Számtalan népdal erősíti ezt, valamint a négyes rímre törekvést, is mitől fogva a rím érzéke határozottabban kezd kifejezni népünkénél. E szerint minden arra mutat, hogy ama honfoglalási ének szerzője előtt valamely nyolcasban írt népi költemény mozama lebegett, de nem elég élénken arra, hogy
385 kellően visszaadhassa, vagy hogy érzéke erhythmus iránt megvala már vesztegetve az irodalmi versfaragók esetlenségei által. Csak helyenkint érzik a népi ballada lüktetése, minőnek vélem az ily sorokat:

370 Emlékezzünk régiekről
Az Szittyából kijöttekről —

Követ juta Duna mellé,
Földet fűvel megszemplélé

Engem küldtek téged látnom,
Országodat mind megjárnom —

375 továbbá amaz ősrégi szavakkal teljes részt, melynek betűrímei annyira elűtnek a többi szövegtől, s melyet így gondolnék rhythmusban visszaállítani:

380 Árpád juta magyar néppel,
Kelem földén elkelének,
Az cseken ők elcsekének
Az Tetemben feltetének,
Érden sokat ők értenek,
Szászhalomnál megszállának . .

s e játék így, távol hogy népietlen, tudákos szójáték volna,
385 sőt egyenesen a népi költemény eredeti szövegének egyes

szárait gyaníttatja velünk, mint hasonló betűrím ma is számos dalban, közmondásban él a nép ajkán, s leginkább szembetűnteti a hét napjait befoglaló gyermekvers:

390 Hétfő hetibe,
Kedd kedvibe,
Szerda szerelmibe,
Csütörtök csúribe,
Pintek pitvarába,
Szombat szobájába —

395 Ha még ehhez is hozzávesszük, hogy a legrégebbi történeti énekünk a balladának benső formáját, menetét is mutatja, a föld, fű, víz, s ennek megfelelő: fehér ló, aranyos nyereg és fék hármassal mozzanataiban: bízvást kimondhatjuk, hogy okoskodó szerzője, öntudatlanul és akaratja ellen is, fölvetve
400 a népköltemény hatását.

Ezeken kívül csak a *divényi Mehmet*, magyar renegat szerelmes dalait említhetem még, melyek szintén éreztetik a benső formát, de ez utóbbiak a török ghazal hatását inkább, mint a népdalét. A következő században (XVII) Molnár
405 Albert pásztori éneke közelít még a dalhoz és Zrínyi apróbb költeményeiben látszik törekvés rövidebb lyrai formák után, de ez nem a népköltészetből indulva ki. Többet az egész kor irodalmában nem találok, a mi a dal benső formáinak kifejtésére szolgálna. — Lehet, hogy forogtak kéziratban, de saj-
410 tóra nem méltatva, elvesztek.

*

[E tanulmány tervvázlata a következő volt:]

I. Előttörténet.

a) A „Pannónia Megvétele” tárgyazó ének csak részben népies. Anonymus töredékei is. Alliteratio a formában.
415 b) „Mátyás mostan” — a templomi énekhez húz. Alliteratio.

c) Vitéz Oláh Gerő dala. — A török renegát. — Az adhortatio mulierum: — népdali tekintetben. Szóval a névtelen, ez időbe tehető lyra. — Mohácsi dal. — Kuruc dal.
420 — Kádárének, halotti búcsúztató modorban.

d) Tinódi, Balassa, Beniczky, Molnár Albert, Zrínyi. Szóval: az írók a XVI. és XVII. században.

II. Átmenet.

A XVIII. század írói. Amade, Faludy. — Ányosnál a
425 népdal hangja. — Horváth Ádám; a magyar dal fejlődése,

mely közép a népdal és idegen hangú lyra közt. — Névte-
lenektől is. — Csokonainál a *dal* és a *paraszt dal* (objective),
öntudatosság. Kazinczy objectiv népdalai.

III. Új aera.

- 430 Egészen öntudatos népdal-költészet, Kisfaludy Károly,
Vörösmarty, Czuczor. — (Az idegen elem.) — Petőfi. Azóta
hanyatlása az objectiv népdalnak.

*

Első időszak. Öntudatlan, nyelvkénytelenségből s álta-
lános dalösztönből vegyül népi elem, népi hang, a magasab-
435 ban tartani szándékolt költeménybe. Amadeig.

Második időszak. A dal formáját keresi az író, az idegen
példa vagy nagyon idegen neki, vagy nem képes mozogni
benne, s a népdalhoz hajlik, fél akaratlanul, fél öntudattal.
S ebből:

- 440 *Harmadik időszak.* Bizonyos műveltebb faja az iskolások
dalának keletkezik, mely sajátképi népdaltól elüt. Amade.
— Ányos. — Költők kivételesen *leereszkednek* a népdal-
hoz.

Költők a népdalt objective, mint *genre*-t kezdik művelni,
445 — a népet *magukhoz* s a költészet felé, *emelni* akarják.

Negyedik időszak. A költő, leereszkedés és fölemelés
nélkül, az igazi népdalok hasonlatára akar népdalt szerezni.

*

Tehát:

1. A nép-elem, mint önkénytelen vegyülék.
- 450 2. A nép-elem mint a dalformához nélkülözhetlen segéd-
eszköz. A nemzeti dalforma alakulásának kezdete.
3. A népdal tárgyiásan, mint *curiosum*, — melyhez
a költő *leszáll*.
4. A népdal tárgyiásan, mint *genre* melyet *emelni*
455 *kell*.
5. A népdal, tárgyiásan — néha alanyiság maszkjául
is — tisztán, mint műforma.
Hanyatlás: se népdal, se műdal.

[E tanulmánynak, a részben kidolgozott első szakaszon kívül,
460 második szakaszából, még a következő töredék maradt fenn:]

A NEMZETI DAL, MEGINDULT FEJLŐDÉSE.

Ama század, mely Leopold hosszú és nyűgös uralmával hanyatlík, mutatja első jelenségeit, hogy a magyar magasb rend, a társadalom műveltebb osztálya, szükségét érzi, a dalban önteni ki szíve gyöngéd lobbanásait. Lehet, hogy nem új kezdemény, hogy ha az elveszett, vagy még homályban lappangó kéziratokat bírnók, jóval följebb vihetnők e módját a dalköltésnek, hogy Zichy és Kazinczy A. gyöngé kísérletei nem mint úttörés, hanem mint előbbi példányok halvány utánzása tűnnének föl. Az is baj, hogy a fiatalabb Balassa költeményeit nem ismerjük, s így meg nem határozhatni, mi viszonyban állnak azok, a korában mutatkozó dalköltészettel. Annyi bizonyosnak látszik, hogy már a XVII. század vége felé ilyes dalok forogtak kéziratban egyes érző szívekből foganva, s átadva először csak kisebb körnek, honnan az életrevalóbb s általánosb érdekű talán kihangzott a társaság szélesb gyűrűjébe is, ott az író neve nélkül, ajkról-ajkra szállván. Legalább némely régi zamatú darab népdal-gyűjteményünkben arra mutat, hogy szerzője nem volt szorosan népfia, hanem oly műveltes egyén, ki örömét vagy fájdalmát dalba öntötte, melyet aztán az élő ajak felkapott és megtartott, nem törődve írójával. Az ilyenekben, bár a forma és hang a népre utal, a világnézet rendszerint magasabb, a társaság felsőbb rétegéről tanúskodó, magasabbról minden esetre, mint a köznép. Ezek keletkezésének idejét meghatározni bajos, de valószínű, hogy némelyike már a XVII. századba is felnyúlik. Egy olyan dal, mint az, melyet rövidségeért legiten idézek, nem kelt a nép phantasiából, noha alkalmas arra, hogy kissé tanult körökbe divatra vergődjék.

30 Isteni kéz maradványa!
Égő szívemnek bálványa!
Té világ legszebb leánya!
Egeknek gyöngy adománya!
Megcsalt szemednek márványa,
Szemöldököd szívárványa.

35 Mikor támadt ez, ki tudná megmondani? de Gyöngösi után se nyelve, 'se formája nem olyan, hogy meg ne írhatták volna épen úgy a XVII. mint a XVIII. század végén.

47. EGY SZÓ A FÖNTEBBIRE

Ha valakit előkelő díszes társaságban érdemre gazdag férfiú bemutat s ez alkalommal, akár udvari nyájasságból, akár mivel őszinte becsülését némi túlzás által szeretné egyszerre átönteni a jelenlevőkbe, oly tulajdonokat ruház⁵ rá, melyekben az illető érzi fogyatkozását: az ekképen bemutatott nem tudja sokszor, az által követ-é el nagyobb illetlenséget, ha magyarázatba ereszkedik s nagy bajjal izzad elhárítani magáról a mi fölösleges; vagy ha emelt fővel fogadja a nem egészen érdemlett magasztalást. Ily helyzetben volna¹⁰ e lapok szerkesztője, midőn a föntebbi sorokat *módosítás* nélkül kell kiadnia, ha nem érzene egyszersmind, hogy azokban nem csak dicséret, hanem annak kiérdeklésére való buzdítás, nem pusztá remény, de *megváró* bizalom, nem annyira díj, mint kötelezés foglaltatik. Távol azért egyfelől minden¹⁵ ízetlen szabadkozástól, más részt ama hegyke elbizottságtól, mely homlok felütve mutatja, hogy elbírna még egyszer annyi dicséretet is: magába száll inkább, s pirúlva mérleget, vajon megfelelhet-e a jó véleménynek, melyet fölöle bemutatója gerjeszt a társaságban, s a kimondott szó vajon²⁰ nem költe-é hallóiban olynemű várakozást is, mely a lap mostani céljait túlhaladja.

Ime a *Koszorú* egyszerű alakban jelent meg; egyszerűbben tán valamennyi társainál: erős ok, hogy minden figyelem s követelés fokozott mértékben a *bensőre* irányuljon.²⁵ De van-e irodalmunk oly állapotban, hogy bármily kisded koszorút folyvást csupa remek művekből fűzhessen össze? s ha volna is: eltalálná-e mindig és mindenki tetszését, az ízlések s műveltségi fokok különbsége szerint? s hanyadik olvasónak jut eszébe, ha a lap első számaint forgatja, a szerkesztői program: hogy ez *nem ígerte, mintha egész irodalmunkat egy varázsütéssel átalakítná*, a mi lehetetlen, hanem csupán *törekvését* fejezte ki, mind szellemi, mind anyagi eszközeivel oda munkálnia, mikép a fejlődés folytonos de *lassú* útján jobb állapotot idézzon elő. Ugrás nincs a termé-

³⁵ szetben, nincs a népek állami, historiai, társas fejlődésében, nincs az irodalomban se. De hátha a közönség egy részének, mely Minervát készen, páncélosan várja talán Jupiter homlokából, nem lesz türelme bevárni az organicus fejlődés hosszú folyamát és a csalatottság bosszankodó érzé-
⁴⁰ tével hagyja magára, ki, eleinte legalább, alig mutathat többet a jó törekvésnél. Ezek a szerkesztő aggodalmai.

Hanem bizzunk a cél tisztaságában, reméljük honfi- és író társaink buzgalmában s mindenek fölött ne veszítsük el hitünket az irodalom jövője iránt, mely hogy minél fényeseb
⁴⁵ legyen: *úgy adja Isten!*

48. IRODALMI HITVALLÁSUNK

Programmok korát éljük. Minden hét meghozza jelentését, valamely lapról, előrajzát ez vagy amaz irodalmi új vállalatnak. A szükség arányában kissé talán sokat is: hanem ez nem mi gondunk. Hátha éppen a *mienk* a fölösleges!

⁵ Egy különbséget venni észre politikai s szépirodalmi lapjaink bejelentés módja között. Amazok, jól rosszúl, kitűzik a zászlót, mely köré úgy írókat, mint a közönséget gyűjteni akarják; célt és irányt jelölnek ki, mely felé duzzadt vitorlával hajózni igérkeznek. S habár e zászló színei olykor
¹⁰ nem vehetők is fel tisztán, habár e cél s irány sincs mindég pharosi fénnel világítva be: azt, hogy *elveiről* némi vallo-
mást adjon közre, egyik sem mulasztaná el.

Nem így mi, szépirodalmiak. Elv és irány kitűzése nálunk gyéren divatoz. Nincs közvélemény, mely erre sarkalna, mint a
¹⁵ politikai szerkesztőt. A sokaság — ha szabad így nevezni azt a *keveset*, mely szépirodalmi lapot olvas — nem követeli, hogy „szint valljunk.” Az írók is egyforma közönnyel csatlakoznak mindenhová. Így alig tudjuk mibe burkolni előfizetési fel-
²⁰ hívásunkat, hogy tetszős legyen. Egy pár díszmondat, néhány elmés bók kisegít. Ha ez sem használ, megkísérhetjük ellesni az élclapok hirdetési bohóskodó modorát, s úgy törleszkedni az előfizetők kegyének puha bársonyához. De árlejtést is kell tartanunk, egymás rovására, irodalmon kívül eső dolgok ígéré-
tével. Szegény fejünk!

²⁵ E kiáltó szükségén a program-író múzsának mi sem segítene annyira, mint ha erősen divatba hoznók, sőt megkövetelnők, hogy szépirodalmi lap szerkesztője is, mindjárt a küszöbön, vallomást tegyen le aesthetikai elveiről. Hadd lát-
nók eleve: marad-e vagy haladó, mérsékelt-e vagy gyökeresdi,
³⁰ a szellem-aristocratiának hódol-e vagy széles kaput tár a mindenfelől betóduló democratiának. Negyvenhét-e, ki mind-
abban, mi azóta irodalmilag történt, nem lát egyebet felfor-
gató zavarnál, vagy negyvennyolc, ki úgy van meggyőződve,
hogy a látszó zavarban, melyet literaturai forradalom elő-

³⁵ idéz, mindig van oly elem is, mely az egésznek üdvére szolgál, a haladást előmozdítja, s dacára a tinta-özönnnek, mely rémesen jelöli az elhullottak és sebesültek nyomait, nem fordult ki sarkából a világ. Emancipál-e minden emancipálandót, természetesen a nőt is, mihelyt tollat bír fogni kezébe; vagy azt
⁴⁰ tartja, hogy a *szellem* emancipálja maga magát, akár rövid, akár hosszú a haj, s nincs szükség tágitani a fenálló törvényeken.

Mind erről, és még sok egyébről, alkalmasan szólhatna egy szépirodalmi lap. Megjelölhetné pártja állását a többiek
⁴⁵ közt, vagy ha „független” akar lenni, körülírhatná miben áll e függetlenség. Oda mutatna a *hézagra* — ha ugyan ez egészen anyagi manipuláció nélkül történhetnék — melynek betöltését feladatául tűzte; az irányra, melyen haladni hivatást érez, a célra, mely előtte lebeg. Mily szép volna aztán látnunk sorakozni más-más zászló alá a különböző pártárnyalatokat. E csatakész sorakozás azt a meggyőződést keltene a szemlélőben, hogy itt élet is van, nemcsak mozgalom, küzdelem is van, nem csupán versengés, hogy e nyüzsgő csoport halad is, nemcsak tolong ide-oda. S egy-egy új szépirodalmi folyóirat megjelenése éppen úgy igazolva lenne a „kiáltó szükség” által, mint,
⁵⁵ örömmel tapasztaljuk, a politikai lapoké. Vagy, ha e szükség „kiáltó” hangját a közvélemény nem hallaná oly erősen, mint maga a szerkesztő: nyílt program jó előre tisztába hozná őket egymással.

⁶⁰ Nosza kezdjünk ily divatot, minek, a divaton kívül, egy kis komoly oldala is van. Kegyed, nyájas olvasó, ne fizesse oda irodalom-pártoló forintjait oly szerkesztőnek, ki el nem mondja széptani *credo*-ját. Ne higye, ha csak *átalános* szép szavakba burkolva emlegetjük, hogy az irodalom szekere meg-süllyedt, mi vagyunk az egyetlen hévér, mely azt kiemelni képes. Ily esetben a léha bámuló nagyobb zajt üt, mint ki a szekeret tolja. Kivánjon őszinte, körülszabott vallomást a szerkesztőtől lapja elvei, irányra, végcélja felől. Minél határozottabban ki bírja mutatni a nyavalyát, annál több bizalom
⁷⁰ lehet orvosló tehettségéhez.

Hanem ideje kijelölni a *magunk* álláspontját s előadni vallomásinkat, oly szabatosan, mikép a felvett formában lehetséges. Jobban is tudnók, de a jobb ellensége a jónak.

Mindenekelőtt hiszünk az irodalmi *jog-folytonosságban*.

⁷⁵ Nem tartunk azzal a néhányval, ki szeretné az utóbbi 10—12 év összes irodalmára, minél vastagabb daróc-fátyolát borítani a feledségnek. Tavaly egy éles kiáltás zajdult vala föl — oly

hangosan, hogy tisztelt olvasóm közöl, fogadom, századik se hallott felőle semmit — mely szótat arról nevezetes, hogy e
80 tizenkét vagy hány esztendő szépirodalmát, összevéve, egy lehelettel akarta elkoppantani. Ugyan e hang, a minap, örömjongássá változék: mely, isten tudja minő jelekből, egy jobb irodalom hajnalát üdvözli, a mit mintha épen az ő felszólalása derített volna fényre. Megvalljuk, első ízben sem láttuk a
85 vigasztalan homályt, most sem látjuk a derengő fényt. Akkor mint most, legalább egy nyájasszürkület vagy holdvilág csillámát nem tagadhatni, mely elegendő arra, hogy ép szemmel megkülönböztessük a tárgyakat.

E *jog-folytonosság* annak, is, mi a hirhedett 12 esztendő
90 alatt történt, megköveteli érvényét irodalmi fejlődésünk folyamában. Tudjuk, érezzük hiányait; nem hunytunk szemet ferde kinövéseire: de másfelől vigasztaló jelenségeket is látunk. Ama *conventionell* eszményiség, mely íróinkat bizonyos szűk kör taposó-malmára kárhoztatja vala, nem bánjuk, hogy uralmát
95 vesztette. Egy könyvet sem sírunk utána. Maga Vörösmarty már tágitgatá korlátait; Petőfi halomra döntötte. Azóta nálunk is, már vagy öntudatosan a gondolkozó főknél, vagy öntudatlan a példák után induló többségnél, az a hiszem gyökeredzett meg, hogy az eszményiség nem áll bizonyos szűk-
100 körű formákban, s hogy minden *igazi* költészet eszményit. S e nézet európa-szerte uralkodni látszik; a mire legtöbbet, úgy hisszük, Shakspeare behatódott tanulmánya s a népköltészeti „kincsek” fáradhatlan kiaknázása tőn. Nem tagadhatták meg az eszményítést attól, kit Voltaire még „részeg vadnak” neve-
105 zett, se a népi költészet eme — művelt írónak utánozhatlan — szépségeitől.

Így kitágulván európa-szerte az eszményítés fogalma: a famosus 12 esztendő kérdése oda megy ki: volt-e ez időszak
folytán, s mily számmal jóra való tehetség, ki, bármely irány-
110 és formában, költői lélekkel bírta volna áthatni műveit. Ha nem volt: úgy ne az irányt vádoljuk, hanem a kor meddőségét igazi tehetségekben, a min aztán csak a jó isten segíthet. Ha nem volt: úgy a legidealizálódóbb divat sem teremtetett volna. Az a sokaság, mely talán Petőfi tollaival cifrázta magát, ép
115 úgy nem takarta volna el meztelenségét egy Bajza vagy, ha tetszik, Kunoss foszlányaival. A csöcselék „servum pecus” volt és marad minden időben, Horacéban úgy, mint a Vörösmartyéban vagy Petőfiében. Csak az a különbség, hogy egyszer cifra szappanbuborékot fú, másszor pusztai pöfeteggel kínálkozik.
120 De (bár nehéz itt bővebb fejtegetésbe ereszkednünk,

mivel, bármi parányi részben, mi is érdeklett fél vagyunk) — azt talán még sem lehetne állítani, hogy e „bűnös” korszak *csupán* afféle servum pecusokat termett volna. Sőt tán nem egy akad olyan, kitől legalább annyi tehetséget — annyi lelket
125 a concepcióban s művészetet a kivitelben — bajos lenne eltagadni, mennyivel a 30—40-es időszak *középszerűi* jeleskedtek. S ez már elég volna oly átmeneti korban, mely természet-től arra mondatik kárhoztatva lenni, hogy hídul szolgáljon két fényes era között, midőn nagy tehetségek születnek, s hogy
130 fentartsa a hagyományt, élessze a reményt, születendő mes-siásokról.

Ennél azonban többször is történt. A költőművészet egyes ágaiban *némi haladást* vehetni észre. A *hang* egyszerűbbé, negélytelenebbé vált. Az előadás formája (legalább egy
135 nemből: a lyraiban) közepes elmének is folyóbbá (geläufig) lőn. Az elbeszélő költészet apróbb (verses) fajtái megkisérték — olykor nem minden siker nélkül — ellesni az alkotás ama titkát, mely a népek hagyományos költészetét — egy Goethe szemében is — műpéldányokká emeli. A prózai elbeszélés
140 elhárnyta cafrangjait. Hajborzasztó kalandok, csuda meglepetések, vagy theoriák személyesítései helyett, a legjobb úton látszik lenni a lelki állapotok, az élet, különösen a magyar élet cselekvény általi festéséhez. Nem tagadhatni, sok még itt a sekélyes, a felszeg, — felfogásban a kellő mélység, kivitelben a
145 biztos kéz hiánya: de maga az irány éppen az, melytől beszély-irodalmunk jóra való kifejlését várjuk. — Legkevesebb a mit a drámai szakról mondhatunk. De itt meg a közönség ízlésében történt gyarapodás. Mert noha még most is félrevezethető olykor, nem éppen drámai ható eszközök által: a drámai íránt
150 is helyesb érzéke látszik lenni. Bizonyára a 48 előtti közönség nem buktatott volna meg, oly könnyen, előre híresztelt koszorús darabokat, éppen mivel a drámaiság hiányzik vala bennök.

A helyett tehát, hogy széles átalánosságban vészt és jajt
155 kiáltunk e boldogtalan évtucat fejére: sokkal hálásabb munka, mérlegbe vetni hibáit előnyeivel, szemügyre venni jó és rossz oldalát, kimutatni az ösvényt, melyen tovább haladni érdemes; óvó keresztel jelölni meg azt a másikat, mely örvénybe és kárhoztatba vinne.

160 A fogatkozások immár részint *erkölcsiek*, részint a *művészet* rovására esők. Külön tárgyalom mindeniket.

Bármily tiszteletre méltó egyéneket számlálunk is az írói karban: nem palástolhatni, hogy átalán véve, néhány év

óta lazúl az irodalmi *moral*. Nem értem ez alatt egyes író
 165 magánéletét, vallás-erkölcsi gyakorlatát: lelke rajta. Azt sem
 állítom, hogy irodalmunk erkölcsrontó művekkel volna el-
 árasztva, csak oly mértékben is, mint polgárosultságunk jelen
 fejlődési fokán ez átok már hozzátapadhatott volna. E részben
 a nemzet geniusza talán még soká megóv bennünket. De, úgy
 170 látszik, mintha nem minden íróban volna elég mély az *irodalmi*
méltóság s *önhivatásának* érzete. Mintha némelyik könnyelmű
 játékot űzne a legszentebbel, és *hit* és *meggyőződés* nélkül az
 iránt, a mivel foglalkozik, másodrendű érdekek szolgájává
 tenné. Mintha az *írói ambitió*, mely szárnyakat tűz a geniusz-
 175 nak, nem volna mindenütt élénk, s könnyen adna tért más,
emberi ambitió számára, melynek *hiúság* a neve, vagy épen
 anyagi jutalommal is beérné. Mennyi része van ebben száza-
 dunk anyagelvies szellemének (*anyag* és *elv* és *szellem*!): nem
 akarom kutatni. A baj kezdete megvan, de ha tovább tart és
 180 elharapódzik: útját állja minden haladásnak.

E *moralis* érzetet íróinkban ébreszteni, az egyik fő fel-
 adat, melyet a *Köszorú* maga elé tűzött. Ebben vegyünk pél-
 dát, először is, ama férfiaktól, kik a század első felében, úgy
 szólva minden szellemi és anyagi buzdítás nélkül, egyedül
 185 önelkők erejére támaszkodva, ha nem is minden tekintetben
 aranykorát, de valóban nagy fényű időszakát teremték meg
 irodalmunknak. Nem óhajtom vissza a mártírszenvedéseket,
 melyek között és dacára, amazok oly hatalmasan lobogtatják
 vala irodalmunk zászlóját. Nem, azt az időt, mikor épen leg-
 190 jobbjaink, a nagy sokaság füttyei által üldözve, egy pár nyílt
 s néhány titkos híveik rokonszenvében találnak vigasztalást.
 Isten mentsen, hogy mostani íróink lelki erejét oly körülmé-
 nyek által óhajtsam edzeni, midőn egy Fűskúti-Landerer, vagy
 más „könyvnyomtató” sok parlamentirozás után felvállalja,
 195 hogy a nemzet *első rangú* írójának ez vagy amaz művét ki-
 nyomtatja „a maga költségén, ingyen, sőt még a tekintetes
 author úrnak is 50 v. 100 exemplárt ad honorarium fejébe.”
 Vagy midőn egy Berzsenyi ódáira, kit egy Kazinczy „halha-
 tatlan” barátjának üdvözlő, kispapoktól kéregetik össze a pár
 200 száz váltó forint nyomtatási költséget. Bizonylyal méltó a
 munkás a maga bérére: s úgy tartom, a szellemi munkás nem
 kevésbé, mint a kinek csupán tenyere törik fel. Ez a bér,
 legyen *erkölcsi*, mely nagyobb s általánosb elismerésben,
 legyen *anyagi*, mely egy kis hasznocskában nyilatkozik: bizo-
 205 nyára még nálunk nem oly roppant, hogy valaki meg-igenel-
 hetné. De baj volna, ha íróink az elismerést, szemfényvesztő

eszközök által, a jó ízlés rovására, s mintegy fogadott tap-
 soncok segítségével magokat hírbe lármázva, keresnék; vagy
 ha szellemi alkotásaiknál nem annyira művök ideálját tartá-
 210 nák szem előtt, mint azon pár forintnyi díjat, melynek kiterem-
 tése napi kötelessége a taligás lóvá aljasított pegazusnak. Már
 pedig e baj, kivált az utóbbi, egy idő óta nálunk is kezd mutat-
 kozni. A mit rá mentségül szoktak felhozni: hiába; sok az író,
 élnie kell, más életmódja nincs, becsületes kereset stb., *vád*
 215 és mentség egyaránt. Igaz, hajt a szükség. Az is való, hogy
 sok mestermű nem lát világot, talán a *maeoni* koldus (Homér)
 sem énekelget, ha szüksége nincs a vagyonosok asztaláról le-
 hulló morzsálékra. De van különbség a *remekjét* öt font ster-
 lingért kínálógt Milton, s a félkész, elnagyolt, elhamarkodott
 220 művekkel vásárra kitűlő sokaság közt. Ez utóbbinak mindig
 lehet azt a szemrehányást tenni: miért nem koplalt többet,
 míg teljesebb művel állhatott volna elő, vagy miért nem for-
 dította idejét hasznosabbra.

Irodalmunk nagyobb-korúsága örvendetes jelétül hozzák
 225 fel, hogy ime nálunk is felhajnallott a boldog idő, az írói osz-
 tály *önállásának* ideje, értvén alatta, hogy minden más hiva-
 tal, szellemnyűgző professió nélkül, csupán írói keresetéből, ha
 szűkön, ha kisebb-nagyobb ügyességéhez képest nehezebben
 vagy könnyebben is, de lám, megél. Van benne valami. Író,
 230 kivált eszméiben élő költő, nagyon megsínli, ha idegen nemű
 foglalkozással van elárasztva. Bizonyos mértékű *függetlenség*
 kell neki s azt, mint egyesek életrajza sűrűn tanúsítja, sok
 még a nyomor árán is hajlandó megszerezni, hogy eszméinek
 élhessen. De mai napság kevés példát látunk az *ily módon*
 235 kiküzdött szellemi függetlenségre. Kényelem és jóllétre az író
 is csak úgy sovárogo, mint más emberfia, s épen nincs hajlama
 feláldozni azokat eszméiért. Csepp vágya sincs barlangban
 lakozni s megelégedni a próféták szőrcsuhájával s erdei mézéz-
 vel. Tisztességes lakhely, bútor, ruházat kell, egy kis fényűzés
 240 sem árt, ha telik, vagy *teletik*. — Már pedig arra, hogy minden
adeptus-át (és *ineptus*-át) kényelmesen tartsa, ruházza, vagy
 épen felszűlje, az írói *professió* nálunk csakugyan nem embe-
 redett még meg. S minél többen támaszkodunk rá, *egyedül* rá,
 annál inkább veszendőbe megy, a mit ez úton el akartunk
 245 érni: maga az írói függetlenség. Mi haszna nem függök én
 hivataltól, ha függenem kell a napi élet, a talán kissé magas
 lábra helyezett életmód ezer meg ezer parancsoló gondjaitól;
 ha írnom kell napról-napra, percről-percre, hajlam és kedv, a
 munkában ösztön-adó gyönyör, s a *teljes* bevégzés élesztő

250 reménye nélkül, csupán mert ez is kell, az is kell, sok minden
 kell, s nem érek rá, hogy a megérésig némán hordjam eszméi-
 met, s hogy kivitelőkre időt áldozzak. Bizonyára ez a függés
 nagyobb, jóra való elmének gyötrelmesebb, mint az a néhány
 255 óra, mit gépies foglalkozás közt egy irodában töltenénk, vagy
 oly professiónak áldoznánk, melyhez értünk valamit. A helyett
 tehát, hogy pelyhetlen állal már, tóduljunk az irodalomhoz,
 mint *egyedüli* keresethez, nem ajánlhatom eléggé ifjainknak
 (mert a ki belevénült, annak már késő): *Aestas dum fuerit,*
pueri componite nidos. Mert semmi kétség benne, hogy ily
 280 módon sokkal inkább megőrizhető az írói függetlenség, s vele
 az *írói moral*, mint ha egyre többen-többen seregelve az irkáló
 életmódhoz, a szellem dicsőséges versenyét iparüzletté alacson-
 nyítjuk, hol a tehetség, folytonos önfertőzés által elsatnyúl, és
 hol a tehetség nélküli, de ügyes nyegle jobb *gschäfteket* csinál
 285 s ez által olykor nagyobb hírre vergődik, mint a ki valóban
 érdemlené.

A *Koszorú* egyik főcélja, mint főlebb mondám, verseny-
 tért nyitni az írói *nemes* ambíciónak, s ez által is ébreszteni az
 irodalmi *morált*. Mennyi süker fogja koronázni törekvését, a
 270 jövő mutatja meg; de én még nem vesztettem el annyira az
 irodalomban való hitem naiv őszinteségét, hogy attól tartsak,
 hogy ilynemű felszólalás egyéb eredményt sem szül, mint
 komikai hatást a saját mesterségök unalmával eltelt (blasírt)
 kedélyekre.

275 És most következik a *művészeti* oldal, de erről másszor.

II.

[E tanulmány második cikkéből a következő töredék maradt
 fenn:]

A mit közelebb az irodalmi méltóság, a hivatás érzete s
 írói moral felől mondtam, kifoly a *művészi előállításra* is,
 280 melyre immár áttérőben vagyok.

De nehogy balúl értsen valaki. *Méltóság* alatt nem a mű-
 vekbe átvendő pompázó feszt, *hivatás* érzetével nem a minde-
 nünnen kirívó nagyképű fontoskodást, az írói *morállal* nem er-
 kölcsi mondatok és tanulságok nyers halmazát akarám jelen-
 285 teni. Ég óvjon a költői próza vagy verses előadás ama *méltósá-*
gos nemétől, mely, kell, nem, magas falábon jár, peckelt állal
 ágaskodva nagyszerűséget hajhász, s önnön facipője kimért
 kopogásában gyönyörködik; valamint ama másiktól is, mely
 keztyűs kézzel, hanyagon nyúl minden tárgyhoz, s erély

290 (verve) hiányában keres aristokratai méltóságot. Azt sem
 óhajtom, hogy a hivatás érzete oly módon üsse ki magát, hogy
 az író minden harmadik lapon célzást tegyen rá („költő
 vagyok” stb.) s minden négy-öt íves füzetnek „exegi monumen-
 tumot” emeljen. Szép az önértzet: nélküle soha semmi jeles
 295 nem állna elő; de ha megbocsátjuk is egyes remeklőnek a büsz-
 keséget, melylyel rá hivatkozik, midőn e hivatkozás maga is
 remek: a többire nézve inkább szeretjük, nem dicsekvő szók-
 ból érteni meg hivatását, de kiérezni a makacs szívósságból,
 mellyel művészetén csügg, a lelkiösmeretes gondból, mellyel
 300 tárgyait kezeli; — a végrendeletből, mely inkább elégetteté
 az Aeneist, hogy sem csorbáival adja át az utókornak. Igen,
 a hivatás érzete ott van amaz *úszó* küzdelmében, ki perga-
 men-tekerccsel fogai közt, vívja élethalál-harcát a tenger bős-
 hullámival, hogy megmentse művét s életét, vagy együtt
 305 veszzenek. Az úszó: Camoens, a tekercs: a *Lusiada*. Hivatás
 érzelve írja, Munkács sötét kazamatáiban, rozsdával és vérrrel
 jegyzeteit; hivatás érzelve sugall ódát óda után a falusi egy-
 szerű nemesnek, ki évek hosszát rejtegeti szelleme kincsét még
 sem szállja csüggedés; az vándorol a Rajna mentén, táborról
 310 táborra, kiolthatlan szerelemmel; az borong a „sötét olajfák
 illatos hűsében;” az áll őrt, a szökevény fiúval, egy soproni
 faköponyeg unalmi közt. Hol itt a külső buzdítás: öt-hat
 szerkesztő, hogy tiszteleldíj fejébe érdemcsillagot osszon újon-
 cainak; hús-harminc tárcaíró, ki négy sornyi újdonság kite-
 315 remtése végett boldogot boldogtalan hírbé kürtöljön; a paj-
 tások, hogy maguk közé emeljék a „jó fiút”, ki talán ügyesen
 billiárdoz, a vívásban (olykor *v* nélkül is) tekintély: de írónak
 hat év múlva sem lenne nagyon *elért*? Ne mondja nekem
 senki, hogy a tehetséget bölcséjétől fogva dajkálni kell *idegen*
 320 kéznek; hogy az önértzet mindjárt kialszik, ha érinti a bírálat
 hűsebb szellője: valamig a szellemi világ hercules-oszlopai, a
 minden kor és nemzet remekművei, fennállnak; lesz olyan is,
 ki titkos könyvével öntözte azokat, s miután magát kirsita,
 lelke *új* hódítás emelő érzetében találjon csak enyhületet.
 325 Az erkölcsi alap, melyet minden íróban s műalkotásban
 követelnek, szintén félreértésnek lehet tárgya. Vannak *szent* és
szenyeskedő, szigorúan kegyes, de *kegyesen* száraz lelkek, a
 kik valamely költemény becsét a benne parázsan felhalmozott
 vallás-erkölcsi tanulástól, a morális irány kézzelfogható jelen-
 330 ségeitől mérik; a képzelem minden szabadabb játékát, az
 emberi szenvedély, az élet, a viszonyok költőien hű festését
 feltétlenül kárhozzatják.

49. NŐ-E, VAGY NÉ?

Ritka szerkesztő van oly helyzetben, hogy néhány száz címszalagnak valót másoljon a nyomda számára, sajátkezűleg. E sorok íróját a közönség pártolása amaz irígylendő, de kissé terhes helyzetbe hozta. Így természetesen a szerkesztői kiadói kötelességek nem egyszer összekoccannak. Közelebb is egy ily civódásnak voltam tanúja, s jónak láttam leírni a párbeszédet.

Szerkesztői s kiadói hivatal együtt ül egy személyben.

Kiadó, (gyötrelmes arcveríték hullatás közt, sietve ír).

10 *Szerkesztő*, (türelmetlenül s aggódva néz keresztül amannak vállán, mert míg a kiadó el nem végzi dolgát, addig ő semmire sem haladhat, s fél erősen, hogy éppen első számait nem állíthatja ki oly gondosan, mint szeretné).

15 *Szerkesztő*. Az istenért! ön rontja a nyelvet, s compromittálja magát. Minek írja ön nekem az affélét: Jámbor Tamásné, Tóth Péterné, Szabó Pálné?

Kiadó. Hát hogyan írjam, mikor mindenki úgy szereti; az a *divat*.

20 *Szerkesztő*. Ej! divat, nem divat: ha már írja, önnek jó példával kellene járnai elől. Már az Athenaeum korában eldöntött dolog, hogy színésznő az, a ki maga színész is, *nő* is (a férje lehet akár prókátor is), ellenben színészné annyi mint a színész *felesége*, ha soha nem esett is keresztül a lámpalázon. E szerint az ön Szabó Pálnője, azt tenné, Szabó Pál is, nő is, 25 egy személyben; a mi képtelen, ha csak az Írás szavait betű szerint nem magyarázzuk: „férj és nő egy *test*.” Irja, mondom, mint apánk és nagyapáink írták: Szabó Pálné. Ez a *né* abból van összeállva: *neje*; tehát Nagy Andrásné, annyi mint Nagy András *neje*.

30 *Kiadó*. Apáink s nagyapáink mit tudtak hozzá! Tudja barátom, haladni kell a korrál, s a jobb izlés követeli, hogy a XIX. század dereka után ne írjon a magyar *né*-t, mely parasztosan hangzik, hanem mindenkor *nő*-t, mely előkelő úri hangzású. Apáink és nagyapáink! Hisz azok ily circumspectus

35 módon írtak: „Nagy Jánosné Szabó Juliánna asszony.” Meny-
nyivel szebb is, rövidebb is: „Nagy Julia, született Szabó” —
vagy: „Nagy szül. Szabó Julia,” vagy: „Nagy Szabó Julia,”
vagy épen csak „Nagy Julia.” Ime egy helyett *öt* módja a nő
név leírásnak, lehet benne válogatni, mint a reggeli öltözet-
40 ben. Nem haladás ez?

Szerkesztő. Mi az *asszony* szót illeti, nem tudom, az aka-
démia szótár-írói fölvevették-e még a magyar szavak közé.
Mindenesetre meg kellett volna jegyezniök, hogy *elavult* szó.
Senki sem akar többé *asszony* lenni. (Dehogy nem! dehogy
45 nem! kiált közbe sok viselt párt.) Nem úgy értem: a ki egy-
szer asszony, az nem akar asszony lenni. *Nő* és *hölg*y, ez igaz,
finomabb. Sajátkép ugyan a nő se több se kevesebb, mint
feleség, a *hölg*y sem annyira előkelő mint *ifjú* nőt tesz. A görö-
gök nimfájának látszik megfelelni. Ellenben az *asszony*, asz-
50 szonyság, vagy mint Erdélyben még hallani: *úrasszony*, oly
tisztos nevezet, mely odaillik bármely *matrona* nevéhez. Nincs
hát benne semmi nevetséges, ha a régiek így mondták: ez s
ez *né*, ez s ez *asszony*. Hogy pedig a nő férjhez menetele után
egész családi nevét megtartotta, az épen a nő-tiszteletből ered.
55 A magyar nőnek, törvény szerint is, jogai voltak s vannak,
melyekről nem mond le férjhez menetele által, s így családi
nevét sem olvasztja férje nevébe. Mi volna ebben szégyenítő,
megalázó? Bizony ma sem tudnók annyi derék magyar asszony
családi nevét, ha eleitől fogva divatban lett volna így rejte-
60 getni. „Szilágyi Erzsébet” például, hogy esik, ha így teszünk
vele; Hunyadi Erzsébet szül. Szilágyi, vagy: Hunyadi-Szi-
lágyi Erzsébet, vagy: Hunyadi Erzsébet. Valóban se magát, se
dicső férjét nem kisebbítette, ha így írta: Szilágyi Erzsébet,
Hunyadi Jánosné. Mivel szebb, ha mi német és francia szabású
65 divatot kezdünk és folytatunk?

Kiadó. Menjen, maga csunya ember, s impracticus
ember. Hát nem tudja, hogy azt kell tennem s úgy kell írnom,
a mint a közönségnek *tetszik*? Mit bánom én: *nő* vagy *né*;
hosszú vagy rövid név és cím: nekem úgy kell írnom, a mint
70 beküldik. Vagy azt akarja, hogy újságának már a címszalagja
kellemetlen érzést okozzon? — Így ön nem érdemli az elő-
fizetőket. Látja ezt a sok címet: Egyik *T. c.*, másik csupán *T.*,
a harmadik *Tettes*, a negyedik *Tek.*, az ötödik *Tekintetes*, a
hatodik cím semmi. Egyik cím *méltóságos* úr, másik *nagyságos*
75 úr, aztán lesz csak *úr*, azután meg *semmi* úr, hanem pusztá-
nak-nek. Ezt így kell másolnom, betű szerint. Értem én a
magam dolgát.

Szerkesztő. Csak végezné is hamar, hogy én láthatnék az enyémhez. Nem is szólok többet a kiadó keze alá. De remélem,
80 hogy közelebbi előfizetésig a *nő* és *né* iránt tisztába fogunk jönni s akkor nem lesz oka önnek a közönség izlését vetni ellenem. Csak siessen, áldja meg az ég, nem látja, hogy miatta semmire sem mehetek!

(Kiadóra még egy halom *új munka* gyűl; szerkesztő
85 vakarja a fejét.)

50. A MAGYAR AKADÉMIA

Némelyek, talán e rovat *címétől* megijedve, hibáztatják bennünk, miért szólunk mi oly *roppant komoly és tudományos* tárgyról, mint az akadémia ülései, *nő-közönség* előtt. Hallottunk legalább ily észrevételt is, a többi megrovás közt,
⁵ lapunkra. Mondhatnók mentségül, hogy közönségünk nagy része nő ugyan, de mégsem mind az: iskolák, tanári vagy szerzetes testületek, kaszinók stb. bajosan számíthatók az emberiség ama gyöngédebb feléhez. Egyes előfizetők névsorában is megannyi (ha nem több) az úr, mint az úrhölgy. Azt is kérde-
¹⁰ hetnők: hogyan leszünk mi *literaturai s ismeretterjesztő* lap-, ha semmit, a minek kissé komoly színe van, távolról sem szabad érintenünk. De nem; mi nem hiszszük, hogy e haza leányait épen ne érdekléné az akadémia. — Versent áldoztak épületére: ne lenne majd bennök — egy kis kíváncsiság legalább —
¹⁵ mi történik abban a szép házban? Én láttam, láttuk mindnyájan a díszes női karzatokat, akadémiai nyilvános ülések alkalmával. Hosszú értekezéseket meghallgattak, meg is tapsolták az előadás élénkebb helyeit. Legyen csak terme az akadémianak, hol a hallgatóság nem két négyszegölnyi térbe
²⁰ összezsufolva ül, hanem illő kényelemmel helyt foglalhat; én a hívó s mondó vagyok, nő közönség is el-ellátogat oda. És ezt nyereségnek tartanám, mindkét részről. A közönség nem csupán annyit tudna az akadémia tagjairól, mennyit a divatlapokban olvas: hogy „bagolyszeműek”, pápaszemesek, szundikálók stb. A tagok pedig toalettejökön kívül arra is ügyel-
²⁵ nének, hogy értekezéseket szépen, *formában* adják a nyilvánosság elé, símára fésüljék a nyelvhibáktól, pongyolaságát felövedzzék, itt-ott egy kicsi virágot tűzzenek hajába: szóval, hogy az előadásban, ép annyi tudomány mellett, egy kis művészet is legyen. Így tesznek evvel, például a franciák, s
³⁰ nem mondhatni, hogy alaposságuk nagyon megsínlené.

Aztán mért ne lehetne tudományos ülésekről női közönségnek referálni? Az a bibe: hogyan. X. . úr, akademikus, épen ülésből jön. „Ah, isten hozta, már félttem, elmarad a

35 theáról.”* „Az ülés tovább tartott, édes nagysád, mint rendesen, a miatt késtem.’ „Érdekes volt úgy-e? Ki olvasott?” — X . . . úr udvarias ember, elmondja nő ismerősének, ki volt az előadó, miről tartott értekezést, egy pár észrevétele is van a felolvasásra, s hogy azt megértesse, nagyból a tárgyat is meg-
40 magyarázza, tizenöt perc eltelt a beszéddel, s ő nagysága nem mulatott rosszul, tán okult is egy kicsit. Miért ne lehetne, a mi az életben annyszor megtörténik, csínyján, módjával megtenni az irodalomban is?

Így például, a legközelebbi ülésben (jan. 5.), mely a
45 matematikai és természettudományi osztályok ülése volt, Kubinyi Ferenc tiszteleti tag olvasta Petkó János levelező tag székfoglaló értekezését. Ha a Címet: *Az őslénytani és földtani fő korszakok alapelveiről*, egyszerűen ide írom, ez sokakat eljleszt, még inkább, ha száraz kivonatot közlök, a tudomány
50 műnyelvén. De ha azt mondom: az egész arra van alapítva, hogy a *csillagok szerelme* nem csak poetai, hanem tudományos fictio: mindjárt érdekesebb. Az őslénytan (palaeontologia) és földtan (geologia) azt tanítja, vagy inkább mutatja, hogy a mi öreg földünknek, — mely tán millió év óta „forog keserű
55 levében” — voltak oly időszakai, a midőn állat- és növényfajok kivesztek róla, s idővel mások álltak elé megint. Ezek az őslénytani és földtani főkorszakok. Mi okozta e nagy változást? Értekezőnk nem ily modorban, de körülbelől ezt mondja. Régóta tapasztalják a csillagászok, hogy az úgynevezett *álló*
60 *csillagok* némelyike egyszerre különös nagy fényre gyúl, aztán lassankint ismét halványodik, csökken ragyogása, s utoljára jelentéktelen kis csillaggá válik. No már az ily álló csillag, mind megannyi *nap* — hasonló a mi napunkhoz. Mint a virág, mely bimbót hajt, e csillagnap is egyszerre megtelik szerelemmel,
65 fénye tüzes, átható lesz, s ilyenkor az izzó szerelem tenger *bolygó csillagot* (planéta) bocsát el magától, olyat, mint ez a mi földünk, hogy évezredekig járja körtancát édes anyja körül. A napcsillag aztán lassanként elveszti fényét és tüzét, míg az idők végtelenjében újra egy bolygó szülésre teljesedik
70 meg. A faj kiveszési időszakok most már így állhattak elő földünkön. A nap, ez a mi napunk, miután a földet eldobta magától, idő múltával fiatalabb bolygókat is hozza létre, azokat, melyek hozzá, mint ifjabb gyermekei, most is közelebb

* Ebédről, amice. Nem tudja, hogy mikor az akadémiának
75 vége van, akkor kezdődik az *ebéd*. Szerk.

vannak: a Vénus kisasszonyt és a fürge Mercurt, meg néhány apró csemetét, melyek asteroid név alatt keringenek.

Valahányszor ily alkalommal egyszerre neki tüzesedett: a fény és hőség növekedése, állatok s növények általános pusztulását vonta maga után földünkön, s így álltak elé később új földtani korszakok, szám szerint is (kevés igazítással) annyan, a hány bolygó azóta támadt. — Ez az egész. — Mi volna ebben oly rendkívül *komoly*?

Január 2-án is volt egy összes ülés. A Teleki-pályadrámák adattak be, *nyolcad* magokkal, (kettőt szerzői már elébb visszavettek). Címeik: 1. *A hölgyrabló*. 2. *Eskü és kötelesség*. 3. *Rosz eszközök*. 4. *Tarnóczy Sára*. 5. *Karaffa*. 6. *Laczkfi Imre*. 7. *II. Lajos*. 8. *II. Lajos király*. Cimből ítélni s elítélni nem lehet, de feltűnő, hogy tavaly is két *mohácsi-vészes*, *Lajos királyos* tragédia volt beadva. Mintha drámaíróink országos csapásokban keresnék a tragicumot. Az *magában* épen úgy nem képezi a szomorujáték tragicumát, mint a pesti nagy *árvíz*. Csuda, hogy még ezt meg nem tragédiáztuk. Elég szomorú eset volna pedig.

51. IRODALMI RITKASÁG

Gvadányi József, a nyugalmazott „magyar lovas generális” a *Peleskei notárius* szerzője, e cím alatt, mint tudjuk, három munkát írt és adott ki: első a Peleskei notárius *Budai útazása*; második ugyanannak *Pokolba menetele*, végre az
5 utolsó: *Elmélkedése, betegsége, halála és testamentoma*. Ezek elseje legismertebb; az utolsó inkább tanköltemény, melyben a szerző saját gondolatait és szavait adja notáriusa szájába. A Pokolba menetel eddig annyira ritka volt, hogy irodalmi régiségeink fáradhatlan bűvára Toldy sem tudott felőle néhány
10 évvel ezelőtt egyebet mondani, csupán, hogy Baselben jött ki, 1792-ben. Azóta mint a lapokból tudjuk, e ritka könyvnek egy példánya a hódmező-vásárhelyi gymnasium könyvtárában előkerült, s egy másolata már főtisztelt litteratorunk birtokában van. Egy másikat Török Károly ref. tanuló e lapok
15 szerkesztőjéhez küldött be, s midőn neki dicséretes szorgalmáért, mellyel az eredetit, lapról-lapra, betűről-betűre — még betűalakjai megjelölésével és nyomdahibái megtartásával is — lemásolta, nyilván köszönetet mondunk, egyszersmind e pár sor ismertetéssel nem látjuk át, miért kellene fukarkodnunk
20 addig is, míg avatottabb toll az egészet nyilvánosság elé hozza. A *Peleskei notáriusnak pokolba menetele* csakugyan Basi-liában és 1792-ben nyomtatott. Formája kis 8-adrét, lapszáma 65. — Rövid *előbeszéd* után, melyben az író balmagyarázatok ellen védi szatiráját, következik maga a munka: *Álom a pokol-*
25 *rul*. Itt a szerző — mert egy szóval sem tudatja, hogy notáriusa beszél — azon kezdi, hogy „az álmok jobbára tsak képzelődések, melyek a léleknek henyéléséből támadnak” stb. és így előre megrontja az illusiót, melyet pokolbeli látása gerjeszthetne. Miután így kijózanított, akkor fog hozzá elmondani, hogy „istennek különös kegyelméből az őrző angyal vezérlete alatt megengedődött neki a következő dolgokat látni” stb. De az *őrző angyal* nem vezeti őt oly módon, mint Virgil Dantét a pokolban: többé nem hallunk róla semmit.

35 Elindulván, szép kies helyen találja magát, hol két út
 tűnik szemébe. Egyik jobb kéz felől, igen „göcsörtös, járatlan
 és tele tüskékkel,” kevesen járnak rajta, mert ez a *virtus* útja.
 Ő elébb ezen indul meg, de csakhamar átcsap a balkéz felőli
 40 útra, „a nélkül azonban, hogy a virtustól el akart volna
 távozni.” Bezzeg ott van sokaság, mindenféle világi pompa.
 Gavallérok, papok, nemesek, kalmárok, kőművelők (a mint a
juvelierek-et igen találóan nevezi), orvosok, törvénytudók,
 bírások stb. tolongnak a széles úton, van ünnepély, tánc;
 kényelmes fogadók, szóval minden világi boldogság. Egy
 45 mellék úton — úgy hogy a virtus útján látszanak járni — men-
 nek a *képmutatók*. A katonák legtöbb része is a balfelőli úton
 halad, teli dicsekvéssel. Azután egy csoport asszony, „kik fér-
 jeiket csupán pénz kedvéért szerették” — a többi közt egy
 „Dáma”. Erről akarván kérdezősködni, „*notariust* vagy város
 50 szolgát keres”, de nem talál s zavarba jő, hogy tán nem is a
 pokolba viszen ez az út, hanem a mennybe, különben nem
 volna ily szűke a *notariusnak*. — Csak is ennyi célzást talá-
 lunk arra, hogy az elbeszélő nem maga az író, hanem a peleskei
 notárius. A mint így haladnak, egyszer csak azon veszik észre,
 55 hogy egy csapattó ajtó által a pokolba rekedtek. Ott külön-
 böző szenvedőket talál. Első a szabók csoportja. Érdekesebb
 egy könyv-áros, ki azért lakol, mert boltja „igazi könyvek
 bordellája s a legmocskosabb és legbotránkoztatóbb könyvek
 gyűjteménye volt.” „Mit szóljak — így panaszkodik a könyv-
 60 árus — midőn a többiek csak tulajdon munkáikért kárhoznak
 el, nekem és valamennyi könyvárosoknak a mások munkáiért
 kelletik szenvednie!” — Azután a kocsisok következnek:
 odább a *bolondok*, *szeleberdők*, *ostobák és fecsegők* csoportja;
 majd a *hízelkedők*, egy rossz bíró; a *csizmadiák* és *suszterek*,
 65 továbbá a *kalmárok*, *ötvösök*, *kőművelők* (e szónál, mely a *kőmű-
 vestől* helyesen meg van különböztetve, mivel szebb hangzású
 a mai *ékszerárús*?) — távolabb zajong egy *nemes ember*, kinek
 egy másik, jól elpáholva, szemére hányja, „hogy a közembe-
 retet, parasztokat, zsidókat, cigányokat” a nemes ember meg-
 70 veti, „azt hiszi, hogy az ő eleinek híre és neve ő reá is háram-
 lik, elmulasztja az által minden maga művelését és nemes leve-
 lével együtt semmire kellő marad e társaságban.” Egy tóban
kofák és kerítő asszonyok uszkálnak, odább oly *atyákat* talál,
 kik gyermeiknek nagy gazdagságot hagyván, ezért elkárhoz-
 75 tak, a közmondás szerint: szerencsés fiú, kinek atyja pokolba
 ment. Egy csoport bűnhődése az, hogy mindig azt kiáltja:
 „*oh vajha, oh bárcsak!*” azaz: tettem vagy ne tettem volna e

jót, e rosszat; másik így kiált: „*az isten irgalmas!*” t. i. életében is így tett és szabadon vétkezett, a bűnbocsánat reményében. Még a *festőkkel*, szerelmes vén asszonyokkal, a véletlen kimultakkal, *patikáriusokkal*, *borbélyekkel* akad össze; az utóbbiak bűnhődése az, hogy Tantalus módra kapkodnak a *citera* után (még akkor nem volt gitár, de a borbély csak borbély volt) azután a *balkezők* és magukat kendőző *ruát asszonyok* csapatja esik sorba; olyanok, kiket az *elmulasztott kötelesség* érzete gyötör, kik *botránkoztató példájukért* lakolnak; még egyszer a *vendégfogadósok*, arra, mindjárt *Judás*, ki, midőn szemére veti, miért adta Urunkat oly olcsón, azt feleli, a mily fukar néppel volt ügye, egy fillérrel sem adott volna többet.

⁸⁰ És így tovább. A vége az, hogy miután *Mahometet* kellően kicsúfolta vallásáért, a szerző újra menti magát, hogy írásával nem akart „botránkozást adni” vagy valakit sértetegetni.

A munkácska, nem, mint a más két rész ismerője gondolná, versben, hanem *prózában* van írva, itt-ott nem minden ⁹⁵ elmésség nélkül, de általában, még a *Peleskei nótárius* első részéhez mérve is csekély mű-alakítással.

52. ASSZONYÉLET

Költemények Johannától.

- (Frauenleben. Gedichte von Johanna), ily cím alatt jelent meg közelebb egy versgyűjtemény Berlinben (Duncker-nél). A „Volkszeitung” főcikkeinek írója, Bernstein, igen
5 meleg szavakkal ajánlja, s mint az alább következő mutatvány tanúsítja, nem is érdemetlenül. Bernstein vette rá e koros hölgyet, ki már a nagyanyai örömeket is megélte, hogy részint még ifjú korából való költeményeinek ezt a válogatott füzérét nyilvánosság elé bocsássa. Ezek majd mind a női és
10 anyai élet különböző állapotjaira vonatkoznak, s ha e szerint a kör, tárgyainál fogva szűknek mondható: más részt el kell ismerni, hogy e kört a szerző meleg érzelme, gyors elevenség-gel dobogó szíve teljesen betölti. Olvasóink közt az anyák kedvesen veszik talán az itt következő fordítást, melyben
15 azonban már meglátszik a fordító vaskosabb keze:

ANYAGOND.

Beszedem szép gyólcson a fehérítőről,
Magam én azt fontam, s nyűttem vala törül. —
Mikor a mosolygó kék ibolyát szedtem,
20 Mikor a takácshoz fonalát elvittem:
Kinek ez? nem tudtam előre.

Most már tudom: angyal, itt e szerény lakban
Angyal jelenik meg, csecsemő alakban,
Gyolcsom neki pólya, takaró lepel lesz,
25 Úgy szorítom hévvel dobogó szívemhez,
Szerelemtől megteljesülve.

Oly csendes, oly néma itt benn a jelenség;
Magam magam előtt vagyok immár szentség.
Mert bennem lakozik ama szentek szente:
30 Egy lény, kit az isten életre teremte;
Magam' övele többre becsülöm.

Jer hát puha gyolcsom — ládd mily nagy öröme
Tartottalak eddig, — jer ide ölembe
Most szabni akarlak, oly örömet varrlok
35 Reggel idején már s az esteli fénynyel, —
Munkát egyesítve reménnyel.

53. GYÖNGYÖSI ISTVÁN

- Azon év, mely Zrínyi Miklós, a „Szigeti veszedelem” nagy költőjének erőszakos haláláról lőn emlékeztetéssé (1664), egyszersmind oly epikai mű első megjelentének az éve, mely, társaival együtt, sokkal nagyobb népszerűsége vala kelendő,
- ⁵ mint a nálok hasonlíthatlanúl remekebb Zrínyiász. Olvasta-e Zrínyi a „Murányi Vénus”-t? Nem lehetetlen, mert halála minden betegség nélkül, csak november 18-án következett be, Gyöngyösi pedig a „stubnyai hévvizeken”, tehát nyári napokban, írja Vénusához az ajánló-levelet, s föltehetni, hogy
- ¹⁰ a nyomtatás akkorra már kész volt, s ha egyrészt a könyv-árusi közlekedés lassúsága ama korban nem könnyen repítette csak a hírt is Kassától (hol a mű megjelent) Csáktornyaig: más részről Zrínyinek mindenhová kiterjedő figyelméről föl-
- ¹⁵ tehetni, hogy még dicsőséges harcai közt sem, annál inkább csáktornyai pihenése alatt az utolsó hetekben, nem került az ki az irodalmi új jelenség. Ha olvasta, bizonyára érdekelte fogta olvasni magát a leírt *tárgyat*; pártfelének, barátjának, Veselényi Ferencnek kalandos egybekelését Szécsi Máriával, mely a nélkül is minden ajkon forog vala; bizonyára nem egy
- ²⁰ helyt tapsolta meg az új költő virtuozitását, nyelv és versbeli könnyű bőségét, eleven képzelmét a festésben, rhythmusának magyar zamatját, olykor merész újításait a szólásmódokban s több ilyeneket: de az egésznek alkotásáról, a cselekvényről, az egyes jellemek ábrázolásáról a „Szigeti Veszedelem” írója
- ²⁵ nem sokkal lehetett külön véleményen, mint évtizedekkel előbb (1653.) Liszti László epikai munkájáról („A mohácsi veszedelem”) vagy ugyanannak krónikás modorú, össze nem függő verselményeiről („A magyar vezérek és királyok emlékezete”), s tankölteményéről („A szerencse állhatatlansága”).
- ³⁰ Liszti, bár „Mohácsi Veszedelme” két évvel utóbb lát napvilágot, mint az „Ádriai tenger Szirénája” (Zrínyi verses munkái); bár kétségtelen, hogy az utóbbinak hatása volt rá, sőt az tette talán költővé is, compositióra nézve egy csöppet sem tanult elődétől, sőt visszavitte az elbeszélést száraz kró-

³⁵ nikai tények (legfőlebb bővített és kiszínezett) elsorolására, oly mértékben, hogy mint a prózai krónika-íróknál szokás vala, még földrajzot, Magyarország terjedelmes geographiáját is jónak látta előadni eposzában. Műve, úgy látszik, nem sokára feledésbe ment: már egykorúí többet tudhattak botrányos
⁴⁰ életéről, s annak következtében hóhérpallos által történt haláláról (1660), mint verseiről, melyekben, még a részletekben is, oly kevés az ihlet. Több kiadást nem ért, egészen korunkig, midőn a Nemzeti könyvtár föltámasztá halottjainból. És ím, egy Liszti munkáinak sorsában osztozik majdnem
⁴⁵ a „Zrínyiász” is: Kazinczyig s 1817-ig várnia újabb kiadásra; míg a „Murányi Vénus” — első megjelenté után — a múlt századnak majdnem minden tíz esztendejében újra meg újra nyomatik (1702, 25, 29, 39, 51, 67, 71, 75, 96), a mi kétségtelen bizonyosság népszerű volta felől.

⁵⁰ Az új költő, ki 1664-ben vetélytárs nélkül foglalta el a magyar epikai irodalom csúcsát, nem vala már ifjú. Születési éve nincs még kinyomozva; de alig néhány évvel lehetett ifjabb Zrínyinél, ki újabb felvilágosítás szerint nem 1616-ban, hanem 1618-ban született. Dugonics és utána Toldy, hozzá-
⁵⁵ vetőleg 1620-ra teszik a Gyöngyösiét; a miben meg is nyugodhatunk, ha figyelembe vesszük s ha áll az, hogy költőnk 1640-ben már Veselényi komornikja, 1653-ban házias ember és (a mi bizonyos) táblabíró. De lehetett valamivel fiatalabb is, mi után nem tudjuk, hol töltötte serdülő korát, hol és
⁶⁰ meddig végezte iskoláit, s vajjon a Veselényi szolgálatába egyenesen mint komornik vétetett-e fel, vagy e címre csak később jutott, azelőtt apródi szolgálatot teljesítvén. Mert Gyöngyösi hosszú életkora (84 év) s legkésőbb vénségében is folytatott irodalmi és közhivatali ernyedetlen fáradozása
⁶⁵ olyan formát sejtet velünk, hogy e hosszú életből még néhány évet le kell alkudnunk, s bár maga mind munkái előszavában, mind (jegyzőkönyvileg fenmaradt) némi nyilatkozataiban emlegeti öregségét, ezt nem kell oly magasra számítanunk, mint Dugonics, elégséges adatok nélkül, teszi. A Veselényi szolgálata-
⁷⁰ lába kerülés, a házasság, sőt — oly pártfogó mellett mint Veselényi — a táblabírási megállhat, ha Gyöngyösi 5–6 évvel fiatalabb is. Így aztán első föllépte „Muránnyal” nem esik élete 44-ik — és lélepte Charikliával a 80-ik évére; sem kihalta a hosszas alispánságból a 84-dikre!

⁷⁵ Különben Gyöngyösi benső életéről, költői fejlődéséről, magán jelleme s viszonyai felől alig tudunk többet a semminél. Nyilvános pályája leginkább az, a minek egyes mozzana-

tai fenmaradtak, elegendő számmal és hitelességgel arra,
 hogy közszolgálati során végig tekinthessünk, de soványan
 80 arra nézve, hogy emberi valójába mélyebben bepillantassunk.
 A mit e, leginkább jegyzőkönyvi adatok mutatnak, oda megy
 ki, hogy Gyöngyösi köztisztletben álló nyilvános jellem volt
 megyéjében (Gömör), s népszerűsége, mely eleinte nem volt
 nagy, idővel fokozottan növekedett, már akár azért, hogy
 85 pártja (ha volt ilyen) hosszabb ideig fenn bírta tartani
 uralmát, akár, hogy Gyöngyösi mindenkinek — pártkülönbö-
 nélkül — szeretetét meg bírta nyerni. Legalább én a megyebeli
 közvéleménynek némi fordulatát látom Gyöngyösi javára,
 s talán e fordulatnak — összevetvén az életrajzi adatokat
 90 művei szellemével — valószínű magyarázatát is jól sejtem.
 Közpályára Gyöngyösi 1653-ban lépett, Gömörmegye tábla-
 bírójának „rendeltetvén”. Dugonics, a jegyzőkönyv után, e
 szót használja, mi főispáni kinevezésre mutat, a minthogy a
 táblabírák, egészen korunkig, rendszerint kinevezettek. Ettől
 95 fogva 1681-ig semmi nyomát nem találjuk közszolgálati mű-
 ködéseknek, vagy újabb emelkedésnek a megyei pályán, de a
 mondott évben kettős jelét adja bizalmának Gömör, elébb
 valami élélmező küldöttség tagjául Hevesbe rendelve, (ily
 megbízatása azelőtt is lehetett táblabírói tiszténél fogva)
 100 azután a soproni országgyűlésre követül választván. Hogy
 volt a megye meglegedve Gyöngyösi követésével? adatok
 hiában nem mondhatni meg, de úgy látszik, népszerűsége
 nem gyarapodott általa. Ugyanis a rákövetkezett tisztújító
 széken (1683.) a megye annyira ellenzékbe tette magát a
 105 főispánnal, b. Andrásyval, hogy az általa alispánságra ki-
 jelölt három egyént egészen mellőzte, s a maga három jelöltjé-
 ből választott e főhivatalra. Gyöngyösi a főispán jelöltjei közt
 volt — s bukott. — Hanem ettől fogva nőttön-nő emberünk
 népszerűsége. 1685-ben kétszer küldik ki; elébb Caraffához,
 110 meg valami számvetésre a katonasággal. A következő tiszt-
 újításon (1686.) elnyeri az alispánságot, melyről alig bír le-
 mondani. Mint alispán (1687.) egyszersmind követül küldetik
 az országgyűlésre; 1688-ban kétszer mondott le megyei hiva-
 taláról, de csaknem erőszakkal megmarasztják; így minden
 115 évben 1693-ig, a midőn sikerül nyugalomba vonúlania. A hét
 évi alispánság után másik hetet közhivatal nélkül tölt, de
 1700-ban s attól fogva haláláig (1704.) megint ő az első alispán.
 Halála éve bizonyosabb mint születéseé, mert az 1704-ki
 jegyzőkönyv, melynek Dugonics *szavait* látszik fordítani, sep-
 120 tember 30-áról azt mondja, hogy „Gömörvármegyének érde-

mes alispánja Gyöngyösi, a mult napokban vett búcsút a világtól” — s akkor helyette nem utódját választották meg, hanem hivatalánál fogva helyettesítették a másodalispánt; utódja csak e szept. 30-iki tisztújító széken választatván
125 meg. Ha Gyöngyösi nem a mult *napokban*, hanem például a mult *évben* halt volna meg, egyszerű helyettesítés helyett azóta új választásra került volna a sor.

E szembetűnő gyarapodása Gyöngyösi népszerűségének a megyei közpályán lehet becsületes jellem, értelmi fensőbb-
130 ség, tapasztaltság, hivatalos buzgalom, megnyerő viselet stb. eredménye: de lehet az is, hogy az uralkodó közvéleményben fordulat állott be Gyöngyösi javára, s fordulat ő magának is politikai színárnyalatára nézve. Nevetséges volna az akkori megyei életben oly oppositíót keresni főispáni és megyei párt
135 közt, minő későbbben kifejlődött; de azt talán föltehetjük, hogy a választók hazafiasága *egy* nüansszal különbözött a kinevezőkéétől, s maga Gyöngyösi, mint első bukásából sejt-
hetjük, ez utóbbi ajtón nem bírt vergődni népszerűségre. A kormányférfi Veselényit (kinek titkos hazafi törekvéseit sűrű
140 fátyol fedte a közönséges szemek elől) a *hivat* híven magasztaló hű *kormányik*, a Murányi Vénus költője, megyei szolgálatra *kinevezve*, úgy látszik, eleinte nem volt kedves ember azon, bármily halvány ellenzék előtt, mely később is jelét merte
adni függetlenségének, hogy elvesse a főispán jelöltjeit. De
145 némi fordulatnak kellett beállani a költő politikai viseletében, minek kulcsát legjobban kezünkbe látszik adni egyik művé-
nek a sorsa, melynek címe *Palinodia*.

E görög szó *visszaéneklést* jelent, megcáfolását énekben annak, a mit a költő másszor zengett; visszavonását a ma-
150 gasztaló vagy ócsárló költeménynek. Gyöngyösi a klaszikai (legalább latin) irodalom nagy kedvelője, bizonyosan ismerte e szónak ily értelmét, tudva és szándékosan használta így. Hiszen Horác versei közt is fordul elő palinodia, melyben visszavonja előbbi gúnyos bántalmait egy nő irányában. —
155 Gyöngyösi az 1681-diki országgyűlés alkalmával egy költeményt írt volt az új nádor Esterházy Pál tiszteletére, melyben „a maga gyámoltalanságán kesergő Nympha” az az Magyar-
ország a „kardos griff (Esterházy címere) oltalmába folya-
modik”. Akkor ezt nem nevezte palinodiának; ellenben négy
160 sor dicsőítő latin verset írt hozzá, az Esterházy griffre, s bókoló ajánlólevelet a nádorhoz. — Nem találta-e később valósulva a „kardos griffhez” kötött reményeit? elég az hozzá, Gyöngyösi nem sietett e munka kiadásával, s midőn végre

1695-ben kinyomatta, elhagyta belőle az ajánlólevelet, el a griffet magasztaló latin verseket; el a költő saját nevét; ellenben a főcímet így változtatta: *Palinódia*. Prosopopoeia Hungariae. (Vissza-énekklés. Magyarország személyesítése.)

Miért nevezte palinódiának, holott a költemény szövege ugyanaz maradt, minden lényeges változtatás nélkül? Semmi józan okot nem gondolhatni, egyebet annál, hogy megbánta e költeményt, szeretne volna visszavonni egészen, de mivel kéziratban el volt terjedve, el nem nyomhatta; hogy hát mégis láttassa véleménye fordultát: a *palinódia* szót függeszté elébe s ajánló-levél, latin magasztalás és saját neve kihagyásával bocsátá nyilvánosságra. Talán csak személyes neheztese volt Esterházyra; de az is valószínű, hogy e fő uraság nem igen vala népszerű a megyei közvélemény előtt, melylyel Gyöngyösi most már kézen fogva haladt, és hogy a kardos griff nem úgy kardoskodott az ország mellett, mint Gyöngyösi, mint az alsóbb nemesség, mint a megyei hazafiság várta.

E fordulat költőnk viseletében még inkább szembetűnik, ha összevetjük két fő munkáját: a „Murányi Vénust” és „Kemény Jánost”. Az első, mint láttuk, 1664-ben, az utóbbi 1693-ban jelent meg. Mindenik előbb készült, de Kemény a Vénusnál kétségtől utóbb. Már a tárgy választásban észrevehető a különbség. Amott Veselényi, mint Ferdinánd híve s a Murányi vár elszakadása Rákóczytól; itt erdélyi dolgok, erdélyi fejedelem magasztalása. Mintha Gyöngyösi a közvélemény ama felét is meg akarná nyerni „Kemény” által, mely épen nem rajong vala a Murányi költeményben kifejezett eszméért. E különbsége a két tárgynak határozottabban színeztetik a felfogás, jellemzés, előadás által. „Murány” hőst amaz erénnyel ragyogtatja költőnk leginkább, melynek mai neve: loyaltás; maga is ez érzelmtől van áthatva. „Kemény”-ben erdélyi fejedelmet magasztal, nemcsak a Barcsay ellen *pártütő* főhőst, hanem a második Rákóczy Györgyöt is. A murányi költemény egyenesen kárhoztatja a Rákóczyhoz szító magyarságot, azon első Rákóczyhoz, kitől a „békekesség teherbe esik s tőle nem remélt háború születik, Ferdinándra s *reánk* hada készítettik” . . mire aztán: „felzendül a föld, s pártütések esnek, királyához marad hűsége kevesnek, Rákóczy György mellé Erdélybe repdesnek” — minek eredménye az, hogy „végtére országunk maradt kis rongya is tékozlatic” — úgy hogy a költő feljajdúl: „veszni tért kis hazánk, forgott mely sok kockán!” — és erős invectivában tör ki a magyarok ellen:

Oh! a régiektől elfajúlt nemzetség!
Híredben, nevedben korcsosult nemesség!

210 Heában rögzött meg a vad erkölcs benned,
Az ujságok (lázungás) nélkül nehéz már elenned.

Nem nevel semmi jót az ujság-követés,
Szívmaró, s félelmes a gonosz pártütés.

Ellenben: „igaz királyunknak alig volt oly *híve*, mint a Vese-
215 lényi *tökéletes szíve*” stb. Ugyane Rákóczynak a fiát „Kemény”-
ben, nem számítva azon magasztalásokat, melyek a költő
által egy hírmondó szájába adatnak s hol többi közt így
dicsérteti a fejedelmet:

... mint Turnusnak, olyan keménsége;
220 Dicsőségre vágyó szíve nemessége,
Nem ijeszti semmit dolga nehézsége,
Ha hal is, csak légyen jó hírt szülő vége —

nagy szívnek mondja, mely „ég a szép dicsőség lángjával;
Hectorként küszködni nem szűn bajnokával” s midőn elesik:

Megfesti a földet kiontott vérével,
A gyulai mezőn sebesült testével,
225 A hol sok pogánt ölt tulajdon kezével;
Maga is elfogyván akkor vett sebével.

Igaz, hogy mindez a Rákóczy, mind Kemény, töröl:
ellen csatáznak, az utóbbi éppen német segéllyel s így azt
230 lehetne mondani, hogy költőnket régi sympáthiái vezérlik e
két fejedelem magasztalásában: de nem lehet észre nem venni,
hogy az irónia, mely a „Murányi Vénus”-ban az erdélyi párt
ellen volt irányozva, itt a német hadak ellen fordul s Kemény
bukása leginkább ez utóbbiak megbízhatlanságának tulaj-
235 doníttatik. Leírja ugyan pompásan Montecuculi hadait a
mustrán, szép sereg, jól fegyverzett, jól fegyelmezett, de
mindjárt utánna veti gúnynyal:

Immár is madarát a győzedelemnek,
Mellyesztik, noha még sok híjja van ennek!

240 A mint hogy a következés meg is mutatja. Keményt a
segítő hadakba vetett bizodalma jégre viszi; Montecuculi
húzza, halasztja, kerüli az ütközetet, vagy mint a költő nyil-
vános sarcasmussal kifejezi:

A nagy Fábiusnak talán példájával,
245 Akara a német, mászkáló hadával,
Az ütközetnek távoztatásával
Diadalmaskodni!

Mondám, hogy az ironia Murányban az erdélyi párt ellen nyilatkozik. Szécsi Éva, Illyésházy Gáborné, Mária nővére,
 250 együtt lakik a várban s ennek kulcsa, férje és Rákóczy nevében, őnála áll. Gyöngyösi nem tartja magát vissza némi gúnyos célzásoktól az Éva és férje rovására s a komikum is, mellyel a vár bevételeét fűszerezni akarja, az ő rovásukra történik. Hű porkolábok csúnyán és bűnösen viseli magát
 255 Veselényi előtt, midőn ez ráijesz; Éva „öregasszonya” pedig, mikor álmából fölverve a vár kulcsát akarják vele elhozatni, nem tudja felölteni zavarjában köntösét, úgy szaladgál sokáig „sokaknak láttára”. — Ellenkezőleg Keményben, ama *fabiusi* hadak, Magyarországra

260 ... mikor bójönnek merő Achillesek,
 Vágják a törököt, a nyelvek élesek,
 Elcsapja hasokat azonban levesek,
 Nyögve kullognak ki, s nem olyan mérgesek.

Mert:

265 Ha a magyar égből sokat bévehetnek,
 Ritkák, kik halálos döggel nem fizetnek;
 Régi koporsója országunk ezeknek.

Nem szaporítom az idézetek számát, mert ennyi is elég feltűntetni, a különböző szellemet, mely Gyöngyösinek
 270 korábbi és későbbi művén előmlik. Azt azonban épen nem állítom, hogy költőnk egész lélekkel az erdélyi párthoz csatlakozott. Ha egyéb nem, az a fennmaradott adat is megcáfolna ebben, hogy fia, Gábor, épen a Rákóczy Ferenc zendülésekor vesztí el megyei jegyzői hivatalát; meg a költőnek Koháry
 275 Istvánhoz intézett ajánló-levele is, melyben (ne feledjük: kinek ír) a Tököli felkelést kárhóztatva emlegeti. Azt sem állítom, hogy feszült lábon állott volna a főispánnal, Andrássyval, kinek még 1700-ban is bemutatja hódolatát egyik ajánló levele által. Gyöngyösit én ama hazafiakhoz számítom, kik az al-
 280 kotmány érdekében reménnyel néztek az erdélyi ellentállásra, a nélkül, hogy csatlakoznának a mozgalomhoz. És egy Lobkovitz-Caraffa világban mi is lehetett volna egyéb?

Így, a fennlevő kevés adat s önmunkái után megkisértve némi fogalmat nyujtani Gyöngyösi jelleméről a *köz* irányában:
 285 áttérhetünk magán életére s viszonyaira, bár e tekintetben még kevesebb adat áll rendelkezésünk alatt. — Vallására nézve Gyöngyösit római katolikusnak bizonyítja egyik munkája: a „Rózsakoszorú”. De türelmetlenségnek semmi jele

munkáiban, még annyi se, mennyit a türelmes, felvilágosodott, az üldözést nyíltan kárhóztató Zrínyi nagy műve rúgói közé felvett. Nála ugyanis Isten a magyar népet többi közt azért ostromozza a török által, mert „gyönyörködnek *különb-különb vallásoknak*” — Gyöngyösínél még ennyi jelét sem találtam a felekezetességnek s munkáiban — az egy Rózsa-koszorút kivéve — átalán kevés a vallási vonatkozás.

Pártfogói s az általa tisztelt egyének irányában, mint ajánló leveleiből s munkáiból kitetszik, a kor szokása szerint, épen nem fukar a tömjénezésben, sőt áradoz a magasztalástól. De azt is ismételve kimondja, hogy a *születés* maga nem érdem, sőt mint Palinódiája esetéből láttuk, ki is merte olykor mutatni neheztlenségét a magasrangúak ellen. Így jelleme szolgálainak nem mondható.

Nemesi osztályból származtat mind kora ifjonton Vesselényi szolgálatába fölvétele, mind megyei hivatalai, mind birtoka és birtokképesége eléggé mutatják. Szécsi Máriától ajándokul kapott egy Babaluska nevű falut és azt bírta 1659-ig, a midőn Koháry István (a költő) kiváltotta tőle 1200 forinton. Az egész eljárás úgy történt vele, mint nemesi birtokkal. Házai voltak, mint előbeszédei s ajánló levelei költéből kitetszik, Csetneken, Krasznahorka-Váralján és (Toldy szerint) Ochtinán, melyek közül az utolsót és az elsőnek helyét ma is kegyelettel mutogatják az ottlakók. Neje Békényi Zsófia, hihetőleg pelsőci (mindenesetre gömöri) birtokosnő, mivel ottan ügyvédekett vall. Házasságát költőnknek Dugonics, nem tudom, mi alapon, teszi épen 1653-ra, mivel forrást nem nevez. Egy fia említettetik csupán: a főntebbi Gábor, de házasságuk több gyermekkel volt megáldva, mert már „Vénusát” nagyobb részint „úton, s sok *értellen csöcsömök* kiáltásával zajgásokkor” írta, kik közül a nagy rész életben is maradt, mert Andrássy főispánnak (a Charikliához írt ajánló levelében, 1700) úri jóakaratába ajánlja „gyermekkeit” is. Eszerint, úgy látszik, patriarchalis családi életet élt az agg költő; bár hivatala és *beteges* állapota, melyről panaszodik, gyakori nyugtalanságot szerze neki. Már Vénusát, mint főnebb érintők, „nagyobb részint úton” írta, a „stubbyai hévvizen” fejezte be, hihetően nem pusztá mulatságból, hanem egészségi szempontból időzvéen ott. Koháryhoz intézett ajánló levelében (1690) „a munkát gyengén győző egészségtelen öregségét” említi, az Aporhoz adottban (1693) „tántorgó öregséget” alkalmaz magára egy latin idézetből s ugyanott alább „törődött öregségével” menti magát.

De mindez, a mint főnebb mondtam, akkor is megállhat ha Gyöngyösit 4—5 évvel fiatalabbnak vesszük. Nem áll pedig ennek ellent Dugonics azon számítása, hogy Gyöngyösi 335 1640-ben lett Veselényi komornikja — s hogy így, akkorra iskoláit végezve, legalább 20 évesnek kellett lennie. Mert Dugonics azt, hogy költőnk ép a mondott évben került a füleki kapitány szolgálatába, csak állítja vagy fölteszi, de nem bizonyítja semmivel. Mondja ugyan: „valamit Gyöngyösi 340 Istvánról írásba foglalok, *mindazoknak* alapja leszen azon jegyzőkönyv” — (t. i., a melyet Szathmáry K. Miklós alispántól, Gömörmegye protocoluma kivonatául kapott), de ép e vallomás bizonyítja, hogy arra nézve, mikor kezdődik Gyöngyösi szolgálata Veselényinél, *semmi adata* nem volt, miután képtelenség, hogy Gömörmegye jegyzőkönyvbe vette volna azt, hogy a füleki (különben is nógrádbeli) vár kapitánya kit fogad komornikjául. Maga Gyöngyösi, a Murányi Vénus címlapján, időmeghatározás nélkül nevezi magát *ő nagyságok* komornikjának; tehát annyi bizonyos csak, hogy Veselényi 350 és Szécsi Mária házasságuk után, azaz 1644 után, viselte e bizalmas hivatalt. Ott volt-e már a megénekelt kaland idején vagy azelőtt is — és micsoda minőségben Veselényinél: az Gyöngyösink írásából ki nem tetszik s Dugonics semmi adattal nem bizonyítja. Házasságára nézve is, melyet Dugonics 355 1653-ra tesz, csak annyit látok igazolva, hogy 1659-ben már házas ember, akkor történnén a főnebb érintett ügyvédi vallomás, a jegyzőkönyv szerint. Mindazáltal Dugonics hozzávetését a házasság évére nézve megállhatónak tartom, a „Murányi Vénus”-ból vett okokkal, melynek immár keletkezési idejét akarom vizsgálni.

Gyöngyösi e költeményt nem írta mindjárt a megénekelt esemény után. Sőt annyi idő jött közbe, hogy megfeleldhette annak évét, 1646-ra tévén, a mi világosan 1644-ben történt. E felelőkenység arra is mutat, hogy nehezen volt költőnk 365 akkor még Veselényi oldalánál: csak később, másoktól hallotta elbeszélni. Ha maga részt vesz, ha saját élményeihez köti annak emlékezetét: hogyan vét vala el két egész esztendő? — De nem is írta *kevéssel* a kiadás előtt (1664), mert címlapján megjegyzi: „melyet írt volt. . . mostan pedig, 370 újabb megjobbításával a verseknek, kibocsáttatott és nyomtattatott”.* Továbbá nem írta egy huzomban s rövid idő

* Dugonicsnál a mű első kiadásának éve 1674. Ezt Toldy sikeresen lerontja az által, hogy akkor már se Veselényi se Szécsi Mária nem élt, s így művét Gyöngyösi nekik nem ajánlhatta. De

375 alatt, mert szintén maga szavai ezek: „addig toldozgattam
sokszor félbenszakasztott munkámat, hogy sokára még is
újonnan felvett pennámmal a dolgon végig *ballagtam*”. Oly idő-
szakra kell tehát tennünk, mely mind a leírt kaland, mind a
kiadás évétől távolacska esik: legalkalmasabban 1653—59
380 közé. S íme, talál: egyfelől az, hogy Zrínyi és László megje-
lent munkáinak (1651, 1653) hatása buzdította a megkezdésre,
másfelől az, hogy „sok értetlen csöcsömők” zajgása közt foly-
tatta és végezte be költeményét.

Mert éppen 53-tól 59-ig szaporodhattak leginkább az
385 „értetlen csöcsömők”.

Ha Zrínyi példája ösztönözte a „Murányi Vénus” szer-
zőjét költői műve írására: fájdalom! az alkotásban s mind-
abban, a mi fő, sokkal inkább László krónikás modorát kö-
vette. Zrínyi alkotó nagy erejével, Gyöngyösi nyelv-rhyth-
390 musbéli bájával, megteremhetett volna a magyar eposz, már
két századdal ezelőtt, a minek Gyöngyösi behízsgáló és nép-
szerű külsőségei mellett, kiszámíthatlan eredményei lehettek
volna az elbeszélő költészet fejlemére a múlt század folytán
s a *belforma* iránti érzék gyarapítására. Mert nem kell hinni,
395 hogy az oly magas költői tulajdonok iránt is, minő az alkotás
egysége, formabeli *telje* és *kerekded volta*, csak néhány művészi
léleknek volna fogékonysága: benne van ez az emberi termé-
szet alapján, mint a köznép meséi, mondái, balladáinak bizo-
nyítják. S ha Gyöngyösi ép annyi erővel, bájjal, könnyűség-
400 gel és magyar ízzel a külső előadásban, a benső alkotás na-
gyobb tökélyét, a mese és cselekvény fejlődetes kerektségét, a
jellemek határozottabb és egyéniebb rajzát párosítja: nem
tudom elhinni, hogy ezáltal művei kevésbé lettek volna nép-
szerűek.

405 A mint hogy Zrínyi kapósságának sem e tulajdonok
voltak ártalmára, hanem a többnyire zord, rhythmustalan
külső s a nyelv szabatos összeforgatása, mely sok helyütt
egész a magyartalanságig ment.

Gyöngyösi a compositióban nem vitte tovább az ese-
410 mények némi csoportosításánál (Gruppierung). Hogy nyersen
és pusztán a történet dolgokat adta volna, mint Tinódi, törté-
neti rendben: nem lehet mondani. Volt neki bizonyos terve
az összeállításban. Csakhogy ez még távol esik a költőileg

nem történhetett-e, hogy művét az ajánlással, megküldötte rég
415 azelőtt kéziratban nekik; s most (1674) a kéziratot, ajánló levelestől,
csak kinyomatta? Toldy sem hivatkozik az eredeti kiadásra.

kerek és egységes munka tervétől. Munkáinak egyes részei egy-egy ily eseménycsoportot képeznek. Így a „Murányi Vénus”-ban az I. rész körül csoportoz, miként gyúllad Vese-
420 lényi szerelemre a még nem látott Szécsi Mária iránt. A II. rész e szerelmet kölcsönösen teljességre érleli. A III. rész az eredményt adja elé: Murány várnak Veselényi kezére játszását. „Kemény”-ben, az I. könyv a hős (Kemény János) szerelmét Lónyai Annával, az eljegyzésig; a II. könyv tatár fogságát, melyből leginkább jegyese áldozatkészsége által
425 szabadul ki; a III. könyv egyéb viselt dolgait, fejedelemségét, halálát a csatatéren.

Költői érdeket az alkotásnak nemcsak az elbeszéléstől idegen, mythologiai vagy történeti epizódok, úgy a hogy be-
430 illesztése, hanem (péld. Murányban) az által is igyekezett adni, hogy hőse kedvéért mozgásba teszi az Olymp isteneit. Hősei és a velök viszonyban lévő személyek szájába *beszédeket* ad, közöttük *levelezést* költ; melyek ugyan mind Gyöngyösiéi, s az érzelmeket, indulatokat nem tudják egyéníteni, se drámailag fokozni: de általánosságban olykor jól festik. Jellem-
435 alakjai csak külsőségekben különböznek egymástól, de bensőleg ugyanazok; például a szerelmes Veselényinek szakasztott mása a szerelmes Kemény. Azaz mindkettőben Gyöngyösi előhordja, a mi szépet tud mondani a szerelemről s
440 olykor, azok nevében bizonyos lyrai hangulatba játssza magát, mely nincs hév, áradat, bensőség nélkül és könnyen ragadja magával az olvasót. E lyrai ömlés az leginkább (bár sokszor helyén kívül használva, túlságig víve, avagy oda nem illő dissonantiákkal zavarva), a mi Gyöngyösit, kortársai szemében költővé s kedvenczczé tette; nem, mint sokan tartják,
445 pusztán külső leírásai, mythológiából vett képei s idézetei, meg a nyelvnek, verselésnek bája s magyaros zamatja. S meg kell vallanunk, Gyöngyösi, bármily gyöngye mint elbeszélő: ebben az egyben, t. i. *alanyi* hévömlésben — ma is valódi
450 költő. Egyes emótióit bátran tehetni Balassa Bálint egy-egy darabja mellé, sőt az újabb nyelv, nagyobb előadási ügyesség által föléjük is. Gyöngyösi nem volt a gépi technika embere (hiszen a *fődolgokban* nem is értett hozzá), sem a száraz tudományé: ő lelkesedik írása közben; színt, életet ad a szónak,
455 szárnyat fűz a gondolatnak és sokszor repül jóval magasabban a közönségesnél, noha tapasztalás után, mindig félténünk kell a lepottyanástól.

E melegség, könnyen hangolhatóság, teszi lényegét Gyöngyösi költészetének s ez fejt meg úgy erényeit, mint

460 hibáit. Szeme, a hevülés jobb óráiban, ragyog s megélesül a természet jelenségei iránt, szavai képekké válnak, ajakán árad a rhythmus, nyelve új fordulatokkal, szokatlan, de mégis jó magyar kifejezésekkel terhesül meg s az esetleg tollába ötlött tárgyon egy nadály szívósságával csügg s addig ott
465 nem hagyja, míg minden oldalról ki nem facsarta, mint a citromot. Ezek művészi rendező elme kormányja alatt jó tulajdonok, de Gyöngyösinél ép e kormány hiányzott leginkább.

Mondám; az esetleg tollába ötlött tárgyon. Mert Gyöngyösi alkotásának egyik idomtalan kinövése éppen abban áll, hogy egy-egy tárgyat, egy-egy képet vagy gondolatot, mely elbeszélése folyamán esetleg előbukkan, megragad és mintha iskolában feladott thema volna, ír róla, bőven, a mennyit tud; már a mikép a tárgy s egyéni hangulata hozza magával:
475 vagy pusztá elmélkedést vagy színezett descriptiót vagy más oly költeményt, mely mint egy különálló, az egészhez alig kapcsolt rész, akasztja meg az elbeszélést. S ilyenkor többnyire *kitesz magáért*, belehevül a magának feladott themába, s nem tágit, míg ki nem fárasztja magát is, az olvasót is.
480 Eposzait ily témák csoportjára lehetne elosztani. Például a „Murány”-ban (apróbb kitéréseket mellőzve) mindjárt elől 1. kívántatik a *hír* leírása. 2. Szózat a *pártoskodás* ellen. 3. A *szerелеm* leírása, példákkal. 4. Irassék le *Cupido lakása*, stb. „Kemény”-ben: 1. kívántatik *hős levél* (heroida): „Lónyai
485 Anna levelet ír tatárfogságban sínlő jegyesének, Kemény Jánosnak” 2. Irassék *echós* vers: „A buslakodó Keményt vigasztalja a Viszhang” stb. Elmélkedések, leírások és több efféle, minden nagyobb elbeszélő költeményben fordulnak elő, de sehol oly gyakran s annyira csupán *magukért*, csupán
490 *ad vocem!* illesztve be, mint Gyöngyösinél.

Ez előszeretete ily themák, ily kitérések iránt annyira uralkodik Gyöngyösin, hogy képes érette a felvett hangulatot megszakítani. Csak egy példát hozok erre. Midőn Veselényi kevesed magával be akar lopódzni az ellenséges Murányba,
495 egyik hadnagya útközben le akarja beszélni a nyaktörő vállalatról. Veselényi „mord tekintettel” — „dorgálja” a gyávát, de egyszersmind alkalmat vesz, ily hangulatban, elmesélni neki a Páris ítéletét, eleitől végig, hogy megbizonyítsa: kitartás kell a szerelemhez.

500 Ily modor aztán könnyűvé, de egyszersmind léhává teszi nála a *jellemzést*. Ő nem gondolja át jellemeit, eleitől fogva végig s nem látszik törődni azzal, hogy cselekvéseikben kő-

vetkezetesek maradnak-e vagy sem. Ő a történeteket adja egymásután, csak arra ügyel, hogy minden beálló fordulatnál az olvasót előkészítse a változásra, vagy hőse ilyen vagy amolyan viseletét reflexiókkal, példákkal stb. igazolja. Itt aztán bezeg hasznát veszi amaz ügyességnek: themaszerű feladványaira bőven, a tárgy minden oldalát ürgetve-forgatva, megfélelni. Például: ha Kemény János nem mer szembeszállni az ellenség túlerejével s annál fogva húzza-halasztja az ütközetet: költőnk előáll és elmélkedik arról, mily szükséges hadvezérben az óvatosság; ha ellenben vakon neki megy a bizonyos veszélynek: akkor a hősi bátorságról a hazáérti önfeláldozásról, az élet megvetéséről tart magasztaló beszédet. Így hősei soha nem jöhetnek oly következetlen helyzetbe, hogy Gyöngyösinek bő készlete ne volna mentségökre vagy tettök magasztalására, miután ritka oly vétség, melyet bizonyos szempontból mint erényt ne lehetne magasztalni. Hogy ily módon a valódi jellemzés porba esik, mondanom sem kell.

Alkotás, jellemrajz dolgában nem sok tehát az a mi dicséretest mondhatnánk Gyöngyösiről, kivált oly előpélda után, mint a „Szigeti Veszedelem”. Nem is érne e célra semmit, elmondani kivonatban két fő műve: a „Murány” és „Kemény János” meséjét, mert ezekben, mint főntebb előadám, legfeljebb némi csoportítása van az (igaz vagy költött) eseményeknek s nem sajátképeni compositió. De itt-ott a jellemzés mutat egy-egy vonást fel, mi előttem azt bizonyítja, hogy Gyöngyösi, ha idefordítá vala figyelmét, ha a jellemrajzolás tanulmány tárgyává teszi, ha nagyobb gondal dolgozik e tekintetben, szerencsésen tudott volna jellemezni. Hogy példákat említsek, Veselényi gyöngéd udvariasságát hozom fel, midőn kedvesét palástjára ülteti le, mert a sűrű „kőd hullatván harmatot, megnedvesítette a szép pázsit hantot” — és oly igazi, oly a helyzetből fakadó szavakkal mondja neki:

Boldog az az óra, melyben láthattalak!
 Sok óhajtasomra ide várhattalak,
 Ismeretlen szolgád kezén foghattalak,
 Özvegy palástomon megszálíthattalak!

mely vonással szépen egyezik később ama lovagiasság, a mint a vár titkos elfoglalása által meglepett és megijedt Évát, Mária testvérét, bátorítja és vigasztalja, úgy hogy e két vonással tökéletesen élénk állítja Veselényit, mint lovagias férfiút. Az a kár, hogy efféle vonások gyéren s mintegy a költő öntudatán kívül fordulnak elő s tán egyrészt anecdotaszerűek,

545 mint az a másik, melyet Gyöngyösi minden scrupulus nélkül
elmond, nem gondolva vele, hogyan illik „Venus” bájaihoz
s kicsoda nem szép képzeteket költ fel általa: tudniillik, hogy
Murányban *véphas* uralkodván, Mária e betegségben szenvedő-
nek tettei magát s orvosszereket kér Évától, hogy elámitssa
550 szerelmi kínjának valódi oka iránt.

Gyöngyösi nem írta e munkát *hóskölteményi* praeten-
sióval. Noha a Murány kezdete, az istenek tanácsa, a Veselé-
nyi szerelmét fölgerjesztő s célra vezető hatalmak ez állításo-
mat megczáfolni látszanak; noha Keményben sok a harcias
555 részlet, a hadak leírása és ütközetek rajza; mégis azt mondom,
hogy a költő előtt nem lebegett egy Virgil-féle epopoeia, ha-
nem legfőbb ovidiusi elbeszélés. Zrínyi a *főnségre* irányzott
művével; Gyöngyösi csak a kellelme. Már választott tárgya:
mindig és mindenütt a *szerelem*: eléggé bizonyítja állításo-
560 mat. Gyöngyösi a szerelem költője. Murányban ez a mozgó
hatalom; Kemény Jánosban ez foglal el legnagyobb részt.
Amaz ókori regény, a Chariklia, melyet Gyöngyösi már agg-
korában nem röstelt átdolgozni, ezen fordul le; tankölteménye
a Cupido, szerelmi csáb gyógyszer akar lenni, de maga is oly
565 csabos gyógyszer, hogy a költő jónak látta művét kéziratban
megtisztogatni utólag. Ha a „Daedalus temploma” övé, ebben
Ariadne, de kivált Pasiphaë szerelme tulságosan is mellettem
bizonyít: úgy hogy méltó vezekléssel fordítja a költő a „Ró-
zsakoszorú”-ban földi szerelmeit amaz égre, a szűz anyához
570 s kereszten függő istenséghez. — Ne keressünk hát Gyön-
gyösi műveiben egy oly magasabb világeszmét, a minő „Szi-
get Ostromá”-nak alapul van vetve; az ő elbeszélései nem
léledzenek oly magasra.

Toldy a magyar *verses regény* kezdőjét (vagy folytatóját)
575 látja benne. Méltán, ha választott tárgyait, ha a mozgó
alapeszmét tekintjük, mely nem más, mint a *szerelem*. De
kevésbé érdemlik a *regény* nevet, ha a compositiót nézzük,
mely nem tud kikerekedni s a jellemzést, mely nagyon hiá-
nyos. Az utóbbi nem is volt erős oldala a régi regényeknek;
580 de a szerkezet némi szövevénye — bonyolódás, kifejlés —
mindig megvolt, mióta regényes műveket írnak: a régi görögök
ilyenmő kísérleteiben úgy, valamint a középkoriakban, me-
lyek XVI-ik századbeli magyar átdolgozásait költőnk ismerte.
Ezeket akarta-e utánozni? Nem hiszem, mert akkor nem
585 választ oly tárgyakat, oly események leírását, hol a szabad
költés annyira meg van szorítva, mint akár a Vénusban, akár
Keményben. Mindenik egykorú esemény: tudja, hallja, be-

széli minden ember, a költő nem ferdíthet semmit, szemtanúk
cáfolnák meg. Így is van dolga a hitetlenekkel: „Az olvasó-
580 hoz” (Keménye elé készült előszavában) váltig mentegeti
vagy igazolja magát költeményes dolgok belé vegyítése miatt.
„A poesist is követtem — úgymond — ezen verses históriács-
kámnak (Kemény) dispositiójában, azért szaporítottam azt
holmi régi fabulás dolgoknak, hasonlatosságoknak és más
595 efféle leleményes toldalékoknak közbevetésével, a kik nélkül
a *história* és abban levő dolgok *valósága* végben mehetett
volna ugyan, mindazáltal azoknak nagyobb ékességére és
kedvesebb voltára nézve inkább tetszett azt az említett
dolgokkal *megszínelnem*, mint azok nélkül. *Tinódy Sebestyén*
600 *módjára* csupán csak a dolog *valóságát* fejeztem ki, a versek
együgyűségével”.

Higyük el, Gyöngyösi szavára, hogy ő nem akart egye-
bet írni, a dolgok *valóságát* tekintve, mint *históriát*, de azt
kellően *megszínelni* fabulákkal s ebben térni el Tinóditól. Nem
605 hiába hivatkozik (s éppen nem gúnyosan hivatkozik) ez
elődjére, ki, úgy látszik, még az ő korában is elég népszerű
volt arra, hogy Gyöngyösi egy részben követőjének vallja
magát. És követte nemcsak abban, hogy a dolgok „valóságát”
a „versek együgyűségével” (azaz költői átalakítás nélkül) fe-
610 jezte ki, hanem abban is, mi egyik főoka volt Tinódi kelendő-
ségének, hogy magával *egykorú* eseményeket ragadott meg,
olyat, a mi úgyszólván napi tárgy volt, mely frissen él vala
még az emlékezetben s mely a korbelieket leginkább érdekel-
te. Ilyen volt a murányi kaland; ilyenek az erdélyi hős vi-
615 szontagságai. Nem annyira *regény* tehát, a mit költőnk ír,
mint *novella* (új esemény) a szónak első, eredeti értelmé-
ben.

Tinódi modora felfrissítve, „megszínelve” — a régi s az
új, — a hagyományos alap és az egyéni szabad működés:
620 íme másik titka Gyöngyösi népszerűségének. Zrínyi úgyszólván
szakít a múlttal, a magyar költészet múltjával; a verses his-
tóriáktól egy hatalmas ugrással az epopeia csúcására szökik,
a rhythmus megszokott kellemét a gondolat merész fönstsége
váltja fel, mely körül a századokon át bizonyos költői formába
625 verődött nyelv töredékei úgy hevernek, mint titáni kézzel
összehányt szikladarabok. Gyöngyösi magába szedi a hagy-
ományt, vérévé teszi, áthasonítja; az egykorú olvasó feltalálja
benne mindazt, a mi elődeiben tetszik és még valamit, mely a
költő egyéni sajátja; régit és újat: a hűséget ahhoz, a szabad-
630 ságot ebben. Külön *népiesről* még szó sincs: a mi nemzeti, az

népi is; az elemet költőnk úgy olvasztja magába, hogy sehol meg nem látszik a forradás; még ahol *tudós* költőnek mondaná is valaki, hol klasszikai tudományát tálalja föl: ott is érezzük amaz elem lüktetését.

635 Zrínyi megelőzte korát, de nem hatott rá; Gyöngyösi *meztalálta* a magáét és előbbvitte.

Miben? . . .

Könnyű ezt kérdeni, most, mikor ránk nézve mindkettő, Zrínyi és Gyöngyösi, avúlt régiség, azon különbséggel, hogy
640 a mi ez utóbbinak erős oldala volt, az már rég beolvadt nyelvbe és irodalomba, többé nem tekintjük mint az *övét*, hanem mint közös mindnyájunk sajátját; míg az első még egyre ott áll zordon fenségében; arra nézve, mi benne jeles, nagyszerű: nem követve, meg nem haladva, utól nem érve
645 senkitől.

Gyöngyösi jó tulajdonit megette az idő, hanem gyarapodott is belőlök; ez volt sorsa. Mivelő szellem volt, tovább egy századnál, épen a kor embere, szükséges láncszem a fejlődésben. Ne sajnáljuk tőle népszerűségét.

650 Ama kérdésre annál bajosabb megfelelni, mert röviden nem, csak nagy részletességgel lehetne, a mi e vázlatnak messzi meghaladná határait. Mindazáltal teszünk egy kísérletet rövidde vonni össze észleleteink eredményét Gyöngyösi-ről.

655 Főntebb kijelöltük a szempontot, melyből tekintve Gyöngyösi ma is — költő. Ez ama hév áradat, maga az író kedélyében, melyet ép ezért *alanyinak* neveztünk. Most kiegészítem: Gyöngyösi *alapjában lyrai költő* volt. Ezt tudtomra még nem mondotta ki senki: de aligha nem érezte akárhány
660 olvasója. Benne az eposzi tulajdonok sokkal alantabbi rendűek, hogysem őt kiválóan epicusnak ismerhetnők. Alkotni, jellemzeni nem tud, csupán a leírásokra van éles szeme.

Ellenben lyrai oldalát tárgyának mindig megragadja, objectiv csak annyiban, hogy mást beszéltet. Ilyenkor igazi
665 elemében látjuk: legszebb helyei ezek. Dallá olvad az elbeszélés, a párbeszéd hősei ajkán. Maga is érzi, sőt egyhelyt kimondja ezt. Mikor Veselényi szemben van Máriával, a helyett, hogy a szerelem tördelt szavait adná szájába költőnk s tárgyilag beszéltetné őket, így ír:

670 Le se veszi szemét szép ábrázatjárúl,
Mint a saskeselyű mikor naphoz járúl, —
Örömet rózsákat szedne orcájárúl,
Nem lehet: Énekét így kezdi szájárúl:

475 Szívem rejtekének tündöklő csillaga!
Helena szépségű kedvemnek világa!
Felderült napomnak nálad van világa!
S új fénnel tündöklő est-világossága!

680 Hattyúi termeted mert, szívem, igen szép,
Vagy is vidám, deli, egész testedben ép.
Nyelved friss, eszed nagy, orcád is kedves kép,
Magad kelletése szemeket fogó lép.

685 Ha rózsám szépségét kezdeném számlálni,
A mi benne tetsző, azt mind feltalálni,
A ki azt meghallja, tudom meg fog állni,
Vagy, hogy többet halljon, nálam is fog hálni.

Méltán mondja, hogy *ének*; mert ez nem beszéd, hanem dal. És így dalolnak Gyöngyösi személyei, szóval és írásban; így ő maga, mihielyt fölmelegül. Természetes aztán, hogy e lyrai lendülésben kevesebb a tárgyilag jellemző, mint az ál-
690 talános emberi. A szerelmes beszéd olyanná válik, melyet *minden* szerelmes elmondhat: ez épen lyrai jellem. (V. ö. Vese-
lényi levelezését, beszélgetéseit Máriával. Keményét Anná-
val, az echóval; Anna heroidját stb.)

Gyöngyösi e szerint, a megénekelt tények ujdonsága,
695 kalandossága, történeti hűsége által gerjesztett érdeken kívül
úgy hatott korára, mint lyrai költő. Az általános érzelemnek
adott alanyi kifejezést, oly melegen, mint előtte kevés, oly
hangzatos formákban, mint előtte senki. Midőn tulajdonkép
az irodalomban lyrai költés alig, — mondhatni nem is volt:
700 ő elbeszélés álarcában a lyra hiányát pótolta. Tovább egy
századnál — másfelet is mondhatnánk — majdnem egyedül
ő volt az, kinek műveiben szépanyáink s déd-ükeink az álta-
lános emberinek lyrai kifejezését feltalálták. Nem csoda, ha
népszerű volt.

705 E sark-tulajdonához járul, mint szintén elmondám, éles
szeme a leírásokban. E kettő: lyraiság és descriptióra nagy
hajlam s tehetség, nem zárja ki egymást. Hiszen Byron ép
ezekben bámultatik. Gyöngyösi leírásaiból, noha az idézet
máris sokra megy, nem állhatjuk meg, hogy fel ne hozzuk a
710 kovácsok descriptióját, kik a tatár fogságban Keményt meg-
vasalják. Már a régiek csodálták e helyet s Dugonics, Gyön-
gyösinek utolsó kiadója (1796) nem győzi magasztalni: Ime,
az elevenebb rész:

Hatan állnak elő kovácsok számából.

715 Vaspor szenyje ülte hizott pofájokat,
 Szenek pozdorjája füstölte nyakokat,
 Sok szikra csipdeste feltűrött karokat,
 Egy-egy pöröly tölté befogott markokat.

Ritkúlt a szakállók csapdosó tüzekkel,
 720 Éktelen homlokjok pörzsöllött szemekkel,
 Orcájok varasult gyakor égésekkel;
 Merő félördögök kormos személyekkel.

— — — — —
 Felgerjedvén a tűz, a sziklák ropognak,
 Hevül, a vas, arról a rozsdák pattognak,
 725 Az erős kovácsok mellette forognak.

— — — — —
 A fúvó gégeje körül szít ez tüzet,
 Pemete-botjával az hint reá vizet,
 A verő pörölyhöz készít némely kezet,
 Fogó szájától falt vasat némely vezet.

730 Hajnalszint mutat már a vas setétsége .

— — — — —
 A repülő szikrák dongnak a műhelyben,
 Húnyt a nap; setéte van az éjszakának,
 Fényes tüze látszik akármely szikrának.

— — — — —
 Űstökös csillagot minden ütés csinál,
 735 Sok ugrosó szikra szökdécsel a kohnál;
 Tüzes lidércekre éjen ha ki tanál:
 Itt minden fuvallás több szikrát ad annál,

mikor aztán az öt darabból álló vas kész:

Suhog rajtok a víz, mellyel megöntötték,
 740 Vége van a műnek, a pörölyt letették,
 Izzadt homlokjokat, nyakokat töröltték.

Messze vinne példákkal mutatni meg Gyöngyösi érde-
 meit a költői szólam, nyelv, a rhythmus és rím emelése körül.
 Mindezekben ő hatalmas újtó — de a réginek, a megszokott-
 745 nak alapján. Dictiója képes, feltörekvő, közönséges dolgokat
 szépítve mondó, annyira, hogy néhol abba a hibába esik,
 melyet a *precioz* szó jelöl; — mindamellett magyaros, egy-egy
 közmondás, népi fordulat visszásság nélkül olvad belé. Ime,
 vagy két sor dictióját ízeletetni. A jegygyűrűnek: „küzködnek
 750 kövei az égi tüzekkel, Dulják azokat is ragyogó fényekkel”
 — „A nap sugáritól sebesült a felhő” — Anna arca mikor
 elpirul: „Olyan mint a gyenge papirosnak teste, kinn innét
 is látni, ha ki mit túl feste” — „Hamarsarkú szerencse”

— „Ezek is (Kemény és Anna) kedveknek elszakadt láncszemet még összeköthetik” A tatár khánnak: „Meghízott a *szíve* kövér prédájával”. — Midőn Anna sír: „Esőző szemével orcáját hintette”. — „Egeket ostromló szíves óhajtas”. — „Tulajdon vérenek borúl bíborába” (az öngyilkos). — „Barátság nem tudó komor szegénység”. — „Tapsoló szív” (örvendő). — „Tolla vitorláját a szél hajtogatja” (süvegnek). — „Kik a napot híjják fényekkel csatára” (boglárok). — „Déllel játszó nap ragyogványi” (déliab). — „Tapsol a reménység örömmel szívekben”. — „Dongnak bogarai a vad Boreásnak” stb. — Az efféle, Zrínyin kívül, szokatlan volt az akkori költészetben. Ép ily merész Gyöngyösi a mondatrészek összeforgatásában is, de Zrínyinél annnyival szerencsésebb, hogy inverziói nem tetszenek magyartalanak. Volt már előtte is a költői szóforgatásnak bizonyos hagyományos útja; Gyöngyösi ez úton haladott tovább, míg Zrínyi egész önkénnyel forgatta össze a mondat részeit: (pl. „Földre megtompítván esék maga vasát”, t. i. a dárda, Zrínyinél). Maga ugyan költőnk gyenge okot mond erre egyik előbeszédében. „Énnekem is esett úgy construálnom némely szókat, hogy a közönséges magyar beszédnek *jó rendi ellen* legyen”. És tette ezt, mint ugyanott mondja: „a versek *cadenciája* kedvéért”. De hogy ez csak olvasói felfogásához mért mentség akar lenni; hogy tudta, érezte, mire való versekben az ily eltérés a közönséges stílustól, kitetszik alább, midőn odaveti, hogy az ilyenek: „a verseket ékesíteni szokták inkább, hogy semmint

valami dísztelenségére szolgálnának”

Nyelvre nézve felölelte az egész akkori magyar nyelvet, tájszávaival s mind avval együtt, mi a régi nyelvből tudomására volt. E részben a nyelvtanuló, a költő, még most is járhat hozzá iskolába. Szókötésben, hajlításban még újított is önkényileg, mint maga bevallja. Efféléket: „vágyni valamit” (valamire h.), „*guzslya*” (guzsalya), „*ostromja*” (ostromolja), önkényesen csinált. Oly szók, melyeket e század elején újítottaknak mondtak volna, önála gyakoriak, mint: *remény* (-ség nélkül), *hon* (ittthon helyett is), *lak*, *dal* stb. Ez utóbbit még Erdélyi is új szónak tartotta, a magyar népköltészetről írtában. — De az *ikes* igék iránti érzék már hanyatlak Gyöngyösinél.

Végre a rhythmus eleven érzéke egy akkori költőben sincs annyira kifejlődve, mint ő nála. Az úgynevezett sándorvers legmagyarabb formában nála mutatkozik. Sajátsága ennek, hogy rendszerint a középén s végén van egy-egy nehéz

ütem (taktus), a többiek, nem ugyan rendes mértékkel, de könnyen lebegnek. Gyöngyösinél már a gondolat e rhythmus szerint képződik: a kettő egy test, egy lélek elválhatlanúl.
800 A rím kéttagúságát ő állandósította meg, s gyakran talál szép rímeket; noha többnyire a képző és ragszócskák ismétlésével is beéri.

Gyöngyösi hatása irodalmunkra oly nagy, oly tartós
vala, hogy még a múlt század végén is költők egész iskolája
805 (élén Dugonics) állt elő, mely őt vallá mesteréül. Nem akarom ez iskola ízléstelenségeit magasztalni: epikai formákban meg nem haladták, egyébben utól nem érték Gyöngyösit. De valahányszor a magyar költészet és nyelv oda jut, hogy idegen befolyástól lesz szükség menekülnie: mindannyiszor
810 nyereséggel fordulhat vissza a néphöz, s irodalomban Gyöngyösihez.

54. A NIFLUNGOK VAGY GIUKUNGOK

(A Skaldából.)

Ajánlva Szász Károlynak.

Beszélik, hogy három *áz* (istenfaj) elindult világlátni: Odin, Loki és Hönir. Folyót érve fölmentek a partján egy vízesésig, hol megláttak egy vidrát, mely a vízben lazacot fogott, ette is már jóízűen. Kap Loki egy követ, s úgy csapja fejéhez a vidrának, hogy mindjár elnyúlt. Itt elkezd Loki dicsekedni vadászatjával, hogy egy dobással vidrát is ütött, lazacot is. Felvették hát a lazacot és vidrát, s vitték magokkal. Valami tanyához értek s bementek. Egy parasztember volt a gazda ottan, Hreidmárnak hívták, rettentő erős, búbajos ember. Éji szállást kértek tőle, ennivalójok úgyis van, mutatták a vadat. Amint Hreidmár ráveti szemét a vidrára, mindjárt félreszólítja két fiát, Fafnirt és Regint, s mondja nekik, hogy megölték a bátyjokat „Otr”-ot (Otter = vidra), azt is, hogy ki cselekedte. Nosza megtámadják, apa s két fiú, az ázókat, megfogják, megkötözik, mondván, hogy Hreidmár fia volt a vidra. Az ázok annyi váltságpénzt ígértek, amennyit Hreidmár kíván; így meglett köztök az alku, meg is esküdtek rá. Hreidmár lenyúzta a vidra bőrét, mondván, hogy azt rakják meg neki arannyal, belül is, kívül is, úgy szent lesz a békesség. Odin hát elküldte Lokit a *fekete manók országába* (Schwarzalpenheim) egy törpéhez, akit Andvarinnak híttak és hal képében lakott a vízben. Loki nyakon csípte, s parancsolta, hogy váltságpénzül tüstént előadja minden aranyát, ami csak bérceiben van, az pedig roppant sok volt. A törpe elő is adta, csak egy kis aranygyűrűt dugott el az ujjá közt: Loki észrevette s parancsolá: ide a gyűrűvel is. A törpe rimánkodott, hagyja meg neki ezt az egy gyűrűt, avval ő megint megszorítja kincsét a hegyben. De Loki azt felelé, hogy egy fillérnek sem szabad ottmaradni; elvette a gyűrűt s megindult. Akkor utánakiáltott a törpe, hogy akárkié lesz az a gyűrű, életével lakol. Loki azt felelte rá, nem bánja, ha úgy lesz is; majd megmondja annak, akié lesz a gyűrű. Azzal Loki visszament a Hreidmár tanyájára, s mutatá az aranyt Odinnak. Odin megszerette a szép gyűrűt, kivette a

40 rakás aranyból, magának; a többi Hreidmárnak adta. Ez megtömté vele a vidrabőrt, ahogy csak bírta, s mikor tele volt, felállítá, mint a zsákot. No most Odinnak kelle odamenberaknini, s kívül arannyal. Amint elvégezte, azt mondja Hreidmárnak, jöjjön, nézze meg, fér-e több rá. Hreidmár odament, körülnézte erősen; talált is egyetlen szőrszálat, mely még nem volt befedve, s kívánta, hogy azt is takarja be, másképp vége az alkunak. Kapta Odin a gyűrűt, betakará
45 vele azt is, s mondá, hogy no most már itt a vidraváltság. Mikor aztán Odin visszakapta láncsáját, Loki is a saruit, hogy már nem félhetek semmitől, azt mondja Loki, csak hadd maradjon úgy, amint Andvari jósolta, hogy ez a gyűrű meg arany életébe kerüljön a birtokosának: és azóta úgy is van. Azért
50 hívják az aranyat „vidraváltságnak” s „ázok díjának”

Amint Hreidmár megkapta a sok aranyt fia váltságaul: Fafnir és Regin is előállt, s testvérváltságul mindenik követelése a maga részét: de apjuk egy fillért sem adott belőle. Nosza összebeszélnek a fiúk, hogy öljék meg apjukat a kincserért. Úgy is lett. Akkor meg Regin állt elő, hogy Fafnir adja neki felét a kincsnek. Abból semmi sincs, mondá Fafnir, hogy ő az aranyt megossza öccsével, mert ő csapta érte agyon az apját. Takarodjék, mondá neki, mert biz úgy jár, mint az öreg. Fafnirnak volt egy kardja, *Hrotte* nevű, s feltette a sisakot is, mely az apjoké volt. E sisakot *Ógirshelmnek* hívták, rettenetes volt arra csak ránézni is. Reginnek egy *Refill* nevű kardja volt; ő azzal elfutott; Fafnir pedig a *Gnita*-vadonba ment, ottan vackot csinált magának, kígyó képibe öltözött és ráfeküdt a kincsére.

65 Regin ellenben Hialprek királyhoz került, beállott hozzá kovácsnak; s elvállalta egyszersmind *Sigurd* (Siegfried) nevelését, ki Sigmund fia, Wölsung unokája volt. Anyja neki Hjordis vala, Eilimi király leánya. Sigurd a leghatalmasb király lón, nemre, észre, erőre. Regin felhozta neki, hogy Fafnir ott fekszik a kincsen, s feltűzelte, hogy rabolja el tőle.
70 Csinált is neki egy *Gram* nevű kardot, mely olyan éles volt, hogy ha Sigurd a vízbe tartotta éllel a vízfolyásnak s a víz gyapjúfűrtöt hajtott az élének, elvágta mint semmit. Aztán Regin kovácsüllőjét is kettéhasította vele Sigurd, egész a tuskójáig. Mentek aztán, Sigurd meg Regin, a *Gnita*-vadonba. Ott, kapja Sigurd, egy farkasvermet és a Fafnir útjába, és maga beléült. Mikor aztán Fafnir a forráshoz csúszott volna inni, Sigurd alólról beledöfte a kardját, mindjárt vége lett. Odamegy Regin, s mondja Sigurdnak, ha megölte a bátyját,

⁸⁰ ő most azt kívánja büntetésül: egye meg a szívet, sülve.
Avval nekitérdelt, jól ivott a Fafnir véréből s elaludt. Sigurd
pedig amint sütötte a szívet, gondolva, tán meg is sült már,
odanyúl az ujjával, hogy nézze, elég puha-e már a szív, ha-
nem a zsírja forró levén, megégette az ujját, hogy csak be-
⁸⁵ szopta. Alig ért a nyelvéhez, hát mindjár tudott a madarak
nyelvén s értette, mit beszélnek a fán ülő jércesasok. Egyik
elkezd:

Ahon ül Sigurd
Vérföcskendve,
⁹⁰ Süti a tűznél
Fafnir szívet.
Nagyon okos lesz

A gyűrű-vesztő,
Ha a világló
⁹⁵ Szívet megenné.

A másik szólt:

Ott fekszik Regin,
Főzi magában:
Hogy csálja meg a
¹⁰⁰ Benne bízót;
Rosszat kohol e
Vészek kovácsa:
Bátyja boszuját,
Hamis ármányt.

¹⁰⁵ Sigurdnak se kell több, odamegy az alvó Reginhez,
agyoncsapja, avval felugrik lovára, melyet *Grani*-nak híttak
s a Fafnir tanyájához lovagol, onnan fölmerre a sok aranyt,
átalvetőben a Grani hátára kötötte kétfelől, maga is felült és
elkocogott. Azért híják az aranyt „Fafnir ágya” s „vacká-
¹¹⁰ nak” vagy a „Gnita-vadon porának” s „Grani terhének”. Csak
ment Sigurd csak ment, míg egy házhoz ért a hegyen. A ház-
ban egy nőszemély aludt, sisak a fején, páncél a derekán.
Sigurd is kirántá kardját, s levágta róla a páncélt. Erre a nő
felébredt s *Hildá*-nak mondta magát. Különben Brunhildá-
¹¹⁵ nak hívták és valkyria (harcnemtő) volt. Sigurd onnan tovább
lovagolt egy *Giuki* nevű királyhoz, ennek a feleségét *Grim-
hild*-nek hívták. Gyermekei voltak: *Gunnar* (Gunther), *Högni*
(Hagen), *Gudrun* (a Nib. ének Kriemhildje) és *Gudni*. Guthorm
Giukinak mostohafia volt. Sigurd sokáig mulatott ottan. El
¹²⁰ is jegyezte Gudrunt, Giuki leányát; fiai Gunnar és Högni
testvérséget esküdtek Sigurddal. Azután Sigurd, a Giuki
fiaival, *Atli*-hoz (Atila, Etzel) indult, a *Budli* (Buda, Blódel)
fiához, hogy egyennek hugát Brunhildot Gunnarnak feleségül

kérje. Brunhild a *Hinda* hegyek (hun hegyek?) mellett lakott,
 125 és vára *wafurlogi*-val (lobogó tűzzel) vala körülvéve; fel is fogadta volt, hogy csak olyan emberhez megy nőül, aki át mer lovagolni a wafurlogin. Sigurd, a *giukung*-okkal, kiket *niflung*-oknak is hínak (t. i. a Giuki fiaival s kíséretével), fellovagolt a hegy oldalán, és most már Gunnarnak a tűzön át
 130 kellett volna nyargalni. De az ő lova, *Goti* nevű, nem mert nekimenni a tűznek. Sigurd hát Gunnarral alakot és nevet cserélt, mert Grani meg (a Sigurd lova) senkit se vett föl a hátára, csak Sigurdot. Felült hát Sigurd (Gunnar alakjában) a lóra s átnyargalt a tűzön. Akkor este megtartá menyegző-
 135 jét Brunhilddal s mikor lefeküdtek, kihúzta kardját, *Gramot*, a hüvelyéből, és közéjük tette. Reggel pedig, mikor felkelt és felöltözött, Brunhildnek ajándékozta azt az aranygyűrűt, melyet Loki vett volt el Andvaritól, és ő egy másik gyűrűt kapott a menyasszonytól emlékül. Akkor lovára pattant
 140 Sigurd és visszanyargalt pajtásaihoz. Ott visszacserélte Gunnarral alakját s nevét, s Gunnar hazavitte Brunhildot apja, Giuki házába. Sigurdnak két gyermeke lett Gudruntól: Sigmund és Swanhilda.

Történt egyszer, hogy Brunhild és Gudrun a folyóra
 145 mentek, hajukat mosni. Amint odaértek, Brunhild beljebb gázolt a parttól: hogy ő nem tűri fejen azt a vizet, mely a Gudrun haján keresztül folyt, mert neki vitézebb férje van, mint annak. Gudrun pedig utána ment, s elébe állott, mondván, hogy ő bizony feljebb moshatja a haját, mert neki olyan
 150 ura van, kihez se Gunnar, se senki a világon nem hasonló vitézségben, mert az meggyőzte Fafnirt is, Regint is, s mindkettőnek elvette a kincsét. Felel arra Brunhild: Derekből az annál, hogy Gunnar átlovagolt a wafurlogi tűzön, amit Sigurd nem mert cselekedni, Gudrun csak elnevette magát erre:
 155 hát te azt gondolod, hogy Gunnar lovagolt keresztül a tűzön? No én meg úgy tudom, hogy az hált veled, aki nekem ezt az aranygyűrűt adta. Azt a gyűrűt pedig, ami az ujjadon van s reggeli ajándéku kapad, azt meg „Andvari-naut”-nak hívják, s nem gondolnám, hogy azt Gunnar hozta volna a Gnita-vadonból. Csak leesett az álla Brundhildnak, elhallgatott s
 160 hazament. Otthon fellovalta Gunnart és Högnit, hogy öljk meg Sigurdot; de minthogy ezek Sigurddal testvérséget esküdtek volt, hát a mostohaöccsökre, *Guthorm*-ra bízták a dolgot. Ez átfúrta Sigurdot álmában karddal, s amint Sigurd
 165 felérezett a nagy fájdalomra, utánahajítja a maga kardját, *Gramot*, a gyilkosnak, hogy derékon vágta ketté. Így veszett

el Sigurd és hároméves fiacskája Sigmund, mert azt is megölték. Brunhild pedig (a gyűrű hatása) agyonszúrta magát karddal, együtt lőn *megégetése* (temetése) neki és Sigurdnak.
170 Gunnar pedig és Högni elfoglalták a Fafnir örökségét s az Andvari-gyűrűt, s ők uralkodtak az országon.

Idővel Atli király, Budli fia, Brunhild bátyja, feleségül vette Gudrunt, Sigurd özvegyét, gyermekeik is lettek. Egyszer Atli király meghívta Gunnart és Högnit magához lakomára, s ezek elfogadták a hívást. Mielőtt azonban elindultak volna, elrejték a kincset, Fafnir örökjét, a Rajna fenekére, s azóta sohasem is találta meg senki. Atli király pedig nagy sereget gyűjtött s megtámadta vele Gunnart és Högnit. Mind a kettő fogságba esett. Atli király elevenen kívágatta a Högni szívét, úgy halt meg. Gunnart meg a kígyóudvarba vetette, hanem valaki titkon hárfát vitt Gunnarnak, melyet lábujjaival — minthogy a két keze meg volt kötve — oly szépen vert, hogy a kígyók mind elaludtak, egy viperán kívül: hanem ez ráugrott, mellen harapta s belédugta fejét a sebbe, úgy szította a máját, míg csak meg nem halt. Gunnart és Högnit *Niflungok*-nak, vagy *Ginkungok*-nak hívták: azért nevezik az aranyt is „*niflungok hort*”-jának, vagyis örökjének. Nem sokkal azután Gudrun megölte tulajdon két fiát, s koponyáikat aranyba, ezüstbe foglalva, ívóedényt csináltatott belőlük.
190 Épen a niflungok tora következett. E tor alkalmával Gudrun olyan méhsört adatott fel Atli királynak az új ívóedénybe, mely fiai vérével volt elegyítve; szívüket pedig sülvé etette meg atyjokkal. Amint ez megtörtént, maga az asszony mondta meg neki, sok szemrehányással. A sör nagyon erős volt, úgyhogy legtöbb ember elaludt még ültében. Éjtszaka, mikor aludt, odament a megölt Högni fiával, ketten meggyilkolták, így lett neki vége. Azután felgyújtották a palotát, s mind odaégett a nép, aki csak benne vala. Gunnar pedig a tengerig bujdosott és bele is ugrott, belé akarván fojtani magát. De a víz felvette s átvitte az öblön Jonakur király országába.
200 Amint ez a király meglátta, mindjárt belészeretett és feleségül vette. Három fiok lett, névszerint: Sölri, Hamdir és Erp. stb. (Ezután nem érdekel bennünket Gudrun sorsa).

Az most már a kérdés: e *világnézetből* tisztult-e ki lassan
205 (a XIII-ik századig) a *Nibelung-ének* világnézlete, vagy megfordítva, az utóbbi mindjárt a keresztyén világnézet levegőjében termett meg, s úgy torzult el az északi dalokban, az *Eddá*-ban, mely, fővonásokban, egyezik az itteni előadással? Én az első esetet tartom természetesnek.

55. DIVATTUDÓSÍTÁS

I.

Miután divatképet nem szoktunk mellékelni, a nyájas olvasó bizonyosan nem várja a *Koszorú*-tól, hogy e rovatban az uralkodó színek, kelmék, szalagok és csokrok felől adjon tudósítást. De van egy más divat, mely után lelkes honfiak⁵ s honleányok, fő- és alrendűek, akadémiai tagok s nem-tagok, írók és beszélők, szóval az egész honi birodalom s irodalom nagyja, kicsinyje futva futnak: a *nyelvhibák* divatja. Ezt evidenciában tartani, oly közlönynek, mint a *Koszorú*, divatlapi kötelessége.

¹⁰ A *nő* (lásd *Koszorú* I. félv. I. sz.) még egyre fentartja divatos uralmát *né* helyett. Kiss Mihályné, Szabó Pálné stb. még folyvást pórias viseletnek tartatik. Erről újabban nem szólnunk.

Igen kedves ocsmányság továbbá a *-bani*, *-hozi*, *-náli*,
¹⁵ *-téli*, *-róli*, *-veli*, *-rai* s több efféle szócsintani kaocsintás; midőn t. i. a soha magokban nem álló, hanem szóhoz tapadó, úgynevezett *rag* szócskákat divatosan *i* betűvel ékesítjük. Történik ez a *való* elkerülésére: „istenhez *való* fohászkodás.” Tehát a *való*-t kerülik, rövidítnek. De boldog isten! apáink
²⁰ és nagyapáink azt a *való*-t oda is rakták pongyola szájja, a hová nem kell: és most a divatos *i* helyetttest oda is pazarolják, a hová nem is szükség. Ha régebben így mondták: templomba *való* menetel, istenhez *való* fohászkodás, Németországba *való* utazás — pongyolán beszéltek, mert itt *való* egészen
²⁵ fölösleges. Épen úgy megérti minden magyar ezt: templomba menetel, istenhez fohászkodás, Németföldre utazás. De Tollagi divatos beszélyíró azért hozzátoldozza az *i* betűt: „Julia kiasszony, egyházbai menetelekor, Németországrai utaztakor, istenhezi fohászkodása közben.” S Tollagi úr nagy tekintély;
³⁰ követi az egész irodalom, s irodalmát a közönség. Mily kevésse tudhatott hát magyarul az a régi verselő, ki ezt írta:

Meguntam gyönyörű Győrnek
 Gyöngyvárában laktomat,
 Mert a Duna, Rábca, Rába
 Rákja rágta lábomat.

³⁵

Mai divat szerint „gyöngyvárabani laktomat” kell vala írnia. Hasonlóan Kis János superintendensnek, (ki pedig tudott magyarul valamicskét) Schiller balladája címét nem „Vashámorba menésnek,” hanem a „Vashámorbai menésnek”
40 kellett volna fordítania. Sőt nagyra vágyás helyett nagyrai vágyást kelle ejtenünk. Oh te kedves divathoz ragaszkodás! Gyönyörű szép nyelvünk~~től~~i rugaszkodás.

A dolog egyszerű. Oly szócskához, *mely nem ragad össze* a főnévvel (bár a régiek ott sem mindig tették), bízvást
45 oda tehetjük az *i-t*. „Szerinti, általi, melletti, nélküli, iránti” stb. hiba nélkül megjárja. Oly szócskához, *mely, külön soha sem áll*, hanem a főnévhez van ragadva (-ra, -re, -ba, -be, -nál, -nél, -ból, -ből stb.) ha *i-t* rakosgatunk, követjük ugyan a divatot, de *rontjuk ezt a szép, ezt az imádott magyar nyelvet*.
50 Vagy a divatért ezt is oda dobhatjuk, mint a magyar ruhát?...
(*Ha kell valakinek, folytatjuk.*)

II.

T. szerkesztő úr! Felbátorítva a mély hallgatás által, mely előbbi cikkemre következett, nyúlok ismét tollhoz. Erőt és kedvet ad nekem a meggyőződés, hogy csevegésem
55 legkisebb vizet sem zavart, nem is fog, ha ítélet napig folytatom is. A nyelvnek, melyen írunk, beszélünk, törvényeire, sajátágaira gondolni: mily pedantság! minő schulfuchseria! Melyik *író*, melyik *lap*, melyik szalonképes ember teszi ezt? Épen azért divat, hogy ne okoskodjunk rajta, hanem tegyük,
60 a mit más tesz; minél vadabb, annál jobb. Van is erre jellemző szavunk: *vadonat-új*.

És mégis, t. szerk. úr, ha a divat nemzetére, a franciákra gondolok, s a divat fővárosára, Párisra: úgy tetszik, nem épen jó úton járunk mi ezzel a mi nyelvdivatunkkal. Mintha
65 olvastam volna valahol, hogy a francia, s kivált a párisi, mennél műveltebb, annál jobban, tisztábban s eredeti szelleme, s változhatlan törvényei megtartásával beszél s írja anyanyelvét. Hogy míg a kelme- és öltöny-divat hétről-hétre, sőt majdnem napról-napra változik: a francia szófűzés, szó-
70 használat, legkisebb árnyalatáig megőrzi eredeti jellemét; s hogy *jól* franciául beszélni nemcsak nem szégyen, sőt az a *ridicule*, ha valaki erre nem képes.

No, a mi divatunk különböző. Valamint kétségtelen előkelőségre mutat, ha valaki a barbar *r* betűt nem bírja ki-
75 ejteni, s ha a mi csengő, tiszta nyelvünkbe orrhangokat elegyít: úgy a *bon ton* csalhatlan jele úgy beszélni e durva

magyar nyelvet, mintha némely szó, kifejezés, árnyalat nem jutna eszünkbe, mintha régen elszoktunk volna szókötési fordulataitól s az egész barbar szó lim-lomot csak homályos emlékezetünk háttéréből szedegetnők elé. Vannak, lehet, kiknek, a visszamagyarodás ez időszakában, így segíteni magukon való kénytelenség: de több azok száma, kik *tudva* rosszul beszélnek, hogy *előkelő* színe legyen. Ott van, például, Tóth Pista, vagy Baczúr Gazsi: ismertem az apjukat is, derék földmíves ember volt mindkettő: most az úrfiak úgy kimagyarodtak, hogy tulajdon szülőanyjuk is alig érti nyelvöket. Így terjed a legújabb divat, felülről lefelé, központról a vidékre, irodalomból az életbe. Csak hallgatni kell a *pesti* beszédet: utcán, „zöldben”, társaskörben, akadémia gyűlésen, szóval mindenütt, hol a német szó *magyar fordításban* zeng: legottan szembe — azaz fülbe ötlük, mennyire hátra vannak még Vámospércsen.

A pesti divat, például, nem tudja: mikor *jő*, mikor *megy*. Pedig annyi *jövés-menés* közt, a mennyi itt történik, jó volna tudni tájékozni magunkat. A Géza találkozik az egyetem előtt B. Árpáddal. Mily hős magyar nevek! Géza lakik a nagymező-utcán 16. szám alatt. „Jőjj el hozzám délután 4-kor” mond Árpádnak. „*Eljövök*” felel az. A „nagy honalkotó” ezer évi unokája és *játja* (drusza) ime azt se tudja már, *jő-e* vagy *megy* ilyenkor a magyar!

„Megjött-e a szalag és csipke?” így divat kérdezni a divatlapokban is. A kérdező Pesten ül, a szalagnak Dicső-Szentmártonba kellett volna *mennie* (vagy érkeznie). Mindegy! „Ist es angekommen?”

„A mint Gizella Nagyváradról Bécsbe *jött*” stb. Így írja ezt Tollagi úr is *Pesten*. A divatos magyar többé nem *ér* (érkezik) sehova, csak *jő*. Ide s tova a *jött-ment* értelme iránt sem leszünk tisztában. A ki Párisba *megy*, az is *jő*, a ki haza jön, az is. Az *ér* nem ér semmit.

Épen így kijutott a *jut* igének. Ez már némileg a mamuthok sorsára jutott. Eszébe sem *jut* senkinek; legfőlebb, ha néha még eszébe *jő*. Minden *jő* a világon! A gondolat eszembe *jő*, a vér a fejembe *jő*, (tolúl), bátyám Hamburgba *jő* a kiállításra, a conferentia Varsóban *jő* össze (gyűl), ha ugyan Napoleon oda *jő* (megy), s ott minden szőnyegre *jő* (kerül), így a lengyel ügy talán szerencsés megoldásra *jő* (jut). Már nem is mernék fohászkodni: „tisztá magyarság, jöjjön el a te országod!” — mert nem vagyok benne bizonyos, *ide* jönne-e vagy *elmenne* Patagoniába.

120 Pedig oly egyszerűen, oly logice meghatározza nyelvünk
e két szó közötti különbséget. A mi az író vagy beszélő felé
közeledik, az *jő*, a mi *távozik* tőle, az *megy*. Úgy nem lehet össze-
véteni, mint az *itt* és *ott* hely-jelentő szavakat. Ezenfölül a
német *kommen* egy sereg kitételben használatos, hol a magyar
125 nyelv más igét használ; *jut*, *ér*, *érkezik*, *kerül*, *gyül* s több
ilyeneket.

Jól mondom: „X. úr Bécsbe *ment* föl, onnan Pestre *jött*
le”, ha t. i. azon helyhez közeledik, a hol *én* vagyok. Rosszúl
ejtem, ha így szólok; „Pestről indulva, másnap reggel Bécsbe
130 *jött*”, mert távozik tőlem. De elég mára ennyi.

Tudom én, szerkesztő úr, hogy szélnék beszélek, s ezt a
zúgot az ün lapjában el nem olvassa senki. De már csak hagy-
jon engem beszélni,* könnyebben esik az én lelkemnek, ha
szólok. Lássá egy kissé ezt a szegény magyar nyelvet. Még a
divatnál is jobban. Hadd én hát kiáltó szó a pusztában.
135 Nem egyhamar fogyok ki e tárgyból. Csak *olyan* hosszú életet
adjon isten az ön *Koszorú*-jának, a míg én győzőm nyelvhibák
regestrumával!

* De csak csínján! Jaj annak, a ki bármely divat ellen feltámad.
Szerk.

56. [TELEKI JÓZSEF: HUNYADIÁK KORA,
VI. KÖTET]

A közönség egy része türelmetlenül várta immár, hogy néhai gróf *Teleki József* „Hunyadiak korának” VI-dik és következő kötetei világot lássanak. Felszólalás történt innen is, onnan is a munka késedelme miatt, mert azt vélték, hogy
5 a dicsőült szerző *kész* művet hagyott hátra, melynek lenyomatása csak az akadémián s megbízottján múlik. Most a VI-dik kötet első fele megjelent, és a kézirat rendezésével, sajtó alá készítésével megbízott akadémiai tag, *Szabó Károly*, előszavában, szerényen ugyan, de mégis oly módon, hogy
10 képzetünk támadhat ez akadályok minőségéről, fölfejtí a lassú haladás okait. „Eljárásom irányát, úgymond, legjobban jellemezhetem e két főszempont kijelenlésével: Kötelességemnek ismertem a még fel nem használt adatokat a munkába pótlólag beiglatni, s az ezek által netalan múlhatlanokká lett
15 változtatásokat megtenni, mint ezt az előbbi kötetekre nézve maga a szerző teljesítette; de eközben mindig lelkiismeretesen szem előtt tartottam azt az elvet, hogy valamint semmit olyat el ne hanyagoljak, mit tudtam, hogy maga a szerző a végső átdolgozáskor *meg akart és fogott volna tenni*, úgy semmi
20 oly átalakításba ne ereszkedjem, melyről nem lehettem meggyőződve, vajjon maga a szerző helyeslésével találkozhatott volna-e?” Mert tudni kell, mint az Előszó már föntebb elmondja, hogy gr. Teleki József, az éltében megjelent *öt első* kötetén kívül, végrendeletében csupán a készen találandó
25 kötetek iránt rendelkezett, s ilyen volt az *utolsó* három kötet, az Okmánytár, mely Szabó Károly úr gondjai alatt már megjelent. A hiányzó négy kötet (VI—IX.) nem volt *kész mű*, hanem átvizsgálendő, kiegészítendő, alakítendő kézirat, s ily munka bevégzését bízta Szabó Károlyra az akadémia.
30 Érezte ő akkor is e feladat nehézségét, de másfelől (mondja előszavában), „bátorított önérzetem, hogy a szerző mellett öt éven át csaknem kirekesztőleg e munkával foglalkozva, annak tárgyával múlhatatlan volt minél alaposabban meg-

ismerkednem, s egyszersmind a folytonos szellemi érintke-
zés által bárki másnál mélyebben kiismernem, s eltanulnom
35 sikerülhetett gr. Teleki József történetírói elveit, nézeteit,
műve kidolgozásában követett eljárását, saját *irmodorát*, sőt
a javítatlán s átdolgozatlan maradt részre nézve célbavett, de
végre *nem hajtható* terveit is.” . . . Alább: „a munkában idé-
40 zett adatok helyességéről *után-olvasás* által meggyőződni a
leggondosabban igyekeztem . . . e tekintetben is a felelőssé-
get magamra venni nyugodtan merhetem.”

Nem lemásolói, vagy nyomda-javítnoki munka tehát
az, mire Szabó Károly úr vállalkozott. Nem is oly jövedel-
mező foglalkozás, hogy minden idejét annak szentelhesse;
45 kénytelen amellet hivatalt viselni, mint az erdélyi múzeum
könyvtárnoka, e könyvtár rendezését is vinni, mely körül-
mény szintén elegendő mentség a munka lassú haladtára
nézve. Úgy tudjuk, hogy *előfizetési* kötelezettség az akadémia
részéről nincs a közönség irányában, és így a felszólalók csu-
50 pán amaz általános óhajtnak adnak kifejezést, vajha e derék
művet minél előbb teljesen bírónk; de pénzbeli rövidséget
senki sem szenved.

De térjünk át, habár csak futó ismertetéssel, magára a
55 műre: mi e VI-dik, mi lesz a következő kötetek tartalma. Így
kezdí maga a szöveg, a LXV. fejezettel. „Magyarország álla-
potját kívánjuk még a következő kötetekben előterjeszteni,
a XV-dik században —, hogy az olvasó magát abba vissza-
gondolva, hazájának *belső* történeteit, nemzetének *anyagi*
60 és *értelmi* kifejlődését is áttekinthesse. Hazánknak ezen idő-
beli *statisztikáját* óhajtjuk az olvasó elébe adni, hogy meglát-
hassa, az utolsó negyedfél században mennyire haladt elő
belső viszonyaira nézve. Össze kívánjuk ezt *hasonlítani* a többi
nemzetek akkori állásával, hogy az elfogulatlan honfi láthassa,
65 mily befolyással voltak ezek hazánk *belső* életére, műveltsé-
günk kifejlődésére, jólétünk előmozdítására. A tárgy valóban
igen érdekes, de több mint egy tekintetben kényes, annak
illő felfejtése sok nehézségekkel, nem kevés akadályokkal
összekötött.” — Itt az író e nehézségek elsorolására tér át,
70 minő az előmunkálatok hiánya, hézagok stb. s az-
után így folytatja: „Hogy felvett tárgyunkban biztosabban
mehessünk elő, szükségeseként *külön* kell vizsgálat alá ven-
nünk a *földet*, külön annak *lakosait*, mégpedig ezeket külön-
böző *viszonyaikkban*; amaz teszi vizsgálódásaink *földirati* és
75 statisztikai részét szorosabb értelemben; amarról, mint keve-
sebb változások alá vetetről, rövidebben értekezhetünk, ezek

(t. i. a lakosok) különösebben fogják figyelmünket magukra vonni.”

A jelen kötetben tehát a *föld* leírása kezdődik. Meghatározza szerző Magyarország kiterjedését a Hunyadiak, *főleg* *Mátyás* korában. Aztán természeti minőségének, majd politikai felosztásának előadására megy át. Sorba veszi a vármegyéket, helységekkel, családakkal, kiknek létét csak fel lehetett kutatni adatokból. Minden név, minden szó, minden mondat a kútfők idézése által igazoltatik. Lapunk ismertetése nem követheti a tudós szerzőt és kiadót e jegyzésekkel halmozott részletekbe. De érdekesnek tartjuk közölni azt a szakaszt, mely Magyarország akkori termékenységről szól, s melynek minden sora szintén egykorú adatokból van összeállítva, s a forrás minden mondatnál idézve. Mi az idézeteket elhagyjuk; a szöveg így hangzik.

„A szorosabb értelemben vett Magyarországot, mint már ekkor is földje termékenységről ismert tartományt, festik az írók egyetértőleg. A természet minden adományaival nagymértékben fel van ruházva, így szólnak ők; földjét legjobbak közé lehet számítani, és csak azt kell sajnálni, hogy gyakran termését igen nagy kövérsége által rontja meg. Nincs a gabonának oly neme, melyet meg ne teremne, mégpedig, bár a trágyázás szokásban nincs, csekély művelés, egy, legfeljebb kétszeri szántás mellett, oly mennyiségben, hogy két ország élelmére is elég volna. Szénája jó és igen bőven terem. Legelői kiterjedettek és sikeresek. Borai közönségesen jók, nagy része pedig a legjobbak közé számítható. Különösen dicsértetnek a szerémiak, váciak és a balatonmellékiek. A vetemény minden nemeiben bővölködik. A gránátalmát kivéven, melyet azonban más, éppen oly nemes, édes és ízletes fajokkal bőven pótol, a gyümölcs minden nemét bőven megtermi, és ezeknél jobbakat, szebbeket Campániában sem lehet találni. Különösen említendő az almák. Mind a görög-, mind a sárgadinnye a mezőkön természetik nagy mennyiségben, és ezek, akár nagyságokat, akár ízletességüket tekintve, az olasz dinnyéknél nem alábbvalók. Az erdőkben számtalan vad találtatik: szarvas, őz, vaddisznó, dámvad, nyúl különösen a Csepel-szigetében; havasaiban havasi bak, vadkecske, melyek seregenként járnak; a Kárpát hegyeiben medvék és mind itt, mind az Erdélyt Magyarországtól elválasztó erdős hegyekben bőlény is; továbbá fajdtyúk, húros madár, fogoly, sőt fácán is. Különösen gerlicék oly mennyiségben találtnak, hogy néha Budán Cuspinianus egy hetivásáron nyolcvan-

- 120 ezeret is látott eladás végett behozva. Szalonkák is találtak nagy mennyiségben, de ezeknek itt nincs annyi becsők, mint Franciaországban és Belgiumban. A barmoknak, márháknak minden nemei nemcsak nagy mennyiségben, hanem igen jó minőségben, különösen dícséretreméltók a szarvas-
- 125 marhák és a lovak. Folyóvizei és tavai a legízletesebb s válogatottabb nemű halakkal nagymértékben bővülkednek. Sok hal van különösen a Balatonban és a Tiszában, mely ha kiönt, a künn maradt hallal a sertések hizlaltatnak, saját medrében pedig a kocsisok, midőn itatni akarnak, gyakran vedreikben
- 130 halat mernek ki. Különösen sok a harcsa, tok, csuka, mely itt néha embernyi hosszúságra is nő, és amelynek különösen mája a legízleteseb falatoknak egyike, és potyka találtatik; említést érdemel még a kecsge, mely nagyra ugyan nem nő, de igen jó, kellemes ízű, s más országokban nem találtatik.
- 135 A Dunában vizát is fognak, mely Mela szerint a tengerből jön ide. A budai meleg vizekben egy különös neme is terem a halaknak, mely hideg vízbe tétetvén át, mindjárt megdöglök. — Emellett aranyban és ezüstben igen gazdag. Vannak aranyfövényt magukkal vivő folyóvizei, réz, ón, vas stb. bányái,
- 140 vasat rézzé változtató patakai, Szepesben, Szomolnok mellett, igen termékeny sóaknái, sós vizei különösen Sóvárnál, mely sófőzésre is használtatik, és az így nyert só nagy becsben áll különösen a halak főzésére, több nemes kövei és festékei. Ranzán különösen kiemeli azon szép topázokat, helyesebben
- 145 opálokat, melyek Kassa környékén találtak és emellett megemlíti, hogy hazánk vitriolt is bőségben terem és a föld sok helyen hány ki terméskénkövet. Emellett találtak itt igen különböző nemű márvány és igen szép alabástrom. Némely meleg gyógyforrásai már ekkor is ismeretesek voltak.
- 150 Legnevezetesebbeknek tartattak már ekkor a budaiak, melyek már a rómaiak idejében ismeretesek voltak, mint bizonyítják a régi római fürdőknek még ma is Óbudán látható romjai. Ezeknek forrásai a középkorban, úgy látszik, számosságban voltak még, mint ma; egyik ezek közül Király-
- 155 fürdőnek nevezetik, a másik purgatóriumnak. Ezek közül némelyek igen gyenge melegék és mindjárt használhatók úgy, ahogy kifolynak; mások oly melegék, hogy a szabad kéz nem állja ki, de a tojás is megfő, sőt a majorságot és disznót is meg lehet koppasztani bennök. Voltak a pesti oldalon is némely fürdők, de csak lágyemelegék. Meleg gyógyvizek fordulnak még elő: Esztergomban, mégpedig a vár Duna felőli oldalán egy, a városban pedig több, de ezek igen langyosak,

és annak, hogy orvosilag használtattak volna, nincs nyoma; Pöstyénben, mely igen meleg, úgyhogy hideg vízvegyíték
 165 vagy enyhítés nélkül használni nem lehet: Trencsényben, gyenge meleg és igen kellemes; Bajmócon, melyet csak később a Thurzók tettek használhatóvá, kényelmessé; Stubnán, Turóc vármegyében, igen kellemes melegségű, hideg vízzel körülvéve; Selmechánya mellett, melynek iszapját is használják; magában Selmechányán Roseli név alatt, — s ennek csatornája, melyekben a víz foly, kővel vannak borítva; Szentivánon Liptóban, ez lágy meleg, de sikeres orvosi erővel bír; Nagyváradon, Sz. Lászlóról nevezve, — igen langy, csak mosdásra valók, gyógyerejük nem nagy, de kellemesek. Van nyoma egy fürdőnek Maroson, Visegráddal szemben, mely már
 175 Zsigmond idejében 16 forintért volt évenként bérbeadva. Használtattak már ekkor a bártfai és vihnyi ásványvizek. Másfelül Szepesben a Kárpátok alatt és Sárosban a vár alatt vannak több vizek, melyek megmérgezvék, úgyhogy amely
 180 állat azokból iszik, azonnal megdöglik. E tekintetből még magára vonja figyelmünket a Zólyom-megyei barlang, mely a fölötté elrepülő madarakat vagy a mellette elmenő kisebb állatokat veszélyes kigőzölgésével megfojtja. Említést érdemelnek még Szepes közelében némely barlangok, melyekben
 185 a víz nyáron megfagy. Mindezt összevéve, Magyarország akár a lakosok erejére, akár a marhák számára, s földjének termékenységére nézve egy országnak sem enged. Így hirdetik hazánk termékenységét az elsőrendű egykorú írók, mindnyájan, — Oláh kivételével, — *idegenek*, kiknek
 190 tehát módjuk volt azt más tartományokkal is összehasonlítani.

„Hogy egy ennyire magasztalt, de mindemellett igen kevés és csak felületesen ismert Eldorádóról a csodásban igen gyönyörködő ezen időszakban sok mesés hírek szárnyaltak, és ezeket a hazánkban megfordult, a józan kritikában
 195 nemigen jártas tudósok mohón fölszededegették, gonddal terjesztették, bizonyosan olvasóink egyike sem fogja megütközve hallani, ha meggondolja, hogy az ily előadások még az újabb időkben is fordulnak elő. Ilyenek voltak a XV-ik században,
 200 hogy Magyarországon vannak oly halak, melyek megfőzve, füstben párolognak el; hogy néha szőlőin termésarany is találkozik; hogy vannak hegyei, melyekből igen jószagú viasz ásatik; hogy Temes vidékének termékenysége oly nagy, miszerint három év alatt a köz tapasztalása szerint a rozs búzá-
 205 vá változik; különösen Erdélyben sárkánykaponyák is talál-

tatnak. Vannak halak a sós vizekben, sőt magokban a sóval eltelt tavakban is.”

Élég lesz kóstolólul ennyi. Ime, t. olvasó! egy kis *utazás*, nem a messze távolba, csak a messze múltba, nem ismeretlen, ²¹⁰ de félig ismerős vidékre, mely annyival érdekesebb, mert ugyanaz, mégsem az, melynek szerelme mindnyájunk szívében él.

57. NYILATKOZAT

[A NŐ-ÍRÓKRÓL]

A *Családi Kör* szerkesztője nyilatkozásra hí fel: ha Gyulai Pál *Nők a tükör előtt* című novellája e kifejezésében: „Az öreg úr *tudta*, hogy az írónők *nem* szoktak kötni és hímezni” — tisztán az öreg úr nézete, s nem egyszersmind az íróé is, van-e kifejezve?

Mielőtt a hozzám intézett kérdésre válaszolnék, meg kell jegyezmem, hogy az idézett hely Gyulainál egy kis különbséggel fordul elő, nevezetesen így: „Az öreg úr mosolygott, tudta, hogy az írónők *nem igen* szoktak kötni és hímezni.” — (Lásd *Koszorú* I. félév, 103 lap.)

Így visszaállítva az eredeti szerkezetét, igaza van a Cs. K.-nek, hogy e mondat, ha összefüggéséből kiszakasztva s pusztán *nyelvtanilag* vesszük, magában foglalja (vagy nem zárja ki), hogy az író is egy véleményen van az öreg úrral.

De kevésbbé van igaza, ha az egész helyet *elbeszélési műforma* szempontjából tekintjük, midőn az író személyei gondolatát fűzi tovább, a nélkül, hogy saját véleményére tekintettel volna, akár egyez, akár nem a fölvetett személy véleményével. Ilyenkor az író, (s gyakran lapokon át) igen határozottan beszélhet, a nélkül, hogy minduntalan odatenné az egyhangú szabadkozást: „X, vagy Y nézete szerint:” de az olvasó mégsem az író objectív véleményét, hanem a szereplő egyén szempontjait találja benne. Legkevésbbé arra való pedig egy ily kiszakasztott hely, hogy, mint az író meggyőződésének bizonyága, tudományos vita alapjául szolgáljon, kivált oly íróval szemben, kinek e tekintetben bőven kifejtett nézetei vannak.

Azonban maradjunk a szószerinti értelemnél.

Tehát Gyulai azt mondotta (legalább nem tett óvatst ellen), hogy „az írónők *nem igen* szoktak kötni és hímezni.”

Tegyük fel, hogy a *férfi* írókról tesz hasonnemű nyilatkozatot. Tegyük, például, hogy ezt mondja: „az írók *nem igen* jó gazdák”, „*nem igen* ügyes pénzkeresők.” Mozdult volna-e egy toll, széles e hazában, cáfolatára?

35 De a Cs. K. szerkesztője szükségesnek látta, e szavakat véve kiinduló pontul, egy cikksort írni Gyulai ellen, nem is csak az írónők, hanem az egész *nőnem* védelmére.

Azt mondja ugyan, hogy ő Gyulainak nemcsak e mondatát, hanem „átalában az írónők elleni nézeteit vette fejtegetése alapjául”, miket a *Szépirodalmi Figyelő*-ben és másutt nyilvánított. De sem ama cikksorozatból, sem mostani polemiaiából a Cs. K. szerkesztőjének, nem tűnik ki, hogy azon nézetről, melyet Gy. a nőíróság felől nyilvánított, tiszta fogalma volna.

45 A *Szépirodalmi Figyelő*-ben, tudtommal (pedig csak tudnám), senki sem szólott a nőíróság ellen, se Gyulai, se más. Egy bírálatban alkalmilag érinti egy író — ki nem Gyulai — de semminemű véleményt nem mond ellene, sőt bizonyos tekintetben *mellette* szól. Egy másik bírálatban az mondatik ki
50 csupán (megint nem Gyulai által) ám írjanak és zengjenek a nők, de ne kívánjanak *kiváltságos állást* szemben a kritikával. És ezt örökké mondjuk, mert különben az irodalom életgyökere lenne megtámadva.*

Gyulai, több évvel ezelőtt, a *Pesti Napló*-ban fejtegette
55 a nő-íróság kérdését. Fejtegetése tisztán lélektani volt, nem vonatkozott személyekre, még nem is csupán a magyar nő-írókra szorítkozott. Állítása két pontban foglalható össze: I. hogy a nőíró vagy művész, mint a világ első rangú költői és művészei példája bizonyítja — nem juthat el a *remekesség* azon
60 legfelső fokára, melyen egy Homer, Dante, Shakspeare, egy Phidias, Apelles, Rafael stb. ragyognak: hogy a kik teljes lélekkel szentelvén magokat irodalomra vagy művészetre a nemők határában elérhető legmagasb fokra feljutnak, azok a történet bizonyossága szerint a jelességet többnyire boldogságuk árán vásárolják meg. — E nézet lehet helyes vagy helytelen: de akkor a cáfolatnak erre kell szorítkoznia,* nem, mint a Cs. K. cikksorozata, Gyulait úgy tüntetni fel, mint az írónők, általában a nők ellenségét és mintha az írónőket, talán egyenkint is, becstelenséggel illette volna.

70 * Mivé lenne az irodalom, ha *kiváltságot* követelne péld. a rossz írónő *lovagias* tekintetekből, a hazafias rossz író *patriotismus*ból, az aristocrata *főrangú* állásánál fogva, a democrata *egyenlőség* szempontjából, a silány tanköltő *moralis* irányáért, a clerushoz tartozó *palástja* miatt, s kit csupán éhség hajt a műzsák oltárához a *gyomor*
75 jogai tiszteltben tartásáért! Pedig ennek némely részét már megértük.

* S erre hivatkozott Brassai ugyanakkor megjelent cáfoló iratában.

A Cs. K. cikksorozatán nem látszik, mondtam, hogy írójok, Gyulainak főntebb említett fejtegetését akár újra olvasta, akár emlékezetben híven megtartotta volna. Homályos, gyűlölséges és benyomatokra építi cikksorát: mintha Gyulai az írónöket minden alkalommal *sértegetné*, mintha tőlük minden *képességet, erényt* megtagadna, szóval mintha (szomszédaink nyelvén) valóságos dühös „írónö-faló” volna.
 Mert hogy csak *opportunity kérdése* lett volna a Cs. Kör-re nézve, mindjárt elejénte (legalább egyik jeles írója jeles dolgozatában) *megtámadni a Koszorút*, — ezt ha úgy volna is, nem illik *hozzám* feltenni és feszegetni.

Még csupán egy pár megjegyzésem lesz.

A Cs. K. szerkesztője felhossa legújabb cikkében, hogy múltkori Önvédelme csak *unalmas alkudozások* után jelent meg a *Koszorú*-ban. Való. De a t. szerkesztő elfeledé megmondani olvasóinak, mi volt az „unalmas alkudozás” tárgya. Az „Önvédelem” első szerkezete nem kevesebbet kívánt, mint *hallgató elismerését* oly vádnak, mit egy *független* lap sem ismerhetne el. Valóban *unalmas*, hogy illet a *Koszorú* el nem ismert! Mennyivel kevésbbé lett volna unalmas, az egész cikket kereken és azonnal visszautasítani!

Másik azon szabadkozása a Cs. K. szerkesztőjének, olvasói előtt, hogy mostani polemiája *hangját a Koszorú-tól* és Gy. modorából kölcsönözte. Bocsásson meg a t. szerkesztő, de ez állítása — hogy is mondjuk leggyöngédebben? — fordított viszonyban látszik lenni a tényleges valósággal. A *Koszorú*-ban se Gyulai, se más nem használt oly *hangot* soha, mint ez az övé. Sőt Gy. összes polemiáiban sem található oly *hang*, melyet ő ellenében egy idő óta a legutolsó írócska is bravournak tart fölvenni. Ám ítélje meg az elfogulatlan közönség, mely mind Gyulai cikkeit s polemiáit, mind az ellene özőnlő kifakadásokat olvassa, melyik fél marad inkább az írói illem és tárgyszerű vitatkozás határai közt.

Ha tehát a Cs. K. szerkesztője Gyulairól s közelebb a *Koszorú*-ban megjelent színházi cikkei felől azt mondja: „szépen odább illant, *nyelvelt*, és *piszkolt* tovább egy sereg író.” —

Ha ugyanazokból nem tud más értelmet venni, mint hogy Gy. „egy sereg író *három héten keresztül* dorgál és *piszkol*.” —

Ha Gy. „edzett vitéze a *kötélözködésnek, hirhedett* (re-mélem: berüchtigt) mestere a szónak, ki most is *nyelvében* *bízott*.” —

Ha végre, hogy a többi: mellőzzem, Gyulai „kötelőzködik, rüg-kapál, szórja a piszkot jobbra-balra, mint valamely vásott gyermek (itt hihetően Gy. kis termétere van célzás, mely mindig legnagyobb argumentum ellenei szájában), ostobának
125 teszi magát” — stb. . . .

Akkor, megengedjen a Cs. K. szerkesztője, de kétségbe kell vonnom, hogy e „nyelvet”, e „hangot”, e „modort”, ez „ékezzólást” a *Koszorú*-ból s Gyulainak ott megjelent cikkeiből tanulta volna. Nem! ezek valószínűleg ama női *finomabb*
130 *írmód* sajátosságai, mely egyébaránt, az én bevallott nézetem szerint is, rendes állapotban oly előnyösen különbözteti meg a nő-írókat a férfiak fölött.

Pesten, aug. 19-én 1863.

Arany János
szerkesztő.

58. TOMPA MIHÁLY KÖLTEMÉNYEI

VI. kötet.

Vegyes tartalommal. Pesten. Kiadja Heckenast Gusztáv.
1863.

Alig néhány éve, hogy Tompa összegyűjtött költemé-
5 nyei öt kötetben világot láttak (1858); s ime, már VI-ik kötet járúl a megjelentekhez. A közönség, mely az öt elsőt bírja, kétségkívül sietni fog a hatodikat is megszerezni, mely amazoknak minden tekintetben méltó folytatása; a ki pedig Tom-
pát csupán régebben kiadott egyes füzeteiből ismerné, fi-
10 gyelmeztetjük e már hat kötetes teljes kiadásra, mely nélkül, valamint ez első rangú nemzeti költőnk ismerete, úgy a mű-
veiből meríthető élvezet, hiányos és egyoldalú. Valóban még a közlevertség s a haza nagy részét fenyegető nyomor sem
menthetné ki egészen, ha a nemzet nem érne rá méltó figye-
lemmel fogadni e legújabb hozományát egy oly költőjé-
15 nek, ki húsz év óta legjelesbje között foglal helyet, s kitől megszokta — örömeit nem igen, mert azok vajmi gyérek —
hanem fájdalmát oly vesékgig ható hangon tolmácsolva hallani.

20 E sorok célja nem tüzetes bírálat, hanem csak egyszerű bemutatás. Egy pár észrevétel után, melyet a költő mai álláspontja jellemzésére szükségesnek gondoltunk, a tartalom rövid ismertetésére megyünk által.

Tompa ez új kötete arról tesz bizonytságot, hogy termő
25 ereje folyvást a régi. Költői ere nem apadt, de mint folyam, haladtában mind *mélyebbre ásta magát*. A jelen kötet, egészben véve, mélyebb, tartalmasb, komolyabb, mint akármelyik az előbbieik közül. Nem annyira a kedély s képzelet ifjonti játéka ez már, mely virágról-virágra csapong és csillogó képek-
30 ben dúslakodik — csupán, mert e képek gyönyörben ringatják lelkét; — nem is ama dalszerűség jellemzi ezt, melylyel költőnk egy előbbi korszakán találkozunk, midőn természet és kedély, kül- és belvilág, fény és homály oly elringató dallamú harmóniává olvadt zengzetes soraiban: itt már az *óda*
35 mélysége s magassága uralkodik; az élet, haza, világ nagy érdekeinek mélyen átértzett gondolata. Nem azt mondom, mint-ha eddigi költeményeiben hiányzott volna ez elem; de oly

túlnyomólag egyik kötetében sem tűnt még fel, mint e hatodikban. És ez a haladásnak természetes folyamát mutatja.

- 40 Tompa fejlődésének e három foka: az *első*, mely képekben s érzelmességben túlrájong; a második, mely tiszta dallammá, harmoniává higgad le; a harmadik, mely ódává tömörül: ép oly természetszerű haladásnak tűnik fel egy lyrai költőnél, mint az elő- és utóifjúság meg a férfikor, — mint a virágzás és gyümölcstermés különböző szakai.

- Valaki a fiatalabb irodalomból, nem tudom, dicséret vagy megrovásképen-e, úgy jellemzi Tompa mostani költészetét, hogy *elmélkedésre* (reflexió) hajlik. Oly kitétel, melyet a körülmények szerint egyaránt vehetni dicséretnek, vagy megrovásnak. Ha a *reflexió nem költői forrásból ered*, mint 50 többnyire a rossz tanköltőknél; ha a philosophiai gondolat nem bírja magát a szép törvényei szerint érvényesíteni; ha csupán eszmélő fejre, de üres szívre mutat; ha a képzelődés nem bírja szárnyán a gondolatot: akkor bizony vád a költőre, 55 hogy meddő reflexiónál feljebb emelkedni nem tud. De ha mindezek megfordítva vannak: úgy a reflexióra való hajlam mit sem von le a költő dicséretéből. Ki mondja azt, hogy *óda* költésnek, mely pedig a legmagasb szárnyalatú nem, *árt* a reflexió, azaz életigazságok, bölcs gondolatok lelkesült előadása? Ám tekintse a legnagyobb ódaköltőket, Pindártól 60 Horáczon által Berzsenyiig! Hiszen, hogy példát említsek, az utóbbinak a „Magyarokhoz” intézett lelkes ódája nem általános reflexiókon végződik-e: „De jaj, csak így jár minden az ég alatt” stb. . . ? Ki ódaköltőt csupán azért kárhoztat, mert reflexiókat sző be, nyilván nem tudja, mit beszél.

- Tompa elmélkedései gyakran nem is pusztá reflexiók, azaz nem *magukért* állanak, hanem *álarczai* valamely *é*-i nem mondott, vagy csak félig kimondott mély érzelemnek. Erre például hozhatjuk fel az „Isten akaratja” című költeményt 70 (63. 1.), mely első tekintetre csupa reflexiónak látszik e thema fölött: meg kell nyugodnunk isten akaratján. De jobban megolvassva, átérzve e költeményt, úgy találjuk, hogy a költő csak *akar*, de *nem tud* megnyugodni, s hogy e költemény forrása nem a fejben támadt, hanem odalenn sötétlik egy a 75 szív fenekén rejlő fájdalom, melyet semmi bölcsesség, még a hit sem képes eloszlatni: *fiát siratja* ez a bölcselkedő! Pedig a nagy fájdalmat alig érinti egy szóval:

Járván a temetőn tanútlan éjeken:
Egy kisedd sir fölött törnek meg térdeim

80 Ennyi az egész. De még mikor hosszan kibölcskedte s látszólag megvigasztalta is magát: akkor is leborúl és *homlokát a sír hűs gyepén nyugtatja*. Valóban ez a fájdalom mélyebb, mint a ti *reflexiótlan*, felvirágozott, fűhöz-fához, tengerhez, sziklához hasonlított fájdalmatok.

85 Egy része Tompa elmélkedéseinek ily álarc. A többi a tárgyból, az ódai hangulatból természetesen fakad, s igen kevés lenne azok száma, melyekről azt mondhatnók, hogy ez nincs helyén, köznapi, fagyos. Mindez Tompa költészetének oly eszmei tartalmasságot kölcsönöz, melyet csak azok gáncsolhatnak, kik a lyrát csupa dallá, hanggá szeretnék higítani, hogy úgy szólva *szavak* nélkül zengjen, mint a fütty. E túlságos zeneiség, ha igazolható is énekekre szánt *dalban*: bizonyára nincs joga, hogy a lyra többi nemeiből kiszorítsa a gondolatot.

95 Midőn feljebb azt mondtam, hogy a képekben duslakodás Tompa első korszakát jellemzi, nem arra céloztam, mintha újabb költeményei e részben szegények volnának. Sőt ma sincs költőnk, ki annyira — hogy úgy szóljunk — képekben gondolkodnék, mint Tompa. Nála a gondolat azonnal jelvi, vagy allegorikai kifejezést nyer; a kettő egyszerre születik. 100 Eredeti hajlam ez nála eleitől fogva; egyszersmind a viszonyok által parancsolt *kényszerűség*. Amaz *érzelmet*, mely álarc alatt kénytelen bújkalni, de melyet a négy folyó és hármashalom vidékén minden ember a legsűrűbb fátyol alól is megismer, senki sem képes oly finom, oly változatos allegorikai 105 mezben élénk állítani, mint Tompa. Ő ebben kifogyhatatlan. E kötetje legkivált ily darabokból áll. Majd a „Távozó után” sóhajtunk, vele (11. l.), majd „Zrínyi Ilona” ódon hangú keservében (15. l.) osztozunk; majd vele szomorú vigasztalást 110 lelünk abban, hogy a költészet „Repkénye” (20. l.) csak hadd borítsa a szent romokat. Még többször ismételt „Teleit” sem sokalljuk meg (A tél 54. l., Télben 47. l., Téli reggelen 208. l.), annyira különböző és új mindenik; azután a „Kikeletkor” (102. l.) és a „Kikircshez” (112. l.) ismét egészen más. Mint 115 piros fonál húzódik át az érzelem (majd csüggedve, majd bizva, remélve, óhajtva, intve, sőt a korviszonyok szerint *vérmeesen* is) kevés hián az egész VI-ik kötetben. „Forr a világ” (56. l.) s a költő is forr; kétségbe esik a „Pusztuló erdő”-n (66. l.) és bizony, a mint a dolgok mutatkoznak, nem ok nélkül; a „Régi történetben” (83. l.) a gúny ostorát csattogatja; „Egy alföldi új telepen” (98. l.) . . . ki ne ismerné ezt: 120 „Repülnél lelkem, fenn repülnél” stb.? — melylyel rokon, de

kivitelre tán még finomabb a „Jövevény” (163. 1.); azután a „Tűz” (108. 1.) ama tűz, mely nem alszik, ne is alügyék elő-
 125 soha; a „Fogoly” (120. 1.), „A pozsonyi várban” (133. 1.), „A testvérek” (135. 1.), „A megtérő” (140. 1.), „Sámson” (145. 1.), „Múlt, jelen és jövő” (152. 1.), „A sebzett szarvas” (166. 1.), „A vihar” (182. 1.), mind ugyanazon alapérzelem különböző nyilvánulásai, melyeket erőben, kivitelben talán mind meg-
 130 halad az „Új Simeon” (192. 1.), s melyektől egy mozzanattal külön válik az „Ikarus” (175. 1.) és „Sírboltban” (195. 1.). — Nincs itt hely mindezeket elemezni, az olvasó bizonyosan megtalálja bennök a mit keres; itt a legtöbbnek felsorolása által csak arra akarom figyelmeztetni, mily nemű dolgozatok
 135 teszik e gyűjtemény legnagyobb részét.

Jóval kisebb rész az, mely élet-halál, örökkévalóság, hit, természet, világ és család érzelmei s eszméi körül forog. Két, illetőleg három alkalmi ódája (Kazinczy emlékezete, Lorándfi Zsuzsánna, gr. Mikóhoz) alkalmi ugyan, de nem
 140 kevésbé óda. Történeti legenda a „Kálmán és Prezlava;” valamint a „Pozsonyi hadjáték” (kevésbé sikerült) történeti *anecdote*. Vidor satira kettő van: „Ebéd után” és „Gazdember ömlengései;” jó mindenik, de jobb és költőnk e neabeli dolgozatait mind felülmúlja a „Két levél,” melynek csak fele
 145 satira (emancipált nőkre), a másik fele egy magyar háziasszony eszményképét tükröző, igen kedves *idyll*.

Az élet és halál gondolatok közül, melyekről az imént emlékezém, némelyik nagyon sötét. Ilyen kivált az, melynek a költő nem tudott más címet adni, mint e kezdő két szót:
 150 „Bár még” (33. 1.) Azok a sorok, melyek így kezdődnek:

„Sötét, gyászos jelek! rossz órák közelít”

ez a pár szakasz oly mélység fölött lebeg, hol féltjük az — embert. Állítson a *költő* keresztet az ily örvény fölé, s óvakodjék ott járni.

155 Népdalai (szám szerint XIII) hasonlóak a régiekhez. Ugyanazon, magát olvasva is daloltató forma, ismét áriák szerint. De ki kell emelnünk a IV. számút (Gyilkos fenék), mely formában és tartalomban teljesen sikerült népballada, mi eddig nem igen tartozott a Tompa költői köréhez.

160 Azonban, mit ér e költeményeket címek szerint elősorolni s osztályozni. Minden egyes versről írhatnánk ennyit, mint ez az egész ismertetés, s az olvasónak még sem tudnánk fogalmat adni az egyes darabok szépségeiről. Legyen hát elég,

165 hogy pár szóval megjelöltük Tompa mûzsájának mostani irányát, mely annál üdvösebb, mennél több okunk van félteni lyrai költészetünket az elléhásodástól. — Végre ama *reflexiós* darabok közül, nem válogatva, csak találomra, ide teszünk mutatványul egyet, egy igénytelen rövid versecskét, melynek megdöbbenő vég fordulata szintén mutatja a forrást, honnan származnak többnyire Tompa reflexiói. Címe a

170

MOSOLY.

A szerető s anyának ajkán:
Remény, boldogság egy veled;
S a támadó naphoz hasonlítsz,
175 Mely fénybe vonja az eget!

Midőn ébredsz a gúny, gyűlölet
És kárörömnök általa:
Vagy félig elrejtett gyiloknak
Gyors, félelmes mozdulata!

180 Népet, bírót megfélemlítesz
A vérpad gyász deszkáiról,
Ha benned e megölt igazság
Főlebb hivatkozása szól.

Mosoly! ki a szív mozdulását,
185 A fényt, homályt így rajzolod:
Mi vagy te a halottnak ajkán . . . ?
S hol leszen magyarázatod . . . ?

59. ORCZY LŐRINC

Ha a fővárosi közönség, nap heve által befűtött utcaiból, az Orczy-kert hús árnyai alá, üdőbb levegőjére s kristály-forrásához siet: bizonyosan mindenre gondol inkább, mint hogy e kert egy régi jó magyar költő emlékezetével jöhet kapcsolatba, nemcsak névazonosság, hanem szorosabb viszonyból fogva is. Báró Orczy József, e szép kert alkotója, ki maga is verselt, fia volt ama Lőrincnek, kinek arcképét minap vették lapunk olvasói. Ily szellemi örökség útján, a fiú *szép* iránti érzékét mintegy az apáé folytatásának, — az

10 általa létre hozott gyönyörű kertet (minő akkor kevés volt az országban) mintegy kettejük közös művének tekinthetni s a képzelet nem nagy csigázásával mondhatjuk, hogy e nyájas parkban a költő *Orczynak* szelleme leng körül, s az itt minden bokorból zengő fülmile-dal az ő emlékezetök hív fentartója.

15 Kivált az öreg Lőrinc báró — „egy kis kopasz ember, kurta dolmánykában” — gyakorta jó énelem szembe, ha e pesti paradicsom árnyékos útain merengnek. A csendes, nyájas liget, mely mintha épen a fővárosi zajból menekülne; e kellemes oázis, homoksivatagok közt, hol nem messze kellene mennünk, hogy egy *bugaci csárdát* találjunk; e kert, hol több a természet, mint a mesterség; e pár rozszant hajlék, mintha mondaná: „Bizony nagy hívság van a sok építésben”, — szóval az egész környezet oly illő hozzá s költészetéhez. Még a háttér is, eme „nagy épület” — egykor lelkesedés által a

25 magyar hadi dicsőség iskolájául emelve, most kórvitéznek tanúja, még ez is illő háttér oly férfiú életéhez, ki a *vitam et sanguinem* korában mindkettőt ifjú lelkesedéssel viszi áldozatul, mégis, élte későbbi szakán írott verseiben, a *dulce bellum inexpertis*ről zeng változatokat s épen nem lelkesül

30 katonai tapasztalásin.

Báró Orczy Lőrinc, fia Istvánnak, született 1718-ban. Rangjához illő nevelés után, egyike volt ama lángszívű hazafiaknak, kik a hét ellenség által megtámadott szép ifjú királyné oltalmára önkéntesen fegyvert ragadtak. Orczy jász kún és

35 hajdú ifjakból maga egy lovas ezredet állított ki. A hét éves

- háború megszűntével mint tábornok lépett ki a hadseregből s 1764-től fogva Abaujmegye főispáni helytartója, majd főispánja volt 1784-ig. Különösen a Tisza és mellékfolyói szabályozása körül sokat fáradozott, mint királyi biztos.
- ⁴⁰ Jutalmául ezen s a hadi és polgári pályán tett egyéb szolgálatainak, három falut kért fel királyi adományúl, pénzért, de, mint verseiben panaszolja:

Három rongyos falut királyomtól kértem,
Drágán szabott árát meg nem fizethettem —

- ⁴⁵ úgy látszik elesett azoktól. Hanem II. József 1782-ben Sz. István rendje középkeresztjével díszíté. Őrsi jószágá Hevesben, a Tarna vize mellett, volt rendes lakhelye, a miért neve barátai közt sokszor csak: *az őrsi bölcs*. Meghalt Pesten (1789), de hamvai Örsön nyugsznak.

- ⁵⁰ Költeményei közül a legrégiebbek 1756 évszámmal fordulnak elő. De évszám nincs mindenik fölött s így korábban is írhatta már. Maga említi, hogy némely verse „álgyűzengés közt” készült, s így már katonaságában foglalkozott költészettel. Munkái első gyűjteményét még 1763 körül sajtó alá készíté, de ki nem adta. A mit tőle bírunk, az csak később,
- ⁵⁵ Révay Miklós gondjai alatt jelent meg két ízben. Első ily címmel: „*Költeményes Holmi egy nagyságos elmétől*” (Pozsony, 1787); másik: „*Két nagyságos elme költeményes születményei*” (Pozsony, 1789), hol Barcsai az egyik „nagyságos elme”. Egy-
- ⁶⁰ két darabja más gyűjteményben is jött ki, de azt mellőzhetjük.

- A „Költeményes Holmi” három első darabja mindjárt érdekes világításba állítja elénk a költő egyéniségét. Az első mintegy ajánló levél gróf Barkóczy Ferenc esztergomi érsekhez, ki őt versírásra buzdította. „Otromba hajdúra harangöntést bízta”, így szabadkozik költőnk a közmondás szerint. Aztán mit is írjon? megírtak már mindent. Előszámlálja némi gúnnyal az ajaka végén, mennyi tudós könyv van már a világon. Hát még mennyi elveszett Budán, Alexandriában
- ⁷⁰ stb., ez még jobban ijeszti őt az írástól. Azonban, ha az érsek így biztatja: igen, a derék s jó könyvek elvesznek, de

Megmarad élete Stilfrid-, Argirusnak,
Mását még árulják Nyúl históriának,

- ily értelemben nem bánja, ha ír is, jó lesz könyve: *hátoztának* (azaz mesének). De osztályozni sem tudja költeményeit, azok nem tartoznak semmi fajhoz:
- ⁷⁵

Úgy vedd, mint találod: ez nem história,
Épen nem poéma, nem is elegia,
Oda vagy satira, nincsen titulusa:
Részeg poétának mázolt papirosa.

80

E bevezetés mind nem elég. Más kettőt ír még: „Ezen munkához” s „Ezen munkában foglalt versekhez”. Amabban egy szeretetre méltó tréfával elmondja, hogy nem félti ő könyveit a mostani bölcselőktől, hanem a *régiektől*. Cicero, Seneca,
85 Maro, Ovidius, Flaccus stb., az újabbak közül Pope, Voltaire s mások: ezektől retteg ő, hogy megtépik könyvét, mint a szajkót, kiki elveszi a maga tollát s „csak táblája marad e nyomorúlt könyvnek”. Hanem azért mégis neki biztatja, intvén: „pipát ne gyűjtsanak veled; járj békével!” — „Vers!
90 kit csak *természet* tud jól feltalálni és nem a *mesterség* szokott hajigálni . . .” kezdi a másikat s fél, hogy természetes, magyaros versei nem tetszenek, mert

Románs kell mostani asszonyi rendeknek,
Ki sok-rét írja le módját szerelemnek, stb.

95 de vigasztalja magát, hogy majd csak akad valaki; „Ki házához viszen s feltesz *gerendára*” Tehát nem a főrend, hanem az egyszerűbb emberek közt remél közönséget.

Ez önkicsinylő tréfák után ne gondoljuk, mintha Orczynek komoly célja nem lett volna a költészettel. Az ér-
100 sekhez intézett prózai levelében elmondva, miért nehéz magyar nyelven verset írni, ekkép folytatja: „látom, a németek színte csak ezen esztendőben kezdetek csinosabban írni és verselni. Azért én sem vesztsem reménységemet s azt tartom, valamint a franciák nyelveket kipallérozták, egy század esztendő-
105 től fogva: a mi magyarink is fogják ezeket követni s fogunk írni mind szépen mind csinosan . . . Megvallom hercegségednek, én egész céloim az volt ezen zavart írásomban, miképen *felébreszthetném nemzetünket írásra*. Mert meg kell vallani, sok tudós emberünk vagyon, de félénk”. — Vegyük
110 ehhez a körülményeket. Faludy és Amade óta (kik szintén csak írtak, nem nyomattak) alig akadt figyelemreméltó a magyar költészet terén. Az egész XVIII. század Orczyig, úgyszólván meddő volt költői termelésben — nagy hallgatás az, melyet ő megszakított. Ha kiadja verseit iratásuk idejében: ma
115 nemzeti irodalmunk újjászületését nem Bessenyeitől, hanem Orczytól számítnók; ámbár így sem tagadható a nagy befolyás, melyet társas úton s kéziratban levő munkái által is, gyakorolt az ifjabb nemzedékre, épen arra, melynek költé-

szetünk új életrehozását köszönjük s mely az irodalom törté-
120 netében „francia iskola” néven ismeretes.

Orczy, a kora műveltsége színvonalán álló férfiú, mint verseiből is kitetszik, nemcsak ismerte, de némileg követte is a francia költőket. Boileaut, Voltairet gyakran említi, sőt fordít is belőlök. A vidor tanirány és satira, mely költészetén
125 átvonúl, leginkább francia példányokra utal. A négy rím és hosszas rím nyúgát is, a franciák példájára, ő kísérlette meg elhányni először: „Bárcsak — mond fentebb idézett levelében — a verset végező hangot ne csinálnánk oly sok betűkből. Ám, a franciák sem négy strófát (azaz négyrímű versszakot)
130 nem számlálnak, sem pedig három-négy betűt nem kívánnak cadentiákra. Mi pedig el nem akarunk menni a régi szokástól: annyira szereti nemzetünk a régiséget. Én nem voltam oly szorosan kötve ezen előítéllethez”. — De a franciákon kívül ismerte az angolokat is, Milont, Popet s figyelemmel kísérte a német reformtörekvéseket. Gottsched hatását
135 magasztalva emeli ki:

Im, a bárdolatlan német nyelv mire ment,
Hogy Gottsched Leipzigról Bécsben betekintett;
Elején munkának éretlen nevetett,
140 Most már gyönyörködik, hogy verset is ejthet, —

melyet egész öntudattal, mintegy követendő például állít a magyar elé.

Mindazáltal Orczy költészete lényegben annyira magyar, hogy egyik idegen utánzásának sem mondhatni, a franciáénak sem. Ha Orczyt a „francia iskolához” számítja az
145 irodalomtörténet, ez csak onnan van, mert, mint főnebb mondom, költői műveltsége egy részét a francia irodalomnak köszöni, mert az általa kedvelt vegyes nem (didaxis, satira, epistola) s egy-két formabeli újítás nagyjában oda utal; s
150 végre, mert az utána sarjadott költőivadék, melyhez buzdítóul, társul csatlakozott, épen a „francia iskola” lőn. De a mint egyrésről a tulajdonképi francia iskolához képez átmenő híd: épen úgy vehetni másrészt Gvadányi elődjének is: elsőnek ama vidoran-komoly és tanítva-gunyorkás nem-
155 ben, hol szellem, hang, kifejezés, szóval minden — tősgyökeres magyar.

Az említett három költemény, egy-két fővonásban, előre olyannak tünteti fel Orczyt, a minő marad végig. Kimondja, hogy a természet a mesterség fölött áll: természetes-
160 nek találjuk mindenütt. Sok ismeret, olvasottság látszik ver-

séből; de gúnnyal érdeklí a pusztá *tudást*, nem abban áll az *igaz bölcsesség*. Tiszteli a vallást, neveti a dogmai szörszálhasogatókat; a türelmetlenséget „kövezni” szeretné. Dacára katonai multjának, a háború rendszeres gyilkosság előtte. A főrend erkölcsi romlottságát, nemzetietlenségét, divatozó hívságait, benső nyomorát szánakozó megvetéssel nézi: s vigaszképen az egyszerű „mestergerendákhoz” fordul. Egy-egy játszi szökelléssel, tréfás öngúnnyal vidítja tárgya komolyságát; ezeken kivált érzik a magyar zamat. „Pipát ne gyűjt-sanak veled!” — mondja könyvének. Alább generális Belez-nait „hajlandóság szerint pipás, kártyás társának” nevezi, s mintha látnók, hogy „mászna együtt az *ürbői* halomra” — hogy telepednek le a szőlő tövében „s esznek a vastag szakács főztéből” — vagy készítettnek „jó tarhót, gulyás-taligánál”. — A „bugaci csárdá”-t ismeri minden ember. Ez kicsinyben hű tükre Orczy egész költészetének. Előbb a csárda leírása, mely mutatja, mennyire otthon van költőnk a pusztán. Bizonnyal „zúz vagy havas eső” — nem egyszer „áztatta köpönyegben” őt is, nem egyszer menekült egy bugaciforma csárda alá. Aztán alkalmat vesz komolyan bölcselkedni a hiúság, az építésbeli fényűzés ellen. Végre neveti a bolond főurat, kinél „patkós csizma nem hág palotában” — s ki maga is „megáll pitvarában s bémenni ha akar öltözik kap-cában” (harisnya). Mennyivel jobb ennél az egyszerű csárda, szükség idején; hol — mint azt is praecise tudja — *kecskeméti* kenyér sül a kemencében s *körösi* bor van a pincében.

Mindamellettsalódásba esnek, ki Orczy költészetét *népiesnek* vagy magát, az egyszerű köznép iránti rokonszen-véért, *demokrata* irányúnak akarná jellemezni. Népiessége a még romlatlan magyar érzetben s annak oly naiv kifejezésében áll, mely akkor közös vala még a nemzet minden osztályával. Gondolkozás módját pedig, mely elszórvá mindenütt feltalál-ható, mintegy gócba gyűjti: „A szegény paraszt néphez” intézett „Beszéd” — egyike legrégibb költeményeinek (1756). Becsületére válik szívének, kétségen kívül, a rokonszenv, melyet ebben nyilvánít. De ő nem *javítani* akarja a nép sorsát, hanem ellentétül a nagyok cifra nyomorúságával, azt ecseteli, mily boldog a paraszt, a kézműves, a munkás polgár a maga egyszerűségében:

200

Szurkos fiaskádnak hamis mosolygása,
Szeretett társadnak cuppant csókolása,
Szép idő, friss szellő madarak szólása,
Végzik örömedet — s egy tál zsíros kása,

tehát ne vágyj többre, boldog vagy, leghasznosabb tagja
 205 vagy az emberi társaságnak, nem úgy, mint a henyélő, hiú,
 boldogtalan úri rend. Orczy kétségtelenül atyja, jöltetője
 volt jobbjáinak, résztvevő barátja a népnek, de a democra-
 tiái fogalmak annyira nem voltak (kivált nálunk) a kor szelle-
 mében, hogy még költőnk barátja, Barcsai is, kin pedig már
 210 érzik a francia szabadabb szellem lehellete, a Terézia-féle úr-
 berről így nyilatkozik egy főasszonyságnak:

Jut eszembe, midőn urbár hirdetésén
 Nálad tánc közt sírtunk hazánknak esésén.

Orczyé is inkább tehát amaz idylli fölfogás, mely a város, a
 215 főbbek, a világiak romlottságától az egyszerű falusi, mezei
 néphez fordul s annak boldogságát *eszményítve* magasztalja.

A „Költeményes holmi” többi darabja csak bővebb
 kifejtése azon eszméknek melyekkel eddig találkoztunk.
 Mellőzve néhány fordítását, Boetius- Voltaire- Boileau-
 220 Horatiusból s mellőzve néhány szárazabb eredetét is, már
 kezdő sorai által a „Magyar hazának” című ragadja meg
 erősebben figyelmünket. „Föld! kinek határát az isten ör-
 zötte” szólal meg majdnem ódai hangon, és a magyar haza
 boldog állapotát festi a *béke* ölén. „Hétszáz hónapja múlt —
 225 úgymond — hogy ellenség táborra nem érte határát földed-
 nek”. A hétszáz hó több mint 58 év s ha a szatmári békekötés-
 től számítja, úgy e vers későbbi munkái közül való. „Álom a
 tudományoknak jobb rendben való intézéséről” egy *visio*,
 melyben Mária Terézia Apollót hívja segélyül a tudományok
 rendezésére s Apollo nevében a költő elmondja nézeteit.
 230 „*Más a tudomány, más a bölcsesség*”, fejtegeti most is: „*lelket*
kell szépiteni, ez a tanulság”, — „Tudom, hogy *cókosok* (copf)
 egész regementje s Loyola serege és a klastromok *henyélő* fel-
 lege ellened lesz: de te bízzál, jó lesz vége” — Richvaldszky
 235 préposthoz intézett levelében felszámálva, nem minden gúny
 nélkül, ennek hittani roppant tudományát s dicsérve túl-
 buzgalmát, játszilag oda veti:

Excommunicálván minden eretneket,
 Ezekből nem veszel ki talán engemet,
 240 Hogy játszi Voltairból mondok néha verset,
 És Pope vagy Racine ragadja elmémet —

s azzal végzi, hagyjon békét e végére mehetetlen titkok bú-
 várlásának, jobb, ha pihen addig. — „Szívbéli sóhajtas a böl-
 csesség után” cím alatt ismét a pusztá tudás hiúságát rajzolja.

245 „Elég nagy tudomány, ha jól tudunk *élni*, ha a jó *erkölcsben*
tudunk elől menni”. — „A mulandóságról” címe jelenti tartal-
mát. „Gazdagság, titulus, tisztelet, dicsőség, fényesség,
nagy hír, név, tekintet — mind csak füst, múló árnyék”. —
250 „Nagy urakhoz a gyönyörűségek változásáról” . . . hívja őket
az egyszerű természet ölébe. Boldog, ki úgy lakik festett pa-
lotában, hogy onnan jó kedvvel tér halászkunyhóban —
mondja. „Hívások megvetéséről”, „Világi tekintetek meg-
vetéséről”, — mind azon szellemben.

Erősebb satirai ér lüktet a következőben, melynek
255 fölirata: „Egy ifjúhoz, ki a városi lakást a falusinál inkább
szereti”. Eleven gúnnyal ír le egy fővárosi estélyt. Belépted-
kor — így szól Jancsinak — csaknem megfulsz, úgy szorít
magához a gazda. Vezet nagy sebesen *pimpós* asszonyához,
leültet a szófa mellé vagy *csorbán* levő egyik asztalához küld.
260 Kártyáznak, míg feljő az ebéd. Itt hárman, ott négyen meresz-
tik szemöket. Nagy csendesség, figyelem van: ki szűnnyad, ki
izzad, ki erősen figyel. Ez dobbant lábával, hogy más kapta
a vörös hetet s neki *36 fischt* kell berakni. Amott egy *nagy úr*
búba van merülve, hogy máshoz került a tökkirály. Mint
265 szánja Orczy a szerencsétlent! Fáró-asztal is van. Közepén ül
a játék *főpapja*, újján nagy két gyémánt. Kártya keverése
illik a markába, pirúl és meresztli a szemét. Ráncolja homlokát,
látva, hogy sok *füles* kártya lepi az asztalt. Nyerne, veszne-
nek. Némelyiken az is megesik, hogy „még ma a zsidókhöz
270 megy a bársony kankó”. — De ím, kilenc óra: asztalhoz kell
menni. Harminc szolga hozza az ételeket ezüst medencékben:
ez *ármadának* a konyhamester a *commendója*, büszkén takar-
ja fel a fődött tálakat. „Nevét, ízét, bűzét egyedül ő tudja” —
mond a költő. Ezt finom Párisból a napokban hozták — kár,
275 hogy kicsint szagos. A konyhamester hosszú papiros listáról
elszámllálja az idegen étkek litániáját. Leülnek. De az *abron-
csos szoknyák* miatt (1762) nehéz széket kapni. „Iparkodj szé-
kedhez, másképp kiszorítnak, Térded összehúzzad, *szenvedd*,
ha borítnak, Csendesen ülj, másképp, hidd el, megpirítnak”, —
280 A társalgás hidegen megy, mert a jelenlevők úgy vannak egy-
mással, mint kutya és macska. A *kisasszony* csak késhegyen
vesz az ételből, nem mer enni, „félti összeszrófolt gyenge kis
derekát” — Mellette a *piros menyecske* tartózkodik leves
ételtől, „mert fél, ajakának lemegy a festékje”. De bezzeg
285 eszik amott egy gróf „mint a farkas” és iszik „tányér alatt
levő lista szerint” Júlia azonban társalgást kezd a kalendá-
riomból, vagyis az időről. Aztán keztyű, báb, cipő, párisi,

turini, brüsseli csipke jó szóba. Egy kis pletyka is támad, megszólják a távollevőket. Majd fordul a beszéd jeles actorokra, bálházakra, comediákra stb. Azonban édességekre kerül a sor. „Kézről-kézre megyen *szivecske* s mindenféle állat (cukorból) kiben van *versecske*. Ezt az „asszonyi rend” félve olvassa; rikojtózva nyomják kézről-kézbe s eltitkolják, ha igazat mond. Vacsora végen következik az ivás. Szeretnének 295 lefekünni, de *Chloris* meg *Thyrsis* énekelnek, azt kell hallgatni és dicsérni. Most a *tánc* következik. Első a *menuette*, aztán futosó *anglia*, majd *steyer* és *furlana*, melyben „lehet táncosának szorítani derekát” — végre lassú *lengyel*. Azonban virrad, ki-ki hazamegy: „Lehánnya köntösét, ledűl az ágyára. El- 300 fáradt, keresztet sem vethet magára. Felkél talán másnap tizenkét órára”. A költő ily multság helyett jobb szereti két jó barátja társalgását s inti a balgatag paraszt népet, ne irigyelje az urak helyzetét. Hosszasabban időztünk ez egy darabnál, hogy lássuk a részletezést, mely érdekes mint korrajz, s érdekes mint eleven satirai festés. Efféle Orczynak 305 több költeményében található. Ereje inkább is mutatkozik a satiricus, mint a komoly, például természetfestésben. Az utóbbira, mint sikerült példát, ide írjuk a Beleznaihoz szóló levélből:

310 Nagyoknak a piros hajnal fel nem virrad,
Öröm nap keletkor reájok nem árad,
A hold járásában, hasztalanul fárads,
Harmatja gyémántnak nálok nélkül szárad.

Csengő patakoknak sullogó folyása,
315 Álmatlan rigónak fütyülő szólása,
A fülemülének zengő csácsogása,
Nékiek nem tetszik, sem kúta forrása.

Az árnyékos völgyek nékik nem nevetnek,
Zöld halmokban, fákbán nem is gyönyörködnek,
320 Virágos réteken le nem telepednek,
Ilyes multságot semmire becsülnek.

„Quadrillának (játék) eredete”, megint a *kártya* ellen fordul. — „Egy ifjúnak, ki hadi életre adta magát” — „Jól vagyon — mond a költő — próbáld meg, te is megisméred. Úgy lehet 325 jutalmad, jajgatással kéred, És a mit kerestél, soha el nem éred.” — Aztán egy öreg katona képét festi neki, a ki „háromszáz hónapot tölte a táborban” — és most mankón jár. — „Hány közember vagyon — folytatja — *harmadik glédában*, kinek Sándor vére pezseg a karjában”. E nézet az, mire cik- 330 künk elején céloztunk. — „A magyar szépekhez”, — ismét

egy eleven satirai festés, végződő a jó magyar háziasszony dicséretével. Rokontárgyú, de még gúnyosabb az „Egy megmátkásodott ifjúnak” című. Itt rendre veszi az asszonyi hívságokat és bűnöket, melyek között a *tudáskodás*, a *versfirkálás* is megvan.

Vége inkább máshova célzó satira a „Vigasztaló beszéd a *cigányokhoz*”, kiknek henye életét gonoszúl dicséri s csudálkozik, miért nem vették be még őket a szentek közé, holott egész apostoli szegénységben s baráti henyelésben élnek. — Egészen elűt Orczy más költeményeitől: „Egy úr beszélgetése a káplánjával”, melyben az úr (a költő) a kifejlett mesterségek, művészet és luxus jótékony hatását magasztalja a bigott káplán ellenében.

De ideje, hogy végét szakasszuk e részletezésnek, a hátralevőben inkább csak általános körrajzra szorítkozunk.

A *Két nagyságos elme költeményes szüleményei*, mint feljebb mondtam, részint Barcsai, részint Orczy műve. Legnagyobb részét e két jó barát verses levelezése teszi, Kár, hogy a levelek nincsenek jól rendezve, a mint egymásra felelnek: így az olvasó, ki sorba megy rajtok, néhol meg sem értheti. — Elöl van mindjárt Orczynak egy hosszabb költeménye a „Szabadságról”. — Nem tudná az ember, hogy az voltaképen felelet Barcsai levelére. Barcsai felsóhajt a szabadság után, melyet ő épen nem úgy ért mint Orczy, s kérdezi barátjától, nem tudja-e, hol bujdosik a szabadság? Orczy jól érti barátja rajongását s méltónak tartja egész nagy költeményt írni neki válaszul. Eleinte ő is rajongást tettett, hanem a mint sétál, a Gellért hegy körül, *egy kis kopasz ember* (ez maga Orczy, tehát a vénebb, tapasztaltabb Orczy) megüti vállát, s tart neki hosszú leckét, mely e témából indul ki: *Ember sorsa rabság*. Születésétől haláláig a viszonyok rabja. Azután sorba megy a nemzeteken: sehol sincs szabadság, csak a helvéták egyszerű életében, — no meg a magyar aristocraticus szabadság oly király alatt mint Thérézia. E lojalitás jellemzi Orczyt minden versében; s bármennyire neveti és gúnyolja a „cifra pántlika” — után szaladókat, ő hív és áldozatkész, nem ugyan *morgás* nélkül, ha érdemeit mellőzve látja. Igazi typusa egy korabeli magyar nemesnek; míg Barcsait a *francia philosophia* szellője már elkapta egy kissé. Ez a különbség kettőjük gondolkozása közt.

A kötetben foglalt levelek s költemények közül az *első rész* Barcsai műveit tartalmazza, a *második rész* Orczytól van, kivéve Arcadia leírását (222. lap), mely nyilván Barcsaié,

Orczy maga hivatkozik rá, (160. lap). „Minap Arcadia szélére
 375 vezettél.” Jó lesz figyelemben tartani annak, ki valaha e
 költeményeket rendezni akarja. — Ha ezeket rendben olvas-
 suk: igen érdekes párvonalt húzhatunk a két költő egyénisége,
 gondolkozásmódja, költészete között. Barcsai mint főnebb
 láttuk, szabadelvűbb. A politikai változások, napi események
 380 élénken érdeklik: Lengyelország felosztása van épen napi-
 renden. Orczy szereti, ha a birodalom hadserege győz, de
 jobban a békét; az országok változását bízva ő istenre. Barcsai
 egy homályos allegóriában nyugatra utalja a magyart:
 Orczy ellenmond: nem, nem, *keletre!* a hol még nincs mérnök,
 385 nincs comissar. — Barcsai, a budai egyetem megerősítő ok-
 levele kihirdetésekor, ódára lelkesedik: „Mít hallok, magya-
 yarok! Pindus tetejéről?” Orczy válaszában: „Tehát meghallot-
 tad Pindus tetejéről . . .” világos a satirai hang, mint a ki a
 bölcsességet nem a sok tanításban és tudásban helyezi, főleg
 390 a természettudományok haladása iránt épen nincs valami
 nagy lelkesedéssel. Barcsai ódája azon végződik: „Küldjete
 Gyöngyösi lelkéhez, . . Térjen onnét vissza megint nemzeté-
 hez, s adjon kedvet néki született nyelvéhez.” Orczy erre
 így válaszol, érintve gúnyosan Franklin találmányát:

395 Elég, hogy Budán már menykőtől nem félnek,
 Ha az ég háborog s zörög, csak nevetnek,
 Hét acélos póznán fellegek repdesnek,
 Ég csattanásának süveget nem vesznek.
 Hogy föl meg üst (ezüst), arany hideg föld gyomrában,
 400 Só mint válik kővé vizenyős almában (alom),
 Azt tudják, s több ilyen elrejtett titkokat
 Beszélvén *megvetik előszült apjokat.*
Ne várd hát, hogy ezek Gyöngyösi lelkének
 Valaha oszlopot s oltárt emeljenek,
 405 Sőt ezek temetik feledékenységhen
 Mind azt, mind ki tudós volt anyja nyelvén stb.

másutt pedig a villámhárítót a *gőzhajóval* teszi egy vonalba
 (1777) egyforma képtelenségnek vagy hiúságnak tartván.

410 Látok már hegyeken acélos nyársakat,
 Hogy menykő ne érjen bádogos tornyokat,
Tűzi pára hajtja a terhes hajókat,
 Sodrott szél (villany) gyógyítja a romlott tagokat . . .

s e találmányoktól nem minden gúny nélkül várja, hogy *falu-
 ról az erkölcs* bejön városokba, s hogy az *igazi bölcsesség* orszá-
 415 ga derül fel, úgy, a mint ő érti.

Költészetben Barcsai tanultabb, simább, szabályo-
 sabb; de Orczyban több a genialitás. Egy-egy ötlet rendesen

ő tőle származik, melyet aztán ismételve fölemlengetnek. Néha
 barátja patheticusabb, hangját satirai árnyalattal kíséri,
 420 Barcsai nagy hangon leír egy hadi gyakorlatot: Orczy jó ta-
 nácsokkal felel, hogyan *pucolja*, hogyan őrizze hidegtől, me-
 legtől katonáit. *Paraszt* hetes végezze a dolgot körülöttük:
 János uram a (közlegény) „nótára” aludjék, „kímélje mint
 lehet tagját és ereit . . . Gyengén és keztyűbe takarja tenye-
 425 rit” stb. S ezt oly levelére Barcsainak, melyben azt mondja
 magukról: „Róma katonái *így nem* gyakoroltak!” — Barcsai,
 francia iskolánk modorában, szeret egy csomó, leginkább új-
 kori francia nevet és eseményt összehordani: Orczy ez osten-
 tatiót többször finom gúnnyal fogadja. „Mely messze hordoz-
 430 tál tudós írásoddal” — kiált. Elmegyek veled akárhová, de a
 vége az lesz, hogy a zsidó királlyal felkiáltunk (minden hiába-
 való) s visszatérve a genevai tónál (Rousseau) *egy ingre vet-*
kezünk. Mily jellemző ez! Barcsai egy elég csinos allegóriában
 lefesti barátja „Tokaji szüretjét” — s erre Orczy pajzánon
 435 úgy felel, mintha Barcsai kissé feszes istenei- s istennőinek
bajuszokat festegetne.

Összefoglalva az eddig mondottakat: Orczy érdeme
 növekszik az által, hogy oly korban szólalt meg, midőn a
 költészet halálos dermedtségben feküdt, s példája, ösztönzése
 440 által nagy mértékben hatott irodalmunk fölélesztésére. Mint
 a romlatlan magyarság fajképe (typus) s mint oly bölcs, ki az
 erényben s önmérsékletben helyezi a főbölcsséget, eszméi-
 re nézve conservatív, de ez egyszersmind forrása satirai ere-
 jének, mellyel a míveltség erkölcsrontó hatása ellen föllép.
 445 E vidorkás gúny (egyes apróságot, mint az *adhortatio mu-*
lierum, nem számítva) ő nála jelenik meg először: ő tehát
comico-satiricus költőink apja. Ötleteiben sok genialitás van;
 szeme, kivált satirai leírásokban éles, képei elevenek. Nyelv
 és szellem magyar zamatú, elannyira, hogy ma népiesnek
 450 látszanék. A mi hosszadalmasság, kivált tanító verseiben elő-
 fordul, az inkább a kornak s a négyes rím nyűgének tulajdo-
 nítandó, melyet ő kezde megtörni először. Méltó mindenestre,
 hogy a mai költő-ivadék őt se hagyja ki tanulmányaiból,
 mert bár maga mondja:

455 . . . ne is csináljunk verseket,
 Mert, hidd el, *fiaink nevetik ezeket*,
 Mint mi most megvetjük a régiebbeket .

e *nevetés* csak akkor *jogos*, ha azon biztos tudaton alapúl, hogy
 a régieket mindenben meghaladtuk.

60. A JÖVŐ STILUSA

(Gyakorlat, jelenkori példából.)

Élt egyszer juhászbojtár. Ő mindennap hajtotta ki nyáját faluvégre, s ha ajuhok szép csöndesen széledtek el amezőn, ő kényelmesen heverészett le a növényzetre. Fiatal szívét erősen gyújtá fel aszerelemtűz; mert nem messze pillanta meg⁵ apatakban egy leányt ruhákat mosni. Ő tüstént mene közelebb és nem nyugvék, mielőtt szépen csalogatta őt avízből ki. Ő Iluskának neveztetett, ő pedig Kukorica Jancsinak hivott. Azonban Iluskának gonosz mostohája rettenetesen haragudott meg, és boszús lón afelett, miszerint ő oly sokáig van¹⁰ távol; és megnézni akarta, vajon mit csinál az. De mennyire lepetett ő meg, midőn ő ajuhászbojtárral enyelegni találtatott. „Becstelen teremtmény! kiálta, mindjárt ütlek tégedet agyon!” Erre ő rendkívül ijede meg, de ő úgy ijeszte rá a vén nőre, hogy ő felnyitni sem merte száját többé. Ily módon¹⁵ Jancsi ártalmatlanná tette ellenőjét.

Ezalatt este lón és Jancsi összeterelni akarta nyáját, haza sietendő; ám mennyire csodálkozott el és szeppent meg avégett, miszerint látá, mikép anyáinak része hiányzik. Ő jól tudta azt, miképen agazda nagyon fog boszankodni meg afölött, miszerint ajuhcsorda vagy ellopott, vagy farkasok által²⁰ továbbított. Mindazáltal összekeresé juhainak maradványát és hazafelé terelte azt. Agazda megszámolni akarta azt, ámde János közbekiálta: „ne számlálja gazd'uram azt, igen sok hiányzik azokból, mert csaknem félrészt nélkülöztetik abból.”²⁵ Agazda egyelőre elhinni sem akará azt; de miután egészen győzetett meg atényállás fölött, dühösen kiálta: „vasvillát elő! vasvillát elő! mindjárt akarom beállítani életedet!” Miután azonban vasbóli villa nem vala kéznél, hirtelen kapott fel egy petrenczés rudat, s ha ő nem szalad tova, úgy ütendé őt³⁰ bizonyára ott közelben meg, hogy ő azonnal egerhalott fogott leendeni.

Jancsi, maga részéről, az előhaladt éjben az Iluska-féle kert alá sieté és szótlan üle le asövénynéli pad fölé. Szépen vette most elő furulyáját, mert tudatik az, miszerint ő ügye-

- 35 sen játszék furulyát. Iluska legott kele fel tornácban ágyából és hamar siette ki, és leült ő is maga részéről, apad fölé. Jancsi látása fölött mindjárt ijede meg s kiálta lassú hangon, úgy, mintha csak magához mondaná: „Jancsi, szerelmem! istenért! mi lett veled? miért ily halványan nézesz te ki? te búsulsz
- 40 valami fölött, nem-e?” — „Ah Iluskám, kiálta Jancsi, részéről szintén halkkal: hogyan nem lenne ok, halványan kinéz-nem, miután szép arcaidat sohasem fogom láthatni többé! Igen, én nem fogom többé szemlélhetni azokat! Igen, én nem foglak átkarolhatni tégedet, én nem foglak csókolhatni tudni
- 45 tégedet többé! Örökre fogok elútni! örökre foglak tégedet elhagyni, már holnap, már az éjen, már ezen pillanatban! Isten veled, Iluskám! emlékezz vissza Jancsidra. Ha majdan száraz kórót fogsz látni, mely aszélből kergettetend, nem-e fogsz visszaemlékezni kedvesedre, aki bújdosni fog?” —
- 50 „Jancsi, szerelmem! viszonzá mostan Iluska, útazzál el tehát, ha elútaznod kell. Ha fogsz látni hervadt virágot, mely út-középre vettetett, emlékezz vissza kedvesedre, a ki maga részéről szintén fog elhervadni.” — „Jónapot!” kiálta még János, és ő eltávozték. Ő pedig bemene újból, sírandó.
- 55 Közelebből Jancsi messze távoztott és nagyon nyomúlt elő az idegenbe. Éhsége alkalmából tarisznyáját vevé elő, kenyértetet vón ki abból és öreg szalonát. De az étel nem ízlett neki. „Jól esik nekem!” — kiálta — „miért hagyám acsordát egymásból futni! De tehettem-e másképp? Valóban,
- 60 Iluska miatt többet is fognék elszenvedni. Jöjön, aminek jönni kell: én kiérdemelni tudni fogom kenyeremet. Én át meg át magyar fickó vagyok: a hadseregbe toborzani hagyom magamat.” Így szólt magához és könnyű fővegét fölemelvén apátszitról és tarisznyáját vállai fölé dobta s újból tova lépdele...*

65 * Fő szabályok eddig: hogy az igehatározó (adverbium) után mindig tenni kell a csupasz igét, melyet határoz. Más esetben az igét előragjától ne elválasszuk. Az *Er, Sie* (baj, hogy a magyarban *ő-nek* nincs femininuma, de lehetne *őnö*), *Es* pontosan jelölendő ki. Mi a jövő percben történni fog, azt már nem szabad jelen idővel adni vissza.

70 A többi díszfordulatokat és kedves germanismusokat, részéről, maga is leli föl az olvasó.

61. P. VIRGILIUS MARO AENEISE

Fordította Remete József (Győr, 1863. *Hennicke Rudolf.*)

Emlékszik-e, fiatal olvasóm, egy avas könyvre, az összefirkált falú tanterem s cifrán befaragcsált padok idejéből? Füstös leveleit már csak lazán tartja össze az ütött-kopott
⁵ bőrkötés, melyen a hajdani aranyozásnak pusztá rovátkái maradtak fenn; címképe rézbe metszett istennői tintabajusszal ékesítvék, s minden elő és utó tiszta lapján az időszerinti birtokosok nevei, jelmondatai és tollpróbái gebeszkednek a halhatatlanság után. Sodrott leveleinek régi divatú szöges
¹⁰ nyomása közé megannyi írott sor van beékelve, mely az idegen szöveg tartalmát szemrontó hűséggel tolmácsolja az anyanyelven; itt-ott néhány sor bekörmözve (—) másutt meg, oh öröm! egész lap X-olva keresztül annak jeléül, hogy minden további vesződés nélkül átugorható. — Ime a római *classicus*, a hogy nálunk a legtöbb iskola-hagyott emlékezetében
¹⁵ kísért, — a mennyiben tudniillik merőben el nem feledheti. Csuda-e, ha rossz hírbe keveredik egy szépirodalmi lap, mely költőkről beszélve, még Virgilt, Horácot is azok közé számítja!

Iskoláinkban majdnem kivétel nélkül (én legalább nem
²⁰ igen sejtettem még kivételt), a nyelvtani oldal minden, az aesthetikai jóformán semmi. A szegény tanulónak tudni kell mindazt, a mit valamely szó vagy *mondat* nyelvtani értelmezésére Németország összes commentatorai feltaláltak — ez esetben igen jól megy a tanítás; — néhol már a szanszkrit
²⁵ hasonlítás is kezd felkapni: de arra, hogy költőt költőileg élvezzen a tanítvány, a mennyiben én tudom, minél kevesebb gond fordíttatik. A legjobb tanuló is nyűgnek tekinti a *classicus* költő olvasását, melyet ha le bír küzdeni, ha mindazon tudós lomot, mellyel a nyelvtani magyarázat jár, emlékezetében bírja tartani, érez ugyan némi diadalt, de ez nem a költői
³⁰ olvasmányból merített aesthetikai gyönyör. Hányadik *eminentens* tudná például megmondani, mi a *meséje* Homér vagy Virgil eposzainak, melyek benne a főjellemek, hogyan folynak be a cselekvényre, az utóbbi hogyan bonyolódik, fejlődik ki;
³⁵ mik benne a jelesebb epizodok, szóval az egésznek szerkezete

mi? A legtöbb csupán egyes részeket ismer; azt legjobb esetben elfűja, minden szavát jól megfejti, ha épen valami leírás vagy eféle talál előfordulni benne, azon mulathat is — a tanító nem tesz ellene kifogást; de arról, hogy a mit olvas, az *mű*,
40 része egy nagy, tökéletes egésznek, ritka ád neki fogalmat.

De bár hát az olvasott hely költőiségét tanulná meg érezni a növendék. Olykor szóhoz tapadó, szolgai fordítást kívánnak, tele latinismussal, melyet a szegény tanulónak még egyszer kellene magyarra fordítani, hogy gyönyörködhessék.
45 Másutt megelégesznek, ha a költői nyelvet pőre prózára vetkeztetve, a mint szokták mondani: az értelmét adja vissza; például ezt *aethera carpit* csupaszon így: „repül.” Volt egy régibb modor, mely a classicus író finomságait zsiros szájú magyar kitételekkel szokta fűszerezni, midőn például az ünne-
50 pélyesen gyöngéd: *favete linguis* jól magyarul így hangzott: „csitt! patt! egy kuk se legyen!” — Egyik mód sem való arra, hogy a tanítvány szép iránti érzelmét gerjessze, ápolja, erősítse; hogy benne vágyat költsön a classicus író oly részeivel is megösmernedni, melyek a tanodában agyon X-olva
55 maradtak, s törekedni az *egésznek* élvezetére.

Innen az a mai közvélemény, hogy műveltség, irodalom nagyon el lehet a classicus írók ismerete nélkül. Fogyton-fogyván azok száma, kik a nyelvi akadályokon túl, a valódi élvezet forrásához jutottak: a többi csak unalommal gondol vissza
60 holmi félig kisügött, félig kilesett rossz fordításra, mely Virgilt vagy Horácot képviseli emlékezetében. Melyik kezdő ne írna különbet azoknál! Melyik ne tudna több szellőt, felhőt, hullámot, villámot rakni versébe, mint azok! Aztán meg ki ne hallotta volna félfüllel, hogy Virgil csak másolója Homérnak s
65 Horác eredetisége jól járt, hogy a görög ódák elvesztek. Döntő bizonyosság, hogy Furulyás Pista különb Horácnál, Virgilnél, az összes római költészetnél.

Ám legyen. Én sem kívánom ez „utánzók” utánzását. Nem a tíz-husz énekes eposzokat, római mintára. Nem a
70 „Hová ragadtok *pieri* szent szüzek!”-féle lelkesedést. Nem a hitrege sallangjait, az ódon versformákat, semmit a mi korunk szellemével össze nem fér. De azért a classicusok tanulmányát nagyon kívánatosnak tartom. Lehet például Virgil, Homér nagyságához mérve, alkotásban, jellemzésben gyarlóbb: de ha egyebe nem volna, mint nyelvbeli tökélye, azzal is megérdemelné, hogy mindenkor, minden nemzet költészetének iskolája maradjon. Ugyanez mondható Horatiusról.

E remekséget így foglalhatni össze: *erő és báj*.

Erő és báj: ép ezek indultak veszendőbe a magyar költői
 80 nyelvől. Mint öldött kéve, lazúl a *mondat* napról-napra. Rövidsége nyúlik, biztos körvonalai elmosódnak, ruganyossága ernyed. Csak el legyen mondva, két-három szó nem tesz különbséget. Ha rövid a vers Procrustes ágyába, toldjuk; ha hosszú, nyessük, vagy túllógatjuk a lábát. Ha a saját szó nem
 85 jut eszünkbe, rokon is megjárja. Prózáink körülíró lapossága, germanismusa, hírlapi frázisai a költői nyelvbe is bekapnak. Sok, eredeti magyar szólam, velős, rövid kifejezés, mely még pár évtizeddel ezelőtt országszerte kelendő volt, egymás után kivesz, idegennek, pongyolának adván helyet. Szóval a magyar
 90 stíl, próza, vers egyaránt, pantalonra vetkezik.

Nem azért óhajtom a classicus írók tanulmányát, hogy nyelvünkbe idegen sajátságokat erőszakoljunk; hanem hogy szokjunk úgy bánni nyelvünkkel, mint ők a magukéval. Mondani *épen* azt, a mi kell, nem többet, nem kevesebbet. Szólani
 95 erélylyel, bájjal; hatalmasan, zengzetesen. Valamint ők lelkét, legfinomabb árnyalatait bírják nyelvöknek: oda törekedni saját nyelvünk használatában. Nincs nagy költő e nélkül, s ha egyszer a nyelvérzék elhomályosul, nagy költő is lehetetlen. A nyelvromlás kora még sohasem esett össze *virágzó* költészettel. Az eredetinépköltészet jelessége nagy részét a tömegnyelv-
 100 érzéke maradandó voltának köszöni.

Jó hosszú bevezetés oly rövid cikkhez, a minőt Remete *Virgil*-jének szántunk. De alkalmom s ideje volt elmondani a mondottakat. Most térjünk a fordításra.

105 Oly mű ez, mely egy emberkorba s emberéletbe került. Szerzője még fiatalon 1841-ben kezdé, s 1859 végén fejezte be. 1862-ben meghalt, a nélkül, hogy megérte volna műve kiadását. Barátjára, Horváth Károlra bízta ezt. Megható a levél, melyben a halálát érző intézkedik műve felől. A kór — úgy-
 110 mond — Aeneisem szüleménye, úgy elfogott, hogy tudómre adva magát, nem sokára sírba viend. De épen e körülmény okozza, hogy hozzád fordulok; ha már *vesztem okozza az Aeneis* szeretnék miatta örömet is élvezni. E végett akarlak én téged valamire kérni. S ez nem kevesebb, mint hogy szerezz nekem
 115 kiadót, vagy add ki magad. Barátja teljesíté a kérelmet, Hennicke győri könyvtárban kiadóra talált; de a fordító örömlévezetét megghiúsítá a halál. Teljesült volna-e egészen, ha életben marad?

Virgil eposzát egészben adja Remete. Sor sornak felel
 120 meg, eggyel sem több, mint az eredeti. Mindazáltal a szóhűség is annyira meg van tartva, hogy alig van szó az eredetiben,

melynek a fordító megfelelőt ne állítna szembe. Tehát az anyag mind beszorítva, ugyanannyi térbe. Nehéz munka, nagy érdem fordításnál; de nem minden, még nem is fő. Lássuk:

- 125 Fegyver s végzet-üzött hősről szól énekem, a ki
Troja vidékéről legelőbb jöve Italiába,
S Lavin partra, vizen, földön hányatva kegyetlen
Juno végetlen haragáért, égi erőtől.
Háborún is sokszor szenvedt, míg rakhata várost
130 S isteneit Latiumba hozá, — honnét a Latin nép,
Albai tisztos atyák s falaid, nagy Róma, levének.

- Kerülöm a latin idézeteket, a hozzá értő olvasó legyen szíves kisérni az eredetiben. „Fegyver s végzet-üzött hősről szól énekem.” Először nyújtott Mennyivel erőlyesb Virgil
135 hangja! Aztán fordítónk a négy megelőző sort is adja: mondata így kezdődik: „*Én*, a ki egykoriban” úgy hogy szököte ez lesz: *én* — hősről szól énekem. Végre az a nem is törvényes kihagyás: fegyver(*ről*), s két értelműség a legkitűnőbb helyen, mert így lehetne olvasni s nagyobb joggal: „fegyver-
140 (*üzött*) és végzetüzött hősről szól énekem.” — „Lavin partra.” Itt az eredetiben pont. Méltósággal nyugszik meg, azután új körmondatot kezd hőse hányatásairól emlékezz. Fordítónk összefoglalja, s elvész a hang. „Junó végetlen haragáért.” Nem végetlen, de nem feledő. „Haragáért” a *j* kihagyása ízetlen, — s
145 nem is ért hanem *miatt*. „Égi erőtől.” Nem ok nélkül van ez, eredetiben, a Juno haragja *előtt*. Amúgy általában égi erőt mond, mielőtt a specialisra, Juno haragjára térne; így csak verspótlónak látszik. — „Honnét — levének.” Virgil ünnepeyesen kihagyja a *levének* szót: a fordítás ezzel prózává
150 lapúl.

Múza, okát említsd s mondd, mint lőn sértve hatalma,
Mit fájlalt a magas menny asszonya, annyi veszélyen,
Annyi bajon hajtván e kegyességére kiváló
Férjfiat át? oly nagy haragúak a mennyei lelkek?

- 155 Az „okát említsd” után, (mely az eredeti szép hangzatával nem versenyezhet) a *mondd* betoldása fölösleges. Oly clasicus, mint Virgil, nem használ hézagpótlót: erre egy jó fordítónak is ügyelni kell. „Kegyességére kiváló férfi” Szóról-szóra; még sem az eredeti. Mert szokatlan, mert nehézkes, mert lebcses. „Oly nagy haragúak a mennyei lelkek.” — Haragúak! lelkek! A latin *kihagyásos* erőlye elbágyasztva, az *animus animára* göngyögtve. — Csak még egy keveset:

Néném Anna, minő álmok rettentenek engem
 Félénk nőt? mi derék új vendég ére lakunkba?
 165 Termete mily nyúlánk, mily bátor fegyverü, keblü . . .
 Ám de előbb nyeljen földnek mélysége magába,
 Vagy Mindentehető villáma taszítson Erebnék
 Halvány árnyaihoz, mély örvényébe az éjnek,
 Mint a te törvényid legyenek megszegve, szemérem.

170

stb. stb. IV. Ének.

E helyet Kazinczy Ferenc is fordította, kísérletül. Ő fiatalabb nővérnek veszi Annát, és úgy kellemesb is a jelenet. Azonban talán helyesebb a néne. „Félénk nőt.” Ebben csak az általános női félénkség van kimondva; az eredeti éppen a jelen való *aggodalomra* vonatkozik. Nem is álmok rettentik
 175 Didót, hanem *álmaiban képzeletek*. „Ére lakunkba.” Más árnyalat. Az *ér* mindig az út folyamával kapcsolatban gondolatlik. Ide *jött* is elég volna. „Termete mily nyúlánk.” Itt nem csak a *nyúlánkságról* van szó: az egész hősi, félisteni maga
 180 hordozást kifejezi a latin. „Taszítson Erebnék halvány árnyaihoz.” Eredetiben az *árny* kettőztetve, igen hatályosan. Itt elvész a figura. „Ám de előbb.” Gyakori eset e fordításban, hogy a mely hangzón egyik szó végződik, azon kezdődik a következő, s így kellemetlen *hiatus* áll elő. Általában a verselésnek sok hiányait lehetne kimutatni. Nem olyat, hogy a mérték *ki nem megy*: hanem a mi a vers finomabb fordulataihoz tartozik.

Im e rövid mutatvány is elég, hogy általában jellemezzük e fordítást. Ha csupán értelmi hűséget kívánunk: nem
 190 igen lehet panasz. Körülbelől az van mondva, ugyanannyi sorban, s többnyire megfelelő szavakban. E részben a hűséget, a nyelvtani hűséget alig lehetne többre vinni, tekintve a latin szöveg tömörségét, mely a magyarba oly nehezen fér be. Fordítónk, több éven át, lelkiösmeretes gonddal fáradozott, hogy
 195 e nagy munkát véghez vihesse. Tette pedig ezt majd minden külső buzdítás nélkül, leginkább saját lelki erejéből merítve kitartást. Műve fölvette a magyar nyelv haladásának előnyeit, meghaladván e részben az előbbi Virgil fordítmányokat. Akármelyiknél ezek közül alkalmasabb, hogy a latin nyelvet
 200 nem bíró, értelmét vegye az Aeneisnek. De Virgil *művészete* nincs visszaadva oly művészettel, mely az övét nyomon kísérné. Virgil fordítójában kell lenni abból a szikrából, mely az eredeti íróit lelkesíté. Nem elég *azt* mondani el, a mit ő; törekedni kell úgy mondani el, mint ő. E részben sok mindent
 205 elmosódva találunk itt. Lehetne kevésbbé hű fordítás, mely

mégis inkább megfelelne Virgil szellemének. Egy-két szó ha elmarad, nem a világ: de baj, ha az elmondott nem teszi azt a hatást, vagy olynemű hatást, mint az eredeti. S költői műben nem a puszta értelem a fődolog, hanem a benyomás,
²¹⁰ melyet tesz az olvasóra. Ez utóbbit olykor némi hűtlenséggel lehet elérni, feláldozván a szóhűséget a művészeti hűségnek, melyre fordítónk, vagy nem akart vagy nem bírt emelkedni.

Mindazáltal a magyar Aeneist, hosszú fáradság és ernyedetlen buzgalom ez egy oldalról sikerült vívmányát, jó
²¹⁵ lélekkel ajánlhatjuk a közönség figyelmébe; kiadója pedig, a ki e nehéz időben ily munkára vállalkozott, megérdemli, hogy minél melegebb pártolásban részesüljön.

62. GVADÁNYI JÓZSEF

Nem tudom szerencse-e nagyobb, vagy költői érdem, ha valamely költőnek sikerül a képzelet világából oly alakot idézni elő, mely a nép minden osztályában ismerőssé válva, mintegy az élők, a járókelők közé vegyül, idő folytán a nemzeti monda hagyományos alakjaihoz csatlakozik, s az együgyűbbek előtt mint valóságos élőszemélynek marad fenn emlékezete. Tagadhatlan, hogy szerencsés körülmények nagyon elősegítik a költőt, úgyannyira, hogy olykor csekélyebb tehetségnek jut a pálma, míg a nagyobbat feledés borítja el; de miután a szerencsés körülmények malasztja sem minden egykorúra terjed ki, sőt inkább nagyon ritkának jut oly mértékben, hogy teremtett alakjai mintegy a nép-mythológiába véteszenek föl: úgy hiszem, a pusztá véletlenen, a szerencsén kívül, jó rész valami derékség rovására tudandó, több vagy kevesebb a szerint, a mint a mű későbbi korok bírálata kiállja; de mindenesetre költői érdem, melynek természetét vizsgálni méltó is, érdekes is.

Gvadányi nem mondható nagy költőnek, némely műveiben költőnek is alig. Ha pedig a csínt, ízlést (s a mit közönségesen annak neveznek), a felruházást, a versbeli előadás bájait nézzük, mögötte marad saját kora költészeti haladásának is. 1787-ben lépén föl, s attól fogva szinte a század végéig dudolván olykor vizenyős, olykor pusztán okoskodó vagy leíró és historizáló rhythmusait, úgy látszik nincs szerepe ama fejlődési nagy mozgalomban, mely egyfelől Bessenyeivel francia minták után indulva, már-már Péczelyig haladt; másfelől Baróti-Szabó s a classicusok nyomain az ódaköltő Virághoz emelkedett; míg a harmadik fészekből, Ráday Gedeon úttörő kísérletei óta, már egy Kazinczy emelgette szárnyait; sőt épen az az irány is, melyhez maga Gvadányi számítható — a Gyöngyösi iskola — egy Csokonaiiban kezdte megtisztulni. Úgy látszik, mondom, az öreg „lovass generalis” szakolcai magányában elmaradt mindezekről, bőven ontva négy (utóbb két) rímű verseinek iszapos árját, kocogó rímét, melyek feltalálá-

35 sát nagy érdeműl róttá magának, de melyekben s általánfogva a külső poesisban fölül nem múlta, el sem érte Gyöngyösit, „a kihez fogható magyar poétát, még nem szült anya e világra”. De ez elmaradás csak látszó, inkább külsőségekre vonatkozik: Gvadányinak olyasmi sikerült, a mi egynek sem
40 haladottabb kortársai, egynek sem összes magyar elődei közül: csupa képzeletből egy pár alakot teremteni, mely, mint kicsinynek nagynek ismerőse, nemzedékről nemzedékre fönmaradjon.

E két alak, nem szükség mondanom: a „Peleskei Notárius”, s a talán még népszerűbb huszár kalandor „Rontó Pál”.

45 Ha e műveket a kritika mostani szemüvegén tekintjük, bizonyára se a feltalálást, se az alakítást, se a jellemzést nem találjuk affélének, mi a költői szüleményt már bölcsőjében halhatatlanságra jegyzi el. Bizonyára távolról sem mérkőzhetnek a génius olynemű teremtettt alakjaival, mint egy Don-
50 Quixote, egy Gil Blas, vagy akár Tom Jones s tisztelendő Adams pap Fieldingnél. Mindazáltal, habár szűkebb körben, ép úgy élnek mint amazok, épen úgy bevették magukat a nemzeti phantasiába, honnan nem egy hamar fognak elenyészni, kivált ha időről-időre találkozik újabb elmetehetség, mely a
55 meglevő alakot a közfejlődés igényei szerint újra öltözteti, miként ez nem rég a Notáriussal szerencsésen történt. Ky mértéke a hatásnak mindenesetre valami még akkor is, ha jó részét külső viszonyoknak, szerencsés véletlennek, vagy mint egyik jeles műbíránk szokta kifejezni magát, „az idő árjának”

60 tudnók be.

Első, mit e nagy népszerűség kimagyarázására, mint szerencsés mellékkörülményt felhozhatni, az olvasó közönség fejletlen állapota. Könnyű volt, mondhatná valaki, e pár alakot összeűtni Gvadányinak oly közönség számára, mely
65 nem törődött az alakítással, nem is tudott hozzá; melynek primitív képzelete, egy-két vonásból, ép úgy kiegészíté a költő hiányos vázait, mint a mily könnyen megteremti a gyermek eleven képzelme egy vesszőből a paripát. Van benne valami. Gvadányi nem csak az egyénítésig nem jutott el; olykor még
70 a tipusból is kiesik. Notáriusa majd tanult ember, majd tudakosságban nevetséges; egyszer józan felfogással a költő véleménye tolmácsa, másszor bohóca ferdeségeiben. S e kettőség, hogy t. i. okos és balga ember egyszersmind, nincs a jellemben összeforrasztva oly módon, mint például a Cervantes nagy-
75 híró lovagjánál, ki csak arra nézve bolond, a mi rögeszméjét érinti, egyébként okos ember lévén. Csupán egyet hozok fel. A notárius egyben-másban tanult, olvasott, gondolkozó fér-

fiú volna, ki osztályából értelmisége által kiemelkedik, habár az újabb kortól, a nagy világtól, el van maradva. A mellett
80 igaz ember, egyenes szívű, hivatalában buzgó, a falu ügyei jól folytatásában büszkeségét helyező. Hogy illik tehát szájába végrendeletének az a cynicus helye, midőn dicsekszik, hogy bibliothékája csak 50 kalendáriumból áll, melyekbe igazat *nem igazat* beirkált, még hozzá is *toldott*, s a falusi notáriusok:
85 „hogy ha jegyzésimet gyakran olvasgatják, a tudatlan népet ők megvakíthatják, a portiót rájuk duplán felvethetik és így ennek felét szintén eltehetik”. — Gvadányi itten, hogy az osztályt gúnyolhassa, a becsületes notáriusok típusát a semmirekellők típusává alacsonyítja le.

90 A magánkönyvtárak „50 kalendáriumos” — állapota, azaz mulattató magyar könyvek ritkasága, szintén előmozdít-hatá Gvadányi népszerűségét, oly közönségnél, mely a magyaron (s legfőlebb latinon) kívül más nyelvben járatlan vala. Minden idő és minden néposztály meghozza bizonyos
95 számmal a költői fogékonyságú elméket; fejletlen állapotban a mesék, énekek, — később, az olvasás, nyomtatott művek terjedtével, a históriák, kalandos elbeszélések stb. publicumát.

Ha már e számmal a létező s hozzáférhető könyvek mennyisége nincs arányban, megesk, hogy az egy-két elő-
100 kapható munka addig vándorol kézről kézre, házról házra, míg érdemén kívül is népszerűvé kell válnia. Ilyforma állapot is tehető fel, kivált a Notárius megjelentekor. Az előbbi két század irodalmi hagyománya részint elkallódott, részint el-
105 avult. A XVIII-dik kevés újat hozza egész addig elő; akkor valamint később is, az irodalmi újjászületés csupán a választott elmék körében folyt, nem hatva ki nemcsak a tulajdon értelemben vett népre, hanem a jobbmódúak s tanultabbak nagy tömegére sem. A francia iskola még kaviár volt ennek; a latin iskola formáitól, nyelvétől visszaborzadt. Azt a néhány
110 könyvet koptatta hát, mely leginkább megfelelt ízlésének, mert mintegy a XVII. század költészetének folytatása volt, s a megszokottság kényelmével kínálkozott. Az *egykönyvű* publicum legháládatosabb. Azaz, oly közönség, mely kevés könyvet újra meg újra olvas, népszerűbbé teszi az író, mint
115 az, melynek van módja válogatni s kapkodva olvasni. Ez a másik szerencsés véletlen, melynek részt lehet adni költőnk népszerűsége megalapításában.

Azt is lehetne mondani, hogy műveiben az érdem inkább a tárgyé, mint a költőé. Választott tárgyai oly közel érintik
120 a magyar nép-életet, alakjai annyira ismerős körből vannak

szedve, hogy már ezáltal bizonyosan tetszeniök kellett. Mellőzve, hogy a tárgyválasztás már költői érdem, alább e pontra még visszatérünk.

Vége az „idő áramlása” — szintén a külső tényezők-
125 höz tartozik. Gvadányi a nyomás által, melyet a 80-as évek a nemzeti szellemre gyakoroltak, megtörve találta Notáriusa útját, egy oly satiráét, mely főleg az idegen ruházat ellen irányul.

De mindez elégtelen költőnk alakjai népszerűségét
130 igazolni.

A közönség fejletlen állapota nem bizonyítja még, hogy a mit kedvébe fogad és tartósan felölel, az el lehet minden költői becs nélkül. Sőt a művelt fajta közönség hamarabb téved e részben, mint a parlagi józan ész. Az ízlésnek korsza-
135 kos ferdeségei már művelt, de félművelt olvasó-közönség átka; mely soha sem érinti a tulajdon értelemben úgynevezett népet, ennek dalait, regéit, költői világát. Elannyira, hogy ha ez utóbbinak valamely költői alkotás tetszik, húzamosan, firól-fira: kell lenni vagy a szerkezetben, vagy a jellemzésben,
140 vagy az előadásban oly talpraesett valaminek, a mi e népszerűséget költőileg is indokolja. Látni fogjuk alább, hogy e részben Gvadányinak is vannak érdemei.

A könyvek ritka voltából merített ok sem elégséges kimagyarázni, miért épen Gvadányi könyvei váltak oly
145 kapóssá. Mert habár eleinte szűk vala is a népszerű mulatató irodalom, mégis volt néhány terméke, s a század vége felé mindinkább szaporodott azok száma. Miért nem szorítá háttérbe Gvadányit egy sem? Miért, hogy a mindenféle Záton hercegek el nem törlek a Notárius, a két kalandor
150 emlékét? Miért hogy a középrendnél annyira népszerű „Etelka” is csak mint puszta név — minden alak nélkül — maradt fenn, míg amazokkal egyszersmind az alak is benyomult a nemzeti phantasiába? Egy példa itt helyén lesz. Gvadányi könyveivel egy régiebb munka versenyzett a népszerűségben,
155 szinte korunkig: Haller „Hármas Istóriája” — a XVII-ik századból. A ki ez utóbbi kapóssága főokát a népnél megfigyelte, az tudhatja, hogy kedvességét nem az első részben foglalt Nagy Sándor-féle kalandoknak, nem is a harmadikban leírt trójai veszedelemnek köszöni, hanem a „Példabeszédek” című középső résznek, mely az úgynevezett „római gesták” — nyomán formába kerekedő elbeszéléseket tartal-
160 maz, s így költői érdekű. Íme a köznép parlag, de józan izlése hogyan találja meg a helyes útát kedvencei választásában.

A mi Gvadányi választását illeti, hogy annyira ismeretes körből vette tárgyait és alakjait: ez ép úgy fordulhat vala *ellené* is, ha nincs jóra való költői tehetsége érdekessé tenni a mindennapit. A népies phantasia nem a megszokott dolgok elbeszélése, hanem a csodás, kalandos felé hajlik; s az akkori közönség bizonyára nem oly eseményeket várt egy könyvtől, minő egy falusi notárius utazása Budáig és vissza. Érezte költőnk állása e nehézségét a publicummal szemben. A gúnyos mód, a mint e felől nyilatkozik előszavában, művészi *öntudatról* tanúskodik. „Ezen falusi notáriusnak is — úgymond — a munkája nem mindennek fog tetszeni. Egyike azt fogja előadni, hogy Szathmár vármegyéből Budáig tett utazás nem hosszas, azért is emlékezetre való dolgokat nem igen foglalhat magában és hogy az útjában történt viszontagságok is mind csekélységek. De ha hosszabb utazások leírásában gyönyörködnek, utasítom őket Magellán és Cook utazások olvasására, ha ez is rövid volna, Columbus és Americus Vespucius utazásokra, vagy pedig scythák, vandalusok, francusok, normanusok, sclavusok vándorlásaira. Ha Jeruzsálembé jeruzsálemi János királyt fogják kísérni, tudom meg fog Palaestináig az üstökűk izzadni. Ha mind ezek sem tetszenek, már a dologba tovább én sem mehetek: hanem kérdezzék meg azon angyalt, ki Ádám első atyánkat a paradicsomból kikergette: hogy a szegény Ádám merre bujdosott? A harangodi pusztának vagy pedig a Jatóságnak vette-e útját? — A szegény notárius, mivel Mahomettel a holdvilágon keresztül nem utazott, hanem csak Budára ment, hosszasb utazását nem írhatta.” Mintha mondaná: „Ti kacskaringós históriát vártok tőlem: de tudja Pál, mit kaszál.”

Nem találok végre igazságosnak, letudni valamely költő érdeméből, hogy az „idő árja” segíti; föltéve, hogy e külső segítséggel költőietlen módon vissza nem élt. Melyik nagy költő nem egyszersmind kora teremtménye; s a mint egyrésről onnan meríti táplálékát, úgy viszont főérdeme épen abban áll, hogy kifejezője bír lenni a közhangulatnak, s irányt jelöl, midőn ez irány még csak homályos sejtetem a sokaságnál. Gvadányi is ha előkészítve találta útját, ez szerencséje, de nem von le érdeméből; ha pedig, csak részben is, képes vala a közérzületet tolmácsolni, ez becsületére válik költészetének. Én nem tanulmányoztam az 1790-dik évi magyar divat történetét, de tekintve, hogy a Notárius 1788. újévre jelent meg, nem csalódom talán, ha a nemzeti vissza-

hatást a magyar öltözet tekintetében, főleg a Gvadányi népszerű könyvének tulajdonítom.

Most már, noha kimért terünkhöz képest csak röviden, azt fogjuk előadni, mit tett Gvadányi maga, ez egy pár fő alakja megelevenítésére.

Először is arra törekedett, hogy képzelt alakjait önmaga személyétől elszigetelje, külön válaszsza.

Az általa e végre használt eszközöket részint *külsőknek*, részint *belsőknék* lehetne mondani.

Külső eszköznek veszem az elhitéstés ama módját, miszerint a költő majdnem okiratilag bizonyítja, hogy alakjai valóságos élő személyek voltak, s hogy az események mind úgy történtek, a mint ő elbeszéli. Midőn a Don-Quixote első kötete megjelent, valaki, Cervantesen túl akarván tenni, szintén adott ki egy könyvet a híres lovag viselt dolgairól, Cervantes a II-dik kötetben úgy boszúlta meg magát, hogy vetélytársa könyvét maga Quixote úr kezébe juttatja, ki nagy indignációban tör ki, mennyi hazugságot összeírt ő róla az a *másik*. S mindjárt hiteles személyek előtt, bizonyítványt ad ki, hogy a vetélytárs könyve hazugság, az az igazi csak, a mit Cervantes írt róla. Az ily fogás, bár frivolnak tetszik és komoly műben az is volna, rendkívül hatásos arra, hogy a költött alakot valóságos élő személynek képzeljük; hiába tudja eszünk, hogy ez csak oly költemény mint a többi, akaratlanul hat ránk az ily cselekvények meglepő közvetlensége.

Gvadányi, minden előpélda nélkül a magyar irodalomban, rájött e módjára az elhitéstésnek. Nemcsak hogy a történet elbeszélését magok az illető személyek szájába adja (Rontó Pál is ott érdekesebb, hol maga beszél), hanem más-kép is lehetőleg igyekszik azt a meggyőződést támasztani olvasóiban, hogy alakjai élő személyek voltak, s az események valóban megtörténtek. Notáriusa első részéhez előbeszédet ír, melyszerint annak kéziratát Borsod megyéből kapta, s az egész könyvben nem is árulja el, hogy ő a valóságos szerző. Igaz, hogy a III-dik részben elárulja magát, midőn a notárius, hallván fiától, hogy az ő budai útja kinyomatra közkezen forog, csodálkozik rajta: „mert azt más orrára nem kötöttem — úgymond — *magam sem vettem pennára*”. Ez ellenmondás: de úgy kell lenni, hogy a közönség, szokatlan lévén az ilyes-mihez, nagyon is szaván fogta Gvadányit, nagyon is elhitte neki, hogy a notárius *maga írta le budai utazását*; elannyira, hogy a szerző szükségesnek látta a III-dik részben, a gyen-

250 gébbek kedvéért bevallani, hogy a peleskei jegyzőnek semmi
 köze az ő poétai dicsőségéhez. Egyébaránt e III-dik részben
 sem tágit attól, hogy a notárius valóságos élőhaló egyén;
 összegyűjti körébe néhány közrendű tisztelőjét a Peleske
 255 táján eső falvakból, kik előtt a notárius formyszerű testa-
 mentomot tesz, s mindenik aláírja és megpecsételi, az alá-
 írások és *locus sigillik* zárván be a könyvet nagy hitelességgel.
 Hát még, hogy siratja el a III-dik részhez írt „ajánló levelé-
 ben” „Nincsen már az élők közt a szegény notárius — úgy-
 mond — nem is fog már Budára több utazást tenni, mert
 260 most nem *zsufa* fakóján (izabella), hanem Szent-Mihálynak
 karórágó paripáján vágatott az örökkévalóságba, melyért
 is szomorú gyászba öltöztettem műzsámat, hogy sirassa meg
 esetét, s a vért szomjúhozó Párkákat átkozza meg; de meg
 is érdemli ezt „*egy olyan jeles Hazafi*, a kinek neve a késő
 265 jövődőségnél is emlékezetben lészen.” — Ki ne hinné el
 neki, hogy igazán szívéből fájlalja a „jeles Hazafi” halálát,
 kit sem a hortobágyi bikák, se a tiszafüredi vasas németek,
 se a Csörsz árka hullámai, se a pesti osztriga és idegen ruhá-
 zat el nem pusztíthattak, s íme most a „Párkák” — iszonyú
 270 keze kitörlé az élők seregéből”. Hasonlóan igyekszik Rontó
 Pált is élő személynek bizonyítani, elannyira, hogy maig
 sem tudjuk, létezett-e valósággal ily egyén, vagy Gvadányi
 állította elő merőben mint typust, az előtte oly ismeretes
 huszáréletről. Ide járul az a nagy közvetlenség, mellyel alak-
 275 jainak családi és más életbeli viszonyaira kiereszkedik; vagy
 midőn a notárius meghalván azonnal beszövi a „sirató asszo-
 nyok énekét” — valamint Rontó Pálba is — mikor egy kol-
 dússal csavarog — a „koldús énekét” — s több efféle, de a
 mi már az alakítás benső eszközeihez formál átmenő hidat.
 280 Shakespeare a költői alkotás erejét valahol így fejezi
 ki: „a költő tolla a légi *semmit bizonyos alakkal, lakhellyel és*
névvel ruházza fel” — (the poets pen turns them to shapes,
 and gives to airy nothing a loval habitation and a name).
 Bizonyára a környezetnek, melyben az ily költött alak él,
 285 jár-kél, mozog, tárgyismerő s talpraesett rajza igen sokat
 tesz, hogy magát az alakot is oly igaznak fogadjuk el, mint
 környezete. Úgy hogy a költő, ha ebben derekas, felét már
 jóformán megtette alakító munkájának; hátra levén a másik,
 mindenesetre nehezebb fele, maga a jellem. Gvadányi az
 290 alakítás ez alsóbb régióiban, a környezet biztos rajzában ritka
jelességgel mozog, mely virtuositása nagyon elősegíti, hogy
 alakjait élő lény gyanánt fogadjuk. Hol az apró körülmények

ennyire egyeznek az előttünk ismeretes valósággal, szinte lehetetlen, hogy a bennök járó-kelő egyén ne legyen valódi.

295 Kivált notáriusa első részében meglepő eme körrajz biztossága. Meghatározza a tiszaháti falut, honnan a notárius kiindul, a „kecsegés” Szamos mellől. Lóháton more patrio. Lova zsufa fakó: felteszi hátára a nyerget, kulacsát az első kápara köti, iszákját a hermec szíjára. Viszen szalonnát, sőt

300 vereshagymát. Az abrakos tarisznyában, kefe és lóvakaró mellett, egy szép fehér cipót. Elbúcsúzik családjától, az egész községtől. Mielőtt felülne a lovára, megrántja üstökét. Indulásakor egyet rikkant, s nyargalva megy a falu farkáig. De ott megveregeti lova nyakát s csak lassan léptet. — Ime oly rész-

305 letek, melyeket minden nagy útra induló közsorsú magyar lovas így tett volna hasonló esetben: mégis mennyi eleveiséget kölcsönöz egy notárius alakjának! Kövessük még egy kissé.

Nagy-Károlyba érvén, megnevezi az utcát, a hova

310 száll, egy ismerősehez. *Bélteki* bort isznak. De a ló *dézsából* kapja a vizet, nincs válú a kúton. Piricsei collegája *dadogva* beszél. A Nyírségen keresztül jól él dinnyével. Debrecenben egy szücshez száll a Csapó-utcába. Lovát pincegádorba kénytelen kötni, mert a szücs nem tart istállót. Ennie adnak, de

315 bort nem tesznek fel: így hát neki kell gazdálkodni a kulacsból. Reggel, mikor a *veres* toronyban négyet üt az óra, felkészül s útnak indul. De borát megitták, útba kell ejtenie a „Fehérlő” fogadót, hol diószegivel tölteti meg kulacsát. Vesz még a piacon (mit mást Debrecenben?) fehér cipót (a

320 *kenyérsoron*, persze) és fenék szappant. Úgy aztán kiballag a „Látókép” — csárdáig; hol erősítésül pohár *ákovitát* kér; következik a Hortobágy. Itt a leírás minden sora egy-egy kép a pusztai életből. Hogyan állítja meg a gulyás egy *nem* oda! rikkantással a bősziült gulyát, mely aztán a kúthoz

325 és *sóhelyére* vonúl. Hogyan *fordítja* meg a bográcshúst. Hogyan tesz egy darab *orsfát* (reves fatapló) a notárius pipájára. Később, a bikákkal történt kalandja után, a juhász miképp gyógyítja meg borsos pálinkával, s ajándékoz neki hevedert *törött* (nem készített, csak nyersen puhára tört) bőrből. —

330 Füreden, senki terhére nem akarván lenni, hova szálljon egyébüvé, mint a helység házához, hol a helység *gazdája* gondoskodik magáról s lováról. Másnap nem érvén falut, tüzet rak és szalonnát süt:

335 Pányvára lovamat jó fűbe kötöttem,
Köpenyegre néki abrakot öntöttem

Acéloamat frissen, kovám elővettem,
Erre jól megérett bükkfa taplót tettem,
Két-három csapással tüzet is ütöttem,
És száraz perjével lángot gerjesztettem.

340 Erre száraz fűzfaágat bőven raktam,
Kecskerágó fából nyársacskát faragtam,
Szalonnát rávonván, a tűznél forgattam,
És zsírlát szép fehér cipómra csorgattam.

345 *Mely része cseppentett vala, elharaptam,*
Erre borral töltött kulacsomat kaptam,
Szemem könybe lábadt, azt úgy kotyogtattam;
Ily hercegi módon magamat tractáltam

Budapesten minden másképp fordul. Ott a környezetnek
nem élethű rajza, hanem satiricus túlzása levén a cél: a notá-
350 rius alakja is elveszti a támaszt, mely eddig emelte képze-
letünkben. Itt volna már szükség, hogy alak és jellem önál-
lóan érvényesítse magát. A parlagi, de tiszta, romlatlan ma-
gyarság összeütközése az idegent majmoló fővárosi szellem-
mel, számtalan comicus jelenetre adna alkalmat. Szerző
355 e helyen korbácsot ad hőse kezébe, mely sokszor nem a comi-
cumé, nem a satiráé — hanem egyszerűen — korbács. Kit
elől-utól talál, mindennek vastag tréfát vagy gorombaságot
mondattal vele. Itt már a notárius személye alig személy többé,
hanem csupán Gvadányi bosszúságának hordozója, az ide-
360 gen divat majmai ellen. Élő alakból egy eszmévé párolgott.
A költő alig engedti többé, hogy a notárius rovására neves-
sünk: környezetére hárná minden comicumot. Olykor
a furcsát egészen kívül eső dologban keresi; például, mikor
a notárius végig néz egy budai rác temetést s a szertartások
365 leírásában csufondáros kedvét találja, mint rendesen a mí-
veletlen ember szokta más vallásnak ceremóniáit nevetség
tárgyává tenni. Szóval a notárius okosabb ember mint egész
Budapest, s olyan ember, ki nem érti a tréfát. Szinte jól
esik midőn — mert zsufa fakójának jó vevője akadván,
370 eladta — a szathmári görög sátoros szekereire ül, hogy haza
menjen Peleskére, hol a család és falu ügybajai ismét eszünkbe
juttatják, hogy ő volt a mi kedélyes notáriusunk.

Szerkezete Gvadányi műveinek a legegyszerűbb. A no-
tárius első részében útleírasi, Rontó Pálban ugyanaz, élet-
375 írással párosítva. De ez szerintünk nem volna baj. Ő nem
akart se víg epost, se víg regényt írni. Aztán Cervantes
compositiója sem egyéb útleírasi szerkezetnél. Fő baj az,
hogy a notárius alakját nem tudta egészen kivinni s alap-

eszmével — az idegen viselet elleni nemzeti oppositio — köl-
380 tőleg egybeolvasztani. Rontó Pál alakja — de csupán az
övé, Benyovszkié nem — összeállóbb: de ez meg *semmi méltó*
eszmével nincs kapcsolatban, csupán a kalandok újságingere
teszi érdekét. Így, bár Gvadányi a víg jellem alkotásban
nevezetes kezdeményező marad: művei értéke nem terjed
385 tovább, csak a meddig ez alakítás sikerült.

A notáriusnak, mint mindenki tudja, három része van.
Első a „Budai utazás” — mely legnépszerűbb, legjobban is
megérdemli. Másik a „Peleskei Notárius Pokolba menetele”
— Igen ritka könyv, melyről még ezelőtt pár évvel az iro-
390 dalomtörténet nagy bűvára Toldy, sem tudott egyebet, mint
hogy Baselben 1792-ben nyomták. Most már egy példánya
előkerült, s tudjuk micsoda. Prózában írt 65 lapnyi mun-
kácska. Én valószínűnek tartom, hogy e formában csak *váz-*
lata akart lenni egy versben kidolgozandó II-ik résznek:
395 de miért, miért nem, Gvadányi ráunt, s így adta sajtó alá.
Tartalma* hogy a notárius *élve* leszáll a pokolba és leírja
a látottakat. De a notárius alakja benne úgyszólván semmi:
alig egy-két helyen vehetni észre, hogy ő beszél. Jellemrajza
benne nincs. Harmadik rész: „A Falusi Notáriusnak elmél-
400 kedései, betegsége, halála és testamentuma.” — Ebben van
egy kevés tárgyiasság a *környezetre* nézve: de az „elmélke-
déseken” a költő össze nem állólag keveri egybe a maga józan
bölcseletét a notárius és környezete bizarr ötleteivel; egy-
szersmind az utóbbiak szájába oly dolgokat adva, melyek
405 jóval fölülmúlják azok eszme- és tudáskörét. Ami benne
cselekvény-forma van: röviden ennyi. A notárius egészsége
gyengülvén, elmélkedik az emberi sors változásáról, s hogy
e bölcselmi tárgyat megvitassák, összehíja a kis-náményi
organistát, az angyalosí notáriust, a tyúkodí mestert,
410 a lázári molnárt, a gyarmati kovácsot, a tóthfalusi hídvá-
most s a komorzáni oláh harangozót. Ezek együtt elmél-
kednek, vitatkoznak: míg a notárius hirtelen rosszul lesz,
de a felesége meggyógyítja. Újra sessiót tart, hasonló
philosophusokkal mint előbb; hosszú vitatkozás után el-
415 ájul. A felesége szeretne Gécbe küldeni Toty (ty-vel, nem Tóti)
Dorkó kenő-fenő asszonyért, de az már meghalt, küld tehát
a szathmári borbélyért, s miután a notárius ismét rosszabbul
lesz, stafétát jurátus fiának Pestre, ki hazajövén az atyjával
sokat beszél: de a notárius hirtelen recidiváz, meghal, testa-

mentomát felbontják s elolvassák. — Toty Dorkó boszorkány életírása hosszasan be van szöve, de az első részben nem szerepel oly módon, mint a színpadi bohózatban: a notárius kalandjainak összekötése e boszorkánynyal Gaál József szerencsés ötlete.

Rontó Pál és gróf Benyovszki Móric kalandjai ismeretesebbek, hogy sem itt e könyvről szükség volna bővebb fejtegetést adnunk. Minden iskolásgyermek elolvassa még ma is. Csupán fentebbi megjegyzéseinket ismételjük, hogy az alakítás csak a huszár személyében sikerült, s leginkább addig, míg ez maga beszéli kalandjait. Mihelyt a Benyovszkiról szóló II-ik részben, a költő veszi át a szót: azonnal vége az elevenségnek. A szibériai kaland, a szökés, Afanázia, Madagascár stb. még azután is érdekelnek, de ahhoz már a költői érdeknek semmi köze. Legfeljebb a Rontó Pál személye körül marad valami a comicus hatásból, melyet ránk fiatalkori alakja tett.

Ennyiben határozódik Gvadányi működése az alakító költészet terén: mert „istenmezei polgárja” — már teljességgel nem alak. E név alatt írt ugyanis egy satirai munkát az 1790-ki országgyűlésről, következő címmel: „A mostan folyó országgyűlésnek satyrico-critice való Leírása, amelyet egy Isten mezején lakó Palócnak színlelése alatt írta azon buzgó szívvel bíró Hazafi, akinek pennájából folyt ki a Falusi Notáriusnak Budára való utazása” stb. Az ajánló levélben aláírva „istenmezei Polgár”. Itt a néven kívül alig van valami, ha csak az illet nem vesszük valaminek, hogy a palóc, ha kedve szerint végződik a diéta, haza megy — úgymond — Istenmezejére, lefekszik szobája fölt kemencéjére, ott eszik sült tököt szájának ízére. Prosit.

A satirában Gvadányi inkább vastag, mint elmes. Orczy gúnyoros helyein több a csín, a finomság, a só. De talán ép ezért lehetett nagy hatása a magyartalanság elleni csúfolódásnak. *Ad captum* írt. Mennyiben folyt be Gvadányi műve az 1790-ki magyar divat felkarolására, nem tudom, de hogy, habár e tárgyban a törvényjavaslat megbukott is, történt némi intézkedés: azt Gvadányi maga írja Notáriusa III-ik részében. „Budán, ezer hétszáz és a kilencvenbe’ az országgyűlésén együtt lévén szembe’, egy szívvel-lélekkel meghatározottat, nagy büntetés alatt ki is adattatott, hogy ki ki a nemzet köntösében járjon, *fiscalis actiót* fejére ne várjon. De ezen rendelés csak a nemességet illesse, nem a pórt vagy paraszt népséget” stb. Ennek dacára már 1795-

ben tele a költő szája panasszal a *rendelések* meg nem tartása
465 miatt.

Gvadányi magyarsága jó hírben áll, maga is tartott rá. Mindazáltal hiányzik abból az erély, a rövidség, a szabatosság, mely utóbbi tulajdonokra nézve Gyöngyösivel ki nem állja a hasonlítást. Ama terpedtség, mely a múlt század vége felé
470 prózán versen uralkodik az író tömegnél, magyarságát inkább negatív, mint pozitív érdemnek tünteti fel. Mindazáltal a mai germanisált kor haszonnal forgathatja könyveit.

Gróf *Gvadányi József* született *Rudabányán*, Borsodban, 1725. Mint nagyatyja, *Guadagni Sándor*, császári tábornok I. Leopold alatt, ő is katonai pályára lépett, végig szolgálta a hetéves háborút, 1773-ban tábornokságra emelkedett, s 1783-ban, miután 43 évi szolgálata alatt tizennégy táborozásban vitézkedett, nyugalomra lépven, azontúl *szakolcai* házánál élt a tudománynak és irodalomnak. Több számra
480 menő verses könyvein kívül nevezetes munkája egy nem fordított, hanem önállóan compilált egyetemes történet: „A világ közönséges historiája”, — melyet a VI-ik kötetig vivén, belehalt, dec. 21-én 1801. Méltó mindenesetre, hogy neve a jók között emlékezetben maradjon.]

63. CSEMEGÉK

Kisebb gyermekek számára, melyekkel családok-, kisdédóvók és elemi tanítóknak kedveskedik Gáspár János, nagyenyedi neveléstanár és képezdei igazgató. Harmadik javított és bővített kiadás. Kolozsvárt. Stein tulajdona.)

- 5 A magyar gyermekek számára írt könyvek között nem ismerünk e gyűjteménynél kitűnőbbet. Mind paedagogiai, mind aesthetikai szempontból tekintve, teljes méltánylatunkat érdemli. Gáspár nem úgy tett, mint sok más, kik semmit sem tartanak könnyebbnek, mint kis gyermekek
- 10 számára írni. Ő oly nehéznek tartá e feladatot, hogy nem is mert könyvet írni, hanem csak gyűjteményt szerkesztett. Átbuvárolta az egész magyar irodalmat s mindent felhasznál, mi céljára szükséges volt; választásait és változtatásait legnagyobb részt dicsérmünk kell. Azonban ezzel még nem
- 15 elégedett meg. Összegyűjtött és gyűjtetett a nép ajkáról egy csoport dajkarímet, tréfát, enyergést, játékot, szóval mindent, minek gyűjteményében hasznát vehette. E mellett a külföldi forrásokat sem vetette meg. Részt maga, részt barátai, kik közt egy pár jeles költő nevét is olvassuk,
- 20 sok jót dolgoztak át a külföldi irodalmakból, egészen megmagyarosítva, nem csak külsőkép, hanem szellemben is. Számos eredeti, a szerkesztő felszólítására írt dolgozatot is találunk e gyűjteményben. Az egész mintegy tizenhárom szakaszra oszlik. A nagyon kitűnő beszélykéken és gyer
- 25 mekdalokon kívül sok olyasmi van benne, mit más hasonló könyvekben hiába keresnénk, például: dajkarímek, ölben és térden tartott gyermekek játékrímei, hangutánzások, játékok és játékrímek, beszéd- és emlékgyakorlatok stb. E harmadik kiadás sok újat is foglal magában. A különben is csinos kiállítást nagyon díszíti négy színezett könyv és huszonhárom fametszvény. E mellett van egy olcsó kiadása is, szintén csinos, de képek nélkül. Ismételve ajánljuk e derék
- 30 könyvet a szülék és nevelők figyelmébe.

64. SZABÓ DÁVID

A magyar költészet, azóta hogy írott emlékei vannak, le a múlt század közepéig, egy szakadatlan folyamat képez. Az énekszerzés mestersége, ha ugyan ennek mondhatni, a minf a nép dalaiból vándor lantosok kezébe s innen az írók ⁵ tollára átment, sokáig megtartá eredeti jelleméből a rhythmust, a nélkül azonban, hogy benső formáira nézve tökélyesbült, vagy bár a népi alkotás színvonalán maradt volna. Már az úgynevezett hegedősök énekeiben (amennyire ismerjük) kevés van, a mi akár dalló, akár elbeszélő nemben, a valódi ¹⁰ népköltészet benső formáira csak törekvést sejtetne is; az írott költészet egészen elszakad ama belformáktól, a nélkül, hogy helyettők mást állítana. De a külső rhythmus hatalma oly szilárd, hogy egyes elszigetelt, kivételes tüne-
ményeket leszámítva, uralkodik nemzedékről nemzedékre, ¹⁵ mint egyetlen verselési mód, melyre fogékony a magyar lélek és fül. S midőn e rhythmus a XVII. század derekán Amade s némileg Faludy kísérleteivel épen arra a pontra jut, hogy a hozzá illő benső formát is (a dalban legalább) megtalálja, mintha még nem volna egészen elkészítve a föld ²⁰ nemzeti költészetünknek, hirtelen szünet áll be, néhány évtizednyi pangás; melyből, az ébredés órája ütvén, egészen különböző irányokat látunk kisugárzani.

Hárma ez irányoknak, melyeket ugyanannyi iskolának szokás nevezni, egyezik abban, hogy mindenik előtt kül-
²⁵ földi minta lebeg: a negyedik, mely a régi magyar rhythmus fonalát veszi fel, mintegy visszahatás amazok ellen. Francia iskola, latin iskola; népszerű iskola.

A hágyományos költészetből legészrevehetlenebb az átmenet a francia iskolához, mely idősorra is legelőbb lépett ³⁰ föl. A tizenkét szótagú rímes vers, melyet használ, még jóformán a régi rhythmust zengi vissza, csupán a négy rím kettőre apadását sínli a Gyöngyösihez szokott fül. De még Orczyt, s olykor Barcsayt, alig veszi észre, hogy idegen útra csapott. Az egész iskola egyre-másra, elfogadható lenne a „régí jó”

³⁵ költészet folytatásának, ha nyelve, tárgyai, modora valami szokatlan újítás lehet nem éreztetnék. A nyelv nem az a köznapiság, fordulásai szokatlanok, rövidege a lassú értelmet cserben hagyja. A tárgyak sem az eddigiek, s az előadást Hercules, Aeneas stb. ismert példái mellett egy ⁴⁰ csomó *Turenne*, *Vauban* stb. hallatlan nevei teszik élvezhetlenné. Szóval új irány ez, melynek Péczelyig kell haladnia, s Csokonayban más irányokkal egyesülnie, hogy népszerűségre kapjon.

Erőszakosabban lép fel, épen Szabó Dáviddal (1777), ⁴⁵ a másik irány, mely a régi, leginkább római példák után indul. Itt már a szakadás világos. A magyar költészet hagyományos formáival semmi köze többé az új kísérletnek. Nemcsak a rím van eldobva: ez még tűrhetőbb volna; a közönség deákos része hozzá gyalulódnék a latinból ismert ódon formákhoz; a többi olvashatná próza gyanánt. De a nyelv, az új hangzású szavak, a soha nem hallott szófűzés! Valóban nagy erkölcsi bátorság, mondhatni reformátori buzgalom kellett ahhoz, hogy valaki a közérzékkel, a századok óta megszokottal így szembe keljen. És Szabó Dávid megtette.

⁵⁵ Mellőzzük itt a harmadik (új) irányt, mely leginkább a német irodalom ébredő mozgalmait tartá szemmel, (s nem lehetetlen, hogy valamikor *német* iskolának fogja nevezni irodalomtörténetünk). Kísérletei még gr. Ráday Gedeon fiókjában rejtőztek, s leendő apostola, Kazinczy Ferenc, ⁶⁰ még csak holmi „Amerikai podoc” fordításán gyakorlá ifjú erejét. A negyedik (népszerű) iránynak, mely a múlt hagyományain és a ponyva termékein kérődzik vala, szintén még késett Dugonicsa, Gvadányija.

Egy jókora kötet jelent meg Kassán, 1777-ben: „Új mértékre vett külön verseknek három könyve, melyeket szerzett esztergomi-megyei pap, erdélyi, baróthi Szabó Dávid, mostan a kassai főiskolában az ékesen szólásnak királyi professora”. Az új mérték épen azáltal volt új, mert régi volt, a rómaiaké. Hatlábú, alagyás, lantos versekre oszlik a könyv. Amazok a hexameter, a distichon, az utóbbi: ⁷⁰ lírai schemák. Szabót ugyan e formák első magyar megkísérőjének épen nem mondhatni: már a XVI. század óta akadunk elvéve ily nyomokra. Közvetlen előtte is történetek kísérletek, melyeket azonban ő nem ismert. Vele egyidejűleg, sőt már előbb, az ország más részében a szintén jezsuita rendű Rájnis hasonló célra törekedett. A két férfi semmit ⁷⁵ nem tudott egymás törekvéséről, s midőn Szabó amazt

meghallotta, felszólítá közös fellépésre. De Rájnis késett; Szabóé lőn a jégtörés koszorúja.

- 80 Ha az „Új mértékre vett verseket” mai szemmel lapozzuk, igen alanti vélemény támad bennünk Szabó Dávid költészete iránt. Jobbadán alkalmiak, nem igen emelkedve felül az alkalmosságán. Egyházi, iskolai előjárók magasztalása. Névnapi köszöntők növendéke szüleihez, azon Pyberékhez, kiknek lakásán, Virthen, többször nyájasan időzött; hol később életét is munkás nyugalomban végzé. Dicsőítése Virthnek és lakóinak. Levelek pap barátjaihoz, annyira nem epistolai hangon, hogy némelyik csupa *megbízások tára*, pattogó versekben. Küldj burnótot, mert kifogyott szelencémből, megleled a csomagot az ima-zsámoly körül, stb.
- 90 A *lantosok* közt: anekdoták, *óda*i formákban. „Prókátor tenyerét megkeni két pörös, — Ez borzas tehenet, más pedig egy ökröt, Pajtájába vezet . . .” — Mikor aztán arra kerül a sor, hogy az ügyvéd szóljon cliensei mellett, hallgat. „Szólj ökör” — mond az, ki ökröt adott. De az ügyvéd nem szólhat, mivel az óda szerint:
- 95

Egy (mely torkom elállja)
Tehenet elnyeltem.

- E kis idézetből is sajdítja már az olvasó, hogyan bánt 100 költőnk a nyelvvel. Az „egy — tehenet” összetartozik. Nem javalom, de bámulom merészségét. Könnye teljes a legszokatlanabb szócsérékkel. Igaz, hogy szórakási szabadságát, mérsékelt arányban, még rímes elődeitől örökölte, kiket, úgylátszik, jól ismert. A kötszők (de, sőt, mint stb.) a *ki mely* 105 hátravetése, az *a* névelő kihagyása már Gyöngyösi előtt, nála s utána sem ritkaság. „Helyekbe sok búgond gyűlt volt a *melyeknek*. Áldozatnak tartá sőt azt kiönteni. Béfedett szívének *de* levonván kérgét. Véget vét a halál *mert* egyéb mindenben.” *Gyöngyösi*. De a mi ezeknél, mondhatni, 110 kivétel: Baróti, öntudatosan, szabállyá teszi magának, s új inversiókra bátorkodik, minő a fentebb idézett, addig halatlan szórend is. Lássunk még néhányat. „Elkomorodva valék első leveledre, verembe *mint az esett* farkas megkomorodni szokott.” — „Egybefagyott föld nyögne *midőn*.” — „Hat *szál* (mely az idén itten készüle) *szövétnek* már fogytára siet, már oda *része nagyobb*.” — „Bűn minden kárát *mondani tudja ki meg?*” — „Estefelé *leveled második éri kezem*.” — „Zápor után *le* felénk nap mosolyogva tekint.” — „És szabadíta *ki fel*.” — Ilyenek Szabónál, versei első gyűjte-

120 ményében gyakoriak, nem is említve a kevésbé felöltő, s *nekünk* már szokottá vált fordulatokat, rövidítéseket, újításokat.

Képzeltetni, s az irodalom-történet nyomozója adatszerűleg is bizonyíthatja, mennyire szokatlan, visszatetsző, nyelvrontó újítás vala mind ez, az egykorúak szemében.

125 Maga Baróti megdöbbsent a hatásra, s nem lőn bátorsága úgy folytatni végig, a mint kezdte. Költeményei újabb kiadásában, mely a régiek nagyobb részét hozta, megtöltdva néhány új darabbal (Verskoszorú, 1786) még többsnyire áll újításai mellett, s a mit változtat, inkább széptani, mint

130 nyelvi „egyengetés”; de már a „Megjobbított s bővített költeményes munkákban” (1802) egészen más Baróti áll előttünk. Ki ez utolsó gyűjteményét az elsővel összeveti, érezni fogja ugyan, hogy a költő ízlése tisztult, verseiben jobb a numerus, nyelve folyóbb: de egyszersmind azt is, hogy me-

135 részsége oda van, dictiója ellapúl, képes mondatait eltörli, új szavait, fordulatait megtizedeli, hogy a gyommal, mely első gyűjteményében tagadhatlanúl buján tenyészett vala, sok virágot is kitép. Én megvallom, általában inkább szeretem Dávidot nyers újításaival, nyelve merész hibái és szépségei
140 közepett az első kiadásban, mint a harmadiknak józan correctiói után. Inkább szóljon nekem így:

Erdővel tudniillik eget felváltva, nyirettyűt
Phoebus is, hűgai közt, rántani néha szeret.

mint, a nyirettyű szótól megijedve, így javítson:

145 Erdővel tudniillik eget felváltani néha
S lantot verni szeret Phoebus is, hűgai közt.

Minden anachronizmus dacára, mennyivel erőteljesb a „nyirettyűt rántani” mint a közönséges „lantot verni”.

Szabó Dávidot méltán rótták meg túlzásaiért: de az is
150 áll, hogy minden reformnak természete a túlzás. Már pedig mi legkevésbé sem habozunk az ő működését általában reformnak jellemezni. Nem az idegen versalakok behozását értjük, a mi csak közvetve használt; hanem az ez alakokkal mintegy természetesen megtömrült költői nyelvet, melyre
155 az első, tömeges példákat Baróti Szabó merénylete szolgáltatá. Szabó Dávid és a vele egy úton indulók nélkül épen úgy nincsen Berzsenyi, Virág, mint ezek nélkül Vörösmarty.*

* S úgy emlékszem, Vörösmarty életrajzában is olvasható, hogy igen fiatal korában épen Baróti Szabó tette rá az első benyomásokat.
160

Áthatva a római classicusoknak — nem annyira szellemétől, mert conceptiőin s alkotásában első felléptekor e szellemet gyéren találjuk — mint nyelvbeli erejétől: valami olyat akar véghez vinni a magyar költői nyelven is. Röviden, nyoma-
 165 tékosan akar szólni, olykor a fukarságig; lehány minden fölsőleget, olykor a szükségest is; eltér a mindennapitól, hogy szokatlanság által újítsa nyelvét; széttördeli a közön-
 170 séges lapos szórendet; avúlt és tájszókat vesz fel, újakat is csinál. Mindezt nem szorúltságból, hanem teljes öntudat-
 175 tal, a római költők példájára. Latinismus, természetesen, de Szabó Dávid e latinismusba nem azért sülyed, mintha a magyart rosszul tudná, vagy füle, nyelvérzéke eltompult volna az igazi magyar szólás iránt. Senki nem bírja teljeseb-
 180 ben az anyai nyelvet mint ő, a háromszéki székely, senki az egykorúak közül nem bányásztta ki annak rejtett kincseit annyira mint ő, a ritkább szavak és kifejezések gyűjtője, a „Kisdéd Sztótár” emlékezetes írója. Ha csak az kell, ő körmönfont magyarságban és példabeszédes nyelvben Dugonicsal is kiállja a versenyt: ám olvassa valaki „Thetis és
 185 Bacchus, vagy a víz és bor között támadt pör” című költemenyét. De helyesb érzéke azt súgja neki, hogy nem a közmondásos nyelvben áll a tiszta magyarság, s hogy ez utóbbinak valahogyan ki kell emelkednie a hétköznapi beszéd lapályából, ha költői nyelvvé akar nemesülni. Ő e célra a latin versírók pél-
 190 dáját teszi maga elé: annyiban helyesen, ha a velős római rövidséget velős magyar rövidséggel kísérli visszaadni, vagy olyat honosít meg, a mi nyereségére válik a nyelvnek; annyiban helytelenül, ha idegen nyelvsajátság szolgálai másolatára veti fejét. Szabó mind a két úton járt: amazon dicséretes
 195 úttörője nagy szellemeknek, míg ezen való botlásai, a méltó feledségben, már elvették büntetésüket.

Ha a „Kassai társaság”, ama kis írói szövetség, melyet Szabó Dávid Bacsányival és Kazinczyval kötött vala (1787), fel nem bomlik; ha Kazinczy a széptanilag fejletlenebb
 200 ízlésű Szabó működésére azután is befoly, mikor ő már aesthetikai törvényadóvá lett: nagyobb költő ugyan nem vált volna Dávidunkból, de ízlése tisztultával, merészségéből is megtartván bizonyos részt, a költői nyelv ujjá teremtésére többet tehet vala durva kezdeménynél. De Kazinczy, Bacsányit nem tűrhetve, kilépett a hármas szövetségből, s nem sokkal aztán szabadságát hosszú időre elveszté; így Szabó, mint leveleiből látjuk, Bacsányihoz maradt közelebb, kinek az újítás dolgában igen mérsékelt nézetei voltak s a „jó ma-

gyarság" örve alatt egy kis lapályt is szívesen megtűrt; s Gvadányi kedvét kereste, ami Barótira valóságos visszalépés. Ily befolyások alatt „jobbítgatá” költeményes munkáit s szerze újakat. Haladása némely irányban kétségtelen, költőibb tárgyakat választ, a bevett formákba megfelelőbb tartalmat igyekszik önteni. Hatméretű versei, melyekben azelőtt egy drámafelet is (Zrínyi Szigetnél), megkísérelt, többé nem pusztán verselések derűre-borúra: ő, ki azelőtt a „Komáromi földindulás” descriptiójáig emelkedett az epicumban, most *Miltonnal* tesz próbát, nem ugyan az eredetiből, melyet nem értett, hanem egy latin kivonatból.

„Alagyái” köszöntők és ügyes-bajos levél-tartalom helyett méltóbb tárgyakat fogadnak be: van egy pár elég folyékony heroidája a magyar történetből, egy pár satira, néhány epistola s epigramma. „Lantosai” mindinkább megközelítik az ódai hangot, s tárgyaiban választékosabb. De a nyelvre nézve tartózkodó, megelégszik a jó hangzattal, folyékony-sággal; vigyáz, hogy szokatlant ne mondjon, régi műveit tisztogatja minden élesebb, képletesb jelzőtől, minden váratlan fordulattól, hogy szép simán, „természetesen” folyjanak. „A többi között (így szól a „Megjobbított Versek” előszavában), szemem volt arra mindenütt, hogy azoknak is, kik leginkább a versek könnyű és természetes folyásában gyönyörködnek, eleget tehessek. S méltán: mert valóban annál szebb és becsesebb minden festés, mennél közelebb járúl a természethez. Az kedvelteti legfőképp Ovidiust a többi költők között”. Ime ő, Virgil tanítványa, később fordítója, most Ovidot dicséri, hogy a közízlést kiengesztelje. Bacsányi „folyékonyága” látszik előtte lebegni, Vályi Andrással, Takács Józseffel nyájaskodik s oly könyvet ad, melyen *ezek* meg ne botránkozzanak. Csak midőn hosszú élete (szül. 1739, meghalt 1819) utolsó éveiben a virthi magányban, Virgilius fordítására buzdúl: akkor támad föl benne az eredeti által is ragadtatva, de mérsékelve higgadtabb ízlésétől, a régi merészség s a 70 év felé járó aggastyán oly fordítással gazdagítja irodalmunkat, mely nyereségére válik. Ebben is „sokat köszön” Bacsányinak: lehet méltán, lehet ama „folyékonyág” rovására, mely simít, de lapít is. Az „Eklogák” s az „Aeneis” lőnek ez aggkori munkásság eredményei; a Georgicont mellőzhette, miután a Rájnis fordításában megvolt, s miután Baróti maga a földművelésről már adott volt egy verses könyvet, a „Paraszi majorságot” (1789) Vanière Jakab latin eredetije után.

Irodalmi vitáit Rájnissal, melyek leginkább a magyar hangmérték körül forogtak, valamint „Orthographia és Grammatikabeli észrevételeit” (1800) mellőzzük: azok már
250 a nyelv- és versfejlődés történetéhez tartoznak. De nem árt talán nyelvtudósainkat figyelmeztetni egy körülményre, mely nem könnyen ötlik szembe, pedig nyelvünk minden oldalú ismeretéhez jósegédforrás lehet. Tudjuk, hogy a magyar *é*, tájszólásilag néha *i*-nek, s ugyanaz más vidéken *ie* kettő-
255 nek, vagy széles *ee*-nek hangzik. Baróti verseinek egész utolsó gyűjteményét (Komárom 1802) gondosan és következetesen úgy nyomatta, hogy e kétféle *é* meg van különböztetve. Az, mely minden vidéken *e* hangot ad, a szokott éles ékkel jelöltetik (*é*); az mely tájilag *i*-re, *ie*-re, *ee*-re, változik, a hátrafordúlt tompa *é*-vel (*è*). Oly adatgyűjtemény hang-
260 tanunk számára, melyért Szabó nem kisebb köszönetre érdemes nyelvészeinktől, mint „Kisdéd Szótáráért”.

A közönséget alig mernők többé Szabó Dávidhoz utasítani élvezetért: de a ki a magyar nyelv sokoldalú ismeret-
265 tere törekszik, a nyelvész, a költő, haszonnal forgatja írásait; s különösen ez utóbbi fajt, mely oly könnyen elszelesedik s hajlandó hinni, hogy „ő rajta kezdődik a világ”, egy kis szerénységre tanítják e régibb írók, eléje tükrözvén, hogy más körülmények közt mennyire vitte oly tehetség is, melyet
270 ma bizonynyal a jobbak közé számítanánk.

65. RÁDAY GEDEON

- A magyar főnemesség, a XVI. század óta, díszes helyet foglal el költői irodalmunkban. Míg tudós szomszédainknál, régebben úgy mint ma, az egyetemek népsége, tanárok, papok, mindenesetre oly egyének tették az irodalom zömét,
- ⁵ kiknek neve egyszerűen suta volt, mielőtt címerül a Dr. betűket joguk lett volna eléje ragasztani: nálunk csak a hit-ujtásra következő mintegy félszázad folytán pezseg ily plebeian költői irodalom, hogy aztán majdnem kizárólag a nemesi rend vegye, hosszú időre, ápoló kezei alá. A mint az első
- ¹⁰ Balassa Bálint, gyarmati és kékkői báró, énekei a XVI. század folytán elhangzanak, hosszú sora következik oly versíró tehetségeknek, kik vagy születés vagy legalább kiküzdött rang által a fensőbb körökhöz tartoznak. Rimai János, többek közt alsósztrigovai birtokos Nógrádban (s anyai
- ¹⁵ ágon Madáchunk öse), Bocskay kamarása és II. Mátyás követje a portánál; Beniczky Péter szentelt vitéz; gróf Zrínyi Miklós; báró Liszti László (habár csak adoptatio útján); Gyöngyösi alispán és követ; gróf Kohári István altábornagy és országbíró; Amade László báró és ezredes; Orczy
- ²⁰ Lőrinc báró; Barcsay Ábrahám, a fejedelem Barcsay utóda; gróf Gvadányi tábornok; s szintén ősi birtokos család a Bessenyeiek. Ime, szép sor így összefoglalva, szép kivált akkor, ha az alsó és középosztályból, ugyanazon idő alatt, nem birunk még egyszer annyi és oly értékű nevet fölmutatni. Nem mintha azt vélném, hogy a költészet forrása ki-
- ²⁵ apadt volna a nép s a hozzá közelebb állók rétegeiből: amannál a népdal, a hegedősök hagyományai bizonyosan éltek, s a középrénd részint ezzel táplálkozott, részint a népszerűbb nyomtatványokkal: de ízlése se finom társalgása, se kül-
- ³⁰ irodalmak ismerete által nem fejlődhetvén, papi didaxisnál, alkalmi hálálkodásnál, vagy borhoz való trágárságoknál egyebet nem igen bírt létrehozni a költészet terén. Hanem Therézia és József korszaka észrevehető fordulást idéz elő.

A főúri nevek, — egy Teleki József a költő — vagy a b.
35 Naláczí-félék — mind gyéresebbé válnak a magyar költészet-
ben, végre el is némulnak mindaddig, míg az újramagyarodás
korszakában báró Jósika, Eötvös, Kemény neveit ünne-
pelhetjük; a szépirodalom zászlóját a középnemesség, a papi
rend, a plebeius tömeg veszi át s maga a költészet jelleme is e
40 szerint változik.

Kétségkívül nagyobb nyereség lett volna költészetünk-
re, ha nem mintegy felülről lefelé, törül szakadva, vagyis
inkább a törzstől soha el nem szakadva (olyanforma eszmét
akarak kifejezni, a mit a német „urwüchsig”-nek mond),
45 tehát mindjárt eleinte a néptől fejlődik. De a fejlődés e neme
az újabb korban, midőn nép néppel érintkezik, igen ritka
s majdnem példátlan; oly körülmények kellene hozzá, mint
hajdan a görög nemzeté, mely előbb, mint a környező népek-
kel érintkezett volna, előbb, a mi fő, hogysem kész mintákat
50 látott volna maga körül, megveté hitregéje, költészete alap-
ját, s már ama szürkületben, mely a mondai és történelmi
kor közt borong, egy Iliászszá képezhette a vándorlantosok
énekeit. Semmi sincs ehhez hasonló az újabb korban, hanem-
ha Angliát említjük, mely elzárt szigeti helyzeténél fogva.
55 némileg szintén önálló, alulról fölfelé irányzott fejlődést
mutat, vagy legalább a kívülről vett hatás összeolvad az
életteljes benső mozgalommal, oly üdvös harmóniában, hogy
megmaradnak a valódi nemzeti költészet föltételei. A többi
minden európai nemzetnél megszakad e magából fejlődés
60 fonala: még a hol oly nagyszerűen indult, is, mint a Nihe-
lungok és Cid honában. Később, a klasszikai műveltség befo-
lyása alatt támad aztán közöttük Dante, Corneille, de a görög
Homerossal párvonalba csupán egy lángész tehető: az angol
Shakespeare. Nálunk is úgy hozta a sors, hogy megszakadjon
65 eme benső fejlődés, hogy innen-onnan ellesett példákon
tanulgassunk verset írni; s ha már az utánzások ez iskoláját
kelle megfutnunk: jól történt, hogy a zászló többnyire oly
férfiak kezében vala, kik osztályuk műveltségénél fogva szé-
lesebb látkörrel bírtak mint a korlátolt tömeg.

70 A Rádayak és családja szintén dicséretes részt vesz
főuraink e költői versenyében. Kettőt nevezhetünk, kik
magok is megzendíték a lantot; ismét másik kettőt, kik főleg
a színművészet ápolása körül tettek érdemeket. Az utóbbiak
egyike Pál, Kazinczy barátja, ezzel együtt a magyar színé-
75 szet első megalapításában fáradozott; a másika még a jelené,
s nem a történeté. Visszább kell mennünk az időben, egész

a múlt század elejéig, ha a másik két Ráday, Pál és Gedeon, apa és fiú, költői működését akarjuk vázolni — vázolni, mondtam, mert egyik sem áll előttünk oly teljességben, hogy

⁸⁰ voltaképen méltányolhassuk.

Ráday Pál, az atya, a Rátold nemzetség ivadéka, s fia Gáspárnak, Pestmegye alispánjának, 1704-ben a Rákóczy forradalomhoz csatlakozott, s a fölkelő vezér mellett különösen diplomatiái képessége által tett nagy fontosságú szolgálatokat.

⁸⁵ Így, hogy többet ne említsünk, midőn a francia udvar XII. Károly és I. Péter cár között békéltetőül Rákóczy fejedelmet bízta meg, ez Rádayt küldötte Benderbe a frigykötésre, mint teljes hatalmú követét. E benderi tartózkodás alatt írta nagyobbbrézt azon imakönyvet, mely a protestánsok között

⁹⁰ sokáig nagy kedvességben volt: a Lelki Hódolatot, melynek 1715-beli kiadásához egy todalékot csatolt: Istenes Énekek címmel, és ez az, miért neve a költők sorában említették. Jól tudjuk, hogy a kor vallásos szelleme, kivált a reformáció óta, a lyrai kebelnek kiömlését nem igen tűrte más mint vallásos

⁹⁵ irányban: Balassától kezdve, a kik világi költeményeket írtak is, többnyire szent énekek kíséretében bocsáták a világ elé, vagy mert a buzgó szív ily dalok költése által benső szükségét elégité ki, vagy talán azért is, hogy meg ne ítéltessenek csupa világias hajlamukért. Gyöngyösi legalább, a „Cupido” után,

¹⁰⁰ mintegy vezeklésül látszik nyújtani „Rózsakoszorúját” s a többinél is az „Istenes énekek” szinte elmaradhatlan a „Világiaktól”. Rádaytól csupán az elsőbbséket ismerjük. Nem írt-e vajon, fiatalabb korában, ő is „Világiakat”? oly kérdés, melyre többé nincs mód megfelelni; de ha tekintjük versbeli

¹⁰⁵ gyakorlottságát, melylyel egyszerre föllép „istenes énekeiben”, hajlandók vagyunk föltenni, hogy ifjúsága nem folyt le figyelemre méltó kísérletek nélkül a „világiakban”, de amelyeket ő, gondosabb mint a második Balassa, mint Zichy és többen, az enyészetnek adott által, mielőtt író szekrénye zárt

¹¹⁰ helyéből csak egy is közforgalomba jutott volna. Annyi kétségtelen, hogy a XVII. század lyricusai és Amadé között összekapcsoló láncszemre van szükség: és én, ha Ráday Pál formáit tekintem az „istenes énekekben”: hajlandó volnék azt gondolni, hogy e láncszem ő. Akármint legyen: az énekek,

¹¹⁵ míg egyfelől vallásos költői kedélyről tesznek bizonyosságot, más oldalról a nyelvkezelésben, a költői technikában szembe ötlő haladást tanúsítanak, elannyira, hogy alig lehetne őket megkülönböztetni a reformátusok azon templomi énekeitől, melyek egy egész századdal később, s már a Csokonai isko-

120 lájában növelkedett versszerzők ügyessége által keletkeztek.

E Ráday Pálnak fia, Gedeon az, kinek arcképét olvasóink már vették. „El vala végezve — írja Kazinczy — s nagy részben azon veszélyek emlékezte miatt, melyekben atyja oly közel vala az elsüllyedéshez, hogy ő minden idejét tanulásban éli el, s erejét egészen a nemzeti műveltség emelkedésének fogja áldozni.” De hajlamai is ez irányban vonzották, elvonultan élt tehát Pécelen, az általa épített kastélyban, gyűjtve, tanúlva, kísérleteket téve. Így is, 1782-ben báróságra, két évvel ezután grófságra emeltetett, a mit ugyan, mint emlékbeszéde mondja róla, inkább csak nem mellőzött, mint keresett. 1792-ben halt meg a majdnem nyolcvanéves agg, de ha e hosszú életpálya irodalmi eredményét keressük: töredékre, apróságra találunk, melyek elegendők ugyan, hogy költészete s technikája mivoltára egy pillantást vethessünk, de nem hogy törekvéseit minden oldalról méltányolhassuk, különösen arra, hogy megfejthessük ama nagy tiszteletet, melylyel Kazinczy és ügypártai e név iránt viseltettek.

Pedig e tisztelet nem volt csupán a rang s műkedvtelés iránti hódolat. Kazinczyék úgy tekintették őt, mint pályatörőjüket az ösvényen, melyre magok léptek, s ez elismerés 140 aztán a Ráday-vers nevezetben örököltetett meg. A széplelkű öreg, péceli magányában, a régi és újabb classicus költők élvezetét párosítva, hamar rájött, hogy az utóbbiak a rimelt sorokat is méri; egyszersmind fogékonyság támadt benne a költemények ama rhythmusa iránt, mely összhangzólag a részekről az egészre kiterjed, és a lábaktól kezdve, a sorokon, a szakaszokon által, az egésznek egyöntetében találja meg befejezését. Ráday hát első, ki a magyar szót, öntudva, lejt 150 és szókó lábakra merte, a mi bármily könnyűnek lássék most nekünk, méltó figyelembe venni, hogy maga Kazinczy is panaszkodott nehézségei ellen. Ő nem tudja, mond egy helyt, mikép esik az, hogy füle a németek mért sorait azonnal fölfogja s utánzani is könnyen képes: de ha magyarban kísérli: legott süketen hangzik a vers. Mi természetesebb, mint ha Ráday még inkább bukdácsolva jár a töretlen úton; ha nála jambus gyanánt ily sor is fordul elő: „S hogy minden nap vidámb mátt ad”, — a mit olvasni alig lehet. De többnyire elég sikeresen küzd meg az új nehézségekkel; s a mint Zrínyi 160 stancáiból a „török ifjú” idylljét versszakos formába átalönti, igazán becsületére válik, s méltó kezdeménye az új iskolának.

Valál, szerencse, mindig hívem,
 Miért tennék panaszt reád?
 105 Te műved az, hogy nem bús szívem.
 S hogy minden nap vidámb máát ad
 Ha mindig így lesz mint ígéred
 Hazuggá tészed azt a híred,
 A mellyel csúfol a világ:
 170 Hogy kedved állhatatlanság.

Tavaszkor vidítsz zöld erdőkkel,
 Holott a víg fülemilék
 Változtatott reszkettetővel
 Süvítik, hogy társok övék.
 175 A völgyek közt a szép források,
 Majd halkan csörgők, majd lármások,
 Zörgő köveccsel; s ha felkél,
 Nem zúg, csak lengedez a szél

Te tőlem meg nem irigyletted,
 180 Az én szerelmes eggyemet,
 Sőt szívét érzékenybbé tetted
 Mint volt is hozzám: innen lett,
 Hogy míg szeretni meg nem szűnik,
 A jó kedv tőlem el nem tűnik,
 185 S mindaddig az bővülni fog
 A míg eremben vér mozog

Ciprus-árnyék közt nyugtatsz nyárban,
 S olykor szellős helyt felvonom,
 Magam megunván, bent a várban.
 190 Szép kéztől tűzött sátorom;
 Vár már ott készen főtt ebédem,
 Szomjúság-oltót nyújt cselédem;
 Van serbét, frís tej, ráspia,
 Van fagylaltam, megykocsonya.

195 Midőn az ősz borzadt szárnyával,
 Dérccsipetten, hozzánk bejő,
 Citrom, narancs, s gránátalmával
 Jóvoltodból szép kertem bő;
 S ha néha történik vadásznom,
 200 Vagy kedvem töltve madarásznom:
 Konyhámra prédát annyit adsz,
 Hogy magnak is majd alig hagyysz.

De még a legkegyetlenb télbe,
 Midőn kiki panaszsra kél,
 205 Én víg kedvem nem metszem félbe,
 S nem rémit fergeteg, se szél:
 Most jó barátimmal beszélek,
 Nyers harcokról, most ismét vélek
 Szám csak enyelgő tréfát űz,
 210 Azonban süt ránk nyájás tűz.

- Sokak felett szeret szultánom,
 A nép közt minden rend becsül;
 Én senki kincsét nem kívánom,
 Mert nagy értékem gyűltön gyűl;
 A szépek közt — bár irigy lássa —
 Nincs szép szerelmesemnek mássa;
 Van harchoz készült jó lovam,
 S éles kard őrzi oldalam.
- De békóval vagy hozzám zárva,
 Szerencse! másként eddig te
 Elszöktél volna, szárnyon járva,
 S földszínig nyomtál volna le;
 De, mint madár, mely csügg a lépen,
 Nem fejtődhetsz ki semmiképen,
 S nem félhetlek, hogy elszaladj,
 Mert lábamhoz békózva vagy.

- Nem olvasom, hogy Ráday az angolban jártas lett volna (divat még akkor épen nem volt), és így e formát nem vehette másonnan, mint a németektől. De ha kísérlete sikerét meg akarjuk mérni: ne Goethe és Schiller remekeivel hasonlítsuk össze Gondoljunk az időre: a német költészetben Gottsched vala tekintély, Gleim és Uz a hős, Lessing csak feltörekvő fiatal ember. Ráday mintáit se keressük főlebb Gellertnél: s a magyar kezdemény nem fog pirulni mestere, a német irodalom előtt.
- A „török ifjú éneke”, — mint említők, a Zrínyiászéből (III. ének) van szabadon átdolgozva. Ráday ízléséről kedvező bizonyóságot tesz, hogy Zrínyi eposza becsét fölismerte és sokat foglalkozott vele, midőn még senki. Tudjuk, hogy a „Szigeti Veszedelem” íróját kortársai *csak* mint nagy hadvezért bámulták; költői jelességét ha sejtette is egy-két kiválóbb szellem, ha az ifjú Liszti, Gyöngyösi általa buzdultak is: nem állott költőhírből az „Ádriai Sziréna”; még kevésbbé azután, mikor Gyöngyösi népszerűsége minden tért lefoglalt. És íme, az elfeledett, a soha nem méltányolt „história” már a múlt század dereka táján, felkölti Rádaynak figyelmét; próbálgatja hexameterbe átönteni, majd folyó beszéd által tenni élvezhetővé; egyikhez sincs ugyan elég türelme s abban hagyja: de a kísérlet maga szép oldalról jellemzi őt, s igen valószínű, hogy az ő törekvései vetették észre Kazinczyval is a Zrínyiászt, s levének közvetett eszközlői annak, hogy e költemény iránti érdek Kazinczy új kiadása által fölgerjesztessék.

Zrínyi eposza mellett még az Aeneis-átvételével is foglalkozott költőnk; de e kísérlet, mely különben is a Gyöngyösi-féle négyrímes alakot tartotta volna meg, nem oly emlékeze-

255 tes, mint egy eredeti hősköltemény terve, Árpádról. Csak be-
 vezetése jelent még az 1787-diki „Magyar Múzsában”, hol
 maga Ráday az eposzt „bajnoki ének”-nek nevezi s e töredék-
 ről azt mondja, hogy „még fels. József császár gyermekségé-
 260 ben iratott és a német s francia szorosabb versmérték szerint
 szabatosított”. E jegyzetkéből tisztán kitetszik Ráday fejlődésé-
 nek mind kora, mind kútfeje. Az Árpád kezdete nyolcsoros
 stancákban indul, melyek a fentebb közlött „török ifjú éne-
 kével” legalább is egy színvonalon állnak a fejlettségben, ha
 nem haladják; s ez arra mutat, hogy Ráday már „József
 265 gyermek korában” némi biztossággal mozgott az új formák-
 ban; de vannak jámbusai, melyek a kínos tapogatózás bélye-
 gét viselik: ezek tehát még régiebbek. Összehasonlításul ide
 tesszük a „Róka és holló” mese, meg az „Árpád” néhány
 sorát. A jambus így foly:

270 Egy éh holló lopott egykor egy darab sajtot,
 A mellyel egy nagy fára száll.
 Felettébb éhes volt s folyt szájából a nyál,
 Midőn egy vándorló rókát is arra hajtott
 A szerencse vagy szerencsétlenség, stb.

275 Az „Árpád” stancája így:

Múzsám! kinél tört út már régen Pindus útja
 S tudod jól, hol fakad a szűzek rügött kútja*
 Sőt játszottál te is nádsípon verseket:
 Végy már most trombitát, kezdj hangosb éneket.
 280 Írj Árpádról: írd meg, hol volt első hazája:
 S új honra vágyó nép vezérévé mint lett?
 Beszéld el útjait, számláld elő mit tett,
 S hogy hódolt végre meg a négy folyóvíz tája.

Ráday költeményeiből csak elszórva jelent meg néhány a
 285 „Magyar Múzsá”, „M. Múzeum” s „Orpheus” folyóiratokban.
 Összegyűjtve soha; és ma már hiába keresné az irodalom-tör-
 ténet kedvelője. A Ráday-féle gazdag könyv- és kéziratár,
 melyet jobbadán ő gyűjtött, a pesti ref. főiskola birtokában
 van: de hiába remélnők, hogy onnan, ha rendezve lesz, elé-
 290 kerülnek Ráday irományai. Álszégyen, vagy mi más okoz-
 hatta, eltűntek azok, kevéssel halála után s Kazinczy már fáj-
 lalva kereste. Mi is osztozunk e sajnálatban, mert pályatörő
 szellem műveinek forgatása mindenkor tanulságos, semmivé
 léte mindenkor veszteség.

295 * Hippocrene forrás, a Parnassuson, a múzsák szent helyén.

Záradékul még egy szót. A magyar aristocratia, mint láttuk, a theréziai kor hatása előtt igazi aristo-cratia volt: azaz a nemzet java, színe, lángja, nemcsak érzésben, tettben, hanem nyelvben is. A két elsőre sohasem volt kevesebb panasz mint
 300 ma; a harmadik iránt a mi volt, elmúlt és újjongva hirdetjük a főnemesség nyelvbeli magyarosodtát. Igaz-e ez oly mértékben, mint ők maguk hiszik, és a mint mi bókoló üdvözléssel elfogadjuk? kiállanák-e a hasonlítást azokkal a múlt századokból, kiknek neveit odafönn elsoroltuk? Bírják-e a nyelvet minden
 305 csinja-binjával, a mint az, magyar észjárás szerint, meg van teremtvé? Vajha igennel felelhetnénk! De a tapasztalás nem mutat ily örvendetést. Példájuk után egy idegenszerű magyar nyelv képződik, mely nem egyéb, mint a német, angol stb. kifejezések szolgai fordítása. S ha még csak magok beszélnék,
 310 szenvedhető volna, szenvedhetőbb, mint míg idegen nyelven beszéltek. De a majmolók hada utánok indul: azt tartja szépnek, helyesnek, a mit X. báró vagy Y. gróf járatlanságból mond: s így terjed a rossz, felülről lefelé, a magyarul beszélők minden osztályára, le a cselédségig. Hallgassa valaki a pesti
 315 cselédséget. E baj pedig soha meg nem szűn, míg a divatos soknyelvűség majdnem a bölcsőnél veszi kezdetét. Hogy legyen főuraink s az ő nevelési módjukat utánzóik gyermekeinek egy határozott anyanyelve? Ez teljes képtelenség. S valameddig ez így tart: ne várjuk, hogy az aristocratia nyelve egyszersmind
 340 a legdíszesebb magyar beszéd lesz, mint az angolnál, franciánál, s mint nálunk is volt a Thérézia előtti századokban.

66. AZ „AKI” AZ AKADÉMIÁBAN

Az akadémia legközelebbi osztályülésében Joannovics György úr értekezése olvastatott a „mutató *a* szócskáról”. Mi az a mutató szócska? kérddhetik olvasóink. Hogy tehát megértsük, miről foly a beszéd: először is hármat kell megkülönböztetnünk: a mutató szócskát, a névelőt és a mutató névmást.

Hazánk némely vidékén a *ni*! szintén rámutató szócska helyett egy a mondat végéhez ragasztott rövid *a* és *e* hangzik (az utóbbi úgynevezett közép *e*-vel). E helyett például: „Ott megy *ni*! Itt fekszik *ni*!” ama szójárásban így ejtik: „Ott mén-*a*! Itt fekszik-*e*!” Ez a valódi mutató, vagy rámutató *a*. S noha ez mindig szó után ragad: egynek tarthatjuk vele a hazaszerte kelendő *ahol*! *ehol*! kezdő betűit, mert épen annak felelnek meg: *ni hol*! Például: Ahol fut! *ni* hol fut!

A főnevek előtt állni szokott *a* vagy *az*, például: „*a* király meghalt,” „*az* idő nagyon száraz” — *névelő* (articulus) nevet visel nyelvtanainkban. Különbségét a főnebbitől érzi minden magyar.

Végre ha így szólunk: „*az* törté el a csészét” — „*ez* itta meg a bort,” vagy akár így: „ne szólj hozzá, bolond *a*” — „derék egy ló ám *e*”, akkor *mutató névmással* van ügyünk.

Mint a fentebbi példákból látható, se a névelőt, se a mutató névmást nem lehet összeírni valamely más szóval; ellenben a mutató szócskát, mikor elől van, össze: *ahol*, *ehol*.

A kérdés egy idő óta a körül forog: vajon ezekben s a hasonlóknban: *a ki*, *a mely*, *a hol*, *a hogy*, *a midőn*, *a míg*, *a mint*, *a mikép* stb. ama külön álló *a*, melyet sok esetben el is lehet hagyni, *névelő-e*, vagy mutató szócska, vagy egyszerűen *toldalék*? Mert ha névelő, akkor nem lehetne összeírni más szóval, minthogy nem írjuk: *akirály*, *azember*; ellenben, ha pusztán mutató szócska, még inkább, ha csak pótló betű: akkor össze kell írni, mint némelyek már írják is: *aki*, *ami*, *ahol*, *ahogy*, *amidőn*. Ez utóbbi írásmód bajnokai is megengedik azonban, hogy a mutató névmást külön kell írni, péld. „*a* szerint, *a* mint

35 ők előadják, igazuk van" — „e szerint csakugyan *akit* kellene írunk”.

Joannovics úr értekezése a névelő és mutató közti különbséget sok elme-élel fejtegeti, s mint a felolvasott részből teljesen meggyőződhattunk, hatalmas fegyvert kovácsol
40 azok részére, kik az *aki* összeírását kezdték és pártolják; az akadémiában is nagy tekintélyek által helyeselve lőn, úgy hogy itt az *aki* diadala félig-meddig eldöntve látszik.

Mi, ennyi tekintély, s a harapódzó divat dacára, megkísértjük fölemelni gyenge szavunkat a különírás védelmében. Az élő és beszélő magyar népnek legalább két harmada áll mögöttünk, ezenkívül negyedfél század irodalma, beleértve
45 költészetünk aranykorát s magát a 48 előtti akadémiát is. Talán e gyöngé hang még sem fog pusztában hangzani el.

A *mutató* és *névelő* iránti harcot meddőnek tartjuk.
50 Ha visszamehetnénk a nyelv bölcsőjéig, mikor t. i. a magyar először megszólalt, valószínűleg azon eredményre jutnánk, hogy a mutató *a! e!* primitív felkiáltásból fejtett ki előbb az az ez mutató névmás, ebből aztán *később* a névelő: *az, a*. Sőt okunk van hinni, hogy ama mutató fölkiáltás, valamint a felhangúban közép *é*-nek hangzik, úgy az alhangúban eredetileg
55 *o* volt; így lettek tőle a helyhatározók *ott, oda, étt, éde* (az *itt* és *ide* régies alakjai), nyelvemlékeink számtalan bizonyossága szerint. Így kellett előállni, *z* képzővel, a mutató névmásnak: *oz, ez* (a Halotti beszédben *ozchuz = azhoz*), melyekből aztán
60 az emeltebb hangú *az ez* névmásaink lettek; de hogy a mutató névmás, a mint névmássá lett, egy ideig megtartotta a maga *z*-jét s csak későbbben veszté el, tanúskodik a régiség a Halotti beszéd-től kezdve, tanúskodik a megpattantó kettőztető nyomaték, melylyel a *z* kihagyását ma is éreztetjük. Végre legújabb a *névelő*, mely a mutató *névmás*ból akkor vette lételét,
65 midőn ez utóbbinak az formája már ki volt fejlődve, s így a névelői *a* ugyanazon megpattantó, kettőztető kiejtést öröklötte, mely a *névmás a*-jában mondhatni országszerte érezhető.

Kérdésbe sem jöhet, hogy se a mutató névmást, se a
70 névelőt, a formájukban, nem írhatni össze főnévvel. Se így: „a ki részeg, *bolonda*,” se így: „Pétert megrúgta *aló*.” De a névmás összeiratik minden oly *raggal*, mely külön nem állhat; hanem ez esetben valódi kettőztetés jó létre; péld. *akként, attól, annál, ahhoz, avval, abban*. Oly viszonyszók ellenben,
75 melyek főnévvel sem íratnak össze, az *a*-tól is különválva maradnak, pl. *a felől, a végett*; mert nem írjuk: *Pestfelől, tájékozásvégett*.

Az egyszerűen mutató felkiáltás sem iratik a szóhoz, ha utána áll. Nem írnök: „ott jön *Pétere!*” hanem külön, kötjel-
 80 lel vagy a nélkül. De mikor elől van, összeírjuk és semmi kettőztetést, pattantást nem éreztetünk a kimondásban. Péld. „*Ahol* van egy fekete holló!” Itt az *a* ép oly röviden ejtetik, mint ebben: *csahol*.

Most jövünk a kérdésre: ilyen-e az *aki*? Úgy ejtjük-e ezt
 85 *aki* (vagy mikép néhányan még írjuk *a ki*, s a mint századig írták *a'ki*) — úgy ejtjük-e ezt, mint pld. ejtenők ezt: *laki* (Újlaki)? Ha úgy, országszerite úgy: akkor sem névelő, sem mutató névmás; hanem egyszerűen mutató hang, vagy fölösleges pótlék, melyet, hogy el ne tévedjen, csakugyan jobb hoz-
 90 zákötni a másik szóhoz. Hulladék agyag, csapjuk a többihez.

De a legtöbb élő magyar fül arról tanúskodik, hogy *laki* és *a ki* másként ejtetnek. Az összes magyar alföld, más vidékek nagy részével együtt, az *a ki*-ben olyforma pattantást hallat, mintha kettős *k* volna utána. S hogy ez nem új „kor-
 95 csosodás” a nyelvben, mutatja régi írók példája, kik, a XVI. század eleje óta, mindenkép igyekeztek e pattanó hangot visszaadni. Hogy többet ne említsünk, némelyek *h*-t írtak az *a*-hoz, így: *ah ki*, mások a *k*-t formaszerint kettőztették, így: *ak ki*. Megállapodott versmértanunk, egy Vörösmarty kezei
 100 közt, hosszúnak vette az ily *a*-t, akadémiánk 48 előtt úgy tanította s a *z* kimaradtát mutató hiányjelt pontosan felrakta nyomtatványaiiban. Csak mióta e hiányjelt, merő *leírás* *kénye-*
lemből, elhagyogatjuk, azóta kezd némely fül közönyössé válni az *a* pattantó ereje iránt és szokni az egészen rövid ejtéshez.
 105 Egyszer ide jutva, természetesen mindegy lesz, ha összeírjuk is e kettőt, sőt miután egy fogalmat fejeznek ki, még tanácsosabb.

De nem mindnyájan jutottunk ennyire. Sokan, a túl-nyomó többség, a nemzet zöme, még épen úgy ejtjük ki az
 110 *a*-t, legyen bár névmás vagy névelő, mint ejtették azok, kik a XVI-dik században *ak ki*-t írtak. E példában: „*a* ki részeg, bolond is *a*” — mind az első, mind az utolsó *a* bizonyos pattanással esik, dacára, hogy az utolsót nem követi mássalhangzó. E pattantás elül sem annyira két hallható, megkülönböztet-
 115 hető *k*-nak ejtése, mint az *a*-nak e *k* előtt erősebb kilehellése, de ez így van minden kettős *k*, sőt minden testesebb két más-salhangzó előtt. Ez erős lehelletnyomást akarták a régiek *h*-val jelölni: *ah ki*.

Ellenben bizonyos, hogy a mutató *a* szócskát, se ebben:
 120 „*ahol* van!” se ebben: „*ott-a!*” nem ejti senki oly erős kilehel-

léssel, mint az *a ki*-ben. Hangsúllyal, azaz a hang némi fölemelésével, igen; de itt még nem arról van szó.

Mire mutat ez?

Arra, hogy az *a ki*, *a mely*, nem alakult egyenesen a
125 mutató *a!* felkiáltásból; hanem alakult vagy a mutató névből: *az a*, vagy a hasonló névelőből. Ha eredete megegyeznék ezével: *ahol!* akkor országszerte így ejtenék. De, mint főnebb elmondók, a mutató *a*-ból előbb kellett születni az *az* névmásnak, ebből szintén *az* névelőnek, azután mind-
130 kettőnek *z* betűjét, illő kárpótlás mellett, elvesztenie, hogyszem az *a ki*, *a mi* teremhessen. Sőt nem nagy keresgetés kell rá nyelvünk emlékeiben, hogy ezeket is eredeti formájokban megtalálhassuk: „*az kiben, az midőn, az holott.*” Miből világos, hogy a kérdésben forgó *a* vagy névelő, vagy — mutató
135 névmás.

Névelő nem lehet, mondják *akistáink*, mert a névelő hangsúlytalan, például a *király*, míg az *a ki*-ben épen az *a*-ra esik a hangsúly. Nem tagadom, így van a mutató felkiáltásban is „*a!*”; valamint ennek valószínű összetételében „*ahol!*”.
140 De a hangsúlyon kívül van még egy sajátzerű nyomaték is, ama pattantás, melyet az *ahol*-ban (mikor azt teszi: *ott ni*) nem talállok. Rossz példa ugyan céломra, a nehezen pattantható *h* miatt, a következő: de mégis kérdem, tökéletesen egy-é igaz magyar fülnek e két *ahol*:

145 *Ahol* kerekedik egy fekete felhő!

és ez:

Én is odavaló vagyok,
A hol az a csillag ragyog — ?

Remélem, nem csupán én sejtem a két árnyalat közötti
150 különbséget. E hangerősítő pattantásnak semmi nyoma a pusztán rámutató *a*-ban; míg az *a ki*, *a mely*-félékben erősen érezteti magát. Mi következik ebből? Természetesen az, hogy a melyik két *a* hangsúlyos is, pattantó is: az fog legközelebb állni egymáshoz. És melyik ez tehát? Az „*a ki*, *a mi*”-félék-
155 ben hangzó *a* és — a mutató névmás!

Képzelem, mint elszörnyednek erre tisztelt *akistáink*. A mutató névmást még csak azért emlegették eddig, hogy kimutassák a vele rokónítás képtelenségét. S nekem mégis úgy tetszik, nem mondtam igen vadat. Ha például ezt mondanók (régén gyakran írtak hasonló): „*az ki istent féli, meg nem*
160 *csalatkozik,*” vajon egészen abszurdum lenne-e az *az*-t mutató névmásnak venni? „*Az mitől tartottam, megtörtént,*” csak

egy comma kell, hogy mutató névmás álljon a *mi* előtt. Oka egyszerű. Miután a *ki*, *mi*, kérdő névmások: ha szükség volt belőlök visszahozót alkotni, mely nem létezett, egyszerűen mutató névmást tettek eléjük. Ez analógiát azután átvitték a többi kérdő szóra is: *mikor* ? *mint* ? *miképen* ? *hány* ? *hol* ? stb. és lőn: *az mi* koron, *az mint*, *az hány*, *az hol* v. *az holott*. Később a *z* elhagyatván, lett helyette az *a* erőteljesb hangoztatása: *a'ki*, *a'mi*, *a'hol*, *a'hány*, mely mai napig él.*

Aki-pártolóink másik érve, a hangsúlyon kívül, idegen nyelvek példája. A francia is összeírja *laquelle* stb., az angol is összeírhatná *the same*, s több efféle. Igaz: de jegyezzük meg, hogy nekünk nem pusztán az összeírás ellen van kifogásunk, hanem az ellen, hogy ez által az *a* nyomatéka, *pattantó ereje* (nem a hangsúlyt, vagy hangemelést értjük) *tökéletesen elvész*. Ha, még régi alakjában, *az ki*, *az mi* élne: semmi szónk nem volna összeírásuk ellen: miért? hisz ezeket is kapcsoljuk: *mindenki*, *senki*, *semmi*. De az *aki* írás által oly kiejtés kap lábra, mely ellen minden igaz magyar nyelvérzék tiltakozik. Mi legalább, ha provincializmussal sújtatunk, sőt ha egyedül maradnánk is, kimondjuk: hogy négy század irodalmától támogatott és a legszűzibb ajkú magyar nép kiejtésén táplált provinciális lelkiösmeretünk mind halálig borzadni fog *akina*knak írni oly szót, melyet így volnánk kénytelenek olvasni: *akki*.

* Az itt tehető ellenvetést, hogy t. i. azért sem lehet mutató névmás, mert az külön ragokat vesz fel (*Azt* az embert; *ettől* az embertől), könnyű megcáfolni a régiséggel. A halotti beszédbeli ez napon — mai közönséges szólással „ezen a napon” volna, bár rövidebben ma is írhatjuk: „ez napon.” Ily példa később is elég fordul elő, s ily analogia szerint maradt: *az ki*, *az kitől*, első felében ragozatlan. Hogy pedig a mutató névmásnak csak *a* alakja, nem egyszersmind az *e*, vétetett föl a visszahozó névmás alkotására: annak oka az *e* közelmutató természetében rejlik, melyet a visszahozónak általánossága nem tör meg. Például: „*a* mely ember istent féli,” lehetetlen volna így mondani: *e* mely ember istent féli: mert akkor kivetkőznék általános értelméből, egy bizonyos közellevő tárgyra mutatván.

67. A „VAJON” KÉRDÉSHEZ

Ez ugyan se nem keleti, se nem mexicói kérdés, de magyar kérdés, így annál közelebb van hozzánk, s megérdemel egy kis fejtörést.

Átalános a panasz, hogy a magyar helyesírás nem tud
⁵ végre megállapodásra vergődni ama szócska leírását illetőleg. Annyi mindenféle alakban lábatlankodik ez: *valljon, vallyon, valjon, valyon, vajjon, vajon*. Melyik már az igazi, az egyedül helyes?

A Koszorú, sőt már elődje a *Figyelő*, a legegyszerűbb
¹⁰ alakot (*vajon*) választotta; mire az egyszerűségeen kívül némi nyomósabb okai is voltak. Legfőlebb akkor kettőztette a j-t (*vajjon*), ha versmérték úgy kívánta.

De a Koszorú e részben nem igen talált követőkre. A tarkaság széltire megvan, sőt ugyanazon könyv vagy folyóirat
¹⁵ sem ragaszkodik következetesen egy alakhoz. Másfelől nyelvészek állanak elő itt és amott, s nagy bizonyossággal erősítgetik, hogy a *vajon* alak a *legrosszabb*, a többi mind jobb, de legjobb ez: *valljon*, mert hisz mi volna más e szó, mint a *vall* igének imperativusa: „nosza valljon mindjárt! vallja meg a
²⁰ bűnét.” Így a latin *quaeso* vagy *fateatur* pusztán le van fordítva. Világos ez, mint a nap.

Azonban mi mégis rázzuk fejünket az oly nyelvészkedésre, mely valami szót a legközelebb álló, legkönnyebben
 kisítható rokon hangzás útján akar elemezni. Ha a „*valljon*”
²⁵ semmi egyéb, mint amaz ige parancsolója: akkor bizonyosan Máramaros is helyesen van így értelmezve: már ama rossz, vagy Ugornya község neve így: „Ugorj na!” — mert egy ott folyó patakon párducos őseink átugrottak. Az ily nyelvészkedés, szerintünk, a grammatizálás primitív korába való. Ily
³⁰ módon aztán könnyű azt mondani: *vajon* nem jó azért, mert deákra fordítva *supra butyrum* lesz: *vaj-on*. Ily módon szavaink fele részét hibásnak lehet bélyegezni: például: „*azért*” nem jó, mert latinúl: *iste intelligit*: „*az ért*”; „*tehát*” nem jó, mert latinúl: *tu dorsum*: „*te hát*!”

35 Mellőzve tehát e *vajas* elméletet, lássuk: a *vajon* szónak nem lehet-e más gyöke a *butyrum*-on kívül. Azt látjuk, hogy régiesen még most is él *vajki*, *vajmi*, sőt él *vaj* magában is, mint felkiáltás, *vajh* alakban ugyan, de melyben a *h*-t ép oly kevésbé mondjuk és mondhatjuk ki, mint ebben: *hajh!* (mely szintén nem *capillust* jelent). „Vajh ki ő, és merre van hazája?”
 40 egyszerűen így is olvasható: „Vajon ki ő, és merre van hazája?” E szerint a *vajon*-nak gyöke megvolna készen, ama felkiáltásban; de tovább kell menni és vizsgálni, honnan eredhetett e bizonyosan nem tejből származott *vaj*.

45 A mit itt elmondunk, az csak hypothesis ugyan, de akár valószínűségre, akár tudományos tekintetben kiállja a versenyt a *valljon-fateatur*-féle elmélettel, s a nyelvészet mai színvonalán álló ember a grammatikai gyök-elemzés ezen módjának bizonyosan előnyt fog adni ama másik fölött.

50 *Vagy-vagy* kötszavunk eredetileg, úgy látszik, *vaj* alakban élt. Legalább erre mutat az erdélyies *vaj igen! vaj egyet*, melyek nálunk így hangzanának *vagy igen, vagy egyet*. A *j* megerősödése *gy*-vé, oly hangtörvényen alapszik, melyre nem nehéz példákat találni a magyar nyelvben. Így lett a most
 55 már tájszóvá degradált, de helyesebb *hajma* (sok *hajú* valami) szóból a *hagyma*, ily átváltozások a *varjú*, *varnyú*, *vargyú*; *borjú*, *bornyú* (nem tudom, borgyú hallik-e valami tájszólásban). Sőt így kellett a létigében, a *volok*, *valok* eredeti formának elváltozni előbb *vajok*-ra, azután a mostani *vagyok*-ra (mit
 60 keresne különben *való*, és *voltam*?) E szerint fölvehetjük, hogy a *vagy* kötőszó eredeti alakja *vaj*.

Ime, a *butyrum*, azaz, hogy nőolvasóink is megértsék: *Butter* jelentésen kívül, megint egy új értelme a *vaj*-nak. De most deákizáló ellenfeleinkhez kell fordulnunk és kérdenünk,
 65 hogyan fejezi ki a latin nyelv a *vajon*-t. *Fateatur*-ral nem, *quaeso*-val sem, mert ez *kérlek*, azt pedig sohasem olvastam: *fateatur*, quis est hic homo. De igen, sok esetben, a magyar *vajon*-t e szóval fejezve ki: *utrum*.

E szónak alapjelentése pedig (uter, utra, utrum) ez:
 70 kettő közül *melyik*? a mire magyarul így felelnénk: *vagy ez vagy az*; erdélyiesen: *vaj ez vaj amaz*. Tehát *felelőleg* már megvolna a *vaj* értelme: *különböztet*. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy felelő szavaink, sok esetben, minden alakváltozás nélkül, csupán hangnyomás által, kérdővé lesznek és viszont:
 75 akkor megfoghatjuk, hogy a *vaj* (vagy) kérdő alakban is használtatott, ha kételyt akartak kifejezni; *vaj ez? vaj az? vaj ki? vaj mi?* Hogyan változik pedig kérdővé oly szó, melynek ter-

mészetéből nem is gyanítnók, hogy kérdésre alkalmas legyen: bizonyosság az *ugyan* (quidem), mely kérdőleg tökéletes párja a vajon-nak.

*Ugyan kinek volna kedve,
Vajon kinek volna kedve,
Gyöngy életre, erőltetve?*

- Ez *ugyan* egyszersmind a *vajon-nak* on toldalékát is meg-
85 fejtí, mely analog a *most, mostan* stb. szavaink toldalékjával.
Hozzájárúl a kiejtés. Közéletben, kivált az irodalom hatása alatt nem álló népnél, sohasem hallottuk másként, mint egy *j*-vel, simán és röviden: *vajon*. Ha a *j*-kedvellő szóejtés *vajjont* mond, kettős *j*-vel, akkor már csakugyan a *vall*
90 ígét érti: üsd a rabot, hogy *vajjon* (vall-jon). Az *l*-es tájbeszédben, hol *illen-ollan* hangzik, sem hallottunk: *vallont*; kivéve irodalomban jártas egyénektől. De ha így volna is, még ha *vallon-nak* hangzanék is: ez sem volna döntő bizonyosság a *vall* igéből származásra. Ugyanis, valamint a *j*-s nyelv-
95 járás szereti az *l*-t *j*-re lágyítani, még a hol a gyökfejtés ellenkezőre utal is, szintűgy hozhatunk fel példát, hogy a kétségtelen *j* hang *l*-re keményedett ez utóbbi kiejtes kedvelőinél. Ott van például a *halánték* szó. Első tekintetre látszik, hogy a *haj* gyöktől ered; *hajándék*, *hajánték*; olyan formán mint „lependék” s a fej azon két oldalát jelenti, hová némi „cseplés”
100 haj lenő. De az *l*-es szóejtés *halántéket* csinált belőle, s ez kapott fel irodalmilag is. Szintén így látjuk a természetes hangváltozást *puha* és *puja* közt; mégis már az utóbbi *pulyá*-vá változott, *ly*-nal. Sőt, hogy a nyelvrokonítók vetésébe is belevágjuk sarlónkat: vegyük figyelemre a leány szó átváltozásait. Vogul nyelven *fi* = *pi*, leány = *áj*. Ha ez *áj*-ból a magyar *leány*-t ki akarjuk hozni, a hangváltozás természetes folyama
105 ily lépcsőzetre utal. *Áj*, magyarul lett először *ány* (mint *borjú*, *bornyú*) s ily alakjában megközelíti az *any*, *anya* szót. *Ány*, kimondási kényelemből, fölvette elül a lágy inyszeletet (Toldy), és lett belőle *jány*, a mint ma is fél Magyarország ejti. De az *l*-es tájbeszéd e *j*-t megkeményíté: *lány*, majd *lj*-t összeolvasztva *lyány*, *ljány*. Innen már csak egy lépés a *liány*, a mint régen írták és mondták is, ebből pedig a közép *e*-vel
115 ejtett *leány*, mely diadalra jutott. Hanem elég a kitérésből.
Célunk nem egyéb volt, mint kimutatni, hogy a *Koszorú*, midőn következetesen *vajon*-hoz ragaszkodott, ezt nem valami öntudatlan állapotban cselekedte, hanem legalább is annyi megfontolással s minden esetre helyesebb nyelvészkedési

¹²⁰ methodus szerint járt el, mint azok, kik a *vajon*-nak, csupán *vaj* íze miatt nem barátjai. Egyébiránt a mit elmondunk, nem új dolog: olvastuk már ezelőtt is, még pedig nem „ugornya”-féle etymologusoknál; de ismételni az ilyet nem árt, mert mi nagyon feledékeny nép vagyunk.

68. A KEGYES OLVASÓHOZ

Midőn a Koszorú e jelen számával — legalább egy időre — megszűnik: illő és szükséges, hogy ne váljunk el a közönségtől egy búcsúszó nélkül.

Visszatekintve lapunk harmadfélévi folyamára: se dicse-
5 kedni ösztönt, se pirulni okot nem találunk. Tettük, amit és mennyit az irodalmi viszonyok s a közönségre nehezült anyagi körülmények közt tennünk lehetett. Igyekeztünk az írói tehet-
ségeket „egy koszorúba” összegyűjteni magunk körül, s ha
valaki az öt féléves folyam tartalmát végigtekinti, nem sok
10 valamire való nevet talál — agg Fáynktól kezdve a legifjabb nemzedékig —, mely ott meg ne jelennék. Hogy ennek dacára, félévenként 39 nagy ívet nem lehetett csupa remekművekkel
tölteni be: hogy olykor valamelyikünkötől egy-egy sekélyebb
dolgozatnak is kellett megjelenni: az részint írói közönséges
15 gyarláságból ered, minthogy itt a siker nem függ az akarat-
tól; részint az időszaki sajtó természete hozza magával, a hetenkint beálló parancsoló szükség, mely nem várva jelesb
művek elkészültét, kéziratot követel. De rajta voltunk, hogy a
koronkénti lankadás ne váljon állandó gyöngeséggé, s egy-egy
20 színtelenebb dolgozat benyomását igyekeztünk nyomban magvasabb által enyésztetni el, úgyhogy e részben lapunk
utolsó számaira nem kevesebb elégedéssel tekinthetünk, mint az előbbiekre.

Főcikkeinket oly esztétikai, irodalomtörténeti, társa-
25 dalmi, s általános műveltség körében forgó dolgozatokból kívántuk összeállítani, aminők idegen folyóiratoknak igen vonzó és tanulságos részét teszik. De bár néhány becsest e részben is mutathatunk fel, általában sajnosan kelle tapasztalnunk, hogy
az ismertetés ez ágára nézve nálunk kevés még az önálló írói
30 működés; vagy a dologban jártasok igyekezete az előadás
formáján szenved hajótörést. Így néha fordításokhoz is kelle
folyamodnunk. Méltán óhajtanunk kell, hogy az előadás
művészete, tudományos érdekű tárgyakban, haladást tegyen,
mert csak így lehetséges, hogy a nagyobb közönség, kellemes

35 formák örve alatt, eljusson ama sokoldalú szétpillantáshoz, melyet általános műveltség neve alá foglalnak össze. Míg az olvasók nagy többsége bosszúsán így kiált fel: „mit érdekel engem az esztétika, az irodalom, a néprajz, idegen országok műveltsége!” stb., addig lehetünk jó gazdák, talán politikusok is — de művelt nép, amint e szót máshol értik — bizonyára nem.

Költői produktumokból igyekeztünk a hozzáférhető legjobbakat adni. E részben köszönet összes munkatársainknak, s mindazoknak, kik a Koszorút bizalommal felkeresték. 45 Többször volt alkalmunk hallani, hogy íróink e lap számára legjobb műveiket tartogatták, s néha talán az is kényszerített bennünket gyöngésebb mű elfogadására, mert sokan a jobbak közül tartózkodtak egyéb mint „kedvök szerinti” munkával lépni fel a Koszorúban. Így a jobb ellensége lett a 50 jónak. Ha mi kifogás e részben támadhat: egy pillantás irodalmi viszonyainkra meghozza mentségét. Régibb, jónevű íróink ritkán dolgoznak lapok számára, vagy saját organummal bírnak, s az ifjabbak is 10—12 folyóirat közt osztják meg munkásságukat. Nem csuda, ha az erők összpontosítása nem 55 történhetik oly sikerrel, mint irodalmunk oly szakaiban, mikor egy-egy Aurora, egy-egy Minerva volt az egész központ. — Azt azonban megelégedéssel kell följegyeznünk, ami nálunk a beszélyírás mezején történik. Mert ha nagy tehetségeket, nagy formaérzékét és stílbeli szabatoságot, szóval elsőrendű, 60 világgraszoló elbeszélő talentumok fejlődését nem konstatálhatunk is: a francia csattanós, ijesztgetős modort száműzve, a negélyezett előadást egyszerűbb (noha olykor pongyola) elbeszélés által felváltva találjuk, s csak erős erkölcsi alapérzés s a művészet ihlető ereje kell, hogy beszélyköltésünk a leg- 65 jobb úton legyen. E részben a Koszorú is megtette a magáét; oly elbeszélésekhez szoktatva a közönséget, hol nem az *utolsó lap* feszítő érdeke, hanem a jellemzés s előadás folyama tekintetett főnek; s gyakran adván fordítmányokat a külföld irodalmainak ilyenmő termékeiből.

70 A hazai népköltészet ismertetéséhez, alkalmilag, szintén örömet járult a Koszorú. Most, midőn elbeszélő népi költészetünk drága gyöngyszemei egymás után kerülnek elő a feledésből: ily szolgálat méltánylást érdemel. Csak „Szilágyi és Hajmási” népballada eredetijére utalunk, mely, többel 75 együtt, a Koszorúban látott először világot.

A napi érdekeket, apró kósza híreket stb. a Koszorú nem tekinté oly fontosaknak, hogy bő tért s nagy gondot

áldozzon nekik. Nem látta szükségét, se célszerűségét annak, hogy, tisztán irodalmi s hetilap lévén, egyszersmind *hírlap* 80 akarjon lenni, mely megvigye a fővárosi legfrissebb mende-mondákat. Ezt legfeszültebb igyekezettel sem tehette volna, a napi közlönyök miatt, melyek egy hetilap elől a legjobb falatokat elkapdossák, s nincs sajnálatraméltóbb látvány, mint azon törekvés, hogyan erőlködnek hetilapjaink minden 85 legkisebb hírt utánkérődni. Külföldön ez nincs: az irodalmi folyóirat legfőllebb irodalmi újdonságokat — notice-okat — közöl, a városi pletykát mellőzi. Talán e rovat szándékos megszorítása miatt mondá valaki a Koszorút „unalmasnak”. Az unalmasság igen viszonylagos fogalom: s némely ízlés 90 éppen úgy unalmasnak találja némely tárcaíró vickándozásait, elmés-lenni-akaró émelygéseit s örökös mendemondáit, mint más oldalon unalmasnak találják a gondolat komolyságát, vagy a művészet mérséklett derűjét. — Mindazáltal tárcájában — ha nem szólt is minden egyes irodalmi vagy művé-

85 szeti efemer tüneményhez — a nevezetesebb mozzanatoknak elegendő tért szentelt a Koszorú, nemzeti színházunk, zenénk, képzőművészetünk ügyeihez szakértőleg szólott hozzá, s legalább is oly alaposan, mint bármelyik közlönye a zsfnalisztikának.

100 Végre a Koszorú azt sem utolsó szolgálatnak tekinti, amit *nyelvünk* ügyében folyvást teszen vala. Nem nyelvkérdések olykori rövid tisztázását értjük, ezt minél szűkebb térre kellett szorítanunk: hanem a szerkesztői folytonos törekvést, hogy minél kevesebb magyartalanság lásson világot e lap 105 hasábjain. Az idegen szólásformák — különösen a németesség — óriási terjedése mellett nyelvünkben, a valódi magyar nyelvérzék általános gyöngültével csak kitartó figyelem képes az idegen szólásokat — nem teljesen kiirtani, mert az némely kézirat újraöntése nélkül szinte lehetetlen, hanem tűrhető 110 mértékre apasztani össze. A Koszorúban ritkán jelent meg kézirat háromszori szerkesztői olvasás nélkül (olvasás, javítás, nyomdai revízió) — s ha mégis maradtak benne hibák, az csak az emberi erőtelenségről tanuskodik.

És ezzel, megköszönve mind a két fél szíves támogatá- 115 sát, búcsút veszünk a tisztelt közönségtől, búcsút író társainktól. Dacára a sokasodó szépirodalmi vállalatoknak, melyek éppen nagy számuk s egymásra árverelt papírterjök miatt kénytelen adni jót-rosszat, talán az irodalom igaz barátai nem-sokára érezni fogják egy olyan közlöny szükségét, mely, bárha 120 kisebb téren, igyekezzék csak válogatott műveket nyújtani az

olvasónak, homlokán viselve Socrates módosított házfeliratát: „csak ezt tölthessem meg jó művekkel!” Hogy papír- és kép-luxus nélkül is lehet művelt közönség számára, lapot szerkeszteni, mutatják az angol irodalmi közlönyök, például

¹²⁵ Dickens egyszerű „All the year round”-ja, minővel magyar szerkesztő alig merne kilépni. Foglalatosságink tágultával, ha isten erőnknek kedvez s a közönségnek nem lesz annyira fájós minden áldozat mint a közelebbi pár évben, úgy lehet megkísértünk valamit, az egyenes, irodalmi célon kívül egy,

¹³⁰ mostan háttérbe tolt, mellékérdek is fekvén szívünkön, melynek valósultából, ha önámításban nem élünk, szintén az irodalom vonná a fő nyereséget.

69. IDEGEN CSEMETÉK, FATTYÚ HAJTÁSOK

Köszön és köszönt. Mindenik jó a maga helyén. De a magyar ember nem *köszönti* ismerősét az utcán, hanem *köszön* neki. „Ki a zsidónak nem *köszön*, Átalesik a küszöbön” (Népdal). A *köszöntés* nagyobb cerimoniával esik: névnap *köszöntő*. ⁵ *Fel-vagy megköszönt* valakit. Hanem a poharát csak *ráköszönti* arra, *kit megköszönt*.

Úgy. E kötőszó németes használata nagyon terjed, hol vagy semmi, vagy más kötőszó kellene. „Ami a horvát mozgalmat illeti, *úgy* az csillapulni látszik”. „Nem lévén kedvező kilátásai, *úgy* kénytelen volt elutazni” — és hasonló. Az *úgy* csak hasonlító körmondattban (v a l a m i n t — *úgy*) és feltételesen (h a — a k k o r vagy *úgy*) van helyén, de az utóbbiban ki is marad. „Ha haragszol (akkor, v. *úgy*) megkövetlek”. (Csokonai.)

Újból. Amit ez *újból* felkapott szó jelenteni akar, arra a magyar-nak egész csoport régi szava van. Az ódon e s m é g b ő i t t i s m é t, ¹⁵ m e g, m e g i n t, ú j r a, ú j f e n t. Ennyi elég is lett volna, ha a v o n n e u e m szolgai fordítását szebbnek nem látja a hozzászokott fül.

Alighanem. Becsületes magyar szó, de nem *egy*. Ki beszél így ²⁰ közéletben: felházik, *alighanem* megver az eső? És ezt most divatba jött így írni!

Tart. „Nem fog sokáig *tartani*, és nálunk is szőnyegre hozand-ják” (hogy az állam vegye meg a vasutakat), — írja egy lap. Szemen ²⁵ szedett germanizmus. Hát nem rövidebb is, szebb is magyarul: „N e m s o k á r a nálunk is szőnyegre kerül”? Zavarja is a magyar fület, mint e példában: „Esni kezdett az eső. Nem sokáig *tartott* (én már azt hiszem, az eső állott el) és egy fa alá menekültem”.

Utolsósor. „Először és *utolsósor*”. (D-tű.) Hát miért nem *elsősor*?

³⁰ **És ugyan.** Nyolcszáz éves latinkodás alatt e t q u i d e m nem vala képes kiszorítani a jó öreg m é g p e d i g kötőszót; pár évtizednyi németeskedés meghozta először az *és pedig* — később, hogy egészen f o r d í t v a legyen, az *és ugyan* alakot. Ma széltire halljuk, Akadém-
miában is.

³⁵ **Megdolgozás.** „Duvernois lapot indít, mely a parasztság meg-dolgozását tűzte ki céljául”. (P. N.) Mit ért ez alatt a magyar?

Nehézmény. (R—m.) A számadási difficultást akarja jelenteni, melyet eddig n e h é z s é g n e k mondtunk. Tehát lehet melléknévből ⁴⁰ így képezni főnevet: *szépmény, nagymány, rútmány*?

Ormol = culminál. Új szó, de jó (P. N.)

Elejt. mez. (mi?) „melynek önálló használatát a nyelv *elejtette*”. Nem „ejtette el” (ez német) egészen. A nép mondja m e z - e n,

mez-iránt. Me-z-iránt fekszik a falu? Mezen érek hamarabb oda? (Bihar.)

- 45 Faludi nyelvében sok az újítás. „Hús *esztendő* *ekkel* megtölt ifjú” stb., az ilyenek az ő sajátjai. A magyar betölti a 20 *esztendő*t, nyelve tíz mérfölddel járhat előbb eszénél, a punctumokat szemmel tartja, finnyán tehet valamit, de nem *finnyal*; s a Faludinál régibb dal is így zengi: „Ej haj, micsoda!
50 (Nem *micsodát!*) Legényeknek vacsora? Tarka kutya combja”. Szóval Faludinál amennyi nyelvkinccs, annyi önkény.

Dalma. Ige is van tőle; az én vidékem csak ezt ismeri: *dalmahodni* = megtegni, teljes, erős, ép férfivá nőni.

Furtonfurt. Világos német.

- 55 **Szélborka.** Ne keressünk benne valami rejtélyes tőt. Szél (ventus), Borka (Boris, leánynév). Másutt: Szél Margit = szeles leány.

Fülmendör = *fürmender* Kazinczynál is. Német a lelke is!

Pilis. Általános szó. Pipiszörös, pipiveres szintén.

- 60 **Egyik.** „Csak kettő közül”.(?) Hát a népdal mit vétett:

Kis Komárom, nagy Komárom,
Beh szép leány az a három;
Beh szeretném az egyiket:
Három közül a szebbiket?

70. A SZÓREND

A *Nyelvőr* decemberi füzetében (461. 1.) ezt olvasom:

„A következő szerkezetek pedig, nem mintha valódiságukban kételkednénk, hanem oly ritkán hallhatók, hogy kötelességünknek tartjuk gyűjtőink figyelmébe ajánlani: Pedig⁵ csakugyan *szerette* volna e fényes kastélyba *bepillantani*. A mint a város körül *haladna ki*. Az ördög... olyan hosszút (cérnát) *belehúzott* (a tübe), hogy... Mi a manónak tettetett azt a tüt a zsákba; nem *elfért* volna másutt!”

A két első példával nekem most semmi dolgom. Leg-¹⁰ főlebb azt jegyzem meg, hogy a „*szerette volna bepillantani*” erdélyi általános kifejezés, én még minden erdélyi embertől így hallottam. A második példa valószínűleg kúsált; egyes elbeszélő mondhatta így, de szabatosabban vagy így kellett volna mondania: a mint a város körül *haladt*, vagy: a városból¹⁵ *kifelé haladt*. A *haladna* ez esetben latinosnak látszik.

A hátralevő két mondat „ritkasága” talán abban áll, hogy az igekötő nincs hátravetve így: oly hosszút *húzott bele*; nem *fért* volna *el* másutt?

Legegyszerűbb volna némely hasonló szerkezetű mondatot a legközönségesebbek közül amazok mellé állítani.²⁰ Például: oly nagyot *levágott* a kolbászból. Oly sokszor *felhozta* neki. Olyan jól *megtanulta* leckéjét. Oly számos példát *elészorolt*. Annyi tenger pénzt *elköltött*. A másikra: nem *megmond-tam*, hogy eső lesz? Nézem: hát nem *ellopták* a pénzemet!²⁵ Hát nem *elszökött* az a gyerek megint! Azt hiszem effélet seregszámra lehet *felhozni*.

De ezzel az ily szerkezet használatos volna csak ki volna mutatva, megfejtve nem. A kételkedő, kinek nyelvérzékében e forma nem él, vagy kinek *a priori* megállapított szabályaiba³⁰ ütközik, mindig azt mondhatná, nem jól van, nem szabályos, hanem így kell: oly nagyot *vágott le*, oly sokszor *hozta fel* stb., mert, szerinte, az *oly nagy*, *oly sok*, hangsúlya az igekötő hátravetését parancsolja. *Éz az, a miben mai syntaxisunk leginkább szenved*; s a mi engem az állító és tagadó mondatok

³⁵ általam régóta vizsgált rendszeréhez vezet, melynek minden bibéjét még nem találtam ugyan ki, de a mi körülbelül bizonyosnak látszik, megkísértem vázolni a következőkben.

Állító mondatnak nevezem azt, mely egyszerűen állítja vagy *jelenti* az egész mondat tartalmát; melynek hangsúlya ⁴⁰ is az egész mondatra vonatkozik, nem pedig annak egy vagy más részét emeli ki különösebben. *Tagadó* ennek ellenkezője, rendszerint a *nem* tagadó szócskával.

Hol az ige *pusztán* áll, azaz se *igekötő*, se *igehatározó*, se *pótló* vagy *segédige* nincs mellette, ott természetesen csak a ⁴⁵ *nem* hozzátételével különbözik a tagadó szerkezet az állítótól. Áll.: *írok*. Tag.: *nem írok*. A hangsúly első esetben az *igére*, a másodikban a *nem*-re esik.

Hol az ige *nem* áll *pusztán*, ott kétféle szerkezet alakul, mind állító, mind tagadó. Nevezetesen:

⁵⁰ Ha a főige *határozott* módon áll, tehát pótlóige nincs, akkor így lesz:

1. Állítva:

2. Tagadva:

Leírom.

Nem írom le.

Tudtára adták.

Nem adták tudtára.

⁵⁵ *Jól megtanulta.*

Nem tanulta jól meg.

Ha ellenben a főige *határozatlanban* áll, segéd- vagy pótlóigével, akkor így lesz:

3.

4.

Le fogom írni.

Nem fogom leírni.

⁶⁰ *Be van az én szűrőm újja kötve.* *Nincs az én szűrőm újja bekötve.*

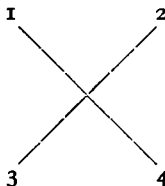
Tudtára akarták adni.

Nem akarták tudtára adni.

El találom vinni.

Nem találom elvinni.

Tehát az *igekötő* *nem* válik el, s a *határozó* szó közvetlen a főige előtt áll az 1. és 4-ik esetben; *elválik* pedig a 2. ⁷⁰ és 3-ik esetben, úgy hogy következő schema áll elé:

A mi e mondatok *hangsúlyát* illeti, világos, hogy tagadó szerkezetben mindig a *nem* szón van egy jó erős hangsúly.

⁷⁵ Ennek megfelelőleg az állító mondatban szintén kell hasonló erős hangsúly, de az a főigére csak akkor esik, ha pusztán áll, máskép mindig az *előrevetett* igekötőn, határozón, vagy a mi az igét máskép kiegészíti. Az 1. és 3. példákban tehát: *le, tudtára, jól, le, be el* erős hangsúlyok felelnek meg a tagadó
⁸⁰ *nem-nek*.

E mondatok *kérdővé* alakítása magában nem változtat a szerkezeten; de *igen* némely kötőszók, leginkább a *ha*; hanem erről most nem szólok.

⁸⁵ Ha akármelyik mondatcsoport e schemabeli szerkezettől eltér, s hangsúlyát másuvá veti, már *nyomatékossá* válik. Példák:

I.

Akkor írta le.
Azt adták tudtára.
⁹⁰ *Jól tanulta meg (de rosszul adta elé).*

2.

Nem leírom (csak olvasom).
Nem tudtára adták (hanem mást csináltak).
Nem jól tanulta meg (hanem rosszul).

⁹⁵

3.

Mikor fogom ezt leírni?
Az én szűröm újja van bekötve.
Nagyon akarták tudtára adni (de nem hallgatott rá).
Akkor találom elvinni (mikor nem lesz otthon).

4.

¹⁰⁰ *Nem leírni fogom (csak elolvasni).*
Ha a szűröm újja be nincs kötve (kihullott volna).
Nem tudtára akarták adni (hanem kérdőre vonni).
Ha el nem találom vinni (megbánom).

¹⁰⁵ Ez eddig meglehetősen világos. Ha egyik vagy másik példa még forgatható eléggé, csak azt jelenti, hogy rosszul volt választva. De kísértse meg akárki állító és tagadó mondatainkat az 1., 2., 3., 4. schema szerint csoportosítani, ugyanazon eredményt nem tagadhatja meg.

¹¹⁰ Én azonban tovább megyek. Azt vettem észre, hogy az állító mondatok rendszerét (1., 3.) követi minden olyan mondat, mely *pozitív*, a tagadókét (2., 4.), mely *negatív* jelleműnek mondható, úgy hogy e részben ellentétesek: *sokszor — ritkán; leginkább — legkevésbé; is — sem; jobban — nem any-*

- 115 *nyira; könnyen — nehezen; nagyon — kissé, bőven — szűken*
stb. a végtelenig. Lássunk példákat.

I.

(Plus.)

- Sokszor megszólította.*
120 *Jobban megérdemled.*
Leginkább pártját fogja.
Azt is elhoztam.
Bőven kimérte az itczét.
Könnyen eligazodtam.
125 *Úgy megütlek, hogy* (nagyon).

2.

(Minus.)

- Ritkán szólította meg.*
Nem annyira érdemled (meg).
130 *Legkevésbé fogja pártját.*
Azt se hoztam el.
Szűken mérte ki az itczét.
Nehezen igazodtam el.
Csak kicsit ütlek meg.

135

3.

(Plus.)

- Sokszor meg akartam szólítani.*
Már délben el akartam vinni.
Mihelyt megebédeltünk.
140 *Tőled is meg fogom kérdeni.*
Oly hosszú cérnát belé húzott.
Annyiszor megbántam!

4.

(Minus.)

- 145 *Ritkán tudtam megszólítani.*
Még este sem tudtam elvinni.
Alig ebédeltünk meg.
Tőled sem fogom megkérdeni.
Oly rövid cérnát húzott belé.
150 *Oly ritkán látogat meg.*

Említettem följebb, hogy ha a nyelv e 4 rendbeli schémától eltér, azt nyomatékoság végett teszi. A rendes tagadó

alak például az incriminált mondatban ez volna: *nem fért volna el* másutt. Ugyanez *kérdve* is megtartaná szerkezetét: *Nem*
 155 *fért volna el* másutt? De a fennforgó példa nem egyszerű kérdés, sőt *nem is tagadás*, hanem *állítás* kérdő-tagadás álarcában, s így, mint kedélymozzanatot kifejező, nyomatékossá vált:

160 *Nem elért volna az másutt is?!*
Nem megparancsolták, hogy eljőj?
Nem be van az én szűröm újja kötve?
Nem le tudom én ezt írni?

Hogy pedig a nyelv az állító szerkezetnek tagadóra és viszont való változtatása által mennyi erőt, nyomatékot ad a
 165 beszédnek, mutatja az itt nem tárgyalt parancsoló szerkezet, mely rendesen a tagadóval egyez.

Első fokú parancsolás.

Állítva (parancsolva): *Állj meg.*
 170 *Vidd el.*
Tudd meg.

Tagadva (tiltva): *Ne állj meg.*
Ne vidd el.
Ne tudj róla semmit.

Másodfokú, erős nyomatékkal.

175 Állítva (parancsolva): *Megállj hé!*
Elvidd (azt az ostort innen)!
Megtudd, (hogyan megbánod)!

Tagadva (tiltva): *Meg ne állj!*
 180 *El ne vidd!*
Meg ne tudj semmit!

Ha már most az irodalomban felkapott szórendbeli hibákat vizsgáljuk, legnagyobb részüket az állító mondatnak tagadó szerkezettel, s a tagadónak állító szerkezettel való
 185 *hibás* használatára vihetjük vissza. Mint: „a keresztények kedélye *felizgatva van*. (Tagadó szerkezet, a mennyiben az igekötőt az igéhez kapcsolja.) Mennyire *tér el* ettől a reichsrath felfogása! (Tagadó, mert *plus* mondat *minus* szerint van szerkesztve.) Ez *több* jelenségből *tűnik ki*. (Tagadó szerkezet, pedig állít; az az *plus*-sal állít.) De talán bővebben máskor.

71. ÉSZREVÉTELEK A NYELVŐR VII. KÖTET HATODIK FÜZETÉRE

Szorgalmas olvasója vagyok a *Nyelvőr*-nek. Olvasás közben eltérő véleményemet, vagy nyelvbéli tudásomat egy rövid szóval odavetem a lap szélére. Olykor helyeslő ez, olykor kiegészítő, néha kétlő vagy tagadó. Ha kidolgozva leírnám, talán hasznát vehetné a közönség, vagy legalább tudomásul a szerkesztő; de arra nem annyira röst, mint beteges vagyok. Azonban az e havi számot megkísértem kommentálni.

Simonyi cikke a német szóvégek magyarosításáról általában helyes, de részleteiben túlvitt. Csak azt óhajtom tőle hallani, miért lesz a német *er* végezet a magyarban *ér*. Mert a mit mond, hogy ez *er* németben is *ér*nek hangzott valaha, az nem minden szóra áll. De ha ezzel meg volna is fejtve: miért lesz az *el* német végből magyar *ely*, *öly*, *oly* stb. Véleményem szerint azért, mert az (ár) *ér*, (ály) *ély*, (aly) *ely öly*, *oly magyar képzők*, s a nyelvérzék öntudatlanul magyar képzőt ad a német szónak. Tudom, hogy ez állítás az *ár*, *ér*-re vonatkozólag a Nyelvőr tribunálja előtt halálos bűn; de azért bővebb meggyőződéseimig fenntartom.

Simonyi cikke részleteiben feltűnik az animosítás, hogy nem könnyen elemezhető szavainkból néhányat ő is idegennek bizonyítson. Mint Horváth István iskolája minden idegent magyarrá, úgy mi minden kissé kétesebb magyar szót idegenné akarunk tenni. Lassabban e kitagadással! Így Simonyi categorice odaveti zárjelben, s még bizonyításra sem tartja érdemesnek: „*eper* is a német *Erdbeer*ből lett.” De Simonyi a régi nyelvből tudhatja azt is, hogy *eper*-nek a régi formája *eperj* (Eperj-es), valamint *szeder*-nek *szederj* (szederjes színű ló). Hol vette magát a *j* Eperjes város „fundamentumának fölvettetése előtt,” ha a magyar *eper* egyszerűen az *erdbeer* átvétele? Vagy hogyan esik az, hogy míg a rövid német *er* vég a magyarban *ér* lesz, itt a *beer*-ből rövid *e* vált? Aztán meg *eper*-nek a magyar nem csak az *erdbeer*-t hívja: van neki *földi*, van *fái* epre. S még külön *futó* és *fái szedre*, mely az *epertől* különbözik.

35 Gondolkozzunk egy kissé többet az ilyenről!

Az *el* általában *l* végű német szavakra nézve azt mondja Simonyi, hogy azoknak magyar *ly* alakja valószínűleg az illető német nyelvjárás *l*-jének valami *sajátságos kiejtésén* alapszik. Tehát mindenén máson, csak a magyar nyelv természetén nem, csak azon nem, hogy a magyarban az *aly*, *ely*,
40 *oly*, *öly* képző nagyon járatos, hogy szereti végül a liquidákat *jé-síteni*? Így tesz az *n*-nel is, *István* helyett mondja *Istvány*, mert a *vány*, *vény* képzőt nagyon megszokta; gereben h. *gerebeny*, keresztén helyett keresztény, sőt a keresztyént így is
45 ragozza: *keresztyények*. Tessék meghallgatni az írástudatlan népet.

A *pendely*-nél (melynek etymológiáját, megvallom, nem tudom) Simonyi oda veti: „magyarországi németeknél *ben-*
delhemd.” Mit bizonyít ez? Hogy németből vettük, ott tehát
50 *bendel*? Nem az, hogy a német nő különböztetésül a maga hosszú ingétől teszi a *hemd* elébe a magyarból tanult nevet? Épen úgy, mint asztalosaink *szeszli-szék*-nek mondják a német (egyenes hátú, táblás ülésű) széket, különböztetésül a magyar *szék*-től, melynek tornyos támasza volt, szívforma
55 lyukkal a kéz számára, nem négyszög, hanem hátul keskenyebb, elül szélesebb ülése, s az ülés-deszkába fűrt, alól részút szélylyel álló négy lába. S. úr útján arra is rámehetünk, hogy a lábravaló saját neve *német*, mert a magyarországi német *gatyá-hosen*-nek mondja, mely *gatyá* = *gatte*, s azt
60 jelenti, hogy oly nadrág, melyet a *férj* visel, nem a nő (mert ennek is van).

Menjünk tovább, de kevesebb szóval.

Göboly. Dank. szerint *köppel*, *koppel* (franciául *couple*), tehát legfőlebb egy pár marha. Igen de a *göboly* egy egész gulya, s csak azért nem nevezik így, mert specialiter *hízó*, *vágó*
65 marhát jelent e szó. Keressük tovább.

Köböl. Mi bizonyítja, hogy a magyar az átvett szó, nem a német? Vagy mi a *kübel* etymológiája a németben?

Köce. Ez is német szó, bár *el* végét elvesztette: gondolom a *kittel*, a mi bakanyelven *killi*. Tehát köce = kitli. Miért? A kitli *vászon* vagy efféle vékony hacuka, a *köce* pedig újjatlan
70 *bőr-ködmön*. Úgy viszonylik a köce a ködmönhöz, mint a melény az újjashoz; együtt is viselik azt is, ezt is. Nem természetesb, hogy a *köce* a *ködmön* kicsinyítője? De ez megint a
75 Nyelvőr egyik tilalmába ütközik: „de *ce* képző, quod non est, nulla quaestio fiat.” Pedig van; „ez az *egy* mégis boszorkány!” Másik is van; több is van, ha keressük, bár némi módosítás-

sal: *borjú* dim. *boci*; *malac*, *mancsi*, *manka* stb. *Judit*, *Juci* stb.

80 Hogy a *turuntul*, (melyet nem ismerek) a német tarantelből lett, azon csodálkozom, mikor ott van készen a *tarántula*.

Dögöny, Dankovszkynál *gladius*, másutt sehol, soha, hanem inkább *mozsártörő*, vagy a mint én ez utóbbi szót ismerem, *mozsárütő*. Tehát tompa ütő szerszám, nem kard, nem *degen*.

85 Egyébiránt én *dögöny* főnevet nem ismerek, de hogy a *dögönyöz* a *degen*-ből volna kikalapálható, azt kereken tagadom. *Dögönyözni* szoktak leginkább *ököllel*, vagy paraszt lakodalmon a szakácsasszony, mikor a kásapénzt szedi, főzőkanállal, tehát tompa végű eszközzel bökdödni! nem karddal, mely-
90 lyel ugyan szintén *megkardlapoznak* valakit, de maga e szó mutatja, hogy a *dögönyözés* nem volt elég az ily műtétel kifejezésére, különben azt vették volna használatba.

Gyékény talán a német *decke*. Bizony csak *talán*, nagyon talán. Kár is a falra festeni. Én nem tudom a *gyékény* etymonját, de az nem ok, hogy 600 éves magyarságából ki-tagadjam. Hisz alább (270. lap) maga a Nyelvőr idézi 1261-i oklevélből: *usque ad fluvium gekenus* (*gyékénös*). És már *ekkor* német lett volna a

100

„*gyékény*, káka, —
Melyet terem *Bajom*, *Zsáka*,” —

Biharban, hol ma sem tud németül senki, de gyönyörű szép szekérre való *decke*-ket faluszámra csinálnak a Sárreten emberemlékezetet meghaladó idő óta.

A *ferlorum* helyesen van magyarázva, bár e szót Gelein
105 kívül alig használja valaki. Párja a *billikom* willkommen, melyről gondolom, a Nyelvőrben is volt már szó.

P. Thewrewk a *látapot* méltán és helyesen *abárolja*; de a mit *szemkőkény*-nek mond, abban téved. *Kőkény*-szemnek van *kökénye*, másról nem mondják. A vadrózsai példa: „*szemének tűz a kökényje*” csak annyit tesz, hogy *kökény* szem
110 igen tüzes, fényes. Mondok hozzá cifrábbat is a Tubából (Sebestyén Gábor zsebkönyve).

Szemedben, mintha Vesztának
Szent tüzei ragyognának;
115 Úgy tündöklök szeme fénye,
Brillátozó *kőkénye*.

Szeme-koponyája pedig, azt hiszem, csak rövidítés az egyik rag elhagyásával.

„Hollók vendégeskednek szemé(n, és) koponyáján.”
120 Mással abszurdum, mert a koponya csontos kemény dologra vihető.

Szarvas cikkének meritumára nem akarok észrevételt tenni; a részletekre, példákra van egy pár pótló vagy igazító szavam.

125 A fa völgye ma is élő szó. Gyermekkoromban úgy csináltuk a bodzapuskát, hogy egy vastag galyat két végén elrőttünk, meghántuk, völgyét (vagy belét)* vesszővel kitöltük, hol majd a szösz (kóc, csepű) golyó légnyomás által a puskán végig tolassék. És itt felhívom a figyelmet a válu és völgy rokonságára, akár a fa völgyét, akár a hegyek közötti hosszú válut (völgyet) értsük.

Kiuszován festett tubinmantó. A tubinmantón nem töröm a fejemet, mert az szembetűnőleg idegen; vége a mantó = mantel rokonságához tartozik, eleje, tubin valami ma már ismeretlen szövet idegen neve. De annál inkább szeretném 135 érteni a kiuszován festett kifejezést, mert Gyöngyösi-en is előfordúl (Phoenix III. könyv, III. rész, 6. versszak), hogy Olajbégnék:

„Fejérikék a lova, úszován festették.” Mondják-e ezt még , 140 valahol; vagy hogyan lehetne értelmét kideríteni?

Lapickás tánc. A lapocka és lapicka egymás mellett ugyanazon tájnyelvben is megfér. Erről pozitív tudomásom van. Jeleníti pedig nem csak a váll lapos csontját, hanem afféle lapos ütő eszközt is, minőt a Bolond Miska kezében éve- 145 kig láttunk kipngálva; egy kis, evező forma, ütő lapátot. Gyermekkoromban a fiúkat vesszővel, a leányokat lapickával (latinosan plágával) verte az akkori paedagogia. Emlékszem parasztlakodalmakból egy táncra, darutánc-nak hívták, mely cotillon forma bolondságokat csinált, s az előtáncos az utolsó- 150 kat, ha elérte, inem ugyan lapickával, hanem keményre összefont zsebkendővel ütötte. Ilyesmi lehetett a lapickás tánc, de voltaképp nem tudom.

„Légy megesi a sebet.” Faludi. Lehetne érteni úgy, hogy nagyon ráesik, de azt hiszem többet jelent. Megesi, mint az 155 eső a száraz tárgyakat, sűrűn, csoportosan, minek eredménye az, hogy belé-esik a nyű.

Különben Faludival óvatosan kell bánni. Maga is talál ki szót, vagy alkalmaz szokatlan értelemben. Így itt a szak- mány, zsákmány helyett, mert közelebb jár a német sack-hoz.

De a nép a *zsákmányt* régesrég másra foglalta le. Így *tucin* közelebb jár a *tucen*hez, mint a népies (nem *tucet*, hanem) *tiüet*. Az *útvesztőt* is maga találta ki, nem helytelenül. A *vendégszín* (kölcsonzótt szín) a *vendéghaj*, *vendégoldal* stb. hasonlatára van teremtvé. A *tükörpéllda* egyszerűen metaphora. Szóval, Faludi maga is újító. De azért helyes a megrovás, hogy szavainak a Nagyszótárban ott kellene lenni.

Pesti Gábor s a többi régi könyv bizonyossága némely szóra nem elég bizonyíték, hogy a latin vagy német értelmzésnek szorosan megfelelne. Így ha Pesti *ajékok* (ágyékok) alatt „die Nieren-t” érti, ez alkalmasint pusztá elhamarkodás, mert *ágyékok* nincsenek is, csak ágyék van, s ez a *vesék*-től merőben különböző. Több igaza lehet, ha az egész régiségben gyakori *számszeríjjat* (balista, kő- vagy dárdavető hadi gép) *számszerigy*-nek mondja, mert tájilag így is ejthették, a *j gy*-re sűrűdvén, mint borjú, borgyú, szúrj, szúrjg.

Ha Verbóczi magyar fordítója a *csere* szót a latin *silva* értelmében használja, teheti, mert a *csere* csakugyan *silva*-féle. De ha ebből azt hoznók ki, hogy *csere* és *erdő* synonym, nagyon tévednénk. *Csere* ma is él, jelent *bokros* helyet, hol lehet fa is, de nem annyi s nem oly gazdag tenyészetű, mint az erdőn. A NSzótár körülbelül helyesen magyarázza, de téved, ha csupán a *cserfá*-hoz köti; lehet az tölgyes, bikkes; mint a *cserje* sem csupán a *cserfa* sarja.

Épen így fordítja az *insula* szót (genus) a *poronddal* (species) a tripartitum magyarázója. *Porond* szintén ma is élő szó, s jelenti a folyamokban képződött föveny- és kavicsa szigetet; de például már a Margitszigetre, vagy Angliára visszas volna azt mondani, hogy az *porond*.

Hogy *farcsga* nem *coxa*, hüfte (csípő), hanem *farcsik*, *farcok* (a gerinc végcsontja); hogy *hasártos*-nak semmi köze a magyar *házsártossal* (veszekedő természetű ember), a *házárd* elfordítása; hogy *holnal* = *hón*-al, (melyet így rag nélkül alig hallani); végre hogy *zabtikmony*, ha *brütig* ey-t jelent, nem *zab*, hanem *záp* tikmony, (de olyan, melyben már az embryo nem él); mindezt talán észrevette más olvasó is.

Major szótára, ha a *pánkok* szót túrók bélesnek magyarázza, meglehet, igaza van, mert valamelyik tájszólásban azt jelenthette; de tulajdonkép a német *pfannkoch*, mely alatt magyarban hol *fánkot* (pánkó), hol palacsintát, hol más tésztát értenek. Azt sem gondolom, hogy az *ancillari* szót fedezné a *rabotálni*, mert ez annyi mint *rabotolni*, de nem tudta más-kép kifejezni a rabszolganó helyzetét.

Mellőzve a többbit, melyekben Szarvas úr észrevéte-
 205 leit helyeslem, végül abban a helyzetben találok magam,
 hogy midőn a NSzótár a *kudarc-kurc* analogiáját támogatni
 látszik, én mind a NSzótár, mind Sz. eddigi bizonyítása
 ellenére megmaradjak előbbi kétkedésemnél. Az analogia
 (a német *kurcból*: *kuarc*, *kuharc*, *kudarc*) nem rosszabb mint
 210 *fuvar*-é a német *fuhr*-ból, melyet magam is vallok; de a *kuharc*
 mellett van egy másik szó *kuhi*, (kubin, vagy khiban hagyni),
 mely épen azt az *orcapírító erkölcsi gyalázatot*, vagy *comicus*
felsülést jelenti, a mit a *kuharc* vagy járatosb *kudarc*, nem pedig
 némi, inkább csak *anyag*i rövidséget, mint a *kurc*. Egyéb-
 215 iránt, „rövidebbet húzni” épen úgy lehet magyar szólás,
 mint német; mert a nép osztózáskor ma is *nyilat húz*, vagyis
 nyíl helyett ma már *vesszőt*, melynek hosszabb vagy rövi-
 debb volta dönti el, kiki mely darabot kapjon a felosztandó
 tárgyak, földek stb. közül. S a ki rövidebbet húz, azt hiszi,
 220 rosszabbat kapott. Visszatérve a *kuhi* szóra: ebben gondolom
 rejleni a gyökért, melynek értelme valami *gyalázó*; tehát
kuharc összetétel s összerántás volna ebből *kuhi arc*. Sőt ha
 szabad volna a Nyelvőrben nyelvmetaphysicát üzni: gyanítani
 merném, hogy a *kuh* semmi egyéb hangutánzónál, s jelenti
 225 a *kutya u*-gatását, s ebből (tán kicsinyítővel: *tya*, *csa*, *ca*)
 tovább képezve lett mind: a *kutya*, *kutyó*, *kutyul*, *kuasz*, *ku*-
vasz, valamint másik neve *eb*, szintén hangutánzónak lát-
 szik *eb-eb-eb* hangjától. E szerint *kuhi arc*, *kuharc*; annyi
 volna, mint *kutyaarc*; *kuhi*-ban maradni = *kutyában m.*,
 230 *kutya* módra megszégyenülni.

Méltó e tárgyról még tovább gondolkodni, t. szerkesztő
 úr, mielőtt a *kuarc-kurc* elemzést „ne nyúl hozzá” törvénné
 tennők. Vegyen fáradságot jobban körültekinteni; külön-
 ben el vagyok szánva beállni nyelvpusztítónak (mint ki
 235 jégesőkor az úristennel versent dorongolta saját szőllejét),
 s a *kurc*-analogiával bebizonyítom, hogy *kuasz*, *kuvasz* —
 vagy mit a „Szerencsekerék” a Q betűre verseli:

Qasz farka csóválását
 kerülöd irígy csaholását —

240 hogy mondom a *kuvasz* nem egyéb a német *kusznál*. Az sem m
 hogy a *kuvasz* paraszt kutyát, a *kusz* pedig *csókot* jelent, mert
 a *kuvasz* régebben ölebet is jelenthetett; ezt pedig a dámák,
 köztudomás szerint, még is csókolgatják.

Fialovsky herkulesi dolgot művel, s erre nagy szükség
 245 van, mert az az ól igen tisztátalan. De olykor ő is téved, vagy

nem tud némely pozitív nyelvtényt. Polyvával tiszta szemet is kiszór, mert gyanúba veszi, hogy az is polyva. Régebbi közleményeiből is jut eszembe egy pár szó, melyek meggyilkolását nem vihetem el a lelken. Élő tanú vagyok: kiáltok.

250 Az *acsa* (másképp szitakötő) régi jó ismerősöm. Gyermekkoromban, nyár elején, seregestül szokott röpdösni, s mi fiúk suhanggal vártuk s vertük őket le. Majd, ha gyérebben jött, sovárogra híttuk e dalocskával:

255 Acsa-micsa gyere haza,
 Dióbelet rágok:
 Majd neked is adok!

s ha jött, leszállott a sövényre, lábújjhegyen oda lopóztunk, s megfogtuk szitanemű szárnyánál fogva. Játszottunk vele egy darabig, akkor, gyermeki kegyetlenséggel elküldöttük
260 *kaszálni*, (azaz kórocskát vagy szalmaszálat dugva karcsú potrohába, repülni szabadon eresztettük). Volt *király-acsa*, szép sárgabarna tarkájú; volt *paraszt* acsa, egyszerű kékes zománcszínű, meg *dobos* acsa, nagy potrohú, cserebogár színű sötét-sárga acsa. Tehát ezeket ne mondja többé *acsa*-nak,
265 hanem *rezgő*-nek? (A *micsa* csak kedveskedő iker hozzátétel, magában semmit sem jelent.)

A *petymeg* a népnyelvben nem lehet járatos, mert az állat sem az; de nem *új* csinálmány, mert már Raff György természet történetiájának magyar fordításában (gondolom
270 e század elején) előfordúl.

A *kurta kigyó* és *rézkigyó* synonym gyanánt vannak véve, de nem azok. Amaz *vipera*, ez a töredékeny, sárgás kigyócska, melynek gondolom *zúzó* kigyó neve is van, s vidékemen, hol gyakori, színéről hívják *rézkigyónak*. A *cickány*-
275 ról is erősen sejtem, hogy ép oly népies név, mint a *gözü*, de vidékemen ez a járatos, am azt nem ismerem, s nem levén szakember, azt sem tudom: egy-e a *gözüvel*?

Hanem a *fakúsz*! Üsd agyon, Bugátszó, mint a *virmász*! Pedig dehogy az! Ime ismét egy példa, hogy a nép is alkot
280 szót, mely, mint Shakespere „János király”-ában a *bastard*, büszkén s a törvényt fitymálva mondja magáról:

Én „én” vagyok, akárhogy lettem: én.

Fakúsz előfordúl szintén Raff régi fordításában; de én, erdőháti bihari gyermek, nem onnan tanultam először,
285 hanem az erdőcsősz fia mutatta a *fakúsz* madarat, a mint

a fa kérgén, orrát belé-belé vága, fölebb-lejebb mászkált rovarbábót keresve, mint rokona, a kopogó *harkály*, melytől külön madárnak ismerték azon a tájon, s a két név, *fakúsz*, *harkály*, egy helyen élt egymás mellett.

290 A jelen füzetben *lábbó* (fluitans) szót elveti, mert az *illó*-val (mely pedig szintén védhető az *ill-at* deverbális főnévvel) egy kamarán kerültnek tartja. No már *könybe lábbó* szem ma is él, s erősen bizonyít egy *lábbik* ige mellett. A *lábbó* helyett F. úr *lubickolót* ajánl; ismétlem, nem vagyok szakember, de a
295 víz színén *nyugvó*, legfőlebb *ingó* növevényről, *fű*-lencséről (békanyál) lehet-e azt mondani, hogy azok *lubickolnak*?

A *törzs* ma kétségtől nem hangzik így a nép ajkán, s ennyiben csonkítás, de alhangú változata, a *tors* vagy *torzs*, ma is él; valamint a learatott „élet” földben maradt szára
300 *tarló*, *talló* néven, ép oly ismeretes a kaszált fűé, vagy levágott nádé a *torzs* néven.

A *konya* szót (nutans) *lekonyuló*-nak javítja F. úr, gondolom szintén azért, mert új csinálmánynak véli. Kérdezzük meg az országot, hol értik, mi a *konya* kalap, s azt
305 hiszem, a nagyobb rész tudni fogja.

Meggyökönt, erősen gyanítom, hogy élő (talán erdélyi) szó, de a népeletből nem ismerem. Annál inkább a *degesz-t*, mely felfűtt, jóllakott, nagyhasú értelemmel bíró melléknév, s a *dudorodóval* nincs szabatosan pótolva. A *félszer* (virágzat)
310 sem tetszik. Igaz, hogy a nép e botanikai értelemben nem használja, de igen ám oly tárgyak jelölésére, melyeknek mintegy csak fele van meg. Így a *szín* azért *félszer*, mert e gazdasági épület rendesen más falhoz *fél* fedélre van odatámasztva; s emlékszem egy tűzfalas házra, melynek csak egyik oldalán
315 lévén ily félszer forma teteje, s több ilyen a községben nem létezvén, a nép *félház*-nak nevezte. Ha tehát Diószegiék a fészkes virágzat kinyuló szirmait *félszer*-nek nevezték el: bizony a népnyelv és észjárás nagy ismeretével tették.

Elveti még F. úr a *nyakó* nevet, ajánlva helyette:
320 *görbe nyakú fű*. Úgy látszik nem is sejti, hogy a *nyakó* ma is él, s épen azt teszi, görbe nyakú, vagy általában hibás nyakú; péld. *nyakó ember*, *nyakó bicska* stb. Eredete a szónak még azon korban vész el, mikor a tulajdonságot kifejező melléknév egyszerű *ó*, *ő*, *ú*, *ű* képzővel származott főnévtől vagy
325 igétől, mint a *gyönyörű*, *szomorú* (régebben *szomoró*), olykor k-val tovább képezve: *szemő-k*. A *komócsin* szinte élő szó, épen úgy a *mozsárvirág*, a *szurdancs* (hát azt hinné-e F. úr, hogy bizonyos kúttisztító, fúró eszközt *furdancs*-nak hí

a köznép?) a *fenyér* (Szalonta Biharban). Vagy a népies
 330 elnevezések csak egy tájbeszédből juthatnak a tudományba,
 s csak az olyanok, melyeknek valami *közértelmű* jelentése
 van, bár ez a növény tulajdonai iránt inkább zavarba hoz,
 mint útba igazít? Úgy sejtem, hogy az efféle népies nevek:
békabuzogány, kisasszony papucs, pacsirta virág, istenek fája
 335 (*ailanthus*; *istenfa* a népnél egy szagos, élő növény neve),
Szűz Mária könnye, ördög szekér, király dinnye stb. ajánl-
 tatnak, nem tekintve, hogy ezek, épen mert köznevek, más
 tájbeszédhez szokott emberek előtt ép oly érthetetlenek,
 mint talán F. úr előtt az *acsa, nyakó, fenyér* és a többi, s a
 340 mellett félrevezetők. Így Petőfinek alig van nem homok-
 talajon nőtt olvasói közt egy is, eddigi fordítói között pedig
 egy sincs, ki a nála előforduló „*királydinnyés homok*” alatt
 ne felséges, királyi, *jó dinnyét* termő homokot értett volna,
 maga e sorok írója is úgy értette előbb, míg a költő neki meg
 345 nem magyarázta, hogy az egy igen alkalmatlan tuskés plánta
 a homokbuckákon.

Részemről a csak babonán, vagy bal felfogáson alapúlt
 népies neveket nem ültetném át a tudományba, ha szak-
 ember volnék. Abba sem egyezném bele, hogy midőn *nomen-*
 350 *claturát* csinálnak, egyszerűen a körülíró, magyarázatos köz-
 nevekkel éljünk, s tulajdonnév helyett lompos phrasist
 adjunk, mint F. úr gyakran teszi. Maga a nép, ha tulajdon-
 nevet alkot, (mi nála leginkább gúnynév adáskor történik),
 érzi, hogy nem elég a közérthető mindennapi kifejezés. Nem
 355 nevezi a zsidót, kinek hosszú nadrága, a tartóján, nyakából
 függ le, *nyakig érő lábú*, hanem, Diószeghi-féle merészséggel,
nyakigláb zsidónak. Érintettem fentebb a *fakúsz*-t, mely
 szinte népies attentatum a Nyelvőr ellen; említém még a
 rossz asztalost, kit, mivel csak rontotta a deszkát, a nép
 360 egyszerűen *Deszkekár*-nak csúfolt. F. úr kárhoztatásának
 éle, a növényteni műszókat és neveket illetőleg, leginkább
 a század elején újtott botanicusok ellen fordul: de, az ily
 népi csinálmányt tekintve, az ember szintén kedvet érzene,
 védni a támadás ellen a *szirontak, libatopp, bigebecő*-féle új-
 365ításokat, sőt még a *kinincs*-et is, (lásd *Többsincs* királyfit
 a népmesében) ha az a körülmény nem forogna fenn, hogy
 Diószeghi és Fazekas, mint linnéisták, elnevezéseiket egyedül
 a virágra, termésre alapították, s ez a mai *természetes rend*-
 ben csekély fontosságú dolog. Így, a *pót*-ra nézve megengedem,
 370 hogy nem régibb a *pótkávénál*, de a *tákok* már nagyanyám
 ismerte: csupa folt meg *ták* az a ruha” — a *szirony* — *szí-*

rom alkalmazásáért pedig a két értelmű *viráglevél* helyett (rózsalevél a szírom is, a töld levél is), valamint sok más, bár merészen látszó újításért (nem *mindért* természetesen) 375 köszönettel tartozunk a jó Diószeghiéknek. Meg kell azonban gondolnunk, hogy ha ők a későbbi *porodát*, mostani *porzót* (ez ellen egy szépirodalmi lap ismert tárcafírójának is lehet kifogása) *porhonnak* nevezték, oly időben tették ezt, mikor a *hon* nem volt synonym a *házá*-val, hanem a legszűkebb 380 *heim* értelmében vehették, mint a zsoldárban:

A madárnak is van *fészke*,
És *hon*jában költ a fecske.

Azt a vádat sem lehet Diószeghiék ellen emelni, hogy nem ismerték a régibb fűvész irodalmat, vagy nem gyűjtötték 385 össze a népszerű kifejezéseket. Előszavuk elmondja, munkájuk bizonyítja, hogy tették. De nem alkalmaztak minden népi szót, vagy hagyományos elnevezést, 1. mert *nevet* akartak adni, *tulajdon*, nem *köz*-nevet; 2. mert rendszerük oda utalta őket, hogy elnevezéseiket lehetőleg a virágra, termésre 390 alapítsák; különben óhajtani lehet, hogy a ki még valaha nyelvünkben újít, azt a népnyelv, népi észjárás oly teljes ismeretével, s oly romlatlan nyelvérzéssel tegye, mint Diószegi, Fazekas és Földi.

Még a gyűjtelékes cikkekre is volna itt ott pótló, igazító 395 észrevételem, de már belefáradtam. Majd talán máskor folytatom.

72. [HELYREIGAZÍTÁSOK, MAGYARÁZATOK] APRÓSÁGOK A NYELVŐR SZÁMÁRA

CSÓVA

Hogy a magyar népnyelv rövidítés által is képez igéből főnevet, arra (a már Brassai észrevette *piszkafán* kívül) csattanó példa a címbeli szó. Senki sem állíthatja, hogy a *csóva*⁵ (összezsavart szalmacsutak) után származott volna a *csóvál* ige, melynek egész rokonsága (*csavar*, kavar, kever; *csűcsavar*, *csafar* és fordítva *facsar*) mind némi kör- vagy csigaszerű mozgatásra utalnak; hanem miután az ige megvolt, nevezték az előbb csak tűzgyújtásra, később *jelül* is használt¹⁰ szalmacsutakat *csóvá*-nak, mint a melyet *csóvál*ni kell.

VALÁL

Budenz József a *Nyelvőr* III. 92. a sárosszegyei tót *valal* szót, mely falut jelent, a régi magyar *valál* főnévvel tartja egynek, mely szerinte a *val-*, *vall-*, (habet) elavúlt¹⁵ igétől származva, azt tenné: *birtok*, possessio. Ez ellen nincs mit mondanom, csupán a *vall* (habet) igétől való származtatásra van észrevételem. Ez az ige, midőn *habet* értelmű, többnyire két *l*-lel iratik s ma is úgy mondjuk az ilyesekben: kárt *vall*, kint *vall*. Sőt talán maga a *vall* (fatetur) is egy²⁰ amazsal: *habet dicere aliquid*. Valószínű, hogy a *valál* nem a *vall* (habet, possidet), hanem egyenesen a *val* (est) létige gyökéből képződött. *Val* — est; *val-ál* tehát oly valami, a mi *est*: tehát éppen úgy *vagyon*, *birtok*, s a sárosi tótok emberiségéből most már *falu* is.

25

ME. MEZ.

Régi íróknál előfordul e rövidítés: *metszesz* (mit teszsz), *metszen* (mit teszen). Semmi ok nincs, miért változott volna az *i e*-vé; éppen úgy rövidülhetett volna *mitszesz*, *mitszenre*. De a névmásban *e* hangzott, s így *met teszsz* helyett lőn *metszesz*.

Azt mondják, hogy a visszakapcsolt részesülő latinos. Ha az volna is, oly régi, megszokott, hogy okkal-móddal használva nem árt. Legalább Csokonai e verse nem hangzik latinosan:

35 Gerliceként nyögdecselek,
Vigasztalást már nem *lelek*,
Nálad nélkül, mintegy árván,
Kietlen pusztákon *járván*.

A köznép igaz, hogy nem használja, de ez rövid mondataiban elül sem köt *ván-vénnel*, kivéve az ilyeneket: *futva fut, mondvá csinált*.

SZÓJÁTÉKOK

Hagyma (hagyj ma), lesz holnap is.
Láttál-e tornyot *kenderből* (kender vetésből?)
45 Nagy úr a *muszáj*. Megdőglött a *muszáj*.
Minek-et felakasztották; téged is mellérántanak.
(A kérdezősködő gyermeknek szokták mondani.)
Várt leány *várat* nyer.
Aggyík (adjon) kend egy kis kenyeret. *Felelet: a gyík*
50 a lyukba lakik (kérő gyermeknek).
Borsós kenyérral mindig jól lagnám. (Borral, sóval, kenyérral.)
Melegebb a bunda a *tűznél*. (A tűz mellett, mint egyébütt.)
55 *Szarvas tag* az uraknak, lencse, borsó parasztnak.
(Vastag.)
Öttél-e juhász? Öt tél, uram, meg öt nyár.
Senki és semmi együtt laktak egy kis házban. Senki elment hazulról. Semmi utána ment, ki maradt otthon? (Az és.)
60 Nem *hal* a cigány a vízbe. (Hanem cigány.)
Ez a köpönyeg nekem *kék*. F. De bizony fekete. De bizony *kék* (= kellene.)
Nem jönne, húgom, *Monyorra*? *Szegedre*? stb. két-
65 értelműségek.
Egy ember leült a boglya mellé dolgát végezni, a bagoly kiáltott: tullüj! (= *túl ülj*.) Azt gondolta, őt látják s neki kiabálnak, hogy *túl üljön*. Így addig kerülgette a boglyát, míg pórül nem járt.

70 *Ritkítom* én ezt a bort! dicsekedett az egykori korcs-
máros. Az a baj, hogy *ritkítod* (vízzel) felelték neki.

TÁJSZÓK

Szalontaiak

Álló: állószék. Egy nagyobbacska gyalogszék, mely-
75 nek deszkáján alkalmas kerek lyuk van, hogy az állni még
nem tudó kisedet, hónaljig beleállítsák, hogy gyakorolja
lábaait „Áll, áll, istennek! áll, áll!” dalocskával biztatván erre.

böstörő: borstörő. Fazekas munka, cserépből, melyben
a sót vagy fűszert nem ütve, hanem dörzsölés által őrlik meg.
80 *csanak:* cserép, hitvány edény, vagy megvetőleg, ha jó
is. Úgy a fődhöz verem azt a csanakot, hogy izre-porra törik.

csobán: mezei fa ivó edény, mintha egy kisebb dé-
zsának a száját befenekelnék, s a dongáján furnának *aknát*;
s ebbe egy kurta csövet (lopótök szarát) dugnának, hogy
85 könnyebb legyen inni belőle. Másutt *csobolyó*.

csokán: kocsán, de ez utóbbi is jár.

daku, dakuködmön: Ujjas bunda (Sárrét, Kisujszállás.)

dalmahodik: neki telik, fölveszi magát (emberről állat-
ról.) Olyan mint hamvahodik = hamvad. Tehát rövidebben
90 lenne *dalmad*. *Dalmi* erdőt ismertem, *Dalmad* helynévnek is
kell lenni: *Dalmady*.

és: esik. Ebben: *és* az eső. (Zrínyinél is.)

És eső, és, és,
Isten akarattya
Ojan légyin az én hajam
95 Mint a gácsir farka.

(Gyermek tánczdal az essőn.)

fok: víz szakadék. Így: anthi-fok, kemény-fok, ujjantó-
fok. Rendesen magas parttal; a nélkül *ér*, vagy *lapos*.

100 *fona:* A szövetnek van *fonája* és *színe*. Abból a *fonák*.
Másképp van *viszája* (egy sz-); miből a viszont. stb.

görből: bizonyos körbe forgó reteszt ráfordít s az által
bezár. „Görböld be az ablakot, ajtót” = fordítsd rá a gör-
bölőjét.

105 *igyót:* majd, bizony majd, egyszeribe. *Igyót* (Horváth
Endrénél *igyold*) megütlek! bizony meg talállok ütni egy-
szerre. (Kisujszállás.)

legyeskedik: kötődik, helytelenkedik, pajkoskodik. Te-
hát nem „a leányoknak udvarol” kizárólag.

- 110 *mezen*: mely irányban? *Mezen* ment el az a lóhátas ember? Me' tájt esik a földetek.
 őr: *öröl*. Mindkettő használatos. „Ezt a két vika buzát se tudom *megörni*, mert nem ád *szert* a mónár.”
 töltés: töltött országut. *Gát*, *töltés*, csak valamely éren
 115 kereszttül, hiddal vagy a nélkül.
 vicsak: patkány.
 viszál: két vagy több szál fonalat, *viszáló* orsón, *czérnának* összesodor.

RÉGI ÉS ÚJ MAGYAR

- 120 Ú. m. Van szerencsém . . .
 R. m. Elhiszem; de minek azzal dicsekedni az utcán?
 Ú. m. Köszöntém önt.
 R. m. Nincs nevem napja.
 Ú. m. Üdvözlém önt.
 125 R. m. Nem vagyok főispán. De sejtem már: *köszönni* akart nekem. No hát adjon isten jó napot. Mi újság?

A GERMANISATIO ÁLDOZATAI

- Rúg*. A németnek szava sincs rá, mert az *asuschlagen*, *stossen*, csak körülírással fejezi ki a rúgás egyik jelentését. Ezért
 130 a magyar *rúg* veszni indult, vagy németesen használtatik.
 Kirúg a ló: ez a ló *kirúg*. A *ki* azért van, hogy a német *aus-schlagen*hez hasonlítson. Magyarúl így volna: ez a ló *rúg* (rúgni szokott), vagy: ez a ló *megrúg*, ha közel mégy. De ez első konkrét jelentésén kívül több is van. „Az én földem egész az
 135 n.-i határig *kirúg*.” „Falu végén kurta kocsmá, oda *rúg* ki a Szamosra.” P. „A Kárpátnak Lengyel-, Moldva-, Erdély-országa szoros *összerúgásában* fekszik a bérce Máramaros.” (Régi költ.) *Kirúg* a ló a hámból, fiatal ember a fegyelemből.
 Berúg (tréf.) a részeg ember. Az adósság sokra *felrúgott*. Az
 140 *összeg* 1000 frtra *rúg*. *Megrúg* a forgács, hol fát vágnak. *El-rúgta* a tehén a borját. (Nem engedí már szopni.) *Rúgott* borjút. *Rúgó* (nem *toll*, a *feder* kaptájára.) *Visszarúgja* magát, az összetört posztó *kirúgja* magát. A házbért is *rúglatni* lehetne *steigerolás* helyett. *Rúg-kapál*, kimondva *ruk-kapál*.
 145 Egészen egy szóvá lett: *rukkapálni* stb., nem *rúgni-kapálni*. *Rúgjunk* egyet (táncoljunk). *Összerúgták* a patkót (összevesztek). *Rúgd* fel, hagyd ott (hamari rossz munkára). Csillagot *rúgni*. A puská *rúg*.

- Tinódi szerencha-ja itt már: zerenchees,
 azont: ugyanazt, eandem.
 jó estveletet! („*tek*” hibából),
 fekkenni: fekünni,
 155 alozom: alszom,
 ingyen majd: csaknem (oppido),
 evetpelyh: glis,
 kirlek: kérlek; szígyenled; mylthan,
 enne: ennyi,
 160 nagy ideig: sokáig,
 elseo: első (nem elő már),
 seoth: sőt, thyzewnk: *tíszünk*: tészünk,
 fílsz: félsz,
 alkomas idő elmult: tempus justum,
 165 olvassz. Ubi nunc legis? Hul mosth *olvasz*?
 In hoc folio: *Ez* levelen,
 Jam Verba praecipitas: Immár igen *elesth* mondod.

A RAGOK ISMÉTLÉSE

- Hogy a *ragok ismétlése*, kivált kötött beszédben, mód-
 170 jával mérsékelhető: példa a régi (legalább is XVIII. század-
 beli) halotti ének:

- Uralkodó nagy úr isten!
 Ki hatalmas vagy mindeneken,
 175 *Földi- és mennyeeiken*,
 Teremtetett embereken.

GYERMEKMONDÓKÁK

Gólya.

Ismeretes e gólyavers:

180	Gólya, gólya, gilice!	Mér véres a te lábod?
	Ki lányát vetted el?	„Az én lábom azér véres,
	„A tengeri Bokrosét.”	Száraz gáton általmentem,
	Mivel vitted haza?	Párnahajat varrtam,
	„Sípbal, dobbal,	Két pénzér eladtam,
185	Nádi hegedűvel.”	Százszor is megbántam.

Kigyó.

Fürdés után a gyermek, ha a füle vízzel tele ment,
 bedugja mind a kettőt s elkezd hangosan kiabálni:

„Búj ki kigyó a fülemből!”

Fűztilinkó.

Ha a gyermek fűz ágból tilinkót akar *húzni*, azaz a fáról zöld kérgét sértetlenül és egy darabban le akarja vonni, s az — nem lévén elég nedve, nem jó: így dalol: „Jőj meg, jőj meg, tilinkó!” (Talán több is van hozzá, de elfeledtem.)

Pehely a fön.

Valamelyik gyermek fején tollacska, papír stb. van; a többi körül állva csúfolja:

Eb házán gólyafészek:
Minden ember látja,
Csak egy nem látja,
Az is kukucsálja.

Esőben.

A gyermek örülvén az esőnek, alááll és körben forogva táncol, miközben réjázza:

És eső, és' és (= esik),
Isten akarátja,
Olyan legyen az én hajam
vagy: Mint a gácsér farka (göndör).
Mint a csikó farka (hosszú).

Csóka.

Nagy sereg csókát látván repülni, így kiált a gyermek:
„Válaszd ki nekem (t. i. magad közül) a legszebbiket!”

Corripiet ultimum scabies.

Eb legutoljára!
Tyúksz . . . a markába!
Elül isten, közből király:
vagy: Hátul a nagy sült boszorkány.

*ÁLLATBESZÉLGETÉSEK**A ludak.*

Nyolc lúd aratás után összebeszélt, hogy kimennek búzafőt szedni a tallóra s egy közös kamarába teszik el, hogy belőle aztán egész télen át élősködjének. Útközben váltig

mondogatták egymásnak: „nyolcan gyűjtsünk egy zsákkal”,
225 „nyolcan gyűjtsünk egy zsákkal”, de mikor odaértek, min-
denik elkezdte gyűjtegetni a maga begyébe, mialatt egyre haj-
ták libahangon: „kiki magának!” „kiki magának!” (Eredeti
hangutánzó népmese, az aesopi fajtából.)

A szarka és a gilice

(Lásd Sz. Figyelő. Merényi népmeséi bírálatában.)

230

A békák.

Az öreg béka így szól: „mit varrsz?” „mit varrsz?”
— mire a kis béka így felel: „papucso-cso-csot, pa-pu-cso-
cso-csot.” Az öreg megint kérdi: „kinek? kinek?” a kis béka
felel: „az uraknak-nak-nak-nak — az uraknak-nak-nak-
235 nak.” — (Erkölcsei magva nincs, pusztán hangjáték. *A kan-*
durról és macskáról is van hasonló, de obscoenitás.)

A varjú.

Kiált rendesen, ha valamit ellopott: *kár! kár!* — Mire
aztán felel neki az ember: „kár a béledbe, kár!”

240

Pulyka.

A pulykát így bosszantják:

Szebb a páva, mint a pulyka;
A pávának rút a lába,
Rút-rút-rút!

245

(Erre a mérges kanpulyka rendesen elkezd maga is ruk-
rulkolni.)

73. TÖREDÉKES GONDOLATOK

I.

Alig van fogalom, melylyel írók és közönség nagy része oly kevéssé jött volna tisztába, mint a nem régiben felkapott, de a divatból már is tűnedező népiességgel. Sokan egyedül a nyelvben helyezték azt, s ha ki a pórias szólam utánzásában
5 némi ügyességre tőn szert, épen úgy számíthatott jóhiszemű tapsokra, mint az, ki például zsidós vagy tótos magyar beszédben ügyeskedik. Ezen utánzói virtuositás az általánosról a különösre, nemről a fajra szállt le, természetesen; mert
10 minél több a logikai jegy, annál könnyebb az utánzó feladata; könnyebb egy vidéki szójarást, palócot, székelyt, göcsejít „produkálni” — mint a népnyelvet általában, mely bír ugyan némi közös bélyeggel, de csak tájankint veszi föl ama határozottabb kinyomást, mely a kevésbbé figyelmesnek is azonnal feltűnik. Már a népiesség előbbi szakában hallatszék
15 panasz, hogy ez, vagy amaz írónk mégsem szól az igazi nép nyelvén, nem népies eléggé; igen, mert a panaszló saját vidéke szólamát, különösségeit keresé, s nem találta a népiesben. Az irodalom megérté e panaszt, és a könnyű siker reménye által is csábítva, egyetemes népnyelv helyett a különöst kezdé
20 divatba hozni: megszületett a tájkiöltészet. Az így felfogott népieshez mások a néperkölc, a faji különösségek, sajátságok minél szembeszökőbb rajzát követelék, leginkább csárdai világításban; míg nagy rész, költészet örve alatt, józan, életrevaló, tanulsággal vagy politikai bölcseséggel szerette volna
25 tömni a népet. De még azzal sem valánk tisztában, mi hát e népiesdi játék tulajdonképeni célja: a népnek írunk-e, hogy szellemünk hulladékaival lelki nyomorán enyhítsünk; vagy a művelt osztálynak, hogy városi kényelmében, ázás-fázás veszélye nélkül is, alkalma legyen megismerni a falvak népét.
30 Innen a mulatságos látvány, hogy míg a lyra betyárokkal ivott és tombolt, az eposz, ha olykor megszólalt, a múlt és jelen minden bölcsességét fejébe akarta verni a népnek; a

dráma pedig művelt osztályinkkal bámultatá a lóköltők szép tisztára mosott fehér ruháit és erényét.

II.

- 35 A *szép* egyáltalános; de kifejezése ily általánosságban lehetetlen. Sokat emlegetik, hogy a művészet, különösen a költészet feladata a szépet, az örök szépet így fejezni ki, minden nemzeti különösség nélkül; de ez lehetlen. Az alak, szín, hang, általánosabb természetű, mint a nyelv, mely egészen
40 különös, nemzeti: még is a képzőművészetek, a zene, többé-kevésbé az általánosan kívül a nemzeti jelleget is fölveszik: hogy volna tehát ez lehető a költészetben, melynek anyaga mindeniknél nemzetiebb? — Nem is igaz, hogy a költészet valaha ily általánosan fejezte volna ki a szépet. A görögökre
45 hivatkoznak: hol van nemzetiebb költészet, mint az övék? — Sőt Homér még népi is. — A rómaiak, igaz, a görögöket utánözva, némileg ön nemzetiségöket megtagadták: de ők sem bírták ebből kivetközni egészen. Épen ott, hol a nemzetiséget meg akarják tagadni a classicaí örökszépért, épen ott a
50 virágzás tetőpontja némi visszás mesterkélttségben mutatkozik. A rómaiaknál Virgil, Horác, — a franciáknál Corneille, Boileau stb. De nemzetiségöket ezek sem tagadhatván meg, mégis mintegy idegen (görög) világba tévén magokat: bizonyos fonákság áll elő a két elem közt. Ily fonákság nálunk is
55 bőven mutatkozott. A mythológiával kacérkodó Gyöngyösiek, a rómaiszkodó latin iskola. Bajza, az örök szép hirdetője, német világba, érzésbe, formákba tette magát stb. — Szóval az általános emberi — az általános szép, — ha költészetben jelenik meg kivált — nem válhat meg a nemzetitől vagy oly
60 korcs szüleménynek ad lételt, mely visszássága, fonáksága miatt, ha egy ideig ráerőszakoltatik is a nemzetre, később okvetetlen elfordúl attól, mint idegentől.

- A szépnak tehát nem lehet megtagadnia, büntetés nélkül, a *nemzetit*; de a népiesre nem szorúl okvetetlen. — Viszony
65 köztök ilyen forma.

Általános (emberi):
Különös (nemzeti):
Különös (népi).

III.

- Minden *igaz* költészet *ideál*. Az, a mi *reálnak* mondatik,
70 kívül esik a költészet határán. Különbség csak az, hogy a mit

ideálnak szokás nevezni, lehány magáról minden időbelit és esetlegest, tisztán akar állani, általánosságban maradni, ezért egyhangú és szűkkörű lesz; vagy csak olyat és annyit vesz föl az idő- s esetszerűből, melyet és mennyit évezredek szentesítette hagyományai engednek: innen egyoldalú. Ellenben azon költészet, mely reál vegyületűnek mondatik, elfogadja az időbelit, az esetlegest, a különöst (speciale), például: nemzeti, népi, sőt egyénit is, de nem mint *lényegét*, mert akkor megszűnnék költészet lenni, hanem mint formát, melyben nyilatkozik. Ez által köre kitágul, hangja ezerféle változatot nyer s megszabadul az egyoldalúságtól. De ha lényegét nem az *idea* teszi, ha a *res* külsejéből belsejébe tolakodik, akkor nem költészet többé. — Van-e anyagibb s testiebb dolog egy *jóllakásnál*? Ha valamely költemény ennek kéjét magasztalja, kétség kívül legvastagabb, konyhaszagú *reál* fog lenni. És Petőfi ezt tette. Mind a mellett a költemény *lényege* nem reál. Humor (tehát szép), s erkölcsi mag (tehát jó) egyesül benne. A költő jóllakott, most heverni készül. Pipát kér a fiútól — s ő — a leglomhább, feddi azt lomhaságáért — öngúny. A legyet mással űzeti el füléről. Aztán nézi, ablakon át, hogy a szegény munkásosztály hogy fárad a forró délután; — de becsukatja az ablakot, mert nagy hőség van. Ne irigyeljük e jóllakást: ő tudja, látja és figyelmeztet, hogy húslő heverését nem érzi jogosnak, míg mások izzadnak, talán jól sem lakva, a forró napon. Ki mondja, hogy ez eszme nem méltó a költészethez; s ki óhajtaná, hogy P. inkább ösztövére reflexióban mondta volna ki, mint így, a hogy tette? Különbség csak az, hogy ideálista, meglehet, így kezdte volna:

100 Űltem pataknál
 Hús lomb alatt,
 Kelt s tűnt agyamban
 Száz gondolat .

IV.

Nyelv. „Junctura nova.” — Kicsinyelve hozatik fel, hogy a népies költő készen találja a nyelvi anyagot, a kelmét, nem fejtí 105 a nyelvet, csupán a készet használja fel, míg régiebb műköltőink teremték, művelték a nyelvet, különösen a junctura által tették azt nemesebbé, költőibbé. Igaz, nekik sokat kellett teremteniök, — de ez egyszersmind *szabadság* volt, míg a népiesek eljárása *korlát*. Aztán némileg ők is a készet használták, mert idegen fordulatokat honosítottak meg, vagy régies

szólást élesztettek föl. — A nép nyelvén költő sem találja azt oly készen, a nép köznapi életében, hanem keresnie kell legalább, meglesni az ünnepélyesb nyilatkozatokat — s a válasz-
115 tás sokszor nehezebb, mint a teremtés. — Ha azt szedi föl, a mit a nép minden nap mond, akkor nem fog költői lenni.

V.

AZ ÉSZSZERŰ UTÁNZÁSRÓL A KÖLTÉSZETBEN

„Poëta nascitur, non fit” — régi mondás, igaz is, ha nem vesszük betű szerint, hanem, mint többnyire a közmondásokat szükség, kellő magyarázattal fogadjuk el. Hogy a
120 költői tehetség isteni adomány, melyet fáradsággal megszerelni nem lehet, csak az vonná kétségbe, ki a költészetet gépies foglalkozásnak tekinti; sőt ez sem tagadhatná meg, hogy vannak bizonyos, velünk született hajlamok, melyek már a gyenge korban mutatkoznak, elismerné, hogy e faragcsáló fiú,
125 kellő kiképzés után, jeles gépész lehet; e másik, ki a számtanban oly könnyen boldogul, Euclidesnek lesz kitűnő tanítványa s így tovább. Azt mondani, hogy itt minden az első benyomásoktól, neveléstől, körülményektől függ, semmi a születéstől, annyi volna, mint azt állítani, hogy minden ember
130 teljesen hasonló véralkattal, ideg-szervezettel stb. jó világra, tehát annyi mint az egyedi különbségnek — mely a természetben a legparányibb részletekig lehet — megtagadása.

Tehát, poëta nascitur, a mennyiben bizonyos hajlamot hoz magával e világra, miszerint már kicsinységtől kezdve, a
135 dolgoknak inkább a költői, mint prózai oldalát képes felfogni, a rhythmus, az összhang iránt kitűnő érzékkel bír, míg a gépies pontosságú foglalkozás, a rendnek túlzó egyhangúsága ellenére van. Ha az ily dispositióval született gyermek, körülményei által, megfosztatik a nevelés előnyeitől, s hajlamával nem egyező életpályára sodortatik, — legtöbb esetben szerencsétlen, a nélkül, hogy tudná, miért. Mert nagy önhittség volna, bármely nemzet és kor jeles költőiben, azt hinni, hogy azon nemzedékből, melyhez tartoznak, csupán ők hivat-
140 vák a költészet isteni szövétnekét lobogtatni kortársaik előtt. Igen, a körülmény őket emelte e díszes helyzetbe: de százan meg százan lehetnek az ekeszarvnál, a műhelyekben és egyebütt, kik, ha a sors kedvez, épen úgy, vagy jobban betölten-
145 dék azon helyet, mint az ünnepelt koszorúsok. Ama bojtár fiú, ki oly keservesen rikatja furulyáját, s órákig elnézi a felhők

150 játékát vagy a folyam siető vizét, szerencsésebb viszonyok
között hírneves költő fogott lenni; amaz élces falusi vőfélnél, ki
egész lakodalmas népet mulattat furfangos ötleteivel, a
magyar nemzet vígjáték-írója veszett el (s kár!); ama vén
155 paraszt-jós, ki képzelme szörnyeivel egész vidéket rémülésbe
hoz, a romantica első apostola leendett. Egyik nagy költőnk
arcképére hallám e megjegyzést: úgy néz ki mint a falu
bolondja — s valóban, fosztassék meg e költő az elemi okta-
tás minden jótékonyaságától, hagyassék magára egy rideg falu-
ban, hol az anyagi lét fentartása vesz igénybe minden erőki-
160 fejtést, — nem tudom, ha az élelmesb, gyakorlatiabb, ügye-
sebb földiek szemében egyéb lesz-e?

És mindennyi a poéta natus. A ti született költőtök
talán ama bojtárlegény, kit gazdája elcsapott, mivel a nyáj
körüli nem volt szemes; talán amaz élheteretlen paraszt, kinek
165 gazdasága tövel-heggyel fordul össze; talán ama babonás öreg,
ki mindenféle rémdolgokat hisz és regél a kísértetekről, vagy
ama kiálló betyár, kit a társadalom eltaszított, s ki a társa-
dalmat eltaszítja magától. A többi nevelés, képezés — s legyen
szabad kimondanom, *utánzás*. A legegyszerűbb népdal sem
170 fakad napjainkban egyenest a természetből; a névtelen költő,
ki annak léteit ada, már nemcsak születve, képezve is volt:
a népi dalok és dallamok egész tárháza állott rendelkezésére,
honnan mintáit vevé. Utánzott.

Aristoteles a költészetet utánzásnak nevezi, de más
175 értelemben. Szerinte az a valónak utánzása. Nem feszegetem
e sokszor vitatott tételt, mert nem tartozik célomra. Csak
annyit érintek meg, hogy a valónak ily utánzása még nem
meríti ki a költészet fogalmát: ez több annál. Célja, mint
minden művészetnek, a *szép* előhozása, a *szép* pedig (művészi
180 tárgyokban) a *jónak* és *igaznak* kifejezése, de nem *igyenest*
(directe), hanem *közvetve*, az *idomban* és *idom által*.

VI.

A DRÁMAI VERSALAK ÉS PÁLYAMŰVEINK

Néhány év óta az a hiedelem kezd lábrakapni íróinknál,
hogy a jambus nem való a magyar drámához. — Azt mond-
185 ják: 1. ez nem magyar, 2. nem egyez a magyar mondat,
hangsúly, szavalás stb. szellemével. — Helyébe jobb volna
más valamit állítani, a mi igazán magyar, de versalak lenne.

Hogy nem magyar, igaz. De adoptáltuk. *Minden* idegen
versformát ki akarni zárni költészetünkéből: ez sülyedés volna.

190 Magam szólaltam fel a magyar versidom ügyében, sürgettem annak rendezését, hol rá szükség van. Szükség van pedig a lyrában, énekre, dalra szánt művekben. — Kevésbbé szükségli az eposz, legkevésbbé a dráma. Ha nálunk eredetileg fejlett volna ki dráma, s vele együtt saját versidom is, mind
 195 jó volna. De a drámát is csak kölcsönöztük. A versidomot sem lehet octroyroznunk. A versidom fejlődésének története van, nem terem (mint a magyar építészeti styl), csakúgy *egyszerre*. A lyrában van mire támaszkodni: a népi melodiák: ott tehát csak a meglevőt kell összeszedni, rendszerezni: de
 200 a drámában nincs előzmény. Mióta drámánk van, idegen formát használ. Előbb (Bessenyei) a francia alexandrin, aztán a jambus. Nem lelnénk alapot e versidomnak; ha csak a lyrától nem akarnánk venni, a mi sokkal szaggatottabb, caesurásabb, mint hogy alkalmazhatnók. — Az eposz régi alakja
 205 a 4-es alexandrin, szinte nem volna jó. A francia alexandrin pedig csak oly idegen. — Volna még egy: a *magyar* alexandrin. — De ennek oly sajátságos lyrai esése van, hogy e miatt ismét nem alkalmazhatók. — Mit hát?

Azonban nem is igaz, hogy a magyar jambus nem alkalmas a szavalásra. Nem a jambus a hibás, hanem a *ki írja*. A magyar mondattal nem csak nem ellenkezik, sőt az 5—5% szótag igen alkalmas, hogy beleférjen, pótlás nélkül, egy magyar mondatrészt. Péld. Vörösm.:

215 Oh kard, mely őrzéd Kont becsületét,
 Ha érzened e búcsubánatot,
 Megolvadozna zordon érced is,
 Acél könyvekben folynál el kezemből.
 Ember, kit ádáz sorsa megtöre,
 Társ, kit baráti gyáván elhagyanak,
 220 A hős, kinek bajtársit harc öle meg,
 Ha még ez eggyel bír, nem csüggedez,
 Becsületét megvija, úgy hal el,
 Száz béres szolga reszket még előtte
 És a halál ijedve száll belé — stb.

225 ime minden szóban megfért a gondolat, nyújtás, kurtítás nélkül, holott ugyanazon költőnk hexameteraiben pótlásra, vagy kurtításra van szükség:

230 Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban? §.
 Századok ültének el. §. S te alattok mélyen enyésző
 Fénnyel jársz egyedül. §. Rajtad sűrű fellegek és a
 Bús feledékenység koszorútlan alakja lebegnek.

A *hangsúly* ellenvetés sem igaz. Hogy a hangsúlyozott szó egyszersmind hosszú legyen, azt követelni fölösleges. Igen jól lehet azt röviden pattantani, mégis emelni.

VII.

235

[ÚJ ZSOLTÁRSZÖVEGEKRŐL]

Nem vagyok oly helyzetben, hogy olvassak, összehasonlítást tegyek, bíráljak. Az eredeti szöveget kellene értenem, Marot és Beza költői paraphrasisával egybevetnem, ezeket Molnárral s az új dolgozattal hasonlítani össze; de a
240 zsidót nem is tudom, a többi munkára szemem képtelen. Részemről azt hiszem, Molnárt elég lett volna egészen szokatlan archaismusaitól megszabadítani; mert az ő szövegét a nép már szinte egyenesen Szent Dávidénak tartja, s úgy tiszteli.

245

A *dicséretekre* nézve sem gondolom, hogy a köznép jobban értené a *felvirágozott*, mint a *bibliai* nyelvet, vagy, hogy a Csokonai-iskola teljes rímeinél jobban kapna toldott-foldott assonáncokon. *Jó éneket írni nincs a mai kor szellemében*, mert vallási ihlet nélkül költői sincsen.

74. AZ É-T Í-RE VÁLTÓ TÁJSZÓLÁSRÓL

Nem lehet a magyar nyelvészet körében napról-napra élenkül mozgalmat öröm nélkül szemlélni. A nyelvészet, mely Révaiig, úgy szólva, bölcséjében volt s ő utána sem fejlett oly arányban, mint a hatalmas kezdet után várni lehet, mind nagyobb tért foglal el. Amaz önkényes szóboncolás, mely boldog-boldogtalan által, a nyelv múltjának és jelenének kellő ismerete nélkül úzve, képtelen eredményekhez jutott, napjainkban a nevetséges ritkaságok közé tartozik. A hasonlító nyelvészet, a helyett, hogy a sémi nyelvek felé kacsingatna s bibliai reminiscenciák ködében tapogatóznék, meglelte természetes medrét: az altáji nyelvzömöt. A szójárások, tájkiejtések mindinkább méltányolvák, szerves összeköttetésbe hozatnak a nagy egészszel, melynek részei, módosulványai. S ha *itt* és *ott* a szakbuzgalom, a tárgy iránti hevülés olykor túlságba csap is; ha messzebb viszi is néha következtetést, mint a valóság engedné: azon nincs miért megütköznünk. Buzgalom ritkán van túlzás nélkül. A mi igaz, megmarad, a mi nem, lesodorja az idő.

Én, a nyelv egyik gyakorlati munkása, s az elméleti haladásnak inkább csak szemlélője, egy irodalmilag kevésbé ismert, kevésbé méltatott tájkiejtésre kívánom vezetni az illetők figyelmét: a *tiszántúlira*. A palóc, barkó, a dunántúli, a szögedi kiejtés, kisebb-nagyobb mértékben ismertetve, s nyelvészeti célokra használva van. A tiszántúlira — értem azt, mely az édes helyett *idest*, ló helyett *lú-t* ejt — elég volt annyit megjegyezni, hogy az *útálatos*, *cigányos* kiejtés. Hogy a közéletben a különböző tájak lakói egymás nyelvét *útálatosnak* találhatják, azt értem; de hogy *tudomány* az ellenszenv ily kifejezésével fordulhasson el tárgyától, melynek megvizsgálása, az egészbe illesztése, köréhez tartozik: ez az, a mit meg nem foghatok; — különben a természetbuvár csak hímes pillangót keresne, s visszaundorodnék a póktól és gilisztától. A tény előttünk áll: a haza egy nagy része amaz útálatos, cigányos kiejtést hordja ajakán. Miért? Elfeledte-e ősei nyelv-

35 vét a leg törzsökösnek elismert magyar faj? Vagy a cigányok kiejtését tanulta el? bár még ez esetben is méltó volna vizsgálatra, mert a cigány nyelv a klasszikai sanscrit elárvahodott rokona.

De én vizsgálódásomat ily messziről kezdeni nem akarom. Egyszerűen adatokat kívánok nyújtani azoknak, kik e hangoztatással megismerkedni szeretnének. Aztán ha e rendetlenségbe némi rendet hoznom, e látszólagos anomáliából a nyelv törvényeit illetőleg valami eredményt felmutatnom sikerül: az is jó lesz. — Az *i-ző* tájak egyik gócéban növekedve, 45 könnyű nekem, csupán emlékezetből, összeszedni ez adatokat; ha más, hason kiejtésű vidék némi árnyéklatban eltérne is tőlem: ez eltérés, tudom, sem sok, sem jellemző nem fog lenni.

Sajátlag csak az *é* hangnak *i*-re változását tűztem ki vizsgálatom tárgyául. De mielőtt erre mennék, nem hagyom 50 egy futó pillantás nélkül, az *ó*-t, mely *ú*-ra, az *ő*-t, mely *ü*-re hajlik. E három (és néhol a közép *e* tiszta ejtése) teszi jellemét a tiszántúli — (körös-marosközi) — tájszólásnak.

Az *ó* hang, tiszántúli ajkon, tudtomra csak egy szóban változik *ú*-ra s ez éppen a szerencsétlen *lú*. (Mert a *Rúzsi*, *rúzs* 55 stb. szömönszöködt szögédi gyöngy, mely iránt viszont legyen szabad nekem ellenszenvvel (!) viseltetnem.) A többi, *ó*-ra végződő egytagú szavak, mind *ó*-val ejtetnek: *hó*, *só*, *szó*, *tó*, *jó*. Miért a *ló*: *lú*? Ragozzuk amazokat; lesz: *hav-a*, *sav-a*, *szav-a*, *tav-a*, *jav-a*, ellenben a *ló*: *lov-a*. Amott tehát az eredeti 60 hangzás *hav*, vagy *hau*, *sau*, *szau*, *tau*, *jau*, melyből ismert hangolvadás szerint lesz *hó*, *só* stb. Ellenben a *ló* eredeti formája *lov*, vagy *lou*, melyből ismét, az *ou* olvadván, lesz: *lú*. Kinek van igaza?

Az *ő* tiszántúli mindég tisztán ejtetik, kivéve néhány 65 egytagú szót, mint: *ő* (személynévmás), *kő*, *fő*, *bő*, *cső*, *tő* (fatő); igékben: *lő*, *nyő* (nyöv-), melyek tiszántúliasan: *ű*, *kű*, *fű*, *bű*, *csű*, *tű*, *lű*, *nyű*. Itt már nehezebb kifogástalan szabályt állítani fel. De, úgy látszik, az eredeti alak itt is *öv* = *öü*. Ragozzuk. *Öv-é*, *köv-e*, *csöv-e*, *töv-e*, *löv-i*, *nyöv-i*. Kivétel a *fő*, 70 mely ragozva *feje*, s a *bő*, mely ragozva is megtartja hosszú hangzóját: *bővebb*. Ellenben *vő*, *veje*, *hő*, *heve*, *ő*-vel ejtet nek.

Ám lássák a dologértők, nem volna-e vakmerőség innét azon egyszerű szabályt vonni el, hogy az *ő*-hang eredeti alakja 75 ott, hol a tiszántúli ajak *űt* hangoztat: *öv* (v. *öü*) tehát: *köv*, *csöv*, *töv*, *löv*, *nyöv*, *öv*); egyébütt pedig *ev* (vagy *eü*) mint *merő*, *merev*; *élő*, *élev*, *teremtő* — *teremtev* („eleve, teremteve.”

Halotti B.)? S nem vezet-e a látszó anomalia szembeötlően szabályhoz?

80 Most jerünk az *é*-re.

Nyelvészí jártassággal bíró emberektől sem ritkaság hallani, hogy tiszántúl *é* helyett *rendesen i-t* ejtenek, mindég, minden szóban, vagy *i-t* majd *é-t* ugyanazon szóban is, a mint épen nyelvökre jó. A dolog nem úgy áll. A tiszántúli ember nem minden *é-t* mond *i*-nek, nem is önkényesen változtatja a kiejtést majd *é*-re majd *i*-re. Ember emlékezet óta, apáról fiúra, az egész *i-ző* tájon, bizonyos tőszók-, képzők- és ragokban mindég és mindenütt tiszta és *é* hallatszik; más tőszók, képzők és ragok pedig *é* helyén *i*-vel ejtetnek. Meg-
90 kísértem összeállítani amazokat és ezeket.

I. FŐNEVEKBEN

a) Egytagú főnevek

1. És *é*-vel ejtetnek mindazon egytagú főnevek, melyekben az *é*, ragozáskor, nyílt rövid *e*-re változik. E szerint:
95 bél-bélet, dér-déret, ég-éget, ér-éret, hét-hétet, hé(v)-hövet, kéz-kézet, légy-légyet, lé(v)-lévet, mész-mészet, név-növet, nyél-nyélet, réz-rézet, ré(v) (fa-ré) révet, szél-szélet, szén-szénét, téj-tejet, tél-télet, jég-jéget.

Kivétel: dél-delet, mely *dél*.

100 És (mert meg is rövidül: eszet) és *é*-vel hangzik.
2. Azon egytagú főnevek, melyek ragozáskor és *é*-jüket nem rövidítik meg, részint *é*-vel, részint *i*-vel hangzanak. Itt már nehéz választvonalat húzni. Elsorolom a főneveket.

É-vel ejtetnek: Bécs, bérc, céh, déc-(bunda), Dézs, él
105 (acumen), ész érc, érd, férc, gém, kés, léc, mécs, né (Balogné), Pécs, pék, pép, szék, tér, térd, vész (varsa).

Í-vel ejtetnek: bér, cél, csép, ék (cuneus), ét (elvész az *ite*), év (harmad *ive*), fék, fény, héj, kény (kínye szerint), kép, lék, lép, méh, mén, méz, nép, pénz (píz), rés, rész, rét,
110 rév (portus), szél (margo), tét (jó *tít* helyett jót várj), vég, vér, kém, kén.

b) Két, vagy több tagú főnevek.

1. Két, vagy több tagú főnevek első szótagjában az *é* tisztán mondatik, ha a következő szótag *alhangú*. És így:
115 Béla, cékla, cérna, cséza, dékán, dénár, dézs (dézma), Déva, éhom, géva (golyva), hézag, hévar (a jég alatt), Kéza, léhó,

lésza, létra, Léva, péva (polyva), réja (gyermekdal), séla (balta), séta, téгла, tézsla (járomród).

120 Kivétel: béka, békó, répa, széna, véka; ezek í-vel mondatnak.

2. Két, vagy több tagú főnevek első szótagjában tiszta éles é hangzik még ezekben: béce (könyv), cégér, cément, érdem (az igező pedig: ír), gébics, gége, hérisz, kémény, néne, réce (ruca), sérvés, szérdik.

125 Ezekben í ejtetik: béke, bélyeg (bíjog), fészek, gyékény, kényeső, kéreg, kéve, mészáros, péntek szégyen.

3. Két tagú főnevek második szótagjában (a mi rendesen már *képző*-nek tekinthető) élesen mondatik az é:

a) Mindig, ha ragozáskor az é rövid nyílt e-re szokott 130 változni. Tehát tiszántúl is é-vel ejtetnek: veréb-verébet, szekér-szekéret, egér-egéret, kerék-keréket, kötél-kötélet, közép-középet, cserép-cserépet, egyéb-egyebet, fedél-fedélet, levél-levélet, fenék-fenéket, gyökér-gyökéret, tehén-tehénét, tenyér-tenyéret.

135 Kivétel csupán: kenyér-eret, mely: kenyír, derék-derekat, fazék-fazekat.

β) Mindig, ha az é végbetű (képző) *aj* szótaggal (képzővel) fölcserélhető. És így: paraj-paré, karaj-karé, taraj-taré, ganaj-gané. Az ily é végbetű, ha *aj* formája nincs is már meg, 140 hasonlólul éles é-vel hangzik: csáté, góré, góbé, komé, purdé stb.

A két vagy több tagú főnév második vagy azutáni szótagjában előjöhethető é többnyire csak főnév-képző lévén, alább a *képzők közt* fogunk róluk szólani.

145

II. MELLÉKNEVEKBEN

a) Egytagú melléknevek.

1. Ha az é ragozáskor ë-re rövidül, a tiszántúli ajk élesen kiejti. És így: fél-félet, éh-(éhet ugyan, de van éhet, 150 ehetném is).

2. Ha az é ragozáskor megtartja hosszúságát, í-vel mondatik ki. Tehát: ép-épet (íp-ípet), kék, kész, mély (*mi'*), rém, szép, vén.

b) Több tagú melléknevek.

1. A két vagy több tagú melléknevek első szótagjában 155 levő é nem változik í-re, ha a követő szótag *alhangú*. És így:

béna, céda, csélcsap, gézengúz, hépe-hupás, méla, rézsutos, vézna — é-vel hangzanak.

Kivételt képez a: *vékony, néma*, melyek í-re hajlottak.

2. A két vagy több tagú melléknevek — ha az első tagra
160 *nem* alhangú szótag következik, rendszeren *képző*vel alakultak, tehát alább a képzők közt lesz róluk szó. Itt megemlítem a *kétes* és *késő* mellékneveket, melyek ugyan származottak, de mivel sem a *két*(ség) a főnevek közt, sem a *kés*(ik) az igék közt nincs felhozva, helyén lesz megmondani rólok, hogy í-vel
165 hangzanak: *kítes, kítelkedni, kíső, kísedelem*.

III. SZÁMNEVEKBEN

1. Itt is áll a föntebbi szabály, hogy az *é*, a ragozáskor *é*-re rövidül, élesen *é*-nek ejtetik. És így: két, kettő, hét-hetet.

2. Ellenben: négy-négyet, í-vel hangzik.

- 170 3. A határozatlan számnevek közül elég-előget í-vel, néhány, némely szinte í-vel; kevés -és-et szabályszerűleg é-vel mondatik. Szabályszerűleg mondom, mert benne az *é* tárgyesetben rövid lesz. — Féle, egyféle, kétféle stb. é-vel hangzik, sohasem: *féle*.

175

IV. NÉVMÁSOKBAN

1. *É*-vel mondatnak: *én, engem* = *ëngem, tiéd, tiétek, övé, övék*.

2. Ellenben: téged lesz: *tíged*, továbbá: *enyím*.

3. A számnévmások közt előjövő *némely, néhány, egy-*
180 *néhány* í-vel mondatnak. (Lásd III. 3.)

V. IGETŐKBEN

a) Egytagú igeők.

1. Az egytagú igeőnél is érvényesül a szabály, hogy ha annak *é*-je rövid nyílt e-vel váltakozik, a tiszántúli ajk
185 tiszta éles *é*-t fog ejteni. Tehát: *és-ës*(ik), *fěj-fěj*, *kél-kél*, *kén-kën*, *lél-lél*, *mér-měr* (audet és haurit), *széd-szěd*, *szél-szěl* (secat), *tér-těr*(ül) *vér-věr* (verberat), *vész-věsz*-(perit), *nyél-nyěl*.

2. A meg nem rövidülő *é*-k közül élesen ejti ezeket:
190 *fér, kérd, sért, ért*.

A kellene rövidítése: *kék*, szinte éles *é*.

Arany László arcképe kései éveiből, midőn atyja műveit
sajtó alá rendezte.

3. Ellenben *t*-vel ejti ezen meg nem rövidülő egytagu
igetőket ég (ardet), él (vivit), ér (valet, pervenit) kér, lép,
mér (metitur), néz, tép, vét (peccat,) véd (*vít*: defendit), vél,
185 vés.

4. Azon igéket, melyeknek tőjéhez kienyésző *sz* vagy
gy és toldalék szokott járúlni, a jelenben röviden is ejtik: *lesz*,
tesz, *vesz*, *megyen*, de ha megnyújtják, *t*-t hangoztatnak:
lészén, *tészén*, *mígyén* (hova *mígy*?), az innen származott fő-
200 neve, kben is *t* szerepel: *létel*, *tétel*, *ítél*; a parancsolóban is *líg*
líg *tígy*, *vígy*, mi szabályellenesnek látszik, mert e szóokban
azyé megszokott rövidülni, tehát a tiszántúli ajk *é*-vel ejtené.
De jegyezzük meg, hogy itt az éles *é* nem *nyílt* rövid *e*-vel,
hanem *zárt e*-vel váltakozik: *lész*, *tész*, *vész*, s ez úgy látszik,
205 sokat tesz a dologra, bár okát ki nem nyomozhattam.

b) Több tagú igetők.

Ilyen igető a magyarban, hogy első szótagjában *é* hang-
zó volna, kevés van; olyan pedig, melynek második, harmadik
hangzója lenne *é* (még pedig a gyökhöz tartozó, nem *képző*)
210 úgy hiszem egy sincs. Lássuk, a mit találtam:

1. *É*-vel mondatnak: gémberedik, sétifikál, tékozol,
ténfereg, zsémbel (másutt zsimbel).

2. *Í*-vel mondatnak: gédelget (gídelget), kényszerít
(kínszerít), késik (kísik), téb-láb (tífb-láb).

215

VI. RÉSZECSEKBEN

(Particulák.)

1. *É*-vel hangzók: *bé* (be), *éj*(nye) ! ennye, hé ! héj-hej !
még (adhuc) *jé* ! és (régén: *es*) hébe-hóba, nélkül. (A ragok-
és képzőkről alább.)

220

2. *Í*-vel hangzók: épen (íppen), régén, szét, tétova,
mért (*mír'*), néha (níha, nyiha).

VII. RAGOK ÉS KÉPZŐKBEN

a) Ragok.

1. nál-nél. A *nél* mindig éles *é*-vel.

225

2. val-vel. A *vel*, személyragozva lesz: velem, veled,
vele, de ez meg is nyújtatik *véllem*, *vélled*, *vélle*. Ily esetben
a tiszántúli ajk tiszta *é*-t ejt.

3. *nak-nek*. Nekem helyett tiszta é-vel: *nékem, néked, néki*. Sohase *níkem*.
- 230 4. Szinte éles é-vel hangzanak: belém, beléd, belé, élém, eléd, eléje (népileg: elébem, elébed, elébe), mellém, melléd, melléje, felém, feléd, felé, megé stb. Ilyenekben soha nem hallik í.
5. *vá-vé*. A *vé* tiszta éles é-vel. Szókévé stb.
- 235 6. Az *-ént, -ként, -anként, -enként, -ég, -kép, -képen, -ért* mind í-re változnak. Tehát: *szerint, akként, százankint, ötenként, mindig, mindenkipt, mindenkippen, búzáír'(t)*.

b) Képzők.

A főnév képzők.

- 240 1. Ê-vel hangzik a képző, ha ragozva rövid nyílté-re változható. (Lásd I. b) 3.) —; tehát az *éb-ebet* (veréb), *ép-épet* (közép), *él-élet* (föd-él), *ék-eket* (ker-ék-eket), *ér-eret* (szek-ér-eret), *ét-etet* (szemét-étet) stb.
- 245 2. A képző szótag é-je, ha ragozva meg nem rövidül, í-vel ejtetik. Példák: *ebéd-ebédet, aczél-aczélt* (mert az *aczelat* ott nem mondják), *személy-személyt, seregély, seregélyt, sövény, sövényt, kelevény, kelevényt, remény, reményt, tüneményt, sigér-sigért* (hal), *vetés-vetést, kertész-kertészt, szükség-szükséget, emberség-emberséget*.
- 250 3. Kivétel a *cseléd, cselédét*, melynek képzője bár meg nem rövidül, azért é-vel mondatik.

[Az értekezés kidolgozott részének itt vége szakad; de egy külön jegyzékből még a következő alakokkal egészíthető ki: — Arany László közbevetése]

VIII. IGE-HAJLÍTÁS

255 <i>Jelen.</i>	<i>Határozott.</i>			<i>Határozatlan.</i>		
	I.	2.	3.	I.	2.	3.
Egyes:	-em,	-ed,	-i.	-ek,	-sz,	—
Többes:	-jük,	-itek,	-ik.	-ünk,	-tek,	-nek.
<i>Alig múlt:</i>						
260	-ém,	-éd,	-é.	-ék,	-él,	-e.
	-ők,	-étek,	-ék,	-énk,	-étek,	-ének.
<i>Múlt:</i>	-tem,	-ted,	-te.	-tem,	-tél,	-t.
	-tük,	-títek,	-tík.	-tünk,	-tetek,	-tek.

Foglaló:

265 <i>Jelen:</i>	-jem,	-jed,	-je.	-jek,	-j,	-jen,-jék
	-jűk,	-jíték,	-jék.	-jünk,	-jettek,	-jenek.
<i>Alig múlt:</i>	-ném,	-néd,	-né.	-nék,	-nél,	-ne.
	-nök,	-nétek,	-nék.	-nénk,	-nétek,	-nének.
270 <i>Allapot jelző:</i>	vfn.					

Ikes hajlítás.

Jelentő:

Foglaló:

<i>Jelen:</i>	-em,	-el,	-ik.	-jem,	-jél,	-jék.
	-ünk,	-tek,	-nek.	-jünk,	-jettek,	-jenek.
275 <i>Alig múlt:</i>	-ém,	-él,	-ék.	-ném,	-nél,	-nék.
	-énk,	-étek,	-ének.	-nénk,	-nétek,	-nének.
<i>Óhajtó forma:</i>	ehetném,	-él,	-ék.			

IX. NÉVHAJLÍTÁSKOR

280

a) *Rag előtti nyújtásban.*

é-vel:

í-vel:

accusa- birtokrag: többes:
tivus:

eke, -ít -ém.

	birke,	-ét	-ém,	-ék.	fejsze, -ít -ém.
285	csirke,	-ét	-ém,	-ék.	körté, -ít (körtély h.)
	dinnye,	-ét	-ém,	-ék.	elme, -it -ém.
	kelepce,	-ét	-ém,	-ék.	
	kemence	-ét	-ém,	-ék.	
	néne,	-ét	-ém,	-ék.	
290	pite,	-ét	-ém,	-ék.	
	petrence,	-ét	-ém,	-ék.	
	rekettye,	-ét	-ém,	-ék.	
	sete,	-ét	-ém,		
	senye,	-ét	-ém,		
295	szilke,	-ét	-ém,	-ék.	
	szőke,	-ét	-ém,	-ék.	
	sőre,	-ét	-ém,	-ék.	
	teke,	-ét	-ém,	-ék.	
	zeke,	-ét	-ém,	-ék.	
300	venyige,	-ét	-ém,	-ék.	

b) *Birtokos rag, 3-ik személy, accusativus:*

i-vel.

	betű,	betűje,	betűjít.	
	szem,	szeme,	szem-ít.	
305	fül,	füle,	fül-ít.	
	test,	teste,	test-ít.	
	kert,	kertje,	kertjít.	
	kés,	kése,	-ít.	
	szent,	-je,	-jít.	
310	szeg,	-e,	-ít.	-ivel.
	vér,	-e,	-ít.	-itől.
	nyelv,	-e,	-ít.	-ihez.
	isten,	-e,	-ít.	-inek.
	tűz,	-e,	-ít.	-iről.
315	szék,	-e,	-ít.	-iből.
	íz,	-e,	-ít.	stb.

75. MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

Szerkeszté Mátyás Flórián. II. füzet.

„Ha, mit szaktudósok célszerűt írnak, nagyobb közönség megolvassa, nyelvtudományunk halad, nemzetiségünk szilárdul, s utódinknak szebb jövő van biztosítva.”

E sorokkal végzi Mátyás Flórián akadémiai tag közö-
5 lebb megjelent kis munkája előszavát, melynek címe: „Magyar Nyelvtudomány. II. füzet.”

A „nagyobb közönség” talán megolvasná, „mit szaktudósok célszerűt írnak,” ha volna, aki figyelmeztesse rá, meg ha nyelvészeink a fő kérdésekben is annyira el nem térnének
10 egymástól, hogy a homlok-egyenest szembe állított rendszerek közt el bírna igazodni. De így, *olvasni* nem, csak *tanulmányozni* lehet, s a ki egyszer erre adta fejét, az meg sem áll, míg maga is új rendszerrel nem gazdagítja a nyelvtudományt, tagadván a létezők helyes voltát s növelvén a zavart.

15 Az „író-tömeg” — miként a *nem* nyelvtani írókat Mátyás úr nem minden lenézés nélkül, összefoglalja — szintén hiába tenne kísérletet, hogy irányában a nyelvészi tekintélyek adta szabályokat kövesse, vagy az általok kihozott eredményekhez
20 tartsa magát, mert ezek annyira különböznek egymástól sokszor, mint ég és föld. Ott van például az igeidők kérdése. Jaj volna az írónak, ki addig le nem írta egy perfectumot, míg sorba tanácsot nem kér nyelvészeinktől! Még jajabb, e tanácsok meghallása után! A mi egyik előtt az egyedül üdvöztető írásmód, a másik szemében halálos véték. Mit tegyen hát e
25 szegény „író-tömeg”? Azt várja, míg eligazodnak nyelvészeink? *dum defluit amnis*? Ír bizony a, ki jól, ki rosszul, a mint az élő nyelv, a mint az irodalmi szokás, a hogy a stíl érthető szerkezete vagy pathéticus gerjedelmei kívánják, saját, és a közös nyelvérzék szerint, hézagossá vagy teljesebb nyelv-
30 tanulmányai segélyével.

Nem azért bocsátók ezt előre, hogy kárhoztassuk Mátyás úr nyelvtudományi törekvéseit, melyekből a főntebb említett füzetke is mutatványt hoz. Sőt épen azt akarjuk kimondani, hogy a munka, melyen tisztelt szaktudósunk dolgozik: a *Magyar*

³⁵ *nyelvtörténeti szótár* oly szükséges, mint a falat kenyér. Mi az akadémiai Nagy szótártól vártunk ilyet, mert e nélkül az nem teljes: de csak itt-amott s néhány szónak találtuk feljegyezve régi jelentését, nem kísérve századokon át, nem támogatva elegendő idézettel régi íróinkból; míg ellenben oly szók, melyek
⁴⁰ értelme senki előtt nem kétséges, mai nap is közhasználatúak, költőkből szedett idézetekkel vannak felcifrázva, a jó isten tudja, miért.

A jelen füzetke izlelőt nyújt Mátyás Flórián „nyelvtörténeti szótárából,” és ezt *egészben véve* igen derék munkának jósolhatjuk. A közlött néhány cikk mutatja, mily éles elmével s vas szorgalommal állítja össze a szerző nyelvünk történeti tényeit, legrégibb időtől a múlt századig, a „halotti beszédétől” Faludiig, úgy rendezve, hogy az eredmény sokszor meglepően igaz. Az akadémia szótára e munka nélkül nem lesz teljes, ki
⁵⁰ azt bírja, ezt is meg kell szereznie, mert csak így lesz képes a nyelvet jelenében s múltjában áttekinteni.

De megbocsát M. úr, ha művére egy pár észrevételt is bátorkodunk tenni. S mivel e tudós szerző, ha ellenzésre talál, szereti ösmerni emberét, mielőtt vele beszédbe állana, ime azt
⁵⁵ is megmondjuk, hogy bár szaktudósnak e sorok írója magát nem tartja, vagy kilenc évig ő is forgatta nyelvemlékeinket s régibb íróinkat, nagy részöket el is olvasta, legalább a mi nyomtatva megjelent; és így ha talán nem *ért* is, de *sejt* a dologhoz valamit.

⁶⁰ Észrevételink elseje az, hogy Mátyás úr igen sokat követel a régi nyelvnek, a mai nem csak irodalmi, hanem *élő* nyelv rovására is. Például hogy az *élő* *aznap*, *minap* stb. visszaállítassék *az napon*, *mi napon* stb. formákra, mert csak ez a helyes: túlkövetelés. Verborum vetus interit aetas. Tudni jó
⁶⁵ visszahozni nem mindig lehet.

Másik észrevétel, hogy M. úr a latin szövegek magyar fordítását *mindig* úgy veszi, mintha egyik szó *fedezné* a másikat, s a magyar szó akkori értelme teljesen megfelelné a latinnak. Semmit sem számít be a régi nyelv szószerzőségének, semmit
⁷⁰ a fordítók tapogatózásának, nyelvbeli járatlanságának, vagy szabad önkényének. Erősíti például, hogy *bádog* szó *aes, aereum* jelentésű volt, mert a fordításban e latin szónak felel meg. A *bádog* akkor is *bádog* volt, mint ma, a fordító általában csak nemtelen ércet akart vele jelenteni, s miután a *rezet* már
⁷⁵ említé, odateszi a *bádogot* is. Ilyen az, midőn e mondatból: „Jézus az tenger partján *terme*,” vagy: „két férfiú *terme* ölelőtök” azt hozza ki, hogy *terem* ige annyi, mint a latin *adstat* =

- ott áll, mert a latin eredetiben e szó van. Hisz a *terme* igét ez értelemben ma is mindennap halljuk, de nem azt teszi, hogy
- ⁸⁰ ott áll, hanem ott terem, az az hirtelen, váratlan megjelenik. Ilyen, hogy a *denevér* hajdan *noctua* (bagoly) lett volna, mert a fordító ezt azzal adja vissza. A *denevér*, tájilag *tündenevér*, *tündelevény*, mindig az volt, a mi most, csapongó röptéről nevezve így. E részben több kritikát óhajtunk tehát.
- ⁸⁵ Harmadik észrevételünk M. úr teljes meggyőződését illeti, hogy az ő magyar nyelvben nem létezett *t. betűs perfectum*, csak *participium*. Azaz, hogy efféle: látott, hallott, jött stb. az ő nyelvben mint *jelentő mód múltja* eredetileg nem volt használatos. Hogy *participiumi* alakja sokkal gyakoribb és változatosb régen, mint ma, nem fogja tagadni senki. De hogy *múlt*
- ⁹⁰ időkép nem létezett: ezt Mátyás Flórián honnan fogja bebizonyítani vagy szerint a „begyőzni”? A „halotti beszédből”? Ez maga kevés arra, még ha a königsbergi új találmányt hozzá vesszük is. A „halotti beszédben”, minden rövidsége mellett,
- ⁹⁵ van egy forma: *adotta vala*, mely kétségtelenül régmúlt; s egy másik: *adott*, melyről Mátyás úr csak most akarja felállítani, hogy *participium*, az tehát *bizonyosság* nem lehet. A későbbi nyelvműlékek minden lapján találunk *t*-betűs formát, nem igenév, nem jelző, hanem *valóságos múlt* gyanánt alkalmazva is. Buvárkod-
- ¹⁰⁰ nunk sem kell, csak a Toldy Példatárába pillantanunk. „Immár predikátor szerzetnek professiót tölt, beesköd” — „predikátor szerzetbeli apáca volt” (Margit-legenda). „Mert igen keserőséggel töltött be engemet a mendenható” (Révay-codex). „Hallótátok, mert mondván vagyon a véneknek” (Jászay-codex).
- ¹⁰⁵ „Nemde gondoltad-e en szolgálmat Jóbot...” (Döbrentey-codex). „Oh keménységös keresztfa, ki löttel ez napon en fiamnak anyja” (Nádor-codex). „Engem küldtek (küldtek) teged látnom.” (Ének Pannónia megvételéről) stb. stb. Valóban szeretnénk ama „begyőzésről” meggyőződni!
- ¹¹⁰ Negyedik észrevételünk Mátyás Flórián stílusát illeti. Kérjük őt, hogy ha azt akarja, hogy művét a „nagyobb közönség” is elolvassa, ne tegye olvashatlanná *döbrenteismusa* által. Természetes ugyan, hogy a ki sokat foglalkozik a régi nyelvvel, utóljára bele éli magát egészen, úgy hogy irálya is a régihez idomul: de ne panaszkodjék aztán, ha nem olvassák.
- ¹¹⁵ Ki idegen nyelvtant ír, a tanuló nyelvén kell írnia; ki valamit meg akar értetni, oly nyelvet kell használnia, melyet más is megért.

76. MÉG EGYSZER A SZÓREND

A *Nyelvőr*, közelebbi (augusztusi) számában pálya-kérdésül tűzi ki: „minő helyet foglalnak el a különmemű (állító és tagadó, fő és mellék, óhajtó, tiltó, kérdő) mondatok szavainak sorában a segédigék s a következő periphrasticus⁵ igék: *kell*, *lehet*, *akar* stb. ha az úgynevezett igekötős igék infinitívussal állanak kapcsolatban; nevezetesen mily esetekben lépnek, s melyek közülök, az igekötő s az infinitívusban álló ige közé?”

Első tekintetre úgy véltem, hogy ily pályakérdés,¹⁰ nyelvérzéssel bíró magyar emberre úgy hat, mintha arra tüzetnék ki jutalom, vajon a melléknév a főnévnek előtte vagy utána áll-e; vajon ez-e jobb: „a *piros* rózsá nyílik” vagy „a rózsá *piros* nyílik.” Mert valóban ezek helyett: „el *fogok* menni,” „le *akarok* fekünni,” „meg *kell* tenni,” rendes¹⁵ hangsúllyal, más szórend nem követhető.

Azonban egy tekintet a felhozott s még bővíthető nagy számú példákra meggyőzőtt arról, hogy itt csakugyan helye van a kérdés tisztázásának. Mert a felhozott igék közül a hosszabbak, s ily viszonyban gyérebb használatúak, mint²⁰ *törekszik*, *szándékozik*, *bátorkodik* s hozzátehetnők: *kénytelenítetik* stb. kevésbé látszanak tűrni az igekötő és infinitív közötti helyet. Meg *kénytelenítettem* neki mondani; el *bátorkodtam* hozni; fel *törekszem* nyitni az ajtót, csaknem hallatlan visszasságok.

²⁵ Hol van itt a határ? Megtalálható-e általában? vagy a nyelvszokás csak szeszélye szerint bánik el? a pályázattól várjuk ennek eldöntését.

Én csak azért szólok e kérdéshez, mert a *Nyelvőr* egyik régebbi évfolyamában magam is odavettem volt egy pár ötletet,³⁰ melyek részben a szórend e kérdésére vonatkoznak; jelesül azt igyekeztem kimutatni, hol van az igekötő helye, állító és tagadó mondatban: 1. ha nincs segéd- vagy bármi nemű pótló ige, 2. ha segéd vagy pótló igei van, nfinitívussal.

35 Vizsgálatom eredményét röviden itt is összevonom, mert nem hízlelgetek magamnak azzal, hogy e pár éve közlött cikkekскére valaki még emlékeznék, s olvasmányaimban, a napi sajtón stb. legkisebb nyomát sem sejtem, hogy az írók figyelemre méltatták volna.

40 Azt mondom tehát, hogy rendes, azaz nem különösen hangsúlyozott mondatban (és most hozzátésem: csak *jelentő* módban), ha az igekötős ige segédige nélkül áll, akkor igekötője állító mondatban nem válik el, tagadóban elválik; péld. *Leírom. Nem írom le.* Ha pedig segéd vagy pótló igével áll infinitívusban, akkor megfordítva, tagadóban nem válik el, állítóban el, így: *le tudom írni, nem tudom leírni.* Ez elég egyszerű, és áll is minden segéd- vagy szokottabb, *gyakoribb* pótló igével (tud, akar, fog stb.).

De azon végeztem, hogy e szórend, némely *kötszókkal* kapcsolatban, változást szenved, mely minden egyes kötszóra nézve még bővebben vizsgálandó. Vagy más szóval, nincs kiderítve, mikép módosúl e szabály *mellék*-, azaz oly mondatokban, melyek értelme a megelőző vagy rákövetkező mondatától függ, tehát, a mint én helyesebbnek vélném nevezni: *függő* mondatokban. Erre nézve akarom most közleni némely észrevételeimet.

Hanem előbb azzal kell tisztába jönnünk, mi a magyarban a *rendes*, az *egyenes*, vagy is az oly szórend, melyben a mondatnak nincs valamely része *különösen* hangsúlyozva.

60 Az ismertebb modern nyelvek ilyenmő szórendje tudvalevőleg: *alany, állítmány, tárgy.* Ez-e a magyaré is? Nem mindig ez.

E kérdésre: „mit csinálsz?” a legnyugodtabb hangulattal sem így felelünk; (én) „írok levelet,” (én) „vágok fát,” 65 (ő) „megyen bálba!” hanem így: levelet írok, fát vágok, bálba megy. Tehát a tárgy megelőzi az állítmányt. De az alanyt, ha ki van téve, nem: *Péter* bálba megy.

Ha két tárgy van, accusativ és egyéb ragos: akkor az accusativ előzi meg az ígét, a másik utána kerül. Hadd álljon 70 itt a M. Nyelv rendszeréből való ismert példa: Péter *búzá*t viszen a *vásárra*.

E szerint a magyar egyenes szórend mintája sokszor ez:

1. Alany, tárgy, állítmány.

2. Alany, accusativ, állítmány, dativ.

Hanem ez a szórend csak az esetben uralkodik, ha az 75 ige nem igekötős, és nem a határozott formában áll. Mert

így a tárgy az állítmány után is eshetik: Péter *elvágt*a az újját v. Péter az újját *elvágt*a. A búzát *elvitte* v. *elvitte* a búzát.

A tárgyra, mely így megelőzi az állítmányt, az állítmány *hangsúly*a *tételik* át, mely az alanyénál is emeltebb, s a mondatban fő hangsúllynak nevezhető. (Én) *levelet* írok, (én) *tol-lat* faragok; (a bátyám) *templomba* ment; minden különös nyomósítás, azaz a nélkül is, hogy azt akarnám kiemelni: *levelet* (nem mást), *templomba* (nem máshová),
a tárgynév kap főhangsúlyt *állító* mondatban.

Tagadóban e fő hangsúly a *nem*, vagy ezzel rokon tagadó szóra esik. Egyszersmind a tárgynév elveszti fontosságát és az ige után kerül: *nem* írok *levelet*, (bátyám) *nem* ment *templomba*, P. *nem* visz búzát a vásárra.

Ily szerkesztésnél, *állító mondatban* a tárgynévnek *ott* a helye, *hol tagadóban* a **nem-nek**. Péld.

(P.) búzát viszen a vásárra.

(P.) *nem* viszen búzát a vásárra.

Az *igekötőnek* pedig általában *ott* a helye, *hol* ily szerkezetben a tárgynévnek. Péld.

(Én) *megtanultam* a leckémet.

(Ő) *nem* tanulta *meg* a leckéjét.

(P.) búzát akar vinni a vásárra.

(P.) *nem* akar búzát vinni a vásárra.

(Én) *meg* tudom tanulni a leckét.

(Te) *nem* tudod *megtanulni* a leckét.

Állító mondatban e szerkezet *nem* változik, ha *igekötős* ige elé oly határozó jó, mely az állítás erejét még neveli, mint *nagyon*, *jól*, *jobban* a módra nézve; *korán*, *előbb* stb. az időre nézve; *sokszor*, *többször*, *mindig* a gyakoriságra nézve, szóval állításban a + *plus*. Péld. (A fiút *megverték*. (A fiút) *nagyon megverték* (nem: *nagyon* verték *meg*). (Én) *előbb meghallottam* mint te. *Sokszor megmondtam* neki, hogy ne nyúljon hozzá. Ez egyszerű szabály ellen úton-útfélen vét a mai irodalom.

De ha az állítmány hangsúlya *nem* igekötőn, hanem tárgynéven van: akkor a szerkezet más. Péld.

(Péter) *gyakran* visz búzát a vásárra.

(Péter) *nem* visz *gyakran* búzát a vásárra.

Itt a *nem* helyének a *határozó* felel meg, s a tárgynév az ige után esik.

[A cikk-töredék itt félbenmaradt. Nyelvtudósainkat azonban talán még érdekelni fogják a következő példák, melyek e fejtegetés további részleteit világították volna meg: — Arany László közbevetés.]

Sokszor megmondtam neki, de *ritkán* fogadja meg a jó tanácsot.

Ma *jókor* felkeltem, pedig az este *későn* feküdtem volt le.

125 *Nagyon* megúgáltam, bár még *alig* ismerkedtem meg vele.

Hamar oda értünk most, tegnap *későn* értünk oda.

Hányszor elmondtam neki, de *egyszer sem* értette meg!

Könnyen megalkudtunk, de *nehezen* fizetett meg.

Nagynehezen megfizetett.

130 *Jól* megcsinálta. *Rosszúl* csinálta meg. Sokára, rosszúl, megcsinálta.

Többnyire megtalálja. Csak *néha* találja meg. *Néha* mégis megleli.

77. „ISTEN HOZOTT, ÚGY HA JÖTTÉL”

Tisztelt tagtárs! A *Nyelvőr* legújabb füzetében Lehr Albert a balladák Greguss-féle magyarázatainak némelyikét igazítva helyre, maga is téved egypárszor. Így az „Isten hozott, úgy ha jöttél” magyarázata Lehrnél még mesterkétebb, mint Gregussnál. Valóban sohse’ hittem volna, hogy ebből oly *vexatus* hely kerekedjék commentatorok kezében. Hát nem hallottak effélét soha: „isten hozta komám uramat” — „de bizony, *magam* is igyekeztem ám!” Itten az *isten* hozott, szószerinti értelemben van véve: az isten is hozott, de *magam* is iparkodtam. Hasonló az eset nálam is. Rákóczi az előbbi sorban már mondotta: „Hozott isten, édes kedves angyalom” — most egy ötlettel, ismétli: valóban *Isten* hozott, *úgy* ha jöttél (azaz másképp *nehezen* is jöhetett volna), mert nem eresztett volna különben a bécsi porkoláb. — E költeményt már 48-ban sokan olvasták (Petőfi is) meg is jelent az *Életrajzok*-ben, de homályosnak ezt a helyet nem találta senki.

Másik észrevételem Lehr azon állítására van, hogy én szeretem a közmondásokat megváltoztatni, módosítani; mert az „egérutat vesz” kifejezésben a *vesz* igének *vásárlani* értelmet adok. Ez igaz, de épen így származnak a szójátékok, melyeket, hogy költőnek ne legyen szabad csinálni, most hallom először. Hát a nép maga nem csinál? épen a *vesz* igével? „Ötön vette.” Azaz nem vásárolta, csak *elvette* az öt újjával. A „*varga betűt ír*” sem gondolom, hogy halálos vétek volna. Igaz, hogy a ki gyalog vagy kocsin nagy kerülőt *tesz*, arra alkalmasb szó a szokott vargabetűt *csinál*: de mikor a ló által vonszolt vitéz a porba fejével nagy görbe vonalat rajzol, akkor *képesebb* (s így költőnek jobb) kifejezést azt mondani: *ír*.

Ennyit, ha Ön jónak látja, megjegyezhet a *Nyelvőr* következő számában, a nélkül, hogy e levelet közölné, vagy nevet fölemlítné. Antikritikát sohasem írtam, most sem akarok.

Budapest, 1877. február 18.

Igaz tisztelője
Arany.

78. EGY HELYESÍRÁSI KÉRDÉS

Révai Miklós (Elaboratio Grammatica Hungarica. II. köt. 810. s. köv. II.) összeállítja azon igéket, melyeknek gyökéhez, mint ő nevezi: *sz evanescens* ragad. Ezek két osztályba esnek: 1. a melyeknek egytagú primitív gyökéhez közvetlenül ragad az *sz*: mint *le, te, ve, vi, ki*, az *sz* hozzájárul-
 5 tával: *lesz, vesz, visz, hisz* és további *en* pótlékkal: *leszen, teszen, veszen, viszen, hiszen*; 2. a gyökhöz nem pusztán *sz*, hanem *ösz, üsz* vagy alhangulag *osz, usz* járúl, mely régen, más nyelvjárásban, *öd, üd, od, ud* is lehetett, mert sok igé-
 10 ben mindenik vegyesen használtatik, bár *nem mindenikben*.

Az 1. alatti igék hajlítási példáit alább egész terjedelmében közli Révai; itt csak röviden idézzük:

Ind. praes. *leszen, veszen, hiszen.*

" *imp.* *leve, lön: veve, vön; hive, hűn, hin.*

15 *perf.* *lett, vett, hitt.*

Imp. praes. *légy, végy, hígy (nem hídj v. higyj).*

Conj. praes. *legyen, vegyen, higyen (nem hidjen).*

" *imp.* *lenne, venne, hinne.*

fut. exact. *leend, lejend, le'nd stb.*

20 A 2. alatti igéket, ha *indicat. praesens*ökben *d* változik az *sz*-szel (példái: *kövéreszik* vagy *kövéredik*, *háboroszik*, vagy *háborodik*, melyek első alakja ma már alig ismeretes) a múltban *dt*-vel írja: *kövéredtem, háborodtam*; de az *aluszik, feküszik* igéket, hol a *praesens*ben nincs *d*, általában csak így hajlítja:

25 *Ind. praes.* *feküszik v. fekszik, aluszik v. alszik.*

" *imp.* *feküvék, fekvék; aluvék, alvék.*

perf. *fekütt, alutt.*

Imp. és conj. praes. *fekügyék, alugyék.*

Conj. imp. *fekünnék, alunnék.*

30 *Infinitiv.* *fekünni, alunni.*

Particip. *feküvő, fekvő; aluvó, alvó.*

" *imp.* *feküve, fekve; aluva, alva; vagy
 feküvén, fekvén; aluván, alván.*

Part. perf. *fekütt, alutt.*

- 35 Révai okainak és tekintélyének hódolva, az Akadémia is (A Magyar Nyelv Rendszere 1846. 244 l.) így tanított: *aluszik* vagy *alszik*, *feküszik* vagy *fekszik*, ragozásban: *lesz*, *visz* stb. igékkel tökéletesen megegyeznek, csakhogy némely idejükben összevonva is használtatnak, és a jövő időben az
- 40 *u*, *ú* *v*-re változik:

	„Aluszom v. alszom	Feküszöm v. fekszem
	„Aluvám v. alvám	Feküvém v. fekvém
	„Aluttam	Feküttem
	„Alvandom	Fekvendem
45	„Alugyál	Fekügyél
	„Alunnám	Fekünném
	„Alunni	Fekünni
	„Aluvó v. alvó	Feküvő v. fekvő
	„Aluva v. alva	Feküve v. fekve
50	„Alutt	Fekütt
	„Aluvandó v. alvandó	Feküvendő v. fekvendő.”

- Ime, a mit Révai, és utána maga az Akadémia *egyedül* helyesnek tartott az I. osztály közelebbi ülése nem okokkal, hanem szavazattöbbséggel, a *permissiv* használatból is kirekeszté! S én, ki 30 éves írói pályámon az Akadémia helyesírását meggyőződésből is követtem, most kénytelen vagyok *alugyál*, *alunni*-féle helyesírásomat összes munkáimban, arcpirulva, kijavítgatni!

79. TŰCSÖK ÉS BOGÁR

A MAGYAR NYELV KÖRÉBŐL

Kényszerített nyugalmam alatt, mely írásban, olvasásban gátol, megkísértem a nyelvre vonatkozó ötleteimet e papírra futólag följegyezni. (1877. június.)

1. KI ÉS MELY NEM PARALLEL NÉVMÁSOK

⁵ Ismeretes dolog, hogy a régiség, mint a nép ma is, e *ki* névmást használta relativ gyanánt, személyre, dologra. A *mely*, vagy a *mely* mindig a névvel járt. A *mely kutya* megharapott, annak a szőrivel kösd be a sebet. Név nélkül az *ik* támasz kellett neki: Rossz puska az, a melyik magátul elsül.
¹⁰ Így is, amúgy is, az a *mely*, a *melyik* közönbös névmás, azaz személyre, dologra egyaránt használatos.

Volt azonban személy és dolog között valami különböztetés, de nem a *mely* által. Mutatják ezt az összetételek: akárki, akármí, valaki, valami. Péter, vagy Pál, vagy akárki.
¹⁵ Szék, asztal, vagy akármí. A valamely, akármely, épen úgy csak név előtt használtatik ma is, mint régen a pusztá *mely*. Akármely állat belelép a törbe, ott marad. Ha magára, vagy hátúl esik, nem lehet el az *ik* támasz nélkül: Az állat, ha törbe lép, ott marad akármelyik. Az ember, ha sokat ivott, részeg
²⁰ lesz akármelyik.

E példák mutatják, hogy az a *mely* nem párhúzamos névmás az a *ki*-vel. Ha már különböztetni akarunk személyt dologtól: helyesebb volna dologra általában az a *mit* venni fel (miért ugyan a *Nyelvőr* erősen megmosta szegény Jókai
²⁵ fejét). Azonban tagadhatlan, hogy az a *mely* önálló használata is, mai módon, azaz csupán dologra, régen megvan az irodalomban. Károlyi bibliája és Molnár zsoltárai már ismerik. „Ez az én testem, *mely* tiérettetek megtöretett.” *Bíbl*.

³⁰ Övé a földnek kereksege
Kit a tengeren épített.
Folyóvizekkel környülvelt
Melyben meglátszik bölcsesége.

Molnár

Az *ik* támasz. *Némely, valamely, akármely*, továbbá az *egy, más, minden* stb. ha önállóan, nem név előtt fordulnak elő, nem mellőzhetik az *ik* pótlást. Egykor, Toldyval, azt hittem: hogy ez birtokrag többese, mert pl. a Révai-codexben fordulnak elő ily szerkezetek: ezeknek *egy-ik*; tehát e helyett: ezeknek *egy-ike* (mintha így volna: ezeknek *egy-ük*). De most hajlandóbb vagyok ez *ik*-ben a *ki* névmást sejteni, mely
³⁵ szerint más-*ik* annyi mint más-*ki*. (V. ö. sem-*ki*, senki) és így tovább. A *ki* itt nem kérdő, nem is relatív, hanem tisztán mutató névmás. Hogy ily szerepre képes, mutatja efféle használata: „*Ki* bagóz, *ki* füstöt ereget.” Petőfi. — „*Kinek* a pap, *kinek* a papné.” Közmondás. Ezeket latinosan már így
⁴⁰ is írják: *Ez* bagóz, *amaz* füstöt ereget. *Ennek* a pap tetszik, *annak* a papné. Tiszta dolog, hogy itten a *ki* mutató névmás.

Ha pedig a *ki* mutató is lehet, akkor az *ik* megvan fejtve. Minden-*ik*, annyi mint minden-*ez*, minden egyes tárgy. Más-*ik* annyi mint más-*ez*, más tárgy. Vezesd el
⁵⁰ ezt a lovat, hozd elő a más-*ikat*. Azaz a más *ezt* vagy *azt*, a más *lovat*. Az *ik* tehát a *nevet* pótolja, hogy ne kelljen ismételni.

Az a *mely* is ily természetű. Azért mondja a nép: Ez az a *ló*, a *mely-ik* (= *ló*) kehes. De ellenben: a *mely ló* kehes,
⁵⁵ nem sok hasznát vehetni. A *mely kutyát* bottal vernek a nyúl után, sohasem fogja el.

A rendelő számoknál is ez az *ik* szerepel. Régen így írtak: *másod capitulum, harmad, tized* stb. capitulum. De ha név nélkül állt a szám, hozzájárult az *ik*. „Ez már negyedik.” Ma is
⁶⁰ még a nép: harmad-fű, negyed-fű csikót mond. A sorrend fogalma tehát az *ad-ed* képzőben rejlik, az *ik* névmás, mely a név ismétlését teszi fölöslegessé. Hányad-*ik* már ez a pohár? Ötöd-*ik* (= ötöd ez a. m. ötöd pohár). Ellenben névvel így kellene mondanunk: *másod ízben, harmad-szor, hatod* paragra-
⁶⁵ raphus, *nyolcad ének, huszad fejezet, a nyolcvanad év.*

Azonban a nyelvet ide visszavinni már nem lehet.

2. BÜNTET

Név-tőhöz a *tel* factitiv képző! Ez egy létezett *bűn-ik* ígére mutat, mint *tűn-ik, szűn-ik*. *Büntet* tehát annyi volna, cselekszi, hogy valaki *bűn-jék*, azaz *lakol-jon*. *Bűnhődik*
⁷⁰ eredetileg annyi volt, hogy *bűnt tesz*, ennek talán nyomát is lelném a nyelvemlékekben. (Utána gondolni, van-e még több névtő *tel* képzővel.)

A *lakol* is tulajdonkép: *lakik*. Meglakolt a. m. „meglakta
75 a börtönt.” Analog a *hat, hatol* ige, melyek csaknem synonym-
mok.

3. SZOMAK, ZÖMÖK

A *Nyelvőr* azzal bizonyítja a *zömök* szláv eredetét, mert
80 *szomak* szláv szó, és kurta kigyót jelent (*vipera*), mely ma-
gyarban előbb *szomak kigyó*-alakban jött át, ebből lett a *zömök*,
mintha melléknév volna és *rövid vastagot* jelentene, holott
szláv *szomak* és jelentése maga a nevezett kigyó. Bizonyítja
ezt még azzal, hogy a régieknél Molnárig a *zömök* melléknév
85 sehol sem fordul elő, csak a *kigyóval*, mint annak jelzője.

Az, hogy a *zömök* régi iratokban nem található, nem
zárja ki, hogy élt a szó a nép ajkán. S a ki a viperát szlávosan
szomak kigyónak elnevezte, az tudhatott szláv nyelven. De a
ki nem értve szlávul, csak hallotta a *szomak kigyót* emlegetni:
90 mi természetesebb, mint hogy az előtte ismeretlen *szomak*
helyett *zömök* ismert szónkat használta? Nem így történik-e
ez ma is rendszeren? *Pretzenheim*ből nem lesz-e Percz Mihály
st. e. f.? Magyarul beszélő németek a *Milly*-kerzét nem *tej*-
gyertyának fordítják-e, mert *Milch*-kerzének értik? A *szomak*
95 szót, a *kigyó* előtt nem volt szükség felhangúvá változtatni,
megmaradhatott volna *szomak*, vagy *szomoknak*. De mivel
létezett egy hason hangzású szó: *zömök*, azt hallotta benne a
magyar fül, azt ejtette helyébe a magyar ajk.

4. ALÍT

100 Ezt a régi s ma már az irodalomból is kivesző igét
(alejt, alojt, alít) még hallottam gyermekkoromban a köz-
nép ajkáról. „Oldalba üt, mikor nem is *alítod*.” „Nem is
alítottam, hátul *orozva* inamba harapott a kutya.” Tehát in-
kább *sejt, gyanít*, mint *vél* értelemben.

105

5. AZSAT

Sokszor hallottam gyermekkoromban e szójárást: „olyan
tüzes vagy forró, mint az *azsat*.” A szalontai ember, ki ezt
használta, nem tudta volna megmondani, mi ez az *azsat*,
mert a tüzes hamunak *zsarátnak* volt nála a neve, az izzó
110 tüzet pedig *párszénnek* hívta.

6. AZT, OTT

E szócskák néha, a népi közbeszédben, minden pro-
nomeni, vagy helyi vonatkozás nélkül, csupán a mondat

erősítésére (emphasisra) használatnak s egyik a másikat
 115 pótolhatja. *Példák*: Más ember is tud *írni*. Erélyesebben:
 más ember is tud *azt*, vagy *ott* írni. (Nálam:) „Minden ember
 szenved *azt* a világon.” (Egy trágár népdal:) „Mást is dútnak
ott a falnak.” Innen *azt* gyanítom, hogy *azt* és *ott* etymolo-
 gice is mindegy, *azt* tehát nem accusativusa az *az* mutató
 120 névmásnak, hanem maga e névmás, *t* helyraggal megtoldva.
 E szerint az *ott* helyhatározó nem volna más, mint *azt* (*Halotti*
Beszéd: *ozchuz*), a mi annyi, mint *az* (on, a) *helyen*, rövidebben:
az-helyt. Gondolkozzék róla, a ki nem röstelli.

7. SZEGINT

125 A fentebbiekhez hasonló emphaticus toldalék, csak
 hogy más árnyalatban. *Szegényt* (accusativusa a *szegény*
 melléknévnek) már azért is alig tehet, mert némi dicsekvésre
 használtatik. „Elméssz a lakziba?” „El *szegint*.” A *bizony*
 erősítő értelme van benne, némi legénykedéssel. Még talány
 130 nekem ez a *szegint*.

8. SZERET

Ha a „hangrendi párhuzam” minden esetben állana,
 akkor a felhangú *szer-et* ige az alhangú *szar-at*-tal volna egy,
 mely ez euphemisticus alakban ma is él: *tojtat*. Tehát legszebb
 135 igénk egy, az anyai vagy apai szeretetet gúnyoló aljas tro-
 pustól származnék. Tekintve a primitív emberiség állapo-
 tait, nem lehetetlen; de a hasonlító nyelvészet (török: *szev-*
mek) mást mond.

Ez csak tréfa. De már a *szerelem* főnév, egy felhangú
 140 *szer* ige-gyökre mutat, melytől a *szerelem* úgy származott,
 mint a *hat* igétől a *hat-alom*. Mert hogy valaha *szeret-elem*
 lett volna, s ebből rövidült volna *szerelem*-mé, azt sem a nyelv-
 emlékek, sem a tájszólások nem bizonyítják. A török *szev*
 gyök is ily egyszerű *szer* gyökre mutat. E *szer* gyöknek olyan
 145 középigeei jelentése lehetett, a *szeret* kiható igével szemben,
 mint ennek *sir*, a *sirat*-hoz viszonyítva. Valaki *szer* = sze-
 relmes állapotban van; valaki *szeret* mást = szerelmét másra
 átviszi.

9. HANGSÚLY

150 Vette-e valaki észre, hogy rhythmicus beszédben oly
 szó és szótag is hangsúlyt kap, mely azzal rendesen nem bír?
 Ilyenek a kötszók, a visszahozó névmás stb. Tudva van,
 hogy a közmondások rhythmusa megérik, ha nem rímelnek

is. A magyar nép közbeszédében így hangsúlyoz: ha a házam
 155 eladhatom, megfizetek; az a házam eladó, a kit a bátyámtól
 vettem. De a rhythmusos példabeszédben másképp: *ha* lúd,
kövér legyen. *Ha* per, legyen *per*! Dejszen, a *mely* kutyát
 bottal vernek a nyúl után, *sose* fogja az azt el. *A ki* beteg,
 180 *nyögjön*. *Ha* haragszol, *harapj* sz—ba. *Ha* adnak, *vedd* el,
ha ütnek, *szaladj* el. Ennyit azoknak, kik a verses előadást
 mindenben a prózai közbeszéd laposságára szeretnék leszállítani.

10. CURUKK

E német szót a hintós kocsisok révén tanulhatta el a
 185 nép, a hol eltanulta. Biharban legalább, a forradalom előtt,
 sohasem hallottam igazi paraszt ember szájából. Helyette
 ily szólásmód járta: „*hőköltesd* hátra azt a lovat, fiam!” Mire
 a megszólított fogta a kötőféket s tolta visszafelé a lovat,
 s ha általában mondott valamit, az ez volt: „*Hátra te!*”
 170 Ha azt akarta, hogy a ló teste hátulso részével oldalmazdu-
 latot tegyen, tenyerével ráütött a csipejére, mondván:
Farta te! Ez *fartolttatás* volt. Ha a ló a gyeplőbe vagy hám-
 istrángba lépett s onnan ki kellett lépnie, ez volt a vezényszó:
Lábod te!

11. MANAP

Így írja ezt *manap* a *Nyelvőr* és utána csaknem az
 175 egész fiatal irodalom. Kérdésül tűzhetné ki a *Nyelvőr*: mely
 vidék az s mennyi része a magyar népnek, mely így beszél?
 A régibb irodalom s az előttem ismeretes magyar nép *mai*
 napot, sőt (mint *fái* eper) *mái* napot írt és hangoztat. „E *mái*
 180 szent napot tölthessék kegyelmetek erőben, egészségben!”
 „Ritkaság *mai nap* a becsületes ember” stb.

12. CSAK IS

Némely ember derűre-borúra *csak is*-t ír, oda is, hová
 egyszerű *csak* kellene. A különbség körülbelül ez: A. „A lova-
 185 mat *csak* ötven forinton adtam el.” B. „Nem *is* ér az többet,
csak ötven forintot,” vagy: „*Csak is* ötven forintot ér az.”
 De az én fülemnek amaz magyarosabb.

13. SANDA — SEJT

Sanda — sandít — sajdt — sejdít — sejt. Láthatólag
 190 egy fő változásai.

- Ezek kicsinyítő voltát Szarvas Gábor a *Nyelvőr* 1877. októberi számában azzal akarja abszurdumra vinni, hogy felszámol néhány szót, hol a *ca-ce* nem kicsinyítő és gúnyolódva
- 195 kérdi: „tehát kanca annyi, mint kis kan? pálca, a. m. kis Pál stb.” Ily argumentummal tovább is lehet menni. Nem tudom, a *csa, cse* képzőt elismeri-e Szarvas kicsinyítőnek? (aligha, mert a *ca, ce*, csak ennek hangbeli változata, valamint az *ac, ec, acs, ecs* ezek fordítottjai) — de ha *el*, akkor folytathatjuk így: kácsa = kis *k*? vércse = kis *vér*? Borcsa = kis
- 200 bor? Vagy, ha *kupac* kétségtelenül *kis kup*, valamint *kövec*s kézzel foghatólag = kis *kő*: ebből következik az, hogy *ács* = kis *á*? malac = kis *mal*; Bécs = kis *b*? Sőt talán a *ka, ke* (ha tótos eredetű is) már csakugyan megmagyarosodott
- 205 képző, mert szélre halljuk *asszonyka, szegényke*. S nem lehetne csúfolódni ezzel is ilyen formán: hát uborka = kis *ubor*? macska = kis *macs*? nyulka = kis *nyúl*? hegyke = kis *hegy*! Én azt hiszem, hogy mindezek magyar kicsinyítő képzők, s a *ca, ce, ac ec, csa, cse, acs ecs*, eredetiebbek mint a *ka, ke*,
- 210 mely csak akkor járult a már kicsinyítő szóhoz, mikor ama régiebbek a nyelvérzékben halványodni kezdettek: péld. virág-ocs-ka, a *ka* képzőt akkor kapta, mikor már a virág-*acs* kicsinyítő ereje nem volt élénk a nyelvtudatban. Hogy pedig a *ca, ce* valóságos, jó magyar képző, arra a *Nyelvőr* által
- 215 agyon nyúzott *mérce* szón kívül más példám is van, a *köce*, a hogy nevezik az (újjatlan) derékig érő kis *ködmönt*, mely mellény gyanánt szolgál. S ime, a *ce* épen úgy a gyök hangsúlyos tagjához tétetik, mint nevekben a *csa, cse*: *Bor-csa* (Borbála), *Julcsa*, *Tercsi*, *Jancsi* stb.
- 220 Van bizony a magyar nyelvben számos kicsinyítő képző, mely leginkább csak a tulajdon neveknél maradt fenn, de közneveknél is előfordul. Ilyen az *i*: *Jani, Feri, Juli* s mellettök *bari* (kis bárány). Ilyen a *ci*: *Berci*, mellette *boci* (kis borjú), *manci, manka* (kis malac; ilyen az *u*, neveknél: *Erzsu*
- 225 (Gömörben), *Pilu* (Ilona), *Misu*; közneveknél nem tudok, de ha van is, úgy a tőhöz ragadhat, hogy kicsinyítő volta ma már ki nem tetszik, ép úgy nem, mint az *a szerepe*, mely tulajdonneveknél előfordul: *Ter-a, Jul-a* (Terézia, Juliána), *Misa* (Mihály), *Geda* (Gedeon). Ilyen az *us*: *Ferus, Erzsus*,
- 230 közneveknél is: *apus, anyus, kutyus* (kis kutya). Ilyen az *ó*: *kutyó*, mely valószínűleg *kutyu*-ból lett. Ilyen a *csi*: *Tercsi, Jancsi* mellett *csacsi* (fia-szamar), mely valószínűleg *két*

kicsinyítő képző összetétele, minden gyök nélkül, valamint a *ci-ca* (kis macska) is. Sőt ilyen maga a *kicsi* is a *kis* tő mellett.
235 Még tovább folytathatnám, de elég ennyi.

15. PÉTER-KÉS

Így nevezte a nép gyermekkoromban a gyalogság oldalfegyverét. Eredetét nem tudom, hacsak Péter apostol szablyája után nem lett, melyet a passió éjjelén kirántva,
240 levágta vele egy szolgáló fülét.

16. A SZÖVEGMOLY

(Tréfa.)

Hogyan bánnak el a classicusok szövegmagyarázóí, helyreállítói, bírálói áldozatukkal, egy taláalomra fölvelt
245 példa világosítsa. Legyen e sor a megfejtendő, Kisfaludy „Mohács”-ából:

„Ősi szabadságért harcolt bár férfi-karokkal.”

Ebben a közönséges józan ész semmin fel nem akad, de a tudós commentator csomót keres a kákán s beléköti.
250 Egyik hosszú értekezésben fogja bizonyítani, hogy a helyes olvasás ez:

Ősi szabadságért harcolt, bár férfi, karókkal —

azaz nem *fegyverrel*, mint (vitéz) férfiú szokott, hanem pórias karókkal.

255 A másik igazít rajta:

Ő, ki szabadságért harcolt, bár férfi, karókkal.

A harmadik tovább megy:

Ő, ki szabadságért harcolt, bár férfika, rokkal.

s megmutatja, hogy a *rokk* itt annyi, mint *rokka* (rocken)
260 s az egész sor gúny a *férfika*, azaz asszonyos férfi ellen.

A negyedik már nem talál igazítani valót? Dehogy nem !
Olvassa így:

Ő, ki szabad *Sághévi* harcolt stb.

s történetileg kutatja, melyik Sághe nevé helység volt a harc tárgya.

Az ötödik erre csak mosolyog. Szamarak vagytok mind ! én tudom:

Ősi szabadságért harcolt, bár férfikar, *okkal*

azaz, bár *férfikar* (pars pro toto), bár *vitész* volt, mégis: *okkal*,
ésszel harcolt a szabadságért.

És így tovább a végtelenig.

17. A NYELV-ÉSZ

(Tréfa.)

Tudvalevő dolog, hogy a nomád magyarok semmi
275 *cultur*-, semmi *abstract* értelmű szót nem hoztak Ázsiából,
a mi tehát ilyes nyelvekben van, azt mind az itteni népfajoktól vették. Így pl. *ok*, ez elvont, értelmi szó nem lehet a magyar sajátja s minthogy hangzásra legközelebb áll a német *Ochs*-hoz, bizonyosan onnan vették. Qu. E. D. De
280 most nem erről akarunk szólni, hanem az *örök*, *örökös* szóról.

Maga az *örök* már gyanús a miatt, hogy ily szó alkotását, az *örökké-valóságról* semmi képzetrel nem bíró őseinkről fel nem tehetjük. De még eddig nem sikerült kipuhatolnunk
285 szláv eredetijét. Hanem annyi kétségtelen, hogy *örökös* (haheres) nem tőle származik. A *Hincipunci* codex 173. lapján ugyanis, az alsó 4-ik sorban, így fordul elő: *erekes*. De a *k* oly gyanús (mert a codex valamely későbbi leírója igazította *k*-vá az ott elébb létezett *száras* betűt, melynek szára még most
290 is a régi írást tünteti elő), hogy *bizvást* *b*-nek is olvashatni. Ez *kétségtelen* az által, hogy ha péld. *d* lett volna, akkor a *d* hasa a túlsó oldalon ma is meglátszanék. De *b* volt, s ezért a *k*-vá csinálás fölismerhetetlenné tette. No már, a szó eredeti alakjában így volt: *erebes*; mit a későbbi másoló nem ért-
295 vén, az ő idejében már felkapott *erekesre* igazította. De mi hát az *erebes*? Semmi egyéb, mint oly ember, kinek *ereb*-je (erb, erbschaft) van vagy lesz, mint *verebes*, a kinek verebe van. Huncfut, a ki ez ellen „kurjant.” *Quod erat demonstrandum*.

„Manap” igen megróják az embert, ha e szót „*képzelet*” értelemben találja használni. Mert azt mondják, *képzet* a *képez* igétől való, mely a német *bilden*-nel egy jelentésű. Csalódnak. A *képez* ily értelmű új, sőt ilyen igévé képeztetése is új. Régen a *képez* igét, tudtomra, nem is használták.

De ismertem a nép nyelvén gyermekkorom óta egy igét: *képzik*. Ez azt teszi, hogy valamely kép megragad a *szemben*, vagy *képzeletben*. „Ne vidd akasztáshoz a gyermeket, mert meg*képzik*. Egészen meg*képzett* a tarkaságtól a szemem. Meg*képzik* a gyermek az ijesztős mesétől, s vele álmodik.” Ettől származtatva a *képzet* annyi, mint *phantasma*. Így Csokonai:

„Bájoló lágy trillák, tarka *képzelek*,”

Ha tehát a közép jelentésű *képzik* mellett valaha élt a cselekvő *képez*, vagy ha most felélesztjük: első értelme nem a *bilden* lesz, hanem az *einbilden*. Azt fogja tenni: *képeket* varázsol maga elé, phantasmákat alkot. S így a tőle származó *képzet* csakugyan *phantasia*.

Megvan tréfás népies használatban a *képel* is. „Ne fe- csegi, mert úgy meg-, vagy fel*képelek*, hogy jobban se kell.” A *képlet* e szerint egy értékű a *pofoncsapással*.

De mivel „*verba valent usu*”,
Halad a nyelv, akárhogy *nyuuzu(k)*.

19. A MAGYAR JELENTŐ MONDATRÓL

1. Jelentő mondatnak nevezem azt, melynek fősúlya az egész mondatnak alapúl szolgáló subjectumra és praedicatumra, nem pedig valamely határozottan kiemelt s ez által előtérbe állított mellékrészre esik; azt, mely *nyomatéktalan*, vagy *rendes*, *természetes* szószerkezet néven ismeretes; melyben a hangsúly sem indulat, sem érthetőség okáért a mondott fő részekről máshova át nem költözött. Nyugoti (értsd német, francia, angol) nyelvek szókötéseiben ily mondatra e szórendet találjuk: alany, kötige, mondomány; vagy bővebben: subjectum, praedicatum, accusativusi tárgy; dativusi, vagy más obliquus casusban levő tárgy stb. mindenik a maga függelékeivel. Nyomatéktalannak nem nevezhetem, mert nincs mondat nyomaték, azaz hangsúly nélkül; rendesnek,

természetesnek sem, mert viszonyai közt mindenik úgy rendes, úgy természetes, a mint a nyelv használja; *jelentő*nek
340 azért mondom, mert célja valamely a subjectumra vonatkozó
tényt, vélekedést, ítéletet egyszerűen kifejezni, közleni másokkal, más részletek kiemelése, vagy az indulat belejátszása nélkül.

2. Jelenteni két módon lehet: vagy *állítva*, vagy *tagadva*. „Az eső esik”, „az eső nem esik” mindkettő jelentő mondat, amaz állító, ez tagadó. A magyar szókötés országszerte való romlása egy idő óta főleg abban mutatkozik: a) hogy jelentő mondatot úgy rendez, mintha más nemű volna; b) hogy állítót a tagadó formájára rendez és viszont.

350 3. Mi tehát a jelentő mondat szőrendje nyelvünkben? Áll-e erre a főntebb említett nyelvek szabálya: alany, mondomány, accusativus, dativus? stb. Első tekintetre állani látszik. Kinek ne jutna eszébe efféle iskolai példa: A jó gyermek szereti szülőit? Idegennek éppen könnyű, hogy van egy szabály, mely az ő nyelve syntaxisával összevág. De vigyázzunk. E kérdésre: mit csinálsz? a magyar így szokott felelni: Levelet írok. Fát vágok. Virágot ültetek. Az ablakot törölöm. A lábam lógatom. Világos, hogy itt az accusativus megelőzte az alanyt s mondományt, sőt ezek hangsúlyát is átvette, a
355 nélkül, hogy rá különös súlyt helyeznének, vagyis a mondat egyszerű jelentő minőségét elvesztené. Ilyenek a 2-ik obiectummal: Falura ment. Iskolában van. Bécsben lakik. Hogy ezek egyszerű jelentő mondatok, meggyőződhetik, ki például németre fordítja; míg az ismeretes: „Péter búzáat visz a vásárra” *akkor* nem lenne egyszerűen jelentő, ha az alávont szókat fölcserélnők, pedig ama *rend* úgy kívánná.

4. Ha valaki a főntebbi példákat állítók helyett, egyenesen megfordítva, tagadókká teszi, azaz tagadva jelenti, mit azok állítanak, így fog beszélni: Nem írok levelet. Nem ültetek virágot. Nem törölöm az ablakot. Nem visz búzáat. Mondhatná ugyan: „nem levelet,” „nem virágot,” „nem búzáat” — de ez már föltételezné: „hanem mást” és így nem volna jelentő mondat, hanem olyan, melynek súlya az accusativusra esett.

375 5. Felhozhatnák még az ellenvetést, hogy a főntebbi példákban s hasonló állító mondatokban a tárgy különösebben ki van emelve, mert hisz a mondat fő, azaz legerősb hangsúlya éppen rá esik. Igaz, hogy a fősúly ezen van, de ez mégsem őt emeli ki, hanem kölcsönzött súly, mely tulajdonképp az alanyt és mondományt illeti. E kérdésre: mit dol-

gozol? felelhetem: írok (alany és mondomány egy szóban) felelhetem: *levelet írok* (tárgy, alany, mondomány) a nélkül, hogy akár a kérdő kívánta, akár magam súlyt fektettem volna arra, hogy éppen *levelet* (nem mást) írok. Sőt csak is ez
 385 a magyarban egyedül helyes formája a jelentő mondatnak ez esetben, mert ha a nyugotiak szabása szerint így felelnék: „én írok levelet” (subj. praed, accus.) vagy bár a személynévmás nélkül: *írok levelet*, ez vagy nem volna egyező szókötésünkkel, vagy nem lenne egyszerűen jelentő mondat;
 390 első esetben azt emelvén ki: *én* (nem más); az utóbbiban az *írok* után vesszőt kívánná, mintha ezt fejezné ki: írok, *még pedig* levelet.

6. Ezek után annyit megállapíthatunk, hogy a magyar jelentő mondatra az a szókötesi szabály, melyet rövidség okáért
 395 nyugotinak neveztünk, nem alkalmazható minden esetben, mert vannak jelentő mondatok, melyekben a tárgy megelőző subjectumát, praedicatumát s ezekről a hangsúlyt is átveszi, a nélkül, hogy jelentő mondati minősége változást szenvedne. Mily esetekben történik ez? s miért? célja nyomozásunknak.
 400

7. Észrevehettük a fentebbi példákon, hogy a *tagadva* jelentő mondat soha sem veti tárgyát előre. „Nem visz búzát. Nem utazik Bécsbe.” A tagadó szócskára: *nem*, egy hatalmas hangsúlyt vetvén, azt bocsátja legelől, hogy a hallgató egy percig se lehessen függőben: állító, vagy tagadó mondatlall lesz-e dolga? Mellesleg figyelmet kérünk e szórend célszerű voltára, szemben kivált a német tagadó mondatlall, hol sokszor egész hosszú mondatot végig kell hallgatnunk, míg a legutolsó szócska (nicht) megérteti velünk a mondat tagadó voltát. Vannak ugyan esetek, hogy a *nem* is elveszti hangsúlyát, s a tárgyat maga elé bocsátja, de itt már nem *jelentő* a mondat, hanem másképp súlyosított, vagy függő. Rossz kutya az, mely a nyulat el nem *fogja*: ebben súlyát veszti a *nem*, de a mondat függő, a visszahozó névmás hatalmas alatt áll. Függő, vagy mellékmondat pedig soha sem lehet
 405 jelentő, mert ez szükségkép a főmondattal azonos. A fentebbi példa egy főmondattá összevonva, így jelent: A nyulat el-nem-fogó kutya rossz. Tehát állító, nem tagadó.

8. Valamint a *tagadást* egy hatalmasan hangsúlyozott
 420 *nem* mindjárt a mondat elején érezteti velünk; úgy az *állítást* is hasonló hangsúllyal törekszik a nyelv mindjárt elől kiemelni, hogy a mondat természete percig se maradjon kétségben a hallgató előtt. Ez *állító* hangsúlyt *csupasz* ígére

csak akkor helyezi, ha egyáltalában nincs alkalmas szó, vagy
 425 igekötő, melyet az ige elé vessen. Annyira áll e *parallelis-*
mus, állító és tagadó mondat közt, hogy szinte képletben
 kifejezhető.

Tagadó: *Nem* | tudom | írni. || *Nem* | akar | elmenni.
 Állító: *Le* | tudom | írni. || *El* | akar | menni.

430 Tehát a *nem* szócskával párhuzamosan, kell az ige elé,
 állító mondatban is, valamint, a mi hangsúlyát felvegye.
 Mintha az ige, magára, gyöngé volna viselni az állítás erős
 hangsúlyát.

Igaz ugyan, hogy midőn épen nincs határozója, vagy
 435 igekötője, a csupasz ige állítva is megbírná a hangsúlyt.
 Ennek: *nem írok* — állító párhuzama ez: *írok*. Ennek:
nem tudok írni; állítója: *tudok írni*. De már ennek: *nem aka-*
rok elmenni, állítója *nem ez: akarok elmenni* (ez germanis-

440 9. A nyelv e hajlama, hogy valamint *nem* közvet-

len az igével, hanem egy erősen hangsúlyozott *nem* tagadó
 szócskával tagad, s ezt mindjárt a mondat elejére helyezi,
 szintén úgy e *nem*-nek párhuzamosan megfelelőleg állító
 mondatban is kíván valamit az ige elé, oly általános, hogy e
 445 szerint két külön sora a mondatoknak áll elé, melyek oly-
 kép ellentétesek, mint: *állító* — *tagadó*, *positív* — *negatív*,
plus — *minus*. Hanem erről alább. Itt csak azt emlitem:
 hogy e tagadónak: *nem vágok fát*, *nem írok levelet* — állí-
 450 tója azért lesz *fát vágok*, *levelet írok*, hogy ne a pusztá igére
 kelljen az állítás hangsúlyát tenni. E kérdésre: mit csinálsz?
 elég lenne felelni: *írok*, de kérdéslen is elébe vetjük: *levelet*
írok, *templomba megyek*, hogy a pusztá ige hangsúlyát
 más szónak adhassuk. S ime a *tárgy* „rendes” jelentő mondat-
 455 követelése miatt.

A mi kutyánk *férjhez* akar menni
 A szomszédé *el* akarja venni.
 Tagadó volna: *nem* akar *férjhez* menni
nem akarja elvenni.

Népdal.

460

20. AZ IGE-TŐ

Azt tanítják, hogy:

Vágd el a particip. praesens *ő, ó* végezetét, a mi ott
 marad, az lesz az *igető*, resp. *gyök*.

Ez nem áll.

465	<i>Metsz-ő,</i>	gyöke	<i>met</i>	(metél)
	<i>Tetsz-ő,</i>	gyöke	<i>tet</i>	(tető, teté- nek)
	<i>Nyugv-ó,</i>	gyöke	<i>nyug</i>	(-odalon)
	<i>Hív-ő,</i>	gyöke	<i>hi</i>	(hitel)
470	<i>Lev-ő,</i>	gyöke	<i>le</i>	(lehet).

21. HA — ÚGY

Feltételes mondatok utórészében az *úgy* németes használata oda riasztotta *Nyelvőr*-éket, hogy most a *ha* — *úgy* szókötés magyaros voltát merőben tagadják. Lássunk né-
475 hány mindennapi példát;

Ha meghozta a pénzt: *úgy* jól van.

Ha nekem az úr azt veti: *úgy* huncfut!

Ha ez nem beteg: *úgy* részeg.

Fordítva is:

480 *Úgy* hát pazarló, *ha* eladta mindenét.

Úgy nem bánom, *ha* te is tanácsolod.

Mind ez esetekben jó az *akkor* is.

De ebből nem következik, hogy helyes legyen az efféle:

485 *Ha* széttekintünk a természetben, *úgy* látunk növénye-
ket, állatokat stb.

Ha a nyúl szeme héját felfeszítjük: *úgy* egy hártya van ott, mely stb.

Általában az *úgy* csak nyomatéku és módhatározó-
képen használtatik a magyarban.

490 *Úgy* ég a tűz, *ha* lobog.
Úgy élek én, *ha* lopok.

Ha hamis az a kutya, *úgy* ne incselkedj vele, mert meg-
harap.

495 *Ha* azt fogja rám, *úgy* elment az esze.

Ha kilelt a hideg: *úgy* csak maradj itthon.

Ha az öreg fizeti: *úgy* nem bánom.

Ha a beteg már táncol is: *úgy* kutya baja.

Ha van nálad tűzszerszám: *úgy* seba.

Stb. a végtelenig!

500 Egy apa nagyon szerette a velős puha csontot rági-
csálni. Egyszer asztal felett oda kiált a kis fia: „*Úgy* hát kutya
édes apám, *ha* a csontot eszi!”

22. A FOSZTÓ KÉPZŐRŐL

Arra tanítanak, hogy:

505 1. A *talan-telen*, *atlan-ellen* fosztó képzőkben a *ta-te*, *at-et* a lényeges rész, a *lan*, *len* csak henye toldalék, mint ebben. *tehátlan*, *míglen*. Következésképp nemcsak a tréfás *paplan* falu, nemcsak a neolog *mondhatlan*, *sérthetlen*, hanem a régi *hitlen* félék is törvénytelen alkotások.

510 2. Ez *atlan*, *talan* nem participialis, hanem melléknévi képző, tehát nem igéből, *hanem* főnévből képez. E szerint *járatlan*, *sületlen* nem a *járt*, *sült*-tel ellentétes participialis forma, nem is egyenesen a *jár*, *sül* igetötől *atlan*, *etlen* képzővel ered, hanem közben fel kell vennünk egy *járat*,
515 *sület* főnevet, mely a fosztó képzővel lett *járatlan*, *sületlen*.

Ez a két tanítás egymást kizárja. Ha a *ta*, *te*, *at*, *et* nélkül nincs meg a képzőnek fosztó ereje, hogyan lehetséges a *járat-lan*, *sület-len*? És ha megvan, miért törvényellenes a *hitlen*, *étlen*, *vétlen*, *útlan*, sőt a *mondhatlan*, *sérthetlen* is?

520 Nem akarok ez utóbbiak szegődött ügyvéde lenni. Elismerem, hogy a nyelv hasonlíthatatlanul több esetben a fosztó képző teljes alakját használja. Csak egy kis törvényes licentiát akarok revindicalni a költő és stílista számára, midőn az afféle szavakat mint a fentebbi „*hasonlíthatatlanul*”
525 egy kissé nehézkesnek találja. Egy szótag nem sokat rövidít a szón: de a költő jambusába hasonlíthat |länul| jobb. Hagyjuk élni őt is szegényt.

Mert nem is oly bizonyos, hogy a pusztá *lan* csak fityegő sallang. Ime, vegyünk néhány régi szót:

530 állhatat-os	figyelmet-es	szorgalmat-os
állhatat-lan	figyelmet-len	szorgalmat-lan
szerelmet-es	kellemet-es	
szerelmet-len	kellemet-len stb.	

akár így:

535 állhat-atos	szerelm-etes	kellem-etes
állhat-atlan	szerelm-etlen	kellem-etlen
figyelm-etes	szorgalm-atos	
figyelm-etlen	szorgalm-atlan	

úgy fog feltűnni, hogy az *atos*, *etes*-nek fosztott alakja az
540 *atlan*, *etlen*; a pusztá *os*, *es*-nek pedig a *lan*, *len*; úgy hogy a *hites* *hitlen*, *útas* *útlan*, *étes* *étlen*, *létes*, *létlen*, sőt, isten bocsá', *pirítos*, *pirítlan* sem volnának szentségtörés a magok helyén.

23. SZENVEDŐ FORMAI SEGÉDIGE

545 Ez a magyarban nincs. A *tat, tet*, szenvedői képző, bár-
 mint akarnák is kiküszöbölni, hat százados történetre hi-
 vatkozik. Annyi azonban áll, hogy a szenvedő forma oly sűrű
 használata, mint az árja nyelvekben, ellenkezik a magyar
 szókötés természetével. De még inkább megvesztegeti nyelv-
 550 vünket a mostanában felkapott *lesz* segédige által képzett
 szenvedő: „A tanácsban el lett határozva.” Van ugyan egy
 részesülői szókötésünk, mind a *van*, mind a *lesz* igével: de
 ezek ama szenvedőtől lényegesen különböznek. Nem csu-
 pán azt fejezik ki, hogy valami *történik*, vagy *történt* szenved-
 555 dőleg; hanem a történőnek teljes *bevégzését* is, folyamára való
 tekintettel. Így bátran mondhatnók: „A víz-vezetés ügye,
 melyen a tanácsban sokáig vitatkoztak, már el *van* határozva.
 Még nem *volt* elhatározva, mikor Péter felszólalt és hatalmas
 beszédet tartott. Mihelyt, úgymond, el *lesz* határozva, mind-
 580 járt fognak jelentkezni vállalkozók. De a vitatkozás nagyon
 tartós vala, mire el *lett* határozva, beesteledett.” Mindezek-
 ben a *bevégzést* a *folyamattal* viszonyban gondoljuk, nincs
 rajta legkevesebb idegenszerűség is. De minden perfectu-
 mot, derűre borúra, *lesz* segédigével csinálni, teljes barba-
 585 rismus. Vagy nyelvünk felbomlásnak indult már? Igazán
 arra mutatnak az ilyenek: „ő el *lett* fogva; ő el *van* útzva !”

24. „NYILVÁN ALKALMATLAN.”

Rendelet: „ . az illető hatóságok utasíttatnak, hogy
 utazási engedélyt a katonakötelezettek közül csak a *nyilván*
 570 *alkalmatlanoknak* szolgáltatassanak ki.”

Utazási engedély: Piripió Gáspár első korosztálybeli
 katonakötelezett számára, mint a ki ezen engedély tárgyában,
 reggel, délben, estve, ebéd alatt, hivatalos foglalatosságaim
 közt, szóval minden lépten-nyomon háborgatván, sőt még
 575 éjjel is bezörgetvén: a ministeri rendelet értelmében *nyilván*
alkalmatlannak találtatott.

Encsencs, 1880. március 26.

Kuczory Kúnó,
 szolgabíró.

580

25. ÚJ NYELVÉSZET

(Tréfa.)

Falka ném. *Falke*. Tudjuk, hogy a *falka* csak a vadász
 nyelvben fordul elő: kopó falka stb. Hajdan sólyomból

tartottak falkákat, s egy sereg *Falkére* vitték át a madár
585 fajnevét.

Szél ném. *Seele*. Ez nem tréfa. Így a latin *animus*, görögül csak *szelet* (anemos) jelent.

Haj ném. *Haar*. Sejpített a magyar, az r-et nem tudván kimondani, j-nek ejtette.

590 *Magyar* ném. *Mager*. Ázsiából soványan jöttek be. Bizonyítja ezt a német *hungar*, *ungar* is: *hungern*.

Köstök ném. *Kauer* és *stecker*. Rágj bagót belőle, aztán dugd zsebre.

595 *Tapasz*. Átkozott újítás, mint *ragasz*, *eresz*, *dugasz*, *korpasz* stb.

Vetemény. Ezt is valami elvetemedett neolog csinálta. Különböztet szabályszerű, de szükségtelen a *vetés* mellett.

Nadrág. ném. *Nothrock*. Mert a magyar paraszt csak kénytelenségből húzza fel.

600 *Bors* ném. *Barsch*. Az íztől, mely csípős, fanyar.

Fogoly ném. *Vogel*. Innen vitték át a betyár rabra is: ein sauberer Vogel.

Csikós ném. *Tschikosch*.

Gulyás ném. *Gollaschfleisch*, mert azzal él.

605 *Ember* ném. *Entbehren*, a koplalástól.

Fogni ném. *Fangen*; *hágni* ném. *hangen*. Mert az akasztófára elébb fel kell hágni. A magyar örömet kihagyja az n betűt, mint *redős* e h. *rendős*, *rendes*.

610 *Part* ném. *Bad*, a víz széles, tehát fürdőhely. A magyar örömet betoldja az r betűt, péld. *harc* ném. *hetz*, *korc* ném. *kotzen*.

Holló ném. *Kohl*, a színétől.

Sas ném. *Schaschiren*, a gyors repüléstől.

615 *Bagoly* ném. *Vogel*. *B.* a *v.* helyett gyakori, péld. *bakter* ném. *Wachter*.

Eszem ném. *Essen*. Kulturszó levén, csak más nemzet-től vehették át.

Akkor ném. *Acker*; *vackor* ném. *wacker*. A hasonlat oly közel-fekvő, hogy magyarázni fölösleges.

620 *Süldő* ném. *Schild*. T. i. az Ázsiából lopva beszivárgott magyaroknak egy *süldő* volt a címerök.

Pusztá szer szl. *Pust szer*.

Almos ném. *All'marsch*! E szóval hajtotta befelé a cigány nemzetségét.

625 *Taksony* ném. *Taxen*. Mert jól megtaxálta a németeket.

Árpád ném. *Karpathen*. Ez nem is ember volt, hanem hegy, mint az *Atlas*, csak a mythologia tette a magyarok vezérévé.

630 *Bajusz* ném. *Beissen*. Ne nyúlj hozzá, mert *harapós*.

Sír ném. *Schreien*. A magyar az s—r közé i hangzót tett, mert nem tud elűl két consonanst kiejteni.

Ri ném. *Schreien*. Ezt meg a *rei*-ből csinálta, hogy kárba ne vesszen.

635 *Erdő* ném. *Erde*; *hordó* ném. *horde*. Az értelem különbsége mit sem tesz.

Huncfut. Nem a német *Hund*-tól, hanem egy képzelt finn + d₈ g₈, *lapp** t g + k₈, *vogul** t₈ h₈, mordvin* h₈ f₈ igétől, mely utóbbi* h (unc) f. (ut) egy etymologia.

Zápolya.

640

26. MAGYAR RÉSZESÜLŐ

A mosó asszony¹, mos a mosó-konyhában², mosó kefével³, mosó vízben⁴, mosó ruhákat.⁵

1. A cselekvő személy.

2. A cselekvés helye.

645 3. A cselekvés eszköze.

4. A cselekvés anyaga.

5. Szenvedő tárgy.

27. A MAGYAR NYELV GYÖNYÖRÜSÉGEI

650 A *süketfajd*, mely a fenyő rügyével táplálkozik, *csontjai* a konyhahulladékokban találhatók.

Pesti Napló.

Mind a napközelség, *mind* a napéjegyén, *nem* mindenkor esnek ugyanazon napra. U. o.

Nagy, a keleti határszélhez közel *fekvő megye*. U. o.

655 Az angol javaslatot a törökök *inkább* fogják *elfogadni*. U. o.

Ez ajándékok visszautasítottak, de *alighanem* ismétlődni fognak. U. o.

A családi *érmek*, melyek vidékünkön vajmi ritkák, száma 34. U. o.

660 az N. N. ministerium felosztatni fog. Hon.

.. *nemcsak* a múltak tapasztalásából *kimagyarázni* lehet, hanem... Hon.

a dísznók *nem lőnek* bemutatva (Mezőhegyesen a

- Congressusnak). Hon.
 665 Magyarország . csekély hőmérséksülyedés uralt.
Hon.
 . ama embertelen tettnek elkövetése. Hon.
 . . . tekintetbe véve azon tüntetéseket, melyek egyesek
 által *lettek* inscenirozva. Hon.
 . Mandat csapatja — bár az ítélet ki *lőn* mondva
 670 rá, mindeddig nem *osztaték* fel. Carlyle.
 Az osztrák bankkal nem lehet elébb tárgyalásba bo-
 csátkozni, míg a 86 millió kérdése *nem* oldatik meg. P. N.
 a dolog természetének nem inkább *felelt-e* volna
 meg? P. N.
 675 Mit *sem* gondoljunk vele ! Hon.
 Ő felsége (a cár) felhívja önt, hogy fejezze ki *annak*
 jó akaratát a derék hadsereg iránt, és mondja meg *annak*,
 hogy ő felsége élénk érdeklődéssel kíséri a szerbek hősi har-
 cának folytatását. (Gorcsakoff.) Hon.
 680 A hatalmak *neki* látnak a meditatiohoz. Hon.
 Oly célból, hogy mily módon *rá* lehessen erőszakolni
 a portára a reformokat. Hon.
 a conferentiák tegnap egész napon folytattak. P. N.
 . . azon indítvány, *mely szerint* (hogy) az intézet
 685 szélesebb alapokra fektessék . P. N.

80. AJÁNLATOS KIFEJEZÉSEK

Vízhatlan: *vízálló*; tűzbiztos: *tűzálló*; tűz-vízbiztos: *tűz-vízálló*.

Pipadohány: *vágott dohány*; rövidre vágott v. rövid-vágott: *kockás dohány*; hosszúvágott: *laskás dohány*.

⁵ Rövidlátó: *közelnéző, közellátó*.

Palackérett bor: *leszedhető, üvegre szedhető*.

Udvarképes: *palotás* (ember, asszony).

Bíbornok: *választó pap* (mint egykor: *választó fejedelelem*).

81. TALLÓZÁS AZ IDEGEN SZÓKÖTÉS MEZEJÉN

Mutató

- úgy* = so Ami a spanyolokat illeti, *úgy* ezek is kegyetlenségek által alapították meg uralmokat. *B. P. Közlöny*. 1406. lap 1867.
- ⁵ *azt*: es Ha politikai lapot vesz kezébe, unalommal dobja félre *azt*. *P. Napló* 186—5194.
- i*. Tény az, hogy a Kréta szigetén véres jelene-
szenvető. tek a Balkán táján ismételtetnek s orosz részről minden elkövetelik a keleti kérdés előtérbe
- ¹⁰ *igekötő*. Törökországban azonban, a keresztények kedélye *felizgatva van*. U. o.
- es, mint* Még kissé szokatlan itt. (t. i. nekem a hely
alany. vagy körülmény.) Hon 1867. 185. sz.
- ¹⁵ *-and, -end*, Remélem . . hogy közreműködésünk annyira
rímes összeforrasztandja lelki valónkat, hogy a rövid
mondatok. „barát” szó használatára jogosítva érzendem magamat. U. o.
- and, -end*. Mít ha P .re érkezendem, előszóval magyarázni el nem mulasztandok. U. o.
- ²⁰ *de* = hanem A közreműködő törekvés nem a múlté, de a jövőé. U. o.

- szórend. Egy hazafi, ki *tudta* a „szabadság” stb. jel-
szavait *egyesíteni*. U. o.
- 25 *miszerint* = VIII. Henrik Rómától elvált, *miszerint*
hogy. házasságát felbonthassa. U. o.
felett = über Sajnálkozik a *felett*. U. o.
is - nem = E tekintetben az autonómia *is* nekik *nem*
sem. elég. U. o.
- 30 igekötő. Mennyire *tér el* ettől areixrath felfogása!
U. o.
- többszám, A két küldöttség között a hangulat engedé-
igekötő. keny. Ez pedig *több* jelenségekből *tűnik* ki.
(Kitűnik.) U. o.
- 35 stil. A legjelentékenyebb *jelenség*. U. o.
szórend. Aligha *nincs* igaza öfelségének. U. o.
szórend. A decemberi császárság romjain a köztársaság fog feltámadni és a köztársaság *fogja-e* nekünk azt *beváltani* (be fogja-e váltani) amit Napoleon ígért. Hon-estilap. 1867. II. 39.
- 40 egy. Egy szövetség Napoleonnal ránk nézve oly merénylet stb. U. o. (A N. való szövetség.)
- hibás nyoma- Ha azoknak *volt* volna is igazuk. e h.
ték. Ha a. *igazuk* volt volna is. U. o.
- 45 többszám. Minekutána a fővárosban *több* kormány-
férfiakkal találkozáván (P. Napló. 187—
5195.)
- szóhasználat. Az erdélyi múzeum egyletének beadott *érte-
kezetem*. U. o.
- 50 szórend. (A németek) az elkülönített állásban soká nem maradhatnak meg, ha csak *nem szűnnek meg* németek lenni. P. Napló. 5196.
- szórend. Vajjon Poroszország olvad-e belé Németországba, vagy. a többi német államot *porosszá teszi?* U. o. (teszi porosszá).
- 55 igeköt. germ. Ha egyszer *keresztülvitetik*, *fenntartani* fog-
szórend. ják akarni. U. o.
szórend. R. úr lemondását el nem lehet fogadni, míg utódja *nincs kiszemelve*. U. o.
- 60 szórend. Mondják, hogy B. úr *helyreállítani* akarja a valutát. Hon. II. 187. 1867.
- germ. A nemzeti bankot kényszeríteni akarja kész-
pénz fizetéseinek *fölvételére*. U. o.
- germ. A tapasztalás megtanított *rá*, nem dicsérni
- 65 a napot leszállta előtt. U. o.

- szóhasználat. Az adósság amortisatiója megszüntetnék. U. o.
- felett*: über. Legtöbbet *jajgatnának* az ilyen művelet *felett* az asszonyok. U. o. (Megverték, a *felett* jajgatók.)
- 70 germanizmus. Ezen kedvelt kötvények alpari körül kelnek *el* (= a búza most 5 Ft-on kél *el*). U. o.
- felett* = on, E *felett* most alkudoznak.
- en.
- 75 *nem-e* ? Azok a hírek *nem-e* csak az ujságírók fantazmagóriái? U. o.
- az. Oly embriószerűek *azok*, hogy hajlandók vagyunk *azokat* hírkövácsolásoknak tartani. U. o.
- 80 *a = azt a*. A P. Napló megtehetné a közönségnek *a* szívességet.
- szóhasználat. A valódi tényállást *kipontozni* (kinyomozni). U. o.
- mi* = mely. A híreket, *mik* ezen hivatal hatásköre *íránt*
- 85 szárnyaltak, annak idején regisztráltak. U. o.
- szóvonzat. Magyarország a közös terhekhez *közrejáruland*. U. o.
- germanizmus. Az *utolsó* években. U. o. (a közelebbi).
- 90 *elkelt*. germ. A forgalom jelentéktelen volt: *eladatott* mintegy 8000 m búza. U. o.
- felrugtatni*. Egy esős nap képes volt a liszt árát *felhajtatni* 76 frankra. U. o.
- 95 *időzni*. E hídon *az időzés tilos*. (Városliget.)
- birtokviszony. *Jegyzék* a biztosítékképpen letett értékpapíroknak. (Magyar Ált. Hitelbank.)
- birtokviszony és össetétel. Bútorok eladás. Kohn M. szőnyegek raktára stb. (*Passim a címtáblákon*.)
- 100 germ. pleonazm. *Tovább* folytatni; *előre* haladni stb. *Passim*.
- Viehstand. Marha *állapi* könyvek (matrikulák) fogván életbeléptetni. „B. P. Közlöny” II. 29. 186.
- 105 factitiv = passiv. A tulajdonjogot bizonyítólevél az egészségi bizonyítványtól megkülönböztessék. U. o.
- factitiv = passiv. Az egészségi bizonyítvány csak bizonyos helyre szolgáltatathatván ki U. o.

- infinit. =
 110 -ás, -és
 az. A vásári bizottságok felhatalmaztatnak a bizonyítványt meghosszabbítani. U. o.
 A lebunkózás kérdése hosszú tárgyalásra adván alkalmat, az végre akként intéztetett el... U. o.
 . hogy annak elrendelése a járványbizott-
 115 mányok belátásától függesztetett fel. U. o.
 A vesztegintézetek szüntessenek meg.
 factitív =
 passív.
 factitív =
 passív. Nyolc lovasezred fel fog oszlatni. (Hon.)
 120 Syntax. Ausztria ily szervezése nem sodorná-e Magyar-
 országot is veszélybe? Okvetlenül sodorná.
 P. Napló.

82. HATÁROZATLAN

Egy társaságban valaki ezt mondá: „Petőfinek *három* (eredeti) *archépét* ismerek”. Távoztával kérdés támadt, jól van-e ez magyarul. Egyik úgy vélte, hogy a határozott szám (*három*) határozott igeformát követel; másik a birtokos⁵ személyragnak vitatta azt az erőt, hogy sohasem állhat határozatlan igével. No, hogy a szám az igét határozott formába nem kívánja, azt bizonyítani sem kell. „*Veszek három* lovat, ha pénzem lesz”, ezt senki sem mondaná másképp. Tehát a birtokrag. Ez finomabb különböztetés, de éppen¹⁰ úgy fölveszi a határozatlant, mint a határozottat, a beszéd árnyékklata szerint magyar ember érti a különbséget e két mondat közt:

„Fiát ismerem, de lányát nem ismerem” és:
Fiát ismerek, de lányát nem ismerek.

¹⁵ Az első azt teszi, hogy *fia* van *egy*, és én *azt* ismerem, leánya is van *egy*, de én *azt* nem ismerem. A másik értelmé sokkal határozatlanabb, így lehetne körülírni: *egy* fiát ismerek, több is lehet neki, de azokat nem ismerem; leánya van-e, nem tudom, én *egyet sem* ismerem. A régi nóta is helyesen²⁰ mondja:

Az egri kávésnak két lányát *esmérek*:
Nánika, Bábika ketten egytestvérek.

83. "NAGY IDEJE

hogy új emberek vállalkozzanak" Megvan a *nagy ideje*, de más értelemben. „Nagy ideje annak, hogy ez történt.” Amaz helyes magyarsággal *nagyon* ideje, *itt* az ideje, *nagyon itt* az ideje, hogy új emberek stb.

84. TELEFON

Ez új találmány most áll a keresztvíz alatt. A Vasárnapi Ujság „Beszélő távirda” nevet adott neki, ami képtelenség, mert nem ír. Mások másképen próbálják magyarsítani. Apáink — tán szépapáink — a *teleszkópot* „messzelátónak” nevezték volt s a köznép ma is úgy hívja. De az irodalomnak más szóra volt szüksége, mely a *Fernrohr* képére és hasonlatára legyen teremtve, így lett a *távcső*. Vajjon vétenénk a magyar nyelv szelleme ellen, ha a telefon magyar nevéül a *messzehalló*, a népek is könnyen érthető szót fogadnók el?

(Most olvasom, hogy az Ellenőr *messzeszóló*-nak nevezte el. Nem rossz, de a *messzehalló* jobb hangzású is, jobban is kifejezi a dolgot. A *messzelátó* is jobb, mintha *messzenéző*-nek nevezték volna el, mert messze *nézni* lehet, ha nem *lát* is az ember. Így messze *szólni* is, fődolog az, hogy meg is hallja valaki. S a *messzehalló* éppen ezt fejezi ki.)

85. A PÁRNATÁNC

E sorok írója, még gyermekkorában, mi a 20–30-as évekre esik, tősgyökeres magyar köznépnél ismert egy táncot, *párnatánc* elnevezéssel, holott párna nem is fordult benne elő. Rendszerint lakodalmakban, ha már egyéb táncot
5 meguntak, változatosság okáért vették elő, mint jelenleg úri vigalmakban a cotillont szokás. Miután a zenészek rárántották e tánc saját nótáját, melynek dallama és ritmusa némi oláhos vagy a Yankee doodle-éhoz hasonló lejtésű volt, egy férfi kiállván a középre s kendőt lobogtatva kezében, járni
10 kezdé s szereit a körben ülő hajadonok és nőkön hordozva s maga is körben lejtve, végre egynek lábaihoz teríté a kendőt, rátérdelt, s a nőt, ki szintén köteles volt letérdelni, megcsókolt. Ekkor a kendőt a nő vette fel, kört lejtven, egy másik férfit választott, eléje teríté a kendőt, rátérdelt, a férfi szintén,
15 s elcuppant a csók. Így sorra, míg minden jelenlevő férfi és nő nem részesült a táncban és csókban. Hogy az elbocsátottak visszaültek-e helyükre vagy folytatták a táncot s mikép oldatott fel végül a csomó, arra már nem emlékszem. De azt már akkor s azóta is mindig gyanítám, hogy a zsebkendő bizonyosan *párna* volt eredetileg, azaz midőn e tánc még az úri rendnél is divott. Ily alakban ősmagyar táncnak hittem. Most jövők rá, hogy nem egyéb, a *szembe-tánc* (contre-danse) egy fajánál, mely nyugatról került hozzánk, éppen úgy, mint a mai francia négyes. Egy 1721-i angol „Táncmes-
20 ter” („The Dancing Master”) így írja le szabályait:

Anderson Janka vagy a párnatánc. E táncot egyes személy (férfi vagy nő) kezdi, ki *párnát* véve kezébe, körül-lejti a termet, s a zenei dallam végén megállva, énekli: „Már ez a tánc felakad”; mire a zenészek (szóval v. dallal) felelik:
30 „Ugyan kérem, mi miatt?” Férfi: „Mert Anderson Johanna nem akar eljönni.” Zene: „El kell neki jönni, Bizony el fog jönni, Bár akarja vagy nem, Meg kell annak lenni!” Ekkor a férfi leteszi a párnát egy nő elé, ez rátérdel, a férfi megcsókolja, ezt dalolván: „Hozott isten hozott, Anderson Jo-

- ³⁵ hanna!" Most feláll a nő, veszi a párnát, táncolnak egyet, ezt dalolva: „Prinkum-prankum. Ez a szép tánc egyszer! Járjuk el még egyszer, Egyszer, ismét egyszer; Eljárjuk még egyszer?" Erre a nő megáll s rákezdi, mint fentebb: „Már ez a tánc felakad". Zene: „Ugyan, kérem, mi miatt?" stb.
- ⁴⁰ s bevégződvn a rövid kettős dal, most a nő valamely férfi elé teszi a párnát s dalolja: „Hozott isten hozott, Anderson Jánoska!" stb. A férfi a párnát fölveszi, kezét fognak s kört lejtnek, dalolva mint előbb. Így foly, míg az egész társaság be nem kerül a körbe, melynek közepén, ha eleget vannak,
- ⁴⁵ még egy kisebb kör alakul, ennek közepére egy széket tesznek s a párnát reá. Most a párnát az első férfi elé teszik (ki a táncot megkezdette), az első nő dalolván: „Már ez a tánc" stb. azzal a különbséggel, hogy „eljönni" helyett ezt mondják: „elmenni" és „Hozott isten" helyett: „isten veled" s így
- ⁵⁰ egyenkint mennek ki, ahogy bejöttek. Be- és kijövetelkor minden nőt megcsókol minden férfi a körben és minden férfit minden nő.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

A.	= Arany János
Akadémia	= Magyar Tudományos Akadémia
Barta	= Barta János: Arany János. Bp. 1953.
BpSz	= Budapesti Szemle
CzF	= Czuczor Gergely—Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. I—VI. 1862—1871.
EPhK	= Egyetemes Philológiai Közlöny
Erdélyi lev.	= Erdélyi János levelezése I—II. Bp. 1960—62
Földes	= Földes Anna: Arany János esztétikája. It 1953.
Franklin	= Arany János Összes Prózai Művei. Bp. 1949. (Parnasszus kiadás)
Gálos	= Gálos Rezső: Arany János esztétikája. EPhK 1910.
Gyulai lev.	= Gyulai Pál levelezése 1843—1869-ig. Bp. 1961.
Hermann	= Hermann István: Arany János esztétikája. Bp. 1956.
Hfr	= Hölgyfutar
HIL	= Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése. I—IV. köt. Bp. 1887—1889.
It	= Irodalomtörténet
ItK	= Irodalomtörténeti Közlemények
JKK	= Arany János Összes Művei. I—14. köt. 1951—1967 (Kritikai kiadás)
K	= Koszorú
krk	= kritikai kiadás
Ltár	= Levéltár
M	= Megjelent
MK	= Magyar Könyvszemle
MNy	= Magyar Nyelv
MTA	= Magyar Tudományos Akadémia
MTSz	= Magyar Tájszótár
NyK	= Nyelvtudományi Közlemények
Nyr	= Magyar Nyelvőr
NyUSz	= Nyelvújítási Szótár
OSzK	= Országos Széchényi Könyvtár
ÖK	= Összes Költeményei
ÖM	= Összes Művei
ÖMu	= Arany János Összes Munkái. I—5. köt. Bp. é. n. [1925]
PD	= Arany János prózai dolgozatai. Bp. 1879.
PN	= Pesti Napló
Riedl	= Riedl Frigyes: Arany János. Bp. 1893.
RMK	= Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár. Bp. 1879—1898. I—3. köt.
RMKT	= Régi Magyar Költők Tára. Bp. 1874—1930. I—8. köt.
Sőtér	= Sőtér István: Nemzet és haladás. Bp. 1963.
SzF	= Szépirodalmi Figyelő
Tolnai	= Tolnai Vilmos: Arany János az eposzi hitelről. EPhK 1902.
SzFSz	= Szófejtő Szótár
UMM	= Új Magyar Múzeum
Voinovich	= Voinovich Géza: Arany János. Bp. I. köt. (1929), II. (1931), III. köt. (1938)

BEVEZETÉS

A kötet tartalmáról

Ez a kötet A. 1860-tól 1882-ig keletkezett prózai írásait tartalmazza. Ezeket az írásokat az eddigi A.-kiadások tárgykör szerinti ciklusokban szokták közölni. A ciklusba sorolás alapjául többnyire a Ráth-féle kiadás két próza-kötetének felosztása szolgált. Az első e kötetek közül az 1883-ban megjelent *Arany János Összes Munkái* (Bp. 1883. 1–8. köt.) c. kiadás 5. kötete volt. A második pedig az *Arany János Hátrahagyott Íratai és Levelezése* (Bp. 1887–1889. 1–4. köt.) címűnek a 2. kötete. Ezeket, ismeretes, Arany László személyes irányításával állították össze. Az egyik kötetbe, az elsőbe (ill. az „5.”-be) Arany László azokat a dolgozatokat helyezte el, melyek a még A. életében és intenciói szerint összeválogatott kiadásban is helyet foglaltak. (*Arany János Prózai dolgozatai*. Bp. 1879.) Alighanem a kegyelet diktálta Arany László részéről ezt az eljárást, s annak tudata, hogy A., mint verses-köteteit, ezt a gyűjteményt is határozott megfontolások alapján komponálta meg. Ezért Arany László megtartotta a kötet eredeti közlésrendjét, csoportosításait, ciklusait (*Zrínyi és Tasso. Bánk-Bán tanulmányok*; I. A történet, II. A mese lényege, III. Bánk jelleme, IV. Gertrud jelleme, V. Vázlatok. *Írói arcképek*: I. Gyöngyösi István, II. Orczy Lőrincz, III. Gvadányi József, IV. Szabó Dávid, V. Ráday Gedeon. *A magyar verselésről*: I. A magyar nemzeti versidomról, II. Valami az asszonánchról. *Naiv eposzunk. Irányok. Visszatekintés. Bírálótok*: I. Eredeti népmesék (Merényi), II. A pörös atyafiak (Vas Gereben), III. Bulcsu Károly költeményei, IV. Anya és gyermeke (Hebbel), V. Hősök és dalok könyve (Frankl), VI. Hadshi-Jurt (Wittgenstein)).

A második kötet tartalmát azonban zárt s határozott műfaji ciklusokban tagolta, az alábbi módon. Az élen két elvi tanulmány, ill. tanulmánytöredék állott, mégpedig ciklus-cím, tárgyköri megjelölés nélkül (A magyar népdal az irodalomban, Irodalmi hitvallásunk). Ezt követte a *Bírálatok* c. ciklus. (Szász Károly: Trencsényi Csák, Szász Gerő költeményei, Szász Károly költeményei, Garay Alajos: Betulia hölgye, Nagy István: Faust-fordítása, Kemenes költeményei, Kulini Nagy Benő: Magyar hölgyek életrajza, Oláh Károly: Száz darab költemény, Thales Bernard: Mélodios pastorales, Régi dán balladák, Almási Tihamér: A mit a szerek meg nem gyógyítanak, Paulikovics Lajos: Sarkadvár, Fejes István költeményei, Monier Williams: A hindu dráma, Ormos Zsigmond: Utazási emlékek, Campbell J. F.: Nyugot felföldi népmondák, Vida József: Nemzeti koszorú, Malvina költeményei, Magyar Balladák könyve, Ormódi Bertalan: Magyarhon ébredése, Szász Károly és Illyés György Béranger-fordításai, Millien: La moisson, Alkotmányos nagy naptár [1862-re], Bálint Gyula: Tasso-fordítása, Gvadányi József: A peleskei nótárius pokolba menetele, Remete József: Aeneis-fordítása, Johanna: Asszonyélet, Gáspár János: Csemegek, Tompa Mihály költeményei, Mátyás Flórián: Magyar nyelvtörténeti szótár, Dózsa Dániel: Zan-

dirhám.) Ezután *Nyelv és irály* ciklus-cím alatt nyelvészeti cikkek, följegyzések, töredékes apróságok következtek (Az é-t i-re váltó tájszólásról, Kis polémia, Nő-e, vagy né?, Divattudósítás, A jövő stílusa, Az „aki” az akadémiában, A „vajon” kérdéséhez, A szórend, Észrevételek a Nyelvőr egyik füzetére, Apróságok a Nyelvőr számára, Tücsök és bogár a magyar nyelv köréből). Ezt követte a *Zrínyi- és Tasso-tanulmányok* föliratú ciklus, amely a Zrínyi-tanulmány második s harmadik fejezetét foglalta magában. Végül pedig az *Elegyes cikkek* c. rovat volt olvasható, amelybe az előbbiekre tárgykörileg be nem sorolható, többnyire kisebb terjedelmű írások foglaltak helyet. (Nekrológok. I. Szemere Pál, II. Vachott Sándor, Madách bevezetése a Kisfaludy-társaságban, A magyar Shakspeare megindítása, Előrajz a „Szép-irodalmi Figyelő” megindításakor, A „Koszorú” bemutatása, A Magyar Akadémia üléseiről, A nő-írókról, Egy szó, mely kell, de nem tetszik, Töredékes gondolatok, Népies politikai cikkek, Beszély-töredékek.)

Amíg a Ráth-féle kiadást bocsátották újabb és újabb lenyomatban közre, megtartották ezt a beosztást, mind a két kötetben. Midőn azonban egy kötetbe olvasztva adták közre A. egész prózáját (*Arany János Összes Munkái*. I – 5 köt. Bp. é. n. [1925] 5. köt. — az ún. „folió” kiadás), az 1879-es kiadason alapuló Ráth-féle első kötet anyagát beosztották a Ráth-féle második kötet ciklusába. Úgy azonban, hogy az első kötetből is megtartottak egy ciklus-címet, az *Írói arcképeket*, s külön új ciklus-cím — *Elbeszélések* — alá foglalták a novellákat, novella-töredékeket, szépprózai kísérleteket és terveket.

Igy alakult ki egy máig megtartott közlésrend. Ennek utolsó változatát a Franklin-féle ún. Parnasszus kiadás második változata (*Arany János Összes Prózai Művei*. Bp. 1949.) képviselte. Benne a következő cikluscímek találhatók: Tanulmányok, Írói arcképek, Elbeszélések, Bírálatok, Elegyes cikkek, Töredékes gondolatok, Népies politikai cikkek, Nyelv és irály, Irodalomtörténet, esztétika, Egyéb írások. A hetedik csoportba a forradalom idején keletkezett újságcikkek kerültek, a kilencedikbe A. irodalomtörténeti összefoglalása és a Szeptani jegyzetek, a tizedikbe, az utolsóba A. önéletrajza.

Ezt a közlésrendet nem tartottuk meg, mert a kronológia tekintetében rendkívül önkényes; valójában már az Arany László-féle közlésrend is az volt, az egyes ciklusokon belül is. De önkényes a tárgykörökbe való sorolás szempontjából is. A *Bírálatok* c. ciklusban foglaltak helyet pl. oly fordított cikkek is, mint aminő Pontmartin cikke vagy a Campbell könyvéről szóló Athenaeum-beli kritika. Ezekben A.-tól a fordításon kívül, mindössze egy-két értelmező közbevetés s néhány tájékoztató bevezető vagy záró mondat származik. S oly írások is, mint pl. az *Asszonyélet* című, melyek egy műnek csupán egy elemét emelik ki, s nem is bíráló, hanem csupán ismertető szándékkal.

E kiadás elsősorban az irodalomtörténeti és irodalomtudományi munka igényeihez van szabva. E tekintetben pedig, kétségtelenül, a kronológiai közlésrend látszik a legcélszerűbbnek. Amely cikkek keletkezésdátumát pontosan s bizonyosan ismerjük, azokat tehát szigorú kronológiai rendben helyeztük el, mellőzve minden tárgyköri, minden ciklusalkotó hagyományt és megfontolást. Azokat az írásokat viszont, melyek létrejöttének idejét egyáltalán nem, vagy csak hozzávetőlegesen tudjuk meghatározni, három kivételtől eltekintve (*Zandirhám-bírálat*, *A magyar népdal az irodalomban*, *Népiességek a költészetben*), az ismert keletkezésdátumuk után közöljük.

Ezeknek az ismeretlen dátumúaknak az élén azok a cikkek állnak, melyeket a Ráth-féle második, azaz az Arany László összeállította kötet tett először közzé. Ezeket követik azok, amelyeket 1887–89 óta folyóiratokban

vagy újabb kiadásokban bocsátottak először közre. Ezek közzétételük időrendjében követik egymást. Azon a cikkszoporton belül, melyet a Ráth-féle (HIL) 1887-es kiadás második kötete adott először közre, a föltehető, a hozzávetőleges datálás határozta meg a sorrendet, egy esetben, a *Töredékes gondolatok*nak a kivételével. Ezeket, jöllehet egészen bizonyosan nem azonos időben keletkeztek, megtartottuk egy ciklusban. Mellettük, e vázolt közlésrendet illetően, a Zandirhám-bírálattal, *A magyar népdal az irodalomban s a Népiességünk a költészetben* c. töredékekkel tettünk kivételt. Ezeket, mivel igen szorosra beletartoznak a prózái dolgozatok egyik határozott gondolati s formai vonulatába, s mivel keletkezés dátumuk, időrendi helyük majdnem pontosan meghatározható, félszeg lett volna környezetükből kiszakítani, formális okok alapján. Kikövetkeztetett időrendi helyükön adjuk őket.

Az A.-próza anyaga, mint ezt a Ráth-féle két kötet s a második Parnasszus-kiadás összehasonlítása bizonyítja, az elmúlt háromnegyed század alatt tetemesen megnövekedett. Igaz, egy-két cikk ki is esett. Ezeket Arany László, mint az A.-irodalom később kimutatta, tévesen számította atyja munkái közé. (Ilyen a *Bálint Gyula Tasso-fordítása* c. bírálat, s a *Vachott Sándor* c. nekrológ, I. erre Voinovich III. köt. 55. l.) A növekedés anyaga kétféle elem-ből tevődött össze. Egyrészt oly aláíratlan, álneves vagy valamegy szerzői jel-
lel ellátott cikkekből, melyekről később bizonyította be az A.-filológia, hogy A.-éi. Legnevezetesebb közülük a Jókai regényéről, *A szegény gazdagokról* szóló bírálat. Másrészt oly dolgozatokból, melyekről ugyan tudták, hogy A. tollából valók, de valamely okból nem tartották szükségesnek fölvenni őket; például tartalmuk, jellegük miatt, vagy mert nem számíthatók eredetieknek. A forradalom alatt írt népies politikai cikkek szolgáltatják e csoportra a leg-
jobb példát, vagy a meglehetősen nagyszámú egészében fordított cikk.

Ebbe a kötetbe valamennyi A.-nak bizonyított prózái írást fölvet-
tük, mely 1860–82 között keletkezett, lett légyen elkészült, befejezett egész
vagy csak egy-két szakaszig eljutott töredék, lett légyen eredeti, fordítás,
kompiláció vagy kivonatolás. Két följegyzés-sort, széljegyzet-csoportot azon-
ban a jegyzetek mögé helyeztünk. Az egyik az a széljegyzet-sor, melyet A.
Gyergyai Ferenc *Magyarosan* c., Kolozsváron, 1871-ben megjelent könyvé-
nek olvasása közben egy nagyobb levélborítékra vetett. Lehet, hogy bírálá-
tot szándékozott írni a könyvről. De lehet, hogy csak a maga számára rögzítette
papírra észrevételeit. A bírálat sohasem készült el, s még csak a cikké
formálás első stádiumáig sem jutott el. Maradt, mi volt: széljegyzetek össze-
függéstelen halmaza. Így célszerűbbnek látszott – részleteit sem magya-
rázva – a jegyzetek mögé elhelyezni; azokkal a fölvilágosításokkal együtt,
melyekkel közrebocsátója, Váczy János kísérté őket. (*Arany János kiadatlan
bírálat*. MNy 1917. 161–166. l.) A másik A. ama megjegyzéseinek sora,
melyeket a Magyar Nyelvőr állandó, éber, kritikus olvasása közben a folyó-
írat margójára rött. Ezekből sok apró cikket is formált; közülük többet át is
engedett a Nyelvőrnek közzétételre, a többi, a kéziratban maradtakat pedig
Arany László adta ki a Ráth-féle prózakötetek másodikikában. Legnagyobb
része e megjegyzéseknek azonban megmaradt széljegyzetnek A. Nyelvőr-
példányain. Voinovich Géza, mint az A.-hagyaték örököse és őrzője, jól
ismerte e folyóirat-példányokat, s bennük e megjegyzéseket. Egy részüket
közre is adta, a legszükségesebb magyarázatokkal, hivatkozásokkal, a Magyar
Nyelv 1917-es, jubileumi évfolyamában (*Arany János széljegyzetei a Nyelvőr-
ben*. 155–161. l.). Sajnos, nem valamennyit; s így az ekkor nem közölt többi,
Voinovich villájának leégése alkalmával, a második világháború idején elpuszt.
Mivel tehát a Voinovich által publikált széljegyzet-sorozat is a cikkéfor-
málás kezdeti stádiuma előtti állapotban maradt, ezt is a jegyzetek után
adjuk, Voinovich hozzájuk fűzött fölvilágosításaival együtt. Végül kötetünk

lektorának, Barta Jánosnak tanácsára fölveztük a jegyzetek függelékéül Arany Lászlónak két *Bevezetőjét* atyja műveihez. Értékük az A.-irodalom, s benne e tanulmányok értelmezése tekintetében fölmérhetetlen. Ugyanakkor ma már alig érhető el a litteratus közönség, sőt a szakemberek számára is. S forrásértékük mellett művészi értékük, önértékük is rendkívüli. Különösen az életrajzi vázlaté. Ez mindmáig egyik legértőbb munka A.-ról.

Kötetünk anyaga, két cikktől eltekintve, megegyezik azzal az anyaggal, melyet az évszám jelzés nélkül, 1949-ben megjelent Franklin—Parnasszus kiadás A. ez életszakából tartalmaz. Ezt a kiadást, mint ismeretes, még Voinovich Géza utasításai alapján állították össze, s ő, aki korábban A. hagyatékának birtokában volt, csak oly cikkeket vettetett föl az irodalomtörténet-írás által A.-ének sejtettek, tulajdonítottak közül, melyek szerzőségét a hagyaték is hitelesítette. A két említett cikk közül, melyeket ehhez a Parnasszus-anyaghoz hozzáadtunk, egyik alatt ott áll A. aláírt Nyelvőrbeli álneve, a *Szalontai*. Egy *Tájszók* c. néprnyelvi följegyzés ez a Nyelvőrből. Úgy látszik, mind Arany László, mind Voinovich figyelmét elkerülte. A másik először itt közölt cikk Rákosi László *Tulipiros bokréta* c. verskötetéről a SzF-ben közzétett rövid bírálat. Erről maga Voinovich mondotta A. életrajzában, hogy látta kibíratát, s így kétségtelenül A.-é (I. Voinovich III. köt. 51. l.). Az életrajz kibocsátása után összeállított kiadásokból azonban úgy látszik, kifelejtette.

A közölt anyag teljességének kérdése

Tartalmazza-e ez a kötet A. valamennyi prózai írását a mondott időszakból?

Határozott nem-mel kell felelnünk.

Midőn e tagadó válasszal felelünk, nem a föltételezhetően csak kéziratban megvolt s föltételezhetően már kéziratban elveszett cikkekre, följegyzésekre, töredékekre gondolunk. Nem az oly „papírszeletek”-re például, melyek közül sokat megtalált Arany László, de bizonyára sokat már ő sem (I. HIL, 2. köt. 517. l.). Ezek alapján adni tagadó választ, fikciókkal való játék volna csupán. Olyan, még A. életében megjelent, kinyomtatott cikkekről van szó, melyekről föltételezték s föltételezik, mégpedig alaposan átgondolt külső és belső bizonyítékok alapján, hogy részben vagy egészben A.-éi (I. Várdai Béla: *Arany János prózai hagyatékához*. EphK 1911.; Trencsény Károly: *Arany János lappangó írásai*. ItK 1930.; Voinovich III. köt. 3—108. l.; Kasza Györgyi: *Arany János és a francia irodalom*. Pécs 1941.; Bisztray Gyula: *Az Arany János-kiadások rostája (1883—1958)*. MK 1959. stb.). S ezek számát az SzF és a K egzakt stíluskritikai, életrajzi, kortörténeti, irodalomközeleti, egyszóval sokrétű, „komplex” filológiai vizsgálata még jelentősen emelni is fogja. Föltételezésünk szerint A.-nak még egy kisebb kötetre való írása lappang, elsősorban két folyóiratában.

Két kérdés merül e föltételezéssel s vele a jelen kötettel kapcsolatban föl. Az első: miért nem ragadja meg e kiadás a kínálkozó alkalmat, hogy a szóban forgó cikkek közül lehetőleg minél többnek tisztázza szerzőségét, hogy aztán, a tisztázás nyomán, az A.-éinak bizonyultakat máris föl vegye.

A kötet anyaga a jegyzetekkel együtt már így is oly nagy terjedelmű, hogy újabb cikkek hozzáadása egy kötet kereteit szétfeszítené. El lehetne persze osztani a megnövekedett anyagot két kötetre is. Az így fölvehető cikkek azonban egészen más jellegű, sokkal nagyobb terjedelmű jegyzetelést kívánnának meg, mint azok, melyeknek szerzőségét vitán felüli. Ez utóbbiaknál a

jegyzetelés fő feladata a keletkezéskörülmények tisztázása, az egyes cikkekkel illető irodalomtörténeti értékelés, a reájuk vonatkozó szakirodalom főbb jellegzetességeinek összefoglalása, meg a szövegmagyarázat. Az előbbieknél a szerzőség többnyire csak igen bonyolult, s hosszadalmasan tisztázható s bizonyítható. S még az egyes cikkek szerzőségének tisztázása előtt elengedhetetlen volna egy módszertani tanulmányt közölni, mely az eljárást volna hivatva bemutatni, hitelét, megbízhatóságát igazolni. Mindez annyira heterogénné tenné a kötetet, hogy semmiképpen sem tanácsos itt és most megvalósítani.

De ha eltekintենek is a jegyzetelés kívánatos egyneműségétől, jobb, célszerűbb volna, ha ez a bizonyítás legalább részben szakfolyóiratok hasábjain történnék meg, ahol alapos vita szentesíthetné ténnyé vagy semmisíthetné meg A. szerzőségének feltevését. Ez tehát, úgy véljük, az elkövetkező idők A.-kutatásának feladata.

Végül, de nem utolsósorban: a szóban forgó tisztázások elvégzése oly sok időt igényelne, hogy a kiadás még hosszú évekre elhúzódna. S oly nagy anyagi erőbevetést is követelne, amelynek eredménye, végül is, nem állna arányban azzal az áldozattal, amit ma még e munka tudományos erőforrásaink számára jelentene. Ha majd a gépi-statisztikai s kibernetikai eljárások az irodalomtudomány, a filológia részére is nyitva állnak, sokkal könnyebben és mégis sokkal valószerűbb eredményekkel járhat ez a tisztázó munka. Az eredmény azonban akkor is, a legprecízebb eljárások esetén is, s a lehető legnagyobb számú cikk foltárása esetén is, alkalmasint, elsősorban a mennyiség tekintetében lenne jelentős. A. szellemi arculatának rajzán, prózai művének karakterisztikáján aligha eredményezne lényegesebb módosításokat.

Mert milyen fajta cikkekről van is itten szó?

Három alaptípusba sorolhatjuk őket.

Az első cikktípus esetében a bizonyítás jóval könnyebb, mint a második-, harmadiknál. Glosszaszerű, a glosszánál azonban hosszabb cikkek ezek, melyek nem a glossza-rovatban, a *Vegyesben* láttak világot, hanem más rovatokban, vagy éppen rovatok határára, végén, mintegy hozzacsapva az illető rovatokhoz. Néha el vannak látva címmel, de többnyire cím nélkül, csupán választó vonal, jelzés közbeiktatásával következnek az őket megelőző cikk után. Szerzői jegy a legritkább esetben áll alattuk. Idézzünk két példát. Az egyik az *Olvasóasztalunk* kezdetű, a SzF I. I. 11. sz. 173. lapján, az Értécsítő s a Kisfaludy-Társaság c. rovat között. A cikk néhány ismertető s bíráló mondat kíséretében sorolja föl azokat az új könyveket, melyek azon a héten a szerkesztőségbe érkeztek. A cikk hangneme, tipográfiája, szó- és fordulatkincse egyaránt A.-é. Voinovich is az övének tekintette, s mint írói-szerkesztői modorára jellemzőre hivatkozott rá (Voinovich III. köt. 48–49. l.). A másik a Magyar Akadémia rovat-című (K I. I. 1. sz. 22.). A. a K megindításakor elhatározta, hogy új lapjában külön rovatban s részletesebben tudósítja olvasóit az Akadémia üléseiről, mint tette a SzF-ben. S nemcsak részletesebben, hanem könnyedebb, „csevegőbb”, a szélesebb közönséghez mért hangnemben is. De csak négy született meg e tudósítások közül; aztán a rovatot megszüntette, a tudósítást, ismét lakonikusra fogva, visszahelyezte a Vegyes rovat élére. E négy cikk közül egyet Arany László fölvetett a Ráth-féle kiadás 2. prózakötetébe *A magyar akadémia üléseiről* címmel. Nyilván ugyanolyan megfontolások alapján nem valamennyit, mint amelyek alapján a Nép Barátja cikkelből is csak egyet-kettőt. „A Nép Barátja számára 1848-ban írt népies politikai cikkekből csak azért vettem föl egy párat — így szólt —, hogy mutatóványul szolgáljanak, mint fogta föl szerzőjük feladatát, mikor a népre a közügy érdekében akart hatni.” (Üo. 5. l.) Nyilván itt is csak „mutatóvánnyal” akart szolgálni, miként „fogta föl szerzőjük” tudósítói fel-

adatát. S azért választotta a másodikat, mert az mintegy programja is e rovatnak. A másik három cikknek azonban minden külső-belső jellegzetessége, minden tartalmi s stílbeli tulajdonsága azonos a főlvevével.

A *második* cikktípus a kivonatos bemutatása, a bíráló ismertetése. Ebbe a típusba elsősorban hazai s külföldi tudományos művekről tudósító írások tartoznak. Ezekben sokkal kevesebb a szó szerinti idézet, a szemelvény-szerű átvétel. S ami van, azt is jórészt beleoldja a cikk a maga szövegébe. Az előzőnél a fordítói, a szerzői megjegyzések élesen elválnak a bemutatott mű szemelvényeitől, tájékoztató jellegűek, mellékesek. Feladatuk az, hogy az átvett szemelvényeket olvasmányos egésszé zárják, kerekítsék. E második típusnál a bíráló észrevétel sokkal több, mint az előzőnél. Valódi bírálatnak azonban mégsem lehet nevezni e cikkeket; feladatuk, jellegük szerint inkább csak ismertetések, bemutatások. Ritkán találunk alattuk szerzői jegyet; ezek esetében többnyire kizárólag tartalmi-stíluskritikai érvekkel lehet majd bizonyítani. Példaként a *Taine angol irodalomtörténelme* c. (K II. I. 11. sz. 260. l.) vagy a *Tasso élete Lamartinétól* c. cikket (K I. II. 20. 475—476. l.) hozhatjuk föl. Ebből a típusból is foglal magába többet kötetünk is, például *A lyra* vagy a *Régi dán balladák* című írásokat. A bizonyítás mindenesetre ennél a típusnál a legnehezebb, s a bizonyosság vagy akár csak az elérhető valószínűség is ezeknél a legkevesebb. Az irodalomtörténetírás szempontjából viszont ezek a legfontosabbak; ezek módosíthatnak legtöbbet az eddig számon tartott cikkekből kirajzolódó A.-portrén. Különösen az növeli jelentőségüket, hogy többször fontos s valamely irányt határozottan képviselő külföldi szerzőkről szólnak.

A *harmadik*: tárcaszerű, többnyire fordított cikke. Kötetünk jelen anyagában is több található e típusból: a *Hindu dráma* c. cikk, a Barrett-Browning Elizáról szóló nekrológ, például. A fordító ezekben vagy egyáltalán nem fűz megjegyzést az átültetett cikkhez, vagy legfeljebb néhány bevezető vagy lezáró, esetleg közbevetett személytelen, közlő, magyarázó jellegű mondatot tesz hozzá, a legszükségesebb tájékoztatás végett.

Többnyire olyan olvasmányadás e cikktípusok célja, melyben az olvasmányosság magasrendű ismeretterjesztéssel párosul. Legtöbbjük a tárcacikk ama fájába illik, melyben a szerző egészen háttérbe húzódik, hogy a bemutatott mű vagy figura minél több oldalról mutakozhassék meg az olvasónak. Ezért igazában, nem egy esetben, tárcacikk formájúra kerekített szemelvénygyűjteményről van szó. A magyar ismeretterjesztő tárcá fejletlen állapota, hiánya, melyet A. a K zárószavában is erősen fölpanaszolt, készítette az ilyfajta cikkeket gyakori főlvetelére, fordítására.

E cikkek terjedelme többnyire nagyobb, két-, három- vagy több hasábosak. Egy részük alatt szerzői betűjegy áll; mégpedig nagyobbrészt olyan, melyet A. egybeült is használt, vagy ha nem, nehézség nélkül fogható fel az övének. De vannak olyanok is, melyek alatt nem áll szerzői jegy vagy a jegy másénak is tartható. Példa lehet rá az általában A.-ének tartott (I. Trencsényi K. i. m.) *Victor Hugo és Chateaubriand* c. cikk (K I. II. 4. sz.), mely alatt azonban egyszerű „y.” áll, s ezt a jelzést fia, Arany László is használta. Tehát már a jellel ellátottak esetében is — mivel egyéb külső filológiai bizonyítékok, érvek: életrajziak, levelezésbeliek, sajtótörténetiek s hasonlóak, rendszerint teljességgel hiányoznak — igen nagy szerepe van a rendkívül hosszadalmas és bonyolult stíluskritikai bizonyításnak. A jelzéstelenekről nem is szólva.

Az A.-ének sejtett ily cikkek közül példaként kettőt emelünk itt is ki: *Hugo Victor drámaírói föllépte* (K I. II. 6. sz. 137—138. l.) c. az egyik, *Mária Antónia levelei* c. a másik (K III. I. 20. sz. 473—474. l., 21. sz. 499—500. l.). Az első egy francia munkából, *Victor Hugo, raconté par un témoin de sa vie*

címűből, a másik *Maria Theresia und Maria Antoinette* című Alfred von Arneth által összeállított gyűjteményből való. Mindkettőhöz pár bevezetéses bevezetés és pár mondatos lezárás tartozik. Mindkettő alatt A. által használt, mégpedig ugyanabban az évfolyamban s ugyanabban a fél évben használt jegy áll. Se jegyet a fél év végitartalomjegyzékben újra adja a cikk címe után, mégpedig oly, ugyane jeggyel ellátott cikkek társomzédságában, melyeket már Arany László fölvetett kiadásába s melyek, külső-belső bizonyítékok alapján, azóta végképp A.-éinak bizonyultak. A Victor Hugo-cikk alatt például az „y-s” áll s ez áll ugyanez évben, ugyane fél évben a Divattudósítás a Tompa költeményeiről írott bírálat s a Teleki József Hunyadiak kora c. művét bemutató ismertetés alatt is. S a szerzői jegy bizonyosságával teljesen összevágnak a stíluskritikáiak, a szerkesztetiek, a modorbeliek is (l. Trencsényi K. i. m., Kasza Györgyi: i. m.). Ebbe a cikktípusba a SzF-nek és a K-nak mintegy másfél tucat cikke sorolható, amelyek között, természetesen, van magyar tárgyú is (pl. *Bellen Gábor udvara*. K I. I. 302. 67–69. l.).

E három cikk-típus mellett még kell említenünk még egy negyedik írásfaját is. Ez minden esetben kis terjedelmű, néhány mondatos és semmiféle önállósága, cikkszerűsége nincs. Egy-egy közölt tanulmány elé néhány bevezető sort illesztett A., inkább csak szerkesztéstechnikai megjegyzés ez s ritkán méltatás vagy bemutatás is. Rögtön a SzF I. I. 1. sz.-ban Gyulai Katona és Bánk bánya c. tanulmánya előtt, a Belirodalom rovatban, ezt olvashatjuk: „Nem nyithatnók meg e rovatot érdekesebben, mint ha azon felolvasásnak egy szakaszát közöljük, mellyel Gyulai Pál múlt hó 29-én székét az Akadémiában elfoglalta. E szakasz annál érdekesebb, mert Katonát kortársaival, írók- és közönséggel szemben mutatja föl. De szóljon maga az értekező” (5. l.). Igazában a szerkesztői megjegyzés műfajába tartozik ez, csakhogy nem lapaljai, s nem csillag alatt áll. Mintegy fél nyomdai ívre valólt lehetne belőlük összegyűjteni, s mint a fönt közölt mutatja, érdemes is volna. De ez is az A.-filológia jövendő földadata.

Az említett típusokhoz tartozó, s A.-nak tulajdonítható cikkek túlnyomó többsége a K-ban lappang. Hogy miért, arról később lesz még szó.

A kötet anyagának jellege

Kötetünk cikkei mind keletkezésük ideje, mind keletkezés-körülményei tekintetében két nagy csoportra oszthatók. Az elsőbe azok tartoznak, melyeket A. szerkesztői éveiben, 1860 végétől 1865 közepéig írt. Ez a csoport kötetünk anyagának több mint kétharmadát teszi ki. S nemcsak mennyiségben, hanem jelentőségben is messze fölötte áll a második csoportnak.

Az A. prózájával foglalkozó irodalom fölötte szegényes. Sokféle oka lehet ennek. Nem az utolsó az, hogy konzervatív vagy konzervatívnak tartott rajongói, az ún. hivatalos irodalom, s progresszív vagy progresszívnek tartott ellenzői egy állítólagos tényállás konstatálásában jórészt megegyeztek; csakhogy az egyik értéknek vélte e tényállást, a másik fogyatkozásnak. Ez pedig az, hogy A.-tól, bár rendkívüli irodalmi műveltséggel rendelkezett, eleve idegen volt minden elméleti jellegű vizsgálódás, hogy értekező írásai tapasztalati, empirikus eredetű és jellegű alkalmi eszmélkedések következményei, hogy afféle paraszti józan észre, „magyar valóságérzékre” vannak alapozva. A szélsőségektől eltekintve, Voinovich A.-életrajza lehet példa erre a vélekedésre egyik oldalon, Schöppflin A.-tanulmányai a másikon. Valamennyi A.-életrajz, A.-monográfia szentel ugyan prózájának külön fejezetet, de önálló vizsgálódás tárgya alig volt. A legnagyobb súlyú tanulmány mindmáig Szinnyi Ferencé (*Arany János tudományos munkássága*. BpSz 1910.)

Ez pedig a gondolatszegény magyar filológia átlagánál is gondolatszegényebb. Lelkes magasztalásokkal kísért tartalomregisztrálásnál alig jut tovább.

Pedig ennek a prózának, A. értekezői életművének a vizsgálata a megoldatlan szemléleti-esztétikai problémáknak özönét hozza felszínre. Ezek megoldása nélkülözhetetlen mind A. életművének, mind pedig e korszaknak valódi megértéséhez.

Csak egy-egy példát vegyünk mindkét említett problémakörre.

A. esztétikai felfogásának s a romantikus esztétikának összefüggéséről, A. irodalomszemléletének jellegzetesen romantikus elemeiről szó is alig esett, holott irodalomtörténeti koncepciójának egyik legalapvetőbb eleme Herdernél szinte teljesen azonos módon fellelhető; csakhogy, persze ennél a német irodalom fejlődéstörténetére vonatkoztatva. A. szerint irodalmunk fejlődéstörténetének fő-fő szervi hibája az, hogy a fenti és a lenti rétegek egykor egységes műveltsége között szakadék keletkezett, hogy a nemzet nemzet-voltának lényegét hordozó népi poezistól, népköltésztől a művelt költész et elidegenedett, a népi költészet viszont tárgyban és formában végzetesen leszűkült. S mint Herder, úgy véli ő is, hogy ebben a szervi hibában valamennyi kontinensi irodalom osztozik kisebb vagy nagyobb mértékben; s egyedül az angol került e, az angol fejlődésnél és elzárt földrajzi, „szigeti” helyzeténél fogva (l. *A magyar népdal az irodalomban* c. cikk jegyzeteit).

A pozitivistá kutatás ugyan tett rá kísérletet, hogy a XIX. század első felének vezető esztétikai irodalmával, a német esztétikával viszonyba hozza, szembesítse A. felfogását. De az irányzat ismeretes jellegzetességeinél fogva — még a legalaposabb is e kísérletek közül, Gálos Rezső — csak egyes mondatok, fordulatok rokonságának, hasonlóságának fölismeréséig, összevetéséig jutott el (Gálos: *Arany János esztétikája*. EPHK 1910.).

S az A.-próza stíluskérdéseit illetően hasonló vagy még rosszabb a helyzet. Többnyire félénk, szemérmes óvatossággal kezelték, kerülgettek e kérdéseket, mintegy annak érzetében, hogy a vizsgálódás eleve rosszul üt ki a magyar költői nyelv legnagyobb művészeire. Annál inkább gátló volt e félénkség, bizonytalanság, mert hosszú ideje tart, beidegződött. Bizonyosan nem forrása, de egyik első hatékony megfogalmazója, kisugárzója s táplálója Riedl Frigyes ismert A.-monográfiája volt. Riedl egyebek közt így ír: „... a prózaíró Aranyra nem volt előnyös több évi hivatalos jegyzősködése. Néhanéha van benne valami jegyzői, valami méltó, de feszes, körmönfont terjen-gösség” (*Arany János*. Bp. 1893², 251—252. l.). Majd összehasonlításul szembeállítja az övét Jókai próza stílusával, s elmarasztalja; majd Gyulaiét jellemzi s Jókaiéhoz hasonló erényekkel ruhazza föl — mintegy A. ellenében. Pedig ez a próza egészen más alkatú, egészen más típusú, mint Jókaié, s egészen más értekezői magatartás, egészen más írói-emberi attitűd következménye, mint Gyulaié. Mércéül állítani vele szemben Jókai vagy Gyulai stílusát s így fogni elemzéséhez: eleve félreviszi az analízist. A saját alkat szerinti, saját attitűd alapján való, „önelvű” elemzésre mindmáig nem sok kísérlet történt.

E feladatok elvégzése, természetesen, nem lehet tiszte a kritikai kiadásnak. Néhány oly általánosabb jellegű keletkezési tényezőre, lélektani mozzanatra azonban, melyek sokat megmagyarázhatnak e cikkek műfaji és stílus tulajdonságaiból, tanácsos — e kötet használhatósága érdekében is — még itt felhívni a figyelmet, mindkét említett korszakos cikksorozatral kapcsolatban. Annál is inkább, mert egyiknek keletkezés-körülményeit sem vizsgálta meg tüzetesebben az eddigi A.-irodalom. A. szerkesztői tevékenységét összefoglaló legerjedelmesebb s legnagyobb igényű mű pl. egy oly disszertáció, mely az egyetemi disszertációk átlagánál is kevesebbet ad. (Gelencsér Károly: *Arany János folyóiratai*. Bp. 1936.) Voinovich A.-életrajza III. köteté-

ben ugyan meglehetősen bőven foglalkozik a két folyóirattal, A. szerkesztői munkájával. De a kérdés fontosságának megfelelő terjedelemben és mélységben ő, munkája műfajából, céljából következően, nem is foglalkozhatott vele.

Az első csoporttal kapcsolatban szólni kell arról, hogy ez a nagy tömegű cikk mindössze ötödfél esztendő terméke. Szinte megdöbbenő az a mennyiség, amennyit A. főképp első lapjába, a SzF-be írt. Egész folyóiratirodalmunk, egész kritikai irodalmunk történetében is ritka, hogy egy szerkesztő, a terhes szerkesztői munka elvégzése mellett, ilyen mennyiségűt produkált. Van olyan száma a SzF-nek, hogy négy írása is olvasható benne, a glossza-rovatot, a szerkesztői üzeneteket s az egyéb szerkesztői jellegű írásokat nem is számítva. A. a kényszerűséggel szokta, szerette ezt a bőséget megokolni — s mentgetni éppen úgy, mint ahogy magát szerkesztői vállalkozását is. Volt is ebben a megokolásban sok igazság, de semmiképpen sem annyi, mint amennyinek az irodalomtörténet hitelt adott. Kényszerűségből szerkesztett ily nagy erőbevetéssel, s írt ily hatalmas mennyiségűt, csakhogy elsősorban nem külső, hanem belső kényszerűségből.

A szerkesztőségre — a leveleiben adott megokolás szerint — mindenekelőtt azért vállalkozott, mert helyzete Nagykőrösön elviselhetetlenné vált. Fordítania kellett sorsán, s ennek egyetlen módjával a szerkesztősködés kínálkozott. Arról nem szólnunk, hogy barátai közül többen éppen nem látták e fordulatot sem szükségszerűnek, sem célravezetőnek. Tompa pl. váltig le akarta beszélni vállalkozásáról, s alapjában még Gyulai is meglepődve, majdnem megütközve vette tudomásul. Ha A.-nak Csengeryhez írott leveleit gondosan olvassuk, világossá válik, hogy A. valóban fordítani akart ugyan a sorsán, de nem akárhogy, nem például úgy, hogy szerkesztő lehessen, hanem *elsősorban* úgy, hogy szerkesztő legyen. Elsőül maga vetette föl a gondolatot, Csengeryhez írt levelében (1860. jan. 4.). S hozzá rögtön kész tervvel, elképzelésekkel a lapról.

Csengery s köre örömmel fogadta s azonnal s egyre jobban magáévá tette a gondolatot. Ekkor A. kezdett ingadozni. A pszichológiai tekintetben legnehezebben: a vágy, az igény kimondásán túlést. A realizálás nehézségei azonban egyszerre legyőzhetetlennek tűntek fel előtte. Mert a kiadóval, a vállalkozóval szemben a lehető legnagyobb szerkesztői szabadságot, s ha nem is gazdag, de szilárd anyagi feltételeket szeretett volna biztosítani; s mivel egyiket sem vélte megkapni, visszalépett. Csengery egy ideig igyekezett meggyőzni, hogy aggodalmai túlzottak, majd csalódottan tudomásul vette a visszalépést. „Bármennyire óhajtanálak egy szépirodalmi lap élén látni, el kell ismernem, hogy kételyed és szertelen lelkiismeretességéd nem szerkesztőnek való.” (1860. febr. 27.)

Egy fontos mozzanatra kell e levélváltásokban ügyelnünk: Csengeryék A. szerkesztővé tételéről, visszalépése nyomán, lemondtak ugyan, de nem Pestre való segítéséről, pesti egzisztenciájának megteremtéséről. Már április 8-án határozott kérdést tesz fel neki Csengery: „Volna-e kedved elvállalni az igazgató-titoknokságot?” a Kisfaludy Társaságban? A szerkesztésről, mint A. által véglegesen elejtett lehetőségéről, Csengery, természetesen, többé nem szól. S most megint A. az, aki újra fölveti a szerkesztés ügyét, szemérmesen, kicsit megszegyenülten. S mivel Csengery hosszabb ideig nem válaszol, hosszú, száz év múltán is torokszorító hangnemű levelet ír Csengerynek. Megalázottsága s az elmulasztott alkalom fölötti félelme csap ki minden sorából. Oldalakon át kínlódik tétova monológban, míg végre újra ki meri mondani, félszavakban, célzásokban, hogy mégiscsak szerkeszteni akar: „De hová mind e jereimiáddal? fogod már kiáltani. [. . .] önkénytes bizalmat nem utasítanék vissza” — írja a Csengerytől följáratott igazgatósággal kapcsolatban —, „kivált ha másik céloommal összekapcsolhatnám [ti. a szerkesztéssel].

Ez az, amiről máskor is írtam." Közben, mellesleg, leveléből az is kiderül, hogy tulajdonképpen visszalépése idején sem mondott le, egy pillanatra sem, a szerkesztés tervéről, ábrándjáról, s Benedek táboraszerznagy, főparancsnok körösi tartózkodása idején is azon töprengett, nem ez volna-e az alkalom a lapengedély megszerzésére. Levelét így fejezi be: "... rossz az bennem, hogy néha túlközlékeny vagyok bajaim iránt. Nem férfias; gyöngé dolog az ily sopánkodás. Másszor nem tettem volna." (1860. júl. 9.) Nem is tette soha, sem előtte, sem utána, csak e számára oly fontos ügyben. Csengery nagy tapintatáról s lélektani érzékenységről vall, hogy igen gyors válaszában mint kész tényről beszél a szerkesztősködekről, anélkül, hogy A. levelének érzelmi mozzanataira reagálna. (Júl. 16. és aug. 1.) A. válasza is gyors, s aug. 5-én azt írja, már úton is volna, ha nem gyöngélkednék. Aug. 10-én pedig már a hatóságokhoz benyújtandó hivatalos programtervek szövegét is küldi Csengerynek.

Egyszóval: A. szerkeszteni akart; úgy érezte, most érkezett el az ő ideje. Pontosabban szólva: most elérkezett már az utolsó lehetősége is, a végső ideje is annak, hogy irodalomirányító feladatát, vágyait, küldetését megkísérelje valóra váltani. Hogy ily vágyakat rég melengetett, hogy ily küldetést rég érzett magában, hogy ily feladatra rég kötelezve tudta magát, ötvenes évekbeli levelezése jól tanúsítja. Például azok a levelek, melyeket 1850–51-ben Szilágyi Sándornak írt, vagy az, melyet az újabb fölélnkülés kezdetén, 1857-ben, Salamon Ferencnek küldött. S mellettük, s más leveléből nyilatkozatai mellett, igen sokatmondó például a két Vojtina-vers lélektani tanulsága is: 1861-ben magától értetődő természetességgel, mint aznapit veszi föl újra, folytatja a tiz esztendeje kialakított szerepet, álcat s attitűdöt; csakhogy hallatlanul meggazdagodva, töményre tisztultan és telítődötten.

Ez az utolsó alkalom megragadó föllépés magyarázhatja azt a tüneményszerű, erupciószerű bőséget s azt a műfaji sokféleséget, mely A. e négy és fél esztendejét, valójában e négy és fél esztendejéből az első kettőt jellemzi. Mert a második év végén, a SzF megszüntével határozott cezúra mutatkozik mind mennyiségi, mind milyenségi tekintetben. Annak ellenére, hogy az új folyóirat, a K programcikke az addigi szándék és hév töretlenségéről látszik tanúskodni. A szerkesztői esztendők nagyarányú termésének több mint háromnegyede az első kettőre esik. Jóllehet a K-nak nemcsak életideje volt hosszabb egy fél évfolyammal, hanem számonkénti terjedelme is nagyobb volt egy fél nyomdai ívvel: a SzF-é egy ív, a K-é másfél ív. Pedig ama munkatársainak köre, akik az általa meg nem írt cikkeket pótolhatták volna, sem emelkedett közben jelentékenyen.

A K-t azonban különösen a kezdet, az első fél év után, már csak fél-szívvvel, sőt, sokszor csak félkézzel szerkesztette. "... a szerkesztés — írta Tompának némi védekező, önmagát nyugtató, kesernyős öngúnnal — oly állapot, hogy hetekig el lehet csapni, azaz a véletlenre bízni — és a közönségnek még akkor tetszik legjobban a lap, ha csak úgy szerkesztődik." (1863. dec. 13.) (L. Németh G. Béla: *Arany folyóiratainak világirodalmi tájékozódásáról*. ItK 1967. 6. sz.)

Kritikusi, érkezői munkásságának gyors megcsappanását nyilván többszörös csalódása hozta magával. A SzF-t nem támogatta a közönség; de ami nem jelentett kisebb csalódást A.-nak, nem támogatta az íróvilág sem; csupán barátainak maroknyi köre. S ők sem mindig értették A. szándékait, céljait, eljárás módját.

Magyarázták neki s ő, fájó szívvel bár, de elfogadta a magyarázatot: azért nem kel a Figyelő, mert nem elég benne a publikumnak való szórakoztató olvasmány. S engedett a tanácsnak, a következtetésnek: „A mulattató részt szaporítanom, a kritikait korlátoznom kellene.” — vallotta most már

maga is (Tompának, 1862. szept. 24.). De hiába. Midőn azt remélte, hogy az átalakítás következtében „800–900 körül csak elkotyog a prenumeráció valameddig” — alaposan tévedett. „Már a második félevben leszállott annyira, hogy nem sokat kell szállnia azon mértékig, midőn bukás nélkül nem folytathatom.” (Tompának, 1863. dec. 13.) Érdekes megfigyelni azt is, hogy pesti éveiből az első kettő és félnek levelezését mennyire a szerkesztés ügye, a lap színvonalának, iránytszabó igényének (mint önróniával leplezve mondotta: „mintalap” voltának) kérdése, aggodalma töltötte be. A K éveiben, viszont, a levelezésben a lapról valóban, mint az „elélés” kényszerű eszközéről esik főként szó (l. pl. Tompának, 1863. dec. 13., 1864. nov. 21.). A jó, az irodalmat hatékonyan befolyásoló szerkesztés vágyát ugyan még ez időben sem adta végképp föl, csak elnapolta, elodázta. „Egy kissé jobb világ fordultával” remélte megvalósíthatni (Tompának, 1864. nov. 21.). Egyelőre azonban elállt tőle, s kesernyés rezignációval vállalta most már valóban „az elélés” érdekében: „addig sántikálunk, ahogy lehet”. (Uo.) Ez a helyzet, ez a kudarc azonban mélyen megalázta. „De mit tegyen az ember, hogy megtartsa a maga iránti *méltóságot*” — kérdezte ugyanott. S három esztendő múltán is, nála szokatlan személyes indulattal, a még egyre sajgó seb fájdalomával szól e kudarcról: „... kritikai lapszerkesztésem alatt elég alkalmam volt meggyőződni, hogy praeceptorságom nem kell senkinek — jó, hát nem kell. —” (Az *Elegyes darabok* [1847–1861] Előszavából, 1867.)

Érthető hát, hogy midőn ez a helyzet egyre világosabbá kezdett előtte válni, egyre rohamosabban vesztette kedvét a beleszóláshoz, vagy pláne, az irányításhoz. S cikkeinek nemcsak száma apadt meg, hanem műfaji s tárgyköri skálájuk is erősen összeszűkült.

A SzF-ben tanító és polemikus kritikák, elvi tisztázások és fejlődéstörténeti eszmélkedések, külföldi irodalmak tanulságait fölmutató bírálatok s nehezen hozzáférhető, de igen hasznosnak vélt idegen cikkek fordításai követik, váltogatják egymást tolla alatt. Igaz, leveleiben gyakran hivatkozik a kényszerűsége, a munkatársak hiányára, mint e bőség és sokoldalúság szűlőokára. De egyfelől e kényszerűségről, e hiányról való panasz jórészt a glosszákhöz hasonló töltelék-anyag írására vonatkozik, másfelől ezt a panaszt gyakran csak zsörtölődésnek vagy még inkább rejtőzködésnek kell fölfognunk. Végre is: amilyen írásokkal megtöltötte a K-t, olyanokkal bőven megtölthette volna éppúgy a SzF-t is. Sőt, még könnyebben. Hiszen kezdetben mindenki támogató várakozással fogadta. Míg a K idejére már csoportok álltak vele szemben (pl. a Vajda, a Riedl Szende, a Tóth Kálmán körében, lapjában elhelyezkedők).

A kényszerűség sok cikkének lehetett nemzője, de bizonyos, hogy A. nemcsak szerkeszteni, hanem maga is írni akart, kritikát, elvi cikket, külföldi ismertetést, mindent. Nemcsak mint szerkesztő, hanem mint kritikus is irányítóan kívánt beleszólni az irodalom fejlődésmenetébe: közvetlenül, saját cikkeivel is. Ha SzF-beli cikkeit tárgykörük szerint vizsgáljuk, kiderül, hogy a korszak szinte minden fontos, ill. fontosnak vélt irodalmi jelenségéről, problémájáról nyilvánította véleményét. Az ötvenes esztendőkhöz csordulig felgyülemlett s az új helyzet kilátásaiban új távlatot, formát, értelmet nyert eszméit, tapasztalatait akarta végre elmondani, kellett végre elmondania. Ne feledjük, már Szilágyi Sándornak így írt: „Sokféle, és talán irodalmunk jelen állapotjában nem haszontalan munkásságot tudnék én egy jó szépirodalmi lap irányában kifejteni, ha az a szépirodalmi lap képes volna engemet havonként legalább 20–25 pengőig biztosítani, hogy ne kellene más, lealacsonyító kézi munkára szorulnom, mindennapi csekély költségem beszerzése végett.” (1850. okt. 21.) Most már lehetett, sőt kellett az ímént említett „nem haszontalan munkásságot kifejtenie”. S talán kicsit hálás is volt a

cikkhiány okozta kényszerűségért: következtében kénytelen volt gátlásait a prózaírással szemben levetni.

Mindez azonban SzF-beli cikkeinek nemcsak nagy tömegét, műfaji s tárgyköri sokféleségét magyarázza, hanem azok stílussajátságait is, mindekelőt hangnemeiket. Prózája, „a fahangú próza” újra élettelt tett meg, áttüzesedett. Nagy tanulmányainak, a *Zrinyi és Tassónak*, a *Bánk bán* tanulmányának, verstani dolgozatainak szövege kiegyensúlyozottabb, lecsiszoltabb, gördülőbb, de az a hæv, az a verve, az az energikus tömörség, az a polemikus erő és kedv, az az eruptív sodrás, mely az *Irányoknak*, a Bulcsu-bírálatnak, a Fejes-kritikának s társaiknak sajátja, csak politikai cikkei egy részében, s kivált levelezésében van jelen. Keletkeztek ugyan ekkor is olyan cikkei is, melyekre mindez nem volt jellemző, melyek széljegyzetek összefűzése voltak (pl. a két Szász Károly-bírálat egyes részletei vagy a *Visszatekintés* második fele); de e periódusára semmiképpen sem ezek a jellemzők.

A K-ban, az újabb kudarc gyors fölismerése nyomán, írásainak bősége, sokrétűsége s dinamikája egyaránt elveszett. Igazában egyetlen valódi, a Bulcsu-, a Fejes-, a Hebbel-, a Jókai-, a Vas Gereben-bírálathoz hasonló kritikát sem írt többé. A Tompa-bírálat vagy a Gáspár János könyvéről írott, bármily értékes legyen is, inkább baráti gesztus volt, semmint előbbi, „*énektanári*” attitűdjének folytatása. Elvi állásfoglalást célzó cikket sem írt a K-ba, hiába ígérte az *Irodalmi hitvallásunkban*, amely, különben, maga is a SzF korszakához csatlakozik még, a megírás idejét tekintve is. Írása idején még nem látta, hogy új lapjával szemben sem csökken a részvétlenség, kivált az íróké. S a külföldi irodalmak műveit sem figyeli, s főképp nem mutatja be s bírálja oly éberén s élesen, mint tette Hebbel, Wittgenstein, Frankl s mások műveivel. S jórészt az idegen folyóiratok cikkeinek elméleti, elvi célzatú fordítása, kivonatolása is elmarad most már; legalábbis a nevével vagy a kortársai által ismert szerzői jegyeivel jelzett cikkeiből.

Lényegében kettős karakterű e második két és fél esztendejének termése: míg a SzF-ben mindig égetően időszzerű s lényegi kérdésekhez nyúlt hozzá, K-beli cikkei egyik részében mellékes kérdéseket érint, széljegyzetszerűen; a másikban történetieket, esszéírói modorban. Paradox jelenség, de kétségtelenül igaz, hogy csalódásának, szerkesztői, értekezői attitűdje sajnálatos átalakulásának bizonyos haszna is volt: ennek következtében születek meg művészi tekintetben szinte legjobb, legnagyobb autonómiájú, legkevésbé korhoz kötött, leginkább önértékű írásai: írói, irodalomtörténeti arcképei. Persze, valójában ezek sem nélkülözik a lényegi időszűre való összpontosítást, csakhogy az irodalomtörténet, a fejlődésmenet síkjára transzponáltan adatnak bennük a lényegi problémák elő.

A K-val kapcsolatban mindazonáltal meg kell jegyeznünk: aligha tételvezhető föl, hogy SzF-beli roppant szerzői aktivitása után e második folyóiratában ugyancsak gyakran szorongató cikkhiány enyhítésében ne vett volna részt, illetőleg csak oly kevéssé vett volna részt, mint számon tartott cikkei mutatják. Külföldi folyóiratokat például ekkor is folyvást olvasott s az olvasott cikkeket kevés munkát kívánó kivonatolásával, ismertetésével Gyulait s fiát, Lászlót, akik ekkor a szerkesztés fő terhére viselték, vélhetőleg igyekezett segíteni. E föltételezés alapján mondtuk, hogy alighanem a K-ban lappang névtelen cikkei jelentékenyebb hányada. S e jelzetlenek, ez ismeretlenek között olyan is van — a K vizsgálata ezt igazolja —, melyek fontos irodalomelméleti kérdéseket érintenek; pl. a főt említett Taine-cikk. Csak részben igaz tehát az, amit főt mondtunk: hogy nem jellemzi már az idegen irodalmak elméleti érdekű figyelése A. írásait. Valójában inkább a tervszerű, a programszerű közvetítés szándéka hiányzik. E jelzetlen cikkeik alkalom-

szerűek, esetlegesek, s nincsenek a hazai helyzethez alkalmazv́a, a hazai helyzetre vonatkoztatva úgy, mint a SzF-beliek.

A szerkesztői tevékenysége lényegében még földolgozatlan, folyóiratainak elemzése még ezután elvégzendő és sürgető feladat. Elvégzése igen fontos tanulságokkal szolgál mind A. sorsának alakulását illetően, mind pedig a magyar szellemi élet e korszakbeli s a továbbiakra döntő jelentőségű fordulatra nézve. Történetírásunk egyre világosabban látja, hogy ez esztendőök fordulópontot, cezúrát jelentettek. A két folyóirat, kétségkívül, nem azonos, nem egyenlően magas szinten mozgott. A SzF elsődlegesen kritikai lap óhajtott lenni s csak másodsorban szépirodalmi. S kritikai tekintetben oly teljesítményt nyújtott, mint alig egy-két lap folyóiratirodalmunk történetében. A nagyszámú kritikai cikke mellett Gyulai, Salamon, Szász, Brassai, meg az ifjú Zilahy Károly bírálatai, kritikái és polemikus írásai töltötték meg. De igazában szépirodalmi része sem volt gyengébb a K-énál. Jóval kisebb tér jutott benne a versnek és szépprózának, s ennyit a maga közvetlen körének munkáival is ki tudott tölteni. A K e tekintetben is alacsonyabb szinten mozgott, szűreletlenebb anyagot volt kénytelen adni. Általában kimondhatjuk, a részleges vizsgálódásnak mintegy elébe vágva, hogy A. lapjai fontosabb szerepet töltöttek be az irodalmi, a kritikai eszmék fejlődésének, tisztázásának, tudatosításának hazai történetében, mint a tulajdonképpeni szépirodaloméban. „Énektanár” akart lenni A., de az volt a szerencsétlensége, hogy „tanártársak” még csak akadtak ebben az énekiskolában, valódi énekesek azonban alig. Költőket, novellistákat, ha nem voltak, a legjobb oktató sem teremthetett. Pedig Vajdát s Tóth Kálmánt leszámítva, szinte minden jórávaló, valamire való tehetség szerepelt lapjában, főképp a fiatalok közül, Tolnai Lajostól Zilahy Károlyig, Reviczky Szevértől Bajza Jenőig, Balogh Zoltántól Jánosi Gusztávig, Thaly Kálmántól Szilády Áronig. Azt a kérdést, persze, föl lehet s föl is kell vetni, vajon ez „énekiskolában” tanított elvek (— gondolkunk csak az eposzról, az epikáról vallottakra —), ha lettek volna is benne énekes tehetségek, alkalmasak voltak, lettek volna-e kivirágoztatásukra?

Ez elvi (s részletes kidolgozásra váró) megjegyzések után tanácsos röviden itt, a bevezetőben összefoglalni a két folyóirat s a szerkesztői munka fontosabb filológiai tényeit is; a cikkek keletkezés-körülményeit segíti megvilágítani ez, s jegyzeteikben ismétlésektől mentesít.

A. 1860 szeptember végén, október elején költözött föl Nagykörösről Pestre. A lapengedély s a kiadói s a nyomdai szerződések ekkor már készen a kezében voltak. Pesti útjai alkalmával s levelezésén át részint maga, részint Csengeryék hozták e dolgokat tető alá. A SzF kiadója Heckenast Gusztáv volt, s a lapot az ő, Landererével egyesült nyomdájában állították elő. A kiadóhivatal a Belvárosban, az akkori Egyetem utca 4. számú házban volt, az egyetemi templom közelében. Az előfizetési ügyeket s a lap szétküldését, forgalmazását innét a kiadó emberei intézték. A.-ra ekkor a tulajdonképpeni szerkesztés munkája hárult. A „szerkesztői szállás”, „hova a lap szellemi részét illető küldemények utasítandók: Üllői út és 3 pipautca sarkán 11 szám” alatt (azaz A. lakásán) volt — ezt olvashatjuk a lap fejlécén. Másfél év múltán, de még a SzF idején, A. néhány házzal beljebb költözött innét a mai Kálvin s az akkori Széna tér felé, a mai Erkel utca sarkára.

A SzF hetenként jelent meg, szerdán. Előfizetési díja évi 10 Ft volt, melyet általában 5 forintonként, fél-évre bontva küldtek be a lap rendelői. Heckenast évi 3000 Ft-ot bocsátott „a lap szellemi részének kiállítására”. De ígéretet tett, ha az előfizetők száma elérné az ezret, akkor minden ezren felüli előfizetés felét (5 Ft), átengedi a szerkesztőnek. Ezt a számot azonban csak egyszer, az első évfolyam második félévében haladta meg a lap. Viszont

azt is kikötötte Heckenast, ha ez a szám 750-re leszáll, fölmondottnak tekintheti a szerződést, megszűntnek a lapot. Ez a második évfolyam második felévében be is következett. Kiadó és szerkesztő viszonya nem volt különösebben barátságos, de feszültté sem vált soha; tárgy- és üzletszerű maradt végig. Heckenast a SzF megszüntetésekor mindenesetre az új lapra, a K-ra nézve üzleti szaktanácsokkal látta el A.-t, s a nyomtatás elől, láthatólag, továbbra sem zárkózott volna el. A. mégis a másik nagy nyomdászkiadóval, Emich Gusztávval állapodott meg. Előnyösebb feltételeket kapott-e Emichtől, vagy Heckenast iránti esetleges ellenérzés vezette, nem ismeretes.

A lap előfizetői — a lapban közölt előfizetői névsorok szerkesztői üzenetek alapján állapítható meg — nagyrészt a nagyobb városok polgárságából kerültek ki. Pest részesedése azonban messze a legtettemesebb volt. Tanárok, iskolák, szerzetesi rendházak tették ki az előfizetők jelentős hányadát. Sok közöttük az idegen, főképp a német és szerb-horvát név, illetőleg a láthatólag frissen magyarosított név. Néhány arisztokrata család neve is állandóan jelen van; mégpedig többnyire sorban ugyanazon családok több tagjáé; azaz inkább pártolásról, mint érdeklődésről volt szó. A vidéki középnemesség aránya viszont kétségtelenül elenyésző. A kor egyéb szép-irodalmi lapjaihoz viszonyítva igen kicsi a női előfizetők száma is. Érthető.

A lap első kétharmadát az ún. előcikk, a „Belirodalom” s a „Küliro-dalom” rovat töltötte ki. Az „előcikk” általános elvi, irodalomtörténeti vagy esztétikai fejtegetés volt többnyire. A. *Irányok*ka is ilyenként jelent meg. A Belirodalom hazai szépirodalmi művek, a Külirodalom külföldi munkák vagy törekvések ismertetését, bírálatát hozta. A fennmaradó harmadban egy-egy novellát, egy-két verset, néhány rövid könyvismertetést, színházi és Kisfaludy-társasági tudósítást adott a lap, s a „Vegyes” rovatot meg az „Uj könyvek” címfőlsoroló rovatát. „Olvasmány”-t tehát igen keveset tartalmazott a lap. Nőolvasók számára, a nem litterátus vidéki olvasók számára így kétségtelenül nehéz és érdektelen is volt. A. tévedett; túlságosan szélesre taksálta a magyar litterátus olvasóközöniséget, s tájékozódási, kritikai igényét túlságosan is magasra. Csengery jobban ismerte a helyzetet, midőn, mint már említettük, azt ajánlotta, hogy elsősorban szépirodalmi legyen a lap, s csak melleleg kritikái. A. azonban tanítani akart, s míg tartott ereje, hite meg persze — mint ironikusan mondta — „Heckenast kegyelme”; vállalta nemcsak a cikkek nagy részének írását, hanem a szerkesztés teljes munkáját is.

Mert a szerkesztői munkát kezdetben teljesen maga végezte. Salamon Ferenc ugyan, aki Pesten lakott, kétségtelenül jószívvel segített neki. Nemcsak színházi vagy könyvkritikát, könyvismertetést vagy lapszemlét adott szinte minden számban, hanem alkalomadtán a szerkesztés apróbb, terhe-sebb munkáiból is részt vállalt. De nem állandóan és nem rendszeresen. Így hát a korrigálástól a híranyag összegyűjtéséig, az arra rászoruló cikkek át-stilizálásától a frissen megjelent könyvek címeinek összeszedéséig, a levelezéstől a díjelszámolásig mindent magának kellett elvégeznie. Kivált a kézirat-olvasás rabolta el sok idejét. Leveleiben, szerkesztői üzeneteiben folyvást zsörtölődött is miatta. Úgy látszik, hiába hangsúlyozta a lap kritikai jelle-gét, s hiába háritotta el eleve a szerepet, hogy kezdők földajkálójá legyen, tengersok éretlen kézirattal árasztották el, főképp verssel.

S emellett a Kisfaludy Társaság igazgatói tisztét is betöltötte; meg-élhetése ugyanis csak e kettős munkával volt biztosítva. A Kisfaludy Tá-rsaság pedig a tízesztendőös kényszerű szünet után most kelt új életre: nem voltak megfelelő formái; ügykezelése, ügyrendje szétzüllött, laza, kialaku-latlan volt. A. levelei telve panasszal a tagokra, akik érdekes üléseket és

kiadványokat óhajtanak, de maguk nem tesznek semmit ennek érdekében. Leveleiben barátaitól hol lapja, hol a Társaság számára koldul kéziratot.

Mindezt számba véve lehet igazán méltányolni első két pesti évének tüneményeszerű értekezői termékenységét. S így lehet igazán látni a K idején bekövetkezett feltűnő csappanást is.

Igaz, a K-val még több munkája lehetett volna. Mert a SzF-nek csak „szerkesztő tulajdonosa” volt, a K-nak viszont „kiadó szerkesztő tulajdonosa”. Elfogadta Heckenast tanácsát, hogy maga adjon ki a lapot, mert így a honoráriumok céljára jelentős összeget takaríthat meg. A. ugyanis kínosan ügyelt arra, hogy díjai ne maradjanak el a jól fizető lapokéitól. A lap forgalmazását, az előfizetések kezelését így most magának kellett vállalnia, s ez valóban sok időt emésztett fel. Ekkor azonban volt már segítsége. Gyulai 1862 közepén költözött fel Kolozsvárról Pestre, s állandó, rendszeres, díjazott szerkesztőségi munkatársa lett A.-nak. S mellette állandó munkatárs lett Szász Károly öccse, Szász Béla is, aki főképp a híryanag s a tárca-rovat elkészítésben működött közre. S végül, de nem utolsósorban nagy segítséget jelentett mind a szerkesztői, mind a kiadói munkában az ifjú Arany László, aki befejezván Kőrösön a középiskolát, ez években végezte a jogot s írta első irodalmi tanulmányait is.

A lap tehát nem egészen „csak úgy szerkesztődött” ezekben az években sem, s így a K is minden tekintetben messze fölötte állt a korszak szépirodalmi lapjainak, ha, mint utaltunk rá, a SzF szintjét nem tudta is elérni vagy megtartani. S emellett a „hetekig elcsapás” sem lehetett oly szokott dolog, mint ezt A. önróniája sejteti. Inkább csak akkor volt ilyenről szó, ha A. vidékre ment, pl. szokásos gyógyfürdőzése alkalmával. De jellemző, hogy ekkor külön jelzi Tompának írt levelében, hogy ezalatt Gyulai viszi a szerkesztést. Az azonban bizonyos, hogy ez években jóval több időt hagyott neki a lap. Ennek jó részét nyilván olvasásra fordította, hisz, mint cikkei-glosszái mutatják, a SzF zsúfolt két esztendejében is nagyszámú külföldi, angol, német, francia lapot nézett át. Ezért is van okunk föltételezni, hogy a K nagyszámú névtelen cikkfordítása, összegező ismertetése közül sok az ő tolla alól került ki.

Két dologra azonban, láthatólag, mindig személyesen s pontosan ügyelt. Arra egyrészt, hogy az olvasók megkapják azt, amit előfizetési felhívásaiban ígért. Példa lehet erre az irodalomtörténeti arckép-melléletek ügye. Engedve a közzsellem s a barátok unszolásának, elhatározta ugyanis, hogy „a képekadás” iránt érzett ellenszenve ellenére, „publikum csodításának”, ad ő is lapjában képeket. Persze, nem afféléket, mint a többi lapok, hanem írói portrékat, régi írók portréit. A K programjában be is jelentette elhatározását. Késésük esetén aztán mindig pontosan — s gyakran előre — tájékoztatta olvasóit ügyükről. S szolt arról is, ha a K nem jelenhetett meg pontosan vasárnapra (ez ugyanis nem szerdán jelent meg, mint a SzF), vagy ha papírra, szedése az ígértnél rosszabb minőségű volt. Másrészt rendkívül pontosan ügyelt az előfizetési díjak kezelésére. S nemcsak gyorsan és pontosan küldte vissza az esetleg fönnmaradt pénzt, hanem mindig részletes kimutatást is adott róla, s ezt többnyire saját kezűleg írta meg. Azok az elszámolások is jellemzők e tekintetben, melyeket azoknak adott, akik a SzF és a K árkülönbségétől megzavarva (a SzF évi 10, a K 12 Ft: a terjedelm-növekedés s a szebb papír és nyomás következtében), többet vagy kevesebbet küldtek a kelletténél.

A K szerkesztői-szerkesztőségi munkájában való mind e részvétel, persze, nem zárja ki s nem mond ellen a jelzett csalódás, elkedvetlenedés, visszahúzódás tényének. (A szerkesztésre l. Gelencsér Károly: i. m. Voino-

vich III. köt. 1–80. l., JKK XII. köt. jegyzeteit, különösen 349–360., 419–421., 542–544., 630–633. l.).

Ennyit az első, az 1860–65-ben keletkezett cikksoporról hasznosnak látszott elmondani.

A második fő cikksoport, egy-két kivételt nem számítva, a hetvenes évtizedből, főképp annak végéről való. Nagyobb részük nyelvészeti tárgyú, vonatkozású, s többségük kapcsolatban áll a Magyar Nyelvőr tevékenységével.

A., a költő, tudjuk, 1867 körül egy évtizedre, hallgatásba burkolózik. S hallgat az értekező is. Aristophanes fordítása „helyettesíti” költői természetét, megszólalását; az Akadémia hatalmas tömegű, általa készített ügyiratai az értekezőit. E hallgatást sokan és sokféleképp magyarázták, folyvást újabb s újabb indítóokokat, értelmezéseket hozván föl. Megoldottnak a kérdés azonban semmiképp sem tekinthető, s aligha is oldható meg valaha is „vélegesen”. Annyi azonban bizonyos, hogy mint a 60-as évek eleje értekezői bőségének, úgy ez évtized majdnem teljes hallgatásának sem lehet elégséges, legfőbb vagy éppen egyetlen magyarázata a foglalkozással együtt járó állapot, a foglalkozás pozitív vagy negatív kényszere. A Kisfaludy Társaság igazgatói állása is adott munkát bőven, ha annyit esetleg nem is, mint az akadémiai titkárságé. A szerkesztés adminisztrációs s, mondhatnánk, manuális része azonban (korrektúra, hírolás, levelezés, szétküldés stb.), melyet különösen az első években, míg Gyulai föl nem jött Pestre, s míg fia, László, hatékonyan nem segíthetett, tehát nagyrészt A. maga végzett, semmiképpen sem jelentett kevesebb s kevésbé fárasztó elfoglaltságot. Mégis, láttuk, valóságos cikközön jellemezte amaz első éveit. Úgy lehet, a „preceptorkodásom nem kell – hát nem kell”-féle keserű sóhajtváltozó lelkiállapotban s a kiegyezés első évtizedét betöltő kiábrándultságban kell e hallgatás elsődleges okát keresnünk.

Az irodalmi, az esztétikai kérdéseket boncoló értekező nem is szólalt meg benne többé. Végképp letett szerkesztői, „énektanári”, „preceptor”i vágyairól. A Nyelvőr által fölvert élénk s az iskolázott rétegek körében országos szélességű nyelvészeti érdeklődés azonban kicsalta hallgatásából. Kettős fázisban történt ez is.

Az első nyilvános fellépésű volt, de alighogy megindult, rögtön meg is szakadt. Hogy miért? — ez esetben sem mondható meg határozottan. Ez esetben is csak feltételezésekre vagyunk utalva. Hogy ezek valamelyikét valamelyest valószínűsíthessük, a Nyelvőr keletkezéskörülményeiről s első éveiről kell egy-két szót szólnunk.

A Nyelvőrt, ismeretes, 1872-ben indították meg. Létrehozása általános, a művelt rétegekben országosan jelentkező igény következménye volt. Az Akadémia, Gyulai köre sokat tett a folyóirat világra segítése érdekében, anyagi alapjának megteremtésében. Hogyne, hisz ha valaki, ők igazán érezték a nyelvromlás igen nagy veszélyét.

Sokféle forrásból táplálkozott ez az akut kórrá váló nyelvromlás. Közrejátszott benne az alig véget ért abszolutizmus ügyintézésének német-nyelvűsége. S nemcsak azáltal, hogy a modern adminisztráció fogalomkincsének jelentékeny részét vette át tőle — többnyire tükörfordításban vagy neológias magyartásban — a 67 után újjászervezett magyar közigazgatás, hanem azáltal is, hogy az eredetileg idegen ajkú, de gyorsan magyarosodó tisztviselők jelentékeny részét is átvette. Továbbá a rendeletek megalkotásakor nemcsak tárgyi, hanem nyelvi, megfogalmazásbeli tekintetben is elsősorban az osztrák példák voltak az adminisztráció számára irányadók. A közös hadsereg német nyelve s nyelvi tarkasága is fokozta a nyelvromlást. Aztán a föllendülő iparosodás következtében az országba jövő

magyszámú idegen szakemberrel való folytonos érintkezés. Jelentős forrása volt a nyelvi torzulásoknak a német nyelvű, illetőleg a jelentékeny példányszámú kétnyelvű sajtó is. S még inkább azok a lapvállalkozások, melyek, az új helyzetben, gyakran szinte azonos gárdával, váltottak át, egyik napról a másikra, a magyarnyelvűsége. Mindenekelőtt s legfőképpen azonban a városok gyors növekedése, elsősorban Budapesté hozta magával, hisz ez a gyors növekedés nagyfokú asszimilációval járt együtt: a városi, főképp a pesti lakosság növekedésének jelentékeny része szlovák, német, zsidó beolvadók-ból adódott. S a beolvadók (különösen az utóbbi két csoport) jórészt a polgári elemet szaporítván, hamarosan részt vettek s részt kértek a szellemi életből is, főképpen a szakfoglalkozások területén, de a sajtóén is. A nyelvérték hiánya aztán náluk, bármily lelkes magyar patriótákká lettek is, erősen érezte hatását a városi élet, a szellemi élet egész nyelvhasználatában.

A., folyóiratai tanúsága szerint, lelkes örömmel fogadta s támogatta a polgárosodást s vele a beolvadást is. A nyelvet azonban a nemzet egyik legnagyobb kincsének, megtartójának fogván föl, érthető módon, maga is igen nyugtalanzkodott s a nyelvtudomány hatékony közbelépését, segítségét lapjaiban is sürgette, már a hatvanas esztendőkből. Fontos e tekintetben fia cikke, melyben ez — még a Nyr megjelenése előtt — Szarvas Gábor tevékenységét — bár bírálva is — dicsérte (ÖM. II. 275. l.). Az új folyóirat szerkesztői, irányítói így hát magától értetődő gesztussal fordultak hozzá, hogy megnyerjék munkatársul, hogy megszerezzék segítségét és tekintélyét lapjuk számára. Annál is inkább, hiszen nyelvészeti, különösen pedig nyelvtörténeti járatossága, olvasottsága általánosan ismert volt; s az is, hogy az aktív nyelvészkedő hajlam sem hiányzik belőle, hogy a nyelvvel bibelődni legkedvencebb magánfoglalatosságai közé tartozik. Művészetét meg ez időre már Gyulaiék az irodalmi tudatban a romlatlan, gyökeres magyar stíl mellébbeszethetetlen kánonjává emelték, őt magát pedig a széles művelt közvélemény is nyelvünk legnagyobb művésze- s értőjeként fogadta el.

A. nyelvi és nyelvészeti felfogásának középpontjában a mondat állott. Ő a nyelvről legfőbb forrását és körjelét a mondat szerkesztő érzék meggyengülésében látta. Azt várta, nyilván, a nyelvvédő, a nyelvhelyességi mozgalomtól s a folyóirattól, hogy ez majd a helyes, a hibátlan mondat szerkesztés, a szórend, mint mondani szokta: „a szófűzés” kérdéseire, ép-ségének visszaállítására és fönntartására veti a hangsúlyt. Igen jellemző, hogy egy rövid szójavító glossza után, erről adott a Nyr-nek először hosszabb, rendkívül töményre érlelt tartalmú, tisztázó és rendszerező igényű cikket, A szórend címűt. S ezt a cikket, ezt a tárgyat, mint kéziratban maradt félig kész hosszabb, gazdag anyagú cikke s töredékei, meg följegyzései mutatják, rögtön s széleskörűen folytatni is akarta. De mégsem tette.

A lap arculata az első évfolyamok után határozottan kibontakozott. S A. mondatközpontú szemléletével szemben, mely a nyelvhelyességi kérdést mindig, a stílus kérdéséről elválaszthatatlannak tekintette, szóközpontú szemlélet lett benne úrrá; a nyelvi törvényeket — a pozitívizmus hatására — természet tudományos érvényűnek fogta föl s logisztikus-morális módon kezelte s ítélte meg a nyelvhelyességi kérdéseket; a stílus problémája elől, a stílus alapján való ítéletalkotás elől pedig elzárkózott. S ami nem kevésbé fontos: jöllehet folyvást a nyelvtörténet tanúságával érveltek, fatális érzék-lenségről tettek bizonyosságot — megint csak pozitivistá módon — a valódi történetiség iránt.

A. is úgy vélte, a konzerválás e korszak fő feladata nyelvi tekintetben; az előző, gyors fejlődéstempójú periódusok eredményeinek földolgozása, megrostálása, begyökereztetése. A mozgalmoszerű újítás korszakát minden-

képpen lezártak tudta ő is. De visszalépni, az előző korszakok eredményeit megtagadni és kivetni semmiképpen sem akarta, mint ahogy jelentékeny írókortársai közül sem kívánta ezt senki. Szarvas Gábor és köre viszont, a maga történetietlen, pozitivistikus felfogása, merev gondolkodásmódja alapján nagyon is hajlott a kivetésre és megtagadásra, s ami együtt járt vele: a visszalépésre, vagy legalábbis a továbblépés lehetőségének megbékélyozására. Így, egy évtizednek sem kellett eltelnie, már az egész magyar irodalmat, „hivatalos”-t és ellenzékit, konzervatívot és újító szándékút egyaránt heves ellenzőiknek táborában tudhatták, Vajda Jánostól Asbóth Jánosig, Gyulaitól Péterfyig, Arany Lászlótól Csiky Gergelyig, Reviczky Gyulától Bodnár Zsigmondig. (L. Németh G. Béla: *A századvégi Nyelvőr-vitához, Tanulmányok a magyar irodalmi nyelv és stílus köréből*. Bp. 1961.) Köztük volt, kétségtelenül, A. is. Nemcsak fiának Simonyi Antibarbarusáról írt cikke, mely az egész vitában egyike a legfontosabbaknak, bizonyítja ezt, hanem a Voinovich Géza által közrebocsátott, már említett széljegyzetei is, melyeket a Nyelvőr évfolyamainak margójára rótt, évről évre. Alighanem indokolt tehát föltételezni, hogy nyelvészeti munkásságának, újabb értekezői munkásságának kibontakozását, mindjárt a kezdet kezdetén, *többek között*, az új orthologia irányra akasztotta meg. (S nem utolsósorban: hangneme is; ezt már fönt említett első cikkében, melyben még dicsérte Szarvas tevékenységét, erősen gáncsolta Arany László is.) *Többek között*: mondtuk — mert, természetesen, más motívumok is közrejátszhattak elakasztásában.

Értekezői munkássága e szakaszának második fázisa a 70-es évtized végére esik. Ezt a rövid széljegyzet s az apró följegyzés műfaja jellemzi. Megszabadulván akadémiai titoknoki állása terheitől, végre jutott ideje szellemi kedvteléseire; s köztük, mint említettük, nem az utolsó helyet foglalta el a nyelvészkedés. Annál szívesebben bajlódott egyes nyelvészeti kérdésekkel, ily tárgyú rövid széljegyzetek és apró följegyzések készítésével, mert, meggyengült egészsége, főképp meggyengült látása hosszabb olvasást és írást amúgy is alig tették lehetővé számára.

Helyesbítő, kiegészítő, vitázó jellegűek e megjegyzések egyrészt. Gyakran vezérszavak, de nagyon gyakran szentenciózusak. Néha csak alig összefüggesztett emlékeztető, utaló szavakból állnak, máskor viszont nagyon is hatásosan fogalmazott s zárttá formált, konklúziószerű summázatok. De akármiyenek, többnyire igen erősen érzelmiek. Nem csoda, ha jó néhány esetben csipős vagy csipkelődő epigramma kerekedik belőlük. Másrészt emlékező jellegűek. Gyermekkorának szó-, fordulat-, dal- és mesekincséből idéz föl a költő egy-egy darabot, egy-egy motívumot a Nyr néprajzi, néprajzi közléseinek hatására. A hangnem ezekben személyesen közvetlen, mesélő. S így az *Őszikék* gyermekkorú idéző verseinek „párdarabjai”, kiegészítő, kíséző szövegei, „melléktermékei” Nagyobb hányadukat nem szánta közlésre, nyilvánosságának. Egy részüket a Nyr szerkesztőinek sikerült kicsalogatnia tőle mégis, más részüket viszont csak halála után, a hagyatékából tették közzé (l. minderre jegyzeteinket).

Hogy szorosabban vett nyelvészeti szakszempontból mi a följegyzések és megjegyzések értéke és jelentősége, azt megállapítani a nyelvtudományi szakirodalom feladata. Hogy életrajzi, lélektani s alkotáslélektani szempontból rendkívüli módon hasznosíthatók, arra viszont már többen rámutattak. Arra azonban alig történt még utalás, hogy e rövidebb-hosszabb, többnyire polémikus megjegyzésekben és cikkeksekben igen jól használható, tanulságos anyag lappang A. nyelvtörténeti szemléletére; sőt, tovább menve, történetiszemléletére nézve is. Mert polémiája mélyén, bár látszatra többnyire csak egy szó, egy kifejezés, egy leíró nyelvtani probléma megítéléséről van szó, két, igen erősen különböző nyelvtörténeti s történeti

szemlélet vitája húzódik meg. Az itt rejlő tanulságokat, következtetéseket, természetesen, majd csak akkor lehet helyesen levonni, ha a magyar nyelvészet történetéről, vagy legalább a Nyr történetéről megbízható mű áll rendelkezésünkre, ha a Nyr általános nyelvészeti és nyelvtörténeti felfogását már tisztázták. S e fontos munkára ez ideig mindössze egy-két kísérlet történt.

Mint fönt, a közlés-renddel kapcsolatban már említettük, vannak A. e korszakának olyan cikkei, melyek keletkezési dátumát a rendelkezésünkre álló adatok és eszközök segítségével nem lehet megállapítani. Legalább is nem a ma rendelkezésünkre állókkal; mert pl. gépi-statisztikai módszerekkel alighanem meglehetősen pontossággal lehetne földeríteni, hogy, mondjuk, a *Töredékes gondolatok* egy-egy darabja melyik nagyobb, ismert dátumú cikk közelében született, helyezkedik el. Mindazonáltal, ez eszközök, módszerek nélkülözése ellenére, elmondhatjuk, hogy alig van oly dátumozatlan írás, mely tárgyán, felfogásán, stílusán át ne kapcsolódniék be két értekezői periódusának egyikébe vagy másikába. A közbesső időszakban, úgy látszik, A. valóban nem írt. Prózáirói, értekezői hallgatása nem csupán nem-közlés volt, hanem valóban hallgatás; értekező prózáink, irodalom- és nyelvtudományunk örök veszteségére.

A szövegek közléséről

A szövegek közül azokat, melyek az 1879-es *Prózai dolgozatokban*, azaz még A. életében kötetben is megjelentek, e kötet alapján közöljük. Úgy mint a szerző életében közreadott *utolsó* változatot, mint a szerző által szentesített *végleges* szöveget. (Meg kell jegyeznünk, hogy e kötet gondozását, korrigálását nem ő végezte el; mintahogy folyóirat-cikkei némelyikének korrigálását sem. Ezzel, különösen hangtani tekintetben, számolni kell.) A. nyilván kordokumentumnak s a maga élete dokumentumainak is tekintette prózai dolgozatait, s ezért lényegében változatlanul kívánta őket újra közzétenni. S még ott is változatlanul hagyta a szöveget, ahol az oly tévedéseken, oly téves adatokon alapult, melyek téves volta e kiadás idejére, 1879-re már kiderült. Példa lehet erre a Gvadányi-tanulmánynak az a része, melyben az 1860-as évek elején még a generálisnak tulajdonított műről, *A peleskei nótárius pokolba meneteléről* volt szó, vagy a Gyöngyösi-arcképben a *csócsmók* szó hibás értelmezése (l. az illető tanulmányok jegyzeteit). S nyilván ugyanezért nem változtatott pl. a különböző cikkeket föllehető Osszian-utalásokon sem. Ha szövegváltozás van, a jegyzetben jelezzük.

A többi dolgozat esetében az első közlés szövegét, azaz a SzF-ben, a K-ban, a Nyr-ben, a HIL-ban s a későbbi első publikálásokban olvasható szövegeket adjuk.

Ez az első szöveg éppen úgy, mint az 1879-es kötetbe foglalt tanulmányok szövege a későbbi kiadások folytán rendkívül sok torzulást szenvedett. Ezek a torzulások nagyrészt hang-, ill. betűhibákat jelentenek, szóalakváltozásokat, írásjelkieséseket, szókieséseket, ill. egy-egy sor kimaradását. Többnyire nem „értelmes”, hanem értelmetlen hibák. A kiadási jog ugyanis a Franklin Társulaté volt s ez folyvást újra nyomta a Ráth-féle klisékkel a szövegeket, s a folyvást szaporodó betűhibákat, szó- vagy sorkieséseket alig javíttatta ki, s ha javíttatta is, nem irodalomtörténeti szakemberekkel, hanem nyomdai alkalmazottakkal. Így aztán ún. értelmes torzulások, hibák is keletkeztek. Amidőn aztán újra szedték a szöveget, akkor sem lett sokkal jobb a helyzet, sőt, sok esetben még rosszabbodott. Mert a szedés többnyire az előbbi, romlott klisék hibás lenyomatai alapján történt,

s így átörökitették azok legtöbb torzítását. A Riedl-féle részleges kiadás sokat javított ugyan a helyzeten, de a fonákosságokat távolról sem szüntette meg. (*Arany János Munkái*, 1–6. köt. Bp. 1902–1907., a Magyar Remekírók, A magyar irodalom főművei c. sorozat 41–46. köteteként. Ebben a próza a 6., [ill. a 46.] kötetben foglal helyet.) Már csak azért sem, mert csak részleges volt. Voinovich különböző kiadásai is folyton javítottak, de teljes, tudományos igényű és hitelű javításra még az utolsó általa gondozott, irányított, illetőleg előkészített kiadás, az ún. Parnasszus bibliapapiros kiadás második változatában (1949) sem vállalkozott.

Milyen változásokon ment át a szöveg az egyes kiadásokban — ezt regisztrálni teljesen fölöslegesnek, haszontalannak látszott. Hiszen hanyagságból eredő, alapjában nyomdahibákról van szó, amelyek sem a szerzőre, sem művének szellemi sorsára, interpretációjának történetére vonatkozóan nem mondanak semmit.

A kritikai kiadásokban szokásos kézirati összevetésekre sem kerül e kötetben sor. Egy részük már A. életében elkallódott, miután prózai munkái egy részének, úgy látszik, nem tulajdonított verseivel egyenlő jelentőséget. Ami megmaradt, azt a család gondosan őrizte éppen úgy, mint A. SzF és a K példányait is. Ezeknek szempontunkból rendkívüli, hogy úgy mondjuk, kézirati becslük volna. Ezekben ugyanis A., mint Voinovich tudósít róla A.-életrajzában, bejegyzéseket tett; s talán föltehetjük, hogy ő, aki lapjában a más szerzők által irt cikkekbe csúsztott nyomdahibákat is figyelte, (l. JKK XII. köt. 354. l.) a magáéiba kerültek, legalábbis az értelemzavarókat, bizonyosan kijavította. Arany László halála után ezek is, mint a kéziratok is, Voinovich Géának, Arany László fiatalon előzvegyült felesége második férjének, az Akadémia későbbi főttkarának, A. életrajzírójának birtokába kerültek. A második világháború folyamán Voinovich villájá, mint már említettük, elpusztult s vele megsemmisültek a kéziratok is, a szerkesztőségi iratokkal, hagyatékkal, e folyóiratpéldányokkal együtt. Mennyire használta fel őket azokban az általa gondozott kiadásokban Voinovich, amelyek még megsemmisülésük előtt keletkeztek, nem lehet tudni. De, sejthetőleg, igen, bár nem teljes mértékben. Az a tény ad alapot e sejtéshez, hogy a legkevesebb hibát, főként „értelmes” hibát a legutolsó kiadás, az ún. második Parnasszus kiadás mutatja föl. (Ami persze nem jelenti azt, hogy nem mutat föl még ez is meglehető mennyiséget belőlük.) Ez a kiadás pedig 1949-ben jelent meg, s bár név és év nélkül, mégis több mint valószínű, hogy Voinovich Géa gondozásában vagy legalábbis irányításával. Akkor jelent meg tehát ez az *aránylag* legjobb szövegű kiadás, midőn a kéziratok már nem álltak rendelkezésre. A szövegjavítás tehát, amennyiben megtörtént, a folyóiratbeli első közlés alapján történt meg. (Keresztúry Dezső, aki közeli kapcsolatban állt Voinovichcsal, megerősítette e feltevést, szóbeli közléssel.) S csakugyan, nemcsak az aránylag legkevesebb hibával rendelkező kiadás ez, hanem egyben az is, melynek szövegei leginkább megegyeznek a folyóiratbeli első közlésekéivel. (Ezért is, s azért is, mert ez forog leginkább közközén, ennek lapszámait adjuk meg, annak a kötetnek a lapszámai mellett, mely először vette fel az illető szöveget.)

Ama néhány cikk-kézirat, amely valamilyen módon mégis fennmaradt (pl. mert nem Voinovich birtokában volt; vagy nem volt villájában annak pusztulásakor), s az A.-hagyaték teljes földolgozása után majd rendelkezésünkre áll, a kiadás utolsó kötetében fakszimilében tesszük közzé. Valószínűleg igen kevésről, egy-két nyelvészeti jegyzet kéziratáról van szó.

A helyesírás tekintetében követtük az eddig megjelent két értekező prózai kötet eljárását, a X. és XII.-ét. Főként az utóbbiét. Mégpedig azért ezét, mert az ott közölt A.-szövegek is saját lapjaiban, a SzF-ben és a K-ban

jelentek meg, mint a jelen kötet szövegeinek nagyobbik fele is. A X. kötet jegyzeteinek Bevezetője ugyan annak a sejtésének ad hangot, hogy nem minden cikk korrigálását maga A. végezte el, s ha maga végezte is, aligha volt ideje alaposan elvégezni. Ebben sok igazság lehet, de elsősorban fordításaira s K-beli cikkeire nézve. A SzF idején folyvást panaszoktól leveleiben, hogy a korrektúra nagy részét is magának kell végeznie. S ha állandóan korrektúráznia kellett, nyilván a maga cikkeit korrigálta elsősorban, hisz ebben az időben még nagyon is fontosnak tartotta azok feladatát, s a másokét hagyta esetleg segítőitársaira. Emellett szól cikkeinek ily szempontú vizsgálata. Említsünk egy példát erre. Tudjuk, mily szívesen használta föl A. a kurziválás adta kifejezési, árnyalási, kiemelési lehetőségeket. Különösen nyelvészeti vonatkozású cikkeiben élt vele gyakran s igen bonyolultan, s hol a tövet, hol egy szótagot, s hol a képzőt, hol a ragot, hol ezek egyik vagy másik alkotó elemét, hol pedig az összetett szó elő- vagy utótagját emelte ki. Példa lehet erre a *Visszatekintés*, amelyben az ily részleges kiemeléseknek se szeri, se száma. Hogy pedig ezekben a szubtilis nyelvi, nyelvészeti kérdésekhez mit sem értő szedők sok hibát ejthettek, természetes. S az is, hogy a korrigálás folyamán e kurziválási hibákat a szerzőn kívül más aligha javította s javíthatta volna ki. Márpedig az említett igen hosszú cikkben, a számtalan kiemelés közül alig egy-kettő hibás. De emellett bizonyít, főképp a SzF-beli cikkek esetében, a központosítás is. A központosítást illetően a X. kötet említett Bevezetője azt mondja, hogy e tekintetben következtelen A. s „általában a mai használatnál ritkábban él velük”. Az ötvenes évek cikkeire nézve, úgy látszik, igaz ez a megállapítás. A saját folyóirataiban megjelent cikkeire nézve azonban kevésbé; különösen kevésbé a megállapítás második fele. A. nemcsak legtöbb kortársánál használ SzF-s K-beli cikkeiben több írásjelet (s elég következetesen), hanem az átlag mai írónál is. Főként vesszőt, kettőspontot és gondolatjelet. Jellemző például, hogy a syntagma-határokat, főként a határozósakét, mindenekelőtt határozói igenevesekét, majd mindig jelzi. Vegyük, taláломra, egyik rövid cikkét, az Örmödi Bertalan kötetéről szóló, a SzF-ben 44 sort kitevő bírálatot. Egyenlőség jeltől, a zárójelen át a pontos vesszőig, a külön kifejező szerepű kötőjelig, gondolatjelig és három pontig az írásjelek özöne fordul elő benne. Míg, például, a fölötté olvasható Zilahy Károly-novellában (*Csalfa álmok, tört remények*, SzF I. 1. 13.) csakugyan jóval kevesebb szerepel nemcsak A. cikkéhez, hanem a mai átlaghoz hasonlítva is.

Mindez szükségessé teszi, hogy mind a központosítás, mind a tipografizálás, főként a kurziválás s általában a kiemelés tekintetében a lehetőleg szerinti mértékben hűen adjuk vissza a SzF és a K A.-cikkeinek, ill. az 1879-es kiadásainak a szövegeit. Amiben a SzF-s KA-cikkei a mai helyesírásnál jóval következtelenebbek, az a hosszúság kérdése, kivált a magánhangzóké. Az -ul -ül határszó rag vagy az -ít igeeképző magánhangzója pl. ugyanazon cikkben, sőt ugyanazon lapon is hol hosszú hol rövid. E tekintetben úgy látszik, sokkal inkább a szedőkre, korrektorokra hagyatkozott, s nem javított s nem egyesített. Átvettük a K és SzF írásmódját, mivel e kérdésben a vitás eseteket eldönteni szinte lehetetlen. A helyesírás egyéb kérdéseiben azonban teljesen a X. és XII. kötetben megjelölt eljárásmodot követtük. Így tehát a SzF és K, illetőleg a HIL, s a későbbi egyéb publikálások szövegeiben lehetőségek nyilvánvaló sajtóhibákat egyszerűen kijavítottuk, anélkül, hogy arról külön említést tennénk az illető szöveg jegyzeteiben. Az ily hibákat leltározni s megörökíteni, nem szolgálna semmiféle célt sem.

A jegyzetek elkészítésében az A.-kiadás eddigi próza-köteteinek gyakorlatát s az akadémiai irányelveket követtük. A kötet anyagának jellege,

természetesen, bizonyos módosításokat tett szükségessé. A XII. kötet nagyszámú különálló szöveg mozaikszerű gyűjteménye volt. Olyan szövegeké, melyekről eddig alig egy-két helyen esett szó az A.-irodalomban. S olyan szövegeké, melyek különálltak ugyan, de többnyire belső önállóság, önmagukban való érthetőség nélkül. A fő feladat ott tehát, a szorosabban vett szövegmagyarázat s a keletkezéskörülmények leírása mellett, az érthető egésszé való kerekítés volt. A szövegek itt, ebben a kötetben nagyrészt sokkal önállóbbak, s többnyire önmagukban is érthetők. De legtöbbjük mégsem oly zárt, önmagát ma is megmagyarázó egész, mint a X. kötet nagy tanulmányai. Jóval szorosabban kapcsolódnak keletkezésük korának egyes mozzanataihoz, egészükben s részleteikben egyaránt. A keletkezéskörülmények rajza mellett kerekítés itt is szükséges volt, mind a szorosabban vett szövegmagyarázatokban, mind pedig a tartalmi magyarázatokban. Az egyes szövegmagyarázatokat, helykímélés céljából, nem külön-külön sorba, lap- és sorjelöléssel adjuk, hanem a korábbi kötetekhez hasonlóan, folytatólagosan, gondolatjellel választva el.

Az A.-irodalom igen nagy terjedelmű, a prózával foglalkozó azonban, mint már említettük, igen szegényes. Azokban az A.-ról szóló régebbi tanulmányokban, melyek nem külön prózájával (esztétikájával, kritikájával) foglalkoztak, néhány hagyományossá és sablonossá vált jelző, megállapítás öröklődött s variálódott folyton tovább. Az utóbbi évtizedekben, kétségtelenül, erősen megváltozott a helyzet. Ennek megfelelően az egyes cikkekre vonatkozó irodalom ismertetésében elsősorban az utolsó évtizedek A.-irodalmára voltunk tekintettel. Az A. prózájával (esztétikájával, kritikájával) foglalkozó korábbi irodalomnak elsősorban ama szerzőit és munkáit vettük figyelembe, akiknél s amelyekben a szóban forgó átöröklődött vélemények, megállapítások legjellegzetesebb formában találhatók meg; mindenekelőtt tehát Voinovich háromkötetes életrajzát a Szinnyei Ferenc többször említett dolgozatát. Az A. prózáját csak mellékesen érintő A.-tanulmányokra s egyéb dolgozatokra, természetesen, kevésbé lehettünk figyelemmel.

E kötet tartalma meglehetősen heterogén, a cikkek tárgyköre s jelentősége tekintetében egyaránt. Ennek megfelelően az egyes cikkek feldolgozottsága is rendkívül egyenetlen. Egyes cikkeket, jelentés- és keletkezéskörülményeik tekintetében egyaránt folyvást újra megtárgyalnak, de vannak szép számmal olyanok is, melyekről szinte egyáltalán nem esett még szó sem. Ez, természetszerűen, magával hozta e kötet jegyzeteinek is bizonyos egyenetlenségét, tartalmi magyarázatok tekintetében éppúgy, mint a keletkezéskörülményeket illetően. Ezt megszüntetni majd csak az A.-prózával foglalkozó irodalom növekedésével lehet.

Ez a kötet, mint az imént említettük, meglehetősen heterogén anyagot tartalmaz ugyan, jó néhány probléma, mű és szerző azonban, ennek ellenére, igen gyakran, igen sok cikkben újra meg újra előkerül. Így fennforog a jegyzetekben az ismétlés veszélye, s teljesen aligha is kiűszöbölhető ki. A folytonos visszahivatkozások zavarnák a jegyzetek említett kikerekítő feladatát; s ami fontosabb: velük nehezen is oldhatnák meg az egyes jegyzetek a maguk feladatát. Az újra meg újra előkerülő művek, problémák, tárgyak, személyek majd mindig más-más vonatkozásban kerülnek elő, s a jegyzetek nem utolsó feladata éppen e különböző vonatkozások megvilágítása. Nevek, problémák, tárgyak, művek szótárszerű összefoglalása itt nem látszott célszerűnek.

JEGYZETEK AZ EGYES MŰVEKHEZ

1. DÓZSA DÁNIEL: ZANDIRHÁM

Ez A. első s egyben egyik legfontosabb könyvbírálata. Befejezetlensége, töredék volta ellenére alig egy-két cikkét idézi a szakirodalom oly gyakran, mint ezt. Érthető, hiszen ennek a cikknek — a mondanivalójának alkalmával szolgáló mű tartalmát előadó néhány bekezdéstől eltekintve — szinte minden megállapítása, mondata kapcsolódik A. esztétikai törekvéseinek és problémavilágának valamely fontos eleméhez. Igaz, a szakirodalom elsősorban az eposzt, az eposzi hitelt illetőket vette számba. Voinovich A.-életrajzában például több mint húsz alkalommal említi, de szinte mindannyiszor az eposszal, az epikus költészet kérdéseivel kapcsolatban. S igaz az is, amit Sőtér István hangoztat, hogy a sok hivatkozás ellenére, az A.-irodalom inkább csak mindannak a nyomatékos összefoglalásául tekintette ezt a cikket, mit addig A. e tárgyról, az eposz korszerűségének, korszerűsítésének kérdéseiről elmondott, holott itt nemcsak összefoglalásról, hanem igen jelentős továbbfejlesztésről van szó. (Sőtér 402—07. l.) Másrészt azonban nemcsak az eposz kérdéséről adja véleményét A. itt koncentráltan elő. Az a program is benne feszül e cikkben, melyet mint kritikus s mint egy kritikai lapnak a szerkesztője megvalósítani igyekezett; azaz nemcsak az eposzt illető korábbi nézetei állnak itt előttünk továbbfejlesztve és lényegre tömörítve, hanem a kritikát, illetőleg a korszak „lírai” jellegét s népességét illetők is. De míg az előző kérdések tekintetében valóban inkább összegező lezárás ez a gondolat-sor, az utóbbiakéban az első kifejtések egyike. Így e cikk A. *Naiv eposzunk* c. tanulmányával, a Hebbel-bírálattal éppoly szoros kapcsolatban van, mint pl. az *Irányokkal*, az *Irodalmi hitvallásunkkal*, a *Némi párhuzammal* vagy *Az észszerű utánzásról* szólóval. A cikk közelebbi keletkezéskörülményei s időpontja ismeretlenek. Tolnai Vilmos úgy véli, „1861 táján” keletkezett. (Arany János az eposzi hitelről. EPhK 1902. 74. l.) Ez azonban nem valószínű. 1861-ben A. már Pesten lakott s szerkesztő volt. S éppen nem volt abban a helyzetben, hogy egy kevés munkával egésze kerekíthető cikkét közzé ne tegye. Elvi oka sem volt rá, hisz nagyrészt ugyanazokat a gondolatokat fejti ki más cikkekben. De a cikk hangneme, modora, jellege is ellentmond ennek a datálásnak: zsúfoltsága, a költőben forrongó, összesűrűsödött kérdések eruptív feszültsége, szinte türelmetlen, kihívó kimondás-vágya, az irodalmi élet középpontjától, irányításától még kényszerűen távol levő, de a szerkesztői, a kritikusai programot — ha mindjárt tudat alatt és be nem vallottan is — már bontogató, latolgató költőre vall. A. először az 1860. év elején mondta ki, vetette fel a szerkesztősködés vágyát, gondolatát (Csengeryhez, 1860. jan. 4.). A cikk tehát inkább ez előtről valónak látszik. Levezetésében nincs nyoma, mikor kezdte s annak sem: önszántából fogott-e neki vagy fölszólításra. Csengery ez idő tájt sokszor sürgette, hogy dolgozzon a BpSz-nek, de Dózsa művéről nem esik szó levelezésükben; s a Gyulaival váltottakban sem, holott Gyulai jól ismerte Dózsát. Így az előbbi lehetőség, az önszántából való nekifogás a valószínűbb; a cikk modora s félbehagyása is erre mutat, hisz szerkesztőknek tett ígéreteit többnyire teljesítette, vagy

ha nem tehetné, szólt róla. Dózsa műve 1858-ban jelent meg. Megjelenéséről több lap is megemlékezett, úgy mint A. írja, egy-két sorban. Az egyetlen aránylag hosszabb említés, ismertetés (de ez nem elemző kritika) ez év második felében jelent meg róla (Szépirodalmi Közlöny 1858. 927. l.). A tehát láthatólag kritikái visszhang, ill. visszhangtalanság tapasztalása után kezdte írni bírálatát, talán 1858 végén vagy 1859 elején.

A mű, melyhez gondolatainak kifejtését kapcsolta, teljesen jelentéktelen. Egy későbbi irodalomtörténész, Kristóf György hosszabb tanulmányt szentelt neki éppen úgy, mint szerzője lírai költészetének is (*Dózsa Dániel elbeszélő költészete*. ItK 1938. 1–18. l., *Dózsa Dániel lírája*. It 1939. 65–86. l.). Az indítást e tanulmányokhoz, megírásuk szükséges és hasznos voltához nagyjából A. cikke adta. Kristóf azonban némileg félreérti A. méltánylásának indítékait; A. elsősorban a szándékot, s a tárgy-, hely- és korválasztásban rejlő lehetőségeket méltányolta, Kristóf azonban a megvalósításra is átvetíti e méltánylást, sőt, az irodalomtörténeti fejlődés folytonosságában, A. inspirálásában is jelentőséget tulajdonít Dózsa művének. „... műve — így ír —, a Zandirhám, mint a magyar őstörténetet feldolgozó eposz áthidalja a Zalán futása s a Buda halála közét. Vörösmartytól Aranyig e tekintetben Dózsa jelenti az irodalmi folytonosságot.” (i. m. 18. l.). Az, természetesen, valószínű, hogy az eposzi terveiben bizonytalanná lett költő elhatározását, elszánását valóban erősíthette, éleszthette ez a munka.

Dózsa (1821–1889) székely kálvinista nemesi családból származott, jogot tanult, élénken részt vett a szabadságharc előtt is Erdély közéletében; szerkesztősködött akkor is, később is; 48 táján radikál-liberális, később konzervatív-liberális eszméknutakoznak írásaiban; Világos után is hivatalt töltött be, de a nemzeti közvélemény előtt nem kompromittálta magát s így mind a hivatalos, mind a nemzeti igényeknek megfelelt egyénisége, magatartása, s a kiegyezés után magas bírói tisztségeket töltött be. Mondani szokták, az volt Erdély közéletében az erdélyi politika akkori spiritus rectora, Deák Ferenc, Mikó Imre gróf mellett, mint Kemény Zsigmond Deák Ferenc mellett. Túlzó, indokolatlan persze ez a párhuzam: nemcsak szépírónak — írt epikus és lírai versek mellett regényt és elbeszélést is bőven —, hanem publicistának is jelentéktelen, stílus és gondolat tekintetében egyaránt.

— a népies lapok olcsó Pantheonjában: nyilván elsősorban a divatlap típusú szépirodalmi lapokra gondol (l. a *Divattudósítás* jegyzeteit). — a „serviun pecus” metsző sarcasmusát: ezt a horatiusi kifejezést az utánzók megjelölésére szokás használni, az utánzók hadának, nyájának, szolgánépének fordíthatnánk; A. azokra érti, akikről pl. a két *Vojtina-levélben* valóban szarkasztikusan írt. — Kisfaludy Sándor (*Csobánc és Somló*), Vörösmarty s Garay (*Kont*) műve mellett emlegetett, s az epigonizmusra fölhozott műveknek a szerzői: *Máré vára*: Náray Antal műve, melyet félig fordításnak, félig átdolgozásnak lehet tekinteni, alrangú német romantikus szerzők műveiből. *Szöszvár*: Inátsi Pap Gábornak a Kisfaludy-regéket utánzó műve. Hősregék: talán csak jellemző fiktív típuscím. — mint most az északi ballada nyomain: a romantikus, többnyire románc-elemeket tartalmazó, historizáló, főképp német ballada után, amely a reformkorban nálunk is uralkodott, a 40-es évek végén s az ötvenes években fordul az érdeklődés Európa-szerte határozottabban az északi ballada felé, nem utolsósorban F. Th. Vischer 1847-ben megjelent esztétikája nyomán (l. A. két cikkét: *Nyugot felföldi népmondák*, *Régi dán balladák*). — Frithjof-rege stb.: Tegnér, Byron és Puskin művéről van szó. — a Vergilius, Tasso s Ariosto mellett említett Pulci nyilván Luigi Pulci (1432–1484); egy hosszú, sok frivolságot is magába foglaló komikus eposznak, a *Morgantenak* a szerzője, Lorenzo Medici ud-

varának költője, szórakoztatója. — Sigurddal az Eddára céloz A. — *Székely krónika*, melyet *Csiki krónika* néven is emlegetnek, egy XVIII. század végi hamisítvány; összeállítója vagy összeállítói azt a benyomást akarták kelteni, mintha a XVI. század közepén keletkezett volna, latin oklevelek összefűzéséből, latin krónikává alakításából; állítólag a XVII. század második felében lemásolták s a XVIII. század végén ez jött volna napvilágra. A székelyek őstörténetét tartalmazza Attilától fogva az Árpádokon át a középkor végéig. Számtalan regényes-romantikus elem található benne s oly nevek (pl. a rabonbán: a székelyek pap-vezére) és motívumok (pl. a kókuszdióhéjból készült áldozati kehely), melyek sehol másutt történeti forrásokban, emlékekben nem szerepelnek. Bár a szakembereknek épp e tulajdonságai miatt kezdettől gyanús volt eredete és kora, a századközépen még oly jeles történetkutatók is hitték benne s védték valódiságát, mint A. barátja, Szabó Károly. Így nem csoda, ha — amint a cikk tanúsítja, A. is valódinak tekinti. A század elején lefordították s kiadták: Killyéni Székely Mihály: *A nemes székely nemzet Constitúciójai és Privilegiumai*. Pest 1818. Dózsa Dánielen kívül más megkésett kis rangú eposzköltőket is ihletett. — Tündérvölgy, Széplak, Két szomszédvár, Magyarvár: Vörösmarty epikus művei. — Nem egyszer volt már feszegetve: itt A. nyilván arra az egész reformkoron keresztül húzó-dó vitára gondol, mely legélesebben Vörösmarty epikája körül lobbant fel a történeti alap és hitelesség kérdésével kapcsolatban (l. Tóth Dezső: *Vörösmarty Mihály*. Bp. 1963. A történeti hitelesség és a nemzeti érvény erősödése a hősi epikában. 78–97. l.). — mihelyt föltesszük, hogy az Macpherson koholmánya: a sokáig vitatott Osszián kérdésben akkortájt — Heinrich Gusztáv tanulmányának tanúsága szerint — már a maihoz hasonló álláspont volt kialakulóban a nyugati filológiában: van történeti magja, de Macpherson alapjában mégis saját művet adott. A láthatólag bizonytalan e kérdésben, de ennél az álláspontnál még több történeti hitelt tételez föl Macpherson művéről (Heinrich Gusztáv: *Osszián*. Bp. 1903.). L. az Osszián-kérdést illető bizonytalanságára *Irányok* c. cikkét is. — amit én *eposzi hitelnék* szoktam nevezni: Tolnai Vilmos (Tolnai 73–74. l.) szerint itt A. a Toldy Ferenchez írt 1851. ápr. 28-i s a Gyulaihoz írt 1854. jan. 24-i levelére gondolt; Pap Illés szerint inkább az 1855. jún. 7-i keltű *Önéletrajzára*, melyet sokan ismertek, melyet Toldy elkért Gyulaitól s a *Magyar költészet kézikönyve* (Pest 1855–57.) c. művében fel is használta. (Pap Illés: *Arany János az „eposzi hitel”-ről*. EPhK 902. 248–49. l.; az egész kérdésre l. Ritoók Emma: *Arany elmélete az eposzról*, Bp. 1906.). — ad castra metienda contra exterar gentes, ad iura sacra et profana edicenda: tábornak emelni a külső, az idegen népek ellen, vallási és világi törvényeket kiadni: ez volt a „rabonbán” feladata és kötelessége. — Rapsonné leánya: Köváry László *Erdély régiségei* (1852.) c. művében említi e mondát (177. l.) s Ipolyi *Magyar mithológiája* alapján (93. l.) légi tündérnek gondolják hősét.

*

M: Nyomtatásban először A. halála után, a HIL-ban (301–10. l.); Arany László a cím alá zárójelbe ezt írta: „(Töredék)”, lapalji megjegyzésbe pedig ezt: „Ez nem jelent meg.” Azóta ezzel a szöveggel a nagyobb gyűjtemények folveszik.
Franklin 1114–1124. l.

2. ELŐRAJZ

A SzF-vel A.-nak az a régóta melengett, leveleiben hol burkoltan, hol nyíltan kiütköző vágya valósult meg — s alighanem elkésztet —, hogy közvetlenül beleszóljon az irodalmi életbe, befolyást gyakoroljon az irodalmi értékrendnek s a fiatal nemzedék irányzatának és eszményeinek kialakítására. E vágya megvalósulásának lehetőségét, ismeretes, nagyrészt Csengery s baráti köre teremtette meg. Hogy a lapnak más távolabbi művelődéspolitikai szerepet s más elvek képviselését szánta-e A., s mást-e Csengery s az úgynevezett „irodalmi Deák-párt”, arról egyre folyik napjainkban a vita. Azt azonban levelezésével együtt ez a rövid programcikk is jól igazolja, hogy a lap közvetlen feladatát, lehetséges formáját és módszerét másként ítélte meg s szervezte A. és másként Csengery. Míg A. e cikkben és levelezésében is egyre kritikai lapról beszélt, s a lap hangsúlyát e cikkben is határozottan a kritikai részre helyezte, addig Csengery válaszeveleiben folyvást szépirodalmi lapról szólott, sőt kifejezetten is a szépirodalmi jelleg mellett szállott síkra a kritikai ellenében. „S nekem mindig az volt hitem, hogy nekünk jó szépirodalmi lap szerkesztőjére még nagyobb mértékben szükségünk van, mint kritikai lapra” — írta e tárgyat illető legfontosabb levelében (A.-nak, 1860. jan. 12.).

A. levelezésében, talán részint, mert látta Csengery őszinte jóakarátát s lelkesedését az ügyért — jellemző Csengery ügybuzgalmára, hogy A. programtervét lemásolta s Gyulainak is elküldte (Gyulai lev. 42.1.) —, részint mert tudta, hogy Csengery segítségével nélkül semmiképpen sem lehet szerkesztővé, nem ellenkezett, de mint e cikk s nyomában a lap két évfolyama mutatja, megmaradt eredeti vágya, eltökélése mellett. Csengery kétségtelenül jobban ítélte meg a helyzetet a lap fennmaradásának, elterjedésének anyagi feltételeit illetően. Nyilván jobban ismerte az olvasóközönséget és tudta, hogy egy kritikai közlönynek hatósugara és előfizetőinek száma egyelőre még igen kicsi lehet. A. viszont a szükségleteket érezte mélyebben. A meglevők mellé szépirodalmi művek közlésére lehetőséget teremteni nem volt különösebben sürgető. Amidőn a SzF megindult, a Hölgyfutár, a Divatcsarnok, a Napkelet, a Nővilág, a Nefejejts, a Pesti Hölgydivatlap, a Családi kör hasábjai állottak az írók rendelkezésére (Mahotka Jenő: *Szépirodalmi folyóirataink története az abszolutizmus korában*. Bp. 1934. 40–43. l.). Igaz, egyik sem volt közülük tisztán szépirodalmi lap, s határozott irányzatot sem képviseltek. Míg azonban a jó mű előtt — selejtes voltak ellenére — mindenkor nyitva állottak, a valódi kritika elől többnyire eleve elzárkóztak. A.-nak, mint levelezése tanúsítja, afelől is kezdettől kétségei voltak, s joggal, hogy elvbarát író-, költőtársai kicsiny körének munkáival ki tud-e tölteni egy szépirodalmi hetilapot, s ha meg másokra szorul, máris kritikai irányából s függetlenségéből veszít lapja (l. pl. Gyulaihoz, 1861. aug. 28.; Tompának, 1861. febr. 23., 1861. máj. 2.). Másrészt viszont nem is akart egy zárt írói kör sáncai közé, székértáborába zárkózni. A fiatalok tanítója, útbaigazítója, praeceptora kívánt lenni. Hogy a lap céljának, arculatának meghatározásában mutaközo és különbségek mögött milyen szemléleti különbségek húzódtak meg, tisztázni egy A.-tanulmány feladata.

S amint ragaszkodott A. a SzF fennállása idején mindvégig a lap rendeltetését illető eredeti elképzeléséhez, hasonlóképpen, s ennek következtében, nagyjából ragaszkodott a lap itt vázolt beosztásához is, egyet leszámítva; az Értesítő rovat ugyanis, amelyben az egyes műveket „nyomban a megjelenés után rövid jellemzéssel kívánta bemutatni a közönségnek”, a kezdetek után vesztett jelentőségéből, terjedelméből, gyakran el is maradt egészen, illetőleg a Vegyes rovat glosszáival olvadt egybe. Pedig az előrajzból s leve-

leiből is kitetszően ezt igen fontosnak tartotta. Csakhogy munkatársai éppen ez apró kritikák, apró cikkek megírásában hagyták leginkább magára; hiába sürgette pl. Lévayt is, Szászt is, Nagy Pétert is ily közleményekért (pl. Lévayhoz, 1860. aug. 28., 1861. okt. 27.). Egyedül pedig nyilván nem bírta folyvást friss anyaggal megtölteni a rovatot. Képek közlését illetően azonban — taktikai okokból — A. kétségtelenül nem egészen azt írta itt, ami valódi felfogása volt. Nemcsak „legalább egyenlőre”, hanem egyáltalán nem állt szándékában képeket közölni, a divatlap jellegnek engedni; sőt, mint levelezése mutatja, ingerült, türelmetlen megvetéssel viseltette a „képeskedés” iránt (Szásznak, 1860. aug. 27.). Nyilván a divatlapokban kedvét lelő közönséget nem akarta megbántani s elidegeníteni e véleménye nyílt kimondásával.

E cikk egyes részleteit, mint Voinovich is rámutatott, A.-nak barátaihoz írt leveleiben, főképp Csengeryhez, Gyulaihoz, Szászhoz és Tompához írt leveleiben találjuk megfogalmazva (Voinovich III. köt. 19., 49. l.). Sőt, a befejező, a pontokba summázó részlet szóról szóra van átvéve Csengeryhez írott egyik leveléből (1860. aug. 10.), mindössze annyi a változás itt a levélhez képest, hogy ott arabszámok helyett betűket alkalmaz az egyes pontok jelölésére s az 5. és 6. pontot felcserélt sorrendben közli.

— „Folyó és kötött alakú” műveken A. természetesen prózát és verset ért. — Naturalizmuson nem azt érti, amit a Goncourt-ok s Zola óta értünk e szón, hanem ösztönösséget, tanulmányra s tanultságra nem támaszkodó spontán költői alkotásmodort.

*

M: SzF I. I. 1. sz. 1—2. l. aláírás nélkül.

Kötetbe a HIL vette fel először (399—403. l.) egy szótól eltekintve (megjelenik — megjelen: az első mondatban), változatlan szöveggel; azóta nagyobb gyűjtemények közlik.

Franklin 1162—66. l.

3. FAUST

A. önéletrajza s levelei tanúsága szerint a világirodalom nagyjai, tekintélyei előtt szívesen hódolt meg ifjúságától fogva. S az értékrendet, melyet a műveltségi hagyomány kialakított, örömmel vette tájékozódásához segítségül. A német klasszikához való viszonyát többen is ismertették s bizonyították, hogy esztétikájának sok és jelentékeny eleme s megfogalmazása származik innét, főképpen Schiller elméleti műveiből (Gálos Rezső: *Arany esztétikája*. EPhK 1910.). Goethehez való viszonya — akitől fordított is (*Ballada az elűzött és visszatért grófról. Tündérkirály*. JKK I. köt. 281., 509. l., VI. köt. 181., 257. l.) — azonban, jöllehet több dolgozat tűzte ki e kapcsolatot tárgyául (l. pl. Berzeviczy Albert: *Arany és Goethe*. BpSz 1932. 224. köt. 321. l.; Halász Viola: *Arany és Goethe*. Bp. 1935.), valójában még tisztázatlan — főképp hangoltság és szemlélet tekintetében. Annyi világos, hogy rendkívül tisztelte s neve az írói nagyság teljének szinonimája volt számára. Amikor pl. Gyulai magasztaló — szinte már-már az ildom határát túllépő — kritikát írt költeményeiről, feszengve, pironkodva írta Tompának: „úgy Goethéről lehetne beszélni, mint ő rólam.” (1853. júl. 11.; l. még: Csengerynek, 1858. ápr. 6.) S midőn a K egy cikkírója Voltaire-t és Rousseau-t Goethehez és Schillerhez hasonlította, lábjegyzetben látta szükségesnek mérsékelni a túlzást (JKK XII. köt. 308. l.); egyik alapvető elvi cikkében, az *Irányok*-ban pedig a népiesség legmagasabb művészi szintű alkalmazására példának

az újabb költők közül öt említi. A *Faust*ról külön, e rövid fordításkritikát leszámítva, azonban alig szólt; csak Madáchcsal kapcsolatban (I. JKK XIII. köt. 286. l., ott e fordításra céloz).

A fordító, Nagy István (1830–1896) Pest megyei vagyonos kisnemes családból született, jogásznak indult, majd újságíró lett Kemény Zsigmond mellett, s kezdetben cikkeit és fordításait is írói ambícióval készítette és válogatta; azonban hamar lecsúszott a szürke újságíró átlaghoz; fordítói munkássága pusztán kenyérkeresetté lett, s elsősorban olvasmány-könyvek átültetésére szűrkült. A *Faust* második részének lefordítására vagy az elsőének átdolgozására nem tett kísérletet. Egyénisége, felfogása az Abonyi-féle jovialis-patriarchális típussal rokonítja. Nagy fordításáról Szász Károly is írt a SzF-nek. (SzF I. 3. sz. 35–38. l.) A.-nak, úgy látszik, nem volt tudomása Szász készülő kritikájáról. Midőn azt megkapta, előbb a magát végképp el kívánta ejteni, s Szászt hozni az 1. sz.-ban. „Hogy megőrültem! — írta Szásznak. — S hogyan akkor, midőn láttam, hogy találkozom véleményeddel. Mármost elhagynom a rövid ismertetést, s a te kritikádat hozom az első számban.” (Szásznak, 1860. okt. 22.) Hogy mégsem így járt el, oka az lehetett, hogy így teljesíthette az Értesítő rovatban az *Előrajz*ban tett ígéretét: előbb röviden e rovat ismerteti a könyveket, majd később részletes kritikát is közöl róluk, ha megérdemlik.

— Kazinczy szerint is: Kazinczy számtalanszor szólt a rimelés kérdéseiről (pl. Rumi Károlyhoz, 1911. jan. 27. Lev. VIII. köt. 289. l., Lácza Szabó Lászlónak, 1814. ápr. 20. XI. 349.), s az ittenihez hasonló kérdéseket sokszor érint. Mely helyére gondol A., nem tudtuk megállapítani.

M: SzF I. 1. sz. 12–13. l. az Értesítő-rovatban, — y. aláírással.

Kötetbe a HIL vette fel először, változatlan szöveggel. (139–140. l.) Azóta jelentősebb gyűjtemények felveszik.

Franklin 897–898. l.

4. KEMENES KÖLTEMÉNYEI

A vallásos költészetnek irodalmunkban — s alighanem az egész európai irodalomban is — talán ez a néhány századközépi évtized a legmélyebb apálya. Vagy teljesen az irodalom periferiájára szorult ez az érzésfajta, a Sujánszky Antal-, Szepesi Imre-, legfeljebb a Mindszenty Gedeon- s Tárkányi Béla-, Székács József-rangú költők kötetébe. Jelentékenyebb költők, ha írtak is ily tárgyú verset, ünnepi retorikánál vagy erkölcsi tanítások verses parafrázisainál nemigen jutottak tovább, s illetőjük naptári, közéleti alkalom vagy helyzetük adta illendőség. Mindenesetre igaz, hogy a magát időnként materialistának valló Reviczky vallásos versei — két évtized múltán — sokkal mélyebb hitelűek, mint a püspök Szász Károlyéi. A.-nak kritikai tevékenysége folyamán jutottak tovább, s illetőjük körét illetően — mint Szinnyi Ferenc, ez ismertetésről szólván, külön is kiemeli (*Arany János tudományos munkássága*. Bp. 1910. 143., 194. l.) — nem sok alkalma lehetett nyilatkozni. Ezért e rövid bírálat elég gyakran kerül szóba, ha nem is részletes megbeszélésre az A.-irodalomban, különösen A. és a vallás viszonyát érintőkben (I. pl. Márk Ferenc: *Arany János és a vallás*. Protestáns Szemle, 1907.).

A kötet szerzőjének igazi neve Csecsinovicz Ferenc (1829–1905). Vas megyei parasztcsaládból született, a vespérműi egyházmegyében pap lett, végigküzdötte a szabadságharcot, majd kanonokságig vitte. Ez időben

még csak néhány csokornyai verse jelent meg, divatlapokban; ezért mondja A. új, alig ismert nevűnek. Élete végéig írt verset, de a kegyes műkedvelés határait sohasem lépte át.

*

M: SzF I. 1. sz. 13. 1.; az Értesítő rovatban — y. aláírással.

Kötetben először a HIL, vette fel (139–140. 1.), változatlan szöveggel. Azóta jelentősebb gyűjtemények adják.

Franklin 898–900. 1.

5. RÉGI DÁN BALLADÁK

Ezt az első pillanatra csupán ismertetésnek látszó A.-cikket kevéssé, s csak újabban emlegeti az A.-irodalom. Pedig A.-nak az irodalom fejlődését illető koncepciójáról rendkívül fontos tudósítások vannak benne. E szempontból két fontos töredéke, *A magyar népdal az irodalomban és a Népiességünk a költészetben*, s természetesen, a *Naiv eposzunk* címűek mellett a helye, mellyel, első folyóiratában, párhuzamosan közölte. Megítélésekor fontos figyelembe venni ezt az utóbbi mozzanatot s vele azt, hogy ez a könyv az első külföldi mű, melyet mint szerkesztő lapjában ismertetett. Hogy mért éppen ezt ismertette, az magából a cikkből is kiderül: mindazt, amit a *Naiv eposzunkban* fejtegetett, itt mintegy európai háttérrel s kontraszttal látta el, európai irodalomtörténeti érvekkel támasztotta alá. Még inkább világos lesz azonban a választás indoka akkor, ha az ismertetett művet vesszük vizsgálat alá, főképp annak hosszu, 54 lapos bevezetését.

A könyv könyvészeti adatai — a ily fajta adatokat A. későbbi kritikáiban rendszerint közli, itt azonban még nem — a címlap szerint a következők: „Ancient Danish Ballads, translated from the originals by R. C. Alexander Prior M. D. I–III. vol. Williams and Nordgate, London—Edinburgh 1860”; a művet azonban nem Angliában, hanem Németországban, Lipcsében B. G. Teubnernál nyomták. Az egyes kötetek 450–500 lapnyi terjedelműek. Afféle magyarázatos kiadás, a népszerűsítőtől azonban inkább a tudományos, a kritikai kiadás felé hajolva. Minden egyes ballada előtt, minden egyes balladához külön is ad bevezetőt, négy-öt lapnyit, amelyben történeti s összehasonlító tükörben mutatja be az illető balladát, gyakran közölve részleteket az eredeti dán szövegekből is. Jelenleg a mű hazai könyvtárakban nem található, mi a bécsi Nationalbibliothek (162148-B) példánya alapján ismertetjük. Arra a kérdésre, volt-e A. kezében maga a mű, nem tudunk felelni; a cikkből nem lehet eldönteni s adalékot az A.-irodalom nem szolgáltat hozzá. A. cikke maga, kétségtelenül, az Athenaeum című, Londonban kiadott tudományos és szépirodalmi folyóirat közleménye nyomán készült. Az Athenaeum e közleményét nem ismerjük, mivel hazai könyvtárakban ez az évfolyam ez idő szerint nem lelhető fel; könyvtárközi kölcsönzés pedig régi folyóiratok esetében alig lehetséges. De a szóban forgó kötetek bevezetőjének ismeretében, föltehetjük, hogy igen bőven, esetleg nagyobb részében közölte, kivonatolta azt az Athenaeum, s kritikai észrevételekkel kísérté.

A. cikke, eszerint, három elemből tevődik össze: abból, amit az Athenaeum közöl A. Prior bevezetőjéből, abból, amit az angol folyóirat recenzense fűz hozzá, s abból, amit A. fűz mindkettőhöz. Az első kettő azonban néhol nem különíthető el kellőképp, annál kevésbé, mert Prior némely eszméjét, gondolatát a recenzens, láthatólag, tovább szötte, pl. a latin népek, a latin balladák nőkultuszát illetőket.

A bevezető tanulmány szerzőjének kilétét hazai könyvtárakban található angol könyvészeti s bibliográfiai munkák segítségével nem sikerült kideríteni, nevét sem említik. A tanulmány inkább kompilációnak látszik, mint eredetinek, de szerzője, láthatólag, igen jól tájékozott volt; főképp a német s az angol szakirodalmat ismerte kitűnően, de spanyol s francia szerzőket is többször idéz. Számunkra épp ez utóbbi vonása miatt, a szakirodalomban való jártassága következtében fontos e tanulmány. Ez a szakirodalmi jártasság ugyanis, bár a kezdődő pozitivizmus nyomai is felfedezhetők benne, egészében a romantika lecsapódása, a romantikus költészet- és népköltészet-felfogás végeredményeinek koncentrátuma. A legfőbb tekintély számára, bár vitába is bocsátkozik vele néha, a két Grimm-testvér. A tanulmány valósággal a romantikusok ideáljának megtestesülését látja a dán irodalomban a népköltészet s a műköltészet viszonyát illetően. S ugyanakkor szinte minden sora A. szíve-lelke szerint is szól. Amint Herder s a német romantikusok, úgy A. is szívesen látta, s nem titkolt nosztalgiával, az angol irodalmat eszményinek e tekintetben, Prior viszont az irodalom angol részéről tekint így, ily nosztalgiával az északi, a skandináv irodalmakra, de különösen a dánra. A dán irodalomban sohasem szakadt el egymástól az alsó rétegek, a nép s a felső, a művelt rétegek ízlése és költészete, sohasem szakadt meg a hagyomány folytonossága, a népköltészet sohasem szállt alá csupán pörköltészetté és sohasem szűkült csupán magánérzelmeket fenntartó népoézissá; egyetemes s egységes nemzeti költészet maradt, melyet át meg át hatott a nemzet emlékvilága. S Dániában is, de különösen a Faoroe-szigeteken még ma is élő, s nemcsak reprodukáló, de alkotó közösség is a táncoló, a vigadó, a balladát éneklő s mondó nép a hosszú téli estéken s a nyári ünnepeken. S mindez abban az A. által bizonyosan mély vágyakozással hallott kettős megállapításban csúcsosodik, hogy egyrészt a régi dán történelemnek, a régi dán társadalomnak, a népeletnek és a felső rétegek életének egyaránt leghűbb s igen megbízható tükre és képeskönyve a régi dán irodalom, másrészt a régi dán népies költészet nélkül a modern, európai hírnévre emelkedett költők meg sem érthetők, mert erre építenek, ezt folytatják tovább. „Ingemann in his romances, and Oehlenschläger in his tragedies, have based their fables upon them, and some of the finest of the shorter poems of other authors make allusions to the superstitions and traditions embodied in them. Denmark has escaped the insipid epoch of classical mythology, and, trusting to these, her own resources, has produced a native literature, which, were the political power of the country greater, would be studied and admired by all who have any taste for true poetry.” (IV.) Fontos az is, hogy A. Prior rajzából olyan patriarchális világ rajza bontakozik ki, amelyben nemcsak a nép s a felső rétegek szellemi kapcsolata állandó, hanem amelyben a „Vedel pap”-hoz hasonló litteratus írástudó emberek igen nagy szerepet játszanak: a papok, a tanítók, a jegyzők, a jogtudósok és a historikusok. Az sem közömbös, hogy az északnémet, a Skandináviához közel eső német világnak és költészetnek, azaz az akkor még erősen paraszti-nemesi német világnak és népköltészetnek hasonlóságát az északihoz többször nyomatékosan hangsúlyozza e tanulmány.

A. Prior tanulmánya mindez állításának az igazságát, valós voltátél fül vizsgálni, ellenőrizni nem feladatunk, de azt mégis érdemes szavá tennünk, hogy a romantikus vágy az igazi, a szerves fejlődésű népies alapozású költészet ideálképét miként igyekszik újra meg újra *valahol távol*, nem hazai talajon valóságként föllelni. A skót népköltészetéről, annak irodalomtörténeti szerepéről, befolyásáról, melyről és melytől előbb az angolok, Hugh Blair, Thomas Blackwell, William Duff s a többiek, majd pedig a németek, főképp Herder annyit beszéltek és vártak, Prior elég fanyarul nyilatkozik az eszmé-

nyinek tekintett dán helyzethez képest. Arra is érdemes figyelni, hogy az igen terjedelmes tanulmány egyes elemeit mily részletesen s mily nagy hangsúllyal közvetíti, veszi át A.: a Sophia királynő históriáját Vedel pappal, a hivatalos rendelkezést a balladák kinyomatására, a férfi-nő viszonyát illető megjegyzéseket: csupa olyat, mely az ő művelt, patriarchális-demokratikus nemzeteszményébe beleillett. S jellemző az is, mit hagy el: Prior, már a pozitivistá filológia ihletésében, vitázik W. Grimm módszerével, s általában a német romantikusok közlő-módszerével, mely megengedte, sőt, némiképp megkívánta a gyűjtött anyag korrigált, megfésült, költőibbé színezett és szépített közzétételét, feldolgozását. Ezt nem említi A.; de az Athenaeum ismertetőjének ama megrovását igen, mégpedig látható egyetértéssel, melyben ez Priornak — megint csak pozitivistikus ihletésű — polemizálását részesíti W. Grimm ellen, aki a népballadát önmagában keletkezőnek tekinti. („What W. Grimm means — úgymond Prior — in saying that a ballad composes itself, 'ein Volkslied dichtet sich selbst', p. 546, I do not know. He probably would merely say that a tall falls naturally, into certain set forms; but it is strange that a man so distinguished by his deep research should adopt such a mode of explaining things. We should wonder, if we heard as eminent a geologist account for the origin of a fossil by saying that it came of itself.” (X.))

Ez a cikk mindenesetre érdekesen tanúskodik A. irodalomelméleti felfogásának európai rokonságáról, forrásvidékéről. Barta János is ezt hangsúlyozza vele kapcsolatban, csakhogy hazai viszonylatban, midőn rámutat, hogy mily szorosan kapcsolódik ez eszmék tekintetében is Kölcseyhez; „Kölcseyvel szól akkor is, amikor kevesli a mi ősi népköltészetünk fellelhető maradványait” — mondja Barta, s hangoztatja, hogy A. bővíteni, korszerűsíteni is igyekszik Kölcsey eszméit. (Barta 128—129. l.) Sőtér István viszont arra mutat rá, hogy A. irodalomtörténeti fejlődésképekének alapjai vannak jelen e cikkben s mély aggodalma, hogy a népköltészet „elárul” s kiszorul az irodalomból (Sőtér 359. l.) s egyben arra is, hogy nemcsak irodalomtörténeti fejlődésképhez, hanem nemzetfelfogáshoz, az egységes nemzetről táplált reményeihez s a róla alkotott ideáljához is elemeket, érveket ad e cikke (i. m. 355. l.).

— Az Athenaeumra l. JKK XII. köt. 377. l. — Vedel, Anders (1542—1616): a dán humanizmus egyik jelentékeny képviselője, teológus, udvari történetíró, aki reneszánsz antik tudományosságába céltudatosan igyekezett belevinni a nemzeti hagyományt s sokat tett e hagyományok megőrzéséért. — Sophia, II. Frigyes dán király neje; a király (1559—88) maga sokat hadakozott, s kevés érdeket tanúsított a tudomány iránt, felesége azonban a tudományok pártolójának számított. — Brahe, Tycho (1546—1601): a reformáció korának egyik legjelentékenyebb tudósa, kiváló csillagász, a kísérleti megfigyelés úttörője. Kezdetben az udvar kedvence, később azonban, összeütközve az egyházzal, távoznia kellett s Rudolf császártól nyert menedéket, itt lett mestere Keplernek. — Syv, Peder (1631—1702): lelkész, a dán nyelvészeti egyik megalapozója, aki harcolt az anyanyelv jogáért, a tudományok területén is, s számos régi művet adott ki, s népnyelvi, népköltészeti elemeket jegyzett fel. — Grundtvig, Svend (1824—1883) az északi népköltészet kiváló ismerője és gyűjtője; munkássága romantikus ihletésű, de már átnyúlik a pozitivizmusba. — Angyal Bandi, Barna Péter, Fehér László: mindhárom balladahősről közölt verset Erdélyi *Népdalok és mondák* c. (Pest 1846—1847.) gyűjteményének kötetiben is, de Sobrióról szólót is, többet (pl. 237., 238., 239. számút). A e megjegyzéseinél figyelembe kell venni, hogy a magyar népi balladakincs jórészt még feltáratlan volt ekkor; épp a következő években tette Kriza János a maga híres felfedezéseit.

— Vagy hát népünk soha sem bírt nagyobb fogékonysággal az elbeszélő ének iránt, mint ma?: ugyane kérdéscsoport újra meg újra felmerült a híres ballada-vitában is, s ott részint A., részint fia felelték is rá. (L. JKK XII. kö. 450–453. l.) — Első gyűjteményök, a Pepys-féle: Pepys Samuel (1633–1703) előkelő kapcsolatai ellenére szegény, a közelet minden területén szereplő s reformáló litterator és tudós. — Dorset, Lorel Charles Sackville (1638–1706): kisebb rangú angol költő, a klasszicizmus egy változatának képviselője. — Thor isten: az északi germánság egyik főistene, Donnarnak megfelelő, az óriásoktól, természeti csapásoktól védte hiveit. — Garrick előtt, Kemble és Siddons játékából: Garrick, David (1717–1779) híres angol színész, nagy jellemalakító, mind tragikus, mind komikus szerepekben kiváló. Kemble, Charles (1775–1854) nagynevű angol színész, Shakespeare-szerepekben különösen nagy sikereket aratott. Siddons, Sarah (1755–1831) nagy angol színésznő, tragika; szintén jeles Shakespeare-alakító. — „Hajdan e balladák táncdallamok voltak : A idézőjelet tesz e bekezdés végére; annak ellenére azonban, hogy az egész bekezdés Priortól való, nem valódi idézet, csak kivonatolás, egyes mondatok kiemelése (Prior i. m. V–VI. l.) — Fordítónk egyetért Petersen, Oehlenschläger és más dán itésekkel: Prior is csak e két „kritikust” nevezi meg s maga is azt mondja: „and other Danish critics” (i. m. IX. l.); Petersen, N. M. (1791–1862) neves dán kritikus és irodalomtörténész, aki mindenekelőtt a régi s az északi irodalom korszerű dánra való átültetésével szerzett megbecsülést. Oehlenschläger, Adam Gottlob (1779–1850) a romantika korának egyik legjelentősebb dán lírai s epikai költője s drámaírója; schleswigi születésű, egyes műveit németül írta, s német közvetítéssel Európa-szerte ismertté lett. — Lady Wardlaw, Elisabeth (1677–1727) előkelő angol családból származott s balladákat írt; nevével egyes irodalomtörténészek összekapcsolják a híres *Sir Patrick Spens* c. művet, melyet A. 1853-ban lefordított. — Az „Így az Athenaeum” kezdetű bekezdés egészében hiányzik a SzF szövegéből. Bár a PD-ba nem foglalt dolgozatok esetében a SzF szövegét tekintettük mindenütt alapszövegnek, ez egy esetben eltértünk ez elvtől. A HIL-ban már benne van e bekezdés s lehetetlen, hogy Arany László ne atyja kéziratából vette légyen. Tartalmi és stíluskritériumai e résznek teljesen igazolják e feltevést.

M: SzF I. I. 2. sz. 23–24. l., 3. sz. 40–41. l.; a Külirodalom rovat második cikkeként, aláírás nélkül.

Kötetbe a HIL, vette föl (147–54. l.) a mondott módosítással; azóta rendszerint közlik a nagyobb gyűjtemények.

Franklin 906–13. l.

6. MAGYAR HÖLGVEK ÉLETRAJA

A vidéki könyvkiadás termékei közül A., láthatólag, a debrecenire volt figyelemmel leginkább. Nemcsak ifjúkori emlékei kapcsolták jobban Debrecenhez, mint a többi nagy vidéki városhoz, hanem később személyes kapcsolatai is. De, mint glosszáiból kitűnik, aggódo várakozással tekintett nagy városaink e legmagyarabb: a reie: esz-e valahára ott művelődési, irodalmi föllendülés? Ezt a kötetet azonban nemcsak s nem elsősorban debreceni volta miatt vehette az ismertetendő köz. Mint az abszolutizmus korának egész nemzedéke, ő is rendkívül fontosnak tartotta a közölvasók történeti tudatának kiművelését. Kiváltképp a régi történeti munkák közzé-

tételének, helyes bemutatásának ügyén fáradozott tehát. Ezek közül Szalárdi János XVII. századbéli *Siralmas magyar krónikájának* megismertetése, melynek az Újabb Nemzeti Könyvtárban való kiadása körül (1859) Kemény és Csengery köre annyira buzgólkodott, A.-nak is különösen szíven fektült. A történeti munkákat glosszáiban A. is rendszerint nyomatékkal ajánlotta olvasói figyelmébe; ugyanakkor viszont — éppen mert közönségnevelőnek szánta őket — ritkán ment el szó nélkül nyelvi, ízlésbeli, tudományos visszasságai mellett. S ez az igen szíves kiállítás, ma már igen ritka, csupán az OSzK különgyűjteményében fellelhető (M. assz. kt. 836) könyv mindhárom szempontból alaposan rászolgált a megrovásra. Nyelvileg, szemléletileg s történeti ténykezelés szempontjából még inkább a 40-es évek termékének látszhatnak, midőn a hazafiság minden hiányra és hibára elegendő mentség és flastrom volt. Jellemző reformkori-romantikakori finomkodó nyelvére, hogy előfizetői felsorolásában a -né képző helyett -nőt használt (Apponyi Sándornő, Tóth Lajosnő); ezt a nyelvi hibát A. különösen nem szenvedhette s többször is tollára vette. (L. pl. *Nő-e vagy né.*)

A cikk elején idézett mondat, melynek rosszul hangzó s rosszul használt -nak, -nek-ragjait A. kurziválta, hogy a hibákra felhívja a figyelmet, a bevezető IX. lapján olvasható; a cikk végén idézett pedig a Nagy Lajos lányáról, Hedvigről szóló írásban, a 20. lapon. — A könyvben bemutatott történeti személyiségek közül az ismeretlenebbek: Székely Klára: (XVI. sz.) Perényi Péter felesége; Patócsi Zsófia: (XVI. sz.) Patócsi Ferencnek, Izabella királyné tanácsosának leánya s Bebek György felesége; Uzora Ilona: (XII. sz.) a szerb király lánya s II. vagy vak Béla felesége; Bocskay Klára: (XVI. sz.) Bocskay István leánytestvére; Szentgyörgyi Cecília: (XV. sz.) Rozgonyi Istvánnak felesége; A. híres balladája róla szól; Szentgyörgyi Borbála: (XVI. sz.) humanista műveltségű asszony; Béli Zsuzsanna (XVII. sz.): Wesselényi Pál felesége, tudománypártoló; Komjáthi Anna: (XVIII. sz.) Ürményi Józsefné, filantróp s tudománypártoló; Tarcaay Anna: (XVI. sz.) Homonnay Györgyné, Széchy Mária-szerű, politikában otthonos várúrnő; Zudár Katalin: (XV. sz.) Zudár Jakab horvát bán lánya, humanista műveltségű nő; Bornemissza Anna: (XVII. sz.) Apafy Mihály felesége; Sarolta: Géza fejedelem felesége; Szögyényi Laucha: (XII. sz.) Kálmán király egyik főemberének, Szögyényi Péternek a felesége, az Esterházyak egyik főtátelezett öse; Pemflinger Katalin: (XVI. sz.) Török Bálint felesége; Molnár Borbála: (XVIII—XIX. sz.) a felvilágosodás korának egyik nőírója; Báthory Anna: (XVI. sz.) Báthory István erdélyi fejedelem s lengyel király testvére; Vinnay Potentiana: (XV. sz.) Mátyás egyik főemberének, Gutkeledi Rutkay Mihálynak felesége; Daniel Polixena: (XVIII. sz.) Petrőczy Kata Szidónia unokája, Wesselényi Miklós nagyanyja; Szondi Zsuzsanna: (XVIII. sz.) egy császári tábornok felesége, a kálvinista egyház jótévedője. — A szerzők, ill. szerkesztők közül Kulini Nagy Benő (1830—1891) ügyvéd volt, litterátus ember, aki másodrangú lapokban írt beszéyleket és verseket, később emlékeztetéseket és cikkeket. A debreceni lokálpatriotizmus, a provinciális kálvinista szellemiség jellegzetes képviselője; kötetüknek is egyik szempontja volt, hogy a történelem folyamán a protestáns egyházak körül buzgólkodó asszonyok lehetőleg belekerüljenek. — Sárváry Elek (1834—1896) Debrecenbe származott, civis polgárrá lett nemesi család fia, újságíró; munkássága, bár műkedvelő jellegében azonos szerzőtársáival, nem annyira lokális színezetű. Sokat fordított, főképp francia, angol lektürszerzőktől. Családja eredetileg zempléni lévén, oroszul is tudott, s oroszból is fordított.

M: SzF I. 1. 2. sz. 29—30. 1., az Értesítő rovatban, aláírás nélkül.

Kötetbe először a HIL vette föl (140—142. 1.); azóta a nagyobb közlemények adják.

Franklin 900—901. 1.

7. BETULIA HÖLGYE

Ez a bírálát az eposz jogát makacsul védelmező, megújítását, korszerűsítését hevesen sürgető A. írásainak sorába tartozik (*Naiv eposzunk*, *Zandirham-bírálat*, *Régi dán balladák*, *Anyja és gyermeke*). Párja annak, amelyet két esztendővel előbb írt az erdélyi Dózsa Dániel *Zandirham* c. eposzi kísérletéről. Azt azonban ismeretlen okból nem fejezte be egészen, illetőleg nem simította közölhetőre. A közlésre meg, levelei tanúsága szerint, kísérletet sem tett. Talán, hogy kedvét ne szegje azoknak a ritka vállalkozóknak, akik e műfajhoz nyúltak. Ott mindenestre nemcsak részletezőbb, de jóval tartózkodóbb, türelmesebb is hangneme, mint itt. Nyilván, mert Dózsában az epikus tehetség valamelyes nyomát fedezte fel. Garaynak a művéből azonban ez teljesen hiányzott. Különösen hiányzott a belső forma, a tömörség és fegyelmezett szerkesztés; Sötér István szerint e bírálatával s társaival nem utolsósorban épp erre akarta figyelmeztetni, megtanítani költőtársait (Sötér 389. 1.). Alighanem a tárgyválasztás is magyarázza e hangnem különbségét, hiszen A. mindenekelőtt az egységes nemzeti történeti tudat kialakítását, elmélyítését várta, kívánta az eposztól. Így is kiütőző bosszúságát pedig nyilván mérsékelte a szerző „tiszteletre méltó neve” és „tisztelendő állása”. Garay Alajos (1818—1886) ugyanis Garay Jánosnak testvéröccse volt s katolikus pap. Mint bátyja, ő is Szekszárdon született, majd iskolái és a szeminárium elvégzése után váltakozva iskolákban tanított, illetőleg kisebb-nagyobb falukban plébánoskodott. Kora ifjúságától verselt, később regényt és elbeszélést is írt, de a kegyes műkedvelésnél nem jutott tovább. Stílusa a népiesség előtti korszak, főképp az almanach-költészet jegyeit viseli magán. Figyelemre méltók azonban a nép életét érintő írásai. Ebben meglepő érdeklődést és érzékenységet mutat mind a néprajz, mind a népelet szociális és szellemi kérdései iránt. Feleleteit azonban mindig az egyház konzervatív álláspontja határozza meg, sőt, később, a zsidókérdéssel foglalkozva, ezt az álláspontot bizonyos türelmetlenséggel képviseli.

— A *Zandirhám*-ról szóló említett bírálat: Szépirodalmi Közlöny 1858. 927. 1. — szóló művészetek: irodalom. — asszur: asszír. — inepte molitur: teljesen fölöslegesen, haszontalanul fáradozik (Horatius *Ars poetica*-jából való kifejezés, 140. 1.).

M: SzF I. 3. sz. 45—46. 1. Értesítő rovat, y-aláírással.

Kötetbe először a HIL vette föl változatlan szöveggel (134—138.

1.). Azóta a jelentékenyebb gyűjtemények fölveszik.

Franklin 894—897. 1.

8. ANYA ÉS GYERMEKE

Ez A.-nak első nagyobb terjedelmű bírálata szerkesztősködése idejéből. A SzF első három számában jelent meg a *Naiv eposzunk* c. híres, bizonyos értelemben programszerű tanulmánya. Ez a következőben, a negyedikben; azaz időben is szorosan kapcsolódik ahhoz, mintegy folytatja, de most

már modern anyagban, az eposz kérdéseinek, megújulása lehetőségeinek vizsgálatát. Keletkezéstörténetét illetően igaza van tehát Szimnyei Ferencnek, midőn azt hangoztatja, hogy A.-t nem annyira Hebbel és műve foglalkoztatta, hozta lázba, hanem az alkalom, hogy egy modern témájú s jelentékeny költőtől származó kísérlet bírálata kapcsán fejtheti ki gondolatait az eposz korszerűségéről és korszerű irányáról (*Arany János tudományos munkássága*. BpSz 1910. 143. köt. 188. l.). Ez a bírálatkeletkezését magyarázó megállapítás azonban így mégis csak része az igazságnak. Igaz, hogy a cikk középpontjában az eposz kérdése áll, hogy ez a kérdéskör volt a cikk legfőbb ihletője, de az is, hogy A. egy sor igen fontos időszéri általános esztétikai kérdést is érintett, fejtett ki. Elsősorban az eszményítés, a társadalomábrázolás s a költészet funkcióját illetőket. Érthető, hogy A.-nak kevés cikkét idézi a szakirodalom oly gyakran, mint ezt. A régebbi A.-irodalom elsősorban az eposz s az eszményítés kérdésében citálta. Az újabb emellett, sőt, bizonyos értelemben ez előtt, arra vonatkozólag, miképp látta A. a kor társadalmi, művészeti válságának s a hazai irodalomnak összefüggéseit, hogyan ítélte meg a kor jellegét és a kor irodalmának karakterét, a pauperizmusból, a liberalizmus bomlásából, a népiesség tartalomvesztéséből keletkezett társadalmi-művészeti krízist. Voinovich szerint ezt a bírálatot első hely illeti A. ama cikkei között, melyekben a költészet eszményítő hivatását fejtegette: a Fejes István verseiről, a Wittgenstein-eposzról, *Az észszerű utánzásról* szóló dolgozatok, s az *Irodalmi hitvallásunk* c. programcikk és bírálat testvérei (Voinovich III. köt. 61. kk.). Voinovich továbbá úgy véli, A.-nak az eszményítéssel itt kifejezett nézetei sokban rokonok Schilleréivel, s nem is egészen függetlenek attól. Voinovich e véleménye, s általában az A.-féle eszményítést a schillerihez közelítő vélemények, többnyire Gálos Resző tanulmányához nyúlnak vissza. Az elsősorban filológus, elvi kérdések iránt kevésbé érzékeny és érdeklődő Gálos e dolgozatában, miközben A.-nak Schillerhez való kapcsolatát igyekezett kimutatni, akarva-akaratlan majdnem egy nevezőre hozta az A.-féle eszményítést a Gyulai-félével, s ami ezzel együtt járt: a világrendbe való megnyugvás gondolatával és követelményével. „A való eszményítésében e szerint, úgymond Gálos, benne van a költészet szempontjából a világrendben való megnyugvás gondolata. Tehát nem az elégedettség, csak a belenyugvás; azonban a nyomorba, a balzsam nélküli szenvedésbe nem lehet belenyugodni. A naturalizmus azért nem költői irány. [Gálos idesorolja Hebbel szóban forgó művét.] De abba, hogy az élet fáj, bele lehet nyugodni. Arany Jánost magát is kényszerítette rá az élet. A pesszimizmus tehát viszont lehet a költészet felfogása is. Aranynak ilyen értelmű nyilatkozatai e szerint mind a *szépnek*, mint a költészet egyetlen céljának magyarázatából következik. [sic!] Ezért ítéli el Hebbel Mutter und Kind-jét.” (Gálos 691. l.) A továbbiakban A. humor-értelmezését-felfogását illetően is alapvetőnek tartja e cikket. Ez a felfogás „Jean Paul vagy legfeljebb Lazarus elméleténél tartott: a humor a komikusnak és a tragikusnak a vegyülete. Erre vall az is, hogy a humorban engesztelődést keres, tehát a két disszonáns elem kibékülését. Ezért mondja, hogy pl. a világ disszonanciáit is az irányregény humorban engeszteli ki” (Gálos 748. l.). Bleyer Jakab viszont, ellentétben Gálossal, a Schiller-félével szemben inkább Goethe felfogására utal az eszményítést illetően, mint A. felfogása rokonára, sőt, részben, mint forrására is. (EPhK 1911. 228–30. l.) Mitrovics Gyula szerint a tanulmány azt tanúsítja, hogy az A.-féle eszményítés „egyik hivatása”: észrevenni és fölmutatni „a kiengesztelő igazságokat”. S ez A. szerint, úgy véli Mitrovics, „csak úgy lehetséges, ha a költői igazságot lélektani kifejléssel igazolja”. (*Arany János esztétikája*. ItK 1925. 171–172 l.)

Az újabb A.-irodalomban Barta János úgy véli, e kritikában azt a változást is lehet érzékelni, amely A.-nak, a társadalomhoz, a társadalom aktuális kérdéseire, a nép problémáihoz való viszonyában az abszolútizmus korában, 48–49-hez képest beállt.

Lektori jelentése szerint azonban ma jóval bonyolultabbnak látja a problémát, mint akkor megfogalmazta. (Barta 127. l.) Hermann István szerint, néhány hasonlóval együtt, ez a dolgozat egyik legfrappánsabb bizonyítéka annak, hogy A. megkísérelte, „hogy az egyes irodalmi jelenségeket a társadalmi és történeti folyamatokból magyarázza” (Hermann 251. l.) Továbbá arra nézve is különösen fontosnak tartja Hermann e bírálatot, hogy A. akkor, midőn e „történeti vákuumban” az írók egészen a mítoszig nyúlnak vissza hitelért, „eposzi hitelért”, „a naiv népi mítoszt akarja fölhasználni”. „De nem azért, hogy mítoszt teremtsen, hanem, hogy szemben a mítoszteremtéssel, a régi mítoszból kinövessze a valóságot.” (Hermann 258. l.) Ember Gyula azt emeli ki, hogy A.-t nemcsak irodalmi kérdésként érdekelte Hebbel műve, hanem intenzíven foglalkoztatta az abban ábrázolt pauperizmus is. Igen fontosnak tartja aláhúzni Ember, hogy A. a pauperizmusnak a Hebbel művében ajánlott, jótékonykodással való megoldását mint irreálisat, elvetette, ha maga nem tudott is megfelelő ajánlani. (*Arany János társadalomszemlélete. Irodalomtörténeti dolgozatok* Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. Bp. 1934. 64. l.) Sőtér István nemcsak A. esztétikai problematikájának egyik alapkérdését látja itt megfogalmazva, hanem a korszakét is: a nemzeti törekvések és a haladás konfliktusát (Sőtér 288. l.). Arra nézve is, mint főfő érvet citálja a bírálatot, hogy A. érzé a korszak átmeneti jellegét (Sőtér 294–96. l.). Az eszményítéssel kapcsolatban pedig hangsúlyozza — főképp e bírálat nyomán —, hogy A. „a nemzetet sem fogja fel elvontan: polgárosultat ért rajta” (Sőtér 377. l.). S főképp e bírálat alapján emeli ki azt is, hogy A. ekkori felfogása szerint a „reál” jórészt kizárul a költészet határai közül (Sőtér 648. l.), jöllehet kései lírájában épp az e bírálatában foglaltaknak mond ellen költői gyakorlatával (Sőtér 664. l.).

E kritika hangneme kétségkívül valamivel éleztetebb, határozottabb, mint aminőt A. nevesebb hazai költőkkel szemben megütni szokott. Az ugyan általában is megállapítható, hogy idegen szerzőkkel szemben rendszerint kevésbé tompított kritikájának a tónusa. A kiváló német drámaíró neve ez időben már nálunk is eléggé ismert volt, bár népszerű akkor sem volt, azóta sem lett — akárcsak hazájában sem —, jöllehet jelentőségét már a hazai értő irodalmi közvélemény is tudta (l. pl. Vajda János 1856-os bírálatát a *Judit és Holofernes*-ről: Magyar Sajtó 219. sz.; *Vajda János Összes művei*. Franklin é. n., 1758–1762.). A.-nak pedig közelebbi kapcsolata is volt vele, ha nem is közvetlen. Kolbenheyer Mór (1810–1884) soproni evangélikus lelkész, a magyar irodalom lelkes német propagátora lefordította a *Toldit* s előbb Lipcsében (1851.), majd Pesten (1855.) kiadta s ez utóbbi kiadáshoz Hebbeltől kért ajánlást, előszót. Hebbel egy rövidebb levelet küldött előző helyett. Kolbenheyer, bár a levél meglehetősen főnntartásokkal élt A. művével szemben, közzétette. A levelet — mely az A.-irodalomban csak említettetik, de alig hozzáférhető s, jellemző módon, Voinovich is, aki pedig nyilván olvasta, csak a *Toldi* iránti „elismerést” hangoztatja belőle, a főnntartásokról hallgat — közöljük:

„Sie haben mir, verehrtester Herr, Ihre Übersetzung des Toldi von Arany vorgelegt und wünschen zu wissen, ob dieses ungarische Gedicht nach meiner Ansicht die Einbürgerung in der deutschen Literatur verdiene.

Ich glaube, Ihre Frage unbedingt bejahen zu dürfen, denn wenn das Gedicht auch in Bezug auf die Erfindung kaum originell und tiefsinnig

gennant werden kann, so ist es in der Ausführung doch höchst eigentümlich, und macht den Leser rascher und lebendiger mit den Magyarischen Grund- und Ur-Zuständen vertraut, als manches Geschichtsbuch.

Dies autochtonisches Element, wie ich es nennen möchte, scheint mir aber so gut bei der Poesie, wie beim Wein, den Ausschlag geben zu müssen, wo es sich um die Verfaulung handelt. Was eigner Boden in reichlichem Maasse erzeugt, soll aus der Fremde nur dann eingeführt werden, wenn es dort neue Verbindungen eingegangen ist, die seine Natur verändern, oder noch tiefer erschliessen, und durch diese einen neuen Reiz hervorruft. Das ist hier nun entschieden der Fall und darum wird man Ihre Arbeit in Deutschland gewiss mit Liebe begrüßen. Sie empfiehlt sich durch Energie des Ausdrucke und Wohl laut des Verses von selbst.

Indem ich Ihnen also für das mir bewiesene Vertrauen danke, bin ich mit aufrichtigen Hochachtung,

Ihr ergebener
Friedrich Hebbel
Wien, in November 1854

(Toldi, Poetische Erzählung in zwölf Gesängen. Aus dem Ungarischen des Johann Arany in Versmaas des Originals übersetzt von M. Kolbenheyer, mit einem Brief von Friedrich Hebbel, Pest, 1855.)

Miképp reagált A. Hebbel e megjegyzéseire, nem tudjuk. Levelezésében nem említi s abban a levélben sem, melyet Kolbenheyerhez írt (I. Németh Sára: *Kolbenheyer Móricz*, Bp. 1938. 43–51. l.). Lehet azonban, hogy a hangneme némi élezettségé e bírálatban annak a sebnek is a következménye, melyet e Hebbel levél hagyhatott A.-ban. A bírálat utolsó bekezdésének „a ködös reflexiókat”, „homályt” fölrovó szakasza némiképp valószínűsíti ezt; mintha a „mélységet” számonkérő Hebbelnek szólna. Lehet, hogy Hebbel e művét Kolbenheyer juttatta el A.-nak, vagy ő hívta fel rá a figyelmét. Hebbel ugyanis szíves ajánlással megküldte Kolbenheyernek. (Németh Sára: i. m. 53. l.) S mint azt nem tudjuk, miként reagált A. Hebbel bíráló szavaira, úgy azt sem, miként Hebbel A.-éira. Jóllehet el nem felelte A. művét és nevét. Állítólag biztatta is Kolbenheyert a további részek, a *Toldi estéje* fordítására, s utolsó születésnapjára ünneplésén is, melyre Kolbenheyer neki levelet és jó magyar borokat küldött, szóba került a *Toldi*. (L. Fr. Hebbel *Sämtliche Werke*. Berlin é. n. Tagebücher. IV. köt. 286. l.)

A bírálatát, az eposzról mondottaktól eltekintve, nagyrészt ma is osztja a Hebbel-irodalom. A világirodalom legnagyobb drámaíró tehetségei közé szokták számítani, ha e tehetség realizálódása többnyire félsikerű művekben nyilvánult is; s lírikusként is igen jelentékenynek tartják, epikusként azonban nem „... verglichen mit Herman und Dorothea ist das kleine Epos Mutter und Kind in allem und jedem, und nicht zuletzt als 'Weltbild' durchaus nur dritten Ranges” (*Erläuterungen zur deutschen Literatur nach 1848*. Berlin 1958. 62. l.).

— A következőkben adjuk — félig-meddig műfordításról lévén szó — az eposz A. által fordított részeinek eredeti szövegét, annál is inkább, mert a közkézen forgó Hebbel-válogatások rendszerint nem veszik fel a *Mutter und Kindet*.

(„A legnyirkosabb pincében lagnak[] nem is hagyja el őket többé”):

Sie wohnen im feuchtesten Keller,
Welchen ich jemals sah. Dem Todtengräber gehörig,
Hat er die nassen Wände mit Brettern von Särgen beschlagen,
Wie sie der Kirchhof ihm aus wieder eröffneten Gräbern

Fett und modrig liefert. Die dunsten, dass, wer herein tritt,
Fast erstickt, doch die Miethe ist billig, auch jagt sie der Hausherr
Nicht so leicht heraus, es fehlt am zweiten Bewerber,
Darum bleiben sie sitzen. Sie sollen vom Fieber genesen,
Wo's ein Gesunder bekommt. Da macht's natürlich die Runde,
Springt von ihm zu ihr, von einem Kinde zum andern
Und verlässt sie nicht mehr!

(Fr. Hebbel i. m. 8. köt. 280—281. 1. Erster Gesang).

(„Más a világ most [.] élni becsülettél’’):

Die Welt ist anders geworden,
Als mein Vater sie kannte, und seine goldenen Regeln
Passen nicht mehr hinein! Wer bliebe nicht gerne im Lande
Und ernährte sich redlich!

(uo. 283. 1.)

(„De nem lehet [.] falatot’’):

Aber, wer kann, was er möchte! Wofür mein Vater das Häuschen
Kaufte, mieth' ich mir kaum die Stube, und was für den Ochsen
Einst der Schlachter gab, das giebt für die Haut jetzt der Gerber!
Sprich, wo wäre da Hoffnung! Es sind der Menschen zu viele
Ueber die Erde versä't, und statt, wie einst, sich zu helfen,
Drängen sie sich und stossen und suchen sich neidisch die Bissen
Aus den Händen zu reißen.

(uo. 283. 1.)

(„Ezrenkint bujdosnak [.] előre ment’’):

Zu Tausenden zieh'n sie hinüber,
Um nach Gold zu graben im californischen Boden!
Wäre der Himmel geöffnet und würde am Thore geläutet,
Wie des Abends bei uns zur Zeit der Sperre, es gäbe
Schier kein gröss'res Getümmel, kein ärgeres Rennen und Laufen:
Musicanten verkaufen die Fiedel, Gelehrte die Bibel,
Schuster und Schneider den Pfriem und die Nadel, und eilen nach Bremen.
Von dem Bette des Kranken entweicht der gierige Doctor,
Und sein Koch ist voraus!

(uo. 284. 1.)

(„A tanácsnok fontolgatja . . nyáját’’):

„Der Senator bedenkt sich', ob er denn wirklich zu dick ist,
Und der Prediger kaum hält's aus bei seiner Gemeinde.”

(uo. 285. 1.)

(„Tudod-e[.] köszörüljök a bárdot’’):

„Du weisst doch, dass man Dich einmal
Schändlich bestahl? Wo hast du Güter? Wo stehen die Häuser,
Die Du vermiethest? Wo wiehert Dein Gaul? Wo melkst Du die Kühe?
Schurken haben dir Alles entrissen, noch eh' Du geboren
Wurdest, und halten es fest. Das hat der klügste Franzose
Ausgespürt: wer besitzt, ist ein Dieb, und so viele Ducaten,
Eben so viele Verbrechen! Doch wird's nicht lange mehr dauern,
Denn das jüngste Gericht ist nah'. Du musst nicht erwarten,
Dass in den Wolken die Engel mit ihren Posaunen erscheinen,
Diesen hat man die Flügel gestutzt, wir blasen uns selber,
Statt des Zeichens zu harren, und schleifen inzwischen die Aexte!’’

(uo. 343. 1. — siebenter Gesang).

(„Példát adok[.] lesz a vége’’):

„... gebe ein Beispiel,
Wie man Gespenster beschwört und doch nicht die Kugeln vertheuert.

[E sorban valamilyen német szólásra való utalás rejtőzhet, melyet a számunkra elérhető szótárak segítségével nem tudunk földeríteni, s láthatólag A. sem ismerte; innét van bizonyos jelentészavar e sorban.]

Denn dies liegt mir am Herzen. Es wanken im innersten Grunde
Alle Staaten der Erde, und wenig wird nur gebessert,
Ob die Rotten des Pöbels den Diener des Fürsten erschlagen
Und die blutige That auch blutig büssen und sühnen”
(uo. 325. l. — sechster Gesang; itt nagyon szabadon fordított A.; de lehet, hogy a *föld államai* után kellett volna az idézőjelet tenni, csak véletlenül csúszott hátrébb; addig ugyanis hű a fordítás).

(„Oh, mely szép[. . .] s ő elalél”):
„O, wie schön ist die Zeit, wenn schalkhaft hinter dem Winter
Schon der Lenz sich versteckt, wenn früh’ am Morgen die Lerche
Wirbelt, als hätte sie längst das Veilchen gesehen, und dennoch
Abends gern mit dem Spatz sich unter dem Balken verkröche,
Wo er im Neste kauert, und wenn die erste der Primeln
Durch den nämlichen Tropfen, an dem sie sich Mittags erquicke,
Während die Sonne so brannte, vor Nacht ihr Ende noch findet,
Weil er gefriert und sie knickt!”

(uo. 314. l. — Fünfter Gesang).
(„Szíve mélyén elfogódik[. . .] és családjának”):
„Tief war das Herz ihr beklemmet. Der Fluch des ganzen Geschlechtes,
Dass es nicht schätzt, was es hat, und überschätzt, was es nicht hat,
Drückte sie so darnieder, als wäre nur sie ihm erlegen,
Während doch alle zusammen den Duft der lockenden Früchte
Gleich bei’m Pflücken verwischen, und weil sich zwischen den Fingern
Freilich das Gold nicht findet, das auf den Zweigen so reizte,
Neu verlangend den Baum erklettern, um aber und aber
Ihn zu plündern und sich zu täuschen!”
(uo. 299. l. — Dritter Gesang).

Érdemes itt megjegyezni, hogy e mondatban, szóképben, melyet A. csak a stílus tekintetében vesz vizsgálat alá, tulajdonképp a schopenhaueri filozófia egyik alaptételének a költői variációja rejlik.

— A drezdai Tiedge alapítvány: Tiedge Christoph August (1752–1841) jelentéktelen német költőről nevezték el. — Ariosto nagy költeményében: ti. az Orlando Furiosóban. — Hugo Victor nem átallozt: A. Hugót illető véleményére l. Kasza Györgyi: *Arany János és a francia irodalom*. Pécs 1929. — mint Puskinnál látjuk: Puskinra sokszor hivatkozott A. (JKK XII. köt. 20., 216., 277., 239. stb. l.), s itt valószínűleg a *Ruszlán és Ludmillára* utal. — hová most az egész német világ özönlik: a XIX. sz. első felében az írek mellett a németek voltak Amerika legnagyobb számú, nem angol bevándorlói, a hazai „pauperizmus” következtében. — az okos francia kipuhatólá: Proudhon szállóigévé lett mondására céloz: a tulajdon, a magántulajdon lopás.

M: SzF I. I. 4. sz. 53–54. l., 5. sz. 70–72. l. a Külirodalom rovatban A. J. jelzéssel.

Kötetbe már a PD fölvette 475–87. l., változatlan szöveggel; azóta még a kisebb válogatások is fölveszik.

Franklin 367–390. l.

9. THALÉS BERNARD

A., mint a Vegyes rovatban található glosszái igazolják, folyvást s érzékenyen figyelte, mit tudnak népünkéről és irodalmunkról a Nyugat nagy nemzetei, s szatirikus megjegyzésekkel csipkedte azokat a külföldi cikkeket és folyóiratokat, amelyek tudatlanságról vagy elfogultságról tettek tanúságot. Főképp a lipcsei Európát szurkálta meg gyakran (l. pl. JKK XII. köt. 478. gl.), de dicsérte még ezt is, ha helyesen tájékoztatott (uo. 377. gl.). Költészetünk elismertetésének vágya mélyen benne élt A. baráti körének és családjának gondolatvilágában. Fia, Arany László négy kritikát is szentelt később e kérdésnek (l. OM II. köt. 375., 383., 390., III. köt. 380. l.).

Th. Bernard (1821–1873) nagy műveltségű francia irodalomtudós, akit, úgy látszik, megfogott a kelet-európai népek költészetében nyilatkozó népiesség, amelyet azonban, nyugati szemmel, egészében romantikusnak látszott fölfogni s Arany s Kisfaludy Sándor regéinek világát egybemosta. Később is foglalkozott e népek költészetével, antológiákat s ismertetések tét róluk közzé. Költő is volt, de oly jelentéktelen, hogy a nagy francia lexikonok is alig emlékeznek meg szépírói tevékenységéről. Hazánk iránt, úgy látszik, különösen érdeklődött, s már 1853-ban kiadott egy regényes korrajzot a régi magyar életről (*La Couronne de Saint Étienne ou les Colliers rouges, Scenes de la vie hongroise au XVe siecle*. Paris 1853.) (Bővebbet l. JKK XII. köt. 131–132., 445. l.; Tóth Béla: *Magyar barát költői iskola 1860 táján a francia irodalomban*. Napkelet 1925. I. 404–406. l.)

Th. Bernard később levéllel fordult A.-hoz, s figyelmébe ajánlotta *A költészet története (Histoire de la Poésie)* c. művét, amelyben a magyar irodalmat részletesen és melegen ismerteti; reméli, úgymond, hogy a magyar költészet megismerése segít fölkelteni az idegen népek, irodalmak iránti érdeklődést, amely a franciákban úgyszólván teljesen hiányzik. A. a levél egy részét franciául, ill. magyar fordításban közölte a Vegyes rovatban s olvasói pártfogásába ajánlotta a könyvet. (JKK XII. köt. uo.) Később levélben arról értesítette A.-t a francia költő, hogy lefordította a *Toldit*. (A.-nak, 1863. jan. 5.) Arra azonban egyik levélben sincs nyom, hogy A. e kis kritikái megjegyzéséről tudomása lett volna.

— Th. Bernard szövege, ha nem szó szerinti fordítás is, amint ezt A. a père szó kiemelásával is érzékelteti, meghatározó mozzanataiban, fordulataiban, helyzet, cselekmény s képötleiteiben teljesen tapad Petőfi verséhez. De meglehetősen felhígítja s felcicomázza valamelyes érzelmes affektált pátosszal; egyszóval népdalszerű természetességét veszi. Az említett versek francia címei magyarul: *L'averse*: A zápor, *Le traineau*: A szánkó, *L'hésitation*: Habozás, *Chacun sa route*: Kiki a magáét — 3-ieme Livraison: 3. füzet, szállítmány.

M: SzF I. I. 6. sz. 94. l. Értesítő rovat, aláírás nélkül.

Kötetben először a HIL vette föl, változatlan szöveggel (146. l.).

Azóta a jelentékenyebb gyűjtemények közlik.

Franklin 905. l.

A SzF első esztendejében A. kritikai tevékenysége szinte kivétel nélkül minden műfaji ágra kiterjedt. Később, a SzF második esztendejének közepétől, a K megindításától fogva nemcsak terjedelemben, hanem tárgykörben, műfajban is szűkült bírálói munkássága, s verses műveket bírált, glosszázott gyakrabban és szívesebben. Kritikai figyelmének e kezdeti változatossága nyilván szükség következménye is volt: jó regénykritikusa semmivel sem akadt több, mint jó versbírálója. De, bár figyelmének középpontjában kétségtelenül a lírai költészet s a verses epika, főképp pedig az eposz állt, levelezése, glosszái, megjegyzései s visszatekintő summázó cikkei (különösen a K búcsúzó cikke, *A kegyes olvasóhoz*), meggyőzhetnek, mennyire szívén fektült az elbeszélő próza kérdése, sorsa. S első szerkesztői-kritikusi esztendejének termése világosan mutatja, hogy szándéka, vágya volt a próza területén is minél több műfaji és stílusárnyalatról, tendenciáról elmondani felgyűlt gondolatait. Fontos rámutatni arra, hogy az 1879-es HIL-be hazai tárgyú próza-bírálatai közül az ugyancsak tendenciákkal szemben állást foglaló hazai versbírálata, a *Bulcsu*-bírálat mellé ezt vettette föl. E kritika belső keletkezéstörténetének legfontosabb mozzanata éppen az, hogy ennek a műnek az alkalmán a kor irodalmának, fejlődéstendenciáinak egyik alapvető válfajával nézhetett szembe. S ezen át ennél többel: egy jellegzetes írói-társadalmi magatartással, mégpedig egy, az ő számára különösen figyelmet érdemlővel, mert az övével látszólag rokonnal, valójában azonban övétől eltérővel, sőt, az azzal ellentétessel: a népiesség egy másik, az övével ellentétes lehetőségével, válfajával. Ezt a népiességet, mely az övével, a népből származó s ahhoz érzelmileg mindvégig kötve maradt polgári értelmiségével szemben a patriarchális világba beilleszkedő, azt kiszolgáló értelmiségi kispolgáré volt, már volt alkalmja megismerni, midőn a szabadságharc alatt együtt szerkesztette a Nép Barátját Vas Gerebennel. Most azt tisztázta, mit jelent a népiesség az elbeszélő irodalomban: anekdotikus szerkesztésmódot, fölépítést, hangnemet, s moralizáló, didaktikus attitűdöt. Oly elbeszélő művészetet és attitűdöt, mely mint Sötér István e kritikára hivatkozva hangsúlyozza, A. számára elfogadhatatlan volt. (Sötér, 390. l.) De az volt A. körének többi tagja számára is. Gyulai már 1850-ben, Boross Mihály *Házasság spekulációból* című regényének bírálatában éppen Vas Gerebent jelöli meg e modor és attitűd fő terjesztője, népszerűsítője gyanánt. A. kritikájának első mondatai megfogalmazásukban is egészen közel állnak Gyulaiéihoz s aligha egészen függetlenek attól (l. Pesti Röpívek 1850. okt. 13. és Gyulai Pál: *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*. Bp. 1961. 9–14. l.). Gyulai mindenesetre lelkesen üdvözli is, s azt írja: „Ez, barátom, a legjobb regénybírálat, amelyet nálunk valaha olvastam” (levele A.-hoz, 1861. jan. 15.; Gyulai lev.). De az is világos, hogy a követelmények, melyek nevében elmarasztalja Vas Gereben művét, egészen közel esnek a kor európai polgári irodalmának, lélektani-társadalmi realizmusának követelményeire; azaz nemcsak Gyulai regény-bírálatának rokona, társa, hanem rokona, előde Péterfy kritikáinak is, amelyek nálunk e követelményeket majd a leghatározottabban képviselik. S előde, rokona abban is a polgári lélektani-társadalmi realizmust követelő regénybírálatnak, hogy a bírált művet és szerzőt történetileg is igyekszik elhelyezni s helyét fő vonásai segítségével, a hasonló vonásokat mutatókhoz való viszonyítással kijelölni a fejlődés menetében. Szinnyi Ferenc joggal mutat rá e kritikával kapcsolatban, hogy A.-ban a kitűnő kritikus mellett a kiváló irodalomtörténész is mindig jelen van, egyik a másikat kiegészíti s bírálati jellességének épp ez egyik záloga. (*Arany János tudományos munkássága*, BpSz 1910. 143. k. 190. l.) Egyszóval, mint lektori

jelentésében Barta János is nyomatékosan hangsúlyozta, A. realista esztétikájának éppúgy kitűnő illusztráló darabja e kritika, mint a belőle következő „műelemző” módszernek is.

A kritika hangneme mind ahhoz a határozottan elutasító állásfoglaláshoz, mind ahhoz a véleményhez, érzülethez képest szelíd, melyet A. Vas Gerebenről táplált. Ismeretes (A.-nak Petőfihez írt levelei jól mutatják, főképp az 1848. aug. 12-i, nov. 18-i s Petőfinék A.-hoz aug. 16-i levele), miként váltott át meglehetősen gyorsan A. kezdeti fönntartása Vas Gereben iránt a határozott ellenszenvvé, majd pedig ellenszenve már-már megvetéssé. Az ötvenes évek közös szerencsétlensége befedte ugyan az ellenérzés személyes mozzanatait, de az ellenérzést magát a Vas Gerebenben testet öltő társadalmi-irodalmi jelenséggel, tendenciával szemben nem. Jellemzők e tekintetben A. ama megjegyzései, melyeket 1858-ban fűzött Petőfi hozzá írt 1848. máj. 5-i leveléhez. Annál kevésbé tűnhetett el ez az ellenérzés, mert Vas Gereben 50-es évekbeli megújuló kísérletei egy népies lap, olvasmánysorozat kiadására (*Falu könyve*, 1851., *Falusi esték*, 1853., *Peleskei Nótárius*, 1857., *Két garasos Ujság*, 1858.) újra meg újra felhívták a figyelmét egy ily fajta, az övével annyira ellentétes népiesség, írói attitűd jelenlétének veszélyére. 1864-ben keletkezett lapját, a Népbarátot, melyben túlbuzgó lojalitás, klerikalizmus és antiszemitizmus ölelkezett, nem késett gáncsolni (K I. II. 17. sz. s JKK XII. köt. 126. 1.).

E kritikának mindezekhez képest feltűnően szelídebb, jóindulatúbb hangneme azonban nemcsak a kritikus kötelező tárgyilagosságának következménye lehetett; Vas Gereben e műve, *A pörös alyafiak* előtt alkotta meg legjobb munkáit, a *Nagy idők*, *nagy embereket* s a *Nemzet napszámait*, melyeket a kor szépprózájában kétségtelenül rang illetett meg. Várni lehetett tehát, mivel ez a regénye sem sokkal állt az említettek mögött, hogy írójuk lassan megérik, egy bár nem magas, de magasabb igényű, s ha nem is igazán népies, de ahhoz közelebb eső, jó közönségolvasmányt nyújtó munkásságra. Ez azonban, tudjuk, nem vált valóra, s Vas Gereben munkáinak színvonala, e regénye után, rohamosan esett (Barabás Ábel: *Vas Gereben*, Bp. 1906. 189–93. 1.). — A Vas Gereben munkásságát méltató művek, természetesen, mint alapvetésre, máig e kritikára támaszkodnak.

— valóságos kunkötés: olyan mesterséges csomó, amelyet csak nehezen s kellő gyakorlattal lehet kioldani. — bizonyos újvilág utcai házban: ez az utca a belvárosban, a mai Semmelweis utcai rész tájékán volt s benne „a ház” híres diák találkozó. — a cirkalom láb: azaz a körző lába. — par nobile fratrum: két nemes testvér, nemes testvérpár; Horatius egyik szatírájából szólássá lett kifejezés (*Szatírák könyve*, II. 3. 243.) — busás (derb): sajátos, hogy A. a német derb megfelelőjének fogja föl, melyet inkább durva, vaskos, nyers szavakkal fordítanak.

M: SzF I. I. 7. sz. 99–102. 1.; 8. sz. 115–18. 1., a Belirodalom rovatban, aláírás nélkül.

Kötetbe már a PD fölvette (440–55. 1.), változatlan szöveggel; azóta a nagyobb gyűjtemények közlik.

Franklin 730–745. 1.

Ez a bírálát, mint a bevezető sorokban maga A. is utal rá, közvetlenül kapcsolódik Hebbel *Mutter und Kind*-ének kritikájához. A két bírálát jellege mégis meglehetősen különbözik egymásától. Ez utóbbi nem folytatása az előbbinek, hanem inkább kiegészítő illusztrációja. Ott A. az eposz korszerűsítésének elvi kérdéseit is fölvezolta már, a bírálatra választott mű elemzése, kritikája mellett; itt tehát inkább, mint első bekezdése ezt világosan tanúsítja, Hebbel félresiklott kísérlete után a korszerűsítés kísérleteinek egy újabb fajtáját, mégpedig egy újabb tévútját, típusát kívánja bemutatni. Egy harmadik típusú kísérletről, mégpedig olyanról, mely szerint e kettőnél több lehetőséggel kecsegtet a megújulásra, Frankl művének bemutatásakor (*Hősök és dalok könyve.*) számol majd be. A.-t, mondja Barta János, „nyilvánvalóan tárgya miatt érdekelte” Wittgenstein műve (*Arany János válogatott művei.* Bp. 1953. 500. l.). Valóban, A. mindhárom említett bírálatainak — s már előzményüknek, a *Zandirhám*-bírlatnak is — magva, alapja, középponti problémája — A. esztétikája tartalmi voltának megfelelően — az: a műfaj s a választott tárgy összhangban van-e, nyújt-e választott tárgy lehetőségét a műfaj megújítására. Rendkívül éles támadása, megrovása „az újabb német költészet egyik téviránya” ellen e tartalmi esztétika, műfajszemlélet alapjáról érthető. A német irodalomban az 50-es évektől ugyanis egy oly irány jut — legalább látszólag — az irodalmi élet középpontjába, a közönség érdeklődésének homlokterébe, amelynek tárgykörét földrajzi, néprajzi és történelmi egzotikumok szolgáltatják. Rokona ez, sőt ihletője is jórésztben a hatvanas években nálunk is feltűnő ún. újromantikus iskolának. Valójában pszeudoromantika ez, mely csak a kelléktárat használja a romantikának. Csupa olyan költő képviseli ez irányt, akiket az irodalomtörténet-írás azóta a perifériára tolt, s éppen csak megemlítésükre szorítkozik. Akkor azonban ünnepeltek voltak. Fő képviselőik Otto Roquette, O. R. Redenitz, Hermann Lingg. Ez utóbbit különösen fölkapták. Cikkje szövegei magasztalták, ismertették; A. lapja is hozott róla cikkeket, egy német folyóirat nyomán, Zilahy Károly fordításában, de, jellemző módon, olyat, mely bizonyos kétkedéssel szemlélte ünneplését (*Lingg Hermann és az újabb német líra.* SzF I. I. 9. sz. 135–136. l.). Balladákat írt Mohamedről, Timurról, a lepantói csatáról, Andronikusról s más távoli s történelmi személyiségekről, később „bizánci novellákat” s népvándorlási eposzt. Rajta kívül elsősorban az ún. „Münchener Dichterkreis” vitte ez irányt, de mások is. Bár sokféle szemléletű költőt vonzott ez az irány, a liberál-radikális Moritz Hartmantól, a patetikus-liberális, dilettáns-autodidakta áltörténeti Hamerlingent át, a reakciós Oscar Robert Redewitzig és Otto Roquettig, az egész irányzat keletkezésének egyik alapvető indoka a 48-as polgári forradalmak bukása volt. Nem lehet tagadni, hogy egy-két jelentősebb név is kapcsolatba került vele, legalábbis egy időre (pl. Freiligrath), de jellemző módon: legnevesebb képviselője, Paul Heyse, is túlélte műveit, holott ő később jórészt levetette e tarka pszeudoromantikus vonásokat s klasszicisztikus irányba fordult (L. e kérdésre Richard M. Meyer: *Die deutsche Literatur des neunzehnten Jahrhunderts.* Berlin 1900. 514–520., 537., 552., 1. stb.).

Természetesen, a keletkezéskörülmények e tartalmi-tárgyi tényezői mellett számba kell venni, különösen a kritika hangnemét illetően — mint erre Barta is utal (i. m. 500. l.) — az időpontot is, melyben keletkezett: 1860 végén, 1861 elején országszerte magasra csapott az ellenszenv és gúny az ingadozó rendszer „civilizációs missziójá”-val, a tudákos osztrák—német szellemi élettel, a „cosmopolita” lexikon-műveltséggel szemben. S Wittgenstein esetében A.-nál még fokozta ezt az ellenszenvet, mint Riedl hang-

súlyozza, „oroszbarát” volta, a cári abszolutizmust magasztaló, kiszolgáló magatartása, iránya, hangneme. (Riedl, 264. l., ugyanígy Barta is, i. m. 500. l.) Mindazonáltal csak részben szól a tárgynak az érdeklődés; mint Barta lektori jelentésében nyomatékosan kiemeli: a műfaj, a verses nagypika kérdésének is szól legalább annyira.

A szakirodalom, érthető módon, jóval kevesebbszer idézi ezt, mint a Hebbel-bírálatot; A. esztétikai nézeteire kevesebb adalékot szolgáltat, mint az utóbbi. Sőtér István azonban rámutat, hogy az „ideál-reál” A.-féle felfogáshoz ez a cikk is fontos támpont s e problémának A. *sávkányban* legpregnansabban, legtömörebben megfogalmazott felfogását látjuk itt is viszont. (Sőtér, 649. l.) Egy tekintetben azonban igen gyakran hivatkoznak e cikkre: A. és az orosz irodalom, különösen pedig Puskin és Lermontov kapcsolatát illetően (l. Rejtő István: *Az orosz irodalom fogadtatása Magyarországon*. Bp. 1958., 26–29., 30–35. l.). Érdekes megjegyezni, hogy Arany László 1865-ös lelkes Lermontov-tanulmánya nézeteinek egy része csírájában már itt megvan. Lermontovnak A. is abból a verséből — a *Hazámból* — idéz, a cím megjelölése nélkül, egyetértő gyönyörködéssel, amelyet majd fia is magasztal s citál többször, valósággal saját álláspontja kifejezéséként. (L. ÖM II. köt. 5–52., 27., 48. l.)

Az eposz szerzője, Emil von Wittgenstein herceg ama számos német nemesi és arisztokrata család egyikének tagja, melyek cári szolgálatba állottak s rendszerint magas katonai s közhivatali méltóságot töltöttek be. Ő előbb a hesseni nagyherceg szolgálatába állt, később, már a cáriban több hadjáratban vett részt, főképp az ez időben sorra meghódított kaukázusi kis népek ellen vezetettekben, így az 1848-ikiben és az 1852-ikiben. Tájleírásokat, verseket, hadi emlékezéseket írt s több „Heldengedichtet”, hőskölteményt is (a *Hadshi-Jurton* kívül pl. az *Asszlan-Agát*). E művének tárgy-anyagát, mint az eposz egy szerzői lábjegyzete mutatja, főképp azokból az eseményekből és emlékekből merítette, melyek „Woronzoff” herceg, cári főparancsnok 1845-ben kezdődő véres hadjáratában mentek végbe, ill. amelyek ezekhez fűződtek (l. az első ének végét, 26. l.). Műve hazai könyvtárakban egyáltalán nincs meg, s — mint a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés menete bizonyította — a nagy német könyvtárakban is rendkívül ritka. Ezért az A.-tól lefordított idézeteket adjuk, a Wiesbadenből kölcsönzött példány alapján; annál is inkább, mivel egy részüket A. maga is versben fordította, s a többit is egyre inkább műfordításnak tekintti az A.-irodalom, pl. Képes Géza (l. cikkét, ItK 1965. 6. sz.), aki kimutatja: oly szigorú ritmikai, versmondattani, verstehnikai szabályok érvényesülnek e fordított részletekben, mint a valóságos műfordításokban. S e felfogás jogosítására maga A. is elégséges alapot szolgáltat, hisz azért közli e részleteket, hogy a szerző részletekben megnyilatkozó művészi képességét, ihletettségét illusztrálja. A német eredeti tehát így hangzik: („Es eljött a férfigondok [. . .] Gazkölök! megforgatá”): „Und die Zeit der Mannessorgen / Und der Blutesrache kam: / Unvergesslich blieb die Stunde, / Als er sie zusammen nahm, / Er, der ihre Jugend lenkte, / Und zu Issa mahnend sprach: / Hast den Todfeind du vergessen, / Der den Vater dir erstach? / „Dshanam, du mein Ross, mein treues! / „Trete leise! trete sacht, / „Dass dein Huf uns nicht verrathe! / „Tausend Ohren hat die Nacht! / „Froher ritten wir von dannen, / „Als ich jetzt! die Nacht war hell: / „Rache! schrie das Blut des Vaters; / „Sicher wähnte der Gesell / „Sich vor eines Knaben Waffen; / „Doch des Knaben schwache Hand / „Hat den Dolch in deinem Herzen, / „Schurke! um und um gewandt!” (Első ének, 5–6; a kiemelés, a kurziválás itt is, mint a későbbiekben is, mindenütt A.-tól van, Wittgenstein egyáltalán nem használja.)

(„Mintegy villámtól lesújtva[.] és madár zeng ottkörül!"): „Wie vom Blitz getroffen stürzte / „Nieder meiner Hoffnung Baum! / „In dem Strome des Geschickes / „Wandelt sich mein Glück zu Schaum! / „Wehe! wer wird meiner Hütte, / „Wenn ich wand're, Schutz verlei'n? / „Wer wird meines Lebens Wonne, / „Meines Todes Rache sein? / „Wie die Buche im Gestrüppe / „Ragtest du im Männerrath! / „Wie der Falke aus den Lüften / „Stürzest du zur kühnen That! / „Silber lag in deinem Munde, / „Gold in jedem Herzenszug! / „Dolcheschärfe war dein Zürnen, / „Deine Lieb' ein voller Krug! / „Weh der Mutter, die zum Tode / „Solches Heldenherz gebar! / „Weh den Schwachen, den Verwaisten, / „Deren Schirm und Schutz er war! / „Weh dem Rosse, traurig wiehern, / „Wenn es nach dem Edel'n fragt! / „Weh den Waffen, leidverrostet, / „Die er nimmer hegt und trägt!" / „Ihrer Lieder beste Klänge / „Sollen dir die Mädchen weih'n. / „Reizend soll den jungen Kriegern / „Noch dein Tod ein Beispiel sein. / „Thaubeladen wird die Wolke / „Auf dein Grab herniederschau'n; / „Blumen werden ihm entkeimen, / „Vögel zirpend es umbau'n!" (Harmadik ének, 62—64. 1.)

(„Issa! hervadjon ki a fű[.] Látni fogsz!"). „Issa! dorren soll der Rasen, / „Ueber den dein Schatten lief! / Krankheit folge deinem Grusse! / „Aussatz deinem Händedruck! / „Blödsinn bringe deinem Gaste / „Deines Wassers erster Schluck! / „Auf dem Grabe deines Vaters / „Tummle sich der Hunde Schar! / „Aus den Lenden deines Weibes / „Winde sich ein Zwergepaar! / „Wenn du schlummerst, soll der Schrecken / „Rüttelnd dir zu Häupten stehn! / „Wachend soll beständ'ger Argwohn / „In's Genick dein Antlitz drehn! / „Und so lang ich dir im Leibe / „Nicht das Herz gebrochen hab', / „Mögen meine Haare wachsen, / „Sei es bis zum Gurt hinab, / „Mag kein Obdach mich beschirmen, / „Mir kein Freund zur Seite stehn, / „Kein Gebet mein Athem hauchen, / „Als um dich! — Auf Wiedersehn!" (Hetedik ének, 178—179. 1.)

(„Most megmozdúl és beszél[.] S gyönyörbe olvad Tawa szíve lelke föl!"): „Jetzt bewegt er sich, und redet; / Horch! „Wo bist du?" — ruft er sacht: — / „Wasilitschka! komm, mein Junge! / „Haben sie dir Angst gemacht? / „Schau, dein Vater kehret wieder, / „Bringet Spiel und Zeitvertrieb!" / Und mit dumpfer Drohung raunt er: / „O! du schlimmes, schlimmes Weib!" / Da erfasst ein eifersücht'ger / Toller Schrecken Tawa's Herz: / Schauernd fährt sie in die Höhe / In unbänd'gem jähem Schmerz: / „Wer?" — und rüttelt ihn am Arme, / Dass er aufspringt und die Hand, / In Bestürzung taumelnd, ausstreckt / Nach der Büchse an der Wand: / „Wer? — und ihre Blicke saugen / Sich in seine Augen ein: / Aber alsobald besonnen / Lacht er: „Närrin! wer soll's sein? / „Die ich dir zu lieb verlassen, / „Ist es!" — O! da strömt von Lust / Ihre ganze Seele über!" (Kilencedik ének, 222—223. 1.)

(„A halálnak éje volt ez, ritka ehhez fogható[.] és fehér dombot szítál rá sirhalmúl a förgeteg"): „Eine Nacht des Todes war es, / Wie sie wenige erschaut. — / In dem Osten losgelassen / Stieg empor die Windesbraut, / Weckte mit gewalt'gen Stößen / Die erstarrten Lande auf, / Und begann, in tollen Sprüngen / Wirbelnd, ihren Siegeslauf. // Grässlich schön ist's, wenn die Bäche, / Schneegeeschwollen, frühlingsswild, / Sich in toller Lust ergiessen / Ueber's thauende Gefild; / Wenn der Fluss, zum Meer geworden, / Tosend seine Dämme sprengt, / Und das überraschte Leben / Stürmisch einholt und ertränkt! // Grässlich schön auch, wenn die Steppe, / Die des Sommers Gluth verdorrt, / Sich entzündet: wenn die Flamme, / Windgepetschet, fort und fort / Durch die hohen Gräser knistert, / Prasselnd in das Reisig fällt, / Und zum rauchumhang'nen Himmel / Ihre rothen Zun-

gen schnell! // Aber trostlos grässlich ist es, / Wenn der Wintersturm erwacht, / Und mit dumpfem Brausen naht / Durch die nebschwang're Nacht; / Wenn er, wie mit tausend Stimmen / Heulend, durch die Oede klagt, / Und vernichtend, wühlend, Alles / Vor sich her zu Tode jagt! / Nichts vermag zu widerstehen / Seinem Andrang. Blendend hebt / Sich der Schnee in dichten Massen; / Jeder Halm der Steppe lebt. / Wirbelnd stäubt es durch die Lüfte, / Kriecht am Boden, pfeilgeschwind, / Thürmt sich wankend in die Höhe, / Und zerstiebt in Duft und Wind. / Vor der grimmig scharfen Kälte / Seines Hauches friert das Blut / In den Adern der Geschöpfe; / Fesselnd lähmet seine Wuth / Die Natur in ihren Wurzeln; / Ringend mit dem Todesschlaf, / Wird zu Stein das rege Leben, / Das sein starrer Odem traf. / Weh dem Wand'rer, den des Sturmes / Jäher Einbruch überfällt! / Stechend, blendet's seine Augen; / Der Erstarrung Wahnsinn hält / Den verirrtten Geist gefangen: / Keinen Schritt weit kann er mehr / Den zerstörten Pfad erkennen; / Wust, Vernichtung rings umher! / Irrend kreist er um sich selber: / Kein Geleise, keine Spur! / Nur der Schnee, chaotisch treibend / Auf der wild bewegten Flur, / Nur des Sturmes Wehgeheule, / Nur des Nebels dichte Nacht, / Die das Mark in seinen Knochen, / Die sein Blut gerinnen macht. / Trostlos endlich bleibt er stehen: / Aus den starren Gliedern weicht / Abgestumpft des Lebens Wille: / Schlummerhaft umgarnend schleicht / Langsam ihm der Tod in's Herze; / Nieder sinket er, zur Ruh: — / Und mit weissem Grabeshügel / Schüttet ihn der Winter zu." (Tizedik, utolsó ének, 265—267. l.)

Érdekes megjegyezni, hogy a nevek átírásában A. nem volt következetes: a Dzsattahász-t átírta (Dshattahass), a többit nem (Issa: nem Isszá-t, Elbusörk: nem Elbuszörk-öt írt), vagy csak félig (Wasilitschka: Wasilicska).

— évület (praescriptio): azaz a hivatali idő hosszabb volta által; A. többször tesz cikkeiben e cikkében is szóajánlást (decoratio: díszület). — a Hamlet apjának szelleme: a SzF-ben „a Machbeth apjának szelleme” áll, nyilván tollhibából, elírásból; a PD-ban már *Hamlet* (506. l.): ismeretes, az apa szelleméke megjelenése indítja el a *Hamlet*ben a cselekményt. — Otahajtiak: Tahiti sziget lakói. — Tschikoschen-Volk: A. kifejezése gúnyosan utal azokra, a német szellemi életben elterjedt s az abszolutizmus által lelkesen propagált közhelyekre, mely szerint a magyarság pusztai, sztyeppe, félig ázsiai népség. — el kell fordulnia a hona véren vett dicsőségétől ... e rész részint szó szerinti fordítása (nyilván Bodenstedt nyomán), részint parafrázisa Lermontov említett *Hazám* című költeményének, melynek 1865-ben készült fordítása (ugyancsak Bodenstedt nyomán) fiánál, Arany Lászlónál így hangzik: „Sem a múltnak, sem a jelennek lelkesedni / Nem tudnék én a barbárságaért, / Nem kell dicsőség, melynek ára vér, / Nem szeretem a büszke önhit, / Mely bizodalmat szuronyokba vet.”, „És mily öröm — s ezt nem mindenki érzi — / Összel a gabnaltt szerűket nézni, / Parasztházak zsuppal fedett hiuját, / Az ablakok faragványos fiókját, / Vagy szenderegve — úgy vasárnapon — / Mulatni a lármás paraszthadon, / Ha léptöket tombolva táncra lejtik, / Zaj- és kedvben a hét baját felejtik.” (ÖM Bp. 1901. II. köt. 27—28. l.) — Cosmopolita faj, később: cosmopolita szomszéd: a német szellemi élet gyakran hivatkozott ez időben azzal, hogy gyűjtőmedencéje a különböző népek és korok műveltségének. Volt is ebben valami igazság: a német fordításirodalom mérhetetlenül nagy volt, de kétarcú jelenség, mert igen gyakran a valódi, szerves földolgozása hiányzott ez átvételeknek. — nie dagewesen németből ájtott, nálunk is használatos kiszólás: ilyen még nem volt! — Csak „unbedingte Unterwerfung” kell neki: ügyesen elbújtatott célzás A. Windischgrätz herceg ismert kijelentésére, hogy Magyarországot csak föltétel nélküli megadás esetén kaphat békét — Plura nitent: horatiu

kifejezés: sok fénylő, jeles részlet, de nem kevés hibával, fogyatkozással (*Ars poetica*, 351. l.) — az 'inepte molitur': horatiusi kifejezés (az *Ars poetica*-ból, 140. l.): szükségtelenül, hasztalan fáradozik. — a *rebell* Hadshijurt: az abszolutizmus kedvenc szóhasználatával, melynek a rebellis volt a magyarságra a legkedvencebb megbélyegző jelzője, a rendszeren üt A.

*

M: SzF I. I. 10. sz. 150—152. l., II. sz. 166—168. l. a Külirodalom rovatban, J. — jelzéssel.

A PD fölvette (505—518. l.), az említett javítással; azóta a nagyobb gyűjtemények közlik.

Franklin 796—809. l.

12. TULIPIROS BOKRÉTA

Ezt a rövid kritikát régebben nem vették föl az A.-kötetek. A. életrajzában azonban Voinovich határozottan kimondja, hogy A.-é: „... nincs fölvéve A. munkái közé; de övé, megvan a kézírata” (Voinovich III. köt. 51. l.). A kézirat a Voinovich-villa elégeése idején, a második világháborúban elpusztult, a többi kézirrattal együtt.

Már Voinovichnak föltűnt ennek a rövid kritikának indulatossága (I. uo.), jöllehet ez az erős hang a SzF első kritikáiban és glosszáiban egyáltalán nem volt ritka. Az a sokáig elfojtott bírálói tűz tört föl most A.-ból, mely már 1850—51-ben heves kijelentésekre ragadta Szilágyi Sándorhoz írt leveleiben, a szerkesztésre vonatkozó tanácsaiban. Mégis, volt ez általános okon kívül, a valódi kritika rendszeres művelésének szorgalmazásán kívül, különleges oka is A. hevességének: a közélet 1859-es megmozdulása után a kezdeményezések anarchikus lázában a petőfieskedők legyőzöttnek vélt iránya is erőre kapott, másodvirágzását élte, az egyre inkább Lisznyayék nivójára hulló Sárosi Gyula „dalidói”-nak, mulatással, poharazással egybekötött vendéglői szavaló estjeinek légkörében. A.-ék bosszúságára az ez idő tájt indulók közül is többen átvették e hangnemet; köztük Rákosi L. is. A megbírált kötet Lisznyaynak van ajánlva s annak, akit A.-ék Lisznyayéknál is kevésbé szívelhettek, akit egyenesen megvetettek: Vahot Imrének: „Vahot Imrének és Lisznyai Kálmánnak tisztelete, baráti szeretete jeléül, és egy őszinte magyaros kézsorításul! Rákosi László.” Mindaz, amit A. a kötet jellemzésére elmond, nem túlzott, sőt enyhe. Idézzünk a ma már alig föllelhető kötetből két humoros „epigrammát”:

Bizonyltvány

Én ne volnék igaz magyar?
Hm, de nem csak hogy én magam
Még tajtmakrám is törzsökös —
Mert annak is bajusza van...

Kiváncsiság

No — azt csak szeretném tudni;
Mire nevelt az én apám?
Azon hitben élt-halt szegény, —
S igaz, nem is ösmerne rám

Ő, ő — már békén nyughatik
De én aggódok a fián ...
Mert ha így megy, nem ismerek
Magamra én sem ezután.

A kötet két szerző művének látszik; valójában „humoros” fogásról van itt is szó. A „Csákány Laci” álnevet ugyan használta két író is: előbb Kelmenfy László, később Vutkovits Sándor; de az előbbi már 1851-ben meghalt, az utóbbi pedig csak ez évtized végén kezdett írni. Rákosi (valódi nevén: Tóth) László 1830 körül született Ugocsa-megyében, Tisza-Újlakon, parasztcsaládból. Nagyváradon gör. kat. szemináriumot végzett, de a szabadságharc idején elhagyta a papnevelőt, majd házitanító s újságíró lett. Az ötvenes évek végén kezdett verseket írni (első kötete: *Alföldi pacsirta*. Pest 1858.); később gazdasági szakemberré képezte magát, szakkikkeket írt. 1880-ban halt meg.

— ez már harmadik versgyűjteménye: A. tévedett: addig csak egy kötet, az említett *Alföldi pacsirta* jelent meg Rákositól; vagy pedig a Szinyeyei s az OSzK katalógusa téves. — A proletár költészet: ez a kifejezés Rákosi kötetének indítására került a kritikába: a kötet utolsó versének címe: *Proletárdal*. A lumpen és a bohém értelme kapcsolódik össze Rákosinál e fogalomban, s A. is így használja.

M: SzF I. I. 10. sz., 156. l., az Értesítő rovatban, x.-jellel ellátva.

Kötetbe először most vesszük föl; változatlan szöveggel; Voinovich idézett megjegyzése ellenére sem vette föl, nyilván feledékenységéből.

13. NYUGOT-FELFÖLDI NÉPMONDÁK

Ez az írása A.-nak, egy terjedelmesebb lapalji jegyzettől, a bevezető s a bezáró megjegyzésektől, meg néhány szónyi közbevetéstől eltekintve, fordítás. Mégis szervesen beilleszkedik A. cikkei közé: a rendkívül fontos Merényi-bírálat előmunkálatául tekinthető. Az említett lábjegyzetben, mintegy dióhéjban, annak lényeges elemei találhatók már meg. A népköltési gyűjtés problémái, lehetséges módszerei bizonyosan nem ez alkalommal foglalkoztatták A.-t először, hisz, pl. Erdélyi gyűjteményeit gyakran forgatta s igen jól ismerte; s első irodalmi barátja és mentora, Szilágyi István mulasztathatatlan kötelességévé tette: „kérte, kényszerítette”, a *Rózsa és Ibolya* írása, terve idején, „hogy a pusztai embereket meséltesse meg” s biztatta, gyűjtsön tíz-tizenöt mesét, s adassa ki. (Levele A.-nak, 1847. márc. 12.) De ez a fordítás, melyben e problémák mintegy sűrítve álltak előtte, alkalmat adott rá, hogy rendszeresen újra átgondolja őket. Így aligha tévedünk, ha úgy véljük, nemcsak a Merényi-bírálatra volt e művel való megismerkedése ösztönző befolyással, hanem bizonyosan jótékonyan hatott fiának híres népmesegyűjteményére is (*Eredeti népmesék*, összegyűjtötte Arany László, Pest 1862.), melynek megszerkesztéséhez, közlésmódjához ő, ismeretes, tanácsokat adott.

A fordítás az Athenaeum, az A. által rendkívül kedvelt (I. JKK XII. köt. 377. l.) londoni tudományos folyóirat szövege alapján készült. A folyó-

iratnak ez az évfolyama hazai könyvtárakban nem lelhető föl (mint a *Régi dán balladák* jegyzeteiben már utaltunk rá), s könyvtárközi kölcsönzéssel, lévén értékes régi folyóirat, alig szerezhető meg. Így sem az ismertetés, a kritika szerzőjét nem tudjuk megnevezni, sem azt nem tudjuk megállapítani, az ismertetés, a kritika teljes szövegét adja-e A. a fordításban vagy csak az általa fontosnak tartott részekét. A bevezető szavak az előbbire engednek következtetni.

A *Régi dán balladák* esetében fel kellett tennünk annak lehetőségét, hogy A. a bemutatott művet nemcsak az Athenaeum bírálata alapján ismerte, hanem esetleg maga is forgatta. Ebben az esetben viszont ezzel a lehetőséggel aligha kell számolnunk. Ott A. szövegébe átkerült a mű bevezetőjének számtalan lényeges részlete szó szerint vagy a bevezető ismeretét feltételező kivonatolással. Itt a bevezetőből alig található valami a szövegben, főképp pedig alig valami ily közvetlen ismeretet feltételező kivonatolással. A fordítás szövege sehol sem utal arra, hogy a mű még két kötettel fog gyarapodni, s nem két-, hanem négykötetes lesz, holott ezt a szerző az előszóban világosan megmondja. Meg is jelent már 1862-ben a harmadik és negyedik kötet is. Azért is valószínűtlen, hogy A. ismerte a művet magát — s nem utolsósorban azért —, mert akkor aligha maradt volna meg az angol kritikák alapján elismerő szövegénél, alighanem jó néhány kritikai észrevételt tett volna. A munka ugyanis erre bőven rászolgált.

Hazai könyvtárakban jelenleg nem található. A bécsi Nationalbibliothek példánya alapján (162155-B) szólunk róla röviden. A mű angol címlapja ez: „Popular Tales of the West Highlands — Orally collected — With a Translation — By J. F. Campbell — Vol. I.—IV. — Edinburgh: Edmonston and Douglas. 1860. [ill.:] 1862.” Az A. által jelzett: „Hamilton, Adams és Társának” a címlapon sehol semmi nyoma; nyilván az Athenaeum által megadott, propagált könyvkereskedő cég volt ez. A mű egyes kötetének terjedelme 350—400 lap körül mozog. Hosszú, 132 lapos *Bevezető* (Introduction) áll az első kötet élén; ezenkívül még egy *Utóirat* (Postscript) s egy hosszabb *Ajánlás* (Dedication) előzi meg a meseszövegeket, meg egy táblázat arról, mikor, hol s ki gyűjtötte az egyes meséket. A *Régi dán balladák* bevezetése, bár kompilációnak látszott, tudományterületén járatos, kitűnő ismeretekkel rendelkező szakemberről vallott. Ennek a munkának a bevezetője viszont erősen műkedvelő jellegű. Főlépítése, probléma-válogatása, vonalvezetése teljesen esetleges, szeszélyesen önkényes: hol személyes élményeit adja elő a gyűjtéssel kapcsolatban, hol a skót hegyvidék idilli életét jeleníti meg, hol a maga családjának múltjáról elmélkedik, hol pedig, meglehetősen naivan, a népmese esztétikai problémáit s a folklorisztika tudományos kérdéseit boncolja, a romantikus és pozitivistikus folklór-szemlélet sajátos vegyülékével vonva be az egész problematikát. S bár Benfeyt nem említi, legállandóbb eleme elmélkedéseinek mégis az, hogy a mesekincs, a mesemotívumok vándorolnak s szülőföldjükéhez hasonló környezetben meggyökeresednek. Egészében azonban inkább írói, mint tudományos munka, bár annak is műkedvelő. Szerzőjét a nagy összefoglaló munkák nem tartják számon, csupán a *The Cambridge History of English Literature*-nek a XIX. sz. közepe irodalmával foglalkozó kötetében találtunk rá, e művének említésével, de, jellemző módon, a részletesen nem tárgyalt, csak megemlített novellisták, szépprózairók listájában (XIII. köt. II. részkötet, Cambridge 1922. 561. l.).

John Francis Campbell (1822—1885), amint ez az előszóból sejthető, a skót felföld amaz ismert nemesi családjából származott, melyhez az e században sokat szereplő Sir Colin Campbell, Clyde lordja is tartozott. A egész bevezetőt áthatja a megkésett filantropia s valami hamisan romantikus

nep- és műtszeretet s a nép és a múlt idealizálása. A szövegek erősen irodalmiasítottak s szinte az egész európai mondavilág, főképp pedig a germán megtalálható benne, „speciális gael” változatban, úgyhogy a gyűjtő nevének, a gyűjtés helyének és idejének pontos mellékelése ellenére is élnünk kell a gyanúperrel, hogy ha nem a kötet összeállítójának művei is, a „gyűjtés” a lehető legtágabb 19. századi romantikus értelemben fogták föl a kötet munkatársai. Andersen Grimm-mel való esetének rosszalló kipoentrozása, az utóbbi rovására, is e szemlélet, ez eljárás mód jellemző következménye. Ezért mondtuk, hogy ha ismerte volna A. magukat a köteteket, aligha hagyott volna el egy-két erőteljes kritikai megjegyzést, hisz a Merényi-kötetnek éppoly vonásait kifogásolta, melyekkel rendelkezett bőven ez a mű is.

— nem származunk sem Brutustól: a régebbi angol történetírásban is megvolt az a törekvés, hogy Britannia római klasszikus örökségét állítsa előtérbe, főképp a művelődés terén; a romantika viszont a „barbár” germán—kelta s keresztény elemeket állította előtérbe. — Jamieson: alighanem nyomdahiába csúszott a névbe; ily nevű szerzőt nem találtunk; valószínűleg Anna Brownell Jameson (1794—1860) angol prózaírónról van szó, aki meséket, régi mondákat is gyűjtött és földolgozta elbeszéléseiben is azokat. — Geijer, Erik Gustaf (1783—1847): svéd költő, tudós, történész. A svéd romantika képviselője, a svéd múlt megénekelője és ébresztője. Sok népi és régi költői szöveget adott ki. — Afzelius, Arvich August (1785—1871): svéd költő és néprajztudós. Ő is a romantika képviselője s őt is a népköltészet s a nagy germán irodalmi hagyomány ihlette; nagyarányú gyűjtő s kiadói tevékenységet végzett. — Finnur Magnussen: (nevét inkább Magnusson-nak szokták írni, 1781—1847) izlandi származású történész és nyelvész, aki egyebek közt az *Edda* kérdésével, keletkezésével is sokat foglalkozott. — Weinhold, Karl (1823—1901): neves német germanista, aki a folklór területén is nagy nevet szerzett, főképp a népi játékok gyűjtésével és értelmezésével. — Paul-riél, Claude-Charles (1772—1844): francia kritikus, aki azáltal jutott a folklorisztikában is jelentőséghez, hogy a gall és provánszi mondákat is kutatta s fölhasználta. — Thierry testvérek: Amédée-Simon-Dominique (1797—1873) s Augustin-Jacques-Nicolas (1795—1856); a két híres francia történész annyiban játszott szerepet a népköltészet tudományában, hogy nagy hangsúlyt vetettek a régi (főképp francia és angol) mondákban rejlő adatokra, emlékekre. — Dasent, Sir Georg (1817—1896): angol író és filológus, aki az *Eddát* prózában angolra fordította s több monda- és mesegyűjteményt adott ki, főképp Skandinávia népeitől. — főleg a Grimm testvérek az érdem: a Grimm testvérek Európa-szerte óriási hatású, híres mesegyűjteményének (*Kinder- und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Grimm*) első kötete 1812-ben, a második 1814-ben jelent meg. — Imaus-hegy: a Himalája antik neve, amely azonban átvitt értelemben a világ végét is jelentette. — a norvégiai Kékfogú Harald: valódi, történeti személy-e vagy mondabeli, nem tudtuk megállapítani. — a havaselvi Brennus, Tiglath-Pileser és Psammetichus: arról a Brennusról van szó, aki az Al-Duna vidékéről Thessalián keresztül i. e. 280-ban a görög városokra tört; ezért nevezi „havaselvi”-nek; Tiglath-Pileser asszíriai király (i. e. 746—727), aki kitűnően szervezett hadseregével Elő-Ázsiát meghódította; Psammetichus: az ily nevű egyiptomi fáraók közül valószínűleg az elsőre (i. e. 663—610) történik utalás, aki sikeres hadjárataival megszabadította országát az asszír uralomtól. — Andersen János úgy találta: Hans Christian Andersenre (1805—1875), a jeles dán íróra, meseköltőre utal. — Asbjørnsen Moe: itt tulajdonképp két szerző művéről van szó: Jorgen Moe (1813—1882) s Peter Christen Asbjørnsen (1812—1885) norvég írók és folkloristák művéről; az utóbbi nevét nyilván a nyomda torzította el. — Tieck Lajos: Ludwig Tieck (1773—1853), a jeles

német romantikus, nem fordította le e gyűjteményt. Ch. Bresemann fordította le s Tieck csak előszóval látta el, amelyet igen fontosnak tartanak e tárgykorban. (*Nordische Volksmärchen*. Herausgegeben und übersetzt von Klara Stroebe. I—II. köt. Jena é. n. [1922. 1940.] II. köt. 338. l.) — „Clan Dhiarmaid” tagja és könyvét Lorn marquisnak: ez a clan egyike volt a leg-híresebbeknek, amelynek „feje” Lorne mindenkori márkija volt; számtalan monda fűződött hozzá s összetartozás-tudata még a XIX. században is élt s, persze, a romantika mindezeket a patriarchális-törzsi elemeket messze föltagyította s kiszínezte. Maga e mű szerzője is a clanhoz tartozónak tudta magát s így ajánlotta művét: „Do Jain Mac Sheorais Mac Callen Mor, Marquess of Lorne! My Dear Lorne, I dedicate this collection of West Country Stories to you as the son of my Chief, in the hope that it may add to the interest which you already feel in a people, of whom a large number look with respect on ‚Mac Callen Mor’ as the head of their tribe.” (V.) — egy öntanult: nyilván az autodidakta fordítása ez a szó. — ceatharnaich: nem adják az angol szótárak, nyilván csak a gaelben él. — Connal Gulban: ez az I. köt. VII. meséje s mindössze öt lapnyi: „a három este” tehát nyilván a mesemondó variációs készségére utal. — Slim Swarthy Champion: ez az I. köt. XVII. meséje; érdekes a mesélés időtartamának megadása itt is, hisz mindössze tizenkét lap hosszú (289—300. l.). — éjszak- és dél-Uist: Skócia egyik északnyugati, szigetekkel, félszigetekkel tarkított, hegyes, szakadékos része. — Massilia, phocaeai gyarmat kivételével: Marseille volt az egyik első görög gyarmatváros a Földközi-tenger nyugati medencéjében, i. e. 600 körül alapították. — ruadh, rooss: az első szót nem adják az angol szótárak, nyilván gael, az utóbbit is csak skót nyelvjárásban mutatják ki, dicsérni és kihúzni jelentéssel, de ahogy a szöveg mondja, „vöröset”, „vörhenyeset” jelent itt. — talán az Eirina és Lochlann háborúi előtt: nem tudtuk a rendelkezésünkre álló lexikonok segítségével megállapítani, miféle háborúra történik utalás. — Oberon és Titania udvarának ily nagyon földi származást: a mai Shakespeare-irodalom a germán mesékből és történelemből való származtatás mellett és előtt inkább a reneszánsz főúri-polgári műveltségéből és szokásból, főképp a masque és antimasque játékokban látja e darab elemeinek kezdetét (*Shakespeare összes drámai művei*, I—IV. köt. Bp. é. n. III. köt. 860—862. l.). — „Madarak harca”: ma is él e mese, l. *Nordische Volksmärchen*. I—II. köt. Übersetzt von Klara Stroebe, Jena 1922.: II. köt. Murrel Gänseei. 211. l.). — a „remek tolvaj” kalandja, melyet Herodotus elbeszél: az előbb idézett norvég mesegyűjtemény jegyzetei szerint ez az eredetileg nem is Herodotostól, hanem már az egyiptomiaknál is föllelhető mese sok változatban élt északon is (l. i. m. II. köt. Der Meisterdieb. 331. l.). — Scott Mihály kígyólevestől nyerte tudományát: mily mesemotívumra utal, nem tudtuk megállapítani. — Sutherland: Skócia egyik északnyugati grófsága.

M: SzF I. I. 12. sz. 183—185., 13. sz. 198—200. l., a Külirodalom rovatban, aláírás nélkül.

Kötetbe a HIL vette fel, változatlan szöveggel (203—216. l.); csak a nagyobb gyűjtemények szokták fölvenni.

Franklin 960—972. l.

14. A MIT A SZEREK MEG NEM GYÓGYÍTANAK

A.-nak szerkesztői tevékenysége folyamán egyik legnagyobb gondját a rövid elbeszélések hiánya okozta. Kritikai rovata, különösen a korhoz képest, nemcsak jó, de magas szintű volt; vers is csak akadt; de „novellám — számaltanszor panaszkodott így s hasonlóképpen — semmi sincs — se jó — se rossz, még kezdő kísérlet sincs” (Gyulainak, 1861. aug. 28.) Almási Tihamér azok közé az induló fiatalok közé tartozott, akikről A. jó munkát várt e téren is. Már 1859-ben megjelent egy kétkötetes „beszélgyűjteménye”: *Könny és mosoly* címmel. S ha már ott is jó átlagos elbeszélő készségről, főképp pedig szolid jó ízlésről s műveltségről tett tanúságot, e kötetben még inkább. A. biztató dicsérete mindenképpen méltányos volt s személyes motívumok így legfeljebb csak árnyalatokban befolyásolták kritikájának hangnemét. Almási Balogh Tihamért (1838–1907) ugyanis A. családjához szívélyes jó ismeretség fűzte: Nagykőrösön tanítványa volt A.-nak s több levele is maradt fenn A.-hoz. Állítólag „Arany János buzdítására lépett az írói pályára” — Szinnyei legalább, a Balogh Tihamér szolgáltatta adatok alapján, ezt írja. A. mindenesetre meghívta lapjai munkatársául s közölt is tőle több elbeszélést. Almási, aki előneve helyett később inkább családnevét használta, Almási Balogh Pálnak, a korszak híres orvosának volt a fia s később maga is orvos lett, de az irodalomhoz mindvégig hű maradt: felváltva jelentek meg népszerűsítő orvosi könyvei s szépirodalmi munkái, elbeszélései, de főképp szindarabjai. Ez utóbbi területen a népszínmű irányába is tett kísérletet s legnagyobb közönsikerét is itt aratta, *Cigány Panna* c. darabjával 1884-ben. Jelentékeny íróvá sohasem emelkedett, de munkái mindig alkalmasak voltak a műsor vagy a folyóirat hiányzó darabjainak pótlására, kitöltésére.

— Az A. által említett figurák közül Dicsalmi Andor az, akibe a patikusnak, Bodó Vincének a lánya, Mariska beleszeret, Selymes Pista pedig az, „akié a fogadás”; Hortensia pedig egy hírharang, élni szerető középkorú özvegyasszony. „A sima doctor” beszélő nevével — „dr. Ravatal” — s csínált mondókáival valóban az elbeszélés legerőszakosabb figurája. Az elbeszélés egy meg nem nevezett Tisza-parti kisvárosban játszik, de egyéni szín, mint a szereplőkön, a cselekmény színterén sem igen van. — Az illusztrációkat méltán dicséri A.: Jankó János az elkövetkező évtizedek egyik legjobb rajzolójának, illusztrátorának számított. — esquire: rajz, vázlat, skicc.

M: SzF I. I. 12. sz. 188. l., az Értesítő rovatban, aláírás nélkül.

Kötetbe a HIL vette föl (154–156. l.); azóta nagyobb gyűjtemények közlik.

Franklin 913–915. l.

15. SARKADVÁR

Kritikáiban is néha, glosszáiban azonban gyakran választotta A. ezt az ismertetési módszert: a rész szóljon az egész helyett. Különösen akkor, ha kevésbé értékes, divatját múlt munka került szőnyegre. Se „föllengző hangon folyó” elbeszélés esetében valóban megkésett s értéktelen munkáról volt szó. Jósika visszfénye az egész, cselekménybonyolításától, korrajzától, jellemzéseiről és nyelvén át egészen a fejezetcímek alá írt mottóig, melyek között akad ugyan Petőfi-vers is, de többségükben a Petőfi előtti korszakból vannak véve. Szerzője Paulikovits Lajos (1832–1885) máramarosi kisnemes csa-

lábból született, egy ideig szülőmegyében hivatalnokoskodott, orvostudományt hallgatott. Egy ideig e regénye színhelyén, Sarkadon vállalt orvosi állást. Előbb romantikus-szентimentális almanach modorban írt, később Jósika, majd némiképp Jókai hatása alá került, s P. Szathmáry rajaival mutatott rokonságot, de az írogató vidéki úr dilettantizmusán nem jutott túl.

— A „tudalévő körülmény”, mely a könyvet ajánlja, alighanem Almásy Kálmánné Wenkheim Mária grófnőnek — akinek, mint „Sarkad örökös-nőjének” ajánlva van a regény — valamely jótékonyági kezdeményezésével függ össze; ezt a főrangú asszonyt ugyanis mint a vidék jótékonyági mozgalmainak kezdeményezőjét emlegetik a lexikonok. — A. mindig nagy súlyt vetett a könyvek külsejére, képeire, nyomására (l. pl. Oláh Károly költeményeiről s az Almási Balogh Tihamér elbeszéléseiről szóló bírálatokat); mindez Paulikovits könyvében hihetetlenül gyatra s már az ajánlásban is kiáltó sajtóhibák dísztelenkednek.

M: SzF I. I. 12 sz. 188—197. l., az Értesítő rovatban, aláírás nélkül.

Kötetbe a HIL vette fel változatlan szöveggel (156—158. l.), azóta rendszerint közlik.

Franklin 915—917. l.

16. MAGYARHON ÉBREDÉSE

Ezt a kötetet, mely nem jobb s nem rosszabb az akkor megjelentek átlagánál, önmagán kívül bizonyosan szerzője személye, hovatartozása is ajánlotta A. figyelmébe. Ormódi (1836—1869) a magyarosodó zsidó értelmiségi polgársághoz tartozott. A közép-európai, elsősorban a magyar asszimilálódás, lapjai tanúsága szerint, két tekintetben vonta magára A. érdeklődését. Mint egész nemzedéke és köre szíves pártfogással vette, a magyarság szembeli növekedését, erősödését látta benne, éppen a városban, ahol úgysí gyenge volt a magyar elem. Biztató, bátorító hangon szólt glosszáiban egy-egy, a magyarosodásról tanúskodó zsidó művelődési, irodalmi, egyházi eseményről, kiadványról. De bosszúsan, ironiával a hatalom vagy a nemzetközi összeköttetések felé tájékozódó vagy elzárkózó elemekről éppen úgy, mint a túlbuzgó, túl öntudatos vagy félszeg jelenségekről is (l. pl. JKK XII. köt. 238., 94., 76. l., s Frankl-bírálat).

Másrészt mélyen érdeklődött a zsidóság folklór-, mondai, irodalmi hagyományainak sorsa iránt a modern zsidó íróknál (l. főképp a Frankl-bírálatot). A zsidóság mélyen hagyományörző nép, s a hagyomány őrzésének, összeegyeztetésének kérdése, lehetősége a modern élettel A.-t folyvást foglalkoztatta. Nem véletlen, hogy Ormódit is elsősorban a maga népének a hagyományát, világát tárgyzó verseiért dicséri. S Ormódit az irodalomtörténet is mint az első olyan zsidó eredetű magyar költőt tartja számon, aki a maga felekezetén kívül is figyelmet ébresztett verseivel, a maga rétegének megszólaltatásával. Költészete, természetesen, nem korlátozódott a zsidóság témáira, kötete többségét hazafias, szerelmes s tájversek teszik. Miskolcon született, protestáns középiskolába járt, majd orvosnak készült, de az újságírás s az irodalom jobban vonzotta. Előbb Sopronban, majd Pesten dolgozott, s divatlapokban gyakran találkozni nevével versek, tárcák alatt. Kötete is sok és sokféle jelent meg, naptár, humoros zsidó tárgyú írás, politikai cikk, vers. Lelkes liberális és Kossuth-párti szellem hatotta át, amelyet talán protestáns iskoláiból is hozott. Az A. kritikájából kicsendülő várakozást, reményt azonban nem váltotta valóra. Nem volt erős tehetség, versei hangnemből,

stílusban is mindvégig ingadoztak a népies és a majd negédes, majd retorikus polgári irányzat között, s primitív laposságoktól és frázisoktól sohasem volt ment. Ártott verseinek a poentírozó, hatásra törekvő hajlama is. Később inkább a könyvkiadás felé fordult, s szerkesztette a Corvina c. népszerű, népművelő célzatú, de meglehetősen tarka könyvsorozatot.

A. Ormódi kötetéről már egy glosszájában előbbre is szólt (SzF I. 10. sz. — JKK XIII. köt. 30. gl.), s megróttá részint „harsogó címe” miatt, részint pedig alcíme hivalkodó jelzője miatt: „Az által nem lesznek eredetibbé” — mondta. Bulcsú Károlyról szóló bírálatában pedig arra említette példaként, szerzője megnevezése nélkül, Ormódi egy versét (*Csak a haza éljen*), miként torzul el a haza fogalma az egészségtelen, frázisos légkörben a fiatalok között. (L. a Bulcsú-bírálatot JKK XI. köt.)

— „ha lehetnék egyszer fergeteg”: A. itt nyilván a szörendet gáncsolja; nem egészen pontosan idéz, Ormódinál ez áll: „Ha én lehetnék egyszer fergeteg.” — „fertőztenek” közepige: más szóval akkoriban, ingadozó lévén a szóhasználat, álszenvedőnek is nevezték; ma inkább álvisszahatónak nevezzük. — A dicsért *Anyám* c. vers első két versszaka: „Amott egy kis város, / Csöndes mint egy kriptá, / A bánat választott / Nemzetsége lakja. // Ez itt a helységnek / Legszegényebb háza, / Egyedül áll, mint egy / Elhagyatott árva. — Az *Avas alján* c. vers mindenekelőtt a *Távolból* c. Petőfi-vers hatására utal. — A *Fürödnek a hattyúk* első két gáncsolt sora: „Fürödnek a hattyúk / Berettyó vizében.” — emlékeztet a Szerelem gyöngyeire: természetesen Petőfi ciklusáról van szó. — Diargisa: spanyol a vers tárgya s nyilván a név is az.

M: SzF I. 13. sz. 205—206. l. Értesítő rovat, aláírás nélkül.

Az 1879-es PD nem vette föl, a HIL igen, változatlan szöveggel (II. köt. 249—251. l.). Azóta a jelentősebb kiadások közlik.

Franklin 1069—1071. l.

17. BÉRANGER DALAI

Ismeretes, hogy Béranger a harmincas évektől, a júliusi forradalomtól mintegy ötven esztendőn át Európa egyik legnépszerűbb, legünnepeltebb lírikusa volt. Az öreg Goethe nagyra tartotta, Heine lelkesült érte (l. Jan O. Fischer: *Pierre-Jean de Béranger. Werk und Wirkung*. Berlin 1960. 236—240. l.), Csernisevskij éppúgy magasztalta, mint Belinszkij (l. *A francia irodalom története*. Moszkva 1956. II. köt. 164. kk.; oroszul; gyűjteményes kötet), s a cseheknl, lengyeleknél és olaszoknál is sokat fordították és ünnepelték (l. Jan O. Fischer i. m. 240—241. l.). Nálunk az átlagosnál is nagyobb volt hatása, s a rajongás iránta. Nemcsak forradalmárok és radikálisok, de olyan, alapjában konzervatív liberálisok, mint Salamon Ferenc is a legnagyobb költők közé sorolták. Hatásának igazi szétsugárzója Petőfi volt; s később az Ábrányi-féle iskola (l. Miklós Elemér: *Petőfi és Béranger*. Bp. 1904.; Hankiss János: *Ábrányi Emil és a franciák*. It 1923. 24—32. l.). Petőfi fordította tőle; egy kötetét A.-nak ajándékozta, s ez megjárta A. egész baráti körét (l. JKK I. köt. 506. l.). Az itt szóban forgó *Szász—Illésy-féle* kötet is „Béranger és Petőfi emlékeztetőknek” van ajánlva. Tudjuk, az idő, az irodalomtörténet nem igazolta e korszak ítéletét Béranger-ről; mozgósító szerepét elismeri, de másodvonalbeli, jó közepes költőnek mutatja. A. maga is lelkesült a francia dalköltőért; halálát versben siratta el (*Béranger halálakor*. JKK I. köt. 278., 506. l.); s midőn a rendjel ügyében megfogalmazza emléke-

zetes levelét br. Fötvös Józsefnek és br. Wenckheim Bélának (1867. jan. 11.), magától értetődő természetességgel szaladnak ki tollából Béranger-sorok (a mes amis devenus ministres; *La fleur de champs*); *Vojtina Ars poeticájában* mint mércét említi művészetét; lapjában pedig fordítást is hozott tőle, János Gusztáv átültetésében (pl. K. II. I. 10. sz.; I. még Kasza Györgyi: *Arany János és a francia irodalom*. A pécsi tudományegyetem francia intézetének dolgozatai. 29. sz. Pécs 1941.). De bár ő is a legjelesebbek között tartotta számon, különösen „a belső formát” látva nála megvalósítva (I. Földvári Erzsébet: *A magyar Béranger kultusz*. Pécs é. n.), oly végtelenségbe mégsem tévedt vele kapcsolatban, mint pl. Erdélyi, aki Petőfit is csak mögé helyezi (I. Petőfi-tanulmányát). Jellemző, hogy az A. közvetlen baráti köréhez tartozó Szász Károly már oly tanulmányt fordított a francia lírikusról a *Revue des deux Mondes*-ből, Émile Montégut tollából, mely némi fanyarsággal szól nemcsak Béranger eszmevilágáról, de esztétikai értékéről is. (BpSz 1858. II. 4. 1.) Érthető hát, ha érdeklődéssel várta ezt a „Szász, Illésy és mások” által közrebocsátandó kötetet, s az is, ha végül nem várta ki az ígért folytatás, ill. egész megjelenését, s már előbb tudósítást adott róla. Folytatása különben nem is lett az első füzetnek; könyvészeti munkák legalább nem tudnak róla. E kötetben csak Szásznak és Illésynek vannak fordításai, kb. fele-fele arányban, „mások”-nak nincsenek. Szászhoz való kapcsolata A.-nak ismeretes. Illésyhez is szíves ismeretség fűzte, őt is, családját is, s többször biztatta — pártolta Illésy meg-meginduló s elakadó irodalmi, főképp fordítói tevékenységét (I. bővebben JKK XII. köt. 395. l.).

— „Sok szerelem” címűben: a *Beaucoup d'amour* c. versről van szó, s a belőle idézett sorok eredetije a következő: „Malgré la voix de la sagesse / Je voudrais amasser de l'or.”; az idézett második strofa pedig így: „Pour immortaliser Adele, Si des chants m'étaient inspirés.” — A *Jó Mihály* francia címe: *Roger Bon Temps* — Az *utópai királyból* érintett sorok Béranger-nál: *Prit le plaisir pour code*, Illésynél: Gyönyör volt a kísérete, illetőleg: *C'est enseigne d'un cabaret*, Egy vendéglőn az útfelen — ez mehet a Komlóban: az akkori Pest egyik legkedveltebb mulatóhelye, a mai Petőfi Sándor utca elején. Lisznyai és Sárosy itt tartották híres „dalidóikat”; tréfás, chanson-szerű csipős, borsos pikantériájú dalokat, verseket adtak itt gyakran elő. — *Probatum est*: azaz én is megpróbáltam: A. is megpróbálta az utójára említett verset lefordítani. (*Az yvetot-i király*. JKK VI. köt. 183. l.), de csak egy versszak lett belőle kész s négy töredék-szakasz; az Illésy fordításában érintett sorok nincsenek meg A. e töredékében.

*

M: SzF I. I. 13., 206. l.), az Értesítő rovatban, aláírás nélkül.

Kötetbe a HIL vette föl, változatlan szöveggel (251—253. l.); azóta a nagyobb kötetek közlik.

Franklin 1071—1072. l.

18. TRENCSÉNI CSÁK

Ez a dolgozat A. amaz értekező munkái közé tartozik, amelyeket tanító bírálatoknak, didaktikus kritikáknak nevezhetnénk. A műhelytanulmányoknak egy sajátos fajtája ez. A kritikus nem fogja itt végkövetkeztetéseit zárt, erősen szerkesztett rendszerbe, nem fon pregnánsan fogalmazott ítéletekből a bírált művet szorosán összetartó hálót. Nem végleges helykijelölő minősítésre törekszik a műfajon belül vagy az egyívású, egyenrangú pályá-

társak között, hanem mintegy belép a megbírált szerző műhelyébe, rámutat a szóban forgó mű néhány alapproblémájára, gyöngéjére, s aztán a maga kezébe véve az anyagot, egyrészt azt mutatja meg, miként jöttek létre a hibák, másrészt azt, miképp lehetett volna azokat elkerülni. Azt mondhatnánk, gyakorlati leckék ezek, „bemutató tanítások” a poétika tárgyköréből; miként kell egy tárgyat feldolgozni, mik egy műfaj követelményei, hogyan születik ép kompozíció, mi módon érvényesülhet az annyiszor emlegetett „belforma”? — s más ilyfajta kérdések állnak e cikkek egészének vagy egyes részleteinek középpontjában. Ilyenkor rendszerint nem is szorosabban vett esztétikai-elvi konklúziókhöz, általános esztétikai tételekhez jut el A., hanem inkább poétikai-technikai szabályokat von le, eljárásokat fogalmaz meg. Ezekben igazán „énektanár”. Van, persze, ezekben is általános esztétikai tanulság, csakhogy mintegy a műhelytanulságok mögött. Sőtér István szerint pl. ez az itt szóban forgó kritika, tanulmány, melynek ő is műhely-jellegét hangsúlyozza, A. komponáló művészetét érintő nézeteit illetően ad fontos felvilágosításokat (Sőtér 389. l.). Többnyire azokat az alkalmakat használja fel A. ilyfajta, láthatólag igen kedvére való bírálatok megrásására, amelyekben amúgy sem mondhatna oly erőteljesen formált, minősítő ítéleteket, mint aminőket pl. Hebbel vagy Wittgenstein elbeszélő költeményéről tett. Mert vagy a társadalmi illem ajánl tompítást, tapintatot, a bírált mű szerzőjének személye, állása, társadalmi helyzete következtében (pl. Niczky-Tarnóczy Malvina grófnő esetében), vagy A.-nak a szerzőhöz fűződő baráti, munkatársi kapcsolata követel meg enyhítést a minősítés kimondásában (pl. a jelen esetben vagy Tompa költeményeinek esetében), vagy pedig az a pedagógiai és irodalompolitikai megfontolás és remény — különösen fiatalok esetében —, hogy a megbírált még hasznos munkát végezhet az A. által óhajtott irodalmi fejlődésben (pl. ez esetben, vagy Vida József *Nemzeti Koszorúja* esetében).

Ezek a kritikák gyors munkával készültek, a bírált mű olvastakor leírt széljegyzetekből állnak össze; s nem is oly precízek a fogalomhasználatban, mint elvi cikkei; van bennük bizonyos improvizált jelleg; többnyire fölépítések is a bírált mű olvasásának menetét követi; gócaikat és cebzúrákat a bírált mű konkrét, néhány jellemző poétikai problémája, tulajdonsága adja. E kritika keletkezéséről pl. így tudósította magát Szász: „Régen hever nálam egy bírálat Trencsényi Csákról, de általában, kategorikus ítéletei oly kíméletleneknek tűnnek föl nekem, hogy jobbnak láttam félretenni. Magam fogtam tehát hozzá, a leg gondosabb figyelemmel, ismételve megolvassván költeményedet, jegyeztem két sűrű ívet — s vizsgálatom eredménye ide zárva megy hozzád.” (1861. jan. 29.) A félretett bírálat (amelyről különben A. már előbb, 1860. dec. 27-i levelében is tett említést, s amelyet Szász Károly munkásságával foglalkozó irodalomtörténeti munkák, sem a régebbiek, sem az újabbak — I. Novák Sándor: *Szász Károly élete és művei*. Mezőkövesd 1904.; Győry Aranka: *Szász Károly mint költő*. Rimaszombat 1930. — egyáltalán nem említenek meg, még a bibliográfiákban sem; úgy látszik tehát sehol sem jelent meg) alighanem Salamon Ferencről való lehetett; a maga bírálatában A. ugyanis nyilván erre a félretettre hivatkozik, midőn egy „barátom” véleményéről szól. Márpedig ez időben oly bíráló, akit így emlegetett volna, Salamonon kívül, Pesten nemigen volt található; levelezésében nem olvasható megbízás e kritika elkészítésére, tehát a megbízott pesti lakos lehetett. „A kategorikus” él, „általános” ítélet is jól illett Salamon modorához; továbbá Salamon szerzősége mellett szól az is, hogy nyilván jelentős névvel kívánta bíráltatni A. Szász munkáját s jelentős nevű bíráló Salamonon, Szászon, Gyulain, Brassain s az ifjú Zilahy Károlyon kívül senki sem dolgozott ez évfolyamban a SzF-be; az utóbbi kettőt azonban A. nem nevezte volna „kedves barátom”-nak. Munkájáról ugyanis Szász láthatólag — A. e cikké-

ből is kitetszően — sokat tartott. Érdeklődött is a bírálat ügye iránt, s bár szerényen, de határozottan sürgette azt (A.-hoz, 1860. dec. 18.), s nyilván méltánylást, elismerést várt. A. jól ismerte Szász kritikai érzékének különösen önmaga iránti gyöngeségét. Ezért is küldte el neki közlés előtt bírálatát: „En Csákról írtam — mondja Gyulaihoz írott levelében (1861. febr. 13. előtt, Gyulai lev. 438. 1.) —, nem mertem kiadni, elküldtem Szásznak. Károly nekem a jobb kezem, mert hamar dolgozik, s ha kell mindig. Most rám haragítom — mert a bírálat őszinte. De nem adom, ha ellenzi, s ez tán élet veszi az apprehenziókat.” Apprehenzióra ugyan Szász részéről nem került sor, de bármily tompított, tapintatos volt is A. hangneme, s bármennyire került is kategorikus megállapításokat s tartózkodott is az általános minősítő ítéletektől, s bármennyire igyekezett is a gyenge egész helyett méltányolni a jobb részeket, Szász láthatólag megbántódott. Erre mutat túlságosan is előzékeny és túlságosan is rövid válasza A. levelére, főképp pedig e válasz mellé csatolt, A. cikkéhez illeszteni kívánt *Nyílt levele*. Válasza így hangzik: „Kedves Barátom! A rövid nyílt levél, mit cikked végére írtam, egészen őszintén szól. Közlését csak azért ohajtanám, hogy némely fiatal óriásoktól *elvételessék* azon diadal, hogy Arany *lefőzte* Szász Károlyt. De ha nem akarod azt közölni, hagyd ki, s *gyönyörű* bírálatodat közöld a nélkül — mielőbb. *Szlvemből* köszönöm fáradságodat. Ölel szerető barátod Szász K.” (1861. febr. kezdetén; a kiemelések tőlünk valók.)

Gyulai viszont, aki Salamonnal együtt épp ez időben folytatta Szász ellen a meglehetősen kemény hangnemben tartott ún. kritikai vitát, többek közt arról, mennyire kell a szerző érzékenységre tekintettel lenni a bírálónak, fölöslegesen óvatosnak és hiúságméltánylónak tartotta A. eljárását s ízetlennek és nevetségesnek Szásznak a kritika élet e *Nyílt levéllel* kivédeni ohajtó mozdulatát (A.-hoz, 1861. márc. 28.). Szász hősiesen hallgatott megbántottságáról, de midőn a Vida József verseiről általa, Szász által írt bírálatához A. cikkhosszúságú korrigáló megjegyzéseket fűzött, keserűen, sértődötten kifakadt. Nem emlegette ugyan ezt a bírálatot, de A. is jól érezte, hogy ennek is része van, része lehet a sértődésben. (Szásznak, 1861. febr. 13.)

Pedig A. kétségtelenül méltányos volt a *Trencsényi Csák* iránt, érdemén felül méltányos, mint azt maga is tudta (Gyulainak, 1861. aug. 28.). Hiszen Szász e műve még Szász költészetének átlag szintjéig sem emelkedett. A romantikus magyar eposznak, a világirodalom nagy eposzainak, melyekkel Szász már ekkor foglalkozott, s A. műveinek ihletésére, utánzásaként született. Ezek reminiszenciáit fűzte meglehetősen gyatrán egybe. Lírikus volt, sem tárgyiassággal, sem tömörséggel és szerkesztőkészséggel nem rendelkezett ily bonyolult, sokágú s drámai, történeti eseménycsoport eposzi megragadására. A.-t viszont, mint a kritikából látható, s mint már Voinovich is észrevette (Voinovich III. köt. 136–137. l.), a *Buda halála* írásának előestéjén épp e — lírikusi attitűdből következő — hibák elkerülhetésének problematikája érdekelt, s ezért is lett oly elsődlegesen műhelytanulmány e bírálat. Sőtér István pedig az általánosabban vett eposz-költői tulajdonságok kiemelése mellett azoknak a romantikával szembeforduló, az objektív ábrázolásra való törekvéseknek a hazai megnyilvánulását, rokonát látja e kritikában, melyek ekkor az európai polgári realista regényt jellemzik. (Sőtér 390. l.)

Szász munkájának a kritikában is említett főbb történeti hősei közül kettő él kevésbé a köztudatban. Az egyik Erzsébet hercegnő, az Árpádok utolsó egyenesági sarjadéka, III. Endre első házasságából, 1291- vagy 92-ben született leánya. Vencel cseh trónörökösrel jegyezték el, de az később mást vett feleségül. Erzsébet ekkor már apja második felesége, Ágnes osztrák hercegnő rokonsága körében élt ugyan, de visszautasította Ágnes testvérének házassági ajánlatát. Kolostorba vonult s a svájci tőssi zárdában halt meg

magára hagyva 1338-ban. Nevét a versengő pártok valóban bevonták viszályaikba, de ő maga, a történelem tanúsága szerint, távol maradt ezektől. — A másik Gentilis bíboros, aki előkelő olasz családból származott s a közepkorvég széles látókörű, nagy erélyű, nagy becsvágyú pápai diplomatáinak jellegzetes típusát testesítette meg. 1308-ban jött hazánkba s négy esztendőn át maradt, sokat téve Róbert Károly ellenfeleinek megnyeréséért, illetőleg leküzdéséért. 1312-ben halt meg.

— Nádasdy-díjból: az egyik legjelentősebb irodalmi díj volt, melyet Nádasdy Ferenc gróf kalocsai érsek alapított, testvére, Tamás emlékére, abszolút becsű elbeszélő költemény jutalmazására. — A hazai költészet műzsája darab idő óta: persze, a reformkor is beleértendő e „darab időbe”; Csák Mátéról maga A. is tervezett művet a *Muránya ostromának írása* idején (l. Petőfi A.-hoz, 1847. febr. 23., A. Petőfihez, 1847. febr. 28.). A Csákkal foglalkozó többi művekre l. Ujvárosi Szabó Gyula: *Trencsényi Csák Máté a magyar drámai és epikus költészetben* (A Debreceni Ref. Gimnázium Értesítője. 1914.). — Kisfaludy csonka drámája: arról a tragédiáról van szó, amelyet Kisfaludy Károly utolsó esztendeiben kezdett el s melyen „még halálos ágyán is dolgozott” (*Kisfaludy Károly Minden munkái*. Sajtó alá rendezte Bánóczy József. Bp. 1893. IV. köt. 413. l.) — egy éles szemű bírálónk: Bajza volt feltehetőleg; Bánóczy József *Kisfaludy életrajza* nyomán legalább erre lehet következtetni (*Kisfaludy Károly és munkái*. I–II. köt. Bp. 1882. II. köt. 372., 392. l.) — „plura nitent”: horatiusi kifejezés, az egész mondat, melyből véve van, így hangzik: Verum ubi plura nitent in carmine, non ego paucis / offendar maculis: Hogy ha a versben a fény több, nem sért már az a pár folt, / mit gondatlanság ejtett. (*Ars poetica* 351.; *Quintus Horatius Flaccus Összes versei*. Bp. 1961. 592. l. Muraközy Gyula fordítása.) — „late splendens pannus”: egy horatiusi részlet változata ez is; az eredeti így hangzik: Purpureus, late qui splendeat, unus et alter / Adsuitur pannus: itt-ott / vett bíborrongyot varrnak, hogy messze virítson” (*Ars poetica*. 15. i. m. 575. l.) — „elmosuló” (sz. szava): elmosódó (a szerző szava, ti. Szászé) — „a választott forma (k. beszély)”: (költői beszély) — Ignotti nulla cupido: latin szállóige: az ismeretlen nem vonz senkit, nincs vágy az ismeretlen iránt. — Csák dalidőjén: Csák mulatásain, tivornyáin; a dalidő nyelvújítási szó, melyet ez időben Lisznai és Sárosi Gyula híres „dalidói”, borral, nótával, versolvasással töltött estéi tettek népszerűvé újra. — „sine nomine turba”: latin szólásmód: a névtelen tömeg. — „moliuntur inepte”: ismét egy horatiusi sor változott formájú része; eredeti így hangzik: qui nil molitur inepte: aki nem tervez lehetetlenül (*Ars poetica*. 140., i. m. 581. l.) — mint a Glaucus cseréje Diomedessal: az ismert homérosi hősöknek az Ilias V. énekében előforduló cseréjéről van szó. — Egész menageria: egész állatsereglet. — De már itt: heu, quantum mutatus ab illo Hectore! Vergilius *Aeneis*ének második énekéből való sor (234.): „Jaj, milyen iszonyú volt! Mily egész más, mint az a Hector!” (*P. Vergilius Maro Aeneise*. Fordította Csengeri János. Szeged 1931. 39. l.) — „Egy barátom ítélete szerint” s később: „egy műértő barátomnak véleményét”: nyilván az általunk Salomonnak tulajdonított s ki nem adott kritika szerzőjéről van szó. — ha lacunái a költői alakítás is meglátszanak: lacuna eredetileg mélyedést, mocsarat jelent; itt inkább megszakadás, szakadozottság értelemben áll. A szövegkritika általában „hézagot” ért rajta. — A „quid juris” ... a „quid consilii”: cicerói latin kifejezés: mi jogon, milyen határozat alapján.

*

M: SzF I. I. 15. sz. 228–229. l., 16. sz. 244–246. l., 17. sz. 261–262. l., 18. sz. 276–277. l., az első három közlemény *Arany*, az utolsó *Arany János* aláírással a Belirodalom rovatban.

Kötetbe először a HIL vette fel (45–69), változatlan szöveggel s Szász Nyílt levele előtti Arany Lászlótól származó közbevetéssel. Voyniché helyett visszaállítottuk Arany László előbb említett közbevetését. Franklin 809–831. l.

19. A LÍRA

Ez azok között az idegenből fordított cikkek között az első volt, melyekről a K búcsúzó cikkében azt mondja A., azért vette fel őket (— persze, tárgyuk, mondanivalójuk érdekén túl —), mert nem állt rendelkezésére elegendő szépen megformált, élvezetes előadású értekezés hazai szerzőtől; s a hiány kitöltése mellett példát is kívánt szolgáltatni, miképp kell ily dolgozatokat megírni (l. *A hegyes olvasóhoz*, de ugyanígy *A magyar akadémia üléseiről*). A francia értekező prózáról vallott e nézet, s a hozzákapcsolott modor- és stílkövetelmény általános volt e korban évtizedekig; pl. a SzF ellenfele, a Riedl Szende szerkesztette Kritikai Lapok is minduntalan hangoztatta, s még az ifjabb Riedl is ennek a jegyében lépett fel a BpSz ellen (PN 1877. 187. sz.).

Abel François Villemain (1790–1870) liberális francia történetíró, kritikus és politikus, a XIX. sz. első felének egyik legjelentősebb francia irodalomtudósa. Az összehasonlító irodalomtörténet terminusának megalkotója s e diszciplína egyik első művelője. A francia liberális történetírás törekvését, hogy az irodalom jelenségeit a társadalmi fejlődésből magyarázza, összekapcsolta az összehasonlító nyelvészet, az indogermanisztika módszereivel, s az irodalomtörténetet szélesebb társadalmi-szellemi összefüggésekbe igyekezett helyezni. Elegáns retorikájú előadásmódja rendkívül népszerűvé tette hazájában és külföldön egyaránt. Az itt szóban forgó művét (*Essai sur le génie de Pindare et sur la poésie lyrique*. Paris 1859.) később a magyar Akadémia is lefordíttatta Csiky Gergellyel (*Pindar szelleme és a lantos költészet, a népek erkölcsi és vallási emelkedettségéhez való vonatkozásában*. Bp. 1887.) s a BpSz igen melegen méltatta, mintegy a maga eszményítő esztétikai törekvéseivel rokonnak mutatva föl (1888. 54. köt. 150–152. l.). A hazai hivatalos irodalmi körökben való ismertségére s népszerűségére vall az is, hogy Gyulai a Kisfaludy Társaság egyik ülésén vele érvelt, majd vitába is keveredett vele kapcsolatban a Budapesti Közlönnyel (valószínű Salamon Ferencel) (l. Gyulai Pál: *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*. Bp. 1961. 562–563. l.). — Kié volt az A. által lefordított cikk s mely „évkönyvben” jelent meg, az itthon rendelkezésre álló eszközökkel nem lehetett pontosan megállapítani s nemzetközi könyvtárközi segítséggel sem lehet, mivel A. a francia címet nem közli. Lehet, hogy D. Nisard-é volt: H. P. Thieme-féle *Bibliographie de la Littérature Française* (Paris 1933.) szerint ő a legjelesebb szerző, aki írt e kötetről (983. l.), s ő A. baráti körében tekintélynek és kedveltségnek örvendett. Az Akadémia két művét is lefordíttatta, s egyiket épp Szász Károly fordította (*A francia irodalom története*. I–IV. köt. Bp. 1878–1880.); a másodikról (*Tanulmányok a renaissance és a reformatio korából*. Fordította Vajda János. 1875.) meg A. maga szolt egyik főtítkári jelentésében (JKK XIV. köt. 534. l.); Salamon Ferenc is gyakran idézte s vitázott is nézeteivel a francia klasszikus és ún. polgári drámáról, szalondrámáról szólván.

Az is valószínűsíti e föltevést, hogy Nisard említett francia irodalomtörténetében is a legnagyobb magasztalással szól Villemain-ról, s éppoly vonásaiért magasztalja, miket ez a kritika is kiemel (i. m. III. köt. 525–529. l.).

— a régi, az 1830-i nemzedék: mint a későbbiek is igazolják, a romantikának arra a fázisára es nemzedékére gondol, melynek kezdetét, uralomra jutását az *Hernani* nevezetes 1830-as előadásától szokás számítani (Hugo,

Vigny, Musset, Sand stb.); az Hugo „újja születésével” párhuzamba, rokonságba állított költészet pedig alighanem a Sully-Prudhomme, Coppée, -féle félig parnasszista, félig másodromantikus költészet lehet, mely verbalizmusával, frázis-liberalizmusával hatásos, de alapijában szekundér jelenség volt. — a thébai dalmok: Pindaros Thebai közelében született. — Bossuet: a nagy francia egyházi szónokról van szó. — Prudentius: híres ókeresztény költő. — Nolai szent Paulin (más néven: Paulinus Meropius Pontius): galliai ókeresztény költő. — Nazianzi Gergely: ókeresztény egyházatyja. — Ptolemaisi Synesius: ókeresztény püspök, újplatonikus bölcselet. — Boeckh August (1785–1867): jeles klasszika-filológus; iskolát teremtett Berlinben, s kiadásai nevezeteseek, köztük Pindaros-kiadása (1811–1821.). — Müller: nyilván Karl Ottfried M.-ről (1797–1840) van szó, Boeckh tanítványáról s a kiadásokban munkatársáról. — Lobeck Christian August (1781–1860): königsbergi professzor, aki mind kiadóként, mind szövegmagyarázóként kitűnő alkotott; főképp a görög irodalommal, a tragédiával foglalkozott, de a lírával is. — Boisson Jean-François (1774–1857): neves francia klasszika-filológus; különösen 24 kötetes görög kiadását dicsérték. — Pervigilium Veneris: Venus éjjeli ünnepe; az i. sz. II. sz. elejéről, Sziciliából származó költemény, melyet Venus-ünnepen adtak elő; egyesek szerint szerzője ismeretlen, mások szerint Florus Publius Anniusé. — Marlow: Shakespeare híres kortársa. — Shirley, James (1596–1666): angol drámaíró, pásztorjátékot s verset is írt. — Cowley, Abraham (1618–1667): angol költő, a maga korában rendkívül ünnepelték az ókori klasszikusokat mintául vevő verseit. — Gray: a két ismert angol Gray nevű költő közül nyilván Thomasról van szó (1716–1771), a romantikusok egyik elődjéről, aki *Pindaric Odes*-ében a költészet apotheozisát adja. — a calcuttai kegyes érsek, Heber Reginald (1783–1826): angol költő és fordító, aki indiai missziós tevékenysége folyamán is, mely a calcuttai érsekségig vitte föl, művelte a lírai s elbeszélő költészetet. — Heredia José María y Campuzano (1803–1839): kubai születésű spanyol költő, akit a görög líra is ihletett. — Avellaneda, Gertrudis Gómez de (1816–1873): ugyancsak kubai születésű költőnő, aki azonban az anyaországba telepedett s drámákat is írt. — *Nagyanya, Vén őrmester*: Béranger versei. — az Élmélkedések vallásos költőjének *Magánya* és *A tőja*: Lamartine előbb *Méditations poétiques* (1820.), majd *Nouvelles méditations poétiques* (1823.) címmel adott ki verseket. — *Orientales*: Keleti gyöngyök, a fiatal V. Hugo verseskötete (1829.). — *Őszi levelek*: V. Hugo 1831-ben megjelent verseskötete (*Feuilles d'automne*). — az *André* szerzője: talán Musset 1833-ban keletkezett s 1840-ben színre került drámájára, az *André del Sartóra* történik utalás.

M: SzF I. I. 15. sz. 230–231. l., a Külirodalom rovatban, aláírás nélkül. Kötetbe először Voinovich vette föl, a Franklinba Franklin 1001–1007. l.

20. SZÁZ DARAB KÖLTEMÉNY

Ez a rövid bírálat egyrészt az *Irányok* c. tanulmányhoz, másrészt a Bulcsú Károlyról szóló bírálatához áll közel. Mintegy előkészítőül s illusztrációul is szolgál azokhoz. A népiesség átalakításának szükségét pendíti meg A. s egyben latolgatja is már, a meglevő hangnemek közül melyik nyújt segítséget az átalakuláshoz. Ez e rövid írás kettős hangmenének magyarázata: méltányolja, hogy Oláh szeretne mást adni, mint a népieskedők, a

petőfieskedők, de ironiával szól a kísérletről, hogy a Petőfi előtti költészet hangnemét élesszék fel. E problematikán túl személyes motívumok is közrejátszottak, hogy A. maga ismertette e kötetkét s bár erős kritikával, de jóindulatú bátorítással is. Oláh Károly (1826–1875) volt az egyik szerkesztője annak a debreceni lapkísérletnek (Csokonai Lapok 1850.), melyben A. *Bolond Istókhjának* első éneke megjelent. Ezen túl közelebbi ismeretség is lehetett közte s Oláh között; állítólag A.-levelek is voltak az Oláh-család birtokában (Kardos Lajos: *Arany János Bolond Istókja*. Debrecen 1914. 10. l.). Oláh, bár családja Zemplénből származott, jellegzetes debreceni figura volt; a vaskos-zsíros jókedv, humorizálás s kicsit vidékies, patetizáló, műkedvelő irodalomszeretet párosult benne némi civises-kupeces vállalkozókedvvel. Debrecen művelődési életében mindenestre szerepet vitt, márpedig A. a fővárosén kívül egy város szellemi életét sem figyelte annyira s kísérte annyi megjegyzéssel, mint Debrecenét (l. glosszáit pl. 65., 162., 164. stb., JKK XII. köt. 26., 35., 43., 55. l.). A debreceni lapokról s könyvkiadványokról rendszeresen közölt észrevételeket (pl. e könyv nyomdászának-kiadójának, Telegdi K. Lajosnak kiadványait is ismertette: JKK XII. köt. 494. 370. l.).

— Nagy Imrén is túl tesz: Nagy Imrétől (1817–1840; valódi neve Gulyás Imre volt) sokat vártak, s méltán; jelentős tehetségnek indult, de korai halála megakadályozta, hogy a Vörösmarty, Kölcsey s még inkább Bajza és Garay költészetének a kezdőkhöz leszállt kelléktáráról megszabaduljon. Debrecen neveltje volt ő is, a debreceniek büszkén vallották magukénak; a stílokonstáson kívül ezért is hivatkozhat rá A. A stílokonstágot a kötet mottója is eléggé bizonyíthatja: „Áldozatom két istenség oltára felett áll: / Könny neked, oh! szerelem és neked, oh!, haza — vér.” — Az első idézet („Pillanatnyi . . .”) Nagy Imre *Hattyú-dalából* való, mely említett népszerűségét egy tragikus-szентimentális életrajzi mozzanatnak is köszönhetette: állítólag — mint ezt minden kiadás közölte — „egy pár nappal a költő halála” előtt született, a halál előérzetében (*Nagy Imre Versei*. Pest 1846. 166. l.). — A második idézet („Egy osztatlan . . .”) a *Félre már a gyásszal* c. versből való (5. l.). — A *Reszket a falevél* dicsért szójátéka ez: „Ha kezem elfárad a napi munkában, / Segíteni el-eljön kétszer is napjában / Ne járjon utánam — százszor is elmondom, — / Eressz tehát melléd — így felel — galambom.”; a „bezáró versszak” pedig így: „Oly szíves beszéde, oly tüzes a szeme / Kőből kén’ lennem, ha nem hinnék nekie / Elveszlek, eljöss-e — mindig csak ezt halom; / Mit mondhatnék mást rá: el biz én galambom?” — A *Csokonai háza* címűnek kezdőbetűs játéka, melyet „sehogy sem vagyunk hajlandók művészetnek elfogadni” abban áll, hogy a strófakezdetek kezdőbetűi, akrostichonszerűen ezt a szöveget adják ki: „Csokonai Vitéz Mihály háza Debrecenben a Darabos utcán a kilencszáz kilencven harmadik szám alatt van[,] márvány lappal jelzé meg Kulini Nagy Benő magyar író” (Kulini Nagyra 1. *Magyar Hölgyek Életrajza* jegyzeteit). — *Az ifjasszony*, melynek formáját dicséri A., románc, 4/4/2-ös ritmussal. — *A rózsámnak* így hangzik:

A rózsámnak nincsen annyi hajszála,
Az erdőnek nincsen annyi bokra, fája,
Nem rejt annyi kincset a sok aranybánya,
Amennyi sóhajtaást küldök én utána:
Ha ő nincsen velem.
Nincsen annyi csillag, a csillagos égen,
Nincsen annyi gyöngy a tenger kebelében,
Nincsen annyi virág gazdag mezőségén
Amennyi örömet áraszt szerelmében
Rám midőn ölelem.

Föllegekből nem hull annyi esőcsepp le,
 Annyit nem beszél az embereknek nyelve
 Az öreg időnek nincsen annyi perce,
 Amennyi kin nekem elvesztésed lenne:
 Oh, boldog szerelem

Már előbb, a SzF a 11. sz.-ban is tett említést és néhány megjegyzést a kötetkéről az „Olvasó asztalunk” kezdetű kis jegyzetben, mely Voinovich szerint (Voinovich III. köt. 48–49. l.) egészen bizonyosan A.-tól való: „Továbbá előttünk fekszik két verses kötet: egyik Oláh Károly 'Száz darab' (miért *darab* ? kár, ha nem egészek) költeménye', szép kiállítással Okolicsányi és társa debreceni sajtóján úgy hogy nincs rajta a vidékiség” (173. l.). (A kritikában említett Telegdi K. Lajos tehát ez esetben, mint a kolofon is mutatja, csak kiadó volt.)

*

M: SzF I. I. 16. sz. 252–253. l., az Értesítő rovatban —y. jelzéssel. A HIL fölvette (142–146. l.); a nagyobb kiadások adják.
 Franklin 901–905. l.

21. BULCSÚ KÁROLY KÖLTEMÉNYEI

A. értekező prózájáról gyakran lehet olvasni, hogy hiányzik belőle a *verve*, az indulati átfűtöttség, az érzelmi jelenlét formáló ereje. Különösen Riedl Frigyes nevezetes könyve óta és nyomán általános ez a vélekedés; ő többszörösen aláhúta ezt; jól beleillett A.-képebe (Riedl 248–274. l.). A Bulcsu Károlyról szóló bírálat azonban éppúgy, mint az *Irányok*, az *Irodalmi hitvallásunk* s társaik tarthatatlanná teszik e vélekedést. Különösen szerkesztősködése első idején gyakori nála az erős indulati, érzelmi felhangú kritika. Ez a kritikája azonban e kezdetiek között is kivételes helyet foglal el. Jelzői nemcsak erőteljesek, de megbélyegzők; mondatformái a nagy terjedelmű, sokelemű, heves indulattól fűtött, bonyolított és szaggatott összetett mondatoktól a keményen koppanó szentenciózus egyszerű kijelentő mondatokig, az olvasónak, a közönségnek fordított szónoki kérdésektől a felkiáltó mondatokig széles skálán hullámanak keresztül. Iróniája a finoman csipős célzásoktól a szinte burleszk kiszólásokig százféle elemet állít szolgálatába. Az értekező módor szokásos formulái helyébe nemegyszer a szóbeli előadás vagy éppen az élő beszéd formulái lépnek; inkább vádbeszéd ez, legalábbis egyes szakaszain, mint szárazan, szürkén tárgyilagos kritika. Riedl „bölcse”, „józan”, „deáki nyugalommal szemlélődő”, nótáriusosan feszes és kimért irályú A.-ából itt is vajmi kevés van jelen.

E kritika e sajátos hangnembeli tulajdonságait a megbírált személye semmiképpen sem indokolja. Bulcsu Károly (1823–1865) jelentéktelen költő volt, s igaza van Horváth Jánosnak, hogy „emlékét verseinél ma már biztosabban őrzi Arany Jánosnak róla írt bírálata” (*Bulcsú Károly levele Károlyi Istvánhoz*, közli Horváth János, ItK 1935. 93–95. l.). De nemcsak az irodalomtörténetírás nem tartja számon. A maga korának irodalmi közvéleménye is alig figyelt rá. Nevét divatlapí versek alatt lehetett látni; s egy-egy fordítás-kísérletét adta néha egy-egy honoráriumot alig fizető közlőny. A. és baráti köre azonban jól ismerte, mert A. körösi éve alatt Bulcsú Kecskeméten tanított s a körösiek és kecskemétiiek gyakran jártak össze. A. előtt tehát Bulcsú költői felfogása, stílusörekvései nyilván ismeretek voltak. A körösi baráti körön belül Mentovich Ferencéihez álltak ezek leg-

közelebb; bár filozófiailag éppen ellenkező állásponton állt Bulcsú, mint a harcosan materialista Mentovich. De ugyanaz a németesen elvont nyelv, felengző módor, különlegesre csigázott képkincs jellemezte mindkettejüket, mely a „Schillerlázó” epigonoknál oly hosszú időn át kísértett a német lírában is. Ez magában azonban nem magyarázná meg e kritika hangnemét. Hisz Mentovichcsal például ennek ellenére igen jó barátságot tartott A. s ha néha verset adott Mentovich, A. készségesen közölte. S nem magyarázza Bulcsú egyénisége, társadalmi helyzete, szerepe sem e kritika indulati elemét. A Felföldről elszármazott református papcsaládból született Bulcsú (akinek ez a furcsa név felvett, költői neve volt: igazi családneve Paltsó); szerény és szegény ember. A.-hoz írott hosszú levele — e kritika utáni évekből — nemcsak A. iránti őszinte tisztelőt és bizalmát tanúsítja, hanem azt is, hogy az önhittség is távol állt tőle. S emellett Tompához szívélyes ismeretség fűzte, s A. jól tudja, hogy Tompa milyen érzékeny barátai, jó ismerősei sérelmére is.

Az irodalmi közéletben és az irodalom fejlődésmenetében kell tehát A. írása személyes hevének magyarázatát keresnünk. A Vajda körül tömörülő fiatal irodalom részéről ezekben a hetekben érte az első támadás a SzF-t s magát a szerkesztőt is. A Nővilág, Vajda lapja, amelynek Zilahy Károly volt egyik főmunkatársa, csúfondárosan dicsérte Szász Károly verselő művészetét, „őstősgyökeres” nyelvét, A.-ra, az ő formaművészetére, magyarosságára is hintve egy-két alig kétértelmű bókot (Nővilág 1861. 9. sz. *Irodalmi ujdonságok*). Vajda maga pedig részint a Csátár c. lap Kispuskatűz c. rovatában epéskedett a „Fülelő” kritikái tevékenységéről (l. JKK XII. köt. 373. l.), részint pedig a *Széptani levelekben* példázódott az akadémikusokról, akik, kritikáik tanúsága szerint, „Homérnak, Shakespearenak, Planche-nak nézik egymást, ahelyett a népiesség kinövéseit gyomlálnák szigorú kritikával, a valódi népköltészet példájára tekintve” (uo : 1. még Sötér 252 l.). A következő számban aztán, amely ugyan már A. e kritikája után jelent meg, Zilahy nyíltan is megtámadta a Figyelő s szerkesztője kritikus tevékenységét, elveit. E támadásokat nyilván sok szóbeszéd előzte meg, mely az akkori Pesten hamar eljutott mindenkihez. Ezeken kívül A. érzékeny idegességét fokozhatta az is, hogy lapja akkor — az első fél év végén — élte át első válságát. S emellett ekkor bontakozott ki a SzF-ben a Gyulai—Szász—Salamon—Brassai—Szemere-féle kritikai vita, amely olyannyira nem volt A. kedvére, s amelyről a vita lezárulásakor keserűen így írt Szásznak: „Igy csináljuk mi ritka közönségünk mulattatására azt a tréfát, hogy míg annyi minden egyébről lehetne írni s beszélni, egymás szavain rágódunk. Kritika kellene s írunk a kritikáról.” (Szásznak, 1861. aug. 22.)

Mindezek közrejátszhattak e kritika hangnemének formálásában. A legfőbb alakító mozzanat azonban mégis fejlődéstörténeti volt: a népiesség válságának motívuma. Az tehát, amit A. az *Irányokban* is vizsgálat alá vett. Jóllehet egy konkrét kötetről van e kritikában szó, A. nagy elvi programcikkeinek testvére ez az írás: az *Irányoknak*, az *Irodalmi hivatallásunknak*, a *Visszatekintés* első felének. A régebbi A.-irodalom kevesebb figyelmet fordított is e bírálatra, mint a mai, mely különösen figyel A. elvi cikkeire. Hermann István a maga A.-képének igazolására, három ponton is perdöntő érvként hivatkozik e bírálatra. Egyrészt a tekintetben, hogy „az eszményítés mennyire nem eszményítés” A.-nál s mennyire nem „Deák-párti” esztétika alapján áll A., hanem „egy népi esztétika” alapján. Másrészt arra nézve, hogy a költészet realizmusának követelménye A.-nál mindig konkrét tartalmi alapon nyugszik. „Az ő realizmus követelésének — úgymond — megvannak a többé kevésbé tudatos, alapjaiban legalább, végig gondolt politikai tartalmak.” S végül arra nézve is fontosnak tartja e bírálat tanúságát Hermann, mily nagy különbség választja el A. és Gyulai felfogását, midőn látszólag

ugyanazt mondják: a hazafiaskodást támadják; Gyulainál, szerinte, „a konkrét politikai tartalom nem kerül előtérbe”, támadása elvont, az álhazafisággal „nem állítja szembe az igazi tartalmu hazafiságot”, mint A. (Hermann 249–253 l.). Földes Anna szerint e kritikában mutatkozik meg legkézzelfoghatóbban A. „kétfrontos esztétikai harca”: egyrészt a tények szolgai másolása, másrészt a valóságtól való elrugaszkodás ellen (*Arany János esztétikája*. It 1953. 393. l.). A kritika legfontosabb, s hangnemét kialakító említett fejlődéstörténeti mozzanataira azonban előbb Barta János, később s részletesen Sötér István mutatott rá. Mindketten a megtartva megszűntető, a megszűntetve megtartó elemét, jellegét emelték ki e kritikának. Barta szerint bár „politikai magatartása ezekben és a következő években nem volt mentes belső küzdelmektől, a fővonal alapján töretlen maradt” (*Arany János válogatott művei*. Bp. 1952. I–IV. köt. Bevezetés 71. l.). Sötér az irodalmi, az irányzatbeli változásra és azonosságra veti a fősúlyt e bíráltnál: „Arany tulajdonképp azáltal lesz hű Petőfihez, hogy modorának, témáinak pusztá átvétele helyett új utak keresésére buzdítja a költészetet”, „a Petőfiétől különböző útra” (Sötér 383. l.).

Ezt a meghaladást, ezt „a Petőfiétől különböző” „új út” keresését látta veszélyeztetve, félrevive a Bulcsú kötetében is megnyilvánuló törekvésekben. Azokban, melyek a Petőfi nevével takaródzó népiesség meghaladását úgy vélik elérhetni, hogy visszatérnek a Petőfi előtti irányokhoz, negligálva Petőfi s a *Petőfi utáni* költészet eredményeit. Fontos itt — a Petőfi utáni költészet eredményeiről szólván — a keletkezőstörténet szempontjából tisztázni azt, kire, kike gondolt A., midőn így írt e kritika heves bevezető bekezdéseiben: „de az tény, elvitázni nem lehet, hogy a költészet sohasem hatott nálunk kevesebb hűhóval és annyira saját nemes eszközeivel, mint ép e szomorú napok kezdetén”. S kiké itt az a „néhány szép” vers, mely „mint titkos fájdalom sajgott keresztül az ország egyik szélétől a másikig”? Lehetett Tompa; lehettek az ő híres allegóriái, allegorikus versei: *A gólyához*, a *Pusztán*, *A madár fiaihoz*, a *Levél egy kibujdosott barátom után*, a *Törndöcomon* s még néhány. Lehetett Sárosi; lehetett a *Bujdosó*, a *Farsangi dal*, a *Hol vagy isten?*, a *Költői látogatás* s még egynéhány. Lehetett talán még Gyulai is, a *Pál gazdával*, a *Pókainéval*, az *Egy régi udvarházzal*, esetleg Lévy, a *La Grange-féle emlékdalokkal*; s úgy lehet, még tán Szász Károly is, az *Éjhajadnak*, a *Sebek*, az *Álom Keleten*, a *Salamon átká*, a *Három temető* címűekkel. Igaz ugyan, a jellemzés második fele reájuk, hármukra nem illik. Mint költők nem nagyon jöttek akkor még a közönség előtt számba s főképp nem járta meg e számításba vehető verseik közül egyik sem az országot. Ez csak Tompára és Sárosira meg magára A.-ra vonatkozatható. (L. *Sárosi Gyula kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Bisztray Gyula. Bp. 1954. 45–67., 491–498. l.; *Tompa Mihály válogatott művei*. Bevezette és válogatta Bisztray Gyula. Bp. 1961. 675–685. l. JKK I. köt. 430–472. l.) De a jellemzés első felét is nehéz az ő költészetükhöz kapcsolni. Szász verseiről maga írt pár számmal később hosszú bírálatot s, a jóindulat ellenére is, alig egy-kettőt tudott dicsérve kiemelni az 50-es évek eleji Szász-versek közül. Gyulait, Lévyt költőnek is becsülte, de tisztában volt jelentőségükkel. Az évekbeli termésük, különösen Gyulaié, egyébként is oly kicsi, hogy arra mint egy iránynak példázójára hivatkozni nem lehetett. De vajon az akkori Sárosi-versek elbírják e magas minősítést? Ezt a nehéz sorsától érthetetlen gyermekességbe, riasztó bohém gátlástalanságba kergetett, züllesztett szerény tehetségű költőt szerette, szánta A. Nekrológja s néhány glosszája (SzF I. 13. 14. sz. Vegyes) tanúsítja ezt. De azt is, hogy nagyon jól látta helyét, rangját, csupán korjelenség voltát. Igaz, Sárosi az 1856-ból való nagy *Ingeborg*-vers mellett ekkor, az ötvenes évek elején terem-

tette meg lírája legjavát. Mégis alig hihetni, hogy az ő költészetére gondolt A. Tovább kell szűkíteniünk a kört. Két esztendő múlva Tompa verseiről is írt A. bírálatot (K I. II. 11. sz.), s abból, mint egyéb nyilatkozataiból — így éppen ebből a kritikából is — tudjuk, nem nagyon kedvelte az allegorikus verstípust. Tudta, természetesen, s méltányolta a hivatást, amelyet Tompa allegorikus költészete betöltött *akkor*, de most semmiképpen sem állíthatta ezt mint példát, folytatandó kezdeményt az ifjú nemzedék elé. Igaz, Tompa az ötvenes évek elején nemcsak allegorikus verseket írt. S lírája legszebb darabjai közé tartozik a nem allegorikusak közül néhány. A megrendítő *Pünköszt reggelén*, a férfias búsongású *Alföldi képek*, a játékos, de fájdalmas ironiájú *Az én lakásom*, a mély melankóliájú, szép zengésű *Őszi tájnak* s még egy-kettő. S az is igaz, hogy épp e verseiben állt legközelebb A. költészetéhez (— éppen úgy, mint Sárosi is; természetesen, viszonylagosan értve e „közel állást”).

Egyszóval, valamennyi szóba jöhető költőé közül egyedül az ő, A. akkori költészete, nagy lírai fellendülése adott egyrészt akkora mennyiséget, amelyen már számba lehetett venni egy irányzat ismérveit, jellegzetességeit, s adott másrészt olyan szintet, amely kezeskedett ez irányzat, ez ismérvek, jellegzetességek példaként állítható értékéről. A., ismeretes, igen pontosan ítélte meg művészetének értékét, sajátosságait, s e lírai korszakáról Erdélyi János már 1856-ban azt a jellemzést adta, amelyet itt A. főlvázol ideálként (1. *Erdélyi János kritikáiból és tanulmányaiból*. Bp. 1901. 164. l.).

Még egy kézenfekvő fontos érvre kell figyelniünk a tekintetben, hogy itt A. a maga 1850 körüli lírai kezdeményezését védi, mint új lehetőséget a Petőfi-hatással szemben. 1850-ben írta híres költészeti tanítóverseit, a *Vojtina leveleit öccséhez*. Most, ez esztendőben fölveszi újra a híressé lett figura álarcát s novemberben közlést teszi a *Vojtina Ars poeticáját* (SzF II. I. 1. sz.). Az indítást, az ihletet a figura, a szerep, a műfaj újjáélesztésére e kritika megírása folyamán kaphatta. Világosan mutatja ezt az eszmei egyezések mellett két idegen nyelvű kifejezés, illetőleg az őket tartalmazó kép, fordulat közös jelenléte. „Mint a hangok egy tarkább vegyületét, a 'Tompához' írt költeményt emelem ki — mondja a kritika befejező harmadában A. —, mely valóságos olla potrida. A 'génusz szellem ujjától' tyúha! teringettéig' van ebben minden. Egyenkint véve minden szakasz jó: az összes hatás nagyon visszatekintő.” A *Vojtina*-versben pedig, a negyedik sorban, magyarul kerül elő e francia — spanyol kifejezés: „poshadt fazék”, de csillag alatt ott áll az eredeti, az „olla potrida” is. S itt is pontosan azt kívánja érzékeltetni a kifejezés, illetve a kép, mint a versben: a magukban hasznos elemek ostobasággá válának a zúrzavar következtében: „Melyből világok lettek, a kaosz, / Bennem hasonló zür támadt ahoz, / Hemzsegeve tarkán, 'mint a beteg álma.’” E kritika egy előbbi részletében pedig ez áll: „Hallottunk már ugyan *tandithyrambról*, forgattunk is belőle mutatványt, hol prózától az óda rőptéig minden össze van keverve: hanem e különös M. D. S. [misce, detur, signetur] költői hatásáról még nem hozhattunk ítéletet.” A versben azonos gondolat kifejezése folyamán így tér vissza e kifejezés is: „S a többi, — hogy kevered mind együvé / S *detur*, *signetur*: 'ideál'. Hahó! / Csínján, barátom, több is kell *ahó!*” E két közös motívum s e folytonosság világánál jól látható az a lélektani helyzet, az a gondolati légkör és irányzódás, mely e kritikát megszülte s hangnemet meghatározta. Föllép egy költő, megjelenik egy kötet azzal az igénnyel, hogy példát adjon, hogy segítsen elmozdítani a költészetet a Petőfi-utánzók, s általában a népies epigonok eszmétlen, üres, sallangos verbalizmusából. Magas hangnembe fogott esztétikai „tanverseket” közöl, melyeknek eszméi élesen szemben állnak A. irányzatának, a népiességek eszméivel. S visszalép, az eszmeiség, az igényesség, az újítás nevében a népies-

ség előtti fokozatra. S hasonlót vélt és félt tapasztalni A. ama törekvésekben, körökben is, melyeknek Riedl Szende, Zilahy Károly, Vajda voltak megszólaltatói.

S most látni vélte, mennyire elszikkasztotta a tíz éve domináló „népies” közszellem az ő ötvenes évek eleji átformaló kezdeményezését, lírai irányát; azt a „népies”-t, melynek szándéka szerint az egyetemes nemzetibe s emberibe kellett átvezetnie. Felindulása oly erős, hogy kritikája első harmada vádbeszéddé, ingerült, indultatos szatírává válik, „kétfrontos” vádbeszéddé, „kétfrontos” szatírává, s oly erősen világosodik meg egykori kezdeményezéseinek helyessége, s éled újra benne a vágy költői magatartása „fővonalának” „töretlen” tovább vitelére, hogy igyekszik az elejtett szálát fölvenni, igyekszik az egykori kezdeményhez kapcsolódni, újabb Vojtinát ír, mintha a kontinuitás meg sem szakadt volna.

Még egy fontos, az előző kettővel összerímelő elemét kell érintenünk e kritikának. Ismeretes, mint küszködött A. egész életén át Byron, pontosabban a byroni magatartás vonzásával, taszításával. Arany László említette, mint fontosat, nyomatékkal, hogy atyja tört öregsége, kiábrándult magányossága esztendeiben sorra újraolvasta egykori olvasmányait, csak Byront kerülte ki. Úgy látszik, végig nem tudott megbirkózni vele. S Byron vonzása, hatása sohasem volt reá oly erőteljes, mint éppen az ötvenes évek elején. Amidőn tehát az mondja, „mi oly sok Petőfi után elvégre szívesen üdvözlennék egy Byront (nem gúnyból említjük e nevet) ha még oly szerény kiadásban is, csak hatna, győzne meg bennünk *igazsága* költészetének” — megint csak a maga 50-es évekbeli kezdeményébe vetett hitéről s folytatásának vágyáról tesz tanúságot. Bulcsú, akitől bizonyos érzékenységet a kor szüksége iránt nem lehetett elvitatni, sok byroni motívumot merített föl, s kötetile legtöbbet Byrontól fordított: egy lírai ciklust (*Zsidó énekek, Lord Byron után*. 82—85. l.). A byroni magatartás lényegének azonban, úgy mint azt a *Bolond Istók* első énekében A. látszott érteni, Bulcsú verseiben nyoma sincs.

Végre még egy önkénytelen fölvetődő kérdést kell érintenünk: nem lőtt-e A. ágyúval verébre? Erdélyi János A. *magyar líra* (1863.) c. portrévázlat sorában Bulcsúról is adott rövid rajzot. Nagybbrészt átvette A. ítéleteit, sőt bizonyító példáit is — bár A. említése nélkül —, de végső ítélete mégis kedvezőbb A.-énál (Erdélyi János: *Tanulmányok*. Bp. 1890. 223—235. l.). Erdélyit — nem tagadható — gyakran jobban érdekelte egy költő gondolati igénye, mint művészi teljesítménye. Éppen azt az igényt méltányolja Bulcsúban is, amelynek művészietlen, korszerűtlen kielégítése, azaz lejárata A.-t annyira fölháborította (l. Elek Oszkár: *Arany János és Erdélyi János Bulcsú-bírálata*. ItK 1912. 59—64. l.). Hogy mennyire fontosnak érezte az e kritikában kifejezteteket, arra jellemző, hogy midőn fia 1879-ben érkező prózájából az első kötetet összeállította, magyar költészeti kritikái közül egyedül ezt vettette föl.

— „Veszeve minden, még a szabadság is”: e sorokat A. Ormódi Bertalan verseskötetéből, a *Csak a haza éljen* c. költeményből vette. (Ormódi B.: *Magyarhon ébredése*. Pest 1860. 14. l.) E kötetről előbb már (SzF I. 13. sz.) rövid bírálatot adott, de ott ezt a sort és problémát nem érintette. (L. az Ormódi-kritika jegyzeteit.) Arra nézve, hogy A. itt egy félszázadon át mérgezően ható téveszmét ragadott meg, amely persze, egyáltalán nem Ormódi sajátja, hanem az általános köztévedés volt, érdemes megjegyezni, hogy Ábrányi Emil, aki e félszázadban a demokrácia és szabadság hivatalosan bejegyzett költőjének számított, e mondat parafrázisát írta 1896-ban megjelent gyűjteményes kötete homlokára. Adalék arra is, mennyire pusztába kiáltó szó maradt A. és nemzedéke szava. — Szerzőnk ugyanis, némely nyilatkozataiból s egész működéséből ítélve: A. itt nyilván szóbeli, baráti

körben, barátok által közvetített nyilatkozatokra gondol, s a Bulcsú kötetében találhatókra. Ebben jelentékeny teret foglalnak el az esztétikai tanversek, mindenekelőtt a *Költészet korai* [korszakai] című, amely történetileg tekintti át a világművészet útját (53–67. l.) és az *Esztétikai tanverseket egy magyar hölgynek* (291–341. l.), amely viszont, hogy úgy mondjuk, ismeretelméletileg tekintti át a „szép tanát” a következő részletcímekkel: 1. A nő, 2. Jó. Igaz. Szép. 3. Szép: a természetben, 4. Szép az életben, 5. Szép: enszívemben, 6. Érzelem. Emlékezet. Vágyak. 7. Tanulmány. 8. A szép, külön-külön: a) Komoly szép / Mi a fönséges?, Nagyszerű, Az ünnepélyes, A nemes, Megillető és érzelmes, Indulatos és szomorú, Regényes, csodás, félelmes, b) Vidám szép / Te gyermeked vagy, kecses vagy lányka, A kegy, A bájoló, c) Nevetséges, 9. Végző. Egyéb. nyomtatásban megjelent esztétikai „nyilatkozatai” Bulcsúnak nincsenek. — azon régebbi iskola hamis hangját fogjuk benne találni: Bulcsú egész kötete erős Kőlcsey-hatásról, Kőlcsey-reminiscenciákról tanúskodik. E „régibb iskola” eljárására Kőlcseynél valóban jellemző példákat lehetne találni. Maga mondja: „Kőlcse és Csekén igen keveset dolgoztam, de dalaim alakja ekkor fejelett ki. Reggeltől hajnalig szobámban járkáltam, s ha sötét képeim engedték, a paraszt dal tonját találgatám. Felvettem valami rímről rímre, tárgyáról tárgyra ugráló paraszt dalt s annak formájára csináltam előbb a legmindennapiabb, keresetlen pór kitételekkel dalt s aztán úgy nemesítém meg egyik sort a másik után” (idézi Riedl Frigyes: *Kőlcsey Ferenc*. Bp. é. n. [1938.] 62. l.). Ismeretes, miként „emelte föl”, „nemesítette meg” Kőlcsey Csokonai kis remekét *A rózsza bimbóhoz* is. Mindazonáltal A. megrovása nyilván nem Kőlcseyt illeti, akinél nagyobbra alig becsült valakit is a régebbi magyar esztétikai eszmélkedők közül, s akinek szerepét a népiesség fejlődésében nagyon is méltányolta, hanem a Kőlcsey-féle felfogás megkésett epigonjait. — Az A. által dicsért zsűnerképző dal első versszaka — mutatványul: Fonogat a kis lány, / Csendesén fonogat, / A tiszta len szálán / Ujjával pattogat. / Lesüti a szemét, / Ha orsáját nézi . . / S beszédet a pajkos / Diák így intézi: — Ferenczy Teréz (1830–1853): nógrádi polgárcsaládból származott; a nagy szobrásznak, Ferenczy Istvánnak unokahúga. Pesten, nála tartózkodtakor ismerkedett meg behatóbban az irodalommal. Versei az ún. almanach-lírához kapcsolják, de már áthajlással a népies felé. Dalait többnyire vagy elégikus hang, vagy heves vallomás és rövid ellentétező szerkezet jellemzi. Szerelmi csalódása miatt szíven lőtte magát. Verseit Bulcsú gyűjtötte össze s adta ki (*Ferenczy Teréz hagyományai*. Bp. 1854.) — Erzsébet hercegnőről, az utolsó vér szerinti Árpádról, III. Endre lányáról van szó (l. a *Trencsényi Csákról* szóló bírálatot). — Hallottunk ugyan már *tan-dithyrambról*: az öreg Szemere Pál írt *Tandithyramb* c. tankölteményt, amelyben Vörösmarty *Főti dalát* magyarázta. Ezt a cenzúra 1851-ben lefoglalta, de kéziratáról Halász Dezsőtől, Szemere s Csengery közös kéziratmásolójától hallhattott A. már most (l. a Szemere Pálról írt nekrológot). — M. D. S. (misce, detur, signetur): e szállóigeszerű latin szabálynak s rövidítésének eredetét nem ismerjük; jelentése: vegyítsd össze, (így) adassék, (s aztán) jegyezd föl a használati utasítást; régente (de néha még ma is) a recepteken volt olvasható. — A francia klasszicizmus nagy elméletfogalmazójának, Despréaux Boileau-nak (1636–1711) *Art poétique* c., 1674-ben megjelent főművéről van szó, amelyet Erdélyi János 1855-ben *A költészetről* címen fordított és adott ki, s Alexander Pope-nak (1668–1744), a jeles angol költőnek *Essay of Criticism* (1711.) Horatius és Boileau nyomán írt munkájáról, amelyet Lukács Móríc fordított le (*A műbírálatról*. Bp. 1894.) — „Oh pusztá”: Tompa *Pusztán* c. (1850.) verséből való ez idézet. — „annak ingét vegye magára”: érdekes, hogy A. ezt a Bulcsú által fölhasznált mese-motívumot, amely szent Elek vagy Alexius legendájának egyik epizód variá-

ciója, nem ismerte. (L. Elek Oszkár i. m., Illés Gy.: *Szent Elek legendája és az Elek legenda forrásai*. Bp. 1913. és Sík Sándor mesejátékát: *A boldog ember inge*. Bp. 1929.) — a megrovás nélkül nem hagyható „Kéjálom”: valóban meglepően hat ebben a föllengzően eszményies kötetben, mivel alig egy-két „költői”, romantikus-szентimentális elemmel díszített, módosított, meglehetősen hű és nyers leírása egy erotikus álomnak. — mintha egyenesen az ismert kép magyarázatául volna írva: Schmidt Józsefnek *Hunyadi Mátyás lovagja emeltetése alyja által, Belgrád bevétele után c.*, ezekben az évtizedekben igen népszerű képeről van szó. Ezt a később Bécsbe települt — középszerű — mester a híres 1840-es redout-beli tárlaton állította ki s aztán számtalan könyvomat készült róla. (Szana Tamás: *Száz év a magyar művészet történetéből*. Bp. 1901. 45 l.) — közelebbi orosz — török háború: az 1853 — 56-os, I. Miklós cár által viselt, ún. krími háborúról van szó, amelyben a nyugati államoktól támogatott török csapatok meg tudták tartani pozícióikat. A magyar közvélemény — a 49-es események következtében — általában a törökökkel rokonszenvezett. — „Salamon bűnjegye”: a hányatott életű Árpád házikirályról van szó, a korszak — ez időben inkább már csak epigon — irodalmának, epikájának kedvenc figurájáról. — Shakespeare-fordító: Bulcsú *Életkorok* c. verse gondolat, tárgy, stílus tekintetében csakugyan „Shakespeare-ies”, de Shakespeare-versek között nem találtuk a párját. Talán valamely dráma lírai részlete, esetleg annak parafrázisa. — Bulcsú kötetének ajánlása ez: „Méltóságos gróf széki Teleky Sándorné, született gróf széki Teleky József úrhölgy ő nagyságának, a magyar nemzeti irodalom és művelődés buzgó pártfogójának, kegyelettel a szerző.” Ez a Teleki grófné Petőfi híres barátjának első felesége. — olla potrida: francia — spanyol kifejezés: erősen elzárt fazék, illetőleg a benne összefőtt sokfajta húsból, zöldegségből, hagymából készült étel; általában: keverék. — Tompa: *Temetői hangok, Jégvirágok*: mindkettő 1847-ből való vers, de nem annyira allegorikusak, mint inkább — különösen az első — sejtelmes, látomásos hangulattal teltek. — jambus catalecticus: tiszta, teljes jambikus lábbal záródó jambikus sor.

M: SzF I. 19. sz. 291 — 293. l., 20. sz. 308 — 309. l., 21. sz. 324 — 326. l.

A PD 1879 fölvette (455., 475. l.) változatlan szöveggel. Azóta minden jelentősebb gyűjtemény közli.

Franklin 745 — 765. l.

22. SZEMERE PÁL

Ez a nekrológ A. ilyenmű írásai között az első. A SzF Vegyes rovatában ugyan tudósított már eddig is halálesetéről (pl. Csengery Antal apjáról: SzF I. I. 3. sz.), de csupán egy-két sorra, tényközlésre, egy-két konvencionális kegyeletes szóra szorítkozva. Itt már tökéletesen megtalálta a műfaj hangnemét s azon belül az elhunyt egyéniségéhez, rangjához pontosan illőt is. Szinyei Ferenc ugyan úgy véli, hogy e nekrológot tulajdonképpen az „írói arcképek” műfajába kellene sorolni; ez, szerinte, A. hatodik arcképrajza. Itt is az egyéniség áll a kép középpontjában és azon át esik megvilágítás a művekre s az irodalomközéleti tevékenységre (Szinyei Ferenc: *Arany János tudományos munkássága*. BpSz 1910. 143 : 81. l.). Ez azonban nem állja meg a helyét. A nagy emberi tapintata, izlése és mértékérzéke éppen abban nyilvánult meg, hogy Szemere műveiről csak általánosságban szökött, éppen

csak érintve őket. S irodalomközéleti szerepét sem taglalta, nem vetette mértékre. Kétségtelen, hogy egyéniségrajz ez is. Csakhogy sem nem oly teljes, sem nem oly tárgyilagossá, mint a híres arcképek. Nem egy életmű erényeinek s gyengeségeinek elemzése, mérlegelése alapján meghozott irodalomtörténeti ítélet, helykijelölés ez, mint azok, hanem valódi nekrológ: egy egyéniségnek azokat a vonásait ragadja meg, amelyek vitathatatlanul rokonszenvesek és tiszteletre méltók, amelyek valóban nehezé teszik a búcsút. Indirekt módon, e kiemelések, illetőleg mellőzések által, persze ítélet, helykijelölés ez is. A kiváló korismeretéről, ítélőkészségéről tanúskodik, hogy azt a két motívumot emelte ki Szemere hosszú munkásságából, amely valóban fönntartja nevét az irodalomtörténetben: tollával s még inkább lelkesültségével segítőtársa volt a valódi irányítóknak és tehetségeknek s emellett szerencséskezű szóújtó. Hiába magasztalta mint elsőrangút Toldy — kézikönyvének még 1876-os kiadásában is közölt tőle majd annyi verset, mint Kisfaludy Sándortól (*A magyar költészet kézikönyve*. Bp. 1876. 194—211. l.) —, s hiába vitázott lelkes és alapos életírója, Szvorényi József az irodalmi közvéleménnyel (*Szemere Pál munkái*. Bp. 1890. I—III. köt., I. köt. Bevezetés 51—56. l.), Szemere sem igazi költő, sem igazi tudós vagy kritikus nem volt. A szó nemes értelmében vett műkedvelő, az irodalom ügyének áldozatos, már-már mániákus szolgája, megszállottja. S mint művei, irodalomközéleti szereplése is akkor volt igazán hasznos, ha azok a nála erősebb ítéletű egyéniségek, akiknek fegyvertársául szegődött, helyes irányba fordították buzgalmát. Egy félszázadon át volt ő minden igazi tehetség híve, csodálója, hírvörője. — A. pontosan ismeri életét, pályáját fordulópontjait, adatait. Szemere márc. 14-én halt meg; a nekrológot közlő szám márc. 20-án jelent meg; bírálatot is hozott A.-tól e szám, ideje hát nem nagyon lehetett az adatok összegyűjtésére. Talán Török Pál-tól, közös barátjuktól kapta őket, akit Szemere végrendelete végrehajtójától is megbízott (l. Szvorényi i. m. 50. l.). Adatait, utalásait a következőkkel egészítjük ki: Szemere első versei: *Dalok, azoknak akik szeretnek* 1802—1804. Pozsony. Második kötetének címét A. hibásan idézi, a helyes: *Poetai zsengek*. Pest 1806. A Kazinczyéval Horvát István által közreadott három szonettje: *Emlékezet, Boldog pár és Himfy* (*Hat szonett Kazinczytól és Szemerétől*. Pest 1811.). Kazinczynak küzdelseiben kétszer is nagy szolgálatot tett: előbb az „árkádiai pör”-ben állt melléje s igyekezett megnyugtatóni a debrecenieket, hogy nem esett rajtuk sérelem, majd Kölcseyvel megírta és kiadta a *Mondolat* híres ellenirátát: *Felelet a Mondolatra néhai Bohogyi Gedeon úrnak*. Pest 1815. Kazinczy oldalán állt a híres Conversations-Lexikon pörben. Ekkor került Bajzával először szembe, másodsor pedig midőn Kisfaludy Károly halála után, a kiadó megbízására, vállalkozott az Auróra szerkesztésére — jóllehet a Toldy—Bajza—Vörösmarty-csoport Bajzával kívánta szerkesztetni azt —, s meg is jelentette ezt az ellen-Aurórát. Mindkét esetben hamarosan kibékült azonban ellenfeleivel, nem utolsósorban Vörösmarty iránti tisztelete következtében s a maga pártját is ő engesztelte Bajzáék iránt. Nem sokat fordított; legnevezetesebb munkája e nemben Körner híres *Zrínyi drámájának* fordítása, 1818-ból. Egy Schiller-fordításáról (*An der Quelle*), amelynek egy sorát A. beillesztette *A képmutogató* c. öregkori balladájaiba (1877.), maga A. írta lábjegyzetben, hogy népszerű volt, „a század első felében országszerte zengett érzélgő ifjak és leányok ajkán” (JKK I. köt. 381. l.). Petőfivel Pesten ismerkedett meg s szíves baráti levélben invitálta Pécelre, házához (1846. aug. 28.), *Petőfi Sándor Vegyes művei*. Bp. 1896. III. köt. 142. l.). A.-nyal valószínűleg az 50-es esztendőkből került kapcsolatba, talán Szemere Miklósnak, A. kedvelt barátjának a révén. Szemere Miklós ugyanis öccse volt Szemere Pál első feleségének, Szemere Krisztinának. Közlebbi a kapcsolat azonban csak ez évtized végén lett. Szemere Pálnak kedvenc szokása volt

ugyanis a verseket, amelyek tetszését különösen megnyerték, prózában és tankölteményben elemezni, magyarázni, magasztalni. Előbb *Tandithyramb és Talányábrándok* címmel Vörösmarty *Főti daláról* írt 5074 verssoros értelmezést; 1851-ben ki is nyomatta, de a cenzúra, mivel bonyolult, föllengző, patetikus, elvont, neológias — valóban nehézkes, ha talán nem is érthetetlen — nyelvét nem értették, mint gyanúst betiltotta. Hasonló művel tisztelte meg Petőfi, Tompa s Kerényi Frigyes híres versenyművét, az *Erdei lakot* is. Most A. költészete felé fordult érdeklődése, talán fiatal kézirat-másolójának, „író-deákjának”, Halász Dezsőnek befolyására is; ez ugyanis Csengery baráti körében is kedvelt másoló volt. A *Reményem* c., 1850-ben keletkezett A.-verset választotta s egybefogta Csokonai, Kazinczy, Horváth Ádám, a maga egy s Petőfi néhány versével s *Remény* összefoglaló cím alatt elemezte. Munkáját „mint hattyúdalt, sirja széléről” az Akadémiában való felolvasásra megküldte Eötvös Józsefnek. Elmékedésének A.-ra vonatkozó részét, eljuttatta 1860. ápr. 2-án a költőnek is. „Kedveskedésül, tisztelkedésül! Választ remélve, kérve” (I. *Arany János levelezése íróbarátaival*. Bp. 1888. 140. l.). A neki is ült a válasznak, vitte is pár lapig, de úgy látszik, ahogy sem ment neki ez a „fennebb” stíl. Fia azt írja: „nem tudom, befejezte és elküldötte-e? Levelét keresttem a Szemere-Tárban, de nem akadtak nyomára. Az a bevégzetlen rész, amit közölhetek, saját kézíratai között volt, nem mint fogalmazvány, hanem mint elküldésre szánt, de félbenmaradt levél.” (L. uo. XVIII. 147. l. és JKK I. köt. 436. l.; *Szemere Pál munkái*. Bp. 1890. II. köt. 35–47. l.).

— Arany László által nem talált levél végül mégis a Szemere-Tárból került elő, s bizonyította, hogy atyja elküldte (Vértes O. Augusztá: *Arany csonkán ismert Egyetlen episztolájának teljes változata*. It 1951. 230–231. l.) — Homér ezen aggasztánával: az itt következő idéző jelbe tett mondatok az *Ilias* I. éneke 259. s következő sorainak szabad variációi.

M: SzF I. 21. sz. 319. l., a Vegyes rovat helyén, de a rovatcím elhagyásával; aláírás nélkül.

Kötethe először a HIL vette föl változatlan szöveggel (483–486. l.). Azóta a jelentékenyebb gyűjtemények közlik.

Franklin 1152–54. l.

23. MAGYAR BALLADÁK KÖNYVE

A. nem kedvelte az antológiákat, mert kiadásukat üzérkedésnek, kiadói nyereséghajhászásnak s az írók megkárosításának tekintette. A kiadó, az összeállító ugyanis a szerzőknek, akiknek műveiből az antológiát összeállította, semmit sem fizetett. De amiatt is kétséges hasznúnak ítélte kiadásukat, mivel a közönséget abban a hitben ringatják hogy egy-egy író életművének „savát-javát fölleli” az ily antológiákban, s a többi fölösleges megvennie és megismernie. S a megfelelő törvény hiányában — s e hiányt A. igen fájlalta — legalább az első kérdésben okvetlenül igaza is volt A.-nak (I. JKK XII. köt. 30–31. l.). Különösen az ún. gyémánt-kiadásokkal éltek vissza a kiadók; kicsi, tizenhatod- vagy harmincketted-rét formátumú kiadások voltak ezek, a legszélesebb, a főképp hölgyközönség számára. A széles közönségre való tekintettel a kiadók itt végképp jogosultnak érezték a hono-

rálás elmaradását s ugyanakkor a különleges alak miatt alaposan megfizették e köteteket, annál is inkább, mivel divatcikkeknek számítottak.

A szóban forgó két kötetke ezenkívül még két más okból is bosszantotta A.-t: hanyagsága miatt s a ballada-ragály terjesztése miatt. Az A. által felsorolt hanyagságok bírálata nem volt túlzott. Igaz, nemcsak Székely József volt bennük hibás: ezt az antológiát Sárosi Gyula kezdte összeállítani; mivel azonban őt közben internálták (l. *Sárosi Gyula kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi Bisztray Gyula, Bp. 1954. 619—620. l.), az utolsó simításokat Székely József végezte el rajta. Az antológia anyagát nem az eredeti forrásokból vették, hanem ahol éppen érték. S emellett megengedhetetlen „javításokat” végeztek az egyes verseken. Az A. által érintettek mibenlétét részletesen közöltük a JKK XII. köt. 604—605. lapján, s a Székely Józsefre vonatkozó tudnivalókat is ugyanott. Itt csak a nyomdahibákra hozzuk föl az *Agnes asszony* inkriminált versszakát, betűhíven: „Holdvilágos éjjente / Mikora viz foela csillog, / Maradozó csaltárvással / Fehér sulyka mansze villog / Oh! igralom sesb.” (A mi kiemelésseink.) — A második ok a balladajárvány volt. Az ötvenes évek petőfieskedő dalözone után most a ballada-özön veszélye fenyegetett s ez éppen A. műveivel, sikerével kívánta jogosítani magát. Ez a válogatás is reá hivatkozott, az ő nevével, tekintélyével takarózott: az ő balladáit (*Szibinyádni Jank, Török Bálint, V. László, Zách Klára, Az egri lány, Rozgonyiné, Agnes asszony*) álltak a válogatás élén, s a *Szondi két apródja* a végén. A könyv közölte A. arcképét is, s egyedül az övét; az utolsó lapon ez olvasható: „Sajnálattal jegyezzük meg, hogy a 'Rákócziné' c. gyönyörű balladát — még ma is — e gyűjteményben nélkülöznünk kell.” Az aláíratlan, de nyilván Székely Józseftől származó bevezetés pedig, amely láthatólag az A. által is ismertetett *Régi dőn balladák* bevezető tanulmányának ismeretében fogant (Székely jól tudott angolul), az általános ballada-elméleti megjegyzéseken kívül alig állt másból, mint A. magasztalásából, mégpedig — egy-két jó észrevételtől eltekintve — („nála epico-lirai jellemvonást vett föl” a ballada; „a népdalt és népmondát”, „drámai folyamattal gazdagította”) elég üres, puffogó magasztalásokból. A.-t, aki — a közhittel ellentétben — nagyon is tisztában volt költői rangjával, irodalomtörténeti jelentőségével, az effajta, nem egészen tiszta ügyet fedő ajnározás nyilván émelyítette, ezért ütött meg ily erőteljes hangot „hódolóival” szemben. — A. cikkének megjelenése után Székely József sértődött hangú s mentegetőző *Nyílt levelet* írt A.-nak, melyet ez két számmal később egy szerkesztői megjegyzés kíséretében közre is adott (l. JKK XII. köt. 283., 604—605. l.).

— például, Quti: Kuthy Lajos nevéből adódik a szó, ill. betűjáték. — az X-re Xánthus (lehetetlen, hogy ne írt volna balladát): Xánthus Jánosra, a kiváló természettudósra és utazóra utal A., akit lapjaiban gyakran emlegett nagy megbecsüléssel s aki, természetesen, nem írt balladát; s az iронiá éle így csak a balladázók ellen irányul. — „Magyarország megvételéről”: Csáti Demeter énekéről van szó (l. a JKK XII. köt. 605. s a *Magyar népdal az irodalomban* c. A.-cikk jegyzeteit). — „fato profugi”, „divinitus”: a sors-tól úzóttek, az isteni: az epozsi sorsszerűségre utal e vergiliusi terminusokkal A; az előbbi az *Aeneis* I. éneke 2. sorából való, a második is ebből az énekből s megvan a *Georgikon* I. 415. sorában is. — A *Deus*-féle szójáték kihagyását: a szójáték ebben áll: Istent ők ott imádnák, / Háromszor Deust kiáltának; Arról nevezték ott a várost, / Szamos mentében az nemes Dézsnak”; afféle „népetimológia” ez; valójában tudákos szóazonosítás. A mai filológiai álláspont, természetesen, ily népszerű kiadásban sem igen tűr meg effajta kihagyásokat; akkor azonban általános volt az ily fölfogás s nem is csak nálunk. — A Fehér László idézett versszakának inkriminált sora Székely

antológiájában így hangzik: „Kendőruhád meggyulladjon”. — „Friebeisz István megkísérlette volt”: I. JKK XII. köt. 605. l.

M: SzF I. I. 21. sz. 333—334. l., az Értesítő rovatban, aláírás nélkül.

Kötetbe először a HIL vette föl, változatlan szöveggel (246—248. l.); de Arany László hozzácsatolta a cikk végéhez, csillag alatt, Székely József említett *Nyílt levelét* s az ahhoz fűzött ugyancsak említett A.-megjegyzést is. A kiadások, amelyek fölvtették e cikket, követték Arany László eljárását. Mi elhagyjuk, mind a *Nyílt levelet*, mind A. szerkesztői megjegyzését, mert mindkettőt közöltük a JKK XII. kötetében (283. l.).

Franklin 1066—1069. l.

24. HŐSÖK ÉS DALOK KÖNYVE

A.-nak ez a bírálata tartalom s modor tekintetében két részre tagolódik. A szakirodalom érezte ezt a tagolódást, az első és második rész e kétféleséget s hol az első, hol a második rész vezérmotívumát, jellegmeghatározó mozzanatát állította előtérbe. A bírálat első fele A. azon értekező munkáinak a sorába tartozik, amelyekben a „liraözönnel” szemben az epika jogáért és megújításáért, a hagyományos nemzeti tárgykör továbbápolásáért és korszerű feldolgozásáért szállt síkra. E motívumokat tartva szem előtt, vélhetne Voinovich joggal, hogy nem annyira a bírált költőnek, Franklinnak szólt A. rokonszenve, hanem a törekvésnek, az iránynak, amelynek az hívéül szegődött (Voinovich III. köt. 50. l.). Gálos Rezső emellett még azt is hangoztatta, hogy A. közel érezve magához e törekvést, itt talált alkalmat, hogy meghatározza annak az eszményítő követelménynek, mely, Gálos szerint, A. esztétikájának középpontjában állt, egyik alapelvét, alapfeltételét: A. „az eszmét — úgymond Gálos —, amely a műben, mint alapeszme jelen van, fontosnak tartja: hiszen az eszme az, amivel a költő eszményít” (Gálos 693—694. l.). Földes Anna is azt húzza alá e cikkben, hogy A. a maga korának recept, sablon szerint alkotó — főképp lírai — költészetével szemben, az értékeesebb, az esztétikailag nagyobb igényű alkotásmódra keres itt példát, ad tanítást s „a szó igazi értelmében is megadja a 'receptet', járható kiutat mutat a költészeti sematizmus kátyújából” (Földes 401—402. l.).

Riedl Frigyes viszont a cikk második felének jelleghatározó mozzanatát emeli ki, midőn kitűnő példa gyanánt említi a cikket annak illusztrálására, mily nagy szerepe van a beleélésnek A. kritikai módszerében, s nemcsak a nagy, de az egészen közepes költők esetében is (Riedl 264. l.).

A cikk mindezek mellett, A.-nak arról a törekvéséről is vall, miként kísérelt a külföld irodalmában a maga szándékaival rokon jelenségeket s bennük ösztönzést és igazolást találni. Így elsősorban a Millien-bírálat, s távolabbról a *Régi dán balladákról* s a *Nyugot-felföldi népmondákról* szóló ismertetés, ill. kritika rokon-, testvérdarabja ez. S mint azok, ez is arról tanúskodik, hogy törekvéseinek ez a szála zsácutca vagy legalább mellékösvény felé vezetett. August Ludwig Frankl (1814—1894.) jellegzetesen epigon-szerű, másodlagos alakja volt a kor osztrák—német költészetének. Csehországi zsidó familiából származott s Bécsbe kerülve orvos lett, illetőleg felekezé-
nek tisztviselője. Lenau, A. Grün, Karl Beck s L. Pyrker körében forgott.

Az asszimilálódó zsidóság amaz igen rokonszenves típusának megtestesítője, amely egyszerre kívánta a maga népének értékes hagyományait megőrizni s a befogadó nép műveltségi kincsének legjavát magáévá tenni. A Goethe-, s főképp a Schiller-féle ideál-világ emberbaráti eszményként lebegett Frankl előtt, bár irányában a klasszikus hagyományt erősen átszűrte, sőt át-hasonította a késő romantika hatása. Keleti s főképp zsidó tárgyú témákon kívül szívesen fordult a közép-európai népek történetéhez és mondavilágához, elsősorban a miénkéhez és a szlávokéhoz (Eugen Wolbe: *Ludwig August Frankl, der Dichter und der Menschenfreund*. Frankfurt a.M. 1910.). A. Frankl nevével és műveivel nem e kötet megjelentekor találkozott először. Már 1853-ban, Jolowitznak a bírálatban említett kötete megjelenési esztendejében; a kötet talán csak később jutott el hozzá, mert *A főpap* című verset csak 1857-ben fordította le, s csak 1858 tavaszán adta közre az akkor Tóth Kálmán által szerkesztett Hfr-ban (1858. márc. 20., 65. sz.). Jolowitz kötetében azonban a költő neve hibásan így állt: *Franke* s ezt a hibás alakot akkor, természetesen, A. is átvette. Most, hogy Frankl kötetével találkozott, érdeklődése megerősödött iránta, s később megszerezte *Der Primator* című kötetét is, amelyben Frankl egy valóságos vagy kitalált hősének, egy erőszakkal megkeresztelt prágai rabbinak történetét mondta el, az A. által rajzolt epikus modorban. Frankl, aki túlélte A.-t, öregkorában tudomást szerzett A. egy fordításáról, de e tanulmányáról sohasem tudott. (JKK I. köt. 507. l.)

— *A főpap* c. vers teljes terjedelmében 11 versszakból áll. Itt a 7. és a 8. szakaszt, ill. a 9. első két sorát iktatta be A., mégpedig a kéziratához képest, amelyet Voinovich még látott (JKK uo.) s a Hfr-belihez képest is némi változtatással. A 8. versszak 1. sorában a kéziratban: *előtöré*, a Hfr-ban: *széttöré*; az ÖK-ben ezt az itt szereplő változatot véglegesítette. A címbe is csak az ÖK-ben illesztette be az *utolsó* jelzőt, amely a német címben is megvan: *Der letzte Hohenpriester*. Az itt beiktatott versszakok eredetijét közülük, mivel a JKK I. kötete ezt elmulasztotta, s Frankl kötete nehezen hozzáférhető:

„Du bist von deinem Volk gewichen,
Dein heil'ger Tempel ist verheert,
Die hellen Schimmer sind erblichen
Die durch des Tempels Dunkel strichen
Mit Glanz der Engel Haupt verklärt.

Dein Zorn hat den Altar gespalten,
Als Opfer fiel der Priester Schaar.
Du hast uns würdig nicht gehalten
Um deinen Tempel zu verwalten,
Dein Volk ist todt und dein Altar.

So nimm des Tempels Schlüssel wieder,
Ihn reich' ich bebed dir empor !”

Mint e részlet s az egész vers is mutatja, a fordítás hí, szövegszerűen is; A.-nál azonban erősebb atmoszférája van; nyelve darabosabb, szórendje szaggatottabb, drámaibb, archaikusabb, bizonyos balladaszerű veret mutatkozik benne. A későbbi kutatás egyébként igazolta A. gyanúját a modernizálást illetően, de azt is, hogy „csírája csakugyan valamely talmudi monda” (Weisz Miksa, *Egyenlőség* 1917. 9. sz.). E verset annyira magáénak érezte A., hogy midőn összegyűjtött versei 1867-es kiadásának egyes ciklusait szigorú belső, lélektörténeti logikával megszerkesztette, ezt is gondosan belekomponálta (*Arany János összes versei*. Bp. 1961. Szépirodalmi Könyvkiadó).

Bev.: Keresztury Dezső. 13 – 15. l, e versrel. még Heller Bernát: A. J. viszonya a legendához és az agadához, JMJT-évköny, 1929.). S mint *Az utolsó főpap*-ban, fordítása a többi, részletesebben idézett versben is hű, bár csak egyben, a *Rouget de Lisle*-ben valóban szó szerinti. Helyenkint azonban még e szó szerinti fordításban is erőteljesebb az eredetnél, főképpen pedig teltebb hangulattal annál. Hogy a hangulati teltségre ösztönösen, a „kapásból” fordítás esetében is mennyire ügyelt, mutatja, hogy ebben a fordításrészletben is eltér a szó szerinti átültetéstől, ha úgy érzi, hogy a német szöveg szavai magyar szótári megfelelőinek még nincsen valódi, használati-hangulati valórje: „In Chören bald als Schlachtchoral, / Bei Sieg und Todesfesten” – így hangzik az eredeti; önála pedig így: „mint csataének, győzelmi vagy halál-ünnepen”

Sokkal érdekesebb a második, hosszabb részlet, amelyet *Ohajlás Rachel után* (*Sehnsucht nach Rachel*) című költeményből ad. Az első másfél versszak szó szerinti és prózai fordítás. Az eredeti rendkívül szép s finoman kidolgozott melankóliát sugalló ritmusa láthatólag annyira megragadta, hogy fokozatosan elhagyta a szó szerinti fordítást, teljesen átvette az eredeti ritmusát, versmértékét és lejtését s a szöveget egészen alávetette annak. Ereszkedő, trochaikus ritmus ez; az első és harmadik nyolcas, a második és negyedik pedig hetes; a másodikban gyakran, a negyedikben pedig majd mindig lassító, nehezítő, komorító spondeus vagy disszonáns pyrrichius lép be. A.-t, biztosan mondhatjuk, nem annyira a szöveg, mint e forma gyöngéd bánatú zenéje ragadta magával. Ennek szólt a felkiáltás: „gyönyörű elégia”. Ez az egyszerű, természetes és mégis diszkrét dallam A. lelkében mindig elválygódó, lemondó panasszal, elégikus hangulattal párosult. Előző esztendőben ez a versdallam hangzott fel a *Julishához* c. versében s variációja a *Kies* őszben. Majd a következőkben újra, variációk nélkül, a *Szép őszben*, *A régi panaszban*, *A rangos holdúsbán*, az *Őszikékben* s végül a megrendítő *Még ez egyszerűben*.

Azt említenünk is aligha kell, hogy Frankl versének hangulata nagyon is egybe vágott A. ekkori hangulatával, amely egyre inkább általános élethangulata lett. Frankl verse – elégiaja, rezignációja ellenére – nem pesszimista, annak a lélekállapotnak a kifejeződése, amely a sokszor csaldódt emberben akkor keletkezik, ha lelkét újabb remény érinti meg, s e reménynek, melybe vágyai belekapaszkodnak, melyet vágyai fölfokoznak, tapasztalatai ellenére sem bír ellenállni, de mintegy maga előtt is restelli, féli őket bevallani. Jól illett A.-hoz Franklnak a maga népe iránti magatartása is: keserű kritika s gyöngéd, aggódó szeretet egyszerre. Az 50-es évek tapasztalatai, az 59-es följúulás jelenségei őt, aki egy kissé szerkesztő korában is magát elkülönözve figyelte s ítélte meg a középnemesség vezette mozgalmakat és eseményeket, vitték e hangulathoz és magatartáshoz.

Ez a fordításrészlet, ez a fordítástöredék mindenképpen kell, hogy a versek között kapjon helyet a teljes kiadásban. Német eredetije így hangzik:

Kanaan! du Land der Väter,
Wo in Strömen Honig fliesst,
Wo ein ewig blauer Aether
Sich um Cedernwipfel giesst.
Land der Harfen, Land der Psalmen,
Gottverheiss'nes Wunderland,
Aus dem Schatten deiner Palmen
Ist dein Volk verbannt, verbannt!
In der Erde heißen Wüsten,
Über die Gebirge weit,
Und an alle Meeresküsten
Ist's verweht und hingestreut.

Ein Benoni auf der Erde,
Irrt's messiasgläubig hin
Hofft, dass ihn Erlösung werde,
In das Heimatland zu zieh'n.

Az ezután következő két versszakot kihagyta A. s ezzel folytatta:

Doch das Volk, zu lang geknechtet,
Seiner Abkunft kaum bedacht
Arg verhöhnt und böß geächtet,
Ruht's auf ihn mit finst'rer Macht.
Einen Abgott hat's erkoren
Halb verbrech'risch, töricht halb,
Und wie damals, sinnverloren
Tanzte es um ein gold'nes Kalb.
In der Passahnacht den Becher
Füllt es fromm mit Purpurwein,
Hofft, ein unsichtbarer Zecher
Stelle sich befreiend ein.
Halbverstand'ne Weisen singt es
In der Passahnacht hinan:
„Ach wer bringt dein Volk, wer bringt es
Herr! zurück nach Kanaan?“
Oeffnet ihm die Länderpforten,
Alle Häfen thut ihm auf —
Und es bleibt! ruft es mit Worten
Und es achtet nicht darauf!
Wie ein lang Gefang'ner nimmer
Aus dem Kerker ziehen mag,
Blendet es der gold'ne Schimmer,
Fürchtet es der Freiheit Tag. —

Az A. által németül adott két strófa a versnek tizenötödik, illetőleg huszonegyedik strófája. Prózai fordításuk így hangzik: 1. Szellem az anyának, szelleme a vigasztalásnak, vágyakozás tölti be a szívet teutánad! Hagyd el mohával benőtt sírodat, oly régóta várnak itt! 2. Tanítsd népedet honvágyra; Kanaánba kíváncsozik szíve? Vezesd, mint tüzes felhő, vágyát az ég felé. (L. még: G. Gerő László, *Mult és Jövő*, 1930, 110—111.)

A harmadik hosszabb részlet a *Troján király* (*König Trojan*) c.-ből való s a fordítás itt a legkevésbé hű, szó szerinti. Az eredeti ritmusát itt is fölveszi, de az eredeti vers ihletése távolról sem oly erős, mint a *Rachel* esetében, s így a szöveg a ritmus ellenére sem áll össze verssé; hiányzik belőle a versmondattan tömörítő, numerózussá tevő ereje; több ízben henye is a fordítás a ritmus kedvéért, s egy-két mondat majdnem hogy érthetetlen. Ez áll pl. az 5. strófában németül:

Durch Tal und Au, über Berg und Kluft
Geht rasch der nächtliche Ritt
Als nähme der Herbstwind durch die Luft
Die tausenden Reiter mit.

Ezt A. így adja: Tüskén, bokron, völgyön, hegyen száguld az éji pár, miként ha légben őszi szél zuhogva kotorná. Igaz, az eredeti is sokkal színtelenebb, csináltabb, nehezkesebb, mint az előző, az *Ohajtás Rachel* után. Érde-

mes megjegyezni, hogy A., aki balladának fogta fel e verset, sokkal „balladásabb”, sokkal inkább cselekményesítő, mozzanatosító igéket, jelzőket s képeket használ, mint Frankl. —

A második, nyomtatástechnikailag is versszerűen adott költemény, a *Génusz bilincs*ben eredetije így hangzik:

Genius in Banden.

So viel der Weisen auch zur Gruft gestiegen,
Und ew'ge Lieder Dichterlippen sangen,
So viel der Helden sich verklärt mit Siegen,
Auf Erden Spruch und Lied und Thaten klangen:

Kein Weiser hat sein Innerstes verrathen,
Kein Dichter je sein schönstes Lied gesungen,
Kein Held vollbracht die höchste seiner Thaten,
Was er vermocht, ist keinem je gelungen!

Noch alle gingen trauernd in die Erde
Und haben nur den Widerschein gegeben
Von ihres Wesens heil'gem Flammenherde,
Nur flücht'gen Blitz von ihrem tiefsten Leben.

D'rum denen Spruch und Lied und Sieg entstammen,
Sie können nicht dem Schmerzenshauche wehren
Um ihren Mund, in ihres Auges Flammen,
Ein flücht'ger Rauch an lodernnden Altären.

Und preist man, was sie schön und kühn vollbrachten,
Da lächeln sie den Kränzen zu voll Wehmuth —
Und was die Meister formten, kämpften, dachten,
Herzinnig mahnt es sie zu tiefer Demuth.

Mint látható, A. teljesen hű az eredetihez egy sort leszámítva. A harmadik szakasz első sora így hangzik szó szerint: Még mind szomorúan szálltak a földbe. A szöveg itt nagyon is egyszerű, s A., mint cikkei tanúsítják, nagyon jól tudott németül. Féltreértésről tehát nem lehet szó, inkább csak elírásról; mert a szándékos változtatás nem tételvezető fel, hiszen A. változtatása nemcsak a jelentését módosítja e sornak, hanem kétségtelenül erejét is gyengíti. Néhány jelző betoldása, néhány szókép elhagyása, illetőleg felvétele (2. sor: zenge költő *édes* ajka; 3. sor: bármennyi hőst *dicsőlt a borostyán*; 18. sor: Dicséri más, — mosolygnak fájdalommal) nyilván a ritmus, a hangzat kiteljesítésének célját szolgálták. — Hogy e vers egészen lelkéből szólt, nyilvánvaló, hisz éppen ez időben kezdte érezni egyre nagyobb fájdalommal s egyre keserűbb rezignációval életműve töredék voltát.

Talán éppen magát rejtő szemérmessége fogta vissza, hogy teljesen kidolgozza, az eredeti rimjátékát is visszaadja, s így kidolgozva, ezt is felvegye versei közé, mint ahogy felvette *Az utolsó főpapot*; jóllehet még azénál is személyesebb lehetett e vers élménye. Kiadások sokáig nem vették föl a versek közé. Elsőnek, napjainkban, az *Arany János összes versei* (Bp. 1961. Bv.: Keresztury Dezső) kötet adta közre (630. l.). — L. A. Frankl eredeti szövegeit a Magyarországon fellelhető kötetből, a Pécsi Egyetemi Könyvtár

kötetéből vettük: *Gesammelte poetische Werke von Ludwig August Frankl*. Hartleben, Wien, Pesth, Leipzig 1880. 1–3. köt.

— Jolowicz, Heymann (1816–1875.) a keleti német országrészről származó rabbi (héber neve: Hayyim ben Abraham); több helyütt paposkodott, végül Königsbergben telepedett meg; igen hevesen agítált a zsidó élet reformja mellett és egy sor kötetben igyekezett a héber irodalmat németül hozzáférhetővé tenni. — pia fallacia: kegyes csalás, kegyes hűtlenség, a pia fraus változata. — agadai: az Agada vagy Haggada a Bitha utáni zsidó irodalomnak, a *Talmud*nak és *Midrash*nak legendákat, mondákat, fleklort tartalmazó része; ez utóbbiak révén nemcsak az újabb zsidó, hanem a világ-irodalmak is bő tárgyforrása. — költői eroticum: az eroticumot olyféle összefoglaló szóként használja, mint szokás hunnicum, hungaricumról beszélni: szerelmi tárgyú költészet. — Sappho töredék ódája: a nagy görög költőnőnek, ismeretes, mindössze néhány verse maradt fenn ép egészen. Töredéke, ódatöredéke több is. Melyikre gondol A., nem tudni. — Burns: *Egy hév csók*, *A fond kiss* c., 1791-ben keletkezett versének 24 sorából, az első és utolsó strófából 1870 körül A. lefordított 4–4 sort. *Arany János összes versei*. Bp. 1961. 651. 1. Teljes fordítás Szabó Lőrincztől: *Róbert Burns válogatott versei*. Bp. 1952. *Még egy csók* címmel. 262. 1. — A líraözön ellen A. több, a SzF-ben addig megjelent cikkében is kikelt, pl. *A naiv eposzunk* c.-ben (JKK XI. köt.) vagy a Hebbelről írottban (JKK XI. köt.). — Túróczy Krónikája, ismeretes, a reformkor egész történeti tárgyú irodalmának egyik fő forrása volt, mert amint éppen A. mutatott rá (*Naiv eposzunk*), zárt kompozíciójú mondakörök maradványa rejlik benne (Horváth János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Bp. 1944. 67. l.). — klenodium: ékszer, kincs, drágafémből készült edények. — Kaiser Otto's Leichenzug: Nagy Ottó unokája, az ifjú, enervált III. Ottó (983–1002) Ravennából Róma ellen vonulva, útközben meghalt; katonái, akik rajongtak érte, az ekkor ellenséges itáliai földről Aachenbe vitték. A középkori irodalomnak, majd a romantikának egyaránt egyik gyakran feldolgozott témája volt az ifjú császár szerencsétlen sorsa éppúgy, mint ez a „halotti menet” is. — Sándor-regék: ismertebb néven Sándor-regényről szoktunk beszélni, amely, ismeretes, a világirodalom egyik leggazdagabb mondakincsének, a Nagy Sándorról szólónak egy részét fogta össze; valószínű, a XIV. századi Pseudo-Kallisthenes munkája, s szinte minden európai irodalomba átkerült. — A kaponya: nem elírás, a továbbiakban többször is a-val írja, nyelvjárási változat, amelyet a MTSz is számon tart. — Kabalah: eredetileg, átöröklést, áthagyományozást, hagyományt jelent a szó; szorosabb s gyakoribb értelemben azt a XII. századtól induló zsidó vallási, okkult misztikus irányzatot s annak tanait, legendáit is. — epistolae obscurorum virorum: sötét férfiak levelei, azaz névtelenek, jelentéktelenek levelei. Ezt a címet adták annak a gyűjteménynek, amelyet német humanisták írtak, főképp Th. Hutten (1488–1523), nagy társuk, Joh. Reuchlin (1455–1522) védelmében, mivel azt a maradi egyháziak, elsősorban szerzetesek részéről folyvást támadták, egyebek közt zsidóbarátsága miatt is. E szatirikus gyűjtemény levelekből áll, melyeket szerzőik a barátok kigúnyolására, pompás konyha-latinsággal írtak. — Jacta alia: az elvetett kocka, a híres latin szólás variálása. — Herr Kommandant: Parancsnok úr. — Rouget de Lisle, Claude-Joseph (1760–1836.): francia műszaki tiszt, aki 1792-ben az osztrák támadás idején írta híres, francia nemzeti dallá lett harci versét (*Chant de guerre pour l'armée du Rhin*: dal a rajnai hadsereg számára), amelyet a marseille-i felkelők tettek ismertté, s innét ragadt rá a *Marseillaise* név. — (e cikk jegyzeteinek ellenőrzéséért köszönetet kell mondanom Scheiber Sándornak, a jeles hebreistának.)

M: SzF I. I. 22. sz., 23. sz. a Külirodamom rovatban, aláírással.

Kötetbe először a PD vette fel (487—505. l.), változatlan szöveg-
gel.

Franklin 777—795. l.

25. SZÁSZ GERŐ KÖLTEMÉNYEI

Ez a bírálat A. kritikái alaptípusainak egyik legjellegzetesebbjét testé-
síti meg, ritka műfaji tisztasággal: az oktató, a didaktikus típust; a műhely-
munka titkaiba bevezetőt. A *Trencsényi Csákról* szólónak ikertestvére az
eddigiek közül, csak hogy sokkal összefogottabb annál; a jegyzetek felsora-
koztatása, leltára, ez szigorúan komponálva van. Ellentétes példája a Bulcsú
költeményeiről készítettnek. Ott A. ars poeticáját fejtegette a bírálat folyá-
mán, itt poeticájából tár az olvasó elé alapvető elemeket, mint ezt Sötér
István is hangoztatja (Sötér 390. l.). Abban, főképp első harmadában, erősen
érvényesült bizonyos deduktív irányzat és módszer, itt egészében induktív
módszerrel dolgozik. Ott egy költő egész munkásságát foglalta össze, tekin-
tette át, sőt egy egész irányzat magatartását és stílusát tette bírálat tárgyává,
mérte meg a maga esztétikai felfogása, elvei alapján, itt egyetlen vers ízeke
szedett részleteiből von le következtetéseket egy költő mesterségbeli fel-
készültségére. Valóságos mestervizsgái, céhmesteri mintadarabbá lépteti elő
e verset, hogy behelyezkedve a költő által vállalt feladatkörbe, meg-
mutassa, hol járt el helyesen, s ahol nem, miként kellett volna eljárnia.
A némely országokban létesült írói, író-, költőképző főiskolák egy gyakor-
lati, egy „szemléltető” órájának lehetne e kritika ritka kerekességére kompo-
nált anyaga. Mint ahogy javasolta is Volf György, hogy minden iskola-
könyvből vegyék fel annak példázására, miképp lehet s miképp kell költői
műveket valóságos anyagukon, a nyelven keresztül elemezni (*Arany János
prózái dolgozatai*. Nyr 1879. VII—VIII. sz. 290. l.). A konzervatív A.-kritika,
A.-irodalom, amely A. kritikái munkásságában szívesen látott példát, igazol-
ást az elméletektől való idegenkedésre, sőt az elmélet-ellenességre, az elvi
kiindulópontok ellenzésére, „a magyar józanságra”, „a magyar realizmusra”,
ezt a bírálati típust nem egyik alaptípusnak, hanem — ha nem is egyedüli,
de — legfőbb típusnak tekintette. Erre, testvérdarabjaira, a Malvina versei-
ről, a Vida József kötetéről, Szász Károly *Trencsényi Csákról* stb.-ről írot-
takra gyakran hivatkoztak e tekintetben, s Voinovich mintegy összegezi ezt
a felfogást, midőn e cikk módszeréről, mint A. *módszeréről* beszél: „Az ő mód-
szere: a műből olvasni ki saját törvényét és célját. Nem magasról mondja ki
ítéletét bíró módjára, hanem behatol a műbe, latra veti, szemügyre veszi a
részleteket is.” Azaz egyfajta immanens kritika ez Voinovich szerint. Nem
annyira értékelő kritika A.-é, szerinte, mint inkább oktató, rávezető. (Voino-
vich III. köt. 52—53. l.) Hogy itt, Voinovichnál, a pars pro toto, az abszolu-
tizálás tendenciózus esetével állunk szemben, nem kell bizonyítani. A Bulcsú-
bírálatra, a Fejzes István költeményeiről írottira, a Heibel-bírálatra, s még
jó néhány alapvető „ítészi” munkájára A.-nak ez sehogyan sem illik, nem is
szólva az *Írányok*-féle kritikai cikkekről. De igazában e típusnál sem állja
meg e felfogás a helyét, az igazságnak csak egy, bár fontos részét tartalmazza.
E cikk folyamán is több ízben hangoztatta A.: a kritikának a hibák részletező
elemzése nem célja, csupán eszköze: vagy arra, hogy ezekből általános nézetre
emelkedjék, vagy arra, hogy általános ítéletét ezekkel mint példákkal iga-
zolja. S valóban nem is marad meg itt sem a csupán Szász Gerőt illető meg-
jegyzéseknél, s ha nem általános elvi, esztétikai, de általános poétikai, alkotás-

lélektani igazságokat von is le, s mond ki tételszerűen is. Vagyis, nem csupán immanens itt sem, nem csupán a megírált munkában rejlő „célokhoz” és „törvényekhez” mér, hanem a maga esztétikai, poétikai rendszeréhez, latens elméletéhez. S az is világos magából e kritikából is, hogy az elsődlegesnek az általános elvi bírálatot véli, s ezt „a preceptorkodást” a mi elvadult és elmaradt irodalmi viszonyaink között gyakorta szükséges kivételek.

Hogy e kötet alkalmán éppen ezt a típust alkalmazta s teljesítette ki mintadarabbá a módszert illetően, annak egyik oka nyilván az a szándék, hogy a Bulcsú-bírálat ellendarabját dolgozza ki. Nem elsősorban az ún. művészi kritikának valamilyen esztétizáló ösztönéből. Bár világos, hogy ez a kritika nagy műgonddal van szerkesztve, hangolva, kimunkálva. Megkomponált műalkotás, nem pedig a széljegyzetek oly fonatra fűzése, vagy a gondolatcsoportok oly laza komplexusa, mint a Szász Károly verseiről, vagy a Malvina kőtetéről szóló bírálatok. A., mű különféle megközelítési lehetőségeit kísérlete nyilván kidolgozatni magának A. s egyúttal példát mutatni e tekintetben másoknak is. A fő ok mégis az lehetett, hogy Szász Gerő költeményei — két tulajdonságuk következtében is — A.-nak elvi vitára nem adtak különösebb indítást. Szász azok közé a költők közé tartozott, akiknek kötetében gondolatnak, elvnek, eszmének vajmi kevés nyoma akadt; s akikről, lapja kritikai rovatáról szólván, írta e sokat idézett keserű sorokat: „S miután eszmét, a hol nincs úgy sem teremthet, főleg a forma bajnoka kíván lenni. Nem pedáns lábmérő, vagy *lépegető* — noha itt-ott ez is felfér, mert sokan a versificator mesterségét sem tudják, — hanem a benső forma szömvívője.” (Szász Károlynak, 1860. aug. 27.) E mondatnak, láthatni, pontos variációját adja e kritikájában is („A szerző vagy ha ez fület dugna” stb.). Hogy mennyire joggal sorolta e típusba A. Szász Gerőt, mutatja, hogy a fiatal Tolnai Lajos is — ekkor még bizalmas barátja Szásznak — ugyanígy vélekedett róla: „Barátom ez a mi fiatal irodalmunk rossz úton van. Úgy vagyunk, mint az utcai koldusok, akik minden faluban ugyanazon nótákat énekelgetik. Én valahányszor egy-egy szerelmes versedet elolvasom, mindig sajnálattal gondolok rád. Gerő, ne írd te szerelmes verseket. Te művelt ember vagy” — így írt s arra a következtetésre jutott, hogy gondolatibb költészet kellene (levelek Száshoz, Pest 1864. dec. 17. OSZK). Másrészt az a világnézeti, az az esztétikai elvrendszer, amely Szász Gerő költeményei mögött állott — ha persze csak virtuálisan is —, lényegében nem sokban különbözött A. körétől, s ennek megfelelően stílusírányát tekintve is a népiest, a népmezetit követte, tekintette példának. Táboron belül volt, s A., tudjuk, éppen azt vélte a maga évtizedei s tábora egyik legfőbb küldetésének, hogy egyetemes színvonalemelést hozzon létre, hogy azt a színvonalat, amit a lángésznek zsenijénél fogva adatott meg elérni, tanulmány és művészi munka árán, ha túl ügysem szárnyalhatja, fönntartsa, állandósítsa, nemzeti kincsé tegye. Azt várta a jó középtehetségektől, hogy a népies irány művészi forradalmát az irodalom egész területére alkalmazzák, kiaknázzák. E kritikát követő elméleti programcikke, az *Irányok* (SzF I. 26. sz.) s legközelebbi kritikája, a Millien-bírálat (SzF I. 27. sz.) világosan kimondta e célkitűzéseket. Hogy Szász Gerőt, ha nagy fönntartásokkal is, e jövőd középtehetségek közé számította, vagy legalább szerette volna számítani, az inkább optikai csalódásnak volt következménye, mint ítélete kihagyásának. Szásznak ez volt első kötete, s ehhez mérten bizonyos érettség, biztonság, határozott arculat jellemezte a korszak más első kötetieihez képest. Csakhogy Szász már harmincesztendőös volt ekkor, s ha kimunkáltságban későbbi kötetei felülmúlták is ezt, az érzés, a gondolat erélyében, intenzitásában elérni is alig érték el. Nem volt igazi költő; de alighanem a „Szászok” közös sorsa,

közös vonása, az alkalmazkodás, az érvényesülés érdekében is, közrejátszott, hogy még azt sem adta, amit e kritika nyomán várni lehetett volna tőle. Gyulai levelezésében olvasható e vonására egy igen jellemző adat: amidőn a kolozsvári képviselőjelölőgyűlés, amelyen elnökölt, színvallást követelt meg, amely a közvélekedéssel szembeállítható volna, nem vállalta a színvallást, leköszönt a helyszínen s eltűnt, mint Gyulai gúnyosan megjegyzi: „félti népszerűségét” (1. levélváltását Szabó Károllyal, 1867. okt. 25., ill. 1867. okt. 30. Gyulai lev. 503—04. l.). Az opportunussá vált magyar értelmiségi jellegzetes képviselője további irodalmi működésében, verseiben. 1831-ben Ördögkeresztúron született ref. papcsaládból. Szász Károly unokaöccse volt. Teológiát végzett, külföldi egyetemeken is tanult, majd Kolozsváron nyert lelkesítő állást, s bár később az egész magyar ref. egyház életében is befolyáshoz jutott, mindvégig az erdélyi fővárosban maradt. Apróbb szépirodalmi kiadványok, útirajzok, s egyházi munkák mellett az itt megbíráltón kívül még háromszor jelentetett meg költemény-kötetet, 1868-ban, 1880-ban és 1895-ben. Drámát, s ami fontosabb, verses beszélt, verses regényféléit is írt, mégpedig erősen Puskin és Byron hatása alatt ő is. 1904-ben halt meg, Kolozsvárott (l. Hegyi Endre: *Szász Gerő élete és irodalmi munkássága*. Kolozsvár 1942.).

— vagy fazekas (κεραμεύς): nyilván azért adja A. a görög szót is, hogy felhívja a figyelmet, nem a köznapi iparosra gondol, hanem a művészrangúra, arra, akit manapság keramikusként néven emlegetünk. — Gutenberg festékétül: ez a motívum a *Vojtina ars poeticájának* 32. sorában is előfordul. — De kívánatos, hogy az *ítész* (megenged t. munkatársunk, Brassai, *rostásnak* a kritikust csak nem nevezhetjük): Brassai szokásos parlagi, öreges, tudós ötleteinek, szóajánlásainak egyikére utal A. „E jó szót [rostáló közlönnyök] — a melyet korábbi írónk szélitében használtak és minden olvasó előtt civitate donatus [közismert] vala, mely hibátlan szerkezetű, eredeti magyar képre alkotott metaphora és végre a 'crisis' szónak értelmileg tökéletesen megfelel — mire való volt kidobni, és helyette a monstrum horrendum informa [a borzasztó formátlan monstrumot]: 'ítészet'-et hozni be? Ezt nevezem én aztán nemzet ellen való bűnnek, a nyelv lelketlen és tudatlan művelésének.” (*Mégis valami a fordításról*. SzF I. 20., 306. l.). — ellipsis: szó, illetőleg mondatkihagyás. — nem hibít-e valami: tájshó; a MTSz *hibáz, elhibáz* s *hiányzik* jelentését adja, de érdekes módon az utóbbi jelentésben, ahogy A. is használja, csak a Felföldről mutatja ki. — genialiter: generálisan, általában; így, latinosan képezve, rendszerint, s itt A.-nál is, ironikus íze van e határozószónak. — Lángész mindenki nem lehet: im, Petőfi óta alig tudnánk tizethuszt olvasni meg: természetesen, ironikusan kell A. e mondatát érteni, amely elsősorban nyilván, a petőfieskedőknek szól, a Tóth Kálmán típusiaknak, s mintegy azt mondja vele A.: e „zszeniken” úgysem fog semmi, azok „föltötte állnak” tanácsnak, tanulásnak, ezeket mintegy kívül ejti nevelői szemhatárán. — „és a rózsát, ha elhull, még egy percig éli túl,” Kölcsey szerént is: a *Vanitatum vanitas* nyolcadik strófájából való ez az idézet. — metonymiai képe: névcserés, fogalomcserés képe. — (nem is említve a „fejbenezés” nagyon közeli képzetét, tehát a *ruát*, mitől igazán csak egy hajszál választ el): nyilvánvalóan a hajnak, a fejnek a férgektől, hajtettűtől való megtisztítására gondol A. e szóval. Sem a MTSz, sem más e korbeli szótárak nem hozzák, de pl. a Dunántúlon még a harmincas években is lehetett hallani ezt az eufemisztikus kifejezést: „gyere, hadd nézzék a *fejbedbe*”. Ez van a *Molnár Anna balladában* is: „nézz egy kicsit a *fejembe*”. — de ha *tróasztal, mosdó-szekrény*-féle szólásainkat figyelembe vesszük, nincs kifogásunk ellene: A. nyilván csak enyhíteni akarta e megengedéssel kifogással hosszú sorát s aligha gondolt komolyan ily összetétel lehetőségére; a hatóigeképzős

melléknévi igenév nem alkot ily fajta összetételt. — (pedig hisz ott volna Kám és Noé példája): a bibliai történet szerint, mint ismeretes, a bor hatalmát még nem ismerő Noé többet fogyasztván a kelleténél, megrészegeedett, s fia, Kám kicsúfolta; ezért az Úr megbüntette. — akár — jel, akár komma közé rekesszük ez incisumot: akár két gondolatjel, akár vessző, rövid értelmező szünetet jelző vessző közé rekesszük ezt a közbevetést, közbevetett mondatot. — Már Kazinczy észrevette, hogy nincs süketebb rim, mint amelynek önhangzói különböznek: Kazinczy e kérdésről Desewffy József grófhhoz írt egyik levelében szól (Lev. V. köt. 407–413. l.). — ha torlás (positio) hosszítja meg: azaz mássalhangzó torlódás következtében lesz hosszú; a rövid szótag magánhangzója oly helyzetben, pozícióban, ha utána több mássalhangzó következik, hosszúvá lesz. — Reminiscentiát árul el mind a conceptusban: más költőkre valló, más költőktől való elemek találhatók a mű egész fölépítésében, vázában. —

M: SzF I. 24. sz. 372–375. l., 25. sz., 389–392. l., l. a Beliróladalom rovatban, — — jellel.

Kötetbe először a HIL vette fel, változatlan szöveggel. Azóta a jelentékenyebb gyűjtemények közlik.

Franklin 831–852. l.

26. IRÁNYOK

A szerkesztői esztendeinek elvi cikkei közül ez az egyik legfontosabb. S ha tartalmi gazdagság és mélység dolgában talán van is még néhány, amely fölér vele, forma tekintetében alig egy-kettő. A régebbi, a konzervatív A.-irodalom is fölígyelt e tényre. Ez szinte a legdinamikusabb, a legegészerűbb cikke a szerkesztő A.-nak, fejtegette Szinnyi Ferenc, s ennek következtében, mint mondta, „legformásabb is” (A. J. tudományos munkássága. BpSz 1910. 143., 77–79. l.) Megmaradt azonban e tény pusztá megállapításánál s e „formáság” tartalmi s keletkezéstörténeti magyarázatával adós maradt. Pedig a cikk rendkívüli koncentráltságát, nyelvi erélyét, logikájának dinamikáját és fegyelmét, hangnemének éles, vádbeszédszerű jellegét, nagy belső összetartó erejét, feltűnően zárt s szigorúan épített szerkezetét csak ezek magyarázhatják meg.

A szorosabban vett keletkezéstörténet belső és külső motívumainak említése előtt azonban a cikk megjelenésével kapcsolatos mozzanatokot kell érintenünk; ezek némi fényt vetnek az előbbiekre is. Ez a tanulmány ma három részből áll. A. azonban csak kettőt adott közülük közre: az I.-gyel s a II.-vel jelzettet. Az I.-et *Irányok* (SzF I. I. 26. sz.), a II.-at pedig *Némi párhuzam* címmel (SzF II. II. 11. sz.). A befejező részt, a III.-mal jelzettet csak az 1879-es PD illesztette hozzájuk. Fia volt a kötet gondozója, de nyilván apja szándéka szerint és tudtával cselekedett, midőn ez addig kéziratossá vált. (A kötet másodszori kiadásának jegyzeteibe már az a téves adat került, hogy: „Az I. és II. rész először a Szépirodalmi Figyelőben”, az 1860–61. évfolyam 26. sz.-ban jelent meg: XXIX. l.) A cikknek azonban, láthatólag, mindhárom része ugyanakkor, illetőleg ugyanannak a gondolatnak, eszmélkedésnek ihletésében, folyamában keletkezett. Az egyes részek fölülése, összekapcsoló bevezető sorai jól tanúsítják ezt, de A. maga is meg erősíti: „Ez [ti. a *Némi párhuzam*] s még néhány szakasz [ti. a III. rész]

annak [ti. az *Irányoknak*] készült folytatása lenni. De bizonyos akadályok miatt nem lőn folytatva." (Tompának, 1862. szept. 13.) Azt, sajnos, levelezése további részében, jóllehet sok szó esett még e cikkről, sohasem mondta meg, mi volt ez „a bizonyos akadály”. Így nem tudjuk, szoros összetartozásuk ellenére, mért egy esztendőnél is később jelent meg a második rész, holott, mint idézett levelében A. maga mondja, a kettő csak együtt olvasva adja igazi értelmét. A harmadik rész elmaradásának oka világos: Tompa fölháborodása, s amit ő testesített meg ez esetben, az írói közvélemény fölháborodása. (Tompa A.-hoz, 1862. júl. 25., aug. 1., aug. 10., aug. 28., szept. 13.) De talán nem tévedünk, ha azt véljük, A., miután megírta cikkét s látta elevenbe vágó tartalmát, éles hangnemét, el volt készülve a Tompához hasonló fogadtatásra, s mivel lapja úgyis nehéz helyzetben volt, csak az általános elvi bevezetőt, az első részt látta tanácsosnak közreadni, a konkrét hibákat kijelölő másodiknak, mely által annyian találva érezhették magukat, közreadását halogatta. Vajdával való egész életre szóló összekülönbözése s Vajdáék, Riedl Szendéék, Zilahy Károlyék támadása lapja ellen egyrészt, másrészt a divatlapoké: akkoriban kezdett erőteljesen kibontakozni (l. JKK XII. köt. 373–374. l., s a *Kis polémia* jegyzeteit, JKK XI. köt.). S Vajda lapja, a Csátár éppen kritikai módszerét, elveit bírálta a SzF-nek; lehet tehát, hogy A. nem akart újabb tápot adni a vitáknak s a lapja iránti ellenséges érzületnek.

A cikk keletkezésének főbb belső és külső motívumait három pontba foglalhatjuk. Az első az, hogy ez a cikk A. szerkesztősködésének első félévét zárja le. Összegezése tehát mindannak, amit e fél évben tapasztalt. Természetesen, nemcsak annak. Egy évtizedes eszmélkedésének eredményei vannak e cikkben tömörítve. De szerkesztősködése idején addigi tapasztalataihoz, vélekedéseihez konkrét, közvetlen, élő igazolást, illusztrációt kapott. Szinte minden műfaj, minden esztétikai problémakör időszzerű kérdéseit érintette már e félévi cikkeiben és glosszáiban; most összefoglalva adja mindezt. Ez a cikk az „előcikk” rovatában jelent meg; eddig csak egy cikket helyezett e rovatba: a *Naiv eposzunk* címűt. Az is összegező s azt is iránymutatónak szánta; de az valójában szerkesztősködése előtről való, s ez mind problematikáján, mind fogalmazásmódján jól látható: mindkét tekintetben „archaikusabb”, elvontabb, spekulatívabb, „tudományosabb”.

A cikk keletkezését magyarázó második mozzanat szorosan kapcsolódik az előhöz. Összegezése ez nemcsak szerkesztősködése első fél esztendeje tapasztalatainak, hanem az egész 49 utáni költői fejlődésnek is, a jelen helyzet s a jövő tennivalói és kilátásai fényében. S mint ilyen, szükségszerűen polemikus jellegű; polémia más teoretikusan kifejtett összegezésekkel és jövőkijelölésekkel szemben éppen úgy, mint azokkal szemben is, melyeket nem fejtettek ki elméletileg, hanem csak a költői gyakorlatban, a költői gyakorlat irányzódásában nyilvánultak meg, manifestálódtak. Teoretikus összegezést és konklúziókat, olyakat, melyek vitára érdemesek, Erdélyi Jánosnál találhatott A. S a cikk első, elvi része, amely általános esztétikai kérdéseket fejtet, mégpedig fejlődéstörténeti, mondhatnánk: történetfilozófiai szempontból, kétségtelenül Erdélyivel polemizál. A és Erdélyi a korszak költészetét illető konkrét következtetéseikben és követelményeikben igen sok ponton azonos vagy közel fekvő álláspontot képviseltek. De e konklúziók és követelmények megokolása, eredeztetése sok ponton eltért. Két pontra irányul itt A. korekciója Erdélyi helyzet-eredeztetését, magyarázatát illetően. Az egyik: a félelem a történeti determináció merev mechanikus-logisztikus értelmezésétől. Erdélyi híres tanulmányában, az *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból* (1856.) címűben ezt mondja: „Így a szellem életébe, a költői állapotokat tekintve is, mélységes dialektika van vetve, melyet a közrendű értelem igen

jól fog fel, midőn állítja, hogy egyik idő a másiknak ellensége." (*Erdélyi János kisebb prózái*. Sárospatak 1863. 10. 1.) Később aztán e helyes, hegelianus tételt, a maga korára úgy alkalmazza ez évek „népies özőnével” kapcsolatban, hogy az a tézis—antitézist illetően félreértésre, vulgáris determinációs vélekedésre adhat alkalmat — bármily messze állt is Erdélyitől az ilyen álláspont. „A régibb műtudalom nem ismerte el művészeti alapnak a népit, s most vissza adatik a kölcsön. És mivel az egyoldalúság nem szülhet egyebet egyoldalúságnál: mai nap ott állunk, hogy a népi ellentétese lőn a művészetinek, s némely írók agyában oly különös sarkigazsággá távolodott egymástól, mintha soha sem volna szabad érintkezniök” (i. m. 114—115. l.). A láthatólag ezzel az eredeztetéssel, ezzel a tézis—antitézis származtatással nincs megelégedve. Különösen egy tényező bevonását tartja szükségesnek, s joggal. Mert valóban feltűnő Erdélyi tanulmányában, hogy a népiesség özőnéve keletkezésének magyarázatában éppúgy kevéssé, alig van tekintettel Petőfi hatására, mint ahogy más költői iskolák keletkezésekor is kevéssé veszi tekintetbe a nagy költői egyéniségek indító és befolyózó hatását. A tehát itt mintegy kiegészíteni szerette volna az irodalom sajátos igényének megfelelően ezt a felfogást, amellyel, mint ezt tanulmánya is tanúsítja, alapjában egyetértett (i. „Igaz, hogy végelemzésben”... kezdetű gondolat-sorát). Hogy a személyiség szerepének, hatásának ily hangúlyozása, mely A. egész baráti körére jellemző, A.-nál mit jelent — hogy az erkölcsi-intellektuális személyiség jogát, kötelességét és lehetőségét jelenti-e a belátás alapján való történeti érvényű cselekvésre: ezt értelmezni nem tartozik e kiadás feladatai közé. Annyi bizonyos, hogy A. e „történetfilozófiai” s általános esztétikai fejtegetéssel a népiesség szerepének, jövődjének tisztázásához, szükséges korszerű átalakulásnak bizonyításához kívánt elvi-történeti alapot teremteni.

S ez a cikk keletkezésének harmadik s legfőbb magyarázó motívuma. Petőfi rosszul értett s befogadott sugalmaival s az ő nevével védett (s félre siklatott) népiességgel hirdeti meg programszerűen a szakítást, a leszámolást. Mégpedig úgy és azért, hogy ezáltal a népiesség tovább fejlődéséhez szabadabb tegye az utat; amint Sőtér István mondja: „a népiesség alkalmazásának új lehetőségei érdekében” (Sőtér 188—189. l.). Azaz a hegeli „aufheben” mozzanatáról, a megszüntetve—megújítva—megtartás mozzanatáról van itt szó; Petőfi megnyilatkozási formáival, modorával, stílusával fölhagyni, hogy céljaink belső lényegéhez, a megváltozott idő követelményeinek megfelelően, hűségesekek maradhassunk.

A.-nak tulajdonképpen ez a szerkesztői-irodalompolitikai program-cikke, hisz a SzF i. sz.-ban közzétett *Előrajz* valójában alig vet fel elvi problémákat. E programcikk jellegből következik a dolgozatnak oly hangneme, modora, stílusa, mely A. dolgozataiban külön helyet biztosít neki. Hangnemében ünneplés, kinyilvánító pátoz és belső feszültség, nyugalmas fölény és várakozó izgalom, kijelentő egyszerűség és telt sonoritas egyesül, járja át egymást. Igen tanulságos e tekintetben vizsgálni a cikk mondat-szerkesztésmódját. A., kritikáiban, többnyire sokszorososan összetett, egymásba tokozott, a gondolatárítás lélektani logikájának megfelelően növekedő mondatokban ír. Ezeket meg-megszakítja néha egy-egy rövid, gyakran tömondatszerű kijelentéssel vagy kérdéssel. Itt a hosszú első bekezdésben csupa két- (s egy-két három-) tagú mondatot használ. Mondatai hangmenetének itt mindig egyetlen csúcsa van: egy, rendszerint hosszabb, emelkedő, s egy, többnyire rövidebb, eső félből áll a mondat. A két fél, bármilyen legyen is köztük a grammatikai viszony, lélektanilag, logikailag mindig az előzmény-következmény időviszony, az előkészítés-lezárás, a kérdés-felelet kapcsolat benyomását kelti. Az ún. lélektani alanyt s a lélektani állítmányt tartalmazó

rész majd mindig élesen körül van határolva, elválik s a kettő közé számtalan-szor kettőspont kívánczik. A következő bekezdésekben fokozatosan szaporodnak a többszörösen összetett mondatok, de e kétrészséget rendszerint megtartják, majd mindig világosan felmutatják a hangmenet csúcsát, majd mindig világos körvonalú az előkészítő és a záró fél. Ez sugallja éppen a kijelentő ünnepélyességet s a belső feszültséget egyaránt: zárt, szabályos forma, folyton újabb kérdéssel és felelettel, folyton tovább haladó, kielélt, a lehető ellenvetésekkel szembesített gondolattal. A kötőszókkal, a grammatikai kötésekkel takarékosan bánik, gyakran majdnem grammatikai ellipsziseket hoz létre, a gondolatnak kell kapcsolnia és kötnie. Szókincse, fogalom-használata biztos, kidolgozott, a nála szokásosnál jóval kevesebb szinonimát használ, a neológias esetlegességeket kikerüli, vagy személyes hitelt kényszerít rájuk.

A Riedl által elterjesztett felfogással szemben (Riedl 251–259. l.) az az igazság, hogy A. legtöbb cikkében mély személyességgel van jelen. Ám kevésben olyannyira, mint ebben. Ekkor még hitte, hogy „préceptorsága” kell, várják, elfogadják, ekkor még bízott benne, hogy nemcsak s nem elsősorban a Szász Gerő-kritikában ironizált „tanárkodás lelke” jut számára osztályrészül, hanem az elvi irányításnak, ítélkezésnek az a szerepe, amelynek elsődleges szükségéről a Bulcsú-bírálatban beszélt.

A keletkezéstörténet e belső, személyes motívumai mellett a hangnemi erélyének, személyes hevének létrejöttében alighanem szerepet játszott az is, hogy a Vajda s Riedl lapjaiban s a divatlapokban kibontakozó említett támadás ez időre kezdett világos formát ölteni, s Zilahy éppen az e cikkben érintett kérdésekben (Petőfi-utánzás, új út-keresés) gáncsolta A. körét és lapját (l. a Bulcsú-, ill. Szász Károly-bírálat jegyzeteit).

A hangnem erélye a kortársaknak is feltűnt, s Tompát tulajdonképpen ez háborította fel; ezért is kellett részletesebben foglalkoznunk vele. „Rég olvastam fitymálóbb, kicsinylőbb hangú cikket” — írta Tompa, midőn még Kazinczy Gáborénak gondolta. — „Megengedem hogy igazat beszél, de, úgy látszik, nála nem ez a fő cél, hanem a lenéző fitymálás és kicsinylés. A cikk, hol mentekezik, ott legbántóbb, leggyűlöletesebb.” (1862. júl. 25.) S midőn lassan, a levélváltások folyamán, sejteni kezdte, majd meg is tudta, hogy A. maga a cikk szerzője, a hangnemet ugyan tompította, de lényegében fönntartotta véleményét, s nem kölcsönös kimagyarázással s a dolog lényegének Tompa részéről való megértésével zárult ez a majdnem szakításra vezető vitájuk, hanem azzal, hogy „felejtetni” s „felejtetni” igyekeztek ezt az A. számára oly fontos cikket. „... nagyon fáj nekem — írta A. —, hogy te azt a cikket nem bírod felejtetni [...] Édes Miskám! betegek vagyunk mi, elégületlenek, szenvedők: csak az kell még, hogy össze is vesszünk!” (1862. szept. 13.) Tompa pedig így válaszolt: „... összeveszni nem fogunk; én rád *semmiért* sem tudnék *haragudni*.” [...] „A többi dolgot [ti. a cikkben foglaltakat] nem hozom elő, múltjék el epe és üledék nélkül” (Keltezés nélkül, Levelezés, II. kötet, Ráth. 228. l.). Ez az incidens mindenesetre jellemző, mennyire támasz s valódi megértés nélkül állt A. törekvéseivel, s érthetővé teszi, ha rezignáltan lemondott a harmadik rész közléséről. A konzervatív A. irodalom, mint említettük, felismerte, hogy a dolgozat különleges s előkelő helyet foglal el az A.-prózában, de jellemző módon, második s harmadik részére vetette a hangsúlyt, holott teljesen áll A. véleménye: a második résznek az első mutatja meg a valódi jelentőségét, szándékát (Tompának, 1862. szept. 13.); az első rész nélkül a nagy cél: az említett megszüntetve megőrző mozzanat nem revelálódik. Voinovich pl., aki alig-alig említi e cikket, lényegét úgy foglalja össze, hogy „irodalmunk egyhangú dalözlönét gáncsolta” (Voinovich III. köt. 27–28. l.). A mai A.-irodalom számára viszont megbontha-

atlan egységes egésznek s A. értekező prózája egyik legfontosabb darabjának számít. „Az itt kifejtett irodalompedagógiai elveknek a gyakorlatban legszebb, legjelentősebb megvalósulása az *Irányok* c. cikksorozat” — mondja Barta János (*Arany János Válogatott művei*. Bp. 1953. 492. l.). Hermann István is igen fontos történet szemléleti s általános esztétikai következtetések alapjául tekinti, bár a hegelianus problematikára — meglepő módon — nem reagál különösebben (Hermann 116—118. l.). Sőtér István A. megújító s népiesiséget felfrissítő törekvéseinek bemutatására, értelmezésére gyakran idézi s a megőrizve-megújító mozzanat egyik fő bizonyítékát látja benne (l. pl. Sőtér 381—385. l.).

— 1840 ben költői beszély kívántatott: ezt a pályázatot 1840. febr. 6 i közgyűlésen hirdették ki. „Kívántatik egy, történetekből merített vagy azokkal összeszőtt egyszerű tárgynak beszélyképpen, szabadon alkotott versalakban kidolgoztatása.” A pályázat nyertese A. első irodalmár barátja, Szilágyi István lett *Csák és a kiráyleány* c. balladaserű beszélyével (Kéky Lajos: *A Kisfaludy-Társaság története [1836—1936]*. = *A százéves Kisfaludy-Társaság*. Bp. 1936. 45—46. l.). — Vig eposz helyett 1846-ban többnyire satyrai munkák érkeztek: ezt a pályázatot a Kisfaludy Társaság hirdette 1845 elején: „Készítessek hazai tárgyú vig eposz. Jutalma 25 darab arany.” A. *Elveszett alkotmányát* erre küldte be s az ezt nyerte meg. A. itteni megállapítását már a pályabírák kimondták, főképp Vörösmarty. „A beküldött komikai költeményekben több a szatira és a didaxis, mint a komikum” — írta jelentésében. A. több ízben maga is kedvetlenül nyilatkozott művének ily „hangnemtévesztéséről”. (L. részletesen JKK II. köt. 222—226. l.) — nincs ki „a riadó vak mélységet fölverje szavával”: az idézet, mely láthatólag már ekkor szólássá vált s némi ironikus ízzel társult, Vörösmarty *Zalán futásának* előhangjából való. — a „nagy ismeretlen”: az idézőjel nyilván a kiemelés, ill. az ironizálás célját szolgálta s nem valamely címre vagy szólásra utal; hacsak nem bibliai reminiscencia csendül benne vissza: a Keresztelő János és a Messiás viszonyát illető. — Még azt sem lehet a nagyobb részről mondani: „facies non omnibus una, nec diversa tamen”: nem mind egyforma [ugyan egészen] az arc, de azért nem is [nagyon] különbözik; Ovidius *Metamorphoses*, *Átváltozások* című művéből vett szólás (II. 13.). — A nyomás, a zaklatottság, a meghasonlás, mely politikai rázkódásaink után Európa-szerte erőt vett a kedélyeken: ez a fogalmazás talán óvatosságot is rejtett; az ötvenes években általános szokás volt, a PN-nál pedig különösen, bizonyos allegorikussággal Európáról vagy Európa valamely országáról szólva tárgyalni magyar viszonyokat. De az is tudott, hogy A. baráti köre, a Csengery-csoport nagy figyelemmel kísérte, s csalódással vette tudomásul a francia események III. Napóleon szabta irányát. Hasonlóan szólt e kérdésről *Elegyes költeményeink* 1867-ben kiadott előszavában JKK I. köt. 401—402. l. — s biztos irány helyett az asztaltánc szédelgéseiben kerestünk enyhületet: a nagy közhangulati s világnézeti válság kísérőjeként az ötvenes évek első harmadában lábra kapott a spiritizista szédelés: asztaltáncoltató írással halottakkal érintkezést keresni, médiumokon át megidézni őket. A leveleiben többször érintette, érdeklődött iránta, bár mindig ironiával szólt róla; érezte, hogy az egész divat a reményvesztettséggel függ össze. Egy öregkori versében (1877), *A kép-mulogatóban* is érintette ezt a dolgot (l. bővebben: JKK I. köt. 556—557. l.). — Macpherson kiad.: az Ossziani kérdést illetően A. véleményét l. a Zandirham-bírálat jegyzeteit. — Shakespeare-t az angol—német romantika valóban szinte újra fedezte fel a francia klasszicista dráma uralma után. — „poetica classisok”: a régi középkola egyik felső osztályát nevezték így. — priapi versek: Priapos az ókori görögöknél a megtermékenyülés, a fajfőntartás

védőszelleme, istene volt; az ő nevéből képezve nevezték a sikamlós, vaskos élű verseket így; A. a *Bolond Istókban* is említi az ily verseket (II. 118. versszak). — Homér művei örök időre szólnak: a cyclikusokat névből ha ismerjük: az i. e. VIII—VII. században az epikus költőknek egész raja foglalkozott azzal Görögországban, hogy Homéroszt utánözve, elbeszélő versekbe foglalja az ún. trójai és thébai mondakörnek azokat az eseményeit, amelyek az *Ilias* és *Odysseia* cselekményét megelőzték, illetőleg követték. A maguk korában rendkívül népszerűek voltak. — s az olvasó már azt sem tudja, kire céloztam: az 1850-es évtized második felében két Himfy utánzó szerző is bocsátott ki verseskötetet: a dilettáns arisztokrata br. Rudics József *Hervatag füzér* címen 1857-ben egy lírai kötetet, a vidéki nemesurakat tollával és társaságával szolgáló honorácior Magyar Ferenc pedig 1858-ban egy regéket tartalmazót. (*Magyar Ferenc Regéi*. Pest 1858., 1.; Angyal Dávid: *Arany János az utolsó Himfy-utánzóról*. ItK 1933. 109. l., s Fenyő István: *Kisfaludy Sándor*. Bp. 1961. 418. l.) — „invita Minerva”: Minerva a költészet és tudomány védője; ez a cicerói kifejezés tehát: Minerva akarata ellenére, azaz: ihlet nélkül. — Mátyásiak, Pócsok, Láczaik hada [. . .] minden kar és rendbeli „lagzisok”: Mátyási József (1783—1849) a kálvinista kollégiumokban a XVIII. sz.-ban kialakult vaskos-élces, vidékies barokkos-rokokós társasági s diákköltészetnek, alkalmi poétáskodásnak legnépszerűbb alakja. Debrecenben tanult, jogász lett, majd a vigkedvű Fekete János gróf titkára, körének szórakoztatója. Magyar versei mellett latinokat is írt. Poóts András (1740?—1812) kálvinista pap; Sárospatakon tanult, majd különböző eklézsiákban lelkeskedett, mindenünnen botrányok között távozásván el: nehéz, szálkás természetű ember volt, s emellett mulatozó, aki folyvást szerelmi s anyagi bonyodalmakba keveredett. Híres szónok, udvarházak és gyűléstermek tószat mondója, versben s prózában egyaránt. Lácza Szabó József (1764—1828) református pap és teológiai tanár. Sárospatakon tanult s számtalan vallásos s egyházi jellegű művet szerzett. Míg Mátyási az elmés mulattató versek mestere, ő inkább a patetikus, iskolás retorikus díszítőmennyekkel zsúfolt felköszöntő ünnepi versek fabrikálója volt. — Reineke Fuchs: e Rajna-vidéki híres régi állatmese, melyet Goethe eposzba dolgozott fel, máskor is foglalkoztatta A.-t, s Heltainál is kereste párját (JKK XII. köt. 137. l.). — ovidiusi célzásait: Ovidius a barokk latinság legkedvesebb költője, nem utolsósorban erotikus vonásai következtében; A. ezekre is látszik célozni. — a csattogó leoninust: Gyöngyösi János és Édes Gergely voltak annak a mesterkedő, bűvészkedő parlagian rokokós XVIII. század végi divatnak a főalakjai, mely hangzatossága miatt különösen kedvelte a leoninust. — a dísz-asztalosai technikával: l. a *Bolond Istók* II. 117. vsz. JKK. — érzé, hogy „est deus in nobis” (már akár Apollo akár Bacchus): Ovidiusból (*Naptár*. 6, 5) származó szállóige: isten van bennünk, azaz a múza, a költészet szelleme szól belőlünk. — a Petőfi gyöngye: a *Felhők* ciklus A bánat? egy nagy óceán . . . kezdetű versére utal A. — Bura Bandi: nyilván hangulat-teremtő költőtt név a vidéki ripacs színészre. — Mokány Berci: a parlágias, esetlen, virtuskodó, de jószívű és egyenes vidéki nemes megtestesítője Kisfaludy Károly *Csalódások* c. művében. — Baczúr Gazsi: Gaál József sokáig játszott Gvadányi-átdolgozásának, *A peleskei nótárius* c. vígjátékának korhely figurája. — „mendikanciába” (bocsánat e szóért: e szónak, mely a kollegiumi költészet egy vaskos válfaját jelentette, rendkívül durva, pejoratív hangulata volt (l. Tompa A.-nak, 1862. aug. 10.). — „catexochen”: különösképp, legkivált, egyenesen. — aggregatuma: halmaz, gyűjteménye. — „Hírmondóban” „Hasznos mulatságok” szürke lapján: az elsőnek teljes címe Magyar Hírmondó; Kerekes Sámuel és Görög Demeter Hadi és Más Nevezetes Történetek c. 1789-ben megindult, Bécsben megjelent lapjának folytatása

1792-től. Szépirodalmat is adott helyével-közzel. 1803-ban szűnt meg; a második a Hazai és Külföldi Tudósítások melléklapja volt, 1817-ben indult meg. Kultsár István szerkesztette; szépirodalmat s mindenfajta ismeretterjesztő és szórakoztató közleményt adott, 1842-ben szűnt meg. — stb., stb. ingredientia van benne: összetevő elemek, alkotó, ható elemek. — egy új Pindart: a nagy görög lírikusról, ódaköltőről az előző számok egyikében maga A. fordított egy Villemain Pindaros könyvéhez kapcsolódó ismertetést (SzF I. I. 15. sz.). — a nagyhirű Piti Pál úr: nyilván a Pityi Palkó-féle szolásmód változata ez. — A „sed non his erat locus”: latin szolásmód: de itt nincs ennek helye, nem itt ennek a helye. — collectioba jegyezhető: gyűjteménybe, antológiába, bölcs mondások, szép mondások, többnyire kéziratos iskolai gyűjteménybe. — alcaeus: ma inkább alkaiosit mondunk. — Corydon és Menalcas dudarversenyét: antik pásztor-idilleknek, melyeket a hazai latin iskolai költészet is utánzott, szokásos szereplői, rendszerint humoros színezettel. — hermeszileg: ma inkább hermetikusan-t mondunk. — Mózes kenyve által: Mózes első könyvének 4. részéből való 23–24. vers. Keresztury Dezső: *Arany János Összes Versei* (Bp. 1961.), c. kötetbe fölvette A. fordításai közé, *Lámek éneke* címmel (595. l.). — élcet pattantó „ex professo” vőfély: az az a „hivatásos”, minden lakodalmon meghívott rigmust mondó vőfély. — portentum: csodaszülött, szörnyeteg. — az Apocalypsis csodája: János apostol jelenéseinek valószínűleg 12. és 13. könyvére utal A., ill. az ott megjelenő sárkányra, mely vizet és tüzet fúj. — (mivel) „a potiori fit denominatio”: a nevezetesebből, a feltűnőbből, a kiválóbból történik az elnevezés. — az úgynevezett *szkoliák*-ban: a görög rögtönzött, társas kardalokat nevezték így. — az utcai réja is beléhangzik: MTSz szerint réjázik, réjjázik: gajdol, dalol utcán, közhelyen; Biharból is kimutatja. — „Donec gratus eram tibi”: horatiusi sor: Míg kedves voltam neked (*Carmina* III. 9.). — Kallisztrates: a lefordított és mellékelt Kallisztrates-versben előforduló esemény: Peisistrates fiát, Athén zsarnokát két ifjú, Aristogeiton és Harmodios ölte meg i. e. 514-ben. Az 1867-es kiadás a költőt Kallimachos-nak mondja, midőn e fordítást Keresztury Dezső felvette A. versei közé, ennek alapján nála is Kallimachos neve került alája (*Arany János Összes versei*. Bp. 1961. 646., 748. l.). De Barta János kiderítette, hogy egyik név sem helyes, hanem Kallistratos a költő, akinek nevét csupán a hagyomány tartotta fenn. (*Arany-adalékok*. It 1959. 65–66. l.) — Vörösmarty . . . Árpád sirverséül: *A puszta sir* c. Vörösmarty-epigrammára utal A., melyet máskor is idézett (I. JKK XII. köt. 46. l.). — a „Felhőket” majmolva: természetesen Petőfi sötét hangulatú, világfájdalmas ciklusára gondol A.

M: SzF I. I. 26. sz. előcikként aláírás nélkül I. rész (401–403. l.). A II. rész: SzF II. II. 11. sz. *Némi párhuzam* címen Y aláírással (161–165. l.). A III. rész kéziratban maradt, folyóiratban nem jelent meg.

Kötetbe *Irányok* cím alá foglalva a három részt a PD vette fel (333–357. l.). Arany László sem a PD-ban, sem az 1887-es Ráth-féle gyűjteményes kiadás prózai kötetében nem sorolta semmiféle ciklusba; a *Visszatekintés*-sel együtt így emelte ki jelentőségét. Rendszerint a kisebb, sőt a szemelvényes gyűjtemények is fölveszik legalább részben, kivált az első részt Figyelmeztetni kell arra, hogy a cikk második felét a szakirodalomban máig gyakran *Némi párhuzam* címmel emlegetik.

Franklin 367–390. l.

Ez A. első olyan kritikája, melyben behatóbban foglalkozott kortársi francia szépirodalmi művel. Ama 60-as évekbeli írásai, bírálatai között pedig, melyekben a népiesség korszerű meghatározását, korszerűsített tartalmát kísérlete meg megfogalmazni és összefoglalni, ez egyike a legnevezetesebbeknek. S mivel, hogy úgy mondjuk, itt kizáró módszerrel dolgozik, egy konkrét, jól körülhatárolt – ha nem is jól átgondolt – program kapcsán mondván el véleményét, sok tekintetben határozottabb és konkrétabb e problémakör egyes elemeit illetően, mint más e kérdéseket ugyancsak bővebben tárgyaló írásaiban (*Irányok, Irodalmi hitvallásunk. Bulcsú-bírálat stb.*).

De nemcsak ez ad e cikknek kritikái közt különleges jelentőséget. A. Millien művét, illetőleg Th. Bernard bírálatát nemcsak alkalmul, ürügyül használta fel véleménye kifejtésére; tanúságtétel e bírálat amellett is – akárcsak a Pontmartin-cikk fordítása vagy a Frankl-ismertetés –, mely feszült figyelemmel kísérte a nagy nyugati irodalmakat, az angolt, németet és franciát, de az orosz is, hogy a maga irányának rokonát, társát, igazolását találja meg bennük. Hogy ez a figyelő keresés reménytelen volt, hogy csak Frankl s Millien-rangú költőket hozhatott föl, visszatekintve világos. Sőtér István hangoztatja (Sőtér 378–381., 386. l.) A. tévedése abban állt, hogy oly fejlődési periódust, oly irányt várt, remélt a nyugati irodalmakban, melyet azok fejlődése már túlhaladott, melyre azok fejlődésében már nem volt szükség s így, ha megjelentek is némiképp hasonló jelenségek, tendenciák ezekben az években ezekben az irodalmakban, periferikusak, izoláltak s jelentéktelenek voltak. S mint ahogy Frankl-ról is alig vesz tudomást akár a legrészletesebb német korszakmonográfia is, ugyanúgy Th. Bernard-ról s A. Millen-ről is alig a legterjedelmesebb francia irodalomtörténeti munka.

Az irány, amellyel A. itt foglalkozott, kétségkívül a francia szellemi élet konzervatív, sőt, korszerűtlen és provinciális szárnyához tartozott, melynek inkább csak programjai voltak, mint valódi írói. Egyik programtípus ezek közül, s hozzá egyik legjellemzőbb éppen a Pontmartin-féle cikkben van összefoglalva. Victor Laprade ott is, itt is mint ez irány követendő, példamutató vezéralakja említetik. Ám ha az irány lehetőségeit illetően tévedett is A., a költőt magát, Millien-t illetően semmit, még annyit sem, mint A. Frankl esetében.

Achille Millien (1838–1927) hosszú irodalmi pályáján alig emelkedett itteni szintje fölé, mintahogy témavilága, problémaköre, érzelmi és szemléleti horizontja sem sokkal tárgult ki később sem. Művei bibliográfiájának tanúsága szerint később az eredeti alkotás igényeiről jócskán le is mondott, s munkásságában a fordítások, a közvetítő feladatok kerültek előtérbe. A népies, a naiv iránti érdeklődését ily irányú tevékenységében is megőrizte, mintahogy megtartotta a kelet-európai népköltészetek iránti vonzódását is s szerb, görög, bolgár, észt s más keletirodalomból s folklórból fordított s adott ki.

A cikkének érdemi mondanivalója valójában nem is Millien költészetéhez, hanem Th. Bernard elméleti fejtegetéseivel kapcsolódik. De ha Millien nem játszott jelentékeny szerepet a francia irodalomban, Th. Bernard nála is kevésbé jelentőset vitt (l. személyére és munkásságára részletesen A. *Thales Bernard* c. cikkének jegyzeteit). A. tévedett, midőn a népiességnek a nyugati irodalmakban való lehetőségét, szükségét tételezte föl, de helyesen ítélte, midőn a Bernard-féle programot, mint nagy irodalom, nagy művek elvi alapvetését szolgáló, elősegítő elméletet eleve elvetette. Th. Bernard népiesség címén provinciális és partikuláris irodalmat szorgalmazott, A. egyetemeset, melybe nemcsak belefért, de reprezentánsul számíthatott, nemcsak Homé-

rosz, hanem Shakespeare, sőt Goethe is. A népiesség-fogalma Herderéhez esett közel, mely a nemzeti-népi fogalomkörébe be tudta fogadni a világirodalom nagyobbik felét s a polgári, az intellektuális fejlődés távlatait magába foglalta. Th. Bernard népiesség-fogalma ellenben azé a városellenes, reakciós romantikáé volt, melynek egyik legfőbb sajátága a heves antiintellektualizmus volt.

Az A.-irodalom éppen e pontokon, e mozzanatokban jelöli meg e cikk rendkívüli fontosságát, bár távolról sem egyértelműen ítéli meg A. benne kifejtett álláspontját. Barta János egyrészt azt emeli ki, hogy A. a nálunk is lábrakapó kozmopolitizmussal szemben egyetemes igényű, nemzeti alapú irodalmat kíván, másrészt azt, hogy ez egyetemes igényű nemzeti irodalomért vívott küzdelmében, elveivel, mennyire egyedül van, s „csak néhány nem valami finom érzékű tanulmányíró volt segítségére” (Barta 128. l.). Sőtér István egyrészt arra mutat rá, hogy A. itt megmutatkozó népiesség-felfogása s népköltészethez-kapcsolódása mennyire más, majdnem „homlokegyenest ellenkező”, mint Gyulaié (Sőtér 31. l.). Másrészt azt hangoztatja, hogy A. népiesség-felfogása, igénye a nemzeti alapozás iránt nemcsak, hogy nem zárja ki, de megköveteli a legmagasabb igényt (386. l.). S kiemeli, ha „a nemzeti és társadalmi tematika szétválása, a Világos utáni korszakban 'földalasságra' kényszeríti az irodalmat, e kényszer alól Arany sem kivétel. De ő, aki a nemzetit választotta, a művészi igény szigorú növelésével még mindig a lehető helyesebbik úton jár.” S elvi művei közül e bírálat tanúságával érvel állítása mellett (Sőtér 379. l.). Bizonyos értelemben ellenkező nézetten van Földes Anna, aki szerint az igény, a mérce magassága ugyan helyes volt A.-nál, de ez nála ekkor már annyit jelentett, hogy „a cél a 48-ban világosan kifejtett politikai síkról, kizárólag esztétikai síkra tolódott. Ennek megfelelően háttérbe szorult a demokratikus közérthetőség követelménye és az egyszerűséget már nem a tömegekhez való közelség, hanem a szépség és színvonal követelménye indokolta.” (Földes 384. l.) Gálos Rezső viszont A. s az esztétikai irodalom régebbi képviselői felfogásában mutatókozó különbségekre utal e cikk kapcsán. Szerinte ez a cikk nemcsak azt mutatja, hogy Kant esztétikája, felfogása — ha közvetve is — jelentős hatással volt A. felfogására, hanem azt is, hogy felfogásuk közt milyen jelentősek a különbségek: „A szép — s ebben különbözik felfogása Kantétól — mindenkinek szép, aki azt érezni tudja, akivel a költő azt éreztetni tudja. A szépek ez a hatása erő, amely annál nagyobb, mennél több emberre tud hatni a költő, tehát mennél egyszerűbb.” (Gálos 668. l.)

Kikktípus tekintetében a *Régi dán balladák*kal tartozik ez az írás egy csoportba. Egy folyóiratcikk alapján ismertet egy művet, kommentárt fűzve a műhöz, s az ismertetéshez egyaránt. Hogy csak bőven, egész verseket idéző folyóiratcikk alapján ismerte-e Millien kötetét, vagy magát a kötetet is forgatta-e, nem lehet biztosan eldönteni. Valószínűbb a második eset: annyit, amennyit A. fordít belőle, ritkán ad egy ismertetés. S Millien költészetének alapos ismertetése és határozott megítélése is az utóbbi mellett szól. Mely folyóiratban olvasta A. e cikket, a rendelkezésünkre álló könyvtári anyag segítségével nem lehetett megállapítani. Sem a Millien, sem pedig Th. Bernard műveit összefoglaló bibliográfiák nem említik. A *Revue des deux Mondes*-ban, melyből francia irodalmi tájékozódását elsősorban szerezte A. és köre, nemcsak ez a cikk, de a Th. Bernard neve sem kerül elő ez években. Sajnos, az A. és a francia irodalom kapcsolatává foglalkozó legrészletesebb munka, Kasza Györgyi disszertációja is tisztázatlanul hagyja e kérdések filológiai oldalát (*Arany János és a francia irodalom*. Pécs 1941.). A Millien-ből vett részleteket, bármennyire érdemes is hasznos lett volna is ez, nem tudtuk összevetni az eredetivel, mivel a kötet hazai könyvtárakban nem található;

könyvtárközi kölcsönzéssel megkíséreltük a francia könyvtárakból megszerezni, de többszöri kérésünk felelet nélkül maradt.

— irodalmunknak is jóakaró ismertetője: l. a *Thales Bernard* c. cikk jegyzeteit. — Morvanba, Közép-Franciaország ezen Bretagne-jába: az ún. Közép-fennsík, a Plateau Central egyik vidéke, gazdag mezőgazdasági, kertészkedő terület. — La Harpe tanítványait: Jean-François La Harpe (1739—1803) klasszikus drámaíró s a francia klasszicizmus esztétikusa, az előbbinek jelentéktelen, az utóbbinak a legnagyobb hatásúak közé tartozott. — emlékeztet Laprade Victorra: l. a *Francia költészet 1861-ben* c. cikk jegyzeteit. — a *Symphoniák* szerzője: V. Laprade e művére l. uo. — ő sokkal ifjabb még: a Thieme-féle bibliográfia szerint ez az első műve. — A *France littéraire*-ben: lexikonok, összefoglaló művek nem említik ezt a művet, azaz nem lehetett jelentős szerepe, mintahogy szerkesztőjének, Adrien Péladan-nak, nevét, működését is csak fiának, Joséphin Péladan-nak (1859—1918), a századfordulói irracionizmus egyik, bár nem túl jelentős, de jellemző írójának, misztikus-szimbolikus regények és drámák szerzőjének életrajzával s tevékenységével kapcsolatban szokták megemlíteni, mint egy kereszténységellenes, de még egyértelműen konzervatív-egyházias írói csoportosulás kezdeményezőjét. — „rue de Bourgogne”: Párizs egyik belvárosi utcája. — az „Institut” körül: azaz a francia Akadémia körül. — visszatérítő *gajdái*: az eredeti szöveg hiányában nem tudjuk, mily műfaji fogalmat fordít A. e szóval. — Tasso gyönyörű *Aminá*-ja: Tasso Csokonai által is feldolgozott pásztori költeményének, természetesen, kevés köze van a népköltészethez; jellegzetes, antik témát feldolgozó reneszánsz-barokk pásztori költemény. — Lamartine—Hugo—Béranger három-egysége: a 19. század francia költészetéből e három költőt tartotta A. legtöbbre s gyakran hivatkozott mindükre (l. Földvári Erzsébet: *A magyar Béranger-kultusz*. Pécs é. n. és Kasza Györgyi: i. m.). — egy Saulusból lett buzgó Paulus: ezzel a szent Pál apostol megterésére utaló bibliai fordulattal nyilván arra utal A., hogy Th. Bernard — legalábbis művei bibliográfiája tanúsága szerint — korábban a romantika híve volt. — „complaintes”: tragikus tárgyú, gyakran kegyetlen históriákat megörökítő népdal, románcszerűség. — tatárpéteres mulatság: a századközép legnépszerűbb ponyvairodalmi termékei közé tartoztak Medve Imre (1818—1878), írói álneven: Tatár Péter munkái, melyek, elsősorban a paraszti s vidéki kispolgári közönségnek voltak szánva.

E kötet nyomdai munkálatai során, miután már végképp lemondunk róla, váratlanul megérkezett Franciaországból Millien műve. Aligha a francia adminisztráció esetleges lassúsága lehetett e nagy késés oka. Hanem bizonyosan a kötet ritkaságáé. Ezt látszik igazolni, hogy vidéki — nantes-i — könyvtár példányát kölcsönözték, s nem valamely párizsiét. Ez utóbbiakban, vélhetőleg, nem található. A késés, minden esetre, azt bizonyítja, hogy igen nehéz lesz e kötethez újra hozzáférni. Ezért, utólag, a Millien-cikk jegyzeteinek végéhez illesztjük az Arany által lefordított, illetőleg kivonatolt Bevezetés, illetőleg versek szövegét. Az Arany szövegével való összevetésükről azonban, a nyomdai munkák állása következtében, ezúttal már le kell mondanunk.

PRÉFACE

Ce volume est la plus complète justification de la théorie qui prétend asseoir la poésie moderne sur la poésie populaire, c'est-à-dire, demander à cette dernière la simplicité de son style, l'ingénuité de son sentiment, la fraîcheur de ses images, les gracieux contours de ses tableaux, pour les opposer à des formes conventionnelles qu'on trouve aussi bien dans le romantisme que chez ses adversaires. Nous reconnaissons beaucoup d'habileté aux poètes de ces dernières années; ils savent ciseler des phrases et rimer sur deux ou trois syllabes, mais ce qui ne leur est pas donné, c'est de plaire et de toucher le coeur; les jeunes gens ont donc raison d'abandonner la mosaïque et le plâtrage littéraires, pour se tourner vers la nature. Comme ils ne veulent plus ni des momies de l'antiquité, ni des épouvantails du moyen-âge, et qu'il leur faut cependant, par une nécessité invincible de l'esprit humain, se rattacher à une tradition, ils se dirigent vers la poésie populaire, ce qui ne les éloigne pas de la nature, et ainsi, voilà une nouvelle direction de l'intelligence qui se dessine, voilà un nouveau genre de poésie qui est fondé.

L'auteur de ce volume a la gloire d'être le premier qui accuse franchement ce genre nouveau. Il ne s'embarrasse pas d'érudition, mais il rejette également les informes plaintes écrites en langue française; c'est dans les chants de la Bretagne, de la Hongrie, de l'Estonie, etc., qu'il étudie la poésie populaire; puis, quand il a ainsi tracé au fond de son âme de vagues linéaments, il regarde la nature, l'inspiration jaillit, et il écrit d'un trait des compositions charmantes, dont la vérité frappe et séduit. Dans *la Méridienne* M. Achille Millien nous représente un jardinier qui, assis sous un arbre, songe à sa fiancée pendant qu'autour de lui la verdure sourit dans sa beauté; les oiseaux, abusant de sa rêverie distraite, lui dépouillent ses espaliers; tout-à-coup il s'aperçoit de leur audace et se fâche:

Mais les merles moqueurs sifflant, battant de l'aile,
Et les bouvreuils criaient en chœur pour le railler:
— Merci, rêve souvent, rêve aux yeux de ta belle,
Et laisse-nous, ami, tes arbres à piller.

Cette fantaisie, pleine d'une saveur agreste et d'une ironie sans fiel, a de plus le mérite d'être très-originale. Cherchez dans la poésie pastorale de tous les peuples, vous n'y trouverez pas ce morceau, mais seulement le genre qui l'a fait maître. *La Noce*, *le Défilé* sont également remarquables par leur style pittoresque. Dans *le Fou*, qu'on croirait écrit par le Hongrois Petöfi, règne la plus exquise sensibilité; c'est un dialogue de l'âme avec les fleurs, un échange fraternel entre l'univers et la créature, mais qui n'est pas orageux comme les convulsions du panthéisme, et qui découle en droite ligne du sentiment chrétien. On sait que la poésie populaire n'est pas autre chose qu'une fusion du naturel des peuples barbares, avec la sensibilité éveillée dans l'âme par le christianisme. L'auteur est fidèle à cette tradition. Retiré dans le Morvan, cette Bretagne de la France centrale, il se replie sur lui-même à chaque émotion, et son âme exhale des accords émouvants. Il est solennel lorsqu'il fait errer les boeufs à travers les grandes plaines; il rappelle la lugubre mélancolie des chants Siciliens, quand il voit dans la dépouille des morts un engrais pour les fleurs des champs; l'amour de la patrie l'inspire aussi et il proteste contre les publicistes qui crient à la décré-

pititude parce que le public refuse d'admirer leur mauvaise prose. Quelquefois il enveloppe la métaphysique dans une forme agreste: sa poésie, intitulée *la Nuit*, est la plainte d'un pâtre qui, tourmenté par son génie inculte, élève au sein des landes une lamentation d'autant plus saisissante qu'elle part d'un esprit primitif. On aime à écouter ces rudes accents, qui nous transportent loin des discours académiques et des fades périodes des professeurs de littérature. *Le Gué* pourrait bien faire frissonner les élèves de La Harpe, plus nombreux encore qu'on ne le croit, mais aujourd'hui les digues sont rompues, la jeunesse arrive avec une langue nouvelle, et il faut crier, comme autrefois dans la lice: laissez aller!

Lorsque M. Millien sort de son genre pastoral comme dans *Aspiration*, il rend toujours la nature avec bonheur, mais il est moins original et fait souvent vaguement de Victor de Laprade, ce poète dont la vigoureuse philosophie s'est revêtue de formes si énergiques. Du reste, M. Achille Millien ne se défend pas d'une grande sympathie pour l'auteur des *Symphonies*, et il lui adresse une poésie dans laquelle la précision du style égale la vivacité des images.

Quelques imitations de Robert Burns font partie de ce recueil, qui mérite d'être remarqué, et qui le sera.

Les lecteurs qui veulent connaître d'un poète plus que son âme, demanderont peut-être quelques détails sur M. Achille Millien, mais il est trop jeune pour avoir figuré encore dans la vie; ami de la retraite, il a choisi le plus beau rôle, celui de chanter avec modestie, en attendant le jour où sa poésie retentirait dans les cœurs. C'est dans la *France littéraire* qu'il a débuté. On sait que ce journal paraît à Lyon, sous la direction de M. Adrien Peladan, un chrétien convaincu, un poète enthousiaste, pour lequel semble avoir été écrit ce verset biblique: «Le zèle de ta maison me dévore». M. Achille Millien ne pouvait manquer d'écouter la voix énergique de M. Peladan, qui convie la province à s'affranchir du joug littéraire de la capitale. Qu'est-il besoin, en effet, pour écrire des vers, de demeurer rue de Bourgogne ou près de l'Institut? Le séjour des villes était nécessaire aux poètes classiques; c'est la campagne qu'il faut à la nouvelle école pastorale, qui prétend donner à la foule une véritable poésie populaire, en échange des repoussantes plaintes de nos départements français.

Si cette tentative est autre chose qu'une utopie, un problème important sera résolu, puisqu'on aura imaginé une poésie susceptible de plaire également à la foule et aux esprits cultivés. Il est bien évident que les pastorales écrites par des poètes trop raffinés, même la délicieuse *Aminie* du Tasse, n'intéressent pas le peuple, qui n'entend rien ni aux nymphes, ni aux satyres; il lui faut la nature toute simple, dans ce qu'elle a de beau, mais revêtue de formes élégantes qui servent de filets pour prendre les esprits cultivés. Voilà comment le problème est accepté aujourd'hui par tout le monde; M. Achille Millien, qui a certainement bien compris la position de la question, a-t-il réussi à le résoudre? C'est au public à prononcer; mais, quand même on nierait à la poésie agreste et pastorale son droit de résurrection, il faudrait reconnaître que M. Achille Millien a écrit une dizaine de morceaux parfaits sous tous les rapports: il s'est engagé ainsi envers les amateurs de la saine littérature, à poursuivre une carrière si bien commencée, et à étendre le cercle de ses études pittoresques au-delà des paysages de la contrée qu'il habite. Alors il sera en pleine possession de son talent, et on ne lui refusera plus ce titre de précurseur qu'on va sans doute lui disputer.

Paris, le 1er janvier 1860.

Thales Bernard

LE GUÉ

Holà ! Ho ! Si tu veux aller aux Closeries,
Suis d'abord devant toi le chemin de Précy;

En menant mes boeufs roux paître dans les prairies,
Je t'accompagnerai jusqu'au gué, près d'ici.

Quand on a comme moi trente boeufs à conduire,
Sans cesse il faut garder l'aiguillon à la main;

Les taureaux mugissants que l'herbe fraîche attire
Ne veulent pas toujours suivre le droit chemin.

Pour mener le troupeau nous étions deux naguère,
J'avais un compagnon qui chantait avec moi;

Mais six jours sont passés depuis que pour la guerre
Nous l'avons vu partir au pont de Saint-Éloi.

Moi je veux à mon tour porter la carabine,
Je veux marcher aussi dans les rangs des soldats !

Par les mêmes sentiers il faut que je chemine,
J'en suis las, compagnon Vois-tu le gué là-bas ?

Sans un front de seize ans qui me tient au village
J'aurais déjà laissé les boeufs et les guérets;

Mais depuis quelque temps Madeleine est volage;
Je pourrais bien partir et sans trop de regrets.

Camarade, aide-moi: pousse vers la rivière,
Pousse le taureau blanc qui va de ton côté;

Il faut courir longtemps et clore la barrière
Lorsque dans la prairie un seul est écarté.

Allez ! Fais donc, l'ami, sonner la cornemuse,
Tandis que mes grands boeufs vont s'approcher de l'eau;

Si la bande rétive à marcher se refuse,
Je la fais avancer au son du chalumeau.

Ne faut-il pas encor que le troupeau s'arrête,
Flairant l'herbe, aspirant l'air frais à pleins naseaux,

Mugissant au milieu du gué, baissant la tête
Pour se désaltérer sous l'abri des roseaux ?

Immobiles enfin et les cornes levées,
Ruminant, le regard fixé sur l'horizon,

On croirait que dans l'eau leurs jambes entravées . . .
Mais ils posent pourtant le pied sur le gazon.

Holà ! Ho ! C'est ici qu'il faut que je demeure :
Donne-mois l'aiguillon ; camarade, merci.

Suis les sentier frayé devant toi : dans une heure
Tu verras se dresser le clocher de Précý.

LA NUIT

Quand je suis seul dans la nuit sombre
Avec mon chien et mon troupeau,
Qu'autour de moi je vois, dans l'ombre,
Broutant le gazon du coteau ;

Je ne sais pourquoi de ma bouche
Nulle chanson ne peut sortir,
Et, prenant la plaine pour couche,
Je reste à rêver sans dormir ;

Je ne sais pourquoi je frissonne
Quand le vent parle aux peupliers,
Que la cascade au loin résonne
Ou qu'un grand cri sort des halliers.

Est-ce de peur ; Non : au village
On dit que s'il faut affronter
La dent du sanglier sauvage,
Nul ne me vaut, — sans me flatter.

Ah ! que de fois sur une étoile,
Immobile, fixant mes yeux,
J'ai cru lire à travers le voile
Que la nuit jette sur les cieux !

Que de fois debout sur la rive,
Au ruisseau, qui jase toujours,
Prêtant une oreille attentive,
J'ai cru comprendre son discours !

Ce que me disait son murmure,
Ce que je voyais dans les cieux,
Ce que mon coeur dans la nuit pure
Ressentait de mystérieux ;

Pour vous le faire bien entendre
Loin de ma lèvre le mot fuit;
C'est un charme indécis et tendre
Qu'on ne trouve que dans la nuit.

Aussi lorsque l'ombre s'élève,
Loin de chanter comme autrefois,
Volant sur l'aile de mon rêve,
Jusqu'au matin je suis sans voix.

LE FOU

Parmi les gazons verts, à l'ombre des ramures,
Il était à genoux, causant avec les fleurs:
«Boutons d'or, disait-il, pâquerettes, mes soeurs,
Je viens vous saluer, ô frères créatures.

«Tournez de mon côté votre front souriant;
Sous le vent amoureux courbez-vous, frémissantes.
J'ai vu bien loin de vous, ô mes fleurs innocentes,
Le soleil quatre fois renaître à l'orient.

«Me voici de retour dans notre solitude.
Que j'aime à vous revoir! Votre sein virginal
N'est pas décoloré par le souffle du mal,
Des noires trahisons et de l'ingratitude.

«Je vous ai dévoilé les secrets de mon cœur
Et vous n'avez jamais trompé ma confiance,
Et vous n'avez point ri, mes soeurs, de ma souffrance;
Vous êtes un ami toujours consolateur.

«Aux pieds de l'Éternel sans cesse vos prières
Portent comme tribut vos parfums les plus doux:
Dieu, votre père, veille à chaque heure sur vous
Et vous bénit ainsi que les oiseaux, vos frères.

«Il vous a tout donné: mais jamais contre lui,
Comme l'orgueil humain, votre orgueil ne s'élève;
Les hommes sont méchants; aussi, telle qu'un rêve,
La paix, fille du ciel, leur échappe et les fuit.

«Au souffle des chargins leur vie est emportée
Tandisque votre sort est semé de douceurs...
Ce soir, si vous voulez, nous prîrons, ô mes soeurs,
Pour cette pauvre race, hélas! déshéritée.»

Il disait. Cependant le zéphyr endormi
Cessait de se jouer dans les vertes feuillées,
Et les fleurs relevaient leurs têtes étoilées,
Heureuses d'écouter la voix de leur ami.

Et tandisque, rêveur, je restais en silence,
Un pâtre du vallon me cria tout à coup:
— «Ne crains pas d'avancer plus près du pauvre fou;
S'il n'a pas de raison, tranquille est sa démençe.»

M: SzF I. II. 27. sz. 422–425. l., a Külirodalom rovatban, három csillag (***) alatt.

Kötetbe először a HIL vette fel, változatlan szöveggel (253–264. l.); azóta a nagyobb gyűjtemények rendszerint közlik.

Franklin 1072–1091. l.

28. A SZEGÉNY GAZDAGOK

Ez a bírálat A.-nak azok közé a kritikai írásai közé tartozik, amelyeknek jellegét és irodalomtörténeti szerepét a helykijelölés, a minősítés, az összefoglaló jellemzés szavakkal ragadhatjuk meg. Legközelebb Vas Gereben *A pörös atyafiak* c. művéről írott áll hozzá; nemcsak s nem elsősorban a bírált mű közös műfaja s némely tekintetben rokon irányzata következtében; hanem éppen az összefoglaló jellemzés, a helykijelölés szándéka, s ennek következményeképp formája miatt. Mind a két bírálatban van bizonyos esszészerű vonás. Ebben a Jókairól szólóban azonban jóval több és határozottabb, mint amabban. Az némiképp „bevezetés” is, az olvasó bevezetése, miképpen kell áttekinteni, elemezni s megítélni egy regényt. Itt a regényt s szerzőjének működését eleve ismertnek veszi. Ő csak néhány irányelvet kíván adni a tárggyal foglalkozni óhajtoknak, nehogy eleve tévösvényre lépjenek. Valóban: „egyéni elmélkedés egy ismert tárgy fölött” — mint ahogy az esszé meghatározásában oly gyakran olvashatjuk.

A bírálat legfontosabb keletkezéstörténeti mozzanatát maga A. jelöli meg utolsó mondatában. E regény megjelenése nem oka, hanem csak alkalma e nézetek megfogalmazásának, cikkbe öntésének. Régen készen álltak azonban azok a fogalmazásra, formába öntésre, akárcsak az *Irányok* gondolatai. Jól mutatja ezt a cikk szerkezete, proporciója, stílusa is. A cikk több mint fele, mégpedig az első fele csupa összefoglaló általános jellemzése Jókainak. S a második felében is tulajdonképpen csak az elmondottak példázására, adott anyagon való bemutatására szolgál a regény. A modor sem fejtegető vagy elemző, hanem az előadás, a prelegálás módora. Azért éppen erről írta, mert szerkesztői, jobbanmondva kritikai gyakorlata folyamán ez jelent meg legelőbb Jókaitól, ez nyújtotta a legelső alkalmat, hogy elmondja nézetei lényegét Jókairól. Kifűnő alkalmat nyújtott a közönség, a fiatal irodalom tájékoztatására is. Kevés Jókai-regény váltott ki oly széles s intenzív érdeklődést, mint ez. Már csak fájánál fogva is: voltaképpen kalandregény, sőt sok van benne a detektívreghény előzményeiből, mint ezt Hankiss

János hangoztatja (l. *A „detektívregény” történetének vázlata*. Debreceni Szemle 1927. 301. l.). Az ebből származó érdeklődés iránta — bizonyítja, újra meg újra való megfilmesítése — máig tart. De mégsem magában ez szülte a különleges érdeklődést, hanem a regény konkrét tárgya, története. A. joggal vehette ismertnek ezt, s mellőzhette vázolását. Az ötvenes évtized legtitokzatosabb, legszínesebb, legkalandosabb históriáját dolgozta fel Jókai. Nopcsa Lászlónak, a dúsgazdag erdélyi oligarchának históriáját, aki rablóbandát szervezett, s néhány esztendőn át vakmerő fosztogató támadások, szerelmi történetek és erőszakosságok hőse lett, Fatia Negra néven, kettős életet élt, aztán hirtelen nyom nélkül eltűnt. Valójában, mint a történeti kutatás kimutatta, nem halt meg, nem lett öngyilkos sem, hanem családja kérésére, érdekében teljesen a család körébe húzódott vissza. (L. Tasnádi Kubacska András: *Báró Nopcsa Ferenc kalandos élete*. Bp. 1937.; Nagy Miklós: *Szegény gazdagok*. It 1955. 1. sz. és a Jókai Krk *Szegény gazdagok* kötetének jegyzeteit. Bp. 1962. Sajtó alá rendezte: Téglás Tivadar.) A közhírnél Jókai regényéből szeretett volna többet, valóságosat megtudni a rejtélyes figuráról.

A kínálkozó alkalom rögtöni megragadásának legfőbb oka természetesen az, ami a kritikában áll. Jókait a legjobb elbeszélő művésznek, a legkifinomultabb stílusú és nyelvi prózaírónak, a népiesség egy válfaja képviselőjének tartotta A. Mégpedig egy olyan válfaj képviselőjének, amely sokkal közelebb állt ahhoz a népiességeszményhez, amelyet ő s köre szeretett volna a költészetben megvalósítani, mint pl. anekdotázó, moralizáló, s e vonásai következtében is a valódi esztétikai szint alatt maradt Vas Gerebené. Semmiképp sem lehet véletlennek tekinteni, hogy A. elsőként nagyobb hazai tárgyú prózabírálatát a népiesség két akkori legjellemzőbb típusának szentelte. A versirodalomban kétségtelen volt a népiesség jelenléte, ott voltak nagy példák és mércék, a prózaírodalomban nem. A. nyilván ezért vetett mind Vas Gerebennél, mind Jókainál nagy súlyt arra a kérdésre, áthatja-e a népiesség a műfaj lényegét és fordítva, a műfaj, a tárgy s a népies hang összhangban van-e, egymásból következik-e. Hisz bármennyire a verses epika volt is a személyes szívügye A.-nak, tisztában volt a próza epika e korszakbeli óriási s folyton növekvő jelentőségével, s mint e kiadás jegyzeteiben már többször idézett, a K-t berekesztő búcsú-cikke mutatja, lapjai, különösen a „szépirodalmibb” K egyik fő céljával a korszerű próza megteremtésének elősegítését tűzte ki. Közvetlenül a Bulcsú-bírálat után írta A. ezt a kritikát: „Közelebb Bulcsú költeményei jönnek — üzenté Szászknak (1861. márc. 9.) — (ti. azok bírálatát) aztán a Vadnai regénye [Balogh Zoltántól feltehetőleg] és Jókai Szegény gazdag-jai.” Azaz mintegy e nagy elvi bírálathoz, a Bulcsú-féléhez, amely a népiesség jogát volt hivatva védeni, csatlakozik lélektanileg, matematikailag fogantatásában, s a népiesség egy válfajának szerencsés realizálódásáról hivatott beszámolni. De a kritika keletkezésében, az alkalom azonnali megragadásában lehetett része annak is, miképp formálódott A. baráti körének viszonya Jókaihoz. A., mint levelezéséből tudjuk, írói pályája legelején idegenül szemlélte a szintén pályakezdő Jókai munkásságát. Előbb francia romantikus szélsőségein akadt fönn (l. levele Szilágyi Istvánhoz, 1847. jan. 31.), majd a szenvedő néppel való együttérzés hiányát mutató, frivol „viccelése” miatt marasztalta el. „Ad vocem sáska — írta pl. a katasztrofális alföldi 1847-es sáskajárás idején — Jókai minduntalan vitte rá. Szerintem az ily *élceken* nem lehet komikum. Humor talán lehetne, de ne a más, ne a szegény osztály rovására[. . .] tengerpartra állani, s a vésszel küszködőhöz elmenekedni, ez olyan valami, mire méltán ráillik a gúny 'országomat egy víztért' ” (Petőfinek, 1847. szept. 7.). Petőfivel való barátsága s nyilván Jókai művészetének bizonyos népies színezetű kibontakozása

közelebb hozta őt a nagy regényíróhoz (I. pl. levelét Petőfihez, 1848. jún. 27.). Világos után már nagy szeretettel üzent neki (levele Szilágyi Sándorhoz, 1850. máj. 7.), s kapcsolatuk állandósult, bár néhány sértődés, keserűség még keletkezett A.-ban, részben félreértés, részben Jókai túl könnyed szerkesztői modora, viselkedése, eljárásai miatt. Művészetéről azonban mindig rokonszenvvel szólt s mint előbb őt Jókai a maga lapjai számára, most ő is igyekezett Jókait munkatársul megnyerni a SzF-nek (I. részletesen: Baros Gyula: *Jókai és Arany*. Protestáns Szemle 1925. 64—76. l.). Gyulai kezdetben, főképp Világos után rajongott Jókaiért, lelkesedéssel, mint A.; az évtized közepétől fogva azonban, kivált Jókai ismeretes *Dózsa*-drámájától kezdve, fönntartásai egyre szaporodtak vele szemben, s egyre csipősebb lett irányában. Csengery, mint levelezése mutatja, kezdetről erős ellenzéssel viseltetett nem annyira Jókai romantikus irányával, mint inkább következetlen, puha egyéniségével szemben (I. leveleit *Csengery Antal Hátrahagyott iratai és feljegyzései*. Bp. 1928.). Az angol realisták felé tájékozódó, erősen puritán, morális kötöttségű Salamon is kedvetlenül szemlélte Jókai romantikus irányát. Amidőn tehát A. egyrészt a kritika Jókaival kapcsolatos méltánytalan mulasztását és sürgős teendőit hangoztatja, nyilván baráti körének is szánja ezt figyelmeztetésül, hisz a kritika feladatát, szerepét e körben nagyon is komolyan erkölcsi felelősséggel értelmezték. Másrészt midőn Jókai művészetének éppoly vonásait állítja hangsúlyozottan tanulmánya homlokterébe, s ajánlja a kritika figyelmébe, amelyeket ők is valamennyien nagyra becsülnek, nyilván a növekvő távolságot igyekszik csökkenteni, a távolodást gátolni; nem utolsósorban „a jóra való tehetségeknek” folyóirata köré áldomott egyesülése érdekében. Különösen nyomós e tekintetben, a baráti körnek való adresszálás tekintetében az, hogy egyik döntő érve Jókai mellett: népszerűsége. A Csengery-kör, benne Gyulai, tudjuk, hajlott arra, különösen a *Dózsa*-dráma óta, hogy a Jókai-kérdés e mozzanatát, amelynek helyes megválaszolása azóta is egyik alapkritériuma minden Jókai-értelmezésnek, túlbecsülje, és Jókai „felelőtlensége” vagy legalább kiszámíthatatlansága, tetszeni vágyása, sikerszomja oldaláról, és elsősorban ennek oldaláról közelítse meg. Természetesen, irányozva volt e kritika — s e kiemelt szempontok is —, nem kisebb mértékben, a fiatal irodalomnak is, amelyben Jókainak éppen nem az A. által dicsért vonásait, hanem cselekményromantikáját utánózták.

Végül közrejátzott az alkalom azonnali s személyes megragadásában a szerkesztő munkatársszerző igyekezete is, hisz Jókai ekkor már rég a legolvasottabb író volt, s neve a legjobb közönségcsalogató.

Miként reagált maga Jókai e bírálatra, erre nézve nincs adatunk. Kapcsolatuk továbbra is szívélyes maradt, bár nem különösebben bensőséges. Csak az évtized második felében hűlt észrevehetően hűvöse s viszony. A kortársak észrevételeit sem ismerjük. A Jókai-kutató Nagy Miklós mindenestre A. „sokaké feledésbe merült kitűnő bírálatáról” beszél a *Szegény gazdagokról* írott tanulmányában (It. 1955. 33—41. l.). Cítálva csakugyan kevés dolgozatban találjuk. Valójában azonban minden Jókait illető számba vehető dolgozatban alappillérként van jelen. Igaz, többnyire csak egyik fele, a dicséret; legjellemzőbb e tekintetben Beöthy Zsolt, aki, a Jókai javára mélyen elfogult Zsigmond Ferenc szerint, „nagy szög alatt hajlik el Gyulai és Péterfy irányától”, s akinek, Zsigmond szerint, az igazi Jókai-értékelés köszönhető. (Zsigmond F.: *Jókai*. Bp. 1924., 409—410. l., ill. Beöthy Zsolt: *A magyar irodalom története*. Bp. 1896. Jókai-fejezet.) Ezek után érthető, ha Zsigmond Ferenc is megelégedik A. ellenvetéseinek többségéről; egyet azonban A. felfogásának értelmében magáévá tesz: a regény végének, a cselekmény megoldásának homályosság miatt való elmarasztalását. S jó érzékkel tapint rá, hogy Jókai e megoldásmódja az európai realista törekvések, a reális

lélekábrázolás felé tekintő, tapogatózó A.-nak van ellenére (i. m. uo.). Különösen egy mozzanata tér mindig vissza A. bírálatának a Jókairól szóló irodalomban: a Petőfivel való párhuzam. Többnyire az A.-énál abszolútabb, feltétlenebb s kiterjedtebb értelemben. Beöthy pl. már minden árnyalás, megszorítás nélkül mondja: amit „Petőfi és Arany a költött beszédre nézve tettek, ugyanazt tette Jókai a prózában” (l. uo. 733–734. l.). S még az árnyalatokra finomabban ügyelő Négyessy László is így variál: „Jókai valami hasonlót tett a regénnyel, mint Petőfi a lírával.” „A magyar szépprózában ő lett a Vörösmartyja és Petőfi” (*Jókai költői és nemzeti értéke*. Akadémiai Értesítő. 1925.). Zsigmond is bőven kiaknázta említett monográfiájában e cikket, de, mint mondtuk, a Beöthy által példázott módra. A mai kritika, irodalomtörténet (l. Barta János, Sőtér István, Nagy Miklós tanulmányait: Barta János: *Jókai és a művészi igazság*. It 1954. 401–417. l., Sőtér István: *Jókai Mór*. Bp. 1941. 133–136. l., Nagy Miklós: i. m.), általában minden ponton egyetért A.-nyal, különösen pedig Jókai elbeszélő művészetét, Jókai és a népmese kapcsolatát illetően.

— entusiasták: rajongók, lelkesültek, mégpedig kritika nélkül; e szó használatában, mint az egész első részben is, van egy csipet ironia, előde Péterfy ama kitételének, mely szerint mondandóit Jókairól „a kisasszonykák” figyelmébe ajánlja. — „procul a negotiis”: távol a zajos világtól, a közügyektől; horatiusi szólás, eredeti formájában: procul negotiis. — nem ír senki, egy-két (de már nem élő) lángeszű versírónk kivételével: A. itt első-sorban Petőfire gondolt; az „egy-két” inkább csak fordulat-forma lehet; de talán ez adta Négyessynek idézett véleményéhez az indítást. A zárójeles közbevetés nyilván a szerénytelenség vádjának eleve elhárítását szolgálta. — ez a „bál” helyett feltalált „dalidó”: A. alighanem téved, midőn Jókai alkotta szónak hiszi ezt a Lisznyai és Sárosi mulatozásai által ismertté lett szót (l. Sárosi Gyula Krk 1954. 83. l.). A Czuczor—Fogarassy-féle Nagyszótár már ismeri s a dalibó vágóvölgyi tájszó változatának mondja. A. ez állítását Zolnai Gyula is kétségbe vonja (Nyr 47: 181.). — A nagy tehetségű Sand Györgyről jegyzé meg helyesen egyik bírája: George Sand-t, aki ekkor Európa-szerte igen népszerű volt, A. körében Gyulai kedvelte különösen. Ez a hivatkozás is alighanem reá történik. *Íródnink* c. híres cikkében szól a francia regényírónról, s megállapítja, hogy bár lelkesül a nagy eszmékért, a maga gondolatai gyengék s nem eredetiek, „csillogó capriceok rendszere” (*Gyulai Pál Kritikai dolgozatai*. Bp. 1908. 283. l.). Természetesen lehet, hogy eredeti francia kritikára hivatkozik A., hisz rendszeresen olvasott francia lapokat is. — Kölcsey mondá, hogy az anyanyelv minél bővebb ismerete nélkül jeles író nem lehet: Kölcsey jó néhány helyen nyilatkozott hasonlóképp, pl. a *Jenisch pályáirató*-ban, amellyel kapcsolatban a legújabb kiadás megjegyzi, hogy a benne foglalt gondolatok több más Kölcsey-műbe szinte változatlanul kerültek át. (*Kölcsey Ferenc összes művei*. Bp. 1960. 1316. l.) Így nem lehet megállapítani, melyikre utal A. — az úgynevezett „verve”: A. körében igen kedvelt volt e francia szó, Salamon, Gyulai is gyakran él vele: lendület, hév, tűz, erély. — Széchenyi e szavaival fejezhetjük ki legjobban: „szegény ember az, akinek pénzénél egybe nincsen”: ha szó szerinti, s annak látszik, nem tudtuk megtalálni lelőhelyét. A gondolat parafrázisaira bőven van példa, főképp a *Hitelben és Garatban* (l. pl. *Széchenyi vallomása és tanításai*. Bp. é. n. 1926. 245–256. l.). — A. nem véletlenül említi, s nem is célzat nélkül, a dumas-i képzeteket: Lapussa Jánosnak Jókai regényében kedvenc olvasmánya a *Monte Christo* s A.-nak igazán nem volt valami jó véleménye a „Dumas et comp.” „-féle regények”-ről (l. pl. JKK XII. köt. 74. l.); így hát némiképp ironikus a „tündéri és géptani csodák” e vegyületéről Jókaira mondott dicsérete. — A Sz. Figyelő örömet nyitna tért ily vizs-

gálatnak: a felhívásnak nem lett fogamatja, sőt, mint Zsigmond Ferenc megjegyzi (uo. 409. l.): „Arany felhívása eredménytelen maradt és Jókairól egy összefoglaló jellegű, érdemesebb tanulmány sem jelent meg két évtizeden keresztül”, egészen Péterfy esszéjéig (BpSz 1881.). —

M: SzF. I. I. 31. sz. 486—488. l., — # jelzéssel, azaz az ún. aranyműves szignóval.

Kötetbe először csak Voinovich vette fel a Franklinba. Arany László ugyanis vagy megfeledkezett róla, vagy nem is tudta, hogy e bírálat atyjáé s így nem vette föl. A századelőn ugyan már megindult a vita A. szerzőségéről, de még 1926-ban is a Ványi-féle *Magyar irodalmi lexikon* (Bp. 1926. 740. l.) nem A.-énak, hanem Salamon Ferencének mondja. Holott Várdai Béla eszméi s lélektani, filológiai, külső és belső bizonyítékok alapján meggyőzően igazolta A. szerzőségét (MNY 1917. 171. l.). Másfél évtizedig újra többször felmerült e kérdés, s 1930-ban Trencsény Károly újabb érvekkel bizonyította, hogy valóban A.-t illeti e cikk (ItK 1930. 262. l.). Voinovich, aki mint említettük, birtokában volt A. szerkesztői, szerkesztőkori iratainak, kéziratainak s A. SzF- és K-példányainak is, életrajzában megerősítette e véleményét. „Mindez bizonyos” — mondta elődei érvelését igazolandó (Voinovich III. köt. 55. l.).

Franklin 1007—1016. l.

29. KÖLTEMÉNYEK SZÁSZ KÁROLYTÓL

Ez a bírálat A. kritikai írásainak határozottan egyik alaptípusához sem sorolható. Nem tanító, didaktikus úgy, mint a Szász Gerőről szóló, nem is helykijelölő, minősítő, elvi olyképpen, mint a Vas Gerebenről vagy Wittgensteinről írott, de nem is tájékoztató jellegű, mint a Tompa költeményeiről készített. Mindenikből van ugyan benne sok. Sőt, e három típus jellegzetességeihez hozzájárulnak még egy negyedik cikktípusnak, a polemikusnak elemei is. Modorban, stílusban, nyelvben egyaránt megmutatkozik ez a heterogenitás, amelyet, mint a dolgozatból láthatni, maga A. is érzett, hibának tartott, mert némiképp mentegette is.

E heterogenitást a dolgozat keletkezésének körülményei magyarázhatják. Megírására maga Szász Károly adta a közvetlen indítást. A.-nak az volt ugyanis a benyomása, hogy Szász neheztel rá, két okból is. Egyrészt a miatt a cikké kerekedett szerkesztői megjegyzés miatt, melyet A. Szász Vida József verseiről szóló bírálatához fűzött, s amelyben a kritikussal meglehetősen erőteljesen polemizált. (SzF I. 13—14. sz. — JKK XII. köt. 278—284. l.) Másrészt — s levelezése tanúsága szerint A. főképp ezt sejtette Szász neheztelése kiváltójának — a Szász Trencsényi Csákhjáról írt A.-bírálat miatt (SzF I. 15., 16., 17., 18. sz. — levele Szásznak, 1861. febr. 13.). Szász válaszott A. aggódo kérdészködésére s igyekezett eloszlatni A. gyanúját. Levele azonban a postán elveszett. Így A.-tól, mivel ez nem kapott megnyugtatót, sőt, semmiféle választ, újabb levél indult Szászhoz, amelyet ez meg is kapott (amely azonban ugyancsak nem maradt fenn). Szász rögtön felelt, s megismételte az elkallódott levélben mondottakat: minden neheztelés távol áll tőle, „sőt, ellenkezőleg! bírálatodat igazságosnak találom — írta —; tanul-tam belőle sokat; háladatos vagyok érte” (1861. febr. 22.). S hogy hitele-

sítse e szavakat, így folytatta: „sőt, most felhívlak, tiszteld meg sajtó alól éppen e napokban kikerülő két kötet költeményemet hasonló bírálattal” (uo.).

E felszólítással A. rendkívül nehéz, kényes helyzetbe került. Ekkor zajlott s éledett ugyanis egyre a SzF-ben egyfelől Szász, másfelől Gyulai és Salamon Ferenc között a kritika jogairól; ezen belül arról, mennyire kell a kritikusként tekintettel lenni a bírált mű szerzőjének személyére, érzékenységre. A. Gyulaival és Salamonnal volt ugyan a lényegre tekintve egy véleményen. De leveleiben védte Gyulai hevességével, hangnembel szemben Szászt. S bántotta, hogy Gyulai afféle fiat justitia, pereat mundus-attitűdöt vett föl s egyáltalán nem volt hajlandó belátni, hogy a szerkesztés, adott körülmények között, csak bizonyos – legalább hangnembeli, taktikai – engedmények árán vihető tovább. Ugyanakkor azonban láthatólag bosszantotta Szász állhatatos, sőt, makacs ellenkezése is Gyulaiéknak evidensen helyesebb álláspontjával szemben (I. levelezését az 1861-es év első feléből). Irritálta Szász részéről az is, hogy ez a Csák-bírálat végéhez *Nyílt levelet* ragasztatott vele, amelyben Szász a kettejük barátságát emlegette s a nyilvánossághoz képest túlságosan is bizalmas hangot ütött meg; így igyekezett a meglehetősen elmarasztaló bírálatnak életet venni. Gyulai szemrehányóan szóvá is tette A.-hoz írott levelében a Szász *Nyílt levelében* rejlő izetlenséget: „olyan, – mondta – mint mikor a férj a világ előtt csókolózik nejével” (1861. márc. 8.). S nem kétséges, hogy ez az – alapjában jogosult – elmarasztalás, gúnyos szúrás, akarva-akaratlan, A.-nak is szólt, A.-t is érte. A. előbb említett, fönn nem maradt levelében utalhatott is a nyílt levél okozta kedvetlenségre, mert Szász mentegetődzött: nem azt írta-e ő, hogy csak akkor közölje A. a *Nyílt levelet*, ha maga is jónak látja (1861. febr. 22.).

Most tehát meg kellett mutatnia Gyulainak és Salamonnak egyrészt azt, hogy kritikusai gyakorlatában tudja a tárgyilagosságot, helyes álláspontot személyes sérelemektől, fölösleges heveség nélkül is képviselni, másrészt azt – nekik is, olvasóközönségének is –, hogy nem kedvez Szásznak, nincs tekintettel egyéni érzékenykedésre s a *Nyílt levelében* közhírré tett bizalmas barátságra sem. Ám a maga baráti körében felgyülemlett kölcsönös ellenérzéseknél, kedvetlenségeknél is jobban nehezítette helyzetét e bírálat megírásakor az a lassan halmozódó ellenszenv, elégtelenség, amely lapja és baráti köre ellen, különösen pedig éppen Szász ellen a fiatal írók között s a rivális lapoknál megmutatkozott. Szász, a mindig jelenlevő, mindenre vállalkozó, túlon túl termékeny középserűség – némiképp joggal – ingerelte a fiatal nemzedéket s a riválisokat. A. köréből mindenesetre ő nyújtotta a legkönnyebben sebezhető célpontot. A Csatár, Vajda újdonsült néplapja rögtön az első számában támadta a SzF, illetőleg, félreérthetetlenül A. bírálati módszerét. Azét a típusét éppen, melyhez a Csák-bírálat, s ez is tartozott. „... hasábkön az elemek oly verselményes gyűjteményeket, melyekben hangvályként hemzseg az abszurdum, a képtelenség” (Kispuskatűz 1861. I. sz.). A Nővilág, Vajda másik lapja pedig Szász költeményeinek megjelenésekor, tehát A. bírálatának közlése előtt, magán A.-on is vágva így írt:

„Költemények. Szász Károlytól [.] A mi pedig e mézbe méltatását illeti *szebben* még Arany se versel. Minden sor többnyire két-két szótaggal rimel, például mindjárt az első lapon:

Tél vagy tavasz, hajnal vagy este;
Nyer egyaránt fényt, báj, *hecsét*,
Ha nem csak hidegen van *festve*, –
De szívbe mártva az *ecset*.

Valóságos mintaversek. Ajánlhatók tanulmányul a költészeti osztály tanulóinak. A nyelv is nemcsak hogy szabatos hibátlan — de valóban *ös-tösgyöhere-sen* magyar. Minden dicséret, ami az aesthetika szótárában föltalálható, megilleti a lantot — és csupán egy hibája van; az igaz, hogy hiba nélkül semmi sincsen e gyarló világban. De ezt kitalálni az olvasóra bizzuk. ” (Nővilág 1861. 9. sz. *Irodalmi ujdonságok*.) Nem volt nehéz kitalálni: ugyane számban közölt *Széptani levele*ben Vajda majdnem ugyanazt mondja A.-ról is, komoly hangnemből: „... valóságos mintaköltő, ki inkább tanít mint elragad. Éppen mint az énekmeisterek, kik művészetük minden titkát bírják s előadási módjuk tökéletes, de *hangjuk* [...] e tekintetben Arany messze mögötte áll sok nálánál kisebb rendű költőnek.” (Nővilág 1861. 9. sz.)

A következő számban Vajda már az egész kört célba vette; igaz, inkább még csak példálódzott kritikai klikkekről, akik Homéroszt, Goethét, Shakespeare-t csinálnak maguk közül egyesekből, s ők meg ennek fejében Schmidt Julianoknak, Planche Gusztávoknak képzelik magukat. S ha Vajda példálódzott, Zilahy Károly a maga ifjontian fölényes, kinyilatkoztató hangnemében nyíltan is kivonult a SzF-nek s magának A.-nak kritikai módszere ellen. (L. pl. Nővilág 10. sz.: [*Kisfaludy*] *Atala költeményei*.) Ezek voltak tulajdonképpen az első komoly súrlódások A. és köre, meg Vajda kisdéd csoportja között; A.-nak látnia kellett s be kellett látnia, hogy lapja nem részesül oly méltánylásban, mint szerette volna, mert nem is oly „mintalap”, mint amilyennek kívánta, tervezte. Mind e tényezők együttesen teszik érthetővé e kritika kétségtelenül ideges, türelmetlen, kelletlen hangját s alighanem azt a szinte bosszús hajlandóságot is, amellyel Szász verseinek hibáit már-már méltánytalan részletességgel, aprólékossággal boncolja, teregeti; hiszen Szász mégiscsak fejfel kimagaslott a napi verselők tönéből. Most Szász alighanem valóban megneheztelt, mert leveleiben, amelyek e kritika folytatásos közlése idején s után keletkeztek, sohasem tett róla említést. (Az is lehet persze, hogy szóban fűzött hozzá észrevételeket, hisz gyakori vendég volt Pesten.) S amint nem tett rá megjegyzést Szász, nem érintették a többi lapok sem, a Nővilág sem.

Bármik voltak is azonban okai e kritika műfaji heterogeniségének, aránylagos megformálatlanságának — mert kétségkívül nem tartozik A. legformásabb, legjobb belső arányú és összetartású kritikái közé —, az is kétségtelen, hogy stilisztikai, alkotáslélektani megfigyelésekben egyik leggazdagabb bírálata ez. Mégpedig oly megjegyzésekben gazdag, mint Sötér István is megjegyzi (Sötér 388—391. l.), melyek nem iskolás szabályok számonkéréséből, hanem világnézeti forrásokból fakadnak. Érthető, ha az A.-irodalom meglehetősen sokat foglalkozott e kritikával.

Voinovich a régebbi A.-irodalom véleményét összegezte itt is, midőn úgy vélte, e bírálatában jölt meg A. a maga kritikái álláspontját „legpontosabban”, mégpedig a következő mondatokban: „Én mindig számításba veszem, miféle tulajdonságokkal emelkedett egyik vagy másik társam bizonyos fokra [...]. E szerint talán nem is napi kritikus, hanem az irodalom történet írójának terén állok.” Nem kevésbé fontosnak tartja s nem kevésbé jellemzőnek Voinovich azt a mozzanatot sem, mely szerinte a „mediokritások”, a középszerűségek védelmét tartalmazza s fejlődéstörténeti szerepét és szükségét hangoztatja. S végül kiválóan alkalmasnak vélte Voinovich e kritikát arra, hogy általa rámutasson az A.- és Erdélyi János-féle kritikái felfogás, főképp pedig kritikai módszer szerinte való különbségeire, ellentéteire. „Más ez, mint az Erdélyi János-féle kemény kritika, mely csak a hibát keresi, ítél, kedvet szeg, megsemmisít; Aranyé kiemeli a jót, tanít, emel, termékenyít s a közönséget is műveli.” (Voinovich III. köt. 52—53. l.)

Az újabb A.-irodalomban Hermann István azt emeli ki, hogy A. kritikájában mily fontos szerepet játszanak a tartalmi meghatározottságú műfaji szabályok s hogy ily alapon adja itt a ballada alkotásmódjának szabályait (Hermann 172. l.). Sőtér István is utal a műfaji, a stilisztikai kérdések világnézeti alapvetésére (Sőtér 388. l.), de arra is, hogy az objektivitás követelménye, a „tárgyas alakítás”-nak a romantikus alkotásmóddal való szembeállítás kísérlet A.-nál, hogy a saját kísértő belső válságát legyőzze (390. l.). Földes Anna a tárgyiasság ez igénye mögött viszont egyrészt a tipikusságra törekvés igényét, másrészt a történetiség igényének állandó jelenlétét véli A. esztétikájában. Hangoztatja, hogy ez a kritika mutatja, mennyire együtt van A.-nál mindenkor a történeti és a kritikai szempont (Földes 393., 403. l.). Gálos Rezső viszont, a régebbi A.-kutatók közül, némiképpen ellenkező tendenciák igazolására tartja alkalmasnak e kritikát: szerinte A. egyik alapelve, hogy bár „a genre-képet természetesen elismeri műfajnak” — „a tipikus jellemzést sohasem használja”. Meg kell jegyeznünk, hogy Gálos, persze, mást értett a tipikuson, mint mit ma értünk; genre-szerűt értett (Gálos 746. l.). Arra is alkalmasnak találja Gálos e kritikát, hogy Schiller esztétikájával való párhuzamokat mutasson föl A. felfogásában. Elsősorban a kivételes elutasítását s azt a követelményt hozza párhuzamba Schiller esztétikájával, hogy a vers tudjon együttérzést, részvétet, azonosulást fölkeltetni az olvasóban. Az előbbi kérdést illetően Schillernek Bürger verseiről, az utóbbit illetően pedig Matthison költeményeiről írott bírálatát hozza föl összehasonlításként (Gálos 757–758. l.).

— Sok Themistoclest nem hagy alunni Miltiades dicsősége: mindkettő a perzsa háborúk (i. e. 500-as évek) hadvezére, az utóbbi a marathoni győző. Az előbbit ellenfelei többek között azzal vádolták, hogy a hadjáratokat csak azért erőszakolja, mert irigyl Miltiades dicsőségét s utol akarja érni annak hadi sikerét. — Midas bűnébe: Midas bűne az volt, hogy Pan és Apollon közötti költői versenyben az előbbinek ítélte a pálmát. Ezért, mint hozzá nem értőt, Apollon számarfülle büntette meg. — absurdumot süssön a *Figyelőre*: valószínűleg Vajda érhetetlen és minősíthetetlen hangú támadásaira gondolt A. Az elsőben „tébolydába” tanácsolta az ítéseket, akik ott nem szigorúak, „ahol kell”; a másodikban Szászt támadva, A.-on is vágott (l. fönt s JKK XII. köt. 374. l.). — „mediocribus esse poetis”: Horatius *Ars poetica*-jának 173. sorából való ez az idézet: „mediocribus esse poetis / non homines, non di, non concessere columnae” „Am közepes költőn soha ember, / isten s könyvesboltkirakat nem fog könyörölni.” Muraközy Gyula fordítása; *Quintus Horatius Flaccus Összes versei*. Bp. 1961. — „Mennyi hűhó . . .” többnyire franciául szokták idézni (Tant de bruit pour une omlette) ezt az állítólag Shakespeare-ből való szólást. — Könnyebb volna, elhiszem, amúgy szűr alól (vagy e *falusi* kifejezést [. . .]): Vajda János durva, sőt otromba támadására utal itt A. Ez ugyanis, midőn indokolatlan csipkelődéseire, vágásaira A. a SzF-ben válaszolt, enyhén, mértéktartóan, többek között így vágott vissza, fölényeskedően s ingerülten: „. . . eszünkbe jut az olyan mezei ember, akit fölcsalnak a sikos szalonba, aztán ott észrevéven, hogy nem jó helyen jár, törtet kifelé, de zavarában nem leli az ajtót, neki-megy a tükröknek, földönt mindent, rátipor mindenre, s azt hiszi, hogy most az egész világ őt neveti, az is ki soha nem is látta, nem is ismeri. Lám, megmondtam, Angyal Bandi stb.” (Csatár 1861. ápr. 21. 6. sz. Kispuskatűz c. rovat). A. tehát vállalja a *mezei* ember szerepét s a noble dandy köpeny emlegetésével Vajdára céloz, aki, mint ismeretes, szerette a városi élet, a társasági élet adta szerepeket, ha nem is játszani, de átélni. — mint *discord* hangfogas: összehangtalan. — Hony soít, qui mal y pense !: átkozott legyen (legyen az megbélyegezve), aki rosszra gondol; az angol térdszalagrend jel-

mondata ez a szállóigévé lett szólás. — apage Satanas: távozz Sátán, távol legyen a kísértés; bibliai szólás; a petőfieskedőkre s utódaikra gondol A. itt, akik a „természetesség” nevében vetették el a műgondot. — „munkálkodik a cimbalmos”: A. nem pontosan idéz: munkálódik van Petőfinél — a „Szerlem gyöngyei” hatottak a költőre: természetesen Petőfi szerelmi ciklusára gondol A. — hol Lisznyai a király: Lisznyai Kálmán nagyhangúságára, szertelen képeire gondol itt A. s méltán. Íme, Szász e verséből egy strófa: „Tarka paradicsom madár / Tollait kitéptem; / S irtam velök szerelem-dalt, / Égő szenvedélyben” (I. köt. 163. l.). — Est modus in rebus: Horatius *Satiráinak* I. könyve 1. darabjának 106. sora: „Est modus in rebus, sunt certi denique fines”: Van mérték a dolgokban magukban és kell, hogy mindennek legyen határa. — Etelke fejján: Petőfi *Cipruslombok* c. elsrató ciklusának Etelkéjéről, az ifjan meghalt Csapó Etelkéről van szó. — Moore ismeretes költeményére támaszkodik: „Oh, blame not the bard . . .”: A nagy romantikus angol költőnek, Thomas Moore-nak *Irish Melodies*- (Ir dalok) -jából való e vers, melyet A., mint hangulatához oly nagyon illőt, az ötvenes években fordítani kezdett, de az eredeti négy versszakából csak az első kettő fordítása készült el, s csak hagyatékából került kiadásra (l. még JKK 154., 454. l.). Szász különben nem jelzi, hogy egyfajta parafrázist ad. — a masculinum genus: a férfiak („a him nem”) — „Koldus asszonyra” . . . „Angyal és ördöggel”: az első 1850-ben, a második 1853-ban keletkezett. Mindkettő románcos-balladás szcenikájú vers, szavalati darab; „tapshan” bizonyosan így részesült; „díjban” a *Koldusasszony* a Hfr balladapályázatán részesült (Hfr 1851. júl. 18.); a másik versről nem sikerült megállapítunk. — Pour qu’il (ti. le coeur) ait foi dans le ciel, qu’elle implore, / Ah! faisons-lui la charité!”: Hogy legyen hite az égben, amelyhez könyörög, / Ah! adjunk neki alimizsnát! Szászt alighanem Adalbert von Chamisso német fordítása is ihlette az eredeti Béranger-vers mellett. A cím: *Die alte Bettlerin* is tőle való, s az eredeti, A. által kifogásolt áthangolása is jelen van már Chamissonál is, bár távolról sem oly mértékben, mint Szásznál (l. *Béranger’s Lieder Auswahl in freier Bearbeitung von A. von Chamisso und Franz Freiherr Gaudy*. Leipzig é. n. [1838.]). — a Heckenast kiadta „Magyar balladák könyvében”: az Irodalmi Kincstár c. kiadvány sor III. és IV. köteteként jelent meg (*Magyar balladák könyve*. Válogatott gyűjtemény I—II. köt. Pest 1860., 1861.). A. rövid, csipős kritikát is írt róla a SzF I. I. 21. sz.-ban (l. bővebben a *Magyar balladák könyve* c. cikk jegyzeteit). — „finis coronat opus”: a befejezés koronázza meg a művet, latin szólás. — „drei brennen”: három égetni vagy: hármán égetni; miként érti A. e kárnya-kifejezést itt, nehéz megfejteni. — *musae, paullo majora canamus!*: most nagyobb dolgokról szólnunk, latin szólás-mód, vergiliusi eredetű; *Eclogák* IV. 1. — a költő nagyon anyás gyermeke. Mutterland-jának: szülőhazájának, szülőföldjének. — „Abd-el Kader” (*haza-e vagy történet szerzőnk irányában?*): Abd-el Kader kabil-arab hadvezér és fejedelem, aki a XIX. század közepén előbb szerencsével harcolt a franciák ellen; később a marokkói szultán segítségével legyőzték, s francia nyugdíjból élt, s bölcslettel foglalkozott. A késő romantikát s a tárcafírókat gyakran foglalkoztatta allegorikussá lett alakja; Szásznál is az allegória értelmét kéri számon A. — „Kazinczy” és „Széchenyi emlékezete” hadd ne szóljak ezekről: az előbbiről nyilván azért nem kíván szólni A., mert díjat nyert, országszerte szavalták, a nagy nemzeti fölbuzdulás egyik kedvenc verse volt; a másodikról pedig azért, mert ez mintegy versenyműve Szásznak A. hasonló című művével s vele együtt jutalmazták is. — a kútfő (Cserei): ti. Cserei Farkas (1719–1782) híres, fia által kiadott műve *A magyar és székhely asszonyok története*. — *Aquiléja* az ismeretes golya-mondát adja: az egykor híres késő római kereskedővárost a hun tá-

madás idején a monda szerint három esztendeig hiába ostromolta Attila, míg végül tűz martalékává lett a város s ezt Attila onnét tudta meg előre, hogy a gólyák fiaikat, előre érezve a tűzvész veszedelmét, elvitték csőrükben a városból. — „sed non his erat locus”: Horatius *Ars poetica*-jából (19.) való szállóige: De nincs itt erre hely; nem itt a helye ennek. — A történet sem igen magasztalja ez erőszakosságért Aport: Apor László erdélyi vajdáról van szó, aki 1307-ben Wittelsbach Ottótól elvette a koronát, a királyt magát pedig foglyul tartotta.

M.: SzF I. II., öt folytatásban, a Belirodalom rovatban; 32. sz. 501–503. l., 33. sz. 516–518. l., 34. sz. 532–535. l., 35. sz. 548–551. l., 36. sz. 565–567. l., az első négy folytatás név nélkül, az utolsó teljes névaláírással. Kötetbe először HIL vette föl, 90–134. l., változatlan szöveggel. Rendszerint még a kisebb gyűjtemények is fölveszik, legalább egyes részleteit.

Franklin, 852–894. l.

M:

30. VISSZATEKINTÉS

A. e dolgozata ellentétese annak a cikktípusnak, amely az *Irányok*-ban öltött testet; az egy esztétikai eszmélkedő régóta felgyülemlett és megérett gondolatainak eruptív megnyilatkozása volt, ez egy a dolgot mélyen, lényegében értő kritikus-olvasó megjegyzéseinek gyűjteménye; annak minden egyes eleme tartalom, belső logika és külső forma tekintetében öntvény-szerűen egybetartozott, ez, különösen a második felében, lazán illesztett szálak szövődéke, füzér, melynek összetartó fonálát egy idegen cikk gondolatmenete szolgáltatja; abban a maga álláspontjának „programszerű” kifejtését találjuk, ebben elsődlegesen egy idegen álláspont kommentálását, korrekcióját s csak másodlagosan a saját álláspont kifejtését. Bármilyen gazdag ez is gondolatban, formaérték, nyelvi erő, fogalmazás tekintetében nem mérkőzhet azzal.

Tulajdonképpen két, látszólag alig összetartozó fő részre oszlik: az aránytalanul rövidebb elsőben Gyulainak felel, Gyulaival vitázik, a másodikban Brassai felfogását egészíti ki, helyesbíti, magyarázza. Ez a második rész aztán ismét több kisebb, többé-kevésbé különálló részre tagolódik, nemcsak tárgy, hanem hangnem tekintetében is. E második rész keletkezéstörténete egyszerű, magától értetődő, nemigen szorul hosszabb megvilágításra. Annál inkább az első. Hogy a két rész szülőokai között összefüggés volna, A. maga a cikkben tagadja. Mégis alig hihető, hogy csupán véletlenből, alkalmasszerűen került a kétfajta probléma egy cím alá; A. tagadása valójában maga is bizonyított.

Az első rész annak a vitának egy mozzanata, amelyet kritikai vita néven szoktunk emlegetni. Ez nemcsak a legterjedelmesebb, legtöbb hozzászólást inspiráló vitája volt A. lapjainak, hanem a leghevesebb is és meglehetősen mélyenjáró. Teljes összefoglalása, értelmezése s értékelése sohasem történt meg, mai szempontú feldolgozása meg teljességgel hiányzik. Pedig a korszak néhány fontos kritikus- és tudós-egyénisége tisztázta indítására oly alapvető kérdésekben felfogását, mint a kritika joga, a szerkesztő feladata, az irodalmi csoportosulás belső feltételei, az írói és magánéleti morál összefüggése s hasonlók.

A vitát közvetlenül *Jósika* Miklós egy önállóan megjelent polemikus elméleti irata nyitotta meg (Eszter szerzője: *Regény és regényízlés*. Pest 1858.).

A keserű emigrációba szorult, öregségére egyre több munkával terhelt regény-író felszólalásában kétségkívül elsőrangú szerepet játszottak személyes mozzanatok. A közönség kegyeiből Jókai szorította ki, a magas szintű kritika, a Csengery köré tömörült csoport viszont Keményt dicsérte, állította példaképnek. Ez utóbbit viselte nehezebben Jósika, hisz olvasója azért még akadt bőven, de sajtója kevés. Emlékirataiban is sok a sértődött, fullánkös megjegyzés Kemény művészetére (l. Jósika M.: *Emlékirat*. IV. köt. 137. l.), s itt is céloz rá, illetőleg az érte lelkesülőkre. Mindvégig nem említ nevet, de ugyanazokat a vádakat hozza fel, amelyekkel a Csengery-kört, főképp Gyulait volti szokás támadni. Panaszolja, hogy az ún. komoly kritikusok, a „criticasterek”, csak úgy hiszik védencük dicsőségét valódinak, ha mindenki másét letiporják (24–25. l.). Az összetartás következetességével egyeduralomra törő, „magukon kívül minden más íróval ellenzékben álló” „clique” ellen dörög (28. l.), a pártosságot s a csoporton belüli engedékenységet kárhoztatja. Majd miután kifejtette a regényről, ill. a „regényítés” kötelességéről felfogását, oly, nemzeti adakozásból létrehozandó új, semleges kritikai lap tervét vázolja, melynek nincs irányzata, nem tartozik semmilyen csoporthoz s helyet ad minden, színvonal tekintetében elfogadható kritikának. A röpirat Victor Hugo nevét írja zászlajára irodalmi eszményként, ugyanakkor azonban több ízben történiék célzás arra, francia példákön át, hogy a kárhoztatott „durva” kritikai modort a fölkapaszkodottak, az afféle „Herr von saját kegyelnéből” fajta emberek kezdeményezik s úzik (l. pl. 12. l.).

A számkivetett regényíró, természetesen, éppen nem csupán Gyulai ellen szánta polemijáját; tudatosan, szándékosan legalább aligha, de neki volt legtöbb oka, hogy az elvi részt magára vegye. Felelni rögtön nem felelt Jósikának senki, de hogy hatása volt, bizonyítja Szász Károly első vitázó cikke (*Még néhány szó a kritikáról*. SzF I. 21. sz., 22. sz.). Ennek állításai, tételei jórészt fellelhetők Jósika íratában is. Gyulai akkor szánta magát feleletre, midőn Szász Károly Zalár költeményeiről írt bírálatában az ő, Gyulai kritikai módszerét és felfogását Jósika szemlémében, bár nem hivatkozva rá, megtámadta (l. Szász: *Borúra derül*. Költemények. Írta Zalár 1860. SzF I. 9–10. sz. és Gyulai: *Néhány szó a kritikáról*. SzF I. 17–18. sz.). Gyulai előbb elvlasztotta „a magánviszonyok” és „a közélet” illem- és modor-követelményét; sikraszállt annak jogosultsága mellett, hogy a hangnem szenvedélyes, gúnyos, egyáltalán érzelmi, indulati színezetű is lehessen. Ha ez lehetséges, jogosult nem volna: „Az a lelkesülés, mely az eszmék küzdelmében kifejelett rokon- és ellenszenv hullámmzásából veszi táplálékát, elpárolog, kihül; az önérzet és beccsozmj, mely nem ismerhet más korlátot, mint amilyen a helyzet sajátóságáé, eltöpmül, kialszik; a vizsgálódás azon erélye, az előadás azon szépsége, melyet a hangulat szabadsága nyújt s a tárgy természete parancsol, összeomlik, semmivé lesz.” [...] „Az illetlenség és epéskedés, melyet ti korlátozni akartok, nem valami külső, hanem a benső egy része. Változtassátok meg s a gondolat is meg fog változni.” Majd Jósika folyóirat-tervének képtelenségét bizonyítja s végül az irodalmi párt, csoportosulás tekintetében foglal állást. „Miért gyűlölnők a párt eszméjét, midőn mindenikünk, még azok is, kik tagadják, többé kevésbbé valamely párthoz tartozik, politikában, tudományban és irodalomban egyaránt.” [...] „Ki a párt eszméje ellen vív don quixotei harcot, az emberiség fejlődését akarja megakadályozni.” Azt a pártoskodást, azt a csoportosulást — ő „pártosság”-nak nevezi —, amelyet nem a közös elvek, közös célok megvalósítása, hanem az egyéni érdekek kéz kezét-mos szövetése szül, elveti, üldözendőnek véli. „Mi nem védjük a kicsapongásokat. A pártosság valóban nem ohajtandó dolog. De van ennél valami rosszabb is, s ez a pártok hiánya. Éppen ez szépirodalmunk baja.” „A pártatlenség divatos fogalma a maga valódi értelmére visszavive nem egyb, mint a meggyőző-

dés hiánya: tehát vagy a tehetetlenség érzete, vagy a scepticismus elve.” „Az elvek küzdelmét, az erős meggyőződést, a párthoz tartozást csak a korlátozottság bélyegezheti pártosságá.”

Gyulai több ízben párhuzamba állítja, az angol parlamentarizmus példájára is hivatkozva, a közélet s az irodalmi élet vitáját, vita-kötelezettségét, ugyanazt követelve ennek, mint amit amattól senkinek sem jut eszébe megvonni. A vitában elfoglalt álláspontjának legjellemzőbb vonása mutatkozik meg itt: az irodalomközéleti, irodalomkritikai vitákat a társadalmi élet, a közélet egyetemes vitái egyik szeleteként fogja föl, s így következőképp jogosít s kötelez annak morálja itt is.

Egyik legerőteljesebb, alapvető igazságokat kimondó polemikus cikke ez Gyulainak. Az erély és határozottság mellett azonban jellemzi a merevség, az árnyalatlanság ezt is. Kizárólagossá, abszolút érvényűvé emeli azt a felfogást, hogy az igazság kiderítése, köztudatba vitele, mindenkor vitában, pártok közötti kemény vitában történik legeredményesebben. Némiképp történetietlen és erősen taktikátlan álláspont, amelyet épp e gyengéjéért meg is támadtak, s amely mellett, épp e vonásai miatt, A. sem állhatott ki teljesen; jóllehet Szász nézeteivel szemben, elvben, teljesen Gyulainak adott igazat.

Szász Károly három szám megjelenté után válaszolt Gyulainak (*Még néhány szó a kritikáról.* SzF. I. 21—22. sz.). Sokat magáévá tett, most már nyíltan is, Jósika kritikai semlegességet, indulatmentességet, „jó modort” sürgető felfogásából s ő is úgy vélte, nem szükség, hogy egy lap azonos felfogásúak közlönye legyen. Jó érzékkel, az ellenfelet az írói közvélekedésben övező hangulatra számítva, mintegy argumentum ad hominemként, vetette a Gyulai által pártfogolt kritikai modor ellen, hogy azzal igazságot lehet ugyan tisztázni, de egy álláspontnak, egy igazságnak a habozót, tévelygőt vagy éppen ellenfelet megnyerni alig. Cikke középpontjába azonban oly tételt állított, amely egy szűk körű, teljesen formális, protestáns-egyházias primitív intencionális moralban gyökerezett. Az író személyében, különösen erkölcsi személyiségében nem lehet megtámadni, felelőssé tenni gyengén sikerült vagy helytelen eszközöket felhasználó művéért, hiszen szándéka legtöbbször nemes: a hazát kívánta szolgálni, embereken segíteni stb. Egy példázattal abszurdumig viszi felfogását: egy özvegyesgre jutott szegény aszszony fia igen gyenge verseket adott ki, kért s kapott száz forint honoráriumot értük, s így anyján segíthetett. „A versek — így zárja elmélkedését — nem váltak jobbakká, az irodalom nem nyert velök semmit, írójuk pedig bizonyosan veszített — de lám, milyen erkölcsi intentió lappang a művészi cél mögött néha.” Ebből a felfogásból logikusan következett egy az irodalomtörténetet, az irodalomkritikát nagyban akadályozó másik tétel s Szász le is vonta s vallotta is: „Hány nemes lélek könyvében van fonák erkölcsan, mint hány gazember írt már becses, tanulságos lelkesítő könyvet? Higgyétek el, hogy gyakran az író oly különböző művétől, mint csak két tárgy lehet.” A kritikusnak tehát számolni kell a költő személyével, elsősorban kell számolnia azzal. Szásznak Gyulai, majd Salamon felelt, segítségére pedig Szemere Miklós sietett, s még naivabb érveléssel s még formálisabb logikával vitte tovább Szász gondolatmenetét, végképp feltárva annak tarthatatlanságát.

Közben azonban A. is bekapcsolódott a vitába, a következőképpen. Midőn Szász Zalár-bírálatát felküldte neki, egy óvatoss utalással, személyes meggyőződésére való hivatkozással, igyekezett A. beleegyezését megnyerni a polemikus részek, a Gyulai ellen irányzott részek közléséhez. „Félek, igen kedvezőnek találod [ti. a kritikát Zalár-ra] s Gyulai és Erdélyi elleni polémizálást helyén kívülinek. De én meggyőződésemet követtem s remélem azt méltányolni fogod te is, s Gyulai és Erdélyi is.” (1860. dec. 18. MTA Ltár 523.) Méltányolta-e A. vagy sem, nem tudjuk. Válaszlevelében csak annyit

írt, hogy a kritikát már szedik, de sem helyeslő, sem rosszálló megjegyzést nem tett a vitázó passzusokra.

Gyulait érzékenyen érintette Szász támadása, s midőn első vitacikkét (*Néhány szó a kritikáról*), amely Jósikának van címezve, de Szásznak is szól, eljuttatta A.-hoz, a következőt írta: „figyelmeztetek, hogy csak változtatás nélkül engedhetem meg közlését; eléggé szelídítettem, eleget kihagytam belőle, ha még tovább is nyírbálnom kellene, megálázva érezném magamat. Örvendek, hogy lapod legegőbb is ellenem kezd polémiát. Így legalább nem mondhatják, hogy a Figyelő néhány kritikus szövetsége egy csoport író ellen. Minden esetre válaszolni fogok Szász Károlynak, még ma megírom s holnap vagy holnap után felküldöm hozzád. Ki fogod-e adni? Kérnélek reá. Nem egyszer hagytam szó nélkül, amit ellenem írtak, bár egy megtámadott kritikus egészen más helyzetben van mint egy megtámadott költő. De itt lehetetlen hallgatnom, már csak azért is, hogy bírálatomra, melyre Sz. K. hivatkozik, már alig emlékszik valaki, s a dolog nem egészen úgy áll, a hogy ő írja” (1860. jan. 15. Gyulai lev. 383. l.). Mint már e két kísérő levélből is érezhetni, a vitát kezdettől személyes emóciók kísérték. Nemcsak a meggyőződéses személyes heve, hanem a személyes ellenérzések, a rejtett sérelmek indulata is. A. baráti körének levelezéséből pl. jól látni, hogy Szász és Gyulai között szinte kezdettől lappangó ellentét feszült. Gyulai hangneméből mindig bizonyos elhárító, kicsinylő fölény, sőt, lenézés hangzik ki Szász termékenysége, sokoldalúsága, gondolkodási képessége, ítélok készsége, önkritikája iránt. S ami még Gyulai „tévedhetlenségénél” is jobban irritálta Szászt, az volt, hogy mint költőt se igen vette őt számba Gyulai.

A. helyzetét a vita e felhangja, ezek a motívumok jobban nehezíteték, mint maguk a véleménykülönbségek. S jól tudta azt is, hogy a közönség nem a vita lényegére, hanem e felhangra figyel., „Így csináljuk mi ritka közönségünk mulattatására azt a tréfát, hogy [. . .] egymás szavain rágódunk” — írta egy keserű levelében Szásznak (1861. aug. 22.). Ezért kezdettől azon igyekezett, hogy a már kész s a készülő vitacikkekől eleve kiiktassa ezt az elemet. Válaszolva Gyulai fenti kísérő levelére, amelyben Szász ellen írandó cikkét bejelenti, elnézésre, tapintatra akarta őt hangolni Szász iránt. „Hát a Brassai bácsi cikke — írta, — a kritika hasznát is kétségbe vonja, mégis közlöm.” Kényszeríti erre a szükség, a cikkhiány. Ezért nem szabad Szászt megbántani. „Károly nekem a jobb kezem, mert hamar dolgozik, s ha kell mindig.” (1861. febr. — nap nélkül.)

Hajlott-e, hajlott volna-e Gyulai A. békítésére, nem tudni, mert az ígért cikket Szász Zalár-bírálata ellen elkészítette ugyan, „de miután te nem igen biztattál — így írt erről a cikkről később A.-nak — nehogy kellemetlenséget okozzak, nem küldöttem el.” (1861. márc. 28. Gyulai lev. 390. l.) Talán azért, mert közben Szász megírta fönt bemutatott első vitacikkét (*Még néhány szó a kritikáról*). Gyulai ez ellen írott s el nem küldött cikkének azonban, így elküldetlenül is, volt szerepe Szász e cikke létrejöttében: A. ugyanis tudósította róla Szászt (1861. febr. 13.). Így Szász mintegy megelőzte Gyulait.

Cikkét azonban nemcsak Gyulai Jósika elleni dolgozata ihlette s nem is csak az ellen szánta, hanem A. ellen is. Közben ugyanis közte és A. között is meglehetősen keserényes hangú evéllbeli vitára került sor a szerkesztő és a lapjában megjelenő kritikák viszonyáról. Mégpedig annak következményeképpen, hogy A. cikknyi hosszúságú szerkesztői megjegyzést, lábjegyzetet fűzött Szásznak Vida József verseiről írt bírálatához (SzF I. 14. sz.). Szász következetlenséggel vádolta A.-t: minek közölte az ő kritikáját Vidáról, ha neki másféle a véleménye. Ő, Szász, ezáltal lehetetlenné vált a közönség előtt — ez a vélemény olvasható ki szemrehányásából. A. nyugtatta: „Vers, költői *productum*,

mit ha szerkesztő éretlennek talál, eldobja; bírálat, ez *vélemény*, melynek ellenében a szerző [tollhiba, ehelyett: a szerkesztő] közölhet eltérő *véleményt* a nélkül, hogy ez által egyik tettét a másikkal pofozná. Mi az igazság nyomozása, ha nem különböző vélemények meghallgatása, s ez által a lap és szerkesztő nem válik következtelenné magával." (1861. febr. 13.)

Igy tehát a kölcsönös megbántódás légköre már kialakult, mikor Szász ominózus első vitacikke megérkezett. Ezért A. még aznap írt Szásznak s kérte, enyhítse némely kifejezését. „Az 'igazság heve' téged is elragadt egy kisé, s a meggyőződés szülte fölhevülésben nem vetted eléggé számításba Palinak igazán 'mimosa' kedélyét." (1861. márc. 14.) Másrészt azonnal értesítette Gyulait. „Szász Károly felszólításomra, hogy írna valami főcikket a jövő számra — mivel éppen nincs semmi — a te közelebb megjelent cikkeidet választotta 'a kritikáról' — azok némely állítását czáfolva. Örömet leküldeném neked, hogy lásd mielőtt nyomva lesz: de az idő rövid [... s] ha semmi egyéb nem lesz, kénytelen leszek adni a nélkül hogy előre láttatnám veled. *Tudatni* azonban így is szükségesnek gondolám: nehogy te, a te érzékeny magányodban valami ellened szőtt complótnak hidd a felszólást. Én polemiát nem akarok: de szeretném, hogy ez által ne elnémulásod, hanem élénkebb föllépted eszközölhetném. Győződjél meg, hogy én semmi nagyon csirógató tejfel-kritikát nem akarok, csupán annyi mérséklést, hogy a lap *létezését* ne hozzam veszélybe. Az történnék pedig, ha tekintet nélkül neki rontanánk mindennek és mindenkinek. A 'fortiter in re' ellen soha sem leszek, csupán a 'sauviter in modo'-t ajánlanám" (1861. márc. 14.).

A. elsimító kísérlete kudarcot vallott: mindkettén megsértődtek. Szász ugyan — nagylelkű, nagyvonalú megértésbe rejtve megütközését — beleegyezését adta az enyhítő átstilizáláshoz, de azért érezni túlságosan is előékeny levéléből, furcsállja Gyulai érzékenységeinek nagy kímélését (1861. márc. 15.). Gyulai ellenben nyíltan megvallotta megbántódását; nem Szász támadása, hanem A. eljárása miatt. „te úgy látszik egész Berzsenyinek tartasz engem, nem ugyan tehetségre, hanem érzékenységre nézve. Nem tudom, édes János, hogy mivel érdemlém ezt tőled. Sok hibám van ugyan, de a hiúságot vagy az irodalmi érzékenykedést még ellenségeim sem vethették soha szememre." S most már nemcsak Szász cikkét várta föltüzeltlen, elszántan a polémiára, hanem kiöntötte A. szerkesztői modorán érzett elégedetlenségét is. Ez a híres és értékes levél (1861. márc. 28.) nemcsak Szászhoz intézett válaszcikkének (*Megint a kritikáról*. SzF I. 21. 34–35. l.) első fogalmazványa, hanem a szerkesztésről vallott elveinek is tömör összegezése. Tömörebb, határozottabb, erőteljesebb, nyíltabb, mint ami a Szásznak adott válaszcikkben e kérdésről olvasható. A cikk és a levél kiegészíti egymást. S midőn A. a *Visszatekintés*ben válaszolt Gyulainak abban a cikkben kifejtett álláspontjára, több esetben inkább ez a levél, mint maga a cikk lebegett előtte.

... „ha te is nagy hibákat követsz el, mint szerkesztő, — így írt bevezetőül Gyulai e levélben —, nem tudom ki adja vissza azon hitet, hogy lehet következetes és kitartó kritika." Majd kifejti álláspontját és vádjait: „Kritikai lapot háromféleképp lehet szerkeszteni. A szerkesztő nem ad ki oly cikket, melynek nézeteiben nem osztozik. Ez nálunk kivihetlen, másutt is sok bajjal jár, mert néhány ugyanazon szellemtől lelkesített dolgozótársat tesz föl, kikhez aztán lassankint több ujonc járul. A második mód az, midőn a szerkesztő nagyjából hű marad ugyan bizonyos irányhoz, de a körülmények szerint többet vagy kevesebbet nyílt kérdéseknek hagy. A harmadik az, midőn kiad ugyan mindent, mely egy vagy más tekintetben figyelemre méltó czikk, de a hol nézetei eltérnek, általános vagy részletes jegyzetekkel kíséri. Te úgy látszik, hogy e két utóbbi módot akarod egyesíteni. Ez ellen nincs semmi szavam, de óhajtanám, hogy világosabban és következetesebben tedd.

Programmodban semmi szó sincs erről, lapod folyamában pedig csak kétszer nyilatkozta, hogy ez meg az nem nézeted, egyszer Zilahy, másszor Szász ellenében. A többi e szerint mind a te nézeted, a mit én nem hiszek, mert olyas dolgokat is olvastam egyszer és másszor lapodban, melyeket nem tehetek föl rólad. Az én cikkemre is jegyzetet kell vala tenned, hogy ez ügyet meg akarod vitatni s ezért nyílt kérdésnek hagyod, vagy pedig megmondanod, hogy itt meg itt nem értesz velem egyet. Most már melyik lesz a te véleményed, a Szász Károlyé vagy az enyém, avagy alkalmasint az egyik sem? Ha szó nélkül hagyod, a lap a három mód közül egyik szerint sincs szerkesztve s közeledik a Józsi-féle módhoz, mely iránt én nem táplálhatok jó véleményt. Jól tudom én, édes János, hogy nincs oly szerkesztő, ki minden munkát elolvashasson, miről lapjában írnak s egyről másról ne nyilatkoznék másképp, mint dolgozótársainak bármelyike, nem is ily lehetlenséget kívánok, de azt meg lehet várni, hogy az ítélet indokolásaiban ne sértse meg a lap nézeteit; az igazságtalan ítéletért a bíráló felelős, mit mindig helyre hozhat szükség esetében a szerkesztő, de az általános elvekért a szerkesztőt szokás kérdőre vonni." (1861. márc. 28.) Majd bejelentette, most már mindenképp felel Szásznak „miután úgy látszik Szász Károly mindenképp lándzsát akar törni velem. Legyen kívánsága szerint. Mihelyt cikkét veszem, tüstént felelni fogok rá s reám nézve mindegy lesz, ha jegyzetekkel kísérve adod is ki." Ez utolsó mondatok rendkívül jellemzőek Gyulai kritikusi magatartásában ama jellemvonásokra, amelyek megnehezítették, hogy megértse A. szerkesztői szándékait, törekvéseit, módszereit. Még nem ismeri Szász cáfolatait, de a maga álláspontjának minden cáfolatát eleve visszaverendőnek tartja. A vita számára lándzsatorés, harc, s nem a vélemények egyeztető, egymást kiegészítő, kijavító tanító és tanuló közlekedése. A. pedig éppen ezt az utóbbit szeretné: megbeszélést, tanulást, tanítást.

A. hamar felelt a levélre, de az érdemi válasz elől kitért. „Hagyjuk a vitás pontokat személyes találkozásra" (1861. ápr. 3.). Közben megjelent Szász cikkének mindkét része. Gyulai azonnal levelet írt A.-nak: „Éppen most olvastam el Szász K. cikkének végét. Nem annyira logikátlanságán botránkoztam meg, mint azon a körülményen, hogy cikkemet nagy részt vagy nem érti, vagy nem akarja érteni. Lehetetlen reá nem válaszolnom. Te ugyan levedben most sem biztatsz s alkalmasint azt várod discretiómtól, hogy felhagyok polemiaiámmal. Megbocsáss, nem tehetem. E kérdés igen nevezetes, s ha egy kritikus ily különösen gondolkodik a kritikáról s az én cikkemről, hogy gondolkodik egy a nagy közönség. Föl kell világosítanom mindkettőt, sőt az elsőnek egy kis leckét is tartozom adni, hogy tanuljon gondolkodni. Három-négy nap alatt megírom válaszat. Azonban minthogy a szerkesztő jogairól nekem igen tág fogalmain vannak, nem veszem rossz néven tőled, ha visszautasítod cikkemet, akár azért, mert cikkemet igazságtalannak fogod tartani. De arra, mint barátomat kérek, hogy szíveskedjél kinyomtatni cikkemet külön és mellékelni lapodhoz. Mind a nyomtatás, mind a melléklet költségeit megfizetem." (1861. ápr. 6.) A. rögtön válaszolt. „Csak te ne csinálj scrupulusokat és ne várj invitációt. Minden sort kiadok, melynek neved áll alatt (sőt névtelenül is, ha úgy akarod). Ez semel pro semper [egyszer s mindenkorra] legyen megmondva. Elfelejttem én, mikor neked írok, biztatni, hogy jó lesz, csinálj meg ezt vagy amazt, qui tacet, consentit [aki hallgat, egyetért]. Sőt megvallom, Szász cikkét is félig azért adtam, hogy téged újra megszólaltassalak. Csak ide hát azzal a kéziratral." (1861. ápr. 10. Gyulai lev. 393. l.)

Gyulai cikke elég soká érkezett meg, így még egyszer megsürgette A. (1861. ápr. 24. Gyulai lev. 394. l.). De így is csak a máj. 23-i szám kezdte közölni. Első fele tulajdonképpen a Szász-féle bírálatra írt s el nem küldött válasz. Az A.-t is érintő kérdéseket a II. részben fejtegette Gyulai.

Ez a rész Gyulai s A. kapcsolatának, irodalomközéleti szövetségének megítélésében, s Gyulai felfogásának értelmezésében alapvető jellegű. Előbb kifejti az eszménye szerinti kritikai lap követelményeit. Amint az irodalmi életben elengedhetetlennek mondta korábban – hasonlóan a politikai élethez – a pártok jelenlétét, így most elengedhetetlennek mondja azt is, hogy a kritikai lap valamely irodalmi párthoz tartozzék, annak határozott képviselője legyen. „Néhány író szövetkezik – úgymond – s egyeztetvén véleményeiket programmot állítanak meg egész a részletekig, nem a közönség, hanem a magok számára. [. .] A szerkesztő, kit lapjuk vezérletével bíznak meg, tulajdonképp nem a maga, hanem a szövetség programja szerint szerkeszt. Természetesen a szövetkezettekhez, még más dolgozó társak is járulnak, olyanok, kiknek tetszvéen a lap iránya, egyben másban segíteni kívánják.” Elképzelhető ugyan, hogy egy „független szerkesztő maga alapítja meg lapjának programját, de többé kevésbé mindig tekintettel azon írókra, kikre számítani akar.” S véleménye az ily „független szerkesztő” eljárás-módját illetően is csak oda megy ki, mint „a szövetkezettekől”, az irodalmi párttól megbízott szerkesztő esetében: úgy kell cselekednie, mint a politikai „pártvezérnek”, hisz felfogása számára, védelmére pártot, táborot akar teremteni. Majd kimondja újra az egész kritikai szemléletére és tevékenységére oly jellemző tételt, hogy mindig a párt, a szövetkezés által valódinak, szükségesnek, helyesnek látott követelményeknek kell alárendelni a bírálatot. „ . . . a lapok és folyóiratok már helyzetöknél fogva némely tekintetben ritkán hirdethetik a teljes igazságot, hanem csak bizonyos meghatározott, a körülmények szerint szükséges igazságokat. A legalkalmasabb eszközökkel kívánván küzdeni, pártot, olvasókat akarván teremteni, némileg alkalmazkodniuk kell s a teljesen objektív, úgy szólva történeti szempontra, kivált a tényeket és személyeket illetőleg, ritkán emelkedhetnek, még akkor sem, midőn talán lehető volna.”

Ezután diplomáciai manőverezésbe kezd, már amennyire az egyenes és indulatos Gyulai erre egyáltalán képes. Bele kívánja játszani A.-t a „pártvezérként”, „a szövetkezettek” megbízottjaként cselekvő szerkesztő szerepébe. Felsorolja itt is a híres 1861. márc. 28-i kritikai levelében megjelölt szerkesztési követelményeket. De míg ott megróttta A.-t, hogy nem valósítja meg ezeket, itt azt a látszatot igyekszik kelteni, mintha már eddig is e leve és a maga szántából is ezeknek megfelelően szerkesztett volna A. „A mi a 'Szépirodalmi Figyelő'-re hivatkozást illeti [Szász ti. azt állította, hogy A. az ő elvei szerint szerkeszt], épen nem mondhatom szerencsésnek. E lapban, bár nem vizsgáltam tüzetesen, lehetnek s vannak is a vita alatti kérdést illetőleg némi hiányok, például a mértékben és ítéletben nem ártana egy kissé több egység, de a szerkesztő meglehetősen nehéz körülményei dacára is valósítani igyekszik ama fennebb kijelölt elveket, melyeket sem én, sem ő nem találtunk fel, hanem a világirodalom gyakorlata fejtett ki.” Ám cikke végén vagy attól tartván, hogy A. mégsem megy bele a mondott szerepbe, vagy egyszerűen csak kiesvén a diplomatai taktikából s elragadtatván indulatától, sokkal egyértelműbben igyekszik nyomást gyakorolni A.-ra. „A mi az én cikkem s az ön cikke kiadását illeti, ez sem szól ön [ti.: Szász] mellett. Igaz ugyan, hogy a szerkesztő két meglehetősen ellenkező cikket adott ki s egyiket sem kísértte a kérdés lényegét illető jegyzettel, de hátha az egészset nyílt kérdésnek tekinti s ezt kis is fogja jelenteni, hátha csak vitánk végén akar nyilatkozni. Addig hát fel kell függeszteni ítéletünket. Ha pedig egyik sem történne, akkor e pontban legalább, egy percig sem haboznék irodalmi jellemtelenséggel vádolni e lapok tisztelt szerkesztőjét. Úgy hiszem nem lesz szükség reá” . stb.

Ez a nyers presszió megbántotta A.-t, annál is inkább, mert már a cikk egy korábbi passzusa is alaposan sértette. Gyulai ugyanis sine cura

élvezőnek nevezte az olyan szerkesztőt, aki nem foglal határozottan a vitákban állást. Még jobban mélyítette sérelmét Gyulaiinak saját cikke végéhez fűzött lábjegyzete. Ebben hevesen felrótta A.-nak azt a szerkesztői jegyzetét, melyet az Szász Gyulaihoz intézett első replikájához fűzött. Ez a replika egy rövid nyílt levél volt, melyet Gyulai e cikke első részének megjelenté után adott a SzF (I. 30. sz. *Gyulai Pálhoz*). Ez a szerkesztői jegyzet, amelyet tehát Szász e replikájához fűzött A., kétségbeesetten igyekezett békíteni a vitázókat: „Uraim, az istenért! ne olvassanak többet egymás iratából, mint amennyi abban írva áll” — így kezdte. A majd oldalnyi jegyzet éle azonban kétségtelenül Gyulai ellen irányult. Leplezetlenül nyilvánul meg benne A. azon való egész keserősége, hogy Gyulai nem érti, nem is akarja érteni az ő „suaviter in modo” szerkesztői eljárásának célját, értelmét, hanem egyre csak saját indulatainak enged, hiába kérlelte leveleiben: „Csupán annyi mérséklést [szeretnék, kérek], hogy a lap létezését ne hozzam veszélybe. Az történnék pedig, ha tekintet nélkül nekironatnánk mindennek és mindenkinek.” (1861. márc. 14.) S Gyulai A. érzése szerint most ezt teszi: „A helyett, hogy az ellenfél állításait egészen tárgyilag, mint pusztán véleményeket, cáfolná, egy folytonos apostrophe-val a megszólított ellenfelének fejére mintegy olvassa vádjait; az a folytonos *ön* így, *ön* úgy, talán szükséges volt arra, hogy a polemia kellő 'schwung'-ot kapjon, de arra bizonytalannal nem alkalmas, hogy meggyőzzön a személyes indulatok távollétéről. Pedig egy rhétori figura az egész különbség. Nagy irodalmakban, hol az efféle viták külön organumokban folynak s egyik fél embere nem sokat törődik a másik félnek érzelmeivel, a polemia ezen vagy még *élesebb* modora sem tesz kárt; de nálunk, hol egy-egy, évek során felbukkanó aesthetikai közlöny támogatására is alig képes az ember két-három munkatársat összeszerelni, ha ezek modorban egymás iránt az *élesség* tanát hirdetik és gyakorolják, lehetetlenné válik minden szerkesztés. Vagy hát jobb nem is szerkeszteni? bevárni az időt, midőn oly munkatársak bővében leszünk, kiknek véleménye semmi árnyalatban nem tér el egymástól? Meggyőződés szerint a Figyelőnek, ha egyéb érdeme nem volna is, az az egy érdeme megvan, hogy — *van!*” (SzF I. II. 30. sz. 478. l., JKK, XII. köt. 285. l.) Gyulai erre a saját cikkéhez fűzött lábjegyzetében többek közt így felelt: „... a szerkesztő azt mondja, hogy a rögeszme iránti felszólalást illetőleg önnök van ellenemben igaza, tehát itt csakugyan ráfogást használtam. Már megjegyzém, hogy csak hibás felfogásról, balmagyarázatról lehet szó. Vajon én magyaráztam-e balul az *idézett* mondatot indulatosságból, vagy a szerkesztő, minden higgadtsága mellett? Ön cikkében ez áll: 'Gy, hogy egyelőre kimondott s bár nem egészen alaptalan mégis túlzó és merész állítást par force kivigyen, mindent megtagad költőnkől.' Én ezt szóról szóra *idéve* így szóltam: 'Tehát csak azért nem találtam Zalár költeményeiben méltányolni valót, hogy túlzó állításomat par force kivigyen, tehát rögeszméből indultam ki, hogy rögeszmét vettem föl személyes ellenszenvem palástolására.' Ez egy szétválasztó ítélet, melylyel mindig élnünk kell, midőn a subiectum részképzetei oly átmenők, hogy bajos a választás és az analysis. Sem egyiket, sem másikat nem állítottam hát, hanem csak valamelyiket a kettő közül, minthogy mindkettőt érthetni az idézett mondat alatt. Ezt mind ön, mind a szerkesztő jónak látják elhallgatni. A szerkesztő továbbá azt mondja, hogy az ön szavainak értelme *lehet* tévedés, előítélet, nem mingyárt rögeszme s épen nem a személyes ellenszenv palástolására. Az előítélet és rögeszme csak oly, sőt csekélyebb fokozati különbségek, mint tévedés és előítélet; midőn valakinek állítását rögeszmének mondjuk, nem tébolyodottnak akarjuk nevezni, hanem csak rögzött előítéletűnek. Hát a szétválasztó ítélet másik része vajon benne van-e ama mondatban? Benne, vagy legalább sejt-

jük, hogy benne lehet. Ha ez lett volna mondva: Gy. egy túlzó és merész állítást kívinni törekedvén, szükségeskép mindent meg kelle tagadnia költőnkől, akkor lenne az az értelme, melyet a szerkesztő vitat; de minthogy így áll: Gy. *hogy egy előre kimondott túlzó és merész állítást par force kivigyen* mindent megtagad költőnkől: föl van téve némi öntudatosság, némi szándékos erőltetés, mi kétséget támaszt a rögeszme vagy, ha úgy tetszik, előítélet őszintesége iránt s így a személyes ellenszenv palástolását is magában foglalhatja. A dolog lényegére különben mindegy, akár előítélet, akár rögeszme, akár ellenszenv, akár nem; fődolog az, hogy ön a sorok közt rejlő szándékot, be nem vallott intentiómat kutatta, mit ön megtilt, én pedig megengedek. Csodálkozom, hogy a szerkesztő finom nyelvézéke és erős logikája mindezt nem vette észre. Vagy talán nála is közbe férkezett volna az indulat? Megeshetik, az indulat pedig indulatnak marad akár barátságos, akár barátságtalan. Egyébiránt a kritika- és polemiából nincs kizárva az indulat, legalább van egy, mely mindig jogos, s ez az ügy és eszmék iránti lelkesülés. Gy. P.” (SzF I. II. 35. sz. 548. l.) A. erre most már csakugyan nem hallgathatott tovább s a következő szám meg is kezdte a *Visszatekintés* közlését. Gyulai, természetesen, felelt A.-nak, mihielyt ideje engedte s mihielyt A. cikkének közlése befejeződött. A. Gyulainak erről a replikájáról Szásznak, akit közben Gyulai mellett Salamon Ferenc is megtámadott (*Az ember és az író*. SzF I. II. 42–43. sz.), így írt rezignáltan s mintegy enyhíteni akarván a magáéval Szász sérelmét is: „Édes Károly, a *Figyelő* ezen heti száma ismét ellened hoz cikket. Salamon nem vihette el lelkén [...] ez már hiába így megy. Aztán Gyulai cikke jó, ki *engem* balház a Visszatekintés exordiumáért.” (Szásznak, 1861. aug. 22.) A. nem használt erős kifejezést, midőn azt írta „engem balház” Gyulai az eddigiekben ismertetett s említett tételeit mind föntartja s megismétli; csak azokat nem ismétli, melyeket, szerinte, most már A. is vall, illetőleg megvall. De nemcsak tételeit tartja fönn és ismétli meg, hanem hangnemének erélyét, mondhatnánk, nyereségét, kioktató, rendreutasító színezetét is. Sőt, ezt még fokozza is. Rendkívül tanulságos ez, mind Gyulai egyéniségére, közéleti szerepére, mind az A.-hoz, illetőleg a kortársakhoz való viszonyára. S rendkívül jellemző A. irodalomközéleti, szerkesztői helyzetére is. Előbb sajnálkozását fejezi ki Gyulai, hogy tovább kell vitatkoznia, majd így folytatja: „A szerkesztő távol van ugyan attól, hogy ferdítsen, sőt ellenkezőleg némely töredék gondolatomat épen kiegészíteni törekszik, mindamelllett egy pontban mégis panaszom van ellene. Válaszában mindent elmond a mi szükséges, csak egyet mellőz, kiindulásom pontját, úgy szólva a kérdés egyik leglényegesebb részét, mi által cikkem s egész okoskodásom oly inaszakadtul tűnik föl, hogy mellőzhetlen kötelességem némi felvilágosítás, némi cáfolat.” (SzF I. II. 44. sz. 689. l.) „Az egy”, amit A., Gyulai szerint, mellőz, az, hogy ő, Gyulai, egy esztétikai-kritikai lapot eleve homogén irányúnak tételez fel s ezért csak kivételes esetben kívánja a szerkesztő „közbeszólását”. Ezzel szemben A., Gyulai szerint, azt a látszatot kelti, mintha ő, Gyulai „mindennapiaknak” tekintené a „közbeszólásokat”. Ennek értelmében visszautasítja A. ama megjegyzését, mintha a nagy nyugati angol, német, francia kritikai lapokat nem olyan módon szerkesztenék, mint amelyet ő, Gyulai is javall. Csakhogy a *Revue des Deux Mondes* vagy a *Die Grenzboten* — a Gyulai által nagyon megbecsült, alapjában azonban elég jelentéktelen konzervatív-liberális nacionalista kritikuss és irodalomtörténetírónak, s porosz Julian Schmidtnek a lapja) azért nincs annyi szerkesztői közbeszólás, mint amennyit A. szerint Gyulai fölfogása megkívánna, mert azokban határozottabban egy fölfogás érvényesül. „A lapnak oly szerződött dolgozóitársai vannak, kiket ugyanazon szellem lelkesít.” (I. m. 690. l.) „Íme az ok a miért nem láthat e lapok tisztelt szerkesztője oly

felfogás szerint szerkesztett lapot, a minőt nekem tulajdonít, de a mely ellen tiltakoznom kell. Szerencsétlenségem, hogy sokszor félreértének. Az ok bennem is rejlik, mert talán némely részletet nem színezek ki eléggé, némelyet pedig kellettén túl is. Nemegyszer történt meg már rajtam, hogy cikkeimben csak a toronyhegyeket látták, a közönség és bírálói. Már megszoktam. Azonban oly írótól, ki költészetben és kritikában társait egy fővel haladja meg, az ember megvárna, hogy ha nem ferdít, ne is mellőzőn, ne csak a toronyhegyet lássa, hanem vizsgálja magát az épületet is, ha mindjárt nem sok nézni való van is rajta." (I. m. 690. l.) Majd kifejti, tudja ő, hogy nálunk a Revue-höz, vagy Grenzbotenhoz hasonló lapot még nem lehet szerkeszteni, mert nincs elég egyvéleményű munkatárs. De éppen ezért szükséges a gyakoribb közbeszólás, amit egyébként A., Gyulai szerint, A. véleményével ellentétben, meg is tesz bőven. "... belévig olykor a más szavába, egy-egy pánczélos paizsos czikke is megakad néha s némely dolgozótársát a honorarium mellett nem titleggel ugyan, de egy-egy gyöngéd oldalba-bökéssel csakugyan fizetgeti. S nekem épen ezért, meg másért is, nincs semmi szavam szerkesztési eljárása ellen, sőt csodálkozom, hogy nehéz körülményei mellett is oly jeles lapot szerkeszt, s a meglehetősen heterogén elemek között oly tapintatosan meg tudja tartani lapja színezetét. Miért vádoltam hát mégis irodalmi jellemtelenséggel. Vádám csak egyetlen esetre vonatkozott s ez is csak bizonyos eshetőségre nézve, ha tudniillik a Szász Károly és köztem fenforgó vitát nem nyilatkoztatja nyílt kérdésnek, vagy nem nyilatkozik föléle határozottan." (I. m. 705. l.) Ezután hosszan citálja A. érvelését a *Visszatekintésből* arra nézve, mint szerkesztő miért nem nyilatkozott s így kommentálja ez érveket: „Ez igen derekas felelet. A szerkesztő engem az általam felállított elvek logikai szövedékébe igyekszik fojtani. De még lehelek. Elismerem az ellenvetés formai igazságát; valóban hibáztam abban, hogy e specialis követelesemet nem igyekeztem világosabban indokolni. Azonban a szerkesztő, ki a mások gondolatjai folyamát oly messziről belátja, talán érthette, kiegészíthette volna e követelésemet is. Felvilágosítom, kiegészítem hát én." (I. m. 705. l.) S hangsúlyozza a következőkben: A. nem disztigvál: vannak kérdések, amelyekben valóban nem lehet a szerkesztőnek kialakult álláspontja, pl. a *szép* mibenlétének kérdésében, de a szerkesztő kötelességeit illetően kell hogy legyen álláspontja. Majd temperamentumára, igazát tűzőn-vízen át érvényesítő akarataira oly jellemző fordulattal azt bizonyítja, hogy A., mivel okos ember, maga is belátta már az ő, Gyulai követelményének igazát s hiába, mondja, hogy nem az ő, nem Gyulai fölszólására nyilatkozik, most immár kétségtelenül nyilatkozik. „A szerkesztő folyvást tiltakozik ugyan, hogy nyilatkozatát nem értem teszi, hanem kevésbé figyelmes vagy botránykereső olvasóiért, visszaautásítja elméletem egy részét, sőt a gyöngédség némi erős iróniájával fel se teszi rólam, hogy mindazt követeljem, a mit csakugyan követelek." (I. m. 706. l.) Végül annak újra meg újra való hangsúlyozásával zárja, hogy kellenek irodalmi pártok, kell, hogy a lapok különböző irányt, árnyalatot képviseljenek, kell, hogy polémiaikban tisztázzák a kérdéseket. — A. sem nyilvánosan nem felelt Gyulainak, sem szerkesztői megjegyzést nem tett cikkére, s a Szásznak írt említett mondaton kívül levelezésében sincs nyoma, miként fogadta Gyulai e cikkét.

Az irodalomtörténetírás, főképp az A.-irodalom, különösen a régebbi, mint említettük, keveset foglalkozott ezzel a fontos vitával. Újabban azonban, hogy A. s Gyulai álláspontjának, szemléletének különböztetésére nagy súlyt helyeznek, többször kerül szóba. Hermann István például érvelésében, mely Gyulai s vele az ún. irodalmi Deák-párt meg A. nézeteinek, céljainak gyökeres különbségét hivatott bizonyítani, s azt, hogy A. céljainak megvalósítását ez a párt s vele Gyulai miképp igyekezett megmászítani, sőt megaka-

dályozni, sarkpontul használja A. e cikkének — szerinte való — vallomását. Gyulai, úgymond Hermann, midőn pártosságot követelt A.-tól, Deák-pártiságot követelt s midőn A. szerkesztői függetlenségét védte, esztétikai, főképp a népiességet illető különvéleményét védte. Hermann szerint az ily alkalmak mutatták meg a Deák-párt vezetőinek, hogy A. más célt követ, mint ők, épp ezért nem támogatták kellőképp anyagilag lapjait, sőt, hagyták, hogy közönybe fulladjanak erőfeszítései (Hermann 1956. 233. l.). (Meg kell jegyezniük, hogy Hermann láthatólag csupán e cikkekre támaszkodik e vélekedéseiben; a mögöttük álló levelezés ugyanis, legalábbis egyes részletekben, határozottan ellentmond e vélekedés reális voltának, főképp ami a támogatás, a magárahagyás és közöny kérdését illeti.) A régebbi A.-kutatás e cikk alapján nem a különbségeket emelte ki A. és a vita résztvevői felfogása között, hanem ellenkezőleg, A. egyeztetési kísérletét. Különösen Voinovich hangsúlyozza, mintegy összegezve az A.-életrajza előtt elhangzott véleményeket, e békítési, mérséklési kísérleteket, bár ő is elismeri: „a vitaközlés gordiusi csomóját az ő [A.] tolla sem bírta ketté vágni.” (Voinovich III. köt. 24. l.) Voinovich emellett arra is rámutat, hogy a vita ingerült, ideges hangneme, s benne A.-é is, alighanem a fojtott politikai légkör következménye is volt. (Uo.)

*A cikk második fele, mint mondtuk, látszólag csak annyi összefüggésben áll az elsővel, hogy A. itt — bár elvben elutasítja, vagy legalábbis csak igen sok fenntartással fogadja el azt — némileg eleget tesz a Gyulai állított követelménynek: megjelöli azokat a fontosabb pontokat, amelyek nem ért egyet Brassai Sámuel cikkével s egyben ki is fejti vagy legalább jelzi a maga felfogását. Így tehát látszólag a cikk két felének jellegében is mindössze csak annyi a közös, hogy mindkettő polemikus. Míg azonban az első rész egy kérdéskörnek (annak: milyen magatartást kell tanúsítania a szerkesztőnek a lapjában folyó vitában, ill. a lapjában közzétett s vitatható cikkekkel szemben) — elvi összegezése és vitázó megválaszolása, a második látszólag egy tanulmány polemikus kommentárjainak sorozata, füzére. Nincs saját autonómiája, a kommentált cikk mellékelése nélkül, úgy tűnhet fel, nagyobb részét meg sem lehet igazán érteni; szerkezetét, fölépítését a kommentált cikk menete, Brassai cikkének menete szabja meg. Mindez igaz. De az igazságnak csak egyik fele. A cikk e második fele sem egyszerűen vitázó széljegyzetek gyűjteléke. A. az 1879-es PD-ba elvi cikkei közül az *Irányok* mellé egyedül a *Visszatekintést* vettette föl, mégpedig nemcsak az első részt, hanem a teljes cikket; holott pl. az *Irodalmi hitvallásunk* c. cikke sokkal egyenműbben s egyértelműbben elvi jellegűnek tűnhet föl, mint e cikk nagyobbik, második fele. Közrejátszhatott ebben a kiválasztásban természetesen az, hogy a Nyr, az új orthologia által fölidézett viták, melyeket A. nagy érdeklődéssel s kritikusszemmel figyelt, ekkor, a PD kiadása idején álltak virágjukban. S ez a cikk, pontosabban a cikk e második fele kiválóan alkalmas volt arra, hogy közvetlenül beleszóljon a vitába, hogy a vita három központi, elvi kérdéséről nyilvánítsa véleményét. Az egyik a Nyr-nek, ill. Szarvas Gábor csoportjának történeti, nyelvtörténeti szemlélete. A második a Nyr nyelvművelő tevékenységének szóközpontúsága, a harmadik pedig ítélezésének grammatizáló jellege. Ami az elsőt, a történetiszemléletet illeti, Sötér István joggal épp ezt a cikket emeli ki annak szemléltetésére, mennyire megértette A., hogy a történeti fejlődés menetében a polgárosodással szükségyszerűen áll be rokonulás, hasonulás más polgárosodó népek jelleméhez, gondolkodásához és nyelvéhez (Sötér 153. l.). A. úgy látja, hogy a szükség a fejlődés menetének, a nyelv fejlődése menetének is egyik legfontosabb emelt-nyűje és meghatározója. Érdekes és fontos rámutatni, hogy fiának, Arany Lászlónak az orthológusok ellenében kifejtett elvi álláspontja, mely ugyan-*

csak a polgári fejlődés eredményezte szükség meghatározó szerepére van alapozva, mintegy benne foglaltatik a Visszatekintés e második felében, a Sötér által is kiemelt állásfoglalásában. (*Arany László Válogatott művei*. Bp. 1960. 414–418. l.) Márpedig Szarvas és köre szemében a szükségre való hivatkozás jelentette az egyik botrányköt. „Mióta jó az, — kérdezte fölháborodva Volf György — ami csak a szükséggel takaródhatnak. Hogy vastagon illusztráljam, jó-e a lopás, ha szükségből történik.” (Nyr 1876. 302. l.) A cikk második, szorosabban vett nyelvészeti elvi elemét kezdettől számba vette nemcsak az A-irodalom, hanem a stilisztikai-nyelvészeti szakirodalom is. A mondat nyelvhelyességi vizsgálata helyett a „szavak egérfarkába való kapaszkodás” kárhóztatása valósággal szállóigévé lett, s Voinovich itt is mintegy összegezi az addig lecsapódott vélemények lényegét, midőn a cikk legfontosabb elvi elemét a mondatközpontú vizsgálódás követelményében látja (Voinovich III. köt. 26. l.). Hogy a kortársi közvélemény a cikknek erre az elvi elemére csakugyan kezdettől fogva erősen felfigyelt, jól mutatja a Nyr reagálása. A PD közrebocsátásakor Volf György hosszú, három folytatásban megjelent magasztaló bírálatot, ill. ismertetést írt a kötetről a Nyr-be, főképp nyelvészeti-stilisztikai vonatkozású cikkeiről (Nyr 1879. 289., 337., 385. l.). Azt igyekezett bizonyítani, hogy A. és a Nyr álláspontja azonos. „Arany János és a Magyar Nyelvőr közt legtöbbször még mellékésekben sincs eltérés, a fődologra nézve meg éppen a legtökéletesebb, legszebb megegyezés van” (i. m. 385. l.). Az említett elem, a mondatközpontúság mellett azonban mégsem mehetett s nem is ment el ellenvetés nélkül. „Annyit mindenesetre el kell ismerni — így szól, miután idézte A. véleményét a szóközpontú, az elsősorban etimológiai, morfológiai érdeklődésű nyelvművelő tevékenységről —, hogy a nyelvi diszciplinák közt gyakorlati írónak a fonológián kívül legkevésbé segítséget csakugyan az etimológia, legtöbbet a syntaxis nyújt. De azért bizonyos, hogy a nyelvtudománynak merőben más a zsinórmértéke s hogy főágának éppen a legkevésbé hasznos etimológiát vallja. Arany paszuszai tehát csak az írónak, csak a stilisztának szólhatnak. Utolsó szavainak másképp nincs helyes értelmük. . . ” (i. m. 339–340. l.). Nem csoda, ha az alapvető különbségek elkendőzése, ill. ilyenre kitérítése után ilyen kesergéssel fejezi be cikkét: „Honnan van mégis, kérdem már most utoljára, hogy íróink a Nyelvőrt éppen olyan nézetekért támadták meg leghevesebben, melyeket Aranynál mindig feltétlenül helyeselték?” S arra a végkövetkeztetésre jut, tökéletesen félreértve A. álláspontját, hogy a Nyr egy felfogáson van akkor A.-nyal, „ha a mostani zagyva nyelvtől megundorodva, inkább vissza kívánczozunk akár Gvadányihoz, akár Matkóhoz.” (I. m. 396–397. l.)

Meglehetősen korán áttment az irodalmi köztudatba a *Visszatekintés* második részének harmadik elvi kérdése is, melyet Balassa József abban foglalt össze, hogy A. tisztában volt vele: a nyelvhelyesség tulajdonképpen nem nyelvészeti probléma, hanem stilisztikai s csak ezen át tartozik a szorosabban vett nyelvészet körébe. Így tehát — hangoztatja Balassa a *Visszatekintésre* hivatkozva — A. megelőzte a nyelvészeket annak felismerésében, hogy nem csupán grammatizálni kell, hanem mindenekelőtt a stílusérzékét kell fejleszteni (*Arany János mint nyelvész*. EPhK 1893. 333–335. l.). Riedl Frigyes is ugyanezt hangsúlyozza s mellette A. syntaxisra koncentráló nyelvi szemléletét, amely, szerinte, már túlzásba is viszi, midőn a magyar syntaxis erejét fölébe helyezi más nyelvekének (*Arany mint nyelvész*. MNy 1917. 148–149. l.).

Mindez eléggé bizonyítja, hogy a *Visszatekintés* második fele, kommentárjellege ellenére, fontos általános elvi kérdéseket érintő, taglaló cikk. Természetes, hisz az a cikk, amelyhez kapcsolódott, maga is az volt. Brassai ugyan ezt a cikkét is, mint cikkei többségét, olvashatlan bőbeszédűséggel,

terjengősséggel írta meg (összesen tizenegy folytatásban, SzF I. I—II. 19., 20., 27., 28., 30., 31., 32., 33., 48., 49., 50. sz.) s megsúfolta, A. szavával élve: „csúrszaváros szerkezetekkel”, képekkel, okoskodásokkal. Mindazonáltal egy sor nagyon fontos elvi problémát is érintett benne, s állított középpontjába. Elsődlegesen azt, hogy minden nyelv autonóm rendszer, s a fordítónak az átadó s az átvevő nyelvben nem közvetlenül, önmagukban állva, izolálva kell a fordítandó egyes elemeket szembeesnie, hanem a rendszeren belül, a rendszer tagjaiként. A gondolat, a tétel kétségtől helyes. Brassait ma főképp mint a materialista gondolkodás harcoss ellenfelét szokás említeni. Az is volt; s a kor természettudományos és filozófiai szaktudásainak egy része (pl. Pólya József, a jeles orvos-tanár vagy Mentovich Ferenc, a materialista filozófiai író) is ezt látta már benne. De gondolkodásában, munkásságában sokféle elem vegyült; a kor természettudományos s szociológiai eredezési liberális eredményeiből is sokat átvett és népszerűsített (l. pl. a nőemancipáció kérdésében elfoglalt álláspontját, l. a *Nőiről* c. A.-cikk jegyzeténél). A., Csengery s baráti körük viszont tevékenységének elsősorban ezt az oldalát figyelte s méltányolta, bár, kétségtől, antimaterializmusát is helyeselték. A nyelvészet területén néha különösen jó forrásokból merített. Főképp az összehasonlító nyelvtudományából s Humboldtéból, sőt, már Steinthaléból is. Itt, e cikkében, főképp Humboldtra támaszkodott. De túlbuzjánhó, fegyelmezetlen, logisztikus hajlama, szenvedélye itt is képtelen, rabulisztikus részokoskodásokba vitte. Ez a kettősség az oka, hogy A. közölte végelethetetlen cikkét s ugyanakkor itt valóban szükségesnek látta a szerkesztői kommentálást, korrekciót. Brassai, aki, levelei tanúsága szerint, valóban tisztelte A.-t, cikke ezután következő folytatásaiban egy-két megjegyzést tett a *Visszatekintésre*, hol polemizálva, hol mentegetődzve, hol ironikusan. De mindezek A. cikkének nem lényegét, hanem egy-egy szavát, megállapítását, részletét illették. Éppen ezért nem is közüljük őket, mindössze egyet a jellegzetesebbek közül iktatunk ide mutatóba. Brassai cikkének IV. részében többek közt azt panaszolja A.-ra is utalva, hogy folyton félreértik. „Mostoha sorsom arra kárhoztatott, hogy ha mathematicai legtisztább igazságot nyilvánított is, akadok oly emberre, a ki állításomat kétségbe hozza, vagy legalább paradoxonnak mondja. Tény ez, higyék el, nem hypocondria sugallata! Ennél fogva jónak láttam Goliáth létemre is paizsról gondoskodni védelmemre.” (I. m. 754. l.) A Goliáth szóhoz csillagot tesz, s a következő lábjegyzetet fűzi hozzá: „L. Sz. Figy. 36 sz. 562 lap. Megvallom, hogy e képben nem bírok több hasonlóságot lelni, mint azt a természetit, hogy biz' én, Dugonicscsal szólva, a hórihorgas természetű emberek közé tartozom. Ami az erkölcsi oldalát illeti, három tetemes különbséget látok. Egyik az, hogy Goliáth háta megett egy egész tábor állott, mely ha gyáva nem lett volna, óriás vitéze elestével sem futamodik vala meg. Ezt az igazi Dávid előre nem tudhatta, és valamicskével több bátorság kellett hozzá, mint az erősebb — mindenesetre hasonlíthatatlanul számosabb félhez szegődött Dávidnak, ki a kopogó fejem ellen 'megvoná ívét mint egy ellenség'. Második különbség, hogy Dávid Goliáthban egyszersmind az ügyet, a filiszteusok zsarnokoskodását üté agyon; azt pedig — kivált kész akaratát — nem tehetem fel az én Dávidomban, — tiltakozik is ellene — hogy bennem, a ki nyelvünk nemzetes színezete mellett buzgólkodom, ez ügy diadalát kívánta volna megbuktatni! Nem talál végre harmadszor a hasonlat annyiban is, hogy Dávid előbb leparittyázta Goliáthot s azután vágta le a fejét; ellenfelem pedig előbb a fejemet vágá el: azaz hitelemet törekvők megrontani, mi után aztán egész kényelmére kopácsolhatott rajtam. Mindezeknél fogva az ötletes hasonlatnak csupán azt a — nem annyira irodalmi mint ipari — nyereségét látom, hogy 'visszatekintő' feltalálta egy új nemét a polemianak, melyet akár

cukrozott sottisenek, akár ólombotos bókna nevezünk, egyformán eltaláljuk a jellemét.” (I. m. 754. l.) Brassaira jellemző volta mellett, azért is ezt közöljük, mert Gyulai is majdnem szó szerint ezt mondta saját magáról, ill. a maga s vitázó társai viszonyáról. Ez a hasonlóság rávilágíthat arra a momentumra, amely A. cikkének két részét, látszólagos s valóságos különbségeik ellenére, összeköti. Mindkét részben oly felfogással vitázik A., melynek magvával, kiindulópontjával egyetért, melyet azonban a következtetésekben, a részletekben, a gyakorlatban helytelenül, mert mereven, logisztikusan, mondhatnánk, dialektikátlanul alkalmaznak. Brassait s Gyulait felfogásban, modorban és stílusban egyaránt igen mély különbségek választják el egymástól. Közös azonban bennük felfogásuk érvényesítésének feltétlen akarata, a kizárólagosság igénye, a kicsinylő, gúnyos türelmetlenség más véleményekkel, sőt, a más véleményűekkel szemben is. Ez az, amit A. legalább munkatársai körén belül szeretett volna elkerülni s amit végül sem Brassainál, sem Gyulainál nem sikerült elérnie. Ez magyarázza az ő cikke mindkét felének is a szokottnál ironikusabb, Gyulai esetében némiképp inkább bosszús, ingerült, Brassaiéban inkább csipkelődő, játszi hangütését.

— egy örökös areopag: az athéni piac neve eredetileg areopag, mely az ítélezések helyéül is szolgált, így, névátvitellel, az ítélezést s az ítélező testületet is így nevezték. — ítélete nem bírói decisio: döntés, határozat. — a „Budapesti Hírlap” szerkesztője, mikor az ő, a „Legújabb magyar líráról” írott gyönyörű cikkeit közölte: Gyulai e sok folytatásban, az említett lap 1855-ös évfolyamában megjelent cikkének címe tulajdonképpen nem ez, hanem: *Szépirodalmi Szemle*. A cikknek csak a III., lezáró része szól a „legújabb magyar líráról”. A Budapesti Hírlapot (1853–60) előbb Szilágyi Ferenc, később Nádaskay Lajos szerkesztette. Gyulai cikkének megjelenése idején Szilágyi, A. s Gyulai közös barátjának, a későbbi jeles történésznek, a bohém Szilágyi Sándornak az apja. A lap az abszolutizmus kormányzatának támogatását élvezte, kétéfű sas volt a homlokán, de amennyire lehetett, az alapján behódoló, de kétkulacsosságra is hajló Szilágyi a nemzeti érzéseknek, művelődésnek is helyet igyekezett biztosítani; s mivel még mindig a legjobb, legtisztesebb lap volt ez időben, ezért írtak bele Gyulaiék (l. Gyulai Pál: *Kritikai dolgozatok*. 1854–1861. Bp. 1908. 69–240. l., ill. 137–240. l.). — Tompától Meáncsekig: Gyulai Tompa verseinek, 1854-es kötetének megtagyálásával kezdi tanulmányát; Mentovich Ferenc, Tóth Kálmán, Concha Károly, Balogh Zoltán, Tóth Endre, Zalár (Hizli József), Spetykó Gáspár munkáival folytatja s Meáncsek Istvánéval végzi, de közben, természetesen, a korszak egész lírájának problémáit is felöleli. Meáncsek (?–?) dunántúli származású volt s kötete: *Kakukkdalok a nép számára* 1854-ben jelent meg Veszprém-ben. — habár szerkesztői helyzete nem volna is „sine cura;” (!? !): a „sine cura”, „a felelősség, a kötelesség, a munka nélküli állás” vádját, vádjának lehetőségét Gyulai *Megint a kritikáról* c. cikkének befejező részében villantotta fel: „Természetesen, hogy egy így [ti. az általa eszményinek állított módon] szerkesztett lap nem lehet sine cura, s a szerkesztés valamivel több lesz, mint a bejövő kéziratokból téltul válogatva csak oda adni ezt azt a szedőnek” (SzF I. II. 35. sz. 547. l.). Ennek a vádnak a megvillantása különösen súlyosan sértette A.-t; nemcsak a zárójelbe tett írásjelek mutatják, hanem az is, hogy Gyulainak írt leveléhez külön utóiratot csatolt erről a vádról: „U. i. A sine curát nem vettem egészen magamra, de meg nem állhattam, hogy fel ne kiáltsak. Valóban: én hittem némi 'sine curát' a szerkesztésben, a tanársághoz képest. Reméltem, hogy el leszek látva elegendő dolgozattal arra, hogy inkább szerkesztő legyek, mint robotban dolgozó munkatárs, ujdondásza, correctora lapomnak. Hittem, hogy lesz annyi szabad lélekzetem, mi szerint csak jó kedvemben dolgozom, belső hivatás folytán,

lapomba; s a szerkesztés azaz a jobb munkák — bizonyos elv szerint összeválogatása — hágy annyi időt, hogy nyugalmasan dolgozni szerető ember sine cura gyanánt élvezheti ez állapotot. Ezért meg nem állhattam, hogy a *sine cura* említésnél, sorsomra gondolva egy pár felkiáltó jelt ne tegyek.” (1861. aug. 28.) — a nem rég lejár III-dik számú: Az első két részben Brassai a maga patetikus-didaktikus-szatirikus modorában főképp a nyelvromlás jelen állapotát vázolja s elvi kérdéseket tisztáz. Ezeket részleteikben s közvetlenül, az említett alaptételen túl, A. alig érinti cikkében. Így tehát ezeket szükségtelen A. cikkéhez mellékelni. A négy folytatást kitevő harmadik rész azonban (30., 31., 32., 33. sz.), mivel minden bekezdésében van olyan elem, többnyire nem is egy vagy néhány, melyet A. kommentál, korrigál, melyre reagál, A. cikkének teljes megértéséhez feltétlenül szükséges közölnünk. Kivonatossan adni, Brassai fogalmazásmódja következtében, szinte lehetetlen, s több helyet venne igénybe, mint szószerinti leközlése. Ha A. az első két részből említ, érint oly részmozzanatot, aminek idézése nélkül szövege nem lenne egészen érthető, azt a szövegmagyarázatok menetében mellékeljük. Íme, tehát Brassai cikkének harmadik része:

MÉGIS VALAMI A FORDÍTÁSRÓL

III.

Feladatomb kimutatni, hogy a most divatozó magyar irodalmi nyelv nagy mértékben el van nemzetietlenítve, és hogy azt a kárt benne a fordítások tették. Ijesztő nehéz feladat ez, átlátom. Nem mintha ügyem gyarló, vagy igazam kétséges volna. Még nem is azért, hogy az ellenfél karddal és pánccal, dárdával és sisakkal fegyverzett nagy tömeg. Winkelried Arnold megmutatta, hogy ilyen ellen is sikerülhet a győzelem, és én a nyelvet bélyegző nemzetiesség ügyének mindig örömet lennék Winkelried-je. De itt egészen másnemű nehézség forog fenn. Egy könnyen elillanó finom *zamatot* kell nekem észrevétnem, éreztetnem oly nyelvekkel, amelyeket paprika vagy más erősebb fűszer durvított; oly orrokkal, amelyeknek érzékenységit régóta szívott burnót tompítja. Sok ember nem akar tudni semmit a thea fűszerességiről. Meleg víznek, kukorica lének, vagy bodza virág herbatejnek gúnyolja azt az italt, és nem bírja különben élvezni, ha csak bőséges rum testes szagával el nem fojtja a thein szelletszerű aromáját. Aztán legyen mód, megismertetni és megkedveltetni vele, amit kóstolni se akar és izlettését lehetetlenné tette! Így vannak önök legnagyobbára a nyelv dolgában. A „nyelv-mívelés” rumjával — olykor füstös pálinkájával — elölték egyfelől a nemzeties zamatot, el másfelől természetes nyelvérzéküket és ízlelési képességeket. Világos hát, hogy mindennek előtt az idegen keveréket, az idegen ízt kell önökkel megutáltatni — „Megálljon! ön, mélység szélén jár. Voltaire, akit ön ottan-ottan szeret idézgetni, az irodalmi illedelmetlenség sőt bárdolatlanság vonásának bélyegzi a „cracher dans le plat, pour en dégouter les autres”-t. — Jól van! kényes érzésű olvasó, az úgy van, és a szememre lobbantott maxima igen helyes; de mégis csak maxima. Azaz, nem erkölcsi törvény, amelyet semmi esetben se szabadjon megszegni, s alkalmazhatósága ne függjön a körülményektől. Nem; a maximákra nézve határok léteznek, amelyeken túl alkalmazandóságuk nemcsak megszűnik, de pozitív hiba volna követésüket erőltetni. Olykor valódi jó tett és üres étiquette közt kell választani, és ki ne hajtaná végre amazt, emennek a sérelmivel is. Ha látom, hogy felebarátom egy bizonyos tálból akar enni és ha megteszi, veszélyére válik, elsőbbsen megkísérem leverní róla okoskodással. Ha erre nem hajt, elveszem előle, s ezt se tehetvén, biz én belé is köpöm, ha

százszor kicsúfolna is Voltaire érette. Vagy talán olyan ítéletet mondanak önök reám, amelyet azaz egyén kapott, aki Spanyolországban a lova által elragadott királyné éltét megmenté. Segítségét bőkezűen megjutalmazták, de mivel az étiquette halálos büntetés alatt tiltja vala illetni a királynét, megmentőjének fejét vevék. Ám lássák, tegyék velem amit tetszik, én mégis kényszerítve látom magam az étiquette és a Voltaire-féle maxima megszegésére, miután önök a szép szóra nem hajtanak, és a fatalis tálat elvenni nincs hatalmamban. Ezennel hát kijelentem, hogy én azt az önök nyelvmívelő, nyelvszépítő, nyelvtökélyesítő, és — hogy a blasphemia teljes legyen — „nyelvteremtő” *rumját*, a legundokabb, legfertőzetestebb locsadéknak tartom, amilyen csak gyomrot émelyített valaha; és aki a nemzeties tiszta nyelvet ilyessel vesztegeti, egy cseppel se lébb valónak annál a lelkiismeretlen bor árusnál, aki savanyú italát, isteni és emberi törvény ellenére, ólomcukorral édesíti.

Önöknek és az egész olvasó és nem olvasó közönségnek kétségkívül igen jól esett az a drastico-humoricus leírás, amellyel a Blicke auf Ruck-blicke szerzője bizonyos lapos tomporákra húzott magyar nadrágok képét festi. E festmény hatása a „rút” aestheticájába tartozik, amely megmagyarázza nekünk, miképp lelhetünk gyönyört oly képben, amelynek eredetétől boszúsággal vagy undorral vagy mind a kettővel fordulnánk félre, mint egy Tartuffe-től, egy Falstaff-tól. No lássák önök, valahányszor amaz idegenszerű kifejezések, magyartalan szófüzések, barbarismusok ötlenek előmbbe, amelyek nyelvünk nemzeties színezetét halványítják, képét rontják, mindannyiszor a „Blick”-ekbeli kép jut eszembe: — *magyar nadrág lapos tomporán*. És nincs forróbb ohajtásom, mint az, hogy bár önök mindnyájába ugyan ezt az érzést gerjeszthetném vagy önthetném át. De miképp ébresszem én, ha a tárgy maga se bírja ébreszteni, ha önök iszonyodás nélkül képesek ki-mondani ezt a magyar nadrágba öltöztetett német szót: „összefüggés!” És némelyek még védelmire hozzák fel, hogy „szórul szóra” van németből fordítva. Nem tudom elhatározni, a tény maga nemzetietlenebb-e vagy a védőök? De tudom ám, hogy az utóbbi még helyetlenebb mint az elsőbb. Helytelen pedig már csak azért, hogy nem is igaz. „Összefüggés” (phu!!!) nem fordítva van a „Zusammenhang”-ból, hanem csak majmolva és ugyan balgán majmolva utána. A német „hangen” — vagy „hängen”-nek t. i. két értelme van, amelyet minden más nyelvben különböz — radicaliter különböző — két szó fejez ki, u. m. latinul: pendere és haerere; olaszul: pendere és essere attaccato vagy star appiccato; franciául: être suspendu és être attaché vagy accroché; angolul: to hang és to adhere vagy to stick; spanyolul: colgar és pegarse. Szolgálhatnék többel is, de azt hiszem, elég lesz az analógiára, amelynek megfelel a magyar is, amidőn „hangen” az első értelemben azt teszi: *függeni* a másodikban: *akaszkodni, ragadni, kapcsolva lenni*. No már a „Zusammenhang” azt, amit a német ért és magyar majmoló is akarnak értetni alatta, a második értelmében teszi és teheti; holott az elsőben teljes és világos lehetetlenség, és nonsens. És a mi bölcs fordítóink az első értelmében gyárták azt a borzasztó *összefüggést*. Mit mondanánk reá, ha egy mostani latinista a Zusammenhangot „compendium”-nak fordítaná? Ha egy menyezeten egy falka pókháló fonal, cérna szál, egyenes vessző, bot stb. függ, nem *függenek össze* — hanem párhuzamosan, és ha végeiket összekötjük, akkor se *össze függesztjük*, hanem *össze kapcsoljuk*. A szőlő „guirlande”-ok Olaszthonban nem *összefüggeszlik* a fákat, hanem *összekapcsolják*, épen úgy mint egy kerti epres táblában az ostor indák, amelyek nem „függnek”, hanem földszint futnak el, az epertőket. Gondolom, megkívánhatni, hogy ha abstract fogalom nevét metaphorán alkotjuk, az a metaphora helyes és legalább képzelhető legyen. E kíváncsiomnak a „kap-

csolat" megfelel, az „összefüggés” pedig – magyar nadrág lapos tomporán. Aki szereti, viselje!*

Hát még az a sokszorosan ferde: „*ellátni*”, hogy üldöz! Sokszorosan, mondám, mert egy az, hogy honi philológiánknak abból a szerencsétlen divatköréből való, melyben elhatároztuk volt, hogy minden német „*ver*”-t mint ige előragját, „*el*”-nek fordítsuk magyarra. E kor hátramaradt tanítványai azok ma is, akik a kártyát „*elosztják*” = vergebén; azaz hogy *elvélik* az osztást. Azok, akik barátjukat „*elismerik*” = verkennen; azaz *rosszul ismerik* vagy *másnak tartják*, vagy *mást gondolnak* hogy ő. Azok, akik a sakokban egy helyzetet, lépést, fortélyt vagy figurát „*elneveznek*” – versehen; azaz *nem veszik észre*; holott a nemzetiesen gondolkodó és beszélő magyar éppen *azt nézi el*, amit észreveszen de *nem akar* észrevenni, amit lát, de látatlanná teszi; és más közel árnyalatban: *elnézi* a hibát, azaz megengedi vagy nem bünteti meg. Aki hát amaz első értelemben „*néz el*” valamit, az „*el*”-számította magát” (= hat sich verrechnet) – ha azt gondolja, hogy magyarul beszél. – Az „*ellátni*” mind ezekkel egy és ugyan azon gyökeres nyavalyában sinlik, és még több másban. Nevezetesen, hogy az a „*ver*” a versehenben, amelyet „*el*”-nek fordítottak, tulajdonképpen nem is volna *ver*, hanem *vor*, minthogy maga a versehen sem eredeti német szó, hanem a „*providere*”-ből van fordítva, s aztán a *vor ver*-re ferditve. A régiebb német nyelvben találjuk még *fürsehennek* is, mint Vorsorge helyett Fürsorge-t. Harmadszor, a magyar a „*lát*” igével csak is a látást, a valódi látást fejezi ki, és semmi más kezelést, működést vagy hatást. Sőt ha a valódi látásnak magának valami tovább érő kihatását akarja jelezni, már nem „*látás*”-nak hanem „*nézés*”-nek s feljebb fokozva „*igézés*”-nek nevezi. A „*látás*” hát felruházást, kiállítást, felkészítést, gondoskodást st. eff. nem tehet, hanemha nemzetietlenség bűnébe esés árán. Negyedszer, még jogsértés is van az „*ellátás*” divatos használatában; mert van e szónak már átvitt értelme, t. i. a magyarnak a *perét látja el* a bíró; még pedig igen természetesen átvitt értelme, mert *meqlátja* a bíró: melyik félnek, miben van igaza. Többre és továbbra az „*ellátás*” jelentése nem is terjed; ami csak abból is kitetszik, hogy ez: „a peremet ellátták és az ítéletet kimondták” épen nem tautologia, hanem a tény külön két phasisának illő kifejezése. Ötödször és ezúttal utoljára, a stilisticára a legkártékonyabban ható szó az az „*ellátni*”. A hanyag, léha, nyelvtudatlan vagy gondatlan író, mihelyt unja a tény szabatos ki-nyomására megkívánt kifejezést elékeresni vagy megválogatni, elérántja azt a verbális *izét*, az „*ellátni*”-t, azonnal kész a mondat, aztán rajzolja vagy fessen ahogy bírja! Majd elragad a szokásosan nem léha és nem tudat-

* Az, ki-e csillagot ide teszi, oly korban és körülmények közt nőtt fel, hogy *két* magyar nyelvet kellett tanulnia, előbb a régit, aztán az újat. De nem emlékszik, hogy az *összefüggés*, vagy még vaskalaposabb alakjában *egybefüggés*, valaha, mint ujonnan gyártott szó ütötte volna meg fülét. Nem tudjuk, mely keletől fogva számítja t. munkatársunk a nyelvrontást új szavak által, de nem állhattuk meg, hogy fel ne nyissunk egy, bizonyos se nem új, se nem újító könyvet találomra. Ez a Pápay Sámuel „Magyar Litteratura esmérete” volt, 1808-ból a címlap szerint, de mely, mint az előbeszéd mondja: „már egynehány esztendőök *előtt* induló félben volt, hogy köz világra keljen.” E munka 270-ik lapján olvassuk: „Szóllások által szoktuk előadni a dolgok *egybefüggését*; a 43-kon: „a nélkül, hogy azoknak” a tárgyhoz vala-miben hasonlító *összefüggéséről* vizsgálódnánk; a 44-ken: „oly kevés hasonlatosságbeli *összefüggést* találunk” . . . stb. Elhisszük, hogy az *összefüggés* logicája rosszul *függ össze*, de bajos lesz már kiküszöbölni. Szerk.

lan íróra is a ferdeség, és nem tiszta veszteség-e ez a stilra nézve? Avagy jeles regényíróknál nem a hibáztatott szó folytonos dongása szülte-e ezt az ügyetlen kifejezést: „a már francia segélypénzzel ellátott protestans német fejedelmek” stb. Vajon nem inkább így íratta volna természetes nyelvére: „francia pénzzel segített fejedelmek”? Nem erősebb fogantatás nyújt-e ez a képzelődésnek, mint a „francia segélypénzzel ellátott” — amelynek legkisebb hibája még a szükségtelen szószaporítás? — Magyar nadrág lapos tomporán.*

Csak röviden emlitem meg a „kinézést” amely mint egy buján tenyésző dudva már nemcsak az irodalom hanem a népnyelv földét is ellepte. A németnek nincs oly szava, amely a „milyen”-t, az „olyan”-t híven és egyenesen kitenné; kénytelen hát a „wie sieht aus” és „so und so sieht aus” paraphrasisokhoz folyamodni. Mi pedig eldobjuk saját ősi zsíros birtokunkat és idegen sovány „Heide”-t veszünk bérbe nemzetiességünk árán. Ma már minden kivált természetani és rajzi kézikönyv teli a „hogyan néz ki” és „így néz ki”-vel. Csak rajta uraim! még az iskolában, még a hajlékony gyermekkorban igyekezzenek önök megmontani az ép nyelvérzékét!

Szintoly nem kevésbé vétkes fitymálása nyilatkozik ősi örökségünknek az „evvel és avval *bir*” kifejezésben,** és szintoly nyivasztólág súlyosbodik az irodalmi stílus nyakára, mint az elébbiek. A magyarnak nincs oly igéje, amely a latin „habeo”-jának és a rokon s a leány-nyelvek hasonló értékű szavainak anyagilag és formailag megfeleljen. Előny-e netalán, vagy, mint igen is sokan vélik, alkalmatlan és minden áron pótlendő hiány, nem kérdem. Előttém csak egy parancs áll feltétlenül: „tiszteld az ősi, az anyai nyelvet”. Tiszteld nemcsak szép vonásaiban, hanem fogatkozásaiban és kinővéseiben is, mihelyt egyéniségivel, szervezeti sajátosságával vannak kapcsolatban. Szülődnék egy daganatja van, amelyet csak sebész műtéttel távolíthat el. Igen, de a műtét igen igen kétséges kimenetű, végrehajtása életét veszélyeztetheti szülődnék, — elhivatod-e hideg vérrel a műtevő sebészt? — Íme ezt a félve tisztelő érzelmet óhajtanám én, hogy uralkodjék minden magyar íróban anyai nyelve iránt, mint uralkodik minden nemzetnél, amelyet fényes irodalma dicsőít, hozzánk hasonlítva még a németet se véve ki. — No de minden esetre, a „nekem van” amely a „habeo”-nak annyira megfelel, amennyire csak egy nyelvbéli szó más nyelvbelinek megfelelhét, nem nyavalyás daganat, hanem nyelvünk ép és biztosan működő szerve, és nincs semmi okunk eltávolítására. Vagy — dehogyan nincs! A fordító urak úriás kényelme nagyon csökkenne vele, ha egy fordítandó német mondatot előbb egészen el kellene olvasniok, mielőtt magyar szókba öltöztetésihez hozzá fognának, vagy ha ezt nem teszik, a nevezőben már leírt alanyat utólagosan datívusra igazítaniok. Ugy de ily pazar áldozatot a haza szolgálatára szentelt becses életből hozni nem lehet; leírjuk hát szépen a német nominatívust, és midőn a „haben”-re érkezünk, „birni”-nek fordítjuk, és

* Még egy csillag. Én is Arkádiában születtem. Én is forogtam a nép közt. De hogy a magyar ember, még pedig annál inkább, minél magyarabb *el ne lássa vendégét*, az nem fér a fejembe. A *felkészlt* értelem minden divatos használata mellett nem kötök kardot, de étellel, itallal *ellátja* biz az. Még *pénzzel* is az útra, ha kell. Ezt nem fordították, ebből kár is volna bennünket kifordítani. A *vendéglátás* régi erénye a magyarnak, talán régiebb, mint *törvénylátás*. Bocsánat a közbeszólásért.

[szerk.]

** Hát még az *ezt* és *azt* *bir*? az is van már elég.

Szerk.

kész a magyartítás (?!). Hogy pedig ez így van, tessék megnézni irodalmunk minden újabb termékét, nemcsak a fordítottakat, hanem a vezércikkeket, regényeket, és tudós értekezéseket is — prózai eredetiségünk egyedüli mutatóványait — amelyeknek mindnyájából a „nekem van” forma merőben és végkép kiküszöböltnek látszik. Aztán nemcsak az a baj benne, hanem az is, hogy a „birok vele” kifejezés töstörzsökös magyar értelme háttérbe és utoljára egészen ki lesz szorítva általa. Ál nyereményért vagy tatárfogásért kétszeres érvágás szegény nyelvünkön; bizony igen drága ár, igen sok fizetés a Franklin mesélte spért. Ismét hát magyar nadrág lapos tomporán.

Köszönhet a magyar irodalmi stílus még több ily méregdrága portékát is nevezői viszony ő kegyelmének. Szabott ugyanis neki egy sujtásos pantalon vagy harisnyával toldott szíjjas nadrágot — (nevezzük akár így, akár úgy, csakhogy a „serpentes avibus geminati” ki legyen fejezve általa) — a mindjárt megvitatandó kifejezésben. „Üssük fel” — (ez is magyar nadrág lapos tomporán) — a legelső magyar hírlapot, amely kezünkbe akad, és legott akadunk benne ilyesre: „S ő, ki haragudt volna, ha *Elemér által meglepetik*, neheztelni kezdett, midőn” stb. Pedig nem hírlapból, nem is fordított cikkből, hanem eredeti munkából vevém mutatóvány példáját a magyar irodalmi új nyelv ez undorító szennyének, amely iránt viseltető utálatomat nemhogy lágy tollam, de a „Blicke” tentatartójának epéscsípő leve is alig bírná lefesteni. De akár haragszom érte, akár nem, úgy elfogta, úgy ellepte könyveinket és lapjainkat, mint a fecskefonál a lucernáz, és amint látók, átment a fordításokból az eredetiekbe is. Hanem biz’arnazok előzménye nélkül magyarnak soha eszéágába se ötlött volna az a ferde facsaros szófűzés. Magyar gondolkozású és nyelvérzékű ember minden bizonnal így ír vala: „S ő, aki haragudt volna, ha *Elemér meglepi*, neheztelni kezdett” stb. Valamint más helyütt: „Kassai a szokott órában tanácskozott a fejedelemmel, a szokott éles humorral és vádakkal *sérteték az aristocratia által*” — a nemzeties forma e lesz vala: „a szokott vádakkal *sértegette az aristocratia*” stb. — Vagy tán azt mondják önök, hogy az activa forma helyreállításával, a periódus egyik mondatától a másikra menve, változnék a nominativus alany, és ez hiba lenne? Ha azt mondják, a védelem még rosszabbá, még tarthatatlanabbá teszi ügyöket, mert hiszen a *nominativus alany* e fontos szereplésiben áll főképp az idegenszerűség, a nemzetietlenség. Az a nominativusi hatalmaskodás a nyugateurópai mai nyelvek saját vonása, amelyet a névragozás nagyon silány volta (mint a németben) — vagy tökélyes hiánya — (mint a franciában olaszban stb.) — tesz náluk szükségessé, elkerülhetetlenné; de amelyről a magyar nyelv semmit se tud, és ha magyar nadrágot húznak rá, még inkább kilátszik a sakktábla, mint a „Blicke” szerzője nevezi. Igen de számtalan eset van, amelyekben még ez a gyarló védelem se’ ment semmit, p. o. abban a hírlapban, amelyet e pillanatban kapok kezemhez, e passus fordul elé: „A fölkelők Hercegovina és Montenegro határain a török *csapatok által* részint szétszórattak, részint egészen megverettek.” Az ilyenek olvasása a nemcsak elvileg hanem nyelvilag is magyar érzelmű embert gutaütéssel fenyegeti. Hát nem lehetett volna éppen annyi erővel így írni: „A fölkelőket Hercegovina és Montenegro határain a török csapatok részint szétszórták” — (akarja mondani: kergették vagy szalasztották) — „részint megverték?” A tisztaság és értelmesség is nyert volna vele; mert mihelyt az olvasó a „felkelőket” mindjárt veszi észre, hogy *velők* vagy *rajtuk* kellett, hogy történjen valami, nem pedig *ők* műveltek valamit; holott az idézett formában egy ideig bizonytalanságban marad, és csak mikor az „által”-ig érkezik, veszi észre, hogy *biz’ azok* nem műveltek semmit, hanem őket futamtották meg. A német és többi nyugati európai kénytelen a feljebb érintett okból, igen ritka kivétellel, nominativuson kezdeni mondatait, és e mind azoknak

a nyelveknek kitűnő, domborúan kiülő vonása. Ők hát kénytelenek megtűrni a jeletlem bizonytalanságot is, amelyen azonban sokat igazít az a körülmény, hogy a nominativus alany után nyomba következő ige nem hagyja függőben maradni az értelmet. Úgyde a magyar nem ismeri azt a szabályt, hogy mondatát mindig nevező esetbeli szón kezdje, se nem tűri azt a megszorítást, hogy utána mindjárt az igét következtesse. Tehát utoljára is csak — Schachbrett.”

Az eddigelé rovogatott formátlanlanságoktól nyelvünk eredeti sajátosságait, nemzetiségét féltettem. De bezzeg érzünk most olyanokhoz, amelyek amazokkal együtt a mostani és jövő nemzedék józan eszét fenyegetik. Mert avagy nem józan ész rontása-e, amidőn nemzetünket — amely ahhoz van szokva, hogy átlátszó szavaink minden elemeiben, színt oly tiszta és világos elemeiben mint maguk a szók, határozott értelmet lásson — oda akarjuk vezetni, hogy határozatlan, csélcsep szótágokhoz ingadozó, reáfogott érteményeket kössön? Szóljunk világosabban. Nyelvünk analógiái véghetlen többsége kétségkívülivé teszi, hogy szavainkban egyfelől a törzsök, másfelől a képzők és ragok élesen, világosan, értelmesen kíválnak; másfelől a törzsökökök maguk nevekre, névmellélekre (rosszul nevezett) névmásokra, igékre és igehatározókra szintoly határozottan elkülönződnek. Ezzel aztán benső kapcsolatban van az a tény, hogy a gyökök, azok a kezdeties határozatlan valamik — mint a nem tudom hová való diákokról mondják, hogy oly semmik, amelyekből lehetnek valaha valamik — nálunk soha sem lépnek előtérbe. Mint mezeink kies öltözetében a földben, setétben rejlenek a gyökerek, és csak törzsökeiket, ágaikat, leveleiket, virágaikat és gyümölcseiket tárolják napfényre a dús növénytermésben, szükségünk kielégítésére, szemünk vidámitására. Szeretett nyelvünk e jellege, igaz, hogy ócsárlás tárgya a mi ábrándos képzelődésű, borongós elméjű tudós szomszédaink philologusai előtt. Az is igaz, hogy „agglutinált” nyelvnek gúnyolják, és az ő „eszmévé olvadt” nyelvöknél fogva maguknak és nyelvbeli rokonaiknak bizonyos szellemi felsőbbiséget arrogálnak. Egy cseppet se csodálkozom a tétovázás és határozatlanság ama típusain, akik Isist éppen azért imádják, mivel áthathatlan fátyolba van takarva, nem, mint más nemzetek, ámbár titok lepi. Akik a magasat és a mélyet az őket lepő köd sűrűségiből mérik. Akiknek legközelebbi híres philosophiája: rendszeres óvás-tétel a fogalmak határozottsága ellen. Akik évek százai óta nem bírnak tisztába jöni a legfontosabb, őket legbensőbbben érdeklő eszmékkel; — hogy csak egyet nevezek meg például: — a nemzet egysége eszméjével. Akik nem mernek egy fogalomnak is merőben szemébe nézni, vagy legfeljebb csak akkor, ha az elmélet légkörében lebeg, de ha megtestesülve lép eléikbe, meghökkennek, elriadnak tőle.¹ De csodálkozom ám nem tétovázó, nem habozó, hanem eltökélt, bátor, egyenes, őszinte, világos tisztaságot szerető, értelmes nemzetem fiaim, hogy ama más faj előítéleteiben osztoznak elméletileg, és nyelvünk férfias jellemét megrontani igyekeznek vagy segítenek gyakorlatilag. Még inkább csodálkozom, hogy azok a férfiak — akik az életbe vágó legfontosabb kérdésekben a törvényességet lelik egyedül biztos támasznak, egyedül erős oszlopnak, — a nyelv alig kevésbé fontos ügyében amaz idves elvről megfélekedve a nyelv törvényességét, az analógiát fitymálják, és éretlen elmék, éretlen elméletek octroyálásának hódolnak. Az octroyálás pedig akár feljülről, akár középről, akár alulról jöjjön, egyforma jogsértés, és csak az eltűró vagy elfogadó gyávasága nagyobb egyik esetben mint a másikban. Az octroyálás pedig nálunk — amint szokták mondani — napi renden van.

¹ Vide: Frankfurti Parlament.

Egyik azt parancsolja, hogy ezentúl ne írjunk *tz*-t hanem *cz*-t! — „Amint parancsolja nagyságod!” — És a *tz* eltűnik az irodalomból. Következik — újabb ukáz, amely a *cz*-t küszöböli ki a *c* kedvéért. „Hallani és engedelmeskedni mindegy” azt mondja „kelet népe” és alakul legott a *c*-sek tábora, melynek vitézei rettenetes nagyot vélték lépni előre vele a műveltségben átalánosan, a nyelvművelésben különösen. — „A *hogy*-ot már elég sokáig mondtuk, mondjunk „miszerint”-et helyette” — és *miszerint*-tel telnek az ívek. „Nem jó ez!” áll elé egy más, és octroyálja a „*mikép*”-et, és nem marad követők serege nélkül. — „Az igét a mondatban hátul kell helyezni” hangzik a rendelés; az ige szegény hátraköltözik, akár hogy tegye az óvást ellene a józan értelem. — „A *meg, el, fel, le* sat. előragokat nem szabad elválasztani,” ez az új tilalom; és hemzseg az: „elválasztva volt,” „eldönteni fogjuk,” „megvizsgálni akarjuk,” „kivonni kezdé,” „összefűzve volt,” „megtartani akarlak” és több ilyek. Jegyezzük meg, hogy e mutatóványokat regény-irodalmunk egyik legjelesebb termékéből néhány lapról szedem ki. De vajon hallott-e valaki magyar gyermeket így kiáltani: „Ne hagyjon apám! ez a kutya *megmarni akar!*”? Erre nekem is németesen kell nyilatkoznom: piha ördög! (Pfu! Teufel!).

No de még nem érkeztem e szakaszom tulajdonképeni tárgyához, ahhoz a szórnyeteghez, amelyre nézt óhajtanék egyszerre Lúcián és Archilochus lenni: gunyos kacajt ütni és — korbácsolni. Hogy is képes bajszos ajaknak kimondani, törvényhez ragaszkodó észnek kigondolni és amannak védelmében kardra termett kéznek leírni ezt a képtelenséget, ezt az abszurdumot: „távirják?”

Hosszas közbeszólásom tán nem felejtette el, amit feljebb mondek a magyar szóelemek természetéről. Oda vonatkozva hát, azon kell kezdenem, hogy magyar szónak nem ismerhetem, mert a magyar nyelv egész határán, földjén, mezején és erdején ezt a törzsököt: *távir* hasztalan keresem és kutatom. Még az általuk közel rokonoknak nyilvánított nyelvekben (török, tatár, finn stbben) sem hiszem, hogy meglelnék philologusaink. Messzebbre kell hát mennünk. A *tavernicus* latin törzsöknek mutatná, de ha megvakarjuk, a muszka *dvornik* búvik ki belőle (mint a muszkából a tatár, — a közmondás szerint) — s ez aztán a *dvor*-ra (= udvar) és a szanszkrt *dvár*-ra (= kapu) vezet. Vagy tán a latin és arab *taur*-ban (= bika, ökör) keressük, vagy az arab *tevr*-ben, amely módot, állapotot, és helyet jelent? Megleljük még a szanszkrtban is *tvar* (= siet) formában. Aztán — „Mit semmiskedik ön?” — kérdi a türelmetlen olvasó, „hiszen csak teszi magát és mindenfelől összehordott tudósokdócsait”¹ fitogtatja unalmunkra. Mert hiszen jól tudja ön, hogy *távir* componált törzsök, t. i. ezekből: *táv* és *ir*.” — Meglehet, hogy úgy van, éles látású olvasó! de azzal ön a *távir* ügyét jobbra nem teszi. Előbbben ugyan is merőben tagadom, hogy a magyar nyelvben határozatlan és így ér-

¹ Ezzel a bókkal tisztelt meg egy akadémiai társam a „magyar mondatról” írt értekezésem 1-ső cikkje bírálatában a tavaly még élő Budapesti Hírlapban. Igazságos volta megítéltetése végett meg kell jegyeznem, hogy azt a jellemzést és átalában az egész bírálatot egészen más nemű indulat s nem a kritika szelleme diktálta. Másodszor mivel az egész cikknek különféle nyelvek szörfűzési sajátosságai összehasonlítása volt a tárgya, tehát sokfelől „összehordott” és számos adatokkal kellett állításaimat támogatnom. Sok embernek, jelesen írónak, szeretném ajánlani, hogy olvassa el sokszor és figyelmesen a Mr. Tomlinson philosophiáját, melyet Bulwer Paul Cliffordjában ad elé. Következése az lenne, hogy az a sok ember gyakran „megfogná” — latinosan mondva — „saját orrát”, mikor senki sem látja.

tetlen gyökökből lehessen componálni (szerintem: *szerkeszteni*). *Táv* pedig ily csélcsap, értelmetlen gyök, amelyet *távul*, *távozik*, *távulság* stb. szókból ismerünk, de ő maga nem szó.¹ Ilyenmű gyökökből pedig a német, a szanszkrt, a perzsa, még tán — de már nem oly világosan — a görög is szerkeszthet (componálhat) szókat; de a magyar nem. Azaz hogy *törvényesen* — nem! Azaz hogy eredeti, nemzeties sajátága feláldozása, korccsa, bitanggá fajulása nélkül — nem! Ez, uraim, oly bizonyos, hogy csak egyetlen egy erősség lehetséges ellene, az t. i. ha azt állítják önk, hogy egy nyelvnek más sajátága nem lehet, mint ami a gyökeinek másokéitól való különbségiben áll. Ez az erősség pedig egy huron pendül az erdélyi néhai költő tragodíai tirádájával:

„Minden ember csak egy ember!
Minden ember térdig ember
S azon alul láb.”

Ha önk ezt állítják, úgy szoros következetességgel meg kell engedniök — minő diadal a Hegelingeknek! — elsőbben azt, hogy az árja vagy indogermán nyelvek *egy* nyelvet, az altajiak megint *egy* nyelvet képeznek. De „ce n'est pas tout” mint Sièyes mondá a Napoleon consulságáról; hanem tovább haladva, minthogy az indogermanistákat szintűgy mint a finnistákat megverhetni saját fegyvereikkel, minthogy az aphaeresis, prosthesis, metathesis, epenthesis, syncope, ephonesis, reduplicatio, geminatio, vagyis mind ezeket egy fölèvre szorítva, a „gesetzliches Verhältniss der Laute”-nál fogva, minden gyök azonosságát kimutathatni, *másodszor* azt is meg kell engedniök, hogy a föld kereksegin csak egyetlen egy nyelv van. És végelemzésben meg azt, hogy a nyelv a nemzetiség elemei közt épen nem szerepel.¹ Ezt pedig önk nem akarják ugy-e? Pedig mind ez kikerülhetlen következménye amaz első megengedésnek.

De hagyjuk ezt és menjünk át a *táv*ir második főhibájára. Ez abban áll, hogy a magyarban, szerkesztett (= componált) igetörzsök egyáltalában és teljességgel *nem létez*. Sietek mondani, az ajkukon lebegő diadalos ellenvetés születésben elfojtása végett, hogy ezek: *megáll, elmegy, felkél, lefekszik, kirepül, bebukik, szélreped, összeszed* stb. nem igetörzsökök, hanem igehatározóval minősített igék, amelyek törvénytelenül s nemzetietlenül, német majmoló móddal összeírt szó-párok. Hanem terjesztek én önk eleibe más példákat: azokat mondják aztán jóknak, helyeseknek, ha tetszik!

Nemde „*egérfogó*” jó és helyesen szerkesztett szó. No hát tegyük igetörzsökké és hajtogassuk: én egérfogok, te egérfogsz, ő egérfog, mi egérfogunk, ti egérfogtok, ők egérfognak.

Tisztviselő: én tisztviselek, te tisztviselsz, ő tisztvisel, mi tisztviselünk, ti tisztviselitek, ők tisztviselnek. Szintűgy: *fegyverviselő* stb.

Csillagvizsgáló: én csillagvizsgálom az eget, te csillagvizsgálód az eget, ő csillagvizsgálja az eget; mi csillagvizsgáljuk, ti csillagvizsgáljátok, ők

¹ Midőn e szót írom le, kapok kezembe egy hírlapot, s megütközve látom benne, hogy biz' a „*táv*”-ot — isten bocsássa meg a bűnöket — valódi szónak használják is némelyek.

² Avvagy messze van-e ettől az állítástól a „Nyelvészeti füzetek” szerkesztője, midőn a beszélt nyelv törvényeit az irodalmira nézve legfelsőbb döntő okoknak, s az élő nemzetet utolsó forumnak nem ismeri el s a „rokon” nyelveknek legalább is egyenlő tekintélyt tulajdonít? Már pedig ama füzetekben közlött értekezésemhez utószót írván, ellenvetésének sarkát az a tagadás és ez az állítás képezi.

csillagvizsgálják az eget. (Én, ezt így moudanám: vizsgálom az ég csillagait, vizsgálód, vizsgálja az ég csillagait stb.)

Házrontó: én házrontom e szomszédomat, te házrontod a barátodat, ő házrontja stb.

Favágó: én lefavágom az erdőt, te lefavágod, ő lefavágja, mi lefavágjuk, ti lefavágjátok, ők lefavágják az erdőt.

Madárijeszítő: én madárijesztem a verebeket, te madárijeszted, ő madár ijeszti, mi madárijeszttük, ti madárijeszttitek, ők madárijesztki a verebeket.

Szakállvágó: én megszakállvágom az államat, te megszakállvágod az álladat, ő megszakállvágja az állát, mi megszakállvágjuk az állunkat, ti megszakállvágjátok az állatokat, ők megszakállvágják az állukat. (A legvalószínűbb purista modorban, mert hiszen „beretvál” idegen, még pedig szláv szó.)

Gyapjúnyíró: Ez s ez a gazda meggyapjúnyiratta a birkáit stb.

De hisz önök nem mondanak és nem írnak ilyes szörnyűségeket, ugy-e? Oh dehogy! A világért se! Hiszen egészen más: „én *kárpótlom* a jégverést, te *kárpótlod* a jégverést, ő *kárpótolja* a jégverést, mi *kárpótoljuk* a jégverést, stb.!” — De még e se! tartozik ám az én csinált példám rovátába: „én *képviselem* a megyét, te *képviseled* a megyét, ő *képviseli* a megyét, mi *képviseljük* a megyét, ti *képviselitek* a megyét, ők *képviselik* a megyét.” Nem! nincs egy hasáb mindennemű lapjaink — istennek hálá — elég bő számában, nincs egy szónoklat, de nincs társalgás, amelyben untalan ne „képviseljenek” egyet vagy mást az emberek.

Ugy de tán csak a nyelvészet laikusai, a bevett szokás meg nem fontoló követői élnek e törvénytelen formával? Jó volna, ha úgy volna; de bizony véne és ifja, hölgye és férfia, nem tudósa és tudósa, az akadémiai első nyelvésztől, a magyar nyelv tanárain át, az azt tanuló 10 éves gyerekekig, mind szeltiben *gondvisel*, *távltr*, *ellenőriz*, *jelképez*, *indokol*, *testgyakorol*, *kárpótol*, *képvisel*. S e még hagyján, de a „*crimen laesae lingvae*” tetőzésre még *pártifogol* és *árverez* is!

Arra nem is hivatkozom, hogy korábbi íróink — akikben a nyelv-mívelési „düh” nem ölte volt ki a nemzetes nyelvérzéket, — „gondot viseltek a házra”, *kárárt* pótolták a vesztések”, „*képt* viselték a megyének”, „*pártját* fogták a kedvencnek.” Erre önök csak azt felelnék, ismét a némettel: „überwundener Standpunkt!” Hanem egy kis logikai elemzést próbálók.

Felteszem, hogy ellenfelem rosszálja az én csinált példáimat, nyelvgeniusa ellenieknek, magyartalanoknak vallja, mert aki ezt se akarná elismerni, a már most szakítson velem és még egyébbel is.

— „mit szám kimondani nem mer.”

Ezt feltéve, már csak két eset lehet. Vagy elismeri az analogia következtében, hogy tehát a *kárpótol*, *képvisel* is épen oly rossz és tarthatatlan. Ez esetben szent a barátság köztünk. — Vagy pedig azt mondja, hogy ezek a divatos formák „*mégis* jók.” És aligha hibázom, amidőn ezt a második feleletet ellenfelem részéről sokkal valószínűbbnek tartom, és következtében ismét ketté hasítom a dolgot. Mindig képzeltem ellenfelem t. i. vagy mint egy második Galilei, toppant egyet a lábával és minden további erősség nélkül, szárazon állítja, hogy *mégis* szép és helyes a *kárpótol*, *képvisel* stb. Amire én is aztán, Voltaire nem Voltaire, azt mondom, hogy ő bizony nem Galilei II., hanem csak második Irma vagy Eulalia, vagy Berta, akiknek, mikor a darázs-termet volt divatban, a világ minden orvosa haszontalan bizonyítottotta meg, mily egészségtelen sőt veszélyes az erős fűzés, mert ők bizony „*mégis*” addig szorongatták magukat, amíg kifogytak a lélekzetből. Méginkább talál rá az a nyelvess asszony, akit midőn férje a kúthoz eresztett hogy a száját is

ellepte, nyelvét nem használhatván, kezével jelezte, hogy „t- s, t- s!” Így merül el ő is analógiámban, de azért még se adja meg magát. — A második felé hasított eset a lenne, hogyha támogatná valamivel kitaró — mondhatni makacs — pártolását a mindig szemmel tartott ellenfél. A támasz megint kétféle lehet: vagy witz, mint p. o. ha valaki az „ítész”-t avval igazolná, hogy „hiszen csak nem nevezhetjük *rostás*-nak”. Erre persze csak megvakarnám a fejemet, s magam is beállanék Gallieinek: „*azért mégis csak rossz és kivetni való az ítész, a kép viselnievel együtt.*” Mert ni, támasznak csak olyan erős a, mintha a pesti piacra gypszből állítnánk szobrot Mátyás királynak, s ha valaki hibáztatná az elmállandó anyagot, azt felelnék az állítók, hogy „hiszen csak nem csináltathattuk téglagyagból?” — Vagy pedig és utoljára leereszkedik annyira, hogy komoly erősséggel rakoncázza állítását. És mi ez az erősség? E biz’ a nyelvcsigázó II. Ferencnek Gaetája: „Bevét-ték.” „Verba usu valent.” „Usus, quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi.” És ki tudja még hány synonímája és symphrasisa. Oda aztán már nem férhetni, az ellen nem használ se bomba, se mina. Az ellen hiában mondanók, hogy ha szomszédom beugrik a kútba, én nem ugrom utána. Nem ér semmit az a párhuzamos sánc, hogy hasonló okoskodással a kreisgerichteket se kell kiküszöbölni, mert hiszen azokat is *bevételték* teméntelenen, akik elfogadták bíráskodásukat, és ott láttatták el pereiket. Azt is hasztalan emlegetnök, hogy amit, jobb belátás hiányában, bevettünk, azt köz vagy legalább az értelmesebbek felvilágosodása következtében *ki is vethetjük.* „Bevételték” s punctum!

Soha se győzném a sükeretlen táborozást az „ő féltékeny” „felmerül” „kimerül” „horderő” „igen” s még egy rakás magyarrá bélyegzett más kifejezés ellen, amelyekről mind könnyű kimutatni, hogy német alkatúak és nagyobbára német metaphorák, és hogy mindeniköket ki lehet hibátlan tiszta magyarsággal mondani.

Legyen hát elég csak ez egynehány példával érinteni a számos egyes esetet, amelyek mindnyájan külön-külön megtűrhetők csekélységeknek látszanak, együtt véve mégis kiveszik nyelvünket nemzeties képéből. Egy himlőhely magában csekélység, de 20—30 elég arra, hogy vénusi arcot is ijesztő lárvává változtasson. Ha Pannonia kisasszony a mai magyar irodalomba mint tükörbe tekintene, elrettenne maga magától. Azaz, hogy tulajdonképpen nem magától, hanem attól a képtől, amellyé a tükör facsaros vonásai torzították junói szép arcát. Mint mondtam, apróbb göcsökkel nem vesződve, lássuk némely hosszabbra nyúló ferde rétegeit ennek a tükörnek.

Nemcsak hosszan de az egész tükörön végig nyúlik az a csúf ránc, a német és általában nyugot európai névmások majmolása, amelyre reá ismerhetni íme példákból: 1. „*ő egy öreg asszonynál él.*” — 2. „*ő ben marad.*” — 3. „*kis leányom bokréttájához, midőn azt Lisznyainak adá.*” — 4. „*S miért azt?*” (Warum das?) — 5. „*Szélre vagy sebes Dunára, s téli hóra írjuk azt.*” — 6. „*Mihelyt a megyék a magok sérelmeit s kívánatait neadandják, azok dictálás alá fognak bocsáttatni.*” — 7. „*Ámbár még nincs elhatározva azok közzé-telének módja.*” — 8. „*Ha úgy csevegsz, úgy csicseregsz — a zengő kis madarakkal — mindig attól félek, hogy még te is elrepülsz azokkal.*” stb. Tüzetesen tárgyalván e rovatot — mind két értelmében azt — fejtegetéseimet nem ismétlem. Hanem kérem, olvassák meg a „Nyelvészeti füzetek” III. kötetében (1858) közlött értekezésemben: Adalék okmányok a „nyelv-újítás” és „nyelvrontás” ügyében. Lesz itt utánuk más mondani valóm, amit ott vagy nem, vagy nem így írtam meg. Elsőbben is azt jegyzem meg, hogy az az: *azt, azokat, annak, attól* stb. nemzeties használásának egyedül biztos fogantyúja az, ha mindannyiszor megfontoljuk, hogy szabály szerint nem tulajdonképi névmások, azaz: ne talán ismétlendő név helyét pótló,

hanem valódi *mutató* szócskák; ennél fogva mindig hangnyomattal mondjuk ki. A leírt mondat hangos kimondása tehát gyakorlati eszközt nyújt, hogy megítélhessük, vajon nem helytelenül vagy szabálytalanul alkalmaztuk-e gondolatunk vagy eredetünk gondolata kifejezésében. Próbálják meg csak önök felhozott példáimban és megfogják látni, mily esetenül fognak hangzani hangnyomattal vagy inkább hangemeléssel ejtve a kijelölt szócskákat. Ebből világos az is, hogy a mondat utolsó részibe — pontosabban az ige után — nem helyezhetni őket. Pl. „Nekem nem jó, húst ennei vacsorára, tegnapelőtt *azt* ettem, s egész éjjel nem tudtam alunni miatta.” Mily ügyetlenül hangzanék így: „tegnap előtt ettem *azt*, és egész éjjel nem tudtam alunni *a* miatt.” Természetesen, hogy e szabály felteszi a magyaros, nemzeties, eleven nyelvérzéket, és arra nézve, aki az utóbbit, mint idegen, még meg nem szerezte, vagy, mint magyar, elhagyta tompulni, vagy a divatos rummal elfojtotta, eszközöm haszontalan, szabályom holt betű. Másodszor, különös rútot folt, szeplő, sümölcs, daganat, amellyel nyelvünk szép arcát undokítják, akik a feljebbi 7 példabeli formával élnek. És még tagcsontkítás is van egybekötve vele, mivel *jók, uk*, vagy *jék, ök* ragjaink, amelyek csak ez egy esetben használhatók, merőben ki vannak irtva általa. „Ámbár közzétételők módja még nincs elhatározva” így kell vala írni a 7 példa szerzőjének. Lehet ugyan e formát is használni, de csak akkor, amidőn hangnyomat esik az „*azok*”-ra. „Virágaink közt a *dahliák* a legkelendőbbek és *azok* művelését ajánlom leginkább.” Egészen más árnyalat, mint mikor *azt* mondom: „és különösen ajánlom művelésüket.” Hasonló különbség van harmadszor, az *annak* és *neki*, *ahhoz* és *hozzá*, *arról* és *több* ilyek közt. Mily szembevetően különböző két árnyalatot fejez ki p. o. ez: „tanulatlan csikóra ülttem s *arról* estem le,” és ez: „és leestem róla!” Midőn e lapok tisztelt szerkesztője ezt írta: „Csak annyit veszen hát *belőlök*, amennyi céljára szükséges;” vagy ezt: „vajjon a szerző megtalálja-e *bennök*, amin a bíráló gáncsa épült”; (Figy. 373 lap.) a legfinomabb nyelvérzéket tanúsította. Holott ha azt kellett volna netalan olvasnom az idézett helyeken „veszen hát *azokból*” és „megtalálja-e *azokban*” bizony-bizony azt kiáltva: et tu Brute! kétségbe emest volna nyelvünk sorsa felől. Negyedszer, illik megjegyeznünk, hogy „*azt*” olykor valódi névmási szolgálatot is tehet, még pedig két alkalommal: elsőben a midőn nagyobb hatás, erősb árnyalat tekintetéből pleonastice van használva, mint p. o. ugyan abban a kellemes kis könyvecskében, amelyből 3 és 8 példámát vevém, leljük: „Másnak szántam én *azt* — másnak,” amelyben se az *én*, se az *azt* tulajdonképen nem szükségesek, és mégis jól állanak. Megint amidőn az: „*azt*” nem egy bizonyos tárgyra, hanem egy egész mondat valamire vonatkozik, p. o. ebben a — mint gondolom vidékies — kifejezésben: „én mondom *azt*” t. i. az, az én véleményem is, amit ön állít stb. És átaljában az *azt* után ily esetben mindig oda kell gondolni: *hogy, ami, amit* stb.

Menjünk más tárgyra.

A különbféle nyelvek illető jellemeiben van egy bizonyos erős vonás, az úgynevezett igeidők. „Úgynevezett” mondam, mert bizony a tulajdonképi idő, t. i. amit az alatt értenek és tanítanak a nyelvtanokban, a *múlt, jelen és jövő* csak egy és még nem is leglényegesebb árnyalat azok közül, amelyeket az igeidőknek nevezett formák jelelnek.¹ Igenis, erős, kiülő, szem-

¹ A paradigmák elferdítése általában, s a magyar igeidők nemzetietlen összezaggyálása különösen, zavaros víziú két kútfőből eredett. Egyik az a hiedelem, hogy ha idegen nyelv bizonyos kifejezésének némi magyar szó vagy szóforma egy bizonyos esetben megfelel, minden más esetben is meg kell

betűnő vonás, — csak azok nem, vagy halványon látják, akik a nyelveket csupán az etymologia kicsinyítő üvegén át szemlélik, és nincs fogalmuk róla: mily szép szervezett egész; akik nem tudják vagy nem akarják tudni, hogy nemcsak Linnéi rendszere, hanem physiologiája, sőt psychologiája is van. És mily nagy a természet ebben is, mint minden más műveiben! Minő különbféleiséget állít elé itt is, kevés számú elemekből. A legrokonsabb nyelvek, a valódi testvérek közt is, milyenek a semiek, a nagyobb vonások azonossága mellett, van különbség az igeidők finomabb árnyalataiban. Persze, hogy nyelvtanokból és szótárakból nem lehet ezeket kitanulni; a nyelvnek organicus használata, olvasása, írása, beszélése sejteti velünk a különböző sajátságokat, és amidőn ezeket már érezzük inkább mint tudjuk, számtalanszor elakadunk amidőn elméletileg kívánnók magunknak vagy másoknak megmagyarázni.¹ Aztán mily mélyen vannak gyökerezve az illető nyelv anyagi és szellemi szerkezetébe! A nyelvnek idővel járó tagadhatatlan változásai mellett az igeidők csaknem változatlanul megmaradnak. Plautus, Cato nem használták őket más értelemben mint Seneca vagy Svetonius; Shakespeare és Montaigne, kiki a maga nyelvén, nem különböznek e tekintetben Byrontól és G. Sandtól.

És íme! a nyelvvelélesi rögeszme, a fordítói lomhaság, segítve a magyar tejet nem szopott vagy magyar nyelvérzéküket vesztett nyelvészek-től, képes volt nyelvünknek ezt a szilárd elemét is megvesztegetni, megrontani. Octroyáltak, codificáltak, faragtak, zagyváltak; és így támadtak az „irék vala” „irandottam” monstrumok, és mindenek felett a fatalis „alig-mult”.

Hosszadalmas és utoljára még sem teljes, nem is idevaló deductio helyett, tessék elolvasni e lapok előttem heverő számából (25. ápril, 24-én 393 l.) „a köpönyeg” folytatása első hasábját. Ott lábatlankodnak tarkán egymás mellett: elkölté, — ült, — heverésze — bealkonyodott — felöltözék — vette — ment — kelle — közeledett — jutott — találkozik — ritkultak — mutatkoznak — bámulta.” Elolvasván pediglen próbálják meg, vajon a legmelyebbre ható ártezi kútfúróval és legfeszítettőbb szorgalommal bírnak-e oly elvet feltalálhatni, amelyből kimagyarázhatnák: miért van az idézett helyen az igék némelyike — a bevett nevezet szerint — *félbe múltba*, *másika egészen múltba* téve? Ha sikerül önöknek feltalálása, akkor én kész vagyok — mint korábban és olykor most is szokták a „tévedt” leányzók a egyházat — térden állva megkövetni az öszves magyar irodalmat, és visszavonni mindazt, amit a divatos stíl nemzetietlen *kocsantásai* ellen számon vagy tollamon valaha kiejtettem. Amíg azonban e megtörténnék, tetézem vétkei-

felelnie. E csalóka elvből indult ki egy híres regényírónk, midőn azt állítá, hogy „fixe Ideet” nem lehet *rögzött* eszmének nevezni, mert úgy aztán Fixstern is *rögzött* csillag lenne. Nem következik, biz a, de épen úgy nem következik, hogy ezt: „*Er schlief als der Blitz einschlug*” így fordítsuk: *Alvók* mikor a menykő leüte; mert itt „alutt” kell, s még nem is: „alszik vala”, mint némelyek állítják latinos íróink után. Másodika az érintett két kútfőnek az a tudatlanságot tápláló vélemény, hogy az igeidők neveiben a „perfectum” és „imperfectum” az *időre* vonatkoznak. A világért sem! Praeteritum imperfectum rövidített de ferde világot is vető kifejezés e helyett: tempus praeteritum, actio imperfecta; és praeteritum perfectum e helyett: tempus praeteritum, actio perfecta. Ezt nem én mondom, hanem a világ minden nyelvésze, aki csak méltán viseli ezt a nevet.

¹ Legtisztább még e tekintetben a francia igeidők elmélete.

met és elmondom, hogy alig van nyelvfertőztetőbb, magyar fület fájdalom-
sabban vagy bosszantóbban sértő egy visszaélés, mint a „látám, hallám,
evém, alvám” formáknak olyas cselekvények vagy állapotok kifejezésére
való használata, amelyek az illető időben még *nincsenek bevégezve*, hanem
vagy folyvást tartanak vagy ismételték, szokottak. És ennek az érzésnek
minden lépten nyomon ki vagyunk téve mi szerencsétlenek, akiknek magyar
nyelvérzéke még nem tompult, mint a pattantyus füle az ágyúdörgéstől.
Nemcsak az irodalomban, de sőt a közbeszédben is üldöz olykor, különösen
amidőn a műveltség ama pedantjaival találkoznak, akiknek minden arany
ami fénylik. A múlt nyáron egy fiatal ember jöve be a múzeum kertjébe itt
Kolozsvárt és íme szókkal mutatá be magát: „Pesten lakám, az egyetembe
járék, tanáraink leckéi nagy hatást gyakorlának reám; különösen szeretém
a természeti tanokat —” Én pedig, cynismus, nem cynismus, különösen
szerettem volna egy darab sárral betapasztani a száját, minthogy a füle-
met nem foghattam be. Gazdai szerepem tiltván az elsőt, csak átkoztam
magamban a paradigma készítőket, úgy a német regények és történelmi
munkák fordítóit, akiknek köszönhetjük — vagy köszönje biz az ördög —
a nyelvmlivelés e gyönyörű mozzanatát!

Szegény magyar nyelvünkön minden idegenből való fordítás rajta
hagyta a keze szennyét. A latinistáktól nyertük az ilyeket: „*Mikor lejött
volna a hegyről, kíséré ötet*” stb. — „*Közelgetnek vala hozzája, hogy hall-
gatnák ötet.*” — „*És kiudnja vala, a hasát betölteni a malátával, melyet a
disznók esznek vala, és senki nem adja vala neki.*” — Nem akarván a latinis-
musok listáját adni, csak az „és pedig”-et említtem meg, és áttérék a franciá-
ból fordított nyereseményekre: „*Esküszöm, egyedül csak te néked élni.*” —
„*Hízelkedett magának, engemet megvigasztalni.*” — „*Elértem célomat, neki
tetszeni.*” — „*Érzékeny, nekie okozott fájdalomaihoz, nem tudta magának
úgy képzelní könyeit hogy stb.*” — „*Melyeket noha által látott, megjobbi-
tását mindazáltal, annyiszor vétkes, reményleni nem merészelt.*” Ez utolsó
példa Hallerből van, a többiek Báróczyból; hanem se az egyik se a másik
nem keverte be fordítmányait a német fordításokkal kezdődött pseudo-
imperfectumok mocskával. Ellenben az elől megrótt: „*evvel vagy avval bír-
ni*” kifejezésre nézve mind a kettőt terheli súlyos vád holott ebben megint
az első latinisták ártatlanok. Untalan szaporítva vette át minden rendbeli
fordító elődjétől az idegen szófogásokat, és így keletkezett az a
nemzetietlen halom, amelynek kiülőbb göröngyei felett szemlét tartani
szerencsétlenségem van. A fordításokból aztán szélbibe elragadt a mételey az
eredeti írókra is. Mit? ragadt? oltva oltották át beléjük. Irodalmunk veze-
tői kötelelességökké tették, a fordítóktól honiakká csempésztett idegen idio-
tismusokat sajátukká tenni, és stílusukat szépíteni, nyelvöket gazdagítani
velők.¹ Aztán csoda hát, ha felfordult a világ nálunk, és midőn más irodal-
makban a fordító vette és veszi magának mintakép gyanánt az eredeti író-
t, itt emennek kell ahhoz iskolába járni. És nem fontos okokból kezdem-e
fejtegetéseimet azon, hogy nálunk sokkal inkább életbe vágó kérdés a for-
dítás ügye, mint másutt? Oly erősen hatott is a fegyelem, hogy némely
írók csak amúgy suttomba merte vele született nyelvérzéke jobb sugallatát
követni. Íme Kölcsy — akiben (csak mint fróról szólók) oly sok volt a nagy,
és csak az kicsiny, amit a nyelvmlivelő iskola rontott benne — csupán si-
mitatlan naplójában merte írni: „*ültem és írtam, midőn ablakom alatt mu-
zikai hangok zendültek meg.*” Meg ezt: „*Omlott a zápor; és a város szépei-*

¹ Kazinczy épen ezért ajánlotta Báróczy fordításait íróinknak min-
taul, s ezért gondoskodott munkái új kiadásáról.

nek még az az örömről sem lehetett, hogy az ablakon keresztül valaki után lesködökhessenek." stb. Fogarassy elmélete szerint — aki (közbeszólva) az igeidőkről olvasott értekezéseiben megint összezagyvalta, amit Hunfalvy valamennyire tisztába kezdett vala hozni — így kellett volna írni Kölcsynek: „ülék és irék, midőn stb.” És így: „omlék a zápor stb.” Aminthogy ez utóbbi példa után ugyancsak az a Kölcsy, a rosszabb szellem inspirációjára, vagy tán az orbuliusi plága jutván eszébe, ezt írja: „Ott ülünk a főtábla termében” az egyedül helyes *jutünk* helyett. Nincs ellenben semmi kifogásom a következők ellen: „Elszédédének az emberek; s Wesselényi s a szatmármegyei követ ketten maradának.”¹

Mindjárt az „aligmúlt” után alig van *ächtebb* német fogás, de alig is egy, amelynek nemzetietlenségét kevésbé sejtették az írók, mint az, amelynek e rövid példa a mutatványa: „tisztelt *hazámfia*.” Fogadom, akárhány olvasóm elkiáltja magát csodájában: „Hát már ez is németes?” — De az ám! és még milyen! Gyökeresen, elvileg németes. A német nyelvtan sértetlen szabálya az, hogy szerkesztett szó előtti határozó, amannak legutolsó elemére vonatkozzék. „Des Vaters Schulkamerad”, eine laute Freudenbezeugung”, „feine Gabelspitze”, „eitles Weibergeswätz” és több ilyen soha legkisebb kétséget se okoznak. Nem az iskola az atyáé, hanem a pajtás; nem az öröm hangos, hanem a kifejezése; nem a villa finom, hanem a hegye; nem a nő hiú, hanem a fecsegése. De magyarul éppen ellenkezőleg van. Ebben: „birka gyapjú nyíró olló” minden szó a nyomon utánna következő szót határozza. Nem akár miféle olló, hanem éppen csak *nyíró* olló; nem akármit nyíró, hanem éppen csak *gyapjút* nyíró; és utóljára nem akármiféle gyapjút, hanem kirekesztőleg *birka* gyapjút. És ez az általános szabály a határozók elhelyezésére nézve a magyarban. A két nyelv ellenkező tulajdonságának éppen az az oka, amit feljebb, a nevező eset használatabeli különbségről mondánk, u. m. a flexio. A határozóknak a németnél flexiója van; nálunk teljességgel nincs; ezért ő elhelyezésökben szabadabb, mi kötötték vagyunk.² Ellenben ők a nevező elhelyezésiben kötöttek, holott mi ebben teljes szabadságnak örvendünk. Ezt a kötöttséget pedig, akármi irgalmatlanul szeressük a szabadságot, készségesen el kell ismernünk Lajthán innen, Lajthán túl, ha csak a nyelv legeslegfőbb és mellőzhetetlen kelékét, az értelmességet, úgy a gondolatok és képzetek hű közlésit merőben megsemmisíteni nem akarjuk. Árvagy értelmes kifejezés-e az ilyen, mint: „forró hazaszeretetteljes levél” amelynek hallottára csak idővel világosodunk fel, hogy se a haza se a levél nem forró, hanem a szeretet. Holott így: „a

¹ Ez a második ige természetesen csak abban az értelemben van jó formával mondva, mely szerint „maradni” az ott *hagyninak* intransitivuma. Nem lenne jó ellenben ige kapcsolatban: „Wesselényi a szatmári kóvettel ott *maradának* estig;” hanem ott *maradtak* kell. Olyat nem tartós értelme van a „maradjon”-nak is a vitatkozó gyűlésekben, és csak annyit tesz: „ne változtassunk!”

² A szanszkrit, görög és római nyelvekben nagyon tisztán kifejlődve levén a ragozása mind a főneveknek, mind a mellékneveknek, szintoly nagy a szabadság a szók elhanyagolásában is. Aki azonban e nyelvek irodalmi maradványait gondosan s valamennyire kritikai szemmel vizsgálja, arra a meggyőződésre jut, hogy a szórendezésbeli nagy szabadságot csak a — másfelől mérték által kötött, — költők fordították hasznukra. A próza íróknál ellenben az eszmék logikai rendje kormányozza a szók elrendezését. Iskolai könyveink, melyek a szók széthányását „ornata syntaxis”-nak nevezik, nem tudják mit beszélnek. Bocsásd meg Uram, bűnököt.

haza forró szeretetével teljes levél", döcögés nélkül peregve kíséri képzelődésünk a kifejezés minden szavát, és végül a legtisztább képzemény alakul. Így, igaz, nincs irodalmi stílusban mondva, de van ám igazi magyarban és még általános logicaiban is; amúgy pedig? — no, annál a ludgágogást is inkább érthetni. Kell-e több? Szolgálhatok: „két porból emelkedettebb egyén” — „előttem fekvő két rimes versben írt játék” — „az idezárt szolgabíró bizonyítványa”, amelyet, hibát kapván valaki benne, írója imígy igazított ki: „az idezárt szolgabírói bizonyítvány.” Egyik tizenkilenc, a másik egyhán húsz, mert mindenkiben csak a szolgabíró van zárva. Tüzetes tárgyalásba ereszkedni nem lévén itt feladatomb, bérekeszttem megint valódi tényen alapzó egy példával: „A tolvaj gyilkos pap szentjét káromló község tagja.” E már csak ugyan tarka „schachbrett” ugy-e? Milyen jól áll rajta a magyar nadrág!

Szerkesztett szavaink az épen most rágyalók viszonyon alapulnak. Az elsőbb szó mindig határozója az utána következőnek. Szerkesztett ige-
törzsokeink nem lévén, tehát a szerkesztett szó: *vagy* név, *vagy* névmellék lehet. Egyszerű névmelléket más névmellék nem szokott határozni, ennél fogva névmellék mint szerkesztvény csak négy formában állhat elé. Elsőben úgy, hogy a második szó benne részesül, melyek p. o. *vízholdó*. Másodszor mint szerkesztett név származéka p. o. *vízholdóságos*, *kendermagos*. Harmadszor olyanban mint: *háromlevelű*, *kékszemű*. Negyedszer mint utoljárós nevek származéka pl. *földalatti*, *természetfeletti*; amelyekhez az emlékezetet haladó szokástól szentesített: *korbéli házbéli* stb. forma is járul. Ez utóbbit a nyelvmívelők és majmaik kiküszöbölvén, a borzasztó *bani*, *beni*-t használják helyette. Minden más szerkesztvény — ostábla magyar nadrágban.

Ísmét máshelyre tartván fel fejtegetéseimet, egy pár esetre itt is szükségesnek látom alkalmazni a kimondott elveket. Hogy szerkesztett névben az első szó meghatározhassa az utána következőt, nyelvünk geniusa azt kívánja, hogy csak oly viszonyban ragasszuk össze a két nevet, amilyenben külön álló két név is értelmes. P. o. *házfedél* jó, mivel ez is jó: *a ház fedele*. *Királyasszony* is helyes, mivel *király* is *asszony* is egyszersmind; épen úgy, mint: József császár. De „*zsebóra*” kivetni való; mert *zseb*, azért hogy hozzá ragasztjuk az *óra*-hoz, nem teszen *zsebbelít*; és *hattyúnyak* nem teszen semmi egyebet, mint épen csak a hattyú nyakát, de bizony soha se a *hattyúúhoz hasonló fehérségű nyakat*. Ha a német, görög és szanszkr nyelvnek ebben korlátlan a szabadsága majdnem a féktelenségig, az az ő sajátóságuk; amiből következtet a magyarra oly kevésbé húzhatni, mint a franciára. Emekben is ha ilyekre van szükségök, a göröghöz folyamodnak, és nem mondják p. o. *vapeurbateau* (gőzhajó), hanem *pyroscaphe*, vagy pedig nyelvök szabályai szerint illesztett két szónak hagyják: *bateau à vapeur*. Szintén oly irgalmatlanul kárhoztatandók az ilyforma névmellékek is: *szellemduzs*, *reményteljes*, amelyekre nekünk, akik igazi magyar nyelvérzékkel hízelkedünk magunknak, borsózik a hátunk.

Mindezekben a ferdeségekben és nyelv elleniségekben a latinos és franciás fordítók egészen ártatlanok. Káldiban, Hallerban, Báróczyban hiában keresnénk ilyeket. A „freudevoll, leidvoll, gesitreich” stb. ficamíták ki németből fordítóink nemzeties nyelvérzékít, és „magyarosodának meg a rájuk pedert bajjusszal” mint a Falu jegyzőjében olvasom.

A szerkesztvényekről csak egy kis lépés a származékokra. Tárgyamhoz ezek közül csak az egy *ész és sz* képzőekkel való visszaélés tartozik szoros kapcsolatban. Az egész baj nemzeti nyelvünk német analogiára csigázásából erede. Minthogy a németnél a *mahlend* és *Mahler* két különböző forma, legyen megfelelőleg *festő* és *festész*, az első névmellék, a második főnév. Ez az egész titka a dolognak. Ne mondja senki, hogy a *merész* és *természet* analógiái ké-

pezték az *épitész* és *épitészet*, *költész* és *költészet* és más ily fül- és értelem ficamító szókat. Csak szépités, igazolás gyanánt kapták fel ezeket az elszigetelt mintákat. De egyfelől épen szokatlan formájuk tiltja analógiai alapjává tételüket. Másfelől meg egyiköknek, a „természet”-nek ilyforma származtatása épen nem kétségkívüli, miután a közelebbi származéknak a „termész”-nek nincs semmi nyoma. A másíkról pedig nagyon valószínű, hogy analógia ellenes származtatásával épen hibázható, feddő értelmet akart neki tulajdonítani első alkotója, épen úgy, mint későbbre az „írász”-szóval a silány, kontár *írói* bélyegezték. Bélyegeznők még ma is, de Jókai szerint a magyar írói testület oly szent és sérthetetlen valami, amelyhez öszvesen és egyenként még a comicus gúnnyolás se férhet. De legyen ez így vagy amúgy, annyi dönthetetlen, hogy az *ász* és *ész* képzőknek *igétörzsök*-höz ragasztatását a nyelv analógiái számtalan többsége merőben kárhozzátja. Kétszeresen igen pedig az „*itész*”-t; először a már mondott okból, másodsor mivel az *it* nem is értelmes szó, amelyet kíván minden esetre törzsöknek az *ész* képző, hanem határozatlan értelmű vagy épen értelmetlen gyök, és így a szóban forgó viszonyban teljességgel használhatlan. Az „*itész*” koholói még csak nem is voltak következetesek, — még a rosszat is kevésbé rosszá teszi a következetesség — mert különben *ítélészt* gyúrtak volna, mint azok a nagy férfiak, akik, mint közelebbről látam újabb bosszúságomra, *növelész*-t és *növelészet*-et gyártottak. Dictum, factum, *itész* hasonrangú *büvész* társával együtt, pellengette való.

Engedjék meg türelmükből kifogyasztott olvasóim, hogy még csak egy bűnere figyelmeztessen a fordításoknak, amely kivált oly helyeken, ahol a nyelvérzék a körülményeknél fogva már magában gyalóbb — mint pl. Pesten — a társalkodási nyelvre is elragadt. Mit? amidőn a nemzeti játékszínnek is — amelynek a nemzetiség palladiumának kellene lenni — belé ette magát a nyelvébe, mint a síkféreg az élőfába. Ez az *igen*-nek oly nemű használása, hogy a német *ja*-nak mindenütt megfeleljen. Mintha hallanám e kérdést: „Hát nem tartja ön nyereséynek, hogy egy nyelvbe behozzuk azt az *általános* helybenhagyó, minden esetre használható szócskát, amely eddigelé hiányzott benne?” — Nem, uraim! semmi feltétel alatt se. Mert ha valóban hiányzott, tegyük 800 éves társadalmi életen keresztül, annak a jelét látom benne, hogy a nemzet nem látta szükségesnek ily szó teremtését. Hiányát tehát nyelvünk valódi sajátosságának tartom. Különb is, ha széttekintek a nyelvek közt, néhányat lelek amelynek nincs ily általános szava. Pedig a helybehagyás szüksége a beszélgetésben mindenütt megvan és volt, és kielégítésre eszközők és szók nem hiányzanak. De hát mi nyereség, mi tökéletesülés, mi előny volna vagy van abban, hogy csak *egy* ily szó legyen? Nyer-e azáltal a nyer költői vagy festői volta? Az-e az úriabb ház, amelyben *egy* minden dolgot végző szolgáló, vagy amelyben más női egyén öltözteti az asszonyt, más mos, más főz, más mosogat? Bocsnát a vastag hasonlatért, de a germanismus vastag hályogja durva mütételt igényel. Hadd végezzem finomabban annak a kimutatásával, hogy a helybehagyás eszközei a magyar nyelvben minden szükséglet kielégítőleg megvannak, még pedig a legtökélyesebb öszvehangzásban a nyelv más tekintetbeli sajátágaival. Aki korcstalan ajkú magyarral beszélt mindazokon a vidékeken, ahol csak ilyeneket lehetni, kivétel nélkül kellett tapasztalnia, hogy valahányszor a kérdés igéje bárminemű igehatarozóval van párosítva, a felelő mindig de mindig e határozó ismétlésével, vagy egyenesen arra vonatkozó más szűk-értelemben vett igehatarozóval jelenti ki helybenhagyását. „Elérkeztél? — El.” „Felszedted a stárfót? — Fel.” „Leírtad a listát? — Le.” „Összebe — kelt a házaspár? — Össze.” „Levelet kaptál? — Azt.” „A kertben fogták meg a tolvajt? — Ott.” „Hazulról jössz? — Onnan.” „Száz forintot fizet-

tek? — Annyit.” És így tovább a végetlenig. Ellenben ha az ige cselekvénye maga a kérdés tárgya, akkor és csak akkor illik reá feltétlenül az „igen”. P. o. „Jártál kertben? — Igen.” „Láttál farkast? — Igen.” „Féltél tőle? — Igen.” Aki nyelvünknek e tekintetben is, mint sok másban, oly gyönyörű és természetes különbféleségit az egység kedviért az „igen” unalmas monotonijával óhajtja felcserélni, annak — hogy egyebet ne mondjak — ugyan-csak sült hegelistának kell lenni. De még a tisztaság, értelmesség is veszt vele. Valakit látok a könyvesboltból kijönni, s kérdem tőle: „Haben sie Bücher gekauft?” Azt feleli: „Ja.” Most már nem tudom: azt érti-e alatta, hogy *vett* valamit, de ami földabrosz is lehet, nemcsak könyv; vagy pedig hogy épen *könyvet* vett. Magyarul ellenben, igaz hogy a kérdés is határozottabb, mert így kérdem: „Könyvet vett?” És ha azt feleli: „azt”, szint-oly határozott a felelet. Ellenben ha azt mondaná: „igen”, éppen — úgy nem tudnám: mire magyarázzam, mint a német „ja”-ját, sőt, mint igazi magyar, csak azt érteném feleletéből, hogy *vett*, s a világért sem azt, hogy *könyvet*; e mellett magyarsága kocsintana vagy kancsalítna is.

Kiállíték ezekben mutatvány gyanánt néhány szalásabb vitét abból az idegen legioból, amely, „schachbrett”-eire magyar nadrágot húzva, díszes és eredeti¹ nyelvünk ősi alkotmányát sértegeti, dülja, és tapodja. Legfájdalmasabb a dologban az, hogy ezt is, mint ama másik ellenséget — amelyet nem szükség megnevezni — nem küll hatalom, hanem saját hazánkfiai, meglehet jó szándékból de rossz elfogultságból hívták és vezették be a nemzetiesség kimondhatatlan kárára. Vissza térve hát oda, ahonnan II. cik-
kembem kiindultam, állítom: illő és szükséges, sőt kikerülhetetlen kötelesség, hogy amit fordítóink vétkeztek, azt megint más fordítóink üssék helyre. Evvel ők egyszersmind más két kötelességet is teljesítenek. A remekek honosításával nemzetünk izlésit nemesítik és a fordítás kitűzött elvének, a nemzetiségnek hódolva, munkájokat hatályosabbá, a cél elérésére sikere-
sebbé teszik. Ők, akik bűnhődtek, kezdjék meg a táborozást a jogtalan in-
vasio ellen; hadi kiállításuk legyen az olással: „fuori straniero”; és aztán a

¹ A nyugati új nyelveknek, meg van ez az általános felelő szavok, még pedig olyan amelyet az egész nyelvben semmi egyébre nem használnak. Ilyen az angol *yes*, a francia *oui*, az olasz *si*. De már a német „Ja” világos kölcsönzés — maga magától ugyan, de mégis csak az — és a *ja* eredeti értelme: *sőt*. Akárhány magyar gyermektől, némely vidéken még nagy embertől is hallottam a *ja* értelemben, hogy azt használta: *de*. „Megmozdodtál?” Fel: „*De*”, mi nem ezt teszi hogy *nem* mozdott meg, hanem hogy *meg* mozdott. T. i. a kérdést kételkedésnek veszi s a *de* = *sőt* által megcáfolja. Némethonban a közbeszédben „Ja wohl” az udvarias felelet, szorúl szóra: *sőt nagyon*. Még más synonymája is van, kivált éjszaka, t. i. a *schön!* A francia pincértől ha egy csésze kávét kérsz, azt mondja: *oui Monsieur!* a német azt feleli reá: *schön!* Mindezekből kitetszik, hogy a német Ja sem egészen felel meg a többi nemzetek helybehagyó — részint idézett — szavainak s már egy kis utánzás van benne. A mi *igen*ünk pedig amint nyelvellesen felvették, merő német majmolás. Egyébaránt megjegyezhetni, hogy nem is a Ja-nak, hanem a Wohl!-nak felel meg, mert igen = nagyon, felettébb, erősen stb. Helybehagyó feleletnek épen azon a sinóron kapott be, melyen az ó görögben a *Ναιν μὲν οὐν, Ναιν γε* stb. Egyébaránt a görögnek, latinnak épen úgy nincs átalános „Oui”-ja mint a magyarnak, de ahelyett nagy változatossága a helybehagyásban. Szerintem szebb is. Lehet azonban aki a monotonit szereti, mint a francia. Katona mondta a borban talált légyről, melyet kiűrtett poharába visszatett.

lapos tomporák helyett öltöztessenek huszáros nadrágba, kerek farú, lábikrás, erős legényeket a Tisza és Olt mellékiról.

Többet mondok: ők ezt biztosabban, könnyebben is megtehetik mint eredeti íróink. Mert én — tudom, hogy evvel is friss eleven szenet gyűjtök a fejemre, de már mindegy — imígy veszem fel a dolgot. Egy anyának két leánya van; az egyik elég csinos, de nem épen Venus, a második valódi Tündér Ilona. Amannak azt mondja az anyja: „Lásd édes leányom, képed nem oly bájló, hogy a szem ruhádra ne sikuljon róla; arra ügyelj hát, öltöztettedben semmi se legyen, amit a divatban jártas legkritikusabb szem is hibáztathatna; így a mesterség tökélyesen kipótolja, amit a természet fősvényebb kézzel nyújtott neked. Nénéd más; aki arcára és természetére tekint, semmi mást se lát rajta; crinolin vagy szűk szoknya, hosszú vagy kurta erék, rövid alju vagy uszályos köntös, gyöngyös vagy meztelen nyak nem tesz különbséget, személyes kecasei minden egyebet feledtetnek; ő hát járjon amibe tetszik.” Ez a szép néne a classicus remek, a fordított hát bizvást fitymálhatja a divat követéseit és öltöztetheti a szép testet a legátlatásőbb fátyolba. Ez, a magyarnak is, mind más nemzetnek, a törzsökös nemzeties nyelv, amelyen a gondolatok és képzetek a legtisztábban de legfogantatásabban is hatnak az olvasó lelkére. Eredeti íróink, ha nem bíznak concepciós tárgyias ingerébe, hadd viseljék a — crinolint.

Brassai.

(Eddig tart Brassai cikkének III. része; a következőkben folytatjuk a szövegmagyarázatokat.)

— a tudomány, elmesség s logica fegyveres Goliathja ellen: Brassai sokat emlegetett polihisztorságára utal ez a bibliából vett ironikus kép, utalás, melyre mint fönt láttuk, reagált is Brassai. — a mi olvasás (meg correctura) közben eszembe ötlött, en attendant, azaz míg a tisztelt író szíves lesz a hátralevő részt is beküldeni: 1. A., mint emiatt több ízben panaszkodott, maga volt kénytelen a korrektúrát is csinálni (l. pl. Gyulaiak, 1861. aug. 28.), különösen míg Gyulai föl nem költözött Kolozsvárról Pestre; 2. futólagosan, érintőlegesen; 3. Brassai csak sokára, a 48. sz. megjelenése idejére küldte be cikke folytatását (A.-é a 41. számban ért véget); s erre már nem reagált A. — a „Carthaginem delendam”-ot: azaz az én jelszavamat, vezérmotívumomat; Cato állítólag minden beszédét ezzel a mondattal fejezte be, akár volt szó benne a punokról, akár nem: Ceterum censeo Carthaginem esse delendam: Egyébként ajánlom, hogy Karthágót pedig pusztítsák el. — a tisztelt munkatársunk által felhozott felelő *de*: Brassai cikkének folytatása alkalmával egy lábjegyzetben újra kifogást emelt A. a *de* Brassai-féle használata ellen (SzF I. II. 49., 770. l. JKK XII. köt. 289. l.) s később, a Nyr vitái idején is foglalkozott e kötőszó használatával (l. *Tallózasok az idegen szókötés mezején*). — Egykor erős vitám volt ezen kifejezés mellett *azzal* tartani: milyen erős vitájára utal itt A., nem tudtuk megállapítani. Tolnai Vilmos is *Szómutató Arany János nyelvészeti cikkeihez* c. munkájában (MNY 1917. 166–171. l.) csak erre az itt szereplő előfordulásra utal a *tart* igével, illetőleg az *azzal tart* kifejezéssel kapcsolatban. Talán, mint az ezt követő mondatban is, szóbeli, baráti körben lefolyt vitáról van szó. — „csípd, rúgd, döfd, valahol kapod a gaz kölyköt”: Kazinczy *Epigrammai Moráljának* negyedik sora ez. — az erdélyi *düllő* (kétséges *Gyula* eredetét mellőzve): ezt a tájszót a MTSz két vidékről, Erdély délkeleti részéből s a Dunántúlról mutatja ki: az előbbi vidékről *szolgabíró*, az utóbbiról adó-behajító *hajdú* jelentéssel. — „De ha téged bírhatnának” stb.: Az 1844-ben keletkezett *Ez a világ amilyen nagy* c. Petőfi-versből valók e sorok. — amúgy Dávid értelmében: a 90. zsoltárra utal A.; itt a 10. versben ezt olvashatjuk (az átdolgozott Károli Gáspár-féle szöveg szerint): „A mi esztendeink nap-

jai hetven esztendő, vagy ha feljebb, nyolcvan esztendő és nagyobb részök nyomorúság és fáradtság, amely gyorsan tovatűnik mintha repülnénk.” — az Akadémia által kibocsátott „Magyar nyelv rendszere”: Az 1846-os híres akadémiai nyelvtanról van szó, melyet „Schedel Ferencz titoknak” vezetett be. — a betű-*changeirozás* bővíszete: betűváltoztatás, betűcsere; az ez időben végképp idejétmúlt nyelvészeti irányra utal A., mely szóhasználatát és származtatásait hangalakai esetleges egybeesésekre alapozta s az egybeesések bizonyításának megfelelően torzította, faragta a szavak régi alakját, gyökerét. — ama „lágymosói” ruganyosságot, melyről egy más alkalommal emlékeztem: hol említette A., arra nézve Tolnai Vilmos sem sorol föl, említett munkájában, az előfordulás előtt a szenvedő igével kapcsolatban adatot (i. m. 170. l.). Talán a Szász K.-bírálat e kitételére gondol A.: „nagyon hasonló a konyhában használt ama vizes rongydarabhoz.” — A régi halottbeszédben van egy hely . . . „kinek adott hatalm oldania és kötnie”: természetesen, a Pray-kódex *Halotti Beszédéről* van szó; utolsó lenyomtatásában így hangzik e fél mondat olvasata: „kinek odutt hotolm oudonia és kőtnie” (*Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*. Bp. 1963. 39. l.) — mint Toldy habozás nélkül állítja: Toldy Ferenc így olvasta e fél mondatot: „kinek ádottt hátálm oudania és kőtnie.” S a szóban forgó szenvedő igealakról ezt mondta: „A mondat szerkezete tilt bennünket e formában Révaival részesülőt látnunk; mely nem lehet nem írási hiba odotut (ádotott) helyett”. (*A magyar nemzeti irodalom története*. I–II. köt. Pest 1851. I. köt. 83., 99. l.) — Kádár István históriájában: ennek a XVII. századi énekeknek, mely II. Rákóczi György erdélyi fejedelem katonájának, Kádár Istvánnak a halálát adja elő, valószínű szerzője Kődi Farkas János, a fejedelem bizalmas embere. — a magyar „syntaxis convenientiae”-t: a magyar széppróza mondattanát, illetőleg egyeztetési szabályait. — a *szócsintán* már nem elég, rontani a nyelvet: ezt a fogalomná lett torz nyelvújítási szót adta a jeles orvos és hírhedt szóújíttó, Bugát Pál 1857-ben keletkezett természettudományos szóajánlásait összefoglaló munkájának címül. Benyújtotta az Akadémiához, de már nem engedték megjelenni (l. Tolnai Vilmos: *A nyelvújítás*. Bp. 1929. 173–174. l.). — a magyar „ornata syntaxis”: Ékes szókötésnek fordították a XVIII–XIX. században ezt a klasszikus stilisztikai retorikai fogalmat (pl. utolsók közül: Szvórényi József: *A magyar ékes szókötés*, Buda 1846.), melyet, A. legalább itt, inkább a versmondattan értelemben használt, mint pusztán az irodalmi nyelv mondattana értelmében. — „grammatici certant”: latin szólásmód, szállóige: a grammatikusok hadakoznak, vitáznak; a szakértők nem egyeznek meg — Ovidius *Metamorphoses*-a II. énekének kezdő sorai — a mondat lezárásával együtt — így hangzanak mai fordításban: Oszlopokon meredett a magasba a Nap palotája, / fényes arannyal volt ragyogó s láng-látszatú bronzal, / tündöklő elefántcsont fedte oromzata csúcsát, / főkapu szárnyairól az ezüst ragyogása sugárzott. / Szép anyagon szebb művészet: mert Mulciber abba / véste a föld köré karoló tükrösterü tengert, / föld kerekét, s az eget, mely a föld fölibé födelet von.” (Publius Ovidius Naso: *Átváltozások*. Fordította Devocseri Gábor, Bp. 1964. 39. l.) — „de me, sine me”: a latin de nos sine nos: rólunk, de nélkülünk (ti, meghallgatásunk, beleszólásunk nélkül döntenek) variációja: rólam, de nélkülüm. — nem szereti, in regula, az ily összerakást: nem szereti, legalábbis elvben, elméletileg, az ily szerkesztésmódot. — mi a manót tesz az a *köntör* ?”: a SzFSz ismeretlen eredetűnek mondja, mind ezt, mind alakváltozatait. — egy Diogenes megboszanthatja a „Plátó emberével”: Diogenes Laertes egyik anekdotájára történik utalás. Eszerint Plátón úgy határozta meg az embert, hogy tollatlan kétlábú állat. Tanítványai helyeselték; kitépve egy kakas tollát később, azt mondták: „ez Plátón embere”, azaz rájöttek a meghatáro-

zás képtelenségére (Diogenes Laertes, VI. 36–39.). – egy-két epitheton, incisa [.] kész a galimathiás: egy-két díszítő jelző, költői közbevetés. . . és kész a dagályos értelmetlenség, képzavar. – Tempora mutantur et nos mutamur : ez a középkori latinságból származó szólás állítólag I. Lothar császár (795–855) verséből való: az idők változnak és mi változunk bennük (in illis). – mint például Erdélyi János a *létreményt*; ez az összetett szó A.-nak a *Végasztaló* c., 1853-as versében, az utolsó szakaszban fordul elő; „Házi mécssem szelid fénye / Nem hajósok létreménye”. Erdélyi János ezt a szóösszetételt 1856-ban a PN-ban megjelent *Arany János* c. tanulmányában kifogásolta, mondván: „A végasztaló . . . végszakában mégis a 'létremény' szokatlan összetételű s magyarázatos szó háborítja meg az addigi kristálytisztaságot.” (Erdélyi János: *Pályák és Pálmák*. Bp. 1886. 410–411. l.) – a tragicusok összetett jelzői: természetesen, a nagy görög tragikusokra, Aischülos, Sophoklész és Euripidészre történik utalás. – *col c. cou de cygne*: a hatyúinak a nyaka, hatyúnyak. – *épis d'or, yeux d'azur*: aranykalászkok, azúrszínű, azúrkék szemek. – egy más fajta szerkesztés gátol: ti. a folyóirat, a SzF szerkesztése. – nem a „turpe est doctori”-féle rajtakapás öröme: egy Catótól származó latin szállóigére utal A.: turpe est doctori, quum culpa redarguit ipsum: csúnya dolog az, ha „doktor”, a tudós embert meghazudtolja saját hibája (*Calomondásai*. I. 30.). – „Lelsz te rózsát nem egyet, ha' százat”: ez a két sor A.-nak az 1847-ben keletkezett *A méh románca* című verséből való: „Felel a lyány: / Te bohó kis állat! / Lelsz te rózsát / nem egyet, ha százat.” – az akadémiai „Nyelvrendszert”: itt is az 1846-os *A Magyar Nyelv Rendszerére* utal A.; l. fönt. – Csupán a „szöveggyeztetésben” (synt. conv.): a zárójelben: syntaxis convenientiae, l. fönt. – (*O nem kell*): Riedl Frigyes itt is, s egy későbbi ő kihagyása esetében is kétségre vonja, helyes-e A. ellenvetése, valóban el kell-e hagyni az őt (*Arany mint nyelvész*. MNy 1917. 149. l.), – a mondomány: állítmány. – őt-hat sprachmeister: őt-hat nyelvmeister. – appellálni fog; talán ama Luther mondásra játszik vissza, hogy a rosszult értesült pápától a jobban értesülthöz föllebbez. – (Cserei)? Vagy classicus Berzsenyink *tölgylét*: Cserei Farkas (1717–1782), a jeles erdélyi emlékirótörténész könyvéből, melyet csak fia adott ki 1830-ban s melyet Kemény és Csengery köre különösen kedvelt, *A magyar és székely asszonyok törvénye* c.-ből való az első idézet; a második utalás, Berzsenyinek a *Magyarokhoz* c. versére történik. – „Venio nunc ad fortissimum virum”: valamely latin auktorból szállóigévé lett kifejezés: s most jövök a legerősebb férfihoz, azaz: most következik a legerősebb érv, állítás. – *viisszaugrom* az előttem szolt képv. . . akarom mondani: ez a tréfás szóviisszarantás azzal űz tréfát, hogy Brassai a képvisel, képviselő, táviratoz, távirat féle összetételek, álligekötös szószerkezetek ellen különös haraggal dörgött. – Hiszen megírta Hunfalvy, Fogarassy, írja most is Brassai: ez a nyelvészeti kérdés, érthető módon, hiszen ez az időszak a többféle múlt végeles viisszaszorulásának korszaka, erősen foglalkoztatta a korszak tudományosságát. Az Akadémiai Értesítő 1860–61-es folyamának pl. kb. egyhatodát e kérdést tárgyaló dolgozatok teszik ki. Hunfalvy sokszor írt e kérdéssről, többek között a SzF-be is (II, II. 22–23 sz.; l. még JKK XII. köt. 400, 613.). Itt azonban A. valószínűleg a *Magyar Nyelvészetben* (l. alább) megjelent cikkeire gondol (pl. *A magyar igeidők*, uo. 1860. évf., *A nyelvtudomány többet bizonyít mint a krónikák*, uo. 1859. évf.) Brassai ez ideig, A. e cikke megjelenéséig még külön tanulmányt nem szentelt e kérdésnek, de részletesen boncolta *A magyar mondai* c., az Akadémiai Értesítő 1860–63-as folyamaiban megjelent dolgozataiban, s érintette az itt szóban forgó cikkében is. Fogarasi János már 1841-ben írt e kérdéssről (*A magyar igék természetéről*. Akadémiai Értesítő 1841.). s újabb, korszerűsített fel fogását adó cikkét épp ez időben

közölte folytatásokban az Akadémiai Értesítő (*A magyar igeidőkről*. 1860–61.) — (lásd Szvorényi legújabb Nyelvtanát): Szvorényi Józsefnek, aki ez időben Egerben tanárkodott s a grammatika területén nagy tekintélynek örvendett, ez a sok kiadást megért nyelvtana 1861-ben jelent meg (*Magyar nyelvtan tanodai s magánhasználatra*. Pest). — Brassai úr éppen a Figyelőből, éppen egy oly fordításból: Brassai főnt említett mondattani dolgozatában Szász Károlyt rója meg, de pontosan nem mondja meg, hol követi el a szóban forgó hibát (uo. 375. l.). Talán erre gondol A. — A Cyropaediából van az véve: Xenophonnak, a kiváló görög történetírónak *Kyropaideia* c. „államregényéből”; a címet latinosan adja A. — Hunfalvy Pál, a régi kizárólagos irodalmi használat és legelső nyelvtanaink nyomán megállapított: Hunfalvy korábban idézett Magyar Nyelvészeti-beli 1860-as cikkében, amely vitacikk is volt Fogarasi Jánossal szemben, a kodex irodalomtól elindulva, a régi irodalommal bizonyít állításai mellett. Dolgozatának nagyobb részét ez tölti ki (i. m. 5–22., 246–333. l.) — Imre Sándor [.] talán a „Magyar Nyelvészet” lapjain: ez a folyóirat, vagy inkább évkönyv, 1856-ban indult Hunfalvy Pál szerkesztésében, évente más kiadónál, az Akadémia támogatásával; tulajdonképpen csak főanyaga volt a nyelvészet, mert egyéb, főképp filológiai közleményei is voltak. Imre Sándornak (1820–1900) a kiváló, a nyelvészeti vitákban mindig józan mérséklettel ítélő nyelvésznek és irodalomtörténésznek kritikája, akit az Arany–Gyulai körhöz szívélyes, tisztelő jó viszony fűzött, a lap 1859-es folyamában jelent meg: *Még egyszer a' magyar igék időalakjairól* (337–401. l.). — (Lásd az idei Magyar Nyelvészet III-dik füzetét.); az előbb említett kiadványnak 1861-es folyamában jelent meg Buzen József *Székely szók* c. magyarázatos erdélyi szógyűjtése (172–175. l.). — Brassai cikkének főnt közölt III. részével kapcsolatban a következőket kell megjegyeznünk: Brassainak szokása volt a saját cikkeihez nagyszámú lapalji jegyzet, megjegyzést fűzni. Nem a tudományos cikkeknél szokásos „lábjegyzetek” fajtájából valók ezek többnyire. Hanem a főszöveggel kapcsolatban éppen eszébe jutó ötletek, szeszélyes eszmefröcsök rögzítései. Elhagyni őket mégsem lehetett, mert A. gyakran éppen ezekhez fűzi észrevételeit. A., mintegy követve, Brassai példáját, maga is nagyszámú lapalji megjegyzést fűzött Brassai cikkéhez. Ezeket, amennyiben a III. részhez kapcsolódnak közöljük, Brassai cikkével együtt, de nem magyarázzuk. Mert valamennyit közöltük a JKK XII. kötetében s ott részletes jegyzettel is kísértük őket. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy Brassai közölt cikkében rendkívüli mennyiségű művelődéstörténeti utalás, magyar és idegen nyelvű idézet, irodalmi s tudományos vonatkozás van összecsúfolva. Ezeket értelmezni nem tartottuk feladatunknak; Az A. szövegek megértéséhez szükséges segítséget így is nyújtani tudják s értelmezésük a jegyzetek jegyzetelése volna; időt és helyet rabló fölösleges munka.

Végül megjegyezzük, hogy Brassai tevékenységének semmilyen vonatkozásban sincs modern, értékelő feldolgozása, s így A.-nyal való vitáját mi is csak általánosságban jellemezhetjük. A részletes feldolgozás nem is annyira az A. irodalom, mint inkább a magyar nyelvészet történetének megírására vár.

*

M: SzF I. II. hat folytatásban: 36. sz. 561–565. l., 37. sz. 577–580. l., 38. sz. 593–596. l., 39. sz. 609–613. l., 40. sz. 625–628. l., 41. sz. 641–645. l., A. J. aláírással, „előcikk”-ként, a lap élén valamennyi folytatás esetében.

Kötetbe PD vette föl változatlan szöveggel; éppúgy mint az *Irányokat*, ezt sem sorolva semmilyen ciklusba. (358–416), Azóta a na-

gyobb gyűjtemények rendszeren az egészzet közlik; válogatások többnyire csak részeket (l. pl. *Arany János válogatott művei*. I–IV. köt. Sajtó alá rendezte: Barta János, Bp. 1963.).

Franklin 309–367. l.

31. A HINDU DRÁMA

A. érdeklődését gyakran foglalkoztatta az orientális világ műveltsége, irodalma. Lapjában arab költőkből közölt fordításokat (SzF II. II. 4. sz.), s biztatta, dicsérte azokat a fiatalokat: „kik a nálunk annyira elhanyagolt keleti nyelvekre adják magukat. Így kell, így!” — írta egy jegyzetében; s mutatványokat közölt a kezdetben orientalistának induló Szilády Áron perzsa fordításaiból s melegen méltatta őket (SzF II. I. 25. sz.). Firdusi neve pedig egyike a tanulmányaiban és glosszáiban többször említett világ-irodalmi neveknek. Érthető ez; a keleti irodalmakban az annyira óhajtott és keresett tiszta népiesség, főképp népies epika valamilyen válfaját sejtette, remélte föllelni ő is, mint annyian a romantika óta. Orientális érdeklődése azonban nagyobb részt ama terület népei irodalmának szolt, melyt ma a „Közel-Kelet” szóval szokás jelölni. A hindu irodalmat illető érdeklődésének ez az ismertetés egyetlen jelentékeny emléke. A hindu világ iránti érdeklődés, ismeretes, a legújabb korban is több hullámban érte az európai művelődést. Ez az érdeklődés hozzánk, Közép-Európába rendszerint német közvetítéssel jutott el s a német szellemi élet „indológiai” érdeklődése az 1860-as évekig két nagyobb áramlatban jelentkezett; az első a romantikáé s vele karöltve, tudományos szinten, a fölvirágzó indogermanisztikáé, illetőleg összehasonlító nyelvtudományé volt; a második a schopenhaueri bölcsellett együtt jelentkezett; de az elsőnek is igen erős volt bölcséleti jellege, a nyelvészeti mellett is. A. és barátai köre esetében azonban, erős angol irodalmi érdeklődésük következtében, a német közvetítés mellett, sőt előtt, az angolt is figyelembe kell venni. Az angol indológiai érdeklődés sohasem volt oly lázasan mozgalomszerű, mint a német, de régiebb és állandóbb jellegű; folyvást tartott, mióta az angolok meghódították Indiát, hisz, mint e cikkből is kiütközik ez, részint épp a gyarmatosítás szolgálatában állt. Tulajdonképpen a német érdeklődést is angol kiadványok keltették föl, mint éppen az itt emlegetett Sir William Jones-féle Kálidászfordítás esete (1789) mutatja: ezt fordította le G. Forster (1792) s maga Herder irt hozzá bevezetőt s ennek a fordításnak az olvastakor irta Goethe itt is idézett híres találó Sakuntala-hexameterjét (l. minderre: Schmidt József: *A szanszkrit irodalom története*, Bp. é. n. [1923] 200–201. l.). Az angol indológiai érdeklődés azonban sohasem volt oly filozofikus, mint a német. Kezdetről tárgyiasabb, mégpedig nem tárgyiasabb nyelvészeti, mint inkább tárgyiasabb irodalmi. A., tanulmányai tanúsága szerint, meglehetősen sokat ismert a Schlegelek, s általában a német klasszikus-romantikus elméletsszerzők műveiből; hogy mégis az angol közvetítésre reagált, az alighanem éppen e közvetítés tárgyiasabb irodalmi jellegének volt a következménye. Mornier Williams e fordítása hazai könyvtárakban nem található, s az Edinburgh Review-nek az az évfolyama sem, melyből ez ismertető cikket A. vette, s könyvtárközi kölcsönzésben nem sikerült megszerezni. Mornier Williams azonban két évvel e fordítás előtt már kiadta az eredeti szanszkrit szöveget is (1853) „kritikai” kiadásban, igen bő angol magyarázatokkal. Ezt 1876-ban újra kiadta s itt a lábjegyzetben, bár szinte olvashatatlanul szétfordelve, adta fordítása jelentékeny részét is (*Sakuntala, a sanskrit drama, in seven acts, by Kalidasa*, Oxford). Ez az MTA könyvtárában meg-

van. E kiadás bevezetőjében, jegyzeteiben jórészt megtalálható mindaz is, mit e cikk tartalmaz. E bevezető s e jegyzetek a romantikus és pozitivisztikus tudományosság sajátos vegyületét mutatják. A végső értelmezés, a végső magyarázatok még erősen a romantika hatását, közhelyeit visszahangozzák, a részletek azonban már s a módszer szigorúan pozitívista. Uralkodó elemük az említett tárgyas irodalmiság; szerzőjüket is így jellemzik a lexikonok és kézikönyvek. Mornier Williams (1819–1899) a századközepi indológia egyik legjelesebb képviselője, akit nemcsak az angol, hanem a német orientálisztikában is igen nagyra tartottak. Indiában szolgáló magas rangú angol katonatiszt fia, később egyetemi tanár Oxfordban, Max Müller tanártársa és szemléletben is sokban rokona; tudományos érdemeiért Sir-i rangot kapott.

Mi e cikk felfogásából az Edinburgh Review szerzőjéé, a megfelelő művek híján nem lehet megállapítani. A magyar szöveg mindenestre egészében fordításnak látszik; nemcsak A.-nak az első bekezdés után tett, magát elhatároló lábjegyzete, hanem a fogalmazásmód, az angol álláspont és viszonyok többes első személyű, belülről való földízése, kifejtése is igazolja.

A cikk lefordításának indoka azonban alighanem csak részben volt a hindu irodalommal való ismerkedés előmozdításának vágya. Nyomósabb indok lehetett az, hogy a cikk felfogása s ízlése sok tekintetben egybeesett A. irodalmi, esztétikai, költészettörténeti nézeteivel. Mindenekelőtt abban, ami az eposzt, főképp pedig a művészet nemzeti jellegét, belső fejlődési organikusságát illeti. Alá kell azonban még itt a Krk.-ban is húzni azt, szerkesztői megjegyzésében mily módon határolja el magát A. az angol szerzőnek az angol s általában az európai, „az indogermán” fölényt igazoló nacionalista felfogásától, a maga minden népet becsülő, a herderi felfogáshoz közel eső nemzeti álláspontja alapján. Annál is inkább, mert erre a fontos momentumra, mely A.-nak a nemzetiről vallott felfogására fontos adalék, alig figyelt az A.-irodalom, mintahogy e cikkel is egyáltalán alig foglalkozott. Gálos Rezső foglalkozott vele némiképp részletesebben s egyrészt bizonyítékát látta e cikkben is annak, mennyire valósághoz kötött A. „Még az indus költészet nagyszerű világát is úgy magyarázza meg, hogy az indus lélek addig bámult a múltba [...] míg kezdte valóságnak látni.” (Gálos 690. l.) Másrészt Schiller-megfeleléseket és hatásokat vél amaz álláspontban fölfedezni, mely szerint: „nemzeti dráma ott van, ahol nemzeti jellem van, s ahol abban benne van a nemzet minden nagy emléke” (759. l.). Ezek a megjegyzések azonban, ha a cikk egészében fordítás, természetesen elesnek, illetőleg csak közvetve jöhetnek számításba. A. egy oly cikket tartott érdemesnek lefordításra, melyben ily nézetek voltak megfogalmazva, s így rajtuk keresztül némiképp a maga nézeteit is nyilvánította. A *Kalidászával* s általában a hindu irodalommal foglalkozó magyar cikkek azonban rendszerint hivatkoznak A. e cikkére, fordítására s rendszerint részleteket is közölnek mutatványul a *Sakuntala*-részletekből (l. pl. Vekerdi József munkáját: *Kalidásza válogatott művei*. Bp. 1961. XX., 350–351. l.).

A következőkben csak az Edinburgh Review cikkéhez fűzünk szövegmagyarázó megjegyzéseket. A *Sakuntala*-részletek megértéséhez szükséges magyarázatokat az olvasó megtalálja a legújabb magyar Kalidásza-kiadásban (Vekerdi József i. m.).

— Lucretius és Catullus idejében: azaz i. e. I. században. — Vikramaditya, Oujein királya: félig történeti, félig legendás indiai uralkodó, a hagyomány szerint az irodalom nagy pártfogója; (i. e. I. sz.). a mai Uddzsajini területén, vidékén uralkodott. — „Mint lomha sós mocsár . . .”: angol vers-e ez vagy hindu, a szövegből nem lehet eldönteni. Keresztury Dezső *Arany János Összes versei* (Bp. 1961) c. kiadásában felvette mint „Hindu vers”-et (634. l.). Lehet, hogy az, de bizonyítani nem lehet. — előbb hogyszem

Thalesz: nyilván a Miletoszból származó Thalesről (i. e. kb. 625–545) van szó, aki a Keleten sokat utazott. Őt szokás az első ismert nevű görög filozofusnak tekinteni, azaz a hinduk megelőzték a görögöket. — Herodot a thébai templom csarnokában látta: természetesen, nem a görögországról, hanem az egyiptomi Thébai-ról van szó, melyet Hérodotosz nagy történeti művének II. könyvében, az *Euterpeben* ír le (l. *Herodotosz történeti könyvei*. I–III. köt. Fordította Geréb József, Bp. 1893. I. köt. 91–160. l.). — egy alexandriai könyvtárral vetekszik: a Ptolemaiosok híres könyvtára, a hellenisztikus kor legnagyobb gyűjteményére utal. — egy Lassen, egy Wilson: Christian Lassen (1800–1876) norvég származású német indológus; az indológiának, különösen az irodalmat az archeológiával kapcsoló tevékenységével, egyik legjelentősebb alakja. — Horace Hayman Wilson (1768–1860) angol indológus, aki orvosként ment a hadsereggel Indiába, s ott, majd hazájában a tudományág jelentős képviselőjévé képezte magát; különösen kiadásai voltak híresek. — Brahma napok évkörével: a hindu hitrege, kozmológia szerint Brahmá, a Teremtő, időszakonként kibocsátja magából a világot, majd ismét visszazívja magába; egy-egy ilyen — néhány billió évig tartó időszak — egy Brahma-nap, ill. Brahma-éj; háromezrézvenöt Brahma-nap és éj ad egy Brahma-esztendő; s végül száz Brahma-év után Brahma is megemmisül. — halmoztassék bár aeon-ra aeon: a görög misztikus természetfilozófiában az aeon részben örökkévalóságot, részben egy-egy igen hosszú világkört jelent. — a hasonlító nyelvészet: ma inkább összehasonlító nyelvészet terminust alkalmazunk a romantika korszaka által létrehívott fontos tudományágra. — egy „Nyáréji Álom”: a *Szentivánéji álom*, fordította s emlegette így korábban többször A., majdnem szó szerint adva az eredetit; alighanem egy olvasója javaslatára adta később a *Szentivánéji álom* címet (JKK XII. köt. 200. l.). — E *patois*: nyelvjárás; de jelent mesterséges zsargont, tolvajnyelvet is. — prákrit: népnyelvek Indiában, ellentétben a papság és irodalom nyelvével, a szanszkrittal; a szanszkritből alakultak ki, mint a latinból a román nyelvek, i. e. VI. sz. táján. — ez abajdoc nyelv: a MTSz főképp a Dunántúlról mutatja ki e szót, de Erdélyből is, keverék, zagyvalék jelentéssel. — a „Bourgeois Gentilhomme” végjeleneteiben: Molière vígjátékának, az *Úrhatnám polgárnak* végjeleneteiben a humor egyik forrása az a „halandzsza” nyelv, mellyel Jourdain-t szédítik. — India utolsó és legjótékonyabb hódítói kerültek: nyilván a maga országának hódítására, az angolkéra gondol a szerző, osztozva a kor angol indológiájának említett hódítást igazoló tendenciájában. — Baktria görög királyainak kétnyelvű pénzein: a mai Perzsia északi területén fekvő ókori állam, amelyen Nagy Sándor birodalmának szétbomlása után görög királyok uralkodtak és kétnyelvű (görög–iráni) kultúrát teremtettek. — az indiai „Jainá”-k: a buddhizmushoz hasonló vallásfelekezet, amelynek követői az i. e. VI. sz. óta ma is élnek Indiában. — „Pilpay” meséit: a Pancsatantra, perzsa–szír–arab–latin közvetítéssel a középkorban eljutott Európába s hozzánk is; a Seb. Gottfried Stark-féle latin fordítás alapján báji Patay Sámuel adott ki egy kötetet s ez népszerű, didaktikus és mulattató olvasmány lett (*A régi indusok bölcselkedései, azaz: példákkel fő erkölcsökre tanító könyvecské*. Eger 1781.). — Goethe 1792-ben keletkezett distichonjának prózai fordítása: Hogyha az ifjúság virágát akarod, ha a kései esztendőék gyümölcsét, ha akarsz valamit, ami elragad, valamit, ami táplál és jótart, ha az eget és a földet egyetlen névvel, egyetlen szóval akarod megjelölni, megragadni: Téged nevezlek én meg, Sakontala és ezáltal (mert így) minden mondván! — „tisztítja a lelket szánalom és rémület”: az arisztotelészi drámafelfogás katharsis-elemére utal A. — A *ḍḍāma* a görögben sorsra kiható cselekvést jelent. — A *Veda* egyik régi költője éneklí: a Védák régi indus

vallás szentkönyvei; különböző istenekhez intézett könyörgések és himnuszok gyűjteményei. kb. i. e. XIII–IX. sz.-ból. — Szudraka király írt volna: a Kalidásza korában vagy egy századdal előbb, ill. utóbb keletkezett szanszkrit drámának, amelyet manapság inkább *Agyakocsikának* fordítanak (l. Vekerdi i. m.), állítólagos szerzője; feltehetőleg történeti személy (l. Schmidt J. i. m. 202. l.) — a Szamvat időszámítás: i. e. 83-ban kezdődő időszámítás, amelyet alkalmilag, helyileg ma is használnak Indiában. — Vikramorvaszi: Kalidásza ötfelvonásos színműve: *A vítélességgel megszerzett Urvasi* — ezért is inkább csak Urvasi-ként emlegetik (l. Vekerdi i. m. 351. l.). — „Bábkocsi”: l. fönt. — kiknek egyike Bhavabhuti Kr. u. 720-ban Jaszoverma, Kanoj királyának udvaránál virágzott: szanszkrit író, drámaszerző; az említett, feltehetőleg történeti személynek számító uralkodónak, a mai Kanandzs területén levő országában élt. — Viszákhadatta: Visákhadatta szanszkrit költő (i. u. 860); a *Mudrá-ráksasza* c. történeti színmű szerzője. — Csandragupta: több indiai uralkodó neve, akik közül egyik Nagy Sándorral vívott csatát. — „Sandrocottus”: az említett Csandragupta ind király görögösített neve. — a scholiasták idézeteiben: görög kommentátorok, görög szövegmagyarázók, s általában: szövegmagyarázók. — a hindunak is az ő *vidusakájá*: a szanszkrit színművek állandó komikus figurája. — a spanyol színpad gracioso-ja: a spanyol színpad humoros alakja. — Nap és Hold királyi háza: az ókori ind uralkodók részben a Napra, részint a Holdra vezették vissza családfájukat. — találta Nagy Sándor a gymnosophistákat: meztelen filozófusok, valószínűleg a majdnemhogy teljesen meztelenül járó indiai szekták egyikének tagjai. — Onesicratus: görög filozófus, a cinikusok iskolájából, aki részt vett Nagy Sándor indiai hadjáratában s állítólag az indiai művelődés s általában az indiai életforma magasztalója volt (l. *Fv. Überwegs Grundriss der Geschichte der Philosophie*. I. köt. Berlin 1926. 170. l.). — Dandamis: a görög történetíróknál fennmaradt név, nyilván ama hindu papok egyikéé, akik a görög történeti hagyomány szerint Nagy Sándor indiai hadjárata alkalmával a görög filozófusokkal vitáztak. — a babona e kérdéselhetlen Gorgonjai: Gorgon női szörny a görög mitológiában; aki arcára ránéz, kővé mered. — mint akármely igaz leánya a romantikai iskolának: a romantika egyik leghosszabb életű irodalomtörténeti tétele, állítása volt az, hogy a hindu irodalom eleve, „a nemzetkarakter” alapján romantikus. Ezt vallja még Mornier Williams is idézett bevezetésében és jegyzeteiben, sőt részben még Schmidt József is említett könyvében. — „Et similis facies, qualem decet esse sororum”: Ovidius-idézet, az *Átváltozásokból*. II. 13–14. „arcuk. . . éppen nővéren illő” (Devecseri Gábor ford., *Átváltozások*, Bp. 1964) — a Pnyxöt megrázó ékesszólás: egy athéni sziklatömb, előtte tartották a népgyűléseket s reá álltak a szónokok; s később kissé a demagógia jelképe is lett. — „Edinburgh Review”: 1802-ben alapított folyóirat, mely az angol kritikában a függetlenebb ítélet s a magasabb igény új korszakát jelentette; kezdetben inkább a romantikusok mellett állt; ez időben erősen pozitívisztikus irányt követett; nálunk is olvasták, sok régi évfolyama található könyvtárainkban; A. az Athenaeum és az Academy mellett leginkább ezt olvasta az angol lapok közül. Az 1920-as években szűnt meg.

*

M: SzF I. I. 37. sz. 582–584. l., 38. sz. 598–600. l., 42. sz. 662–664. l. 43. sz. 678–680. l., a Külirodalom rovatban három csillag *** jelzéssel. Kötetbe először a HIL vette föl (171–199. l.), változatlan szöveggel. Csak a nagyobb gyűjtemények veszik föl.
Franklin 930–956. l.

Ez a nekrológ A. teljes vagy részleges cikkfordításai közül az ötödik. Amaz indítékok közül, melyeket e fordítások keletkezésének és közlésének okául felhozott (l. pl. *A kegyes olvasóhoz*), a cikkhiány játszhatta a legnagyobb szerepet, hiszen e cikk tartalmi szempontból nem különösebben kapcsolódik az A.-t ekkoriban foglalkoztató problémákhoz, s arról sincs adatunk, hogy különösebben érdeklődött volna a jeles angol költőnő működése iránt s hogy mélyebben ismerte volna azt. Köztudott, hogy az angol irodalom iránt érdeklődött leginkább, angol irodalmi lapokat folyvást olvasott, s így magától értetődőnek látszott számára e tudósítás, e nekrológ fölvétele. Annál is inkább, mert mint e cikkből s a bibliográfiákból is kiténik, ez a nagy tekintélyű angol folyóirat gyakran foglalkozott Elisabeth Barret-Browning költészetével s A. — folyóiratai s fia tanúsága szerint — épp ezt az angol lapot olvasta legsűrűbben (l. Arany László: *Arany János hátrahagyott versei*, Bp. 1888. Bevezetés XXVI. — XXVIII. 1.; az Athenaeumra l. JKK XII. köt. 377. 1.). De ezek mellett lehetett szerepe egy magyar irodalomközéleti motívumnak is a cikk közreadásában; a nőírók, írónőség kérdése lehetett ez, mely az ötvenes évek közepétől sok vitát váltott ki, melyhez közvetve már A. hozzászólt s melyhez közvetlenül hozzászólni nemsokára valósággal kényszerítették (l. *A nő-írókról* c. cikk jegyzeteit). Talán azt akarta igazolni, hogy a nőköltőket Angliában éppen úgy méltányolják, mint a férfiakat, de a kritikának is éppen úgy alávetik; ezt a követelményt, ezt az álláspontot hangoztatta nyomtatékosan Malvina-bírálatában is. Erdemes ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy míg a korabeli szóhasználat is, mint a mai is, s a vita A.-ék oldaláról való fő résztvevője, Gyulai is *írónőkről* beszélt, A. itt is, említett cikkeiben is *nő-írókról*, *nő-költőkről*; a szóhasználat különbsége, a szóösszetétel jelzőjelzett szó (lényeg — attributum) viszonyának megfordítása is alighanem ennek az álláspontnak hangsúlyozására szolgál.

Az Athenaeumnak ez az évfolyama nem található hazánkban, s így sem a cikk szerzőjét megjelölni, sem a fordítást az eredetivel összevetni nem tudtuk. Annál kevésbé, mert sem a hazánkban található legrészletesebb angol bibliográfiák (l. pl. *The Cambridge Bibliography of English Literature*. I—IV. edited by F. W. Bateson, London 1940.), sem pedig a Barret-Browning-életrajzok — nyilván mint jelentéktelent — nem említik. A. más fordításaival összevetve, főképp a Pontmartin-cikk fordításával, feltűnő a gördülékenység, a könnyedségét illetőleg a különbségük. Ez nyilván az eredeti cikk stílusulajdonosságairól is vall, de alighanem arról is, hogy ez a fordítás sokkal inkább rögtönzés, mint az, ill. azok. Talán azért is nem tett a cikk túlértékelő álláspontjára sem megjegyzést A., holott mások cikkeivel kapcsolatban gyakran megtette ezt.

A költőnőnek a cikkben érintett életrajzi mozzanatai a következők: 1806-ban született, egy Jamaicából, vagyonnal, Angliába vándorolt, ill. visszavándorolt kereskedő lánya, akit tizenöt esztendősen súlyos hátgerincsérülés ért s évekig nem hagyhatta el az ágyat. Betegsége idején szívós szorgalommal tett szert nagy műveltségére, többek között görög — latin ismereteire. Midőn valamelyest felépült, atyja ellenkezése dacára feleségül ment Robert Browninghoz, a már jól ismert jeles költőhöz. Itáliába költöztek, s bár az asszony gyenge egészsége kevés mozgási lehetőséget engedett nekik, élénken figyelték az olasz és európai társadalmi-művelődési mozgalmakat s élénk kapcsolatban maradtak az angol irodalmi élettel. 1861-ben halt meg.

— Anna, Winchelsea grófné ideje óta: Anne Finch W. (1661—1720) angol költőnő; Pope baráti köréhez tartozott; többnyire alkalmi verseket

írt s némely könnyed szellemes verse közkedvelté lett. — Baillie Johanna (1762—1851) skót földről származó, Londonban élő romantikus költőnő, aki versei mellett drámákat is írt. A maga korában, nem utolsósorban W. Scott hatására, túlbecsülték s az irodalmi életben nagy szerepet játszott. — Hemans Felicia Dorothea (1793—1835) angol költőnő, ki versek mellett prózát is, főképp meséket írt, de érzelgőssége következtében kevés irodalmi értéket hagyott hátra. — egy Dante vagy egy Corinna testalkata: ez az utalás, ellentét vagy párhuzam nem egészen világos jelentésű; Corinna, nyilván, Mme de Staël híres regényének, a *Corinne ou l'Italie*-nak (1807) hősnője. — dissenter: máshitű, szakadár, azaz nem a hivatalos anglikán egyház tagja. — atyjafia Kenyon János: John K (?—?) a költőnő apjának barátja; jómódú, irodalmi körökben járatos ember, akinek első irodalmi ismeretségei nagyobb részét köszönhetette a költőnő (*The Cambridge History of English Literature*. Cambridge 1922. XIII. köt. 69—72. l.). — Burgess, Thomas (1756—1837) Salisbury anglikán püspöke; tudós is, aki Hollandiában s Németországban is tanult; írókat és irodalmi társaságokat is pártfogolt s az utóbbiak közül maga is többnek elnöke. — „Dal egy rózsához”: nem találtuk meg, mily műre vonatkozik ez az utalás. — „Ésszé az elméről”: *An Essay on Mind* (1826). — egy szent dráma: „A Seraphim”: *The Seraphim and other Poems* (1838). — „A száműzés drámája”: *The Drama of Exile*. — „Casa Guidi ablakai”, egy szenvedélyes elmékedés: *Casa Guidi Windows*-ban (1851) az olasz liberális szabadságmozgalmak mellett szólt s a Vatikán hatalma ellen. — „Költemények a Kongresszus előtt” eléggé meg volt vitatva: nyilván az Athenaeum lapjain. Ez a mű (*Poems before Congress*. 1860.) III. Napóleon itáliai politikájával volt kapcsolatban; a költőnő híve volt annak.

*

M: SzF I. II. 39. sz. 621—622. l., az Értesítő rovatban, „Az Athenaeum után” megjegyzéssel, három csillag: *** jelzéssel.

Kötetbe először Voinovich vette fel, mégpedig a Franklin-félebe, s az Elegyes cikkek rovatába osztotta be; az életrajzban pedig megjegyzi: „Barret-Browning Elisáról az Athenaeum után közöl megemlékezést a maga fordításában”, s további soraiból azt lehet kikövetkeztetni, hogy ő még látta a cikk, ill. a fordítás kéziratát: együtt emlegeti a Pontmartin-cikk fordításával, melyről azt mondja, hogy nyolc árkus ívet töltött be A. kézírásával (Voinovich III. köt. 45. l.); a cikket változatlan szöveggel közölte, Franklin 1147—1151. l.

33. A LEVÉL

Egyetlen ily tárgyú írása, színibírálata ez A.-nak. Mert *A hindu dráma* c. cikke egyrészt nem eredeti, hanem kivonatos fordítás, átdolgozás; másrészt nem kritika, hanem irodalomtörténeti összefoglalás, ismertetés. Glosszáiban ugyan tett színházat illető bíráló megjegyzést is sokat, de általános jellegűek voltak azok inkább, mint egyes műveket vagy éppen egyes előadásokat érintők. Igazában, persze, ez sem „színibírálat”, hanem drámaibírálat. Greguss darabját elfogadta ugyan a Nemzeti Színház bíráló bizottsága. Az OSzK Színháztört. Osztályának birtokában L. 86. sz. alatt található színházi példányon ez áll: „Beadatott 1861 május 15, Benkő Kálmán”, s: „Elfogadtatott, Csepregi Lajos.” De az előadásra végül is nem került sor. Volt-e összefüggés az előadás elvetése s A. kemény kritikája között, erre nincs adatunk.

S arra vonatkozólag sincs, mi indította A.-t ennek a számára szokatlan tárgykörű bírálatnak a megírására. Greguss nem tartozott ugyan szorosabban sohasem A.-ék köréhez, s bizonyos, hogy a rokonszenv sem volt iránta e körben nagy. Az 50-es évek elején Tompa pl. fitymálóan szolt róla Lévainak és sem ez, sem Gyulai nem tett ellenvetést (Gyulai lev. 192. l.). Az évtized közepén, Csengery egységteremtő kísérleteinek megfelelően, közelebb vonták magukhoz s nézetei rokonulását örömmel konstataálták (Gyulai lev. 296. l.). A létrejött megértést, eszmei közösséget azonban erősen megzavarta s kétes értékűnek mutatta Gregussnak Gyulai regényéről, az *Egy régi udvarház utolsó gazdájáról* írt bírálat (Magyar Posta 1857. júl. 7–aug. 9.), amelyben Gyulait egy hamisan értelmezett schilleries eszményítés nevében, mondhatnánk: pesszimiztikus naturalizmusban – marasztalta el, mert csak az élet igazságát adja s nem egyben az ennél magasabbat is, az eszményét, a művészetét. S ismeretes volt Greguss barátsága is Riedl Szendével, aki éppen ekkortájt, a 60-as évek elején bonyolódott egyre élesedő ellentétbe a vezető irodalmi csoporttal, Csengeryék csoportjával, s valamivel később magával A.-nyal is (JKK XII. köt. 408. l.). Mégsem valószínű, hogy irodalomközéleti mozzanatok, irányzatbeli, eszmei különbségek vagy személyes okok vezették volna A.-t. Nemcsak azért, mert ez utóbbiakból való cselekvés idegen volt egyéniségétől s Toldyval való összekapásán kívül (JKK XII. köt. 425–429. l.) alig lehetne szerkesztői éveiből ilyenre példát hozni; nem is csak azért, mert neki személyesen semmi sérelme nem volt Greguss részéről, hisz ez mindig a legnagyobb elismeréssel, sőt már-már kényelmetlen felsőfokban szolt róla (*Arany János Toldi estje*. PN 1854. okt. 25., *Arany János kisebb költeményei*. PN 1856. máj. 31., *Általános észrevételek legújabb szépirodalmunk körül*. Kelet Népe 1856. I. 94–104. l.). S mint a Kelet Népe-beli cikk tanúsítja, érte is. Hanem azért, mert Greguss, meglehetősen eszmei különbségek ellenére, lényegében mégiscsak hozzájuk tartozott s A., mint *Széptani jegyzeteinek* elemzői megállapították, nemcsak alaposan tanulmányozta Greguss esztétikai írásait, de sokat át is vett nézeteiből (Pap Károly: *Arany Széptani jegyzetei*. BPsz 1925). S így, természetesen, hogy szerkesztői munkássága idején, különösen kezdetén, egység-, központteremtő szándékainak megfelelően, nagyon is számított közremunkálására (levele Gyulaihoz, 1860. dec. 21.; Tompához, 1861. febr. 23.).

Az sem valószínű, hogy a lapjánál uralkodó krónikus szerző-, főképp kritikus-hiány készítette az írásra. Mert drámabírálója volt éppen egyedül állandó s hozzá kitűnő ez időben, Salamon Ferenc személyében. És Salamon írt is *A levélről* néhány mondatot egyebütt; ismerte tehát s nem sokba került volna neki egy cikket megírnia róla a SzF-nek.

Az a valószínű, a kritika bevezető passzusai erről tanúskodnak, hogy A., aki nem szeretett konkrét alkalom nélkül elvont, általános jellegű esztétikai fejtegetésekbe bocsátkozni, sem pedig polémiába, mint annyi cikkében, most is egy konkrét mű kapcsán kívánt szőnyegen forgó vitás kérdésben állást foglalni. Itt éppen kettőben. A Gyulai és Szász Károly között ki-robant ún. kritikai vita volt az egyik (JKK XII. köt. 602. l.). Greguss személye kiválóan alkalmas volt arra, hogy A. mintegy szemléltetően mutassa be, mily messze elmehet a kritikus egy mű hibáinak elemzésében, s mennyire bevonhatja abba a szerző tehetségének, alkotásának boncolását is, még egy elismert szerző esetében is, anélkül hogy sértene azt, s hogy kisebbítene egyéb érdemeit. Elvileg, mint leveleiben is (Gyulainak, 1861. márc. 14., MTA Ltár 181., 1861. aug. 28. MTA Ltár 186.), Gyulai álláspontját támogatta itt is, de egyben példát is kívánt mutatni Gyulainak a mérsékletre, a tapintatra, „a 'fortiter in re'” s a „'suaviter in modo'” annyira hangoztatott és ajánlott elvére. (Gyulainak, 1861. márc. 14. MTA Ltár 181.) A másik kérdés

a kritika védelme volt, szemben azzal a soha ki nem haló naiv hittel, vélekedéssel, amelyet ez időben főképp a Hfr képviselt s igen hangosan, hogy csak annak van joga elmarasztalni egy művet, aki különbet alkotna nála. Az írói és a kritikusai tehetség különbségét, Greguss kiváló kritikai tehetségét ezért húzza oly határozottan alá s nyilván ezért bírálja oly keményen magát a darabot. Azaz, paradox módon, tulajdonképpen Greguss védelme is volt e kritika, gyenge önismeretének, önbírálatának a közönségnél kiváltott következményeivel szemben. A cikk végén csípőse váló hang A. bosszankodásáról vall amiatt, hogy egy jeles kritikus éjféta éretlenségekkel járhatja le magát, s kritikusi tekintélyét is. Végül közrejátshatott a kritika megírásában s hangneme kijózanító keménységében, hogy Greguss már az előző évben is próbálkozott a színpaddal; megírván *A lángész c.* (Pest 1860. Emich), ennél a mostaninál semmivel sem jobb darabját, amelyet azonban szerencsétlen módon Teleki-díjjal jutalmazott az Akadémia; s ez egyszerre adott lovat a szerző kritikátlan drámai ambíciói s a közönség meg a divatlapok csúfondáros kritika- s Akadémia-ellenessége alá. Greguss ambíciói azonban, úgy látszik, szívósabbak voltak, semhogy A. kritikája árthatott volna nekik. A következő évben újabb darabot írt *Nőbiztosítás* címen. A. egy glosszájában udvariasan sikert kívánt neki (JKK XII. köt. 56. l.), a közönség azonban — mert ez a darab végre előadásra is került a Nemzeti Színházban 1862. febr. 10. (OSzK Színház tört. Osztály I. 98.) — csúnyán megbuktatta; ez, úgy látszik, kijózanította végre Gregust. S úgy lehet, a közönség egyöntetű ítélete hozzájárult ahhoz, hogy Greguss A. bírálatát, mint jogosultat, sértődés nélkül viselje el. A második lapjába, a K-ba mindenestre többször is adott cikket, s ami fontosabb, ezután írta meg kis könyvét: *A balladát* (Bp. 1864.), amelynek tengelyében, ismeretes, A. művészete áll s amely A. apotheózisai közé tartozik.

A. cikkei között nem ritka, mely nehézkesen indul, nehezen, csak ingadozások után találja el a hangot. Ennél a cikknél különösen feltűnő ez az ingadozás, nehézkesség. Hogyne, hisz egyik legtekintélyesebb író társa művéről kellett ily elmarasztalón szólnia. Ám, hogy mégis megírta, közreadta, bizonyítja, hogy valóban az lehetett, az volt a voltaképpeni fontos számára, aminek elmondására az alkalmat kiválóképp éppen ez a mű nyújthatta.

A cikkben kifejtettek teljesen egybehangzanak azokkal a nézetekkel, melyeket a *Széptani jegyzetekben* A. a drámáról summázott. Ott is, itt is a jellemalkotás kérdését állította a középpontba, ott is, itt is azt vallotta, hogy ezen fordul meg a mű sorsa. Figyelmet érdemel az is, hogy a műfaji kérdést ennek keretében, ennek alárendelve s nem elsőlegesként veti fel s a tulajdonképpeni stílkérdést, „a műgond” kérdését, amelynek előtérbe helyezésével oly gyakran vádolták meg, csak ezek után.

Ezt a cikket kötetbe először a Franklin vette föl. A cikkről ugyanis csak Várdai Béla bizonyította meggyőző külső s belső érvekkel, hogy A.-tól származik. (*Arany János prózai hagyatékához*. EPhK 1911. dec.) Voinovich, mint aki A. kéziratának s SzF- s K-példányainak birtokában volt elégséggel előtt s jól ismerte azokat, korontanúként azt írta Várdai érvelésére: „Mind-ez bizonyos” s ugyanakkor Várdai más kísérleteit, melyekkel egyes névtelen írásokat A.-énak igyekezett bizonyítani, nyilván az említett személyes tudomás, tapasztalás alapján, elutasított (Voinovich III. köt. 55. l.).

— Egy élcés ember azt mondta . . . stb.: gondolt-e itt egy határozott kortársi személyre vagy csak stilfordulat ez, nem lehet eldönteni. De nem lehetetlen, hogy Madách művét érte ily megjegyzés, még látatlanba, mint érte is később Zilahy Károly részéről. A Tragedia (I. Morvay Győző: *Magyar-
vázó tanulmány* az *Ember Tragediájához*, Bp. 1897.) már A.-nál volt s már szóba jöhetett Kisfaludy Társaság-i bemutatása s hírek szivároghattak ki róla.

hatást gyakorolt A.-ra, mint azt általában hangoztatni szokás. Erősebbet, mint, Keményt kivéve, e kör tagjainak többségére; jellemző, hogy míg Csengery s vele s nyomán Gyulai és Salamon gyakran emlegetik Gustave Planche-ot, A.-nál neve is alig fordul elő.

S mint arra vonatkozólag, miként viszonylott A. esztétikája az európai, közelebbről a német esztétika irányzataihoz, arra nézve is fontosnak tartotta a kutatás e cikket, miként foglalt állást a korszak hazai esztétikai törekvései között. Szinnyi Ferenc pl. úgy vélte, A. az eszményítés kérdésében, amely egyike volt az öt leginkább foglalkoztató esztétikai problémának, határozottabban kevés dolgozatában foglalt állást, s a cikk hangneme ezért vált sokkal élesebbé és ironikusabbá, mert az eszményítésnek egy oly változatát látta itt virágzani, újraéledni, amelyet ő is, köre is idejétmúltnak, túlhaladottnak, halottnak vélt vagy szeretett volna vélni (*Arany János tudományos munkássága*. BpSz 1910. 143. l.). A mai A.-értelmezők közül Sötér István különösen az „ideál” és „reál” viszonyát illetően hivatkozik sorozatosan e kritikára s úgy véli, ez azt bizonyítja, bármennyire változik is alkalmakként A. véleménye e kérdésben, a reált végül is soha el nem hagyja. Azt is fontosnak tartja Sötér e kritikából kiemelni, hogy A. az ideál-reál-viszony különböző változatai segítségével igyekszik megérteni a klasszicizmus és romantika jelenségét s ennek alapján tartja jogosultnak mind a kettőt (Sötér 649–650. l.). Földes Anna egyértelműbbnek, határozottabbnak véli e kritika alapján A. állásfoglalását a „reál”, sőt a „realizmus” mellett. A., a maga kora által föltett kérdésekre válaszolva, élesen „elhatárolja egymástól a művész számára járható két utat, az idealizmus és a realizmus irányát. [...] s] félreérthetetlenül kifejezi, hogy ő maga ez utóbbi mellett foglal állást.” (Földes 390. l.)

E kritika tendenciáinak megítélésénél a szokásosnál némiképp több figyelmet kell fordítani a megbírált versek szerzőjének személyére. Fejes István (1838–1913) felföldi, zempléni kálvinista papcsalád fia volt s maga is pap lett. Sárospatakon, egy ideig pedig a pesti teológián tanult, s a német, főképp pedig az angol irodalomban tett teológus és kezdő papi éveiben megismerkedett a protestáns papság szellemi vezető rétegéhez tartozott kezdettől, s műveltsége, irodalmi munkássága, egyházi tevékenysége a hódmezővásárhelyi gimnázium és eklézsia, s a sátoraljaújhelyi lelkészség után a tiszáninneni egyházkerület püspöki székéig vitte fel. E bírálat idején már több esztendeje tartózkodott Vásárhelyen, ahová Erdélyi János ajánlására hívták meg. Erdélyi tanította irodalomra Patakon s legkedvesebb tanítványai közé számított. Állandó levelezésben álltak egymással s költői s fordítás-kísérleteit Fejes elküldte bírálatra volt tanárának; azokat is, melyeket e megbírált kötet tartalmazott. Sajnos, Erdélyi válaszlevelei, s így bíráló szavai sem maradtak fenn. Pedig e levelezésben, mint Fejes egyik levele igazolja, A. esztétikai s műfaji felfogásáról is esett szó. Elbeszélő költeményt tervezett az induló költő Korvin Jánosról, „azonban — írta — azon ítélet, mellyel Arany János az eféléket is a *nagy eposz* szempontjából nézi, majd-majd megingatott hiedelmemben (ti., hogy tárgya alkalmas) s csak is az nyugtatott meg, hogy az *általános* formák felé közeledés is érdemelhet nálunk némiképp jutalmat” (1861. márc. 21. Erdélyi lev. 578. l.). A kérdés az mármint, tudott-e A. Erdélyi és Fejes kapcsolatáról s főképp Erdélyi mentor-ságáról. Ez nem kizárt, sőt valószínű. Fejesnek 1857-től jelentek meg szép számmal versei, cikkei különféle lapokban, divatlapokban. Neve nem volt már ismeretlen s A. szerkesztői postájában maga is bizonyos személyesebb jellegű udvariassággal, mely ismeretleneknek és kezdőknek nem járt ki, üzent neki (JKK XII. köt. 208., 545. l.). S A.-nak a kötet megjelenését tudtul adó glosszája is így kezdődött: „Fejes István, a lapokból már ismert nevű költő”

(JKK XII. köt. 35. 1.). Márpedig A. mint kezdő szerkesztő, tudjuk, igyekezett magát a számba vehető nevek iránt minél jobban tájékoztatni s Fejestről annál könnyebben hallhatott bővebbet is, mert tanulóháza s barátja volt ez Győry Vilmosnak, aki viszont jó ismerőse volt A. családjának, gyerekeinek (JKK XII. köt. 414., 579. 1.). Mindehhez vegyük hozzá még azt, hogy a protestáns értelmiség vezető rétegében nagyon is számon tartottak minden tehetséges fiatalot, s e réteg egyes tagjaihoz A.-t közeli ismeretség, gyakori érintkezés kapcsolta.

Azért fontos mindez, mert ez a bírálat nemcsak a Bulcsú-kritikának, hanem A. *Irányok* c. programcikkének is ikertestvére. Márpedig ott kétségtelenül jelen van, nem is különösebben rejtve, valamelyes polémia Erdélyi „bölcseleti kritikájával” szemben. Azaz ha e mentorság ismert volt A. előtt, ezt a kritikát határozottabban kapcsolnunk kellene ahhoz a vitához, amely, az uralkodó irodalmi irány két kritikai árnyalata között, mint nevezni szokás: „a műbölcseleti” és „műtörténeti” felfogás között e másfél évtizedben folyt. Arról, vajon történt-e Erdélyi s Fejes további levelezésében A. kritikájáról említés, nincs tudomásunk. Fejes, úgy látszik, nem neheztelt meg; a következő években A. lapjai közöltek tőle néhány verset; s kedvét sem szegte e bírálat; még 1894-ben is érdemesnek tartotta összes költeményeit két testes kötetben közrebocsátani (*Fejes István Összes Költeményei*. Bp. Révai, 1894); bennük jó néhány vers található e megbírált kötetből is; művészi szintje, bár 1875-ben *Egy szép asszony* c. „költői beszélyével” a Kisfaludy Társaság díját is elnyerte, nem sokat emelkedett. Iránya ugyan valamelyest népiesebb lett, de mindvégig megtartott némi szentimentális-reflexív, németes-pietista vonást; s ez különböztette meg e századfél jellegzetes „magyaros”, patetikus-retorikus kálmínista papi poézisétől.

— A jó öreg Polonius: természetesen, a *Hamlet* Poloniusáról van szó; érdemes megjegyezni, hogy a képzeletnek ez a játéka az alakját folyvást változtató felhővel A. egyik legfontosabb töredékének, a *Falu bolondjának* is egyik legszebb képe. — E lapok egy közelebbi száma tanulságos cikket hozott: nyilván Salamon Ferencnek Wohl Janka verseiről írt kitűnő és kemény bírálatára gondol A., ahol csakugyan sok szó esik „ama tárgy és alak nélküli csapongás ellen” (*Wohl Janka költeményei*. SzF I. II. 39–40. sz.). — amaz classicizmus, ez romantizmus; amaz pogány ... ez keresztyén: nyilván a romantikus esztétika és irodalomtörténet értelmében, szóhasználatára szerint alkalmazza A. e fogalmakat; úgy ahogy ezeket Friedrich és A. W. Schlegel, ha nem is egészében maga alakította ki, de ahogy ők ezeket népszerűvé, közhazsnálatúvá tették, s ahogy — éppen A. lapjában (K II. I. 1., 2., 3. sz.). — Kemény is használta őket nevezetes dolgozatában (*Klasszicizmus és romantizmus*). — az materialista, nem költő: A. itt, az akkori hazai szóhasználatnak megfelelően, természetesen, nem a filozófiai értelmű materializmus híveire, hanem a hedonista erkölcsi nihilistákra, az „erkölcsi materialisták”-ra gondol. — Tompa fonó lánya: a *Virágos kenderem elázott a tóban* c. Tompa dalból való. — Csupa lunaticus világ: holdkóros, ködevő, ábrándos. — Thuri György: törökverő várkapitány, akinek híre oly nagy és vesztett volt az ellenségénél, hogy, midőn elesett, fejét Konstantinápolyba küldték.

*

M: SzF I. II. 44. sz. 691–695. 1.; M. P. aláírással, a Belirodalom rovatban.

Kötetbe először a HIL vette fel (158–171. 1.), változatlan szöveggel. A nagyobb gyűjtemények mindig, sőt a kisebb válogatások is gyakran fölveszik.

Franklin 917–929. 1.

Ez a cikk a Belirodalom c. rovatban jelent meg. A cím elé azonban odaírta A., jöllehet egyébként az ilyfajta előzetes műfajjelzés nem volt szokása, „könyv-ismeretēs”. Ebben a rovatban kritikák jelentek meg; a könyvismertetések rendezes a „Tárcza” rovatban, vagy az utána következő lapokon adta. Igazában, persze, nem is csupán ismertetés ez, mint pl. a Teleki-féle *Hunyadiak koráról* közölt cikke, hanem erőteljes kritika s ennek alkalmán magvas hozzászólás egy föllendülő népszerű műfaj stíluskérdéséhez. Mivel azonban csak egy oldalról, a stílus, az előadás szempontjából vetette mérlegre a művet, s a tartalmát, a lényegit, nem érintette, tarthatta szükségesnek a cikk műfajának hangsúlyozását. S nyilván azt a látszatot is el akarta kerülni, mintha oly tárgyú könyvről írma *bírálatot*, melyben ő nem illetékes. S végül ezáltal alighanem Ormós érzékenységét is kímélni akarta; tekintélyes ember volt ez már akkor, a közéletben is, a művészeti s irodalmi világban is (l. bővebben JKK XII. köt. 616–617. l.), s A., mint az MTA Ltárban őrzött levélváltásai tanúsítják, szerette volna lapjához dolgozó-társul megnyerni. Mert kezdettől óhaja, szándéka volt, hogy ne csak az irodalomról, hanem más művészeti ágakról is, főképpen a piktúráról közöljön lapja cikkeket, hogy célját, az írók és olvasók ízlésének, esztétikai tudatának művelését ezáltal is előmozdítsa. A hatóságokhoz küldeni szándékolt programtervében is említi ezt: „f) Céljaira, ha mikor szükségesnek látja, a képző és hangzó művészeteket is igénybe veszi” (levele Csengerynek, 1860. aug. 10.). S ezt a szándékát az *Előrajz* c. programcikkében is újra említi (SzF I. l. 1. l.). Csakhogy eleve félt attól, s joggal, hogy az ilyen cikkek nem lesznek megfelelő hangnemben írva; föllengzősek vagy tudósan szárazak lesznek, főképpen pedig hosszúak. Mint riasztó, kerüendő példára hivatkozott Szász Károlynak írt levelében az egykori Szépirodalmi Közöny (Székely József lapja, 1857–1859) gyakorlatára: „[...] az olyat kerülöm, mit például a boldogult Szépirodalmi Közöny tett, hogy Tüüzianról ívekre terjedő biographiat kapott a magyar publikum *hetekig!* egyebet semmit” (1860. aug. 27.). S hasonlóképpen szólott e kérdésről, e félelméről Ormósnak írt leveleiben is, mint ezt Ormós fönnmaradt keltezetlen válaszai mutatják (MTA Ltár).

A magyar művészeti irodalom még egészen útja elején állt s meglehetősen kezdetleges volt; ami volt, az viszont jórészt a terjengősségre, formátlanságra hajlamos ekkori német szakirodalmat követte. Ormós művészi iskolázottsága, szakműveltsége is teljesen németes volt. Nyilván ezért is említi cikkeiben „a művelt nyugoti népek” példájánál csupán az angolokat és franciákat, holott egyébként „a művelt nyugati népek”-re való hivatkozásokkor harmadiknak a németeket is említeni szokta. A. cikke tulajdonképpen ezeknek az aggodalmaknak, problémáknak a nyilvános megpendítése. S hogy aggodalma mennyire indokolt, s a problémák érintése mennyire időszzerű volt, azt maga a szemelvény is jól mutatja, melyet A. Ormós könyvéből cikke végéhez csatolt. Ez a kéthasábos szemelvény a könyvnek csakugyan a legjobban írt, legelvezhetőbb lapjaihoz tartozik. Az egész szemelvényt közölni nem tartottuk szükségesnek. Láthatólag nem tárgya miatt választotta éppen ezt A., hanem az előbb mondott ok miatt. Így A. ízlésére, tájékozódására, művészeti rokonszenveire nem szolgáltat adalékokat. Egy hasábnyt azonban — a szöveggyezetek után illesztve — mégis tanácsosnak láttunk ideiktatni, hogy illusztrációként szolgáljon A. észrevételeihez, mivel Ormós könyve gyakorlatilag majdnem hozzáférhetetlen ma már. — Ormós könyvének ígért 4., 5. és 6. kötete 62–63-ban, ugyanannál a kiadónál, meg is jelent.

— Gróf Vass Ádámné „Uti képei”: Vass Ádámné Kénosi Sándor Berta (1834–?), az Erdély, főként Kolozsvár művelődési életében ekkor szerepet vivő arisztokrata család tagja, előbb folyóiratokban tett közzé útirajzai közül, pl. a Hölgyfutárban, majd, 1859-ben s 1864-ben Kolozsvárt könyv alakban is megjelentette őket. — Hiador „Párisi emlékei”: Hiador, vagy igazi nevén Jámbor Pál, a korszak ismert költője, Világos után 1859-ig élt emigránsként Franciaországban. Említett műve: *Párisi emlékek*. I–II. köt. Szabadka 1861. — Zombori Gedő „Uti rajzai”: Zombori (1836–?) székelyföldről származó református pap, aki tanulmányai végeztével beutazta Német-, Francia- és Angolországot, Belgiumot és Hollandiát. Tapasztalatait *Uti rajzok* c. (1861–62) kétkötetes munkájában írta meg. — Rosthy Pál „Dél-amerikai utazása”: Rosthy (1830–1874) Békés megyei családból származó földbirtokos, Eötvös József és Trefort Ágoston sógora. Fényképezéssel, sporttal, néprajzzal, földrajzzal egyaránt nagy passzióval foglalkozott; igazában mindenben úri műkedvelő. 1856 augusztus–1859 február között utazást tett Észak- és Közép-Amerikában s utazási élményeit meg közben készített képeit díszes albumban adta ki. Könyve címét hibásan idézi A.; helyesen: *Uti emlékezetek Amerikából*. Pest. 1861. A SzF ismertette is (II. 8. sz.) — „lehanyatlott”, „elmúlt”: A némiképp szokatlan szóhasználat miatt első pillanatra nehezen érthető a mondat. — Orbán Balázs „Utazása keleten”: Orbán Balázs bárónak (1830–1890), műkedvelő, autodidakta volta ellenére is jelentős, ismert etnográfusnak ez volt az első önálló könyve; Utazás keleten. Kolozsvár 1861. 1–6. köt. — „cui lecta potenter erit res”: Horatius *Ars poetica*jából való szállóige (40. sor). Az egész mondat így hangzik: *sumite materiam vestris qui scribitis aequam / viribus et versate diu quid ferre recusent, / quid valeant umeri. Cui lecta potenter erit res, / nec facundia deseret hunc nec lucidus ordo*: magatok erejéhez való anyagot válasszatok. — minők Humboldt utazásai: a nagy német természettudós, Alexander Humboldt-nak (1769–1859), aki élete folyamán a világ több táján tett tudományos kutató utakat, földrajzi könyvei, útirajzai a korszak legolvasottabb könyvei voltak. Leghíresebbek: *Voyage aux régions équinoxiales du nouveau continent, fait en 1799–1804* (Paris 1807), *Reise nach dem Ural, dem Altai und dem Kaspischen Meer* (Berlin 1837–42). — a mi afrikai vándorunk könyvét: Magyar Lászlóról (1818–1864), az ismert, kalandos sorsú Afrika-utazóról van szó, aki az 50-es évek második felében lépett a Magyar Tudományos Akadémiával szorosabb kapcsolatba s küldte tudósításait, leírásait gyors egymás után a lapoknak. A szóban forgó időpontig két könyve jelent meg: *Magyar László délafrikai levelei és napló kivonatai* (kiadta Hunfalvy János, Pest 1857); *Magyar László délafrikai utazásai 1849–57. években*. (Pest 1859). — *guide book*-ot: az úti kalauzt, amelyet ma szélében német kifejezéssel *Baedeker*nek szoktak nevezni, akkor inkább angol néven emlegették. — „ad vocem” alkalmával: megragadva az alkalmat, ha már szóba került; — Babylon romjai közt . . . Herodotból a régi Babylon fekvését: a francia Frensel 1852-es s az angol Rawlinson 1854-es mezopotámiai, babyloni ásatásai nyomán divatos tárcatéma lett Európaszerte az ásatások eredményeit s a híres görög történetíró leírásait összevetni. — „Adatok a művészetek történetéhez”: Ez a kötete Ormósnak 1859-ben jelent meg; pontos címe: *Adatok a művészet történetéhez*. — vizatérünk hozzá, ha élünk: 1862–63-ban megjelent újabb három kötet ismertetésére sem a SzF-ben, sem a K-ban nem került sor. — Veronese Pál: természetesen Paolo Veronese-ről (1528–1588), a kiváló velencei festőről van szó.

A következőkben Ormós szövegéből közlünk egy hasábnyt a 725. lapról; ezt nem látjuk el jegyzetekkel.: „Egy nap a drezdai műveiben bámulatra ragadó Paolo Cagliari vagy is Veronese műalkotásainak benyomásait

élvezte. Veronese ó s új testamentomi, hitregel s arczképeket nyújt drezdai 14 festményében.

Veronese nem volt hosszú életű. Kora 56. évében 1588 egy szent körmenetkor meghűlése halálát okozá. A velencei sz. Sebestyén szerzetesek, kiknek zárdáját s egyházát nagy becsű műveivel gazdagította, s kiknek körébe életírói szerint kellemetlen életviszonyok közt egy időben menekült volt, a nagy művész halála után ennek zárdájok sírboltjában eltakarítása iránti engedélyt kinyerni szerencsések voltak, s így műalkotásai közepette aluszsza örök álmát. Nyughelyét egyszerű mellszobra jelöli. Fiai Gabriel és Carletto egyúttal tanítványai voltak. Az utóbbi atyja művészi tehetségeinek örököse, pályája kezdetén fiatal korban az élők sorából kiszólltatott; Gabriel a művészettel felhagyva kereskedővé lön, és dögkórban múlt ki.

A 24 éves korában kimúlt Carletto atyja nyomdokait oly nagy szerencsével követé, hogy művei gyakran annak neve alatt fordulnak elő. A képtárban négy festményt szemlélünk nevére írva, s ezek közt a tetszésünkben leginkább részesült „Ledát a hattyúval” is 294. sz. a., melyek a kezelés hasonlatosságánál fogva mind Paolo művei gyanánt adattak el, és hogy alkotójok nevének visszadattak, ezt a képtárt rendező Hübner Gyula műismeretének köszönhetjük.

Paolo nevére 14 festményt jegyzünk fel, mert a tizenötödiket 290. sz. a. a Krisztus-gyermeknek bemutatását Rumohrrel együtt mi is a Paolo modorához hasonló Paolo Farinati művének tartjuk, és maga Hühner is annak Veronesétől származása iránti kételyét a kérdő jellel eléggé kitünteti.

A művészet vallási, vagy is egyházasan jelves fontosságát elveszítette volt. Virágzása felszabadítá azon kötelékek alól, melyek kezdetben csaknem kizárólag a vallás dicsőítésére ösztönzék. A művészet minden időben az emberek gondolkozásának s irányának kinyomatát képezé, s a mint hanyatlott a vallásosság az életben, úgy a művészetben is enyészett. Az ég lakosai földre szállva emberi, sőt Correggionál pogány lényekül szerepeltek, mint ilyenek emberműveletekkel foglalkoztak, melyek annál inkább hatottak a kedélyre, minél találóbban s elevenebben adattak elő. És midőn az ég lakosai a föld embereivé idomítva voltak, az észtan helyes következtetése szerint, a múltból a jelenbe helyeztetek át, s így Dürer és Cranach művein Krisztust és a szenteket augsburgi vagy norimbergai polgárok, Cagliari festményein pedig velencei nobilek társaságában szemléljük. Paolo műidoma közönségesen pompás, fénylő s szertartásos stýlnak czímeztetik.”

*

M: SzF I. II. 46. sz. 724—725. l., aláírás nélkül; az Ormós könyvéből vett szemelvény 725—728. l.

Kötetbe először a HIL, vette föl (199—203. l.), de már ez is az Ormós-szemelvény nélkül; csak a nagyobb gyűjtemények szokták fölvenni, ugyancsak az Ormós-szemelvény nélkül.

Franklin 956—960. l.

36. A FRANCIA KÖLTÉS ZET 1861-BEN

A. számon tartott cikkk fordításai sorában ez az egyik leghosszabb. Nyilván többi cikkk fordításainak létrejöttében, illetőleg a lefordítandó cikkk kiválasztásában is nagy szerepet játszottak tartalmi és eszmei mozzanatok, mégis itt-ott, érezhetőleg, a K búcsú-cikkében említett szempontok voltak elsődlegesen ösztönzők: a cikkk hiány s a példaállítás óhaja tartalmas s egyben

élvezetes, művészi értekező prózára. Ez utóbbiak, természetesen, most is közrejátszottak; a SzF második évfolyamában is örökre cikkhíánnyal küzdött A.; s a cikk szerzője akkoriban az értekező próza terén igen jó névnek örvendett, bár manapság már lexikonok is alig említik nevét. Mégis, jól látható, hogy itt sokkal inkább a problémáknak s az eszméknek szolt A. érdeklődése, mint a tárgynak és a formának; a demokrácia s a költészet viszonya, az egyén s a közösség kapcsolata a költészet szemszögéből, az individualizálódás erősödő folyamata, a népiesség kilátásai: ilyen s hasonló kérdések fölvetése, érintése ajánlhatta A. figyelmébe a cikket s ezek miatt ajánlotta ő viszont olvasói figyelmébe azt. Így e cikkel, bár felfogását, természetesen, távolról sem lehet azonosítani A.-ével, A. esztétikai problémavilágának fölterképezésénél számolni kell; jóval inkább, mint egyéb cikkkordításai esetében. A régebbi A.-irodalom, természetesen, alig tehetette ezt meg, mert a fordítás csak a Franklin-kiadással lett szélesebb körben hozzáférhetővé; az addigi kötetek nem vették föl. Arról azonban már Voinovich A.-életrajza megjelenése óta tudott az irodalomtörténetírás, hogy a fordítás A.-é. „Nyolc sűrűn írott árkus oldalon fordítja le Armand de Pontmartin ismertetését 'a francia költészetről 1861-ben'” (Voinovich III. köt. 45. l.). Azaz Voinovich még látta e fordítás kéziratát is. Ugyanakkor azonban hangsúlyoznunk kell: más jelentenek e problémák, e cikk mondatai a magyar irodalmi s politikai viszonyok között, mint a franciában, más a SzF-ben, mint a *Revue des deux Mondes*-ban s más A. szájában, mint Pontmartin-ében.

Armand-Augustin-Joseph-Marie de Pontmartin gróf (1811–1890) a francia royalistáknak egyik legjobb tollú publicistája volt. Fiatalabb éveiben az egyik legfontosabb konzervatív lapnak, a *Gazette du Midi*-nek volt szerkesztője; ez időben viszont már a *Revue* állandó munkatársai közé tartozott, bár szemléletét tekintve nem számított a lap irányít megatározó liberális törzsgárdájához; sőt, gyakran támadta a liberálisok vezető embereit és eszméit. Irodalmi ízlése és iránya is konzervatív volt, s mint e cikke is mutatja, idejüket múlt, eleve reménytelen törekvésekért és művekért s jelentéktelen szerzőkért szállt síkra; de kitűnő stilszta volt: mértéktartó, szolidan ünnepélyes retorikával úgy fogalmazott, hogy ne csak gondolatilag mozgassa meg olvasóját, hanem érzelmiileg is; szívesen használt költői képet, fordulatot, de sohasem a világosság, a logika rovására. Emelkedett légkört s közvetlen őszinte hangot igyekezett egyesíteni cikkeiben, melyekből egy sorozatot éppen az értekező próza hatásvadászó módszerei ellen írt. „Pontmartin – írta róla egy méltatója – est du petit nombre de ceux de notre temps, qui écrivent naturellement en français” (J. J. Weiss: *Notes et Impressions*. Paris 1902). Lehet, hogy ez is reáirányítható A. figyelmét, hogy Gustave Planche-sal, a Csengery és Gyulai körében oly népszerű esztétikussal egyazon kötetben méltatta és mutatta be a nálunk is ismert *Bibliothèque universelle* XXIX. kötete: *De la Rive: M. Armand de Pontmartin et M. Gustave Planche* (Paris 1855). De az is fölhívhatta cikkére A. figyelmét, hogy a *Revue* rendszeresen hozott tőle ily műfaji összefoglalásokat, egy-egy esztendő, vagy néhány év termésének áttekintését (l. pl. *Le Théâtre et les Pièces Nouvelles*. *Revue des deux Mondes* 1862. 3. köt. 220–232. l.).

A. prózai fordításait szinte egyáltalán nem vizsgálta mindeddig az A.-irodalom. E cikk fordítása, bár bizonyosan rögtönzés, arról győz meg, hogy itt is kitűnő adott. Mivel cikkkordításai részint feltáratlanok, részint eredetijük ismeretlen még, tanácsosnak látszik – a tárgyi magyarázatok után – az összevethetés céljára, néhány részletet közölni az eredetiből; a teljeset közölni nem látszik szükségesnek, hiszen a *Revue* ez évfolyama, bár ritkán, de egy-két könyvtárban nálunk is föllelhető. E részletek mellett és előtt azonban adjuk A. szövege ama mondatainak, kifejezéseinek, szavainak

az eredetijét, melyek a magyar esztétikai kifejezés-kincs akkori kialakulatlan-sága, ingadozó volta következtében, ill. azóta bekövetkezett szaknyelvi változás, fejlődés következtében a mai olvasó számára esetleg homályosak; a francia eredeti egyértelművé teszi e helyeket; s néhányszor egy-egy sajátos magyar szó vagy kifejezés francia megfelelőjét is, a stílus-vizsgálat lehetősége kedvéért. Ezenkívül megjelöljük A. magyarázó közbevetéseit is. — A francia eredeti a *Revue* 1861-es évfolyamának 4. kötetében található (697—719) *Les Poetes et la Poesie française en 1861* címmel, a szerző teljes nevének aláírásával.

— az *Őszi Levelek* szerzőjének: V. Hugo művéről, a *Feuilles d'Automne*-ről van szó — a *Századok Legendája* írójának: megint csak Victor Hugóról van szó, akinek e híres művét ez időben fordította Szász Károly s a SzF is adott szemelvényeket belőle I. II. 45. sz. — *René* elavult: Chateaubriand két romantikus regényének hőse René: a *René*-é és a *Les Natchez*-é (1826.). — *Corinne* elavult: a francia romantika egyik vezéralakja, Mme de Staël regényének, a *Corinne ou l'Italie*-nak hősnője (1807.). — lelkesültség vezette Corinnát a Capitoliumtól a Misén hegyfokig: az előbb említett, Olaszországban játszódó regény egy mozzanatára, egy önfeláldozó szerelmes gesztusára történik utalás. — Jean Sbogar: Charles Nodier (1790—1844) a kezdetben forradalmár, később királypárti szentimentális-romantikus regényírónak egyik leghíresebb figurája, a hasonló című regényében, mely egy dalmát banditavezér érzelmes-romantikus szerelmét és tragédiáját adja elő. — Diana Vernon és Alice Lee: nem tudtuk pontosan megállapítani, mely műre, hősré vagy íróra történik e nevekkelt utalás. — Aben-Hamet: Chateaubriand orientális környezetben játszódó romantikus regényének, a *Les Aventures du dernier Abencérage*-nak (1826) a hőse. — Eudora: ugyancsak Chateaubriand regényének a hősnője, a *Les Martyrs*-é (1809). — Cymodocea: az előbb említett regény egy másik hősnője. — Casimir Delavigne (1798—1843): francia liberális-romantikus költő, a restauráció ellenfele, a bonapartei dicsőség költője; elsősorban politikai költészetét becsülték. — Elvira: Lamartine *Méditations poétique* (1820) c. művében a szerelmes lányt illeti e névvel, mely kétségtől van *Don Juan*-mondából kölcsönözve. — a *Mésseniennes* verselőjét: C. Delavigne hazafias elégiái, melyekben a restaurációt ostromozza s Napóleont s a liberálisokat dicsőíti. — Lisette chanson dalmokából: Marivaux-tól fogva a francia irodalomban a szubretnek vagy kokottnak gyakori neve; alighanem Béranger-ra utal a cikk. — Barbier Ágost: Auguste Barbier (1805—1882) francia költő; szemléletében sokféle elem vegyül: liberálistól többnyire radikális eszményiség és magatartás felé hajlik; főképp politikai költőként tartják számon. — Manfred költőjében: Byronban. — az Öbermann szerzőjének: Étienne Sénancour (1770—1846) francia romantikus író, aki itt említett regényében a romantikus széksziszt és a hit iránti nosztalgiát fejezi ki. — Werner: Zacharias Wernerre (1768—1823), a német kései romantika e jellegzetes figurájára utal a cikk. — *de Laprade* ur: Pierre-Martin-Victor Richard de Laprade (1812—1883) francia késő romantikus költő; nem jelentékeny tehetség, aki a romantika s klasszicizmus elemeiből alakította ki a maga nagyon eklektikus, inkább romantizáló, mint romantikus, kissé hidegre csiszolt, enyhén retorikus, antikizáló stílusát, Hugo és Lamartine epigonjaként. Szemlélete egyháziasan, dogmatikusan, moralistán keresztény; egy orvos fia, jómódú ember; a császárság alatt ellenzékben visszavonultán élt, 1871-ben képviselőiséget vállalt; a liberális polgári nevelésnek és irodalomnak különösen heves ellenzője. 1858-tól az Akadémiának is tagja. — jobban tetszik Venus, mint Polymnia: Polymnia a himnusz-költészet műzsája; azaz a szerelmi költészetet többre becsüli, mint az emelkedett (vallásos, hazafias stb.) himnusz-költészetet. — Ballanche: Pierre Simon Ballanche (1776—1847):

francia romantikus író, akit természetfilozófiai, történetfilozófiai és szociális kérdések is erősen foglalkoztattak; a kereszténység szociális elemeit igyekezett előtérbe állítani. — Planche Gusztávnak: Gustave Planche (1808—1857) francia liberális esztétikus és kritikus (l. bővebben JKK XII. köt. 415. l.). — a *dulcia sunt* [. . .] — a *non satis est pulchra esse poemata*: Horatius *Arts poeticájából* vett sorok; (99—100.). Muraközy Gyula fordításában így hangzanak: „Még nem elég, hogy szép: legyen édes a vers, tele bájjal, / és szívünk hova csak kívánja, repítse magával.” (*Quintus Horatius Flaccus Összes versei*. Bp. 1961.) — Horatius *Carmen seculare*-ja: Horatiusnak Augustus megbízásából a római történelem dicsőítésére írt himnusza. — Glycere homlokáról vagy Lydia ajkairól: Glycera eredetileg egy híresen szép görög virágárus-lány neve; Horatius így nevezte, valószínűleg költői névadással, egyik kedvesét (l. pl. *Ódák* I. 19. 5. 30.). Lydia szintén Horatius egy kedvesének neve (l. pl. *Ódák* 3. 9. 5. 8.). — *Autran József*: Joseph Autran (1813—1877) franciaköltő, egy marseille-i kereskedő fia, aki előbb Lamartine követője volt, később Hugo hatott rá, majd Dumas fils-hez fűzték kapcsolatokat. Végül mint különlegesen gondos formaművészt tartották számon. Szemléletében igen különféle elemek keverednek: erősen nacionalista, a francia gyarmatosítás harcait dicsőíti, de néha humanus-szociális eszmék is hangot kapnak nála. — Brizeux: Julien-Auguste-Pélage (1806—1858): a kései francia romantika költői közé tartozik; nem nagy tehetség de a vidéki élet, az erdők, mezők hangulatainak, szépségeinek leírásában kitűnőt alkotott; a francia regionalizmusnak, „a breton költészetnek” egyik főalakja. — Méry rögtönzéseiért: Joseph Méry (1798—1865) marseille-i származású költő; tengeremnyiségűt írt, sokféle műfajban; a „természetesség”, a „közvetlenség” lelkes hirdetője, ami nála többnyire igénytelenséget, a műgond hiányát, rögtönzést jelentett; Sue iskolájához állt közel. — *Grenier Édouard* (1811—1901): jelentéktelen francia költő, konzervatív liberális szemlélettel, akiről még a francia lexikonok is alig emlékeznek meg. Formaművészetét dicsérik, s Goethe-fordítását emlegetik. — Lesbos és Caprae szemtelen tivornyai: az elsőt a Lesbos szigetéhez fűződő, erkölcsi, szexuális elferdülések történeti pletykájára utal a cikk, a másodikkal Tiberius császár Capri szigetén rendezett tivornyáira. — Ezentúl már Toqueville: a nagy francia történésznek, Toqueville-nak 1835-ben *La Démocratie de Amérique* c. műve egész Európában a demokrácia katekizmusának számított a liberálisok szemében.

A következőkben tehát közöljük előbb a fordítás néhány félreérthető kifejezésének francia megfelelőjét, majd a cikk francia irodalmi vonatkozásában legérdekesebb részét, a Leconte de Lisle s a Baudelaire-ről szóló bekezdéseket eredeti szövegben:

„az ellenrúgás következtén”: par un contre-coup — „A még fenn uszkaló neveket”: Les noms qui suragent encore — „mintegy előjártott egyes elszórt képzelmekekben”: après avoir prélué dans toutes ces imaginations éparses (a kiemelés A.-tól van) — „E kibuzdulás”: cet épanouissement — „nekünk is (a franciáknak) jutott ebből”: A. közbevetése — „minél parázssabb”: et plus âpre — „töredékeny koszorukat”: ces couronnes . . . fragiles — „szemléledőbb lesz”: On devient . . . plus observateur — „Pedig ez egybehangzás nélkül . . .”: Faute de cet accord, il est trop aisé de prévoir ce que devient la poésie — „a szemléledés”: l'observation — „pozitív elme”: l'esprit positif — „hősi közhelyeknek”: les lieux communs héroïques — „megtermészetleníték tehetségüket”: ont . . . dénaturé leurs pouvoirs — „a lélek határtalan szokellései . . .”: l'âme avec son ineffable assemblage d'élans infinis et d'efforts bornés; cessait d'être partie intéressée dans ce triomphe du sens individuel sur le sentiment général — „A hatalom, melyet többé . . .”: Les puissances auxquelles manque le contrôle de leurs juges et de leurs alliés

naturels s'abandonnent à huis clos et dans l'intimité de leurs derniers courtoisants à des caprices d'enfant gâté — „eretnek egyházba fordul”: tournent à la petite église — „a pozitív élet köznapiságának”; les vulgarités de la vie positive — „néhány egyediség”: quelques individualités — „a költészetet legszebb szabadalmától”: la poésie le plus beau de ses privilèges — „vagy összefoglaló”: ou collective — „és részletes”: et partielle — „Hagyján!”: Eh bien! — „e műtételt”: l'opération — „ifjúság, költészet *bennünk*et hagytak el”: A. kiemelése — „néhány megfertőztetett ablakrózsa, néhány eltört vésmű”: quelques rosaces profanées, quelques sculptures brisées — „e hatvanos század”: ce siècle sexagénaire — „a szemléletből s a valóból”: d'observations et de réalités — „Harmóniás egész helyett”: Au lieu d'un ensemble harmonieux, d'une sorte de faisceau où le prestige de tous s'accroît de l'influence de chacun, au lieu d'un de ces antagonismes aussi féconds que l'harmonie elle-même, nous n'avons plus que l'éparpillement et l'isolement des facultés et des tentatives chez ceux qui font ou qui essaient de faire acte de poésie — „Lamartine testvérkezik a lakistákkal (angol költő-iskola, a *tavasdiak*)”: Lamartine fraternise avec les lakistes (A. közbevetése és kiemelése) — „családi hasonlat”: un air de famille — „A személyesednek ezen siralmas haladtával”: dans ces déplorables progrès du personnelisme aux dépenses de la grande communauté poétique, l'âme, l'inspiration, la pensée collective, poussant vers un même but une génération de poètes et ralliant leurs contemporains autour d'eux comme un glorieux cortège? (a kiemelés tehát A.-tól van) — „kéjelmesen fogta magát érzeni”: devait se sentir à l'aise — „némi befolyását is föl kell tudni”: il faut aussi tenir compte de certaines influences — „a kísértetek s a számkivetés fázisait”: les phases de l'épreuve et de l'exil — „melyet egy ily költészet a társadalomra s közönségre gondolni képes”: le degré d'*attraction* qu'une semblable poésie peut exercer sur la société et le public — „irodalmunk (a francia)”: A. közbevetése — „hogy bizalmas hanguvá tegye”: *familiariser* (A.-nál hiányzik a kiemelés) — „A természet Hugo Victorinak”: La nature pour Victor Hugo, ce n'est pas une maison, une ferme, un hameau — „homályos lények”: existences obscures — „ama fél-jellemű művekhez”: oeuvres de *demi-caractère* — „némi olyanság”: quelques analogies — „a mezei életből varázsnőt”: de la campagne une *charmeresse* — „Jól megértjük”: Nous ne voulons parler, bien entendu, ni des sentiments qu'il exprime avec bonheur, ni des beautés descriptives qu'il reflète avec charme, mais des détails familiers qu'il avait à *sauver* par l'infailible propriété du style, par une constante élégance artistement cachée sous une exquise simplicité — „Mindjárt a „Mezei levelek” első lapjain” . . .”: Dès les premières pages des *Épîtres rustiques*, l'auteur dit à un domestique campagnard: *clos ta paupière* Plus loin un enfant gourmand est *atteint de gourmandise* pour les besoins de la rime et de l'hémistiche; ailleurs le jardinier s'appelle l'homme qui *préside à notre jardinage*; dans la pièce touchante à Brizeux, nous avons souligné ce vers: La fortune approchant, *tu courrais t'absenter!* — „egy mustra lóhoz”: à un cheval de réforme — „vagy csárdai összejövet”: ou une rencontre dans une auberge — „bensőbb és termékenyebb közösülés”: une communication plus intime et plus féconde. — (A szöveg e mondatai után következő, franciául is közölt részlethez nem adunk szóösszevetéseket; csak a záró, franciául nem közölt részlethez.) — a nagy század (XVI.): A. közbevetése és kiemelése — l'ovagi izetlenségekért: pour des fadeurs chevaleresques — s megérdemlette, hogy a valódi francia. elle méritait qu'une bonne et franché veine du véritable esprit français ou gaulois fit justice de ces nobles extravagances, que l'or de Molière, de La Fontaine ou de Boileau démonétisât bien vite ce clinquant — sarjú ál-lovagiasság: regain de fausse chevalerie — utoljára azo-

nositják magokkal: finissent par s'assimiler — a naiv hívékenység: crédulité naïve —

„Vegyük például „*Leconte de Lisle*”-t. (a következőkben hosszabb részletet adunk a francia eredetiből): Choisissons par exemple M. Leconte de Lisle, un des maîtres de cette poésie savante de l'isolement volontaire: pourquoi tant d'efforts, pourrions-nous dire, une volonté si énergique, un contour si ferme, un ton si vigoureux, tant de muscles, de nerf et de saillie, pour aboutir à être apprécié de quelques artistes, de quelques dilettantes, et rester sans influence sur la vie intellectuelle de son temps? Le poète est-il donc fait pour une gloire cellulaire? Il se plaint de l'abandon de la poésie, et nous avons tenté d'en indiquer les causes; mais de quel droit se plaindre si les mieux doués et les plus forts, au lieu de s'éclairer de notre soleil, de vivre de notre vie, de laisser battre leur cœur à l'unisson des nôtres, de donner une voix à l'âme universelle, s'exilent loin de nous, au-delà des âges et des espaces, rejettent les clartés spiritualistes pour des théogonies confuses, et vont s'enfoncer dans quelque temple indien, s'égarer dans les jungles sous le feu d'un soleil implacable, ou errer comme des fantômes sur des plages désolées? Vous êtes poète; ce serait une raison de plus pour être homme, car le poète encore une fois, c'est l'humanité qui chante, c'est l'imagination de tous exprimée et notée par un seul, et voilà que, renonçant à votre plus précieux privilège, vous aimez mieux faire du poète un être exceptionnel, vivant au milieu de créatures fantasques et redoutables où je ne reconnais rien de ce que je sens, de ce que je vois, de ce que j'aime! Quelles sont après tout, et en dépit de tous les systèmes, les vraies sources de la poésie? C'est Dieu, c'est la nature, c'est l'amour, c'est le monde extérieur, c'est la vie intérieure avec l'infinie variété de ses phénomènes et de ses mystères. Eh bien! dans l'œuvre de M. Leconte de Lisle, le ciel est dépeuplé; Dieu cède la place à une fatalité cruelle et sourde à nos douleurs, comme le Fatum des anciens; la tristesse est le désespoir; la rêverie est un engourdissement de bête fauve couchée sur le sable brûlant; les animaux sont des monstres; les plantes et les fleurs offrent les caractères de ces végétations excessives dont on ne peut dire si elles sont des merveilles ou des poisons; le spectacle de la nature, si consolant et si doux, cesse de nous émouvoir et de nous attendrir pour revêtir des formes étranges, exotiques, qui nous étonnent et nous épouvantent. L'amour enfin, l'amour n'est plus seulement la dure loi, le fléau, l'exécrable folie, que le poète peut maudire dans un moment de colère contre les fragiles ou décevans objets de ses tendresses; il est un enfer, ses victimes sont des damnés, et ces suppliciés de l'amour élèvent leur anathème éternel contre l'impitoyable puissance qui leur a donné un cœur pour le meurtrir et des entrailles pour les déchirer. Dans ce terrible inventaire de toutes les forces hostiles ou funeste à l'humanité, les chiens mêmes, ces aimables familiers du foyer domestique, ces compagnons de promenade dont la vue n'éveille que des idées affectueuses, se changent en spectres affamés qui parcourent les grèves, et dont les hurlemens sinistres forment, avec le gémissement des vagues, l'hymne de la désolation et du chaos. Il faut, nous le répétons, des organisations spéciales pour pouvoir supporter ces excès de température poétique. Dans cette transposition violente de tous les objets sur lesquels aime à s'exercer la sensibilité humaine, que peut devenir le rapport nécessaire entre le poète et son auditoire? Et, quand même il s'exprimerait dans un splendide langage, quand même il accomplirait des prodiges de volonté et de science, comment aurait-il sur les âmes une prise suffisante pour caractériser et couronner sa tâche de poète? M. Leconte de Lisle ne peut donc s'en prendre qu'à lui-même s'il n'a pas encore obtenu une renommée égale à son talent; il faut communiquer avec les hommes pour réussir à les dominer;

quiconque s'obstine dans l'isolement peut-il sans inconséquence protester contre l'abandon ?

Le nom et l'oeuvre de M. Charles Baudelaire pourraient donner lieu à des réflexions plus sévères ou plus tristes. Ici ce n'est plus seulement un poète qui se sépare de la grande famille humaine, une personnalité inflexible substituant un système aux sentimens naturels : c'est une imagination malade, douée de cette subtilité de perceptions que surexcite la maladie, et l'exerçant aux dépens de tout ce qui, dans l'ordre poétique, mérite de nous émouvoir et de nous charmer. M. Baudelaire est assurément un des plus curieux produits d'une littérature dont le faisceau se brise, un frappant exemple de l'excès où peut tomber le sens individuel, lorsque, n'ayant plus ni lien, ni frein, ni loi, il combine un remarquable talent d'artiste avec des rêves d'halluciné. Rien de plus facile que d'attaquer l'auteur des *Fleurs du Mal* par de vulgaires sarcasmes ou de formules d'indignation vertueuse. M. Baudelaire, selon nous, mérite mieux et plus que cela : il y aurait peut-être à lui appliquer une étude psychologique, ou même physiologique, qui ne serait pas inutile à l'ensemble de notre histoire littéraire. Voilà une nature fine, nerveuse, prédestinée à la poésie : viennent des souffles vivifiants, une lumière bienfaisante, une forte culture ; la moisson pourra germer et mûrir. Par malheur, ce cerveau souffre d'une disposition particulière qui altère et envenime, à mesure qu'ils s'y réfléchissent, les sentimens et les images ; cette coupe artistement ciselée à cela de bizarre, que la liqueur fermente et s'aigrit en touchant au fond. Pour tout dire, la poésie *tourne* dans cette imagination poétique, comme ces vins excellens, mais qui ne peuvent supporter certaines conditions de localité ou d'atmosphère. Dans un temps propice au libre développement d'une organisation de poète, au milieu d'illustres exemples dont l'autorité ne pourrait être méconnue, dans une littérature qui croirait à quelque chose, qui s'inspirerait d'une pensée, qui aurait une conscience et une âme, peut-être le sentiment général finirait-il par prévaloir sur ce sens individuel ; peut-être la poésie vraie triompherait-elle de cette disposition malative, comme ces régimes salubres qui détruisent un germe vicieux dans un organe attaqué ou menacé. Par meilleur ici, grâce à cet esprit de morcellement que nous avons constaté, il s'est produit un phénomène contraire. C'est le sens personnel qui a absorbé le sentiment général ; c'est le germe maladif qui est devenu l'organe tout entier. C'est ainsi que peut s'expliquer la poésie de M. Baudelaire. Nous le croyons sincère dans son excentricité, et nous reculons devant le lieu-commun qui consisterait à le traiter d'impie et d'immoral. Ces gros mots perdraient de leur valeur vis-à-vis d'un homme pour qui se sont naturellement déplacées les idées du bien et du mal, et dont l'instrument poétique ne résonne plus que sous la main des puissances mauvaises. Comme ces malades qui trouvent ou donnent un arrière-goût de fièvre à tout ce qu'ils touchent, pour qui les alimens les plus savoureux et les plus sains deviennent indigestes et amers, M. Baudelaire ne peut plus aspirer une gorgée de poésie sans que cette gorgée ne s'imprègne de venin ou d'amertume. Pour lui, les mondes extérieurs ou invisibles sont hantés par le mal comme par leur hôte naturel, infestés de visions farouches, de laideurs gigantesques, de corruptions étranges, de perversités inouïes, de toutes les variétés de la souffrance, de la scélératesse et du vice ; les fleurs y sont vénéneuses et y exhalent un parfum pestilentiel ; les sources y sont empoisonnées, et l'on ne peut se pencher sur leur frais miroir sans y voir la pâle figure d'un spectre ou d'un condamné à mort. La nature n'est plus seulement, comme pour M. Leconte de Lisle, une marâtre splendide et insensible ; elle est une manifestation visible de l'enfer, un tissu d'ironies sanglantes ou funèbres jetées à la face de l'homme. L'amour est pire encore que cet infernal fléau, dont M. Leconte de Lisle fait défilér les victimes.

Il devient quelque chose d'innomé, qui ne se plaît que dans le fumier et dans le sang, un héritier des honteuses débauches de Lesbos ou de Caprée, cherchant un assouvissement impossible dans ces voluptés qui déshonorent le monde païen, et que la civilisation moderne ne devrait plus même comprendre. Voilà jusqu'où peut arriver le sens individuel, quand il règne seul, quand ces *spécialistes* de la poésie, livrés à tout le désordre de leur caprice, espèrent ramener la foule indifférente par ces friandises de haut goût, et croient accentuer plus puissamment leur physionomie de poète en prenant le contre-pied de tout ce qui est vrai, bon, bienfaisant et beau, ou, en d'autres termes, de tout ce qui est poétique. Que serait une société, que serait une littérature qui accepteraient M. Charles Baudelaire pour leur poète? Où faudrait-il descendre, en fait d'ordre intellectuel et moral, pour s'acclimater à l'air que respire une pareille muse? Quel peut être l'avenir d'une poésie qui se condamne elle-même à n'être qu'une exception, exception solitaire comme chez M. Leconte de Lisle, ou monstrueuse comme chez M. Baudelaire? Poser ces questions, c'est les résoudre; c'est expliquer surtout comment, avec d'incontestables talents, la poésie peut perdre son influence, se placer en dehors du véritable mouvement de l'esprit humain, et n'être plus ni une autorité, ni une consolation, ni un charme, mais une curiosité plus ou moins bizarre, exposée dans un coin aux regards de quelques connaisseurs endurcis, de quelques collectionneurs acharnés.

M: SzF I. II. 50. sz. 791–793. 1., 51. sz. 805–808. 1., 52. sz. 822–824. 1., SzF II. I. 1. sz. 7–9. 1., 2. sz. 23–25. 1.; a Külirodalom rovatban, az egyes közlemények aláírás és jelzés nélkül, a harmadik és az utolsó közlemény azonban – jellel ellátva. A harmadik közleményben a cím alá ezt írta A. „(Vége)”, holott e közleményhez fűzött záró bekezdésében („Megakasztják adjuk”) folytatását igéri a jövő évi folyamában.

Kötetbe először Voinovich vette fel, a Franklinba változatlan szöveggel, s a Bírálatok rovatban helyezte el, az A. által írt bírálatok között, ezzel akarva-akaratlan mintegy azt sugallva, hogy egyet is értett a bírálattal; amennyiben ez volt Voinovich szándéka és álláspontja, ez, mint e jegyzetek elején említettük, kétséges s csak bizonyos áttételekkel igaz.

Franklin 1027–1059. 1.

37. EREDETI NÉPMESÉK

Ennek a bírálatnak az irodalomtörténetben s a néprajz történetében is nagy a jelentősége. Mindkettőben egy abban az időben különösen fontos problémakör akkori korszerű összegezését adja A. Az irodalomtörténetírás szempontjából fontossága elsősorban abban rejlik, hogy pontosan tükrözi, mint vélekedett a népies korszak irodalomtudománya, esztétikája a népmese funkciójáról a nemzeti irodalmon belül, s mint a népmese és a műköltészet viszonyáról. A néprajz szempontjából pedig abban, hogy ez időszak legújabb, legkorszerűbb európai magyarázó elveit s gyűjtési, közlési módszereit egészen megközelíti, közvetíti, s hazai anyagra alkalmazza is.

A népköltészet a XIX. század első felében és közepén is még mint a nép, a nemzet karakterének legtisztább, egyedi iniciatíváktól meg nem zavart

megnyilvánulása tekintetett, amelyből a nemzet közösségi és történeti öntudatának legfőbb őrzője és ébrentartója, a nemzeti eposz nőtt ki a szerencsebb népeknél. A. tehát azért foglalkozik oly behatóan s oly részletesen (— egyik leghosszabb bírálata ez —) Merényi kötetével, mert, mint Sötér István e bírálat kapcsán rámutat, még mindig a nemzeti eposz „kérdésével viaskodik”, azaz az egyetemes nemzeti közösségi tudatot megteremtő és megőrző irodalmi irány és műfaj kérdésével (Sötér 405. l.). Maga ez az „eposzi” inspiráció lehetőleg korszerűtlen és irreális, a belőle született kritika, mint mondtuk, teljesen reális és korszerű volt. Merényi gyűjtését illetően egészében magáévá tette a későbbi szakirodalom is A. értékelését s Katona Lajos például egy Merényi-féle mese kritikája kapcsán elemzés helyett elegendőnek tartja a hivatkozást A. bírálatára (*Magyar népmese-típusok*. Ethnographia 1903 — 1904.). De Merényi művén túlmenően, általános elméleti szempontból is a korszak tudományának korszerű eredményeire épültek tekintni a szaktudomány. Voinovich az etnográfusok véleményét összegezi, midőn kiemeli A. tájékozottságát a néprajz akkori standard irodalmában s rámutat: csak így érthető, hogy a mesék vándorlását illető Kosegarten-féle föltevés oly határozott megfogalmazást nyer A. kritikájában, mint aminőt a külföld szakirodalmában is csak egy-két évvel előbb nyert Benfeynél (Voinovich III. köt. 54. l.). Ortutay Gyula is azt hangoztatja, hogy mind az értelmezés, mind a gyűjtés és a lejegyzés módszerét illetően „a korszakra jellemző elv” van A.-nál megfogalmazva (*Magyar népmesék*. I—III. köt. Bp. 1960., 32—33. l.). S mind Katona, mind Ortutay figyelmeztet, hogy Arany László nevezetes népmeseelméleti székfoglalójának (*Magyar népmeséinkről* 1867.), mely Ortutay szerint „a maga korában a legátgondoltabbak közé tartozott Európában” (i. m. 32. l.), sok alapvető gondolata jelen van már A. e bírálatában. (L. Ortutay uo., Katona: *A magyar népmesékről szóló irodalom*. Ethnographia 1901.). Különösen áll ez Henszlmann íelfogásának és felosztásának bírálatára, ill. a felosztás kibővítésére, differenciálására tett törekvése. De nemcsak székfoglalója bizonyítja, hogy mennyire apja nyomdokán járt Arany László, hanem Merényi harmadik gyűjteményéről (*Dunamelléki eredeti népmesék*. Összegyűjtötte Merényi László. Pest 1863.) írott bírálat is, melyben tulajdonképpen azt veszi sorra, mennyire érvényesítette a gyűjtő az A.-tól itt kapott szempontokat, korrekciókat, s mivel ezt kevésbé tette, marasztalja apjánál sokkal erőteljesebben el (K II. I. 9. sz. 209—212. l.). De nemcsak elméleti munkájában hatottak Arany Lászlóra az apja által itt megfogalmazott elvek; híres népmesegyűjteményében is érvényesült valamennyi (l. Németh G. Béla: *Arany László: Válogatott művek*. Bp. 1960. Bevezetés. 21—24. l.). A. Merényi gyűjteményének azonban nemcsak kritikusa, hanem egyik létresegítője is volt. Egyik szerkesztői üzenete szerint anyagi támogatást igyekezett a gyűjtő úton levő Merényinek kieszközölni (JKK XII. köt. 290., 545. l.), s jelentéseiről többször említést tett olvasóinak (JKK XII. köt. 494., 506. l.).

— Merényi László (1837—1907) Pest megyei gazdatiszti családból született, tanulmányait az ország különböző vidékein folytatta és sokat és szívesen utazott a különféle országrészekben; így meglehetősen nagy nép- és tájismertre tett szert. Szépiró szeretett volna lenni, de eredeti munkáiban a műkedvelő utánzásnál tovább nem jutott. Jogot végzett, pénzügyi, majd egészségügyi hatóságok alkalmazták. Mesét ifjúságától gyűjtött, a 60-as évek elejétől az Akadémia, ill. a Kisfaludy Társaság segítségével s megbízásából. Érdemét a mai szakirodalom meglehetősen redukálta, éppen az A. által szóvá tett irodalmiasítás következtében; legfőbb jelentőségét abban látják, hogy nagy mennyiségű mesetípus van műveiben fölhalmozva; erre, a típusok felismerésére jó érzékenységgel rendelkezett (l. Ortutay uo.).

— „a valódi eposzt nem *írják*, az valamely nép közös költeménye”: ez tulajdonképpen a Wolf–Lachmann-féle eposz-keletkezési teória summaja; A. többi, eposzt illető cikkei, megjegyzései is azt mutatják, hogy még erősen befolyásolta e teória, ha egészében nem vallotta is (l. Ritóok Emma: *Arany János elmélete az eposzról*. Bp. 1906.). — *panpoëticus* korban: abban a korban, amelyben — az épp előbb említett felfogás értelmében — még egész népek és nemzedékek vettek részt egy-egy nagy epikus mű kidolgozásában. — maeoni vak koldus: egyes hagyományok szerint Homérosz a kisázsiai Maionióból származó vak, kolduló vándorénekes volt. — zengett phorminx-án: az ókori görögök egyik kedvelt pengető húros hangszere, a lírához s kitaráshoz hasonló. — nálunk csupán egy-két ballada-szerű költeményre szorítkozik: a gazdag magyar balladakincs ekkor még jórészt földáratlan volt; épp az ezután következő évek hozták, A. által is örömmel üdvözölt nagy eredményeket e téren (JKK XII. köt. 450–453. l.). — Szerencsés nép, amelynek sikerült . . . az újabb európai népek eposzai közül különösen a *Nibelungenlied* foglalkoztatta újra meg újra A.-t. — az egyetemes népszellem nyilatkozását . . . ez a hely is, mint annyi más, a herderi romantikus népköltészet- és népfogalom mély hatásáról tanúskodik A.-nál. — az illem és erkölcsiség rovására . . . hogy A. mennyire tágan, szabadon értelmezte azt az elvet, mely a XIX. századi gyűjtések egyik gyakori félrevívője volt, fia népmese-gyűjteménye, amelyet apja is átnézett, mutatja (l. pl. a *Dongó és Mohácsi* c. mesét). — Erdélyi gyűjteményre: Erdélyi János 1846-ban adta ki „A Kisfaludy-Társaság megbízásából” *Népdalok és mondák* c. gyűjteményét. — locus communis heroici: hősi, azaz epikai közhelyek, epikai állandó fordulatok. — „ringyes-rongyos p. . . l”: pendel. — a decorumért: az illendőség kedvéért. — nem akar most *játszani* (concombere): eufemisztikus, erotikusan játszi kifejezés: concumbere: együtt hálai valakivel. — csermolya: a gabona közt termő vad növény. — „foncsik”: hajfonat. — „kocsintás”: nyelvbottlás, tévedés, csúszás elbeszélés közben. — „láncos kutya”: a vers, amelyre itt A. utal, sajátja: a *Jóka ördöge*. Később cím szerint is hivatkozik rá. — lapokat ír *hujus farinae*: efféle lisztből, azaz ugyanily-féle lapokat, részeket. — metempsychosison megy át: lelki átváltozás; a metamorfózis szó ritkábban használt szinonimája. — Gaálnál: természetesen Gaál Györgyre (1783–1855) utal A., aki a magyar mesekincs egyik első gyűjtője volt, de gyűjteményét németül adta ki (*Märchen der Magyaren*. Wien 1822.); az előző évben, 1860-ban, Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor magyarul is kiadták (*Gaál György magyar népmese gyűjteménye*. Pest 1860.). — *Puck*: a *Szentivánéji álom* koboldjára utal A. — Mandane s Almus anyja, Emes: az első Kyrós perzsa király anyja, a második Emese, a magyar mondakincs szerint Álmos vezér anyja. — a „Jóka ördöge” című versben olvastuk: természetesen saját versére utal A. itt is, mint a „kulacs nyakának kitékerésekor” is: a *Toldira* — a *Syrinx* nymphához: vízi nimfa, akit Pán szeretett; testvérei nádszállá változtatták. — *jelvi mese*: Henszlmann mesefelosztásának az első csoportjába a szimbolikusan, allegorikusan, jelképesen értelmezhető mesék csoportját osztotta, mégpedig, mivel a szoláris felfogás híve volt, igen nagy csoportját, a nap és éj, fény és sötét, hideg és meleg küzdelmét vélte bennük szimbolizálva. — Gyulai Igazság és Hamisság c. verse a SzF II. I. 2. sz.-ban, a *Tyúk és a farkasverem* c. pedig a SzF I. II. 40. sz.-ban jelent meg, mégpedig A. népmese feldolgozásra buzdító, Puskin példájára hivatkozó megjegyzéseivel (l. JKK XII. köt. 288., 216. l.). — amilyen például ez is: erre a szarkáról és a gilicéről szóló mesére egy későbbi cikkében is hivatkozik A. (l. *Állatbeszélgetések*. Nyr. 1880. 4. sz. s JKK XI. köt.).

M: SzF II. I. 1. sz. 6–7. 1., 2. sz. 21–23. 1., 3. sz. 3^f–38. 1., 4. sz. 53–54. 1. — A *alcímossal*.

Kötetbe már a PD fölvette (417–440. 1.) változatlan szöveggel; azóta nagyobb gyűjtemények adják. Ez volt az egyetlen bírálat, amelyet A. az 1879-es PD-ba fölvetetett azok közül, amelyeknek szerzője még életben volt. Arany László erről így írt: „Akkor még életben lévő szerzők műveiről írt bírálatokat egynek kivételével, mely csaknem föltétlen elismerő, atyám e kötetbe fölvenni nem engedett.” (I. HIL, II. — prózai — kötetének Előszavát)

Franklin 707–730. 1.

38. ALKOTMÁNYOS NAGY NAPTÁR

Ez a haragos hangú cikk egyrészt annak bizonyítéka, mily aggodó féltéssel őrizte A. Petőfi emlékét, művének integritását, költői rangjának csorbítatlanságát, másrészt azé, mennyire mélyen átitatta A.-t az irodalmi mű, a szöveg sértetelenségének meggyőződése, tisztelete. Ezek mellett a belső, lélektani-erkölcsi indítékok mellett egy külső is fontos szerepet játszott abban, hogy ily hosszan s részletesen foglalkozott e torzításokkal, egy naptár torzításaival, melyekre ma aligha fordítanánk ily nagy figyelmet. A naptár-irodalom akkor sokkal jelentősebb volt, mint ma. Az ötvenes években, az utólagos cenzúra hatékony működése idején, s a lapkiadás rendkívüli megnehezítése idején, a naptárak, melyeknek kiadása s terjesztése elé a hatóságok s az utólagos cenzúra kevesebb nehézséget gördítettek, bizonyos irodalmi jelentőségre emelkedtek; s jelentőségüket még fokozta a könyv-olvasó, a könyvvásárló közönség még mindig meglehetősen kicsiny volta. A kiadók kihasználták a lehetőségeket s nagy terjedelmű naptárakat bocsátottak évről évre közre számtalan szépirodalmi és egyéb olvasmánnyal. Annál szívesebben tették ezt, mert bizonyos értelemben antológiáknak számítottak s általában kevesebb honoráriumot kellett az újraközlésekért fizetniök, mint önálló írói kötetek esetében. A pesti Müller Gyula naptára pedig éppen a leghíresebbek közé tartozott, amit mutat pl. az is, hogy a Kossuth-nóta, a *Kossuth Lajos azt izente* dallamára országszerte ennek a cím-iratát énekelték a rendőrség bosszantására (mivel, paragrafus szerint, a Kossuth-nótának csak a szövegére mondatott ki a tilalom). Így tehát valóban főnnállt annak a veszélye, hogy Petőfi e művét széles körökben meghamisítottan s csonkítva terjeszti és gyökereztetni meg.

Az A. által említett első csonkított és torzított szövegű lenyomata a műnek 1850-ben jelent volna meg, egy kétkötetesre tervezett Petőfi-kiadásban, mely a költő 1847–49 között keletkezett költeményeit közölte volna. Ez a kötet készen állt, a cenzúra azonban elköszöntte. Egyetlen fennmaradt példányra jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában van (A. 2793/1–2., *Petőfi Sándor újabb költeményei*. 1847–1849. Pest 1851. Emich Gusztáv sajátja; [a kiadási év dátuma az akkoriban szokásos előredateálásból adódik]). Csonka példány ugyan ez is, de a bejegyzés, amelyet egykori tulajdonosa, A. barátja, Lévy József tett bele, világosan tanúsítja, hogy az 1850-es elkobozott kiadásról van szó. *Az apostol* az I. köt. 59–138. lapján olvasható. Nemcsak megcsonkítva, nemcsak szövegében megváltoztatva, hanem szelleméből, irányából is kiforgatva került volna az olvasók elé. A végső summája az a változtatásoknak, hogy Szilvesztert örültnek tüntetik fel s tetteit, nézeteit ebből eredeztetik. Ez az a „jelkiállapot”, melyről A. azt mondja, hogy „Petőfinek gondolatjában nem volt”. 1852-ben újra megkísérelték ugyane köteteket kiadni, de egy kötetben s más laptükörel, de azonos sze-

déssel, amit a nyomdahibák azonossága is bizonyít. Ezt is elkobozták, de ebből fennmaradt példány is található a Petőfi Irodalmi Múzeumban (C. 1921 — *Petőfi újabb költeményei 1847–1849*. Egy kötetben, Pest 1852. Emich Gusztáv). Ebben a 43–134. lapon olvasható *Az apostol* az előbbi kiadás-kísérletével azonos szöveggel.

Vajon a Lévy-féle példányt látta-e akkor A., nem lehet eldönteni, s azt sem, milyen kéziratról szól, midőn azt mondja, hogy annál „hitelesebbet senki sem mutathat elő”. A Petőfi-filológiát kiválóan ismerő Kiss Józsefnek — szíves szóbeli közlése szerint a véleménye az —, meglehet, hogy Petőfi eredeti, ma az OSzK által őrzött kéziratáról volt szó.

A Petőfi Irodalmi Múzeum a Müller Gyula-féle naptárból is, mely ma már alig föllelhető, őriz egy csonka példányt (Sz. P. 32.). Ennek az első íve hiányzik; a 17. lapon kezdődik *Az apostol*. Petőfi művének itteni szövege az elkobzott példányokon alapul, csak még valamelyest megtoldották mind a csonkítást, mind a torzítást, azaz alaposabb átalakítást hajtottak rajta végre.

Erről a felszólalásról, természetesen, szinte valamennyi nagyobb Petőfi-kiadás és Petőfi-életrajz részletesen megemlékezik (l. pl. a Havas Adolf-féle kiadás, *Petőfi Sándor összes költeményei*. Bp. 1892. I. köt. 419–420. l.; a Varjas Béla-féle *Krk Petőfi Sándor Összes művei*. Bp. 1951. III. köt. 342. l.). — Collecta: kézírásos versgyűjtemény, vagy bölcs mondások gyűjteménye. — ez új Heinesius: N. Heinesius (1620–1681) híres németalföldi filológus, aki sok antik szerzőt adott ki, igyekeztén kijavítani szövegromlásait. A. nyilván gúnyosan használja itt nevét.

*

M: SzF II. I. 2. sz. 29–31. l., 3. sz. 43–44. l., az Értesítő rovatban, jelzéssel.

Kötetbe először a HIL vette fel (264–273. l.) változatlan szöveggel. Csak a nagyobb gyűjtemények szokták felvenni.

A Franklin tartalomjegyzékéből kifejejtették, jöllehet a cikk, változatlan szöveggel, megtalálható benne.

Franklin 1083–1091. l.

39. SÁROSY GYULA

Ezt a néhány kegyeletet sor a SzF a „Vegyes” rovatban, a rovat élén, de nem hasábján törölve, hanem teljes oldalszélességű szedéssel, gyászkeretben hozta. Így tulajdonképpen a glosszák közé tartoznának, de hangneme folytán mégsem illik egészen közéjük. Ezért, követve a régebbi kiadások példáját, emeltük a cikkek közé, rögtönzött rövid nekrológnak fogván fel. A nyomás előtti utolsó percben írhatta A., vagy ez a szám nov. 21-én reggel jelent meg Sárosit pedig, aki 16-án halt meg, 17-én késő délután temették. — A. részvéttel, szeretettel figyelte a szerencsétlen költő hányatott sorsát. Amidőn ez az előző esztendőben az internálásból, „a belebbezésből” szabadult, kis glosszában üdvözölte és kért tőle verset (SzF I. 4. sz. JKK XII. köt. 8. l.). E nekrológ után pedig egy másik glosszában a lapokban megjelent életrajzi adataihoz fűzött kiegészítést, helyesbítést (SzF II. I. 4. sz., JKK XII. köt. 54. l.); majd a Házi kincstár c. lapból szó szerint idézve átvette rövid életrajzát a következő megjegyzéssel: „A Házi Kincstárban következő, az eddigieknél teljesebb életírást olvassuk elhunyt derek költőnknek” (SzF II. I. 6. sz.). Költészetének másodrangúságával, művészi értékének csekély voltával azonban, bár a népies irányzathoz számította, mint egy szerkesztői megjegyzése mutatja, tisztában volt (JKK XII. köt. 276. l.).

— Vachott Sándor 1861. ápr. 9-én halt meg. — Szemere Pál pedig 1861. márc. 14-én. — Székács József evangélikus szuperintendenst jeles egyházi szónoknak tartották (l. bővebben JKK XII. köt. 456. l.). — Gyönyörű dala: Sárosinak 1842-ben keletkezett *Tavaszhagy* c. verse; ennek két utolsó sora az idézet.

M: SzF II. I. 3. sz. 47. l.

Kötetbe először a Franklin vette fel, változatlan szöveggel.
Franklin 1151—1152. l.

40. MALVINA KÖLTEMÉNYEI

Ez a kritika is az ún. tanító bírálatok sorába tartozik. A megbírált kötet és költő jelentőségéhez képest azonban feltűnő a bírálat hosszúsága. Igaz, Fejes Istvánról, Bulcsú Károlyról vagy Szász Gerőről is írt A. terjedelmesebb bírálatot, s nem csupán „Értesítő”-rovatheli, röviden summázó recenziót. De Szász Gerő, Fejes vagy Bulcsú valahányadrangú költők voltak, költőszámba vették őket, valamit jelentettek legalább a kortárs irodalmi tudatában s az irodalomtörténetek legalább a nevüket megemlítik, míg e kötet szerzőjének semmi híre semmiféle irodalomtörténetben.

Három ok magyarázhatja, hogy A. e kötetet ily hosszú bírálatra méltatta. Az első a szerző személye. Irodalomtörténetekben ugyan nem találkoznunk nevével, de a kor lapjaiban, fiatalsága ellenére, annál gyakrabban. Nem ugyan mint íróval, hanem mint irodalombaráttal. Tarnóczy Malvina (1843—1917) gazdag, az arisztokráciához számító családból származott. Közeli rokonságban volt oly irodalomkedvelő, műveltségsegítő főúri, ill. középneemesi családokkal, mint a Brunswick- és a Majthényi-familia. Niczky István grófnak ment férjhez, s lelkesen vett, gyakran kezdeményező részt azokban a gyűjtésekben, ünnepségrendezésekben, alapítás- és kiadástervekben, melyek annyira jellemezték az 59—61-es évek nagy nemzeti felbuzdulását. Például levéllel fordult a nevesebb írókhoz, magához A.-hoz is, operaszöveget kérve tőlük, hogy külföldi zeneszerző barátai, ismerősei által „magyar” operát komponáltasson (l. JKK XII. köt. 15. l.). Fiatal költők közül többen, pl. Szabados János, neki ajánlották kötetüket. Tevékenysége az arisztokrácia bevonására a szellemi élet iránti érdeklődésbe és résztvevő támogatásba, aminek hasznosságában és lehetőségében a Csengery-kör makacsul reménykedett, széles körű főrangú ismeretlege következtében, nem látszott haszontalannak. A kötetéhez csatolt előfizetési listákon például a dunántúli és felföldi katolikus arisztokrácia hosszú névsora található. S mivel tapintat, szolidaritás jellemezte, általában rokonszenven szóltak róla, maga A. is egy-két glosszájában (pl. JKK XII. köt. 14., 15., 43. l.). Szemet is szírt hamarosan a rendőrségnek s ezt a kötetét le is foglalták, bár utóbb kiengedték (l. JKK XII. köt. 43. l.). A kötetet mindez okok következtében bizonyos érdeklődés fogadta. A. egyrészt nyilván szívesebben látta a fiatal főrangú hölgyet műpártolónak, mint műkedvelőnek, s ez utóbbitól akarta óvni őt s társait; másrészt kitűnő alkalmat adott a mű (a vele kapcsolatos rendőrségi huzavona következtében), hogy óvja a kritikát a hazafiasság optikai csalódásaitól.

Szorosan kapcsolódik ehhez a második ok. Se szeri, se száma azoknak a köteteknek ezekben az esztendőkhöz, melyek azzal válték fedhetni igényüket, azzal válték jogosítványt szerezni a megjelenésre, hogy nagy ügyet szolgálnak. A. többször hevesen kifakadt ez érvelés és magatartás ellen, leg-

keményebben és tömörebben rögtön szerkesztősködése elején Thaly Kálmán ilyfajta argumentálása ellen (SzF I. I. 8. sz., JKK XII. köt. 275–76. l.). S mivel a fiatal grófné esetében sem rivalitásról, sem ún. „kenyér-irigység” emlegetéséről, föltételezéséről nem lehetett szó, melytől A. mindig félt, a kötet, mely expressis verbis alkalmazta ezt a céllal védekező érvelésmódot, jó alkalmat nyújtott e kérdés boncolására is.

A harmadik, az előbbieknél alighanem fontosabb ok az volt, hogy A. a nő-írók vagy írónők kérdésében szerette volna maga is megmondani véleményét. (Hogy e kérdés mért volt rendkívül idősezerű és fontos, arról l. a *Nyilatkozat* [*Nő-írókról*] c. cikke jegyzetét.) S erre is kitűnő alkalmat nyújtott a fiatal főrangú hölgy köteté, hisz nem merülhetett fel a vád és aggály, hogy a bírálat megélhetési lehetőségeiben, anyagiakban károsíthatja. A divatlapok s ezek írónői, szerkesztőnői, mindenekelőtt Szegfiné Kanya Emília nemegyszer vetették A. köre és lapja s a Kisfaludy Társaság szemére, hogy a rendelkezésükre álló *anyagiakat* nem használják a fiatal irodalom, s benne az írónők ügyének előmozdítására (l. pl. Kanya: *Tegyüknek valamit az irodalomért* c. cikkét, Családi Kör 1861. okt. 27.; nem véletlen A. szokatlan ingerültsége vele szemben a *Nő-írókról* c. cikkében).

E három bizonyosnak látszó indok, keletkezéskörülményt meghatározó motívum mellett egy valószínű negyediket is említenünk kell, mely a kritika hangnemét, modorát, keretjátékát magyarázhatja. A nő-író kérdést, mint ismeretes s mint A. is említi, Gyulai 1858-as kritikája (l. a *Nő-írókról* c. A.-cikk jegyzeteit) hozta felszínre – s mérgesítette is el egy kissé rögtön, modoránál fogva. Ezzel Gyulai az előző évben a szerkesztő A.-nak is sok kellemetlenséget, keserűséget szerzett (l. a *Visszatekintés* c. A.-cikk jegyzeteit). Játszi, ingerkedő hangnemével, naivan átlátszó s átlátszónak is szánt szerepjátszásával A. mintegy arra is példát látszik adni, mint lehet oly kényes kérdésekről is tapintatosan s egyben tárgyilagos igazsággal szólni, melyekben mások, pl. Gyulai rendszerint nehéz sebeket ejtenek és heves ellenségeket szereznek. Említsük meg végül azt, hogy a nőírókról itt kifejtett véleményét, a *Nő-írókról* c. cikkében még egyszer összefoglalta, csakhogy sokkal tömörebben, határozottabban s élesebben is. Az A.-ifodalom azért e kérdésben többnyire azt, s nem ezt idézi.

— mit praevericationnak vesz: kötelelességszegés, megbízhatatlanság, szabálytalanság, hatalommal való visszaélés. — minő ez esetben a Petőfi-szobor, melyre a könyv egész tiszta jövedelme szenteltetik: ez szóbeli értesülése lehetett A.-nak, mert az előszóban és sehol a kötetben nincs szó a Petőfi-szobor ügyéről, melyet a kiváló hegedűművész kezdeményezett s melynek hevenyészett ügykezelése sok vitára, szóbeszédre adott alkalmat (l. JKK XII. köt. 79. l.); esetleg a fedőborítékon, mely a könyvtári példányokon nem maradt fenn, lehetett említve. — Az ily tévfogalmak elleni irodalmunkban nem én szólok először : nyilván, a fölvetett szerep lehetőségeinél fogva, a maga ilyfajta megjegyzéseire utal közvetlenül, pl. a Thalyval polemizálókra, de Gyulaiéira és Salamon Ferencére is az ún. kritikai vitában (l. a *Visszatekintés* jegyzeteit). — „mauvais goût”: rossz ízlés. — Petőfi motívumán (Fiúk, az isten . . .): ez a *Részség a haszért* c. Petőfi-versre utal. — M. némely *couplet*-jaiban: A. a *couplet* szót nem annyira rövid dal, mint inkább epigrammatikus, aforisztikus rövid vers értelemben használja; e versek Malvinánál azonban nem is epigrammák, nem is aforizmak, hanem rövid reflexiók. — extempore: könyv nélkül. — ily ensemble: ily együttes. — A *genie* pártázott fővel jő . . . *Az iskola törvényei* c. Kazinczy-epigramma utolsó két sora ez a *Tövisék és virágokból*. A. a sorkezdő „S”-t elhagyta: „S a genie.” — „Csendes magányban fejlik a talentom”: Kölcsey Ferenc *Paranesis*-ének verses aforizmája ez: „Csendes magányban fejlik a talentom, / Vilá-

gi zaj közt állandó karakter”; eredetileg Goethe *Tassójából* való: „Es bildet ein Talent sich in der Stille, Sich ein Charakter in dem Strom der Welt. — ha nem sokat is, de élvezhető lesz képes adni: nem írt többet Tarnóczy Malvina, bár egy ideig még irodalompartoló maradt. Reagált-e s miként A. kritikájára, nem találtuk nyomát. — a reá halmozott locus communisok: közhelyek, frázisok. — „Elmondám az égnek” kezdetű s című vers idézetének hatodik sorából a *szív* szó kimaradt a SzF-ben; a HIL már helyesbítette. — Az *első Malvinától* [. .] a forradalomig: Berzsenyinek, a maga korában ünnepeelt költőként számon tartott, szép sógornője, Dukai Takács Judit (1795–1836) szerette használni versei aláírásául ezt az álnevet. — ama „famosus” cikk: 1. a *Nő-írókról* c. A.-cikk jegyzeteit. — csupa gránátosok számára: Nagy Frigyes seregébe nemcsak túl alacsony, de túl magosokat sem vettek be. Erre lehet utalás. — a boldog emlékü „Hasznos Mulatságokból”: Kultsár István lapjának, a „Hazai és Külföldi Tudósítások”-nak volt melléklapja (1817–1842); roppant elegyes tartalommal, melyben a naiv ismeretterjesztés mellett, az irodalom is helyet kapott, mégpedig elég alacsony, majdnem ponyvaszinten; — önök gipszmacskai könnyűséggel: mi légyen, mit jelentsen a gipszmacskai könnyűség, nem találtunk rá adatot, lehet hogy nyomdahibából származik ez a kifejezés. — (Ne mondjam, tolaráddá): a NyÚSz-ban nem szerepel e szó, Bloch (Ballagi) Mór: *Neues vollständiges Taschenwörterbuchja* (Pest 1848.) azonban adja, zu dringlich, to lakodó, erőszakos jelentéssel. — egy Iduna, Ferenczi Teréz például vékony füzetben: Iduna: Szász Károly feleségének, Szász Polixénának (1831–1853) volt írói álneve; verseket írt kissé még a reformkori késő szentimentalizmus hatása, de még inkább Tompa s férje verseinek hatása alatt. — Ferenczi Terézre 1. a Bulcsú-bírálat jegyzeteit. — Molnár Borbála vízenyős elbeszélései: a felföldi, nemesi származású Molnár Borbála (1760–1825) munkássága időben a Kazinczy-korra esik; valójában ízlés tekintetében az azt megelőző korra; boldogtalan házaseletét panaszolta verses episztoláiban, moralizáló verseiben. Két elbeszélő költeményt is írt; a terjengős, barokkos elbeszélő módot már szaturálta nála a kezdődő pietizmus-szentimentalizmus; ezért is becsülhették kortársai messze érdemen felül.

M: SzF II. I. 12. sz. 180–182. 1., 13. sz. 196–198. 1., 14. sz. 213–215. 1., 15. sz. 231–232. 1.; a Belirodalom rovatban, M. P. aláírással.

Kötetbe először HIL vette fel (222–246. 1.), az említett idézet-javítással; azóta a nagyobb gyűjtemények rendszerint felveszik.

Franklin 978–1001. 1.

41. EGY SZÓ, MELY KELL, DE NEM TETSZIK

A. irodalompolitikai, irodalomtörténeti terveinek, szerkesztői szándékainak megítélése tekintetében fontos ez a rövid, energikusan fogalmazott cikk. Két vezérgondolata, az erők koncentrációjának szükségése s a koncentráció tisztázott elvi alapjának elengedhetetlen volta levelezésében és gloszáiban e cikket megelőzően is gyakran előkerült (Salamonhoz, 1857. nov. 20., Csengeryhez, 1860. febr. 7., Tompához, 1862. jún. 20., 1862. szept. 24., Gyulaihoz, 1861. aug. 28., JKK XII. köt. 82. 1. stb.). E cikk s e részletek egyaránt arról tanúskodnak, hogy A. határozott elképzelésekkel jött Pestre s fogott lapja megindításához. Tudjuk, Kazinczy szellemében óhajtott volna az irodalmi életet, az irodalmi központot megújulva látni. „Kazinczy a mester. Kazinczy vitte a zászlót, a többi követte [. .] Társaság kell,

mondám a szépirodalomban. Máskép e széthúzó törekvések dissolutiot idéznek elé. Vissza kell adnunk *tekintélyét* a kritikának [. . .] Központot kell alkotnunk e chaoszban, mely körül a jobb elemek csoportozzanak. Ha Kazinczynak volna, nem kellene társaság, de ő nincs, tehát Kazinczy-társaság — for ever” — így irt pl. Salamon Ferencnek, már 1857-ben (1857. nov. 20.). S maga Kazinczy mentori szerepét szerette volna vállalni (l. pl. Csengeryhez, 1860. febr. 7.), Kazinczyénál modernebb eszközökkel, olyakkal, melyeket a nagyvárosi központtá nőtt Pest, a polgárosuló s központosuló ország lehetővé tett. Kazinczy s Vörösmarty szerepét szerette volna együtt s magasabb fokra emelve betölteni. Ezt szánták neki pesti barátai, a Csengery-kör tagjai is. „Mondanom sem szükség, hogy én és Kemény rendkívül örvendünk elhatározásodnak, nem csupán azért, hogy ez körünkbe hozna, hanem azért is, mert szépirodalmi törekvéseink egyik központja lenné, mitől igen sokat várunk. Vörösmarty hatása, kevesebb ismeret mellett is, igen nagy volt.” (Csengery Aranyhoz, 1860. jan. 12.) S hasonlóképpen nyilatkozott Deák (Arany levele Csengeryhez, 1860. febr. 7.) s Gyulai is (Aranyhoz, 1860. aug. 20.).

De fontos e cikk az irodalmi „párt-kérdés” tekintetében is. Igazolja, hogy A. lényegében ugyanazt az álláspontot foglalta el e tekintetben, mint amelyet Gyulai az ún. kritikai vitában kifejtett (l. JKK XII. köt. 602—604. l.); ha annak a konkrét irodalmi „pártnak” a célkitűzéseit, tartalmát, módszereit illetően, melyet A. szükségesnek tartott, melyhez maga tartozni óhajtott, melynek szerkesztője, mentora kívánt lenni, nézeteik nem vágtak is mindenben egybe.

A cikk erős érzelmi hangsúlyú címét, heves, már-már ingerült hangnemét az magyarázza, hogy a mozgolódó fiatalok, a Zilahy Károly s Reviczky Széver körül csoportosuló nemzedék is fölkapta a központosítás jelszavát. A. cikke egy időre, úgy látszik, gondolkodóba ejtette őket, saját, új lapvállalkozás helyett nem volna-e jobb a SzF-hez csatlakozniok. (PN 1862. szept. 3.) De aztán úgy vélték, hogy túlságosan is kisebbségben, alárendelt helyzetben lennének ott A. eddigi gárdájával szemben (l. uo.), s ezért végül új lapot alapítottak, az Új Nemzedéket. Ez rendkívül kellemetlenül érintette A.-t, egy éles hangú glosszában reagált rá, lényegében azt kifogásolva, hogy ez a tömörülés csak csoport, de nem „párt”, s az egyesülés alapja nemzedéki szempont, nem pedig elvi (SzF II. II. 18. sz.). S szakadatlanul keserű és heves szavakkal panaszkodott miatta Tompának. „Az ily összpontosítás az én eszmém volt, rég pengetem, s tőlem lopta el a szó betű szerinti értelmében az új nemzedék” (1862. szept. 24. — Az egész kérdésre l. JKK XII. köt. 413—415. l.). Az is érdekes, hogy azt a vádat, amelyet egy félszázadon át hangoztatott az irodalmi ellenzék az Akadémiával s a Kisfaludy Társasággal szemben, A. fogalmazta meg először, de a fiatal irodalommal szemben: a klikk-vádat, az olyan klikkét, melyet nem közös elvek, nem az irodalom közös szolgálata, hanem csak a közös érdek előmozdítása, védelme fűz egybe.

— Vitkovits, Szemere: Vitkovits Mihályról és Szemere Pálról van szó. Vitkovits kora ifjúságától a fővárosban élt, megszakítás nélkül, 1829-ben bekövetkezett haláláig. — Szemere főláltva hol Pesten, hol a Pest környéki Pécelen lakott az 1810-es évektől, s mint Szvorényi mondja, nem is szívesen távozott hosszabb időre Pestről (*Szemere Pál munkái*. Szerkesztette és bevezette Szvorényi József. Bp. 1890.). — nyomó és képiro intézetei: nyomdái és grafikai intézetei. — „hagylja el anyját és apját”: bibliai utalás, idézet, variálva — folt: falka — „népességi mozgalom” (mint a tizenegy-év emberei nagyon értelmesen (?) s tiszta magyarsággal szokták mondani) a Bevölke-rungsbeugung szolgai fordítását csúfolta ki A. Ez a kifejezés ugyanis, miután az elmúlt tizenegy évben hazánk statisztikáját is a bécsi központi statisztika

dolgozta fel, kezdett gyökeret verni. A. a statisztika fontosságát jól látta (l. pl. JKK XII. köt. 161. l.), csak hogy magyar statisztikát szeretett volna, Pesten. — „numerus sumus, fruges consumere nati”: ez a Horatius-idézet (*Epist.* I. 2. 27–28.) egészében így hangzik: „Nos numerus sumus et fruges consumere nati, / sponsi Penelopae nebulones. Míg mi, üres számok, csak azért élünk, hogy a termést / habzsoljuk, mint Penelopé kérői, a léhák.” (Urbán Eszter fordítása.) — Heckenast, Emich, Vodianer: az első két híres kiadó mellé Vodianer Fülöp (1822–1899) ez időben lépett elő, 1856-ban alapított vállalatával, amely a folyóiratkiadás különösen jó üzletnek tekintette. — szanaság: főnévként e szót sem a Czuczor–Fogarasi-féle Nagyszótár, sem a MTSz, sem a Nyelvtörténeti Szótár nem ismeri. A szana-ról a Czuczor–Fogarasi ezt írja: önmagában nem jön elé, hanem csak a szanaszéi ikerített szóban (1147. l.). — ama házi szárnyasokból, melyek őseit . . . : természetesen, a Capitolium szent lúdjairol van szó, amelyek gágogásukkal fölébresztve az őrséget, a gall háború idején megmentették Rómát, i. e. 390-ben (Lívius V. 47.). — méltó a munkás: bibliai utalás, Jézus ismert szavaira.

M: SzF II. I. 22. sz., az Értesítő rovatban, X. aláírással.

Kötetbe először a HIL vette fel (514–517. l.), változatlan szöveggel; csak a nagyobb gyűjtemények szokták fölvenni.

Franklin 1203–1205. l.

42. EGY ÜDVÖZLŐ SZÓ

Ez A.-nak egyik legtöbbször idézett értekező írása. De nem az A.-irodalomban, hanem a Madáchról szólóban szokták idézni. Abban az immár egy évszázadon át tartó vitában, mely a *Tragédia* értelmezése körül folyik, majd minden nyilatkozó A. felfogásával kapcsolatban is állást foglalt. Értethető ez, hisz igaza van Németh Lászlónak, hogy A. azokban az egyszerű világos tömör szavakban a *Tragédia* lényegi kérdését érintette meg. (*Madáchot olvasva*. Magyar Csillag 1943. II. 441. kk.) S igaza Riedlnek is, midőn 1911–12-es Madách-előadásában A. felfogását a *Tragédiáról* alkotott vélemények egyfajta prototípusaként kezeli. „Ezek a kritikusok eddig mind A. felfogását osztják” — így zárja le e vélemény-csoport ismertetését (*Madách Imre*, Bp. 1933. Magyar Irodalmi Ritkaságok 133). Szükségtelen azonban itt az egész kiterjedt Madách-irodalmat sorra venni. A legfontosabb tanulmányok summázzák az A. cikkét illető véleményeket is.

Megértésükhöz a cikk keletkezéstörténete szolgáltat kulcsot. Madách, mint ismeretes, 1861 késő tavaszán s nyárelőjén Pesten tartózkodott, mint képviselő, s ekkor adta át a *Tragédia* kéziratát A.-nak. (L. bővebben Balogh Károly: *Madách, az ember és a költő*. Bp. é. n. [1934.] 1761. kk.) A. azonban csak ősszel válaszolt (1861. szept. 12.). Ezután sűrűn fordultak Pest és Szegedre a között a levelek, melyekben az A. által elvégzett s javasolt módosításokat, a mű kiadását, sorsát, sikerét beszélték meg (l. JKK XIV. köt.). 1862. január 30-án választotta Madáchot a Kisfaludy Társaság kebelébe. (Madáchnak, 1862. jan. 24.) Madách 1862. márc. 27-én tartotta székfoglalóját az *Aesthetika és a társadalom kölcsönös befolyása* című értekezésével (SzF II. I. 22. sz. 350. l.), amely a SzF-ben *Az aesthetika és társadalom viszonyos befolyása* címmel előcikként jelent meg (24., 25. sz.). Az értekezés felolvasása előtt hangzottak el A. üdvözlő szavai. A *Tragédia* ekkor már elég széles körökben volt ismeretes. 1862. jan. 12-én jelent meg — bár címlapján

az 1861-es évszámot viseli (Balogh uo. 188. l.). De A. már a megjelenés előtt olvasott föl belőle okt. 31-én részleteket a Kisfaludy Társaságban „Ultima 8-bris felolvastam a tragédia négy első, jelenetét. Ha láttad volna, egy Bötvs, Csengery stb. hogyan kiáltott fel csupán a localis szépségeknél is, — ez gyönyörű! igen szép! stb. Győztünk, barátom, eddig győztünk és fogunk ezután is.” (Levele Madáchhoz, 1861. nov. 5.) A mű hírért azonban, a fölfedezés örömeiben — „valahára födeztem fel egy *igazi* talentumot”, írta Tompának — már jóval előbb, hogy úgy mondjuk, kikürtölte barátainak (levele Tompának, 1861. aug. 25.). Az elmúlt, az 1861-es év végén már vidéken is beszélték róla, Nagy Iván október közepén, tehát a Kisfaludy Társaság-beli fölolvadás előtt már földie, a nógrádiak büszke örömről tudósította Madáchot (*Madách Imre Összes Levelei*. I—II. köt. Bp. 1942. II. köt. 87—88. l.). A székfoglaló idejére már cikkek és glosszák tárgya volt a *Tragédiát* a lapokban. Legnevezetesebbek ezek közül: Szász Károlyé, melyet Szász A. megbízásából a SzF számára írt (SzF II. I. 15—22. sz.); s azután Zilahy Károlyé (*Levéltörvények*. Kritikai Lapok 1862. 177. l.), amelyben költői műként is nagyon gyengének minősítette Madách munkáját s még gyengébbnek drámaként: „dialogizált tanköltemény” — így írt. „Minden személyben csak Madách beszél, eleitől végig magát a szellem düs szerző szavát halljuk.” Fontos volt Greguss Ágost rövid summázó nyilatkozata is a *Tragédiát* illetően, amelyet ez a Kisfaludy Társaság 1862. febr. 6-iki, a Nemzeti Múzeum dísztermében tartott közgyűlésen fölolvastott titoknoki jelentésbe foglalt bele (SzF 1862. 15., 16. sz.).

A. Szász tanulmányával se volt megelégedve; s joggal. Ez a könyvhosszúságú tanulmány elveszett a részletekben, az okoskodó reflexiók tömegében; sem a *Tragédia* alapkérdéseit nem tudta megragadni; sem pregnáns fogalmazású ítéleteket nem tudott róla adni. „Tragédiád ismertetése a Figyelőben is megkezdődött. Nem vagyok vele megelégedve sok helyt, különösen a felfogást hiányosnak tartom, de majd hozzá szóljunk többen is.” (Levele Madáchhoz, 1862. febr. 13.) Zilahy Károly cikke inkább bosszantotta, ingerelte. Voinovich kicsinylően szól e cikk tárgyalásakor Zilahyról s nem akar ellentmondási viszketegnél, önteltségnél többet látni ebben az írásában sem (*Madách Imre és Az ember tragédiája*. Bp. 1914. 240. kk.). Ez méltánytalan álláspont, bár igaz, hogy Zilahy kritikai tevékenységének visszasságai kevés helyütt voltak oly kihívóan szembetűnőek, mint itt. Egy glosszában A. már reagált a Zilahyék, Riedl Szendéék köreiből a *Tragédiát* illető lejárató híresztelésekre, szóbeszédre (JKK XII. köt. 52., 393. l.).

De mint Szász cikkével, Greguss nyilatkozatával sem lehetett A. megelégedve, hisz az sok tekintetben Erdélyi majdani cikkének előhangja volt; másrészt viszont túlságosan is teológiai jellegű értelmezést adott a *Tragédiának*. Mivel ez a fontos rövid summázat a SzF-n kívül sehol nyomtatásban meg nem jelent, s így nehezen hozzáférhető, szó szerint közöljük. (SzF 1862. 16. sz. 253. l.)

... Az „Ember tragédiáját” minden fogékony lélek a gyönyör azon megdöbbenésével üdvözölte, melyet csak igazán jeles mű okozhat, de mulhatatlanul okoz is; és a költemény alig látott világot, midőn a fellelkésültek már két világirodalmi remekkel, az „Elveszett paradicsom”-mal és „Faust”-tal kezdték azt összeméregetni. Kétségtelen, hogy a mű becsének tüzetes meghatározása, illető helyének kiszabása nem az első hevület, hanem a higgadt bírálat dolga, s ez van arra hivatva, hogy a műnek mind szépségeit, mind fogyatkozásait részletenként fölvilágosítsa és megmagyarázza; de annyit már most is kimondhatunk, hogy e szintoly merész, mint nagy szerkezetben, mely a két ősz szülőben az összes emberiséget személyesíti, mégis a drámai egyénítés szokatlan erejével találkozunk, — hogy az csupa jelkép, és mégis

élet, csupa elvonás, és mégis költészet. Eszméjét az ember meghasonlása képezi, ki a legfőbb jó után törekszik, de a legfőbbtól független akar lenni, ki végtelen célokat óhajt elérni, de csak végeseket bír kitűzni, ki szabadságra vágyva, rabságáról győződik meg, és szellemiségében elbizakodva, marta-leka lesz anyagiságának, ki szeretetért eped, és gyűlölséget arat, kinek tudás kell, és csak annyira juthat, hogy átlátja tudatlanságát, ki ellöki magát isteni vezérétől, s az ismeretlen pályán tájékozatlanul szerte bolyong és tévedez. Fölteszi magában, hogy maga lesz sorsának ura, s megkísérti ez uraságot; de az emberiség történeteiből kiemelt egyes mozzanatok, az egyes haladási fokoknak leghatalmasabb képviselői nem tanúsítanak egyebet, mint fennhéjázó tervének örökösen ismétlődő meghiusultát: az ember minden új meg új társadalmi körbe mint optimista lép be, s mindenkiből mint pessimista távozik; fásultan elfordul működéseinek színhelyétől, e földtől, hol annyit szenvedett, s nem bír ellene nélkül; utóvégre már nem tűzve ki semmi célt, a merő küzdéssel is beérné, s íme képtelen küzdeni. De hátha mindezen alakok, mindezen képek hamisak? A történetek nem épen azt bizonyítják-e, hogy az emberiség folytonos fejlődésben teljesíti rendeltetését, tehát valósítja céljait?

— Úgy van; s e célok épen azért egyetlenegy mozzanatban sincsenek teljesen valósítva. Ez nem lehet másképp, s e kénytelenség a hívőt nem tántorítja meg, de az elpártolt Ádámot kétségbe ejti. És ne feledjük, hogy a feltüntetett képek nem annyira egyetemes történelmi, hanem egyéni lélek-tani következetesség szerint válogatják egymást, hogy azok ennél fogva kevésbé tárgylag, mint inkább önmaguk igazának, a mennyiben t. i. a társadalmakat nem merőben úgy tükröztetik, a mint valósággal voltak, vannak és lesznek, hanem a mint a Lucifer karján haladó ember látja. E képek tehát épen félszűzességök által igazán egészek, végtelenségeikben öszhangosak és látszatos hűtlenségek mellett is hűk: azon igazságot érzéktik, hogy a korlátolt ember számára nincs teljes önállóság; vagy az istentől, vagy Lucifer-től kell függnie, s nem lehet a jótól elszakadnia, hogy ne pártoljon a gonoszhoz; meghasonlásából pedig csak akkor épül ki, eljárttól lelki nyugalomát csak úgy nyeri vissza, ha szent bizalommal ismét az isten gondviselése alá bocsátkozik."

Legsúlyosabban azonban A.-t alighanem az a vélekedés érintette, amelyet pár hónappal később Erdélyi János fogalmazott meg ismeretes cikkében (*Madách Imre: Az ember tragédiája*. Magyarország 1862. aug. 28., 29., 30., — szept. 2., 3., 1. még *Pályák és pálmák*. Bp. 1886. c. gyűjteményes kötetben 440—489. l.). Erdélyi véleménye, feltehetően, baráti körben s irodalmi világban már jóval előbb ismeretes lehetett, s természetesen, A. előtt is, hisz Csengery már 1861. nov. 2-án nyomtatékosan írt a *Tragédiáról* Erdélyinek (Erdélyi lev. 282. l.), aki nyilván a megjelenés után rögtön elolvasta az addigra már valóban híressé lett művet. Annál súlyosabban érintették A.-t az ilyen „magán körben mint sajtó útján fölöle olykor nyilvánult” vélemények, mert baráti körben is hallatszottak hasonló hangok. „Reám rendkívül pessimisticus hatással volt. Arany azt vitatja, nem az volt a költő célja. Annál rosszabb. Azt mondja Arany, csak az ördög látatja kétségbeejtő színben a világot! De hát az eszkimó kunyhó! Ily vég után nagyon nyomoru végül a vigasz. Általában az egészben az öreg Úr igen nyomoru szerepet viszen. Engem bosszantott. A földi cudarságokkal szemben nem látom a mennyi harmóniát valódi költői lélekkel nemcsak kivíve, de gondolva sem. S nem látom kiemelve, hogy csak az ördög látatja a ferde oldalt. Nem érzem a világos történelmi szellemet a részletek fölött.” — írta Csengery Gyulainak s még több Erdélyiével sokban rokon észrevételt tett (levele Gyulaihoz, 1862. ápr. 4., Gyulai lev. 467. l.). S levelében, melyre Csengeryé válasz volt,

Gyulai is fönttartásait hangoztatta a „csaknem példátlan lelkesülés közepett” és ellenére (1862. márc. 7., Gyulai lev. 466. l.).

Ezek a momentumok együtt magyarázzák, miért ment tovább A. annál, mint ameddig a bevezető üdvözlő beszédek szoktak, miért ragadta meg az alkalmat, hogy a maga felfogását tömören ne csak kifejtse, hanem sugallja is, mások számára is evidenssé tegye. De éppen ez a polemikus hang, sugalló szándék, egy alapálláspontot szentenciózeussá tömörítő jelleg érteti meg e cikk állandósult vitatását a Madách-irodalomban.

Az A. véleményét elutasító, ezzel szemben álló felfogást, mely mindig tart több-kevesebb rokonságot Erdélyi János hegeliánus álláspontjával, napjainkban előbb Lukács György, majd legrészletesebben Révai József fejtette ki. Lukács névezetes cikkében, mely tulajdonképp föllobbantója volt a pár éve lefolyt heves Madách-vitáknak, gondolatmenetét Erdélyi s Arany nézeteinek szembeállításával kezdi, Erdélyié mellett, s Aranyé ellen foglalva állást. „Nem ad feleletet — úgymond — Arany János magyarázata sem [ti. a dráma egészének s lezárásának ellentmondására], melyet azért sokan utána mondtak, hogy ti.: az emberiség történetét ábrázoló jelenetek nem a történelem valóságát mutatják be, hanem Lucifer megrontó szándékait [...] Bármennyire tisztellem Arany Jánost, mint költői művek elemzőjét is, ezzel a felfogással nem tudok egyetérteni. A drámában a valóság azonos azzal, amit a színpadi cselekmény mutat. [...] Ha Madách (az író, nem a magánember) csakugyan pesszimista valóságtorzításnak tekintené a történelmi képeket, úgy ezt a felfogást a képeken belül, a drámai ábrázolás eszközeivel kellene kifejeznie, úgy, ahogy teszem a *Szentivánéji álomban* a néző mindig pontosan tudja, mi a valóság, mi a varázs, mi a képzelődés. Nem lehet drámai cselekményt úgy átélni, hogy az ábrázoltat ne tekintsük a valóság másának s pusztá utólagos deklarációval a drámai ábrázolás valóságát nem lehet többé átfórnálni. Az ábrázolás maga azonban Arany János magyarázata ellen szól.” Majd a pesszimista hangoltságú költő alkotás lehetőségeit érinti, mondván, hogy Arany részéről a kérdés ily felvetése nem indokolt, „mert hiszen *Az ember tragédiája* befejezése meg akarja szüntetni ezt a pesszimizmust”. (*Madách tragédiája*, Szabad Nép, 1955. márc. 27., ápr. 2.) Révai azt a nézetet képviselte, hogy A. álláspontját Erdélyiével szemben általában retrográd erők szokták maguk számára hasznosítani. Szerinte a jelenkori Madách-vitában a revizionisták aknázták ki. „A revizionistáknak az a nagy helyzeti előnyük volt, hogy a 'Tragédia' értékelésében nagy tekintélyre hivatkozhattak: Arany Jánosra. A szocialista kritika viszont nem merte nyíltan megmondani, hogy a 'Tragédia' értékelésében a valóban haladó örökséget nem Arany János álláspontja képviselte, hanem Erdélyi Jánosé. Bizonyos, hogy Arany János véleménye — különösen irodalmi kérdésekben —, száz esztendő múltán is igen komolyan kell hogy latba essék, hiszen nem akárcsak, hanem éppen ő, egyik legnagyobb költőnk és művészünk fedezte föl *Az ember tragédiáját* és nyilvánította róla ezt a véleményét.” (Révai József: *Válogatott irodalmi tanulmányok*. Bp. 1960. 98. l.) Abban a véleményében, amelyet leveleiben nyilvánított A. a *Tragédiát* illetően, Révai szerint „még semmi sincs, amit ne írhatnánk alá szóról szóra ma is”. (Uo. 99. l.) Annál kevésbé lehet azzal egyet érteni, véli Révai, amit e cikkében mondott A. „Helyes, ha Arany János minden szavát tisztelettel értékeljük és latoljuk [...]. De ne feledjük, hogy vannak irodalmi kérdések, amelyekben nem volt igaza”, pl. a népiesség megítélésében vagy Bánk bán tragikumának kérdésében; s „nem neki, hanem Erdélyi Jánosnak volt alapjában véve igaza a 'Tragédia' alapellentmondásának és főtendenciájának megítélésében” (uo. 99. l.). Majd boncolás alá veszi A. cikkének részleteit s egyebek közt így ír: „Arany Jánosnak abban, hogy egy pesszimista világnézetet kifejező költői mű is költészet, és hogy az opti-

mista világnézet nem kötelező a költészetre, teljesen igaz a volt." „De, ha elfogadjuk is Arany Jánossal a költő jogát a pesszimizmusra is, ha tisztában vagyunk is azzal a kötelességünkkel, hogy a költői kiábrándulás és 'világ-fájdalom' különféle történelmi típusai között a mindenkor történelmi, társadalmi helyzet szerint különbséget teszünk, ez még korántsem jelentheti, hogy el kellene és lehetne fogadnunk Arany János egész okfejtését" [...] „Arany szerint a Tragédia történeti színeiben megmutatkozó pesszimizmus nem Madáchtól, hanem Lucifertől származik [...] De ha Arany János okfejtése helyes, [...] akkor lehetetlen elutasítanunk Erdélyi János kritikai dilemmáját, amelyet Madách művének alapeszméjével szegezett szembe, hogy ti. nem annyira az ember tragédiája, mint inkább az ördög komédiája! Ez a 'vagy-vagy' teljes logikus és kényszerítő. Ha a 'Tragédia' — amint Arany állítja — az emberiség valóságos fejlődésútjának költői ábrázolása helyett annak csak ördögi torzítása, akkor valóban nincs szó pesszimista alaptendenciáról, de nem is az ember tragédiájáról, hanem Lucifer komédiájáról van szó. Viszont jellemző, hogy maga Madách, válaszulva Erdélyi Jánosnak, 1862. szeptember 13-i levelében visszautasítja a 'Tragédia'-nak ezt az Arany János-értelmezését" [1. Erdélyi lev. 297—299. l.]. „Maga Madách tehát Arannyal ellentétben vallja, hogy a 'Tragédia' történeti színeit ő maga tartja az emberi fejlődés fő szakaszainak, nem pedig Lucifer. De, ha ez igaz, és igaz, akkor még Arany János érvelésének alapján is előtérbe jut és jogaiba lép a 'Tragédia'-val szemben felhozott pesszimista alaptendencia vádjá" (Révai uo. 104. l.). Tanulmánya befejező részében aztán nemcsak a világszemlélet tekintetében mondja tévesnek A. felfogását, hanem esztétikai tekintetben is, s ezt éppen a szemléleti tévesség következményeként magyarázza. „Arany János szerint — úgymond — 'Az ember tragédiáját' nem fogjuk pesszimizmának érezni, milymért mint egészét fogjuk föl. Ezzel szemben Erdélyi szerint, 'Az ember tragédiáját a részek szerencséje magasztosítja.' Szerintem Erdélyinek volt itt is igaz a" (uo. 123. l.).

A cikkének, felfogásának azonban nemcsak társadalmi, történeti szemléletű, a hegelianus bölcsellettől rokonságot tartó ellenzői voltak. Vitatták felfogásának, ítéletének helyességét teológiai megfontolásokból, főképp ortodox, konzervatív, egyházas katolikus, álláspontonról is. E meglehetősen nagyszámú, polemikus cikket magába foglaló felfogás-típusra példaként egy tanulmányt idézünk; egyet a terjedelmesebbek, „következetesebbek", azaz szélsőségesebbek közül: Dudek Jánosét (*Az ember tragédiája*. Katolikus Szemle 1893. 531. l.). Dudek azt hangoztatja „Arany Jánossal szemben", hogy az egyes színek, „való történetet festenek, végigvonul előttünk az emberiség küzdelmes élete, a paradicsomi bukástól egészen a jelen időkig, sőt" a jövő századokig. Dudek konklúziója az, hogy a *Tragédia* „iránya teljesen hamis, a főeszmé melynek szolgálatában áll, a pesszimizmus, se a józan ész, se a tapasztalás, se a történelem ítélőszéke előtt meg nem állhat" (uo. 540. l.). Hogy A. mégis sikra szállt a *Tragédiáért* s e vád ellen, Dudek szerint négy okból magyarázható: osztályosa volt ő is, „a hasonló eszméktől áthatott korszemle", a mű „lokális szépségeinek" hatása alá került, részese volt „amit — sajnos elhallgatni nem lehet az irodalmi pajtáskodásnak", ami, Dudek szerint, protestáns szolidaritást jelentett e korban; s végül és legfőképpen filozófiai tekintetben készületlen volt. „Arany János, aki a Toldi Miklós-féle népies elemhez igen, de a magasabb bölcselmhez nem értett, fölkarolta" (uo.).

Az A.-éval más álláspontonról vitázó tanulmányok sorából példaként említhetjük meg Riedl már idézett, halála után kiadott egyetemi előadását, vagy Alexander Bernátét (*Az ember tragédiája*. BpSz 1909.). Az A.-nyal egyetértők nézeteit a régebbi értekezők közül Voinovich Géza foglalta össze

már idézett Madách-könyvében. Maga Voinovich azonban A. cikkének nem minden egyes pontjával, tételével ért egyet. Különösen a tekintetben nem, hogy Madách torzított történelem akart volna bemutatni. „E rövid sorok többségét megvilágítanak, — mondja Voinovich — a költemény főbb pontjaiból a hosszú kritikáknál, ámbár e magyarázat szükséges, mintegy madártávlatból tekinti az egészet s maga is a költemény módján, jelképi nyelven érteti meg magát. Kiindulásul az egésznek mozgató rugóját veszi, Lucifer célját, ezzel indokolva a történeti színek felemás természetét, minden tárgyi hűség mellett, az egyes korok, sötétebb oldalának viláztatását. Ezt szerkezeti szükség gyanánt tünteti fel, elhárítva szerzőről a nihilizmus vádját, mintha nem volna haladás az emberiség útján. A koncepció fölfejtése egybeforrtan mutatja az ébrenlét és álom tanulságát s kiemeli, hogy Ádámot Isten keze mellett a szeretet szava rántja vissza az örvény szélére. Itt összefonódik az alapeszme három ága, s szerencsésen ki van kerülve az egykori kritikának minden zátonya. A későbbi magyarázatok jobbára ebből indulnak ki vagy ide térnek vissza. Aranyét kivéve, az első fejtegetésekben sok a tévedés, mind az alapeszme kiemelése, mind az alakítás értékelése dolgában” — így fejezi be Voinovich azt, amit közvetlenül e tanulmányhoz fűzött Madáchról szóló munkájában (246—247. l.). Az A. nézeteit osztó, de azokat módosító értelmezés egyik jellemző példaként megemlíthetjük Kármán Mórét (*Az ember tragédiája*. BpSz 1893. 124. köt. 56—116. l.): „[...] az alap gondolatát kereső vagy fejtegető számos kísérlet közül — úgy látom, mondja Kármán — csak is egy, ép a legelső [...] látta a szóban forgó színeknek [a keretszíneknek: az Úr kezdő és záró színeinek] fontosságát. Arany János congeniális lelke [...] azonnal fölismerte, hogy rajtok épül fel az egész költemény hatalmas boltozata” [...] (uo. 60. l.). Tanulmánya végén pedig azt fejtegeti: A.-nak a történeti színek valóságos, történetfilozófiai szempontból megítélt értéke tekintetében is igaza volt: egy bizakodó magatartás, optimista elvek „drámánkból csak mint végső eredményei vonhatók le, mert ennek történeti képei majdnem visszaját adják a [bizakodó] fölfogásnak” „Nem az álmok tragédiája, hanem az Úr ítélkezése és az angyalok buzdító végkara mutatja, milyen szemmel tekintsük a történet igaz, világosabb képét” (uo. 114. l.). Az egész tanulmány azonban messze elrugaszkodik A. fölfogásától s theodiceának tekinti a *Tragédiát*.

A *Tragédia* A.-éval rokon felfogású újabb értelmezői közül Waldapfel József nemcsak kiindulásul veszi A. álláspontját. („Ahhoz, hogy igazi értelmét megközelítsük, mint már Arany mondta, a mű egészéből [...]” *Szocialista kultúra és irodalmi örökség*. Bp. 1961. 118. l., *Az ember tragédiája új kiadása* elé.), hanem egészében, a döntő pontokon is teljesen magáé teszi azt. („Ezzel a kérdéssel szoros kapcsolatban van az álmokképek igazságának kérdése. Ebben a tekintetben is Arany értette helyesen a költeményt” — írja pl. a 130. l.) Barta János viszont csak egyes részkérdésekben vall A.-éval rokon felfogást; támogatva, természetesen, ezeket is korszerű érveléssel s kimunkálva továbbfejlesztve rendkívül sokrétűen. Az egyik legdöntőbb ponton, az álmokképek kérdésében azonban nem ért egyet A.-nyal. Egyetemi előadásában így ír: „Torzítva mutatja-e be Lucifer az álomban az emberiség történetét? Ezt a kérdést már Arany János is fölvetette [...]: Lucifer meg akarja rontani az embert, ezért célja szerint, pesszimista színben tünteti fel Ádámnak neve jövőjét. Ugyanez irányban tapogatódzik, majdnem egy időben Erdélyi János is [...]; de míg Arany ezt a torzítást be tudja illeszteni a mű kompozíciójába, Erdélyi már súlyos hibának látja (ő úgy mondja, hogy Lucifer célzatosan válogat; „a rémítő látomások az ördög műve”) — s végső következtetésül azt mondja ki, hogy *Az ember tragédiája* elhibázott cím — e helyett: *Az ördög comédiája*” S a következőkben azt mondja Barta,

e tekintetben Voinovichcsal ért egyet, aki ugyancsak tagadja ezen a ponton A. felfogásának helyességét. Nem volt Madáchnak szándéka, Barta szerint, torzított képét bemutatni a történelemnek. (*A magyar irodalom története 1849–1905-ig*. Bp. 1961. Tankönyvkiadó, kézirat, 341. l.) Sőtér István Madách-tanulmányaiban, alighanem a fölösleges polemia elkerülése végett is, nem állítja szembe, mint tették rendszerint a korábbi tanulmányok szerzői, A. és Erdélyi felfogását, de, bár az A.-ra való hivatkozást is kerüli, több lényeges ponton A.-éval rokon felfogást vall s megfogalmazásaiban is közelít hozzá. „Kétségtelen — így ír pl. Csillag-beli tanulmányában (1956. jan. 145. l.) — a Tragédiában az „ördög” is megkísérli eljátszani a maga „komédiáját”, de semmiképp sem érthetünk egyet Erdélyi véleményével, aki az egész műben ezt a „komédiát” véli látni. A hitelenség, a kétkedés, a cinizmus, ördögi komédiájával szemben áll Ádám hitének, rajongásának tragédiája — de a mű végkifejletében az ördögi komédia bukik meg, Ádám pedig felemelkedik tragikus sorsából.”

— Lapunk közelebbi számaiban: a SzF 25. és 26. sz.-ban, a 369–372. s a 385–389. lapon a szerkesztő e csillagos lapalji jegyzetével: „Olvasott székfoglalóul a Kisfaludy-társaság március havi ülésében”. — több oldalról vett felszólításának engedvén: levelezésbeli nyoma e „felszólításnak”, legalább a jelenleg ismeretes A.-levelezésben, nincs. — mindenkor édesen fogok emlékezni a napra...: A. tehát 1861. okt. 8-án olvasott föl részleteket, a fönt már idézett hatást váltva ki hallgatóiból. Csengery pedig így írt Erdélyinek e felolvasásról: „NB [notabene] A napokban igen kerek művet olvastak föl a Kisfaludy-társaságban [..]. Az ember tragédiája byroni conteptio shakespeare-ileg kivive. Roppant erő az egészben és a részletekben egyaránt; csak a verseség gyöngöje. Ezen igazgat Arany, ahol lehet.” (1861. nov. 2.) — egyedül az én ítéletemtől függeszté vala fel, lásson-e világot e tragédia: „... hidd el nekem, kedves barátom, ha az öreg isten szabó-mesteres kitérése művem tovább olvasásától végkép elriaszt s te azt rosszálló ítélettel visszaküldöd, — már azóta melegek volna mellette, s Ádám utolsó álmát a purgatórium lángjai közt álmódta volna végig.” (Madách lev. Aranyhoz 1861. nov. 2.) A. ugyanis midőn először olvasni kezdte a művet, elkedvetlenedve tette le; az Úr szájába adott szövegek s a gyenge verseség szegte kedvét. — de talán a két haza határai közt: ti. Magyarországon és Erdély határai közt. — „non di, non homines, non concessere columnae” — sem az istenek, sem az emberek, sem a könyvkereskedések nem engedik; Horatiusból való szólás: *Ars poetica* 323/73. — „Lucifer az embert [..] örvény széléről”: ez az A. által alkalmazott idézőjel nyilván a kiemelés célját szolgálta. A közéje foglalt szöveg nem idézet. Az A. cikke előtt megjelent dolgozatokban ilyen szöveget nem találtam, s az egész Madách-irodalomban A.-éként kezelik.

M: SzF II. I. 26. sz. 401–402. l., előcikként.

„Arany János” aláírással újra megjelent a Kisfaludy Társaság Évlapjai (1870)ben kiadott (1868)as folyamában, de az első bekezdés („Lapunk [..] hangzik”) elhagyásával. Azóta minden kiadás e bekezdés nélkül közölte.

Kötetbe először az 1889-es HIL vette fel (489–493), de nem eredeti címén, hanem *Madách bevezetése a Kisfaludy-társaságban* címmel, s azóta valamennyi kiadás ezzel az utólagos címmel adja. Jelentősebb kiadások fölveszik.

Franklin 1154–1157. l.

A. kevés számú személyes és direkt polemiái sorába tartozik. Polemikus megjegyzései, válaszai, viszonzásai nagyrészt glosszák maradtak, a Vegyes rovatban kaptak helyet. E cikk hangnemét, fölépítését, érvelés-módját illetően, közelebb is áll a glosszák műfajához, mint az önálló cikkekéhez. De szaktekintetben, nyelvészileg, a nyelvhelyesség szempontjából is jelentősebb; nemcsak azért, mert a magyarosodó német polgárság nyelvhasználatának egyik leglabilisabb pontján adott kifogástalan, a nyelvtudomány által azóta egészében helyesnek bizonyított eligazítást, hanem azért is, mert ez már az ortológus harc első fölviállása volt, s már itt megmutatkozott, hogy a pozitivista-ortológus törvény-mitosszal szemben az élő nyelv jogára, a nyelv dialektikájára apellálóké volt az igazság, s az is, hogy A. kezdettől ezek oldalán foglalt állást. Ne feledjük, az ortológia általános nyelvészeti alapvetését az ikes igékről szóló híres cikkében az A. Schleicher-ről és a J. Grimmről mondott emlékbeszédében Riedl végezte el. (MTA *Értekezések a nyelvtudomány köréből*. 1873. III. 7., III. 9.)

A. e cikke jelentőségét, keletkezéstörténetét mégsem elsősorban nyelvészeti szakszempontok, hanem irodalomtörténetiek világítják meg. Riedl s a körötte göcösödő polgári ellenzék problémái tekintetében tulajdonképpen fontosabb, mint A. kritikusi munkássága tekintetében. Riedl a SzF megindulása után egy esztendővel bocsátotta útjára a maga kritikai szemléjét, a Kritikai Lapokat, mégpedig azért, mert úgy vélte, a meglevő lapok egyike sem, tehát a SzF sem, áll a korszerű nyugati polgári tudományosság színvonalán, egyik kritikája sem bölceleti alapú. A Kritikai Lapok, amelyek egyik fő munkatársa Zilahy Károly volt, e tudományosság s e bölceleti alap vélt birtokában többnyire kétségtelenül túl magas, túl öntudatos hangon nyilatkozott, s az is igaz, hogy vádjait s követeléseit, elveit és elképzeléseit ritkán fejtette ki konkrétan, részletesen, egy-egy adott kérdésre vonatkoztatva. Ebben az irritálóan fölényes és általánosságban, szólamokban maradó modorban minduntalan kioktatta vagy kicsinyelte pl. Csengery lapját, a BpSz-t. Riedl, bár pályája, műve a szerencsétlen viszonyok s alkata következtében torzónak maradt, kétségtelenül kitűnő tehetség volt, s nagy — az indogermanisztikán iskolázott — fölkészültséggel rendelkezett. Nyelvtana (*Magyar nyelvtan*. Pest 1864.) egyike az ilyen tárgyú munkák közül a legjobbaknak; felfogásának modernségében messze megelőzte a vele egykorú hazai műveket. De írásai többségének, egész tevékenységének volt valami sajátosan elméleties, irreális, a való magyar helyzetet nem ismerő s azzal nem eléggé számoló jellege. A frissen asszimilált polgári elemek képviselőjeként szólt, s ez elemek száma és súlya, irodalmi tekintetben bár rohamosan nőtt, egyelőre valóban nem volt jelentős; nem biztosítottak Riedl számára eligazító háttérrel csatározásaiban. Így az izoláltság légűres terében gesztusai torzzá váltak, elvesztették a reális mértéket; sértett öntudatának egyetlen támaszává, gyógyító, kompenzáló eszközévé elszigeteltségében a folyvást ajkán levő „tudományosság” lett. A hiányzó társadalmi támogatást, bázist, biztonságérzetet, igazolást, a szinte vallásos tisztelettel övezett „tudományosságban” vélte megtalálni. A. e cikkére adott válasza is erről tanúskodik. Ez e cikk keletkezéstörténetének közvetett, távolabbi háttere, szituációja.

A közelebbi, a közvetlen a következő: Barsi József lefordította a nagy liberális természettudósnak, J. Liebignek egy beszédét s a fordítást a következő címmel látta el: *A mezői gazdaság jelen állapota, mint a tudomány közhasznúságának bizonyossága. Kifejtve beszédében, melyet, a tudományok bajor királyi akadémiájában, Münchenben, 1861. November 28-án ünnepélyes ülés-*

ben mondott B. Liebig Justus. Fordította és jegyzetekkel kísérve kiadta Barsi József. A az Új könyvek c. rovatba fölvetve e címet is, de e két szó közé: „kifejtve beszédben” beszúrta, zárójelben, az egy határozatlan névelőt. Barsi nyílt levéllel fordult a Kritikai Lapok szerkesztőjéhez, „szóljának hozzá — úgymond — eddigi nyelvtanaink szerint, melyik kifejezés helyesebb” Mert, folytatta, A. javításának „... szükségéről és helyességéről én nem vagyok meggyőződve”. S a kérdés válaszolásán túl, nehezményezte A. figyelmeztetési módját is. „... a kritikai eljárásnak ama legelősebb nemét [alkalmazta vele szemben A., panaszolja], mikor minden indoklás nélkül, rövid úton zárjel közé teszik a javítást, legyen metszés, toldás vagy egyszerű sicelés”; mégpedig abból a megfontolásból, hogy itt „a hiba s javítása oly szembeszökő, hogy minden további beszéd fölösleges volna”. Majd azt írja: ő mindig szívesen tanul, „de a jelen esetben a szótlantul beszúrt egy nemcsak nem tanít, mert okát kitalálni gyenge vagyok, de még bánt is, mert fölteszi rólam, hogy a hibát ki tudhattam volna kerülni, ha vigyázok — pedig ez nem áll”. Riedl e felszólításra és panaszra többek közt így felelt: „A ki csak egy magyar nyelvtant is olvasott, tudja, hogy az 'egy' számnévnek határozatlan névelői használata majd mindig germanizmus, dacára annak, hogy vannak egyes esetek, melyekben a nyelvszokás ezen használatot megengedi.” „Ezen esetek minden nyelvtenban olvashatók”, s olvashatók az ellenkező esetek is. „Ez utóbbiak sorába tartozik a szóban levő eset is. Magunk is csodálkoztunk azon, hogy a 'Figyelő' az 'egy'-et oda tette ki, ahol az nemcsak fölösleges, de egyszersmind nyelvtanilag hiba is. Ezt bizonyítják nyelvtanaink, pl. „Fogarassy”, „Ballagi”, „A magyar szokótés” (Kritikai Lapok 1862. jún. 1.).

A. e cikkére, amelynek logikája, példái, bizonyító ereje elől valóban nehéz kitérni. Riedl teljes elutasítással, álláspontjához való konok ragaszkodással válaszolt, újabb érzéketes példát szolgáltatva a „tudományosság”-ra apelláló, de általánosságban maradó modorának, módszerének. „Figyelemmel olvastuk át ezen cikket — írta — s elszomorodtunk. Midőn a 'Kritikai Lapok' az említett ítéletet hozták, azon véleményben voltunk, hogy a szóban forgó hibát a 'Figyelő' valamely munkatársa követte el,” ... „Ez ismét keserű tapasztalás. Ha az Akadémiában, annak nyelvtudományi bizottságában ülő s nem csak általunk, hanem az egész haza által is mélyen tisztelt első rangú íróink is így nyelvészkednek”, akkor valóban szomorúak állapotaink. Mert olyannyira hiányzik A. e cikkéből minden tudományosság, hogy ha, — „mellőzve a személyes kifakadásokat, melyek ezen ellenbeszédben csakugyan feltűnők” — „valódi tudományos szempontból akarnánk válaszolni, egész könyvet kellene írunk és pedig a nyelvtudomány legelső alapfogalmairól.” Ezért, mindannak ellenére, amit Arany a nyelvtörténetből felsorol, „a 'Figyelő' logikája hiányosságának alapos öntudatában kijelenti [a Kritikai Lapok], hogy [...] a jelen esetben mi is szívesen fogadjuk el a 'Figyelő' által fölszólított bírót, s ha nem is a magyar olvasók füléhez, de minden magyar nyelvtanár, nyelvtudós, író s olvasó nyelvtudásához vagy nyelvérzékéhez intézünk: érez-e hiányt a kérdéses könyv címében” vagy sem? „... határozzon a vox populi, vox Dei!” [a nép szava, az Isten szava] (Kritikai Lapok 1862. júl. 1.).

A. nem válaszolt Riedl feleletére. Nem is volt mit válaszolni arra; egy glosszájában azonban mégis reflektált, csipős megjegyzést téve azokról, „kik azt hiszik, hogy ők jobban megtanulták a nyelvet, mint mi tudjuk.” (JKK XII. köt. 74., 408. l.) Riedl ugyanis felföldi német polgárcsaládból született s bár gyermekkorától tudott magyarul, igazán jól csak felnőtt, csak nyelvész korában sajátította el. A viszony a két lap között mindenestre ettől fogva nyíltan ellenségesé vált s a Kritikai Lapok legközelebb pl.

épp azokban a számaiban szúrt a SzF-be, melyekben Vajdát, verseit s röpiratát viszont módfoföltt magasztalta (1862. aug. és szept. számok).

— Kis polemia: természetesen, már a cím is ironikus: Riedl szabálya szerint van alkotva e helyett: Egy kis polemia — Fogarassy „Művelt magyar Nyelvtanával”: *Művelt magyar nyelvtan elemi része*. Minden eddigi magyar nyelvtanok kiegészítése — s megigazításául, született magyarok és más jártasbak számára, Pest, 1843. — Ballagi „Grammatik”-jával: *Ausführliche theoretisch-praktische Grammatik der ungarischen Sprache*. Pesth 1842. (Ez még Bloch Móricz néven jelent meg. Az A. e cikke előtti utolsó kiadás, az 1854-es azonban már Ballagi Mór néven. Ez lehetett A. és Riedl kezénél.) — a tudós társasági „Szókötéssel”: *A' magyar szókötlés főbb szabályai*. A' magyar tudós társaság külön használatára, Budán, A' magy. kir. egyetem' betűível M DCCC XLIII. — cynosura: eredetileg a Nagy Medve csillagképhez tartozó csillagot jelent; a kései s a hazai latinságban azonban zsinörmértéket, előírást, szabályt. — *turcismus*: törökös jellegű, török hatás nyomán keletkezett nyelvsajátság. — mi csak úgy, más ember vallán keresztül...: több török nyelvi és történeti problémákkal foglalkozó tudóssal is barátságban, jó ismeretségben volt ekkor A. Fialat munkatársa, Szilády Áron, a későbbi kiváló forráskiadó is ekkor dolgozta magát bele a keleti nyelvekbe. Budenz József, akit A. nyelvész kortársai közül talán legtöbbre tartott (JKK XII. köt. 613. l.), ugyancsak foglalkozott ez időben török stúdiumokkal. Vámbéry Ármin pedig ekkor befejezett keleti útjáról, amelyről az Akadémiában beszámolt s amelyről A. is több glosszában tudósított olvasóit, egy törököt is hozott magával, aki igen népszerű volt A. barátai körében s aki a *Rege a csodaszarvasról* egy részét le is fordította a maga nyelvére. (JKK XII. köt. 589. l.) — Az utána legrégibb Révay-codex: azt a kódexet nevezték így, Toldy Ferenc névadása folytán, melyet ma *Bécsi Kódexnek* szokás nevezni. Révai sokat foglalkozott vele s ki is akarta adni. A, aki egyetlen nyelvészünk munkásságát sem ismerte jobban és becsülte többre, úgy lehet, az ő nyomán idéz. Az 1450 körül keletkezett kódexet Döbrentei Gábor adta ki 1848-ban s A. nyilván jól ismerte e kiadványt. — *A Halotti beszéd* után legrégibbnek azért mondja, mert a közbeeső emlékek, a *Mária-síralom*, a *Königsbergi Töredékek* stb. akkor még ismeretlenek voltak. — *homo quidam*: egy bizonyos ember. — „*quidam iudex*”: egy bizonyos bíró. — *unus*: egy. — *Egy szép dologról én emlékezném*: A *Szilágyi és Hajmási* c. széphistóriából való ez a sor. — *bir, biraz, birkinsze*: *Pastinszky János Gyakorlati magyar — török szótára* (Bp. é. n. [1922.]) valóban az A. által adott jelentéseket is közli e török, ill. magyar szavaknál. — *Ein wenig*: egy kevés, néhány; egy kevéssé, egy kissé. — *hogye?* mikor Barsi úrként: szerbtüske: Barsi ezt írta: mindenki tudja, „mennyit vesztett magyarságából a nyelv a gazdátlanság korszakában, s mennyire lepett el minden tért, a szerb tövis módjára, a szükség-telen 'egy'.” — az ily *megokolatlan* „kritika” ellen: a kritika szó időzőjele ironikus szerepű; hiszen A. semmiféle kritikával nem illette Barsi munkáját; csupán a helytelen fogalmazású címbe szúrta be a szóban forgó határozatlan névmást. — Aristarchus (i. e. 222—150) híres alexandriai grammatikus és szövegmagyarázó. Homérosz magyarázatai voltak a legfontosabbak; a grammatikában az analógiának tulajdonított nagy jelentőségről nevezetes.

M: SzF II. II. 93—94. l. „A szerkesztő” aláírással az Értesítő c. rovatban.

A HIL fölvette változatlan szöveggel, megjelenést megjelölő lapalji jegyzettel; azóta a nagyobb gyűjtemények ugyane szöveggel közlik.

Franklin 1302—1306. l.

44. VÁLASZ BRASSAI ISMERETTYÜJÉRE

Ez a polemikus ismertető cikk zárónyilatkozása amaz, A.-t mélyen elkedvetlenítő, s hosszan húzódó vita egy oldalhajításának, amelyet „kritikai vita” néven szoktunk emlegetni. A vitáról részletesebben szoltunk részben a *Visszatekintés* jegyzeteiben, főképp pedig A. egy szerkesztői megjegyzése kapcsán (JKK XII. köt. 602–604. l.). Itt mindössze arra szorítkozzunk, hogy a vita ez oldalhajításának amaz elemeit érintsük, amelyek e cikk megértéséhez szükségesek. Szász Károly és Gyulai vitájába, joga van-e a kritikusknak a műből szerzője egyéniségére, erkölcsi karakterére következtetéseket levonni, s joga van-e a mű boncolásakor az írói egyéniség- és karakter-elemeit magyarázó mozzanatok gyanánt vizsgálódásában felhasználni, Gyulai oldalán, ki e jogokat természetesnek tartotta, beleszólt előbb Salamon Ferenc, majd Brassai Sámuel is, Szászén viszont, kéretlenül, Szemere Miklós. Mégpedig ez utóbbi elég szerencsétlenül (*Nyílt levél Arany Jánoshoz*. SzF I. II. 51., 52. sz.), mert Szász amúgy is alig védhető álláspontjának minden gyengéje fokozottan kiütközött az ő naiv, dilettáns érvelésében. Szemere egyebek közt azt állította, hogy a lélektan éppen nem megbízható eszköz arra, hogy általa a műből az író egyéniségére, karakterére következtessünk vissza; végül is, vallotta Szemere, valamiféle primitív játék-elmélet jegyében, a művészet játék s az író éppen ellenkező művet is hozhat létre, csupán játékból, kedvtelésből is, mint amilyen egyéniségével valóban összehangzanék. Végsősoron a determináció kérdése körül folyt itt a vita, s míg Szász főképp a morális determinációt tagadta, addig Szemere, a maga naiv-romantikus szemléletével, mindeneműt. Ellenfeleik sem fogadták el a materialisztikus társadalmi determinációt, de a lélektanit, különböző válfajokban, többé-kevésbé vallották. Így Szemere az állítása és okoskodása számukra kiváló célpontnak számított. Brassai nem is hagyta szó nélkül a dolgot. Két folytatásos cikket írt, *Nincs már ismerettyü!* címmel Szemere ellen (SzF II. I. 6., 27. sz.). Az *ismerettyü ismérveit, kritériumot* jelentett Brassai cikkének szóhasználatában s a cikk a maga csúfondáros, kihívó, kötekedő módján azt bizonyította, hogy Szemerének „sikerült” a pszichológiát semmivé tennie, az ember jelleme megismerésének tudományos ismérveit, „ismerettyü”-it hitelüktől megfosztania. S közben azt is sorra kimutatta, mennyire félreírti azokat a szerzőket Szemere, akikre tekintélyként hivatkozik, főképp Rousseau-t. Hogy Brassai hangneme mily túrheterenül fölényes, sőt gorombán élcelődő volt, arra egyetlen példát hozunk. Cikke mottójául ezt írta: „Fogadatlan prókátornak ajtó megett a helye” (Példabeszédek), s a lap alján ezt fűzte hozzá: „Minden történhető gravamen eltávoztatására kijelentem, hogy a mottó csak e cikk írójára és senkire sem vonatkozik s azt teszi, hogy polemizáló irománya nem igényelhet első helyet, hanem jó neki ott hátul a vegyesek között is.” Szemere, természetesen, azonnal hozzáfogott a válaszhoz s egyenesen szemléni szövegébe, prérsházába költöztött ki hazulról, hogy zavartalanul s teljes erővel írhasa az antikritikát. S valóban csodálatos egy művet hozott világra. Tudákos bölcsességek elegyülnek benne mulatságos adomákkal, indulatos, patetikus dikciózó kitérések gyermeteg okfejtésekkel; tudós citátumok személyeskedő, sértő, de telitaláló szóviccekkel; a szemlélet tekintetében pedig teljes benne a zűrzavar. Tükörképe volt Szemere sajátos egyéniségének, melyben nagy igazságszeretet, bátor ellenzékiesség, heves antiklerikalizmus egyesült a francia romantikus demokratizmus és a vulgár materializmus újság-szólamával, meg nem emésztett eszméivel, vagy inkább csak vezérszavaival.

Terjedelmes levél kíséretében küldte el A.-nak válasza első részét, már-már naiv bájú őszinteséggel adva elő, mily fáradtságába került az írás. Maga is sejti, hogy nem valami remekmű a felelete s hogy oly kérdésekről

szól benne, melyekhez nem ért, melyekről „nincs eléggé tisztában magával”; sőt még azt is nyíltan kivallja, hogy Erdélyi János s más barátai is gyengének találták a nekik felolvasott részeket, de azért az, hogy az ország legjobb folyóirata ezt nem közölheti, még csak föl sem merül benne. Hisz, mint mondja, ugyan „igaza lehet Jancsinak és Hegedűsnek [ti. Erdélyi Jánosnak s egy közös barátjuknak] — de szégyellek *retíralni*”. Ezért, szeretetre méltó önközpontossággal, szinte megparancsolja A.-nak a közlést, s megtiltja a legkisebb változtatást is (1862. jún. 25.). Íme egy-két sora: „Jancsikám! mint mondtam hosszú vagyok (nem én magam, de kritikám!) s még így is elég hiányosan fejtém ki tárgyammat, mert igen sok oldalú história ez! s hozzá, erősb markú legény kezébe való, mint az én röst öregségem, s tudománytalanságom. De hosszú más okból is: Brassait, ki mindenkit *agyon beszél*, *agyon akartam* én is beszélni. Jövő küldeményem között (a végén) „Idézetek” is lesznek, elvemet védő idézetei több nagy nevű írónak. Küzdjön Brassai, ha még kedve lesz föl szólalni, azontúl velök, s ne velem. Ezen idézetek kikérésével töltöttem el a legtöbb időt. Ha emlékeztem is, hogy ez s amaz író mond czélomra valót valahol, de bezzeg hol? hogy tehát olykor három, hat sort kiírhassak, köteteken által kellett keresnem, egész köteteket átolvasnom; sokat emlékezetből is idézhettem volna, de nem szóról szóra, pedig szükség, hogy úgy adjam.

Ne szelidíts valahogy némely ugyancsak éles kifejezéseimen; annyival kevésbé hagyj ki. Brassai érdemli azokat. Engemet megvallom nagyon sértett modora, — azon elbizott hangú, mást gúnyosan mosolygó, sőt *szánó*, — s lenézni, neveltségessé tenni törekvő modor! „Mit nem akarunk, hogy velünk történjék, azt ne tegyék mással.” De modoromért (mely csak visszatorlás) nem is haragudhatik B. —, övé az, örüljön hű tanítványának.” (378 — 379. l.)

A. rendkívül kényelmetlen helyzetbe került ezáltal. Annál is inkább, mert épp ez időben zajlott levelezésükben Tompa csöndes, de tojtott indulattól parázsló, majdnem haragra, szakításra vezető vitája A. cikke, az *Irányok* ellen. S félt attól is, hogy az a lappangó ellenszenv, ellentét, mely barátai, munkatársai körében az ún. „erdélyiek” s az ún. „északiak” között amúgy is állandóan ott vibrált, még jobban kiéleződik, elmélyül (l. erre JKK XII. köt. 602 — 604. l.). A. nagyszerű levelezésében is külön hely illeti azt a levelet, amelyet ekkor, e körülmények között Szemerének írt: a lélektani szerepjátszának valóságos remeke. Látszatra átveszi teljesen Szemere tőle igazában oly idegen bursikóz hangnemét, szökdellő logikáját, dikciózó modorát, hogy a saját nyelvén bírja jobb belátásra: „... gondolj erre pajtás — ez mégsem megy”. „Ne haragudj, édes pajtás, hogy sok hévvél, lélekkel és töredelemmel írt munkádat így fogadom” — így s hasonlóképpen írt. Hiába. Szemere nem engedett. Annál kevésbé, mert a vérig sértett Tompa tüzelte. Igen érdekes Tompa többnyire indulat-vezérelte egyéniségéhez az a levél, melyet e tárgyban Szemerének írt: úgy csitítja Szemerét, úgy mentegeti A.-t, hogy közben lobbanásig szítja az előbbi haragjának hevét, s már-már rágalmazza az utóbbinak egyéniségét, eljárását: „En mint szerkesztő” — írja — „ez egyet kivéven: *nem ember*, (legyen az bármint elmondva), mind kiadnám, a mit írtál; az meg nem fér a fejembe hogy ilyeneket: *inhumanus modor*, *Wieland szobája* sat., *nem tojásból kél mint a szajhó*, hogyan lehet kitörőlni akarni?

Ne haragudjál azért igen nagyon Aranyra, mint *rossz emberre*, ő nem az, csak *gyenge ember*. (ezért meg reám ne haragudjál meg!). Nem tudta előre, hová jut köztöttek? most látja, hol van? — Igen sajnálom ezt is, szeretlek mindkettőtöket, s hittem: hogy ti igen jól fogtok együtt kijönni, fájdalom nem teljesült! Hanem hogy vele s lapjával többé nem lehetsz viszonyban: az természetes dolog. Röviden így áll a dolog: Brassai gormbász-

kodott veled, (beléd kötve), te visszaadni akard, Arany nem engedi, te haragszol; — neked van igazad, mind a kettő téged bánt meg. — Én életemben soha se elegyedtem tollvitába, mert éreztem: hogy nincs hozzá flegmám; engem helyzetben most a guta ütne meg, brevi manu. Leveled Aranyhoz erőteljes, lehetetlen jobban kimutatni az álláspontokat, hol mindketten, sőt hárman állotok. Hanem kedves barátom! ne epésítsd azért magad szertelen, essél keresztül e dologra s azután gondold meg: hogy vanitatum vanitas minden a világban.” (Levél Szemerének, 1862. júl. 28. *Tompa Mihály levelezése* I—II. köt. Bp. 1964. I. köt. 379—380. l.)

Szemere tehát ragaszkodott a teljes szöveghez, eredeti kívánságához. S ezt, természetesen, A., bármennyire „gyenge ember” volt is, nem teljesíthette, annak ellenére sem, hogy közben leveleiben Tompa nyíltan is gáncsolta őt eljárásáért s részrehajlással vádolta meg Brassai javára (pl. 1862. aug. 10.). Holott A. Brassai cikkeiből is sokat kihúzott, amire Brassai a maga sajátos fölényérzetében gyökeredző, nevelésügyi kicsinyeskedései ellenére is mindig meglevő nagyvonalúsággal eleve fölhatalmazta A.-t: amik cikkében, úgymond, A. „kényes fülét vagy érzését bántanák, tessék minden alkudozáson kívül, az illető helyet a logikai kapcsolatok megszakadása elkerültével megvörösplajbászolni”. (A.-nak, 1861. jan. 28.) A. egy darabig csöndesen kitért Tompához írt levelében az e tárgyat illető nyílt válasz elől; végül azonban kifakadt: „Édes Miskám! betegek vagyunk mi, elégtelenek, szenvedők: csak az kell még, hogy össze is vesszünk! Íme, a nélkül, hogy az ügy állását tudnád, hajlandó vagy Szemerének előre igazat adni s engem kárhoztatni. Ha így ismersz, csakugyan rosszul ismertél meg tizenöt év alatt. De hagyjuk ezt. . .” (Tompának, 1862. szept. 13.) Ez a kemény és keserű hang kijózanította Tompát, kiemelte indulatai fogságából s most már nemcsak A.-hoz, de Szemeréhez írt levelében is visszakozott (A.-nak, 1862. szept. 15., Szemerének, 1862. okt. 20., i. m. 387. l.). A. ezek után azt a megoldást választotta, hogy valamennyi előfizetőjének folyóiratpéldányához mellékelte egyet Szemere válaszából, melyet ez közben füzet gyanánt Sárospatakon kinyomatott, s a lapban az itt közölt kísérő, magyarázó szöveget adta. Fél, hogy Szemere ezen is újra fölindul ellene, de Szemere született jó ember volt, ragaszkodó természet, s ez és nem A. igazának belátása, mindent elfeledtetett vele s midőn a következő esztendőben Pestre ment, egy kedves-mulatságos jelenettel, mely megint csak A. finomságáról, áldozatos alkalmazkodó készségéről tanúskodik, fátylat borítottak az ügyre s kibékültek (l. A. levelét Tompának, 1863. dec. 13.). Véleménye azonban, hogy A. nem eléggé bátor, mindvégig megmaradt (l. tisztán nem olvasható keltezésű, valószínűleg 1865. márc. 9-i levelét A.-hoz, JKK XII. köt. 590—591. l.).

Ez az írása A.-nak, alig érthető módon, a „Franklin”-ig kimaradt az A.-kötetéből, holott A. teljes nevével írta alá s a tartalomjegyzékbe is teljes nevének kiírásával vette föl. Arról tehát aligha lehet szó, hogy elkerülte a közrebocsátók figyelmét. De arról sem, hogy talán azért nem vették föl, mert nagyobb része idézetekből áll; hisz sok ily cikket vettek föl, sőt, oly fordításokat is, melyekben mindössze egy-két bevezető sor A.-é. Talán nem tarthatták fontosnak? A. költői, kritikus, esztétikai tevékenységének elméleti megítéléséhez valóban nem nyújt sok újságot; nyújt azonban adalékot bőven A. szerkesztői tevékenysége körülményeinek megítéléséhez s még inkább A. jellemének megértéséhez, különösen a hozzá kapcsolódó levelekkel, levélrészletekkel együtt.

— „... *Brassai úrtól a humanus modor*”: ennek elhagyását különösen fájlalta Szemere, sőt, barátai is, hisz legnagyobb sérelmük Brassaival szemben ennek leckéztető, kitanító modora volt. Tompa pl. így írt A.-nak e passzussal kapcsolatban: „inhumanus modor; ebben nincs is Miklósnak igaza,

mert Brassai modora nem inhumanus, hanem mendikásos" (1862. aug. 10.). — "... csapta föltövon Arany": a *Visszatekintés* c. A.-cikkre utal Szemere. — „Fogom kérni Erdélyi János barátomat [...] Brassai Wieland szobájából”: Erdélyi János *Magyar közmondások* c. könyvének második kiadása épp ez évben (Pest 1862.) jelent meg; Brassai igen kedvelte a felvilágosodás kori jeles német költőt, szatirikus modorából tanult, s szívesen citált is tőle; de hogy ez az utalás miféle anekdotára, históriára utal, nem tudtuk megállapítani. — Peti Józsefet „előhasú philosophusnak” nevezte: Peti József (1831–1862) fiatalon elhunyt ref. pap, aki különböző egyházi lapokba írt filozófiai tárgyú cikkeket; hol nevezte s mért őt így Brassai, tengernyi írásából szinte lehetetlen megállapítani. — "... a vallásban [...] unitárius; a bölcsészetben [...] dualista” . . . a vitának volt egy bölcséleti mellékága is, hol Mentovich Ferenc és Brassai csaptak össze (I. JKK XII. köt. 608. l.); erre történik itt utalás: Mentovich ugyanis, mint Szemere is, az ún. mechanikus materialisták híve, azaz monista volt; Brassai viszont heves antimaterialista s dualista; vallása viszont valóban unitárius volt. — nem „tyróból magister” de *minutiarum magister* s Néróként a legyeket csapkodja: Tyro Cicero gyorsírója volt; azaz nem kezdőből, nem inasból, „segéderről” mester, de a kicsinységek, a kicsinyeskedés mestere; — ami *diabolus rotae*-nak is megjárja: okvetetlenkedésnek, minden áron való ellentmondásnak; a *diabolus rotae* tisztségét viselő pap a szentté avatásnál minden lehető, elképzelhető ellenérvet köteles fölhozni. — *X ut Tök és Bányász-Csákány*: Matkó Istvánnak (1625–1693), az ellenreformáció kora egyik legvaskosabb modorú vitázó prédikátorának Sámbar Mátyás ellen írt, következő című könyvét idézi: *X, ut Tök, könyvnek eltépése, Avagy, Banyasz Csákány, melylyel amaz Fővenyen épített s-már leromlott házát, előbbi fővenyre sikertelen sárral ragasztani és 1000. mocsokkal eszenlősen színlő s-mázoló Sambar Mattyas nevű tudatla sár gyuró megsákányoztatik*. Sárospatak 1668. — Sunt certi denique fines: egy horatiusi sor második fele ez: a *Satirák* I. könyve I. 106. sora: Est modus in rebus, sunt certi denique fines: Van mérték a dolgokban, s van mindennek határa. *Az elveszett alkotmányban* is fölhasználja a címet A. ironiája fokozására, VI. ének 55. sor. JKK II. köt. 231. l.

M: SzF II. II. 24. sz. (373–375. l.), Arany János aláírással, a Belirodalom második cikkeként.

Kötetbe a Franklin először, változatlan szöveggel.
Franklin 1059–1066 l.

45. NÉPIESSÉGÜNK A KÖLTÉSZETBEN

Ezt a vázlatot az újabb A.-irodalom gyakran idézi. A régebbi viszont alig. Érthető ez, hisz A. népiességét a régebbi A.-irodalom nagyon is egyértelműnek, problematikájában világosnak és megoldottnak tekintette s a népiesség általános korszak-irányzatán belül, ill. az ún. népnemzeti iskolán belül is alig tételezett fel különbségeket vagy éppen ellentéteket. S végül A. eszmévilágának változásaival, fejlődésmentéivel is jövev kevesebbet foglalkozott az egykori szakirodalom, mint a mai. Márpedig ez a vázlat is, akárcsak *A magyar népdal az irodalomban* című töredék, épp e kérdésekben adhat segítséget a kutatásnak. De míg ez utóbb említett töredék keletkezésdátumának meghatározására történtek kísérletek, e vázlatára filológiaiilag számba vehető alig. Márpedig a keletkezésdátum meghatározása nélkül érvül való alkalmazá-

sának jogosultsága legalábbis problematikus. Annál is inkább, mert még a keletkezés dátum ismerete esetén is problematikus egy ennyire vázlatos írással, amelyben több a legkülönböztetettebb értelmezhető vezérszó, terminus technikus, mint az itéletté kerekedő zárt mondat, érvelni. Meglehetősen kérdéses tehát pl. Hermann István eljárása, aki e cikkben vél döntő érvekhez jutni A. és Gyulai népiesség-felfogásának elválasztására, sőt szembeállítására, azt hangoztatván, hogy Gyulai A.-nál, mint e vázlat is tanúsítja, „a népköltészetet sokkal szubjektívebb, esetlegesebb jellegűnek tartja” s a népköltészetet meg kívánja fosztani világnézeti tartalmától s a népiességet is, formai szempontból fogván föl, távol akarja tartani a világnézeti alapvetéstől. A. viszont, úgy mond Hermann, a népiességnek éppen tudatos, világnézeti jellegét hangsúlyozza; s az objektivitásnak az a hangsúlyozása, mely e vázlatban is található, „szemben a népköltészet állítólagos szubjektivitásával már kész polémia”, ti. Gyulaival szemben. Hermann ezért erre a vázlatra is hivatkozik, midőn már említett felfogását hangoztatja, hogy ti. a „Deák-párt”, látván A. nézeteinek különbségét, hagyta A. lapjainak ügyét közönybe fulladni, tönkrement (Hermann 231–234. l.). Sokkal kevésbé kérdéses Hermann-nak e vázlat segítségével való érvelése akkor, midőn A. s Erdélyi eszmei rokonságát húzza alá a népiesség tekintetében s azt, mennyire felhasználta A. Erdélyi eredményeit, mennyivel inkább, mint Gyulai felfogásának konklúzióit (253. l.). Sőtér, e vázlat mondataival és állításaival is érvelve, bizonyos tekintetben éppen ellenkező eredményekre jut, mint Hermann a népiesség s A. meg Gyulai kapcsolatát illetően. „Arany – úgy mond –, aki az A. B. C.-cikk idején kevésbé hajlott még a petőfieskedők bírálatára, idővel maga is szembefordult a tájköltészettel, mely az egyetemes népnyelv helyett a különöst kezdé divatba hozni”; a népiesség értelmezésében is a Gyulai-féle formulát fogadja el, s „népiességen” hivatovább a voltaképpeni *népieskedést* érti (*Töredékes gondolatok*, I), ami azt is jelenti, hogy ő maga a nemzeti (népies-nemzeti) költészetet helyesli már. Ez eltávolodást jelent a *Daliás idők*-korszak költészeti eszményeitől.” (Sőtér 377. l.) Később azt fejtegeti Sőtér, e vázlatot is használva érvül – s itt már jórészt egyezik Hermann felfogásával –, hogy az egyetemes emberi követelményének a nemzeti mellett, a nemzettel együtt való hangoztatása erősen Erdélyiével rokonítja A. felfogását, sőt, tovább is fejleszti azt, mivel most már a népiesséssel egybeköti (380–381. l.). Viszont e vázlatra is hivatkozva, azt is kiemeli Sőtér, hogy A. rendszerezése, periodizálása „nem tart igényt a magyar irodalom egészének megértésére” (360. l.). Sőtér egyben e vázlat keletkezés dátumának meghatározására is tesz kísérletet, úgy véلve: „*A népiességünk a költészetben* című ugyancsak dátumozatlan 'tervvázlat' az előbbihez [ti. A magyar népdal az irodalomban c.-höz] hasonló koncepciót tartalmaz, de kevésbé átgondolt változatban: valószínű, hogy korábbi keletű amannál.” (Uo.) Természetesen, ez inkább csak sejtés, vélekedés, mint bizonyítás. Hiszen *kidolgozatlanabb*-nak ugyan kétségtelenül *kidolgozatlanabb* ez, mint az említett másik töredék, de hogy átgondolatlanabb is volna, a tekintetben épp annyi érv szól pro, mint kontra. Itt végül is, úgy látszik, a teljes irodalmat kívánta A. vizsgálata körébe vonni, esetleg éppen azért, mert belátta, hogy enélkül a népiesség kérdéséhez aligha lehet hozzászólni. Ez műfajilag mindenesetre szélesebb alapvetésű, mint a másik töredék. Mindazonáltal valószínű, hogy ez is a hatvanas évek legelején vagy az ötvenesek végén keletkezett. Így vélekedik Barta János is, midőn azt mondja; e töredék is tanúsítja, hogy A. népiesség-felfogásában az önkényuralom derekán bizonyos változás állt be s a népiesség kevésbé követelmény nála most, mint volt azelőtt (Barta 132. l.). A pontos dátum-meghatározás azonban ennek ellenére még ezután elvégzendő filológiai feladatok az A.-irodalomnak.

Ezt a vázlatot Arany László adta közre a HIL-ban, de csak a jegyzetek közé iktatta, a cím alá a következő alcímet illesztve: „(Terv-vázlat)” s a következő lapalji jegyzetet: „Lásd a jelen kötet Előszavát a 4.-ik lapon” s ott ez áll: „A népdal az irodalomban és Népiességünk a költészetben című tanulmányok, melyek ügylátszik felolvasásra voltak szánva az akadémiába vagy a Kisfaludy Társaságba; de az előbbinek csak bevezető része és első fejezete készült el, az utóbbiból pedig a hátrahagyott kéziratok között a compositio egyszerű vázlatainál egyebet nem találtam.” (I. m. 4. l.) A jegyzetek közül Voinovich 1924-es kiadása emelte ezt is a cikke közé (*Arany János Összes munkái*. I–V. köt. Bp. é. n. [1924] V. köt. 153–155. l.).

— a) lyra, β) didaxis, γ) dráma, δ) eposz: mit ért A. a didaxison, melyet a három alpműfajhoz csatol negyedikként s honnét vette az indítást e negyedik műfaji csoport főlételéhez, nem tudni. S annál nehezebb e kérdésekre válaszolni, mert a 2. és 3. pont alatt viszont elejti ezt a csoportot, a következő fejezet vázlatában azonban újra felveszi. Alighanem a múlt irodalmára értette a négyes csoportosítást s a jelen és jövőjére a hagyományos hármast. Úgy lehet, az oktató, népművelő célzatú irodalmat értette e negyedik műfaji kategórián, melynek helyét át kell most már a művészetnek adnia. A régi poetikai irodalom kitűnő ismerője, Tarnai Andor úgy véli, a didaxist mint alpműfajt XVII. s még inkább XVIII. századi szerzőktől vehette A. (Szíves szóbeli közlése.) megerősíti vélekedését H. Seidler, az ismert modern német poetikai szakértő, aki nagy összefoglalásában (*Die Dichtung*. Stuttgart 1965.) újra fölveszi e negyedik alpműfajt s elsősorban Goethe poetikai megjegyzéseivel érvel (*Über das Lehrgedicht*. 182.), s Vergilius *Georgikon*-ját, Boileau poetikai munkáját, Goethe *Metamorphosis der Pflanzen*-jét számítja ide. — leginkább a derék Erdélyi: Erdélyi Jánosnak, akinek mint az A.-irodalom tanúsítja, buzgó olvasója volt a költő, elsősorban talán a következő tanulmányaira gondolhatott itt A.: *Népköltészet és kelmeiség; A Népköltészetről; Népköltészetünk a külföldön* (l. mindhárom Erdélyi János *Kisebb prózái* II. köt. Sárospatak 1863.); *Népdalköltészetünkről* (l. a *Népdalok és mondák* Pest I–III. köt. 1846–48. l. bevezetését, ill. kisértő tanulmányát) s a Petőfi- s az A.-tanulmányára (l. *Szemelvények Erdélyi János kritikáiból és tanulmányaiból*. Kiadta Erdélyi Pál. Bp. 1901.) meg az *Egy századnegyed magyar szépirodalmából* c. híres cikkére (l. *Erdélyi János kisebb prózái*. I. köt. Sárospatak 1863.). — Gyöngyösit Toldi tudós költőnek mondja, a XVIII. században Dugonicsot et Comp. *népieseknek*: természetesen Toldy Ferencről van szó, akit A. legritkábban ír hibásan i-vel. Toldynak 1854-es művere: *A magyar költészet történetére* hivatkozik itt is A. A Gyöngyösi-fejezetben azt írja Toldy az összegezésben: „... e tudósan iskolázott korban a magyar költészetet lenézés tárgyává tették volt: Gyöngyösi, ez iskolai szellem fia maga, volt meg hivatva egy új, az uralkodó ízlésnek megfelelő költészet előteremtése által annak tekintetét helyre állítani [. . .] Ekképpen e egészen úgy, mint Opitz a németeknél, egy új, egy tudós és szabályozott költészet atyja lett.” (I. m. 292. l.) Dugonics esetében viszont rögtön a fejezet elején, a fejezet tartalmát jelző címszavakban adja az A. által idézett minősítést: „A népiesek iskolája. Dugonics” (I. m. 376. l.). — Horváth Á. és Csokonai: Pálóczi Horváth Ádámról van szó. — Hihető, a szomszédból lettünk erre figyelmesek: nyilván a német irodalomban, a német romantikában oly nagy szerepet betöltő népköltési gyűjtésre gondol A. — „Pannonia megvétele” nem népies: Csáti Demeter művere l. *A magyar népdal az irodalomban* jegyzeteit. — Az adhortatio mulierum volna népies: l. uo. — A tündér-mese Puskin-féle kidolgozásában igen kedves [. . .] Afféle beszély, mint *Iván Vasziljevics*: A.-nak nemcsak ama nyilatkozatai jól ismertek, melyekben Puskin iránt érzett nagy megbecsülésének adott kifejezést, hanem azok is, melyekben éppen mese-

feldolgozásait méltatta különös melegséggel, példaképül állító szándékkal (l. a Merényi-bírálatot és jegyzeteit). A Lermontov költészete iránt érzett vonzalma és megbecsülése viszont sokkal kevésbé köztudott. Holott ez sem meglepő, hisz ismeretes fiának, az ifjú Arany Lászlónak rajongása a hányatott sorsú, lázadó orosz költőért. Érdekes azonban, hogy A.-t az „objektív” hangvételű s attitűdű elbeszélő, az Ivan Vasziljevics írója vonzotta elsősorban, fiát viszont legalább annyira vagy még sokkal inkább a szenvedélyes lírikus; bár erről az elbeszélő műről, visszhangozva apját, ő is a legnagyobb elismeréssel ír: „Míntha egy vándor dalnok kobozáról leste volna el a hangokat, oly hívek, egyszerűek és magasztosak azok. E művében felül múlta magát, felül Puskint, felül az egész orosz irodalmat” (Lermontoff, Arany László *Összes Művei*. I–V. köt. Bp. 1901. II. köt. 23. l.). Arany László tanulmánya azért is érdekes, mert ismét azt bizonyítja, mennyire az általános emberi s a népies összeforrasztásán kívánt ekkor munkálkodni A. Így ír a továbbiakban: „Tiszta orosz jelleg ömlik el rajta mindenütt, de azért bármely nemzet fia megértheti, átérezheti minden szépségét, egyszerűségének teljes pompáját” (uo.). Arany László tanulmánya egyben azt is pontosan közli, mily közvetítésen keresztül ismerte Lermontovot A.: „Csak a saját-ságos versmérték veszett el a fordító keze között, az orosz rhythmust nem bírta a német nyelv visszaadni.” (Uo.) Mindezt Fr. Bodenstedt fordításáról mondja (*Michail Lermontoff's Poetischer Nachlass, zum Erstenmal in den Versmassen der Urschrift aus dem Russischen übersetzt*. Berlin 1852.). S végül közvetve arra is utalnak Arany László megjegyzései, hogy A.-ék körében kísérletet tettek a német fordításnak s az orosz eredetinek összevetésére, talán Bérczynek, talán másnak a segítségével (l. még *Tanulmányok a magyar–orosz irodalmi kapcsolatok köréből*. I–III. köt. Bp. 1961.). — Az Ivan Vasziljevics csak háromnegyed század múlva jelent meg magyarul, 1924-ben, Sztripszki Hiador fordításában s újabban Radó Györgyében 1957-ben (Lermontov: *Válogatott költemények*. Bp. 1957.).

M: HIL-ban, mint mondtuk, a jegyzetek között (568–569. l.), az említett megjegyzésekkel.

A cikkek közé először Voinovich illesztette: *Arany János összes munkái*. I–V. köt. Bp. é. n. [1924.] V. köt. (153–155. l.).

Franklin 426–428. l.

46. A MAGYAR NÉPDAL AZ IRODALOMBAN

Töredék volta ellenére A. igen gyakran idézett cikkei közé tartozik. Érthető, hiszen a címbe foglalt meglehetősen leszűkített és látszólag egyetlen műfaji problémára határolt tárgymegjelölés ellenére ama cikkeinek sorába illeszkedik ez, melyekben az irodalom hazai fejlődésmenetéről és jellegzetesen hazai esztétikai problémáiról legsajátosabb nézeteit fejtette ki. Sajátabbakat és jellegzetesebbeket, mint minőket irodalomtörténeti összefoglalásában, *A magyar irodalom története rövid kivonatban* c.-ben adott (JKK X. köt. 446–532. l.). Ott ugyanis, bármennyi önálló megfigyelése, megjegyzése, korrekciója volt is az egyes írók megítélése tekintetében éppúgy, mint egyes korokét, műfajokét vagy az egész fejlődés menetét illetően, mégiscsak Toldy Ferenc felfogásához, felosztásához és rendszerezéséhez igazodott, azt adta nagyobb részben (l. Pap Károly: *Arany János magyar irodalomtörténete*, Bp. 1911. és Gálos Rezső: *Arany János irodalomtörténete*. EPhK 1910.). Itt viszont bár csak egy műfaj és probléma fonalán halad; s előadásában egy

saját történeti-esztétikai szintézis alapvonalai bontakoznak ki világosan. Látták ezt jól korán a szorosabban vett A.-irodalomban, s az irodalomtörténetben egyaránt s már Gyulai, aki talán kéziratból, vagy ami valószínűbb, beszélgetésekből ismerte részletesen ezeket az eszméket, irodalomtörténeti felfogása egyetemes alapjává tette, szélesítette ki, mint erre Sötér István nyomtatékkal rámutat (Sötér, 360–361. l.), bár Gyulai nem volt eléggé tekintettel arra a műfaji körülhatároltságra, melynek keretében ez eszmék A.-nál előfordulnak. Igaz, nem egészen A. cikkének szellemével, intencióival ellentétben, mert mint erre is utal Sötér (i. m. 353., 361. l.), A. cikke is, a címbeli megszorítás ellenére, mintegy az egész „magyar irodalom fejlődés-képe”-t sugallja, rejti magában. Gyulait követte ez úton, bár nála sokkal inkább tekintetbe véve A. műfaji, problémaköri megszorítását, Horváth János is, midőn a XVIII. sz. második s a XIX. sz. első felének egyik központi áramlatát és problémáját, a népiességet, a népiesség fejlődését rajzolja (*A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfőig*, Bp. 1927.). Nemcsak a terminológiát veszi át, különösen a régebbi népiességre, mondván: „Arany János méltán alkotta ezek számára az *öntudatlan népiesség*” megjelölést” (uo. 10. l.), hanem jórészt a felfogást is a régebbi költők népiességét illetően. De nemcsak a szintézisre hajló, a szintézisben gondolkodó, a szintézist alkotó irodalomtörténészekre érvényesült erőteljesen e cikkben pregnánsan összefoglalt eszmék hatása. Szilády Áron pl. híres Balassi kiadásában s annak kulcsfontosságú, a Balassi irodalmat háromnegyed századra meghatározó előszavában tulajdonképpen A. emez eszméit alkalmazza, bontja ki, építi tovább (*Gyarmathi Balassa Bálint költeményei*, szerkesztette Szilády Áron, Bp. 1879.). S ugyanezt teszi, csakhogy Sziládyénál alacsonyabb szinten, mert egyoldalúbban és árnyalatlanabbul, részint közvetlenül A.-tól, részint közvetve Sziládytól kölcsönözve ez eszméket, a virágénekek esetében Erdélyi Pál is (*A virágének. Ethnographia* 1899.).

De nemcsak A. irodalomtörténeti-esztétikai szintézisének alapvonalaait illetően tekintik kulcsfontosságúnak e dolgozatot, hanem A. esztétikai műveltségét illetően is, a tekintetben, milyen eredményeihez, milyen tendenciákhoz, hagyatékához csatlakozik A. a magyar esztétikai irodalomnak. Barta János azt hangsúlyozza, hogy e töredék-tanulmány nyomán is világos, milyen erős szálak fűzik A.-t, főképp a népiesség tekintetében, a népi és nemzeti irodalom elméleti alapvetésében Kölcsöyhez, mindenekelőtt ennek nagy tanulmányához, a *Nemzeti hagyományokhoz* (Barta, 128. l.). Sötér István viszont azt húzza alá, hogy a fejlődéstörténet ama rajzában, melyet e tanulmány fölvázol vagy sejtet, Erdélyi János eredményei is fontos szerepet játszottak. „Arany periodizációjában — úgymond — benne foglaltatnak Erdélyi János elméleti munkásságának tanulságai is; kimondatlanul, az áthasonítás folyamatát követi nyomon A. történeti vizsgálódása: a műköltészet és népköltészet különbségének megszűnté; a nemzeti műdalforma kialakulása ugyanis azt jelenti, hogy az idegenből átvett műfajok is nemzetiékké váltak, a népköltészet révén — illetve hogy a népköltészet sajátosságai is hozzáidomultak a műköltészet idegenből átvett vívmányaihoz.” (Sötér 361. l.)

S mint Sötér és Barta megállapításai is utalnak rá, a népiesség korának irodalomtörténeti szintézise mellett magának a népiességnek s ezen belül A. népiességének megítélése szempontjából is alapvető e cikktöredék; a régebbi s az újabb A.-irodalom egyképpen így gondolkodott róla. Barta úgy véli, mint a Zrínyi-tanulmány, úgy e dolgozat is különös világossággal mutatja, hogy A. költői „gyakorlatának két fő alapja”: „népiesség és realizmus” De azt is jól érzékelteti Barta szerint e töredékdolgozat, hogy mennyire megváltoztak a népiesség követelményei, A.-nál is, az elnyomatás

korában. „... alapelvei, úgymond Barta, [most is] helyesek, de alkalmazásukhoz már szó fér” (Barta 127–129. l.). Sőtér is úgy találja, hogy e tanulmányban a népiesség A.-féle felfogásának, a népies és nemzeti ölelkezése, egybeolvadása követelményének, a népiesség A. elgondolta fejlődésmenetének döntő fontosságú megfogalmazásai találhatók (Sőtér 358–61. l.). Horlai Györgyné a népiesség átalakulásáról, előzménykereséséről szólva nemcsak erősen támaszkodik e tanulmányra, de jórészt ebben látja meg a korszak legmagasabb rendű népiességének átalakulás vágyát s válságát közvetlenül vagy közvetve megfogalmazódní (*A népiesség válsága 1848–49 után*. ItK 1959. 1. sz.).

Szinnyei Ferenc viszont ezek mellett a központibb jellegű kérdések mellett azt hangsúlyozza, hogy az e dolgozatban mutatkozó elvek és felismerések, rendszerezés és érvelés alapján viszi A. végképp diadalra a magyaros verselés, a magyaros versépítés, versképletek ügyét (*Arany János tudományos munkássága*, BpSz 1910. 143. köt. 64–65. l.).

Mindezek mellett meg kell jegyeznünk, hogy mint egyéb dolgozatai, ez is, sőt ez különösen feltűnő világossággal mutatja fel Herder eszméinek jelenlétét és hatását. Közvetlen volt-e e hatás vagy közvetett, főképp Kölcsy által közvetített, nem lehet, az e tekintetben nagyon is elhanyagolt részletkutatások hiányában, megállapítani. Hogy az utóbbi igen könnyen lehetséges, nem kell bizonyítani, hisz közismert, hogy Kölcsy mily erősen Herder befolyása alatt állt a népiesség kérdésében, különösen éppen a Nemzeti hagyományokban (l. Kerecsényi Dezső: *Kölcsy Ferenc*. Bp. é. n. 78. kk., Szauder József: *Kölcsy Ferenc*. Bp. 1955. 121–130. l.). De a közvetlen hatás, az olvasmányhatás föltételezése sem ütközik nehézségbe. S az a szinte tükörképszerű megfelelés, amely a között található, amit egyrészt A. előad itt is, másutt is — az egykor egységes irodalom, az irodalmi műveltség történeti megoszlásáról, kettészakadásáról mesterkél, kevésbé nemzeti művelt felső irodalmi műveltségre s természetes, organikusan fejlődő gyökeresen nemzeti népköltészetre, másrészt a között, amit Herder több helyütt is (pl. a *Von der Ähnlichkeit der mittleren englischen und deutschen Dichtkunst* c. dolgozatában, l. *Johann Gottfried Herder's Sämtliche Werke* 1–33. köt. herausgegeben von B. Suphan, Berlin 1877–1913. 9. köt. 522. kk. vagy 5. köt. 229. l., 18. köt. 100. kk.) a német költészet legsúlyosabb betegségeként mutat föl, igen nyomatékosan szól az utóbbi lehetőség mellett. Herder is úgy véli, a német költészet legfőbb történeti problémája s nehézsége az, hogy e szakadás az egykor egységes művészetű és irodalmi műveltségű felsők és alsók közt végbement. S mint A., ő is az angol művelődésre és irodalomra mutat, mint eszményre, hol ez a szakadás nem történt meg. Shakespeare-t Herder is, A. is ily értelemben a népiesség megnyilvánítójának tekinti, s népiessége legfőbb érdemének e szakadás megakadályozását tekinti. S az igazi nemzeti népköltő eszménye az, hogy ez magas műveltséggel, „öntudattal a népköltés színvonalára tegye magát” Ily értelemben reménykedett Goethe költészetében Herder, s ily értelemben tekintette őt is népiesnek A. Ezek mellett a közös eszmék, motívumok egész seregét lehetne felsorolni e cikkből is (pl. a népköltészeki compositio hibátlanúságáról vallottakat, a nép ösztönös és biztos formaérzékéről mondottakat), amelyek, láthatólag, legalább egy részükben közvetlenül, vagy alig egy-két közvetítőn át jutottak A.-hoz. Nem véletlen, hogy midőn pl. Katona Lajos a herderi romantikus népköltészeti koncepciót és ideált bíráló alá veszi, úgy szól, mintha A. e cikkről is szólna, e cikk motívumainak szinte mindenike előkerül benne (*A népköltés a népköltés tárgykörében*. 1910. — *Katona Lajos irodalmi tanulmányai*. Bevezette és kiadta: Császár Elemér. Bp. 1912. II. köt.). A dolgozat jelentőségében tehát egyetértenek az irodalomtörténészek.

Annál nagyobb a vélemények különbsége a tanulmány-töredék pontos keletkezési dátumát illetően. Abban ugyan szinte mindannyian meg-egyeznek, hogy a dolgozat az ötvenes-hatvanas évtized fordulóján jött létre. E pár éves időtartamon, az 50-es, 60-as évek fordulóján belül azonban nem. Pedig az időpont kérdésének e pár éven belül is nagy ebben az esetben a jelentősége. Hiszen a cikk kétségtelenül nem egyszerű irodalomtörténeti dolgozat, hanem, hogy úgy mondjuk, fejlődésméleti s esztétikai program-cikk is. Fontos volna tehát tudni: akkor kezdte-e, midőn mint szerkesztő már valóban belelátott az irodalmi élet organizmusába, midőn a szerkesztői munkában mintegy maga tapinthatta ki a fejlődésmenet korabeli szálait, csatornáit. A fennmaradt vázlatok azt mutatják, igen fontosnak vélte e dolgozatot, sokat küszködött vele, ám mégis félbehagyta. Az említett szerkesztősködési, a fejlődésmenetet illető tapasztalatok és eszmélkedések következtében vagy egyszerűen csak a ránehezedő szerkesztői elfoglaltság következtében, amely az ilyen, nagy elmélyültséget s részletkutatást követelő tudósi munkát lehetetlenné tette?

Voinovich úgy gondolja, ez a dolgozat annak a nehéz helyzetnek a szü-
lötté, amelybe A.-t, mint a Kisfaludy Társaság igazgatóját, a Társaság tag-
jainak közömbössége sodorta (Voinovich III. köt. 68. l.). Voinovich véle-
ménye, A. levelezése tanúsága szerint, nem nélkülözi az alapot. Hiába kért,
könyörgött A., a Társaság tagjai sem szépirodalmi, sem értekező munkát
nem adtak a felolvasó ülésekre. „Az utóbbinak [ti. a Társaságnak] gyűlé-
sein nem tudok mit csinálni. Most is Jókainak kellett volna beköszönteni,
s tegnap hozzáam jó, hogy ő megy Komáromba restallátóra, munkája nem
kész — nem lesz az egészből semmi. Már nem tudom, hacsak valami töredék
fordítással nem állok elé, mi lesz ma délután” (Szásznak 1860. dec. 27.).
„Barátom, furcsa kompánia ez a Kisfaludy-társaság”, senki sem dolgozik s
„mégis azt kívánják, hogy az igazgató teremtsen munkát elő, tegye érde-
kessé az üléseket. Hogy — ? [. . .] A közönség pedig már lesi — a medvét!
Sok ifjú ember beiratta magát az *érdekes* ülésekre: bezzeg no! mulassa ma-
gát.” (Szásznak, 1860. december). „... a Kisfaludy-társaság ülései merő
protocollum hitelesítésből állanak: nem tudnám-e küldeni valami felolvasni
valót”? (Szásznak, 1861. márc. 9). S így tovább a végtelenségig. Voinovich
szerint erről a dolgozatról van szó, midőn 1861. nov. 29-én sógorának,
Ersey Sándornak Szalontára így ír: „Én most egy értekezést írok a magyar
dalról, nem a 'Figyelő'-be, hanem nevezetesebb alkalomra” s kéri, diktáltassa
le a szalontai öreg Kenéz Péterrel a „Rákóczi-nótá”-t, mert „szeretném”,
úgymond abban az értekezésben, „azt a nótát is fölhasználni” Voinovich
szerint a Társaság „62-i közülésére” szánta ezt a dolgozatot, arra a közülés-
re, melyről Szásznak így írt: „Egyébiránt most már kevesebb próza lesz
[ti. a közülésen], mint gondoltuk. Úgy volt, hogy én is értekezést írok de
oly tárgyra fogtam, mely röviden semmit sem ér, selesen nem oda való.
Erről győződtem meg egy havi sikertelen küzdés után: most már nincs más,
amit elővegyek; így Toldiból fogok olvasni egy szakaszt; annyiival inkább,
mert Eötvös és a többiek is azt mondják, jobb ha költeményt olvasok ily
közönség előtt” (1862. jan. 13.; Voinovich III. köt. 68. l.). Mindez meggyőző-
nek látszik, csak hogy mindabban, mire Voinovich érvként utal, A. sehol
sem mondja ki határozottan, hogy valóban ez a dolgozat forog szóban. Így
érthető, hogy mások más időpontra teszik a töredék keletkezését. Barta
János pl. így ír: „Valószínűleg még Nagykorösi keletkezett, a Naiv ep-
oszunk c. tanulmány után, amelyre hivatkozik s amellyel tárgyát s elvi alap-
jait tekintve rokon is. [. . .] Székfoglalónak szánta a Kisfaludy-Társaság-
ba, amely még 1848. jan. 12-én tagjává választotta — de töredék maradt
s csak a Hátrahagyott Művek közt jelent meg.” (*Arany János Válogatott*

művei. I—IV. köt. Bp. 1953. IV. köt. 494. l.) Ez határozottan ellentmond a Voinovich által hivatkozott 1862. jan. 13-i levélnek, melyben az „egy havi sikertelen küzdés” félreérthetetlenül közvetlenül a levél keletkezése előtti időre vonatkozik. Sőtér inkább Voinovich felfogása felé hajlik, bár óvatosabb nála s a határozott időpont kijelölésében nem követi s azt mondja: „Ez a tanulmány, mivel benne az 1860-ban megjelent *Naiv eposzunkra* történik utalás, 1860-nál később készülhetett el.” (Sőtér 360. l.) Sőtér fogalmazása — mely a félreértés lehetőségét is magában rejt: hisz „a tanulmány” nem „készült el” — nem mond szükségszerűen ellen Barta véleményének. A *naiv eposzunk* ugyan 1860-ban jelent meg a SzFI. I. 1—3. sz.-ban, de már előbb kész volt (JKK X. köt. 608—611. l.), s A. egész 1860-as nyara már a szerkesztés lázában telt el s azt jó előre tudta, hogy tanulmányát az első számokban meg fogja jelentetni. A reá való hivatkozás tehát nem zárja ki az 1860-as évi keletkezés lehetőségét, talán még a nagykörösít sem, hisz a lábjegyzetet, mely a *Naiv eposzunkra* utal s mely Arany László szerint A. „jegyzete”, később is beírhatta A.

Belső ismérvek azonban inkább a pesti s 61-es keletkezés mellett szólnak. Mindenekelőtt a dolgozat fölültése. A. ez időben rendszeresen látogatja az Akadémia és Társaság üléseit. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint egyike a néhány állandó résztvevőnek. Glossza-rovatában maga tudósítja olvasóit az Akadémia üléseiről, a természettudományosokról éppúgy, mint a nyelvtudományiakról is. Mint tudósító glosszáiban, e fölültésben is jól kihallható az üléseknek a pozitívista tudományosságra s az indogermanisztikára jellemző hangneme, hangoltsága, melyből a művelődés, a tudomány, a ténytudomány méltóságának öntudata árad. Comte, Herbart és Humboldt korának s munkásságának szelleme; együtt a romantika örökségével, különösen a népköltészet s a népköltészet és műköltészet viszonyát illetően. Az sem közömbös e kérdésben, hogy a *Naiv eposzunk* mellett a Merényi-bírálattal mutat e dolgozat különösen szoros kapcsolatot, amely éppen a Voinovich által e cikk keletkezéseidejeként megjelölt hónapokban jött létre. Azt is érdemes számba venni, hogy A. a SzF szerkesztése idején, főképp annak első kétharmadában, midőn még bizalommal, hittel volt lapja szerepét, lehetőségeit, jövőjét illetően, rendszerint folyvást kettős jellegű cikkszerzői munkásságot végzett párhuzamosan: összefoglaló, szintetizáló, általános esztétikai érdekű cikkei mellett párhuzamosan dolgozott poetikai-didaktikus cikkeken s fordítva. S e hónapokban az első tipushoz tartozót nem bocsátott közre lapjában. Úgy látszik, ez volt e szakasz ily jellegű terméke.

Arany László e töredékdolgozat keletkezésére vonatkozó megjegyzései egyik datálásnak sem mondanak ellent, mert óvatosak, bizonytalanok, vaglyagosak. „... A népdal az irodalomban és Népiességünk a költészetben című tanulmányok, melyek úgy látszik, felolvasásra voltak szánva az akadémiába vagy a Kisfaludy-társaságba; de az előbbinek csak bevezető része és első fejezete készült el, az utóbbiból pedig a hátrahagyott kéziratok között a compositio egyszerű vázlatánál egyebet nem találtam.” (Arany János hátrahagyott prózai dolgozatai Bp. 1889. Előszó, 4.) Mindenesetre azáltal, hogy nem emeli ki az alkalmat, melyre készültek, illetőleg készülőnk kellett volna, azáltal szokásos fölolvásásai sorába, azaz pesti szakaszába helyezi őket.

A HIL, amely először bocsátotta közre e töredéket, e megjegyzést adta hozzá a címhez fűzött lábjegyzetben: „Eddig meg nem jelent tanulmány. Lásd a jelen kötet végén közölt kiegészítő jegyzeteket.” (7. l.) E jegyzet második mondata arra utal, hogy a kötet főszövegében csak a tanulmány kidolgozott része található, a többi a kötet végéhez illesztett jegyzetekben közölte Arany László, a következő két megjegyzéssel: „A magyar népdal az

irodalomban' című tanulmány tervvázlata, Arany saját följegyzése szerint, a következő volt:" (565. l.). „E tanulmánynak, a jelen kötet 16-ik lapján kezdett első szakaszán kívül, a második szakaszból, még a következő töredék maradt fenn:" (566. l.) A dolgozat kidolgozott részéhez a vázlatosat s a félíg kidolgozottat Voinovich kapcsolta szövetségserűen is hozzá (Arany János *Összes Munkái*. I–V. köt. Bp. é. n. [1924] V. köt. 144–153. l.) s Arany László közbevetett megjegyzéseit a magáéival helyettesítette.

— Kölcssey ítélete szerint is... „a valódi nemzeti poézis”... Kölcssey ezek a mondata a *Nemzeti hagyományok* c. tanulmányában található (Kölcssey Ferenc *ÖM* I–III. köt. Sajtó alá rendezte Szauder József, Bp. 1960. I. köt. 520. l.; de ez áll Erdélyi híres tanulmányának, *A népköltészetünkőrölnek* is, mottóként, az élén. — a nagy hún királyt fátyolos szűzek dallal üdvözölték: A. itt nyilván Priscos rhétor tudóságára, tapasztalataira gondol, melyeket ez akkor szerzett és irt le, midőn bizánci követekeket kísért Attilához. A. jó barátja, Szabó Károly már 1850-ben megjelentette fordításait az Új Magyar Múzeum-ban. — Árpád s a vezérek korában, valamint később is: nyilván ugyanazokra a forrásokra, illetőleg ugyanazokra az énekszerzőkre és énekesekre gondol itt is A., amelyeket és akiket a *Naiv eposzunkban* is emleget, nagyrészt Toldy Ferenc 1854-es műve (*A magyar költészet története*. I. köt. Pest 1854.) nyomán haladva (l. JKK X. köt. 264–275., 608–611. l.). — ama följegyzést, mely Sz. Gellért életrajzában előfordul: ez a híres, nagy jövőt megért följegyzés, a munkáját, a kézimálmon való őrlést dallal kísérő leánynak esete, a „magyarok szimfóniájá”-nak históriája, mind a XI. század végéről származó „kisebb”, mind a XIII. századból eredő „nagyobb” legendában olvasható. — e dalocska: Nem szoktam, nem szoktam. Ezt a kis dalt, amelyről úgy vélik, hogy egy nagyobb ének egy része s igen népszerű volt, az 1670-ből származó ún. *Petrovay énekes könyv* tartotta fenn a kolozsvári református kollégium könyvtárában (l. *Régi magyar költők tára*. XVII. század. Szerelmes és lakodalmi versek. 3. köt. Sajtó alá rendezte Stoll Béla, Bp. 1961., 171., 603. l.). A második strofa második sora a RMK szerint így hangzik: „Vén asszonyal hálni.” Honnét vette A. a maga variációját, nem lehet megállapítani; a RMK sokféle variációt ad (682–683. l.), de ezt nem. Aligha van pedig szó A.-nak eufémisztikus változtatásáról. — erről más alkalommal elmondtam véleményemet: itt utal tehát A. a *Naiv eposzunk* c. tanulmányára; l. fönt. — A német őseposz: az A.-tól annyiszor emlegetett *Nibelungenlied*-ről van szó. — a cseh *kraludvari* kézirat: ez a kézirat, mely epikus és lírai műveket tartalmaz, a XIX. század egyik igen jellegzetes és igen nevezetes hamisítványa volt, melyet a romantikus nemzeti érzés heve, múlttisztelete, múltteremtő vágya hozott létre. Hamisítvány voltát a századfordulón mutatták ki. Állítólag Kraludvorszk (Königinhof) cseh városkában találták meg, s 1829-ben ki is adták. Nagy feltűnést keltett s a német mellett más nyelvekre is lefordították; magyarra épp ez években: 1856-ban a prágai egyetem magyar tanára, Riedl Szende (*A királyudvari kézirat. Költemények a csehek őskorából*. Prága 1856.). Csengery Antal A.-nak is eljuttatta e fordítást. — szerb kisebb elbeszélések: a XIX. sz. első felében világirodalmi érdeklődés fordult a szerb népköltészet, mindenekelőtt a népi epika felé, amely rendkívüli mennyiségű kisebb elbeszélő költeményt mutatott fel amaz évszázados küzdelmek idejéből, midőn a szerbség török iga alatt élt. Olyfélék ezek, mint a magyar reformkor kedvenc műfaja, az elbeszélő költemény, csak hogy rendszerint nagyobbak és természetesen népköltészeti eredetűek. Különösen Karadžić Vuk Stefan (1787–1864) híres, egymást követő gyűjteményei járultak hozzá az epika világhíréhez. (Első gyűjteménye 1814; utolsó, hat kötetben, 1841–1866.) Újabban azonban, a XX. sz. első harmadától sok szkeptikus hang is

hallatszik, vajon valóban népi eredetűek-e egészükben ezek az epikus művek, különösen a Karadzić által kiadottak; olyannyira magukon viselik ugyanis egy művész, egy modern művész keze nyomát. A maga többször ösztökölte fiatalabb munkatársait a hazai szerbesség népköltészetének, népszokásainak gyűjtésére (l. pl. JKK XII. köt. 292. l.), s ismeretes, hogy némely történeti balladája, elbeszélő költeménye a szerbiségeivel közös vagy rokon törökvilági emlékekbe, népmondai hagyományokba nyúlik, pl. a Szibinyáni Janké, melyhez a tárgyat a Székács József-féle *Szerb népdalok és hősrégék* (Pest 1863.) c. gyűjteményből vette, mely viszont tulajdonképpen a Karadzić-félén nyugodott. — spanyol románc: ebbe az utalásba két elem keveredik: egyrészt utal a XI–XII. századtól kialakult, folyton újra meg újra feldolgozott Cid mondakörre, amely, részleteiben lassan az egész európai irodalomba átszármazott s egyes elemei állítólag — Solymossy Sándor szerint (*A Toldi-monda keletkezése*. ItK 1924.). — Ilosvai művére is hatottak. Különösen, hogy Herder irt a mondáról, fordított és átdolgozott belőle, nőtt meg a híre Közép-Európában is. Másrészt utal V. Hugo *Le Romancero du Cid* c. művére, mely végképp azt a közhitet terjesztette el, hogy a Cid-monda csupa románból áll, bár kétségkívül csak egyik domináns műfaji eleme volt ez. A. a SzF-ben mind az Hugo-féle feldolgozásból, mind az eredeti spanyol Cid-mondából hozott fordításokat, az előbbiből Szász Károlyét, az utóbbiból Győry Vilmosét, Thaly Kálmánét. — nálunk „Szilágyi és Hajmási” kalandja: ez a nevezetes, balladás elemet is tartalmazó elbeszélő költemény, melyet három kódex őrzött meg, a *Vasady kódex* 1561-ből, a *Csoma-kódex* 1571-ből s a *Kárázs-kézirat* 1560-ból származó rögzítés alapján. (L. RMKT VII. köt. 169–174. és 378–381. l.) A XIX. század közepén, elsősorban a nemzeti epika múltja iránt különösen érdeklődő A.-kör rendkívül nagy becsben tartotta ezt a művet s többen fel is dolgozták (Vörösmarty, Gyulai). — Maga Balassa, Rimai, Beniczki sem mondhatók a *dal* művelőinek: az első Balassi Bálintról, Rimai Jánosról, Beniczky Péterről van szó. E mondatát is, mint minden Balassira vonatkozó, annak tudatában kell olvasnunk, hogy Balassi szerelmes versei, „dalai” ekkor még — mint már fönt említettük — ismeretlenek voltak. — bizonyos „ad notam” lebegett szerzőjük előtt: azaz valamely már meglevő dal, versforma kliséje, ritmus- és rímképlete, strófaszerkezete mintájára írták műveiket. — Az ifjabb Balassa Bálint, Zichy Péter, Kazinczy András: A. feltűnően sokszor említi az ifjabb Balassa Bálint nevét. Toldy Ferenc nyomán jár akkor is, midőn ezt teszi; Toldy ugyanis nagy irodalmi munkásságot, sok elvesztett vagy rejtőző irodalmi művet sejtett az ifjabb Balassa neve mögött (l. *A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig*. Pest 1854. 301. l. II. kiadás.). Zichy Péter (1674–1726) is Toldy Ferencnek köszönhette, hogy ekkoriban sokszor hivatkoztak rá; Toldy az Új Magyar Múzeum II. évf. 5. sz.-ban adta ki dalait; emlegetése azonban jogosultabb volt, mint két társáé; az ún. Balassi-epigonok, főúri verselők között ő az egyik legtehetségesebb; különösen erős formakészsége, bensőséges volta feltűnő. Kazinczy András viszont (?–1728), akinek verseit dédunokája, Kazinczy Ferenc adta ki, a legkevésbé jelentékenyek közül való e csoportban. — mint ezt a „Lengyel László” kezdetű dal: e körül az emlékünkn, e gyermekdal körül is sok vita folyt eredetét s jelentését tekintve egyaránt. Szilády s vele a XIX. sz. régebbinek hitte s Szent László királyra vonatkoztatta. Az újabb kutatások azt tanúsítják, hogy az 1440-es éveknél régebbi nem lehet (Magyar Népzene Tára, I. köt. *Gyermekjátékok*. Bp. 1951. 889. l.). — A magyar dalsor *törzse*: fel kell hívni a figyelmet arra, hogy A. itt, e bevezedésekben tömören összefogja nézeteit újra a magyar verselését illetően. — Emlékezzünk régiékről: ez a híres, a magyarok történetét Skythiából kijövetelük után elmondó vers, melyet a kezdődő reformáció egyik első

ellenfele, Csáti Demeter ferences barát szerzett, mint a XIX. század végi s a XX. századi irodalomtörténet bizonyította, nem a XIV., még csak nem is a XV., hanem csak a XVI. század elejéről, a mohácsi csata körüli évekből való, de csak XVIII. századi másolatban maradt ránk. A XIX. sz. korábbi datálásában volt egy kis jól eső önámítás is (l. *A magyar irodalom története*. I. köt. szerk. Klaniczay Tibor, Bp. 1965. 181. l.). — a Sz. Lászlóra és Mátyás halálára írt költeményeken: a *De sancto Ladislao* c. himnusz magyar fordítására gondol A., az Idvez legy kegyelmes szent László kerál kezdetűre, melyet a Peer-és Gyöngyösi-kódex tartott fenn a XV. századból. A RMKT Horváth Cyrill-féle első kötete az A. által idézett, a 6. strófából való e sorokat így adja: „Le telepedel bihar wáradon / ah warwsnak löl edes oltalma” (221. l.). A láthatólag Toldy Ferenc *A magyar nemzeti irodalom története* (I–II. köt. Pest 1851.) alapján idéz. (Példatár XLVI.), mintahogy Csáti Demeter művének keletkezésidejét is Toldy nyomán adja meg. *A Mátyás halálára írt költeményt*, melyet valószínűleg a nagy király halála után hamarosan, néhány év múltán írt egy, föltehetőleg ferences barát, megint csak Toldy Ferenc i. m. alapján adja A. (Példatár LVI.) A RMKT említett Horváth Cyrill-féle kötete itt is eltér (480. l.), jöllehet Toldy is, Horváth is a Gyöngyösi-kódex alapján adja. Gerézdi Rabán így adja az A. által idézettekét: „Néhai nagy jó Mátyás királ / [Sok országokat te bírál — e sort A., nem tudni miért, kihagyta] / Nagy dicséretet akkoron vallál / Ellenségednek ellene állál (A magyar világi líra kezdetei. Bp. 1962. 195–196. l.) — Apáthi Ferenc Feddő éneké-ben: Ennek a híres, a köznemesi párt oldaláról bíráló s 1520 körül keletkezett versnek idézésében A. nem követi a *Peer-kódex* alapján közlő Toldy Ferencet. Toldy szövege ez: „Félelmes szívőnek engem alejtátok / Régi jó barátim nekem kik valátok” (Példatár LVIII.) Gerézdi mai közlése csak a második szó közlésében tér el Toldytól: szívőnek (i. m. 221–222. l.). Honnét vette A. a maga közlését, nem tudjuk. — Téged onnan kivete ez gyarló világba: ezt a XV. század elejéről való vallásos éneket, melyet az ún. *Winkler-kódex* tartott fenn, *Emlékeziel keresztthien* címmel szokás — első soráról — idézni. Az A. által citált sorok a 3. strófából valók s Horváth Cyrillnél (RMKT I. köt. 101. l.) pontosan úgy hangzanak, mint A.-nál. Úgy látszik, ezt már a Nyelv-empléktár. II. köt. (126. l.) alapján, ill. annak előkészületei alapján adja. — Röttenetes ez világnak mostan minden dolga: ez „a XVI. századból” való vers Szkhárosi Horváth Andrásé. *Az átokról (De maledictionibus)* c. munkájának első szakasza. Szilády Áron a RMKT II. kötetében a második sor utolsó szavát így adja: „és hatalmassága” (207. l.). Mivel a versnek sok lenyomata volt, nem lehet tudni, A. minek nyomán idézi. — Im koporsód ajtajánál áll hív szeretőd: Ányos Pálnak az 1780-es évek elején írt *Egy hív szívnek kedvese sirja felett való panaszzai* c. elégiájából való ez a sor; a költemény első sora. — a Házások éneké-ben: a régi magyar lírának ezt az ismeretlen szerzőtől származó igen fontos darabját, melyet írója 1548-ban Nyilas István és Zsámboki Anna lakodalmára készített, A. láthatólag, Toldy Ferenc *Handbuch der ungrischen Poesie*. I–II. köt., Pest und Wien, 1828. c. műve alapján idézi szó szerint (I. köt. 11–12. l.). — Emlékezzél mi történék, uram, mi rajtunk: Ezek a sorok, melyek egy Névtelentől szerzett XVI. században keletkezett versből valók, különféle protestáns imádságos könyvekben is találhatók voltak. Valamelyikből idézhette A. a vers címe: *Jeremiás profétia siralmas panaszzolkodásainak 5. része énekbe szerzetett*. (RMKT VI. köt. 82–84., 319–320. l.). A az első strófa első sorát s a második strófát idézi. A RMKT szövegéhez képest A. közlésének két fontosabb eltérése van: RMKT 3. sor: a mű háznak és jószágunk; 4. sor: jaj minékünk nagy budozásra. — Örül mi szívünk, mikor ezt halljuk . . : ez a sor Szegedi Gergely egyik zsoltárfordításának a kezdő sora, mégpedig a CXXII. zsoltaré

(RMKT VI. köt. 236., 375. l.). Ez is számtalan protestáns énekeskönyvből előfordult, s így A. bármelyikből vehette. — Sokszor kértem én az istent . . . a fönt idézett *Házások énekéből* való. — Egy szép dologról én emlékez-ném . . . Szilágyi és Hajmási említett históriájából való. — Ama fehér nyárfák alatt . . . Csokonai *Parasztdalából* való. — amaz „asszonyfedő” gúnydal [. . .] a főnemlített „Adhortatio mulierum”: a XVI. század népszerű társasági verstípusának, az asszonygúnyoló versnek ez a darabja a század derekán készült s a XVII. sz.-i *Lugossy-kódexben* maradt fenn. Mely közlés-ből vette A. a szöveget, nem lehet megállapítani; de az olvasat csupán egy helyen tér el Szilády Áron kiadásától (második sor második szó: hozza, hoz-ta) (RMKT IV. köt. 78–80. l.), illetőleg az ezen alapuló maitól. Az ő-zést azonban, amelyet már Szilády kidomborít s a mai szövegolvasás még inkább (I. *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*. Bp. 1963. 314–315. l.), elejti. — Quid sum miser tum facturus . . . ez a némiképp megváltoztatott idézet Celanoi Tamás sequentiájából, a *Dies irae, dies illa*-ból való, mely ma is él a kat. egyház szertartásaiban, a gyászliturgiában. „En ott szegény mit beszél-jek [tegyek], hol a szent is alig él meg.” (Sík Sándor) — így gondolnék rhyth-musban visszaállítani: ezek a sorok, mint az előtte idézettek is, Csáti Demeter *Pannónia megvételéről való énekéből* valók (I. fönt), a 133–138. sorok. A Szilády Áron kiadása (RMKT I. köt. 7. l.) s a Horváth Jánosé (*Magyar versek könyve*. Bp. 1942. 40–43. l.) szerint így hangzanak e sorok: Árpád jutta magyar nép-pel, / Kelem földén a Dunán elkelének, / Az Csekén ők csekének, / Az Téténben el-feteltének. / Érdén sokat ők értenek, / Szászhalomnál megszállának” (*Szö-veggyűjtemény a régi magyar irodalomból*. Bp. 1963. 142. l.). — csak a *divényi Mehmet*, magyar renegat: ennek a költőnek kilétéről rendkívül sok vita folyt. A XIX. században általános volt a meggyőződés, hogy török vagy inohame-dánná lett magyar költő. A XX. században azonban az a felfogás alakult ki, hogy csak játékos álnevéről, szerepről van szó s Divinyi Mehmed sohasem lé-tezett (Németh Gyula: *Balassa Bálint és a török költészet*. Magyar Századok Bp. 1948. 98. l.). Egyesek Balassit vélik e név mögött, ill. e néven fennmaradt vers mögött, de ez nem bizonyítható (I. RMKT XVII. sz. 3. köt. Bp. 1961. 555–556. l.). — Molnár Albert pásztori éneke: ezt a XVII. századból való Faust-motívumot magába rejtő, Molnár Albertről szóló históriát Szilágyi István adta ki 1853-ban az Új Magyar Múzeumban (568–573. l.) s A.-t biztatta, írjon belőle egy Faust-szerű elbeszélő vagy drámai költeményt. Az ötletet azonban, bár a régi vers tetszett neki, A. elvetette (I. Szilágyinak 1854. márc. 9.). — Anonymus töredékei: a jocularior énekére utal A.: „Omnes loca sibi aquirebant / et nomen bonum accipiebant” (Mindnyájan földet foglaltak, maguknak jó hírnevet szereztek). — „Mátyást mostan”: ezt az ily kezdetű verses emléket újabban inkább *Pesti Gyermekek utcai éneke* cí-men szokták emlegetni. Keletkezési ideje körül heves viták folynak. Tárgya Mátyás királlyal választásának üdvözlése, propagálása. A XIX. századi s egyes XX. századi kutatók szerint a szóban forgó választás idejében keletkezett és maradt fenn, más, főképp XX. századi irodalomtörténészek szerint viszont egy századdal későbbinek, Bencédi Székely Istvánénak kell tudnunk; ez ugyanis, szerintük, *Thuróczy Kronikájának* tudósítása alapján maga alkotta s fűzte be 1559-ben megjelent *Chronica*jába (I. Gerézdi Rabán: *A magyar vi-lági Igra kezdetei*. Bp. 1962. 307–314. l.). — Vitéz Oláh Gerő dala: az iroda-lomtörténetírás inkább *Oláh Geczi-ként*, vagy *Oláh Geczi dalaként* emlegeti ezt a valószínűleg a XVII. századból származó éneket, melyből Erdélyi János *Népdalok és mondák* c. gyűjteménye (Pest 1846.) hozott először 11 strófát (376. l.). A. ezt ismerhette (I. Esze Tamás: *Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig*. Bp. 1953. 481. l.). — Mohácsi dal: mire gondol itt A., alig lehet sejteni; talán az előbb említett *Jeremiás-síralma* parafrázisára. Ez után

ugyanis egyik kiadása nyomán (*Új zengedező mennyei kar*) ez volt olvasható: „a mohátsi hartz után”, s úgy értelmezték általában, hogy fordítója, ill. átköltője *Jeremiás siralmaival* tulajdonképpen allegorikusan a magyar helyzetre utal (RMKT VI. köt. 319. l.) — Kádárének: Ködi Farkas énekére utal A. — Amade, Faludy, — Anyos, Horváth Ádám: ti. Amade László, Faludi Ferenc, Anyos Pál, Pálóczi Horváth Ádám. — Leopold hosszú és nyűgös uralmával: I. Lipót abszolutista, elnyomó korszakáról van szó. — Isteni kéz maradványai: ez a vers, melyet egy OSzK-beli kézirat, az ún. *Nyitrai énekeskönyv* is tartalmaz (Oct. Hung. 1352. 616. — 62a), mégpedig egy olyan, amely Kováts Józsefnek, a „rimkovács”-nak verseiből is többet ad, valószínűleg maga is ettől a maga idejében annyira közkedvelt, mulattató költőtől való (Stoll Béla: *Magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája* (1565—1840). Bp. 1963.).

*

M: HIL 9—30., 565—568. l.: a fönt jelzett módon.

Voinovich összekapcsolta a kidolgozott részt a vázlatossal az 1924-es album alakú Franklin-kiadás V. kötetében (*Arany János összes munkái*. I—V. köt. Bp. é. n. [1924.] 144—153. l.) Azóta együtt adják az egészet.

Franklin 402—426. l.

47. EGY SZÓ A FÖNTEBBIRE

Ennek a kis kommentáló, szabadkozó írásnak keletkezés-okát Mikó Imre gróf cikke adta. Midőn A. második lapja, a K megindult, nem maga írt beköszöntő cikket, hanem Mikó Imrétől kért s kapott. Mikóval való kapcsolatát, s így közvetve e cikkét is, alighanem Gyulaiak köszönhette A. Gyulaiak ugyanis Kolozsvárt, mondhatnánk, gazdája s egyben támogató jó barátja volt a gróf. Mikó (1805—1876) a korszak egyik legfontosabb szerepvivője. Azt szokták mondani, ő volt Erdély Csengeryje. Mindenben részt vett, szellemi, politikai, gazdasági megmozdulásokban egyaránt. Kezdeményező, szervező, fáradhatatlan támogatója volt számtalan nemzeti ügynek, gyakran anyagiakban is. Jelentős műveltséggel rendelkezett mindhárom említett területen, s gondolatokban, ha nem is eredeti, de jól válogatott és alkalmazott gondolatokban gazdag cikkeket írt. Írásmodora azonban jóval szürkébb s egyben régiesebb volt a Csengeryénél. De nemcsak alkata, jelleme rokonította Csengeryvel, hanem felfogása is. Azt mondhatnánk, a Deák — Csengery-féle csoportnak és iránynak ő volt az erdélyi, a kolozsvári ügyvivője. Nagy tekintélye volt s értelmiségy körökben nagy népszerűsége is. Gyulai és barátai leveleiben szinte sohasem marad neve, tevékenysége említetlenül. Az erdélyi arisztokráciának ahhoz a feléhez tartozott, mely az udvartól több elnézést kapott; Csengeryék szívesen használták föl e lehetőségeit, éppúgy, mint tekintélyét. Ezek a vonások, ezek a tényezők indították A.-t is, ill. Gyulait, hogy tőle kérjenek bevezetőt. A gróf úgy látszik szívesen vállalta s hathasábos cikket írt. Két részre oszlik cikke. Az első egy kissé nehézkes és némiképp üres: túlságosan is szépirodalmi modort öhajtott megütni; a *Koszorú* szó jelentéstartalmait, hangulati velejáróit variálja némiképp túlságosan is fennkölt, túl ünnepestélyes s egyben érzelmi modorban. Annál tartalmasabb, tömönyebb s biztosabb hangnemű a második fele. A Csengery — Deák-féle nemzeti érdekegyesítések és a művelődésnek át való polgárosító törekvések mintanyilatkozata. Irodalomtörténeti fontossága jelentékeny, mert A.-

levelezésében, a Csengeryvel váltottakban is alig mutatkoznak meg azok a célok ily világosan, melyeket a mondott csoport az irodalom elé s ezen belül A. irodalomközéleti munkássága elé is tűzött, melyeknek szolgálatát A. lapjaitól is várta. Néhány jellemző részletet idézünk belőle:

„Kétségkívül e magasztos fogalmak és eszmék légkörében fogamzott, ezek vagy rokonképzetek befolyása alatt lőn alkotva e lap is, ez új és egyszerűen alkotott „Koszorú”, melynek mindenek előtt *egy tekintélyes s rokon-szellemű írói koszorújának* kellene lenni. És egy ilyennek létrehozását parancsolólag sürgeti az időnek teljessége. Nemzetünk egy nagy szellemi harc reggelén áll. Tudománynyal kell súlyt szerezni nevének, s minden téren, minden művelődési ágban hozzá illő művekkel kell ráírni hona földére: *ez az enyém!* De igazi eredményt csak erők egyesülése által lehet előállítani. Első tehát az erőegyesítés. Az írók nagy társaságának szakadozottsága az érdekek zilaftóságára s az azokban való közösség fel nem ismerésére mutat. Pedig egy irodalomnak sincsenek drágább érdekei mint a miénknak, melyeket közösen kell szolgálnunk és védenünk.

A mi irodalmunknak legközelebből két nagy küldetése van; *egyik:* nemzetünket a társaival való szellemi versenyben pályakoszorúhoz juttatni; ez adandja meg nekünk azon rangfokot és helyet, melyre jogunk van s képességekkel bírunk; *másik:* hogy a nyugoti műveltségnek keletre kiterjesztésében úgy munkáljunk közre, hogy a mi rajtunk átmegy, a nemzeti szellemtől önállóan feldolgozva, s mindenre saját nemes bélyege legyen nyomva; ez fogja biztosítani számunkra azon erkölcsi befolyást, melyben e hon összes érdekei, kiválóan pedig műveltségi ügye, egyedül találja kezességét. [...]

Azt vélem továbbá, hogy *e lapnak eszmék, tisztult nézetek s szabad elvek koszorújának kell lenni.* Költészetünkben, művészetünkben és irodalmunkban sok van, a mi készütségre, valódi tehetségre, olykor épen lángelmére mutat; de felette nagy a szükség oly lapra, mely közirodalmi és esztétikai kérdésekben s általában műizlés dolgában biztos tájékozási pontokat nyújtson. Irodalmunk mezeje zsong-bong a vidor munkások eleven életzajától. Eszmék és nézetek, elvek és rendszerek váltig forognak fenn; kell, a ki e munkás erőket rokonszenvező figyelemmel kísérje, kell, a ki ez elvek és rendszerek kikristályozódását előmozdítsa, s a szép ősök törvényeihez mérsékelje. E tekintetben e lap íróira mintegy irányadó szerep vár. Nem kell ezt mutatniok, sem követelniök. Ez nem illenék a tudomány mezejének szabad munkásához; mihelyt csöndesen, de biztosan haladnak s szilárdon tartják kezökben a valódi tudás fáklyáját, önként nyújtja nekik az elismerés koszorúját a közönség.

És lesz e lap *classicus ismeretek koszorúja.* A szellemnek egyedüli éltető légköre a gondolkodás és ismeretek. [...]

Azt is remélem, hogy e lap a *nemzeti műveltség és irodalmi emelkedettségünk koszorúja lesz.* Tiszta nyelv és írály, alapos tárgyalási mód, higgadt és elvek körül járó vita, mindenek fölött pedig oly előadás, hogy a tudomány komolyságát ennek vonzatossága mérsékelje, az elméletek elvontságát az előadás természetes könnyűsége s némi költőiesség elevenítse. A természet és társadalom oly zord időszakában élünk, hogy a szellem egy kis költészete szinte lelki szükséggé vált!”

Cikkét így zárja le: „Író és közönség édes-egyek érdekekben, kötelességekben. Amaz a nemzet dicsőségét észszel, ez anyagi segélyvel tartozik munkálni. Nem szabad kétlenünk, hogy a magyar olvasó közönség e viszony kölcsönösségét, egymásra való erkölcsi hatását átlátja, és az egy részről tökéletes kezességgel bíró készséget saját résziről nemes áldozatkészséggel fogja viszonzni, nem feledvén, hogy a nemzetnek „Koszorúsa” nyújtja e „KOSZORUT” a nemzetnek.”

Mikó cikkének sem A., sem Gyulai levelezésében nincs nyoma. Mikó gyakran járt Pesten, s úgy lehet, személyesen beszéltek meg a cikk ügyét s talán ily alkalommal kívánhatta Mikó, hogy cikkét „*módosítás* nélkül kell kiadni”, mert a *módosítás* óhaja, A. részéről, alighanem azokra az elismerő kijelentésekre, utalásokra vonatkozott, melyek Mikó cikkében őt illették; hisz a kommentárnak is, mint A. maga mondja, ez az enyhítő *módosítás*, helyesen értelmezés a célja. A. e kommentárját követte aztán a lap ez első számában valódi programcikke, az *Irodalmi hitvallásunk* című.

M: K I. I. 1. sz. 3—4. 1. Arany János aláírással.

Kötetbe először a HIL vette föl, változtatlan szöveggel, *A Koszorú bemutatása* címmel (503—504. 1.), Arany László pár soros magyarázó lapalji jegyzetével, mely szerint a gróf „melegen üdvözölte a lapot, mintegy jelezte, mit remél az irodalom és közművelődés javára” (503. 1.). Csak a nagyobb gyűjtemények szokták fölvenni.

Franklin 1194—1195. 1.

48. IRODALMI HITVALLÁSUNK

Ez A. egyik legtöbb problémát koncentráló elvi cikke. Szinte nincs egyetlen elvi írása ebben a fél évtizedben, mellyel egy vagy más ponton ne érintkeznék. Ez a cikk műfajából, megnyitó, programadó jellegéből következik. A. második folyóiratának, a K-nak volt programcikke. Azt azonban a közelebbi kezeltetési körülmények határozták meg, hogy ez érintett problémák közül melyek kaptak benne valódi hangsúlyt, melyek lettek a cikk vezérmotívumai. Bár nem a lap élén, nem az „előcikk”-rovatban jelent meg, valójában az. Helyét azonban át kellett adnia Mikó Imre gróf *A Koszorú* c. bemutatató-ajánló cikkének. Így a lap belső cikkei közé szorult az első folytatás, a másodikat pedig már nyilván nem akarta A., szemben az elsővel, a lap élére helyezni. Lehetett azonban más oka is ennek: hivatkozónak érezhetett a lap élén egy ilyen cikket s ami fontosabb: alighanem a cikk hangnemenek élet kívánta ezáltal tompítani. Mert ilyen kemény, szinte kihívóan éles hangvételű s személyes indulatú írása a szerkesztő A.-nak is kevés van. S mint a hangsúlyt kapott problémák kiválogatását, ezt az élességet és indulatot is a keletkezés-körülmények magyarázzák.

A K, melynek tehát programcikke ez, 1863. jan. 1-én indult, két hónappal a SzF megszűnése után. Igazában bukás volt ez a megszűnés, s ez A.-nak roppantul fáj. Bármennyire kendőzte, leveleiből, főképp a Csengerynek írottakból mégiscsak kiderül, hogy rendkívüli várakozással, reményekkel s ambíciókkal indult két évvel előbb a szerkesztésnek. „Lehet, hogy nevem — ámbár ennek a *nagy* közönség előtti népszerűsége felől nem élek csalódásban — hogy nevem az első évben összehozna annyi előfizetőt, amennyi szükséges volna a lapnak...” (1860. febr. 7.) — írta szemérmesen. S most látnia kellett, hogy miközben az ő lapja, neve s munkája ellenére, két esztendő alatt a részvétlenségbe fulladt, nemcsak a divatlapok éltek meg vígan, nemcsak a gombamód szaporodó élcikkek lettek olvasót, hanem a minden irányt és igényt nélkülöző Fővárosi Lapok is elindult (több évtizedes) diadalútjára. Tompa, a sérült ember s a barát érzékenységevel megérezte, hogy milyen mély seb ez a részvétlenség A. számára. „Nagy bosszankodásom van lapod állapotja miatt; hát sem a tudományért, sem a Kisfaludy-társaságért, sem *éretted* nem akarja e nyomorult publicum fenntartani a Figyelőt?”

(1861. szept. 25.) Most pedig éppen ezen a ponton igyekezett A. megrendült önbizalmát megerősíteni, újraalapozni. „Neved s állásod a régibb nemzedék legjobbjait gyűjtheti egybe, és csak azok is, kiknek nevei futólag megfordulnak elmémben, egy hatalmas lapot adhatnak a közönség kezébe. Csak rajta, nekem teljes bizalmam van.” (1862. okt. 1.)

Ez a csalódottság, ez a keserű tapasztalás volt tehát a cikk súlypontjainak s hangnemének első kialakító motívuma. A. most, féltetve a SzF tapintatoskodását a lapársakkal, a szerkesztőtársakkal szemben, világosan értésére kívánta adni a közönségnek, mennyivel fölötte áll lapja a versenytársaknak. Egy másik alakító motívum viszont A. baráti körében lelhető fel. Szerkesztői munkáját, tudjuk, e körön belül is többen bírálták. Tompa első sorban a kritikai jelleget sokallta benne, s főképp: változatosabb külformát kívánt. Ennek a kívánságnak A. most igyekezett eleget tenni. Mélyebben érintette Gyulai kritikája. Levelezésük legélesebb hangnemű darabjait eredményezte ez a kritika. Gyulai a lap s a szerkesztő irányának világos meghatározását és megtartását, a „pártosságot”, hiányolta a SzF-ben. E cikk első felében nagyrészt azok a gondolatok térnek vissza, amelyek akkor váltott levelekben találhatók (1861. márc. 28., 1861. ápr. 3.; 1861. ápr. 6., 1861. aug. 28., 1. — 1. az egész kérdésre a *Visszatekintés* jegyzeteit s JKK XII. köt. 602–604. l.). A. tehát most mintegy biztosítékot kívánt adni jó előre Gyulainak s az ő módján gondolkodóknak is.

A harmadik motívum az ellenzékinek számító fiatal irodalom köréből származott. Abból a körből, melyet az Új Nemzedék c. lap kísérelt meg egybefogni. A., tudjuk (l. JKK XII. köt. 413–415. l.), ezt a lapalapítást vélte a maga szerkesztői törekvéseire legnagyobb csapásnak. Azt a gondolatot, ötletet sajátította ugyanis ki ez a csoport, amely A. számára, egyeszetendő szerkesztői tapasztalata nyomán, alkalmasnak látszott, hogy általa fellendítse lapját, s főképp, hogy általa összefogja, s nevelje a fiatal s nem fiatal irodalmat egyaránt. „Az írókat fel [...] szólítani, hogy csoportosuljanak egy igazán szépirodalmi lap kiállítására”, ez volt az eszme, az ötlet. (Tompának, 1862. szept. 24.) Manapság, persze szinte érthetetlen, mi volt ebben új és eredeti. Akkor azonban, midőn „irodalmi” lapok szinte természetesen „divatlapként” vagy „társasági” lapként, azaz pletykalapként, szalonlapként jelentek meg s az írók mindenikbe dolgoztak, függetlenül (esetleges) irányuktól és színvonaluktól, valóban volt jelentősége egy ilyen összefogásnak. Ezért mondta nála szokatlanul erős kifejezésekkel A.: „Az ily összponstítás az én eszmém volt, rég pengetem, s tölem lopta el, a szó betű szerinti értelmében, az új nemzedék.” (Tompának 1862. szept. 24.) S ezért válaszolta Tompa gyorsan forduló s A.-nak oly rendkívül jóleső válaszában: „Ne gondolj azzal, hogy a csoportosulás eszméjének eredetisége tán eldisputáltatik tőled, nem tesz az semmit, fő a cél”. (1862. okt. 1. és Tompához, 1862. nov. 16.). Különösen pedig az volt e lapalapítás körüli elégedetlenségének oka, hogy az Új Nemzedék anélkül használta fel az eszmét, hogy valódi pozitív tartalmat adott volna neki, azaz hogy határozott esztétikai irány és célok szolgálatába állította volna. „Nem annyira gúnyolódni akarunk, mint inkább azt sejtetni — így zárta le az Új Nemzedékről szóló epés glosszáját —, hogy az irodalomnak az életkorhoz semmi köze s az Új Nemzedéknek csak az elvet, irányt illetőleg lehet valami értelme” (JKK XII. köt. 82. l.).

Az *Irodalmi hitvallásunk* három fő problémája, hangsúlya közül az elsőt: a „széptani credo”, a „nyílt program”, a „zászló” kitűzésének elengedhetetlen voltát tehát főképp ez a három motívum határozta meg.

A másodikat, a „jog-folytonosság” problémáját „az irodalmi ellenzékkel” (ha ugyan beszélhetünk e korszakban már ilyenről) megkezdődött

csatározások, összecsapások. Főképpen hárman fontosak e tekintetben: Vajda János, Zilahy Károly és Riedl Szende. Vajda elvileg sok igazságot tartalmazó, formájukban azonban rendkívül durva, sőt ordenáré támadásai a „Füledő” s kritikái meg költői ellen ismeretesek. S ismeretesek Zilahyéi is, melyeket a Magyar Sajtóban, Vajda lapjában, s a Kritikai Lapokban, Riedl folyóiratában intézett az Arany—Gyulai csoport ellen. Riedl kevésbé közismertek. Személy szerint ő A.-t ugyan alig támadta, bár dicsérni sem dicsérte, de a népies irányt folyvást csepeltse s azt hangoztatta, hogy Petőfi s Vörösmarty óta irodalmunk pang s nem tudja, kivált a népies irány nem tudja betölteni a rá háruló feladatot (pl. 1862. márc. 1., okt. 1.). Igazában ezt mondta Vajda s részben Zilahy is. A. e felfogással szemben tartotta szükségesnek, hogy néhány vonással felvázolja a fejlődés menetét, szakaszait, ez utóbbiak tartalmát, szerepét, hozadékát, hogy aztán e szakaszok szerves folytatásaként mutathassa fel az 50-es éveket s bennük a maga szerepét, tevékenységét, eredményeit is. Nem véletlen, hogy gondolatban és formulázásban egyaránt rokon e tekintetben a cikknek ez a szakasza azzal a Csengerynek írt levéllel, melyben a maga költői eredményeiről mondott ítéletet (1856. jún. 23.).

S a cikk e második fő problémájával szorosan összekapcsolódott, összefonódott a harmadik: az eszményítés kérdése. Azokat a külső motívumokat, melyek e problémát e programcikk fókuszába állították, nehezebb felmutatni, mint az előzők előtérbe jutásának közvetlen okait. Igaz, itt ilyen közvetlen indokokra a magyarázatban nincs is szükség: az eszményítés problémája folyvást foglalkoztatta A.-t, az előző évtizedben is, s ebben is. Nagy összefoglaló esztétikai cikkeiben éppúgy érintette rendszerint, mint azokban a bírálatokban, melyekben elsősorban elvi, elméleti s irányzati kérdéseket feszegetett, sőt, verseinek, költői tanító verseinek is gyakran volt tárgya e probléma. Sőtér István nagy tanulmánykötetében tisztázta, hogy alapjában egyrészt az általános emberi és a nemzeti, másrészt az „ideál és real” összefüggésének, viszonyának, arányának kérdése, azaz a nemzeti költészet s a népies realizmus lehetőségének és követelményének kérdése tűnik fel e cikkeiben és cikkrészletekben. S e kérdések A. esztétikai eszmékedéseinek mindenkor tengelyében álltak. Időszerűségük, izgató voltak azonban számára néhány tény által most ismét megújult. Vajda, Zilahy s Riedl játszott e tekintetben is fontos indukáló szerepet. Vajda támadásai, vádjai sokkal mélyebben érintették e kör tagjait, mindenekelőtt magát A.-t, mint azt eddig szokás volt számításba venni. Folyóiratai, s ezekben glosszái tele vannak árulkodó jelekkel erre vonatkozóan. S Vajda nagy röpirataiban többek között épp e kérdéseket, a népiességet s a nemzeti s általános emberi összefüggését feszegette. Hasonlóképpen Zilahy is, Riedl pedig egyenesen anatómát mondott a népiesre, a nemzetinek pedig gyors visszaszorulását jósolta az általános emberi javára. Az ő agitációjuk mellett nagy szerepet játszott az a tény is, hogy a petőfieskedők irányának végleges lejárta után a fiatal költők közül többen, új utat keresván s szabadulni akarván a petőfieskedők nyűgöző befolyásától, mintegy a népiesség előtti idealizáló iránynál kerestek ösztönzést, példát, útmutatást. A., mint más cikkei s bírálatai tanúsítják (főképp a Bulcsú- s a Fejes-bírálat vagy az *Irányok*) félt ez irány elhatalmasodásától; féltette a népiesség eredményeit s mint épp e cikke bizonyítja, a népiesség alapján való továbbhaladás lehetőségeit is.

Mivel e cikkben mind az eszményítés A.-féle felfogása, mind az ötvenes évekbeli népies-nemzeti irodalom szerepének A. szerinti értékelése élesebb, világosabb megfogalmazást nyert, mint a legtöbb A.-cikkben, az A. esztétikáját tárgyaló fejtegetésekben nagy szerepet játszik. Voinovich az A.-féle eszményítés szempontjából alapvetőnek tartja s úgy véli, ez az eszményítés:

„a művészi realizmus” (Voinovich III. köt. 65. l.). Hermann is rendkívül fontosnak véli e dolgozatot s A. esztétikájáról alkotott felfogásának szinte a tengelyébe állítja. Úgy véli, e cikk világosan mutatja, hogy az A.-féle eszményítés nem egyenlő a „Deák-párti”, a Gyulai-féle eszményítéssel s „az Arany-féle eszményítés nem eszményítés, hanem a lényeg tükrözésének kívánata. Ars poetikája nem a költészet eszményítésének, hanem „eszmeiségének” védelmé”. A. az irodalmi „Deák-párt” művészi felfogásával, esztétikai törekvéseivel szemben, „meghirdeti az irodalmi jogfolytonosságot, és a kor irodalmát, illetve a kor igazi irodalmi tendenciáit úgy fogja fel, hogy azoknak példaképe a népköltészet és Petőfi”. Azaz felfogása ekkor is még „mélyen a népi esztétikában gyökerezik” (Hermann 248–50. l.). Daniel Viktor cikke a *Vojtina ars poetica*jával szembesíti ezt a tanulmányt s arra az álláspontra jut, hogy bár A.-nál mindig fontos és elengedhetetlen a reális, s kiindulási pontja is mindig ez, az eszményítés sohasem maradhat nála el (Daniel Viktor: *Az eszményítéstről és Arany János Vojtina ars poetica-járól*. A sepsiszentgyörgyi Mikó-Collegium Értesítője, 1911.). — Gálos Rezső is alapvetőnek véli e cikket, mert, úgymond, A. „irodalmi credoját, végérvényesen” ebben mondta el s ennek, szerinte, „leglényegesebb szempontja, hogy az igazi költészet eszményit.” (Gálos, 687. l.) — Barta János A.-könyvében és bevezetésében ugyan cím szerint áll hivatkozik A. e dolgozatára, de A. eszményítéséről vallott felfogása, láthatólag, nagy részben támaszkodik erre. Annál gyakrabban hivatkozik rá *A kritikai realizmus kérdései a XIX. század magyar irodalmában* c. referátumában. Legfontosabb itt e cikkel kapcsolatban az a megállapítása, hogy ez jól mutatja egyrészt azt, hogy „az eszményítés fogalma Európa-szerte kitágult”, a realista tendenciáknak engedett teret, másrészt azt, hogy ugyanakkor nemzeti erkölcsi princípiumok jegyében már megindult az ábrázolható életanyag s az ábrázoló módszerek rostálása. „Lehetetlen ki nem érezni ezekből a nyilatkozatokból [...] a szűkítő, a társadalom élő valóságától elzárkózni akaró tendenciákat.” (*A realizmus kérdései a magyar irodalomban*. Szerk. Klaniczay Tibor, Bp. 1956.) — Sőtér István pedig A. többi tanulmánya között, melyek ugyancsak szólnak az eszményítésről, ezt rendkívüli hangsúllyal idézi s mintegy a probléma tárgyalásának középpontjába állítja. Sőtér monográfiája A. e cikke tekintetében azért is nagyon fontos, mert nemcsak A. más ily tárgyú cikkeivel szembe-
 esíti e dolgozatot és problematikáját, hanem a kortárs esztétikus-kritikus írók ugyane tárgyat érintő felfogásával is (Sőtér 390., 648. l.). Ezt a szembe-
 állítást ugyan már említett referátumában Barta megkezdte, de a részletekig való hatolást számára akkor az alkalom és műfaj lehetetlenné tette.

E központi kérdések, főképp az eszményítés problémái mellett más A.-t érintő kérdést illetően is gyakorta érveltek e tanulmánnyal. Voinovich például az eszményítés kérdésénél is nagyobb hangsúllyal említi a cikk ama részét, amelyben az írók hivatalvállalásáról beszél A. s úgy véli, a cikk éle a hivatalt, az állandó munkát nem vállaló írók ellen irányul; ezeknél ugyanis a korrumpálódás veszélyét és ragályát nagyon is közelinek tudta (Voinovich III. köt. 49. l.). Ember Gyula viszont A. társadalomszemléletére nézve lát érdekes és fontos mozzanatokat e cikkben. Ezek, szerinte, azt bizonyítják, hogy A. érzékeny figyelemmel kísérte s fontolgatta a munka és a bér, a munka és a tőke viszonyát (Ember Gyula: *Arany társadalomszemlélete*. Irodalomtörténeti dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. Bp. 1934. 64. l.).

Mint ismeretes, A. kéziratának legnagyobb része Voinovich Géza villájának pusztulásakor elégett. Ezé is, de a kéziratból egy részt már az Arany László által irányított Ráth-féle *Arany János hátrahagyott prózai dolgozatai*. Bp. 1889. c. kiadás II. kötete közzétett a jegyzetek közt (571–573.

1.), mégpedig olyan részt, mely a jelen cikk zárósoraiban ígért, de el nem készült újabb közlemény egy szakasza lett volna. Arany László a következő előzetes megjegyzést fűzte e töredékes részlethez: „Az Irodalmi hitvallásunk” c. tanulmány második cikkéből a következő töredék maradt fenn:” (uo.) A jegyzetek közül Voinovich az 1924-es album alakú kiadásban emelte e töredéket a cikkek közé s illesztette, stilisztikailag módosítva Arany László előbb idézett szavait, az *Irodalmi hitvallásunk* végéhez (*Arany János összes munkái I–V. Bp. é. n. [1924.] V. köt. 143–144. l.*).

— a zászló színei olykor nem vehetők is fel tisztán: „vehetők ki tisztán”, ma inkább így mondanók; tehát nem *föltételezni* értelemben használja A. e szót. — árlejtést is kell tartanunk: A. szóhasználata nem egészen világos: Absteigerungot vagy Preiscours-ot, Preislauf-ot értett-e e szón. Ballagi 1848-as magyar — német szótára Absteigerung értelemben használja; a Cz — F pedig a mai „verseny tárgyalás” értelmében: „... kötelezettségét annak engedik által, aki azt a kikiáltott díjon alul legolcsóbban teljesíteni ígérkezik” (I. 337.); tehát licitálás, rálicitálás. — Emancipál-e minden emancipálandót: megint a nőíró-vitára utal (I. A. *nő-írókról* c. cikk j-z-t). — úgy igazolva lenne a „kiáltó szükség” által: a szokásos frázist kiemelendő használja A. az idézőjelet. — széptani *credo*-ját: széptani, esztétikai hitvallását. — mi vagyunk az egyetlen hévér, mely azt kiemelni képes: a hévér szóra a Czuczor — Fogarasi-féle *Nagyszótár* két jelentést ad: „Bányászlegény, bányákban dolgozó munkás” s „lopótök”; idegen, német eredetűnek mondja (Heber, Hauer). Az Értelmező Szótár viszont „csavaros kézi emelőgép” jelentést ad. — Jobban is tudnók, de a jobb ellensége a jónak: érdekes megjegyezni, hogy ez az aforisztikus megjegyzés Csengery A.-nak írt egyik fontos levelében is megvan (1860. febr. 27.) — ama conventionell eszményiség: a francia — német eredetű conventionell szónak itt, ez időre már ironikus jelentése van; nyilván ezért is nem fordítja A. magyarra. Az egyre életidegenebbé, egyre epigonabbá váló német esztétika íze kapcsolódik hozzá egyrészt, másrészt a Bajza-korszak lírájának, légkörének finomkodó, idegenes hangulata. Különösen Erdélyi híres tanulmánya, az *Egyéni és eszményi* óta sokféle jelzővel illették ezt az eszményítést, de A. e jelzője öröklődött át leginkább irodalomtörténetírásunkban. Ballagi 1847-es német szótárába nem vette fel, az 1854-esben igen: egyességi, szerződési, közegyezési, bevett, közszokásban levő jelentéssel. — Vagy, ha tetszik, Kumoss foszlányaival: Kumoss Endréről (1811–1844) van szó, aki a Császár Ferenc-féle lírai iránynak volt a híve, mely a német klasszika és romantika provinciális izlésszintre leszállított érzes- és eszmeközhelyeit variálta, néha magyaros küllembe öltöztetve. Az irány újraéledésének veszélyéről l. e jz bevezetőjét. — Tavaly egy éles kiáltás jajdult: Talán az ifjú Zilahy Károly bírálataira gondol; már akkor jegyzetet fűzött ahhoz az ítélethez, ahogy Zilahy az előző nemzedéket megmérte (JKK XII. köt. 277. l.); az iронiа („fogadom, századik sem hallott belőle semmit”) mintha ezt igazolná; mintha a SzF olvasottságára utalna. Dalmady-bírálatában azután Zilahy derűsebben látta a helyzetet (I. *Zilahy Károly válogatott művei*. Bp. 1961.) De lehet, hogy Vajda cikkeiről van szó. — közepes elmének is folyóbbá (valéufig) lön: A. gyakran tette szóalkotásai, szójavaslatai mellé latinul vagy németül jelentésüket; Ballagi 1854-es szótára a geläufig-hoz a következő magyar szavakat adja: gyakorlott, ügyes, folyó, szapora, pergő. — Az elbeszélő költészet apróbb (verses) fajai: nyilván a balladára, az elbeszélő költeményre meg a költői elbeszélésre gondol itt elsősorban A. — óvó kereszttel jelölni meg azt a másikat: érdekes megjegyezni, hogy ez a metaforikus kifejezés s vele a gondolat Tompa verseiről írt bírálatában is előfordul: „Állítson a költő keresztet az ily örvény fölé, s ovakodjék ottjárni.” — századunk anyagelviess szellemének:

a materialistának ez a magyarázata ritkán fordult eddig elő, Ballagi 1854-es szótára a materializmust anyagászat, a materialistisch-t „anyagtanítást követő”-nek mondja; a CzF nem ismeri, a *Nyelvtörténeti Szótár* sem említi, Ballagi 1868-as *A magyar nyelv teljes szótára* már adja, így: „anyagelviség: a szellem létét tagadó bölcsészet” — *servum pecus*: az utánczók nyája, serege; a XIX. század kissé még deákos irodalmi közírásában gyakran használt klaszszikus eredetű szólás; A. is többször élt vele. — ha nem is minden tekintetben aranykorát: Toldy ismeretes felfogására történik utalás, mely szerint a magyar költészet aranykorát Kazinczy s Vörösmarty korában érte el. — egy Fűskuti—Landerer: az ismert, vállalkozását még az 1720-as években alapító, magyar nemességet nyert nyomdász s könyvkiadó familia nagy szerepet játszott a reformkori könyvkiadásban is. Az ő Heckenastéval egyesült nyomdájában készítették A. SzF-jét is. — sok parlamentírozás: sok tárgyalás, tanácskozás, egyezkedés. — „a maga költségén, ingyen, sőt még a tekintetes author úrnak is 50 vagy 100 exemplárt ad honorarium fejébe”: az A. által idézőjelbe tett szöveg lehet valóságos, de inkább nyilván áldézet; a reformkori szerződésszövegekből van elvonva, mint a legtöbbre jellemző tipikus szöveg, megfogalmazás. — kispapoktól kéregetik össze stb.: Berzsenyi versei kiadásának ismert históriájára utal A. Helmecky a pesti kispapoktól gyűjtötte össze a szükséges pénzt; bár, az újabb kutatás szerint, erre tulajdonképpen félig-meddig félreértésből került sor, mert Berzsenyi állhatta s állta is volna maga a költségeket (Vargha Balázs: *Berzsenyi Dániel*. Bp. 1959. 134—135. l.). — valaki meg-igenelhetné: A. nyilván megirigylhetné, illetőleg megsokallaná s ennek következtében megirigyelhetné értelemben használja e szót. Ballagi 1848-as magyar—német szótára csak a mai *bajhelen* jelentést adja; a Cz—F azonban a „valamit soknak nagy-nak vall, sokall, nagyvöll” jelentést is. Az Értelmező Szótár ez utóbbi jelentést már nem adja. — a maeoni koldus (Homer) : l. az *Eredeti népmesék* jegyzeteit. — a *remekjét* öt fontsterlingért kínáló Milton: Milton egyik kiadását bevezető életrajztanulmány is említi az *Elveszett paradicsommal* kapcsolatban ezt az anekdotikus adalékot (*The Poetical Works of John Milton*, edited by David Masson, I—II. köt. London 1903.) — szellemnyűgöző professio nélkül: foglalkozás, hivatás, munkakör. — ha telik, vagy *teletik*: nyilván az irodóna kedvéért használta A. a *telik* ige szokatlan és nehézkes passzívumát. — minden *adeptus*-át (és *ineptus*-át): adeptus: egy tan, egy irányzat híve, bajnoka, beavatottja; ineptus: alkalmatlan valamire, hozzá nem értő, balga, együgyű. — Aestas dum fuerit, pueri componente nidos: gyermekeim, amíg nyár van; tehát: keressetek más megélhetést, időben, az irodalmon kívül (így magyarázza Barta János Magyar klasszikusok A. kötetében, IV. 493. l.) — gschäfteket csinál: üzletet, boltot csinál; a német Geschäft szó-nak pesties is már akkor ironikusan használt alakja. — És most következik a *művészeti* oldal, de erről másszor: ez a „másszor”, sajnos, nem következett be; a K szerkesztése idején A. mindinkább elvesztette kedvét, hogy újabb elvi, tisztázó és összefoglaló cikkeket írjon. Nagyobb cikkeiben a K-ban inkább az irodalomtörténet, ill. az irodalomtörténeti portré felé fordul. „Kritikai lapszerkesztésem alatt elég alkalmam volt meggyőződni — magyarázta maga kesernyésen Elegyes darabjai előszavában ennek az elfordulásnak az okát —, hogy praeceptor-ságom nem kell senkinek — jó, hát nem kell.” — „exegi monumentumot” emeljen: az ismert horatiusi szólás: emléket állítottam, mint azóta is, akkor is közhasználatú volt. — Az úszó: Camoens, a tekercs: a Lusíada; a mondaszerű hagyomány szerint Luiz de Camões (1524—1580), amidőn Makaából Goaba hajózott, a Mekong torkolatában hajójuk elsüllyedt s neki csupán életét s kézíratait, tekerceit sikerült megmentenie, melyeken nagy hőskölteményének, az *Os Lusíadának* nagy része

már meg volt írva. — Hercules oszlopai: a monda szerint Hercules útja leg-távolabbi pontján oszlopokat állított fel. — Munkács sötét kazamatáiban: Koháry Istvánra utalt A. Koháry, a Habsburg-párti főúr a kurucok fogságába esve, a munkácsi vár börtönében szerzett verseit részint memorizálással, részint az A. által mondott módon őrizte meg kiszabadulása idejére. — a falusi egyszerű nemesnek: Berzsenyi Dánielra hivatkozik A., aki, mint ismeretes, a gazdálkodás mellett sokáig senkitől sem sejtve írta verseit. — Vándorol a Rajna mentén: Kisfaludy Sándorra céloz A., aki katonáskodása, ill. fogsága idején járt Német- és Franciaországban. — borong „a sötét olajfák illatos hűsében”: Kisfaludy Károlyra gondol A., aki ifjúsága idején — mint kezdő festő bejárta Itáliát s az idézet az ő *Honvágy* c. verséből van. — az áll őrt a szőkevény fiúval: Petőfire utal A.

M: K I. I. 1. sz. 4–6. l., 2. sz. 29–31. l. a főt említett módon s a záró töredékrész nélkül.

Kötetbe először a HIL vette föl, változatlan szöveggel (33–42. l.), lapalji megjegyzésben utalva a Jegyzetek közt közölt töredékes záró részre, melyet tehát Voinovich kapcsolt az említett kötetben a cikkhez.

Franklin 390–402. l.

49. NŐ-E, VAGY NÉ?

Ez a cikk a *Divattudósítás* testvércikke. Míg azonban ott elsősorban s majdnem kizárólag egy divatos nyelvhelyességi hiba volt a cikk sugallója, s A. szerkesztői helyzete és dilemmái csak a humoros keret létrejöttébe játszottak bele, itt fordítva áll a dolog: a nyelvhelyességi probléma alkalom, hogy a maga humoros-önironikus módján barátai, olvasói, s maga mulattatására kiadói-szerkesztői mizériáit adja elő. Ezek a mizériák áltálalt léptek föl, és sokasodtak meg, hogy A. második folyóiratának, a K-nak már nemcsak szerkesztője volt, hanem kiadója is. Heckenast, A. első lapjának a SzF-nek kiadója ugyanis a deficit, ill. a jelentéktelen haszon következtében nem vállalta tovább a kiadást s azt tanácsolta A.-nak, lépjen föl maga a lap kiadójaként, akkor több marad meg számára a honoráriumokból, s főnn bírja tartani a lapot (A.-hoz, 1862. szept. 21; német nyelvű; az eredeti nincs meg, elégett a második világháborúban; Voinovich idézi III. köt. 37. l.). A. meg is fogadta e tanácsot, de ennek következtében magának kellett gondoskodnia az expedíálás lebonyolításáról, melynek egyik része volt e cikk keretétletét adó címrás (l. e kiadói s címrói mizériákra pl.: „Az egész múlt hetet program hajtogatással, csirizeléssel, címzéssel töltém.” Tompának, 1862. nov. 16.). De a jelen mizériái mellett a múltéi is belejátszottak a cikk ironiájába: a cikk egy kicsit Heckenaston is vág: sok huzavonája volt ugyanis a SzF idején vele, mert ez, természetesen, szeretete volna, ha A. az üzleti érdeknek megfelelőbben, „divatosabban”, amint később A. maga ironikusán mondogatta: „publicum csödtőbb alakban” szerkesztette volna a lapot; s az ilyen kiadói intenciók ellen A. már eleve, szerkesztősködése tervének fogantatásakor tiltakozott (l. Tompának, 1860. aug. 10.; Csengerynek, 1860. febr. 7., Tompának 1862. jún. 20. stb.). De a divatosság pellengérré állítását alighanem Tompának is szánta baráti évődésül, mert ez is lendületesen bizonygatta A.-nak, mennyire szükséges divatosabbá tenni lapját, sőt, a „nőolvasmányá” alakítás tanácsától sem riadt vissza (A.-nak, 1862. okt. 1.). — Amí a szóvát tett nyelvhelyességi hibát illeti, az régóta, tulajdonképpen

már Folnesich „nőstényesítési” kísérlete óta föl-fölbukkant s most általános divatnak örvendett. Pl. az A. által megbírált könyvek egyikének női előfizetői is mind így voltak a kötet végén felsorolva (l. *Magyar Hölgyek Életrajza* c. cikkének jegyzeteit). Ami a rangcímeket (tek., nagys., mélt., stb.) illeti, azokra nemcsak mint gondos kiadó, de mint szerkesztő is ügyelt s a szerkesztői üzenetekben is mindig megadta előfizetőinek a rangját, ha előfizetési ügyekben üzent nekik (l. JKK, XII. köt. 533., 549. l.), bár mint éppen e cikk is bizonyítja, bosszantotta ez a rangosdi.

M: K I. I. 1. sz. 20–21. l., a tárca-rovatban, aláírás nélkül. A HIL, változatlan szöveggel fölvette (330–334. l.); azóta általában közlik a nagyobb kiadások.

Franklin 1306–1309. l.

50. A MAGYAR AKADÉMIA

Ez az ironikusan-önironikusan játszi cikk is abból a kényszerű kísérletből fakad, amelyhez, mint e cikknek s testvérpárjainak (*Divattudósítás, Nő-e, vagy né*) öniróniája is mutatja, A. nem túl sok reményt fűzött: lapja átalakításának, hangváltásának kísérletéből. Így tehát, mint a *Divat tudósítás* iróniája, ezé is szól ugyanakkor barátainak is, — akik szorgalmazták ezt az átalakítást és sokat vártak tőle, — főképp Tompának (l. a *Divat tudósítás* c. cikke jegyzeteit). Ám ez csak egyik szülő s magyarázó motívuma e cikknek; a másik az az A. által mégiscsak táplált remény: hátha sikerül ez a hangnemváltás, melyet itt A. majdnem a karikírozásig visz. A következő két számnak s az előzőnek is az akadémiai ülésről tudósító cikke emellett bizonyít: könnyedebb hangot próbál mindenik megütni s népszerűen érdekesebb kérdéseket kiemelni, mint ahogy ezt a SzF tette. Mert a SzF is rendszeresen tudósított az akadémiai ülesekéről, de nem külön rovatban, hanem rendszerint a Vegyes rovat élén; s ha gyakran kommentálta is az ülésen elhangzottakat s polemizált is velük, a hangnem a „kritikai” lap tárgyias, tudományos modorában volt tartva, s tömören a tényekre szorítkozott. A K első számában nyitott először külön rovatot az Akadémiának A. A második számban, ezzel a cikkel, úgy látszik, magyarázni akarta ezt a változást s fölhívni az olvasók figyelmét e változásra, e rovatra. De, nem találhatta a kísérletet sikeresnek, célravezetőnek s az 5. számtól fogva megszüntette ezt a rovatot, az akadémiai tudósítást visszahelyezte a Vegyes rovatba; a hangnem, a modor is újra tárgyias, tudományos lett s a terjedelem is újra kurtább. Talán nem volt munkatársai között olyan, aki az óhajtott népszerűbb modorú tudósításokra alkalmas lett volna; maga meguntta ezt a könnyedkedést, s ideje sem igen volt rá; talán kissé restellette is (a lábjegyzetnek a szerzőséget elhárító, elburkoló gesztusa, funkciója erre mutat).

— iskolák, tanári vagy szerzetes testületek: a SzF és a K hátlapjain között előfizetői névsorok, melyek az előfizetési díjak beérkezésének nyugtájaként szolgáltak, csakugyan feltűnően sok iskolát, különösen sok szerzetes iskolát mutatnak ki, s az előfizetők többsége csakugyan férfi-olvasók közül került ki. — literaturai s ismeretterjesztő lap: a SzF előlapján ez állott: „aesthetikai, kritikai és szépirodalmi folyóirat”, a K-en pedig előbb ez: „szépirodalmi s általános műveltségterjesztő hetilap”, később, 1864-től pedig ez: „hetilap a szépirodalom s az általános műveltség köréből”. — Legyen csak terme az Akadémiának az Akadémia mai palotáját ez években építették; A. folyvást tudósította olvasóit az építkezés állásáról glosszáiban

s türelmetlenül várta a befejezést, mert az Akadémia munkájának fellendülését várta tőle; ez időben az üléseket a mai Petőfi Sándor utca egyik bérházában tartották (JKK XII. köt. 398. l.). — értekezéseket szépen, *formában* adják: ez valóban egyik leghőbb vágya volt A.-nak, még búcsúzó cikkében, *A hegyes olvasóhoz* címűben is nyomatékosan megemlíti e törekvését s némi rezignált csalódással valóra nem válását; s ott is a franciák példájára hivatkozik, nyilván a *Revue des deux Mondes*-éra elsősorban, melyet az egész Csengery—Arany—Kemény-kör szívesen olvasott (I. erre pl. SzF II. I. 9. sz. 135. l.), s a BpSz mintájául is ez szolgált. — Kubinyi Ferenc (1796—1874): előkelő felföldi nemesi család fia, nagy műveltséget szerzett s az öreg Kazinczy köréhez, majd a liberális ellenzékhez szoros kapcsolatok fűzték, s bár megyei, majd országos hivatalokat vállalt, a geológia volt kedvenc érdeklődési területe, de a művészet áldozatos támogatójának is számított; 49-ben várfogságra ítélték. Az Akadémia újjászervezésekor tiszteleti tagjául választotta. — Pettkő János (1812—1890): geológus; az ásványtan hazai úttörői közé tartozott, a selmecbányai akadémia tanára volt; mellesleg csillagászzal is foglalkozott. — ebédéről, amice: a szerkesztői lábjegyzettel a játék humorát emelte A., s egyben, mint utaltunk rá, elhárította annak megsejtését az olvasó részéről, hogy ő a szerző.

*

M: K I. I. 2. sz. 46—47. l., aláírás nélkül.

Kötetbe a HIL, vette fel (505—508. l.), változatlan szöveggel.
Franklin 1195—1198. l.

51. IRODALMI RITKASÁG

A., ismeretes, igen kedvelte s becsülte Gvadányit, mint a népiesség egyik alapelemének ösztönös kezdeményezőjét, megvalósítóját, s „tudósi”, „irodalomtörténész” munkásságának egyik legremekőbb alkotása épp a róla rajzolt arckép.

Érthető, ha nagy várakozással töltötte el az a hír, hogy a *Peleskei nótárius* folytatását Hódmezővásárhelyen megtalálták. Rögtön tudósította a hírről olvasóit glossza rovatában (JKK XII. köt. 93. l.), s ösztönzést sugallt, küldjenék el neki „valamely jóakarátú, de kevés pénzű diák vagy mester által eszközölt *kézírt* mását”. Török Károly nevű tanuló, aki később néprajzi, népköltészeti közleményeket is küldött a K-nak (I. JKK. XII. köt. 556. l.), eleget tett A. kérésének. Az irodalomtörténetírás később azonban kiderítette, hogy nem a generális munkája ez, hanem csupán eléggé kezdetleges utánzása s folytatása a Nótáriusnak s, persze, egyben népszerűségének bizonyítéka is; ismeretlen szerző műve (I. JKK XII. köt. 420. l. s a Gvadányi-tanulmány jegyzeteit). Az esztétikai értékbeli különbséget A. már itt kitűnően s érezhető csalódással konstataálja a két mű között; Gvadányiról készített írói arcképében aztán már odaig ment — bár továbbra is Gvadányiának tartotta ezt az anonim művet —, hogy csupán tervnek, az anyag fölvezetésének tekintette, amelyet aztán az öreg generális, meguntván a tárgyat, meghagyott e stádiumában. — Toldy Ferenc összefoglalásai közül melyikre gondol A., pontosan nem lehet tudni; az 1855-ös *A magyar költészet kézikönyve* c.-ben mindenesetre még Gvadányiának tartja (I. köt. 557. l.); az 1867-es *A magyar költészet története* c.-ben azonban már „egy névtelen-től” valónak (399. l.).

M: K I. I. 9. sz. 209—210. l., „Irodalom” rovatban, aláírás nélkül.

Kötetbe a HIL vette fel (276—279. l.) változatlan szöveggel, *A feleskei nőlárius pokolba menetele* címmel, anélkül, hogy a Gvadányinak való tulajdonítás téves voltáról, ami közben kiderült már, megjegyzést tett volna.

Franklin 1091—1094. l.

52. ASSZONYÉLET

A.-nak ez a kis ismertetése a hazai könyvtárak segítségével alig megoldható filológiai problémát vet föl az ismertetett költeménykötet szerzőjét illetően. Annyit Voinovichnak sikerült kiderítenie egy nehezen hozzáférhető speciális lexikon segítségével (*Lexikon deutscher Frauen der Feder, Eine Zusammenstellung der seit dem Jahre 1840. erschienenen Werke Weiblicher Autoren, nebst Biographie der Lebenden und einem Verzeichniss der Pseudonymen*. Hg. von Sophie von Pataky, Berlin 1898.), hogy a Johanna szerzői névmegjelölés mögött Johanna Falk rejtőzik, akinek 1862., 63., 65.-ben jelentek meg kötetei (JKK VI. köt. 240. l.). De a rendelkezésünkre álló legrészletesebb irodalomtörténetek sem tesznek róla említést, pl. a XIX. sz.-ot, egy-két lap híján, ezer lapon tárgyaló s még a XIX. sz.-ban álló Richard M. Mayeré sem (*Die deutsche Literatur des neunzehnten Jahrhunderts*. Berlin 1900.). Teljesen jelentéktelennek kellett tehát lenniük verseinek. Kötetét könyvtárközi kölcsönzés keretében osztrák és német könyvtáraktól kértük, de annak ellenére, hogy az eddig kért többi kötetet, mégoly jelentéktelen szerzőktől is, szinte kivétel nélkül s gyorsan sikerült tőlük megkapnunk, e kérésünk mindaddig eredménytelen maradt; amiből arra kell következtetnünk, hogy mint jelentéktelen, ott sem igen maradt fenn. — A Volkszeitung 1853-ban, Berlinben, Franz Duncker kiadásában megindított s népszerű, nagypéldányszámú, olcsó baloldali-liberális politikai lap volt; a mechanikus materializmus egyik propagálója. Szerkesztője, Aaron Bernstein (1812—1884) danzigi származású rabbi, aki előbb a zsidóság életformájának, felfogásmódjának megreformálására törekedett, majd felekezetének problémáitól a politikáihoz fordult s a liberális polgári újságírás egyik emlegetett képviselője lett. — Johanna kötetének, ill. a Volkszeitungnak hiányában a közölt fordításnak az eredetivel való összevetését nem tudtuk elvégezni.

M: K I. I. 16. sz. 379. l., A. J. aláírással, „(Németből)” megjegyzéssel, a Külföldi Szemle c. alkalmi szerűen fölvetett rovatban.

Kötetbe először a HIL, vette fel (287—289. l.). Csak a nagyobb gyűjtemények szokták fölvenni. Az *Anyagond* című fordítást azonban A. versgyűjteményei külön is többször közölték (l. JKK, VI. köt. 240. l.).

Franklin 1102—1103. l.

53. GYÖNGYÖSI ISTVÁN

Ez A. híres, sokat és méltán magasztalt írói arcképei között az első. Irodalomtörténeti tanulmányt írt eddig is, bőven és kiváló, de portrékat eddig még nem. Korábbi irodalomtörténeti dolgozatainak s e portréknak keletkezésében közös az mozzanat, hogy mint azok nagyobb része, ezek is

külső okok ösztönzésére, „kényszerére” jöttek létre, legalábbis látszólag. De mint azok esetében, itt, ezekben is jól láthatók azok a belső indokok, melyeknek fogantatásukat valójában köszönhetik. A külső ösztönzések és kényszerítő okok igazában csak alkalmul, ürügyül szolgáltak, hogy A. kifejtsen az időszerek érzett esztétikai s irodalomtörténeti kérdésekben nézeteit, hogy gyakorolja, a szemérmes önironiával, de annál mélyebb felelősségtudattal vállalt „énektanári” szerepét.

A külső ok itt folyóiratának átalakítása volt. A SzF, amely mindenekelőtt kritikai-esztétikai „szaklap” óhajtott lenni, nem tudott kellő számú olvasóra, előfizetőre szert tenni. A körülmények s barátai egyaránt azt tanácsolták A.-nak, hogy „népszerűbb”, mint ironikusan mondta „publikum csodítóbb” lapot adjon: szorítsa vissza a kritikai s elméleti részt a szépirodalmi s a tájékoztató-tudósító rész javára. Leghevesebben Tompa biztatta erre. Az különösen kedvenc ideája volt Tompának, aki nyilván jól ismerte a vidéki nemesség és értelmiség ízlését és érdeklődését, hogy „képesse” kell tenni a lapot, képeket kell mellékelni hozzá. A. viszont éppen ettől fázott legjobban. Szinte jelképpé érelődött s emelkedett benne a „képeskedés kérdése”: „A képeskedést hagyom másnak: én a tartalmat akarám lehetőleg jobban kiállítani” — írta Szász Károlynak erős önérzettel (1860. aug. 27.). A korszak lapviszonyai értetik meg ezt a sajátos irtózást. A politikai s a szaklapokon kívül tulajdonképpen csak a divatlapok (és a humorisztikus lapok) tudták magukat előfizetésekből fenntartani. A „divatlap” akkor természetesen nem volt azonos azzal, amit ma értünk rajt. Irodalmi lapok voltak ezek elsősorban, de az irodalmi anyag mellett — amely nagy részében magában is a közönség alacsony ízlését kiszolgáló lektűr volt — bőven közöltek olyan anyagot is, mely az irodalom iránt véggépp közömbös olvasókat, főképp nőolvasókat is, vonzhatta s megtarthatta; mindenekelőtt közéleti, irodalmi és művészet-közéleti pletykát, intimítást, s ezek mellett képeket. Részint a divatról tudósító képeket, szabásminta-leírásokat és mellékleteket, részint hírességek képeit, nevezetes események vagy kuriózitások ábrázolásait. Az ország legkülönfélébb okból nevezetes személyiségeinek, hölgyeinek egész arcképcsarnokát lehetett így egy-egy lap évfolyamaiból összegyűjteni. A képekhez többnyire mellékeltek ismertető cikket is, nagyobb részt ízetlen, semmitmondó dicsériadákat. Költők arcképeit is gyakran közölték, persze, élőkét többnyire, s hasonló kísérő szövegekkel. A. szemében, érzületében mindezek láttán emelkedett tehát „a képeskedés” elutasítása a divatlap műfaja és ízlése elutasításának jelképévé, s lett két alapvetően különböző szerkesztői magatartás próbakövévé. S most, hogy végül a körülmények szorításában mégis engedményt kellett tennie, igyekezett úgy megtenni, hogy eredeti szerkesztői elképzelése s magatartása, mely a tartalmi s ezen belül a valódi irodalmi elem kizárólagosságára épített, minél kevésbé károsodjék. Jelentékeny régi írók történeti arcképcsarnokát akarta hát biztosítani az olvasóknak (l. előfizetési felhívást JKK XII. köt. 336., 632—633. l.). A képhez magvas arcképvázlatot, irodalomtörténeti méltatást is mellékel; illetőleg fordítva: akkor adta egy-egy régi író arcképét mellékletként, midőn ugyanabban a számban vagy hamarosan az illető íróról már cikket is közölhetett. Így jöttek a K első felévében egymás után a következő képek, ill. méltatások: Kazinczy (Imre Sándor), Mikes (Szilágyi Sándor), Zrínyi (Salamon Ferenc), Gyöngyösi (Arany), Koháry István (Greguss Ágost). Különben a még mindig kevés előfizetőjű folyóirat számára gazdaságilag is ez volt a legjobb megoldás. S a portrészertű, portré-méretű irodalomtörténeti méltatás műfaja is jól szolgált a lap népszerűbb jellegét, célzatát is, hisz az olvasók nagyobb részét jobban vonzotta, érdekelte, mint az elvont elméleti fejtegetések.

Ez volt tehát A. írói arcképei létrejöttének külső indítéka. A belsőt leginkább a K programcikkéből, az *Irodalmi hitvallásunkból*, ill. az azt szülő körülményekből és motívumokból lehet kiolvasni. A egyetlen elméleti fejtegetésében sem oly erős a történetiség igénye, pontosabban annak igénye, hogy a népiességet, Petőfi s a maga irányát az irodalomtörténeti folytonosságban és fejlődésben elhelyezze, értelmezze és értékelje; „a jog-folytonosságot” neki biztosítsa. Abban a cikkében, mondhatnánk, „kétfrontos” harcot vív A.: egyrészt a Toldy-féle felfogás ellen, mely Kazinczy s Vörösmarty után már csak esést lát, másrészt Vajda, ill. a népiessel szembeforduló új költőkkel vagy inkább csak szándékokkal. A., mint egész nemzedéke, mélyen át volt hatva a történetírás ezen belül az irodalomtörténetírás fontosságának tudatától. Toldy szemléletének, módszerének s így ítéleteinek elfogadhatatlan, idejétmúlt voltával is tisztában volt. Viszont tudta, s glosszáiban gyakran hangoztatta azt is, hogy átfogó, az egész fejlődést befogó történetírás, új, korszerű összegezés csak monográfiák sokaságára épülhet fel. Két szintézis-vázlata, terve, *A magyar népdal az irodalomban* s a *Népiességünk a költészetben* is nyilván ily alapvetés, előmunkálatok híján szakadt meg, maradt csak terv, tervvázlat. De, a viszonyok ismeretében, az irodalomtörténetírás területén sok ilyen alapozó monográfiára egyelőre nem lehetett számítani. Így ezek a rövid összefoglalások, portrék, vázlatok betölthették az egyelőre még hiányzó monográfiák helyét a fejlődésrajzban.

Ezeknek a megfontolásoknak világánál nagyrészt az is magyarázatot nyer, mért éppen azoknak az íróknak portréját vállalta magára, akiket vállalta.

Gyöngyösi esetében mindenesetre világos ez: a népies és a nemzeti, az eszményítés és idealitás, az ideál és a réal, az ún. belső forma és a műfaj, a kompozíció, a korszerűség és a hagyomány kérdéseit vizsgálta történeti tükröben; azokat a kérdéseket, melyek rendkívül intenzíven foglalkoztatták a maga kora irodalmát illetően is; ezek megértéséhez és megértetéséhez kívánt segítséget nyújtani és nyerni.

Az irodalomtörténetírás szinte megjelenése pillanatától nagyra értékelte e tanulmányt. Mi sem mutatja ezt jobban, mint az a tény, hogy a megjelenést követő évben Toldy, a maga súlyát és értékét nagyon is jól ismerő, a szakcikk tekintetében biztos ítéletű irodalomtörténész, Gyöngyösi munkáinak újabb kiadása elé ezt iktatta, változatlanul és egészében, bevezetésül, saját Gyöngyösi-portréja helyett (*Gyöngyösi István Válogatott Poetái Munkái*. Pest 1864.). Százóta Gyöngyösi életműve esztétikai értékelésének s fejlődéstörténeti helye kijelölésének mindmáig ez a legfőbb alapja. Gyöngyösi életútjának és művének legalaposabb újabb ismerője, Badics Ferenc ezt az általánosan elismert tényt így mondja ki: „Roma locuta, causa finita — a legilletékesebb bíró mondta ki szigorú, de igazságos és végleges ítéletét az irodalomtörténet számára” (*Gyöngyösi István élete és költészete*. Bp. 1939. 216. l.). S valóban, esztétikai ítélet és fejlődéstörténeti értékelés szempontjából lényegében napjainkban is az irodalomtörténeti kézikönyv (*A magyar irodalom története*. Szerk. Sötér István. Bp. 1965. 2. köt.) A. felfogására épít és vele ért egyet. Az e tanulmányt illető mindig elismerő vélemények közül Szinnyei Ferencet érdemes külön megemlíteni; ő ugyanis az általános felfogással szemben, mely A. ez írói arcképei közül a Gvadányiról szólót szokta legtovább tartani, azt tartja: „Érték tekintetében a Gyöngyösiről írott áll a legnagyasabb színvonalon” (*Arany János tudományos munkássága*. BpSz. 1910. 142. 81. l.). Végül említsük meg, hogy A. felfogása Gyöngyösi öt megelőző műtáitól közül, kétségtelenül, Batsányiéhoz áll legközelebb (l. *A' Magyar Tudósokhoz, írta Batsányi János*. Pest 1821.).

A tanulmányban, természetesen, van egy sor filológiai tévedés, ami a kutatás akkori állásából következik. Ezeket előfordulásuk sorrendjében, a legújabb eredményeknek megfelelően javítjuk. Van azonban e tévedések között egy, melyet ki kell emelnünk s külön szólnunk róla. Nem is szorosabban vett „filológiai” tévedés ez, hanem felfogásbeli: Gyöngyösi politikai magatartását, egyéniségét illető. A. ugyan, mint valódi történeti szemlélettel rendelkező értekező, nyomtatékkal hangsúlyozza: „Nevetséges volna az akkori megyei életben oly oppositiot keresni főispán és megyei párt közt, minő későbbben kifejlődött.” Végül azonban mégsem marad ment attól, hogy némiképp visszavetítse a XIX. sz.-i politikai légkört és középnemesi mentalitást Gyöngyösi korára s főképp magára Gyöngyösire s XIX. sz.-i értelmű nemesi patriotizmust, patrióta következetességet vél, legalább indulati és érzelmi síkon, kimutathatni. Figyelmen kívül hagyta — mondhatnánk, szinte szükségszerűen, hiszen abban az időben e kérdések még szinte teljesen tisztázatlanok voltak —, hogy a XVII. sz.-ban a főúri udvarok körül csoportosuló familiáris nemességben ezt a később kifejtett patriotizmust s ezt a patrióta következetességet még alig lehet feltételezni. Az irodalomtörténeti kézikönyv így ír e kérdésben Gyöngyösit illetően: „a familiáris költő típusának legmagasabb színvonalú képviselője a magyar irodalomban. [...] Önálló politikai álláspontja neki nincs, véleménye patrónusával azonos, s ha változik ennek állásfoglalása, vagy új patrónus szolgálatába szegődik, minden megrázkódtatás nélkül alakul át az övé is. [...] Gyöngyösi egyformán szolgálta tudta valamennyit, anélkül, hogy ő maga ide-oda hajladozó szélkakas lett volna.” (I. m. 185. l.) S ha némiképp merev, mechanisztikus is ez az idézett felfogás, s túlhangsúlyozza is a familiáris kötöttséget — hisz Gyöngyösi már inkább átmeneti típus, mint kiteljesítő —, közelebb áll a valósághoz A.-énál, amely — mint helytelen kiindulás, premissa — a *Palinodia* megítélésében hozta meg szükségszerűen téves eredményét. A *palinodia* szó értelmezéséről sok vita folyt (l. Szász Béla: *Palinodia*. Nyr 1910. 140. l.). Visszaéneklésnek, visszavonásnak azonban, mint A. teszi említett téves felfogásának megfelelően, Gyöngyösi élettényeinek ismeretében aligha lehet, hanem csak újraéneklésnek. Elég e tényekből kettőt említeni: Gyöngyösi 1692-ben, tizenegy évvel a *Kesergő Nympha* megírása után (— e művének adta később a *Palinodia* címet —) Esterházy Pál nádortól birtokadományban részesült, 1699-ben pedig — négy esztendővel a *Palinodia* kiadása után — abban a kitüntetésben, hogy a hatalmas és nagyon is rangtartó nádor a vidéken való átutaztában személyesen is fölkereste (l. Badics i. m. 232—235. l.).

— Kassától (hol a mű megjelent): a mű címlapján ez áll: „Nyomatták Kassán, 1664. Esztendőben”. — a stubnyai hévvizeken: Turóc megyei, már a középkorban is ismert és kedvelt híres melegfürdő. — pártfelének, barátjának, Veselényi Ferencnek: nyilván Zrínyinek a Wesselényi-összeesküvésben való részességére gondol A., amit azóta bizonyítottnak vélnek, sőt Klaniczay egyenesen azt mondja: minden jel arra mutat, hogy az igazi kezdeményező maga Zrínyi volt (*Zrínyi Miklós*. Bp. 1964.² 363—365., 795—97. l.): — mint egy évtizeddel előbb (1653) Liszti László epikai munkájáról: Liszti László (1628?—1662) e művének címe: *Magyar Márs avagy Mohách mezején történt veszedelemnek emlékezete*. Bécs 1653. — „A magyar vezérek és királyok emlékezete”: A munka eredeti címe *Reges Hungariae ab anno Christi CDI ad annum MDCLII*. A., s mások is azért iktatja a címe a *vezérek* szót, mert Liszti Attiláról, Csabáról, Aladáról, Toxysról (Taksony) és Gézaról is ír benne egy-egy „éneket”. — „A szerencse állhatatlansága”: ez tulajdonképpen a *Magyar Márs* egy részlete, a *Pars Octava*-ban, a Nyolcadik részben. — Az „Adriai tenger Szirénája”: a pontos címe: *Adriai tengernek Syrenaia*. Gróf Zrínyi Miklós. Bécs 1651. — Magyarország terjedelmes

geographiáját: ez az említett „geographia” Liszti Magyar Mársában olvasható. — a Nemzeti Könyvtár feltámasztá halottaiból: 1855-ben jelent meg a Nemzeti Könyvtár V. köteteként: *Köpcsényi és jánosházi báró Listi László költői munkái*. Úrményi József által. Pest. — Kazinczyig s 1817-ig kell várnia újabb kiadásra: *Zrínyinek minden munkái* Pest 1817. I–II. köt.; ez a Kazinczy-féle kiadás. — Dugonics folyvást idézett műve az a 82 lapos „Előintés”, azaz Bevezetés, melyet az általa gondozott 1796-os Gyöngyösi kiadáshoz írt (*Gyöngyösi Istvánnak Költeményes Maradványai, melyeket egybeszedett és a' legregőbb nyomtatványok és kéz-íráások szerint hibáiból ki-mentett Dugonics András királyi oktató, I–II. köt. Posonyban és Pesten 1796.*). Dugonics, mint maga elmondja, ezt a kezdetleges „kritikai” kiadást a Füs-kuti-Landerer kiadó fölkerésére készítette s a bevezető életrajzhoz bő levéltári kutatást is végzett. — Toldy már a *Handbuch der ungarischen Poesie*. Pest und Wien, 1828. szolt részletesen Gyöngyösiről (I. köt. 80. kk.), de munkája, melyről A. szol, s mely már az 50-es években, A. cikke előtt Gyöngyösi felé fordította a figyelmet, az *Irodalmi arcképek* III. darabja volt (1853–56.). Ez tulajdonképpen 1853–54-ben tartott egyetemi előadásának összefoglalása (l. *Toldy Ferenc Összegyűjtött munkái*. VII. köt. Bp. 1873. 25. kk.). — a megye annyira ellenzékbe tette magát a főispánnal, b. András-syval: Andrásy Miklósról van szó, aki az ismert főúri családnak 1676-ban szerezte meg a bárói rangot. — A Thököly-féle kassai országgyűlésen Gyöngyösi képviseli Andrásyt (1683): ugyanarról az Andrásy Miklósról van szó, aki ekkor a király s a kurucvezér között ingadozott. — hozzávetőleg 1620-ra teszik Gyöngyösiét: Gyöngyösi 1629-ben született, Ungvárott. — 1640-ben már Veselényi komornyikja: csak 1663-ban lesz Wesselényi „kamarása”, komornyikja. — 1653-ban házas ember és (ami bizonyos) tábla bíró: 1652-ben vette feleségül Baranyay Gáspár Ilona nevű leányát, aki 1668 vagy 69-ben halt el mellőle. 1674-ben újra nősül, Görgei Ilonát vévén feleségül. „Tábla-bíróvá”, esküdtté azonban csakugyan 1653-ban, Gömör megye Rozsnyón tartott megyegyűlésen választották. — Mert Gyöngyösi hosszú életkora (84 év): valójában tehát csak 75 év (1629–1704). — 1693-ig, amidőn sikerül nyugalomba vonulnia: 1694-ben mondott le alispánságáról. — 1700-ban s attól fogva haláláig (1704) megint ő az első alispán: 1704. júl. 24-én halt meg Rozsnyón s valószínűleg ott is temették el. — Ellenben: „igaz királyunk-nak alig volt oly *híve*”: a kurzívált kiemelések itt is s valamennyi következő idézetben is, mind A.-tól valók. A. előtt az említett Dugonics-féle kiadás kellett hogy legyen. Erről viszont azt mondja Badics Ferenc, hogy miután Dugonicsnak nem sikerült Gyöngyösinek e műve, a *Murányi Vénusz* kéz-iratát megtalálnia, szerencsétlen módon, éppen a legtorzultabb szövegű kiadások alapján közölte (i. m. 208. l.). A. a *Murányi Vénusz*-ból vett idézetekben követi Dugonicsot, csak némiképp modernizálja, Badics 1909-ben közölte a *Murányi Vénusz* leghűbb szövegét. (*Márssal Társalkodó Murányi Vénusz*. Írta Gyöngyösi István. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából az első 1664-iki kiadás alapján sajtó alá rendezte [...] Badics Ferenc. Bp. 1909.). Az összehasonlítás kedvéért adjuk az A. által idézett első hat sort Dugonics- és Badics-féle változatban is:

Dugonics:	Oh! a'Regiektől el-fajólt Nemzetség!
	Híredben nevedben korcsosult Nemesség!
	— — — — —
	Héjjában rögzött meg a' vad erkölcs benned,
	Az ujságok nélkül nehéz már el-lenned.
	— — — — —

Nem nevel semmi jót az Ujság-követés
Sziv-maró, 's félelmes, gonosz a' párt-ütés.

Badics: Oh az régiektől el-fajzott nemzetség
Híredben, s- nevedben korcsosult nemesség

Hijában: meg-rögzött az vad erkölcs benned,
Az Vjságok nélkül nehéz már el-lenned,

Nem nevel semmi jót az ujság követés,
Szü-maró s- félelmes, gonosz az pártütés.

— a költőnek Koháry Istvánhoz intézett ajánló levele: Koháry Istvánhoz Gyöngyösinek két fontos levelét emlegeti az irodalomtörténetírás. Egyik, amellyel *Rózsakoszorúját*, öregkori vallásos versét ajánlotta a Habsburg-párti, katolikus főúrnak (1689—90); a másik, melyet 1695 végén *Irt Család Cupidójához* s kiadása érdekében. Itt nyilván az előbbiről van szó, mert ebben itéli el a kétszer is „törökös cimborá”-nak titulált Thökölyt. — vallására nézve Gyöngyösit r. katolikusnak bizonyítja. . : Gyöngyösi kálvinistának született; a Wesselény-összeesküvéskor gyanúba vették őt is, majd fogságba is került, de hamar kiengedték s ebben, mint a mai irodalomtörténetírás sejtí, része volt ez időben történt katolizálásának is, illetőleg ennek következtében Szelepcsényi hercegrímás közbenjárásának (*A magyar irodalom története*, 2. köt. 185. l.). — Lobkowitz, Franz Wenzel Eusebius (1609—1677): cseh főnemesi családból származó osztrák államférfi, aki, akárcsak a máig ismert és hírhedt Caraffa, a magyarországi szabadságmozgalmak esküdt ellensége volt. — „gyönyörködnek *külömb-külömb* vallásoknak”: az eredetiben *külömb-külömb* vallásoknak. — Csetnek, Krasznahorka-Váralja, Ochtina: Csetnek Gömör megyei nagyközség; Ochtina vagy más néven Martonháza ugyancsak Gömör megyei község; Krasznahorka-Váralja szintén. — Házasságát [.] 1653-ra: mint említettük, 1652 házasságkötésének éve. — „sok értetlen csöcsömők”: A. jól sejtí, hogy Gyöngyösinek nemcsak egy gyermeke ért felnőtt kort. Első házasságából négy (Mária, Borbála, Rozália, Juliánna, Gábor, Antal). Maga az egész okoskodás azonban félreértésen alapszik, Dugonics téves olvasatán. Ez ugyanis a *Murányi Vénusz* ajánlásának e mondatában: „mivel hogy nagyobb részről uton, s-sok értetlen Csöcselék kiáltásával zaygó szállásokon írtam: a *Csöcselék* szót *csöcsömők*-nek olvasta s így is nyomtatta ki. Később A. maga is rájött e hibára s az 1879-es PD-ban a „Hibák javítása” c. fősorolásába csillag alatt a következő megjegyzést tette: „Dugonics sajtóhibája, s így az erre épített okoskodás sem áll” (520. l.). — Andrassy főispánnak [.] úri jóakarataiba ajánlja: itt már nem a fent említett Andrassy Miklósról, hanem Andrassy Péterről, az előbbinek elsőszülött fiáról van szó. Ez ösztönözte Gyöngyösit a hellenizmus egyik jellemző termékének, az i. sz. IV. sz.-ban élt Heliodorosz regényes művének lefordítására, illetőleg feldolgozására. Gyöngyösi részint Czobor Mihály prózai fordítására-átdolgozására, részint német forrásokra, részint az eredetire támaszkodott. Munkája Andrassy Péternek ajánlva 1700-ban jelent meg, Iócsén. — Kohárhoz intézett ajánló levelében (1690): l. fönt; itt újra az első levélről van szó. — az Aporhoz adott-ban (1693): a *Kemény János Emlékezetéhez* írott ajánlásról van szó. Ezt az irodalomkedvelő Apor István (?—1706) gazdag erdélyi főúr segítségével adta ki Gyöngyösi 1693-ban. — heroida: „hőslevél”: egy az ókorban s a barokk idején is kedvelt költői műfaj. — echós vers: a XVI—XVII. sz.-ban

kedvelt költői műfaj; poentirozó költői játék, mely abban áll, hogy a költemény strófái visszhangszerű csattanóval végződnek. — hogy Gyöngyösi 1640-ben lett Veselényi komornyikja: mint előbb említettük, csak 1663-ban. — Szathmáry K. Miklós alispántól: Szathmáry Király Miklós (?–1618) huszonnégy esztendőn át viselte Gömör megye alispáni tisztét; irodalomkedvelő hírében állt, sőt, maga is írt színdarabot. — Házasságára nézve is, melyet Dugonics 1653-ra tesz: 1. fönt. — 1646-ra tevén, mi világosan 1644-ben történt: az esemény valóban 1644-ben történt. — De nem is írta *kevéssel* a kiadás előtt (1644): az újabb kutatás tanúsága szerint itt A. erősen tévedett, ami nyilván abból a másik téves adatából következik, hogy Gyöngyösi már 1640-ben Wesselényi szolgálatában állt. Az irodalomtörténetírás mai felfogása szerint csak közvetlenül a kiadás előtt fejezte be Gyöngyösi híres művét. — ad vocem: ennek alkalmán, ehhez a kérdéshez, dologhoz kapcsolódva. — nem írta e munkáit *hőskölteményi* praetensióval: nem eposzi igénnyel, becsúfgygal, szándékkal írta. — a *Cupido*, szerelmi csáb gyógyszer akart lenni: nem is egészen maga a költő „láttá jónak” ezt „a megisztogatást”, hanem a jámbor Koháry István, aki megérezte benne — Horváth János kifejezésével élve — az „ürügyes erotiká”-t s elhárította magától a kiadást (I. *A magyar irodalom története*. Szerk. Sötér István. 2. köt. 194. l.). — Ha Daedalus temploma az övé. — ebben Ariadne, de kivált Pasiphaë szerelme: a mai irodalomtörténetírás egyértelműen Gyöngyösinek tulajdonítja ezt a művet, melyet a reneszánsz széphistóriából a barokk elbeszélés felé hajló iskolás, de jellemző művének tart s Gyöngyösi sárospataki diákoskodásával s az ott kapott erős Ovidius-hatással kapcsol össze (Badics i. m. 125–129. l., Kézikönyv uo.) — (Keménye elé készült előszavában): az Apornak ajánlott kiadásról van szó. — Erdélyi új szónak tartotta a magyar népköltészetről írtában: Erdélyi híres gyűjteménye (*Népdalok és mondák*, Pest 1846–47.) II. kötetének végére helyezett nagy fontosságú tanulmányának (*Népdalköltészetünkéről*) II. fejezetében fejtegeti ezt (379–381. l.). — Chariklia: Gyöngyösi életében megjelent utolsó műve (1700). Tulajdonképpen átdolgozás; Czobor Mihály XVII. század eleji költőnk antik tárgyú művét dolgozta át, 1. fönt is. — „Tinódy Sebestyén módjára”: A. a romlott szövegben nem vette észre, hogy Gyöngyösinnél a Tinódy név előtt nem pont, hanem vessző állt s így épp ellenkezőt jelent a szöveg: Gyöngyösi elhatárolta magát Tinódytól s nem egy szintre helyezte. — Az úgynevezett sándorvers: alexandrin; eredetileg 12 szótagos francia verssor. — (Jegyezzük meg végül, hogy e kötet nyomdai munkái idején jelent meg egy újabb Gyöngyösi-tanulmány (Itk, 1968. 2. sz.), mely ismét erősen A. felfogása felé hajlik Gyöngyösi politikai magatartását illetően.)

M: K I. I. 23. sz. 529–534. l., 24. sz. 553–559. l., előcikként, M. P. aláírással. Kötetben, előbb az említett Toldy-féle kiadás, majd az 1879-es PD közölte (253–280. l.) s azóta változatlan szöveggel, rendszerint minden gyűjtemény fölveszi.

Meg kell jegyezni, hogy Arany László a HIL jegyzeteiben megfelekezett a Toldy-féle közlésről, s PD szövegét második megjelenésnek mondja. S ami fontosabb, elmaradt a HIL-ből a PD-ban az 520. lapon, a „Hibák javítása” c. függeléklapon adott javítás a *csöcsmök* szót illetően (1. fönt). Azt is meg kell említeni, hogy a PD is, a HIL is az említett Dugonics-féle kiadásra támaszkodva közölte újra a Gyöngyösi szövegeket, a fönt említett módon.

Franklin 434–460. l.

E cikk megértéséhez az első fontos motívum a címe alá írt ajánlás: „Ajánlva Szász Károlynak”. Szász ebben az esztendőben írt hosszabb tanulmányt *Két eposz* címmel. A *Nibenlungenlied*et s Firdusi *Shah-Naméj*át mutatta be. A., aki egyre jobban belebonnyolódott az eposz problémájába, érthetően, maga is nagy érdeklődéssel olvashatta e valóban érdekes tanulmányt, mely Szász talán legjobb munkájának, *A világirodalom nagy eposzai* címűnek előmunkálata volt.

Különösen a nagy német naiv eposz kérdésköre foglalkoztatta A.-t erősen. Lényegében osztotta ő is Szász véleményét a *Nibenlungenlied* művészi értékét illetően: ez a legbiztosabb kompozíciójú, lélektani tekintetben a legmélyebb motivációjú naiv eposza a világirodalomnak. Szász tanulmánya Csengery BpSz-jében jelent meg (1863. 53. füzet, 233–291. l., 54. füzet, 3–55 l.). A BpSz-nek szinte minden füzetét ismertették A. lapjai a Vegyes vagy az Irodalom rovatban, a Szemle tárgyainak megfelelően, hol rendkívül részletesen, hol csak a címeket idézve. Ez esetben nagy tér jutott az ismertetésnek, amely ugyan valószínűleg Gyulai tollából származott; de aligha függetlenül A. szóbeli véleményétől (K. I. I. 14. sz. 330–332. l., 22. sz. 523. l.; s Gyulai Pál kritikái dolgozatainak újabb gyűjteménye. Bp. 1927.). Az ismertetés rendkívül elismerően szólt Szász cikkéről s bátorította hasonlók írására szerzőjét; sőt, sejtését és reményét fejezte ki, hogy az nemcsak ismerteti, hanem majd le is fordítja e híres eposzt. (Pár év múltán, talán A. ösztönzésére is, meg is tette: A *Nibelungok*. Bp. 1869.) Az elismerés mellett ismertetésében Gyulai, akivel A., mint Szász válaszcikkéhez fűzött szerkesztői megjegyzése is mutatja (KrK XII. 310.619), teljes nézetazonosságot vállalt, egy fontos kritikái megjegyzést tett, melyet később élesebben formulázva megismételt. „Magánál az értekezésnél — úgymond — kevésbé dicsérhetjük a bevezetést, melyben Szász néhány tájékozo szót ejt az eposzról és korszerűségéről. A fődologban nagyrészt igaza van, de nem tudja jól kimagyarázni magát s néhol téveszmékbe bonyolódik. Tökéletesen igaz, hogy az eposz, mindjárt korszerűvé válik, mihelyt egy nagy tehetség áll elő, ki azt korszerűvé képes tenni. Például Virgil egy lelkesülésre kevésbé hajlandó, sőt romlott korban is képes volt hatni, mert a múltakról énekelve, mindent költeményébe olvasztott, mi a kedélyeket leginkább elfoglalta. Azonban midőn Szász azt mondja, hogy korunk minden műformák közt kizárólag a regény felé hajlik [. . .], téved s akkor is, midőn azt állítja, hogy a jövődő eposza, ha lesz, a regények összegzése lesz.” Majd így folytatja s zárja az ismertetést: „A bevezetőnek még egy pár állítására tehetnénk ily megjegyzést. Szász azon meghatározását sem tartjuk szerencsésnek, hogy az eposz a világnézet költészete. Minden esetre másképp kellett volna kifejtetni s magában az értekezésben is szólni valamit a *Nibenlungenlied* világnézetéről. De erről talán majd később lesz szó, mi is akkor talán bővebben szólhatunk e különben nagybecsű tanulmányhoz.” (331. l.) Szász láthatólag tekintettel volt a második rész kidolgozásában e megjegyzésekre, különösen az utolsó mondatokra. A K, illetőleg Gyulai azonban ezúttal sem volt megelegedve Szász magyarázataival: „Most is, mint a múltkor, legkevésbé vagyunk megelegedve az eposznak, mint a világnézet költészetének fejtegetésével, [. . .] ezt most magából a *Nibenlungenlied*ből igyekszik megmutatni, de nem mutat ki egyebet, mint azt, mi minden nagyobb s jelesb költői műről áll, legyen eposz, dráma vagy akármi egyéb, t. i., hogy rajta az illető század bélyege s többé kevésbé megtestesítvén benne a kor világnézletei. Különösen feltűnt nekünk a következő hely: „A népáramlások kora, minden inkább, mint a vallási, világ-

nézleti és társadalmi elméletek és speculációk ideje — ezekre nyugalom kell s éppen az hiányzott ama korban.” Ezt Szász arra nézve hozza fel, hogy a Nibelungenlied hősein félkeresztény és félbarbár szellem ömlik el, de egyszerűen azt sejteti, mintha a teljes és egységesebb világnézetű s így jobb eposzokat termő korszak a nyugalmas bölcsekedés korszaka volna s nemcsak a mű-, hanem a naiv eposz is holmi speculációkból indulna ki, holott az ellenkező már eldöntött s csaknem megcáfolhatatlan igazság.” (523. l.) Ezekre a megjegyzésekre Szász még mindig nem felelt; úgy látszik nem kívánta a vitát, levonva a tanulságokat a SzF-ben lezajlott s keserű szájíz hagyott polemikából (l. a *Visszatekintés* c. A.-cikk jegyzeteit és JKK XII. köt. 602. l.). A.-t azonban láthatólag nem hagyta nyugodni az az aggodalom, hogy Szász tanulmánya ebben az általa oly fontosnak tartott s szerinte már eddig is annyi félreértéssel megterhelt kérdésben újabb tévedések alapja lehet. Ezért írta ki — nyilvánvalóan valamely német összefoglalás alapján — az *Edda*-mondakörből ezt a részletet, mely a giukungoknak vagy niiflungoknak, Giuki mondabeli királyi ama fiainak viszontagságait tárgyalja, akik Sigurdot kísérték, midőn elindult Brunhildot Gunnar számára feleségül kérni. A művet, melyből A. e részletet vette, szinte lehetetlen megjelölni s azt sem lehet tudni, mennyire ragaszkodott az eredeti előadásmenetéhez; mindenesetre, úgy látszik, a történetnek azokat az elemeit emelte ki, hangsúlyozta, fűzte föl, melyek a vitában a K álláspontját erősítették. Ezért szakítja el a Gudrun históriájánál a fonalat. A vita lényegéhez a JKK-nak nem feladata hozzászólni; csak annyit jegyziünk meg, hogy, legalább részben, A. látszik jobb nyomon lenni. A legfrissebb kutatásokra alapozó Kröner-féle irodalmi lexikon (*Lexikon der Weltliteratur*. Stuttgart 1963.) az *Eddát* korábbiak tudja, még a Snorri Sturluson-féle változatot, a *Snorra Edda*-t is, mint a *Nibelungenlied*et s azt is megerősíti, hogy az utóbbiban az előbbinek számtalan eleme lelhető fel, félig már udvari, keresztény, civilizált változatban. Azt a ki nem mondott, de A. konklúziójában rejlő felfogást azonban, hogy az előbbiből, az *Eddából* „tisztult le”, alakult ki az utóbbi, a *Nibelungenlied*, ily egyértelműen nem osztja a mai kutatás. — A. előtt, láthatólag, a *Snorra Edda* valamely kivonata volt, ennek második része a *Skaldskaparmál*; de az egész *Eddát* is szokás volt *Skalda*-nak nevezni, a skald-ok, az északi, skandináv énekmondók neve nyomán. — Szász A. e cikkére, nyílt aposztrofálására felelt a K-nak, ugyancsak Irodalom rovatában (*M. P.-nek s mellékesen másnak is*. I. II. 4. sz. 91—92. l.). Nem érti, mondja, a K ellenvetését, mely „szelíd vád” akart lenni a BpSz-ben a Nibelungénekről közölt „tanulmányom némely, a világnézetre vonatkozó állításai ellen.” A. Szász e mondatához tette említett lapalji megjegyzését (JKK XII. köt. 310. l.). Szász kifejtette, mit ért azon, hogy „az eposz a világnézet költészete”; s előadta, hogy a K-nak az eposzt illető megjegyzéseivel egyetért ugyan, de a „vád”, „világosabb formuláztatását” kéri, hogy részletesebben felelhessen. A. azonban többé nem tért vissza e tárgyra s ezzel a vitának vége szakadt.

M: K I. II. 2. sz. 42., 44. l., az Irodalom rovatban M. P. aláírással, a HIL nem vette fel.

Kötetbe először a Franklin vette fel, változatlan szöveggel

A néhány lefordított *Edda*-sort közölte: *Arany János Összes versei*, Bp. 1961. 647. l.

Franklin 1205—1212. l.

E cikk keletkezéskörülményeinek s vele céljának, modorának, hang-nemének, stílusesszközeinek megértéséhez három tényezőt kell kiemelnünk. Az első a növekvő nyelvromlás problémája. A mindig is nemzeti kultúránk, sőt, nemzeti létünk egyik alapkérdésének tekintette a nyelv tisztaságának, saját „törvénye szerint való” belső fejlődésének biztosítását. A 60-as években a nemzeti mozgalmak föllendülésével, a polgárosodás erősödésével ugrásszerűen megnőtt az újságok, folyóiratok, egyáltalán: mindennemű sajtótermék száma. Nagy részüket, s éppen az alsóbb rétegek kezébe szántakat azonban frissen asszimilált német, zsidó s egyéb polgári elemek írták, szerkesztették, adták ki. Ugyanakkor e rétegek szerepe a napi, a gazdasági, a társasági életben is emelkedett. Magyar nyelvismeretük, főképp pedig nyelvérzékük viszont nem mindig volt arányban a szereppel és igénnyel, melyet a művelődési s a társasági életben be óhajtottak tölteni, s be is kellett tölteniök. Gyakran még olyanok is a nyelvérzék hiányát árulták el, akik teoretikusan tisztába voltak a nyelv szabályaival, sőt, egyenesen ezekkel foglalkoztak hivatásszerűen (l. A. *Kis polémia* c. cikkének jegyzeteit). A második és harmadik tényező, az elsővel szemben — mely inkább a célt és az okot magyarázza — a stílusesszközöket világítja meg. A korszak legnépszerűbb két laptípusa: a humoros lap, az élclap és az ún. divatlap volt. Míg azonban az élclapok burjánzó fölvirágzása egy-két esztendő alatt végetért, a divatlapoké hosszabb életű volt s még egy jó évtizedig eltartott. Divatlapon, természetesen, nem azt kell értenünk, amit ma jelent e szó. Igazában szépirodalmi lapok voltak ezek, s a tulajdonképpeni divatlapi rész, a szabásminták, ruhaforma-leírások és bemutató képek inkább mellékesek voltak bennük. De szűkségesek arra, hogy a közönség, főképp a hölgyközönség megvegye velük azt is, mit a szerkesztők fódolognak szántak bennük: a szépirodalmat. Divatjuk tulajdonképpen a reformkorban indult el; s ez a korszak, a 60-as évek volt utolsó fölvirágzásuk ideje. Színvonaluk azonban folyvást süllyedt irodalmi tekintetben; nem utolsó sorban azért, mert a meglehetősen kicsi magyar olvasóközönség megnyeréséért egész sereg versenyzett belőlük. Így, kisszámú s bizonytalan kitaratási olvasóközönségük következtében, szépirodalmi közleményeik nagyobb részéért semmi, vagy alig valami honoráriumot fizettek, s így gyűjtő helyévé váltak a kezdőknek s a minden rendű és rangú dilettánsoknak, akiknek egyedüli díjazása az az öröm volt, hogy nyomtatva látták nevüket és művüket.

A mind az élclapok, mind a divatlapok ízetlenségén, ízlésrontó hatásán sokat bosszankodott s glosszáiban írómájának állandó célpontjai voltak (l. pl. JKK XII. köt. 42., 50., 70., 88., 146. gl. stb.). Míg azonban az élclapok csak az ízlésrontás forrásai voltak A. szemében, a divatlapok megalázó konkurenciát is jelentettek számára. Amíg a SzF-t szerkesztette, nem kellett tudomásul vennie e megalázó konkurenciát: a SzF kritikai-esztétikai lapnak, szaklapnak számított A. szemében és szándékában. A SzF csődje után azonban a K már szépirodalmi lap volt, melynek óhatatlanul e „divatlap” szépirodalmi lapoknak versenytársává is kellett lennie. Biztatták is ismerősei és barátai, főképp Tompa Mihály, hogy e versenytársak eszközeinek némelyikét — ha nem is a szabászati tudósításokat és képeket, de legalább szövegillusztrációkat s egyéb képeket — alkalmazzon. (l. pl. Tompa A.-hoz, 1862. okt. 1.) S bár az A. szíve szerinti lap a SzF volt, a K szerkesztésében sem volt hajlandó oly „divatlapszerű” engedményekig elmenni, mint minőket pl. Tompa tanácsolt. Így ez a divatlapparodizáló modorban és keretben rejlő íróia nemcsak a divatlapoknak szólt, hanem egy kicsit, baráti csipkelődés gyanánt „gyakorlatias” tanácsadónak is, főképp Tompának.

— A -nő, -né képző kérdéséről hasonló keretes-ironikus cikket írt A. (Nő-e, vagy né). — Tollagi divatos beszélyíró: Kisfaludy Károly Tollagi Jónás viszontagságai c. novellájának a főhőse Tollagi Jónás; talán divatlapok érzelmes „beszélyeinek”, melyek még egyre az almanach-irodalom korszakának modorában készültek, korszerűtlenségére akart utalni A. azzal, hogy épp ezt a nevet választotta. — Kis Jánosnak (1770–1846): a Kazinczyék által oly nagyon becsült evangélikus szuperintendensnek e Schiller-fordítását nem pontos címmel idézi: *A vashármorba menetel* a pontos cím (*Kis János Poetái munkái*. Kiadta Toldy Ferenc. Pest 1865. 342. l.). — A cikk két részben jelent meg; az első a K. I. II. 2. sz.-ban; Arany László tehát hibásan írja, hogy az 1. sz.-ban. Arany László az első közlemény végén zárójelben álló trefás mondatot is elhagyta, pedig a második rész fölütésének humora csak ennek segítségével érthető. — schulfuchseria: oskolamesteresség, — ridicule: neveltség. — bon ton: társasági hang, jómodor, — Tóth Pista, Baczur Gazsi: a kor élcslapjainak kedvenc figurái, különösen az utóbbi. — Mily hős magyar nevek!: a régi magyar neveknek, melyek a középkorban s az utána következő korszakokban feledésbe merültek, a reformkor hozza el új divatját, köztük az Árpádét s Gézáét is. — ját: kihalt régi magyar szó; a NyTSz szerint: „azon egy nevű”, „namensvetter”.

*

M: K. I. II. 2. sz. 45–46. l., 3. sz. 70. l. -y-s. jelzéssel. A PD nem vette fel A HIL-ben (334–339. l.) Arany László említett hibás helymegjelölésével és sorkiejtésével jelent meg. Azóta a nagyobb kiadások közlik, az Arany László-féle kiadás alapján.
Franklin 1309–1313. l.

56. [TELEKI JÓZSEF: HUNYADIÁK KORA, VI. kötet]

A.-nak ezt a cikkét a legutolsó időkig nem vették fel a kiadások. Nem mintha valaha is kétséges lett vagy lehetett volna A. szerzősége. Műfaja miatt mellőzték. Könyvismertetés ez. Ez a műfaj ugyan elég gyakori A.-nál. Csakhogy ez a cikk a műfaj, az ismertetés egy sajátos, A. által kedvelt módszerét szinte szélsőségig viszi. A megismertetni kívánt könyvet e módszer értelmében az ismertető nem a maga leíró, jellemző szövege segítségével állítja olvasói elé, hanem jól válogatott részletek, hosszabb idézetek segítségével, a könyvet mintegy önmaga által mutatja be az olvasóknak. Ő maga csupán tájékoztató bevezetőt ír; a részletek közé meg néhány összekötő, a befejezéshez pedig egy-két lezáró mondatot. Az érdeklődés, az olvasási kedv fölkeltésére ez a „kóstoló” adás — mint maga A. nevezi — kitűnő módszer. Persze, nemcsak a módszer ilyfajta előnye szülte ezeket az ismertetéseket, hanem nyilván, legalább oly mértékig a krónikus szerkesztői szükség, az örökké égető cikkhány is. Az üresen maradt teret könnyen ki lehetett így tölteni, de egyben hasznosan is, s a színvonal kára nélkül. A cikk szövegének azonban így mindössze egy töredéke, itt pl. alig egy negyede volt az alárt szerzőé. Alighanem éppen ezért nem vették fel ezt a cikket a korábbi gyűjtemények.

Persze, elsősorban oly művek esetében lehetett alkalmazni e módszert, melyeket a szerkesztő céljaival egyezőeknek ítélt. Különböző eljárása azonos lett volna a kortársi irodalmi és divatlapok ollózó eljárásával, amelynek segítségével ezek gyakran könnyedén egész számokat állítottak ki. Teleki művével kapcsolatban azonban valóban főnállt a szerkesztői célokkal való egyezés esete. Szerzője annak az arisztokrata eszménynek testtélálása, amelyről a reformkori liberálisok s az abszolutizmus kori „érdek-

egyesítők" álmodtak. A Telekieknél művelődésünk egy arisztokrata családnak sem köszönhet többet, s a Telekiek közül is aligha valakinek oly sokat, mint Teleki Józsefnek (1790–1855.). Az Akadémia létrehozásáért — amelynek elnöke lett — megerősödéséért, ismeretes, nagy áldozatokat hozott: nemcsak nagy összegekkel segítette, hanem könyvtárának megalapozásául 24 ezer kötetet is ajándékozott a fiatal intézménynek. S a „dicsőült” szerzőnek nemcsak személye, hanem műve is éppannyi joggal töltötte el A.-t rokonszenvvel. Teleki műve történetírásunk alapvető művei közé tartozik. A hatalmas anyagot föltáró, összegyűjtő, rendszerező, józan felvilágosult racionalista nemzeti liberális szellemben megírt munka annak a ténytisztelő történetiségnek jellemző példája, mely A.-t s barátait is annyira jellemezte. Férfias szerénységgel s öntudattal, egyszerűséggel és tárgyiaszággal meggyökeres magyarsággal írott, minden föllengzéstől ment előszava az előző évtized legvonzóbb írásai közé tartozik.

S emellett a munka abba a tudományos műfajba tartozott, melynek ápolását glosszáiban A. mindennél inkább szorgalmazta: monográfia, egy korszak monográfiája. Úgy vélte, akkor lesz igazán történetírásunk, ha az egyes korszakok, városok, közösségek, intézmények történetét monográfiák dolgozzák föl.

Teleki évtizedeken át gyűjtötte anyagát, de csak 49 után bekövetkezett kényszerű nyugalma idején foghatott megírásához. Az I. kötet 1852-ben jelent meg, az V. Teleki halála esztendejében 1856-ban; a 10., 11., 12. 1853-, 55-, 57-ben. Ezek a földolgozott korszak okmányait tették közzé. A kimaradt 6., 7., 8. kötetet a század végén Csányi Dezső pótolta úgy, hogy 6. kötetbe beledolgozta a Szabó Károly által kiadott s az A. által e cikkben ismertetett kötet anyagát is. (*Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Bp. 1890., 1894., 1898.) — Szabó Károly (1824–1890.) a kiváló forráskutató és kiadó történész A. bizalmas barátai közé tartozott s éveken át volt tanártársa Kőrösön (l. bővebben JKK XII. köt. 407. l.). 1850-től kőrösi tanárságáig, 1855-ig dolgozott Teleki mellett, ahová Toldy ajánlatára került, aki képességeit éppoly nagyra becsülte, mint maga a gróf is (Schilling Lajos: *Szabó Károly emlékezete*. Kolozsvár 1892.).

— *előfizetési kötelezettség*: nemcsak költők, írók, magánszemélyek, hanem kiadók, intézmények is csak előzetes előfizetőgyűjtés után vállalkoztak bevétellel nem kecsegtető művek kiadására. Az előfizetők irányába vállalt kötelezettségek teljesítését, a határidő megtartását A. folyvást szorgalmazta, hogy az olvasóközönség bizalmát megszilárdítsa. — ezek (t. i. a lakosok) különösebben: A. magyarázó közbevetése. — A szorosabb értelemben vett Magyarországot: Erdélyt is beleszámítja Teleki. — Campania: Italia Nápoly körül, Nápolytól keletre fekvő területe. — Cuspinianus heti vására: Cuspinianus, Johannes (1473–1529) osztrák humanista; igazi neve Spierhammer. Bécsben volt egyetemi tanár, a híres Celtes Konrád utódja a katedrán. Mint a humanista írók közül oly sokan, ő is nagy ambícióval vett részt kora politikai életében s szívesen vállalt diplomáciai megbízásokat. Ily minőségben, állítólag, huszennégyezer járt hazánkban 1514–26 között. Ulászló udvarában szívesen látott vendég volt s jelentős befolyással rendelkezett. Művei, naplói fontos forrásművek Mátyás és a Jagellók korára nézve. — Mela szerint: Valószínűleg Pomponius Mela (i. sz. I. sz. első fele) hispániai származású római földrajzi író. — Ranzan: Pietro Ranzano (?–?) a nápolyi király követe Mátyás udvarában, történetíró; *Epitome rerum Ungaricarum* c. Magyarország történetéről írt. — a másik purgatóriumnak: forrásművekből nem sikerült tisztázunk, hol, melyik mai föld helyén lehetett ez. — Bajnóc: felföldi, Nyitra megyei helység. — Oláh kivételével: Oláh Miklós (1493–1568.) esztergomi érsekről, a kiváló történetíróról van szó.

M: K I. II. 65–67. Cím nélkül, az „Irodalom” rovatban, közvetlen a rovatcím alatt, -y -s aláírással.

Elsőnek a Franklin vette föl „*Hunyadiak hora, VI. kötet*” címmel Franklin 1124–1135. l.

57. NYILATKOZAT [A NŐ-ÍRÓKRÓL]

A. kritikus i szerkesztői tevékenységének egyik legkeményebb hangú terméke ez. A körülmények s a szereplők egyénisége, magatartása értetik meg. A körülmények néhány esztendővel korábbra nyúlnak vissza. Gyulai az 1858-as PN-ban folytatásos cikket közölt (*Íróndírk*, I. Gyulai Pál: *Kritikai dolgozatok 1854–1861*. Bp. 1908. 272–307. l.). Majthényi Flórának, Tóth Kálmán feleségének verseit (*Flóra 50 költeménye*. Pest 1858.) s Szendrey Júliának – akinek Gyulai ez időben már sógora – Andersen-fordításait (*Andersen meséi*. Fordította Szendrei Júlia. Pest 1858.) vette kritikusi bonckés alá. De, mint ez gyakori szokása volt Gyulainak, e két kötet, e két íróő kapcsán hosszan elmélkedett egy az idő szerint csakugyan aktuális problémáról: a nők szerepéről az irodalomban, az íráság és nőiség összeférhetőségéről. A reformkorban is léptek fel költőnők, írónők, de szórványosan, kivétel-szerűen. A Világos utáni évek egyik fejlődési hozadéka az volt, hogy – különösen a korszak egyik uralkodó lap típusában, a divatlapban (l. a *Divattudósítás* jegyzetét JKK XI. köt.) – seregestül léptek fel nőírók, sőt többen közülük lapszerkesztésre, kiadására is vállalkoztak (Kanya Emilia, Vachott Sándorné Csapó Mária, Kisfaludy Atala stb.). A kritika kétségkívül tanácstalanul állt eleinte kötetekkel, írásaikkal szemben; a hagyományos társadalmi-társasági magatartást érvényesítették velük szemben: úgy tekintették műveiket, mint amiket nem szabad a férfiakéval egyenlő mércével mérni; azaz sem nem méltányolták, sem nem bírálták őket igazán. Gyulai arra tett kísérletet, hogy megteremtse azt az alapot, kialakítsa azokat az elveket, szempontokat, melyek szerint a nőírók műveit is hatáskörébe vonhatja a kritika. Állásfoglalása, sok kitűnő művészet-lélektani észrevétele mellett és ellenére, a nemesi-keresztény-nemzeti erkölcsi-társadalmi normák jegyében fogant, azaz kisebb, szorosabb térre utalta a nőt az irodalomban annál, mint amit akkor a nyugati polgári liberális szemlélet már megadott neki, jöllehet a férfiakkal való egyenjogúságot alapjában még az sem fogadta el. Valójában Gyulai kivételszerűnek, kivételes tehetség esetében megengedhető kivételnek tartja a nők irodalmi tevékenységét; s még e kivételes esetekben is csak egy-két területen, műfaji és témakörben tartja megvalósíthatónak, gyümölcsözőnek, a nőiességgel összeegyeztethetőnek. A probléma tehát a hazai polgárosodás kérdéskörébe vágott, s kitűnő alkalmat szolgáltatott volna arra, hogy Gyulai felfogását ellenfelei a liberális polgári fejlődés szempontjából bírálják s egyben annak fölmutatására is, mily mozzanatokban van kötve Gyulai felfogása a hagyományos konzervatív nemesi-keresztény szemlélethez. Cikke ellen általános volt a fölzúdulás a divatlapok körében. Kispolgári ellenfelei azonban, bár kétségkívül e hagyományos szemlélet lazítása érdekében munkáltak vagy igyekeztek munkálni, a lojális kispolgársághoz tartozván, nem adhattak valódi, elvi alapokat törekvéseiknek. Azzal kísérlették álláspontjukat, törekvéseiket védeni, s Gyulai cikkének hitelét venni, hogy bizonygatták, az írónők nagyon is eleget tesznek azoknak a követelményeknek, ideáloknak, melyeket Gyulai – a nemesi-keresztény normák alapján – a nőktől megkíván. Szinte egyedül Brassai Sámuel, akinek szemléletében progresszív s retrográd elemek tarka összevisszaságban keveredtek, szállt szembe Gyulaival, elvi alapról, a lapalji jegyzetben A. által is említett és

méltányolt cikkében. S ezúttal valóban polgári liberális elveket hangoztatva. „Ön az ironóság jogosultságát tagadja elvben, de megengedi kivételekben. Én az ironóság jogosultságát engedném meg elvben, s harcolnék azon kivételek ellen, melyek az elvet rossz hírbe hozták” — írta s az egyenjogúság mellett szállt síkra (*Felnyitott levél Gyulai Pálhoz. A női pályákról. Szépirodalmi Közlöny* 1858. 59—61. l.). De jellemző, hogy végül magának Brassainak is tiltakoznia kellett, s elhatárolnia magát védenecsei érveitől és felfogásától (*Tiltakozás. PN* 1858. 127. sz.).

Gyulai, aki egyébként sem örvendett az irodalom harmad-, negyedvonalában népszerűségnek, a divatlapok és nőírók szemében ettől fogva még inkább vörös posztó lett. Így érthető, ha ez évben, 1863-ban ismét vele kapcsolatban robbant ki a vita, mégpedig akkor, midőn a *Nők a tükhör előtt* c. novellájának egyik hősnőjében, Árpádinában ironikus jellemzést adott az írónőkről. Ki ugyan nem mondta, de a PN-beli cikkében is benne rejlő felfogást sugallta abban is: az írónők rendszerint írónak is gyengék, s a női hivatást sem töltik be. A novella a K-ban jelent meg (I. I. 1—7. sz.). Ám nemcsak Gyulai e novellája s munkatárs volta hívta ki a divatlapok és írónők ellenszenvét a K ellen. A több ízben panaszkodott arról a „kenyéririgység”-ből fakadó ellenséges érzületről, mellyel lapját e lapok nagy része körülvette s arról a kárörömről, mely „a mintalapnak” nehézségeit kísérte (I. levélét Tompához, 1863. dec. 13., Szászhoz, 1860. dec. 15., Gyulaihoz, 1861. aug. 28.). Lélektanilag némiképp érthető ez a magatartás: A., főképp glosszáiban, jó néhányszor szóvá tette a divatlapozón s a „nőolvasmánynak” számító lapok esztétikai igénytelenségét (l. pl. JKK XII. köt. 52., 86., 88. kk.). De ez általánosak mellett, mik a versenytárs lapok közt szinte mindig megvannak, A.-nak Niczky-Tarnóczy Malvina grófnő költeményeiről írott bírálat is hozzájárulhatott az ellenszenv fokozásához, holott A. ebben jóval túlment Gyulai fölfogásán: nem vallotta a kivételszerűség elvét a nők irodalmi tevékenységével kapcsolatban; bár, mint Gyulai, ő is csak bizonyos témakörökben látta ajánlatosnak, igazán gyümölcsözőnek azt. Ugyanakkor azonban rendkívüli határozottan kifejtette, hogy a nőíróknak is alá kell magukat vetniök a kritika általános elveinek. Cikkének erre a részére hivatkozik itt, midőn ezt mondja: „Egy másik bírálatban az mondatik ki csupán” [...] stb.

A.-t azonban személy szerint Gyulai novellájának megjelenése után még nem vonták be a vitába, csak Gyulait támadták, s a K-ra tették oldalvágásokat; legelősebben a Családi Kör c. lap szerkesztője, Kanya Emilia nyilatkozott (*Néhány szó a nőnem érdekében. Családi Kör* 1863. febr. 22., márc. 1., 8., 9—11.). Gyulai már novellája befejező közleményeiben reagált a támadásra, ironikusan, tréfával. A divatlapok erre még jobban tüzeltek ellene, úgyhogy egy színházi ügyekkel foglalkozó, s Radnótfáy Nagy Sámuel ellen, a Nemzeti Színház igazgatója ellen emelt hírlapi vádakát visszautasító cikkében, a megengedhetlen vitamódszerekről szólva, keményen kikelt, egyebek közt, a Családi Kör amaz eljárása ellen is, hogy ez oly állításokat vetít egy írásába, amelyek abban nincsenek (*Színházi dolgokról III. K I. II. 5. sz.*). Gyulainak ez a cikke valósággal vihart kavart; az egyéb lapokban való támadásokat nem is számítva, csak A. lapjába, a K-ba négy irodalomművészet-közeleti személyiség küldött be tiltakozást, nyílt levelet ellene: a hegedűművész Reményi Ede, Kanya Emilia, név jelölés nélkül „a Hölgyfutár szerkesztője” s Reviczky Széver, aki a PN belső munkatársa volt ez idő szerint. A., aki nagyon idegenkedett az effajta nyilatkozatosdi és viszontválaszosditól, türelmesen közzé tette mind a négyet, de hozzájuk csatolta Gyulai választát (*Válasz e nyilatkozatokra. K I. II. 6. sz.*).

Ebben Gyulai most már a maga kemény, kíméletlen nem ismerő modorában, megsemmisítő módon pellengérezi ki a Családi Kör sem nem tisztességes,

sem nem okos vitamódszerét. Hosszan idézett Kanya cikkéből, majd a vitát kirobantó novellát illetően, mintegy A. érveit is előlegezve, ezt írta: „A Cs. K. elhallgatta, hogy én novellát írtam. Olvasója azt hihette, hogy én értekezést írtam s az nem az írónők bizonyos faja, hanem általában az írónők ellen van intézve. Amit novellámból idéz, s amire építi értekezése jó részét, az nem az író objectív véleményeként van oda írva, hanem mint a novellai személy szubjektív meggyőződése. Vajjon correct eljárás-e ez, vajjon nem olyasmit kerekített-e ki a Cs. K. novellámból, ami nincs benne. [...] Hogy én mennyire s miért nem vagyok barátja az írónőségeknek, azt elég bőven kifejtettem a P. N.-ban. Ha a Cs. K.-nak polemiára volt kedve, vette volna e cikket alapul s ne adott volna számba elferdített vagy együgyűen formulázott ellenvetéseket s ne írta volna polemiáját úgy, hogy olvasója azt sem tudhatja, mi van mindebből a novellában s mi nincs. Szóval a Cs. K. azt a dolgozatomat tolta előtérbe, melyben semmi sincs az írónők ellen, amiben pedig van, egészen mellőzi, s kénye-kedve szerint állítja fel a tételeket, hogy annál kényelmesebben cáfolhassa meg.” (K. I. II. 6. sz. 143. l.) E néhány mondatból is láthatni, hogy A. teljesen szolidáris volt Gyulaival, s jórészt érveit átvette, s mint szerkesztő, vállalta; bár aligha örült annak, hogy lapja Gyulai révén ismét személyes viták középpontjába került.

Gyulai e cikkére Kanya Emília, aki szeretett a liberális eszmék képviselőjének, az írói ellenzékiiségnek pózában, meg a fiatal nemzedék szóvivőjének szerepében tetszelegni, éles, ingerült, személyeskedő hangon, s frázisözönnel válaszolt, s A. személyét is belevonta a vitába, szemére hányva, hogy oly — szerinte — maradi s káros nézeteknek adott helyet lapjában, mint Gyulaiéi, s nem határolta magát tőlük el; ezáltal mintegy fölszólította A.-t, hogy elmúlasztott állásfoglalást végre ne készen megtenni (*Gyulai Pál a tükör előtt*. Családi Kör 1863. aug. 16. 33. sz.). Erre a cikkre felelt A.-nak ez az írása, melynek esztétikai alapgondolatát már egy hosszabb szerkesztői üzenetében is leírta (JKK XII. köt. 218. l.).

— A másik bírálat, „melyben [a nőiróság kérdését] alkalmilag érinti egy író — ki nem Gyulai —”: Salamon Ferencé s Jósika Miklós feleségének, a férjével együtt emigrációban élő „Jósika Júliá”-nak (Podmaniczky Júlia bárónő) Családelet c. 1862-ben megjelent regényéről szól (SzF: II. I. 26. sz.), s alapjában A. Malvina-bírálatával egybehangzóan jelölte meg a nőirók „legtermészetesebb írói körét” „a családi élet festésében”. — Szomszédaink nyelvén: laptársaira gondol-e A., vagy politikai célzás van-e megjegyzésben, vagy egyszerűen csak a túlzó, németes szóösszetételre gondol-e, nem lehet pontosan tudni; az utóbbi a valószínű. — Önvédelme csak: Kanya Emília nyilatkozatának az első változata nem maradt fenn. — remélem: berüchtigt: ez is, a „finomabb írmód” emlegetése is, vágás a divatlapok affektált, de egyben lompos és magyartalan írásmodora ellen; a hírhedett-et gyakran hibásan híres-ként használták. — „*Hírhedett zenésze a világnak*”: Vörösmarty ismeretes versének, a *Liszt Ferenchez* kezdő sora. — legnagyobb argumentum: l. erre: JKK. XII. köt. 97., 99. l.

M: K. I. II. 8. sz. 189—190. l., a tárca rovatban, *Nyilatkozat* címmel.

Kötetben változatlan szöveggel a HIL-ban (509—513. l.) a jelenlegi címmel, melyet alighanem Arany László adott neki; Arany László datálásában nyomdhiba van: 1863 helyett 1868 áll.

Franklin 1198—1203. l.

Ez a bírálat több ponton eltérést mutat A. kritikusi s szerkesztői gyakorlatától. Ismertetést ily nagy terjedelemben nemigen szokott sem maga írni, sem másoktól adni. Ha igen, inkább csak külföldi szerzőről, külföldi tárgyról, kivonatoltan, angol, német vagy francia folyóirat alapján. Hazai szerzők esetében a puszta ismertetés vagy a Vegyes rovatba szorult néhány sorban, vagy ha az Értesítő rovatban jelent is meg, egy hasábnál többre alig terjedt. De már ez utóbbi esetben is csak ritkán maradt puszta ismertetés vagy „leírás”. Ez az eltérés nyilván annak a nehéz helyzetnek a következménye, áthidalása, amelybe A. Tompával szemben annak költeményei megjelenté alkalmával került. Írnia vagy íratnia kellett a kötetről. De ismerte Tompa beteges érzékenységet, sérülékenységet. Hisz ő volt, szeretett volna lenni a közvetítő előbb a Petőfi és Tompa között keletkezett ellenérzésben, majd abban a több esztendeig tartó s-igazában teljesen soha föl nem engedő haragban, amelyet Gyulai vont a maga fejére azáltal, hogy Tompáról tárgyilagos, elismerő bár, de gyöngéit is megmutató bírálatot mondott, 1855-ben a Budapesti Hírlapban megjelent híres *Szépirodalmi Szemle* c. cikkében (Gyulai: *Kritikai dolgozatok*. Bp. 1908. I. köt. 147–173. l.). Olyannyira ment Tompa gyanakvó haragja, hogy A.-nak egyenesen védekeznie kellett akkor, nehogy Tompa őt tartsa a Gyulai cikke sugallójának (Váczy János: *Tompa Mihály életrajza*. Bp. 1913. 132–136. l.). Ismerte A. azt a megrázkódtatást, azt a szinte paroxizmusig emelkedő dühöngést is, amelybe Toldy Ferenc sodorta akaratlanul Tompát ennek *Kazinczy emlékezete* c. költeménye felolvasásakor; Tompa minősítésnek vette, kicsinyítő kritikának Toldy sérelmezett eljárását (Váczy uo. 215–217. l.). Nem is szólva arról a majdnem összeveszésig, szakításig vivő megbantódásról, melyet A. *Irányok* c. cikkével okozott, ugyancsak akaratlanul (l. az *Irányok* jegyzeteit). Tisztában volt Tompa költészetének értékeivel, az élő kortársak közül többre tartotta mindenkinél, de gyengéivel is. Ha kritikát írt, szólnia kellett volna ez utóbbiakról is. Ha írat, a bírálnak is meg kellett volna ezt az ő lapjában tennie; a bírálat nélküli felmagasztalás, dicséridáda, még ha Tompa elfogadta volna is, A. ízlésével fért volna össze nehezen; ha viszont a megbízott szerző bonckés alá veszi Tompa verseinek gyengéit, a szerkesztőre is óhatlanul megnehezte Tompa. Hiszen az A. által írt, de Tompa által eleinte Kazinczy Gáborénak tartott *Irányok* c. cikket is fél esztendőn át hánytorgatta. Pedig abban csak vélte látni sérelmét, mellőzését (l. 1862. évi június–október közti levelezésüket). Így hát A. a mielőbbi híradás ürügyén az előzetes ismertetést, a kritikát megelőző ismertetést választotta, oly hangnembe fogva azt, hogy Tompa érezze belőle nagyrabecsülését, barátságát és részvétét. Ezért emeli ki Tompa fájdalmát, a Géza fia (1853–57) elvesztését érintő versét is, ezért oly személyes, A. kritikái gyakorlatában szokatlanul személyes — pl. szemben a Szász Károly verseiről írottal — ez ismertetés hangja. Tompa, a ma rendelkezésünkre álló levelezése szerint, nem reagált az ismertetésre, sem így, sem úgy; 1863. szept. 22. vagy 23-i vagy okt. 8-i leveleiben, melyek e szept. 13-án megjelent kritikához legközelebb estek, nem mondott köszönetet A.-nak. Bár lehet, hogy az Arany László által kihagyott levélrészekben esett szó róla. A Tompa költészetével foglalkozó tanulmányok, természetesen, gyakran idézik e cikk megállapításait, minden esetben egyetértően. Az A.-irodalomban, egy-két kivételtől eltekintve, nem volt jelentősebb visszhangja. Mitrovics Gyula A.-cikke az egyik kivétel; ő az A.-irodalom nagyobb részével ellentétben, nagyon is fontosnak tartja s főképp ehhez a cikkhez kapcsolódva fejti ki azt a felfogását, amely szerint A. — mint ő nevezi — „pszichológiai esztétikájában” alapvető

szerepet juttatott az intuíciónak, amely „a legfőbb szerepet viszi a terem-
tésben és műélvezésben” (*Ayany János esztétikája*. ItK 1925. 64–65. l.).
Ugyanő úgy véli, A. e kritikája tanúsítja, hogy A. bár minden művészetben,
minden műfajban fontos szerepet juttat a líraiságnak, de nemcsak az ellen
tiltakozik, hogy minden művészet líra, vagy annak áttétele, hanem szerinte
még az ellen is, „ha valaki a lírai költészetet csupán érzelmi valódrökké
akarná tenni” (174. l.).

A másik — és mai — kivétel Sötér István könyve. Sötér ebben arra
mutat rá nyomtatékkal, hogy A. azt, amit Tompa „reflexivitásának”, gon-
dolatiságának védelmében elmond, a maga költészetének, lírájának védel-
mére is mondja, érti. S így egyben, mondja Sötér, az általa sokszor gáncsolt
dalözönnel szemben itt a lírai fejlődés egy útját, a magyar líra kibővülésé-
nek egy fontos lehetőségét jelöli meg (Sötér 227., 390. l.). Sötér nem jelöli
meg azonban közelebből, *ekkori s ezutáni* költői gyakorlatára gondol-e
A.-nak, vagy már az *eddigire* is. Az ötvenes évek gondolati vívódástól át-
hatott A. lírájára mindenestre, fűzhetjük hozzá, nagyon is illik, talán jobban
illik e védelem, mint az öregkorira.

A következő mondata azonban ez ismertetésnek ismételtlen vita tár-
gya: „Azok a sorok, melyek így kezdődnek: „Sötét gyászos jelek! rossz órá-
m közelit’ ez a pár szakasz, oly mélység fölött lebeg, hol féltjük az embert.
Állítson a *költő* keresztet az ily örvény fölé, s ovakodjék ott járni.” E pár
szakasz így hangzik: Sötét gyászos jelek! rossz órá-
m közelit, / Mely a hűség
a hit oltári képeit, / Miket lellem szeret, miket hő ajkam áld, / Fövel for-
gatja le, család tükör gyanánt. // Hordoz mélység fölött, átkos kietlenül, /
Magam oly egyedül, s elhagyva képzelem! / Hánykódó lelkeket mi így meg-
látogat: / Semmisülni vágyó, öngyilkos gondolat / Szeretem a nyarat,
a pezsgő életet, / Mig mosolyog s terem, mig el nem vénhedett; / De ha csak
teng — s a fán a lomb csak alig áll, / Ohajtom a telet, — hadd jöjjön a halál!

A. e tanácsával a szakirodalom egy része, főképp a konzervatív teljesen
egyetért (l. pl. Váczy i. m. 227–228. l.). Más része, főképp a polgári, a radi-
kális azonban nyíltan vagy több-kevesebb rejtett hévvel megfutamodást
vet A. szemére. Komlós Aladár, aki egyik legpregnansabb kifejezője, képvi-
selője felfogásnak, A. lírai költészetének, lírikusi, költői magatartásának
egyik legproblematisabb pontját is itt látja (l. pl. Komlós Aladár: *A ma-
gyar költészet Petőfitől Adyig*. Bp. 1959. 28., 75. l.). — a köz levetség s a
haza nagy részét fenyegető nyomor: az 1859–61-es nemzeti fölbuzdulást s
reményeket követő kiábrándulásra, a Schmerling-féle provizorium bevezet-
tésére gondol itt A. egyrészt, másrészt arra a rettenetes, több éven át tartó
szárazságra, melyet az évszázad legnagyobb aszályaként s egyik legnagyobb
természeti csapásaként tart számon a történelem. — mélyebb, tartalmasabb,
komolyabb, mint akármelyik az előbbieket közül: ez a dicséret nem szólam,
nagyon is megokolt (bár Tompa aligha örült neki, hisz az előzőkre meg-
lehetősen szigorú kritika ez): a *Forr a világ*, a *Pusztuló erdő*, az *Új Simeon*, az
Ikarus, a *Sírboltban* s mások találhatók benne; míg az előzőkben sok a híg
anyag. — Valaki a fiatal irodalomból: Zilahy Károly lehet, akire A. utal,
ill. ennek a *Magyar Koszorúsok Albuma* (Írói élet- és jellemrajzok Pest 1863.)
c. kötetében megjelent Tompa-portréja, amelyben kimondottan Tompa elmél-
kedő hajlamáról ugyan nincs szó, de verseinek gondolati volta szóba kerül.

*

M: K I. II. 11. sz. 257–259. l. Irodalom rovat Y. S. aláírással.

Kötetbe először a HIL vette fel, változatlan szöveggel (290–
297. l.).

Franklin 1104–1110. l.

Ez volt A. második írói arcképe. Keletkezésének külső körülményei, indítékai ugyanazok, mint fél évvel előbb voltak a Gyöngyösi-arcképei. A belsők is rokonok, bár jóval egyneműbbek, s kisebb számúak, mint ez utóbbi esetében. Érthető, hisz Orczynek sem tehetsége, sem életműve, sem hatása nem fogható Gyöngyösiéhez, s így nem lehetett alkalmas annyi elméleti probléma tisztázására, érintésére sem. Fejlődéstörténeti szerepe azonban mégis jelentős volt, s ez ösztönözhette A.-t, hogy az ő méltatását is magára vállalja. E szerepben is a népies irány kibontakoztatása, a népies és a nemzeti költő összeforrottsága, az a föltételezett érzés- és gondolkodástörténeti állapot foglalkoztatta, melyben még egységesen s egyetemesen osztozott a nemzet minden osztálya; az az állapot tehát, mely A. felfogása, fejlődéstörténeti koncepciója szerint, a nemzet életében a XVI. sz. óta bekövetkezett változások következtében ugyan szükségszerűen szűnt meg, amelyet azonban magasabb fokon visszaállítani az új körülmények között elsőleges nemzeti feladata a maga kora irodalmának, s amelynek visszaállítására már Orczy s társai tettek kísérleteket, bár kezdetlegesen s jórészt öntudatlanul. Jellemző, hogy korábban, irodalomtörténeti összefoglalásában, ezt a vonását Orczynek, ezt a motívumát fejlődéstörténeti helyzetének még nem emelte ennyire ki. Ott azt hangoztatta, hogy Orczy „mindenekfölött magyar” (JKK X. köt. 50. l.). Különbőség az is, hogy ott hangsúlyt vetett Orczy filantrop népszerűtetére („részt vesz a köznép szenvedéseiben”), míg itt egyenesen őv e motívum túlértékelésétől. A legutolsó részletesebb irodalomtörténeti méltatása Orczynek, Császár Eleméré különösen fontosnak tartja A. e figyelmeztetését s ő is inkább „jóindulatot” emleget Orczy részéről a köznép iránt, mintsem részvétet szenvedéseik iránt (*Orczy Lőrinc*, ITK 1916. 422. l.). A népiesség s a nemzeti költészet problémaköre mellett Orczy egyénisége is ösztönözhette e tanulmány megírására. Riedl mindenesetre e tanulmánnyal kapcsolatban különösen hangoztatja azt, amit a többi arcképe is érvényesnek tart: A. „a múlt idők lelkeit leheli az irodalomtörténet különben holt anyagába”; ám nemcsak a kort éleszti meg, hanem a szimpátia alapján való beleélésre, lélektani „rekonstruálásra” is szép példát nyújt (Riedl, 260–263. l.). S valóban, csak Szabó Dávidról szól az arcképek hősei közül az ittenihez hasonló személyességgel és melegséggel. Ám e föltételezett rokonszenv ellenére, az öt arckép közül kétségkívül ez az, amely nem tanúskodik sem olyan alapos előmunkálatról, sem oly széles alapú és komplex jellegű tárgyalásmódról, mint négy társa. Az Orczyról ezután megjelent munkák, az esztétikai elemzés és méltatás tekintetében azonban éppúgy reá támaszkodnak, mint a másik négyre az illető írókka! foglalkozók. Császár Elemér említett s valamennyi előtte megjelent dolgozat eredményeit összefoglaló tanulmánya szemléletesen mutatja ezt. Filológiai problémát A. e tanulmánya nem feszeget; az aránylag kisszámú adatát a következő korszakok kutatása is helyesnek ismerte el.

— az Orczy kert árnyai alá: A. ez időben egy a Három pipa utca s az Üllői út sarkán álló házban lakott; a Három pipa utca a mai Erkel utca mellett nyílt a Dunára (l. JKK XII. köt. 371. l.). Innét gyakran kísértálhattott — levelei tanúsága szerint nagy sétáló volt — az Üllői út végén levő Orczy-kertbe is. Egy glosszájában, „a fűvészkertben” — mely ez időben már ugyancsak ezen a vidéken, az Orczy-kert szomszédságában volt — levő sárkánypálma kivirágzásáról is tudósította olvasóit (JKK XII. köt. 38., 381. l.). Az Orczy-kert az egykori Ludovika Akadémia körül terült el s még a 900-as évek elején is mintegy 26 holdnyira rúgott. A századfordulón már mint a „közönségnek hozzá nem férhető” magánparkot emlegetik (Révai

Lexikon). Úgy látszik, A. idején még szabad volt a belépés. — Báró Orczy József, e szép kert alkotója: költőnknek ez a fia (1746—1804) előbb maga is katonai pályára lépett, de hamar megelégette azt s kapitányi ranggal nyugalomba vonult. Előbb Békés vármegye főispáni helytartója, majd Zemplén főispánja lett. Művelődési mozgalmak iránt, mint apja, ő is érdeklődött s anyagilag is támogatta őket. Az általa létrehozott kertet öccse, László, abauji főispán (1750—1807), a költő második fia ajándékozta Pest városának. — kinek arcképét minap vették lapunk olvasói: l. erre nézve a Gyöngyösi-tanulmány jegyzetét; a kép különben a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában levő Mansfeld-féle rézmetszet mása volt. — ha e pesti paradicsom árnyékos utain merengek „egy kis kopasz ember”: mint később A. maga is utalt rá, ez Orczynak a *Szabadságról* c. verséből való. Ezt az első részt A. szó szerinti s variált Orczy-idézetekkel, utalásokkal színezte (l. pl. *Bugaci csárda*: A bugaci csárdának tiszteletére; „nagy épület”: Egy sebes katonának sohajtása; A békességről). Riedl ez eljárását, mint kiváló értekezői megoldást igen dicsérte (Riedl. 267. l.). — eme „nagy épület” egykor lelkesedés által a magyar hadi dicsőség iskolájával emelve, most körvitézek tanyája: az 1808-as országgyűlés határozta el magyar tisztképző iskola alapítását, de a bécsi központi kormány ellenkezése miatt csak 1831-ben került végleg tető alá, jöllehet az anyagiak együtt voltak. Ferenc császár harmadik feleségéről, Maria Ludovikáról nevezték el, mivel ez maga is nagy összeggel járult hozzá. Bécs továbbra is igyekezett gátolni az iskola működését, főképp pedig magyarosodását; így érthető, hogy a Bach-korszakban jórészt elsorvasztották s egy részében az invalidusokat, a kiszolgált, beteges s rokkant katonákat helyezték el. — a *vitam et sanguinem* korában: azaz Mária Terézia uralkodásának első felében; vitam et sanguinem pro rege nostro: életünket és vérünket királyunkért: ezzel a kiáltással biztosították a magyar nemesség a fiatal királynőt 1740-ben, hogy mindent megtesz veszélyeztetett trónja megmentéséért. — a *dulce bellum inexpertis*-ről zeng: édes a háború annak, aki még nem próbálta; latin szállóige. — gróf Barkóczy Ferenc esztergomi érsek: a kuruc-labanc harcok idején felemelkedett felföldi arisztokrata család tagja (1710—1765). A család bár gazdag volt, nem játszott mecénás szerepet. Ez az 1761-ben érsekké lett tagja azonban irodalompartoló hírében állt. — „Stilfrid, Argirusnak [. . .] Nyul historiának”: a régi irodalomnak a késő középkortól nálunk is népszerű ponyvatermékei, melyek az olvasók alsó rétegei között még egy fél századig közkedtek voltak Orczyék kora után is, bármily kicsinyléssel kezelte is őket a felvilágosodott nemzedék. — Maro: Vergiliust így is szokták emlegetni, teljes neve harmadik tagja ez, az ún. cognomen, melléknév: Publius Vergilius Maro. — Flaccus: Horatiust emlegették így; nála is cognomen ez: Quintus Horatius Flaccus. — A *négy rim és hosszas rim*: az a/a/a/a rímképlete, s a többnyire szórimból adódó teljes rímre gondol A. — Gottsched: Johann Christoph (1700—1766) a német irodalmi s nyelvi megújulás egyik előharcosa, akinek a francia felvilágosodás eszméinek és esztétikai felfogásának német földön való elterjesztésében is nagy szerepe volt, különösen a színház érdekében tett sokat, de ártott is a klasszicizmus merev szabályainak védelmével. Nálunk is igen nagy hatása volt mint közvetítőnek. — románs: regény, román. — de giunnya! érdeklí a pusztá tudást: az *érdeklí* igét régies nyelvjárási jelentéssel használja A.: *illeti*. — néhány fordítását Boetius-, Voltaire-, Boileau-, Horatiusból: Boetius (480—524) sztoikus elvek felé hajló késő latin filozófus és író; a lezúlló római világban és udvarban, ahol a császári udvarnagy tisztét viselte, belső magányban élt. Összeesküvés gyanújába keverték ellenségei s kivégeztették. — Richvaldszky préposthoz: Richwaldszky György (1734—1779) esztergomi prépost-kanonok,

egy ideig érseki helynök, majd az egyetem kancellárja is. — excommunicálván: kiközösítettén, kiátkozván, kitagadván. — 36 *fischt*: Fisch: németül hal; de itt a „kasszába” fizetendő pénzdarabokat jelenti. — bársony kankó: a MTSz az egész ország területéről kimutatja, fogas, akasztó s rövid ujjas szűr jelentéssel — pimpos asszony: kényes, kényeskedő, pipeskedő (*pimpó*: a rózsafélék családjába tartozó növény). — fáró: vagy fáraó: 52 lapos francia kártyajáték. — aktor: színész. — de Chloris meg Thyrsis énekelnek: két vendég költött neve; a rokokó pásztorregényekből terjedtek el az efféle finomkodó névadások; itt már ironikus jellege van. — anglia, steyer, lengyel: angol, stájer, lengyel tánc. — Beleznaihoz szóló leveléből: Beleznai Miklós gróf (1723–87) tábornok, akinek Pest és Gömör megyében voltak birtokai; felesége nagy irodalomkedvelő hírében állt s franciás irodalmi szalont is tartott főnn pilisi kastélyában. — ostentatio: fitogtatás, kérkedés, kihívó bizonygatás. — a zsidó királlyal felkiáltunk (minden hiábavaló) — a bibliai Salamon királyra gondol A.; neki tulajdonítják az Öszösvetség egyik könyvét (*Prédikátor, Kóhelet*), melyben a híres felkiáltás: Vanitatum vanitas előfordul. — fajképe: a típus szót magyaráítja így A. — Adhortatio mulierum: *Asszonyok intése*, asszonyt csúfoló gúnydal, az 1500-as évek első feléről.

M: K I. II. 13. sz. 289–292. l., 14. sz. 313–316. l., előcikként, M.P. aláírással.

Kötetbe először a PD vette föl (280–296. l.) változatlan szöveggel; azóta nagyobb gyűjtemények rendszerint, s kisebb válogatások is gyakran közlik.

Franklin 460–575. l.

60. A JÖVŐ STÍLUSA

Azoknak a nyelvhelyességi vétségeknek, melyeket A. e nyelvhelyességi stílusparódiában pellengérre állított, szinte mindenikét szóvá tette glosszáiban, szerkesztői megjegyzéseiben s későbbi nyelvészeti, nyelvhelyességi széljegyzeteiben. Maga az éles hangnem is e többnyire csipős, parodisztikus glosszákból, megjegyzésekből érthető, ezeknek mintegy töményített kivonata. Ez az éles hangnem, ez a parodizáló szatirikus hajlam, persze, nem alkalmoszerű, nem kivételes A.-nál. A konzervatív A. irodalom a *humor* állandó emlegetésével, szinte elfeledte, az Elveszett alkotmányra, s A nagyidai cigányokra korlátozta e vonását, holott A nagyidai cigányoktól az Aristophanes-fordításokig folyvást jelen van s meg-megnyilatkozik ez a vonása is, igen gazdag változatossággal. Hogy itt mindenekelőtt a németességekre, mégpedig nem is csak a közbeszéd, nem is csak a zsurnalisztika németességeire, hanem az értekező nyelvére, a tudományos publicisztikáéra esik ily erős hangsúly benne, ugyancsak A. glosszáiból érthető meg. Ezek révén ütközött ugyanis össze Riedl Szendével (l. a *Kis polémia* jegyzeteit). Ez az eset nagyon fölbosszantotta, mondhatnánk, fölpaprikázta A.-t s a művelődési zsurnalisztika nyelvhelyességi hibáinak alighanem ezért juttatott ily nagy teret e paródiában. Az ironikus jegyzet is, mintha a grammatikus, a nagyon is öntudatosan nyelvtudós Riedl ellen, Riedl-típusú, a magyar nyelvet nemrég megtanult tudósok ellen irányulna.

M: K I. II. 18. sz. 429–430. l.; a HIL. 340–342. l.; azóta minden nagyobb kiadás fölveszi.
Franklin 1313–1316. l.

61. P. VIRGILIUS MARO AENEISE

Ismeretes, milyen nagy szerepet töltött be A. költői s esztétikusi fejlődésének, felfogásának kialakításában a klasszikus antikvitás, a görög-római irodalom műveinek tanulmányozása. Önéletrajzi levelében maga is említi ezt a szerepet. „Ovidot, Virgilt és Horácot [.] nemcsak örömmel tanultam, hanem igyekeztem az iskolában nem olvasott helyeket is átbüvárlni.” Magában a klasszikusok olvasásában, persze, nincs semmi különös; az ő műveik állottak akkor az iskolai oktatás tengelyében; s köztük is mindenekelőtt éppen Vergiliuséi. Csakhogy ő másképp tanulta, „buvárlotta” azokat, mint ahogy e cikke is tanúsítja, mint társai, s mint tanárai többsége. Nem grammatikai példatár, nem idézhető szentenciák gyűjteménye, hanem élő, tanító, sugalló költészet volt számára a klasszikus irodalom. Az is ismeretes, tanulmányaiban mily gyakran utalt, hivatkozott a klasszikus költők példájára, egy-egy művére, eljárására. Glosszáiban, szerkesztői üzeneteiben is számtalanszor hangoztatta, tanulmányozásuk, a kezdő költőknek különösen, mily hasznos, szükséges, elengedhetetlen. A Vos exemplaria Graeca Nocturna versate manu, versate diurna horatiusi jelmondatát (JKK, XII. köt. 551. l.) sokféle változatban írta bennük le. S glosszáiból, szerkesztői megjegyzéseiből az is kiderül, s ez kevésbé ismeretes, mennyire buzdított fordításukra, mennyire szorgalmazta műveik új és művészi áttételését. „Mi fájdalommal érezzük irodalmunk hanyatlását e szakban — írta —, t. i. a klasszikai művek áttételében; mert ez minden művelt irodalomnak soha el nem száradó, mindig új-új lombot hajtó ágát teszi” [.] (JKK, XII. köt. 30. l.). S azokkal, akik a modern világban hasznotalannak, idejétmúlt-nak tartották fordításukat, több ízben hevesen szembeszállt (l. pl. JKK, XII. köt. 52., 65., 104. l. kk.). S támogató érdeklődéssel figyelte a fordításukra tett újszerű, mondhatnánk, modernista nyugat-európai formájú kísérleteket is (l. Jánosi Gusztáv Horatius-fordításait a SzF-ben, I. köt. 38. sz. 605. l.). Amidőn a kiegyezés utáni években a parlamentben a klasszikus nyelvek visszaszorítását sürgették az iskolai oktatásban, A. bökverssel reagált. Az „Üstökösnek” 1871. JKK VI. köt. 155., 247. l.

A latin klasszikusok közül különösen Vergiliust és Horatiust említette gyakran. Idézni talán többször idézett az utóbbiból, főképp az *Ars poetica*-ból, de hivatkozni gyakrabban hivatkozott az előbbi példájára. Magát elsődlegesen epikusnak tartó, epikus becsvágyú költőnél ez érthető is. S a Vergilius-fordító Csengery János úgy véli, volt e műfaji rokonságnál mélyebb is köztük: alkati, a költői s a magánemberi karaktert illetően egyaránt. „Tudjuk, hogy sokat foglalkozott vele, fordított is belőle, s azokban az eposzaiban, melyekben subjektív érzelmeinek is tért enged, észre lehet venni annak a Vergiliusnak a hatását, akinek érzékeny lelkiületével olyan nagy rokonsága van Arany mimóza-természetének és csendes melancholiájának [.] Legfontosabb az a hatás, melyet Vergilius az átgondolt kompozíció s a személyllyel és tárgygyal harmóniában levő előadás dolgában tett reá. Mert nála is, mint Vergiliusnál, helye van minden szónak, minden sornak. A nyelvbeli tökély közelebb viszi Aranyt Vergilius minutiosus művészetéhez, mint Homeros naiv egyszerűségéhez.” (Csengery János: *Vergilius a magyar költészetben*. Irodalomtörténeti füzetek 40. Bp. 1931.) Azt azonban Csengery is látja s meg is állapítja, hogy A. jól tudta, mi a rangja s eredetisége Homéroszhoz

képest. Főképp a *Széptani jegyzetek* meg a *Zrínyi és Tasso* tanulságos e tekintetben. S éppen ez utóbbiból Vergilius iránti rokonszenvének a Csengery által mondottal legalábbis egyenlő súlyú magyarázata olvasható ki: Vergilius költői szerepét, funkcióját érezte rokonnak a maga epozsi törekvéseivel; tanultság alapján aposzt adni, hazai monda s idegen minták alapján, nemzeti eposzt adni a naiv eposzt nélkülöző nemzeti irodalomnak. Biztatást, igazolást jelentett számára az *Aeneis* példája törekvéseihez, eljárás-módjához. Maga azonban mindössze pár soros töredékeket fordított le Vergiliusból, összesen mintegy 16—17 sort (*Aeneis* IV. 231., VI. 577., X. 501., X. 693., együtt találhatók: *Arany János összes versei*. Sajtó alá rendezte Keresztury Mária. Bp. 1961. 674—675. l.). De önéletrajzi levelében sem mulasztotta el megemlíteni, hogy fiatal korában többet is fordított, hogy fordításból gyakorlatának tárgya volt Vergilius epozsa: „Virgil Aeneise pár könyvét lefordítam (rég eltéptem).” (Franklin, 1569.)

Vergilius s az *Aeneis* iránt rokonszenvének, fordítása iránti szorgalmazó figyelmének különben kitűnő példája az az érdeklődés, amellyel az újabb fordításnak, Remete fordításának sorsát kísérte. Egy megleghangú glosszában tudósítást adott a fordításról (K I. I. 9. sz., JKK, XII. köt. 105. l.), majd hosszú, százhuszonkét sorra terjedő mutatót közölt belőle (I. ének 34—156. sor, K I. I. 19. sz.), rövid bevezető megjegyzéssel. Ez a megjegyzés nem jelent meg semmiféle A.-kötetben; ezért ideiktatjuk. „Ígértük volt [ti. az említett glosszában], hogy Remete József már sajtó alatti Virgil fordításából részleteket fogunk közölni. Íme az I. énekből a tengeri vész leírása. Ítéletünket az elhunyt fordító művére nézve [az említett glosszában tudósított a fordító elhunytáról is] felfüggesztjük az egész munka megjelentéig. Olvasóink közt többen lehetnek barátjai a classicus irodalomnak, azok számára leginkább e mutató.” Annál is inkább magára vonhatta figyelmét Remete fordítása, mert egyrészt nagy műgonddal majd egy életen át készült az, másrészt mert Remete (1824—1862) stílus és egyéniség tekintetében (l. bővebben JKK, XII. köt. 431. l.) a népiesség előtti iskolához tartozott s így arra is jó alkalom volt, hogy lássa, mily eredményeket hozott a maga iskolája a költői kifejezőeszközök tekintetében; hisz egy ilyen nagyarányú fordítás ily lemérésre mindig kitűnő alkalom.

— iskola-hagyott: azaz, aki iskoláit már elvégezte, befejezte; nyilván az önkéntelen ironia, mely ezt az egész bevezető részt áthatja, hozta A. tollára ezt a szokatlan, de csípősen találó kifejezést. — Németország összes commentatorai: A. máskor is szívesen csipkedte meg a német tudakosságot, mely lényegét szem elől veszítve, az érdektelen részletekbe vészt el. — aethera carpit: a „repül” szótárilag jogosult, bár a latinban is van ilyféle értelme is: hasítja, szakítja a levegőt. — favete linguis: szó szerint: hallgassatok, őrizték nyelveket (ti. mozdulatlanlanságát) a csendet, szakrális felszólítás a latin-római áldozati szertartásoknál. — Hová ragadtok *pieri* szent szüzek: a múzsák (kissé patetikus, sőt ironikus ízt nyert) mellékeve, a Pieriától, az Olympus alatt elterülő vidékről. — Animus—anima: a gondolkozó, érző lelket fejezték ki az előbbit, a leheletet, az élet jelenlétét bizonyító „állati” lelket az utóbbival. — Horváth Károl: könyvészeti munkák segítségével nem tudtuk pontosan megállapítani, kiről van szó: arról a H. K.-ról-e (?—?), aki a szombathelyi egyházmegye papja volt s irodalomkedvelő vagy arról (1812—1893), aki jogász volt, de a köz- és művelődési életben is szerepelt, ez időben éppen a Dunántúlon, később Pesten; valószínűbb az első. — A kór — úgymond — Aeneisem szüleménye: nem lehet pontosan tudni, mint érti ezt Remete; talán tudóbajára céloz, melynek elhatalmasodását siettette a sok írás-olvasás.

Mivel az olyan olvasó manapság ritka s egyre fogy, ki tudja emlékezetből „az eredetiben kísérni”, tanácsosnak látszik az idézett fordítás-részeknek egyrészt a latin eredetijét, másrészt egy modern fordítását közölni.

Remeténél:

„Fegyver- s végzetűzött hősről . .
[] s falaid nagy Roma levének.

A latin eredetiben:

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris
Italiam fato profugus Laviniaque venit
litora, multum ille et terris iactatus et alto
vi superum saevae memorem Iunonis ob iram,
multa quoque et bello passus, dum conderet urbem
inferretque deos Latio, genus unde Latinum
Albanique patres atque altae moenia Romae.

(Az 1894-es Otto Ribbeck-féle kiadás alapján, I. ének, 1–8. sor)

Harcokat éneklek s egy hőst, akit Itáliába,
Trója vidékéről lávin partig legelőször

Űzött végzete; sok földet, tengert bebolyongott,
Égi erők és Junó nem-feledő dühe folytán
És sok háborút is türt, míg várost alapított,
Isteneit Latiumba vivén, honnét a latin faj
Alba atyái s Róma magas bástyái erednek.

(Lakatos István fordítása, P. Vergilius Maro: *Aeneis*. Bp. 1962.)

– „A négy megelőző sor” Remeténél így hangzik:
Én, aki egykoriban vékony zabsipba dudoltam
A dalt, s erdőből kimenő készítettem a szomszéd
Parlagokat bármily fősvény gazdára figyelni:
Földmiveseknek irék kedvest, most harci, ijesztő
Fegyver- s végzetűzött stb.

A latinban így:

Ille ego, qui quondam gracili modulatus avena
Carmen, et egressus silvis vicina coëgi
ut quamvis avido parerent arva colono
gratum opus agricolis, at nunc horrentia Martis

Lakatos ezt a négy sort, amelyet általában nem Vergiliustól valónak tartanak, nem adja. Ezért ezeket Csengery János fordításából idézzük (P. *Vergilius Maro Aeneise*. Szeged 1931):

Én aki rég' vékony nádon dalom elfurulyáztam,
Majd a vadont hagyván, a mezőket kényszerítettem,
Hogy tegyenek kedvére, akármi kapzsi a gazda,
(Kedves is annak e mű), most küzdelmes, riadalmas.

Remeténél:

„Muza, okát említsd [. . .]
[. . .] a mennyei lelkek?”

A latinban:

Musa, mihi causas memora, quo numine laeso
quidve dolens regina deum tot volvere casus
insignem pietate virum, tot adire labores
impulerit, tantaene animis caelestibus irae?

(I. ének, 8–12. sor)

Lakatosnál:

Mondd, mi gyötörte a menny urnőjét, Muzsa, hatalmát
Sértve miért érezte, hogy oly sok kinba kevervén
Ezt a kivált jámbor férfit, borította ezernyi
Bajjal is? Ekkora hát a harag kebelében az égnek?

Remeténél:

Néném, Anna, minő álmok [. . .]
[. . .] megszegve, szemérem.”

A latinban:

Anna soror, quae me suspensam insomnia terrent!
quis novus hic nostris successit sedibus hospes,
quem sese ore ferens, quam forti pectore et armis! [. . .]
sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat,
vel pater omnipotens abigat me fulmine ad umbras,
pallentis umbras Erebo, noctemque profundam,
ante, pudor, quam te violo aut tua iura, resolvō.

(IV. ének, 9–12., 24–27. sor)

Lakatosnál:

Anna, jaj, úgy remegek, nem bírok aludni sehogysem!
Ritka becses vendég lakik ám nálunk, nemes ember,
O, te, valóságos hős ő! harcok daliája! [. . .]
Am inkább elnyeljen a föld, a feneketlen éjbe,
Villámával atyánk inkább sujtson le, s az árnyak,
Lent Erebusban az árnyak, igen, sápasszanak inkább,
Mint megsértselek én, törvényed szegve, szemérem!

— Nem olyat, hogy a mérték *ki nem megy*: azaz, hogy a versmértékben, a sor verslábainak számában, időmértékében volna hiba. — az előbbi Virgil fordítmányokat: maga A. ezek közül *Széptani jegyzeteiben* Baróti Szabó Dávidét s „Köszegi Rájnás József”-ét tartotta érdemesnek megemlíteni s jellemezte is őket ott néhány sorban. Az övékén kívül megemlíthetjük Kovács József *Magyar Éneisé*t (1799), s Nagy János *Magyar Vergiliusának* (1806) részletfordításait.

M: K I. II. 21. sz., az „Irodalom” rovatban, aláírás nélkül (498—500. l.). Kötetbe először a HIL vette fel (280—287. l.); azóta a nagyobb gyűjtemények rendszerint fölveszik.
Franklin 1094—1102. l.

62. GVADÁNYI JÓZSEF

Ez volt az arcképek sorozatában a harmadik. Keletkezésének külső indokai azonosak az előzőkével. A belső rokonok is, meg különbözök is. Gvadányi művei, mint önéletrajzában maga mondja, gyermekkori olvasmányai s élményei voltak (l. ott). S hogy nagy s kedves élményei, mutatja, hogy A.-ról szóló 1858-as lexikoncikkében Gyulai, ki nyilván magától a költőtől kapta adatai nagy részét, szintén kiemeli kezdő olvasmányai közül Gvadányit (*Jelenkor politikai és társasélet encyklopaediája*. Pest 1858. I. köt. s Gyulai Pál: *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*. Bp. 1961. 232—240. l.). A. más cikkeiben is gyakran hivatkozott Gvadányira, irodalomtörténeti összefoglalásában pedig azt mondja: „Legkedvesebb költő a népiesek közt mindenestre gróf Gvadányi József, 'magyar lovas generális'” (JKK X. köt. 505. l.). De nem csupán gyermekkori olvasmány-émlék s élmény volt számára Gvadányi műve, hanem irodalomtörténeti s esztétikai probléma s példa is abban a kérdéskörben, mely őt e két évtizedben különösen foglalkoztatta. S ez természetes oly költő, különösen oly epikus költő esetében, ki a népek s a népen keresztül az egész nemzetnek kívánt szólni, mégpedig a kiművelt nép kebelében újra egységesült nemzetnek. Gvadányi művének érdemei és hibái egyaránt rendkívüli tanulsággal szolgálhattak az ilyen költőnek az az ilyen költészetnek; mindenekelőtt a tekintetben: miként teremthet az író oly alakokat, melyek ne csak élők, valóságosak legyenek, hanem „mintegy a nép-mythológiába vétessenek föl” s „bevegyék magukat a nemzeti phantáziába”. Nem véletlen, hogy Imre Sándorral vitázva Gyulai, védelmébe vévén Imre kicsinyléseivel szemben Gvadányit, éppen ezt a mozzanatot ragadja ki A. cikkéből, elégségesnek tartván ezt önmagában is a generális védelmére. „Gvadányinak olyasmi sikerült, mi egynek sem haladottabb kortársai, egynek sem összes magyar elődei közül: csupa képzeletből egypár alakot teremteni, mely mint kicsinynek-nagynak ismerőse, nemzedékről nemzedékre fennmaradjon.” (BpSz 1866, 359—367. l. s *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*, Bp. 1961. 98—104. l.). Mintahogy természetes az is, hogy nemcsak A.-t foglalkoztatta s vonzotta Gvadányi műve és művészte, hanem Petőfit is. Verse, *A jó öreg Gvadányi*, közismert. *Uti leveleiben* is melegen emlékezett meg Gvadányiról, illetőleg hőséről, a notáriusról. „Valahányszor átjöttem e falukon, megemlékeztem a feleskei notarius Nagy-zajtai Zajtay Istvánról és szerzőjéről, a régi jó Gvadányiról. Istenemre sokért nem adnám, ha én irtam volna a feleskei notáriust.” (*XIV. levél*, Krk. V. köt. 69. l.). Ebből s a következőkből világosan kitűnik, hogy Petőfi is mintegy a népies realizmus ama törekvéseinek előlegezett megvalósulását látta Gvadányi főhősében, hogy „a nemzeti fantáziába magukat bevevő” figurákat alkosson. A. eposzi törekvéseinek is, tudjuk, egyik sarkalló motívuma, rugója volt a népies realizmusnak ez a vágya, amelyet újabb esztétikánk mint a reális, a társadalmias típusalkotás célkitűzését és követelményét tartja számon. Baróti Dezső szerint „Gvadányi naiv típusalkotása” az, melyre a generális művészetében A. „felfigyelt” (*A realizmus kérdései a magyar irodalomban*. Bp. 1956. 115—118. l.). Földes Anna pedig úgy véli, a költő s tanulmányában foglalkozik legmélyrehatóbban a típusalkotás kérdéseivel s „Gvadányi irodalomtörténeti jelentőségét is elsősorban ebben, a típusalkotásban látja” (Földes 392. l.).

E tanulmány keletkezéstörténetében s ezen belül abban, hogy a „nemzeti fantáziába”, „a nép-mythológiába” bejutott hős alkotásának kérdése került a középpontjába, mint A. maga is céloz rá, kétségkívül szerepe lehetett a *Nótárius Gaal József*-féle nagy sikerű színpadi változatának, amelyet ez időben is gyakran játszottak s igen nagy sikerrel (l. alább). E folyvást s a társadalom minden rétegében ismétlődő siker ösztönözhetette A.-t arra, hogy a hatás kérdését oly sokrétűen fejtegetse. Dóczy Jenő e tanulmány egyik fő értékének épp azt tartja, hogy ezt a kérdést előtte s utána sem igen tapasztalt mélységgel s értelemmel fejtegeti (Dóczy Jenő: *Arany János kritikai iránya*. Nyugat 1917. I. 810. l.).

Van e fontosabbak mellett egy mellékesebb ösztönző motívuma is e tanulmányoknak. Abba a láncolatba illeszkedik bele, melyet az A. s Erdélyi között folyó, többnyire rejtett, vita alkot. Csak néha tört felszínre ez a vita, melynek kezdőpontja Erdélyinek A.-t oly fájdalmasan érintő 1856-os PN-beli bírálata volt (l. A. válaszevelét, 1856. szept. 4.). A Bulcsú-, a Fejes István-bírálatban, az *Irányokban*, a Madách-bevezetőben olvashatjuk legrejtettebb megnyilvánulásait. Itt a keletkezéstörténet e fő belső motívumaiból, a mély gyermekkori élményből, a posztulált művészi célkitűzés naiv, előleges megvalósulásának felmutatásából s az egyetemes, mondhatnánk: „össz nemzeti” hatás titkainak elemzéséből született meg e tanulmányoknak a többi arcképétől némiképp eltérő módszere. Dóczy épp ennek a módszernek alapján véli e tanulmányt A. esztétikai felfogása, magatartása egyik legjobb megnyilvánításának, amely, szerinte, mindig, alapvetően és kizárólagosan művészi szempontú; hiszen, úgymond, a műalkotás hatását, mibenlétét még itt sem, ahol pedig szerinte, nagyon is kézenfekvő volna, még itt sem „az ideologikus tényezővel magyarázza, hanem e hatás okát [Gvadányi] írásainak művészi elemeiben keresi” (uo.). Dóczy azzal, hogy ez arcképet a többiek fölé helyezi, s A. értekezői munkásságának tartja, nem áll egyedül, ha mások más érvekkel támasztják alá is e vélekedésüket. Voinovich Géza mindenesetre az általános vélekedést foglalta össze, midőn ezt jelölte meg az arcképek közül legmélyebbnek s hangzottatta, magyar értekező eladdig ily mélyre elemzéssel irodalmi műbe még nem hatolt (Voinovich III. köt. 57. l.).

— már-már Péczely-ig haladt: Péczely Józsefről (1750–1792) van szó, akinek ismeretesen nagy ösztönző s közvetítő szerepe volt az irodalmi megújulás idején s az ún. franciás iskolához szokták számítani. — másfelől Baróti Szabó: Baróti-Szabó Dávidról (1739–1819), „a deákos iskola” jeles tagjáról van szó. — a harmadik fészekből Ráday Gedeon: A. idejében s aztán is még sokáig szokás volt, nagyobbbrészt Toldy nyomán, az irodalmi felújulás korszakának költőit négy iskolába sorolni: a deákosba, a magyarosba, a franciásba s a németesbe. Ez utóbbinak ugyan még ekkor nem volt szokás a „németes” nevet adni. De éppen A. sugallta Szabó Dávidról szóló arcképrajzában ezt az elnevezést, Ráday-tanulmányában pedig már használta is. *A magyar irodalom története rövid kivonatban* c. dolgozatában azonban még „Az új iskola előzői” megnevezéssel, címszó alatt emlegeti ezt a csoportot (JKK, X. köt. 506. l.), melybe szokás volt Rádayt is sorolni. E felosztás egyik utolsó válfaját találjuk Pintér „nagy” irodalomtörténetének IV. és V. kötetében. — szakioicai magányában: Szakolca (Skalica) Nyitra megyei kisváros, A., ill. már Gvadányi idejében is, jellegzetes mezőváros; Gvadányi itt építtetett magának egy emeletes kastélyt vagy inkább „palotát”, reneszánsz-jellegű homlokzattal, kapuval, erkéllyel s barokkos tetőablakkal (l. Széchy Károly: *Gróf Gvadányi József*. Bp. 1894. 286. l.). — „a kihez fogható magyar poétát, szerinte, még nem szült anya”: szabadon idéz A.; a *Nótáriushoz* írt *Előljáró Beszéd*-ből való ez az idézet és az eredetiben így hangzik: „miolta a

magyar haza áll, még oly magyar poétát e világon anya nem szült, mint Mihály Gyöngyösi István ur" . . . (A Magyar Helikon 1957-es kiadása szerint). — Don Quixote: A. korában Cervantes hőse nevének a ma járatos *Don Quijote* formával szemben ez volt az elterjedtebb alakja. — Gili Blas: *Lesage* (1668–1747) hasonló című ismert regényének főhőséről van szó. — Tom Jones s tisztelendő Adams pap Fieldingnél: mindkét figura Fielding *Tom Jones*-ának a hőse. — miként ez nemrég a Notárius- sal szerencsésen történt: Gaál Józsefnek (1811–1866) nagy sikerű vígjátékára, ill. bohózatára gondol A. Gaál 1838-ban dolgozta föl vígjátékká Gvadányi törtériáját. A másutt is tetszéssel szolt e színpadi változatról s Thern Károly hozzáírt zenéjét, dalbetéteit is dicsérte (JKK, XII. köt. 26. l.). — Zátón herceg: az erdélyi származású Pest megyei jegyző, alkalmi verselő és ponyvaszerző Etédi Sós Márton (?–?) akkoriban rendkívül népszerű regényes verses históriájának, „versesregényének” főhőse. Művének címe: *Scythia király, vagyis Zátón hercegnek külömb-külobb változásokon forgott története*. Buda 1796. — Haller Hármas Istóriája: Haller János (1626–1697) erdélyi főúr Apafi Mihály uralkodása alatt fogarasi rabságában régi latin nyelvű könyvekből fordított le részeket s ezeket kiszabadulása után 1695-ben kiadta. Három egymástól független irodalmi anyag került így össze: *Nagy Sándor históriája*, a *Gesta Romanorum* példabeszédekének egy része, s végül a trójai monda. Haller műve az elkövetkező másfél száz esztendő egyik legkedveltebb népies olvasmánya lett. — az úgynevezett „római gesták” nyomán: a *Gesta Romanorum* középkori példabeszéd-gyűjtemény, novella-szerű történetek gyűjteménye, melyeket prédikációkban morális tanítások illusztrálására használtak fel a középkor szerzetes prédikátorai. Német, angol vagy francia-e a gyűjtemény első változatának szülőföldje, nem tudni; de egész Európát bejárta; folyvást új változatokkal bővülve (l. Katona Lajos: *Gesta Romanorum*: Irodalmi tanulmányai. Bp. 1912. 28–61. l.). — jeruzsálemi János királyt: a Magyar Helikon 1957-es Notárius-kiadása szerint arról a francia származású, kalandozó életű, XIII. századi lovagról van szó, aki egy ideig Konstantinápolyban az ún. Latin császárság helytartója volt; de Jeruzsálemben sohasem uralkodott (199. l.). A Magyar Klasszikusok A.-kiadása szerint viszont talán Briennei Jánosról, aki II. Endre kereszties hadjárata ideje alatt volt (1215) jeruzsálemi király (*Arany János válogatott művei*. Bp. 1953. IV. köt. 498. l.). — vagy pedig a latóságnak: nyomdahiiba, amelyet az 1879-es kiadás még átvett, de a kötethez csatolt javításjegyzék már „Jászságra” javított. — valaki, Cervantesen túl akarván tenni: a *Don Quijote* első része 1605-ben jelent meg; 1614-ben egy Alonso Fernánde Avellaneda álnévű szerzőtől a „második” rész is megjelent. Állítólag, többek között, ez a szerencsétlen vállalkozás ösztökelte Cervantest a második rész megírására. — locus sigilli: a pecsét helye, s gyakran magát a viaszba nyomott pecsétet is jelenti. — zsufa fakó (Izabella): világos, egyszínűen sárgásszürke ló; az izabella szín: szürkés szín. — a „koldus éneket”: nyilván mintegy a „műfaj”-megjelölés s a kiemelés kedvéért használ A. idézőjelet; de talán a maga hasonló című ismert versére is gondolt; Lukácsy Sándor a *Rontó Pál* és az A.-féle koldus-ének egy mozzanata között rokonságot, hatást vél fölfedezni (l. A magyar irod. története, Bp. 1965. 3. köt. Gvadányi-fejezet). — „a költő tolla a légi semmit” stb.: ezt a részt a *Szentiványi életem V.* felvonásában találhatjuk. A fordításában is így hangzik, mint itt e tanulmányban, csakhogy három sort kihagyott az idézet kezdő birtokos jelző után („a költő”). — ákovita: a latin aqua vitae: az élet vize-féle kifejezésből torzult népies forma; pálinkát jelent. — Másik a „Peleskei Notarius Pokolba menetele”: e kérdésben A. is, Toldy Ferenc is tévedés áldozata lett. A. már egy korábbi glosszájában örömmel jelentette, hogy ennek az itt említett s

Gvadányinak tulajdonított műnek egy eredeti, első kiadásbeli nyomtatványát találták meg (K I. I. 2. sz., JKK, XII. köt. 93. l.). Majd még ugyanez évfolyam egy későbbi számában részletesen is beszámolt róla, ismertetve tartalmát (*Irodalmi ritkaság*. K I. I. 9. sz. 209–210. l.). Valójában semmi köze sincs ennek a munkának Gvadányihoz; Cervantes esete ismétlődött meg az ő művével is: névtelen szerző fabrikált bohózatosnak szánt történetet Gvadányi figurájához (Széchy Károly: i. m. 197–198.). — Sessio: ülés, tanácskozás, ülésszak. — Toty Dorkó géci boszorkány: a Nótárius egyik figurája. A géci boszorkányokat, banyákat A. is említi *Az elveszett alkotmány* V. énekének 76. és 124. sorában. — recidiváz: visszaesik a betegségbe. — Gaál József szerencsés ötlete: 1. fönt. — Prosit: egészségére! Igyunk! Vegyük föl! — Orczy gunyoros helyein több a csin: Orczy Lőrincről van szó, A. előző arcképének hősről. — Ad captum írt: azaz pontosan, úgy, ahogy kellett a kor ízlése, divatja, kívánsága szerint. — fiscalis actio: hivatalos pörbefogás, vagyoneinkobzás. — született Rudabányán, Borsodban, 1725.: apja, Gvadányi János gróf, anyja báró Pongrátz Eszter. Rudabányán a költőnek nagyapja, ill. elővegyült nagyanyja telepedett le. Nagyapja a szendrei vár ezredeskapitánya, Lipót császártól nyert adományt és fölvételt a magyar arisztokráciába. Özvegye, Forgách Dorottya grófnő mégis a kurucokhoz húzott a Rákóczi-szabadságharc idején (l. Széchy Károly i. m. 29–50. l.). — „A világ közönséges históriája”: A. túlságosan nagyra becsüli Gvadányi e munkáját, mely 1796–1803 között jelent meg Pozsonyban hat kötetben. Alig mondható önálló kompilációnak sem, nagyrészt a felvilágosult-liberális francia történész, Claude-François-Xavier Millot (1726–1785) művének, mely 1772–1783-ban keletkezett, fordítása az s a generális szerepe inkább csak a neki nem tetsző részek kihagyására s kommentáló vagy egyéb aktuális megjegyzések közbefűzésére szorítkozott. Lukácsy Sándor szerint az eredetinek német fordítása nyomán dolgozott s valószínűleg nem is tudott franciául annyira, hogy a francia eredetiből készíthette volna fordítását. (*A magyar irodalom története*. Bp. 1965. 3. köt. Gvadányi-fejezet.)

*

M: K I. II. 25. sz. 577–580. l., 26. sz. 601–605. l.; előcikként, M. P. aláírással.

Kötetbe először a PD. vette fel (296–312. l.) változatlan szöveggel. Azóta rendszerint felveszik nagyobb gyűjtemények, sőt a szemelvényesek is adják legtöbbször. Gyakran veszik fel egyetemi s egyéb szöveggyűjtemények is, mint értekező prózánk kiváló példáját. — Megemlítendő, hogy míg a Gyöngyösi-tanulmány esetében (l. jegyzeteit) a PD jelezte a közbén kiderült irodalomtörténeti tévedést, ennek az arcképnek az esetében sem a PD sem a HIL, nem tett utalást a Pokolba menetel szerzőségének téves feltételezéséről.

Franklin 475–491. l.

63. CSEMEGÉK

Ennek a kötetnek szerzője szorosan kapcsolódott a Gyulai–Csengety-féle baráti körhöz, annak erdélyi csoportjához. A.-nak is személyes ismerőse volt ugyan, de inkább csak általuk. A keletkezéskörülmények közül ez az ismeretség látszhatnék, első benyomásra, a legfontosabb indító motívumnak, hiszen más ilyfajta kiadványokról nem adott a SzF s a K kritikái ismertetést.

Glosszái, szerkesztői megjegyzései tanúsága szerint azonban rendkívül fontosnak tartotta az irodalom, a könyvkiadás e területét. Dicsérte Gyulait gyermekverseiért, példaképül állította Puskin mesefeldolgozásaiért, nagy elismeréssel szölte Bezerédj Istvánné, Bezerédj Amália ily irányú tevékenységéről, hibáztatta Szabó Richard gyermekkiadványának túlságosan didaktikus hangnemet, buzdította Vachott Sándornét, aki gyermeklap kiadására vállalkozott (l. JKK, XII. köt. 50., 53., 24., 43., 54. gl. stb.). S a műfaj fontosságával, irodalmunkban tapasztalható sajnálatos hiányával együtt s egyenlő hangsúllyal emlegette mindig azt, milyen szerfölött nehéz műfaj ez. Gyulainak a *Tyúk és a farhasverem* c. ismeretes verses népmese-feldolgozásához pl. a következő megjegyzést fűzte: „Gyermek-költészetünk (nem *gyermekes*, hanem *gyermekes* számára való költészetünk) parlag mezején örömmel üdvözljük e naiv mesét. Aki csekélyenlé ezt irodalmi lapban, ne feledje, hogy egy Puskin sem tartotta méltóságán alulinak népmeséket dolgozni ki” (SzF I. II. 40. sz., JKK, XII. köt. 288. l.). Baksay Sándor egy „gyermek beszélyét” is igen meleg szavakkal méltányolja: mert ez a műfaj, úgymond, „a mi irodalmunkban nincs oly bővíben, hogy ne legyen érdemes figyelmeztetni rá az anyákat és nevelőket” (SzF II. I. 4. sz., JKK, XII. köt. 54. l.).

Gáspár kötetének pedig amellett, hogy műfaji tekintetben a legjobbak közé tartozott, volt A. számára egy másik nagy erénye is: nemcsak műfaj tekintetében adott jól sikerült meséket, hanem többségükben népies, népmesei eredetű meséket, népköltészeti eredetű gyermekverseket is adott. Érdemes e tekintetben arra a fejlődésútra egy pillantást vetni, melyet műve — melynek ez volt a harmadik kiadása (1847, 1855, 1863) — első kiadásától megtejt; a népiesség közszellemmé, értékmérővé válásának menetét kitűnően szemlélteti a honoraciór-plebejus értelmiségi eltlínl. 1847-ben is igen józan, okos elveket vall bevezetőjében, erősen herbartianus színezettel s kötetének meséi is ebben a szellemben fogantak: a moralizálástól, a túlzó didaktizistól egyaránt tartózkodnak; mert hatástalanok színter azok a mesék, melyek „vétekre és erényekre tartanak hajtóvadászatot”. A gyermek fogalomkincsét, ismeretkincsét igyekszik tágitani, érzelmi egyéniségét, képzeletét, erkölcsi, akarati képzetekkel, mozzanatokkal, értékekkel gazdagítani. A népiességen, a népmesén azonban még nincs semmiféle hangsúly. S az is jellemző, hogy csupa „mű” szövegű mesét s prózát ad. Második kiadásában már „Vercsemegéket” is: csupa népies gyermek- és dajkaverst s prózai meséi közé is egy sereg népi, népies eredetű mese kerül. „... mindekelőtt a magyar nép gyermekvilágához fordultam”, vallja most már határozottan. S egészében azt vallja, amit A. is kifejt később a Merényi-bírálatban: a mese az utolsó és sajnos már ugyancsak kallódó irodalmi, szellemi közvagyon; régen számtalan mesét tudtak az anyák és dajkák; most már alig tudnak: itt az utolsó pillanat megmentésükre. Nemzeti érdek ez, mert „a nyelvben és jellemben magyartalan, idegen bonneokra vagy az ily gyanús magyar nagyvárosi dajkák”-ra alig lehet bízni a felnöve nemzedékek képzeletvilágának alakítását. De nemcsak a népiesség előretörését, elmélyülését mutatják Gáspár előszavai, hanem a népiesség problematikus vonásait is: ha a második kiadásából már nem lehet ki nem hallani valamilyes gyanút a polgárosodással, a várossal szemben, a harmadikéban emellett bizonyos, az „igazi”, „ősi” magyarság, magyarosság érdekében vállalt, táji jelleg is van: székelyesség. Igaz, erényei jobban növekedtek, mint e problematikus vonásai; most már a *Vadrózsák*ból, Arany László meséiből s Merényiéből is vett fel s a verses anyag műfaját erősen kibővítette. Gyulai Pál, Erdélyi János, Kriza János, a jeles erdélyi tanárok: Fekete Mihály, Erdélyi Indali Péter, Nagy Lajos, a népköltészetet eredményesen gyűjtő Szabó Sámuel, Jókai,

Szász Gerő s a fõnt említett Bezerédj Amália meséi, prózai és verses földolgozásai adták most a népmesék mellett törzsanyagát. Idegen eredetû meséinek száma kicsi, s többnyire ezek is népiek, népiesek, s fõképp a Grimm-testvérekéire nyúlunk vissza. Éppoly joggal dicsérte tehát A., mint amily joggal érezhette közel a maga irányához is. S joggal tekintett Gáspár is vissza kötete eddigi pályájára nem titkolt büszkeséggel: „Mint minden valamire való könyvnek, az én Csemegéimnek is megvan saját fejlõdéstörténete” — így kezdte a harmadik kiadás utószavát. Széles körû, hasznos pedagógiai, tankönyvírói munkásságánál mindenestre alighanem maradandóbb becsû, hatékonyabb volt ez a mûve.

Gáspár (1816—1892) székely honorácior családból származott, fõúri családoknál nevelõsködött, s közben németországi utazásai, egyetemlátogatásai során kiváló pedagógiai szakemberré képezte magát. Elõbb tanára, majd ez idõben már igazgatója lett a nagyenyedi református tanítóképzõnek, amelyet a nyugati polgári pedagógia elvei szerint igyekezett formálni. Gyulaihoz szíves, baráti levelezõ viszony fûzte, s A. más barátaihoz is. A. rajtuk keresztül többször is üzent neki s midõn, tragikus módon, egy napon vesztette el két serdülõ fiát, részvétét fejezte ki (l. JKK. XII. köt. 566. l.).

M: K II. I. 25. sz. 595. l., az „Irodalom” föliratú alkalmi tárcarovatban, aláírás nélkül.

Kötetbe elõször a HIL vette föl, változatlan szöveggel (289—290. l.); csak a nagyobb gyûjtemények szokták közölni.

Franklin 1103—1104. l.

64. SZABÓ DÁVID

A legrövidebb írói arcképe ez A.-nak. De a hangnem melegsége, a rokonszenv tekintetében a Gvadányi- és az Orczy-arcképpel vetekszik, sõt, bizonyos tekintetben meg is elõzi azokat. Szinte személyes ismerõseként, keresztneven emlegeti hõsét két ízben is mondván: „Dávidunkat” s „Dávidot”. Van ebben a fordulatban, illetõleg ebben a hangnemben, természetesen, minõsítés is, az öreg szerzetesnek a mûkedvelõ szintet alig túlhaladó költõi mûködésérõl. De emellett nyilvánvaló az a személyes rokonszenv is, mely a költõ egyéniségének szól, a maga erejére, nyelvismeretére támaszkodó, a nyelvvel fáradhatatlanul bibelõdõ, bátor kísérletezõnek. Az A.-irodalomban, mely korán észrevette e szokatlan melegséget, általában azzal szokták magyarázni e sajátos rokonszenvet, amivel Szinnyei Ferenc magyarázza: A. ismeretes vonzalmával az erõtlenül tömõrítõ, a mûvészi hatásokat a „szõfûzéssel” kiváltó, az inverziókkal élõ költõi nyelvhasználat iránt (*Arany János tudományos munkássága*. BpSz 1910. 143. köt. 80. l.). Az A.-irodalom azonban, kétségkívül, keveset foglalkozott e cikkel. A Szabó Dávidról — s a latinos iskoláról — szólók, a vele foglalkozók azonban többnyire reá építenek. Példa lehet erre *A magyar irodalom története* (Bp. 1965.) 3. kötetének Szabó Dávidról szóló cikke, Mezei Márta munkája, mely lényegében A. megállapításait variálja s korszerûsíti (93—95. l.). Hasonlóképpen sokban alapoz az utolsó részletesebb Szabó Dávid-értékelés is A. dolgozatára, Rónay György (*Baróti Szabó Dávid*. It 1955. 304—326. l.). De ez vitába is száll vele a kései Szabó Dávid, a simításokat végzõ költõ védelmében (325—326. l.). A simítások szerinte, kevesebbet ártottak s többet használtak, mint ahogy A. véli. S Rónay, szemben a Szinnyei Ferenc-féle némiképp csakugyan egy-

oldalúan statikus nyelvi beállítással, A. dolgozatából, bár említés nélkül, elsősorban azt a motívumot emeli ki, mennyire fontos láncszem Szabó Dávid „jégtörő” vállalkozása, kezdeményezése s bátorsága a Berzsényi s Vörösmarty felé vezető folyamatban.

— akár dalló: lírai, s azon belül dalszerű. — melyeket ugyanannyi iskolának szokás nevezni: az iskolákra nézve I. az Orczy-tanulmány jegyzeteit. — a francia iskolához, mely idősorra is legelőbb lépett föl: ha szigorúan az időrendhez tartjuk magunkat, a „németes” iskola kísérletei még korábbiak, hisz Ráday (I. a Ráday-tanulmányt és jegyzeteit) már 1730 körül kísérletezett. *Föllépní* azonban csakugyan a „franciás” lépett fel előbb. — még Orczyt, s olykor Barcsayt: Orczy Lőrincről és Barcsay Ábrahámról van szó. — egy csomó *Turenne*, *Vauban* stb.: Henri de Latour d’Auvergne Turenne (1611—1675) XIV. Lajos jeles, Napóleonról is igen tisztelt hadvezére, akinek híres emlékiratait sokan olvasták. Sébastien le Pretre de Vauban (1633—1707) XIV. Lajos híres, később kegyvesztett hadmérnök-tábornagya. — valamikor *német* iskolának fogja nevezni irodalomtörténetünk: annak is nevezte, s alighanem éppen A. ösztönzésére. Ráday-tanulmányában ugyanis már maga is kész kategóriaként, fogalomként használja e terminust (I. az Orczy-tanulmány jegyzeteit.). — Hatlábú, alagyás, lantos versekre oszlik a könyv: azaz hexameterekre, elégiákra és lírai versekre; az elégiát azonban eredeti, görög értelemben kell itt érteni; azaz múlt eseményt, emlékező hangon megörökítő vers. — már a XVI. század óta akadunk elvéve ily nyomokra: Sylvester János híres, 1541-es, a biblia fordításához írt hexameteres, distichomos bevezetőjére utal A. — a szintén jezsuita rendű Rájnis hasonló célokra törekedett: Rájnis József (1741—1812) kőszegi német családból született, a rend iskoláiban tanárkodott, 1773 után, a rend feloszlása után Győrben élt; nehéz, gögös természetű rendkívül sok ellenséget szerzett neki és sok bajba sodorta. Élete végén fordult jobbra sorsa, midőn Festetich György meghívta Keszthelyre, a Georgikonba tanárnak. Itt fordította, ihletve a frissen születő-fellendülő magyar növénytantól, Vergilius *Georgikonját*, amely azonban csak halála után jelent meg: *Magyar Virgilius. Második darab. Maro Virgilius Publiusnak Georgikonja, azaz gazdaságra tanító versei.* Pest 1814. Az „első” darab az 1789-ben Pozsonyban kiadott eklogák kötete volt. Rájnis klasszikus mértékű saját verseinek kötete már 1773-ban készen állt, de még javítgatni akarta. Szabó Dávid, hallván, hogy volt rendtársa ugyancsak klasszikus mértékkel kísérletezik, kéréssel kereste föl: lépjenek föl együtt. Rájnis gögösen elutasította a gondolatot. S így Szabó Dávid megelőzte, mert Rájnis versei csak 1781-ben jöttek ki, s ez a megelőzés engesztelhetetlen gyűlölség oka lett Rájnis számára. — Virten: ebben a Komárom megyei faluban lakott egyik tanítványa Baróti Szabónak, Pyber Benedek. Családjához meleg baráti kapcsolatok fűzték. Midőn nyugalomba vonul, Kassáról is ide, e család körébe tér vissza s itt is hal meg. — ő, a háromszéki székely: a többi arcképtől eltérően, A. itt kevés életrajzi adatot közöl. A tanulmány megértéséhez a legszükségesebbeket adjuk. Szabó Dávid 1739-ben, a Háromszék megyei Barót faluban született, nemesi, de paraszti-kisnemesi sorban élő családból. A székelyudvarhelyi gimnázium elvégzése után a jezsuita rendbe lépett. 1773-ban, a rend feloszlása után, az esztergomi egyházmegyébe került, s előbb Komáromban tanárkodott, majd Kassán a jogakadémián, ahol az ékesszólás tanára lett. Innét ment nyugalmába 1799-ben s 1819-ben halt meg. — a „Kisded Szótár” emlékeztető írója: *Kisded Szótár, mely a ritkább magyar szókat az abc rendi szerént emlékeztető versekben előadja.* Kassa 1784. Tulajdonképpen hexameterben szedett tájszótár ez. — hogy nem a közmondásos nyelvben: nem dönthető el világosan, e kifejezéssel a ma köznyelvi-ként emlegetett nyelvi rétegre,

vagy a szentenciák, a szólások, közmondások nyelvére gondol-e A. — épen Baróti Szabó Dávid tette rá az első benyomásokat: Gyulai Vörösmarty életrajzának II. fejezetében említi ezt a hatást; de ez csak 1866-ban jelent meg, bár már 1863–64-ben nagy iramban dolgozott rajta s első részletei a K II. II. 20. számától jelentek meg (Papp Ferenc: *Gyulai Pál*. Bp. 1941. II. köt. 213–215. l.). Gyulainál kéziratban olvashatta A., vagy tőle hallhatta; egyéb helyütt nem találjuk nyomát e Baróti Szabóra való utalásnak. — Kazinczy, Bacsányit nem tűrhetve, kilépett a hármas szövetségből: Baróti Szabó Kassára kerülve, 1787-ben, „szövetségre” lépett Kazinczyval és Batsányival a Magyar Múzeum c. folyóirat megindítására; 1788-ban meg is indul a lap, de Kazinczy kiválván a szerkesztőségből, Orpheus címen maga indított lapot (l. a Ráday-tanulmány jegyzeteit). — egy kis lapályt is szívesen megtűrt: laposságot mondanánk ma inkább. — egy latin kivonatból: Bertrand Neumann piarista latin fordítása, illetőleg részletei után. — képletesb jelzőtl: képesebb, képszerűbb, érzékletesebb. — Ime, ő, Virgil tanítványa, később fordítója, most Ovidot dicséri: hogy A. e szembeállítását megérthessük, utalnunk kell arra a hallatlan népszerűsége, melyet Ovidius a barokk korszakban Európa-szerte, a latinos-nemesi olvasóközönségnél, nálunk pedig különösen élvezett, nem utolsósorban Gyöngyösi hatására. Gvadányi, a Nótárius előszavában nem véletlenül nevezi őt magyar Ovidiusnak: ez mindkettőjük népszerűségére jellemző. — Vályi András (1764–1801): Borsodból, plebejus családból származó tanár; a pesti egyetemen ő volt a magyar nyelv első tanára. Sokféle munkát írt, földrajzit, pedagógiai és irodalmi egyaránt; igazában dilettáns polihisztor. — Takács József (1767–1821): keszthelyi iparos családból származott; papnak készült és nagy műveltségre és nyelvismeretre tett szert; jogász lett a Pestetiché s a veszprémi káptalan kélső embere. Több íróval állt ismeretségben, barátságban, Szabó Dáviddal élénk levelezésben, írt verseket s részt vett a nyelvújítási harcban. — oly fordítással gazdagítja irodalmunkat: *Virgilius Énéide*. I. köt. Bécs 1810. II. köt. Pest 1813. — a Rájnis fordításában megvolt: l. fönt. — Vaniere Jakab: J. Vaniere (?–?) francia jezsuita, aki a gazdaságtant, mezőgazdaságról való bölcs tudnivalókat versbe szedte. Baróti Szabó Dávid fordítása: *Paraszi majorság*. Pozsony és Kassa 1779–80. I–II. köt. — a magyar *hangmérték* körül forog: ez a híres prozódiai vita, melyet Rájnis Szabó Dávid elleni támadása indított el; Baróti Szabó oldalán Batsányi állt a korszak nevezetesebb írói közül, Rájnisén Révai Miklós. — a hátrafordult tompa é-vel (è): egy-két példát idézünk a „Szabolcs-vármegye” innapére” fölrátú ajánlásból: „És ez fog kormányt forgatni Szabolcsnak / Mesz’ éterültt környékében — Nagy Vármegye fényes / Származatu Rend! Nepünknek példája! vitézlő / Gyülekezet! kedveld őtöt, mint édes Atyádat! (l. említett kötet 3. l.)

*

M: K II. I. 24. sz. 553–557. l., — Y. aláírással, előcikként.

Kötetbe a PD vette föl (312–321. l.), változatlan szöveggel.

Azóta a nagyobb gyűjtemények közlik, sőt, kisebb válogatások is gyakran.

Franklin 491–500. l.

65. RÁDAY GEDEON

Ez A. írói arcképei sorában az utolsó. Sőt, nemcsak A.-éiban, hanem a K.-éiban is. Többé előcikként írói portrét nem hozott a folyóirat s oly arányút s igényűt, mint az eddigi portré-rajzok voltak, egyéb rovatban sem. Pedig,

mint szerkesztői esztendeiből való levelezése tanúsítja, a bemutatottakon kívül más régi költőkről is szívesen közölt volna arcképtanulmányt, pl. Balassiról. (l. pl. P. Szathmáry Károlyhoz írt leveleit, illetőleg szerkesztői üzeneteit, JKK XII. 538, 543, stb.)

Vajon képet, metszetet, még mennyit adott régebbi költőinkről, nem lehet pontosan megállapítani. Az 1864-es évfolyam végén, a 26. sz. előfizetési hirdetésében mindenestre még ígért, de föltételesen. „A *'Magyar költők arcképei'* című képmellékletek folytatása, — úgymond —, (minthogy 800 előfizetón felül ígertem) a t. közönség pártolása mértékétől függ” (26. sz., hát-lap).

A. valamennyi írói arcképében meghatározó volt a történetiség szempontja. De talán egyik mögé sincs oly világosan fölrajzolva A. sajátos történeti, magyar irodalomtörténeti koncepciója, mint e mögé. A magyar művelődés, az irodalom felső és alsó rétegre való kettészakadásáról vallott felfogás összefoglalása, melyet ily világossággal csak egy-két helyen fejtett ki (pl. *A magyar népdal az irodalomban, Népiességünk a költészetben, Naiv eposzunk*), több mint egyharmadát veszi igénybe a tanulmánynak. Hogy ez a felfogás nagyon is közel állt ahhoz, melyet Herder a német irodalom fejlődéstörténeti nehézségeiről, hiátusairól vallott, másutt említettük (l. *A magyar népdal az irodalomban* jegyzeteit). Az A.-irodalom is elsősorban erre az organikus és autochton fejlődés-ideál kifejtésére figyelt ebben az arcképben. Sőtér István például arra nézve idézi e tanulmányt, hogy A. szerint „mit vehet át a nemzeti költészet a régi és a népköltészetből”, hogy mért tekintí fejlődéstörténetileg — a népiesség fejlődés-koncepciója szempontjából — ideálisnak a meg nem szakadt népies folyamatosságú görög és angol költészetet (Sőtér, 384—387. l.). Ugyanakkor arra is utal Sőtér, ez a tanulmány azt is kitűnően igazolja, hogy a fejlődés eszménye mennyire tág, mennyire magába tud szorítani mindennemű hasznos fejleményt, csak éppen azt kívánna, hogy mindezek „alulról fölfelé” épüljenek be a költészet organizmusába (uo.). Ezek mellett szóvá kell tennünk egy másik jellemző vonását is e dolgozatnak: A.-ban nemcsak az igénye volt meg az összehasonlításnak, mint a Ráday kori német irodalomról mellesleg elejtett, de belső tüzetes ismeretre valló megjegyzései mutatják, hanem a képessége, a hozzá való jártassága is. Az A.-irodalom mellett, természetesen, a Rádayról szóló is gyakran hivatkozik e dolgozatra, gyakrabban, mint az előbbi. A legújabb irodalomtörténeti összefoglalás (*A magyar irodalom története*. Szerk.: Sőtér István. Bp. 1965.) Ráday-fejezete (3. köt., szerzője: Mezei Márta) például jórészt A. dolgozatára építi mondanivalóját. S a Ráday munkásságát méltató másik modern s egyben legrészletesebb újabb dolgozat is, Rónay György (*Ráday Gedeon*, It 1962. 41—61. l.), a fejlődéstörténeti koncepciót leszámítva, nagyrészt átveszi A. eredményeit, megállapításait, bár módszerében az elemző lélektaniség jóval nagyobb helyhez jut, mint A.-nál s figyelme sem A. szempontjai szerint igazodik.

Végül még egy keletkezéstörténeti mozzanatra kell utalnunk. A.-nak kedvenc gondolata és gondja volt az, hogy az arisztokráciát megnyerje a modern magyar művelődés pártolására. Glosszáiban sokszor tett utalást, e nagy vagyonú réteg korszerű magyar műveltséggel, művelődési igénnyel való telítődése mily hasznot jelenthetne a könyvkiadásnak, az egész magyar szellemi életnek (l. JKK, XII. köt. 42., 68., 113., 122., 123. gl. stb.). Úgy lehet az is közrejátsozott, hogy Ráday portréját magára vállalta, hogy a régi Rádayak, a Telekiek példáját mutassa fel, milyen az „igazi aristo-cratia”.

— Míg tudós szomszédainknál: a németekre gondol A.; a tudós jelző félig elismerő, félig, mint glosszáiban is, s az egész korszakban más szerzőknél is annyiszor, csipkelődő ironikus; a „civilizátori” megszállottságnak

szólt, melybe a német értelmiségi kispolgárság fölfűjt nacionalista gőgjét csomagolta. — plebeian: plebejüst mondanánk ma. — mint az első Balassa Bálint: azaz a nagy költő (1551—1594); a második, az ún. Balassa-iskola egy kevésbé emlegetett tagja (1626 vagy 31—1684). Valójában néhány vers maradt csak ránk tőle, közöttük egy heves indulatú átkozódás, s nyoma sincs sok bizonyítéknak, hogy többet is írt volna. Nem jelentős költő, mint ahogy a többi XVII. sz.-i főrangú verselő is alig nevezhető annak. — Beniczky Péter szentelt vitéz: a XVII. sz. e kétnyelvű — magyar és szlovák — főúri lírikusa (1603—1664) Pozsony megyében élt, a királyi ház híve volt s szolgálataiért megkapta az aransarkantyú kitüntetést: erre utal a szentelt vitéz kifejezés. — gróf Zrínyi Miklós, báró Liszti László (habár csak adoptáció útján): e mondatokat, amelyekben a *gróf* és a *báró* állítmány, ma hangsúlyozott interpunkcióval így íránk: gróf: Zrínyi Miklós, báró: Liszti László. Nem egészen világos, A. zárójeles megjegyzése mire utal. Liszti indigena nem volt s már a bárói címet is örökölte; 1655-ben erről emelték grófi rangra. — a fejedelem Barcsay utóda: Barcsay Abrahámról van szó, aki Barcsay Ákosnak (1619—1661), a szerencsétlen sorsú s mindössze három évig uralkodó (1658—61) erdélyi fejedelem családjának a leszármazottja volt. — Teleki József, a költő: a történész Teleki Józsefnek nagyapjáról van szó (1738—1796), aki maga is támogatója, ösztönzője volt a magyar művelődésnek s alkalmi s tanító verseket is írt. — a báró Naláczi-félék: Naláczi József báró (1748—1822) erdélyi családból származott. Mint annyian, ő is testőrként ébredt hazája elmaradottságának s az irodalom szerepének tudatára. Főképp fordított, egyebek közt Young Európa-szerte nagy hatású *Éjtszakáit* (Nagyszében 1801), de mint Péczeli József, ő is francia átültetés nyomán. Deista-felvilágosult szellem hatotta át tevékenységét. — szintén önálló, alulról fölfelé irányzott fejlődést mutat: A.-nak az angol fejlődés ez autochton és autonóm voltába vetett hite nem utolsó sorban azon nyugodott, hogy mint még az egész korszak, ő is hitt az ossiani költészet eredetiségében, valódiságában. Macpherson hamisítványai, ismeretes, óriási hatással voltak Európa-szerte, s úgy vélték, az angol költészetben megvan „a hiányzó láncszem”, ami a többi újkori európai népnél hiányzik, mely a naiv költésztől tudatos műköltészethez vezet át. Shakespeare műveiben is föl vélték találni az ossiáni költészet öntudatlanul átvett továbbelő hagyományát. — a Nibelungok és Cid nevében: Németországban és Spanyolországban. — A Rádayak ős családja: a család az 1200-as évek utolsó harmadára vitte vissza eredetét, de nagyobb szerepet csak az 1500-as években kezdett játszani. — Az utóbbiak egyike Pál, Kazinczy barátja: (1768—1827) a magyar színészet ügyének lelkes szorgalmazója volt s, főként Kazinczyn át, sok íróval is kapcsolatban állt; maga azonban nem írt. — a másik még a jelené: az ifjabb Ráday Gedeon grófról van szó (1806—1873), aki éppen ez időben távozott a Nemzeti Színház éléről, hol, mint ezt A. baráti körében is méltányolták, (A. kapcsolatban is állt vele,) a művészi nivó emelésében jó szolgálatakat tett, de a színház anyagi ügyeit, mint a magánéletében a saját magáéit is, teljes anarchiába hagyta hullani. Ifjabb korában nemcsak politizált — Kossuth oldalán —, hanem verseket is írt. Szegényen, visszavonultan halt meg. — Ráday Pál, az atya: Rákóczi nevezetes diplomatája (1677—1733), aki az 1704-es kiáltványt, a híres *Recrudescent* (Küijulnak a haza sebei) kezdetűt is fogalmazta. Sok nyelvet ismert s nagy olvasottsága volt s benne is élt már a könyvgyűjtő szenvedély. Imádságos és énekeskönyvének anyaga hosszabb alkotói folyamat eredménye volt s ez A. föltételezését látszik erősíteni, hogy lehettek esetleg közben más tárgyú szépirói kísérletei is (l. *Ráday Pál munkái*. Összegyűjtötte és életrajzzal bevezette Negyessy László, Bp. 1889.). — fia Gáspárnak: Ráday Gáspár (1682—1711) Pest

megye alispánja volt hosszabb ideig. — Bender: Besszarábiai város, a Dnyeszter vidékén; a poltavai csata után XII. Károly svéd királyt ide internálták s itt töltött két esztendőt (1709–1711). — Lelki Hódolat: a pontos cím: *Lelki Hódolás, avagy az igaz keresztyénhez illő buzgó imádságok istenes új énekekkel*. Debrecen 1715. — mint Zichy: Zichy Péterről (1674–1726), az ún. Balassi-iskola, a Balassi hatása nyomán keletkezett főúri költészet egyik képviselőjéről van szó, aki jó formaérzéssel, friss képekkel szerzett néhány szép szerelmes verset. Szabolcs megye főispánja volt s felesége, a korszak egyik műveltségkedvelő arisztokrata családjának, a Homonnai Drugeth családnak lánya. — „El vala végezve”, — írja Kazinczy: a *Magyar Pantheon*-ban megjelent emlékezésében mondja ezt Kazinczy (Nemzeti Könyvtár, XXXVI. köt. 251. l. 1. még: Rónay i. m. 42–43. l.). — kinek arcképét olvasóink már vették: az arcképre l. a Gyöngyösi-tanulmány jegyzeteit. — mint emlékbeszéde mondja róla: nem egészen világos, kinek az emlékbeszédről van itten szó; valószínű Kazinczy megemlékezéséről (l. *Magyar Pantheon*. Nemzeti Könyvtár XXXVI. köt.) — ama nagy tisztelet, mellyel Kazinczy: Váczy János Ráday-tanulmányában részletesen szól viszonyukról s Kazinczy számára Ráday ösztönzését elhatározó erejének véli (ItK 1891. 54., 164., l.). — a *Ráday-vers* nevezetben örökített meg: Kazinczy adta ezt az elnevezést, pontosabban így: „Ráday-nem” — lejtí és szökő lábakra: azaz trochaeusokra és jambusokra. — „S hogy minden nap *vidámb máit ad*”: ez a valóban kakofón sor a „török ifjú” énekéből való, amelynek egy részét idézi is A. — Gottsched, Gleim, Uz, Gellert: Gottschede l. az Orczy-tanulmány jegyzeteit. — Gleim, Johann Wilhelm Ludwig (1719–1803) anakreoni dalokat szerző német lírikus, aki mint a közéletben nagy szerepet játszó egyházi férfi, kanonok, a költők protektoraként is nagy szerepet játszott. — Uz, Johann Peter (1720–96) Gleim köréhez tartozó német lírikus, akinek anakreoni dalai legtöbb kortársát túlérték. — Gellert, Christian Fürchtegott (1715–1769) a szentimentalizmus korának egyik legnépszerűbb, az olvasóközönség alsó rétegeiben is kedvelt német lírikusa, aki nálunk is nagy hatást gyakorolt, különösen érzelmes naiv dalaival. — az ifjú Liszti: ti. Lisztlő, aki művét a *Magyar Mária avagy a Mohács mezején történt veszedelmek emlékezete* (1653) föltételezhetően Zrínyi 1651-ben megjelent műve hatására írta. — az „Adriai Sziréna”: itt a Zrínyi-féle címet: *Adriai Tengernek Syrenája* magára Zrínyire érti A. — folyó beszéd által tenni élvezhetővé: Váczy János szerint 1788 után dolgozta át, a hexameteres átdolgozási kísérlete után (ItK 1891. 171–172. l.). — vetették észre Kazinczyval a Zrínyiászt, Kazinczy új kiadása által: Ismeretes, hogy Zrínyi ügyét Kazinczy tette újra élő problémává irodalmunkban; maga A. is így véli Gyöngyösi-tanulmányában; az említett Kazinczy-féle kiadás: *Zrínyinek minden munkái*. Pest 1817. I–II. köt. — Csak bevezetése jelent meg az 1787-diki „Magyar Muzsa”-ban: ez a lap a bécsi Magyar Kurir (1786–1834) c. lap szépirodalmi melléklapja volt 1787–92-ben. — összegyűjtve soha: később Váczy János összegyűjtötte a még felfedezhetőket: *Ráday Gedeon Összes művei*. Bp. 1892. (Olcsó könyvtár.) — „M. Múzeum” s „Orpheus”: az elsőt, a Magyar Múzeumot Batsányi, Kazinczy és Baróti Szabó Dávid indította meg 1788-ban; de Kazinczy s Batsányi összekülönbözése után csak Szabó Dávid és Batsányi szerkesztette. 1792-ben szűnt meg. A másodikat Kazinczy az előbbinek szerkesztőségéből való kiválása után indította meg ugyancsak Kassán Széphalmi Vince álnéven. 1791 szeptemberében szűnt meg. — igazi *aristocratia* volt: az arisztokrácia szó eredeti görög összetevőire gondol A.: (a legjobb) s a *κατὰ* (erősnek lenni, uralkodni) szavakból tevődött össze; az ily etimológiával kiemelt hangszülőzást A. igen kedvelte; a *Visszatekintés* c. cikkében van belőlük legtöbb. Az arisztokrációhoz fűződött e reményéről l. bővebben az

Egy szó a föntebbre s a Malvina költeményei c. cikkek jegyzeteit. — a divatos soknyelvűség: A., természetesen nem az idegen nyelvismeret ellen szólt. Ezt nagyon is fontosnak tartotta, s maga is sok nyelven olvasott. Meggyőződése volt azonban, hogy a bonyolult nyelvi és stilsztikai kérdésekben a nyelvnek anyanyelvi ismerete szükséges. (l. pl. a Visszatekintés, a Kis polemia c. cikkeit s azok jegyzeteit.)

*

M: K II. I. 26. sz. 601—605. l., előcikként, — Y aláírással.

Kötetbe először a PD vette föl változatlan szöveggel (321—333. l.); azóta rendszerint nemcsak a nagyobb, hanem a kisebb gyűjtemények is közlik.

Franklin 500—515. l.

66. AZ „AKI” AZ AKADÉMIÁBAN

Gyakran szokták emlegetni A.-nak ezt a cikkét, de inkább csak szerepjátás aláírása miatt, annak mutatós, csattanós lélektani bizonyítására, mily mélyen megragadta A.-t az általa fordított *Köpeny* (l. JKK, 51—78. 578—580. l.), ill. annak főfigurája, a nyomorult írnok (l. pl. Komlós Aladár: *Gogol útja a magyar irodalomban*. Tanulmányok a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok köréből. Bp. 1953. 2. köt. 5—26. l.).

A cikk érdemi mondanivalójáról elég ritkán esik szó; még nyelvészeti, a névelő s a névmás tárgykörébe vágó cikkekben is alig találtunk többet vele kapcsolatban az említésnél, az utalásnál. Abból adódhat ez nyilván, hogy A. követelését, az ügyet, amiért, mint cikkéből látható, a siker iránti rezignációval bár, de kiállt, nem igazolta az idő. Az *aki, amely, ami* vonatkozó névmás, ill. vonatkozó névmási kötőszó egybeírásának ügye e cikk után egy negyedszázaddal már eldőlt, s A. óhajával ellentétes eredménnyel. Érvelését sem mindenben igazolta itt a nyelvtudomány, bár a mai nyelvtudomány álláspontja szerint nagyobbbrészt igaza volt, midőn a névmási eredetet, a névmási névelő-származás menetét megrajzolta. Egyes mozzanatait azonban e származás nyelvélektani, nyelvtörténeti elemeinek még nem ismerhette: innét a leveztésben a hézagok, hiányok. (Mintahogy a jövevényszavak esetében elfoglalt makacs, a mai, nem eléggé körültekintő szemlélőnek már-már nacionalistának, sovínisztának látszó álláspontját is az magyarázza, hogy a nyelvtudomány nem rendelkezett még a kellő nyelvtörténeti s nyelvélektani ismeretekkel.) (L. az egész kérdéskörre: Balázs János: *A magyar határozott névelő kialakulása*. NyK 57. 204. l., s Berrár Jolán: *Magyar történeti mondattan*. Bp. 1957. 122—124. l.) De alighanem ezért került itt maga is olyan helyzetbe, abba a magatartásba, mely miatt később Szarvas Gábort és a Nyr gárdáját annyszor, s joggal, csipkedte, gáncsolta: itt a történeti érvelést, a történeti tények tanúságát s az élő nyelvfejlődés tendenciáit nem sikerült összhangba hoznia, kiegyenlítenie. Hozzájárulhatott ehhez a még nem elégséges nyelvtörténeti és nyelvélektani ismeretek mellett az, hogy a magyar verselés, ritmika egy lehetőségét vélte elveszteni az új fejlődmény által. Nemhiába hivatkozik a reformkor, főképp Vörösmartyeék példájára, akik csakugyan gyakran éltek e féltett lehetőséggel (pl. Hol vagyon a' ki merész ajakát hadi dalnak eresztvén, a Zalán futásából) s élt maga A. is. A kérdésnek a maga itt vázolt óhaja szerinti eldöntése szívügye volt A.-nak. Lapjának, a K-nak még utolsó számában is sikraszállt még egyszer egy hosszabb glosszában mellette, Joannovics György értekezésének második fele s Toldy Ferenc hasonló

tárgyú s ugyancsak az egybeírás mellett állástfoglaló értekezése felolvasásának alkalmán.

Annál is inkább kitartott felfogása mellett, mert Toldy érvelése hibás is volt történetileg, s sértette A.-t, mert az *akki*-féle nyújtott ejtést, alighanem éppen A. e cikkére reagálva, többek közt a „tiszavidéki lompos kiejtéssel” magyarázta. Hogy A. Toldynak e célzását válaszul tekintette a maga itteni cikkére, mutatja, hogy az öregségéig a neológia hívének megmaradt Toldynak ugyanez előadásában elhangzó, az újulás szükségét hangsúlyozó s az ortológus hajlamokat ostromozó megjegyzéseit is úgy fogta föl, mint amelyek őrá is céloznak s visszautasította őket, ill. felelt rájuk (I. JKK, XII. köt. 192. l. — Joannovics Györgyre l. uo. 472. l.).

Az álnévnek, mint mondtuk, sokat emlegetett kérdéséhez, midőn e cikket először vette fel kötetbe, Arany László is hozzászolt: „egy szegény írónak a neve, úgymond, Gogoly 'A köpönyeg' című beszélyében, melyet pár évvel előbb Arany maga fordított a Szépirodalmi Figyelő számára. Az *aki* — *Akaki* furcsa összehangzásáért, tréfából, írta e nevet a cikk alá.” (HIL, 443. l.).

M: K III. I. 21. sz. 500—502. l., a tárca-rovatban, az említett Akaki Akakievics aláírással.

Kötetbe először a HIL vette föl (343—350. l.), Arany László mondott megjegyzésével. A nagyobb gyűjtemények szokták csak fölvenni.

Franklin 1316—1322. l.

67. A „VAJON” KÉRDÉSÉHEZ

A. játszian-ironikusan tanító-vitázó nyelvészeti cikkei sorába tartozik ez a cikk is, akárcsak a *Divattudósítás* vagy a *Nő-e, vagy -né*. Ez utóbbihoz keletkezéskörülményei is szorosan kapcsolják. A helyesírás kérdése ugyan általában is elég gyakran foglalkoztatta cikkeiben, glosszáiban, szerkesztői megjegyzéseiben egyaránt (l. a *Visszatekintés* III. részét, Az „*aki*” az *akadémiában*. *Alkotmányos nagy naptár*. *Egy helyesírási kérdés*). Mint szerkesztőnek azonban, különösen mert lapjának, mint panaszkodta nemcsak szerkesztője, hanem korrektora is volt, folyvást találkoznia kellett a helyesírás tisztázatlan kérdéseivel. A. ugyan maga meglehetősen következetes s tudatos helyesíró volt, aki az egyes kérdéseket nyelvészeti alapon kísérelte meg eldönteni; a korszak, íróársai helyesírása azonban ha nem volt is már kialakulatlan, de még mindig rendkívül ingadozó volt. Fokozta a bizonytalanságot, a tarkaságot az, hogy ez időben a nyomdászok, a szedők még sokkal tevékenyebben belefolytak egy szöveg helyesírásának kialakításába, mint manapság. Még A.-nak magának is panaszkodnia kellett „a javítnoki buzgalom” miatt, mely a szövegben zavarokat okoz (K I. II. 1. sz. Vegyes) s gyakori volt a korszak folyóirataiban az, hogy a szedő önkényesen lábjeget illesztett a szöveg alá. — Ami a cikk tárgyát illeti, csakugyan általános volt a nyelvészek egy részénél akkor a *vajon*-nak a *vall* igéből való származtatása s e származtatás alapján való helyesírása. A CzF is így írt: „Némelyek így szokták írni és mondani: *valljon*! mintha a *vall* igétől származtatva ezt tenné: *valljon* meg, azaz mondja meg.” Az A. utáni nyelvtudomány nem foglalt ugyan a kérdésben teljes határozottsággal állást (l. SzFSz), de nagyrészt A. felfogása, származtatása felé hajlik, csakhogy a *vagy* és *vaj*, *vajon* között a kapcsolatot nem tartja oly közvetlennek, mint A., bár mind a kettőt egy

val- igetből származtatja s a vajon-t elhomályosult felszólító módnak véli, legyen, es sei értelemmel (Klemm Antal: *A lélektani magyarázatnak a nyelv-tanban való szerepe*. MNy 1923. 112–113. l. és A „vagy” kötőszó és határozószó eredete. MNy 1926. 120–121. l.). A vajh fölkialtót szót azonban nem sorolja a nyelvtudomány ugyanennek a tőnek a származékai közé. — A cikk elején tréfásan említett mindkét kérdést, a „keleti”-t s a „mexicói”-t is legalábbis közvetlenül III. Napóleon külpolitikája állította a kor érdeklődésének előterébe; az egyik az 1853–56-os krími háború óta vált ismét időszerűvé, a másik azért, hogy III. Napóleon, beleavatkozva a belső válságokkal küszködő Mexikó ügyeibe, rákényszerítette az országra császárnak Ferenc József öccsét, Miksát.

— Az A. által tréfásan említett primitív „grammatizálás” ekkor már valójában a múlté volt. — butyrum: vaj. — supra: -on, -en, -ön. — iste: az ez. — intelligit: ért. — dorsum: hát (a testrész). — capillus: haj. — A. jól sejtette: a *borgyu* változatot a MTSz is kimutatta s a Dunántúlon ma is általános. — hogy nő olvasóink is megértsek: Butter: németül ugyanis tudtak a nők is, de latinul, az akkori iskoláztatás szokásainak megfelelően, vajmi kevesen. — A *halánték* származtatását illetően, a SzFSz tanúsága szerint, nem egyezik a nyelvtudomány véleménye A.-ével: a *hal* főnévből származtatja a szót. — a lágy ínyszellet (Toldy): Toldy irodalomtörténeti összefoglalásaiban, különösen a korábbiakban, mindig adott nyelvtörténeti összefoglalást is s a szók hangalakjának származtatásában, a hangbővülések magyarázatában nagy szerepet játszottak nála a hehezetes, spiráns és szívóhang jellegű „iny-, torok- és ajakszelletek”; az 1862-es kiadásban (*A magyar nemzeti irodalom története*. Pest 1862. I. köt. 121. l.) pl. az A. által is érintett kérdésről egyebek közt így ír: „... az ajakszellet. az i és i előtt, s az i, u, ü után oly gyakran hallatott.”

M: K III. I. 24. sz. 570–572. l., a tárcarovatban, A. A. aláírással, ami nyilván *Az „Aki” az Akadémiában* aláírására, az Akaki Akakievicsre utal.

Kötetbe először a HIL vette föl, változatlan szöveggel, csupán a hatodik bekezdés *téj* nyelvjárási szóváltozatot adta a köznyelvi *tej* alakban. Azóta minden nagyobb kiadás közli.

Franklin 1322–1327. l.

68. A KEGYES OLVASÓHOZ

Ez az elkészítő írás, ez a búcsú-cikk remek példája A. férfias önérzete és szerénysége összeegyeztetésének éppen úgy, mint annak is, mennyire tudatában volt szerkesztősködése jelentőségének, minden értékes és gyenge oldalának, eredményének és sikertelenségének. De annak is, mennyire tudatos s tisztázott célokkal szerkesztette lapjait; így valósággal ellenpárja, tükördarabja ez a K. I. I. 1. sz.-ban közölt programcikkének, az *Irodalmi hitvallásunknak*; az ott ígérteteket veszi itt részben sorra: mi valósult meg belőlük, mi nem. S nincs szinte egyetlen mondata, állítása, melyet lapjaiból, s levelezéséből konkrét tényekkel, idézetekkel alá ne lehetne támasztani. Azt mondja: „nem sok valamire való név” hiányzik lapjaiból. Csakugyan, Vajdán kívül (aki azonban az összekülönbözés után és ellenére is szerepelt még egyszer a K-ban: *Artor és Ida* K. II. I. 8. sz.) szinte minden jelentős név szerepel, többségben többször is, az „agg” Fáytól az irodalom-

történetírás által A. ellenzékehez számított ifjú Zilahy Károlyig. Az is igaz, hogy a „főcikk” formásságára, olvasmányosságára folytonosan különleges gondja volt A.-nak, s a jogász-közigazdász Kubinyi Lajos cikkeit (JKK XII. köt. 548. l.) éppúgy javította, átdolgoztatta a mondott cél érdekében, mint a történész Pesty Frigyesét (l. levelét Aranyhoz, 1862. nov. 2., MTA Ltár 428. JKK XII. köt. 618. l.), a művészettörténész Ormos Zsigmondét (JKK XII. köt. 564. l.), az irodalmár Jancsó Lajosét, (l. Gyulai leveleit A.-hoz, Gyulai lev. 412., 416. l.) vagy Brassaiét (levele A.-hoz, kelet nélkül). Az is teljesen igaz, hogy, bár minden jelesebb név megfordult a SzF-ben és a K-ban, „régibb jónévű íróink” nem különösebb buzgalommal támogatták A.-t, s pl. Jókaitól éppúgy hiába kért írást, mint Erdélyi Jánostól; egyszer vagy kétszer adtak mindössze (l. Gyulaihoz, 1861. aug. 28., Szászhoz, 1860. nov. 15., Tompához, 1863. dec. 13. stb.). S midőn a szíve szerinti lapot, a kritikai lapot, a SzF-t „publicum csöditőbbé” kellett átalakítani, akkor is szigorúan távol tartotta magát a divatlapok eszközeitől, barátai tanácsai ellenére is (l. a *Divatúdsítás* jegyzeteit). A K megszűnésének közlekedési részletekörülményeire fennmaradt 1865-ös levelezése nem ad fölvilágosítást. Főképp nem ad arra a tervre, kérdésre, amelyre e cikk többször is utal: arra ti., hogy a lap megszűnését valóban csak időlegesnek szánta-e A., s valóban voltak-e újabb szerkesztői tervei s milyenek. Ez év ápr. 29-én Tompához írt levelében még semmi sincs a lap megszűnéséről, s a következő fennmaradottban, az 1865. aug. 29-iben visszatekintőleg sem említi az itt érintett terveket, szándékokat, jöllehet Tompának minden efféle meg szokott írni. Egy korábbi levelében azonban valóban el vannak rejtve oly vágyak, szándékok és tervek, mint aminket itt érint. Ezt akkor írta, midőn a konkurrens lapok, nem éppen célzatosság nélkül, azt a híresztelést terjesztették, hogy A. le szándékozik költözni Szalontára. E levélben, miután, szokásos módján, az „élélhetés” okát hozza fel arra, miért nem akarja földadni a szerkesztősködést, szemérmes-szerűen így folytatja: „A lapot sokfelé szeretik: kivált az iskolai ifjúság nagyon kap rajta, [. . .] így annak is van értelme, hogy az irodalom érdekében feltartsam.” Majd arról szól, hogy „az igazi értelmiség még most sem unt rá”, s reméli, mondja, hogy „egy kissé jobb világ fordultával” még lesz jövője, hivatása lapjának (Tompának, 1864. nov. 21.). A kiegyezés, az ország helyzetének rendeződése, „a világ fordulta” akkor már a küszöbön állt, s úgy látszik, A. csakugyan szeretett volna egy lapot „az irodalom érdekében”, „az igazi értelmiség” számára adni; nyilván kritikait, mint aminő a SzF volt; a cikk utolsó mondatában említett „szívünkön fekvő” „mellék érdek” nyilván egy ily, a litteratus értelmiség legmagasabb szintű rétegének szánt, azt nevelő lapra céloz.

— Így néha fordításokhoz is kelle folyamodnunk: e fordítások jelentékeny részét maga A. készítette, s gyakran rövidítette s össze is vonta őket, summájukat adva (a SzF-ben többnyire alá is írta vagy valamely jelével jelezte őket, l. pl. *Barrett Browning Eliza, A francia költészet 1861-ben, A hindu dráma* c. cikkeit; a K-ban azonban többnyire nem, ezért, mint a bevezetőben részletesen kifejtettük, meglehetősen sok ilyfajta fordítása, sűrítő summázása, kivonata azonban még föltáratlan). — Auróra, Minerva: Kisfaludy Károly Aurórájára s Kazinczy Felsőmagyarországi Minervájára céloz A. — A fennmaradt előfizetések ügyét A. ugyan e szám hátlapján „A t. cz. előfizetőkhoz” (JKK XII. köt. 340., 633. l.) címzésű felhívásban rendezte, illetőleg az olvasókhöz írt levelekben. — a francia csattanós, ijesztgetős modor: a francia dráma és regény uralkodott ekkor az egész kontinens színpadán és könyvpiacán, mégpedig a második császárság idején kialakult talmi romantikával szaturált szalon- és ponyvairódalom, melynek legfőbb törekvése s egyben sikerének legfőbb titka, a poentírozva szerkesztő érdekfeszítés,

izgalomkeltés volt (l. Sue, P. de Koch, Ponson du Terrail, Sardou, Fouillet). — Szilágyi és Hajmási: e híres népballadának két változtatát is közölte a K; az elsőt Szabó Károly tette közzé (K II. II. 9. sz.), a másodikat F. Szabó Sámuel (K III. I. 11. sz.). — A „mendemondákra”, a K hírvonatára l. JKK XII. köt. 349–350. l. — A „papír- és képluxus”-ra l. a *Divattudóstás* c. cikk jegyzetét (JKK XII. köt. 632. l.). — Dickens egyszerű „All the year round”-ja: ez a népszerű angol folyóirat tartalmában a Vasárnapi Újsághoz hasonlított, de több volt benne az irodalom. Különösen Dickens egyes művei tették népszerűvé.

M: K III. I. 26. sz. 601–603. l., főcikként, a költő teljes névalírásával; sem a PD, sem a HIL nem vette föl. Igen későn került be az A.-kötetekbe; érthetetlen jelenség, hisz névvel jelent meg, s tartalmilag fontos cikk. Először csak a Franklin vette föl; A. tájéjtésű írásmódját a „süher” szóban köznyelvi *sikerre* változtatta; ezt leszámítva változtatlanul adta a K szövegét.
Franklin 1212–1216. l.

69. IDEGEN CSEMETÉK, FATTYÚ HAJTÁSOK

Ez A. első írása, mely a Magyar Nyelvőrben jelent meg s mely a Magyar Nyelvőrrel van kapcsolatban. A. és e folyóirat, illetőleg A. és az ún. új ortológia viszonya javarészt földolgozatlan, annak ellenére, hogy sok kisebb-nagyobb cikk, ill. megjegyzés található e tárgyat illetően mind a Nyr-ben, mind a nyelvészeti szakirodalomban, mind pedig az A.-irodalomban (Szily Kálmán: *Arany János és Szarvas Gábor*. Nyr 1902. 169. l.; Lehr Albert: *Emlékezések Arany Jánosra*. MNy 1917. 141. l.; Simonyi Zsigmond: *Arany János és a Nyelvőr*. Nyr 1917. 124. l.; Szendrey Zsigmond: *Arany János és a nyelvújítás*. Nyr 1919. 59. l.; Négyessy László: *Arany János és a magyar nyelv*. MNy 1917. 129. l.; Tolnai Vilmos: *Arany János nyelvművészetéről*. Akadémiai Értesítő. 1917. 458. kk.).

A kezdet kezdetén ez a kapcsolat igen barátságos volt. Ismeretes, hogy a Nyr, mely 1872 januárjában jelent meg először, igen nagy mértékben A. és Gyulai köre támogatásának köszönhetette létrejöttét, hisz a sokféle forrásból táplálkozó nyelvromlás veszélyét s egy nyelvnművelő folyóirat szükségét mindnyájan érezték. De ismeretes az is, hogy e kör s a Nyr viszonya hamar elhidegült, sőt, mondhatjuk, ellenségesé vált. Az új ortológia egyik legfőbb ellenfelét Gyulaiban, az ő BpSz-jében látta s az egyik legmélyebbre ható, leginkább elvi támadást, ill. állásfoglalást a Nyr irányával szemben éppen A. fia, Arany László — ez időben Gyulai jobbkeze a szerkesztésben — írta meg a Szemlében (*Válogatott művei*. Bp. 1960. 487. l. — A két tábor viszonyára l. Németh G. Béla: *A századvégi Nyelvőr vitához*. Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. Szerk. Pais Dezső. Bp. 1960). A nyilvánosan alig szólt a vitához, de mint halála után kiadott, s nagyrészt csak magánkörnek szánt, csipős epigrammjai s csak magának készített megjegyzései és széljegyzetei igazolják, nagyrészt egyetértett Gyulaival s fiának cikke nyilván az ő felfogását is tükrözte, legalábbis elvi tekintetben, hisz a konkrét részleteket illetően Arany László a maga nemzedékének szószólójaként tette meg ellenvetéseit.

A Nyr maga, érthető módon, nem szívesen nyúlt e témához, midőn pedig létrejött a századelőn, 1905-ben a másik nagy nyelvészeti folyóirat, a MNy, az, mivel a két folyóiratnak és táboruknak viszonyát többnyire köl-

csönös ellenérzés jellemezte, aligha tartotta illőnek a kérdés feszegetését, holott feldolgozása A.-nak mind általános nyelvészeti, mind nyelvtörténeti, mind stilisztikai felfogását illetően rendkívül hasznos és fontos lett volna.

Ez a néhány szómagyarázatot magában foglaló cikk még az elhidegülés előtt keletkezett, bár már ebben is van jel A. kedvetlenségére a Nyr túlzó, ortológus elveivel szemben. Maga volt-e e cikkesceke kezdeményezője vagy úgy kérték fel rá a szerkesztőség részéről, nem lehet eldönteni. Az előbbinek is megvan a valószínűsége, hisz mint a JKK XII. kötetében kiadott glosszái s szerkesztői megjegyzései mutatják, az ilyféle észrevételeket mindig nagy passzióval vetette papírra s adta közre is. De a másik lehetőség is igen valószínű, hiszen, mint Simonyi Zsigmond egy visszaemlékezése mutatja, Szarvas még akkor is szívesen közölt vagy közölt volna A.-tól ilyen széljegyzetelő cikkeskéket, midőn a BpSz s a Nyr között legelkeseredettebben folyt a harc, a 70-es évek második felében (Simonyi Zs.: *Arany János és a Nyelvőr*. 1917. 127. l.). — A cikk címe nem A.-tól származik. A Nyr egy rendszerint az utolsó lapokra elhelyezett állandó rovatának a címe ez (előbb csak „Idegen csemeték”, a harmadik számtól „Idegen csemeték, fattyú hajtások”). Voinovich látta el e címmel, midőn a Franklin-féle Parnasszus-kiadásba először fölvette, Simonyi említett cikke nyomán. A helyes vagy helytelen használat szempontjából magyarázott szavak egy részét a napi beszédből vette A., egy részét lapokból (Utolsószor — Delejtű, Megdolgozás — Pesti Napló, Nehézmény — Reform, Ormol — Pesti Napló) egy részét pedig magából a Nyr-ből. Az *ormol* szó után következők fölé középre ugyanis ezt írta: „A Nyelvőrből”; Voinovich azonban ezt — nyilván feledékenységből — kihagyta. Pedig ez fontos, mert ez mutatja A. polemizáló hajlandóságának keletkezését a Nyr-rel szemben. A *mez* szóról ugyanis Szarvas egyik cikkében ez áll: „A magyar kérdő s relatív mi névmásnak volt e szerint valamikor egy az az, ez mutató névmásokkal egyezőleg tovább képzett alakja is: *mez*, *med* (*miz*, *mid*), melynek önálló használatát azonban a nyelv elejtette” (*A helyesírás néhány kérdése*. Nyr 1872. 62. l.). Azaz A. Szarvasnak mind nyelvészeti, mind nyelvművelői-stilisztikai készségét, tájékozottságát megcsipkedti. A következő, Faludt érintő bekezdés pedig a Nyr egész irányának, programjának szól. Borostyánkővi álnevű szerző (talán a fiatal Simonyi — akkor még *Steiner* — Zsigmond?, bár ő ifjan is a higgadtabbak közé tartozott) ugyanis úgy méltatja Faludi magyarosságát, hogy dörgedelmes frázisokban szembe állítja őt „újabb íróinkkal”, kik „közöl már csak alig egy-kettőnek olvasása közben értjük és érezzük, hogy ez a nyelv a mi nyelvünk; míg a többség újabb keletű magyarsága, kivetkőzve ősi szabásából, mindinkább a szomszédos alakokhoz idomul s elvégre nyelvünknek megölőjévé válik” (*Faludi magyarsága*. Nyr 1872. 123. l.); ezért tanulságul tősgyökeres hungarizmusokat közül Faludi műveiből két folytatásban. Ezek között találhatók az A. által inkriminált kifejezések.

A *dalma* szót egy „székelységi” tájszógyűjtés említi a Nyr e folyamában (135. l.), a *furtonfurt*-ot szintén, s a *szilborká*-t is. A *fűlmendör*-t, a *pilis*-t, a *pípszörös*-t pedig egy Szeged vidéki gyűjtés (Nyr 1872. 136. l.). Az egyik helytelen használatára nem sikerült ráakadnunk.

M: Nyr 1872. 6. sz. 244–245. l., Arany János aláírással.

Kötetbe először a Franklin vette föl, a Nyelv és Irály ciklusba sorolva.

Franklin, 1327–1328. l.

Ez A. második cikke a Nyr-ben. Mint legtöbb nyelvészeti cikkében, megjegyzésében, ebben is egy konkrét kérdéshez szól hozzá: egy helytelen, ill. félreérthető állítást kíván korrigálni. De, mint a hatodik bekezdés végén maga is mondja, ez is hosszabb elmélkedések eredményeinek összegezése; s ez itt különösen érthető, hisz közismert, hogy A. a nyelv épségének legfőbb biztosítékát a helyes, a nyelvtörvényeknek megfelelő mondat szerkesztésben látta, s ennek egyik legfőbb eszköze éppen az ép szórend, vagy amint ő szerette mondani, a „szófüzés”, „a szókötés”. Korábbi cikkeiben, glosszaiban, megjegyzéseiben sok e tárgyat illető észrevételt tett: a „rendszert” csakugyan „régóta vizsgálta”, s szenvedélyesen foglalkozott vele továbbra is (l. pl. *Még egyszer a szórend. A magyar jelentő mondatról*). Ezért is oly tömör s rövidsége ellenére is oly fontos, gazdag tartalmú ez a cikk. Simonyi A. és a Nyr kapcsolatáról szóló zárójelben nyomatékosan külön is megjegyzi: „fontos tanulmány a „plus” vagyis összefoglaló — és ’minus’ = kirekesztő szórend különbségéről” (Nyr 1917. 125. l.). S nagy összefoglaló munkájában, *A magyar nyelvben* (I–III. köt. Bp. 1889.) nemcsak A. felfogását veszi át, megállapításait teszi magáévá majdnem egészen, hanem nagyrészt terminológiáját, sőt példáit is (I. köt. 286. s. kk.). Hasonlóképpen hivatkozik rá történeti mondattanában Klemm Antal is (*Magyar történelmi mondattan*. Bp. 1941. II. köt. 253–260. l.). S a legújabb nagy grammatikai összefoglalás, a Tompa-féle is, ha terminológiáját már nem veszi is át, a fölfogást nagyobb részében osztja (*A mai magyar nyelv rendszere*. Szerk. Tompa József, I–II. köt. Bp. 1962. II. köt. 471–502. l.).

Aligha tévedünk, ha úgy véljük, hogy A. példát, sugalmazást is kíván adni az első folyamat megfutott Nyr-nek: hasznosabb volna a mondatban nyelvhelyességi kérdéseivel foglalkozni, mint örökké a Kazinczy-korszak szóalkotásainak kérdését, azaz egyes szavak helyességének vagy helytelenségének a kérdését feszegetni és ostromozni. Erősíteni látszik e véleményt a cikket megírató konkrét ok, mozzanat. Az első sorban apropos-ként említett cikket ugyanis Szarvas Gábor írta, s az inkriminált bekezdésben, ill. már az előzőkben is Szarvas a Gyulai Pál–Arany László-féle *Népköltési Gyűjtemény* egy meséje szó- és fordulatkincsének népiességét, népies hitelét vonta kétségbe, mégpedig ezúttal is azt az eljárásmódot alkalmazva, ami a BpSz köre bosszankodásának egyik fő kiváltója lett; önmagukban, nem pedig szövegbeli szerepükben vizsgálta a szavakat, kifejezéseket; nem az egész szöveg népies hitelét vizsgálta, hanem azt bizonygatta: „az sem igen valószínű, hogy a nép embere” [kedvenc fordulata s érvelési formulája volt ez Szarvasnak] ezt s ezt a szót „mondaná” (*Az új Népköltési gyűjtemény*. Nyr 1872. 453–461. l.). Valószínű azonban, hogy a cikk megrásására ez említett dolgozat mellett egy másik is, Joannovics Györgyé is ösztönözte (*Szórend*. Nyr 1872. 166., 206., 254., 303. l.). Ez, mint Joannovics cikkei többnyire, igen higgadtan, nagy szakszerűséggel, tömören számtalan problémát vet fel vagy érint, többek közt az A. által boncoltat is.

— a mint a város körül haladt: Szarvas e mondat körül szavához csillagot tett s lapalji jegyzetben ezt fűzte hozzá: „A körül sajtóhiba; helyette közül-nek kellett volna állnia. — A szerk.”

M: 1873. I. sz. 7–II. l., a tanulmányoknak szánt rovatban, Arany János aláírással.

Kötetbe először a HIL vette föl (356—362. l.), változatlan szöveggel.

Franklin 1329—1335. l.

71. ÉSZREVÉTELEK A NYELVÖR VII. KÖTET, HATODIK FÜZETÉRE

Ez a cikk 1878-ban keletkezett, azokban az esztendőekben tehát, amelyekben a leghevesebben parázslott a vita a Nyr, közelebből Szarvas Gábor és Volf György meg Gyulai tábora között, illetőleg lassan már Szarvas Gábor köre meg az egész irodalmi élet között. Hiszen Gyulaitól Vajdáig, Arany Lászlótól Asbóth Jánosig, Csikytól Reviczkyig szinte minden író ellene volt már ez időre Szarvasék mozgalmának, főképp pedig irányának (Németh G. Béla: *A századvégi Nyelvőr vitához*. Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. Szerk.: Pais Dezső, Bp. 1960.). Ha A. nyilvánosan alig szólt is hozzá a vitához, nemcsak magánkörben, hanem az irodalmi életben is köztudott volt, mily kedvetlenül szemléli az ortológusok működését. A Nyr-t illető cikkeiből is kiderül, mily szorgalmasan s kritikusán tanulmányozta a folyóiratot s azokat az egyes cikkek közötti ellentmondásokat is észrevette benne, melyekre szerkesztője maga sem figyelt föl (vö. pl.: *Arany János széljegyzetei a Nyelvőrben*. MNy 1917. 159. l.). De erről győz meg Voinovich tudósítása is, midőn a Nyr 1880-as évfolyamával kapcsolatban — ebben az esztendőben kezdett rohamosan romlani A. egészségi állapota s látása — azt mondja: „Ebben kevés a megjegyzés; nagy része fel sincsen vágva” (Voinovich Géza: *Arany János széljegyzetei a Nyelvőrben*. MNy 1917. 160. l.). A többiben annál több volt található. Egy részüket közölte Voinovich; sajnos, távolról sem valamennyit: a maradék, a nem közöltek, a Voinovich-villa pusztulásakor semmisültek meg. Néha csupán tárgyilagos korrekcióra szorítkozik egy-egy ilyen széljegyzet, néha érzelmi felhangja is van e tárgyias korrekcióknak, néha viszont csak érzelmi rezonanciát foglal magába egy-egy ily lapszéli mondat. Némelyikük rögtönzött kis epigrammává kerekedik. Keresztury Dezső az *Arany János összes versei* c. kötetben (Bp. 1961) kilenc ily epigrammot, bökverset tett közzé (565—567. l.); valamennyi a vita elmérgesedésének szakaszából, A. utolsó esztendeiből való. S ha eleinte elsősorban az kedvetlenítette A.-t, hogy a Nyr egyre a Kazinczy-féle neológia által létrehozott szavak helyességének kérdését feszegeti s a mondat nyelvhelyessége helyett elsősorban egyes szavakéval, a szóalkotásával foglalkozik, most az is bosszantotta, hogy a Nyr köre szószármaztatásaiban, szerinte, túlságosan is sok zavunknak véli idegen, főképp német, de még inkább szláv eredetét fölismerni: „Amít Miklosich és Dankovszky s Leschka szerényen / Meghagya, Bernátok kótyavetyélik el azt. / Kapkod ürügyhöz ez is, mint a mennykőhöz előde, / Hogy, ha mi bönge maradt, elszlavizálja szegény — írta 1881-ben Munkácsi Bernát egy cikkének margójára (*Szláv kölcsönszók*. Nyr 1881. 385. l.).

Értékelést, ítéletet mondani A. állásfoglalásáról nem tartozik a Krk feladatai közé, e felfogást nyilvánító cikkei, írásai keletkezéstörténetének megvilágításához mégis meg kell jegyeznünk, hogy A. nemcsak egy-egy szó esetében tévedett — ezt alig volna érdemes számba venni, hiszen tévedtek egyes esetekben a megbírált tudós szószármaztatók is —, hanem attitűdjében is volt olyan mozzanat, amely ütközött a korszak korszerű pozitívista tudományosságával. Rendkívül bonyolult helyzet ez: A.-nál ez a mozzanat ugyanis védekező jellegű volt. A korszak magyar nemesi-polgári nacionalizmusa, sovinizmusa (az, amellyel A.-nak végül is kevés köze volt) unos-untig

azt hangoztatta, hogy a magyarság itt, a Duna-völgyben az egyetlen államalkotó nép, nemzet. A magyar hegemonia nemesi-polgári értelemben vett ideológiájának sarkalatos pontja, magva volt e tétel. A szláv nacionalisták és sovinsztáknak, akiket akkoriban gyűjtőnévvel „pánszlávokként” volt szokás emlegetni, e képtelen tételre kedvenc tromfjuk volt az a hasonlóképpen képtelen, s Európa-szerte propagált állításuk, hogy a magyarság viszont kultúra, civilizáció alkotására képtelen náción. Érveik között nem a legutolsót játszották a szlávból kölcsönzött jövevényszavaink s még oly nagy tudósok, mint pl. Franz Miklosichnak, a nagy bécsi szlavistának (1813–1891) munkásságát, eredményeit is szolgálatukba kívánták állítani. S a bécsi aulikus és nacionalista, a Gesamtmonarchie álmaról le nem mondó körökben még szitották is ezt a propagandát, amelyhez ez időben a Franz von Löhner-féle pángermán fanatikusok hírverése is járult, akik meg egész Kelet–Közép-Európa s főképp pedig Magyarország civilizálását német érdemnek tudták be; ezek ugyancsak szívesen bizonyítottak nyelvészeti, szószármaztatási érvekkel is (Pukánszky Béla: *Nagyméret eszmék irodalmi visszhangja*. BpSz 1936. 180. kk.). A tehát oly törekvések ellen védekeznek itt, melyek kiváltásában neki közvetlenül alig volt része, amelyeknek valódi okait azonban a maga szemléletével és helyzetében, természetesen, nem láthatta át.

Másrészt azt sem szabad elfeledni e cikkek keletkezéstörténetének számbavételénél, hogy a Nyr köréhez tartozó tudósok nagyrészt a pozitívizmus eszközeivel dolgoztak, mégpedig gyakorta másodkézből kapott, provinciálissá szimplifikált eszközeivel. Leíró, szinkronikus feladatok elvégzésére alkalmasabbak voltak ezek az eszközök, mint történetiekre, diakronikusakra, hiszen köztudott, hogy a pozitívizmus legkiválóbb képviselőinek is leggyengébb pontjai közé a szintézisteremtés, mégpedig a valódi történeti alapotagság szintézisteremtés tartozott. Így A. a maga hallatlanul gazdag nyelvi, történeti, nyelvtörténeti ismeretei birtokában gyakran érez rá, veszi észre a tudományos eljárásaikban, módszereikben túlságosan is bízó nyelvészek egyoldalúságát, merevségeit. Elég itt utalni arra, miként inti ismételtlen az ifjú Simonyi Zsigmondot az analógiás fejlődésment számbavételére a jövevény szavak esetében is, s hogy hány ily esetben az ő óvatosabb, sokrétűbb vizsgálódást követelő magatartását igazolta a következő évtizedek kutatása (vö. pl. az *eper* szó származtatását). S Riedl megjegyzései is figyelmet érdemelnek ez észrevételek létrejöttét illetően. Riedl szerint A. még nem tudhatta, hogy minden nyelv, a magyarnál előbbre haladott nemzetek nyelve is, zsúfolva van jövevényszavakkal, s a korszakban, mely a nemzeti gondolat jegyében gondolkodott, érthető, ha nyelvünk, kultúránk önállóságának, életképességének hírnevét féltette a jövevényszavak ilyen arányának bizonyításától (Riedl Frigyes: *Arany mint nyelvész*. MNy 1917. 146–149. l.).

E cikk közvetlen keletkezéskörülményeit maga A. vázolja első bekezdésében. Hozzá kell ehhez fűznünk egy megjegyzést a Nyr alapító szerkesztőjének, Szarvas Gábornak emberi-tudósi egyéniségéről. Szarvas életeleme a vita, sőt, a folytonos hadakozás volt. Cikkeiben nem takarékoskodott a kíméletlen ütésekkel, de zokon sem vette őket, sőt, valami sajátos passzióval, a visszavágás lehetőségének örömeivel fogadta őket. Lapjában nyers, személyeskedéstől sem ment, gyakran szinte vásáriba csúszó vitahangnemet honosított meg (l. pl. vitáját Brassaival s Volfét Imre Sándorral). A. legszűkebb, mondhatnánk családi körében Gyulai örökös hadakozó kedvét és modorát is fejcsóváló mosolygással vették tudomásul (l. pl. Arany László levelét Szász Károlynak, 1873. jan. 4., *Válogatott művei*. 1960. 487. l.); Szarvasét, ki messze túltett Gyulain, határozott ellenszenvvel (l. Arany László *Régi magyar nyelvészeink s Rontsuk a nyelvet* ÖM). Szarvas egyszerűen ember volt, lelkes, majdnem fanatikus, vakon hitt tételeinek igazságában. Általános nyelvészeti felkészült-

sege azonban meglehetősen kicsi volt, esztétikai műveltsége és érzékenysége pedig még kisebb. Szkepszist így, bárkitől hallott is ellenvéleményt, nemigen lehetett benne kelteni. A glosszáiról, epigrammáiról nyilván ő is hallott. Tétélei igazságának biztonságerzetében, vitakedvelő alkatával így könnyű szívnél adhatott helyet A. glosszáinak, sőt, mint Simonyi szavából ki lehet venni, sürgette is azokat. Simonyit küldte el ugyanis az ígért megjegyzésekért, ezért a cikkért a nyári hónapokat a Margitszigeten töltő A.-hoz. A., mint eddig, láthatólag ezután is távol akarta tartani magát a vitától, alighanem éppen annak hangneme miatt. Ezért „avval a megjegyzéssel adta át – tudósít Simonyi –, hogy cikkei alá ne tegyünk többé oda a nevét” (*Arany János és a Nyelvőr*. Nyr 1917. 125. l. – mi emeltük ki). Viszont nyilván a lap sem akart lemondani a nagy névről; A.-tól bíráltnak is érdem volt; ezért „aztán avval a pia fraus-szal éltem – fűzi tovább Simonyi –, hogy Szalontai J[ános] aláírással tettem őket fölismerhetővé” (uo.).

A következőkben, természetesen, nem lehet feladatunk A. érvelésének szaktudományos mérlegelése; mégis Bárczi Géza *Szófejtő szótára* alapján (Bp. 1941) tanácsosnak látszik A. tájékozottságát, érzékenységet, intuícióját illetően az egyes vitatott eredetű szavakhoz a későbbi nyelvudomány származtatási összegező véleményét hozzáfűzni.

– az e havi számot: azaz az augusztusi számot; valójában azonban vissza-vissza nyúlnak a megjegyzések korábbi számokra is; hisz pl. Simonyi megbrált cikke az augusztusi számban csupán folytatása a márciusi számban kezdődöttnek (103. l.). – Simonyi cikke: *A német szövegek magyarosítása* (Nyr 1878. 103., 242. l.); négy részre tagolódik: egy bevezetésre, az -er végű szavak problémájára, az -el végűkére s végül az -en végűkére. – „eper is a német *Erdbeer*-ből lett”: Bárczi ugor eredetű, elhomályosult összetételnek mondja. – *A pendelenél*. . . Simonyi odaveti: Bárczi is a *Bändelhemd*-ből származtatja. *Bändelhemd*: Bändel: szalag, Bändelhemd: kötösing. – *szeszli-szék*: Sessel: karosszék. – *gatyá-hosen*: Hose: nadrág. – Göboly: Bárczi ismeretlen eredetűnek mondja. – Köppel, Koppel: közös legeltető, rét, erdő. – Dank: Dankovszky Gergely (1782–1857) Morvaországából származó történettudós és nyelvész, aki a magyar szókincs jelentékenyebb feléről szláv eredetét igyekezett kimutatni; főképp *Magyaricae linguae lexikon critico-etymologicum*. Pozsony 1833–36. c. munkájában. – Köből: Bárczi, szláv közvetítésű latin eredetűnek mondja. – Kőcze: nem vette fel Bárczi mint tájszót; a MTSz rövid ujjas ködmönnek mondja s főképp a Tisza-vidékről, a Felső-Tisza-vidékről mutatja ki. – Kittel: zubzony. – quod non est, nulla quaestio fiat: rájátszás Kálmán király boszorkánytörvényére. – turuntul: Bárczi mint tájszót nem veszi fel; de a MTSz sem ismeri. – Dögöny: Bárczi szerint oszmán-török eredetű, esetleg szláv közvetítéssel. – Degen: kard. – Gyékény: Bárczi török eredetűnek mondja. – usque ad fluvium *gekenus*: a gyékényes patakig. – *Bajom, Zsáka*: Nagybjom és Zsáka Bihar megyei községekről van szó. – Decke: takaró. – ferlorum: Bárczi nem veszi fel; a MTSz sem ismeri. – Gelei: Gelei Katona Istvánról (1589–1649), Erdély tudós református püspökéről, ill. ennek híres nyelvészeti-grammatikai munkájáról, a *Magyar Grammatikátka, A'vagy, Az igaz magyar írásban és szólásban kívántató nehány szükséges observatiók*. 1645. – billikom: Bárczi szerint a bajor-német willkom-ból származik. – látáb: ezt a meg nem gyökeresedett szót a korszak orvosi szaknyelve alkotta helytelen szóalkotási móddal; a korszak szótárai rendszerint fölveszik a pupilla megfelelőjeként. – Ezek a megjegyzések már nem Simonyi cikkéhez kapcsolódnak, hanem P. Thewrewk Emil rövid, egy lapos cikkéhez (*Látáb*, 247. l.), melyben e szó helyett ajánl régi magyar szavakat, összetételeket. Többek közt a Kriza-féle *Vadrózsák* I. kötetének 305. lapjáról e sort idézi: „Szemének tűz a kökénye”. – Ponori Thewrewk Emil

(1838—1917) egyetemi tanár, aki bár fő területe a klasszika-filológia volt, magyar nyelvészettel is foglalkozott. — a Tübából (Sebestyén Gábor zsebkönyve): Sebestyén Gábor (1794—1864), debreceni születésű, Veszprémbe elszármazott bíró, a litterátus táblabíró tipikus példája, Fábíán Gáborhoz hasonló irodalmi típus: nagy klasszikus műveltséggel és nagy lelkesedéssel a kez-dődő reformkor irodalmáért, amelyet azonban inkább csak pártolt, mint igazán értett s amelyet nagy passzióval, de csak dilettáns fokon gazdagított is a legkülönbébb műfajú munkákkal; költeményekkel is. Nagy tréfamester és élcfaragó hírében állott. Említett munkája: *Tuba az ég és oktató szerelem*. Két részben, Buda 1819. — Szeme-koponyája: ezt P. Thewrewk Ballagi Példa-beszédeiből idézi (Ballagi Mór: *Magyar példabeszédek, közmondások, szójárá-sok gyűjteménye*. I—II. köt. Pest 1850.).

Szarvas cikke, melynek érdemi részére A. nem akar észrevételt tenni, egy az egész évfolyamon áthúzódó folytatásos cikk: *A Magyar Nyelv Szótára. Készíteték Czuczor Gergely és Fogarasi János*. Ez az A.-tól széljegyzetekkel ellátott rész az V. része a cikknek. Tulajdonképpen egy óriásira duzzadt kritika Szarvas e cikke, melyben elméleti ellenvetések váltakoznak konkrét egyes szavakat illető korrekciókkal. Itt, az V. rész elején is elvi ellenvetés áll: nem tanulmányozták át a szerzők kellőképp régi íróinkat s így nem tudnak elég párhuzamot s jelentésárnyalatot fölmutatni: ez e rész elvi „merituma”. Bizonyításképp példákat hoz föl a régi, ma már elhalványult jelentés-árnyalatokra Szarvas régi íróinkból, pl. a *völgy*-ét Pázmányból (249. l.). Majd pedig Faludiból hoz Szarvas oly jelentésárnyalati példákat, melyeket, szin-te, idézni kellett volna a Szótárnak; ezek közt van a *kuszován* és a *tubin-mantó* meg a *lagiczkás táncz* s a *légy megesi a sebet* szó, ill. kifejezés (250—251. l.). — A Faludival való „óvatos bánásmódra” már előbb az *Idegen csemelék, fattyú hajlások*-ban is felhívta a figyelmet. — Szarvas a Faludiból s Pázmányból vett példák után így folytatja: „Vegyünk e két íróhoz még egy pár régi szótár író” s Pesti Gábor hatnyelvű szótárából idéz előbb (*Nomen-clatura Sex Linguarum*, Viennae 1538.), majd Werbőczy *Tripartitum*-ából, ill. ennek fordításából (*Magyar Decretum*. Kyt Weres Balas a deakból, tudni illyk a Werbőczy István Decretumából... magyarra fordított, Debrecen 1561. Weres Balázs (? — ?) nagyváradí főbíró. — A *farsiga* azonban már nem Werbőczyból van, hanem Szikszai Fabriczius Balázs (1530?—1576) *Nomenclatura seu Dictionarium Latino-Hungaricum*. Debrecen 1590., de 1629-es kiadása is van, s itt erről van szó, ugyancsak innét van a *hasártos* és a *zab-tikmony* is. — Major szótára: Major Márton, brassói származású híres erdélyi nyomdász, aki, többek közt, Pápai Páriz szótárát is kiadta; nyilván erről van itt szó. — ancillari: szolgálni, rabszolgáskodni. — kuhi: a MTSz szerint gyakoribb alakja a *kohén*: „csufoló szó, melyet annak mondanak, a kit szemérem sértő tetten kapnak”, előfordul A. *Vojtina ars poetica*-ja c. versében is. — a *kudarc*-ot Bárczi bizonytalan eredetűnek mondja; bár ő is megemlíti a német *kurz*-ból való származtatás lehetőségét, de nem tartja valószínűnek. A *kudarc* szót különben Szarvas már nem az említett szótárakból idézi, hanem annak bizonyítására a CzF-ből, mily pontatlanok forrásidézeiteikben: állítólag *Heltai Krónikájából* veszik, *kurcz* alakban, de ott, Szarvas szerint, nem lelhető. (256. l.) — mint ki jégesőkor: a *Bolond Istóknak a Nagyidai cigá-nyokra vonatkozó híres hasonlata*. — Szerencsekerék: *Szerencsét mulató magyar ábécze* (1420) c. XVII. századi félig iskolai, félig ponyva kiad-ványa történhet utalás. — acsa: a *Toldi szerelem* fogalmazványában is előfordul: mint acsa évadján (JKK V. köt. 550. l.). — Kuss szóegyez-tetésről mond, természetesen, tréfa; csipkelődő tréfa Szarvas és köre tudomá-nyos, módszerbeli biztonságérzetével szemben, pozitívista módra egyszerű-sítő eljárás módjaival szemben. Alighanem ez a hangnem annak is az egyik

oka, hogy a cikk „meritumára” nem tesz megjegyzést. A CzF-t szerkesztő korában A. is bírálta, s Fogarasi régies módszerét is (pl. JKK XII. köt. 614. l.), azt a hangnemet azonban, amelyet Szarvas használt a két érdemes tudós mindenképpen tiszteletre méltó s hasznos művével szemben, mely egyik állandó célpontja volt csúfondáros támadásainak, nem fogadhatta el, nem támogathatta közvetve sem.

A Szarvas cikkére tett megjegyzésekkel ér véget A. dolgozatának első közleménye, mely a szeptemberi számban jelent meg (409–414. l.), s a Fialowsky Lajoséra tettekkel kezdődik a második, az októberi számban közölt. Fialowsky cikke is folytatásban megjelenő, hosszú munka (*A természetrajz műnyelve*); az A. által érintett rész a munka VI. fejezete, mely a botanika szókészletét veti a nyelvrokonság rostájára (260–266. l.). Fialowski Lajos (1846–1909) lengyel származású s lelkes magyarrá lett tanár, aki a természettudomány nyelvének magyarosításáért sokat tett. — Raff György természethistóriájának magyar fordítása: *Természeti história gyermekeknek*. Némely hozzáadásokkal és változtatásokkal, a maga költségén kiadta Fábán József, Veszprém 1799. — Bugátyszó: a Nyr s általában az új ortológia szemében Bugát Pálnak (1793–1865), a híres orvosnak és természettudományos nyelvünk lelkes újtójának neve valóságos fogalommal, a nyelvrontás fogalmává emelkedett, nem egészen jogtalanul, mert Bugát az esetek nagyobb részében valóban önkényesen járt el. — Shakespeare *János királyát*, ismeretes, A. maga fordította, így A.-é e sor is. — Diószeghi: Diószeghi Sámuelnek (1761–1813) a magyar botanika egyik első nagy alakjának ismeretes munkájáról van szó: *Magyar füvészkönyv*, mely a két magyar hazában növényeknek megismertetésére vezet, a Linné alkotmánya szerint, Debrecen 1807; Diószeghi nevét A. hol h-val, hol anélkül írja; mint az eddigi kiadások, megtartottuk e kettőset. — attentum a Nyelvőr ellen: a Nyr támadásainak kedvenc célpontjai voltak a neologia ily *fakusz*-szerű csonkított nomen-verbumbus összetételei, szóalkotásai. — Diószegi, Fazekas, Földi: Diószeghi Sámuel fönt említett botanikai munkáját Fazekas Mihállyal, sógorával, a *Ludas Matyi* alkotójával együtt írta; Földi János (1755–1801) a híres debreceni természettudós a növénytan s az állattan nyelvében egyaránt újtónak számított; az előbbiben a *Rövid kritika és rajzolat a magyar füvésztudományról*. Bécs 1793. c. munkájával, az utóbbiban pedig *Természeti história, a Linné systémája szerint*. I. csomó Az állatok országa, Pozsony 1801. — Porzó ez ellen: nyilván Ágai Adolfrá utal A., akinek Porzó volt egyik, s leggyakrabban használt álneve.

A cikkére a benne érintett szerzők közül Fialowszki Lajos felelt ugyanez évfolyamban egy négylapos cikkben (501–504. l.). A cikk mérsékelt hangú s tiszteletről tanúskodó hangneme arra vall, hogy Fialowski is tudta, ki rejtezik a Szalontai álnév mögött; annál valószínűbben, mert a Nyr állandó munkatársai csoportjában, a folyóirat szorosabb szerzőgárdájához tartozott. Cikke fontos, mert A. s a Nyr közti szemlélet- és módszerkülönbségeket jól megmutatja. Fialowskinak ugyanis igaza van válaszában alaptételét illetően, ám ugyanakkor — az egész Nyr-körre, a kezdeti Nyr nyelvművelő munkájára is jellemzően — tételt merev logikával követi s szűk körű logizmusba következtében süketen megy el az A. *Észrevételeiben* rejlő történeti szemléleti igény s a sokoldalúság, „komplexitás”-igény mellett. Címe: *A természetrajz műnyelve*. (Válasz Szalontai észrevételeire.)

M: Nyr 1878. 9. és 10. sz. 409–414., 455–459. l., „Szalontai J.” aláírással. Kötetbe először a HIL vette fel (368–382. l.), változatlan szó-

veggel, a következő megjegyzéssel: „Megjelent a Nyelvőr VII. kötetében (1878) Szalontai J. álnévvel, a mit a Nyelvőr szerkesztője válaszolt.” Csak a nagyobb gyűjtemények szokták fölvenni.

Franklin 1339–1353. I.

72. [HELYREIGAZÍTÁSOK, MAGYARÁZATOK, APRÓSÁGOK A NYELVŐR SZÁMÁRA]

Csóva

A. Észrevételek c. cikke közreadása után sok apró széljegyzetet, nyelvtörténeti és nyelvhelyességi észrevételt s rövidke népnyelvi, néprajzi följegyzést adott a Nyr-nek. Lehet ugyan, hogy valamennyit egy alkalommal, mégpedig akkor adta át a Szarvas Gábor által hozzáküldött Simonyi Zsigmondnak, midőn az *Észrevételeket* is átadta. Simonyi ugyanis visszaemlékezésében „a megigért cikkeket és jegyzeteket” átvételéről beszél (*Arany János és a Nyelvőr*. Nyr 1917. 125. l.). A Nyr ez esetben apróként tette közzé a kapott cikkeket és jegyzeteket. Ám ha szívélyes volt is ez időben A. s a folyóirat kapcsolata, A. erősen kritikus magatartása, mint ahogy az ez esztendőök évfolyamaira tett széljegyzetei mutatják, az új ortológia elvi felfogásával s nyelvművelő gyakorlatával szemben alig változott (l. Voinovich Géza: *Arany János széljegyzetei a Nyelvőrben*. MNy 1917. 155–161. l.).

A szóban forgó s a Nyr-nek át is adott észrevételeket, jegyzeteket Voinovich kiadásai *Apróságok a Nyelvőr számára* összefoglaló címmel vették fel, mégpedig az 1889-es Arany László által gondozott HIL nyomán (383–394. l.). Takarékoság okából egy cím alá vettük mi is ezeket a Ny-beli apróságokat. Kihagytuk belőlük azt a kettőt („Isten hozott . . .”, Egy helyesírási kérdés), melyek nem jelentek meg a Nyr-ben, s melyek közül csak egyikről bizonyítható, hogy A. valóban a Nyr-nek szánta, de nem adta át (Isten hozott, úgy ha jöttél . . .). Cikluscímnek az Arany László által adothozhoz zártattuk a Nyr ama rovatcímét, amelyben az apróságok legtöbbje megjelent. A cikkeket kronológiai rendjét helyreállítottuk; az Arany László gondozta kiadásban ugyanis hibás a kronológiai rend és a dátumozás, ill. lelőhelymegjelölés s ezt Voinovich, láthatólag ellenőrzés nélkül, s így korrekció nélkül vette át.

A Csóva c. észrevétel volt e megjegyzések közt az első s Arany László s Voinovich nyolcadikként közli. Voinovich csak annyit mond az egész cikkszoportra: „Megjelentek a Magyar Nyelvőrben, 1879–80. *Szalontai J. álnévvel*.” (Franklin, 1589. l.) Arany László azonban közelebbről is megjelöli lelőhelyét: „(Nyelvőr VIII. 421.)”, holott a VII. kötet, azaz az 1878-iki kötet 421–422. lapján olvasható, a lap Helyreigazítások, Magyarázatok c. szokásos rovatának az élén. A cikk egy a Nyr által nagyon kárhoztatott szóalkotásmódra, főnévalkotásra mond példát: az igéből csonkulással való elvonásra. — Hogy Brassai hol szól a *piszkafa*-féle összetételekről, cikkei nagy számának s csapongó természetének következtében, alig lehet földeríteni. — Bárczi *Szófejtő szótára* (Bp. 1941) A.-hoz hasonlóan értelmezi a *csóva* szót.

*

M: Nyr 1878. 9. sz. 421–422. l., Szalontai J. aláírással.

Kötetbe először a HIL vette fel (386–387. l.), változatlan szöveggel; a lelőhelyet illetőmondott tévedéssel.

Franklin 1356. I.

Ez a kis észrevétel két másikkal együtt, a *Me, mez*-zel s *A „ván vén” igenév*-vel együtt jelent meg a Nyr-nek ugyancsak a Helyreigazítások, Magyarázatok c. rovatában, a rovat élén, a júliusi számban (322. l.). A Budenz-cikk, melyhez kapcsolódik: *Valál (Valál)*. (Nyr 1873. 291–292. l.); az A.-cikkbe tehát — már a Nyr-ben nyomdahiba csúszott: a lapszám megjelölés elejéről a 2-es lemaradt s a kiadások mind e hibával vették át mindmáig a cikket.) Budenz cikkére alighanem azért figyelt fel A. — azon túl, hogy Budenzet igen kedvelte, munkásságát nagyra becsülte (l. JKK XII. köt. 301., 613. l.; Budenz—Simonyi epigrammáját: *Ó Budenc, Budenc! Arany János összes versei*. Bp. 1961. 567. l.) —, mert Budenz azt bizonyította, hogy nem a magyar nyelv vette át a kérdéses szót a szlovákból, hanem fordítva: „a tót nyelvben élő *valál* teljességgel nem szláv szó, hanem jó magyar szó”. (Uo. 291. l.) A. ugyanis úgy vélte, nyelvészeink túlságosan is csak a ránk gyakorolt idegen nyelvi hatásra figyelnek szószármaztatásaikban s nem eléggé a kölcsönös hatásra (l. bővebben az *Észrevételek* c. cikket). — A *vall* igét mind a NyTSz, mind a MTSz ismeri az A. által sejtett értelemmel; magát a *valál* szót azonban nem. — habet: bír, birtokol, possessio: birtok, fatetur: bevall, megvall, habet dicere aliquid: tud valamit mondani, van mondanivalója; possidet: birtokol.

M: Nyr 1879. 7. sz. 322. l., a Helyreigazítások és magyarázatok c. rovatban Szalontai aláírással.

Kötetbe először a HIL vette föl (383–384. l.) változatlan szöveggel.

Franklin 1353. l.

Me, mez

A. ez apró megjegyzései szinte kivétel nélkül a Nyr egy-egy cikkéhez, egy-egy cikk egy-egy állításához kapcsolódnak. Mily cikkhez kapcsolódik ez, nem tudtuk megállapítani. Legvalószínűbb, hogy Simonyi Zsigmondnak *A pécskai nyelvújítás* c. (Nyr 1878. 121–126. l.), vagy a *Névszókul használt igealakok* (uo. 434–444. l.) cikkéhez; ezekben Simonyi ugyanis egyrészt a zártabb válás eseteire hoz föl sok A. által érintett példát, másrészt az A. által érintett összevonásokra. — Sem a MTSz, sem a NyTSz nem adja címzőként az A. által fölhozott összevont alakokat.

M: Nyr 1879. 7. sz. 322. l., Szalontai aláírással, a Helyreigazítások és magyarázatok c. rovatban.

Kötetbe először a HIL vette föl (384. l.) változatlan szöveggel.
Franklin 1354. l.

A „ván-vén” igenév

Ez az 1879-es júliusi Nyr-ben közölt megjegyzések utolsó darabja. Simonyi Zsigmond egy ugyanez évfolyamban korábban közölt cikkének befejező részéhez kapcsolódik (*Mutatóványok egy sajtó alatt lévő Antibarbarusból. I. Az igeelvek*. Nyr 1879. 210–213. l.). Simonyi a következőképpen ír

itt: „A -ván -vén végűt [ti. igenevet] élő beszédben már nem igen használjuk; ez is állapothatározó, de a mai irodalom csak két esetben él vele: a) ha egyszersmind okát adja a cselekvésnek: nem tudván, mit tegyen, haza ment; b) ha befejezett cselekvést jelöl, mely az állítmányban kifejezettet megelőzi: dolgukat ellátván hazamentek. Ennek az igenévnek sokszor a mondatától külön alanya van: szárnyok lévén, elrepültek (Ar.[any]), az ősz beállván elköltöztek a madarak. Nem magyaros azonban e szerkezetnek (különösen ha hosszabb) a főgondolat után való magyarázó odavetése, pl. teljes erejét a közögyekre fordítván, barátiért és ön jó híréért gondosabban munkálkodván (Cz[uczor]); nagyon elfáradtam, három óráig gyalogolván: minthogy gyalogoltam” (uo. 212–13. l.). A. tehát, mint látni, Simonyi állítását tagadja, korrekció alá veszi, kiegészíti. A Csokonai-idézet a *Síralom* című vers első strófája.

M: Nyr. 1879. 7. sz. 322. l., a Helyreigazítások és magyarázatok c. rovatban, Szalontai aláírással.

Kötetbe először a HIL vette föl (383. l.) változatlan szöveggel. Franklin 1353. l.

Szójátékok

A Nyr hatásának, eredményeinek egyik igen hasznos eleme volt az a nagyarányú gyűjtőtevékenység, amelyet a 70-es években országszerte elindított, s amelyet élő mozgalomként egészen a századvégig fenn is bírt tartani. Szólásmódokból, népmesékből, mondókákból, szójátékokból, gyermekversekből, gúnynevekből s számtalan hasonló nyelvi-néprajzi elemből összetevődő hatalmas anyagot gyűjtöttek így össze a lap minden rendű és rangú olvasói az ország valamennyi tájáról. A Nyr minden egyes száma mintegy 10–20 lapot szentelt ezek közlésének *Nyelvhagyományok* összefoglaló rovatcímmel. A.-tól az 1879- és 80-as évfolyamban több ilyenmű közleményt adott a lap. Szakszempontból valójában alig van jelentőségük. Szinte valamennyi ismert máshonnt is. Kis írásai közül az első ilyenmű közleménynek, azaz az itt szóban forgó *Szójátékok* címűnek pl. szinte minden közmondás-szerű, szólás- s szállóigészerű darabja megtalálható Margalits Ede nagy munkájában, mindmáig egyik legnagyobb közmondásgyűjteményünkben (*Magyar közmondások és közmondás-szerű szólások*. Bp. é. n. [1897.]), de egyet sem A.-tól idéz, hanem egyéb szerzőktől és művekből, még hozzá többnyire A.-nál korábbiakból (pl. a *Várt ledny várat nyert* Faluditól, a *Borsós kenyérrel* stb.-t Erdélyitől, a *Hagyma, lesz holnap ist* a Nyr-ből.). Életrajzi, lélektani, alkotás-lélektani jelentőségük azonban jelentékeny. Már a költő fia, Arany László, A. lelkivilágának, pszichológiájának egyik első igazi s mindmáig egyik legjobb értője megállapította ezt, az öregkori apró sokféle, s gyakran meghatározhatatlan műfaji íráskoról szólván (*Arany János hátrahagyott versei*. Bp. 1888. Bevezetés XXVI. l.). Arra is felhívta a figyelmet, hogy utolsó esztendeiben az öreg A.-ban mint elevenedtek meg ifjúsága emlékei, gyermekkorának, ifjúságának világa (uo. s HIL *Jegyzetek az önéletrajzhoz*. IX–XX. l.), s mint született ebből az emlékezésből az *Őszikék*-ciklus egy-egy darabja. Ezek a kis néprajzi-néprajzi adalékok, forgácsok is ennek az emlékezésnek a termékei és tanúságtevői s így az *Őszikék* említett darabjainak testvérei, mondhatnánk: melléktermékei. Mert az nyilvánvaló, hogy mindezeket az adalékokat, forgácsokat gyermekkorából földérvé vetette papírra, több-

nyire, mint ahogy erről ugyancsak fia tudósít, a maga mulatságára. De úgy látszik, az ügyes Simonyinak sikerült ezekből is néhányat megszereznie tőle. Közülük ez az első. A. maga adta-e neki e címet, nem lehet megállapítani; ily címmel ugyanis a Nyr sok hasonló közlést adott. — A „szarvas tag”-féle vaskos szójáték előfordul a *Báró Kemény Zsigmond*nak c. tréfás versében is.

M: Nyr 1879. 8. sz. 381–382. l., a Nyelvhagyományaink c. rovatban, Szalontai aláírással.

Kötetbe először a HIL vette föl (385–386. l.).

Franklin 1355–1356. l.

Tájszók

A., tudott dolog, szívesen ismerkedett a tájnyelv szókincsével s szeretpet szánt neki a köznyelv szókincsének bővítésében; hibás, torz alkotású szócsinálmányok s idegen szavak helyett többször ajánlotta fölvételüket (pl. a *Visszatekintés*, az *Észrevételek* c. cikkeiben, szerkesztői megjegyzéseiben stb.). S a maga szülőföldjének tájszavai mellett más vidékekével is hasonló el- és befogadó készséget tanúsított (l. pl. JKK XII. köt. 276. l. s *Észrevételek*). — Ezt a népnyelvi adalékot, ezt a tájszócsokrot sem Arany László nem vette föl, sem Voinovich, sem pedig egyetlen más kiadás sem. Nyilván elkerülte Arany László figyelmét, holott, mint többi apró cikkei alatt, ez alatt is ott áll a *Szalontai* aláírás (Nyr 1879. 9. sz. 430–431. l.). Voinovich pedig, láthatólag, nem nézte át újra a Nyr-t, hiszen az Arany László-féle kiadás egyetlen tévedését sem javította ki. Így ez most kerül először A.-kiadásba. — A cím itt is aligha A.-é, hanem a *Nyelvhagyományok* rovaton belül szokásos rovatalcím.

— A MTSz az álló-t az A. által adott értelemmel Szalonta mellett az ország más vidékeiről is kimutatja, főképp Délen; a *böstörgő*-t nem ismeri; a *csanak*-ot szinte az ország egész területéről kimutatja az A. által adott jelentéssel; a *csobán*-t főképp a Tisza-vidékről; a *csokán*-t viszont nem ismeri; a *daku*-t a Tisza-vidékről s a Partiumból jelzi; a *dalmahodik*-ot főképp az alsó Tisza-vidékről; az *és*-t főképp a Tiszától keletre eső területekről; a *fok*-ot szinte az egész ország területéről, a *fond*-t elsősorban Erdélyből és az alsó Tisza-vidékről; a *görből*-t éppen A. közlése alapján csak Szalontáról s némely igekötös alakjait Tolnából; az *igyót*-ot nem ismeri (itt nyilván Pázmándi Horváth Endréről, az eposzköltőről van szó); a *legyeskedik*-et az ország nagyobb részéről; az *ör*-t a Tisza-vidékről; a *töltés*-t a Dunántúlról s Szalontáról; a *vicsak*-ot nem ismeri s a *viszál*-t sem.

Régi és új magyar

A. mindig passzióval készített nyelvi paródiát, stilparódiát. Ilyfajta prózai írásai közt ez az utolsó. Az akkoriban lábra kapott dívatos és modoros köszönés-formákat csúfolja ki, mert ezek nemcsak hogy modorosak s a jó régi formákat szorítják ki, hanem, mint ahogy ezt már korábban is szövé tette egy észrevételében, a jelentés- és stílusárnyalatokat is elmoszák az egyes szavak között (l. *Idegen csemeték, fattyú hajítások*). A Nyr-beli első szövegben az u. m. (új magyar) rövidítés mindvégig rövid u-val van nyomtatva, de az Arany László gondozta HIL-ban már hosszú ú-val. — Voinovich Arany László nyomán ezt is a *Szalontai J.* aláírással ellátott cikkek közé

osztotta, holott ez a kis szösszenet nem ezzel az álnévvel, hanem A.-jellel jelent meg a Nyr-nek nem rendszeres, csak időközönként fölvetett Nyelvészeti tarkaságok c. rovatában (1879. 460. l.).

M: Nyr 1879. 10. sz. 460. l. Kötetbe először a HIL vette fel (384. l.).
Franklin 1354. l.

A germanisatio áldozatai

Kevés nyelvhelyességi vétség bosszantotta annyira A.-t, mint az, ha a német nyelv „kaptájára” alkottak új szavakat meglevő s megfelelő magyarok helyett. S mint annyszor, itt is a jelentésárnyalatok fontosságára hívta fel a figyelmet. — A Petőfi-idézet után következő „(Régi költ.[emény])”-ként jelzett idézet talán a *Hármas kistűkőr* valamely kiadásának verseiből vagy hasonló didaktikus versből van; nem tudunk rátalálni.

Nyr 1879. 11. sz. 512. l., a Nyelvészeti tarkaságok c. rovatban Szalontai aláírással.

Kötetbe először a HIL vette fel (385. l.).
Franklin 1354—1355. l.

Colloquia puerilia 1552.

A., mint kortársainak s elvbarátainak nagy része is, történelmünkben különös érdeklődéssel fordult a XVI. sz. felé. S e század írói közül a kiváló humanistáról, Erdősi Sylvester Jánosról mindig elismeréssel, melegen beszélt (l. *A magyar nemzeti vers-idomról*. JKK X. köt. 219. l., *Magyar irodalom története rövid kivonatban*. JKK X. köt. 418. l.). De ez az érdeklődés, mint ez a kis történeti szöbűvárlat is mutatja — amely a Nyr Nyelvtörténeti adatok c. rovatában jelent meg (Nyr 1879. 552. l.) —, nemcsak a klasszikus verselés üttörőjének szólt, hanem az irodalmi nyelv fejlődését s a nyelvi tudatosulást nagyban előmozdító írónak, tudósnek is. — Sylvester, Heyden Sebald műve nyomán készült munkájának, a *Gyermeki beszélgetéseknek* 1527-es, első kiadását A. még nem ismerhette, hisz 1893-ig az 1531-est ismerték elsőnek s csak Melich János tisztázta 1912-ben, hogy ez már a második kiadás volt. (*A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány*. Bp. 1912.), s az A. idézte 1552-es már negyedik, közben volt ugyanis az 1535-ből való.

Ami a szöveg első sorának már-ját illeti, aligha utóidős időhatározó szó értelemben használja ezt A., hisz a korábbi Tinódi-szövegek s a *Gyermeki beszélgetések* e kiadása között oly kicsi az időkülönbség, hogy azt A., a nyelvtörténetben járatos ember, aligha foghatta úgy fel, mint módosító fázis-különbséget; inkább a közbeszédben gyakran használt ellentétes-összehasonlító már-ral van itt dolgunk.

— a „jó esvetelek” alakot az újabb kutatás nem tekinti hibának, hanem egy a népnyelvben ma is élő nyelvi fordulat, köszönésforma egy részének s így A. itt tévesen javította ki a szöveget (Balázs János: *Sylvester János és kora*. Bp. 1958. 79. l.). — *evetpelyh* szót a MNyTSz pele-nek adja s a *glis*-t is a latin szótárak. — *nem elő már*: itt viszont nyilván fejlődésmentre utaló időhatározószói értelemben használja A. a már-t, s ezt a MNyTSz jogosítja is. — *E z levelem*: itt nyilván a Nyr-be csúszott szedéshiba, mert az

eredetiben világos a szövégen az *n* s a fölötté levő latin és német jelentés is ezt kívánja. Arany László a HIL-ban még hibásan hozta, Voinovich azonban kijavította. — *elesth mondod* t-je, természetesen, nem tárgyrag, hanem határozórag (l. Melich i. m. 21., 79. l.).

*

M: Nyr 1879. 12. sz. 552. l., a Nyelvtörténeti adatok c. rovatban, Szalontai aláírással.

Kötetbe először a HIL vette föl (387—388. l.), változatlan szöveggel.

Franklin 1357. l.

A ragok ismélése

A. gyakori kifogása volt egy-egy szerző stílusa ellen, hogy „elterpedt”, azaz hogy nyelvünk tömörítési lehetőségeit nem használja ki; pl. a *hogy* kötőszó „meggazdálkodását” javallta, már ahol az lehetséges. Ez is hasonló indítékú észrevétel, javaslat (l. különösen a *Visszatekintés* c. cikkét.).

M: Ny 1880. 1. sz. 23. l. a Helyreigazítások, magyarázatok c. rovatban Szalontai J. aláírással.

Kötetbe először a HIL vette föl (387. l.)

Franklin 1356. l.

Gyermekmondókák

A Nyr-nek e számában két A.-közlemény is jelent meg a Nyelvhagyományok c. rovatban. Ez az első, a második az Állatbeszélgetések. Az első harmadik darabjának egy személyes, zárójelbe tett közbevetése bizonyítja, hogy valóban az *Őszikék* emlékföldidéző, gyermekkort idéző élményszövegében kerültek ezek is papírra. A két közleményt valószínűleg a Nyr szerkesztője választotta ketté tárgykör szempontjából; mert A. szempontjából, pszichológiai szempontból teljesen egybetartoznak: a közös gyermekjátékok, a falusi gyermekközösségek világát idézi föl mindenik. — A címet A. adta-e nekik, nem tudjuk; de ezek az összefoglaló, tárgymegjelölő címek a Nyr-ben rendszeresek a hasonló közlemények fölött. A szerkesztő az utolsó darab után mindkét közleménynél zárójelbe tette: (*N. Szalonta*), de e helymegjelölést, mint magától értetődőt, fölöslegest már az Arany László-féle HIL elhagyta.

Az első közlemény utolsó darabjának latin címe: az utolsót/lepje meg a rüh; esetleg: [téged] mint utolsót lepen meg a rüh — talán latin szólás-mód, valamilyen mese-allúzióval.

Állatbeszélgetések

Keletkezésére vonatkozóan l. a *Gyermekmondókák* jegyzetét. Ez A utolsó Nyr-beli közleménye. E közlemény első darabja végén zárójelben álló sort fontos aláhúzni: újra csak A. rendkívüli érzékenységet mutatja az iránt a problémakör iránt, amellyel az összehasonlító néprajz foglalkozik. Glosszáiban, szerkesztői megjegyzéseiben s egyes cikkeiben is számtalanszor rámutat a különféle népek mesemotívumainak s meseműfajainak rokonságára (l. pl. JKK XII. köt. 137. l.: itt pl. a Reinecke Fuchs, egy hottentotta

népese s Heltai egy meséje közös motívumaira figyel föl, másutt Aiszóposz és a finn mesevilág találkozására, JKK XII. köt. 296. l., egy megjegyzésében meg a szerb és a magyar lakodalmi szokások, versek rokonságára figyelmeztet, JKK XII. köt. 292. l.). S alighanem ilyfajta allúziót rejt, ilyfajta allúzió szándékával íródott az előző közlemény utolsó darabja fölé is a latin cím.

A közlemény első darabja, a *Ludak* c. után a Nyr-ben ez áll (189. l.): A szarka és a gilicze. (Lásd Sz. Figyelő. Merényi népmeséi bírálatában.) Ezután következik A *békák* c. állatbeszélgetés. Arany László a HIL-ban (390. l.) fölvette ugyan ezt az utalást, de a mesét magát nem. Voinovich pedig már magát az utalást is kihagyta s így nála A *békák* e közlemény második darabja lett (1359. l.). Mi közöljük a Merényi-bírálatból a mesét: „A szarkát, mely tudomás szerint ügyes fészekcsináló, kérte a gilicze tanítaná meg őt fészket rakni. A szarka rá lett szívesen, de munka közben sem tudván befogni a száját, egyre ezt hajtogatta: 'csak így, csak úgy! csak így, csak úgy!' A gilicze nem akarván szótalan ülni, a maga bűgő hangján beleszólt: 'tudom! tudom!' Erre a szarka megbosszankodván, félbehagyta a munkát: 'ha tudod, hát csináld!' Azért van hogy a gilicze fészke csak darab a szarkáéhoz képest. [...] A mese elején A. idézőjelet tett, a mese végén azonban elfelejtette kitenni.

— Mily „obscoenitas”-ra gondol A. A *kandurról és a macskáról* szólván, nem tudtuk kideríteni. — Az utolsó darab, a *Pulyka* utolsó sorának eredeti helyesírása: rút, rút, rút! De a HIL-ban és azóta: Rut, rut, rut.

*

M: Nyr 1880. 4. sz. 186—187. l. (*Gyermekmondókák*), ill. 188—189. l. (*Állatbeszélgetések*); mindkettő Szalontai aláírással. Kötetbe először a HIL vette föl (388—391. l.), egymáshoz kapcsolva a két részt; változatlan szöveggel.

Franklin 1357—1360. l.

73. TÖREDEKES GONDOLATOK

Arany László a HIL-ben e cím alá foglalt egy külön ciklusba nyolc oly kisebb eszmefuttatást, melyek A. kézirati hagyatékából kerültek elő. Mindenik fölé római számot írt. Az utolsó kettőt azonban, mivel mind a kettő a zsoltárok újrafordításának problémájáról, szükségéről s az egyházi énekek kijavításáról szólt, egy sorszám alá, a VII. alá vette, jóllehet közülük az egyik 1861-ben, a másik A. halála esztendejében, 1882-ben keletkezett. Sajnos, sem a kötet Előszavában, sem pedig a kötethez fűzött jegyzetekben nem szólt róluk, mint tette ezt a hagyatékban talált, s nyomtatásban még meg nem jelent többi írás esetében. (S Voinovich sem szólt róluk, pedig ő még bizonyosan látta kéziratukat.) Arany László mindössze annyit fűzött hozzájuk a címhez tett csillagos lapalji jegyzetben: „Egyes papírszeleteken. — A VII. számúnak kivételével itt közölve először”. (517. l.) Annyit jelentett-e ez a sorszámozás, hogy a kéziratok — „az egyes papírszeletek” valamely tanúsága, jele szerint — ily időrendben keletkeztek: — nem lehet tudni. Az, hogy az 1882-es töredék került a ciklus végére, az időrend jelzésének szándékára enged következtetni. A többi darab azonban ezt nem erősíti meg, bár nem is cáfolja. Lehetett azonban Arany László sorszámozásában oly szándék is, hogy a rokon tartalmúak kerüljenek egymás mellé, a tartalmi rokonság, közösség fontossági rendje szerint. Erre mutat az, hogy míg az első egyöntetűen általános esztétikai kérdésekről szól, s az első négy pedig még ezen belül szorosan egymásba kapcsolódó problémakörrel is, a hatodik,

a hetedik és nyolcadik darab tárgya egyre speciálisabb konkrét egyedi kérdés volt. Arany László eljárásában kétségkívül volt bizonyos következetlenség: az utolsó háromnak nemcsak kapcsolódása laza az előzőkhöz, sőt, valójában már az ötödik is az, hanem ez az utolsó három, illetőleg négy műfaja s vele fontossága is más, mint az előzőké. Az utolsó egyszerű elhárító válasz egy felkérésre, mely érinti a felkéréssel kapcsolatos tárgyat is. A VII. műfaja glossza, melyből A. egy kötetre valót írt folyóirataiba s ez is ott jelent meg (SzF I. I. 11. sz.); mért emelte ki ezt közülük Arany László s mért éppen ezt emelte ki, nem tudjuk. A VI. műfaja is glossza: A. bíráló bizottsági tapasztalatai közül egyhez fűz megjegyzéseket; ez nem jelent meg folyóiratai Vegyes rovatában, de egészen odaillenek. Az V. műfajilag közbülső helyet foglal el az első négy s az utolsó három között, de kétségtelenül az előzőkhöz áll közelebb. Hogy csak műfajilag azonosak s tárgykörileg rokonok, Arany László is látta és érzekeltette azáltal, hogy ezeket csak római sorszámmal látta el (a szögletes zárójelbe tett címet ezeknek mi adtuk, az első mondat vagy az első szavak kiemelésével), míg a többinek címet adott. Fel kell tételeznünk ugyanis, hogy ő adta a címeket: a VII. darab, mint glossza, természetesen cím nélkül áll a Vegyes rovatban, itt viszont címmel van ellátva (*A szoltárok új fordításának kérdéséről*). Valószínűleg a ciklus címét, a *Töredékes gondolatokat* is ő adta, hiszen, ha „egyes papírszeleteken” a hagyatékból kerültek elő, nem valószínű, hogy maga A. gondoskodott volna címről számukra. A cím az első négyre tökéletesen talál, lényegüket jelöli meg. Mert ezek aligha olyféle megkezdett, de különféle okok miatt félben vagy vázlatban maradt írások, mint minő a *Magyar népdal és iradalomban* vagy a *Népiességünk a költészetben*. Ezek ahhoz a műfajhoz tartoznak, melyet a romantika alkotott s kedvelt s melyet egy negyedszázad múlva a polgári bölcselészeti-kai eszmélkedés felújított s továbbalakított. A *fragment* ezeknek a műfaja. A eszmélkedéseinek egy-egy alapkérdéséről, központi problémájáról lassan kiérlelődött summázatát, szentenciózussá tömörödött, aforisztikussá csiszolódott, s némiképp enigmatikussá személyesült és egyszerűsült megfogalmazásban. Zártak, kerekék, egészek (már amennyiben egy fragment zárt és egész lehet), de nem kifejtők, részletezők; konklúziók sorát adják; ezért is enigmatikusak némiképp. Azt kell vélnünk, magának összegezte így, a leírás tisztázó erejével, egy-egy kérdésben felfogását. Gondolt-e arra, hogy cikké dolgozza fel őket, ennek lehetőségét sem elvetnünk, sem feltételeznünk nem kell. Mindenesetre mindeniknek a tárgya visszatér különböző cikkeiben, de azért nem kell azok előmunkálatainak tekintenünk őket. Stílus tekintetében is különböznek ezek A. egyéb cikkeitől; az említetteken kívül főképp az jellemzi őket, hogy nincs ezekben annak a valóságos vagy állítólagos nehézségnek, körülményességnek semmi nyoma, mely egyesek szerint A. prózáját jellemzi, s mely egyes, gyorsan írt cikkeiben csakugyan jelen is van. Legjava prózájához tartoznak ezek. Különösen a szóhasználat, a terminusok, a nomenklatura megállapodottsága, határozottsága, biztossága jellemző rájuk. A magyarázó szinonima, mely oly gyakori A.-nál, mely gyakran bizonytalanná és erőtlenné teszi a fogalmazást, itt alig van jelen. Csak sajnálnunk lehet, hogy nem írt többet belőlük, vagy nem maradt fenn több közülük.

Az A.-irodalom, különösen az a része, mely A. szemléletére összpontosította érdeklődését, mindig nagy figyelemmel fordult feléjük. Többnyire különállóként, önállóként kezelték az egyes darabokat; ezt az eljárást követjük ma is; fragment voltak tanácsolja s megköveteli ezt. A VII. darab első felét azonban nem közöljük újra; ezt a maga helyén, a JKK XII. kötetében, a többi glossza között közöltük, s magyaráztuk (16., 368. l.). Így az általunk VIII.-nak tekintett késő öregkori lesz a VII., azaz megmarad az Arany László által kialakított szám és sorrend.

[*Alig van fogalom* .]

Arany László ezt a töredéket helyezte a *Töredékes gondolatok* élére. Azt is akarta-e jelezni ezzel, hogy a kéziratok tanúsága alapján, közülük ez az első, nem lehet tudni. Mivel A. népiesség-felfogásának megítélésében, s annak ábrázolásában, miként változtak A. nézetei a népiesség kérdésében, fontos érv gyanánt szolgálhat, közvetett módon, keletkezésdátumának hozzávetőleges megállapítására is utaltak. Külső filológiai adalékot ugyanis e dátum meghatározására nem nyújt az A.-irodalom. Sőtér István, aki szerint ez a töredék arról tanúskodik, hogy A. lassanként hajlik arra, hogy „a népiesség értelmezésében is a Gyulai-féle formulát fogadja el s „népiességen” hovatovább a voltaképpeni *népieskedést* érti” (Sőtér 377. l.), a hatvanas évek elejéhez látszik kötni. S másutt is, hol A.-nak „a népiesség irányában érvényesülő” „megszorításaira”, fönttartásaira idézi példaként és érvként e töredéket, a hatvanas évek legelső cikkeivel, az *Irányokkal*, a Bulcsú Károly költeményeiről írt bírálattal, a Hebbel-kritikának egyidejűként hivatkozik rá (282. l.). Sőtérnél azonban az időpontot illetően némi ellentmondás, következtelenség tapasztalható. Ugyanis a *Népiességünk a költészetben* c. töredékkel is egyidejűként idézi, s joggal, hisz nem más ez, mint annak második szakasza (de I.-gyel jelölve) első hét mondatának részletesebb kifejtése; nem továbbfejlesztése: lényege azonos, csakhogy ott vezérszószerű fogalmazást ad, s itt ezt folyamatos szöveggé oldja. A kettő között tehát nem lehet különösebb időbeli különbség, mint ezt a közös szó- és stílusfordulatok is igazolják. Sőtér azonban másutt az utóbbi töredéket korábbiának, nem a hatvanas évekből valónak véli (Sőtér 360. l.). Úgy véljük, az előző datálás a helyesebb; Barta János is efelé látszik hajlani, midőn a töredéknek a drámára vonatkozó megjegyzéseit a népszínműre vonatkoztatja, mondván: „Arany a nép életét hamisan idealizáló népszínművekre céloz” (*Arany János válogatott művei*. I–IV köt. Bp. 1953. IV köt. 506. l.) S a népszínmű, mint megróni érdemes veszély, az 50-es évek végétől s a 60-as évektől vehető számba. Ellene látszik ennek mondani, hogy A. a táj költészetéről mint jelenlevőről beszél (érdemes itt állítmányhasználatára figyelni: itt, a táj költészetéről szólván, félmúltat használ); márpedig a hatvanas évek elején ez a divat már a múlté volt. Igaz, de, hogy föléledésének, újra divatozásának veszélyét jelenlevőnek tartotta A., mutatja, hogy folyóiratában első glosszáinak, megjegyzéseinek egyike, Thaly *Székelv* kiált c. kötete kapcsán épp erre vonatkozott, sőt, Thaly válasza után hasznosnak látta visszatérni is a kérdésre, „a localpoesie” kérdésére (SzF I. I. 7., 8. sz. — JKK XII. köt. 12–13. l.).

*

M: HIL 517–518. l., a *Töredékes gondolatok* „I.” darabjaként; azóta a nagyobb gyűjtemények közlik.

Franklin 1217–1218. l.

II.

[*A s z é p egyáltalános*]

A *Töredékes gondolatok* darabjai közül ennek s az előzőnek kapcsolata leginkább szerves, ezek foghatók föl leginkább egyfogantatásúaknak, egyidejűeknek. De nem szükségszerű ilyennek tekinteni ezeket sem. Oly tárgyról summázza A. mindkettőben a véleményét, melyek teoretikus esz-

mélkedése, esztétikája s költői tevékenysége tengelyében álltak, melyek egész életén át foglalkoztatták s melyek mindig korrelatívák voltak gondolatvilágában. Így az egyidejűség, az egy ihletéstől való fogantatás csupán látszat is lehet, e kontinuitás és korreláció fölkelte valószínűség. Az A.-filológiában, semmi külső, konkrét adalék nincs e darab keletkezésidejének meghatározására vonatkozóan sem. Mégis, akik foglalkoznak vele, akik érvül használják, a 60-as évek idejére teszik, 1860 után keletkezettként kezelik. Sötér István pl. az 1861-es Millien-bírálat s *A magyarnépdal az irodalomban* s a *Népiességünk a költészetben* párdarabjaként emlegeti, érvel vele. A benne találhatóakat egy a 60-as években végbement fejlődésfolyamat eredményeként, lecsapódásaként fogja fel s az 1854. jan. 24-én Gyulaihoz írt, hasonló tárgyát érintő levélben kifejtettekhez képest jelentékeny változást lát: az ott még csak ingadozva, félig ironikusan vállalt álláspont, mint már a Millien-bírálatban, itt is határozott. A., Sötér szerint, a maga felfogásába asszimilált közben oly fogalmakat, „melyek Erdélyinél oly nagy szerepet játszanak jóideje: az „általános emberi”, az „általános” szép” (Sötér 380. l.). Dóczy Jenő is A. esztétikai fejlődésének egy későbbi szakaszát, eredményeit látja e cikktörödékekben, melyet a *Törödékes gondolatok* többi darabjaival együtt alapvetőeknek tart A. esztétikai felfogása megítélésének tekintetében. Csak hogy ő bizonyos értelemben épp ellenkező következtetéseket von le e II. darabból, mint Sötér. Szerinte A. helytelenül, félreérthetően mond „nemzetit”: a cikk értelme szerint *etnikait* kellene mondania. Dóczy szerint, e szócsera sok félreértés forrása volt; mindenekelőtt azé, hogy A. magatartását politikai-morális nemzeti gondolatától sugalltnak, ahhoz alkalmazkodónak, azt mércéül elfogadónak fogták föl. „Nem azt érti alatta — úgymond —, hogy az irodalomnak nemzetiesnek: nemzeti törekvéseinkhez kapcsolódónak kell lennie, mint ahogy Eötvös kívánta, csupán csak azt, hogy a műalkotásnak legyen gyökere, érezzék meg rajta, színen, ízén, illatán, mely földön termett, milyen környezetből való.” A. — ez a végső konklúziója — „a művészi kritika” hirdetője, nem pedig az ideológiaié, mint hívei s kortársai nagy része. Dóczy cikke a Nyugatban jelent meg (*Arany János kritikai iránya*. 1917. I. 804. l.), felfogása tipikus a Nyugatra: a Nyugat polgári liberális gárdájának parnasszista kritikai-esztétikai álláspontját vetít vissza, igazolja A. esztétikájával. Sötér, név említése nélkül, többször vitázik is e parnasszista A.-képpel, melynek különben gyökerei már Riedl Frigyes híres monográfiájának elemző fejezeteiben kezdenek kirajzolódni (Sötér 382. l.).

Ami mármost ezt az implicit keletkezési, dátum-meghatározást illeti, külső adalékok nem lévén, elfogadható: belső kritériumok sem mondanak ellent neki. Annnyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy ha A. felfogása nem oly mértékig mutat is a *nemzeti* kérdésében ellentétes árnyalatú vissza-hajlásokat, mint a következő törödék tárgyának, az *ideal-redl*-nak a kérdésében, egyenes vonalú fejlődést, s így a fejlődésfokból adódó, belső, szemléleti ismérvekre alapozó datálást itt sem lehet teljes egyértelműséggel elfogadni. A nemzeti és népi itt található különböztetésének előzményei, sőt változatai már jóval korábban fel-feltűnnek, gondoljunk csak a Szilágyi Istvánnak írt igen korai híres levelekre (1847 „nagypéntek”, 1847. szept. 6.). Vagyis 60-as évek előtti keletkezés is lehetséges. Mindaz is, amit az egyes itt érintett hazai s külföldi szerzőkről mond, szintén megtalálható már korábban is nála. Elég itt a római, latin irodalomhoz, s különösen pedig Vergiliushoz fűződő kapcsolatra, ítéleteire utalnunk. Nemcsak a *Zrínyi és Tasso*-ban vagy a Remete-bírálatában nyilatkozott hasonlóan, hanem a *Szeptani jegyzetekben* is. A ketősség, hogy Homéroszt sokkal nagyobbra tartotta, de Vergiliust az adott helyzetben mindig példaadóbbnak, követhetőbbnek, egész pályáján végig-

húzódtott (Csengery János: *Vergilius a magyar költészetben*. Bp. 1931. Irodalomtörténeti Füzetek).

— A *szép* egyáltalános: egyetemes.

M: HIL 518–519. l., a *Töredékes gondolatok* „II.” darabjaként; azóta a nagyobb gyűjtemények közlik.

Franklin 1218–1219. l.

III.

[Minden igaz költészet ideál.]

Alig van még egy kérdése az esztétikának, mely oly állandó jelleggel foglalkoztatta volna A.-t, mely oly következetesen végigkísérte volna pályájának minden szakaszát, mint az itt boncolt: „az ideál” és „a reál” viszonya. Levelezésében (pl. Petőfinek, 1847. dec. 13., Tompának, 1853. jún. 28.), verseiben (*Vojtina levelei öccséhez*, *A sárkány*, *Poetai recept*, *Vojtina Ars poeticája*, *Bolond Istók* II. éneke stb.), cikkeiben (Hebbel-bírálat, Bulcsú-bírálat, Fejes István költeményeiről írt kritika, *Irodalmi hitvallásunk*), egyaránt újra meg újra visszatért e kérdésre, mellyel kapcsolatos álláspontját, mint Sőtér István hangoztatja: „akármennyit forgatjuk is elméleti írásait, A sárkánynál egyszerűbb és pontosabb megfogalmazását sehol sem nyújtja”, (ti. e sorokban: „Melyik részen van itt az író? —/Úgy tesz, mint a falusi bíró/Egy bonyolult kérdés fölött, Se neked — se neked nincs igazad: /Valahol a kettő között, keressétek az igazat!” (Sőtér 649. l.) Sőtér azt is hangsúlyozza, hogy valahányszor e kérdéssről szól, árnyalati különbség szinte mindig mutatkozik felfogásában, nyilatkozataiban az addigiakhoz képest: hol az ideált húzza e viszonyban alá jobban, hol a reált (648. l.). Nem egy fejlődésmenet különböző fokozatai azonban e különbségek; gyakran egy korábbi nyilatkozatának felfogás-árnyalatához hajlik vissza. E folyvást tapasztalható különbségeknek a magyarázata abban van, hogy e nyilatkozatok szinte kivétel nélkül polemikus jellegűek, szinte kivétel nélkül A.-nak „énektanári” vagy — amint ÖK *Elegyes darabjaihoz* írt előszavában nevezte: — „praeceptorkodási” attitűdjéből, hajlamából, igényéből, erkölcsi kötelezettségérzetéből fakadtak. Elvont esztétikai rendszert felépíteni, kifejteni nem volt kedve s igénye; bizonyosan szerénysége is tiltotta ezt; de szakadatlan tartó esztétikai eszmélkedésével igen határozott, bár részleteiben átalakuló felfogást munkált ki magának. E felfogás oldaláról szólt bele újra meg újra, empirikus módon, az éppen idősebb esztétikai kérdésekbe, vitákba. Így tehát mindig azt az összevetőt emelte ki, annak a félnek sietett védelmére az ideál—reál viszonyban, amelyet a megtagadás, a kikuszóbbolás veszélye fenyegetett; a reál szükségét, elengedhetetlen voltát hangoztatta a túleszményítőkkel szemben, s az ideált a naturalizmusba csúszó valóságkövetőkkel szemben.

S mint magát A.-t, az A.-irodalmat is rendkívüli módon foglalkoztatta e kérdés. S mivel, mint mondtunk, álláspontjában minden nyilatkozata alkalmával bizonyos, hol a reál, hol az ideál felé billenő különbségek tapasztalhatók, újra meg újra megkísérlik mind az eszményítés hívei, mind pedig annak ellenzői, hogy a maguk álláspontjának pártolójaként mutassák be A.-t s erre ezek a polemikus fogantatású nyilatkozatok, érthető módon, nyújtanak is lehetőséget. Ezt a töredéket, amelyben A. a hangsúlyt az ideára veti, tehát elsősorban A. esztétikája eszményítő voltának bizonyítá-

sához szokták idézni. Gálos Rezső pl. egyenesen úgy véli, hogy ez a töredék fontos argumentumokat szolgáltat A. és az eszményítő Schiller esztétikájának rokonságához. Különösen az *Über naive und sentimentale Dichtung* játszhatott, szerinte, szerepet A. álláspontjának kialakításában, s úgy véli, sok elem szinte tételszerűen hangzik vissza A.-nál, pl. itt ez: „durch Ideen rühren sie [a művek] uns, nicht durch sinnliche Wahrheit, nicht sowohl, weil sie selbst Natur sind, als weil sie uns für Natur begeistern wissen.” (Gálos 756. l.)

Mitrovics Gyula is rendkívül fontos következtetéseket von le, érveket vél föllelni a maga szempontjából, e töredék kapcsán. Egyrészt azt kívánja bizonyítani, hogy A. felfogása ugyanoda megy ki, mint a később megfogalmazott Greguss-féle esztétikáé, illetőleg Fr. Th. Vischeré; másrészt azt hangsúlyoztatja, hogy A. esztétikájának „kiemelkedő” eredménye az eszményítés elve. Felfogásunk szerint — fűzi tovább Mitrovics — ez az összhang kérdéssel volt nála kapcsolatban, sőt bizonyos mértékig a kompozícióra irányuló szigorúságával. A szigorú kompozíciót kíván a költemény vezető gondolata és tönusegysége alapján. Ez lehetetlenné teszi magában is a részletekben való elmerülést s így a materializmust és a túlzott realizmust is. Ellenben megkívánja ezek helyett a kifejező vonások kiemelését, mi nem más, mint eszményítés” (*Arany János esztétikája* ItK 1925. 180—182. l.). Barta János és Sőtér István is úgy látják, hogy itt e töredékben az eszményin a hangsúly, de ők rámutatnak arra is, hogy egyrészt az eszményi fogalmát A. rendkívül szélesen érti, másrészt, hogy az e töredékben foglaltak csak egyéb e tárgyat illető, más hangsúlyú nyilatkozataival együtt mutatják meg valódi álláspontját (Barta János: *Arany János és kommentátora*. It 1957. 503. l.; *A kritikai realizmus kérdései a XIX. század magyar irodalmában. A realizmus kérdései a magyar irodalomban*. Bp. 1956. c. kötetben, 176. l.; Sőtér 648. l.).

A töredék keletkezésdátumának megállapítására az A.-filológia nem ad közelebbi támpontot. A. e tárgyat illető felfogásának említett oda s vissza hajló árnyalatváltozásai, e tárgykörü nyilatkozatainak polemikus jellege a belső érvek alapján is rendkívül nehezé teszi a következtetést. Mégis ez utóbbi jellemvonása alapján, úgy véljük, szerkesztősége idejéből, vagy ami még valószínűbb: még későbből származik. A túlzó realizmus ellen, az eszményi védelmére ez időben volt leginkább ok; s Mitrovics Vischert illető észrevétele sem egészen alaptalan. A *humor*, mindenesetre, Vischer esztétikája nyomán, főképp pedig Vischer kemény Jean Paul-bírálata nyomán lesz újra egy időre az esztétika érdeklődésének egyik fő tárgya, kategóriája, a szép megnyilvánulásának egyik gyakran követelt és szívesen látott formája. (L. Hans Mayer *Zur deutschen Klassik und Romantik*. Hamburg 1963. c. művének Jean Paul-tanulmányát.) A Jean Paul műve, humor-fogalma és elmélete körül fölújult vitára, arra éppen, melyet Vischer zár le, A. lapja is reagált, egy hosszú és igen magvas német cikk fordítását közölve (s igen könnyen meglehet, hogy éppen magának A.-nak, de mindenesetre, mint a cikkhez fűzött kommentár mutatja, legközelebbi munkatársainak fordításában. K. I. I. 15. sz. 355—357. l.). Vischer viszont nálunk csak a hatvanas évektől válik ismertté s tekintélyé, s nézetei járatosakká. A cikk előadása is A. öregkorának kijelentő, majdnem aforisztikus egyszerűségűre tömörült stílusára vall.

— Petőfi ezt tette: a Petőfi-vers, melyre A. utal s melynek „ideálista” parafrázisát adja az 1844 tavaszán Dunavecsén kezteztetett *Ebéd után* című; fölütése, első szakasza ez: „Ugy jóllaktam, hogy még! . . . / Egyet nyújtózom, és / Aztán tied vagyok, / Imádott heverés!” Érdemes megjegyezni, mily finoman parodizál A. a jambusi formán belül tett változtatással.

M: HIL, 519—520. l.; a *Töredékes gondolatok* „III.” darabjaként; a nagyobb gyűjtemények rendszerint közlik.

Franklin 1219—1220. l.

IV.

[Nyelv.]

Ez a népies iskola stílusát, nyelvhasználatát védő és értelmező megjegyzés nem nyújt oly motívumot, kapaszkodót, melynek segítségével keletkezés dátumát pontosan vagy akárcsak hozzávetőleges pontossággal is meghatározhatnánk. S az A.-irodalomban sincs semmi idevágó említés vagy kísérlet. Az első mondatok kétségtelen azzal az eszmekörrel mutatnak rokonságot, mely az első Vojtinát, a *Vojtina leveleit* öccséhez inspirálta. Tolnai Vilmos mutatott rá, hogy a népies iskola nyelvhasználatának jogát, művészi voltát nemcsak az azt kompromittáló petőfieskedőkkel szemben érezte megvéendőnek A., hanem Erdélyi János némely nézeteivel s még inkább a romantikus iskola híveinek, Toldy körének, Kazinczy Gábor körének nézeteivel szemben is (*Vojtina leveleinek keletkezése*. BpSz 1920. 183. köt. 55—74. l.). A *kelme* emlegetése, a kicsinylés nehezményezése is — a csupán a készből gazdálkodó népies költőkkel szemben a régebbi nyelvteremtő költők javára — az említettek irányába mutat, hisz még Erdélyinél is többször fölmerülnek ilyféle mozzanatok (a *Népköltészet és kelmeiségben* éppúgy, mint a *Népdalok és Mondák* záró tanulmányában is). Ezek a motívumok azonban mégsem kötik szükségszerűen az 50-as évek elejéhez e töredéket. Egyrészt ismeretes ugyanis, hogy e problémák szinte egész pályáján foglalkoztatták A.-t, másrészt — mint ezt a Bulcsú-bírálat oly kitűnően igazolja — szerkesztősége elején, A. nagyon is tartott és óvott egy a népiesség kinövéséi, pongyolaságai miatt a népiesség előtti stílust, nyelvhasználatot ideálul tekintő irány lehetőségeitől, veszélyeitől. Így keletkezhetett ez időben is e töredék s az utolsó mondatok ezt a datálást teszik valószínűbbé. Ezek ugyanis szinte változatlanul térnek vissza a *Visszatekintésnek* ama passzusában, melyben A. a népi nyelvhasználatra alapozó magyar „ornata syntaxis” kialakítását sürgeti; teszi a költő feladatává. Sőtér István — aki e darabot láthatólag a *Töredékes gondolatok* többi darabjával egyfogatatásának, egyidejűnek, azaz a 60-as évekből valónak tekinti — hangoztatja, hogy a népi nyelv ilyfajta megszürése tette megjegyzés, fölállított követelmény a csupán népiessel szemben „a nemzeti-leg szép kategóriája” jegyében nyeri el jelentését, értelmét (Sőtér 380—381. l.).

— „...junctura nova”: új, újszerű összekapcsolás, újszerű szókapcsolat, szövszerkezet.

M: HIL 521. l., a *Töredékes gondolatok* „IV.” darabjaként. Azóta nagyobb gyűjtemények e ciklus darabjaként rendszerint közlik.

Franklin 1220—1221. l.

V.

Az észszerű utánzásról a költészetben

Egyik legszemélyesebb hangvételi prózai, esztétikai írása ez A.-nak. Olyan problémákat feszeget benne, olyan kérdésekről summázza nézeteit, melyek más, ugyancsak erős személyes jelenlétről tanúskodó írásaiban is visszatérnek, versesekben és prózaikban egyaránt. Különösen hármat húz

köztükk erősen alá: a művészi iskolázottság szerepét a költészetben, a zseni és a tehetség viszonyát s az iskolázás, a megfelelő környezet és lehetőségek híján elkallódó népi tehetség sorsát, ügyét. Negyedikül, az utolsó bekezdésben, az eszményi és a való viszonyát, mint annyiszor máskor, itt is megérinti. De ezt csak mellesleg, s maga mondja, hogy ez itt most „nem tartozik céljára”. Azt azonban, hogy az említett három kérdés közül melyiknek a kifejtése a cikk tulajdonképpeni „célja”, nehéz eldönteni. Logikai szempontból, természetesen, a címben megjelölt kérdésé; de nem lehet észre nem venni, hogy bizonyos disszonancia van a cikkben mind hangnem, mind a gondolatmenet és -arány tekintetében. Mintha a címben megjelölt problémához, a kitűzött célhoz: az utánzás szükségének bizonyításához kezdetben csak érvül szánt kérdés, tárgy kerekedett volna végül is felül a cikkben: az elkallódó tehetség sorsa, ügye. Többen rámutattak, hogy ezáltal rendkívülien mély vallomás-jellege s -értéke lett ennek a töredéknek, hogy ugyanaz a vallomás-vágy próbál itt is szóhoz jutni, mely újra meg újra kereste útját a költő néhány legszemélyesebb lirico-epikus töredékében is. Sőtér István pl. így ír e töredékről s e problémáról: „Arany, aki politikai nyilatkozatokat nem tesz többé a nép ügyében, mégis, szeretetét, a néphez húzó érzelmét legszebben ez alig ismert, szinte elbújtatott elméleti írásaiban fejt ki, s e vallomásokban a maga szemérmes módján, ugyanarról a lelkiülettől tesz tanúbizonyságot, mint a néplap ügyében Petőfivel váltott levelekben is. A paragon hagyott erők miatti panasz — *Toldi* egyik alapgondolata — tér vissza a veszendőbe menő népi tehetségek miatt fakadó sóhajban: „Ama bojtár fiu, ki oly keservesen rikatja furulyáját, s óráig elnézi a felhők játékát vagy a folyam siető vizét, szerencsésebb viszonyok közt hirneves költő fogott lenni; amaz élcas falusi vőfélben, ki egész lakadalmas népet mulattat furfangos ötleteivel, a magyar nemzet vígjátékirója veszett el (s kár!); ama vén paraszt-jós, ki képzelme szörnyeivel egész vidéket rémülésbe hoz, a romantica első apostola leendett, (*Az észszerű utánzásról a költészetben; Töredékes gondolatok*, V) — és mindaz, ami *Bolond Istók* töredék énekeiből kimaradt, a nyomor, az elhagyottság képe, legalább itt bukkann elő, a reflexió futó alkalmán: „Egyik nagy költőnk arcképére hallám e megjegyzést: úgy néz ki mint a falu bolondja — s valóban fosztassék meg e költő az elemi oktatás minden jótékonyaságától, hagyassék magára egy rideg faluban, hol az anyagi lét fenntartása vesz igénybe minden erőfeszítést, — nem tudom, ha az élelmesb, gyakorlatiabb, ügyesebb földiek szemében egyéb lesz-e?” (uo.) Mindez arról tanúskodik, hogy fennmarad a folyamatosság Arany érzelmeiben, s nosztalgiai a régi — de a népi valóság iránt sem csökkennek, együttérzésének heve a régi marad.” (Sőtér 385 l.) Kardos Lajos pedig külön cikkben meggyőzőn mutatja ki, hogy annak a költői témának és problémának, annak az élménynek, mely *A falu bolondjától* a *Bolond Istók*on át az öregkori *Bóka Bandi*-féle töredékig nyugtalanítóan végig kíséri A. pályáját, ez nemcsak prózai, elméleti, gondolati összegezése, hanem szinte szépprózai ihletű megfogalmazása, prózai, közírói variációja, parafrázisa. Sorra bemutatja Kardos, hogy *A falu bolondjának* szinte minden költői képe, fordulata előkerül ebben az eszmefuttatásban. De nemcsak ezt a töredéket veti egybe Kardos *A falu bolondjával*, hanem a költő többi oly prózai írását is, ahol ezt az élményt és problémát érinti, rajzolja; mindenekelőtt az *Irányok* harmadik darabját, fejezetét. S megállapítja, hogy ez a töredék nemcsak rokona, de szinte változata az *Irányok* harmadik darabjának, de ugyanakkor leszögezi azt is, hogy *A falu bolondjához*, a *Bolond Istók* harmadik énekének tervezetéhez, a *Bóka Bandi*-töredékéhez mégis ez áll a legközelebb élmény, hangnem és gondolat tekintetében egyaránt (*A falu bolondja Aranyndl.* BpSz 1916. 166. köt. 106 — 114. l.). Kardos e töredéket illető fejtegetésé-

vel egészében egyetérthetünk, mintahogy egyetért Voinovich is *A falu bolondjához* fűzött jegyzeteiben (JKK, I. köt. 438–439. l.).

E kérdés, ez élmény mellett azonban, mely tehát lélektanilag, a belső keletkezés-történet szempontjából a töredék fő inspirálójának tekinthető, fontos a másik kettő is. Az utánzás, ill. az általa megszerezhető iskolázottság, ízlés, mesterségbeli jártasság kérdése igen gyakran foglalkoztatta A.-t (l. pl. *Irányok*, *Bulcsú-bírálat*, *Irodalmi hitvallásunk* stb.). Hogy ez az utánzás-fogalom, utánzás-probléma nem egyenlő azzal, mely Arisztotelész-től máig gyakori vita-kérdése az esztétikának, A. maga utal rá. Az arisztotelészi utánzás-fogalommal szemben, melyet a görög filozófus *Poétikájának* 9. fejezetében, fejteget, az A.-féle utánzás e korban, A. korában elég ritkán és csak mellesleg tárgyalt problémája az esztétikának. A romantika előtti kor, főképp a francia klasszicizmus esztétikája foglalkozott szívesen e problémával; különösen Charles Batteux munkásságát kell itt említeni (*Les beaux arts réduits a un meme principe*. 1746.), amely, ismeretes, igen mély hatással volt Gottsched esztétikai fölfogására és kritikái tevékenységére, amely viszont, mint különösen Bleyer Jakab könyve óta (*Gottsched hazánkban*. Bp. 1909.) köztudott, rendkívüli befolyással volt, egy félszázaddal A. előtt, a miesztétikai irodalmunkra is. E klasszicista jellegű alapelem mellett azonban van A. utánzás-fogalmában egy olyan elem is, amely viszont egy negyedszázaddal A. után lett részletesen tárgyalt problémája nem is annyira csupán az esztétikának, hanem inkább a művelődéstörténetnek, művelődés-szociológiának, mindenekelőtt Gabriel Tarde munkásságában és munkássága nyomán (*Les lois de l'imitation*. 1890. — l. még Rudolf Eisler: *Handwörterbuch der Philosophie*-jának [Berlin 1913.] Nachamung címszavát).

Végül a harmadik probléma, amely szorosan kapcsolódik a másodikhoz, mintegy benne rejlik abban, „a jóra való tehetőség” problémája, szerepe, feladata is minduntalan visszatérő motívuma A. elméleti írásainak éppúgy, mint kritikáinak; rendkívül fontosnak ítélte e szerepet és feladatot a nemzeti műveltség és ízlés elmélyítésében, stabilizálásában; olyannyira fontosnak, hogy a reá vetett feltűnően nagy hangsúly következtében kezdettől támadási pontot nyújtott ellenzőinek, akik e felfogásba szívesen láttak, olvastak bele egy fajta önvédelmet, pro domo sua-érvelést. Már Zilahy Károly töredékben maradt munkájában, A. tragoedia bölcséletében, hangot ad annak a felfogásnak, hogy A.-nál az iskola, a mesterségbeli tudás azt takarja el, ami a költői zsenialitásból nála hiányzik (K III. I. 5. sz. 97. l.). E felfogást aztán, a reá jellemző végetlenséggel, Tolnai Lajos vitte, fokozta szinte abszurdumig, főképp az Irodalom c. folyóiratának (1887) A.-ról szóló, A.-t ostromozó cikkeiben.

E töredék keletkezésdátumát illetően nincs semmi külső, tárgyi adalékunk. Az A.-irodalom nem tett direkt kísérletet e dátum meghatározására. Sőtér, idézett megjegyzéseiből sejthetően, a 60-as évekből valónak tekinti: Voinovich viszont — aki arra nézve hozza fel érvül e cikket, mennyire téves, szerinte, A.-nál elvont esztétikai rendszert keresni s mennyivel inkább beleélő kritikai gyakorlatról van nála szó — szövegösszefüggéséből következtethetően az 50-es évekből valónak (Voinovich III. köt. 59–60. l.). Úgy véljük, Sőtér sejtese a valószínűbb, sőt, belső kritériumok alapján, lehetségesnek tartjuk, hogy a Nyr-t érintő megjegyzéseivel, apró nyelvészeti cikkeivel egykorú e cikk. Fogalmazásmódjának személyes verete, kijelentő, tömör, apodiktikus és némileg enigmatikus jellege, logikájának lélektani, belső szubjektív hitele s látszólagos, formális, külső önkényessége, szóhasználatának bár nemiképp régies, de kevésbé neológias karaktere, megérlelődött, letisztult, de azért erősen egyedi volta s érzelmi színezettsége mind e kései töredékeivel rokonítja. Szókincse, érvelésmódja is már városias, pozi-

tivisztikus-társadalmias gondolkodás- és frazeológiai elemektől látszik szaturálva: az alkat-lélektan igénybevétele, a műhelyek, a gépész, a mértan, a véralkat, az ideg-szervezet emlegetése, az anyagi lét fenntartásának terminusa, az „ugy néz ki” (mely ellen a *Visszatekinlés*ben még hevesen kifakadt) természetzerű, beszédszerű használata, s társaik mind a hetvenes évekre, városi köznnyelvet beszélő emberre mutatnak. S erre mutat egy fontos tartalmi elem is: az, amit a népdal keletkezéséről mond az utolsó előtti bekezdésben. Ez meglehetősen ellentmond annak a telivér romantikus népdalfelfogásnak, melyet még a *Magyar népdal az irodalomban* c. töredékében is láttunk; ez erősen magán viseli már e felfogás pozitívista bírálatának nyomait. Mindazonáltal csak annyit mondhatunk ki e töredék keletkezésidejét illetően, hogy valószínűleg pesti életszakaszában, 1860 után keletkezett.

— „Poeta nascitur, non fit”: ősi, szállóigévé lett latin szólás: a költő születik, s nem lesz, azaz a tanulmány, a gyakorlat nem teszi a költőt költővé, hanem csak a tehetség. — egyik nagy költőnk arcképére hallám e megjegyzést: melyik nagy költőnkől hallotta A. e megjegyzést s kitől, nincs nyoma az A.-irodalomban. Talán Toldy Ferencnek egy Zrínyi-képre tett megjegyzései csaptak vissza emlékezetében. Toldy azt mondta az Elias Zacharias Widemann-féle második Zrínyi-képről: a költő rajta „rut arányu, nyers, dacos kifejezésű; minden szellemiség nélküli; egy vad hajdú, nem magas műveltségű, fejedelmi költő, [...] a bajusz torzonborz, mi az arc vadságát még neveli” (I. JKK, XII. köt. 428–429. l.). — a poeta natus: a született költő, aki tehetségének s nem tanultságának köszöni költő voltát.

M: HIL, 521–523. l., a *Töredékes gondolatok* „V.” darabjaként. Azóta nagyobb gyűjtemények közlik.
Franklin 1221–1223. l.

VI.

A drámai versalak és pályaműveink

A *Töredékes gondolatoknak* eddigi darabjaival szemben, melyek inkább általános esztétikai kérdéseket, problémákat összegeztek, ez a cikk egy szűkebb terület, a verstan, illetőleg a dráma formavilágának egy konkrét kérdésével kapcsolatban foglal állást. Keletkezésének dátuma bizonytalan, bár a cikk két kapaszkodót is nyújt a hozzátvetőleges dátum meghatározásához. Az egyik magában a címben foglaltatik. Pályaművekről beszél itt A.; a pályaműveknek azonban csak egy része került el nyomtatásban vagy előadásban az olvasóhoz, a közönséghez; összességükben csak a bíráló bizottsághoz jutottak el. A. ugyan mint a Kisfaludy Társaság igazgatója is részt vett a bíráló bizottságok munkájában, de a Nemzeti Színház bíráló bizottságába, hivatalosan, csak Radnotfáy Nagy Sámuel hívta meg, akit 1862-ben neveztek ki intendánsnak (I. Pukánszky Kádár Jolán: *A Nemzeti Színház százéves története*. I–II. köt. Bp. 1940. I. köt. 262. l.). Radnotfáy az egész Csengery–Gyulai kör melegen támogatta és védte (I. JKK, XII. köt. 470. l.), többek között a bíráló bizottság munkájában való valószínű részvételével, a bizottsági munka szintjének emelésével. Így tehát a cikknek az a sugalma, hogy A. saját tapasztalatai s nagy bírálati anyag áttekintése alapján szól, valószínűsíthető. Eszerint ez a cikk a K első esztendőjében, 1862-ben keletkezhetett. Ezt erősíti meg a másik számba veendő mozzanat is. A cikk közepén azt mondja A. ironikusan: „A versidom fejlé-

sének története van, nem terem (mint a magyar építészeti stílus) csak úgy egyszerűen." Az előző mondatban pedig arról szól, hogy „octroyálni ezt nem lehet". Ezt a megjegyzést csak az Akadémia palotájának kialakítandó stílusa körüli viták teszik érthetővé. Egyesek ugyanis az Akadémia emberei által, majd pedig a Stühler által is ajánlott hagyományos, történeti stílusok helyett sajátos magyar nemzeti stílust sürgettek. Ezt a felkapott jelszót élelmes vállalkozók is igyekeztek kihasználni, meglovagolni. A Hencz és Bergh nevű építész és vállalkozó-pár pl. támadást intézett az Akadémia ellen, mert „magyar nemzeti stílról hallani sem akar a tudós világ" (Magyar Sajtó 1861. jún. 2. 150. sz.). „Hallani csak hall — fűzte hozzá A. az építészek cikkének ismertetéséhez iróniával —, de bizony nem igen lát. Egy Árpád kora beli Iliászt is szeretnénk, ha volna, de ha nincs, azt ugyan meg nem írja az egész Akadémia sem. Így van ez a stíllal, fejteni kell annak; octroyálni nem lehet." (SzF. I. II. 36. sz. — JKK XII. köt. 39. l.) A két szöveg majdnem szó szerinti egybevétele mellett bizonyít, hogy A.-nak ez a töredéke az említett stílusvita, ill. a Hencz — Bergh-féle cikk után keletkezhetett, azaz 1862 táján. Szélesebb, kevésbé körülhatároló determináló mozzanat végül az, hogy a nagykőrösi gimnázium 1856-os értesítőjében, ill. az 1856-os UMM-ban megjelent alapvető tanulmányára, *A magyar nemzeti versidomról* már múlt időben hivatkozik.

Az A.-irodalomban, érthető módon, kevésbé emlegetik ezt a cikket, bár részlet-problémát tárgyaló volta ellenére, kétségkívül igen fontos tanulságokkal szolgálhat A. magatartását illetően a magyar vers, a magyar irodalom és művészet nemzeti és jövővény elemei viszonyának kérdésében, az eredeti és átvett elemek megítélésének kérdésében s tovább: A. történetiszemléletét illetően is. Annál gyakrabban említi, annál nagyobbra becsüli A. többi hasonló tárgyú cikkével együtt a verstani szakirodalom. Jellemző e tekintetben Horváth János eljárása, aki maga is döntő érvelő használja A. itteni érveit a drámai jambus mellett s A. Vörösmarty-példáját is egészében átveszi (*Rendszeres magyar verstan.* Bp. 1951. 118. l.).

Azt a kérdést, vajon csak tapasztalati megfigyelései váltották-e ki A.-ból e megjegyzést, vagy valamely elméleti igényű felszólalás, nehéz eldönteni. Az utóbbi sem lehetetlen. Négyes rámutat, hogy Greguss Ágosttal Fogarasi Jánossal, Hunfalvy Pállal, sőt, bizonyos tekintetben Erdélyivel is voltak verstani, verselméleti ellentétei (*A magyar verselmélet kritikai története.* Bp. 1888. 37 — 54. l.). Különösen a harmadikkal, aki a maga kissé mindig doktrínérségre hajló felfogásával némiképp polemizáló, kérdőjelező cikket is írt A.-nak *A magyar versidomról* írt dolgozatáról (Magyar Nyelvészet 1857. 68 — 77. l.), s az elsővel, aki meg kevésbé önálló gondolkodói egyéniségével amúgy is hajlott a divatos és extrém nézetekhez való simulásra, s már 1854-es verstanában sok idegen formáról, köztük jambusi képletekről is így írt: „Mindezen alakok azonban nálunk kevésbé használatosak, mit nem is igen sajnálhatni." (*Magyar verstan,* Pest 1854. 53. l.) De az is lehet, hogy a Szénfy Gusztáv által kezdeményezett verselméleti vitákhoz is kapcsolódott e cikk inspirációja; annál inkább lehetséges ez, mert Szénfyról szólván, akinek érveivel különben Erdélyi János is argumentált A. ellenében, mellesleg, hangnemeivel ugyancsak az idegen formák megbecsülése mellett szólt A. „... a jambus, vagy trocheus, amelytől a nagyreményű ifjak háta nem azért borsószik, — úgymond a magyar zenéhez alkalmazkodó versesi kíváncsalmakat hangoztató Szénfy nézeteivel kapcsolatban A. —, mert idegen, mert a mi zenénkkel össze nem vág, hanem: mert mélték!" (Tompának, 1858. aug. 25.). A cikk utolsó bekezdése is valószínűsíti, hogy ezek a Szénfy-féle kezdemények is közrejátszottak e megjegyzések létrejöttében (l. még Horváth János: *A magyar vers.* Bp. 1948. 171 — 173. l.).

— A két Vörösmarty-idézet közül az egyik *A bujdosók* c. drámából, a másik a *Zalán futásából* való. A. *A bujdosók* c. Vörösmarty-drámát kedvelte kora ifjúságától; ifjúkori, színészeleti emlékei is fűződtek hozzá. A *Bolond Istók* II. énekének 65. strófájában is említi: belőle akart szavalni a direktornak. Nagykorú óráin is dicsérte költőiségét, bár cselekményalakítását drámaiatlanságban marasztalta el (I. *Arany János Magyar Irodalomtörténete*. Kiadta Pap Károly. Bp. 1911. 213. s. 99. l.). Ez az idézet a dráma IV. felvonásából való, a 480–483. s a 473–479. sor. Vörösmarty e drámájának kritikai kiadása rámutat, hogy a sorok felcserélésén túl A. ez idézetben több kisebb-nagyobb szöveg-, illetőleg íráshibát ejtett (*Vörösmarty Mihály összes művei*. 8. köt. Bp. 1962. 375. l.). A *Zalán futása* I. énekének elejéről vett részlet viszont mindössze egy vessző (hol, késel) s egy mondatátárban (el, 's te alattok) különbözik a Vörösmarty Krk. (4. köt.) szövegétől.

M: HIL 524–525. l., a *Töredékes gondolatok* „VI.” darabjaként. Nagyobb gyűjtemények rendszerint felveszik.
Franklin 1223–1225. l.

VII.

Új zsoltárszövegekről

Ez a HIL „VII.” darabjának második fele; első fele a JKK XII. köt. 16. és 368. lapján található. Arany László a következő előzetes magyarázó megjegyzést illesztette e szöveg elé: „A budapesti ref. egyház részéről Arany, mint tanácsbíró, 1882-ben a zsoltárok újonnan tervezett szövegét, bírálat s véleményadás végett’ megkapván, a füzetke hátlapjára a következő jegyzetet írta:” (HIL 527. l.) Csak fogalmazvány volt-e ez a hátlapi jegyzés, s a purumot elküldte-e az illetékeseknek, erre nincs adatunk. — E megjegyzéssel kapcsolatban utalnunk kell a fent említett glosszára s Kemenes költeményeiről írt rövid kritikájára, hol egyrészt annak a véleményének adott kifejezést, hogy a vallásos ihletű költészet az ő évtizedeiben hiteltelen s ezért az „affectációval” „felcifrázott” helyett jobb megmaradni a még valódi ihletben fogant régínél.

— Szenczi Molnár Albertre meg Clément Marot-ra (1497–1544) s Théodore de Béza-ra (vagy Bèze-re 1519–1605) a két francia, ill. francia–svájci protestáns énekszerzőre utal. — A szóban forgó zsoltárfordítás 1895-ben jelent meg.

M: HIL 527. l., csak a teljes gyűjtemények szokták fölvenni.
Franklin 1226–1227. l.

74. AZ É-T Í-RE VÁLTÓ TÁJSZÓLÁSRÓL

A. nyelvi, nyelvtudományi érdeklődésében a nyelvjárások kérdése, a többi kérdéshez viszonyítva, meglehetősen kis helyet töltött be. A. a nyelvjárások szókincsére, mondattanára, ezeknek az irodalmi, a köznyelvben való hasznosítására elég gyakran tett ugyan megjegyzést, javaslatot (I. pl. *Észrevételek a Nyelvőr VII. kötet, harmadik füzetére, Visszatekintés*, Szerkesz-

tői megjegyzések, JKK XII. köt. 276., 278., 312., Glosszák XII. köt. 12. stb. stb.); a nyelvjárások hangtanára azonban ritkán s akkor is inkább csak egy-egy szó hangalakjára, egy-egy nyelvjárási hangalakból adódó tréfára (Szerkesztői megjegyzések, JKK, XII. köt. 313., 317. stb.), nem pedig átfogó elméleti szempontból. Annál érdekesebb s értékeeseb és kísérlet, mely, egyes megállapításoktól, magyarázatoktól eltekintve — kiállta a következő század nyelvtudományának kritikáját, s forrásértékűnek számít (I. Horger Antal: *Magyar nyelvjárások*. Bp. 1934. 18—19. l.). A cikk, szaktudományi értéke, jelentősége mellett érdemes A.-nak arra a fontos, „tudósi” magatartását jól megvilágító megjegyzésére figyelni, hogy a tudománynak semmiféle, körébe vágó kérdés iránt nem lehet ellenszenve, előítélete. — A cikk keletkezési dátumát nem lehet pontosan meghatározni. Arany László a HIL, „Előszavá”-ban azt mondja: „... azon nyelvészeti kísérlet, mely az é-t í-re váltó tájéjtés sajátosságainak vizsgálatával foglalkozik, s mely a kézirat vonásaiból ítélve, az előbbieknél [*A népdal az irodalomban, Népiességünk a költészetben*] régebben, talán a nagykőrösi évek elején készültet” (4. l.) Ezért is állította az általa kialakított *Nyelv és irány* ciklus élére ezt a dolgozatot. Alighanem igaza van e feltételezésben Arany Lászlónak; a cikk belső kritériumai is a Nyr-rel foglalkozó korszaka, sőt, szerkesztői korszaka előtti periódusába utalják. „Amaz önkényes szóboncolás” a kiegyezés korában, főképp a Nyr korában már „neveléséges ritkaság”-ként sem volt jelen. S a szakszerű nyelvészet nagyobb arányú kibontakozása, „az altájai nyelvvzom” „medrébe” való elhelyezkedés is az önkényuralom idején ment végbe. Az a panasz pedig, hogy az i-ző nyelvjárás kérdését, kutatását elhanyagolják, a Nyr korában teljesen megokolatlan: ez a lap özőnével közölt az i-ző, s általában a tiszai nyelvjárássterülethez tartozó anyagot; s ez az érdeklődés e nyelvjárássterület iránt, a megfelelő szakmunkák bibliográfiája szerint, már a hatvanas években fölébredt, jelen volt. Szerkesztősködése idején különben sem igen volt ideje ily kérdések elméleti oldalával s rendszerező módon foglalkozni. S amit az időben leírt, az többnyire bele is került folyóirataiba, hisz örökké cikkiánnyal küszködött. — Ami a dolgozat érdemi részét illeti, A. még nem tudhatta, hogy az i-zés, melyet szülőföldje ősi sajátosságának gondolt, melynek egyik „góca”-ul nevezte szülőföldjét, nemcsak ezé a területé, hanem az északnyugat-dunántúli s az észak-tiszai területeké is, sőt, A. szülőföldjére épp ez utóbbi területről áramlott be, tört előre. (Benkő Loránd: *Magyar Nyelvjárástörténet*. Bp. 1957. 88—89. l.). Ami a „cigányosság” vádját illeti, általános volt ez, s a kevéssé művelt, más nyelvjárású rétegek közvélekedésében ma is fölbukkan. Ennek az A. által említett vádnak, egyáltalán a nehezményezett kicsinylésnek igen régi gyökerei vannak. A XVI. sz.-ban az i-zés az irodalmi nyelvben is erőteljesen tört előre, de csakhamar visszaszorult s gúny tárgya lett. Heltai Gáspár Sylvester János biblia fordítását már ezért is hibáztatja, jöllehet egyéb kiválóságait igen nagyra tartja. Asztalos András nagyszombati polgár pedig, Szenczi Molnár Alberthez írva, gúnyosan „régí” „zalai magyar szók”-nak, azaz isten háta mögöttieknek mondja az i-ző Sylvester szavait (I. Trócsányi Zoltán: *Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyestrása*. Bp. 1935., s MNy 51. köt. 277. l.; Balázs János: *Sylvester János és kora*. Bp. 1958. 263—264. l.). — A VIII. részt, az „Igehajtás”-t megelőző, közbevetett mondat Arany Lászlótól való (HIL, 332. l.), aki „Eddig közé nem tett kéziratból” lábjegyzettel adta közre, az említett kötetben először.

*

M: HIL 313—324.; csak a teljes kiadások szokták fölvenni.
Franklin 1291—1302. l.

A. második, hosszabb és mélyebb hallgatásának korszakából való ez a recenzió, vagy inkább csak nagyobb lélegzetű megjegyzés, glossza. Azokból az esztendőkből, melyekben alig fogott valamihez A. s amihez fogott, nagy része annak is töredék vagy kézirat maradt csupán. Ez is kéziratban maradt fönn. Befejezte-e, vagy még folytatta volna a megjelenés esetén megjegyzései sorát, nem lehet eldönteni; ez is, az is föltételezhető: az utolsó mondat lezárja az utolsó *bekezdést*, de a *cikket* nem okvetlenül. — Mátyás Flórián munkája füzetes vállalkozás volt; az első 1868-ban, a harmadik és utolsó 1871-ben jelent meg; szerzője, mint a harmadik füzet előszavában elégikusan hangon elmondja, monumentális, 250 ívre terjedő munkát tervezett, de „jövdelem nincs”, „a II. füzetből elkelt 50 példány ára a nyomdai költség felét sem fődözi”. Az Akadémia segélye is kicsi s így szerzője lemondott műve megjelentetéséről. A.-nak szívégye volt, mint ismeretes s mint itt is kifejti, egy magyar nyelvtörténeti szótár létrehozása. Igen kérdéses azonban, ha meglettek volna is az anyagi eszközei Mátyás Flóriánnak, alkalmas lett volna-e ő erre a munkára. Életkorát tekintve ugyan még fiatalabb is volt egy esztendővel A.-nál (1818–1904), tudományos módszerét, felfogását, tudósi habitusát tekintve azonban egy félszázaddal öregebb. Igazában a XVIII. sz. végének, a XIX. sz. elejének nyelvész-irodalmár-történész polihisztor típusához tartozott, a tiszteletre méltó, lelkes forráskutató szerzetes tudósok sorába. Erdélyben született, pap és tanár lett, katolikus iskolákban tanított, főképp Pécsen. Az ötvenes években mintegy a XVIII. sz.-i nyelvészet utóvédje, hevesen tiltakozott a finn rokonítás ellen s árja-magyar egyeztetések mellett szállt paizsos-dárdás régi módi vitáival ki. Csak később találta meg valódi területét, a forráskiadást. Alapos történeti ismeretek, de gyakran naiv interpretálás és tisztázatlan, szelektálatlan szempontok keverednek e művében is sajátos egyéni, enyhén rögeszmeszerű tételekkel, mint pl. az A. által is említett múlt idő értelmezés. A. korábban, lapjaiban, glosszáiban is többször tett észrevételt Mátyás Flórián munkáira, elismerve mindig alapos történeti jártasságát, s gáncsolva rendszerint merev, dogmaszerű állításait, tételeit (l. pl. JKK, XII. köt. 108., 187. l.).

— Magyar Nyelvtudomány. II. füzet: ez a láthatólag sorozatnak szánt kiadvány, melynek 1860-ban, Pécsen jelent meg első füzetje (*A magyar birtokviszony; nyelvuszabályozási munkálat*) Mátyás Flórián saját sorozatának számított. — ott van például az igeidők kérdése: A. folyóirataiban maga is gyakran érintette e kérdést, másoktól is közölt e tárgyba vágó cikkeket s több, nehezen felejtett megrovás is érte nyelvészek részéről felfogása miatt (l. pl. JKK, XII. köt. 61. l., s a *Visszatekintés* c. cikke jegyzeteit.). — dum defluit amnis: míg elfolytak az évek, míg elfolyik az idő. — Mi az Akadémiai Nagyszótártól vártunk ilyet: természetesen, a Czuczor–Fogarasi-féle gondol A., amelyet valóban már megjelenése idején hiányosnak, tisztázatlan szempontúnak tartott maga is (l. pl. JKK, XII. köt. 302. l.), de óvakodott azoknak divattá lett magatartásától, akik csak gáncsolták s érdemeiből semmit sem akartak elismerni (l. pl. JKK, XII. köt. 67. l.), — vagy kilenc évig ő is forgatta nyelvemlékeinket: itt nyilván a nagykőrösi tanári évekre gondol A.; amidőn ugyanis mint szerkesztő föllépett, glosszái, megjegyzései, cikkei tanúsága szerint valóban meglepő, szaktudósokat megszegényítő alapaossággal volt birtokában a nyelvemlékek s a régi irodalom ismeretének. — Verborum vetus interit aetas: a szavak régiségét a korszak határozza meg, azaz, hogy még használhatók-e vagy sem egy adott korszakban. — A denevér tájlag tündenevér, tündelevény: a MTSz a Felső-Tisza vidékéről mutatja ki e tájszót, A.-nak is Tompa révén tűnt fel; használatának máskor is védel-

mére kelt (l. JKK, XII. köt. 174–175. l. s MNy XII. 157. l.). — A „halotti beszédben” minden rövideje mellett, van egy forma: a t-s múlt időre vonatkozóan A. álláspontját igazolta a nyelvtudomány (l. pl. Mészöly Gedeon: *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal*, Bp. 1956. 106–112. l.). — csak a Toldy Példatárába pillantunk: Toldy Ferencnek *A magyar irodalom története* I–II. köt. Pest 1851. c. művére gondol A., melyben Toldy sok és sokféle szemelvényt adott a korhoz képest igen pontos szövegközléssel a régi magyar irodalomból. — döbrenteizmusa által: Döbrentei Gábor (1786–1851), a reformkori irodalom, irodalomközélet enyhén összeférhetetlen egyéniségű, gyakran keresett, tudóskodó-régiesen patetizáló írói modorú, gyakran meghökkenítő nézeteket valló egyénisége s stílusa fogalomná lett.

*

M: HIL 297–301. l., Arany László e megjegyzésével: „Itt először közölve” (575. l.); a nagyobb gyűjtemények rendszerint közlik.
Franklin 1110–1114. l.

76. MÉG EGYSZER A SZÓREND

Arra a pályázati felhívásra, melyből A. az idézőjel közé foglaltakat veszi, a Nyr megindulása s az A. halála közti, azaz az 1872–1882 közötti évfolyamok augusztusi számaiban nem tudunk rátalálni. Sőt, más hónapokbeli számokban sem. Ez a felhívás talán a borítólapon lehetett elhelyezve s ezt a könyvtárak régebben a kötetésnél rendesen kihagyták. De az is lehet, hogy A.-t megcsalta emlékezete. Van ugyanis egy „pályakérdés” az igék használatát illetően, de nem egy augusztusi, hanem egy júliusi, mégpedig az 1874-es júliusi számban. Igaz, abban sem fordul elő az A. cikkébe foglalt idézett mondat; ott csupán ennyi a tárgymeghatározás: „A népnyelvi használat irányadása szerint meghatározandó a magyar igemódok mivolta és alkalmazása.” (290. l.) Ugyane lapon egy másik pályatétel is található, mégpedig a tárgyas ragozást illetően s egyik bírálólól A. van megnevezve. Mármost lehet, hogy A. az idézett mondatot a pályázat kitűzésének megbeszélésekor készült feljegyzésből, „jegyzőkönyv”-ből vette s ez nem jelent meg a folyóiratban, hanem csak tömörítő kivonata. Erre enged következtetni az is, hogy a szóban forgó pályázat nyertese, a fiatal Simonyi Zsigmond, nyertes munkájában az A. által érintett problémákhoz hasonlókat is részletesen tárgyal (*A magyar igemódok alkalmazása*. Nyr 1877. 184., 199., 243., 337., 529., l.). S hogy valóban ez általunk vélt pályázat forog szóban, erre utal az is, hogy egy oly cikk következik közvetlenül utána, melyre A. később egy kis hozzászólásban, észrevételben reagált (Budenž József: *Valal (Valál)*. Nyr 1874. 291–292. l.). Ez a Budenz cikkét illető észrevétel is alighanem ugyanaz évből származik, de mint ahogy a *Még egyszer a szórend* címűt, úgy ezt sem küldte el, s csak akkor adta oda, midőn az *Észrevételek* c. cikk közlése után szívélyes lett közte s a folyóirat között a kapcsolat s a szerkesztőség örömmel vett tőle bármit (l. Simonyi Zsigmond: *Arany János és a Nyelvőr*. Nyr 1917. 124. l.). Úgy látszik, mindenesetre, hogy annak idején Voinovich sem találta meg a szóban forgó pályázatot, mert egyik általa előkészített kiadásban sem jelölte meg a cikk keletkezésének évszámát, holott A. Nyr-példányának birtokában, a szóban forgó pályázat megtelese esetén könnyen megtehetette volna, s más cikkek esetében meg is tette ezt. De maga Arany László sem jelölte meg a keletkezés évszámát, midőn a kéziratot töredékben maradt cikket fölvette az 1889-es HIL, második kötetébe s kiegészítette a cikk végéhez függesztett s az atyja papírjain talált példákkal.

A nyelvészeti szakirodalomban s az A.-irodalomban egyaránt *A szórend* című cikkel együtt emlegetik e töredék munkát, annak folytatásának, kiegészítésének tekintik, mint ahogy A. maga is annak szánta.

*

M: HIL, 363–367. l., Arany László címhez tett csillagos lapalji megjegyzésével: „Töredék. Nem adatott ki” (363. l.); illetőleg a vázlatos rész előtt közbevetve ezzel: „A cikk-töredék itt félbemaradt. Nyelvtudósainkat azonban csak talán még érdekelni fogják a következő példák, melyek e fejtegetés további részleteit világították volna meg” (367. l.). Franklin 1335–1339. l.

77. „ISTEN HOZOTT ÚGY HA JÖTTÉL”

Litteratus körökben gyakran emlegetett kis cikke ez A.-nak; nemcsak A.-nyal kapcsolatban, hanem általában azzal kapcsolatban, hogy az interpretátorok, az értelmezők gyakran mint magyarázzák túl s a költő szándéka ellenére a műveket. Lehr Albertet különben A. nagyra becsülte s félig-meddig ő indította el nemcsak tudósi pályáján, de A.-t értelmező tevékenységére is (l. Lehr Albert: *Emlékezés Arany Jánosra*, MNy 13. 141–145. l.; JKK XII. köt. 223. l.). Lehr szóban forgó cikke (Nyr 1877. 64. februári szám) Greguss Ágost híres könyvének két újabb párhuzamos kiadásához, kiadásváltozatához kapcsolódik (*Arany János Balladá.* Fejtegeti Greguss Ágost. Bp. 1877, s *Arany János Balladá.* Magyarázza Greguss Ágost, Bp. 1877. Jeles írók iskolai tára I. füzet). — A. talán, mert nem akarta megbántani Lehrt s hitelet rontani, vagy talán mert félt a nyilvánosságtól — hisz egyéb kis Nyr-beli cikkeit is álnéven adja ezentúl már —, végül mégsem küldte el ezt a kis cikket a Nyr szerkesztőjének, Szarvas Gábornak. Vagy talán az utolsó sorban említett ellenszenv az „antikritiká”-val szemben, melyet mások is gyakran hangoztatott, volt az ok (levél Szász Károlynak, 1860. dec. 27., JKK XII. köt. 602–604. l.). De az is lehet, hogy miután személyesen Lehrről is közölte megjegyzéseit, midőn az őt fölkereste, a félreértés, félremagyarázás elkövetőjétől várta a helyesbítést, amit ez, évtizedek múltán ugyan, meg is tett (Lehr Albert: *Emlékezések Arany Jánosra*. MNy 1917. 141–145. l.). Arany László tette közzé a HIL, 391–392. lapon két lábjegyzettel. Az első: „A Nyelvőr szerkesztőjének szánt, de el nem küldött levél.” A második a cikk első felében érintett költeményről világosít föl: „Rákóczyné című költeményében.”

— A „Tisztelt tagtárs!” megszólítást A. Szarvassal, mint az Akadémia tagjával kapcsolatban használja. A vita tárgyát követő részek Lehnél így hangzanak: „Körülbélül másfél óráig időztem Aranynál. Jobbára Greguss megrostált magyarázatairól folyt köztünk a szó, de egyéb nyelvi kérdésekről is. [...] Greguss magyarázataira nem sokat adott, kivált a nyelvekre. [...] A mi a kifogásokat illeti, azokat szerencsésen elintéztük az én javamra. Egyen kívül. A „Rákócziné” balladának ezt a helyét:

„Hozott isten, édes-kedves angyalom!
Isten hozott, úgy ha jöttél, szép virág”

Greguss így érti: „szívesen látlak, ha úgy jöttél, azaz *szökhve*’. Én pedig így: „ha úgy jöttél, azaz, magadtól, önként, *nem küldlek*’. Mindketten tévedtünk.

Hogy mi az igazi értelem, azt megmagyarázta Arany ottlétemben, de megmagyarázza Hátrahagyott Iratai II. k. 391. l.-ján egy „el nem küldött levél is.”

*

M: HIL, 391—392. l., a mondott megjegyzésekkel.

Franklin 1360—1361. l.

78. EGY HELYESÍRÁSI KÉRDÉS

A.-t, mint ismeretes, gyakran s intenzíven foglalkoztatták helyesírási kérdések. Szerkesztő korában különösen gyakran; hisz akkor naponta találkozott e problémákkal. Sok glosszájában, szerkesztői megjegyzésében s cikkében hozzá is szólt legkülönbébb vonatkozásaihoz (l. pl. JKK XII. köt. 41, 75., 192. l., — *Visszatekintés. Az „aki” az Akadémiában stb.*). Maga, éppen mert elvileg is igyekezett tisztázni a kérdéseket, a korszak egyik legkövetkezetesebb helyesírójának mutatkozott. Nem szabad, persze, elfeledni, hogy a helyesírás nagy változásokon ment át s A. ezeket is követte, s hogy a versben a ritmushoz is igazította helyesírását.

A helyesírás ügye az 50-es évek után, a 70-es évek közepén a nyomdatermékek óriás méretű s ugrásszerű szaporodása következtében, az iskoláztatás szélesbülésének, s a korszerű s viszonylag egységes tankönyvek szükségletének következtében újra sürgetően felmerült. Az Akadémia bizottságot küldött ki, de a bizottság nem tudott egységes álláspontra jutni. Végül a bizottságbeli többség 1877-ben kiadta a maga felfogásának megfelelő elvi összefoglalást és szabályzatot (*A magyar helyesírás elvei és szabályai*). Újabbán átvizsgálva kiadta a m. t. Akadémia nyelvtud. bizottsága, Bp. 1877.). A kisebbség azonban, melynek legfőbb tekintélye és erőssége Budenz József volt, leghesebb védelmezője pedig Szarvas Gábor s az ifjú Simonyi Zsigmond, már ezt megelőzően, 1876-ban a közönség elé lépett javaslatával (*Vélemény a magyar helyesírás javításáról*). A m. t. akadémia nyelvtud. bizottsága elé terjesztették Budenz J. és Szarvas Gábor bizottsági tagok. Bp. 1876.). A többség az ortodoxan, mereven értelmezett etimológiai elv felé hajolt, a kisebbség az etimológiai elv lazítása irányába, a fonetikai elv érvényesítése felé. Később lassankint kétségkívül sok megvalósult Budenzék javaslatai közül, de néhány radikális javaslatuk soha (pl. a kettős betűjelű hangjelölések kiiktatása). A. ezt a rövid hozzászólást vagy inkább csak széljegyzetet 1878-ban, tehát akkor vetette papírra, midőn az év elején a többség a maga felfogását hivatalosan elfogadtatta. Arany László a cikk utolsó bekezdésének „az I. osztály közelebbi ülése” kifejezéshez csillagot tett és a lap alján megjegyezte: „1878-ban, mikor a helyesírási szabályokat újra tárgyalták” (HIL, 394. l.). A két álláspont azonban akkor lett igazán elvileg világos, midőn az egyiket előbb Simonyi (*Helyesírásunk revíziója*. Nyr 1877. 391., 433., 481. l.), a másikat Hunfalvy Pál (*Helyesírás*, Nyr 1878. 4., 55., 99. l.) még egyszer összefoglalta. A.-nak akkor látnia kellett, hogy igazában egyik félhez sem tartozik, hanem közöttük helyezkedik el. Ő inkább Révai bevált útmutatásaihoz, mint dogmává merevített elveihez ragaszkodott, mely utóbbira a többség hajlamos volt (l. Hunfalvy i. m. 103. l.). Talán ezért, e felismerés következtében nem adta át ezt a széljegyzetét a többi hasonlóval együtt, soha közlésre a Nyr-nek.

*

M: HIL, 392–394. l., Arany Lászlónak a címhez tett csillagos lapalji megjegyzésével: „Nem jelent meg. Csak magán reflexió” (392. l.).
Franklin 1361–1363. l.

79. TŰCSÖK ÉS BOGÁR

Ennek a cikknek, mely a nyelvészet legkülönbébb területeit érintő problémák mozaikját foglalja magába, keletkezéskörülményeit illetően két fontos mozzanatot kell említeni. Az egyik az, melyet A. maga is szóvá tesz a kezdő sorokban. 1876 nyarán járt utoljára Karlsbadban. Utána kórhőgése, s vele kapcsolatos légzésnehézségei nemhogy javultak volna, hanem még rosszabbodtak. Szeme is egyre gyakrabban fájt. Mint fia írta, tulajdonképpen nem rövid- vagy hosszúlátó lett; a legkisebb betűt is el tudta olvasni, csakhogy „pár percnél tovább nem lehetett olvasnia, szemidegei megfájdultak s a sorok összefolytak előtte” (*Arany János Hátrahagyott versei*. Bp. 1888, Bevezetés XXVI. l.). Maga a *Bolond Istók* második énekében s leveleiben gyakran szólt e bajról, s egyebek közt, ezek alapján próbálták később rekonstruálni szembántalmainak eredetét (Grósz Emil: *Arany János szembajáról* BpSz 102., 436–442. l.). Többnyire úgy olvastak föl neki, s leveleit tollba mondta. „Legtöbbször – mondja Voinovich – még a Magyar Nyelvőr ritkás szedésű, nagy betűs füzetét vette kezébe” (Voinovich III. köt. 326. l.). A Nyr szedése valóban levegős volt, bár különösebben szemnyugtató mégsem lehetett: vékony papírtján a hátoldal nyomása erősen átütött. A „levegőség” mellett ezért talán a cikkek rövidségének is szólt e megkülönböztetés, meg persze, az A.-t mindig intenzíven érdeklő problémakörnek.

Itt van e cikk-mozaik másik fontos keletkezési körülménye. Riedl helyesen mutat rá, hogy A. ugyan mindig figyelemmel kísérte a nyelvtudomány eredményeit, de a Nyr s Szarvas Gábor körének agitátusa a 70-es években valósággal a nemzeti érdeklődés középpontjába állította e tudomány-ágat (Riedl Frigyes: *Arany János mint nyelvész*. MNY 1917. 146–149. l.); s éppen a 70-es évek második felében érték el a Nyr által kirobbantott viták a tetőpontjukat; akkor tehát, midőn A. megszabadulva hivatalától, egy kicsit szellemi kedvteléseinek élhetett (l. e vitákra Németh G. Béla: *A századvégi Nyelvőr-vitához*. Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből, Bp. 1960.).

Vajon maga A. állította-e így, ily sorrendbe cikk-mozaik egyes darabjait, maga adta-e mindeniknek a címét, s volt-e valami szándéka velük a részletesebb kidolgozásra vagy a közlésre, ezekre a kérdésekre nem tudunk felelni; s az A.-irodalomban sincs rájuk semmi felelet. Arany László a HIL-ban a cikluscímhez fűzött csillagos lapalji jegyzetben csak annyit mond: „Itt először közölve” (395. l.). E kötet, a HIL Előszavában ugyan bővebben is kitért rájuk, de a cím és sorrend kérdéséről itt sem szólt. Így írt: „Ezeknek [ti. a Nyelvőrnek adott s benne közé is tett öregkori kisebb cikkeknek] mintegy folytatása a *Tűcsök és bogár* című (eddig meg nem jelent) apróság, melyet atyám élete utolsó éveinek szembetegység által szerzett otiuma alatt jegyezgetett össze, időtöltésül, éppen úgy, a mint a rög-tönzött versikék, rébuszok, zeneszerzemények stb. keletkeztek. Mintha az édes anyanyelv géniusza, kit egész életén át hiven és kegyelettel igyekezett szolgálni, egyesült volna a költészet és zene műzsájával, hogy aggság és kór. által tétlenségre kárhoztatott napjaiban foglalkozást és időtöltést adjanak neki

A Nyelvőrt, legalább kisebb terjedelmű cikkeit, szembaja dacára mindvégig örömmel megnézegette, még akkor is, mikor hónapok óta már semmit, napi lapokat sem olvashatott. Még az 1882. évi szeptemberi füzet-

ben is vannak jegyzetei. Meg vagyok győződve, hogy érdemes ortologusaink, a kik egyszer-másszor magok is szívesen mulatnak a mások rovására, elértik a tréfát, s a *Tücsök és bogár* egy-egy ártatlan paródiáját nem veszik zokon." (Nem is vették; legalábbis nem nagyon: hallgattak róla, s ezután is készséggel közölték a kéziratok hagyatékából előkerült akár oly darabokat is, melyek ugyancsak őket csipdesték.) Voinovich pedig csak annyit mond, ami a címet és sorrendet érintheti: „A magyar nyelv köréből” alcímmel először a hátrahagyott iratok között jelentek meg” (Franklin, 1590. l.) — Mivel tárgy és keletkezés-körülmények tekintetében e ciklus darabjai erősen különböznek egymástól, más-más problémákat vetnek fel, külön-külön kellett valamennyit jegyzetelnünk.

M: HIL 395—420. l. Azóta a teljességre törekvő kötetek fölveszik, a válogatottak ritkán.

Franklin 1363—1387. l.

1. Ki és mely nem parallel névmások

Az *aki*, amely névmás több ízben s több — helyesírási, jelentéstani, szószármaztatási — szempontból foglalkoztatta A.-t. (I. pl. *Az „aki” az Akadémiában* c. cikkét, Joannovics Györggyel vitázó glosszáját, JKK XII. köt. 192. l.) A szóban forgó kérdés nyelvészeti oldalához itt nem szólnunk; csak annyit jegyzünk meg, hogy az irodalmi nyelv, ellentétben A.-nyal, az *amit* s az *amelyet* mondattani funkció tekintetében mindmáig élesen megkülönböztette; az elmosódás a két funkció között századunkban indult meg erőteljesen a köznyelvben. Egyéb tekintetben azonban jórészt igazolta A. felfogását a nyelvtudomány (Temesi Mihály: *A magyar névmások története*. Pécs 1937. Zsirai Miklós: *Névmás-tanulmányok*. Melich Emlékkönyv, Bp. 1942. 487—507. l.). — Az eszmefuttatás utolsó, bekezdéssel kiemelt, szentenciózus mondata azáltal nyeri el jelentőségét, ha számba vesszük, hogy ez észrevételek nagyrészt a Nyr kritikájaként keletkeztek; a folyóirat egyik alapítója és törekvése ugyanis első évtizedében a Kazinczy előtti „romlatlan” állapot rekonstruálása, „a visszavívés” volt. — A Nyr „szegény Jókai fejét” többször is „megmosta”; névmás-használata miatt: *A magyar nyelv a regényirodalomban* c., a *Mégis mozog a föld* c. regényt nyelvhelyességi szempontból bíráló cikkében, melyet Melczér Kálmán írt (Nyr 1874. 459—462. l.). — *Molnár* alatt Szenczi Molnár Albert zoltárait kell érteni. Ez a részlet a XXIV. zoltár első versszakának a második fele; a Nyr elleni nyelvtörténeti érvként másutt e zoltár e versszakának első felére is hivatkozik A. (Voinovich: *Arany János széljegyzetei a Nyelvőrben*. MNy 1917. 154—161. l.) — *Révai kódexnek* akkoriban a bibliafordítást tartalmazó *Bécsi kódexet* volt szokás nevezni, mivel Révai Miklós másolta le először a Bécsben található eredetiről. — *Egykor Toldyval, azt hittem*: Toldy Ferencről, a nagy irodalomtörténészről van szó; ez ugyanis *A magyar irodalom története* c. (Pest 1851.) kétkötetes munkájához irodalmi szemelvényeket, példátárat is csatolt, s a régi irodalomból való szemelvényekhez nyelvi magyarázatokat is fűzött. Egyik ilyenre utal A.: Toldy a Ruth könyvéből ad egy részletet s ott fordul elő e mondat: „... és beszéllettél te szolgáló lányodnak szüvébe, ki egyenlő te szolgáló lányodnak egyikkel* nem vagyok”; a csillag alatt ez a megjegyzés áll: „Egyikével. Latinság” (I. köt. 13. l.).

2. Bűntet

Ez a „faktitív”, azaz műveltető képző problémáját, ill. a bűn szó eredeti jelentését és szófaját érintő megjegyzés a Nyr három cikkéhez is kapcsolódhat. Szarvas Gábor *A magyar szóképzés tárgyalásához* c. cikkében (Nyr 1872. 4–13. l.) részletesen foglalkozik a denominális -tat, -tet kérdésével (8–9. l.); Steiner [Simonyi] Zsigmond *Nyelvészeti kutatások eredményei* c. cikkében (Nyr 1873. 385–395. l.) ugyancsak részletesen kitér e képzőre (393–395. l.); Budenz József *Bűn* c. cikkében (Nyr 1875. 494–495. l.) viszont a szó eredetét nyomozza s „lappangó képzős nomen verbale-nek” mondja. Legvalószínűbb ez utóbbihoz való kapcsolódás. Simonyi Zsigmond is erre hivatkozik a *bűn* szó s e képző kapcsolatát illetően (*Áldeverbális és denominatív képzések*. Nyr 1877. 193–199. l.). — Bárczi SzFSz-a nem foglal határozottan állást s a Budenz-féle lehetőséget nem említi.

3. Szomak, zömök

A.-nak ez az ún. népetimológiára alapozó s a szláv származtatás ellen irányzott megjegyzése Szarvas Gábornak *A nyelvújítás apologiája* c. folytatásokban megjelent cikkének V. részében található egyik állításához kapcsolódik (Nyr 1875. 399. l.); itt Szarvas a *zömök*-nek a *zöm*-ből való származtatását tagadja s az említett szláv szóból vezeti le a szóban forgó melléknevet. — *Prentzenheim* nyilván német családnév; hasonló félig tréfás etimológiára számtalan példát ismer a nyelvtörténet. A második német népetimológiára fölhozott *Milly-kerze*, első tagja híres gyertyamárka megnevezése volt. A SzFSz a vitában Szarvas származtatását látja valószínűbbnek, bár teljes határozottsággal nem foglal állást.

4. Ált

Vajon e megjegyzés is valamely Nyr-cikkhez kapcsolódik-e, nem lehet megállapítani. Az 1877-ig megjelent évfolyamokban nem tárgya egy cikknek sem e szó s más tárgyú cikkek sem foglalkoznak vele részletesebben. Először csak az 1888-as évfolyam egy cikke utalt határozottan e szóra (Nyr 1888. 183. l.). Fischer Ignác cikke *Az -it igeképző-ről az ált-hoz hasonló kihalt igéket, igeformákat ugyan bőven sorol föl, adhatott tehát indítást e megjegyzésre, bár magát e szót nem említi* (Nyr 1875. 211–216. l.). Ha nem ez a dolgozat adta az indítást, akkor valamely nyelvtörténeti vagy népnyelvi fölsorolásban fordult elő az említett szó s ez hozta A. emlékezetébe, vagy talán egyszerűen csak a gyermekkorára való emlékezés. — A NyTSz még Gvadányi Nótáriusából is kimutatja, a MTSz pedig az A. által adott jelentéssel elsőnek éppen A. szülőföldjéről mutatja ki.

5. Azzat

Mint az előző megjegyzés esetében, itt sem világos, mely cikkhez, cikkrészlethez kapcsolódik e megjegyzés, de valószínű, hogy a nyelvújítás történetét érintő amaz adatközléshez, mely ugyancsak Fischer Ignác tollából jelent meg (*Kazinczy Ferencz munkái*. Szép literatura. Pesten Trettner János Tamásnál. 1815. VII. kötet., *Osszán*. Nyr 1875. 219–221. l.). Ez ugyanis az *azzat* szót is fölsorolja, mégpedig az A. által adott jelentéshez hasonlóval: „die flamme” mit dampf umnachtet das haupt” s Molnár Albert-nél s Páriz Pápainál is kimutatja.

6. Azt, ott.

Mely cikkhez kapcsolódik ez a megjegyzés, nem tudtuk megállapítani. — A sor, melyet Á. magától idéz az 1853-as *Csendes dalok* első részének utolsó strófájából való: Ejl hajl minden ember / Szenved azt a világon. — A *Halotti Beszéd* legutolsó lenyomatása az Á. által idézett szót, illetőleg az ezt magába foglaló mondatot ily olvasatban idézi s ily jelentést ad hozzá: Isa mēnd ozchuz járou vogymunk; Bizony mind ahhoz járók vagyunk (*Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*. I. rész. Bp. 1963. 39. l.).

7. Szegint

E megjegyzést sugalló cikket, cikkrészletet sem leltük meg; talán valamely népnyelvi közlés lehet; esetleg Simonyi Zsigmond *Járvulék mássalhangzók a magyarban* c. cikkének (Nyr 1877. 444–451. l.) ama részletéhez kapcsolódik, mely a *szappan* ~ *szappant*-, *tulipán* ~ *tulipánt*-féle bővüléseket tárgyalja, bár ott inkább főnevekről s igékről van szó, jóllehet t-bővülések melléknév is fordul elő: *frist*. Vagy talán ahhoz a Simonyi-cikkhez, melyhez a következő megjegyzés is kapcsolódik (l. ott). Ott ugyanis az *oldalvást*-, *bizvást*-féle módhatározói formulák is szóba kerülnek (190. l.). — A MTSz nem tesz említést az ily használatról.

8. Szeret

Ez a megjegyzés, melynek vaskos tréfájú első fele Á. alkalmi versezeteinek humorára emlékeztet, valószínűleg Simonyi Zsigmondnak *Áldeverbális és denominatív képzések* c. két folytatásban megjelent cikkének (Nyr 1877. 193–199., 289–298. l.) első feléhez kapcsolódik. Ebben mind a -tat, -tet, -at, -et, mind pedig a -dalom, -delem, -alom, -elem képző tárgyalásra kerül s maga a *szerelem* szó is ismételten példaként szerepel. Simonyi érvelésében hivatkozik Sonnenfeld Mór az *At és ds névképzők* c. cikkének megállapításaira, melyek között a szóképzés és hangrend összefüggését érinti több (Nyr 1875. 58–62. l.). Simonyi azt állítja, a *szerelem* a *szeret* igéből származik: „*Szerelem* micsoda névszóból származnék? *szer* névszó nincs is a magyarban (*szer*-nek mind hangalakja, mind jelentése elűt a *szerelem*-étől)” (189. l.). Szerinte az *aggodalom*, *nyugodalom* mintájára képzett szó lehet. — Bárczi SzFsz a *szerelem* szót ismeretlen eredetűnek s a *szeret* török származtatását elfogadhatatlannak mondja.

9. Hangsúly

E megjegyzésről, mely Gábor Ignác majdani felfogásával némiképp rokon vélekedést cáfol, határozottan nem sikerült megállapítanunk, milyen cikkhez, tanulmányhoz, nyilatkozathoz kapcsolódik. Gábor előtti időszakból Vargyas Lajos nem említi a Gáboréhoz hasonló nézeteket. (L. *A magyar vers ritmusa*. Bp. 1952. 5–12. l.) Pedig kétségtelen, hogy *Torkos* László, s verstani munkásságát ilyennek kell tekinteni (*Magyar versstan*, Pest, 1869. Szana Tamás Figyelő-jében megjelent cikkei). Á. ezekre reagálhat, de az is lehet, hogy Volf György *Két éles tör nem fér egy hüvelybe* c. vitacikkének (Nyr 1875. 260–268. l.) állításai csengtek vissza Á. emlékezetében. Volf itt, többek között, így ír:

„Hanem abban az egyben igaza van a 'Vasárnapi Újság'-nak, hogy Szarvasék egyenlő mértékkel mérnek a költőnek és a prózaírónak” (267. l.), s azt bizonygatja, hogy a verselés, a metrum, a ritmus, a rím nem jogosítja a költőt a szabályostól eltérő nyelvhasználatra; röviden: az ún. versmondattani lehetőségét tagadja. — *Visszahozó névmás*-on A. a vonatkozó névmást, az alárendelő kötőszóként álló vonatkozó névmást érti.

10. *Curukk*

A Nyr, mint már említettük, igen nagy mennyiségű és igen sokféle tárgyú népnyelvi közlést, szöveget adott. Alighanem ilyenféleképpen találhatta A. ezt a félig még idegen szónak, félig már jövevényt szónak számító német eredetű szót. De valamely, az idegen, s a jövevényt szavakat mellékesen érintő cikk is lehetett e megjegyzés kiváltója: az ily cikkeket s azok példáit ugyanis A. az e megjegyzés-sorozat bevezetőjéhez fűzött jegyzetben adott okok miatt ugyanis fokozott figyelemmel, valósággal árgus szemekkel olvasta. — A MTSz *czurukholtat* alakban a Nyugat-Dunántúlról mutatja ki. „Curikk” tiszántúli tájszó.

11. *Manap*

Oly cikk, melynek a *ma* s ennek alakváltozatai lenne a tárgya, nincs e megjegyzések keletkezéséig a Nyr-ben. Érinteni is csak egy érinti (Nyr 1872. 319. l.), de nem valószínű, hogy erre reagál A. Sokkal valószínűbb, hogy a *manap*-pal nem mint valamely fejtegetés tárgyával, hanem mint valamely cikkszerző által használt szóval találkozott a Nyr-ben s „az egész fiatal irodalomban”.

12. *Csak is*

Itt egészen világos, hogy nem valamely cikk tárgyáról, hanem egy nyelvhelyességi hiba megrovásáról van szó; a Nyr-ben talált-e rá példát A., lehetetlen megállapítani.

13. *Sandá — sejt*

Az öt említett szó közül egyik sem tárgya valamely szószármaztatásnak 1877-ig a Nyr-ben, *sejdit*-et egy cikk érinti ugyanis (Nyr. 1875. 213. l.), de más vonatkozásban. A SzFSz a *sandá*-t s a *sejt*-et meg a *sejdit*-et nem kapcsolja össze eredet tekintetében.

14. *Ca, ce*

Szarvas Gábornak az a cikke, melyhez e megjegyzés kapcsolódik (*Szómagyarázatok*. Nyr 1877. 437–444. l.), három szónak, az *utca*-nak, a *márvány*-nak s a *levenél*-nek eredetét nyomozza s mindháromnál idegen eredetet mutat ki; az elsőnél szlávot, a másodiknál bajor-németet, a harmadiknál délszláv-olaszt. A -ca, -ce képző képző voltát az első részben tagadja, mégpedig a nála megszokottnál is gúnyosabb, kicsinylőbb hangon az ellenvélemény képviselőivel szemben; főképp a CzF-féle Nagyszótárral szemben épés.

„Ezt a megállapítást — [ti. az utca szláv származtatását] — így ír — zokon vették „az ősz, eredeti, tiszta, szűz magyar nyelv” hirdetői” (439. l.). Majd arról beszél, hogy az *utca*-nak magyar eredetű szóvá nyilvánítása adta, „a mérce támogatásával” együtt, az „alapot” a nyelvújítóknak, a, szerinte, koholt *-ca*, *-ce* képző megalkotására, elterjesztésére (pl. *tálca*, *tárca* stb.). A. — a szláv származtatásán túl — amit nem tagad s amiben valóban Szarvasnak volt igaza — Szarvas hangneme s érvelésmódja, meg sajátos történetisége ingerelte. Szarvas ugyanis cikke elején arról szól, miképp állíthatók a nyelvtörténeti kutatások az igazság felderítésének, a vitatott kérdések eldöntésének szolgálatába, megint csak merev, rögtön általánosító, kivételt nem ismerő, pozitívisztikus törvény-hitét ismételve. — Az A. által említett kicsinyítő képzők valamennyiét ilyenként tartja számon a mai nyelvtudomány, még ha egyeseknél a mássalhangzó előtti magánhangzót nem tartja is a képző állandó elemének (Bárczi Géza — D. Bartha Katalin: *Magyar történeti szóalakok*. I–II. köt. Bp. 1958. II. köt. 102–118. l.). Amit A. a *-ka*, *-he* „tótus eredetű”-ről és későbbi voltáról mondott, azt inkább a *-cska*, *-cske* képzővel kapcsolatban szokták fölvetni. Ma azonban mindeniket belső magyar fejleménynek tekintik (l. i. m.). — Az A. által idézett tájszavak közül a MTSz a *kutyó*-t a Dunántúlról mutatja ki, de *kamra*, *polyva-kamra* jelentéssel; *kutyóka* alakban pedig a Felföld nyugati feléről, de *szobai* kis tűzhely jelentéssel; a *köc*-t szinte az egész országterületéről s az A. által említett jelentéssel; a *manká*-t két jelentéssel a Tiszavidékről: malac és együgyű, hülye; a *manci*-t nem említi, csak *mancsi* alakban, ugyancsak a Tiszavidékről.

15. Péter-kész

Talán valamely népnyelvi közlés kapcsán jutott A. eszébe e gyermekkorából s szűkebb hazájából ismert szó; ez évfolyam október–novemberi számában ugyanis több bihari szóközlés is található; de egy olyan történeti is, mely edények, vágóeszközök neveit adja: ez is eszébe juttathatta. — a passzió éjjelén: Krisztus elfogatása idején, az olajfák hegyén.

16. A szöveg-moly

Humora ezt is, s a következő tréfát is A. alkalmi versezetei testvéreinek mutatja; komikumának kedvenc eszköze, mint ott is gyakran, itt is a parodizálás (l. pl. *Divattudóstitás*). — Kisfaludy Károly Mohács-ának 35-ik sora ez. — Ez a tréfa aligha a Nyr ellen irányul; ott ilyfajta szövegmagyarázatokkal nem találkozunk. A cikk első mondata jelzi, hogy inkább görög-római klasszikusok szövegeinek interpretálására, helyreállítására gondolt A..

17. A nyelv-ész

Ha az előbbi tréfa aligha volt a Nyr szerzői ellen irányozva, ez egészen bizonyosan ellenük, mégpedig elsősorban személy szerint maga a szerkesztő, Szarvas Gábor ellen. Szarvas előadásmódjának igen jellegzetes vonása, hogy amúgy mellelleg folytonos kitérőket tesz ellenfelei egy-egy állítására; továbbá az is, hogy gyakran kezd egészen mással a cikkeit, mint ami a tulajdonképpeni tárgya. Mindkét jellemvonása éppen az A. által már a *Ca*, *ce* c. észrevételben is megcsipkedett *Szómagyarázatok* c. cikke is példa lehet: csak tekintélyes kitérés, az *utca* szó származtatásával semmi összefüggésben nem levő szó-

magyarázatok után tér tárgyára: „Lássuk most az *utca* szót” retorikai fordulattal. A következő bekezdés parodisztikus elemei is közvetlenül látszanak kapcsolódni Szarvas e cikkéhez. Szarvas ugyanis egyebek közt, elírásoknak, betűféltreértéseknek, olvasathibáknak tulajdonítja, hogy egyesek az *utcd*-t az *ul*-ból származtatják; továbbá Szarvas az említett cikk három magyarázott szava közül kettőt szláv, egyet német eredetűnek mutat ki (füzzük hozzá: helyesen). Tulajdonsága volt Szarvasnak s munkatársai egy részének a szinte mechanisztikus jellegű kombinációs modor, módszer, mely régies retorikával és dikcióval párosulva valami sajátos oskolamesteres-prókátoros hangnemmé vegyült. Végül az utolsó sor az előbbieknél is világosabban bizonyítja, hogy Szarvas a címzett: ennek ugyanis egyik, valósággal hírhedtté vált nyerssége, sőt, durvasága által nagy visszatetszést keltett vitacikke e címmel jelent meg: *Neologiai kurjantások* (Nyr 1879. 1. sz.). Ez a rájátszás e címre viszont arra figyelmeztet, hogy bár e megjegyzések nagyobb része a Nyr 1877-es évfolyamához kapcsolódik s 1877-ben keletkezett, vannak melyek már a következő évfolyamok cikkeihez fűződnek s a következő esztendőkből keletkeztek; ennek különben a megjegyzés-sorozat bevezetője s Arany László lapalji jegyzete sem mond ellent. Qu. E. D.; Quod erat demonstrandum: az volt a bizonyítandó; régi értekezői formula a bizonyítás lezárására.

18. Képezet

Kevés igét, s kevés igének a származékait vették annyiszor tollhegyre a Nyr-ben, mint a *képez*-t, s a *képez*éit. Többek között A. verseivel is érveltek a szó alkalmazása ellen (*Hibás szók és szólások javítása*, Nyr 1875. 433–435. 1. szerkesztőségi, aláíratlan cikk). Az a két cikk, amelyre itt A. megjegyzése rájátszik, még az első évfolyamban jelent meg az öreg Brassai Sámuel, ill. Szarvas Gábor tollából (Brassai: *Egy hirdetmény*. Nyr 1872. 159–165. 1., Szarvas: *Egy hirdetmény*. Nyr 1872. 402–408. 1.). Brassai igazi Brassai-ötlettel és modorban „bebizonyította”, hogy a Nyr szerkesztőségi felhívása is tele van magyartalansággal. Ezek közé számította a felhívásban előforduló *képez* igét is, mely szerinte bármily használatban és jelentéssel egyaránt rossz is és fölösleges is. Szarvas válaszcikkében elismeri, hogy ezt az igét gyakran használják helytelenül, de, hogy önmagában rossz, azt tagadja. S tagadja Brassai amaz állítását is, hogy „A *képez*-zel a német *bilden*-t majmoljuk, de szerencsétlenül”. Szarvas azt igyekszik kimutatni, hogy a képez szóban nemcsak az *imago* jelentés, hanem *statuta* is megvan régtől, s így a *bilden* jelentés is. A. tehát egyik féllel sem ért egyet, de, természetesen, a szó újabb jelentését esze ágában sincs kárhozatni, s a megjegyzést záró tréfás epigrammája újra megmutatja, mennyire szemben állt az ő történetisége, nyelvtörténeti szemlélete a Nyr pozitivistikus-mechanisztikus törvény-mítoszával, nyelvtörténeti szemléletével. — Hogy A.-ban ily élénken éltek e vita állításai, azt többek közt, a vitázók, közelebből Brassai személyisége magyarázza. Brassai már legendás alak volt e korszakban a maga mindent-tudásával, sőt mindenkinél mindent jobban tudásával. Nem vették ugyan már komolyan, de ötletei, vitái, csúfolódásai közbeszéd tárgyai voltak s számtalan nyelvi, nyelvhelyességi s tudományos hiedelem forrásai is lettek. Maga A. is ily módon hivatkozik rá, tréfál nevével, alakjával már a SzF és K glosszáiban a szerkesztői jegyzeteiben is (I. JKK XII. köt.), de a Nyr margójegyzeteiben is; pl.: „Csángonépdal: Tuggyák ők meg-sütini szép font kalácsokat. 'Bort megissza magyar ember'. No, Brassai bácsi! a csángó is rossz magyar, nemcsak Vörösmarty” (Voinovich: *Arany János széljegyzetei a Nyelvőrben*. MNy 1917. 158. 1.). — Az idézett Csokonai-

sor a *Reményhez* c. versből való. — verba valent usu: a gyakorlat, a használat adja meg az igék, a szavak jelentését; közhasználatú latin grammatikai-jogi szentencia. — *Közép jelentésű* igen A. — s a korszak grammatikai szakírói — a visszaható igének azt a jelentését értik, melyet ma többnyire az -ódik, -odik képzővel fejezünk ki. — A SzFSz lényegében A. véleményét vallja: az ige régi, de e jelentése a XVIII. sz. végéről való.

19. A magyar jelentő mondatról

Arany László ezt a megjegyzést is a *Tücsök és bogár* c. cikkmozaik darabjai közé, azaz Nyr 1877-es évfolyamára tett megjegyzések sorába illesztette. Holott nem egészen bizonyosan tartozik közéjük. Közvetlen kapcsolata a *Szórend* s a *Mégegyszer a szórend* című cikkel, ill. cikk töredékekkel nyilvánvaló. S nyilvánvaló az is, hogy mint azok, ez sem egészen független Joannovics Györgynek *Szórend* c. cikkétől. Márpedig mind A. e cikke, ill. töredéke, mind pedig Joannovics cikke korábbiól való: Joannovicsé 1872-ből (Nyr 166, 206, 254, 303. l.) A. hasonló című cikke pedig 1873-ból (Nyr 1873. 7—11. l.); a *Mégegyszer a szórendről* pontosan nem tudni, mikori, de Arany László közvetlenül az 1873-as cikk után helyezte. Mármint azt, hogy ez a cikk újabb utórezgése volt-e az 1873-asnak vagy egy részletének előkészítése, nem lehet megállapítani. A Nyr 1877-es évfolyamában nincs olyan cikk, melyhez A. cikke közvetlenül kapcsolódhatnék, hacsak nem Simonyi Zsigmond folytatásokban megjelent tanulmányának utolsó részéhez (*A magyar igemódok alkalmazása*. Nyr 529—539. l.), melyben a szerző a mondatokat mód alapján is áttekinti s „A jelentő mód”-nak külön alfejezetet szentel; az A. által boncoltakhoz hasonló szórendi kérdéseket azonban alig s csak közvetve érint. — *mondomány*: A. állítmányt ért e szón, melyet a MNyUSz Sándor István alkotásának mond; e korban már alig használták; *A magyar nyelv rendszere* is (1846) már állítmányról beszél. — az *accusativusi tárgy*: *dativusi vagy más obliquus casusban lévő tárgy*: a régebbi grammatikai szóhasználat nemcsak azt a mondatrészt nevezte tárgynak, melyet ma szokás annak nevezni: a kit? mit? kérdésre felelő accusativust, a Wenfall-t, hanem a többi mondatrészt, főképp a határozószókat, elsősorban a részes határozót is. — *obliquus casus*-ban: függő — ti. az alanytól és állítmánytól függő — helyzetben lévő. — a *2-ik objectummal*: a határozót nevezi A., az előbb mondtak értelmében, második objektumnak, tárgynak. — az ismeretes, „*Péter buzát visz a vásárra*”: ez a példa *A magyar nyelv rendszere*, *Közre bocsátá, a Magyar Tudós Társaság* c. (Budán 1846.) híres nyelvtani összefoglalásból való, ahol sorozatosan előfordul (350—361. l.).

20. Az ige-íő

Nincs olyan cikk a Nyr-ben 1877-ig, mely külön foglalkoznék az ige-tövek kérdésével. Nyilván valamely konkrét igeragozási, igeképzési kérdéssel foglalkozó cikk ige-tő-megállapító eljárás módja váltotta ki A. e megjegyzését.

21. Ha — úgy

Ez a megjegyzés megint csak arra mutat, hogy a *Tücsök és bogár* egyes darabjai a Nyr-nek nemcsak az 1877-es, hanem régebbi évfolyamaihoz is kapcsolódnak. Ez pl. az elsőhöz, az 1872-eshez. A. abban az évfolyamban az *Ídegen csemeték*, *Fattyu hajlások* c. sorozatban néhány szóhoz meg-

jegyzést fűzött, köztük az *úgy*-hoz is; érvként Csokonai egy sorát idézte. A következő számban Volf György ugyane rovátban észrevételeket tett A. jegyzeteire. „Csak a német mondja — így ír Volf — : wenn — so, de a magyarban a *ha* — *úgy* gyilkos barbarizmus, habár annyira megszoktuk, hogy még a töről metszett magyar kifejezések nagy mestere sem ütközik meg benne” (Nyr 1872. 291. l.). Majd így folytatja: „Amit Arany Csokonai-ból idéz: „*ha* haragszol, meg követlek”, azt mondhatni ugyan így is: „*ha* haragszol, *úgy* meg követlek”, de akkor csonka, az ember még valami befejezést vár, teszem ezt: „hogy azonnal megbékülsz”. Hogy az *úgy* csakugyan nem megfelelője a *ha*-nak, az kitetszik abból is, hogy mind a régi irodalomban, mind a nép nyelvében hiába keressük. Csak a nyelvrontás ajándékozott meg vele.” (Uo.) Nyilván ezért, Volf ez utóbbi érve ellen idéz A. ily fölős számban népies szólásmódokat s népdalt is.

22. A fosztó képzőről

Ez a cikk ismét fölmutatja A. ellenérzésének két alapmotívumát a Nyr-rel szemben: ellenérzését a nyelvtörténeti fejlődéstörvények pozitíviztikus-mechanisztikus merev magyarázatával szemben egyrészt; másrészt ellenérzését az esztétikai tényezőknek, a nyelv kifejező voltához kapcsolódó tényezőknek a figyelmen kívül hagyása iránt; azzal szemben, ami oly megjegyzéseket íratott vele a Nyr margójára, mint minőt egy Jókait támadó cikk mellé írt: „Sutor ne *ultra*” — Suszter maradjon a kaptafánál (Voinovich: *Arany János széljegyzetei a Nyelvtörvényben*. MNy 1917. 156. l.). A fosztó képzővel 1877-ig sok cikk foglalkozott a Nyr-ben. Nagyrészt mind az A. által vitatott vagy legalábbis szűknek érzett álláspontot védte: érthető, hisz végső soron valamennyi Budenz egy kisebb cikkére megy vissza (NyK IV. 142. l.). Az is, amelyhez A. megjegyzései közvetlenül kapcsolódnak: Simonyi Zsigmondé (*Al-deverbális és denominatív képzések*. II. köt.; Nyr, 1877. 289—298. l.). Simonyi ebben így ír: „A -talan vagy -tlan képző természetét szerint csak névszókhoz járulhat: *vég-telen, pára-tilan, erő-tlen*. A rövidebb -tlan alakban sokszor látszólag igetőhöz járul; hogy ez csak látszat, azt már rég kimutatta Budenz. [...] *Jára-tilan* tulajdonkép: *járat-tilan* volt *járat-talan*-ból, úgy hogy nem a *jára*-igetőtől, hanem a *járat* névszótól származik.” (296. l.) — A következő évszázad nyelvtudományja tulajdonképp mindkét félnek igazat adott: a -talan, -telen második felét is a képző integer elemének tartja a nyelvtörténeti fejlődés igen távoli szakaszáig visszamenőleg, de ugyanakkor a -talan, -telen második felét eredetileg módhatározó ragnak tekintti, melynek e funkciója elhomályosult (Bárczi Géza—D. Bartha Katalin: *Magyar történeti szóalaktan*. I—II. köt. Bp. 1958. II. köt. 91., 124. l.).

23. Szenvedő formai segédige

A. sokszor foglalkozott a magyar szenvedő ige kérdésével. Túlzott, s szükségtelen használatát hibáztatta, de ellenezte azt a vélekedést, mintha magyartalan, szükségtelen és haszontalan volna (l. pl. *Visszatekintést; Egy üldözött szenvedő* c. cikkhez fűzött megjegyzéseit JKK XII. köt. 314—315. l.; *Tallózás az idegen szókötés mezején*). A Nyr igen gyakran foglalkozott glósszában, hibajavításokban s nagyobb tanulmányokban is e kérdéssel. Általában elismerte a szenvedő meggyökeresedett voltát, megengedhetőnek is vélte használatát, de túlzott használatától óvott (l. leg-

bővebben *Hibás szók és szólások javítása, A szenvedő alak használata*. Nyr 1875. 97–100. l.; szerkesztőségi cikk). Épp itt volt valamelyes különbség a folyóirat s A. álláspontja között: a túlzott használat kérdésében. A. ugyanis jóval tágabban értette a szenvedő használatának lehetőségét és szükségét, mint a Nyr. De az a cikk, az a tanács, amelyhez A. e megjegyzése, a dolog velejét illetően, kapcsolódik — bár közvetlen kiváltója talán Lehr Albert egy könyvkritikája volt (*A szenvedő igéről*. Irta Ralovich Lajos Nyr 1877. 216–220. l.), melyben igen erős kétség mutatkozik a szenvedő igével szemben, főképp népnyelvi jelenlétével szemben — azt mutatja, hogy e kérdésben a lényegyet tekintve egyetértett a Nyr-rel. A Nyr azt mondja itt: „Az lön v. lett határozva” helyett tehát azt mondjuk: határozottá lett, határozatba ment, azt határozták, vagy más kitétel hiányában szenvedővel: az határoztatott”. (*Lett határozva*, Nyr 1872. 195. l.)

24. „Nyilván alkalmatlan”

Ez a parodizáló tréfa, mint az idézet mutatja, nem a Nyr-höz kapcsolódik.

25. Új nyelvészet

Ez a tréfa a Nyr tudósainak szószármaztatása ellen irányult (l. bővebben a *Tücsök és bogár* bevezetőjéhez fűzött jegyzetet). Bár a neológias szók elleni harcot is érinti s a rejtjelessé vált, szinte öncélú játékká lett kombinatív módszert is — elsősorban mégis az idegenből való eredeztetésre vág; csakhogy, mivel A. szláv nyelvet nem tudott, egy kivételével csupa német példát kellett vennie, holott mint lapszéli jegyzetei mutatják (l. Voinovich: *Arany János széljegyzetei a Nyelvbőrben*. MNy 1917. 155–161. l.), az — érzése szerint — túlvitt szláv származtatások nem kevésbé bosszantották. Míg azonban vitázó megjegyzéseiben, széljegyzeteiben gyakran tévedett s olyan szavak szláv vagy német eredetét tette kétségessé, melyek valóban német vagy szláv eredetűek, most gondosan ügyelt, hogy csak olyan szavakat származtasson németből, melyek nem német eredetűek, leszámítva a *hunczfut*-ot, amelyet viszont éppen a tréfa kedvéért származtat rokon nyelvekből. Falke: sólyom; Seele: lélek; animus: lélek, Heu: széna; Haar: haj; mager: sovány; hungern: éhezni; Kauer: a kauern = rágni igéből: rágó; Stecker: a stecken igéből: bedugni; (a kostök — *Az elveszett alkotmányban* is előforduló szó —: dohányzacskó); a tapaszt nem nyelvújítási szó; Nothrock: A. tréfás rögtönzése, összetétele: Not: szükség, Rock: kabát, tehát: szükség-kabát, pótkabát; Barsch: sügér; Vogel: madár; sauber: tiszta, rendes, allúzió a sauberer Kerl: jómadár kifejezésre; Golaschfleisch: gulyáshús; fangen: fogni; hangen: függni; Bad: fürdő; Hetz(e): hajsza; kotzen: okádni; Kohle: szén; schaschieren: nyilván a schassieren igére gondol A.: elzavarni, lejtetni; essen: enni, Wächter: őr; Acker: föld, mező; wacker: derék; Schild: pajzscégtábla; All marsch!: az egész, indulás!; eredetileg aló mars! (fr. allons) katonai vezényszó, taxen: valójában taxieren: megtekálni, felbecsülni; Karpathen: Kárpátok; beissen: harapni; schreien: kiáltani; Erde: föld; Horde: horda; a huncut a német Hundsfoot tréfás trágár szóból származik; a pusztá valóban szláv eredetű; de A. itteni származtatása, persze, csak tréfa. — Igen érdekes a tréfa aláírásának, a *Zápolyá*-nak a kérdése. Csiky ismeretes színművének, a Mukányinak kicsüfölt ortológus nyelvész hőse ugyanis ugyancsak Zápolya, mégpedig Ignác. A darabot

először 1880. okt. 22-én adták először elő a Nemzeti Színházban (I. Csiky Gergely *Munkái*. III. köt. Bp. 1882. 4. l.). Galamb Sándor szerint Zápolya figurájában „az író Szarvas Gáborra és Simonyi Zsigmondra célozott” (*A magyar dráma története 1867–1896-ig*, I–II. köt. Bp. 1944. II. köt. 67. l.). A. itt alkalmasint inkább csak Szarvasra. Mármost vagy A. e megjegyzése való 1880-ból s ez nem valószínű; vagy Csiky ismerte A. tréfáját kéziratban, magánkörből; ez nem lehetetlen, mert Csikyt szíves viszony fűzte Gyulaiék köréhez, Arany Lászlóhoz is (ez utóbbinak Csiky egyik rokonához levele is maradt fenn [OSZK]). Ez viszont tovább annyit jelenthet, hogy e megjegyzéseket, tréfákat már A. halála előtt is ismerte környezetete.

26. Magyar részesülő

Ez a megjegyzés alighanem Volf Györgynek ahhoz a cikkéhez kapcsolódik, melyben ez a sokáig zajló Vigadó-vigarda vitához szólt hozzá (*Helyreigazítások, magyarázatok*. Nyr 1875. 130–135. l.). Itt azt fejtegeti Volf — a vigadó védelmében — hányféle jelentése lehet az -ó, -ő végű magyar jelen idejű melléknévi igenévnek s azt bizonyítja: jelenthet oly helyet is, ahol az igében jelölt tevékenységet űzik, pl. fonó. — Részesülőn A. a melléknévi igenevet érti, nyilván a participium fordítása és megfelelőjeként.

27. A magyar nyelv gyönyörűségei

A nagy újságolvasó volt, mint többször említettük (l. pl. JKK. XII. jegyzeteinek bevezetőjét). Arany László is, mint különlegest említi, hogy utolsó esztendeiben még újságot sem olvashatott (L. HIL. *Bevezetést.*) E nyelvhelyességi vétségeket nyilván olvasás közben írta ki. Mivel csoportosítva. tipizálva nincsenek, nem mondható, hogy cikkírás szándékával jegyezte őket ki. — A *Pesti Napló* is, a *Hon* is a Szabadelvű Párt lapja volt az évtized végén, az utóbbi Jókaie.

80. AJÁNLATOS KIFEJEZÉSEK

E néhány sort a Nyr 1896-os évfolyamában Simonyi Zsigmond tette először közzé a következő előzetes megjegyzéssel: „A hetvenes évek vége felé egyszer Arany János magához kéretett a Margit-szigetre, hogy átadja a Nyelvőrbe szánt apró közleményeket, melyek aztán — mint már előbbi küldeménye — *Szalontai J.* álnévvel jelentek meg. Ezek között volt, de valamiképpen kimaradt a közlöttek sorából a következő kis összeállítás, melyben hibás vagy idegenszerű kifejezések helyett jó magyar szókat akart ajánlani Arany János. Közülük egy pár, minő *tűzálló*, *vízálló*, azóta amúgy is elterjedt az irodalomban, a *bíbornok* helyett sokan *bíborost* írnak, a *rövidlátó* és *közel-látó* között pedig különbséget tesznek az orvosok. S. Zs.” (38. l.) Később Simonyi az átadás történetét némi módosulással mondta el; a későbbi változat szerint „Szarvas Gábor megbízásából” ment A. hoz s nem „magához kérését” következtében (*Arany János és a Nyelvőr*. Nyr 1917. 124–125. l.).

*

M: Nyr 1896. 38. l.

Kötetbe először Voinovich vette fel.

Franklin 1387. 1.

81. TALLÓZÁS AZ IDEGEN SZÓKÖTÉS MEZEJÉN

A nyelvhelyességi vétségek e listáját A. láthatólag 1867-ben vetette papírra, gyűjtötte össze újságolvasás és séta közben. Írásai között megmaradtak a lapok, melyekre feljegyezte őket s 1878 nyarán ezeket is átadta Simonyi Zsigmondnak egyéb közlésre szánt vagy inkább átengedett jegyzeteivel együtt. Ezek mégis közöletlenek maradtak akkor s csak a Nyr 1898–99-es évfolyamában jelentek meg (Nyr 1898. 504–508. l., 1899. 17–18. l.), Simonyi következő lapalji jegyzetével: „Ez a Tallózás még azokból a jegyzetekből való, melyeket Arany János 1878-ban adott át a M. Nyelvőrnek. Ez a rész akkor nem jelent meg, alkalmasint azért, mert csak rendezetlen alkalmi jegyzetekből áll. Most mégis közöljük, hogy el ne vesszen e „tallózás”, mely szintén mutatja, mily aprólékos gondot fordított Arany János az irodalmi nyelvhasználat megfigyelésére. A szerk.” — A szóban forgó lapok közül „P. Napló”: Pesti Napló ekkor a Deák-párt lapja volt, s Kemény Zsigmond volt a szerkesztője; a Tisza-párti Hon-t Jókai szerkesztette, a „B. P. közlöny”-t: a Budapesti Közlönyt, a kormány felhivatalosát pedig Salamon Ferenc. — „Városliget”: nyilván a Városligetben látott ilyen fölírású táblát A. — „Magyar ált. hitelbank”: nyilván a nevezett pénzügyintézet valamely hirdetményéből való a kiírt részlet — „passim”: szórványosan, több helyen: tí több cégtáblán is olvashatók ily hibás fölírások. — „germ. pleonasm.”: germanizmus, németesség s pleonazmus, szószaporítás is van e kiírt részletben — „Viehstand”: marhaállomány. „factitiv — passiva”: műveltető ige van itt szenvedő értelemben.

M: Nyr, 1898. 504–508. l. és 1899. 17–18. l. Kötetbe először Voinovich vette fel, változatlanul átvéve, de a szerkesztői jegyzet nélkül, a Simonyi által adott szöveggel.

Franklin 1387–1390. l.

82. HATÁROZATLAN

Ez a megjegyzés is A. halála után jelent meg a Nyr-ben, az 1900-as évfolyamban, a *Nyelvművelés* rovatban (73. l.), e megjegyzéssel a cikk alatt: „(A Nyr. régi kézírataiból)”. Részletezni a kéziratok eredetét Simonyi nyilván szükségtelennek érezte, hisz olvasói tudatában még éltek a *Tallózáshoz* s az *Ajánlatos kifejezésekhez* fűzött megjegyzések (l. ott).

83. NAGY IDEJE

Az előbbivel együtt jelent meg — Kötetbe először mindkettőt Voinovich vette fel Franklinba, s két másik, a két következő kis cikkel (*Telefon*, *A párnatánc*) együtt A „*Nyelvművelés*” c. rovatból cím alá foglalta őket össze.

M: Nyr 1900 73. l. Franklin 1390–1392 l.

84. TELEPHON

Ezt a cikket a következővel együtt (*A párnatánc*) a MNy 1916-os évfolyamában Voinovich Géza tette közzé *Arany János hagyatékából* címmel (327–328. l.). A címhez csillagot tett s közli a cikk keletkezéskörülményeit s lappangásának okát: „Arany kézirati hagyatékában többek közt egy rövid nyelvészeti cikk s egy népszokás leírása maradt fenn. Mind a kettő kiadatlan; hogy miért, azt megvilágítja Simonyi Zsigmondnak Arany Lászlóhoz 1888. november 10-ikén írt, alább közölt levele. ** Úgy látszik, a *Hátr. Iratok* számára későn érkeztek. A két cikk 1877-ből való, mert Szarvas Gábornak a levélben említett nyilatkozata a *Magyar Nyelvőr* 1877. évi folyamában jelent meg (555. l.). — A párnatáncra vonatkozó följegyzés azért érdekes, mert e táncot Arany költőileg is leírja *Toldi Szerelmében* XII. ének, 109-ik versszak.”

** Igen tisztelt képviselő Úr! A mint a Hátrahagyott Iratok nyelvészeti cikkeit olvastam, eszembe jutott, hogy a dicsőültnek a Nyelvőrbe szánt apróságai közül kettő annak idején kiadatlanul maradt nálam. Az egyik (a telefonról) azért nem jelent meg, mert Szarvas éppen akkor írt róla egy cikket, melyben ellene nyilatkozott e szó lefordításának; a másik meg azért, mert nem volt benne semmi néprajzi szöveg. De mind a kettő érdekes és kár volna, ha kimaradnának a *Hátr. Iratokból*. Mindenesetre kötelességemnek tartottam, hogy íme idemellékelve visszaküldjem. Maradok kitűnő tisztelettel, igaz híve Simonyi Zsigmond.” — Arany László ez időben a nagszalontai kerület képviselője volt: innét a megszólítás. — A Vasárnapi Újság a korszak egyik legnépszerűbb hetilapja volt, Nagy Miklós szerkesztésében megjelent tudományos ismeretterjesztő képes újság. — Az Ellenőr politikai napilap volt, Csernátony Lajos szerkesztésében; Tisza-, ill. szabadelvű-párti.

— Szarvas cikke, melyben ellenezte a telefon szó magyar szóval való helyettesítését, ez év utolsó számában jelent meg (*Telephon*, 555–557. l.). — Nem érdektelen megjegyezni, hogy az egyik első telefonelőfizető Arany László volt (*Arany László válogatott művei*. Bp. 1960. Bevezetés 95. l.); talán ez is közrejátszott, hogy A. épp e találmánynak igyekezett magyar elnevezést adni. — A távcső a német Fernrohrnak tükörfordítása.

85. A PÁRNATÁNC

E cikk keletkezéskörülményeire l. az előző cikk jegyzeteit. — Az A. által említett *Yankee doodle* egy máig élő híres amerikai dal és dallam, melynek kötetekre rúgó irodalma van. Az angol gyarmatokon énekelték, később, állítólag, az angolok az amerikaiakat csúfolták vele, majd egyfajta nemzeti dallá vált Amerikában; először, állítólag Benjamin Carr egy művében nyomtatták le (*The Reader's Encyclopedia of American Literature*. New York 1962. 1262–63. l.). — Ki az említett *The Dancing Master* szerzője, s honnét jutott hozzá A., nem lehet megállapítani. — A tánc közben mondott szöveg nyilván dal, vers az eredetiben is s A. is így fordította, szándékosan vagy ösztönösen, a ritmustól serkentve, éppúgy, mint a Wittgenstein-bírálat esetében is. Verssorba írva:

Már ez a tánc / felakad.
Ugyan, kérem, / mi miatt?
Mert Anderson / Johanna
Nem akar el / jönni.

El kell neki / jönni,
Bizony el fog / jönni
Bár akarja / vagy sem,
Meg kell annak / lenni.

Hozott isten, hozott
Anderson Johanna

Prinkum — prankum.
Ez a szép tánc / egyszer!
Járjuk el még / egyszer,
Egyszer, ismét / egyszer, —
Eljárjuk még egyszer?

— A „prinkum-prankum” tréfás ikerszónak, mely a prink és prank azonos jelentésű igapárból (jelentése: cicomázni, de: játszani is) származik, A. nem keresett magyar megfelelőt; talán az eredeti ízét akarta vele megtartani és éreztetni, talán a vers humorát vélte fokozni vagy egyszerűen úgy gondolta, hogy „magyar” halandzsa-ikerszónak (pl. irgum-burgum mintájára) is megfelelő ez. (Részletesebben l.: Németh G. Béla: *Egy angol táncdal fordítása Aranyánál*, Itk 1965. 599.)

*

M: MNy 1916. 327—328 l. Kötetbe először mindkettőt Voinovich vette fel.
Franklin 1391—1392 l.

FÜGGELÉK

Voinovich Géza:

ARANY JÁNOS SZÉLJEGYZETEI A NYELVÖRBEN

Arany szorgalmas olvasója volt a *Nyelvőr*nek. Írt is füzeteibe, adalékokat és megfigyeléseket közölve s bírálva a folyóirat elvi tévedéseit. A *Nyelvőr* köteteiben sok széljegyzete van; az első két kötetben kevesebb; később egyre több, a mint a valódi írók buzgalma lanyhult s a gyűjtés és közlés részben műkedvelő kezekre szállott s a nyelvészek is folyvást tovább sodródtak túlzásaikban. Különösen két téves irány bosszantotta. Egyik: magyar szavak idegenből való származtatásának erőszakos túlsága; ez ellen néhány csipős epigrammja is szól; három ki van adva (Ö. M. X. 422. l.), néhányat pedig alább közlünk. A másik: tősgyökeres magyar szavak és szólások értetlen félremagyarázása, ezekben idegenszerűségeknek ok nélkül való hajszolása s ezáltal a nyelv szegényítése. Midőn pl. a *Nyelvőr* I. kötetében (51. l.) Ponori Thewrewk Emil *Idegen csemeték* címen azt írta: *ki van*: es ist aus, magyarul: vége van — s erre, úgy látszik, Aranyból is akartak (hibásan) példát idézni, a költő erre is pattantott egy tréfás epigrammot, a *Nyelvőr* egész túlzó iránya ellen.

„*Ki van.*”

Azon hírre, hogy ezt „aus ist”-nek (vége van) olvasták nálam s meg akarják támadni:

Már ha *ki van* kártyád, *sincsen ki* a nyelvtudományod.
Nyelvőr! nem nyelv-őr vagy te, ha' nyelvi malheur.

*

Alább a *Nyelvőr*ben tett széljegyzeteit, kevés kihagyással, közöljük. Sok érdekes van ezek közt, nemcsak az egyes esetekre nézve, hanem elvileg is; egy-egy értelme, ujjmutatása mindig megszívlelni való. Lélektani érdekük is van, mert az odavetett megjegyzéseken sok helyett ott csillog a költő humora.

II. köt. 1873. évf.:

35. l. SIMONYI az *egy* határozatlan névelőről: „... korántsem lehet vele annyiszor élni, mint a németben az *ein*-nal, s éppen nem tartjuk magyarosnak ezt: „*egy* falusi asszony *egy* csipkebokor tövében *egy* szendergő nyulat pillantván meg”, mert itt a két utolsó *egy-nek* el kellett volna maradnia.” (Arany itt ? jelet tesz; a dőlőbetűs szavakat ő húzta alá.) V. ö. Kis polémia c. cikkét a Hátrahagyott próz. dolgozatokban, 324. l.

54. I. SZARVAS G. „Magyarosan” c. cikkében (A. aláhúzta e szavakat: *találdandjuk, nem egy tőnek tűnt már fel*).

199. I. Kétágú a. m. páros: „A légynek sem ártott, mióta kétágú” (házas). Ar. Jókai örd. (*Sic!*)

222. I. „... mikor voltak a Sidók egész Nemzetül Pápisták? Itt az ül mutatórag a tömegesítő stíl helyett látszik állani.” (*nem*).

338. I. SZARVAS G. cikkében: „Az új szó, a mennyire lehetséges, teljesen fődözz az idegent.” (*absurdum!*)

339. I. „Alkossunk új szokat, *de ne kontárkodva, se ne tudatlan kézzel*” (*distinctio!*).

353. I. SIMONYI a *parancsol, meghágy, hágy* mellett ezt is például hozza fel a Nagyidai cigányokból (I, 82. vszak: Most az ágyú hadd dörögjön, *hagyom!* (!! Tehát: *Je l'ordonne que les canons donnerent!*)

474. I. Ellen: neki, irányába. *Ez németes (hát szél ellen? víz ellen?)*

III. köt. 1874. évf.:

232. I. pátká: tűzhely (*patka az*).

232. I. szurgye: szalmazsák (*surgyé: mendikás szó*).

362. I. zig-zug fn.: sok hányódó portéka (*bizony nem!*).

366. I. kegyes: a ki feszesen jár (*hegyes*).

374. I. piringó: parányi (*pirinyó az*).

374. I. törökbúza csutika: szemétől fosztott cső, kukoricacsuta (nohát: *csutka*).

374. I. se üze, se büze (*biz az üze*).

461. I. Jókai kifejezéseinek egy csoportját rostálja, melyek „aesthetika-ellenesek”. (*Ne sutor ultra!*)

IV. köt. 1875. évf.:

152. I. ARANYból idézve ez a szó: borág. (*Ezt Kölcséynél láttam először*).

175. I. Péter fijamba is héjába reménköttém. (*Ecce! nemcsak rimánkodik értelmű*).

234. I. Találós mese: Melyik seprő a legdrágább? Az úri asszonyok sleppje. (*A beküldő csinálta*).

235. I. előget: elfogja a viláosságot (*praepositióból ige*).

271. I. húzó-vonó / Megütötték a bíró! / Egy nagy tökkel, hogy meghótt: / *Ej, haj, beh kár vót, / Beh jó húzó-vonó vót!*

354. I. SZARVAS G. cikke végén azt írja: „... az irodalom egy része ... az ízlésnek” kényelmes pajzsa alól szórja elég sűrű nyilait a nyelvjavítás ellen”. (*Van valami benne. Országutat akarnak, a költő olykor az ösvényen jár: pl. ha én azt írnám: hozzáteszi magát, Szarvas rám kiáltand, hogy ez Schedel csinálta rossz kifejezés. Az a baj, hogy az én nyelvérzékemben több van meg, mint a Szarvaséban*).

Előbb a 346. I. nem a Schedel, hanem Kazinczy fordításából idézte Szarvas ezt: „Gebt euch nicht mit dem ab! Ne tegyétek hozzá magatokat!” mire Arany a lapszélre oda írta: (*tösgyökeres magyarország*).

401. I. SZARVAS előbbeni cikkének végén ez az epigramm: (*Már ezután nyelvünk barbárnak senki se mondja / Nyúgati népektől loptuk egész vagyonát*).

441. I. Az anyaszült meztelen, magaszótt vászon s hasonmló összetételekről (melyekhez Arany odajegyzi ezeket: *szem-nem-látta, fül-nem-hallotta*) Simonyi ezt írja: „... alig csatlakozom, ha azt mondom, hogy a germanismus szaga érzik rajtok”. (*Tessék!*)

493. 1. Budenz azt írja: eredeti ugor szókezdő *m*-nek a magyarban néha *b* felel meg . . . finn maksa: magyar biz- (bizo- e. jh. bojzo-). (Hol erre a *bojzonyság*?)

512. 1. megtróják Jókainál a szemvillogva szót, mert szemvillog ige nincs. (Hát szembehunyva? arczapírulva? lélekszakadva?)

V. köt. 1876. évf.:

101. 1. SIMONYI cikkének végén: (Oh Búdencz, Búdencz, magad is már mennyire túlmensz. — Nézd fiadat, Simonyit! Elhagya, rád se konyít).

113. 1. Idegenszerűnek mondják ezt: „Áldom az úr . . . nevit, hogy e máj napot meg hatta érniünk”. (Ez idegenszerűséget tagadom. Hagy = enged.)

121. 1. isten lova = számár. Simonyi azt kérdi: az állatot jelenti-e? (Igen. Krisztus lovagolt rajta).

122. 1. Mégejtüzik, ebből lett megeitüzik, azaz megehitüzik. (Dehogy; mikor jóllakás után kezd a hasa lodaadni, nem mikor megéhezik.)

155. 1. a tündelevény, csenevér szókat idegenből származtatja. (Tehát még a mai napig élő, magyarból megfejtethető elnevezés helyett is valami idegen kell: szláv, oláh, görög, akármi! csak magyar ne legyen.)

339. 1. A fringia szónak Thaly-féle magyarázata (Franciscus Rákóczy In Nomine Gentis Insurgit Armis) mellé: (Gyöngyösi „Kemény János”-ban már él a fringia szóval, mikor R. F. a világon sem volt).

341. 1. Az advák, kérvék alakot tudtomra csak újabb irodalmi nyelvünkben találjuk. (Tudtomra már Molnár Albert énekében: „Rakvák bizonságid nagy csudákkal. CXIX. Zsoltár.)

384. 1. Mikor a ringaóra fément. (Jegyz.: Az a kis székh, mely minden palóc ágy előtt áll s melyről föl szoktak lépni az ágyra.) (Rengő, de nem kis székh, hanem széles pad, melyen a bölcső is elfér s éjjel az anya rengetheti.)

385. 1. egy cikk szerint az -ár -ér képzőre nézve csakis a következő szók állnak rendelkezésünkre: kádár, kulcsár, timár (hát búvár? Vagy ez is tót?).

VI. köt. 1877. évf.:

286. 1. Egy néprománban: „Adok hárman három vesszőt”, (hármótoknak. /Ha minket isten ketten összeblr.) Adhort. mul. Igazolják a Buda haldábelit. VII. ének. Jegyz. 4.)

373. 1. csigattyuszeg: a legnagyobb járomszeg (nem való; az a szeg, melylyel a csikoltvút a tézslához ragasztják).

373. 1. kepe: hosszú kereszt-sor (egy kepe = egy kereszt).

373. 1. kettőző: a ki beköti a kivetket a kivékötő fávol (nem az: a ki horája).

493. 1. Bír valamivel c. cikk szélén (Az Úr bír az egész földdel És minden benne élőkkel / Óvát a földnek kereksege. Molnár).

496. 1. legtöbbbszörte,

511. 1. is: legtöbbbszörte (minek ez? te!)

497. 1. kevés számot tesz ki (németül van).

VII. köt. 1878. évf.:

60. 1. csaplár, foglár, hajtsár szavakról azt írja, hogy „mind a három újabb keltű szó és olyan vidéken jöttek először forgalomba, a hol szlávok lagnak. (Szalontán 200 esztendő óta csaplár méri a bort.)

85. 1. Kérdés: mondják-e valahol, hogy főtt részeg v. főtt süket? (V. ö. sült számár.) (föld-részeg, föld-süket).

91. 1. buksi fejú: *tőkefejú* (Arany Toldija IV. utolsó második versében: *bukso, buksi*) (*nem mindig; nagy, vastag fejú; az ott nincs*).

139. 1. Csikmegyei tájszók közt: *gyilán: olyves* állat; olyan t. i., melynek nyaka más színű, mint testének egyéb része (*örves*).

179. 1. Szólásmódoknál javítások: Ha úgy tudna *sétálni*, mint a farát riszálni (*sztálni*).

179. 1. Sokat ivott a lova: Így szólják meg a kocsiszt, ha nagyon üti lovát (*azaz maga részeg*).

189. 1. feki: *fene* (*nem igaz: fekély*).

192. 1. Csángó népdal: Tuggyák ők megsütni szép font kalácsokat. („Bort megissza magyar ember”. No Brassai bácsi! a csángó is rossz magyar, nemcsak Vörösmarty!...)

243. 1. Német szövegek magyarosttása c. cikkben: „Eper is a német erdbeer-ből lett”. (*Mily categoricus bizonyosság! De a szó nem eper, hanem eperj (Eperjes), mint szeder, szederj, szederjes No, csak pusztítsuk a nyelvet.*)

243. 1. a szövegi l a magyarban mindenhol ly alakjában jelentkeznek, ez valószínűleg az illető német nyelvjárás l-jének valami sajátos kiejtésén alapszik (*és nem azon, hogy a magyar jobban szereti az ly képzőt, mint az l-t?*).

256. 1. SZARVAS G. szerint: „kudarc szavunk nem egyéb, mint a német *kurc* szónak a másolata” (*Nem hiszem. Akkor a kuvasz = kusz.*)

277. 1. Egy gyerekcse (*van hát cse képző, akkor ce is lehet*).

277. 1. bízomvizet árútt (*pézsma [bizam]*).

280. 1. Lakodalmi mondóká-ban: családi ünnepelt (*Irtsd ki no!*).

301. 1. „kéz alatt” alighanem germanismus. (*Hogy szagolja! Hát mikor a leány kéz alatt van?*)

VIII. köt. 1879. évf.:

89. 1. népmesében: a lakodalom fojt vóna, fojdogálna a bor (*Szarvas az effélt latinizmusnak mondja.*)

187. 1. Tájszók-nál: békó, a mivel a lovakat kipányvazzák (*nem igaz*), bányagödör: rucacsúsztató (*hát ez mi?*), eszkábál: fúr, farag (*nem igaz*), gomolya: juhsavó (*ez sem igaz*), a közlő nevéhez (Goldstein Vilmos): (*tanuljon még többet magyarul*).

211. 1. Mutatványok egy *Antibarbarus*-ból: Németes a fölszólító inf.: fölkelni! (*Tagadom! magyar nép is használja: No fiúk, mozogni! dolgozni! mindjárt eső lesz.*) V. ö. a *Tengeri hántás*-ban is: nagy a rakás, mozogni!

211. 1. két inf. nem hibás, de nem is szép (*hát enni menni? enni adni a libának?*)

249. 1. SZARVAS G. *A Nyelvőr és a szépirodalom* c. cikkében Gyulai-val vitatkozva, azt írja: „... ha én keményen kikelek valamely út rosszasága ellen, vétet követek el vele, ha járok azon az úton, mikor a szükség kényszerít rá?” (*Ez igen kényelmes. Tehát a költő, műfordító, szóval olyan író, kinek az egész nyelv gazdagságára szüksége van, az ne merje használni az Önök által rossznak bélyegzett szót: de Önök, kiknek a nyelvből, néhány technicus terminuson kívül, alig szükséges valami, Önök használhatják, a mint tetszik: prae-sente medico, nihil nocet.*)

253. 1. kölcsönvételnek ki nem mutathatók, de nem is magyarázhatók: *senye* v. *sunya* (*fenyét! hát ezt is szeretnék kiküszöbölni*).

257. 1. Eredeti s magyarázható -nc végű szavunk csak három van: *fürgenc, virgonc, lafanc*. Ezek úgy magyarázhatók, hogy *volt* egy *fürgenszenei, virgonszancni* igény. („*hol volt, hol nem volt*”).

269. 1. *Antibarbarus*-ból: *istenadta* (*isten-adata*) (*nem hiszem*).

269. 1. vízi liliom, nem vízliliom. de zsebóra, zsebkendő. (Ha nagyon szorítjuk, ez is germanizmus.)

272. 1. Szólamódok: Fellyeb akar héazni (ebből is látszik, hogy fenhéjaz, nem héjjáz).

313. 1. Műszó-kritika: Az is érdekes, hogy a szólam helyett szólásmódot, az ütem h. ütlést ajánlanak a revisorok (enyim).

343. 1. Halász Ignác az -ály, -ély képzőről: A lapálynak nem a lap főnév, hanem egy lap- ige az alapja, melynek jelentése „kiterjedni” lehetett. (Szabad így?)

343. 1. A vigályos a vigik igével hozhatjuk kapcsolatba. (Egy másik a Nyelvtörben világos-nak bizonyította, ez arról nem tud semmit.)

254. 1. P. THEWREWK EMIL írja: i-s melléknév akármilyen alakú helynévből válhatik: Ács-i, Almás-i ... de személy- és családnévkből nem. (Sőt, mint helynév, i-vel képződik személy- stb. nevektől az efféle: Péteri, János, Püspöki, Papi stb. Kovácsi. Azért nem kell ezek mellé más i, ha mellé-nevekké lesznek is, Nem püspöki-i lakos, csak püspöki.)

383. 1. Helynevek közt: Harasztlábja, Harmadláb. (Antibarbarus azt hiszi, hogy a „hegy lábja” németes, mert németül is Fuss des Berges, Tánácsolja, hogy kerülni kell.)

410. 1. a „fözlány”, „mozogány” szavak mellett, mely utóbbit nem a mozog igétől, hanem a szláv mozg: mark, kraft szóból származtatja: (Mozgoldálynak csúfoltak Szalontán egy magas termetű — a mellett igen ideges, mozgékony szabót. Fiain is rajta vészett, kik a mozgékonytság mellett aprók is voltak.)

413. 1. ... az -ány, -ény kivesző félben levő képző, és ma csak mint egy hajdani gazdag élet maradványát találjuk még (melyet ti rombolni segíttek!)

432. 1. Tájszó: csin: a hordó fenekének befelé való hajlása (nem igaz. Az a berouds, mely a hordó fenekét tartja, s a dongának azon kívül eső része. Letört a csinja.)

452. 1. A kettős birtokviszony kerülését ajánlja író művénel ilyenféle szerkezettel: Zalán futása Vörösmartytól. (Nem ugyan szabatosan, de széltire beszélünk így: Vörösmarty „Zalán futásd”-ban az Éte és Hajna epizodja tetszett nekem. Olvastad Horváth Mihály „Magyarország történetét”-t?)

463. 1. Szólamódok: Vajki ember a komám (bajnok ember). (Ez felkiáltás: Vajh ki! nem: bajnok. Derék ember!)

463. 1. Haportya: lapos nád, melyből gyéként, szatyrot készítenek (akkor nem nád, hanem sás).

512. 1. Szólamódok: A körülmények beborútak, mingyá esik az eső. Véghelyi má nem gyün létre (nem választják meg követnek). (Elfogadott új szó a népnél! persze bolondul használva.)

513. 1. Jó iszamattya van ennek a bornak (= csúszik). Vö. Egri ledány.

IX. köt. 1880. évf. (Ebben kevés a megjegyzés; nagy része fel sincs vágva):

485. 1. Munkácsi Bernát írja: a csángó epere alak „jobban megőrizte a német beere alakját” (mindig!).

556. 1. a német vogel-ből lett a fogoly madár ... (Azt nem láttam eddig még kimutatva sehol, hogy a német a foglyot katechsochen vogel-nek hívta. Ballagi legalább nem tud róla semmit. És kérdem: 1. miért rövidítette volna meg a magyar az első szóttagot? Ezt nem teszi más német szóval. 2. Miért mondja éppen a „fogoly” szónak utána rendszeren, hogy „madár”, „fogolymadár”.

556. 1. ragasz szóhoz. (Ez nem neolog szó, ép oly kevésbé, mint a tapasz.)

556. 1. Munkácsi B. írja, hogy „... az ő, *ecs* ige alapértelme mosni, tisztogatni; *szükségünk van erre, minthogy csak így tudjuk megérteni az ecset „pinsel”-féle jelentését. (ergo! csináljuk meg, fogjuk rá; akkor aztán származtathatjuk az Etsch folyamtól, mely bezzeg mos!)*

X. köt. 1881. évf.:

66. 1. SZARVAS cikke számos magyar szót idegen töre vezet vissza, — a cikk végére Arany: (Jó, hogy mindezeket csak most tudom. Mert ha fiatal koromban verték volna fejembe, soha sem lett volna belőlem — tót tró.)

385. 1. MUNKÁCSI Szláv kölcsönszók c. cikkében: „... a nyüsst ... mai nyelvünkben is a legdurvább varga munkáknál alkalmazott fonalat jelent ...” (ühm! a nyüsstjét!)

480. 1. MUNKÁCSI fenti tanulmányának III. része mellett, a lap alján:

(A hogy' indult a nyelvészet árja:
Árpád nyelve csak ferdített árja!

*

Ez után már hát hiába
Küldtök vissza Ázsiába:
Illünk az orosz igába,
A nagy Szláviába.

484. 1. (A mit Miklosich és Dankovszky s Leschka szerényen / Meghagya: Bernátok kótyavetélők el azt, / Kapkod ürügyhöz ez is, mint a menykőhöz előde, / Hogy, ha mi bönge maradt, elszlavizálja szegény.)

XI. köt. 1882. évf.:

50. 1. SZARVAS G.: Értsük meg egymást c. cikkében: „... ide csatolják szerte jól ismert (mi-szerte?) meghatározását: Neologismus minden oly alkotás vagy használat, a melynek példaképe egyáltalán nincs meg a nyelvben, vagy ha egykoron megvolt, eleveensége a nyelvérzékre nézve megszűnt (tehát feleleveníteni nem szabad).

57. 1. „... a finn -mä végzetnek épp úgy állhatna szemközt a magyar -ő, eredetibb -ev, -öv véghang, mint ezekben: kígyó, velő, ha e finn alakokhoz viszonyítjuk: *kaljame és ytime.*” (Changez! marche! Meggyőző hasonlóság!)

62. 1. Szilasi Móric cikkében: „... ellenmondásba jutna a tanár, a kinek hol ilyen, hol meg amolyan teoriákkal kellene előállania.” (Ez már ok! egy kapta kell!)

367. 1. JOANNOVICS GYÖRGY azt írja, oktat ige nem jár helyesen tárgyesettel, de a tanít igen, pl. földrajzot tanít. Aranyt idézi (Felhők, 106. l.): Kemencének (i. e. lenni) tanítják az eget.) A lapszálon:

Gyuri: Úgy-e, ez a föld lapos mint egy tányér?

Jancsi: Nekem a tanító a földet gömbölyűnek tanította, mint egy — nagy tők.

Gyuri: Hm!

368. 1. „Van Aranynál dativusos szerkezet is. (Arist. A madarak. 178. l.): Akarsz tanítani hát — könnyű kart / A szárnyasok kekropsi nemzetének? (= Comoediát szerezni és belantítani nekik. Tanítottam már száz meg száz diáknak magyar nyelvet, de az illyesmi nem látszott előttem különösnek!)

Ez az utolsó bejegyzés az aug. 15-iki számban.

[(Magyar Nyelv 13. évf. 1917. 155–161. l.)]

Váczy János:

ARANY JÁNOS KIADATLAN BÍRÁLATA

Ez a bírálat Gyergyai Ferenc (1799–1874) azon könyvéről szól, a melynek címe: *Magyarosan. Irtá Gy. F. „A magyar nyelv sajátosságairól” írt jegyzetekhez. Kolozsvárt, 1871. (8 r. IV, 212 l.)* Arany János valószínűleg a könyv megjelenése után nem sokára megírta bírálatának e vázlatát s tán alkalomra várt, hogy közlésre alkalmas alakba öntse. Azonban vagy megfeledezett róla, vagy nem találta a könyvet rendszeres bírálatra méltónak, elég az hozzá, hogy plajbászszal írt vázlatát beletette a szóban levő könyvbe, a melyet boldogult barátom, Borovszky Samu a múlt század nyolcvanas éveinek elején talált az Akadémia főtítkári irodája rendezésekor. A kézírást, mikor a könyvet Gyulai neki adta emlékül, nyilván észre sem vették, mert valami borítéknak használt félfv nagyságú díosgyőri papíron van s úgy összehajtva négy rétt, hogy Arany J. kézírása nem látszik, csak a címzés: „Tekintetes Arany János magy. akad. főtítkár úrnak helyben.” (Alighanem Toldy Ferencről.)

Hogy e bírálat érthető legyen: Arany János minden egyes észrevételénél a lehető legrövidebben megjegyzem a vonatkozást a könyv lapszámával kapcsolatban, hogy a ki bővebben akar tájékozódni: könnyebben boldogulhasson.

Cím: *Magyarosan.* Irtá Gyergyai.*

Gy. a 7. l. ajánlja, hogy olvasója ne higgyen vakon senkinek, a nyelv nem ismer egyéni tekintélyt, a nyelv egyedüli tekintélye az élő beszéd. A. e szöveget aláhúzza s a vázlatban ezeket írja: (7. l. hidjen; „a nyelv egyedüli tekintélye az élő beszéd.)

Gy. a 8. l. kérdi: hihető-e, hogy magyar ember valaha így beszélt: *gyümölcstől élni?* A. (gyümölcstől élni. gyümölcscsel élni. Hát a *ben* még Csereynél is v. Szalárdynál?)

Uo. Gy. a *benn*-t elemzi. Szerinte a *benn* a *be*- és *-en* összetételéből keletkezett; a *benn* igazhatározó, de nem névrag. A. a (*„benn-em”* alakot meglehetősen megfejt, és figyelmet érdemel; a nélkül, hogy kimondott elvét helyeselni lehetne.)

A 10. l. Gy. azt állítja, hogy a magyar nem különbözteti meg a *sem*-et és a *se*-t. Erre A.: (*sem* — *nem* árt neki a jégeső *se*. Ezt a nép is így mondja; Nem áll, hogy a nép kivétel nélkül *is*-t mondana ily esetekben.)

12. l. Gy. az *ért*, *miatt*, *végett* használati módjait magyarázza. A.: (*ért*. Elég jó. De nem említi az *ért* csereviszonyát. Nem adnám száz forint-ért.)

13. l. Gy. szerint a „*vá*, *vé* viszonyító nem jó *nak*, *nek* tulajdonító helyett”; s ha valakit megtesznek királynak, „csak akkor válik azzá, ha magát azzá tudja képezni.” Erre A.: (*vá*. Elég jó. De hogy valaki akkor lesz királlyá, ha derék király tud lenni, katonává, ha jó katona lesz, ez önkényes distinctio. A nép a *vá* *vé*-t úgy használja, hogy a főnév elváltoztatja előbbi mivoltát, lényegét és *masszá* lesz. Porrá lesz a test.)

Uo. Gy. azt tárgyalja, hogy a *bennünket* és *benneteket* nem jó a *minket* és *titeket* helyett. A.: (*bennünket*. Ellentétbe jó magával, saját kimondott

elvével. A nép széltire mondja. Itt kellett volna inkább finom különböztetés (mert van) a *minket* és *bennünket* közt. Igaz ő azt mondja: a közbeszédben *nem is hallható*. Tagadja egész Magyarország.)

15. 1. Gy. szerint *elibém* nem jó *előmbe* helyett. Erre A.: (*elibém* nem jó, de a nép mondja.)

Uo. Gy. szerint *idáig* nem jó *eddig* helyett. A.: (*idáig* sem jó, de a nép mondja. Halottam(!) (*idától-idáig*.)

Gy. a 16. 1. az *ül, ül* ragokról szól s azt mondja, hogy nem jó *ba, be, nak, nek* s *végelt* helyett. A.: (*ül, ül*. Helyes, de nem kimerítő. Szépen *roszúl*: (t. i.) fejt meg.)

Uo. Gy. a *bani, beni* ellen szól. Erre A.: (*bani* stb. természetesen *rosz.*)

17. 1. a *nagyszerű* s *nagylelkű* fokozásáról szól Gy. Erre A.: (*nagyszerűbb*. Kétség fér a magyarázathoz: *nagy* fejű, *nagyobb* fejű — de *nagylelkű, nagylelkűbb*, mert *abstract.*)

Itt A. visszatér a könyv 15. 1.-ra s Gy.-nak az *elé, köré* névutókra tett észrevételére felel. Gy. szerint *elém* jött helytelen e h. *előmbe* jött. A. így felel: (*elé, köré*. Szűkelmű *empyrimus*, hivatkozás a közélet nyelvére. Hát *alá, mellé?* hát *tudná* a régi *tudnája* helyett.)

Gy. az *által*ról hosszasan beszél, hogy az írók nincsenek vele tisztában s minduntalan fölcserélik névragokkal és a *keresztül* névutóval. Az *által* akadály, nehézség nélkül történőt jelent, a *keresztül* ha akadály van (17–20. 1.). A.: (*által*. Helyes. Az *által* és *keresztül* distinctiója nem elég biztos.)

Gy. a *feletről* megállapítja, hogy távolabbi viszonyt, az *-an, -on, -en* közelebbi jelent. Erre A.: (*felett*. Többnyire (!) helyes. De *felé* (fölelt) *féllett* *felől* nem jár. Vannak esetek, mikor a *felett* jó. A halott *felett* beszédet mondanak.)

Gy. a *bír* igének négy értelmét ismeri: 1. *bír* jószágot, jól bírja magát; 2. van ereje, tehetése hozzá: bírja a terhet; 3. *győz* értelemben: nem bír magával, s 4. *képes, tud* értelemben, bír dolgozni. A.: (*bír*. *szik* értelme is van. Isten a világot hatalommal bírja és 6-ik. A jószág pazarló kézre *bírt* (közép ige, régies, *ikes*.)

A 26. 1. Gy. a *gyakorol* igéről azt tanítja, hogy csak ott használható, a hol a *gyakor, gyakorta, gyakran* törzsének megfelel, vagyis *gyakor-tólág*. Erre A. ennyit mond: (*gyakorol*. Helyes.)

A 27. 1. Gy. a *viseltetik*ről ír s azt mondja, hogy mint külszenvedő nem jó, mert *viselik, viseltetik* a ruhát; aztán németes az ilyen használata: rokonszenvvel *viseltetik* iránta. A.: (*viseltetik*. Régi elfogadott és országszerte használt közép ige. Nem igaz, hogy *mviteltet*.)

Gy. a 28. 1. a *képvisel* ige helytelen használatáról szól: *képviselem, -ed* stb. A.: (*képvisel*. Igaz. De „a majmok voltak *képviselve*” a maga szempontjából helyes; mert azt teszi, a majom *faj*, több példány által volt *képviselve*.)

A 32. 1. Gy. a *beismer, elismer, felismer* igékről szól, hogy ezekkel egészen kiszorították a magyaros *megismert*. A.: (*be-, el-, felismer* „*elismerte az embert*” szerinte a nép ez alatt azt érti: *félre ismerte*. Épen ez a germanismus: a nép *elismeri*, hogy hibás; *megismeri* a varjút a csókától. Szabályul épen a *verkennen-t* állítja föl.)

Ezzel kapcsolatban Gy. a *bedíllt, beszüntet, beigazol, beterjeszt* igékre is hoz föl példákat. A.: (*bedíllt, beszüntet, beigazol, beterjeszt, bedílltja* gazdaságát. Kétfelm magyaros voltát. „*Bedílltja* az ispánt gazdaságába”, ez jó, de amaz nem. *Elszünt* a szél. Ezt sem hallottam soha.)

34. 1. Gy. a 20. §-ban a *betekint*-ről szól s a *befelettet*-ről, e helyett *birtokába* ad, adódik. A.: (20. 1. Az *ódi*k passzívát használja, mint *jót; betekint, befelettet, át/származtat* (ki)érdemel. Perse hogy *roszak*, de *belát*,

ellát mondja a nép is. Belátom én azt, hogy igazat mondott kend. *Elláttam*, hogy sohasem leszek gazdag ember.)

35. 1. Gy. a *felemlít* h. a *megemlít*-et tartja jónak, a *feldicsér*-t is helyteleníti. A.: (*felemlít*. Igaza lehet; *feldicsér* jó biz ez, több mint megdicsér. „Feldicsérte rútúl az egész fajtáját.” (Tudnivaló, hogy ezt ő is használja a Nagyidai cigányokban.)) (*Népies ez, felkér is jó.*)

36. 1. Gy. méltán rója meg az *elnézve*, *ellekintve* attól-féle kifejezést. A.: (el nézve, el tekintve-től. Helyes.)

Folytatólag Gy. az *ellátni*-t is más szóval akarja fölcserélni. A.: (*ellát*ni. Provinciális felfogás. Az *ellát* visszaélve is használtatik; de élelemmel, ruházattal *ellát*ni, a mi népünk is mondja.)

38. 1. Gy. a *felszáll*, *felzár*, *kizár*, *felhág* igékről szól. A.: (*Felszáll*. Száll, némely tájon annyi mint repül. *Felszállott* a páva Vármegye házára. u. o. *hág* — azt mondja *lehág* nem lehet, csak *fel*, *meg*, *be*. Úgy épen nem: de valamibe *hág*, *sárba* péld. a mi a földön van. A *hág* nem csupán emelkedést jelent, tehát *felzár*, *kizár*- helyes. Van *nyit*. Van ez, de más értelemben. *Felzár*ni vkit a padlásra. *Kizártak* a szobából.)

A 39. 1. Gy. a *felmerül*ről mondja, hogy éppen oly rossz, mint a *felszáll*, mert *merül* nem emelkedhetik fel, s a példák közt felhossa azt is, amelyre A. célóz: (*felmerül*. Helyes. De ugyanott a szemüvegek a XIII. század végén *jöttek elé* semmivel sem jobb. Ugyanott a szabályban szerző a *miníse* szót használja (41. 1.). Ezt már igazán nem hallotta soha.)

A 41. 1. Gy. „*osztja véleményét*” kifejezést igazítja helyre. Erre A.: (*oszt* — *véleményt*. Egyszerűen tropus ez. Ilyet a nyelv, sőt egyes író is vehet föl. Különben hova lenne a *stil*, ha csak azt lehetne mondani, mit a paraszt ember.)

Gy. a „*féli őt*” kifejezést is megrója s méltán, mire A.: (*féli őt*. Általában helyes. De *féli az istent*, kijavítja: *fél* az istentől. Egy ez?)

Gy. az „*árul el*” helyett a „*bizonyít*, *mutat*, *tanúsít*” igéket ajánlja. Erre A.: (*árul el*. Igaza van benne.)

Gy. szerint a „*meneszt*” nem jó a „*küld*” helyett. (A.: *meneszt*. Jól beszél.)

Érdekes, hogy a Gy.-tól méltán kárhoztatott „*dacára*” használatát megjegyzés nélkül hagyja A. Ezt Gyulai is nem egyszer megrótt a stílszabványokon.

A „*felül vizsgálat*” szót Gy. értelmetlennek mondja. A.: (*felülvizsgálat*. Igaza van. De a javasolt *felső vizsgálat* pongyola.)

A 44. 1. Gy. a „*növi ki magát*” kifejezés helyett ajánlja: „*kinő*, *felnő*, *megnő*” igéket. A.: (*növi ki magát*. Általában helyesen kárhoztatja. De mondjuk néha: ez a leány ha egészen *kinövi magát*, azaz *kifejlik teste*.)

Gy. u. o. a „*körülnézi magát*” kifejezést kárhoztatja. A.: (*körülnézi magát*. Biz ezt mondja a nép. *Körülnézi magát*, nem sáros-e a ruhája. *Körülnézem* magam, hát egyedül maradtam. Ellenben *maga körül néz*, épen szokatlan.)

A következő megjegyzései magukban is érthetők: (*elbadja magát*. Ezt is széltére használja a nép: *érdeklí magát*, *jól veszi ki magát*, *jól néz ki perse*, nem magyar, *megboszulja magát*. Helytelen. *Boszút áll* valamiért vkin. *Megboszul* vmit ez a helyes. Tehát példáiban: *megboszulta ellenfelét* nem jó. *Folytán*. Általában igaz, hogy sok visszaélés történik vele. De példái közt: *még e hó folytán* (folyamában.))

A 47. 1. Gy. a „*miután*” kötőszót magyarázza, hogy helytelenül cseréli fel a „*minthogy*” és „*mivel*” kötőszókkal; a *miután* időjelentő, míg a *minthogy* és *mivel* „okadólág következtető”; a *mivel* (hogy) után áll: *annál fogva*, a *minthogy* után pedig: *tehát*. Erre A.: (*miután* e. h. *minthogy*, *mivel*.)

Helyes az észrevétel. De a *mivel* és *minthogy* közötti finom különbséget nem bizonyítja meggyőzőleg.)

Gy. az „inkább” határozót másodfokozatúnak mondja. Erre A.: (*inkább*. A felhozott esetben (comparativus helyett) észrevétele helyes.)

Gy. szerint a „semmint, semhogy” nem jó *mintse*, higgye h. A.: (*semmint, semhogy*. Igaza lehet. De ezek régóta megvannak az irodalomban.)

Az 50. l. Gy. az *úgy* — *mint* használatáról szól és számos példái közt elsőnek idézi ezt: azt tartanánk célszerűnek *úgy* a monarchia, *mint* a dynastiára nézve. , s javítja a következőkép: ezt tartanók célszerűnek *mind* a monarchiára, *mind* a dynastiára nézve, stb. Erre A.: (*úgy* — *mint*. Igaza látszik lenni. Példáiban tartanánk h. tartanók igazítás. Minek? ha *egyedüli* auctoritas a beszélt nyelv?)

A *mind-mind* kötőszó a *nem* tagadóval helytelenül kerül egy mondatba, *mint* Gy. magyarázza. A.: (*mind-mind-nem*. Helyes. Itt a tagadás *sem* *sem* v. *se se*.)

Hasonlókép a *mindig* sem kapcsolható *nemmel*. A.: (*mindig-nem*. Helyes. De a *mind* *nem* védhető, mert a *mind* ilyenkor = *folyvást, egyre, mindegyre*. Várom, de *mind* *nem* jó = *egyre* *nem* jó.

A következő észrevételek önmagukban is érthetők: (*mint* (als) *csak* helyett, *perse* hibás. Nincs több *mint* öt forintom. N. t. csak 5 ftom. v. forintomnál. *Utolsó* e h. közelebbi. *Perse* *rosz. kérdő-e? Nem-e?* Erre én is régóta haragszom. De a régi *nemde?* (melyről *nem* szólt) védhető.)

Gy. az *azon*, ezen használatát magyarázván, több pontba foglalja megjegyzéseit az előbeszéd alapján. A.: (*azon, ezen*. Helyeslem. De példái közt: *emberekről* *szólok*, a kik *nem* hallik a népnél. *Oly* *emberekről*. Megemlíthette volna: *ama* asszony, *eme* embert.)

Az 56. l. Gy. a *mely* visszamutató névmást magyarázza; *nem* *minde-* *nütt* lehet használni, mert időről szólva *mikor*-ral, helyről szólva pedig *hol*, *hová*, *honnan*-nal élünk. Erre A.: (*mely*. Kárhoztatja, *hol* *idő* és *helyi* határozó pótolja. Én is. Az életben *nem* hallik. Hát a népdal: *A mely* leány sokat szeret.)

Az *óta* vagy *tól* *től* *fogva* névutó bizonytalan használatáról azt mondja Gy., hogy némelyek a *tól* *től* után elhagyják a *fogva* szót, vagy *tól* *től* után írják az *óta* szót. A.: (*óta* v. *tól*, *től* *fogva*. Általában igaz. De a *haoltától* *óta* *nem* ismeretlen népi emphaticus kifejezés. S a *fogva* elhagyását néha stílusis előny kimentí.)

Az *en*, *on*, *ön* rag, magyarázza Gy., *nem* jó a *nál*, *nél* vagy *ba*, *be* h. A.: (*en*, *on*, *ön*. Általában, és szerintem helyes. De ha némely vidék a város- házra megy, a városházán tanácskozik, arról *nem* tehetek.)

Folytatólag az *okmány* szó, a *nélkül* — *szűkölködik* kifejezés helytelen- sége ellen szól Gy. A.: (*okmány*. Bene, bolond biz az. De *tokmányt* valóban csináltak, elébb *mint okmányt*; *nélkül* — *szűkölködik*. Igaz, de régi *rosz* ez már.)

A.: következő jegyzetei önmagukban is érthetők: (*rég láttam? rég nem láttam*. Az utóbbi *megyárosabb*, természetesen; *meddig*, *sokáig*, *későn*, *örökre*. *Mikor*? *Sokára*, *későre*, *soha*. Valeant. *Alig*, *aligha* s a monstrum *alighanem*, *ám-de*. Költők kapták fel, szorultságból. Jól fejti meg) (T. i. Gy. azt magyarázza, hogy az *ámot* a *de* h. *nem* használhatjuk, mert az *ám* hely- behagyó, a *de* pedig ellenző.)

Tovább azt fejtegeti Gy., hogy Angolhon *nem* jó Angolország h. Erre A.: (Angolhon stb. Azért hogy a parasztnak faluja a haza: hibásan mondja a hazát = die Heimatnak. *Vaterland* az csupán.)

A 61. l. Gy. a *vala* használatát mint történeti múltat kárhoztatja. Erre A.: (*vala* *mint* történeti múlt hibás. Ne Hunfalvy!)

A. következő észrevételeit minden jegyzet nélkül közöljük:

(Összetett szók. Többnyire helyes. (Gy. nem fejteget, csak számos példát idéz a német egyértékűségével.) De az nem áll, hogy összetett szóban az első mindig csak a következőt jelenti. Ha új magyar múzeumnak így kell lenni m. u. m., akkor *őcska juhászbunda juhász őcska b. lesz.*

Szócsintan. A comicumnak van joga ilyenekhez. A görög nyelv nem korcsosult el, azért hogy a vígjátékirók efféle szókat csináltak. A baj az, hogy műveletlen írók és közönség komolyan veszik s felkapják. De erről ki tehet?

Magyar nyelvi rendszere. A nyílt és zárt *e* különböztetését elveti, mert ő nem ismeri; szülei- s barátaitól; sajátító *nak* nincs; *a kő* nem hangzik így; *ak-kő*; *eljártál* — igen; *kertbeni*; *ék-vány-ás-at-ó* nem mindegy. Igaz. *Tetik* szenvedő nincs. Az *ódi*k mellett *harcol*; *and* — nincs; *szalaszt* nem *mivel* ez, hanem *cselekvő*, a közép *szalad*-tól; *ül-ül. beli és i*. Igaz, nem mindegy; *kod-* és *koz-* képzők különbsége. *Nincs bebizonyítva; len, ellen.* Helyes.)

A 197. l. Gy. a *nok* nők képzést helyteleníti; a *szervél* képzett szóban inkább a *szertűt* fokozzuk. (Erre A.: *nok-* nincs bebizonyítva, *szertű*. Kétes marad.)

A 198. l. Gy. ismét az *atik* szenvedő képzőt tagadja s csak ráfogásnak mondja. Erre A.: (*atik* szenvedő *ráfogás*. Ráfogás!)

A. többi megjegyzése minden további magyarázat nélkül érthető, a mint következők: *örömatya, ajtósark, ajtónak sarka*. sajátítót tagadja, *közbe-közben*. Ben-t tagadja. *szinte, szintén*. Ez helyes. (T. i. hogy a szintén = hasonlóan.) *ént* (ként h. hiba), *gyanánt, végett* nem vesz fel személyragot; *ódi-k-ódi*k mellett kardoskodik; *sz.* a *zik* személyű — *néz-el* mellett *harcol*, *szik* folytonos, *ül* egyszerre. Nincs bizonyítva; *ül-ül* distinctiója (hogy *an-entől* különböző, nem áll.) szépen, *rútúl. lan-len* toldalékok tagadja; fogj be két *lovadat*, melyikünket szeretsz, azt mondja hogy ilyet írni nem lehet.)

[Magyar Nyelv 13. évf. 1917. 161—166. l.]

Arany László.

BEVEZETÉS

A magyar olvasó közönség azon részének, mely Arany költői munkásságát érdeklő figyelemmel kísérte, rég tudomása van arról, hogy hátrahagyott kéziratai között kiadatlan művek is maradtak fenn: befejezetlen eposzok s költői beszédek töredékei és egy új sorozat a kisebb költeményekből.

Mily okok miatt maradtak az előbbieket befejezetlenül, elmondta ő maga *Elegyes darabok* című műveihez 1867. március 1-jén és Toldi szerelméhez 1879. május közepén írt előszavában.* Elmondta költeményeiben is többször.

„Bányász a költő: hányszor kergeti
Mély föld alatt vakon a vak eret!
Bizvást elindul, meddő szirt mered
Eléje: s ő áll e szirtnél merőbben,
Sápadvá színben, fogyva kedv- s erőben!”

(Bolond Istók. I. 124.)

* Lásd: Arany János Összes munkái. Budapest, 1883—1885. Kiadja Ráth Mór. Nyolc kötet. II. köt. 120. és IV. köt. 319. 11.

... Bevallom gyöngeségemet:
Nem dolgozom, csak ha *valami* hajt;
Egyébkor lusta mélabú temet,
Mely elefántnak néz szunyognyi bajt.

(U. o. II. 12.)

Íme e hátrahagyott művek utolsó gyűjteménye, most már igazán *de funere domini raptá*.

Megvallom, nem csekély tépelődés után szántam el magamat kézzétételekre. Az a kétség, amit maga a szerző érzett, mikor töredékes dolgozatai egy részét fiókja rejtekéből először kiadta, elfogott engem is.

Vajon érdekel fogadja-e mindezt a közönség? Vajon épen a leginkább érdeklődők nem csalódnak-e várakozásukban, amit a hírlapok ismételt túlzó hírei talán nagyon is fölszigázhattak.

Az ilyen hír haladtában nőttön nő, s a ki végre, a könyv megjelenésekor, nem azt kapja, amit talán a hírek után gondolt, elkedvetlenedésében becsét könnyen alább teszi a valónál.

De vajon nem ártok-e a közzététellel a boldogult emléke iránt tartozó kegyeletnek is? Szabad-e az alkotó művész műtermének minden forgácsát köz-szemlére tenni? Szabad-e a költő terveinek, eszméinek, ötleteinek kidolgozatlan vagy félig kész darabjait föltárni a világ előtt?

S ha egykor majd lehetne is: elérkezett-e már erre az idő? Eddig is szándékosan halogattam a közzétételt, várva, míg az *Összes művek* folyamatban volt új kiadása, amit atyám maga rendezett sajtó alá, egészen befejeztett. Nem jobb volna-e várakoznom még tovább is? Vagy legalább megválogatnom a gyűjteményt? Egy részét adni most, a többit tartogatni másidőkre?

De kétkedéseim közt is éreztem, hogy azok felfogásában is „van valami”, akik e kiadást már évek óta sürgetve, késlekedésemet csaknem egy tartozó kötelesség elhanyagolásának kezdték feltüntetni. Egy tekintélyes tudósunk épen kétségbe is vonta, van-e jogom ily kéziratokat hosszabb ideig elvonni az irodalomtól? Atyám barátai, akikkel a gyűjteményt közöltem — különben egy részét már rég óta ismerték — nemcsak azért voltak a halogatás ellen, mert azt hiszik, hogy e töredékek egyes darabjai blúvást oda tehetők szerzőjük legfényesebb lapjai mellé, hanem azért is, mert nincs semmi oly természetű ok, amiért e gyűjteményt a kortársak előtt inkább kellene rejtegetni, mint talán később. Pedig előbb-utóbb úgy is megjelenének, az kétségtelen.

Ami a megválogatást illeti: az nehéz volna. Minden válogatás önkényes. Mondhatni, ízlés dolga. Ami egynek érdekesebb, másnak talán kevésbbé. Ami esztetikai tekintetből talán mellőztetnék, megiehet, mint jellemző vonás, életrajzi adatként volna érdekes. Valóban, aki válogatni akar, olyanba avatkozik, amire csak maga a szerző lehetne hivatva.

Végre is legjobbnak véltem lehetőleg teljes gyűjteményt adni, összefoglalni egy posthumus kiadásban mindazt, ami a hátrahagyott kéziratokból, az *Összes művek* utolsó kiadásába föl nem vett régebbi dolgozatokból s atyám baráti levelezéseiből birtokomba jutott és egyáltalán közölhető.

Négy kötetre van az egész tervezve. Az első a verses maradványok, a másodikat a prózai dolgozatok, a harmadikat és negyediket a levelezés foglalja el.

Ily összeállításban, különösen a levelezés belevétele által, a gyűjtemény részben biographiai jelleművé lett, s ezért helyesnek véltem az egész kiadást atyám 1858-ban írt *Önéletrajzával* nyitni meg, — kiegészítve ezt az akadémiai almanachban *Gyulai Pál* által közölt rövid és vázlatos életrajzi adatokkal.

Így az olvasó, ha egyik-másik költemény vagy levél keletkezésének körülményeiről fölvilágosítást keres, az adatokat mindjárt kéznél leli.

A költői művek között legnagyobb és legjelentékenyebb *Csaba királyfi*, a hun eposzi trilogia maradványa.

Mi volt e trilogia terve, a töredékek élén közölt vázlatokból eléggé megérthető.

Az Attiláról szóló eposz tervével talán mindjárt a forradalom után kezdett atyám foglalkozni. Azonban a kéziratokra itt-ott följegyzett évszámokból ítélve, csak 1852–53 körül fogott először a terv kivitelébe. Ez időből valók a legrégebbi maradványok, melyek alexandrinekben és még egészen az első *Toldi* népies hangján vannak írva. Terv-vázlat ez időből nem maradt; a későbbi hármass beosztás (*trilogia*) terve talán akkor még nem is volt meg; legalább a fennmaradt énekek annak meg nem felelnek. E kidolgozásból megvan az első ének, a másodikból két töredék és a hatodikból, melybe az akkori terv szerint *Keveháza* is be lett volna szöve, az ennek bevezetésére szánt sorok. A kézirat csemlapján föl van írva szép betűkkel: *Csaba*, s későbbi írással szomorkás rímnek oda-vetve: „Maradt végkép a'ba.”

De még akkor nem végkép. Pár év múlva, 1855–1856-ban, új kidolgozáshoz kezdett, nibelung-strophákban, egészen mellőzve az előbbi maradványokat. Ily vers-formában a trilogia első részéből („*Buda halála*”) egy egész ének s a második énekből némi töredék, a trilogia harmadik részéből pedig („*Csaba*”) negyedfél ének maradt fenn.

Harmad ízben *Buda halála* készült el, oly alakban, amint meg is jelent. Kéziratán följegyezte, hogy kezdette 1862. február végén, befejezte 1863. május 6-án. A nibelung-verseket végkép félretette s visszatért az alexandrinekhez, de az 1852–53. évi első dolgozatból alig egy-két versszakot vett át. Ez időben, vagy kevéssel korábban, vethette papírra a töredékek élén közlött egyik tervvázlatot is.

S azután újabb két évtized múltával, 1881-ben még egyszer kézbe vette az annyiszor letett munkát, s a tervvázlatot emlékezetében megújítva, hamarjában, három hét alatt, meg is írt két éneket; kézírata elején föl van jegyezve: „Kezdtém 1881. augusztus 2.”; a végén pedig: „Eddig augusztus 20-án; aztán beteg lettem.”

A *Daliás idők* című töredék, mint az olvasók nagy többsége kétségkívül tudni fogja, a *Toldi-trilogia* középső részének volt első kidolgozása; tehát ugyanazon résznek, ami később *Toldi szerelme* címet nyert. De meséje is más nyomon indul és részletei is többnyire egészen mások, ismeretlenek. Kétségkívül elég ok arra, hogy a közzétételnek érdeket adjon, de egyszerűsmind egy okkal több, hogy növelje kétkedésemet. Vajon ez eltérő cselekvény nem fogja-e az olvasót, legalább a naivabb kedélyeket, a költemény által ébresztett illúziókban zavarni? Nem csökken-e az érdeke, amit az események folyama s a részvét, amit a szereplők sorsa színbén. Az is igaz, hogy egy-egy megkezdett költői műnek lényegesebb megváltoztatására is van példa, a világirodalomban elismert nagy nevű íróknál is. De azért az első kidolgozás töredékét aligha adtam volna ki, létezése az íróasztal titka lenne. De épen nem titok. Atyám maga lelkiismeretesen számot adott róla *Toldi szerelme* előszavában, s a megkezdett műből már azelőtt közzé is tett három éneket: az elsőt a *Losonczy Phönix*-ben (Emlékkönyv; kiadta *Vahot Imre*. Pest, 1851. I. kötet); a másodikikat a *Szépirodalmi Figyelő* 1862. évi s a harmadikat a *Koszorú* 1863. évi folyamában.

E közzé tett három ének közül azonban csak az első ének maradt meg változatlanul. Ez ugyanaz *Toldi szerelmé*-nek első énekével, csak néhány versszakkal az utóbbiban megtoldva. A második és harmadik ének már egészen más nyomon indult; ezek mind a jelen kiadásban közölt első töredéktől, mind *Toldi szerelmé*-nek II. és III. énekeitől lényegesen különböznek.

Mert e művet atyám három ízben kezdte újra, egymástól messze eső időközök után, s tervén mindannyiszor tett több-kevesebb módosítást, melyek miatt a már közrebocsátott énekek sem maradhattak eredeti alakjukban. Az első kidolgozás még a forradalom idején, mindjárt a *Toldi* megjelenése s az akkor már szintén kész, de aztán öt évig asztalfiókban tartott *Toldi estjé*-nek befejezte után, *Petőfi* buzdító ösztönzésére indult meg. Címe akkor *Daliás idők* lett volna. A jelen kiadásban foglalt első szöveg ebből az időből maradt fenn; egészen rajta is van még a „barna hajjal” és „játszi elmével” ifjonta elmondott két első résznek naiv üdésege. Azonban a szerző maga csakhamar elégtelen lett vele; 1853. november 22-én kelt levelében írja *Tompá*-nak, hogy *Toldi* második részét elvitte hat vagy hét énekig s aztán ismét elül kezdte: azt hiszi, úgymond, hogy ezt a részt csak „réá disputálták” azért nem bír boldogulni vele.

Ez „elül-kezdett” második kidolgozás tervének és beosztásának felel meg a *Figyelő*-ben és a *Koszoru*-ban közzétett két ének. *Buda halála* félre tétele után, 1863–64-ben még dolgoztatott rajta, de — mint maga mondja — „egészen subjektiv természetű szenvedések miatt” ismét hosszú időre abban kellett ezt is hagynia. Újabb egész évtized telt le, míg régi töredékeit 1874 után néha-néha ismét kezébe vehette s véglegesen megállapodott abban a tervben, amit aztán „fehérülő hajjal” *Toldi szerelmé*-ben befejezett.

A hun-eposz-trilogia és a *Daliás idők* hármas újra kezdésének időpontjai jelölik egyszersmind atyám egész költői munkásságának három külön időben s egymástól messze eső éveit. A negyedfél évtizedből, mely az ő irodalmi első föllépte idejétől haláláig lefolyt (1847—1882), másfelet is alig tennének ki azok az évek, amelyekben költői dolgozatokkal foglalkozhatott, de e másfél évtizednek talán tele sem volt olyan, amidőn nagyobb művei alkotására teljesen meg volt a

Kedv, ihlet, alkalom és érzemény,
Erő, kitartás, izlés, akarat —
Egy szóval *ami kell*

(*Bolond Istók*, II. 14.)

Az igazi ifjú munkásság időszaka — a *Sturm und Drang* lelkesedésének s fáradhatatlanságának szép kora — nála alig tartott három évig, föllépéstől a forradalom végéig. Ez alatt sem volt az olyan heves és olyan erejében duzzadozó, mint a nagy német költőé, kinek irodalmi föllépése e jellemző elnevezést emlékeztetéssé tette, sem oly merész és követelő, mint *Petőfit*, de önérzetes és öntudatos volt, teljesen tisztában a céllal, melyre törekedett s bizalommal a saját erejében, hogy e kitűzött célt el is fogja érni. Bizonyítják *Szilágyi István*-hoz és *Petőfi*-hez ez időben írt levelei.*

* „Szeretem a *nemzeti* költészetet; a *népiesség* kontósében még most; később majd *pusztán*.” Írja *Szilágyi*-nak 1847. szeptember 6. Mintha egész költői pályája fejlődését előre látta volna! S hogy mi volt fogalma a népieségről, azt is igen határozottan formulázta ez időbeli leveleiben. Lásd többek közt *Szilágyi István*-hoz 1847. nagypéntek napján, *Petőfi*-hez 1847. február 28.; május 27.; augusztus 5-én, *Szász Károly*-hoz 1847. október 11-én kelt leveleit s *Tompá* 1848. március 2-ki válaszát e kérdésben hozzá írt levelére.

E három évből a *Daliás idők* akkor kezdett énekein kívül nem maradt semmi töredékes dolgozata, semmi csonka műve. Terhes hivatala mellett is — mely elfoglalta reggeltől estig — elég volt akkor néhány hét, hogy a késő éjjeli órák fölázdozásával megalkosson egy-egy oly terjedelmű művet, mint az *Elveszett alkotmány*, *Toldi*, *Toldi estéje*, *Murány ostroma*, *Rózsa és Ibolya*, *Losonczi István*, *Szent-László fiúve*, stb.

A forradalom bukása és Petőfi elvesztése azonban ez ifjú szép korának nagyon korán végét vetette:

„Oda vagy, érzem, oda vagy
Oh lelkem ifjusága!”

sóhajt fájdalomosan már 1850-ben, s valóban csakhamar bekövetkeztek azon szomorú évei, midőn, mint fájó emlékezettel panaszoja, minden kísérlet, hogy megkezdett nagyobb műveit egész kitartással révparrtra vonsozolja, csak fájdalmas elégedetlenségben végződött és csak „lyrai sóhajokban kellett szét-tördelnie fájó lelkét.” Ez évekből való csaknem valamennyi töredéke. „A sok első ének” — „a sok kerített óriás fenek.” Ez évekből *Csaba királyfi* töredékeinek nagy része, a *Mátyás-diadalünnepe* című béke-eposz kezdete, *Bolond Istók* első éneke, *Furkó Tamás*, *A falu bolondja*, *Vojtina levelei*, a fordítások Tassóból és Ariostóból — amint mindezekről ő maga megemlékezett *Elegyes darabjai*-hoz írt (most *Összes művei* IV kötetébe foglalt) előszavában. És ez évekből valók a jelen kiadásban közölt maradványok is: *Édua*, az *Öldöklő angyal*, *Csanád*, *Az utolsó magyar* töredékei s az a sok apró forgács, ami a kötet végéhez függetlenül van csatolva. Valószínűleg úgy volt minde-nikkel, mint *Az utolsó magyar*-ral, melyről 1858. február 9-ki levelében írja *Tompához*, hogy bár nem ifjúi hévvel, de kitartó csendes szorgalommal iro-gatja „nulla dies sine linea”, pár hónappal később azonban (1858. június 5-én kelt levelében) fásult megnyugvással írja meg azt is, hogy nem bírja, bele-fáradt; pedig e művet „közös vigasztalásukra” szánta, az akkori szomorú napokban.

Ily sikertelen kísérletek közt folyt év év után. Az ötvenes évek elején még jelent meg tőle évenként néhány lyrai költemény, 1854—55-ben is még néhány ballada, s azután következnek a költői elnémulás hosszú, szomorú évei.

Nem bír dolgozni, nem bízik erejében, nem mer megnyugodni ön kriti-kájában; bizalmatlanság vesz lelkén erőt. Midőn 1860-ban az akadémia meg-tisztelő megbízásából *Széchenyi emlékezetét* kell megírnia, hetekig tartó aggo-dalom kínozza, vajon e megbízatást el merje-e vállalni, s midőn végre belátja, hogy visszautasítania nem szabad, ismét hetekig tartó aggodalmas kétkedé-sek és lelki vádak után jó létre a költemény. De e súlyos évek alatt is mindig egész reménnyel és hittel csügg a gondolaton, hogy ha tanári állásától szaba-dulhatna s körösi életének elszigeteltségét íróársai és barátai társaságának pezsdítő befolyásával cserélhetné föl, szelleme még visszanyerné egykori ruga-nyosságát s magános óráiban ismét bekopogtatna ajtaján a régen tova röp-pent műzsa. Minél erősebbé válik nála e hit, annál nyomasztóbbnak érzi akkori állását, annál nyűgösebbnek a vele járó feladatokat. Ólomként súlyo-sodnak ezek lelkére, s midőn végre teljesedik a régi vágy, hogy kötelékeiből kibontakozva, más viszonyok között más életet próbáljon, egész megköny-nyebbülnék s szabadnak érzi szellemét. Pedig a pesti új életpályán a „kenyé-rkereső mindennapi munka” nemcsak kevesebb nem lett, mint körösi tanár-sága alatt volt, sőt nagyon megsaporodott. Lapot szerkeszt, annak jó nagy részét maga írja, novellákat fordít, sőt lapja számára eredeti tárca-beszélye-

ket is kezd írni,* újdonságokat szed össze, korrigál, levelez, a *Kisfaludy-Társaság* újra szervezésének, s kivált e társaságnál a „pártoló tagok” intézményének tömördek aprólékos irkálással, pénzkezeléssel, könyvvezetéssel, számadásokkal, a másfélezer pártoló tag nevének s lakásának nyilvántartásával, igényeik, panaszai, reklamációik kielégítésével járó teendőket végzi, saját kezével vonaloz rovatos foliansokat, indexeket szed betűrendbe, e mellett szerkeszti a társaság pártoló könyvtárát, javíttatja „báronyos kézzel” egyik-másik író vagy fordító stílusát s mindezt azzal a lelkiismeretességgel, mely őt minden dolgában jellemezte. Hogy olykor minő bajlódásokkal járt az ilyen munka, legyen elég csak *Kazinczy Gábor*-ral és *Szemere Miklós*-sal ez időben folytatott levelezésére utalni. Ennyi teendői közt bizonyára alig maradhatott csak annyi szabad ideje is, mint előbb a körösi tanárkodás alatt. S mégis az az erős hit, hogy régi nyűgét lerázhatta, elég volt neki, hogy költői munkakedve visszatérjen. Újra előveszi — 1862 tavaszán — *Csaba királyfit* s egy huzamban meg is írja a hun trilogia első részét, *Buda halálát*. E mű közrebocsátása azonban zsibbasztóan hatott munkakedvére. Nem azért, mintha fogadtatása nem járt volna elég fényes sikerrel. Az akadémiánál megnyerte a Nádasdy-díjat, a bíráló bizottság jelentése nagy elismeréssel nyilatkozott róla, s a lapok ismertetései is általában magasztaló hangon szóltak. De ő úgy érezte, mintha mindebben inkább bizonyos *succès d'estime* nyilatkoznék, ami nem volt elég arra, hogy megerősítse őt azon bizalomban, mellyel e nagy munkájához hozzáfogott:

„Ha későn, ha csonkán, ha senkinek: irjad !

Régi kétségei újra feltámadtak s elkedvetlenedését növelte egy terjedelmes anonim bírálat,** mely *Buda halálát* mind conceptiójában, mind kivitelében elhibázottnak ítélte, s melyről irodalmi körökben az a hír járt, hogy névtelen írójának álarca alatt egy jeles költőnk és műbíránk rejtezik. Maga a bírálat hihetőleg nem tett volna reá hatást, de nagyon bántotta, egyéni viszonyoknál fogva is, a vélt támadónak személye. Nem sokára kitűnt ugyan, hogy ez a gyanú teljesen alaptalan volt: a kritikát más írta; de az elkedvetlenedés megmaradt s a hun trilogia folytatására a kellő hangulat többé nem akart visszatérni. Később, évek múlva, fájdalmasan említette előttem, mennyire sajnálja, hogy *Buda halálát* pályázatra küldte s egyáltalán kiadta a kezéből. „Ha akkor, ki nem téve magamat a nyilvános bíráltatás izgalmainak, rejtekemben zavartalanul tovább dolgozom, megvolt az ihlet hozzá, hogy egy huzamban befejezzem az egész művet; a nyilvánosság herce-hurcája, conventionális dicséretei nem kevésbé, mint rosszaló hangjai, kizaklattak lelkem nyugalmából s most már e munka végképen csonka marad.”

A félre tett hun eposz helyett akkor *Toldi* középső részét vette elő. De, mint fentebb említém, jöttek a „subjectiv szenvedések” évei, betegsége, leánya halála. És jött egy új hivatal, az akadémiai titkárság. Talán könnyű hivatal lett volna másnak, de terhes járom neki, aki télen nyáron, napra napra pontosan megtartotta a hivatalos órákat, ezeknek áldozta délelőttiét, napja többi részét pedig nem ritkán az aprólékos teendők miatti gondok rontották meg s a „kötelesség vámpyrvádjá hált folyton vele . . .”

* Ezek maradványait, mint curiosumot, érdekesnek hittem a jelen kiadásba fölvenni.

** A *Török János* által szerkesztett *Pesti Hirnök*-ben.

Költői műveire gondolni sem tudott s egész studiumnal kellett elméjét valamely foglalkozáshoz törnie, hogy bánatától, gondjaitól, mély gyászának érzelmétől kissé szabadulni tudjon. Valóságos „szellemi gimnasztikákat” vett elő. Egyszer arra vetette magát, hogy megtanulja az angol kiejtést nyelvtanokból és szótárból. Mert tudott ugyan angolul — könyv szerint —, már ifjúkora óta, de nem volt módja élőszóval tanulni s a kiejtést nem sajátíthatta el. Most neki állott s csinált magának kiejtési szabályokat; e szabályok természetesen csakhamar százakra szaporodtak s minden szabály alól megannyira a kivétel; hogy aztán ezeket emlékezetében mégis megtarthassa, fogta magát, visszatért a múlt századi latin grammatikusok módszerére s szabályait és kivételeit hexameterbe szedte. Türelme természetesen nem bírta odáig, hogy ily módon versebe szedje az angol kiejtés egész rengetegét, de fölvitte egy pár száz hexameterig, melyek később, angol nyelvtanával együtt, könyvtára fenekére dobva, véletlenül meg is maradtak. Kárba veszett munka, mert hogy az angol nyelv jó kiejtését efféle szabályokból el nem lehet sajátítani, a felől, aki angolul tud, tisztában lehet s talán ő maga is tisztában volt már akkor is, mikor e munkájához hozzá kezdett.

Másszor a latin klasszikusokat kezdte tanulni könyv nélkül. *Horatius*-ból fölvitte vagy száz ódáig, *Vergilius*-ból is talán egy énekig.

Nem tudom, ez időből való-e, vagy talán még a kőrösi évekből, *Bánk bán* kezdetéről egy pár jelenetnek fordítása angolra, ötös jambusban. De ez csak tréfa lehetett; későbbi írással ez van jegyezve a kéziratra: „Szamárkodás; hanem igazán szeretném *Bánkot* angolul olvasni. Olyan *Shakespeare*-ies.” Emlékezem, hogy saját *Dante* című költeményét is egyszer a hatvanas évek közepe körül (mikor *Dante* ötszázéves jubileumát ülte a világ) angolra fordította, de ennek kéziratát irományai közt nem találom.

Majd csillapodottabb lélekkel reá tért régi kedvenceinek forgatására. *Shakespeare*t újra olvasta, összes drámai műveit, elbeszéléseit, sonettjeit, teljes élvezettel. Egy megjegyzése ez időből még eszembe jut: „*Shakespeare* írói talentumáról elmondhatni, amit a zsoltár zeng az úrról: Nagy vagy uram a nagyokban, és nagy vagy a kicsinyekben.”

*Shakespeare*t még néhány angol költő és prózaíró követte: *Moore* *Tamás* költeményei — úgy emlékezem, inkább a lyraiak — *Washington-Irving* *Sketch-Book*-ja, *Fielding*: *Joseph Andrews*-e, sőt, ha nem csalódom, *Marryat* kapitány tengerész-regényeiből is egy-kettő; mindannyi már ifjúkorában ismert művek. Mintha akkori benyomásait igyekezett volna általok fölleveníteni s visszavarázsolni lelkét ama szebb időkbe, midőn

„Madár zengett minden bokorban,
Füszeresebb az esti szél,
Himzettebb volt a rét virága.”

Ifjúkori kedveltjei közül csak *Byront* nem emlékezem, hogy ez időben újra elővette volna. Pedig egykor lelkesedett érte (lásd *Bolond Istók* I. ének 71. versszak) s hatása meg is látszik *Katalin*-ján és a jelen kiadásban közölt *Éduán*. *Don Juan*-jából még írói föllépte előtt lefordította az „*Új görög dalnok énekét*” s később, talán Kőrösön, megkezdte *Sardanapal*-ja fordítását is, de ebben egy fél felvonásig sem haladt. Azon időből való kedvence volt *Burns* is; említette egyszer előttem, hogy a *Családi kör* című költeménye egészen *Burns Szombatestéjé*-nek hatása alatt született, annyira, hogy első közlésekor gondolkozóban volt, nem volna-e kötelessége ezt meg is említeni, s csak azért nem tette, hogy a „béna magyar harcos” által akkor kelteni óhajtott hatást ne rontsa. *Burns* most az újabb olvasáskor sem vesztett

nála egykori hatásából semmit; sokáig foglalkozott vele; örömet bajlódott skót dialektusa nehézségeinek leküzdésével s néhány költeményének fordítását is megpróbálta; e fordítások közül *Kóbor Tamást* néhány évvel később (1873) *Gyulai* sürgetésére befejezte s átadta a *Budapesti Szemle*-nek; „*Az ördög elvitte a findncot*” fordítását a jelen kötetben veszi az olvasó; még egy párnak, mint: *The Lazy Mist Hangs — The Vowels — Ae Fond Kiss...* — fordításaiból csak csonka töredékek maradtak fenn.

Az angol íróktól később visszatért még ifjabbkori tanulmánya és csodálata tárgyához, *Homer*-hoz. Újra olvasta az *Iliaszt*, *Odüsszeiát*, *Béka — egér-harcot*. S aztán végkép meg is maradt a classica világa irodalma mellett. Végig ment a római írókon: újra olvasta *Virgilt*, kinek eposzát *Zrínyi és Tasso* tanulmánya írásakor — mint a jelen kiadásban közölt jegyzetei is tanúsítják — sokszorosan tanulmányozta; újra olvasta *Ovidiust*, kinek *Metamorphosisát* mint körösi tanár évekig tanította az iskolában, aztán *Lucanus Pharsaliáját*, *Caesar* és *Tacitus* műveit. Ezeket követték a vígjátéktírók: *Terentius* és *Plautus* (ez utóbbit hasonlíthatatlanul eredetibb és erősebb teremtő geniusnak tartotta). Majd sorba vette a görög historicusokat; *Herodotus*, *Xenophon*, *Thukydides*, *Pausanias* — aztán a tragédia írók: *Aeschylus*, *Sophokles*, *Euripides* sorban vándoroltak föl hozzá az akadémia könyvtárából. Így jutott el *Aristophanesig*. Ezt is ismerte már, legalább egyes darabjait ifjúkora óta. De most sokkal mélyebben hatott kedélyére. Durva, de hatalmas és elementaris erejű humora magával ragadta őt, mert mint *Imre Sándor* beható elmével fejtegeti,* jellemök és kedélyök ellenkező volta dacára, az athenaei kíméletlen satyricus műveiben sok oly vonás van, amivel *Arany* humora egy töről fakadt. De különben is, mintha korunk erkölcsi felfogása és kiábrándult nézetei közelebb hozták volna hozzánk *Aristophanes* s főgökönyebbá tették volna a kedélyeket az ő erősen jótan eszű, minden phantasmagoriát és minden szédelgést kigúnyoló, de azért élénk képzetű és örökké leleményes elméje játszi szüleményeinek méltánylására. Addig-addig olvasgatta, míg kedvet kapott egyes jeleneivel megbirkózni; később mind jobban belemelegedett a munkába; szórakoztatta ez a „szellemi gymnastica”, gyönyörűségét lelte a görög népies komikum nyelvének, tréfáinak, szójátékainak magyarrá tételében s addig „babrált” vele, míg egyszer aztán komolyan is neki fogott és szerencsésen elkészült az egész *Aristophanes*-szel.

E hosszú évtized — tulajdonképpen tizenkét év — alatt (1865 — 1876) eredeti művein alig dolgozott valamit. Egy ízben (1873) megkísérelte elővenni *Bolond Istókot*, „mint öreg asszony a letett kötet”, de csak egy énekig haladt vele; majd 1874 óta *Toldit* próbálta néhány versszakkal tovább „vonszolni” — de pár heti munka után mindannyiszor fájdalmas lélekkel kellett meggyőződnie, hogy a munka „nem megy”.

Elnyomták a hivatalos apró gondok. De, mint körösi tanársága utolsó éveiben, úgy biztatta magát most is a reménynek, hogy ha hivatala nyúgaitól szabadulhatna, ismét tudna dolgozni. Csakhogy most már nem egy újabb életpálya változott munkakörébe akart átlépni, hanem független nyugalomba, melyben „ne legyen senki bábja”. Év év után folyt, míg e vágy teljesültét megérhette. Idő közben a magyar kormány részéről két ízben is felajánlották neki, hogy az országgyűlésen egy állandó, tisztos évdíjat hoznak javaslatba részére, de ezt nem fogadta el. Túrt, várt, igyekezett vagyonát gondosan gyarapítani, számadási könyvecskéjének címlapjára jegyezve mintegy jeligéül, *Horatiusnak Apollóhoz* írt ódájából e sorokat:

* Lásd a *Budapesti Szemle* 1885. évi XLI. kötetét.

„Frui paratis, et valido mihi
Latoë, dones, et, precor, integra
Cum mente; nec turpem senectam
Degere, nec cithara carentem.*

Igy táplálta lelkét azon jobb jövő reményével, mikor majd kedve szerint, napja legjobb részében igazán magának fog dolgozhatni. Ez a remény és ez a hit adott lelkének erőt; mondhatni az tartotta őt fönn. Egyetlen vágya, reménye, célja, törekvése volt, hogy költői művei folytatását még egyszer megkísérthesse. Egész lénye e munkavágyban pontosult össze; talán nem is volt már abban írói ambíció, csak az az önkénytelen vágy,

„mely csilingel az égi madárban,
Hogy lerombolt fészket rakja *késő* nyárban;
Mely a pók fonalat százszor megfonatja,
Noha füstbe százszor menjen áldozatja . . .”

S valóban, mintha e régóta táplált óhajlás még megtört testének gyöngeségén is győzelmeskedett volna, mikor végre 1877-ben hivatalát letehetette, csaknem megifjodott kedvvel és kitartással kezdett munkához. Akkor nyáron, a Margit-szigeten két hó alatt több költeménye készült el, mint — az 1861 — 63. éveket kivéve — huszonöt év óta együtt véve. Kedvvel, kitartással, mondhatni „egy lélekzet alatt” megírt egy egész sorozat lyrai verset, balladát, genret.

Volt egy kulcsal zárható kapcsos könyve, mellyel valamikor régen *Gyulai* ajándékozta meg; ezt hóna alá fogta, elindult vele a sziget néptelembb utain s háborítatlanul melázgatott, írva, ha jött az ihlet perce, vagy gyönyörködve a szorgalmas kertész munkálkodásában, akivel szívesen el-elbeszélgetett. (Ennek emléke a „*Semmi természet*” című költemény.) A kapcsos könyv tiszta lapjai gyorsan kezdtek telni, de jó ideig nem mutatta senkinek, még anyámnak és nekem sem. Mert naiv öröme telt benne, nemcsak ez időben, hanem már régebben is, ha egy-egy kész munkával lephette meg azokat, akikről tudta, hogy az ily meglepetés nekik örömet okoz. Mi pedig azzal igyekeztünk viszonzni e gyöngédséget, hogy nem kérdeztük mit dolgozik, sőt nem is mutattuk, hogy észrevennők, ha valamin dolgozott. A korai kérdezősködés háborgatta; röstellte, ha valaki figyelemmel kíséri, mivel tölti az idejét. E részben is teljes függetlenségre és szabadságra volt szüksége. Várni kellett, míg ő maga önkényt mutatja meg a kész művet. A kapcsos könyv tartalmával ez nem egy hamar következett be. Már jó sorozat volt lapjain, mikor végre anyámnak fölolvastott belőlök néhányat; az ő kérelmére mutatta aztán meg nekem s kettőnk kérére *Gyulai*-nak és *Szász Károly*-nak. Hogy ezekből valamit közre bocsásson, arról sokáig hallani sem akart. Mily érzés volt az — csaknem a félelemmel határos tartózkodás — ami a nyilvánosságtól visszatartotta, elmondta *Gyulai*-hoz írt levelében, mikor *Gyulai* a kapcsos könyvből először erőszakolt ki egy verset.* Pedig e kérdésben *Gyulai*-nak igaza volt, vagy talán jobban mondva, mind a kettejüknek igazok volt. *Gyulai*-nak annyiban, hogy a közölt költemények valóban sikert arattak — nagyobb, zajosabb külső sikert, mint régebben kiadott költeményei — s ennek számos gyöngéd nyilvánulása a beteg költőnek is örömet szerzett,

* Engedd, Apolló, hogy fáradságom eredményének ép erővel és ép elmével örvendhessek; öregségem ne legyen gyámoltalan s lantja se hiányozzék.

* Lásd 1877. október 20 — 22. kelt leveleiket.

megaranyozta hanyatló élte alkonyát. De igaza volt neki magának is, mikor úgy érezte, hogy a közzététel után e sorozatba több költeményt írni nem fog. Valóban nem is írt, bár talán nem csupán e kizavartatás volt az oka, hogy nem írt.

Vajon ő maga voltaképen minő szándékban volt a kapcsos könyvébe zárt költeményekkel, mikor azokat írta: alig mondhatnám meg. Mintha csak a maga kedvére dalolgatott volna; a nyilvános közzétételre eleinte aligha gondolt. Később volt egy idő, mikor azt tervezte, hogy egy részöket kinyomatja kézirat gyanánt *Őszikék* cím alatt vagy ötven példányban s szétosztja barátai és rokonai között. E szándékára azonban Gyulai tréfásan azt jegyezte meg, hogy az nagyon aristocraticus: „Te, János, már ide s tova írónak sem akarnád tartani magadat, s úgy beszélsz, mint valami nagy úri dilettáns, aki kerülni akarja, hogy a közönséges írók közé elegyedjék.” Ezzel az észrevétellel persze egyszerre el volt vágva a külön kiadás útja. Másszor, úgy látszik, arra gondolt, hogy e verseit kéziratban hagyja maga után:

És ne haljak meg mint koldus,
Aki semmit sem hagyott.*

De ez a szándék sem teljesült, legalább nem az egész cyclusra nézve. Miután Gyulai egy költeményt kicsikart tőle, csakhamar zaklatták mások is, s ily módon a kapcsos könyvből napvilágra jutott tizenöt költemény: *A lepke*, *Epilogus*, *Vásárban*, *A tölgyek alatt*, *Kortársam R. A. halálán*, *Kosmopolita költészet*, *Hidavatás*, *Tengeri-hádtás*, *Vörös rébék*, *Éjféli párbaj*, *Ének a pesti ligetről*, *Tetemre hívás*, *Harminc év múlva*, *Nem kell dör . . .*, *A jóságos özvegynek*. Ezek aztán *Összes művei* új kiadásába is felvételtek. A többit a jelen kötetben veszi az olvasó. Jónak láttam megtartani egykor tervezett címöket s *Őszikék* név alatt venni fel e posthumus kötetbe, hogy így a cyclusnak ez a része mégis együtt maradjon.

Az *Őszikék* félretétele után vette elő és fejezte be atyám *Toldi szerelmét*. De éppen olyan nehezen tudta ennek közrebocsátására is elszánni magát. S mikor végre engedett barátai sürgetéseinek: valami olyan félig-nyilvános kiadást akart vele próbálni. Nem adta át kiadónak, mert az majd „zajt üt vele s nyakára küldi az embereknek, hogy kénytelenek legyenek megvenni, vagy akarják, vagy sem.” Kinyomatja tehát a saját költségére s átadta az egész kiadást az akadémia könyvkiadóboltjába, hogy onnan *csak az vegyen belőle*, akinek kedve van. Hogy pár nap alatt az egész kiadást elkapkodták: oly eredmény volt, amire sem ő, sem más nem számított.

Toldi szerelme után dolgozni kezdett többi régi beszélyei töredékein is. Az *Utolsó magyar* és *Édua* kéziratán világosan fölismerhető, hogy amannak XII-ik, ennek VI-ik szakaszát az utolsó években írta. De hamar félretette mindenediket.

Talán fárasztotta az a nehéz versforma, melyben e művek írva vannak; vagy talán *Csaba királyfi*t vette elő ismét, amit aztán, fentebb idézett jegyzete szerint, addig folytatott, míg a betegség ki nem ragadta kezéből a tollat.

Buzgón megtartotta, amit nyugalomba-vonultakor föltett magában:

„A lantot, a lantot
Szorítsd kebeledhez,
Ha jó a halál!”

* *Őszike* — *colchicum autumnale* — egy kikirics faj, mely késő ősszel virágzik.

** Lásd *Hagyaték* című versét.

A régebbi évekből négy kisebb költeménye maradt, melyek *Összes művei* új kiadásában nem jelentek meg. Kettő a forradalom idejéből: *Rózsa Sándor* és egy honvéd-dal; mind a kettő a *Szabadság zengő hárfája* című füzetekben* jelent meg először, s azóta feledésbe mentek. Továbbá *A honvéd özvegye* és az *Artatlan dac*, melyeket atyám, műveinek minden korábbi kiadásból szándékosan hagyott ki; az előbbi, gondolom, azért, mert „a honvéd özvegye” még életben volt, az utóbbit, a hozzá írt jegyzetében érintett okból.

De maradt, mind a régi időből, mind az utolsó évekből, néhány alkalmi rögtönzés és néhány kisebb töredék: vázlatok, röpké ötletek, megkezdett strophák.

Úgy hittem, e posthumus kötetből ezeknek sem szabad hiányozniok; *Függelék*-ként kiadhatom a félremagyarázás kockázata nélkül.

Egy részök már úgy is közkézen forog évek óta. Az alkalmi rigmusok kiszivárogtak a szűkebb baráti körből, melynek pillanatnyi fölvidítésára szánya voltak, s részint kéziratban, részint — kivált az atyám halála után megjelent hírlapi közlemények által — nyomtatásban is elterjedtek a közönség között. Ő maga nemigen tartotta meg ezek kéziratát; ami megmaradt belőlök, leginkább barátai őrizték meg, akik az efféle apróságokat is kegyetes becsben tartották.

„Számptalan példát tudnék idézni reá — írja egyik jellemrajzában *Szász Károly*** — hogy *Arany* egyik-másik munkáján hogy dolgozott évekig; hogy rejtgette, félig készen, egészen készen is, évekig. De tudok ám példát mondani arra is, hogy amit csak úgy rázott ki a köntöse ujjából, az is milyen ép-kéz-láb, s mily tökéletes formában jött ki onnan. Rögtönzései is olyan tökéletesek a magok nemében, mint geniusának legtovább melengtetett és legérleltebb gyümölcsei.”

A kőrösi tanárság éveiből megmaradt apróságokat leginkább *Szász Károly* és *Szilágyi Sándor* rakosgatták félre.

Az „akadémiai papírszeletek” eredetét *Jókai* egy (1865-ben írt) tréfás jellemrajzban következőleg adja elő:

„Az akadémiai üléseken dirib-darab papirosokon szoktunk egymásnak izengetni. Én karrikatúrákat mázolólok neki, ő meg nekem epigrammokat küldöz.

„Egyet közlök belőlök. Arról folyt épen az értekezés, hogy a história csak azoknak a neveit jegyzi fel, akik szellemökkel hatottak, vagy akik vérengző hadjáratokat viseltek.

„A papír-rongyra, mit hozzám röpitett, ez volt írva:

Az emberi öltöt nagy feledékenység

Elnyeli, mint tenger;

Csak kettő marad fenn az emlékezetben:

Der *Denker* und *Henker*.

„Az ilyen papír rongyokat, — folytatja tréfásan *Jókai* — én rakásra gyűjtöm, s majd ha mind a ketten meghaltunk, majd ha a magyar uraságok *belgák* és *angolok* lesznek, ezereket fognak érte kapni — az örököseim.”

Egy pár ilyen papír szeletkét még *Toldi Ferenc* és *Ponori Thewrewk Emil* őriztek meg, néhányat pedig én tettem félre.

* Lásd ezekről a jelen kötet végén közölt jegyzeteket.

** *Vasárnapi Ujság* 1882. évi 44. sz.

Van azonban az alább közölt rögtönzések között sok, amit nem is barátai számára írt, hanem egyesegyedül csak önmagának. Mintha az élet apró nyomorúságai elől a saját humorához menekült volna, s aki egykor lelkenek nagy convulsiói, kedélyének meghasonlása, hazája sorsa miatti aggodalmai s a végzet által reá mért megpróbáltatások, küzdelmek, bánat és gyász ellen a költészetben keresett enyhületet, utóbb az apró-cseprő boszúságok, kicsinyes sérelmek, sőt a gyarló testi szervezet gyötrelmei ellen is, humora játékában kereste volna az orvoslást. Soha sem szeretett panaszkodni; ha bántotta valami, nem fakadt ki érte, némán viselte bajait, félre vonult, s aztán — mintha műzsája szállott volna le hozzá vigasztalására — vagy egy sóhajtas-szerű versecskében nyertek érzelmei alakot, vagy egy stóicus mosollyal rázta le az apró misériákat lelkéről.

Mennyi ment az efféle apróságokból veszendőbe, nem tudom. Amit e kötet függelékében közlök, azok fiókjai fenekéről, író-mappája ráncai közül, könyvek borítékáról, újságok széléről, meghívók hátlapjáról, sőt a legutolsók zsebeiből, a fidi-busznak szánt papírdarabok közül kerültek elő. Volt köztök néhány, amit már ismertem, ő maga mondta el, vagy mutatta meg; de egy részöket én is csak holta után láttam először.

Bár többnyire inkább csak életrajzi — lélektani — tekintetben lehet érdekek, lehetőleg teljesen közlöm, ami a kezemhez jutott.

Ez utolsó időbeli apróságok olvasásakor nem szabad megfélekedezni a súlyos, gyötrelmes bajokról, melyek az ő utolsó éveit, mondhatni, a szünet nélküli szenvedés állapotává tették s egykori örömeitől, szórakozásaitól egészen megfosztották. Teste, úgy szólva, össze volt törve; gyöttrő mell-baja néha órákon át nem hagyott neki csak néhány percnyi megnyugvást, néhány szabad lélekzet-vételt sem; megnehezült hallása miatt minden társalgás terhe ssé vált reá nézve, annál inkább, mert szokott gyöngédségével attól félt, hogy azzal talán másoknak is alkalmatlanságára válik; s utoljára még szemei is (1877 óta) annyira megromlottak, hogy minden olvasással végképen föl kellett hagynia. Ez volt reá a legsúlyosabb csapás. Addig azt hitte, — mint *Tompá*-hoz egyik levelében írja —, hogy elpusztíthatatlan, tartós myops szemiei vannak, melyekkel a szabadban nem messze lát ugyan, de a szobában fáradhatatlanul olvashatja a vékony görög betűket s az angol *Athenaeum* és *Academy* apró, sűrű sorait. Mert egyebet már ez időben alig olvasott. S egyszerre váratlanul vége lett ez utolsó élvezetének is. Nem a látás szűnt meg nála, mert egy-két sort a legpicinyebb betűkből is el bírt olvasni és írása mind végig szép és szabályos maradt, de pár percnél tovább nem lehetett olvasnia, szemidegei megfájdultak s a sorok összefolytak előtte. Hogy más olvasson fel neki, arról alig lehetett szó: legfeljebb az újságot, vagy egy-egy szemlel cikket. De ami őt leginkább érdekelte: görögöt, angolt, mástól hallva, meg sem tudta volna érteni. Hiszen ezeket a nyelveket csak a *szeme* által ismerte.

Mintha összezsapott volna élete fölött a hullám s a gondviselés az ó-testamentom önmegtagadó alakjainak nehéz megpróbáltatásait akarta volna reá mérni.

De ő e megpróbáltatásokat zúgolódás nélkül viselte el s testi szenvedésein diadalmaskodott lelkének nyugalma. Mert ez sohasem tört meg, türelme a végzet ellen sohasem lázadt kifakadásokra s kedélyének alap-hangulata, e hosszú szenvedések egész időszakán át, az utolsó percekig, a sorsában való megnyugvás, a környezői és embertársai iránt való szeretet és jóindulat s az a csendes humor maradt, amit nem bírt megtörni semmi nyomorúság. Soha sem vetette magát oda a tétlen apathiának. Ha egyebet nem tehetett, keresett valami kézi babrálást, amivel foglalkozzék. Egykor, évekkel azelőtt, a betegsége miatt zúgolódó *Tompá*-nak azt a tanácsot adta:

„Csinálj akármit, ha gyalogszéket vagy kerékes rokkát is; fúrj, faragj, keréskedjél stb.”* Most ő maga híven követte ezt a tanácsot. Fúrni-faragni nem volt ugyan módja, de legalább igyekezett maga körül minden dolgát maga végezni. Úgy élt a fővárosi modern életmód ezernyi szükösége, kényelme, igényei közepett, hogy remete sem élhetne egyszerűbben. Amit maga megcsinálhatott, nem adta ki a kezéből. Efféle apró foglalkozásai közül főleg említek egyet, ami, a következményeknél fogva, mélyen hatott reám.

Nagyon óvakodnia kellett a széltől, mert baját minden csekély meghülés tetemesen súlyosbíthatta. Azonban ablaka (az akadémia palotájában) az épület külső oszlopai s díszítményei között oly mélyen esett, hogy ott a szélnek se erejét, se irányát megítélni nem lehetett. Készített tehát magának egy szélmérő alkotmányt: picike fehér lobogót varrt egy félrófnyi hosszú drótnyélre, s ezt külső ablakán függő hőmérőjéhez erősítette, hogy a lobogó az ablak mélyedéséből kinyúljon a szabadba, ahol az építmények a szeleket meg nem törik. E készüléket e szavakkal mutatta be nekem: „Nézd, itt van az én utolsó művem.” Akkor nem gondoltam, hogy e tréfa oly hamar megvalósuljon. Igazán ez lett az ő utolsó műve.

Ha efféle babrálásaiból is kifogyott, elővette régi gitárját s elmélázott vele, előkeresgelve ifjúkori emlékeiből valami régi dalt, amit évtizedek óta nem hallott s ami már csak sejtelemként villant meg emlékezetében, mint csendes estén egy távolból hangzó zene halk hullámai.

„Néha egy új dalt terem önkint hurja,
S felejtí legott, már ő le nem írja;
Később, ha megint eszébe ütődik:
Álmodta-e, vagy hallotta? — tündök.”

De „leirt” néhányat ezekből *Bartalus István*, s később ki is adta.**

Szórakozást tudott keresni a saját gondolataiban is. Próbára tette emlékező tehetségét, azzal mulatva magát, hogy egy-egy véletlenül eszébe ötlő verssorból — *Horatius*, *Virgil*, *Ovidius*, *Tasso*, *Byron*, vagy a régi magyar költők: *Gyöngyösi*, *Rádai Pál*, *Ámade*, *Faludi*, *Csokonai* stb. valamely költeményének egy-egy darabkjából — a félig elfelejtett részeket addig görgesse és csiszolja emlékezetében, míg végre az egészet kikerekítheti. Megtörtént nem egyszer, hogy egy-egy horatiusi ódát két-három napig sem bírt kiegészíteni, s ha meglátogattam, tréfásan panaszkolta, mily boszantó fennakadása van. Könnyű lett volna könyvtárából elővennem s kikeresnem a konok költeményt, de nem engedte. Ne rontsam az ő időtöltését. Mert épen a problema megfejtése volt az, ami neki szórakozást nyújtott.

Egy-egy horatiusi vagy anacreoni töredéket, így emlékezet után, le is fordíttatott; ami ezekből megmaradt, azt is oda tettem a *Forgácsok* közé.

Ez időben sem volt tehát az élete olyan „humor nélküli pusztá nyomorúság” mint az *Őszikék* utolsó költeményében panaszkolja. Sőt azt hiszem, épen abban van kivételes humorának ritka bizonyítéka, hogy mind ama nyomorúság között is, ha egészen magára és saját gondolataira maradt, lelkét zúgolódás vagy elfásult önmegadás nem zsibbasztotta el, hanem humoros ötletekben talált szórakozást. Csinált rébuszt, betűjátékot, mesterséges rímeket, paródiákat stb.

* Lásd 1866. február 18-iki levelét.

** *Arany János dalai*. Énekre és zongorára feldolgozta *Bartalus István*. Budapest, 1884.

Érdekes tarkasága van ezeknek az akadémiai almanach 1882. évi példányán. Jóformán ez volt az egyetlen könyv, amit az utolsó nyáron, a Margit-szigeten még keze ügyében tartott. Halvány zöldes borítékára nézni jól esett beteg és érzékeny szemeinek, melyeket fájdalmasan sértett minden fénylő tárgy, és minden élénkebb szín. Ebben írta jegyzeteit az időjárásról, egészsége nagyobb változásairól s ami egyéb írni vagy firkálni való épen eszébe jutott, azt is ennek üres lapjain jegyezte föl. Van ott egy sereg nyelvészeti megjegyzés, gúnyos paródiája erőszakos etymologizálásnak, mesterkéltségek, rébuszok, betűjátékok, *Gyöngyösi-féle* leoninus hexameterek, vers az időjárásról:

„Ha napfényes vizkereszt
Megcsordítja az ereszt,
Akkor évben jól ereszt
A kalász és a gerezd.
Öregektől tudom ezt,
Higyük el, probatum est.
Kelt: hoc anno, Buda-Peszt’.*

Van egy pár bohó rím a saját testi gyarlóságairól (nem közölhetők). Aztán egy névjegyzéke azoknak — vagy száz név — akikkel tíz év alatt Carlsbadban megismerkedett (bizonyára emlékezetének próbára tétele végett írta össze); egy másik hosszú névjegyzéke azon kortársainak — irodalmi férfiak és ifjúkori szalontai ismerősök nevei — akik nála fiatalabb életkorban haltak el s e névsor végén goth betűkkel írva a Halottas Beszédből vett ez idézet

ysa mend ozchuz iarov vogmuc !

Hasonló előérzést fejez ki ugyanez Almanach egyik üres lapján az a *Sejtelek* című versecske, mely a jelen kiadásban a rögtönzések közé van fölvéve s egy másik lapon ez az észrevétel: „Minden emberen megtörténik az az injuria, hogy egyszer aztán neki is meg kell halni, nem egyik vagy másik szomszédjának.”

Aki az utolsó évben úgy távolabbról látta őt, megtört alakjával, fájdalmasan komoly arccal, elvonulva, csaknem félenken meláznai a Margit-sziget félreeső utain, alig sejthette, hogy lelkében még mindig maradt az egykori derűtségnek egy ki nem alvó szikrája. Úgy hittem, jellemének s hangulatának e nem közönséges vonását semmi sem tünteti föl inkább, mint bohókás, apró, rögtönzött versei. Szolgáljon ez igazolásomra közzétételökért.

Budapesten, 1886. május hóban.

Arany László.

Arany László:

ELŐSZÓ

Arany prózai munkáinak első gyűjteményes összeállítása nem az ő saját kezdeményéből történt. Csengery Antal beszélt rá, aki, mint a magy. tud. akadémia másodelnöke, az akadémia „könyvkiadó vállalatát” megindította s nagyon lelken viselte, igyekezvén minél gazdagabbá és változatosabbá tenni.

* Megjegyzí, hogy 1882-ben napfényes volt.

Így jelent meg 1879-ben, az akadémia kiadásában, Arany *Prózai dolgozatai*-nak első gyűjteménye. Akkor, egyelőre, az volt vele a cél, hogy az akadémia könyvkiadó vállalatának szokott alakjában egy kötetet betöltjön. A gyűjtemény tehát egyáltalán nem akart teljes lenni, s a bevett dolgozatok, különösen a bírálatok megválasztásánál, azok irodalmi értékén kívül, egyéb okoknak is befolyásuk volt. Akkor még életben levő szerzők műveiről írt bírálatokat, egynek kivételével, mely csaknem föltétlenül elismerő, atyám e kötetbe fölvenni nem engedett.

Összes művei sajtó alá rendezésekor sem akarta bővíteni e gyűjteményt; változatlanul, az első kiadás szerint jelent meg ott is.

Mindazt, ami prózai dolgozatai közül az első kiadásból kimaradt, a jelen kötetben veszi az olvasó.

Nagyobb részek a *Szépirodalmi Figyelő*-ben közölt bírálatokból s a *Koszoru*-ban megjelent kisebb dolgozataiból áll.

Van azonban néhány oly közlemény is — részben töredékesek — amelyek a jelen kiadásban látnak először világot.

Ilyenek: *A népdal az irodalomban és Népiességünk a költészetben* című tanulmányok, melyek, úgy látszik, felolvasásra voltak szánva az akadémiába vagy a Kisfaludy-társaságba; de az előbbinek csak bevezető része és első fejezete készült el, az utóbbiból pedig a hátrahagyott kéziratok között a compositió egyszerű vázlatánál egyebet nem találtam.

Ilyen azon nyelvészeti kísérlet, mely az é-t i-re váltó tájéztis sajátosságainak vizsgálatával foglalkozik, s mely, a kézirat vonásaiból ítélve, az előbbieknél régebben, talán a nagykőrösi évek elején készülhetett.

Ilyen a *Zandirham* eposz bírálata, a *Zrínyi és Tasso*-ról írt tanulmány eddig meg nem jelent részei és még néhány eddig kiadatlan apróság a szerkesztőségi évek idejéből; ez utóbbiak talán szintén egy-egy tervben maradt értekezés töredékei.

A nyelvészeti apróságok egy része szintén a *Figyelő* és *Koszoru* idejéből való, nagyobb részek azonban az utolsó években, többnyire a *Nyelvőr* olvasgatása közben szülemlett. Atyám a *Nyelvőrt* keletkezése óta a legelőnkebb figyelemmel kísérte; gyakran helyeselte fejtegetéseit, olykor boszankodott reá, kivált az olyan cikkekért, melyek a nyelv költői használatát túlságosan meg akarták „rendszabályozni”, és az olyan szószármaztatásokért, melyek talán igen is nagy készséggel igyekeztek valamely magyar szót német, szláv vagy latin eredetűnek bizonyítani; de ha boszankodott is, füzeteit olvasta szorgalmasan, és tele írta széljegyzetekkel. E jegyzetek egy részét 1878-ban átadta a *Nyelvőr* szerkesztőjének, hogy vegye hasznát ahogy tudja; ezeket a szerkesztő (kinek elve névtelen cikkeket nem közölni) maga által választott *Szalontai J.* álnév alatt folyóirata VII., VIII. és IX. kötetében tette közzé, onnan vettem át e gyűjteménybe. Ezeknek mintegy folytatása a *Tücsök és Bogár* című (eddig meg nem jelent) apróság, melyet atyám élete utolsó éveinek szembetegség által szerzett otiuma alatt jegyeztetett össze, időtöltésül, épen úgy, amint a rögtönzött versikék, rébuszok, zeneszerzemények stb. keletkeztek. Mintha az édes anyanyelv génusza, kit egész életén át híven és kegyelettel igyekezett szolgálni, egyesült volna a költészet és zene múzsájával, hogy aggság és kór által tétlenségre kárhoztatott napjaiban foglalkozást és időtöltést adjanak neki.

A *Nyelvőrt*, legalább kisebb terjedelmű cikkeit, szembaja dacára mindvégig örömmel megnézegette, még akkor is, mikor hónapok óta már semmit, napi lapokat sem olvashatott. Még az 1882. évi szeptemberi füzetben is vannak jegyzetei. Meg vagyok győződve, hogy érdemes orthologusaink, akik egyszer-másor magok is szívesen mulatnak a mások rovására, elértik a tréfát, s a *Tücsök és Bogár* egy-egy ártatlan paródiáját nem veszik zokon.

A *Zrínyi és Tasso* tanulmány töredékeit talán szívesen látják e kötetben az aesthetika művelői. Bár e töredékek egy része csak kivonatos jegyzet alakját viseli, e kivonatok is határozott céllal, a klasszikai eposz architektónikájának tanulmányozása közben készültek. Úgy hiszem, a szakember az egyéni felfogást is föl fogja bennük lelni. Szerzőjük annyit foglalkozott az eposz szerkezetének tanulmányozásával, elméletben és gyakorlatban, mint kevesen. Ha valaki az ő nyomain tovább akarna indulni, úttörő munkájában talán e kidolgozatlan jegyzetek is segítségére lehetnének.

A *Nép barátja* számára 1848-ban írt népies politikai cikkekből csak azért vettem föl egy párt, hogy mutatványul szolgáljanak, mint fogta föl szerzőjük a feladatát, mikor a népre a közügy érdekében akart hatni.

Végre egypár beszélytöredéket a szerkesztőségi évek iratcsomagaiból, mint mulatságos curiosumot, talán szintén szívesen vesz — ha más nem — legalább a biograph.

Budapesten, 1888. március.

NÉVMUTATÓ

- Abonyi Lajos 632
 Ábrányi Emil 670
 Afzelius, Arvich August 65, 654
 Ágai Adolf 856
 Ágnes, III. Endre felesége 661
 Aischylos 161, 261, 279, 316, 317, 742, 911
 Aiszóposz 863
 Alexander Bernát 778
 Alfieri, Vittorio 289, 752
 Almási Balogh Pál 656
 Almási Balogh Tihamér 74, 656, 657
 Almási Balogh Zoltán 1. Balogh Zoltán
 Almásy Kálmánné, Weinkheim Mária 657
 Amade László 381, 388, 398, 399, 467, 497, 504, 506 799, 916
 Andersen, Hans Christian 66, 654, 822
 Andrassy Miklós 423, 427, 428, 814, 815
 Andrassy Péter 815
 Angyal Dávid 690
 Annius Florus Publius 664
 Anonymus 22, 798
 Ányos Pál 398, 399, 797, 799
 Apaíy Mihály 637, 836
 Apáthi Ferenc 391, 797
 Apelles 457
 Apor István 428, 815, 816
 Apor László erdélyi vajda 709
 Arany László 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 616, 619, 620, 622, 624, 629, 636, 644, 648, 650, 652, 663, 670, 674, 676, 685, 704, 719, 720, 748, 766, 768, 789, 790, 794, 795, 801, 804, 805, 816, 820, 824, 825, 838, 841, 846, 849, 851, 852, 853, 857, 859, 860, 862, 863, 864, 865, 874, 875, 877, 878, 879, 880, 886, 887, 890, 892, 904, 917
 Ariosto, Lodovico 9, 31, 628, 908
 Aristarchus 783
 Aristophanes 620, 911
 Aristoteles 309, 553, 871
 Arneth, Alfred von 611
 Arnim Achim von 65
 Árpád fejedelem 384, 385, 795
 Asbjörnsen, Peter Christen 654
 Asbóth János 621, 622, 852
 Asztalos András 875
 Augustus római császár 762
 Autran, Joseph 312, 314, 315, 316, 317, 761
 Avellaneda, Alonso Fernandez 836
 Avellaneda, Gertrudis Gómez de 102, 664
 Badics Ferenc 812, 813, 814, 815, 816
 Baillie, Johanna 278, 749
 Bajza Jenő 617
 Bajza József 122, 123, 124, 405, 550, 662, 665, 673
 Baksay Sándor 838
 Balassa József 720
 Balassi Bálint 387, 388, 393, 394, 398, 431, 504, 506, 791, 796, 798, 842, 843, 844
 Balassi Bálint, ifj. 388, 400, 506, 796, 843
 Balázs János 845, 861, 875
 Bálint Gyula 607
 Ballagi Mór 372, 772, 782, 783, 805, 806, 855, 898, 902
 Ballanche, Pierre Simon 311, 760
 Balogh Károly 774, 775
 Balogh Pál 1. Almási Balogh Pál
 Balogh Tihamér 1. Almási Balogh Tihamér
 Balogh Zoltán 617, 701, 722
 Bánóczi József 662, 735, 737
 Barabás Ábel 646
 Baranyay Gáspár 814
 Baranyay Ilona 814
 Barbier, Auguste 309, 760

- Barcsai Ábrahám 466, 470, 473, 474,
 475, 497, 504, 840, 843
 Barcsay Ákos erdélyi fejedelem
 425, 504, 843
 Bárczi Géza 854, 855, 857, 882, 883,
 885, 888
 Barkóczy Ferenc 466, 828
 Báróczy Sándor 735
 Baros Gyula 702
 Baróti Dezső 834
 Baróti Szabó Dávid 484, 497, 498,
 499, 500, 501, 502, 503, 827, 833,
 836, 839, 840, 841, 844
 Barrett-Browning, Eliza 278, 279,
 280, 610, 748, 749
 Barsi József 372, 374, 781, 782, 783
 Barta János 604, 608, 635, 640,
 646, 647, 648, 668, 691, 693, 703,
 744, 779, 780, 788, 791, 792, 794,
 795, 804, 806, 865, 868
 Bartalus István 916
 Báthory Anna 26, 637
 Báthory István 637
 Batsányi János 501, 502, 812, 841,
 844, 847
 Batteux, Charles 871
 Baudelaire 317, 319, 320, 321,
 761, 764, 765
 Bebek György 637
 Beck, Karl 676
 Beethoven 134
 Békényi Zsófia 428
 Béla, II., Vak 637
 Béli Zsuzsanna 26, 637
 Belezsnay Miklós 469, 472, 829
 Bencédi Székely István 798
 Benedek főparancsnok 614
 Benfey, Theodor 766
 Beniczky Péter 388, 398, 504, 796,
 843
 Benkő Kálmán 749
 Benkő Loránd 875
 Beöthy Zsolt 702, 703
 Béranger, Pierre-Jean 8, 80, 81, 102,
 174, 175, 188, 191, 202, 203, 307,
 658, 659, 664, 694, 708, 760
 Bérczy Károly 790
 Bergh építész 873
 Bernard, Thales 40, 41, 171, 174,
 175, 176, 177, 260, 644, 692, 693,
 694, 697
 Berrár Jolán 845
 Bernstein, Aaron 420, 810
 Berzeviczy Albert 631
 Berzsényi Dániel 123, 169, 215, 232,
 245, 367, 407, 461, 500, 713, 742,
 772, 806, 807, 840
 Bessenyei György 157, 467, 484,
 554
 Bethlen Gábor fejedelem 76
 Bethlen Kata 26
 Béza, Théodore de 555, 874
 Bezerédj Amália 838, 839
 Bhavabhuti 246, 747
 Bisztray Gyula 608, 668, 753
 Bjelinszkij 658
 Blackwell, Thomas 634
 Blaiz, Hugh 634
 Bleyer Jakab 639, 871
 Bloch Mór 1. Ballagi Mór
 Bocskay István 504, 637
 Bocskay Klára 26, 637
 Bodenstedt, Friedrich 650, 790
 Bodnár Zsigmond 622
 Boeckh, August 100, 664
 Boetius 828
 Boileau, Despréaux 112, 308, 323,
 468, 470, 550, 671, 762, 789, 828
 Boisson, Jean-François 100, 664
 Boldini nyomdász 77
 Bornemissza Anna 26, 637
 Boross Mihály 645
 Borovszky Samu 900
 Bossuet 99, 664
 Brassai Sámuel 141, 219, 225, 229,
 232, 233, 236, 237, 240, 246, 247,
 248, 249, 250, 254, 255, 256, 375,
 376, 377, 378, 379, 457, 542, 617,
 660, 667, 684, 709, 719, 720, 721,
 722, 723, 740, 742, 743, 784, 785,
 786, 787, 822, 823, 848, 853,
 857, 886, 897
 Brennus 66, 654
 Brentano, Clemens von 65
 Bresemann, Ch. 655
 Briennei János 836
 Brizeux, Julien-Auguste-Pelage 314,
 315, 325, 761, 762
 Browning, Robert 748
 Brutus 65, 654
 Budenz József 542, 743, 783, 858,
 877, 879, 882, 888, 896
 Bugát Pál 741, 858
 Bulcsu Károly 107, 109, 110, 111,
 112, 114, 117, 119, 120, 121, 616,
 658, 664, 666, 667, 668, 670, 671,
 672, 682, 683, 701, 752, 770, 865,
 867, 871

Bulwer, Edward George 729
 Burgess, Thomas 278, 749
 Burns 127, 173, 681, 696, 910
 Bürger, Gottfried August 707
 Byron 8, 54, 101, 111, 149, 188, 191,
 306, 307, 309, 316, 370, 437, 628,
 670, 684, 734, 760, 910, 916

Camões, Luis de 410, 806
 Campbell, Colin Sir 653
 Campbell, John Francis 65, 66, 67,
 68, 70, 71, 606, 653
 Caraffa, Antonio 423, 427, 815
 Carr, Benjamin 892
 Cato 734, 742
 Catullus 168, 259, 745
 Celanoi Tamás 798
 Celtes, Konrad 821
 Cervantes 288, 485, 489, 492, 836, 837
 Chamisso, Adalbert von 708
 Chateaubriand, François-René de
 306, 309, 760
 Chénier, André 102, 314
 Cicero 121, 467, 787
 Coleridge, Samuel Taylor 101
 Comte, Auguste 794
 Concha Károly 722
 Coppée, François 664
 Corneille 174, 505, 550
 Correggio 758
 Cowley, Abraham 101, 664
 Cranach 758
 Cuspinianus, Johannes 452, 821
 Csák Máté 92, 664
 Csákány Laci l. Rákosi László 63
 Csandragupta 747
 Csánky Dezső 821
 Csapó Etelka 708
 Császár Elemér 640, 792, 804, 827
 Csáti Demeter 675, 789, 797, 798
 Cssecsinovic Ferenc l. Kemenes
 Csengery Antal 613, 614, 617, 618,
 627, 630, 631, 637, 674, 702, 710,
 721, 742, 750, 754, 756, 759, 772,
 773, 775, 776, 780, 781, 795, 799,
 800, 801, 803, 805, 807, 817, 917
 Csengeri János 662, 671, 830, 831,
 832, 867
 Csengey Gusztáv 752
 Csepregi Lajos 749
 Cserei Parkas 245, 708, 742, 900
 Csernátony Lajos 892
 Csernisevskij, Nyikolaj Gavrilovics
 658

Csiky Gergely 624, 663, 852, 889,
 890
 Csokonai Vitéz Mihály 123, 157,
 158, 186, 381, 399, 484, 498, 506,
 525, 543, 583, 671, 674, 694, 789,
 798, 859, 886, 888, 916
 Czobor Mihály 815, 816
 Czuczor Gergely 124, 358, 381, 399,
 604, 859
 Dalmady Győző 124
 Daniel Polixenia 26, 637
 Dániel Viktor 804
 Dankovszky Gergely 534, 852, 854,
 899
 Dante 18, 191, 230, 278, 457, 505,
 749, 910
 Dasent, George Sir 65, 66, 654
 D. Bartha Katalin, 885, 888
 Deák Ferenc 244, 628, 773
 Delavigne, Casimir 307, 760
 Desewffy József 685
 Devecseri Gábor 741, 747
 Dewar 67
 Dickens 208, 524, 849
 Diderot 377
 Diogenes 266
 Diogenes Laertes 234, 741, 742
 Diószeghi Sámuel 539, 540, 541,
 858
 Divinyi Mehmed 398, 798
 Dóczy Jenő 835, 866, 870
 Dorset, Lorel Charles Sackville 21,
 636
 Dóza Dániel 7, 28, 124, 627, 628,
 629, 638
 Döbrentei Gábor 783, 877
 Dömény József 124
 Dryden, John 21
 Dudek János 778
 Duff, William 634
 Dugonics András 381, 422, 423,
 428, 429, 437, 440, 498, 501, 721,
 789, 814, 815, 816, 818
 Dukai Takács Judit 26, 364, 772
 Dumas, Alexandre id. 208
 Dumas, Alexandre, ifj. 307, 761
 Duncker, Franz 810
 Dürer, Albrecht 758
 Édes Gergely 690
 Elek Oszkár 670, 672
 Ember Gyula 640, 804
 Emich Gusztáv 368, 618, 769, 774

- Endre, I., magyar király 115
 Endre, II., magyar király 836
 Eötvös József 52, 124, 505, 659,
 674, 757, 775, 795, 866
 Ercsey Sándor 793
 Erdélyi Indali Péter 838
 Erdélyi János 124, 125, 238, 338,
 376, 380, 439, 604, 635, 652,
 659, 670, 671, 686, 687, 706, 711,
 712, 742, 754, 755, 767, 776, 777,
 778, 779, 781, 785, 787, 788, 789,
 791, 796, 798, 805, 816, 835, 838,
 848, 859, 866, 869, 873
 Erdélyi Pál 789, 791
 Erzsébet, I., angol királynő 21
 Erzsébet, Árpádházi hercegnő 661,
 671
 Erzsébet királyné, Nagy Lajos fele-
 sége 26, 27
 Esterházy Pál 424, 425, 813
 Esze Tamás 798
 Etédi Sós Márton 836
 Euclides 552
 Eurípides 742, 911

 Fábián Gábor 855
 Fábián József 858
 Falk, Johanna 420, 810
 Faludi Ferenc 398, 467, 497, 535,
 536, 566, 791, 799, 850, 855, 859,
 916
 Farinati, Paolo 758
 Fauriel, Claude-Charles 65, 654
 Fáy András 52, 521, 847
 Fazekas Mihály 540, 541, 856
 Fejes István 290, 291, 297, 616,
 638, 682, 753, 754, 755, 770, 867
 Fekete János 690
 Fekete Mihály 838
 Fenyő István 699
 Ferdinánd, II., magyar király 425
 Ferenc, I., osztrák császár, magyar
 király 828
 Ferenc József magyar király 847
 Ferenczy István 671
 Ferenczy Teréz 365, 671, 772
 Festetics György 840
 Feuillet, Octave 849
 Fialowsky Lajos 537, 539, 540,
 856, 860
 Fielding, Henry 485, 836, 910
 Firdusi 9, 11, 745
 Fischer Ignác 882
 Fischer, Jan O. 658

 Fogarasi János 250, 372, 736, 742,
 743, 781, 782, 783, 856, 873
 Földes Anna 604, 668, 673, 693, 707,
 754, 834
 Földi János 541, 858
 Földvári Erzsébet 659
 Folnesics Lajos János 808
 Forgách Dorottya 837
 Forster, Georg 744
 Frankl, Ludwig August 126, 127,
 128, 129, 130, 138, 647, 676, 677,
 678, 680, 692, 693
 Franklin, Benjamin 474, 727
 Freiligrath, Ferdinand 647
 Friebeisz István 125
 Frigyes II., Nagy, porosz király
 635, 772

 Gaál György 767
 Gaál József 335, 494, 690, 835, 836,
 837
 Gábor Ignác 883
 Galamb Sándor 890
 Galilei 731, 732
 Gálos Rezső 604, 612, 631, 639,
 676, 683, 694, 707, 745, 752, 753,
 790, 804, 868
 Garay Alajos 28, 638
 Garay János 104, 124, 215, 628, 638,
 665
 Garrick, David 22, 636
 Gáspár János 496, 616, 838, 839
 Geijer, Erik Gustaf 65, 654
 Gelencsér Károly 612, 619
 Gelei Katona István 534, 854
 Gellert, Christian Fürchtegott 509,
 844, 847
 Gellért püspök, szt. 384, 795
 Gentilis bíboros 662
 Geréb József 746
 Gerézdi Rabán 797, 798
 Gleim, Johann Wilhelm Ludwig
 509, 844, 847
 Goethe 17, 38, 158, 230, 262, 309,
 406, 509, 631, 639, 658, 677, 690,
 693, 706, 744, 746, 753, 772, 789,
 792
 Gogol 845, 846
 Goldstein Vilmos 897
 Goncourt testvérek 631
 Görgei Ilona 814
 Görög Demeter 691
 Gottsched, Johann Christoph 468,
 509, 828, 844, 871

- Gray, Thomas 101, 664
 Greguss Ágost 281, 282, 572, 749, 750, 751, 775, 811, 868, 873, 878
 Grenier, Edouard 316, 317, 761
 Grimm, Jakob 65, 66, 634, 654, 781, 839
 Grimm, Wilhelm 24, 65, 66, 634, 635, 654, 839
 Grósz Emil 880
 Grundtvig Svend 20, 635
 Gulyás Imre l. Nagy Imre
 Gutenberg 14, 684
 Gutkeledi Rutkay Mihály 637
 Gvadányi János 837
 Gvadányi József 417, 468, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 498, 502, 504, 623, 690, 720, 809, 810, 811, 812, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 841, 882
 Gvadányi Sándor 495
 Gyergyai Ferenc 607, 900, 901, 902, 903, 904
 Gyöngyösi István 157, 381, 387, 400, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 474, 484, 485, 495, 499, 504, 506, 509, 535, 550, 623, 690, 789, 798, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 828, 836, 841, 916
 Győry Aranka 660
 Győry Vilmos 755, 796
 Gyulai Pál 124, 217, 218, 219, 235, 339, 363, 456, 457, 458, 459, 604, 611, 612, 613, 616, 617, 619, 620, 622, 627, 629, 630, 631, 639, 644, 656, 660, 661, 663, 667, 668, 684, 693, 702, 703, 705, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 722, 740, 748, 750, 753, 754, 759, 767, 771, 772, 776, 777, 784, 788, 791, 796, 799, 801, 802, 803, 805, 817, 822, 823, 824, 825, 834, 838, 839, 841, 848, 849, 851, 852, 853, 865, 866, 897, 900, 902, 905, 911, 912, 913
 Halász Dezső 124, 671, 674
 Halász Ignác 898
 Halász Viola 631
 Haller János 487, 735, 737, 836
 Hamerling, Robert 647
 Hankiss János 701
 Hartman, Moritz 647
 Havas Adolf 769
 Hebbel, Friedrich 31, 33, 36, 37, 39, 53, 616, 627, 638, 640, 641, 647, 648, 660, 681, 682, 865, 867
 Heber, Reginald 101, 664
 Heckenast Gusztáv 203, 368, 617, 618, 619, 708, 774, 806, 807, 809
 Hedvig, lengyel királyné 26, 637
 Hegel, 753
 Hegy, Endre 684
 Heine 8, 190, 658
 Heinesius, Nikolaus 345, 769
 Heinrich Gusztáv 629
 Heliodoros 815
 Heller Bernát 678
 Helmezy Mihály 806
 Heltai Gáspár 690, 855, 863, 875
 Hemans, Felicia Dorothea 278, 749
 Hencz építész 873
 Henszlmann Imre 337, 338, 766, 767
 Herbart, Johann Friedrich 794
 Herder 65, 612, 634, 693, 744, 792, 796, 842
 Heredia, José Maria 102, 664
 Hermann István 604, 640, 667, 668, 689, 707, 718, 719, 753, 788, 804
 Herodotos 71, 260, 301, 655, 746, 747, 757, 911
 Heyse, Paul 647
 Hiador l. Jámor Pál
 Himfy l. Kisfaludy Sándor
 Hisli József l. Zalár
 Homeros 9, 11, 33, 122, 157, 161, 238, 252, 260, 264, 265, 306, 408, 457, 478, 479, 505, 667, 674, 690, 693, 706, 767, 783, 806, 830, 866, 911
 Horatius 83, 169, 188, 312, 405, 424, 461, 467, 470, 478, 479, 550, 638, 646, 671, 707, 708, 709, 753, 757, 761, 774, 780, 828, 830, 910, 914, 916
 Horger Antal 875
 Horlai Györgyné 792
 Horváth Cyrill 797
 Horvát István 532, 673
 Horváth János 666, 681, 791, 798, 816, 873
 Horváth Károly kat. pap 831
 Horváth Károly jogász 489, 831
 Horváth Mihály 898

Hugo, Victor 32, 99, 102, 174, 307,
313, 315, 611, 643, 663, 664, 694,
710, 760, 761, 762, 796,
Humboldt, Alexander von 301, 721,
757, 794
Hunfalvy János 758
Hunfalvy Pál 250, 252, 254, 255,
736, 742, 743, 873, 879, 903
Hutten, Thomas 681
Hübner, Julius 758

Iduna I. Szász Polyxenia
Illés Gyula 672
Illésy György 80, 658, 659
Ilosvai Selymes Péter 233, 797
Imre Sándor 253, 743, 811, 834,
857, 911
Inátsi Pap Gábor 628
Irving, Washington 910
Izabella magyar királyné 637
I. Jakab angol király 21

Jámbor Pál 300, 757
Jameson, Anna Brownell 65, 654
Jamieson I. Jameson
Jancsó Lajos 848
Jankó János 74, 656
Jánosi Gusztáv 617, 659, 830
Jaszoverma, indiai uralkodó 264,
748
Jean Paul 309, 639, 868
Joannovics György 512, 513, 845,
846, 851, 881, 887, 899
Johanna I. Falk Johanna
Jókai Mór 167, 179, 180, 181, 182,
183, 184, 185, 575, 607, 612, 616,
657, 700, 701, 702, 703, 710, 737,
793, 838, 848, 881, 888, 890, 891,
895, 896, 899, 914
Jolowicz, Heymann (Hayyim Ben
Abraham) 126, 132, 677, 681
Jones, William Sir 262, 744
Jósika Júlia 824
Jósika Miklós 505, 656, 709, 710, 711,
712, 714, 824
II. József császár 386, 466, 510
Julius Caesar 911

Kádár István 741
Káldi György 737
Káldásza 259, 262, 263, 264, 266,
744, 745, 746, 747
Kallisztrátész 168, 691
Kálmán magyar király 854

Kanizsai Dorottya 26
Kanya Emilia, Szegfiné 771, 822,
823, 824
Kant 693
Kardos Lajos 665, 870
Karadzić Vuk, Stefan. 795, 796
Kármán Mór 779
Károli Gáspár 575, 740
II. Károly angol király 22
XII. Károly svéd király 844
Károly Róbert magyar király 662
Kasza Györgyi 608, 611, 643, 659,
694
Katona Lajos 766, 792, 836
Kazinczy András 388, 400, 796, 798,
Kazinczy Ferenc 122, 123, 125, 151,
158, 159, 186, 213, 214, 215, 220,
232, 356, 367, 399, 407, 422, 482,
484, 498, 501, 505, 507, 509, 510,
632, 673, 674, 685, 735, 740, 771,
772, 773, 796, 806, 809, 811, 812,
814, 820, 841, 843, 844, 848, 881,
895
Kazinczy Gábor 688, 767, 825, 869,
909
Kéky Lajos 689
Kelmenfy László 652
Kemble, Charles 22, 636
Kemenes (Csecsinovics Ferenc) 632,
878
Kemény János erdélyi fejedelem
426, 431, 432, 433
Kemény Zsigmond 505, 628, 632,
637, 710, 742, 753, 754, 755, 774,
860, 891
Kenéz Péter 793
Kenyon, John 278, 749
Kepler, Johannes 635
Képes Géza 648
Kerecsényi Dezső 792
Kerekes Sámuel 691
Kerényi Frigyes 674
Keresztury Dezső 624, 678, 680,
691, 745, 852
Keresztury Mária 831
Kézai Simon 22
Killyéni Székely Mihály 629
Kisfaludy Atala 822
Kisfaludy Károly 82, 91, 92, 122,
123, 124, 367, 381, 399, 581, 662,
673, 690, 807, 820, 848, 885
Kisfaludy Sándor 8, 53, 123, 127,
157, 192, 215, 367, 628, 644, 673,
690, 797, 807

- Kis János 122, 447, 820
 Kiss József 769
 Klaniczay Tibor 797, 804, 813
 Klemm Antal 851
 Kock, Paul de 849
 Koháry István 427, 428, 504, 807, 811, 815, 816
 Kolbenhayer Móric 640, 641
 Komjáthi Anna 26, 637
 Komlós Aladár 753, 826, 845
 Korvin János 754
 Kosegarten, Johann Gottfried Ludwig 766
 Kossuth Lajos 843
 Kotzebue, August Friedrich 38
 Kováts József 799, 833
 Ködi Farkas János 741, 799
 Kölcsy Ferenc 122, 123, 124, 145, 181, 186, 354, 355, 357, 367, 383, 384, 397, 635, 665, 671, 673, 684, 703, 735, 736, 771, 791, 792, 795, 895
 Körner, Theodor 673
 Kristóf György 628
 Kriza János 635, 838, 858
 Kubinyi Ferenc 415, 809
 Kubinyi Lajos 848
 Kulini Nagy Benő 26, 637, 665
 Kultsár István 691, 772
 Kunoss Endre 405, 805
 Kuthy Lajos 675

 Lácza Szabó József 158, 690
 Lácza Szabó László 632
 La Fontaine, Jean de 308, 312, 323, 762
 La Harpe, Jean-François 172, 177, 694, 696
 II. Lajos magyar király 416
 XIV. Lajos francia király 840
 Lakatos István 832, 833
 Lamartine, Alphonse de 102, 174, 306, 307, 309, 315, 664, 694, 760, 761, 762
 La Motte, Antoine Houdar de 101
 Landerer János Sebestyén, Fűskuti 407, 806, 814
 Laprade, Victor de 172, 310, 311, 312, 317, 693, 694, 696, 766
 Lassen, Christian 260, 746
 László, I. Szt., magyar király 391, 798
 Leconte de Lisle, Charles 317, 318, 319, 321, 761, 763, 764, 765
 Lehr Albert 572, 849, 878, 889
 Lenau, Nikolaus von 138, 676, 734
 Leopardi, Giacomo 309
 Lermontov, Mihail Jurjevics 54, 55, 58, 648, 650, 790
 Lesage, Alain René 836
 Leschka 852, 899
 Lessing 509
 Lévy József 124, 631, 668, 750, 768
 Liebig, Justus von 781, 782
 Linné, Karl von 858
 Lingg, Hermann 647
 I. Lipót császár és király 390, 400, 497, 799, 837
 Lisznyay Kálmán 124, 197, 333, 651, 659, 662, 703, 708
 Liszti László 421, 422, 430, 504, 509, 813, 814, 843, 844
 Lobeck, Christian August 100, 664
 Lobkowitz, Franz Wenzel 427, 815
 Lónyay Anna 26, 431
 Lorn marquis 66
 I. Lothar német-római császár 742
 Löher, Franz von 853
 Lucanus 911
 Lucretius 259, 745
 Lukács György 777
 Lukácsy Sándor 836, 837
 Luther 742

 Macpherson, James 11, 156, 629, 689, 843
 Madách Imre 369, 370, 504, 751, 753, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780
 Magnussen, Finnur 65, 654
 Magyar László 757
 Magyar Ferenc 690
 Mahotka Jenő 630
 Major Márton 536, 855
 Majthényi Flóra 822
 Malvina I. Dukai Takács Judit és Niczky Tarnóczy Malvina
 Manzoni 101
 Margalits Ede 859
 Margit, Szt., IV. Béla lánya 26
 Mária magyar királynő 26
 Mária Ludovika császárné 828
 Mária Terézia királynő 470, 473, 511, 828
 Marivaux, Pierre Corlet 760
 Márk Ferenc 632
 Marlowe, Christopher 101, 664

- Marot, Clément 555, 874
 Masson, David 806
 Matkó István 720, 787
 Matthison, Friedrich 707
 Mátyás, I. magyar király 190, 391, 452, 637, 732, 798, 821
 Mátyás, II. magyar király 504
 Mátyás Flórián 565, 566, 567, 876, 880
 Mátyási József 158, 159, 690
 Mayer, Hans 868
 Mayer, Richard 647, 811
 Meáncsek István 218, 722
 Medici, Lorenzo 628
 Medve Imre 695
 Melczer Kálmán 881
 Melich János 861, 862, 881
 Mentovich Ferenc 666, 667, 721, 722, 787
 Merényi László 326, 327, 339, 340, 341, 548, 654, 766, 838, 863
 Méry, Joseph 316, 761
 Mészöly Gedeon 877
 Mezei Márta 839, 842
 Mikes Kelemen 811
 Miklós I. cár 672
 Miklosich, Franz 852, 853, 899
 Mikó Imre 628, 799, 801
 Miksa mexikói császár 847
 Millien, Achille 171, 172, 173, 174, 176, 178, 676, 683, 692, 693, 694, 695, 696, 697
 Millot, Claude-François Xavier 837
 Milton 18, 230, 279, 316, 408, 468, 806
 Mindszenty Gedeon 632
 Mitrovics Gyula 639, 825, 868, 872
 Moe, Jürgen 66, 654
 Molière 308, 323, 746, 762
 Molnár Albert 1. Szenczi Molnár Albert
 Molnár Borbála 26, 365, 637, 772
 Montecuccoli 426
 Montaigne, Michel 734
 Montégut, Émile 659
 Moore, Thomas 201, 309, 708, 910
 Morvay Győző 751
 Mozart 134
 Munkácsi Bernát 852, 898, 899
 Muraközy Gyula 662, 707, 761
 Musset, Alfred de 309, 312, 316, 664
 Müller Gyula 343, 344, 768, 769
 Müller, Karl Ottfried 100, 664
 Müller, Max 745
 Nádasdy Ferenc 662
 Nádasdy Tamás 662
 Nádaszkay Lajos 722
 Nagy Imre 104, 124, 665
 Nagy István 17, 632
 Nagy János 833
 Nagy Iván 775
 Nagy Lajos 637, 838
 Nagy Miklós 701, 702, 703
 Nagy Miklós szerkesztő 892
 Nagy Péter 631
 Nalácz József 843
 Napoleon I. 730
 Napoleon III. 689, 749, 847
 Náray Antal 628
 Nazianzi Gergely, Szt. 100, 664
 Négyessy László 703, 843, 849
 Németh G. Béla 614, 622, 766, 849, 852, 880, 893
 Németh Gyula 798
 Németh László 774
 Németh Sára 641
 Nero római császár 377, 787
 Neumann, Bertrand 841
 Niczky István 770
 Niczky-Tarnóczy Malvina 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 358, 360, 363, 365, 366, 660, 682, 752, 770, 771, 772, 823
 Nisard, Désiré 663
 Nolai Paulin, Szt. (Paulinus Mero-pius Pontius) 100, 664
 Nopcsa László 701
 Nodier, Charles 760
 Novák Sándor 660
 Nyilas István 797
 Oehlenschläger, Adam Gottlob 23, 636
 Oláh Károly 104, 657, 664, 665, 666
 Oláh Miklós 454, 821
 Onesicratus 266, 747
 Opitz, Martin 789
 Orbán Balázs 300, 757
 Orczy István 465
 Orczy József 465, 828
 Orczy László 828
 Orczy Lőrinc 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 494, 497, 504, 827, 829, 830, 837, 839, 840
 Ormódi Bertalan 78, 79, 625, 657, 658, 670

- Ormos Zsigmond 300, 302, 756, 757, 758, 848
 Ortutay Gyula 766
 Otto, Nagy, német-római császár 681
 Otto III. német-római császár 681
 Ottó magyar király 709
 Ovidius Publius Naso 22, 232, 467, 502, 689, 690, 741, 747, 816, 830, 841, 911, 916
 Pálóczi Horváth Ádám 381, 398, 674, 789, 799
 Pais Dezső 849, 852, 853
 Pap Endre 124
 Papp Ferenc 841
 Pap Illés 629
 Pap Károly 750, 790, 874
 Pápay Sámuel 725
 Páriz Pápai Ferenc 855, 882
 Pastinszky János 783
 Patai Sámuel 746
 Pataky, Sophie von 810
 Patócsi Ferenc 637
 Patócsi Zsófia 26, 637
 Paulikovits Lajos 76, 656, 657
 Pausanias 911
 Pázmándi Horváth Endre 544, 860
 Pázmány Péter 855
 Péczely József 484, 498, 836, 843
 Péladan, Adrien 173, 684, 696
 Péladan, Joséphin 694
 Pemflinger Katalin 26, 637
 Pepys, Samuel 21, 636
 Percy, Thomas 65
 Perényi Péter 637
 Pesty Frigyes 848
 Pesti Gábor 536, 855
 Péter cár I. 506
 Péterfy Jenő 622, 645, 703, 704
 Petersen, N. M. 23, 636
 Peti József 377, 787
 Petőfi Sándor 8, 40, 78, 104, 108, 109, 111, 123, 124, 144, 147, 149, 151, 156, 157, 160, 161, 167, 172, 174, 176, 182, 184, 187, 189, 190, 197, 198, 199, 206, 208, 211, 212, 224, 232, 343, 344, 345, 346, 348, 355, 359, 381, 386, 387, 399, 405, 540, 551, 576, 644, 646, 656, 658, 659, 662, 665, 668, 669, 670, 672, 673, 674, 684, 687, 688, 690, 691, 696, 701, 702, 703, 708, 740, 768, 771, 772, 791, 803, 804, 807, 812, 826, 834, 861, 867, 868, 870, 907, 912
 Petrarca 127
 Petrőczy Kata 'Szidónia 26, 637
 Pettkő János 415, 809
 Phidias 457
 Pindaros 99, 100, 101, 102, 161, 461, 664, 691
 Pintér Jenő 835
 Planche, Gustave 312, 667, 706, 754, 759, 761
 Platon 741
 Plautus 734, 911
 Pócs András 158, 690
 Podmaniczky Júlia l. Jósika Júlia
 Pólya József 721
 Pomponius Mela 821
 Pongrátz Eszter 837
 Ponori Thewrewk Emil 534, 854, 855, 894, 898, 914
 Ponson du Terrail, Pierre-Alexis 849
 Pontmartin, Armand de 303, 317, 606; 692, 693, 759
 Poóts András l. Pócs András
 Pope, Alexander 21, 112, 467, 468, 671, 748
 Prior, Alexander 20, 23, 24, 25, 633, 634, 635, 636
 Priscos rhetor 795
 Proudhon, Pierre Joseph 643
 Prudentius 100
 Psammetichus 66, 654
 Pseudo-Kallisthenes 681
 P. Szathmáry Károly 657, 842
 Pukánszky Béla 853
 Pukánszky Kádár Jolán 872
 Pulci, Luigi 9, 628
 Puskin 32, 58, 382, 628, 648, 684, 767, 789, 790, 838,
 Pyber Benedek 499, 840
 Pythagoras 266
 Racine 174, 306, 308
 Ráday Gáspár 843
 Ráday Gedeon 484, 498, 504, 506, 507, 509, 510, 835, 840, 841, 842, 843, 844
 Ráday Pál 505, 506, 507, 843, 916
 Radnótfáy Nagy Sámuel 823, 872
 Radó György 790
 Raff György 538, 858
 Raffaello Santi 457
 Rájnics József 498, 499, 502, 503, 833, 840, 841, 844

- Rákóczi Ferenc II. 427, 506, 843, 896
 Rákóczi György I. 76, 425
 Rákóczi György II. 425, 426, 427
 Rákosi László 63, 608, 651, 652
 Ranzano, Pietro 453, 821
 Ralovich Lajos 889
 Rawlinson, George 758
 Redewitz, Oscar Robert 647
 Rejtő István 648
 Reményi Ede 823
 Remete József 478, 480, 831, 832, 833
 Reuchlin, Joh. 681
 Révai József 777, 778
 Révai Miklós 224, 344, 466, 556, 573, 574, 741, 783, 841, 879, 881
 Reviczky Gyula 622, 632, 852
 Reviczky Szevér 617, 773, 823
 Ribbeck, Otto 832
 Richwaldszky György 470, 828
 Riedl Frigyes 604, 612, 624, 647, 648, 663, 666, 671, 676, 688, 720, 742, 774, 778, 827, 828, 853, 866, 880
 Riedl Szende 372, 615, 663, 670, 686, 750, 775, 781, 782, 783, 795, 803, 829
 Rimay János 388, 504, 796
 Ritoók Emma 629, 767
 Rónay György 839, 842, 844
 Rosthy Pál 300, 757
 Rouget de Lisle, Claude-Joseph 134, 681
 Rousseau 376, 475, 631, 784
 Rozgonyi István 637
 Rozsályi Kun István 26
 Rudics József 690
 Rudolf császár és király 635
 Rumohr, Karl Ludwig Friedrich 758
 Rummy Károly 632
 Sainte-Beuve, Charles-Augustin 309, 314
 Salamon Ferenc 614, 617, 658, 660, 661, 662, 663, 667, 702, 703, 704, 705, 711, 717, 750, 753, 754, 755, 771, 772, 773, 784, 811, 824, 891, 897
 Sámbar Mátyás 87
 Sand, George 181, 664, 703, 734
 Sándor, Nagy, macedóniai király 68, 69, 259, 265, 681, 746, 747
 Sándor István 887
 Sappho 121, 127, 681
 Sardou, Victorien 852
 Sarolta, Géza fejedelem felesége 26, 637
 Sárosi Gyula 124, 349, 651, 659, 662, 668, 669, 675, 703, 769, 770
 Sárvány Elek 26, 637
 Schedel Ferenc I. Toldy Ferenc
 Scheiber Sándor 677
 Schiller, Friedrich 134, 306, 309, 447, 509, 631, 639, 673, 677, 707, 745, 752, 753, 820, 868
 Schilling Lajos 821
 Schlegel, August Wilhelm 265, 309, 744, 753, 755
 Schlegel, Friedrich 744, 755
 Schleicher, August 781
 Schmidt József 672, 744, 747
 Schmidt, Julian 706, 717
 Schöpflin Aladár 611
 Scott, Walter 65, 306, 309, 749
 Sebestyén Gábor 534, 855
 Seidler, Herbert 789
 Sémancour, Étienne 760
 Seneca 467, 734, 846
 Shakespeare 54, 156, 238, 316, 405, 457, 505, 538, 664, 667, 672, 689, 693, 706, 707, 734, 752, 793, 843, 858, 910
 Shelley 309
 Shirley, James 101, 664
 Siddons, Sarah 22, 636
 Sieyès abbé 730
 Sik Sándor 672, 798
 Simonyi Zsigmond 532, 533, 622, 849, 850, 851, 853, 854, 857, 858, 859, 860, 877, 879, 882, 883, 887, 888, 890, 891, 892, 894, 895, 896, 897
 Sokrates 266, 524
 Solymossy Sándor 796
 Sonnenfeld Mór 883
 Sophia, II. Frigyes dán király felesége 20, 635
 Sophoklész 742, 911
 Sőtér István 604, 627, 635, 638, 640, 645, 648, 660, 661, 668, 682, 687, 689, 692, 693, 703, 706, 707, 719, 720, 754, 766, 780, 788, 791, 792, 794, 795, 803, 804, 805, 812, 816, 825, 826, 842, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871
 Spetykó Gáspár 722
 Staël, Mme de 307, 309, 749, 760
 Stark, Seb, Gottfried 746

Steinthal, Heymann 721
 Stoll Béla 795, 799
 Stroebe, Klara 655
 Stühler, August 873
 Sue, Eugene 208, 761, 849
 Sujánszky Antal 28, 632
 Sully-Prudhomme, Armand 664
 Suetonius 734
 Sylvester János 840, 861, 875
 Synesius, Ptolemaisi 100, 103, 664
 Syv, Peder 20, 635

Szabados János 770
 Szabó Dávid I. Baróti Szabó Dávid
 Szabó Károly 450, 451, 604, 629,
 684, 795, 821, 849
 Szabó Lőrinc 681
 Szabó Richard 838
 Szabó Sámuel 838 849
 Szalárdi János 637, 900
 Szana Tamás 672, 883
 Szarvas Gábor 537, 545, 580, 620,
 621, 624, 719, 720, 845, 850, 851,
 852, 853, 855, 856, 857, 878, 879,
 880, 882, 884, 885, 886, 890, 892,
 895, 896, 897, 899, 903
 Szász Béla 619, 813
 Szász Gerő 139, 141, 151, 152, 153,
 682, 683, 688, 704, 770, 839
 Szász Károly 80, 82, 83, 89, 90, 92,
 97, 98, 124, 186, 188, 189, 190,
 191, 193, 197, 200, 203, 206, 207,
 208, 209, 211, 212, 213, 215, 216,
 217, 441, 597, 616, 617, 619, 631,
 632, 658, 659, 660, 661, 662, 663,
 667, 668, 682, 683, 684, 701, 704,
 705, 706, 707, 709, 710, 711, 712,
 713, 714, 716, 717, 718, 741, 743,
 750, 752, 756, 760, 772, 775, 784,
 793, 796, 811, 817, 818, 823, 825,
 848, 853, 878, 907, 913, 914
 Szász Polyxenia 365, 772
 Szathmáry Károly I. P. Szathmáry
 Károly
 Szathmáry Király Miklós 429, 816
 Szauder József 792, 795
 Széchenyi István 184, 213, 214,
 352, 353, 356, 703
 Széchy Éva, Illésházy Gáborné 427,
 434
 Széchy Károly 835, 837
 Széchy Mária 421, 427, 428, 429,
 431, 434, 637
 Szegedi Gergely 797

Székács József 349, 634, 770, 796
 Székely József 124, 675, 676, 756
 Székely Klára 26, 637
 Szelepcsényi György 815
 Szelestey László 124
 Szemere Krisztina 674
 Szemere Miklós 375, 376, 377, 378,
 379, 674, 711, 784, 785, 786, 787,
 788, 909
 Szemere Pál 122, 123, 349, 367, 667,
 671, 672, 673, 674, 770, 773
 Szenczi Molnár Albert 120, 398,
 555, 575, 577, 789, 798, 874, 875,
 881, 882, 896
 Szendrey Júlia 822
 Szendrey Zsigmond 852
 Szénfy Gusztáv 873
 Szentgyörgyi Borbála 26, 637
 Szentgyörgyi Cecília 26, 637
 Szepesi Imre 634
 Szikszai Fabriczius Balázs 855
 Szilády Áron 617, 745, 783, 791,
 796, 797, 798
 Szilágyi Erzsébet 26, 412
 Szilágyi Ferenc 722
 Szilágyi István 652, 689, 701, 798,
 866, 907
 Szilágyi Sándor 614, 615, 651, 702,
 811, 914
 Szilasi Mór 899
 Szily Kálmán 849
 Szinnyi Ferenc 611, 626, 632, 645,
 656, 672, 685, 754, 792, 812, 839
 Szkhárosi Horváth András 797
 Szondi Zsuzsanna 26, 637
 Szőgyényi Lancha 26, 637
 Szőgyényi Péter 26, 637
 Sztripszki Hiador 790
 Szudraka király 264, 747
 Szvorényi József 250, 254, 673,
 741, 743, 773

Tacitus 142, 911
 Takács József 502, 841
 Tarczay Anna, Homonnay Györgyné
 26, 637
 Tarde, Gabriel 871
 Tárkány Béla 632
 Tarnai Andor 789
 Tasnádi Kubacska András 701
 Tasso 9, 173, 191, 628, 694, 908,
 916, 922
 Tatár Péter I. Medve Imre
 Téglás Tivadar 701

- Tegnér, Esaias 628
 Telegdi K. Lajos 665, 666
 Teleki József 450, 451, 505, 611,
 757, 820, 821, 843
 Teleki Sándorné, Teleki Jozefa 118,
 672
 Temesi Mihály 881
 Terentius 911
 Teubner, B. G. 633
 Thales 746
 Thaly Kálmán 124, 617, 771, 796, 865
 Thern Károly 836
 Thierry, Amadée-Simon-Dominiques
 65, 654
 Thierry, Augustin-Jacques-Nicolas
 65, 654
 Thököly Imre 427, 814, 815
 Thukydides 911
 Thuri György 755
 Tiberius római császár 761
 Tieck, Ludwig 66, 654, 655
 Tiedge, Christoph August 643
 Tiglath-Pileser 66, 654
 Tinódi Sebestyén 21, 232, 386, 387,
 388, 395, 398, 430, 435, 546, 816,
 861
 Tisza Domokos 124, 197
 Tizian 302, 756
 Toldy Ferenc 226, 381, 395, 417,
 422, 429, 430, 434, 493, 567, 576,
 629, 673, 741, 750, 767, 783, 789,
 790, 792, 795, 796, 797, 799, 806,
 809, 812, 814, 816, 820, 821, 826,
 835, 836, 845, 846, 847, 869, 872,
 877, 881, 895, 900, 914
 Tolnai Lajos 617, 683, 871
 Tolnai Vilmos 604, 627, 629, 740,
 741, 849, 869
 Tompa József 851, 912
 Tompa Mihály 119, 124, 150, 207,
 218, 225, 460, 461, 462, 463, 464,
 611, 612, 614, 615, 616, 619, 630,
 631, 660, 667, 668, 669, 671, 674,
 686, 688, 690, 704, 722, 750, 752,
 755, 772, 773, 775, 785, 786, 788,
 801, 802, 805, 807, 808, 811, 819,
 823, 825, 826, 848, 867, 876, 880,
 907, 908, 915
 Torkos László 883
 Tóth Béla 644
 Tóth Dezső 629
 Tóth Endre 722
 Tóth Kálmán 124, 615, 617, 677,
 684, 722, 822
 Tóth László ld. Rákosi László
 Toqueville, Alexis de 423, 761
 Török Bálint 637
 Török János 909
 Török Károly 417, 809
 Török Pál 673
 Trefort Ágost 757
 Trencsény Károly 608, 611, 704
 Trócsányi Zoltán 875
 Turenne, Henri 840
 Thuróczy János 127, 681, 800
 Tycho Brahe 20, 635
 Tyro 377, 387
 Újvárosi Szabó Gyula 662
 Ulászló, II., magyar király 23, 821
 Urbán Eszter 774
 Uz, Johann Peter 509, 844
 Uroza Ilona 26, 637
 Úrményi József 814
 Vachott Sándor 349, 607, 770
 Vachott Sándorné Csapó Mária 822,
 838
 Váczy János 607, 825, 826, 844, 900,
 908
 Vadnai Károly 701
 Vahot Imre 651, 906
 Vajda János 124, 615, 617, 621, 622,
 640, 663, 667, 670, 686, 688, 705,
 706, 707, 784, 803, 807, 813, 847, 852
 Vályi András 502, 841
 Vámbéry Ármin 783
 Ványi Ferenc 704
 Várdai Béla 608, 751
 Vargha Balázs 806
 Vargyas Lajos 883
 Vanier, Jakob 504, 841
 Varjas Béla 769
 Vass Ádámné Kénosi Sándor Berta
 300, 757
 Vas Gereben 42, 51, 52, 616, 645,
 700, 701, 704
 Vauban, Sébastien 840
 Vedel, Anders 20, 21, 22, 635
 Vekerdi József 745, 747
 Vencel cseh trónörökös 661
 Vergilius 8, 9, 10, 29, 30, 32, 142,
 191, 306, 467, 478, 479, 480,
 481, 482, 483, 502, 550, 628, 662,
 789, 817, 828, 830, 831, 832, 833,
 840, 841, 866, 910, 911, 916
 Veronese, Paolo 302, 757, 758
 Vértés O. Augusztia 674

- Vida József 123, 124, 660, 661, 682, 704, 712
 Vigny, Alfred de 311, 315, 664
 Vikramaditya indiai király 259, 264, 745
 Villemain, Abel François 99, 100, 101, 102, 663, 691
 Vinnay Potentiana 26, 637
 Virág Benedek 169, 484, 500
 Vischer, Friedrich Theodor 868, 872
 Viszákhadatta 264, 748
 Vitkovics Mihály 367, 773
 Voinovich Géza 604, 607, 608, 611, 612, 624, 626, 627, 631, 638, 640, 651, 652, 663, 664, 666, 676, 677, 682, 689, 704, 706, 719, 720, 749, 751, 759, 765, 766, 775, 778, 779, 780, 781, 789, 790, 793, 794, 796, 799, 803, 804, 805, 807, 810, 836, 850, 852, 857, 860, 862, 863, 871, 880, 881, 886, 889, 891, 892, 893, 894, 904
 Volf György 682, 720, 852, 853, 883, 888, 890
 Voltaire 405, 467, 468, 470, 631, 724, 731, 828
 Vörösmarty Mihály 8, 30, 104, 117, 122, 123, 124, 169, 250, 251, 354, 381, 399, 403, 405, 500, 514, 554, 628, 629, 665, 671, 674, 689, 691, 773, 796, 803, 806, 812, 824, 840, 841, 845, 873, 874, 897, 898
 Vutkovits Sándor 652
 Waldapfel József 779
 Wardlaw, Elisabeth 24, 636
 Warga János 753
 Weinhold, Karl 65, 654
 Weiss, J. J. 759
 Weisz Miska 677
 Wenckheim Béla 659
 Werbőczy István 536, 855
 Weres Balázs 855
 Werner, Zacharias 309, 760
 Wesselényi Ferenc 421, 422, 424, 425, 426, 428, 429, 431, 432, 433, 434, 813, 814, 816
 Wesselényi Miklós 637, 736
 Wesselényi Pál 637
 Widemann, Elias Zacharias 872
 Wieland, Christoph Martin 309, 376, 785, 787,
 Williams, Mornier 258, 263, 744, 745, 747
 Wilson, Horace Hayman 260, 264, 267, 746
 Winchelsed Anna 278, 748
 Windischgrätz, Alfred 650
 Winkelried, Arnold 723
 Wittgenstein, Emil von 53, 55, 57, 58, 616, 639, 647, 648, 660, 704, 892
 Wodianer Fülöp 368, 774
 Wohl Janka 755
 Wolbe, Eugen 677
 Wordsworth, William 309
 Young, Edward 843
 Zalár (Hisli József) 124, 710, 711, 712, 716, 722
 Zichy Péter 388, 400, 506, 796, 844
 Zilahy Károly 617, 625, 647, 660, 667, 670, 686, 688, 706, 714, 751, 773, 775, 781, 803, 805, 807, 826, 848, 871
 Zola, Émile 631
 Zolnai Gyula 703,
 Zombori Gedő 300, 757
 Zrínyi Ilona 26
 Zrínyi Miklós 9, 22, 29, 89, 157, 387, 398, 421, 422, 428, 430, 434, 435, 436, 439, 504, 507, 509, 544, 811, 813, 814, 872, 922
 Zudár Jakab 637
 Zudár Katalin 26, 637
 Zsámboki Anna 797
 Zsigmond magyar király 454
 Zsigmond Ferenc 702, 703, 704
 Zsirai Miklós 881
 Xánthus János 124, 675
 Xenophon 743, 911

BETŰRENDES MUTATÓ

A francia költészet 1861-ben	303	758
A hindu dráma	258	744
Ajánlatos kifejezések	592	890
A jövő stílusa	476	829
A kegyes olvasóhoz	521	847
A levél	281	749
A líra	99	663
Alkotmányos nagy naptár	343	768
A magyar akadémia	414	808
A magyar népdal az irodalomban	383	790
A mit a szerek meg nem gyógyítanak	74	656
A nilfungok és giukungok	441	817
Anya és gyermeke	31	638
A párnatánc	600	892
A pörös atyafiak	42	645
A szegény gazdagok	179	700
Asszonyélet	420	810
A szórend	527	851
A „vajon” kérdéséhez	517	846
Az „Aki” az akadémiában	512	845
Az É-t I-re váltó tájszólásról	556	874
Barett Browning Eliza	278	778
Béranger dalai	80	658
Betulia hölgye	28	638
— Bulcsu Károly költeményei	107	666
Csemegék	496	837
Divattudósítás	446	819
Dózsa Dániel: Zandirham	7	627
Egy helyesírási kérdés	573	879
Egy szó a föntebbire	401	799
Egy szó, mely kell, de nem tetszik	367	772
Egy üdvözlő szó	369	774
Előrajz	14	630
Eredeti népmesék	326	765
Észrevételek a Nyelvőr VII. kötet hatodik füzetére	532	852
— Faust	17	621
— Fejes István költeményei	290	752
Gvadányi József	484	834
Gyöngyösi István	421	810
Hadshi-Jurt	53	647
Határozatlan	597	891
Helyreigazítások, magyarázatok	542	857
Hősök és dalok-könyve	126	676

Idegen csemeték, fattyú hajtások	525	849
Irányok	154	683
Irodalmi hitvallásunk	403	801
Irodalmi ritkaság	417	809
„Isten hozott úgy ha jöttél”	572	878
Kemenes költeményei	18	632
Kis polémia	372	781
Költemények. Szász Károly	186	704
Magyar balladák könyve	124	674
Magyarhon ébredése	78	657
Magyar Hölgyek Életrajza	26	636
Magyar nyelvtörténeti szótár	565	876
Malvina költeményei	350	770
Mégegyszer a szórend	568	877
Millien: La Moisson	171	692
Nagy ideje	598	891
Népiességünk a költészetben	380	787
Nő-e, vagy né?	411	807
Nyilatkozat [A nő-írókról]	456	822
Nyugot-felföldi népmondák	65	652
Orczy Lőrinc	465	827
P. Virgilius Maro Aeneise	478	830
Ráday Gedeon	504	841
Régi dán balladák	20	633
Sarkadvár	76	656
[Sárosy Gyula]	349	769
Szabó Dávid	497	839
Szász Gerő költeményei	139	682
Száz darab költemény	104	664
Szemere Pál	122	672
Tallózás az idegen szókötés mezején	593	891
Teleki József: Hunyadiak kora, VI. kötet	450	820
Telephon	599	892
Thalés Bernard	40	644
Tompa Mihály költeményei	460	825
Töredékes gondolatok	569	863
Trencsényi Csák	82	659
Tulipiros bokréta	63	651
Tücsök és bogár	575	880
Utazási emlékek	300	756
Válasz Brassai Ismerettyűjére	375	784
Visszatekintés	217	709

TARTALOM

(Az első lapszám a főszovegére, a második a jegyzetekre utal)

1. Dózsa Dániel: Zandirham	7	627
2. Előrajz	14	630
3. Faust	17	631
4. Kemenes költeményei	18	632
5. Régi dán balladák	20	633
6. Magyar Hölgyek Életrajza	26	636
7. Betulia hölgye	28	638
8. Anya és gyermeke	31	638
9. Thalés Bernard	40	644
10. A pörös atyafiak	42	645
11. Hadshi-Jurt	53	647
12. Tulipiros bokréta	63	651
13. Nyugot-felföldi népmondák	65	652
14. A mit a szerek meg nem gyógyítanak	74	656
15. Sarkadvár	76	656
16. Magyarhon ébredése	78	657
17. Béranger dalai	80	658
18. Trencsényi Csák	82	659
19. A lira	99	663
20. Száz darab költemény	104	664
21. Bulcsú Károly költeményei	107	666
22. Szemere Pál	122	672
23. Magyar balladák könyve	124	674
24. Hősök és dalok könyve	126	676
25. Szász Gerő költeményei	139	682
26. Irányok	154	685
27. Millien: La Moisson	171	692
28. A szegény gazdagok	179	700
29. Költemények Szász Károlytól	186	704
30. Visszatekintés	217	709
31. A hindu dráma	258	744
32. Barrett Browning Eliza	278	748
33. A levél	281	749
34. Fejes István költeményei	290	752
35. Utazási emlékek	300	756
36. A francia költészet 1861-ben	303	758
37. Eredeti népmesék	326	765
38. Alkotmányos nagy naptár	343	768
39. [Sárosy Gyula]	349	769
40. Malvina költeményei	350	770
41. Egy szó, mely kell, de nem tetszik	367	772
42. Egy üdvözlő szó	369	774

43. Kis polémia	372	781
44. Válasz Brassai Ismerettyűjére	375	784
45. Népiességünk a költészetben	380	787
46. A magyar népdal az irodalomban	383	790
47. Egy szó a főtebbire	401	799
48. Irodalmi hitvallásunk	403	801
49. Nő-e, vagy né?	411	807
50. A magyar akadémia	414	808
51. Irodalmi ritkaság	417	809
52. Asszonyélet	420	810
53. Gyöngyösi István	421	810
54. A nilfugók vagy giukungok	441	817
55. Divattudósítás	446	819
56. Teleki József: Hunyadiak kora, VI. kötet	450	820
57. Nyilatkozat [nő-írókról]	456	822
58. Tompa Mihály költeményei	460	825
59. Orczy Lőrinc	465	827
60. A jövő stílusa	476	829
61. P. Virgilius Maro Aeneise	478	830
62. Gvadányi József	484	834
63. Csemegék	499	837
64. Szabó Dávid	497	839
65. Ráday Gedeon	504	841
66. Az „Aki” az akadémiában	512	845
67. A „vajon” kérdéséhez	517	846
68. A kegyes olvasóhoz	521	847
69. Idegen csemeték, fattyú hajtások	525	849
70. A szórend	527	851
71. Észrevételek a Nyelvőr VII. kötet, hatodik füzetére	532	852
72. [Helyreigazítások, magyarázatok]	542	857
Csóva	542	857
Valál	542	858
Me, mez	542	858
A „ván-vén” igenév	543	858
Szójátékok	543	859
Tájszók	544	860
Régi és új magyar	545	860
A germanisatio áldozatai	545	861
Colloquia puerilia 1552	546	861
A ragok ismétlése	546	862
Gyermekmondókák	546	862
Állatbeszélgetések	547	862
73. Töredékes gondolatok	549	863
I. [Alig van fogalom. .]	549	865
II. [A szép egyáltalános. .]	550	865
III. [Minden igaz költészet <i>ideál</i>]	550	867
IV. (Nyelv.)	551	869
V. Az ésszerű utánzásról a költészetben	552	869
VI. A drámai versalak és pályaműveink	553	872
VII. [Új zsoltárszövegekről]	555	874
74. Az É-t Í-re váltó tájszólásról	556	874
75. Magyar nyelvtörténeti szótár	565	876
76. Mégegyszer a szórend	568	877
77. „Isten hozott úgy ha jöttél”	572	878

78. Egy helyesírási kérdés	573	879
79. Tücsök és bogár	575	880
1. Ki és mely nem parallel névmások	575	881
2. Büntet	576	882
3. Szomak, zömök	577	882
4. Alit	577	882
5. Ázsat	577	882
6. Azt, ott	577	883
7. Szegint	578	883
8. Szeret	578	883
9. Hangsúly	578	883
10. Curukk	578	884
11. Manap	579	884
12. Csak is	579	884
13. Sanda — sejt	579	884
14. Că, ce	580	884
15. Péter-kés	581	885
16. A szöveg-moly	581	885
17. A nyelv-ész	582	885
18. Képzet	583	886
19. A magyar jelentő mondatról	583	887
20. Az ige-tő	586	887
21. Ha — úgy	587	887
22. A fosztó képzőről	588	888
23. Szenvedő formai segédige	589	888
24. „Nyilván alkalmatlan”	589	889
25. Új nyelvészet	589	889
26. Magyar részesülő	591	890
27. A magyar nyelv gyönyörűségei	591	890
80. Ajánlatos kifejezések	593	890
81. Tallózás az idegen szókötés mezején	593	891
82. Határozatlan	597	891
83. Nagy ideje	598	891
84. Telephon	599	892
85. A pármatánc	600	892

Jegyzetek

Rövidítések	604
Bevezetés	605
Jegyzetek az egyes művekhez	627

Függelék

Voinovich Géza: Arany János széljegyzetei a Nyelvőrben	894
Váczy János: Arany János kiadatlan bírálata	900
Arany László: Bevezetés	904
Arany László: Előszó	917

Névmutató	921
-----------	-----

Betűrendes mutató	935
-------------------	-----

Tartalom	937
----------	-----

